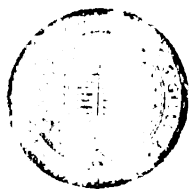

379

DK 508
.A2 L76
1929-1930

INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY

Роздані 1927.30.

**ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИ КОЧАН
ЗДА**

ЛИТОПИС

ЧЕРНОТ КАЛИНИ

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИ КОЧАН
ЗДА

Е. КОЖАК.

1 9 2 9

I

П Е Р Е Д П Л А Ч У Й Т Е

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Передплата на останній квартал
1929 р. виносить . . . . . 3.50 зол.
для членів »Червоної Калини« 3.— «
ціна поодинокого числа . . . . . 1.20 «
За кордоном можна дістати всі видання і ка-
лендарі »Червоної Калини« та »Літопис«

В Сполучених Держ. Північної Америки
The Ukrainian Legion, P. O. Box. 578, Phila-
delphia, Pa, USA.

В Румунії
Ductro Henodit, Bucarest, IV. Delca Veche 45.

ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій . . . . . 8 зл. 4 зл.
Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52 1.20 « 60 «
Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I.-IV. . . . . 8.40 « 4.20 «
Богдан Лепкий: Слота. Поезії . . . . . 90 « 45 «
От так собі. Мініатури, стор. 129. 1.50 « 75 «
За Золотоверхий Київ. Бої на вулицях Києва. При Центральній Раді Сторін 32 . . . . . 60 « 30 «
Левко Лепкий: Сон Івасика. Сценічна картина на 4 відслони з нотним додатком. Сторін 24 . . . . . 50 « 25 «
Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79 . . . . . 1.50 « 75 «
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84 . . . . . 3.25 « 1.70 «
Халіда Едіб: Вогні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234 . . . . . 4.50 « 2.25 «
Василь Софронів: Грішник. Нариси. Сторін 104 . . . . . 1.50 « 75 «
Микола Голубець: Львів. Сторін 179 3.— « 1.50 «
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267 . . . . . 4.50 « 2.25 «
Роман Купчинський: Заметіль. Трильогія зі стрілецького життя.
I. Курилася доріженька Стор. 208 4.— « 2.— «
II. Перед навалюю. Сторін 192 . . . 4.— « 2.— «

Федір Дутко: В Заграві. — Трильогія з визвольних змагань на Україні
I. Чорторий. Сторін 192 . . . . . 3.50 « 1.75 «
II. Квіти і кров. Сторін 192 . . . . . 4.— « 2.— «
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції.
I. Частина. Сторін 180 . . . . . 3.50 « 1.75 «
II. Частина. Сторін. 180 . . . . . 3.50 « 1.75 «
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 арк. друку . 5.— « 2.50 «
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УАГ. на підставі записок та власних переживань)
I. Частина . . . . . 4.— « 2.— «
II. Частина . . . . . 4.— « 2.— «
III. Частина . . . . . 4.— « 2.— «
IV. Частина . . . . . 4.— « 2.— «
V. Частина . . . . . 4.— « 2.— «
Володимир Лопушанський: Перемога. — повість з визвольної війни.
I. Частина . . . . . 3.— « 1.50 «
II. Частина . . . . . 3.— « 1.50 «
Календар на рік 1930 . . . . . 3.— « даром
Календарик-термінар зі стемплевими приписами . . . . . 90 « 45 «
Кишенковий календарик . . . . . 30 « 15 «

Ч и т а й т е !

Історичний ілюстрований місячник під заголовком:

Ч и т а й т е !

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

буде передусім історично висвітлювати і звеличувати визвольні змагання українського народу в недавньому минулому і з цєю метою буде містити історичні розвідки, спомини, оповідання і т. п. писані у тому дусі. Журнал буде містити знімки, які можуть причинитися до зілюстровання наших змагань, а також відповідні рисунки наших артистів малярів. Окрім того журнал буде писати про всі книжки, що пишуть про наші визвольні змагання, а також присвятить свою увагу загальній історії українського народу, крім того побутові, традиції і т. п. Журнал редагуватимуть *Лев Лепкий і Василь Софронів-Левецький*.

Редакція журналу просить усіх учасників українських визвольних змагань і все українське громадянство надсилати їй свої спомини, знімки та інші матеріяли для використання в журналі. Ціла українська суспільність повинна прийти з помічю при збиранню та утривалюванні пам'яток нашого недавнього минулого.

Матеріяли і зачети на передплату просимо слати на адресу: »ЧЕРВОНА КАЛИНА« Львів, вул. Руська ч. 18 III. п.

	Ч.	Ст.
Др. Іван Гіжа: Страсний Тиждень 1920 р.	V.	7
Микола Андрусак: Із стрілецьких споминів	V.	9
Прижмуренко: Таборні видання	V.	10
Василь Бачинський: „Галицький бунт“	V.	18
Др. Ст. Шухевич: Полк. У.Г.А. Альфред Шамак	VI.	3
Др. Андрій Бурчинський: Моя відповідь	VI.	7
Дм. Паліїв: На чисту воду	VI.	15
	VII-VIII.	12
о. З. Флюнт: Визвольний відгомін на Лемківщині	VII-VIII.	5
Ол. Кузьма: Обозництво А.Г.А.	VII-VIII.	8
Гр. Макаренко: Полковник Болбочан	VII-VIII.	10
Іван Околот: Під Кристинополем	VII-VIII.	13
Др. А. Річинський: Бої за Володимир Волинський	VII-VIII.	14
Микола Секретар: Польова пошта У.Г.А.	IX.	4
Мирон Баленко: Гусаківський мішок	IX.	10
Дубовий: Причинки до монографії от. Волоха	IX.	12
Яків Водяний: Українське Вільне Козацтво та його З'їзд в Чигирині 3. X. 1917	X.	4
* * * Нарис історії III-го курія 24-го полку піхоти ім. гетьмана Петра Дорошенка	X.	7
* * * Нарис історії III-го курія 24-го полку піхоти ім. гетьмана Петра Дорошенка	XI.	14
* * * Нарис історії III го курія 24-го полку піхоти ім. гетьмана Петра Дорошенка	XII.	20
Др. Мирон Кордуба: В посольстві до Гетьмана	X.	12
" " " " " " " "	XI.	5
" " " " " " " "	XII.	11
" " " " " " " "	X.	18
Сук: Остання дефіляда	XI.	2
Василь Горбай: На переломі	XI.	17
Ст. Венгрюнович: Лиети з хирівського фронту	XI.	19
А. Крезуб: Кіш Січових Стрільців	XII.	16
Мих. Островерха: „Гаврило“	XI.	21
М. Середа: Останні дні збройної боротьби	XII.	2
Артур Губер: Моя службова поїздка до Рибиці	XII.	6
М. Андрусак: Останній відступ	XII.	7

ІСТОРІЯ ТА ПОБУТ

Богдан Л.: Україна XVIII. ст. в очах чужинця	I.	12
Б. Л.: Микола Аркас	II.	15
Лев Ясінчук: Стрілецькі громади в Америці	III.	3
М. О.: Наполеон I і Україна	V.	6
М. О. (граф. М. Тишкевич): Деякі українські пам'ятки в Парижі і під Парижем	IX.	12

ВІРШІ ТА ОПОВІДАННЯ

Б. Л.: Рівняний спомин (вірш)	I.	2
Геца Герцег: Трупи в дрягних засіках	I.	10
Н. М.: Із настроїв (вірш)	I.	14
О. Олесє: У Львові (вірш)	II.	2
Б. Л. Степи ровеліяні (вірш)	II.	9
Тамара Петрова: „Ой видно село“...	II.	9
С. Гайдучок: Кінна скоростріляна сотня	II.	16
Олесє Бабій: Емігрантам (вірш)	III.	2
І. Шмігельська-Климкевичева: Квартира у Хайки	III.	10
Б. Л.: Ще не світало (вірш)	IV.	2
Володимир Гірський: На підмогу	IV.	2
О. Бабій: Вас бачив я в останню мить (вірш)	IV.	15
Богдан Лепкий: На Голгофті (вірш)	V.	2
Іванна Блажкевич: „Карре абі“	V.	2
Марійка Підгірянка: Українському невідомому воякові	VI.	2
Б. Л.: І знову маємо весну (вірш)	VI.	6
Василь Горбай: З повідомленням	VI.	6
Юра Шкрумеляк: Явір і берівка (вірш)	VI.	14
Уот Уйтман: Бийте, бийте, барабани (вірш)	VII-VIII.	2
Р. Купчинський: Київ наш!	VII-VIII.	2
Василь Горбай: Два спомини	VII-VIII.	7
О. Бабій: 1918 (вірш)	VII-VIII.	9
О. Олесє: Ах, як ніяково мені (вірш)	VII-VIII.	20
Микола Матіїв Мельник: Чую крок (вірш)	IX.	2
Ол. Бабій: Маківка (вірш)	IX.	2
Ан. Курдидик: Баляда (вірш)	IX.	9
Юра Шкрумеляк: Лицарські сні	IX.	9
Василь Горбай: На Ядка Горі	IX.	21
Уот Уйтман: Я, що не похитно (вірш)	X.	2
Т. Довгаль: Он небо усміхається (вірш)	X.	18
Я. Козак: Листопад (вірш)	XI.	2
Анатоль Курдидик: Стрільці йдуть (вірш)	XI.	13

	Ч.	Ст.
Мих. Обідний: О. Олесєві (вірш)	XII.	2
Ф. Невестюк: Сумовито гляджу (вірш)	XII.	10
Ол. Бабій: Сні Отамана (вірш)	XII.	15

МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ

З останніх днів Австрії	I.	10
Перші дні листопада в Східній Галичині	II.	22
" " " " " " " "	III.	20
" " " " " " " "	IV.	22
" " " " " " " "	VI.	23
" " " " " " " "	VII-VIII.	29
" " " " " " " "	IX.	22
Доказ б. п. полк. Отмарштейна гол. Отаманові: До історії повстанчого рейду ген. хор. Ю. Тютюника в листопаді 1921 р.	VI.	12
Доказ б. п. полк. Отмарштейна гол. Отаманові: До історії повстанчого рейду ген. хор. Ю. Тютюника в листопаді 1921 р.	VII-VIII.	17

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

Р. С.: Рефлексії на „Спомини“ Др. С. Шухевича	I.	20
" " " " " " " "	II.	19
В. С. Л.: Др. Ст. Шухевич „Гіркий то сміх“	III.	22
Ст. Гайдучок: На маргінесі „Споминів“ Др. Ст. Шухевича	III.	22
Р. Купчинський: О. Олесє: Князі часи	VI.	23
Віктор Приходько: Спомини ген. Брусілова	IX.	20

НОТИ

М. Гайворонський: Коли ви вмірали	VI.	11
Р. Купчинський: Працання	X.	21

БІБЛІОГРАФІЯ

А. К.: Спис жерел до історії української визвольної війни 1914-21 р. (продовж. з річ. I)	I.	22
" " " " " " " "	II.	23
" " " " " " " "	III.	23
" " " " " " " "	IV.	23
" " " " " " " "	V.	23
" " " " " " " "	VII-VIII.	38
Корній Купчанко: Українська військова література 1914-1923	IX.	23
" " " " " " " "	X.	23
" " " " " " " "	XI.	23
Прижмуренко: Видання по таборах інтернованих вояків Армії У.Н.Р.	XI.	23
" " " " " " " "	XII.	24

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

Чет. Др. Солтис † 5. VI. 1926 р.	I.	23
Лисга втрат 1. бригади У. С. С. (1919)	V.	21
" " " " " " " "	VI.	22
" " " " " " " "	VII-VIII.	34
Іван Шафран † 10. IV. 1930	V.	23
Л. Лепкий: В річницю смерті полк. Д. Вітовського	VII-VIII.	3
Пор. Іларій Тиморуг † 1. V. 1930	VII-VIII.	32
Пор. Василь Кузьмин † 17. I. 1924	VII-VIII.	32
М. Слоньовська: пор. Клим Утриско † 8. VI. 1919	VII-VIII.	33
* * * Граф Михайло Тишкевич † 3. VIII. 1930 р.	IX.	3
Д-а: Забута могила	IX.	18
Андрій Качор: Могила Героїв в Борщовичах	IX.	19
* * * Сот. Роман Гузар † 17. IX. 1930	X.	22
Д. Курр.: Могила чет. У. Г. А. Гарділевича	X.	22
" Полк. М. Фролів † 11. VII. 1930	X.	23

РІЖНЕ

Ю. Каменецький: З діяльності Філії Тов. Охорони Вовняних Могила в Рогатині	I.	15
* * * О. Олесє у Львові	II.	2
Богдан Кабарівський: З діяльності Філії Тов. Охорони Вовняних Могила в Кракові	II.	17
* * * З діяльності Філії Тов. Охорони Вовняних Могила в Чорткові	III.	11
М. С. Земля їм пером!	IV.	14
Поможіть інвалідам У. Г. А.	XI.	16
Волод. Галаган: З'їзд Української Стрілецької Громади в Злучених Державах Америки	XII.	8

Litopys Chervonoï Kalyny

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

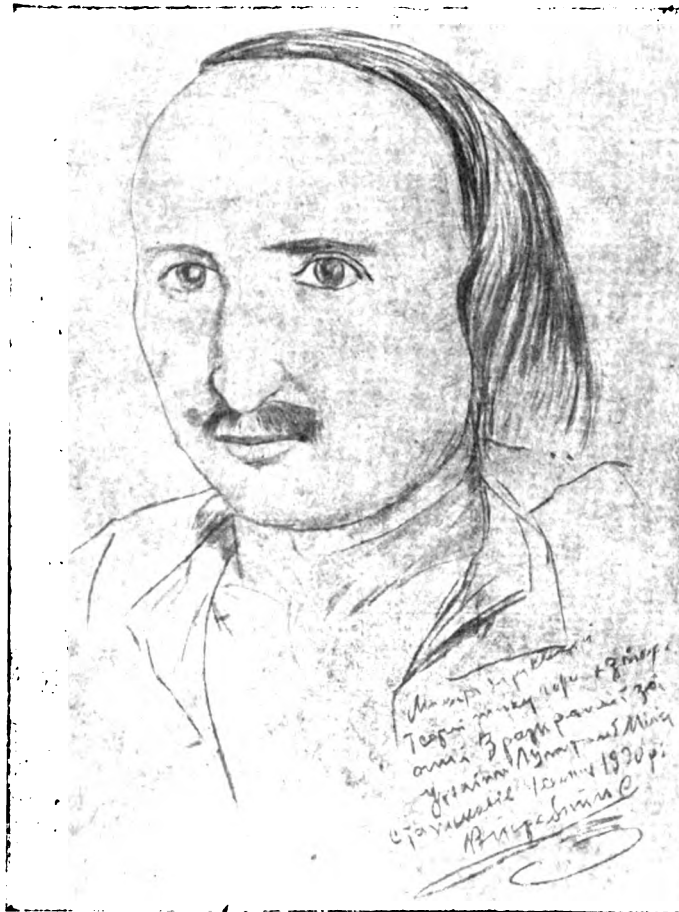
ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛІ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ

1. Річник

ЧИСЛО 1. *

ЖОВТЕНЬ

* 1929

Микита Кириєвський
козак 1. сотні полку Чорних Запоріжців Армії У. Н. Р.,
3 рази ранений.
Рис. В. Перебийніс 1920. р. Оригінал в збірках Н.Т.Ш.

Прогуділа хуртовина
над полями
Та заплакала калина
ягідками.

Як не плакати калині,
нежуриться,
Ровкидає по долині
вітер листя.

Не лиш листя, а й намисто
дорогее,
Ще й сміється люто, злисто
він із неї.

Не журися, безнадійно
не хиляйся,
Весни Божої спокійно
дождайся!

Ще здорова й не безплідна
ти в корінню,
Й коріншися в землі рідній,
не в камінню.

Не журися, безнадійно
не хиляйся,
Весни Божої спокійно
дождайся.

Загогоче грім над світом
проречисто,
І вберешся білим цвітом,
свіжим листом.

Прийдуть ночі, ясні, сині —
весняні,
Заспівають на калині
соловії.

Вийде хлопець і дівчина
під калину
І буде їм ніч, як днина
в ту годину.

І буде їм світ, як казка
гарна дуже,
Бо життя — це Божя ласка
милий друже!

* * *

Б. Л.

Від Редакції

Видавання нашого журналу стало вимогою часу і не тільки часу, але й бажанням широких кругів читачів Видавництва „Червона Калина“.

Та наше Видавництво довго зволікало з видаванням такого журналу, не маючи певности, чи зможе побороти всі труднощі, звязані з теперішніми обставинами, зокрема, чи зможе придбати потрібну кількість передплатників при теперішньому розрості всіх інших українських періодичних видавництв.

А всежтаки Видавництво „Червона Калина“ зважилося сміливо ступити ще один крок вперед з певною вірою, що новий цей журнал стрінеться з такою самою прихильністю та попитом, як мають всі видання „Червоної Калини“.

Метою нашого журналу є розбуджувати та плекати пошану до нашого історичного минулого, закріплювати традиції, зберігати друком історичні матеріали, якими можна б покористуватися у майбутньому нашій історіографії.

Багато цінних памяток, документів, які могли б висвітлити не одну темну сторінку з історії нашого минулого, досі ніде неопублікованих, марнуються у приватних руках, а марнуються вони тільки завдяки байдужості нашого громадянства та малому зацікавленню тими справами.

І якраз завданням нашого журилу буде розбудити оце зацікавлення і пієтизм до історії, зокрема заохотити його до збирання тих цінних памяток, щоби дорогою

публікації можна було виявити їх на світ божий та бодай друком зберегти від заглади. При тому будемо присвячувати деякі сторінки нашого журналу також для заміток із сучасного народнього побуту та дослідів над старовиною.

Досі рямці Вид. „Червона Калина“ були замалі і не вистарчали на поміщення тих всіх публікацій та матеріалів, які поступінно напливали, а одинокий Календар Альманах „Червоної Калини“, що появляється раз у рік не міг навіть частинно заспокоїти всіх тих вимог у сповнюванню цього важного завдання, яке поставило собі Вид. „Червона Калина“. Історичні повісті, спомини з минулого, які появлялися черговими випусками, не охоплювали в цілості програми видавництва і далеко не заспокоювали вимог членів видавничої кооперативи, що в міру розвитку „Червоної Калини“ ставили до Управи все то більші, хоча й оправдані, побажання.

Випускаємо це число з повною вірою, що українське громадянство прийме цей журнал щиро й вируzumіло. Будемо старатись редагувати його популярно та зробити його доступним для широких мас.

При цій нагоді просимо всіх прихильників нашого Видавництва дати нам моральну підтримку, зєднувати передплатників та надсилати свої спомини, історичні записки, документи, світліни і всі інші писані та ілюстративні матеріали.

8-6-74

Редакція „Літопису Червоної Калини“ одержала від Львівського Городського Староства таке письмо:

До

**Пана Теодора Мартинця
відповідального редактора часопису
„Літопис Червоної Калини“**

**у Львові,
вул. Піскова ч. 22.**

На основі арт. 73. розпорядження Президента Річипосполитої з дня 10 травня 1927, о прасовім праві оголошенім в Д. У. Р. П. ч. 45. поз. 398 Львівське Городське Староство повідомляє Вас, що часопис пн. „Літопис Червоної Калини“ ч. 1. з жовтня 1929 заняте з приводу статей п. н. 1) „Українська артилерія у Львові“ в цілости, 2) „Музей воєнних памяток“ в цілости, — наслідком чого Львівське Городське Староство поступить по думці арт. 74. вище поданого розпорядження.

**Городський Староста
Кльоц.**

„Сікачам“

Рішення Директорії У.Н.Р. виступити збройно проти гетьмана, не було для ССів несподіванкою. Тому слідуючого дня по приїзді Головного Отамана до Білої Церкви загін СС був готовий до бою.

Так старшини як і стрільці прекрасно розуміли вагу хвилі і тяжке своє завдання, однак у нікого не можна було завважати поденервовання, чи непевности.

Одно, що могло непокоїти кожного ССа, а зокрема провід то думка: чи населення оцінить як слід інтенцію ССів і чи поповнить сили Загону?

Однак об цім ніхто ні з ким не балакав, бо й думка ця як скоро родилась, так скоро була виперта сильнішими вражіннями поза круг свідомости.

Стрільці мали безмежне довіря до своїх старшини і знали, що коли рішено так, то це в конечне для добра української нації і української Держави. А для добра свого народу і своєї держави СС-и рішили віддати все, що людина має найдорожче, своє молоде життя.

Цей психічний настрій ССів зрозуміли противники вже по перших боях і в паніці почали опускати позицію за позицією.

От — от і ССи в Києві,

Та нараз з'являється хтось з утікачів з Києва у Головного Отамана і голосить, що на фронті неладно. Наші частини не мають належного зв'язку між собою, деякі позиції з браку людей не обсажені і т. д.

Ця вістка дещо занепокоїла Головного Отамана.

Не надумується довго, висилає старшину в цілі провірення справи на місці.

За якийсь час вертає висланий старшина і замість здати звіт з положення на фронті голосить, що в селі Х. селяне довідавшись, від кого і пощо він приїхав, скликали сход, позносили багато харчів, хліба, сала і просили передати „Сікачам.“

Коли зворушений старшина став дякувати, виступив голова сходу, встромив за пазуху руку, вийняв кількостот гривень і несміливим голосом відізався: Приймійте і це, ми знаємо що грошей у вас немає; а славні хлопці, ці ваші Сікачі. Спасибіг що визволили від нахабних москалів і цих нехристів. За фронт в нашому селі не безпокойтесь, ми вже самі допильнуємо, щоби ні одна бісова душа туди не проскочила.

*В. Бень 6, підпак. військ У.Н.Р.
і адютант Головного Отамана*

Історія одного стрілу

Оповідання — спомин. Написав Юліан Вишенський

Великими платками спадав на землю білий сніг. Повільно, тихо міряв глибокий простір з сірих, одностайних, звислих хмар на чорну брудну землю, неначе хотів прикрити її безстидну наготу.

Задумалася в обіймах сірих мряк Золота Прага, город Великого Карла. Шез із перед очей в густому, білому тумані високий Град та струнки вежі святого Віта.

Швидкими кроками зближався вечірній сумерк, здобував нові та нові закутини в кімнаті і розтягався у них, немов завойовник на боєм здобутих теренах.

До вікна підійшов товариш Р. і чоло приложив до холодного скла.

— Перший сніг — промовив по хвилі. Перший сніг! А різно ми його вже стрічали!..

— А різно... додав хтось з гурту.

— Як хочете, панове, то розкажу вам одну свою пригоду, яку мені на память привів цей перший сніг. Тоді також він вперше падав на землю.

Радо згодилися ми на оповідання.

— Вас буде займати це, що скажу, бо колиб випало було інакше, то ані мене тут між вами не булоб, або можливо, що й усіх нас тут судьба не кинулаб. Аж дивно, як може від одної, на вид незначної події залежати ціла судьба тисячів і тисячів людей.

— Цікавість розбуджує в нас — підсміхнулася товаришка Зоня. Кажітьжеж бо!

Тов. Р. поглянув своїми глибокими очима на Зоню, не запримічуючи здається навіть її і запаливши папіроску зачав оповідати:

— Було це 1919 року. Усі ви, крім вас, Зонцю, були тоді там, де лишилася наша доля, де потахала, мерла, гинула наша сила. Не потребує вам описувати цих страшних часів, пригадувати вам цієї смертельної драми, в якій ми усі грали свою ролю. Нам припала тоді в уділі задача творити історію, а завданням історії буде колись про це сказати своє слово.

Як вам відомо, я був хорунжим артилерії в 4-ім гарматнім полку. Стояли ми тоді на позиції під Райгородком і відбивались, хоч як проріджені тифом, від загонів Денікіна.

Гармати батерії, в котрій був я, були уставлені на скраю села, а на другому кінці тогож села, якого навви вже не тямлю, була батерійна зірна в нужденній, самітній хатині.

Я вже дві доби з черги повнив службу на зірній і сподівався, що незабаром приїде змінити мене хорунжий К.

З батерії повідомили, що хорунжого К. закликали до команданта полку і звідтам має він податися прямо на зірну.

— Чогож він до полку поїхав? — спитав я телефоном четаря Г., який саме був при апараті.

— Тепер всі старшини, що обнимають службу на зірній, мусять голоситися в полку.

— Чогож?

— Такий приказ був.

Години минали, а хор. К. не приїздив. Вкінці повідомили мене, що приїде вечером, бо тепер має іншу роботу.

Я, вийшов з хати.

Сніг, що щойно цієї ночі вкрив чорну землю був такий білий — білий. Осліплююче соняшним відблеском сніжне поле простягалося ген-ген далеко на усі сторони, добігало до стіп високих топіль Райгородка і там тонуло між хатами.

Звідтам ще вчора шипіли понад нашими головами гранати, в тамту сторону ще вчора висилали ми свою грізну, сталеву відповідь.

Там стояли Денікінци.

А сьогодні — на цілій лінії ані одного стрілу. Мовчало поле. Днина погідна, тиха, заслужана в подих землі; похилилося гілля під вагою білого снігу і втихло. Зажурилася під снігом стріхи. Усюди спокій. Усюди тишина.

Дивувало мене це дещо. Такий нічим не заколочений спокій на цілому фронті — це небуденна річ. Що це має значити? — запитував я себе, та відповіді не знаходив.

Я побіг зором на засніжене поле, там шукаючи відповіді на своє німе питання.

Нараз завважив я, що з Райгородка, від сторони ворога висунувся гурт кінних, які швидко перетинали білу плахту поля, приближуючись до нас.

Спрямував я туди далекозів.

Іхали там їздиці на конях і везли щось між собою.

— Гармату хіба підтягають під нас поганці, чи що? — подумав я дивуючись? Але так на відкрите місце, в білий день? — Дивне воно було, чудне. Алеж кілька стрілів остріляної вже батерії не позволят удержатися в тому місці ворогові.

Я зрадів, що скінчилася мовчанка, яка почала вже дратувати мене.

Спішно відчинив я двері хати і закликав телефоніста.

— Десятнику Т., апарат на двір, будемо стріляти! Приказ був вміть виконаний.

Безділля скінчилося, телефоніст ждав на прикази.

Я почав диктувати:

— Перша гармата. Віддаль... круг... граната! (тоді дістали ми послілку самих гранат).

— Готово! повідомили з батерії.

— Стріл!

Зойкнула важко земля, якій так брутально перервано зачаровану тишину. Роздерлись серпанки спокую, пірвалися з диким стогоном мовчазні досі струни. Стрепенулася земля. Збудилася ранена й заголосила.

А я вдивився у відділ їздиців на білому килимі.

Нараз перед першим їздцем зірвався чорний стовп, підкинув добуту землю з під снігу і повалив їздця враз із конем на землю. Це розірвалася граната.

Їздиці розкочилися по полі, а на шляху побачив я замість сподіваної гармати щось ніби сани... Та я не мав наміру припинити вогню.

— Добре скрикнув я. Перша і друга гармата черговий стріл!

Але замість стрілу телефоніст поспішно зголосив мені:

— Кажуть перервати стрілянину. Вас, пане хорунжий кличуть до телефону.

Взяв я слухавку, невдоволений з проволоки, не розуміючи, що це все значить.

А в апараті гуділа справжня буря.

— Не вільно стріляти. Делегація... голосили з батареї, а з невилученої команди полку почув я питання горячкові, ялярмуючі:

— Яка батарея стріляє? Хто стрілив? Хто в вас на зірній? Здержати негайно вогонь! Команданта батареї до телефону! — Далі почув я, як в команді бригади запитують полк, що сталося, якісь піхотні частини вмішалися рівнож, хтось енергійно кликав команду полку і не міг докликатися, словом збудилися усі команди, заговорили нараз усі телефони і розгардіяш цей змагався в хвилини на хвилину.

Врешті почув я ломану українську мову свого команданта, сотника С.

— Хто вам дозволив стріляти? На ваше місце приїде зараз на зірну четар О., а ви маєте ставитись до звіту.

— На приказ! відповів я віддаючи слухавку телефоністові і досі не розуміючи, що сталося причиною такої великої бучі. Хто вам дозволив стріляти?... А нащож я тут на зірній є? думав я собі. Таж...

Ні, не розумів я нічого.

Незабаром приїхав четар О. з двома гармашами.

— Шож ти наробив чоловіче? спитав на вступі мене. Навіщож ти стріляв, таж це денікінська делегація їде...

— Що за делегація?

— Денікінський генерал... на переговори. Завішення збої,

Аж тепер я зрозумів, що зробив.

Маю приказ, говорив дальше четар О. відібрати тобі зброю і відіслати під ескортою. Дуже мені прикро — але... розумієш — приказ...

Я без слова здіймив револьвер, біноклі Цайса і мапу, подав йому, поздоровив і в супроводі двох гармашів відіхав.

За хвилину стояв я вже перед сотником. Він цілий збурений став передімною, міряючи мене від стіп до голови.

— Пане сотнику ставлюся на приказ! промовив я.

— Знали ви, що не вільно стріляти?

— Ні, не знав, пане сотнику!

— Якто? Вас не повідомили? Не може бути! Вас, вас, на зірній, не повідомили?

— Ні, пане сотнику!

— Все одно, я маю приказ від команданта полку відставити вас до полкового звіту. Він глянув на мене і помовчав хвилину. Потім більше вже затурбовано спитався:

— Ви знаєте, що це пахне полевим судом?

— Шож, пане сотнику. Я не почуваясь до вини, бо відповідного приказу не дістав.

Але в ньому розбудився вже артилерист, дбайливий за честь своєї частини.

— А хоч добрий був стріл?

— Один впав з конем.

— Один впав? То добре. Але для вас, то це ще гірше — поправився — може бути біда. Я за вами вставляюся, але чи що поможу — не знаю.

На цім скінчився один звіт.

Зате в полку справа так легко не пішла. Отаман Ш., якому мій стріл наробив багато неприємностей, усю свою злість вилив на мене, кричав, давав, кидався, гровив, врешті успокоївшись дещо, приступив до мене й спитав:

— Скільки в вашій батареї осталося здорових?

— Пятнацять з музви.

— Неправда, це було ще передучора. Нині в всего одинацять, завтра буде ще менше, а за три-чотири дні не буде ані одного здорового. Знаєте, що це значить? Тиф шириться дальше мов пожар. А що тоді? Поставите людей зі 40 степенями горячки на фронті, скажете їм битися, скажете їм лаштувати гармати, обслуговувати скоростріли, ходити коло коней, відбивати ворожі наступи, держати застави, словом провадити війну?

Я мовчав. Не було відповіді.

— Знаю, продовжав отаман. Денікінець, ціла Добр-армія — наш тяжкий, заклятий ворог, рівний тому, що нас витиснув сюди, але ми мусимо врятувати армію, бо це наша одинока міць, бо на другу ми вже не маємо ні спромоги, ні кадр, ні сили. Розумієте ви це?

— Пане отамане — зачав тепер я — якби я був знав приказ, то бувби не стріляв. Зрештою і в батареї не знали, не лиш я на зірній, бо інакше не стрілялиб були на мій приказ.

— Я це знаю. Та це друга річ. Але що буде, як генерал Н., на якого ви стріляли, зажадає покарання виновника? Перемиря в для нас тепер справою життя і смерті і ми його мусимо прийняти. Шож... поглянув він на мене й розвів руками, тоді буду мусити вас пожертвувати...

Лячно мені стало.

Стільки куль пролетіло мимо мене, стільки доброго товариства лягло на моїх очах від чужих куль, від ворожих, а мене жде українська куля, українська...

Лячно, страшно, невиносимо!..

— А жаль мені вас, скінчив отаман. З вас я був все задоволений.

— Пане отамане, то буду мати ще одно прохання.

Несмак відбився на лиці отамана.

— Шож ви хочете просити — обізвався зміненним голосом. Шоб я вас випустив, чи що?

— Ні, пане отамане — відповів я спокійно. Нехай Денікінець тішитья мовою смертю, якщо так, але нехай колись дійде у Галичину... жаль здавив мене за горло й не давав говорити... нехай колись дійде у Галичину, що хоч я згинув від української кулі, але не як зрадник, не як ренегат...

Зворушення відбилося на лиці отамана.

— Ось вам мов слово — приобіцяв коротко.

Остався я таки в команді полку під сторожею, а події розвивалися дальше. Переговори довели до перервання ворожої акції спершу тільки на нашому відтинковій фронті. Неправдоподібний доказ згоди між двома смертельними, непримиримими ворогами! Денікінця в моїй справі збули чим будь, а потім отаман завізвав мене знову до себе.

— Маємо перемиря і можемо зайнятися своїми хорими — почав говорити. Денікінцям цього рівнож треба було, тому й не наставляв цей генерал дуже на ваше життя. Тимбільше, що прапорщик Козлов лиш легко ранений. Ви вільні, можете вертати до батареї.

Я вклонився і зібрався до відходу.

— А всеж таки шкода, що ви його не вбили. Цього кацапа — закінчив отаман.

Морозне, свіже повітря виповнило мої груди, а ясне, блискуче сонце, відзеркалене на снігу осліпило мої очі.

На другий день маячилася мені Галичина, Львів, побіда. Це тиф поклав на мене свою тяжку руку.

А нині, ось тут, на чужині запитую себе нерав, що булоб, колиб моя граната була попала в ціль?

Не вмю на це відповісти...

Ольбія

Яких сімсот літ перед Різдом Христовим, тоді як про Україну ще й ніякого помину не було, Греки закладали здовж побережжя Чорного моря свої купецькі городи, себто факторії і колонії. І мабуть доволі далеко на північ мусіли вони підходити, коли навіть на дніпровім острові, на Хортиці, там де пізніше була наша запороська Січ, викопано з землі одну з найкращих грецьких ваз.

Найбільше тих осель на наших землях заложив славний грецький город Мілет. Що найсміливіші мешканці Мілету, підприємчиві і жадібні великих заробітків купці, збиралися у ватаги, вибирали собі провідників і на кораблях плали гирлами наших рік, Дністра, Бога, Дніпра, й Дону, щоб на їх берегах, там де місце для них було найкраще і найбільш догідне, осісти, побудуватися й почати нове життя. Тягнула їх і приманювала незвичайна урожайність землі, багатство звірини й риби, а може й дорогі футра бобрів, видер, кун і соболів, за які в світі платили великі гроші, а яких у нас була велика сила силена. (Недаром у наших колядках співається про „куні та бобрі на шуби добрі“).

Так оснували отсі Мілетейці: Тірас, Одесу, Корсунь, Балаклаву, Теодозію, Керч, Танаїс і другі міста, Деякі стоять ще й до нині, хоч старинний Грек не пізнавби їх тепер.

Але мабуть чи не найкращим із них була Ольбія. На це вказує його назва, бо по грецьки „ольбія“ значить „щаслива“. Лежала вона на правім березі Бога, (котрий тут творить лиман). Знімалася терасами, а береги Бога захищували її від степових вітрів.

Коли в половині 5 століття перед Христом відвідував Ольбію грецький історик Геродот, була вона великим і багатим містом, котре провадило торгівлю зі Скитами і Греками. Король Скитів Скілес мав тут свою велику, кам'яними сфінксами оздоблену палату.

За Александра Великого облягав Ольбію намісник Тракії Дзофіріон, але город відбився щасливо. Можна з того вносити, що мав він кріпкі мури і досить хоробрих оборонців. Був це город вільний і від жадної держави незалежний, бив навіть свої гроші.

Самостійність втратила Ольбія в другім столітті перед Христом і піддалася Мітрідатові королеві Понту. Коло року 50 перед Христом збурили її Гети.

Згодом на її руїнах будується друга Ольбія, менша і бідніша. За римського цесаря Тиверія шукає вона опіки могутнього Риму. Тут стояла пізніше римська залага, а року 248 по Христі посвячено в Ольбії престіл Меркурієві, поганському богові купецтва. В половині 3 ст. по Хр. здобули її Готи

і з того часу починається третя доба Ольбії. Нині Ольбія під землею. Її місце в торгівлі, і промислі заняв Миколаїв, що лежить на другім березі Бога.

Але не від нині риють люде ті поля, на котрих колись стояло „благословенне місто“. Російський уряд не подбав про те, щоб дорогоцінні скарби не пішли в чужі руки. Чужі „гробокпателі“ вивезли звідси дорогоцінні вази, бронзи та золоті прикраси. По різних музеях світа знайдете тепер те, що повинно було зберігатися в Києві, як столиці чорноморських земель. Що лиш 1902 р. петербурзька комісія археологічна заключила згоду з власником Ольбії графом Муссін-Пушкіном і почалися систематичні розкопки на те, щоб великої вартости знахідки вивозилися в Петербург, куди вже й без того багато заграбано нашої старовини. Звичайна наукова грабів, бо все, що було колись на нашій землі, це добро наше, як тепршних її мешканців. Такий погляд побідив щолиш тепер.

Протягом минулого літа працювала в Ольбії наукова експедиція Україн-науки, зложена з 40 людей. Вести її мав Б. В. Фармаковський, але він помер дві неділі перед початком розкопок. Розкопували місто і цвинтар (коло 50 моргів). Розкопки міста (городища) провадив Болшенко. Тут наткнулися на одну з головних вулиць з хідниками по обох боках (з 4 до 5 століття перед Христом). Відкрили фундамент якогось великого будинку з пивницями, у котрих були кам'яні бочки й „піфоси“ на збіжа.

Під проводом професора Мешанінова досліджувано окраїни Ольбії. Тут між іншими знайдено колюмну з релігійними написами.

На цвинтарі ховали Ольбійців протягом 600 літ. Він дуже пограбований, бо які вояки не переходили туди, шукали золота в гробах. Цього року відгребано кільканадцять могил з коритарами й передсінками і один родинний гріб з трьома кістяками й кількадесять предметами, котрі свідчать про життя на нашій землі перед двома тисячами літ. Золота знайдено мало, бо всього 75 дрібних предметів, різних бляшок, між котрими є один масівний ковток (кульчик) з головою львиці.

Але є не золоті, а дуже цінні предмети, особливо всякі амулети, туалетові прибори й сортименти косметики. Всього добуто 6000 предметів і зроблено 580 фотографічних знімок. Українці повинні пильно дбати, щоби їх старовина не йшла в чужі руки, бо це добро, якого за ніякі гроші не купиш.

Богдан Л.

Левицький Кость: Історія політичної думки гал. Українців 1848-1914

ч. I . . . . . 15 вол.
ч. II . . . . . 12 вол.

Левицький Кость: Історія визвольних змагань гал. Українців з часу світової війни 1914-1918 ч. I 12 вол.

Охримович Юліан: Розвиток української національно-політичної думки (від поч. XIX ст. до М. Драгоманова) . . . . . 2 вол.

Христюк Павло: Замітки й матеріали до історії української революції: 1917-1920 рр. т. I . . . . . 5-10 вол.

1917-1920 рр. т. II . . . . . 6-75 вол.

„ „ „ т. III . . . . . 5-40 „

„ „ „ т. IV . . . . . 6-50 „

Тютюнник Юрко: Зимовий похід 1919-

1920 р. (політичний огляд) 1-60 вол.

Яворовський: Денікініада Української Галицької Армії . . . 0-80 вол.

Поручає: КНИГАРНЯ НАУК. Т-ВА ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА — у Львові, Ринок ч. 10.

Як я став воєнним поетом

Написав Лу-лу.

I.

Хто з нас, маючи кільканацять літ та читаючи житєписи славних письменників — не бажав бути їхнім товаришем? Тож не диво, що і я грішний мріяв бути що найменше Шевченком,

або хоч... Б. Лепким (передвоєнним). Я хотівби знати, котрий визначний Українець¹⁾ не „грів“ колись писанням віршів? В декламаторах і збірниках знайдемо вірші і такого „прозаїка“ як В. Винниченко і активного політика та правника, як М. Лозинський і проф. права, державного сен. С. Шелухина і вченого історика мови і літератури проф. Ол. Колесси і т. д. Інженіри... купці і інші „практичні“ звання... писали колись вірші...

Чи ж дивно, що і моя „прозаїчна“ сьогодні особа, поривалася в часах весни вдертись до чарівних теремів музи? Тимбільше, що було це в часі найсміливіших зривів української душі, коли українське Січове Стрілецтво своїми крісами вязало золоту нитку традиції, перервану нашими предками. Чи ж диво, що найбільшому смиренникові вирвалося тоді із хвилюючих грудей:

Під голос труб, під гук гармат
Мій спів іде з передніх чат
І в світ несміло входить,
В царство краси, в книгу буття,
В таємні сторони життя
Мене за руку вводить.

І кінчився цей, один із перших моїх „віршів“ завоюю, що

Найбільше любя воля!

II.

Колиб була правдивою думка Тичиногого вірша, що „справжня“ муза родиться серед воєнного бідуння — то я повинен був стати великим поетом, бо перші мої літературні „твори“ писав серед невогод сірого стрілецького життя. Першу „поезію“ написав, лежачи на брудній соломі, яка своєю гостинністю служила ще і іншим сотворінням.

Так, свою „автобіографію“ мігби я ось так зачинати:

„Муза моя зірвалася до сліпого, високого лету тоді, коли галицьке українське Поділля перегородили перед московською навалою своєю груддю Українські Січові Стрільці. Вони то ясними вірлами злетіли зі синіх Карпат за московським хижакком. Піднімали притоптану, зажурену калину, мріяли про Золотоверху столицю, про Україну далеку“...

¹⁾ Читач і сам знав, що ми не маємо даних до такого титулу; згадуємо тільки про характеристичну, здається, рису нашої української вдачі.

„Іхні вчинки сталеві, витревалість крицеву, походи далекі, наступи сміливі, пробою завзяті, відвагу очайдушну — оспівували всі українські поети. До старших кобз Лепкого, Щурата, Корманського, Павловського, Маковея — достроювалися молоденькі стрілецькі сурми Льоня Лепкого, Купчинського, Шкрумеляка і багатьох інших, що то здобували поетичну славу на сторінках віденського „Вістника Союзу Визволення України“.

III.

Бачучи на власні очі стільки поетів, відважився і я взяти за перо. Ніч. Спимо на долівці в селі Бурканові над Стрипою. Товариші стрільці вже давно заснули, а в мене щось несамовитого. Кручусь на всі боки, думка шибав... Вічно мрію про те, щоби написати щось і надрукувати. Укладаються слова і я усвідомляю собі речення, а далі і вірш...

„І поплила, — слова майбутньої автобіографії в руках прихильного критика, — мелодія, полились слова, задзвеніла пісня, покотивсь, зарокотів, мов грим у Карпатах: „Мій спів“.

Пресова квартира У.С.С. в полі 1915—1916 р. В горі теж саме.

Я сам не дуже то й вірив, що це „поезія“, але як побачив свій гордий підпис: У. С. С. Лулу у згаданому віденському „Вістникові“ поруч імені Б. Лепкого, — пізнав, що латинська побрехенька про те, що, мовляв, „мовчать музи, як набивають гузи“, перестаріла що найменше від часів нашого „Слова про похід Ігоря проти Половців“.

IV.

„Тут треба згадати, що „початкуючі“ поети мали в часі війни одну велику вигоду. Вони користали із безплатної військової „полевої пошти“. І ще одно! — Оті „початкуючі“ в мирний час навіть мріяли не можуть про гонорар. Вони, в сёмому раї, якщо ба-

чать, що їхні твори хоч в одному відсоткові... друкуються. А я покористувався тоді ще і свовідним гонорарем, який нагадував пізніший большевицький „пайок“. Мої товариші виславили мене перед сотенним харчевим підстаршиною і, що важніше, перед сотенним кухарем і я стало діставав подвійну порцію, для якої я придумав особну назву: рація. Ціла Вітовського сотня прийняла мою термінологію і, якщо був слабенький обід, то говорили, що сьогодні не було „рації“.

V.

Всі ті користи приніс мені мій „епічний твір“ під заг. „Похід П. куріня У. С. С.“ в яким я, фальшуючи дійсність, вихвалив сотню Вітовського в той спосіб, що умістив її на першому місці, яке в дійсності належалося сотні Мельника.

Та ось цей вірш:

Ясне сонце іще спало,
День шойно будився,
Брацтво січове вставало. —
Йому шлях стелився.

Ось Вітовці на переді,
Мельниківці з ними.
Хлопці дужі, як медведі,
Хто без них, той гине!

В чотирох дальших стрічках іде опис двох дальших сотень із „П. куреня“. Яка ляпідарність вислову — сказавби критик!

Будзиновський на воронім,
З ним його соколи.
При стовпику бамбусовім
Йде доктор поволи.

Тут майбутній історик літератури повинен дати такі пояснення:

„В автора провивбається легка, ледве замінна іронія, бо сотник Будзиновський хоч і мав вороного — то ніколи на нім не їздив — (злобні люде казали, що не вмів) а покійний добряга, маленький доктор Левицький, не міг ніколи йти зі своєю сотнею „поволи“, бо, коли сотня машерувала, то він мусів добре дріботанням підбігати, щоби не лишитися позаду.

Ось і цілий курінь. Та ні! Другий курінь мав тоді ще і відділ саперів, якими проводив грізний д-р Сіак і кремезний підхорунжий, вже також покійний сьогодні, Надніпрянець Гаврилко. Так і досі при згадці на нього, чую, як то він в часі постою в карачинським лісі над Золотою Липою кричить до свого чури:

— „Йване, а дайно мені шматочок ковбаси!“
(Розуміється, так найменше пів фунта!).

Ці сапери дістали цілу строфку:
Врешті ліс із джаганями
По полі хвилює, —
Се Гаврилко з саперами
До цілі прямує.

VI.

Юра Шкрумеляк недавно нарікав, що в творах про нашу визвольну боротьбу замало еротичного патосу. Мені критик такого закиду не зробить, бо в моєму „творі“, хоч подія відбувалася майже на самому фронті, звідкіля мадярські жандарми давна повиганяли були дивильне населення — виступає і „erotична закраска“, бо таке в нім закінчення:

А дівчина жито жала,
Серп з руки пустила,
В очах щира сльоза стала —
Січ зором ловила...

* * *

Таких віршів написав я і надрукував в роках 1916—17 коло десятки. Писав я їх дійсно на стійках, або в часі маршового відпочинку близько першої лінії, часом на звичайнім барлозі..

Скаже дехто, що отой мій вірш із перед 13 літ не є поезією! Може.. Ми й самі, на жаль, не маємо сьогодні того тремтіння душі, хоч може й вигідніше живемо, з яким його писали. Та ніхто не осмілиться сказати, що сам похід куренів У. С. С. не був і не є найчистішою поезією сірої, буденної української дійсності!

ПОЯСНЕННЯ ДО ПРОЄКТІВ ПАМ'ЯТНИКІВ ІНЖ. АРХ. НАГІРНОГО НА СТОР. 13.

Проект Ч. 1.

Хрест виконати найкраще в камені. Ужити до цієї роботи камінь пісковець, а де його немає вапняк. — Величина хреста 2 м. без підстави. Де немає каменя можна його виконати з бетону. Форму зробити з дошок, хіба при масовій продукції із заліза.

Грубість хреста 30 см. Підмурівка з ломаного каменя на вапняній заправі, та, де є вогкість, на цементовій або з бетону. Підмурівку дати так глибоко, аж покажеться тверда земля, бо інакше хрест скривиться.

Камінний можна зробити з 4 частий; осадити їх на залізних больцях. І так спід менший, головний великий хрест і 2 малі хрести. На таблиці умістити написи упавших і найкраще дати залізні букви або відлиті. Шаблон для бетону (форму) можна дістати в інж. арх. Е. Нагірного у Львові.

Проект Ч. 2.

Спід з каменя з 3 частий. Ширина хреста 40 см. Якщо важко зробити то верх виконаний у формі листів, можна зробити як кістку. Хрест повинен бути кутий зі штабового заліза, роботи ковальської, котру кожний коваль на селі може виконати. Довкола хреста треба посадити дерева, щоби хрест мав тло і щоби око мало на чому спочити, бо негарно виходить; кожний твір архітектури мусить мати якась тло, щоби будова не губилась у небі.

Е І П Е Р Е Д П Л А Ч У Й Т Е
Г сатирично-гумористичний журнал

„З И З“

Ч И Т А
Вже вийшло перше поважачіє число. Вдатно ілюструє з правдивим гумором події нашої буденщини.

Ч И Т А
Чвертьрічна передплата 3-50 зл.
Адреса: „ЗИЗ“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18. III. п.

Де наші пам'ятники минулого?

Л. Л.

Роздумуючи над нашим минулим — „звідки взялось і де поділось“, ми дивуємося не раз, де ділися всі оті пам'ятники нашої давнини — чому вони не заховалися до наших днів, так як це сталося в історичних пам'ятках інших народів, хочби наших сусідів Польків та Чехів.

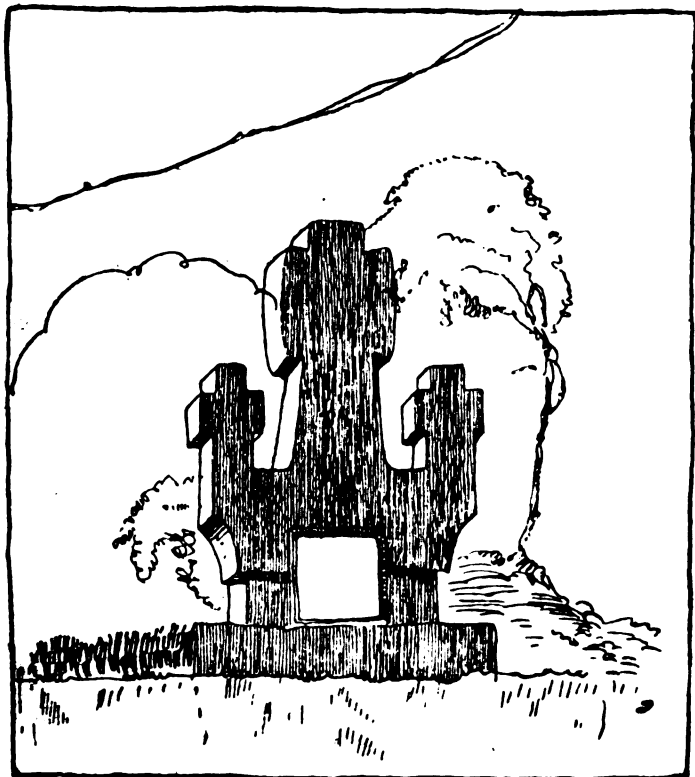
На це є коротка і вигідна відповідь. Відповідь завчена, до якої ми вже привикли: мовляв — Татари все понижили і сліду не стало. Ясно і коротко. Розв'язка дійсно своєрідна, бо вигідна. Є на кого винувальника. Всему винні Татари, а не ми самі.

Добре, що найшлися ці якісь Татари, інакше ми муслиби соромитись перед собою і перед світом за свою нездарність та недбайливість, а так є на кого винувальника, щоби не мати самому викидів совісті.

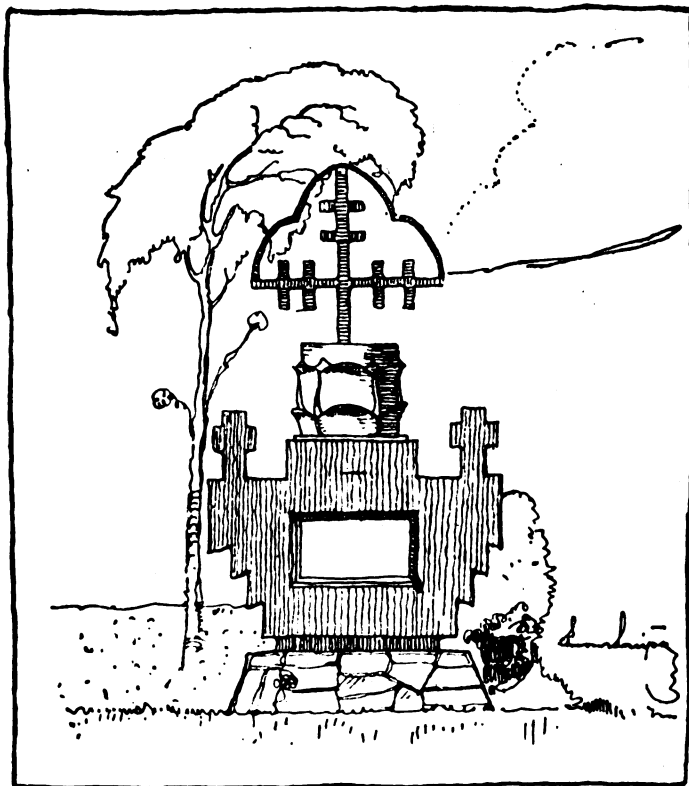
Де ділась могила Володимира Великого? — Татари... Короля Данила? — Татари... Льва галицького? — Татари...

А Мазепи?...

Тут вже не Татари, а Румуни, Турки, чи щось таке. Зрештою Бог його відав хто. Словом, нема і ніхто не знав де. Та й на що кому знати, сказано, нема,

Проект пам'ятника Ч. 1. інж. арх. Е. Нагірного,

Проект пам'ятника Ч. 2. інж. арх. Е. Нагірного.

Проекти пам'ятників виконані визначнішими нашими архітектами будемо подавати також і в чергових числах нашого журналу. (Пояснення до проєктів гл. стор. 12.)

то й нема. Годі над тим довго і роздумувати. Врешті ми до таких міркувань привикли, так навіть учать по школах, такі пояснення дають залюбки вчені наші дослідники. Магічне слово „Татари“ вистане за все.

Та часи „татарські“ давно минули. Нам тепер ніяково звалювати вже винувальників на других, бо ми не діти і треба вдаритися в груди: Ми самі винні! Одно залишається оправдання. Така вже наша вдача „степовиків“, що не любимо оставляти сліду по собі. Ми ніколи не цікавились пам'ятниками своєї давнини і не зберігали їх, а навпаки самі розгублювали їх і нищили своєю недбайливістю.

Богато в нас музеїв? Богато тих збирачів всяких пам'яток минулого? Навіть це недавнє минуле затрачується і гине безслідно на наших очах.

Відома і голосна була справа з могилою полк. Вітовського що її по кількох літах від смерті вже не можна було віднайти в Берліні. Забули. Ніхто навіть не завдав собі труда спам'ятати, на котрому вона цвинтарі...

Дійсно подиву гідне.

А скільки ще у нас отих забутих могил по цвинтарях, де їх перекопують, по полях, де їх переорюють.

Хто винен цьому. Чи також „Татари“?... А може наша недбайливість і ця байдужність з якою відносимось до товариств „Охорони Вовниих Могила“.

(Далі буде).

Цілі німецької військової політики на Україні 1918 р.

Написав А. Крезуб

Погляд поширений не тільки в світі але в самій такій Німеччині, що вона не мала доброї і здібної дипломатії, події 1914—1918 рр. потвердили цілковито. Ніщо не допомогла німецькій державі її мілітарна потуга, її знамениті полководці, її хоробре і вишколене військо. Ізолювана політично Англією, наклеєна тавром варвара, ворога цивілізації, поступу, кровожадного і безпощадного завойовника, Німеччина зі своїми союзниками вже на початку війни опинилася в положенню обложеної цілим світом кріпости.

«Війна — говорить Клявзевіц — є нічим іншим як тільки продовженням політики лише іншими середниками». Це власне відношення політики до війни є ключем до зрозуміння катастрофи Німеччини в 1918 р. Нездарна німецька передвоєнна політика (завдяки нездарній дипломатії) створила такі передумови, і це зафіксовано в дев'ять приблизно місяців по розгромі німецької армії в Версалі. Блуди німецької дипломатії були так важкі, що їх навіть така армія як німецька не була в стані направити.

Самопевність, що граничить з цинізмом, різкість посунена аж до брутальності, фалшиве переконання в доцільності виключно грубих аргументів, яловість політичної думки, вузькість політичних горизонтів це, що признають і самі Німці, прикмети німецької передвоєнної дипломатії. Такі прикмети перенесені на поле її діяльності на політику, не зеднали і не могли зеднати Німеччині прихильників а навпаки приспорили їм ворогів в цілому світі і довели її в 1914—1918 рр. до повної ізоляції.

В самій війні німецька дипломатія навчилася також не багато, її поведінка супроти Австро-Угорщини, Болгарії, Туреччини а особливо супроти України, доставляє цілого арсеналу доказів на вірність повище наведеної її характеристики.

Зокрема німецька політика в відношенню до України як після вибуху російської революції так і в 1918 р. є вимовним доказом на це, як німецька дипломатія не вмiла орієнтуватися в новому положенню, не вмiла оцінювати розвиткових тенденцій, що заістнували на сході по упадку Романових, а прикладаючи старі критерії до нових політичних явищ, робила похибки за похибками.

Німецька політика на сході полягала на традиції приязни з Росією, напрямі, якого основоположником був кн. Бісмарк. Першому державному канцлерові того роду політику диктував згляд на Польщу і вона в свій час, з німецької точки погляду, могла бути оправданою, але пізніше вона свій змісл втратила цілковито.

Правда наближення Росії до Англії і Франції в останньому десятиліттю мин. віку і тісна «приязнь» особливо з цєю останньою заставили і німецькі провідні круги піддати ревізії свою дотеперішню політику на сході, але в цьому напрямі зроблено було не багато і її тенденції остались майже ці самі. Причина лежала подекуди в цьому, що в Німеччині зацікавлення дійсним політичним положенням Росії майже не було.

Українське питання прим. для німецької політики не істнувало і Росію розглядало в Німеччині політично як моноліт а економічно як незвичайно поємний ринок для збуту німецьких товарів, який можна використовувати в безконечність. Цей останній факт власне детермінував в основах фалшивий погляд про політичну сповеність і трівкість цього конгломерату націй і народів, яким була колишня російська імперія. В німців власне не було бажання бачити дійсності в відношенню до свого східного сусіда. Економічні вигоди на російському ринку були для їх чи не одиноким чинником для формування їхніх політичних відносин до Росії і в після бісмарківської ери.

Цікаве явище; німці народ взагалі тверезий і мало сентементальний (в політичних справах), у відношенню до Росії завсiгди виявляв далеко більше прихильности як вона, виходячи з німецької точки погляду, на це заслуговувала. І в часі війни не було в Німеччині до Росії особливих антипатій; навпаки її положення викликало у Німців спочуття як до жертви французько-англійської інтриги. Війна з Росією в Німеччині і то не тільки серед загалу але також в «верхах» уважалась нещасним »Missverständnis'ом« фатальним непорозумінням, яке чимскоріше треба усунути за всяку ціну.

Такий самий стан річей був причиною, що німецька політика на сході в часі війни замість скристалізування провідної ідеї, відповідаючої німецьким інтересам пішла манівцями; замість створення ясної політичної концепції на дальшу мету, якою повинно було бути розторощення російської імперії, клала перед собою цілі просто суперечні з політичними інтересами німецької держави.

Незорієнтованість німецької політики в дійсному положенню на сході і недоцінювання тих сил, що істнуючи в потенції ждали на можливість, щоб розторощити діло Петра Великого, відбилося на позиції німецьких уряд в в часі війни доволі яскраво. Один уряд проголошував програму ослаблення Росії раз на завсiди через відірвання від неї її західних провінцій, другий знову стояв на становищі, що завойовані Німеччиною землі є тільки фантом, який Росії прийдеться в будуччині віддати. Навіть після вибуху російської революції, німецький уряд не міг рішитися на ніщо певного. Не вмiшуватися у внутрішні справи Росії — це був клич, який видвигнув уряд, стараючись ним закрити брак позитивної програми у відношенню до розпадаючоїся з лоскотом »тюрми народів« і повстаючих на її руїнах нових державних творів.

Правда формула невмішування у внутрішні справи Росії була для німецького уряду в даній хвилі найвигіднішою, бо і більшість німецьких партій і публична опінія стояли також при цій тощі погляду. Але де далі то ця формула тратила значіння з огляду на безпрограманість німецької політики відносно Сходу. Життя і події стали домагатися яснi відповіді і визначного становища супроти видвигнутих і ними питань,

Німецькеж правительство і німецька дипломатія до останньої хвили не знали, на що рішиться, як поставитись до великого катаклізму, що струснув основами російської імперії і навстиж відчинив браму всеросійськї тюрми.

Німеччина безперечно щиро бажала порозуміння з Росією, хочайби большевицькою; з тугою виглядала цієї хвилини, коли зможе зі сусідом-великаном засісти до мирних переговорів. Та і Росія, по розрахункам німецької дипломатії повинна була мати такі самі побажання, та бути склонною до чим скорішого наладнання добросусідських відносин до Німеччини. Німецькій дипломатії і не марилось, що мир з Росією прийдеться їй вимушувати мало що не фізичною силою. Вони були певні того, що нові російські володарі без труду погодяться на їхні пропозиції.

Та вже перші дні мирних переговорів в берестейській цитаделі розчарували Німців; ілюзії, якими жила і якими заспокоювалась німецька дипломатія роз-

Німецька політика тим разом нагло і ненадійно опинилась на нових, німецькою дипломатією зовсім не передбачених а то й не бажаних торах. Але нічого було робити. Положення Німеччини і її союзників ставало щораз більш загрозливе і тільки магічне слово мир, хай буде з ким хоче, хочайби із Україною, тільки він міг розпружити загальне напруження.

Німеччина — заключивши з Україною мир, мусіла бути консеквентною і далі в цьому новому напрямі своєї політики. І коли українська мирова делегація, в імені свого уряду попрохала від неї збройної помочі проти большевиків, вона вже не вагалась довго. Німецькі полки рушили в напрямі Києва, Україну очищено від загонів червоної гвардії і в її столиці враз з українським урядом зявилося і командування армійської групи ген. Лінзінгена, що переводила цю операцію. Австрійці зпочатку вагались, але опісля пішли за првміром Німеччини. Занявши більшу частину півдня України, вони кинулися передовсім на роздобування

для примираючої голодом австро-угорської армії харчів і до політичних справ на Україні втручалися мало. Господарями положення супроти того стали всеціло Німці, то є німецьке «Оберкомандо» в Києві

Ствердити чи і на скільки німецьке правительство після входу німецької армії на Україну щиро стояло на становищі признавання України суверенною державою і чи мало відносно неї які «задні думки» чи їх не мало, сьогодні покищо трудно. Формально Німеччина устами свого державного канцлера графа Гертлінга голосила *urbi et orbi*, що вона твердо стоїть при заключеному договорі, визнає за Україною право цілковито порядкуватися по своїй волі, зовсім не думає втручатися в її внутрішні справи і на перше домагання українського правительства виведе з України свої війська.

Виглядало наче в Німеччині взяла верх здорова політична течія, яка ро-

зуміла, що єдина і неподільна Росія переходить до історії, здавала собі справу з ваги існування самостійної української держави для самої Німеччини і бажала дійсної приязни з нею. Назверх принайменше політика німецького правительства носила всі ціхи льояльності до нового союзника.

Одначе на нещастя Німеччини її державна керма в часі війни все діставалася в руки людей, яких завдання вивести німецьку державу із небезпеки переростало своєю величию. Канцлери Бетман-Гольвег, Міхаеліс а вкінці граф Гертлінг були вдачами м'якими, податливими на впливи і взагалі компромісовими, а Німеччині треба було керманів що найменше формату Клеманса, Поанкаре чи Льюїс Джорджа. Тільки такі керманічі, тільки такі сильні і безоглядні вдачі могли держати політичний провід в своїх руках, могли ратувати Німеччину перед катастрофою.

Тому не дивно, що в часі війни побіч державно-політичного центра витворився в Німеччині і другий військовий центр, що прикривався фірмою Найвищого Військового Командування (*Oberste Heeresleitung*) а фактично уособлявся маршалом Гінденбургом і генеральним кватирмайстром ген. Людендорфом. Цим півбожищем німецького народу в тому часі було не трудно

Січові Стрільці на приказ Німців складають зброю. Київ, дня 1. V. 1918 р.

віялись вмиг. Нова Росія заговорила до німецьких представників і представників їхніх союзників тоном, в якому можна було дошукатися всього іншого тільки не миролюбивості, тоном начеб вона, Росія, була побідницею а Німеччина і її союзники побідженими.

Німці стали числитися з можливістю розбиття переговорів. Та тут майже ненадійно появилася мирова делегація від Центральної Ради і Австрійці скоро зговорились з новим контрагентом; Україна була визнана самостійною державою і дня 9 лютого Осередні Держави підписали з нею мировий договір.

В гірших обставинах німецькі правлячі круги ледви чи були спішилися з визнанням самостійности і суверенности Української Народньої Республіки, але приготування до останньої офензиви на західньому фронті, що малась почати в середині березня, а ще більше невідрадне внутрішнє положення особливо її союзника Австрії, не дозволяли їм розводити довгих балачок. Гінденбург і Людендорф категорично жадали замачення; до розправи з Антантою їм необх дно було ліквідувати східні фронти і це рішило дальший хід берестейських переговорів. Завдяки скрутному положенню Осередніх Держав Україна увійшла в коло європейських держав.

протиставлятися німецькому державно-політичному про-
водові, тим більше, що і цісар Вільгельм дуже часто
ангажував свою особу для скіплення їхніх впливів.

В змаганнях з державним проводом Найвище Вій-
ськове командування (Н. В. К.) виходило звичайно
побідником. Маючи на всяку річ свій окремих погляд
і в кожній ситуації свою окрему тактику Н. В. К.
рідко знаходило спільну мову з державним канцлером.
Воно було тим сильніше, що погляди обох центрів
влади на засадничі навіть проблеми німецької як
внутрішньої так і зовнішньої політики сходилися мало
коли, а тактика розходилась майже завжди.

Хто хотів побіжно перейде всі перипетії боротьби
цих обох центрів за фактичне керівництво німецькою
політикою, при всьому подиві для прац. Н. В. К. на її
властивій ділянці мусить прийти до переконання, що
перевага Н. В. К. а власне Людendorфа над канцлером
принесла Німеччині далеко більше шкоди як користи.
Пруський мілітаризм, допнявшись вершка своєї мо-
гутності і користуючись попертям крони, вів і по-
літику своїми методами зовсім не оглядаючись на її
наслідки.

На Україні розбіжність обох напрямків німецької
політики, з одного боку державної з другої військової,
уявлялись сейчас по приході туди німецької армії і
росташування в її столиці німецької Oberkomandi.
Німецьке правительство заявляло, що воно післало
свої полки на Україну тільки для допомоги украї-
нському правительству встановити лад і порядок.
Oberkomando знову розуміло своє завдання «дещо
інакше» і заводило на Україні режим, який хоч і не
був названий властивим іменем, в дійсності рівнявся
окупації якої небудь території, здобутої Німцями на
противнику. А щодо виходу з України, коли цього
побажає собі український уряд, то німецька гене-
раліція в Києві знала ціну тим заявам. Як довго
Людendorф займав пост генерального квартирмейстра,
Oberkomando не потребувало непокоїтись, що їй при-
йдеться вивести свої війська з границь Української
Народньої Республіки.

Державний канцлер заявляв, що Німці не думають
втручатися у внутрішні справи України, — але це
говорилось в Берліні, а реальну політику творилось
в Києві. — Там в столиці Німеччини проголошувались
може бути і щирі зпочатку заяви лояльності до
українського уряду Центральної Ради і симпатії для
українського відродження, а на Україні вводилося ні-
мецькими воєнними властями режим, що нічим не міг
повстидатися перед режимом, в якому небудь Камеруні,
Конго, Ост-Африці чи Ной-Поммерн.

Свій політичний дебют на Україні німецьке Ober-
командо начало від навязання дуже тісних звязків
з російськими монархістами і взагалі тими кругами,
для яких по валуєвському української нації «не било,
нет і бити неможеть.» Також інформації про украї-
нський національний рух, відносини політичні і еконо-
мічні німецькі військові круги черпали виключно
з російських жерел, Московські недобитки, що знайшли
собі гостинний захист перед большевиками на Украї-
ні засипували німецькі команди своїми меморіалами,
«докладними записками», і звітами, яких зміст все
зводився до того, що України ніякої немає, що немає
і ніякої української нації.

«В день входу Німців в Київ я — пише Герцог
Г. Н. Лейхтенбергскій, один зі стовпів московської
реакції на Україні, в своїх спогадах — звернувся з пись-
мом до принца Леопольда Баварського, головно-коман-

дуєчого німецькою армією на сході, з котрим був я
не тільки знайомий ще перед війною але і споріднений.
Я попереджав його, що не слід давати вводити себе
в блуд, що в дійсності (дальший текст тому, що він
так чарівний для українського уха, наводимо мовою
оригіналу А. К.) нет ніякакова українська народа,
каторий желалби атделітсь от Росії, что между Велико-
росом і Малоросом разніца не больше, а скарее менше,
чем между баварцем і пруссаком, что нужно действо-
вать енергічно і сурово, чтобы возстановіть па де-
ревням спакойствие і парядок»¹⁾.

Таких і тим подібних «цінних» інформацій про украї-
нський національний рух напливало до Німців тисячі
і — ссыгали свою ціль. В німецьких командах на Украї-
ні почаеши від найвищої до найнищої погляди на
українську справу, ширені московською реакцією без-
всяких труднощів одержували право горожанства.

Успіхам протиукраїнських заходів різних моско-
вських партій, (які на точці ворожости до української
державности і ненависти до українських визвольних
змагань — сходилися) організацій і поодиноких діячів
перед Німцями допомагали не тільки особисті това-
риські і родинні звязки російської аристократії з ні-
мецькою але також і світогляд німецького старшин-
ського корпусу взагалі. Просякнуте духом кастовости
і назадництва, німецьке старшинство не могло мати
ніяких сентиментів до нації селян, до такого державно-
політичного ладу, при якому аристократія не мала
ніякого голосу і до такого уряду, який вийшов з хвилі
революційної стихії.

Український національний рух і українська держава
не знаходили і в Німеччині великих симпатій але, там
про ті річі говорилось і писалось з задержанням пев-
них форм приличности. Не було того на Україні,
Тут німецьке старшинство зовсім відкрито і цинічно
втурувало чорносотенним недогризкам, ніякої України,
мовляв, не має, не має ніякої української нації, а є
тільки одна велика Росія.

«Політично і товарисько міродайні німецькі осо-
бистости розумілися в дійсності краще з протиукраї-
нсько настроєними, богатими, руссофільськими і поль-
ськими елементами, що діпхались до гетьманського
уряду, як з радикальними, демократичними українськи-
ми націоналістами» — каже д-р П. Горбах²⁾ відомий
німецький публіцист і наочний свідок німецької окупації
на Україні.

Це признання одного з видніших німецьких полі-
тичних діячів можнаб ілюструвати відповідними фак-
тами в тому-ж дусі в безконечність. В цей самий спо-
сіб менш-більш про відносини до української справи
керманців німецької політики на Україні, їхню ідео-
логію і практику висловлюється в своїх спогадах
і бувший гетьманський міністер закордонних справ
Д. Дорошенко. Свідок цього останнього тим цін-
ніше, що він займаючи в гетьманському уряді так
важний пост, мав багато змоги приглянутися настроям
німецьких відповідальних кругів.

«Розуміється — читаємо в одному місці спогадів
Д. Дорошенка³⁾ — у всіх Мумів, Гренерів, Ярошів⁴⁾
та інших керманців німецької політики на Україні

¹⁾ Герцог Г. Н. Лейхтенбергскій: Воспоминанія обь «Украї-
нськ» 1917—1918. Стр. 26.

²⁾ D-r P. Rorbach: Unsere ukrainische Politik (Die Ukraine.
1-ий зошит з грудня 1918 р.)

³⁾ Д. Дорошенко: Мої спомини про недавнє-минуле. Частина
третя. Стор. 26.

⁴⁾ Мум — німецький посол на Україні — Гренер шеф штабу
арм. групи Айхгорн, потім Київ — Ярош, майор ген. штабу.

не було ніякогисьнього «українофільства»; допомагаючи будувати нам самостійну Україну, вони ніяк не хотіли, щоб вона була сильною, щонайменше, щоб в близькому часі стала такою...

По погляду Дорошенка не було в німецьких керівників ніякогисьнього українофільства — та цього власне ніхто і не вимагав від них, але щонайменше до лояльності супроти українського уряду і української держави, яка перша заключила в світовій війні мир з Німеччиною, яка своїм хлібом уратувала Австро-Угорщину від голоду¹⁾, а німецькій армії допомогла продержатися аж до падоліста 1918 р.²⁾ — були зобов'язані навіть Муми, Гренери і Яроші.

В дійсності діло було не в відсутності українофільства в одного чи другого німецького дипломата, одного чи другого німецького старшини, а в цьому, що вони прямо ніякої «України не признавали» а вважали її частиною Росії, яка має послужити в даному моменті для організації сил російської контрреволюції з метою повалення большевиків і відбудови російської імперії.

«Німецькі політичні і військові представники — каже в іншому місці своїх спогадів Дорошенко — до українців і українських політичних діячів ставились з ледви укритим призирством». І нічо дивного. Підпавши цілковито під вплив російської чорносотенної реакції, Німці перенялись і їх поглядами на українську справу.

«Вишколеним урядовцем є саме Москаль а не Українець. Це саме відноситься до старшинства. Тільки ці (Москалі — А. К.) є в стані створити тугу організацію, без котрої заспокоєння українського хаосу є неможливим. Але з тим провалюються також і пляни самостійності України, яка без російської помочі є нежиттєздатною». До таких глибокоумних заключень дійшов (і то в рік по виході німецької армії з України) бувший представник київської Oberkomandi при донському уряді майор Ф. Кохенгавзен³⁾. Подібно свої думки про Україну висловив також бувший секретар барона Мума д-р Тренфельс⁴⁾.

Це значить, що того роду погляди на українську справу були засвоєні не тільки київською німецькою Oberkomandoю, а стали так би мовити загальним «добром» німецьких дипломатів і старшин що їх доля привела на Україну. Якщож були між ними виїмки і як хто з їх прихильніше ставлявся до українського відродження і до української державности, то це були власне виїмки і погляди таких на зміну переконань загалу німецьких старшин і дипломатів на Україні не мали ніякого впливу.

¹⁾ «Статистично доказано, що з України весною і літом 1918 р. прибуло (до Австрії — А. К.) 42 тисячі вагонів (поживи — А. К.). Добути цих харчів де інде булоб річю неможливою. Тим вратувалось мільони людей від голодової смерті». — Так говорить бувший австр. міністер граф Чернін (Im Weltkrieges, Стр. 338—339).

²⁾ «В кожному випадку Україна допомогла Німеччині. Вона літом 1918. доставила нам м'яса. Це уможливило наше так слабе прокормлення м'ясом... Армія одержала коні в великій кількості. Без них всяке продовження війни булоб виключене... Також ріжного роду сирівці одержали ми з України... — Так засвідчує про поміч України Німеччині Людendorf (Meine Kriegseingungen, Стр. 503).

³⁾ Major F. v. Cochenhausen: Die antibolschewistische Bewegung in Südrussland. («Die Woche», N. 40 з дня 4. X. 1919). Про його діяльність на Дону гляди: П. Н. Красновъ Всевеликое Войско Донское (Архивъ русской революціи Том V.)

⁴⁾ Dr Bernhardt Freuenfels: Die Reste der Russischen Volkswirtschaft. (Verlag von Ferdinand Enke in Stuttgart, 1920). Належну оцінку цієї тенденційної і хаотичної «праці» про Україну дав М. Тимофіїв на сторінках «Хліборобської України» (Збірник II. III і IV. з 1920—1921 pp.

Деяку одначе ріжницю в трактуванні українського питання військовою німецькою владою і дипломатією, на початку принайменше всетаки можна було замітити. А полягала вона в цьому, що — говорячи словами Герцога Лейхтенберського — «дипломати і цивільні урядовці вірили або вдавали, що вірять в націоналістичні сепаратистичні стремління малоросійського народу — для них «українського» — в спосібність і в творчі сили українських інтелігентів». А воєнна німецька влада, «була дуже розумна — твердить Герцог — і нарид (український) призирила або, точніше, оцінювала його по його достоїнству без всякої ідеалізації»¹⁾.

Річ звичайна, що такі погляди і таке відношення Німців до української справи і української держави мали і свої реальні наслідки. На Україну вони дивилися не як на союзну державу, в якій німецька армія є тільки тимчасовим гостем, а як на окупаційний терен, де німецька генералія має приказувати а все інше слухати.

На Україні, — голосить ген. Гренер генеральному квартирмейстрові Людendorfові в дні 8 серпня 1918 р. «одиноким, що робить вражіння і має авторитет є наш вояк»²⁾. І дійсно через дев'ять місяців «ultima ratio» німецької політики був виключно багнет. Але які були плоди цієї політики, це знають Німці також. (Далі буде).

¹⁾ Герцог Г. Лейхтенбергскій: тамже стор. 28.

²⁾ В журналі «Preussische Jahrbücher» (в книжці за травень 1919 р.) знаний українському громадянству зі спогадів д-ра О. Назарука «Рік на Великій Україні» майор С. Фон Фельзен (Velsen) помістив статтю, якої наголовок звучить: «Die Ukraine und wir. Ein Rückblick auf die deutsche Okkupation». Значить Німці і по виході з України уважали, що вони були її окупантами а не союзниками.

³⁾ Gutachten des Sachverständigen Gen. d. Inf. von Kühl в збірнику «Ursachen des Zusammenbruchs» стор. 164.

Від Адміністрації

Це перше число „Літопису“ посилаємо як оказове в кількох тисячах примірників на адреси читачів майже усіх українських часописів і журналів, які Адміністрація змогла дістати. — Якщо хто отримав через помилку два примірники, то просимо передати другий примірник знайомому з запросинами до передплати. —

Адміністрація закликає всіх, що ставлять ся прихильно до Видавництва „Червона Калина“, до передплати „Літопису“. На висилку передплати залучені чеки. Передплату просимо прислати відвратною поштою, щоби можна було усталити в час висоту накладу другого числа. —

Хто не бажавби передплачувати „Літопису“, того просимо прислати принайменше належитість за це перше число або повернути його Адміністрації, щоби не наражувати Видавництва на втрату. —

Всім членам „Червоної Калини“ Адміністрація посилатиме „Літопис“ постійно так, як всі інші видання „Червоної Калини“. —

Знак часу

Споми — Написав Роман Сушко. б. полковник Січових Стрільців.

Це не казка — а билиця. Це ясний спомин очевидця про лицаря, Січових Стрільців сот. Миколу Загаевича, того що разом з сот. Федьком Черником героїською смертю під Мотовилівкою добув нам перемогу над Москалями.

Випадок, що про нього кажу, скоївся в липні місяці 1918 р. у м. Воронках, чернігівської губернії. Воно лежить в півдорозі між м. Стародубом та м. Новгородом Сіверським над рікою Десною. Ворожа судба, з якою через три роки так завзято дужались Січові Стрільці в обороні українських державних кордонів, кинула в цім часі частину роззброєних Німцями в Києві „Сікачів“, аж сюди на крайню північно-східну границю української держави. Переслідувані гетьмансько-московською владою, С. С.-и 1-го полку одинцем прорядились до Запорізької бригади от. Натіва і скупчились в силі біля 700 багнетів у полку полк. Болбочана; міцно держали вони кріси проти Москви, заховавши свою стрілецьку ідею, чистий прапор та славу вояцьку під назвою „кулеметної ватаги“, „бомбометної ватаги“, „пішої команди“, та „гарматної сотні“; по деякім часі, творили окремий курінь, у 2-ому Запорізькому полку.

Були то старі вояки; і старшини і стрільці творили одну родину, жили одними radoщами і одним смутком, одна ціль стояла їм перед очима: рідне військо українське і власна держава. Збудувати і оборонити Україну, було єдиною їх метою. Скільки тяжких переживань не завнали вони в тім часі, все горіли їхні очі вогнем запалу, не зневірювались, все сильні духом як і пристало на козацьких нащадків. Бо „козак ніколи не старіється, він тільки живе або вмирає“.

Внутрішнє життя куріня, було якнайкраще. Примірне старшинство, та ідейне, шире обов'язкове карне стрілецьтво творили одностайне тіло, одно братство. І це давало можливість встояти перед різними супротивностями, що то їх так багато на Україні копичилось в кожному новим днем існування молоді української держави.

Служба при охороні кордону не була тяжка — це був період перемиря і переговорів українсько-гетьманської влади з большевиками. — В коротких боях з напасними набігами большевиків курінь легко і побідно справлявся. Місцеве населення, пізнавши нас, відносилося як до свого рідного війська. Бо це одна з тих частин нашої широкої землі, де ще свіжа, жива традиція козацька, де селами правлять не „волостні голови“ а сотники, а вулиці більших сіл ще задержали свої старі назви чисел давних козацьких сотень. Одного нашого стрільця — як жаль, що не пригадую його прізвища, бо записки тих часів пропали серед революційної хуртовини — який поляг в бою з большевицькими напасниками, рада села Демянівки (під згаданим м. Воронками), рішила похоронити старим, козацьким звичаєм, з козацькими почестями. Зразу гадали похоронити біля церкви, щоб „на очах могила була“, — алеж „не місце козакові рядом з бабами лежати“ говорив на раді якийсь старий козарюга, а тому поховали нашого стрільця при вїзді до села, на найвищому горбі, і всім селом возили та висипали

високу могилу, щей шапками для старої чести землю носили; тільки хреста на бажання стільців, поставили дубового, з корою зі скісно стятими раменами: стрілецького хреста... А напис на таблиці кінчиться так — певно памятаю: „Тебе змінять — та не замінять“. Так ця козацька могила зі стрілецьким хрестом, певно до нині вартує східні кордони України.

Також відношення старшин і козаків Запоріжців-однополчан до нас було на загал гарне. Головно бойовий склад полку і команда ставились до нас гарно, по братерськи, з повагою і признанням. Самий полк Запорізький в той час був нечисельний. Це був радше кадр полку, що мав доповнитись новобранцями, але що тоді обов'язувала система добровільного побору на всій Україні, то в полку було чи не на половину старшин і козаків. Тому більшість старшин служила рядовими козаками, а командні пости займали дійсно добірні старшини, які пізніше відіграли поважну ролю в армії, (прим. курінні Дубовий і Зілинський — пізніші полковники). Але були тут і старшини русотяпи, що „примазались“ тільки до полку ради особистої вигоди. Це ті злої памяти „специ“, що часто з доручення ворога, чорного або червоного, просто де тільки могли саботували свої обов'язки. Це Росіяне.

І якось так зложилось, що більшість їх зібралась у полковім постачанні, та технічній сотні. Помічник командіра полку (начальник постачання) плк. Василів, був людина порядна, свідомий Українець, тільки слабобільний, і любив випивати. За його плечами згадані „заводові“ постачальники творили що хотіли. А що наші стрільці дуже різко виступали проти цієї російської братії — було, що навіть чинно розправлялись, караючи за російську мову чи сороміцьку московську пісню, — то згодом курінь не одержував належних харчів, чи одягу чи частин визбровення*). Це був дійсно саботаж з боку Росіян-старшин.

Все це напружувало відносини між стрілецьким курінем а постачальниками. Дійшло до того, що сотник Микола Загаевич, командір „бомбометної сотні“, знаний батько сотні, хрустально чесна людина, скромний в вимогах а педант в виконанні обов'язків, загально шанований бойовий старшина, перед обідом у старшинській харчівні, обурений на якусь чергову сикатуру його сотні сказав на адресу саботажників „з тими злодіями треба зробити вже раз лад“. Висказ цей почув полковий скарбник, урядовець, Українець і чесний сам собою хлопець. Взяв цей висказ до себе, скипів, і не питаючи, з місця зареагував. Підступив і несподівано вдарив сотника Мик. Загаевича в лице. Все це сталося несподівано, нагло, публічно, на очах майже всіх старшин полку. Напасть і кривда улюбленому сот. Загаевичові була так всім наглядна, що старшини не допустили Загаевича до честивої оборони, а зразу ж гуртом побили цього урядовця, викинули з свого товариства, а к-р полку

*) Комічний випадок: Небіщик сотник Турок вимагав ремінів до крісів. Йому не видали (хоч був полковий наказ), бо завідуючий магазином удав — чи може й дійсно не розумів — що то є кріси. Потім пояснював, що зрозумів кривса (по російській щур) а таких ремінів (капканів на щурі) він не мав.

вимінив з місця сот. Загаевичеві задоситьучинення так, що іменем старшин полку просив вибачити зневагу, віддав наказ про виключення з полку горячого урядовця, а за обідом посадив „зневаженого“ сотника Загаевича на першій (командірській) місці в знак цього, що він є ще більш шанованим старшиною, як до цієї ніби зневаги.

Тільки ці, що знали небіщика сотника Миколу Загаевича, його чистий характер, його лицарську вдачу, його неустрашиму відвагу, його щирі відданість праці „за друзів своїх“, тільки вони можуть узмисловити собі бурю душевну, яку він в той час пережив. А Загаевич був одним з тих немногих у нас мужів, що відповідають все і всюди не лиш за свої вчинки, але і за слова, а навіть за замисли свої, тим то цей надзвичайний інцидент, надзвичайне рішення к-ра полку викликали у нього і надзвичайні рефлексії. Отже свою відповідь старшині і командірові полку він закінчив:... „А той полицник мене не пашить, не болить. На мойому лиці румянець радості. Панове старшини! Чи не бачите як ми виростаємо з рабів на вільну націю? Ми з коліноприклонних Русинів і без обличних Хахлів доросли вже до цього, що за честь бємо в лице. Коби мені ще дожити хвилі, щоби Бог, наш Бог, дав нам розум, кого і за що бити в лице, то я повторю тоді за блаженним Симеоном: „Нині відпускаєш раба Твого, Владико, по глаголу Твоєму, в упокоєм, бо виділи очі мої спасення Твое, що готувив еси перед лицем всіх людей. І спокійно умру“.

Так закінчився той памятий старшинський обід у харчівні 2-го Запорозького Полку. Призадумалась старшина над цим випадком, в скорому часі злодіїв усунено, а старшина училась, заправлялась відповідати не тільки за вчинки, а і за слова та й задуми свої.

Січові Стрільці та Запоріжці стали найкращими частинами української Армії.

Це було одинацять літ тому підчас революційної нашої хуртовини. А нині?

Позір! Золочівський округ!

Купуйте книжки і писарське приладдя та позичайте книжки до читання.

**В КНИГАРНІ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“
В ЗОЛОЧЕВІ, ВУЛ. КОЛІОВА Ч. 1.**

В атаку!

Остання атака кінноти У. Г. А. Бригади У. С. С. під Чудновом 23 квітня 1920 року.

М а л. І. Іванець.

ХРОНІКА ГРОМАДИ ЯСНИСЬКА ПОВ. ГОРОДОК ЯГАЙЛОНСЬКИЙ

(З денника Романа Мармаша, тоді уч. IV. кл. гімн. пластуна 1. полку у Львові).

До 24. листопада 1918 не було у нас ніякого війська. Самі селяни зорганізували „міліцію“, яка мала обороняти село перед нападами різних банд. Однак такі не показувалися, тому „міліція“ не проявляла ніякої діяльності.

Були спроби організування частин на поміч для Львова в перших днях листопада, однак безуспішні. Цю поміч плянували австр. поручник Роман Рибчак (пізніший старшина У.Н.Р.) і австр. хорунжий Петро Возняк (пізн. четар. У.Г.А.).

Дня 24.ХІ. до Ясницьк прибула сотня укр. військ, організована в Жовкві під проводом хор. Петра Гайворонського, який поляг пізніше під Чортівською Скалою. Вона довгий час перебувала в Ясницьках, виходячи зі села тільки для оборони сусідніх сіл перед випадками ворожого війська.

Дня 29.ХІ. прибула нова сотня з Жовкви під проводом чет. Мирона Коновальця і хор. Миколи Голубця, яка однак слідуємого дня відійшла на постій до сусіднього села Рокитна.

Дня 13.ХІІ. польські війська заняли Янів (11 км. від Ясницьк). Наші частини хор. Гайворонського і чет. Коновальця (сотні не мали ще своїх назв, ні не були частинами якихсь курінів, тому для відрізнення називаю їх після сотенних) були під Яновом, однак відперти ворога не могли. До Ясницьк приходять ще сотня хор. Бориса і підхор. Лопочака з Кожич, які лежать на шляху Львів-Янів.

Дня 15.ХІІ. Був бій в Кожичах з Поляками. Сили: наших 28 люда із скорострілом, Поляків 50 кінних і 50 піхоти. Поляки відступили, але хор. Борис був ранений.

Дня 19.ХІІ. українські війська заняли Брюховичі (9 км. від Львова).

Дня 30.ХІІ. До Ясницьк прийшло нове військо — тернопільський курінь з кур. отам. пор. Ленгом. Курінь числив 3 сотні. Сотенні: 1. с. четар Очар, 2. с. четар Мальона.

31.ХІІ. Курінна Кмда. остає в Ясницьках. 1. сотня відходить до Домажир, 2. с. до Жорницьк. — Прибуває кмдант групи сотн. Василь Секунда.

2.І. 1919 Кур. Кмда. відходить далше до Жорницьк, 1. сот. рівнож вперед до с. Ямельна, 2. сот. до с. Страдча.

У нас успокоюється. Фронт переноситься до Кожич — (6 км. від Ясницьк) і Брюхович (6 км від Ясницьк).

6.І. Рано була велика битва в Кожичах. Польські війська заняли Кожичі, Домажир, доходячи до с. Жорницьк. Наша батарея відступає з с. Зелів до Ясницьк.

В ночі при помічі 1. Подільського Куріння (тернопільського) відзискано втрачені села.

8.І. прибула нова батарея арт. під пров. пор. Вишиваного.

9.І. довідуємося, що польські війська заняли Жовкву, значить відтяли наших. Подільський Курінь (пор. Леня) відійшов з Ясницьк в сторону Завадова-Зашкова „перебиватися“. Дійсно в ночі чули ми в тій

стороні стріли, а опісля довідалися, що курінь найшов на переходячу армію Ромера, яка через Раву-Жовкву перейшла у Львів. Що сталося з Подільським Курінем, не знаю, але вістки про нього не було вже. — Ясницька лишилися без оборони.

10.І. Ясницька заняли Поляки. Залога Рісни польської під пров. сот. Sikorsk-ого і Wiktora. Не заставши нікого в Ясницьках, вечером відходять, не лишаючи ніякої залози.

Від 10.І.—22.І. у нас немає ніякого війська. Селяни організують наново міліцію, яка обороняється від польських наступів все успішно.

22.І. Через Ясницька до Кожич перейшла українська старшинська стежа ц. в 1. сотня куріня сотн. Секунди. Вечером вертає до Гряди.

У нас далше нема ніяких частин. Переходять тільки стежі.

6.ІІ. Рано прибуває 1. сотня 1. куріня групи отам. Долуда. До полудня вже є у нас цілий 1. кур. під проводом пор. Мих. Климкевича (його адют. чет. Приймак). Отам. Долуд має квартиру у місц. пароха і з ним сотн. Секунда.

9.ІІ. У неділю курінь wraz із старшинами (Климкевич, Приймак, Стеткевич, Залітач, Коваль і ін.) бере участь в Богослуженню.

16.ІІ. відходить з Ясницьк 1. кур. ім. Гонти групи Долуда в сторону Янова.

17.ІІ. Кожичі і Домажир займають польські війська. По пол. наші відбивають і вечером знову цофаються до Зелева.

19.ІІ. До Ясницьк прибуває новий курінь сотника Секунди 5. і 6. сотня остають в Ясницьках. (Сотенні наддніпрянці: пор. Яроцький і чет Славінський).

(Далі буде).

Матеріали і Документи

(Звідомлення за місяць березень 1917 р. У. С. С. Івана Вербаного, учителя в Бискупичах шляхоцьких на Волині).

За місяць март перероблено усі друковані букви (так, малі як і великі). З дітьми другого степня перечитано „Що треба знати кожному Українцеві“ більшу половину. При всякій нагоді його побуту на селах вів я з людьми освідомляючі розмови, головнo з приводу революції. Однак людам дуже тяжко в це повірити. Через бискупичську жан-дармерію передав я до ц. і к. Окружної Команди метрики села Мишів, а тепер передаю метрики села Деревий. Для млина Бискупичі Шляхотські, що належить до Районової Команди — Суходоли — зладив я виказ змеленого збіжа й грошей за половину місяця марта. За місяць март написав я людям поверх 50 просьб (про виплачення грошей за зареєстроване збіже й худобу, про виплачення запомог для жінок салдатів, або їх матерей, про позволення зарізати телята й т. д.).

*) На запросини Хв. Редакції „Червоної Калини“ з дати Львів, 9 вересня, 1929 р., щоби взяти участь у журналі видавництва „Літопис Червоної Калини“ зачав я переглядати свої папери з часів війни. Між іншими знайшов я залучений тут маленький документ, котрий кидає багато світла на хосенну працю наших стрільців на Волині, приділених там в характері учителів. Опріч своїх учительських обов'язків виконували вони там ще інші, дуже корисні для народу праці, як свідчить цей звіт післаний до стрілецької команди.

у Львові, в вересні, 1929 р.

Др. Осип Назарук.

Рецензії і замітки

E. M. REMARQUE: IM WESTEN NICHTS NEUES.

Treyllen-Verlag Berlin 1929.

В німецькій пововній літературі два твори звернули на себе увагу цілої Європи: це Келлермана „Durchbruch“ (9. November) і Ремарка „Im Westen nichts Neues“.

І так, як Келлермана „Durchbruch“ („Пролом“) вартісний незвичайними літературно мистецькими прикметами, психологічною аналізою воєнних типів і взагалі майстерністю, так твір Ремарка звертає на себе увагу тим, чого бракує „Проломові“ Келлермана, здебільше безпосередністю, крайною вірністю і натуралістичними засобами, а головню здібністю до обсервації і фотографуванням грізних явищ війни.

І як не дивно: обидва твори паціфістичні і анти-мілітарні та антипатріотичні.

Читаючи твір Ремарка, не хочеться вірити, що німецька армія була так мало мілітаристична духом, так мало одушевлена ідеєю вітчизни.

Обидва згадані твори — плід з психіки побороної Німеччини, твір людей, які не знали ясної сторінки війни: перемоги, тріумфу своєї армії.

„Im Westen nichts Neues“ це не повість; це белетристично написані спомини молодого хлопця, що маючи 18 літ пішов із 20 товаришами гімназистами на французький фронт.

Всі страхоття західного фронту, все життя німецького воєнка найшли в творі Ремарка свій вірний, хоч чорною, одною лиш барвою, мальований образ.

Автор неначе поставив собі за ціль показати в творі, що війна і герої виглядають на полі бою зовсім не так романтично, як це здається всім гурра патріотам за фронтом, або як це малюють романтичні поети і газетярі, що писали статі про неустрашимість німецького воєнка.

Герої твору Ремарка це зовсім не героїчні постаті; це люде, що бажають перш за все жити, позбутись війни, вернути до мамі і кермуються не патріотизмом, а звирячим інстинктом — зберегти себе.

В автора просто нема зміслу патріотизму, а війна для нього абсурдна різня, братовбивство. Ремарк, ще не додумався до того, що війна це конечне біологічне явище, необхідний обяв боротьби за існування, яка є основою життя і тому Ремарк дивиться на війну очима наївного воєнка, мовляв війна це химера генералів і гусарів.

І читач, що був на полі бою, брав участь у війні, ніколи не погодиться з тим, що всі воєнки були такі, якими їх малює Ремарк.

Ми-ж знаємо, що на війні бували і типи воєнків, що свідомо і гордо готові були покласти життя за вітчизну, такі типи були і в німецькій армії, але Ремарк не бачив їх, бо змалював свої особисті лише переживання. А сам Ремарк особа далеко не героїчна, світогляд його не трагічний і не мужеський, не настільки сильний, щоби прийняти життя зі всіми його тіннями, злом і не злачатись. Твір Ремарка — дитина зламаної, добродушної, але кволої людини.

Але як документ часу, як воєнна література „Im Westen Nichts Neues“ читається з надзвичайним інтересом, цієї книжки не можна відложити, не дочитавши до кінця.

Легкий гумористичний тон забарвлює ясніше чорні

картини війни, а велика правдомовність автора чісто просто чарує читача.

„Im Westen nichts Neues“ цікавий твір для зрілих людей з оформленим світоглядом, але для молоді він аж надто небезпечний, бо виховує не героїв, а слабодухів.

І так як Бернарда Келлермана „Пролом“ має вже відгомін в нашій літературі бо поема Стефана Масляка „Пролом“ безумовно не оригінальна, але писана під впливом „Пролому“ Келлермана, так і твір Ремарка буде впливати і на нашу літературу. Чи цей вплив буде корисний для нації, яка потребує культу героїв і вітчизни — можна сумніватись. Др. Ол. Бабій.

ЕВГЕН ЯВОРОВСЬКИЙ: ДЕНІКІНЯДА УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ.

Популярний нарис. Яворів 1929. Накладом видавничої кооперативи „Гарт“ в Яворові. Ст. 32. 16.

Вже сам автор назвав свою книжечку популярним нарисом, а прочитавши його, мусимо ствердити, що нарис справді аж надто популярний.

Нарис Яворівського не дає ні історичних матеріалів, ні не охоплює даної історичної доби. На перших сторінках старається автор схопити загальне положення цілої У. Г. А. перед переходом до Денікіна, однак пізніше не опертий на ніяких історичних матеріалах звужується до особистих помічень і рефлексій без ширшого горизонту.

Нарис написаний досить хаотично і недбало. При кінці розміщено додаток, в якому подано протокол перемир'я між У.Г.А. і Армією Денікіна з дня 15. XI. 1919 р., уривок протоколу з процесу ген. Тарнавського та стан хорих III. корпусу У. Г. А. в дні 22. XII. 1919 р. В. С.

ВЖЕ ВИЙШОВ

ВЖЕ ВИЙШОВ

Історичний Календар-Альманах

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

на рік 1930.

Зміст Календара-Альманаха дуже цікавий. Богато історичних причинків до минулих подій які досі не мали відповідного висвітлення. Зацікавлені читачі найдуть там окремі статті про Лисоню та Маківку з докладним описом боїв та спогадами учасників, З ілюстративного та літературного боку Календар-Альманах Червоної Калини на 1930 р. може вдоволити найбільш вибагливого читача і так як минулими роками за певнити собі масове поширення серед українського громадянства, яке нетерпляче очікувало його появи.

Ціна 3 золотих з пересилкою золотих 3.50.

СПИС ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 р.

З л а д и в А. К.

Зростає в останніх часах зацікавлення історією української визвольної боротьби є незвичайно радісним об'явом, радіснішим тим більше, що до недавня українська суспільність до збройних змагань за свою державу в 1917—1921 рр. відносила байдуже або майже байдуже.

Для цих, що цікавляться bliще історією визвольної війни важне передовсім познайомитись з жерелами і публікаціями, що відносяться до цього часу. Дати змогу познайомитись з заголовками принайменш дотепер опублікованого матеріялу це і завдання отцього бібліографічного реєстру.

„Спис жерел до історії української визвольної війни 1917—1921 рр.“, являється наче другою частиною „Української мемуаристики 1914—1924“ виданої в 1925 р. бл. п. І. Калиновичем. Та подібно як „українська мемуаристика“ не обнімала дійсно всіх публікацій, що відносяться до 1914—1924 так само і „Спис жерел...“ не претендує на повність. В йому дуже мало узглядено публікації, що появилися на Радянській Україні (що зрозуміле при слабких зв'язках закордонного книжкового ринку з Радянською Україною) та все таки він дасть до певної міри змогу дослідникам і тим, що взагалі цікавляться історією української визвольної війни зорієнтуватися в відносному матеріялі.

Певна річ, що небаром буде необхідним точне опрацювання такого бібліографічного реєстру, який обнімав би все, що тільки стоїть в зв'язку з нашою визвольною війною, але цю працю треба оставити спеціалістам бібліографам. Їх обов'язком є взятися до цього діла і улекшити працю тим всім, що хотіли б зайнятися вивченням історії української війни 1917 до 1921 р.

Хоча отця праця укладом майже не ріжниться від згаданої праці Калиновича і є якби її продовженням, то я рішився дати їй заголовок не „Українська мемуаристика“ а „Спис жерел до історії української визвольної війни“ бо на ділі вона обнімає не тільки спогади, але й праці та статті не мемуарного характеру. В деяких місцях, особливо там, де заголовок нічого не говорить і трудно зрозуміти, до чого дана стаття чи праця відноситься, дав я короткі пояснення. Тут також справлено ті похибки, неточности і доповнено пропуски, які мені вдалося завважити в „Українській мемуаристиці“. Статті анонімні поміщені в поазбучному порядку на кінці. А. К.

Агороняц, Астрик: Листи з України. „Український Прапор“. Відень, 1920, Ч. 28—30.

Листи обнімають три розділи а саме: а) Боротьба за Київ б) Перші дні денікінської влади в Києві і в) Українське життя в час влади Денікіна.

Артимович, Атенор: Переворот на Буковині. „Український Прапор“. Відень. 1919, Ч. 23/25.

Баран, Степан, д-р: З перед 10-ти літ. Низка споминів з листопадових днів 1918 р. у Львові: „Діло“, Львів, 1928, Ч. 245.

Баран, Степан, д-р: Ще про 1918 рік у Львові. Як це було з дирекцією поліції у Львові 1. листопада 1918. р.? „Діло“, Львів, 1929, Ч. 192.

Безручко, Марко, тенерал: Група С. С. в боях на підступах до Кам'янця Подільського. Бій під Смотричем 22 липня 1919 року. Календар „Червоної Калини“ на 1927 р. Львів, 1926, стор. 114—124.

Б-ко, О.: Двацять дві влади (Спогади організатора селянських повстанських відділів і провідника бесарабського повстання т. Чабана). „Вісти“. Харків, 1927, Ч. 234.

Бейолиб, А. Визвольні змагання Закарпатських Українців в 1918—1919 роках. „Український Прапор“, Берлін, 1928, Ч. 17/19.

Безкоровайний, М.: Раницьке село 1. падолиста 1918 р. „Свобода“, Нью-Джерзі. (З. 2. II. Ам.), 1928, Ч. 255.

Вер-а, І. сот.: Під Царгородом. (22—23 червня 1920 р.) Календар „Черв. Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 149—150.

Бірчак, Володимир, д-р: Дрогобицький бунт. „Діло“, Львів, 1929, Ч. 187—191.

Бобрів, Василь: До зустрічей та портретів. „Свобода“. Джерзи Ситі (З. Д. Америки), 1927, Ч. 229.

Відноситься до повстання от. Зеленого проти Директорії і походу С.С. на Трипілля в січні 1919 р.

Бобрів, Василь: Зустрічі та портрети. — Отаман Зелений. „Свобода“ Джерзи Ситі (З. Д. Америки), 1927, Ч. 172.

Богун, М.: Фрагменти зі споминів про „Народню Оборону херсонської губернії“. На передодні кінця Денікінщини на Херсонщині. „Український Скиталець“. Відень, 1923, Ч. 24, стор. 32—37.

Будак: Боротьба з Німцями та гетьманцями. Істимівський район на Зиновівщині (Спогади командіра першого херсонського червоногвардійського, партизанського, армії Муравйова, загону — т. Цимбалюка). „Вісти“, Харків, 1927, Ч. 256. (Далі буде).

— Будз, Петро: Гуцули в боях під Городком у марті 1919 р. (З дневника участника) „Український Скиталець“ Відень, 1923, Ч. 24, стор. 32—37.

В.: Падолистовий переверот в Золочеві. „Український Скиталець“. Ліберець, 1920, Ч. 1, стор. 24—28.

В. Дмитро: Осінь 1918 року на Україні (Вирваний листок із воєнних споминів). Календар „Червоної Калини“ на 1926 р. Львів, 1925, стор. 62—82.

(Далі буде).

ТІЩО ВІДІЙШАЛИ

Дня 15/III 1925 помер в Дрогобичі У.С.С. інвалід **ОСИП КІЗЛО** в 25. весні життя. Враз з покійним відійшов в могилу один з кращих стрільців. Син середно заможних передміщан покинув в слушний час дім родинний і школу вступаючи в ряди Усуусів, з котрими ділив щиро вояцьку долю і недолю. По коротких днях слави опинився в незабутнім чотирокутнику смерті, де перебував тиф серед лютої зими, в діравій столі, обдертий через ворога з послідного плаття, котрим прикривався. Видужавши з втратою пальців у ніг, перебирається з частинами ген. Кравса на Чехословаччину. Відси повертає вкінці під рідну

Осип Кізало † 15.III. 1925.

стріху — аломаний на душі і тілі. Тут мимо старань нееньки вянув на очах — аж вкінці замкнув стомлені повіки. Людина з чистим як сльоза характером, добрий товариш, ідейний У.С.С. Припадаюче на Нього майно розділив покійний на Рідну Школу, на Просвіту, на Українських Інвалідів, на будову української гімназії в Дрогобичі і на Товариство У.П.Т. в Дрогобичі. Мимо непривітної погоди проводила домовину юнака численна громада при участі трьох священників і гімназіяльного хору. Не бракло і вінців, з поміж котрих терневий нагадував, яким тернистим шляхом промайнули молоді літа Покійника.

Дня 28. липня 1925 помер у чсл. військовому лічничому заведенню для грудних недуг у Штернбергу на Мораві поручник У. Г. А. **ПАВЛО БАРАНЕЦЬКИЙ**.

Покійний був родом з Дзвиняча заліщицького повіту. Уродився 1894 р. В австрійському війську був старшиною на італійському і французькому фронтах.

Після розпаду Австрії вернув Покійник у Рідний Край та негайно вступив у ряди Народньої Армії. Короткий час був командантом залізничого двірця у Заліщиках, а опісля командантом скорострільної сотні при Окружній Військовій Команді в Чорткові. Однак Він, що протягом 20 місяців наставляв грудь за чужу державу, не міг удержатися у запаллі в хвилі, коли на боєвищі лилася кров за самостійність Його воскресної Батьківщини. Вже 1. січня 1919 бачимо поручника Баранецького в бою під Козельниками командантом скорострільної сотні при Х. янівській бригаді. В рядах цієї бригади брав Він участь у всіх боях коло Львова. — Янів, Лозина, Камінобрід, Біла Гора, Добростани, Куликів, Дорогошів, отсе свідки Його подвигів у визвольній боротьбі.

— В бою під Тернополем попав Покійник у полон і пережив усі переходи Бригідок, Пикуличів, Перемишля, Берестя Литовського і Стшалкова. Перенесений до Ланцута, вспів утечи до Чехословацької Республіки, де Його приділено до Української Бригади в Німецькім Ябліннім.

Та не довго судилось Йому побувати поміж своїми улюбленими товаришами зброї. Важкі невагодини з часів української визвольної війни, а передусім жахливі злидні 7-місячного полону підкопали до основ Його молодецьке здоровля. Небавом після утечі з полону появилася у Нього чахотка легенів. Три роки борювся кріпкий організм із злющою недугою, аж вкінці уляг їй.

Похорон Покійника відбувся дня 30/7. 1925 на кладовищі у Штернбергу при участі всіх товаришів недолі, приміщених у тій-же лічниці та чсл. військової оркестри з Оломунця.

Про хрустально-чистий характер цього тихого героя, про Його піднеслого духа, горячу любов до Батьківщини та непохитну віру в її крашу будучність свідчить усе Його життя, як не менше Його пращальне письмо до товаришів зброї, писане коротко перед смертю. Воно звучить ось так:

„Братам-Товаришам Української Галицької Армії, деб вони не були.

Товариші! Незадовго мене межі Вами вже не буде. Я знемігся в боротьбі за ті самі ідеї, кличі, що й Ви боролися і тепер я змушений розлучитися, попрощатися з Вами. Жаль мені покидати Вас, бо з Вами ділив я довго долю і недолю, бо Ви для мене стали дорогі, а ще більше жаль мені, що не можу дальше разом з Вами боротися за волю. Що-ж, мені так судилося і не мені на прю з Тобою стати. Але вірте мені, що я чуюся щасливим, бо умираю в боротьбі за річ Святу. Так, я щасливий, бо девіза мого життя: праця, праця над удосконаленням самого себе, щоб стати добрим членом суспільности, своєї нації а потому цілого людства, — бодай в маленькій часті сповнилася. І так покидаючи Вас, бажаю Вам ліпшої долі в будучности, бажаю, щоби Ваші і мої мрії скоро сповнилися, а вкінці кличу до Вас:

Борітеся, поборетел!

Вам Бог помагає. —

Павло Баранецький, в. р. поручник УГА“.

Павло Баранецький † 28.VII.1925.

З діяльності УКТОНІ.

(Українське Товариство Опіки над Інвалідами).

Українське громадянство вповні відчуває потребу забезпечення наших інвалідів, знаючи, що лепта вдячності для жертв визвольної війни являється святим обов'язком кожного свідомого громадянина. Та всеж таки жертвенність на інвалідів, яка, що правда, в порівнянні з датками на інші цілі помітно зростає, далеко не вирівнює запотребування товариства що опікується долею інвалідів і цей зріст датків не стоїть у рівному відношенню до зросту тих всіх видатків, що їх має в своїйому бюджеті УКТОНІ.

Вимоги зростають, зростають і ренти, хоча багато є ще таких інвалідів, яким треба би дати хоч мінімальну піддержку та годі це зробити, бо товариство не має на стільки гроша. Постійну допомогу рентами дістають тільки найбільш нездатні до праці, на решту не вистарчає. І дійсно оправдані нарікання українських інвалідів, що вони не мають належного забезпечення, а навіть оправдані і нарікання тих інвалідів, що побирають які такі ренти, бо ренти ці далеко не дорівнюють рентам, що їх виплачує держава. Для приміру: т. зв. 50 процентовий інвалід (значить на половину нездатний до праці) побирає ледви 15 зол. ренти, коли така державна рента виносить 75 зол. Наш інвалід бере цілих п'ять разів менше. А що має робити цей, що нічого не дістає. По переведенню останньої реєстрації українських інвалідів виявилось що треба ще багато коштів, щоби бодай вчасно задоволили потреби інвалідів. УКТОНІ веде свою працю солідно і докладає чимало зусиль, а його заклики до громадянства та інтензивна реклама можуть бути дійсно приміром для інших. Але це замало. Грошей треба багато.

Товариство, що опікується інвалідами не може об-

ділити всіх датками. Постійні ренти вимагають постійного напливу гроша, а його немає. Річ ясна, що при малих фондах та ще при рівночасній забороні адміністраційною владою переведення бодай одної більшої збірки в краю Українське Товариство Опіки над Інвалідами змушене числитись з кожним сотиком, а були вже навіть такі скрутні часи, що треба було порушити призьбаний американський капітал.

З днем 1 червня 1929 р. Головна Рада Товариства підвищила місячну пенсію 80—100%-овим інвалідам.

На 866 зареєстрованих інвалідів одержують від 1. червня ц. р.

8 інв.	100%-их	по 60	зол. або дол.	6'95—	480'00	зол.
23 "	90%-их	" 50	" " "	5'62—	1150'00	"
25 "	80%-их	" 40	" " "	4'44—	1000'00	"
32 "	70%-их	" 25	" " "	2'80—	800'00	"
90 "	60%-их	" 20	" " "	2'24—	1800'00	"
99 "	50%-их	" 15	" " "	1'68—	1485'00	"
120 "	35-40%-их	" 10	" " "	1'12—	1200'00	"

397 інв. одержують місячно сталої пенсії 7.915'00 зол. або дол. 890'00.

Крім цього має Товариство й інші конечні видатки як:

прелімінар підмог інвалідам 15—35%-им	дол.	100'00
удержання Дому Українських Інвалідів	"	200'00
удержання Захисту інвал.-сухітників	"	65'00
на протези (нові й репарації)	"	88'00
ліки, операції і кошти переїзду інвалідів	"	28'00
чинші за Дім Інвалідів та канцелярію	"	37'00
адміністрацію	"	38'00
ріжні видатки	"	34'00

Сума місячна видатків Товариства виносить дол. 1480'00

Це велика квота, велике запотребування і наше громадянство повинно не забувати все і всюди при кожній нагоді про збірки і датки для тих що принесли велику жертву для Батьківщини.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ілюстрований журнал історії та побуту

1. річник / Число 1. / Жовтень 1929.

З М І С Т

	Стор.		Стор.
Прогуділа хуртовина — Вірш Б. Л.	2	Цілі німецької військової політики на Україні 1918 р. — А. Крезуб	17
Від Редакції	2	Знак часу — Роман Сушко б. полк.	19
Українська артилерія у Львові 1-21. XI. 1918.		З хроніки міст і сіл	20
Спомин І Фенців	6	Матеріали і документи	20
„Сікачам“ — Василь Бень б. підплк.	6	Рецензії і замітки	21
Історія одного стрілу — Юліян Вишенський	8	Бібліографія	22
Ольбія — Богдан Л.	10	Ті що відійшли	23
Як я став вояком поетом — Лулу	12	Про діяльність УКТОНІ.	24
Де наші пам'ятники минулого	13		

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Леницький

Відповідальний редактор: Теодор Мартинець

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛІНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛІ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

1. Річник

ЧИСЛО 2. *

ПАДОЛИСТ

* 1929

1919 рік на Великій Україні Оборона батареї

Мал. *И. Перфецького* Оригінал влас. Др. *С. Шухевича*.

Wyciąg z protokołu wspólnego z dnia 24/X. 1929 r. Sąd okręgowy XXIV. wydział karny we Lwowie w sprawie karnej Pr. 389/29 na posiedzeniu nie jawnym w dniu 24 października 1929 r. po wysłuchaniu zdania Prokuratora okręgowego postanawia: a) zatwierdzić po myśli przepisu z art. 76 rozp. Prez. Rrzp. z dnia 10 maja 1927 r. Dz. U. Rrzp. N-ro 45 poz. 398 dokonane dnia 19 października 1929 r. przez Starostwo Grodzkie we Lwowie zajęcie druku pt.: „Litopys Czerwonoi Kalyny” Nr. 1. z daty październik 1929 r. z powodu artykułów pt.: 1) »Ukraińska artylerja u Lwowie« w całości 2) »Muzej wojennych pamiatok« w całości zawierających znamiona ad

1) występku §. 302 uk. ad 2) zbrodni z §. 65 a) uk. — b) zakazać po myśli przepisu z art. 77 bytowanego rozporządzenia rozpowszechnienia powyższego druku. — Zarazem wydaje się odpowiedzialnemu redaktorowi tego czasopisma nakaz, by orzeczenie niniejsze umieścił bezpłatnie w najbliższym numerze i to na pierwszej stronie pod rygorem następstw przewidzianych w art. 60 tegoż rozporządzenia.

Przewodniczący:
J. Havel wr.

Protokulant;
Z. Kulczycki wr.

Za zgodność
Müller st. sekr.

Перша стріча

Написав Роман Купчинський

Спомин про виправу I. і II. чети сотні Дідушка під Сянки*).

Вже дві неділі минуло з того часу, як „Дідушківці“ вийшли з Коша в поле. Спершу заквартирували нас у маленькому містечку Угорської України, Верецьких Вижних. Та не довго стояла там сотня. За пару днів прийшов наказ робити полеві сторожі коло села Гусного, що було вже на галицькому боці. Цілих десять днів видержала сотня на полевих сторожах серед безнастанного дощу й вітру. Без шатер, без теплого одіння, навіть без поясів робили ми тяжку й відповідальну службу. Вкінці прийшли Мадяри і змінили нас, а ми відійшли назад до Верецьких. —

У Верецьких не дали нам довго спочивати. 25. IX. 1914. рознеслася поміж сотнею чутка, що на другий день половина сотні, а саме I. чета Гнатюка і II. покійного Коберського має йти разом із відділом кінноти під Сянки, щоби напасти на ворожий обоз. Всі заворушилися. Значить — завтра прийде хвиля, коли прийдеться перший раз стрінутися око в око з відвічним ворогом. Значить — завтра засвищать нам, невідомим ще свистом, ворожі кулі. І може завтра впаде хтось із нас. Думки прошибали голову, як лискавки понуре небо. В касарні, що була перед військовою якоюсь фабрикою, гуло як в улію. Хлопці позбивалися в гуртки і розмовляли про ціль і наслідки виправи. Навіть цілу битву переводили після своїх здогадів. Однак годі було покищо визнатися в чім-небудь, бо ніхто з нас не знав чогось певного.

Щойно вечером непевна чутка потвердилася. Прийшов сотник Дідушок і казав першій і другій четі пакуватися, забрати не багато, але що потрібніше до дороги і бути завтра о 3. год. вранці готовим до відходу. Притім пояснив здебільша ціль нашої виправи. Задача була нелегка. Треба було вдертися в середину ворогів і зайти одну часть російської кольони з заду та потурбувати її. З такої виправи могла і нога не вернути.

В касарні знову счинився рух. Хто пакував річі, а хто чистив кріс на завтра. Те „завтра“ якось так дивно і таємничо звеніло в ушах. Та попри певний острах викликувало і гордість в серцях I. і II. чети. Ось то тільки нас вибрано до того тяжкого діла. Значить, ми найкращі зі сотні. А що сотня Дідушка уважалася за найкращу з усіх і була нею справді, то значиться, ми найкращі вояки серед стрільців. І росли ми самі в своїх очах...

*) Цей спомин написаний автором в початках 1918. р для Альманаху, який мав вийти у Львові в нагоди Берестейського миру.

Стрільцька стежа в Карпатах.

Мала лямпочка слабо освічувала велику кімнату, в якій квартирували обі чети. Світло блимало, відбиваючися від стін, а по кутах трималася все таки тінь. І з кожним затемненням лямпи вона висувалася на кімнату, щоби відтак при яснішій світлі знову сховатися.

Я спакував свої річі і положився, щоби хоч трохи заснути і набрати свіжих сил до завтрішнього походу. Мало-по-малу й другі товариші стихали і поклавши наплечники під голову, старалися заснути. Тільки коло мене не клався ще тов. Мащорак, тов. Черник, Перфецький і Зелений. Ми всі все разом держалися і помагали собі нераз у біді. Тепер вони ще кінчили пакуватися і розмовляли з собою про всячину. Прийшли на думку давніші літа. Товаришування з гімназії, спільні забави в „Українським Городі“... Все те тиснулося до голови тепер — на передодні першої битви — не знати чому. Під впливом тих споминів вирвалася й тужлива пісня з грудий:

„Забудь мене, мене забудь,
Як нам колись жевріла груди,
Як серце рвалося колись,
Ми ровійшлись“...

Сум лягав каменем на серце. Сльози підступали під очі, але згадка про приналежність до першої чети дусила їх у зародку.

Вкінці й останні товариші поклалися до сну. Все заснуло, тільки лямпа світила раз ясніше, раз темніше і тіні то ховалися, то вилазили з кутів кімнати.

А в квартирі сотника ще довго світилося. Сотник сидів похилений над столом і пальцем водив по мапі. Роздумував над завтрішньою виправою. Бачив, що виправа може забрати багато, багато з поміж тих молодих, з якими він так жився, яких так любив. Цеж майже самі учні і студенти. Деякі його това-

риші. Але обов'язок і повинність супроти рідної землі не знав жалів. Треба! З такою постановою йшов спати.

Недовго було й того снання. Здавалося, що недавно положився, а вже збудив мене голос Черника: „Ромку! Вставай! Пів до третьої!“ Я зірвався.

Крізь відчинені двері входило в кімнату зимне, осіннє повітря. Треба було чим скоріше збиратися. Другі товариші почали також підводитися. По кімнаті спершу шепотом, а відтак вже голосніше велися розмови, перекикування і напіннення.

Я вийшов на подвір'я. Місто спало ще прикрите тінями ночі. Довкола ледви мріли окутані в пільму верхи Бескиду. Надімною висіло чисте зоряне небо. На сході, звідки мало прийти сонце, небо зблідло. Вчорашній настрій зник, пропав, а на його місце виступила тверда постановка: показати, що вміють Стрільці. Цей сьогодні маємо перейти огневу пробу, тож треба перебути її гідно і з честю.

Ось і сотник Дідюшок вийшов зі своєї квартири. Його енергійний голос додавав усім відваги й надії на успіх.

„Товаришу Гнатюк!“ звернувся до найстаршого четаря, „зробити зараз збірку!“ Свист алярмової свиставки, і за хвилину півсотня зібралася на подвір'ю. Сотник переглянув ряди, мов міряв силу своїх чет. Потім коротка, різка команда: „Руш!“, і враз рушили всі на дорогу.

Там стояв уже відділ кавалерії під командою сотника *) Фіца. Але що мав значити ряд підвод коло них, цього ніхто не міг сказати. Щойно як сказали нам сідати на них, пізнали ми, що нас повезуть до бою. Значиться, не малу дорогу маємо перед собою. „По 10 на підводу.“ закомандував сотник, „сідати хутко, бо зараз рушаємо!“

За хвилину рушили вози. Попід церкву в Верецьких битою дорогою до Біласовиці. Спершу всі їхали тихо. Понурість гірської ночі ділала на молоді душі. Але ось почало розвиднятися. Ізза гір блиснуло перше проміння сонця і пробило пільму. А з сонцем прийшла і веселість. Жарти, сміхи, декуди співи розлягалися по возах. Добрі коні вітром гнали по рівній дорозі, а візники лускали весело батогами.

Ось і Біласовиця. Село вже збудилося і ставало до денної праці. То тут, то там через вікно виглядало цікаве обличчя Українського Верховинця з Угорщини чи Верховинки. Ми минали їх та їхали, спішили далі на невідоме нам місце призначення.

За Біласовицею дорога погіршилася. Ми вїхали в гори. Битий шлях скінчився, а на його місце виступила вузка, порита дощами гірська дорога. Місцями треба було злазити з возів і йти пішки, бо коні і так

*) Це був австрійський відділ кінноти під командою т. зв. „рітмайстра“.

ледви тягнули порожній віз. З важким трудом дісталися ми до Гусного. В тім селі робила пару днів тому наша сотня пільні сторожі. Тут дали коням маленький відпочинок, а хлопці пішли до близьких хат по молоко. Та ще не встигли й випити його, як вже роздався приказ рушати в дальшу дорогу.

За Гусним вози вїхали знову на битий шлях. Перед нами виринуло зза лісистих гір село Висоцько. Була саме неділя. Народ гуртками йшов святочно вбраний до церковці, що стояла на горбі між деревами. Фіри з гуркотом вкотилися в село. Попереду і позаду їхала кіннота. Дивився я на наших селян і дивне почування огортало мене. На лицьх населення пробивався жаль і співчуття. Виглядало, немовби вони вважали нас призначеними на смерть. Та ми не піддавалися жалеві й тузі. Весело кланяючися проїз-

дили попри гуртки заплаканих жінок. А жінки довго ще дивилися в слід за нами і ломили руки з жалю. В селі Висоцьку були вже тоді козаки і тільки боялися на нас нападати. Але ми про те не знали. Минули Висоцько і їхали тинистим сосновим лісом.

Знову перед нами виринуло село. Це були Комарники. І знову стрінули ми заплакані лицьа, заломлені руки. І тут була вже в селі козацька стежа. Після Комарник шлях підносився в гору. Підводи поїхали поволіше. Околиці були вже небезпечні. З кожної сторони міг

на нас вдарити противник. Тому сотник Фіц, що їхав на чолі цілої виправи, бачно розглядався по околиці. Його кіннота робила за цілий час вивідну бічну службу. Вони зручно вирапувалися на придорожні горби і переглядали совісно кожний куточок.

Серед таких обставин треба було посуватися поволи. Ледви ми вїхали за Висоцько Нижне, далеко на горбах показалися нам вижаті лани. Копи стояли ще на полі. Враз сотник станув; за ним станули й підводи. Приложив льорнету до очей і щось довго, уважно розглядав. Від часу до часу потрясав значуче головою. І ми тепер уважніше почали дивитися на ті далекі копи, що ледви майорили під лісом. В цю хвилину якийсь бистрозорий сказав піднесеним голосом:

„Аво, ген, ген коло копи стоїть козак“. І справді так було. Ізза копи видніла голова коня, а з боку чорнілася козацька шапка. Значиться, нас вислідили, шибнула в мені думка. Може бути зле. Здається, що і в кожного з наших виринуло те саме. Але ми мали дійти до призначеного місця й мусіли дійти. Сотник стягнув брови, закусив рішуче уста і дав остроги коневі. Кінь скочив чвалом вперед, а за ним наші вози і решта кінноти з заду.

Та незадовго мала кінчитися наша подорож підводами. Ми підїхали під село Ботелку і станули. Під

Гей, гей, воли*...

Закарпатська Україна 1914.

Кавалерист УСС.

Світлина 1915 р.

горбком при кінці ліса півсотня зсіла з возів і вози завернули. Ми усталилися чвірками. Кавалерія також упорядкувалася і всі помалу рушили вперед. Перед нами розложилося гірське село Ботелка над річкою і не думало здається про це, що в ньому можуть загреміти вистріли, може политися кров. І я не сподівався, що саме в тім селі побачу першого трупа, почую запах свіжої людської крові.

Ось ми вже в селі. Кріси у всіх набиті, багнети виблискують до сонця. Саме коли ми переходили через кладку на потоці, почувлися ізза хат вистріли. Один, другий, а за ним третій. Дивне вражіння огорнуло мене. Нераз приходилося їх чути в житті, але ніколи не робили вони такого вражіння як тепер. Цеж стріляли люди на людей. Нас огорнула якась дивна рішучість. Все одно, раз мати родила. Як прийдеться вмерти, то треба хоч дорого продати своє життя. З такою постановою ми швидким кроком рушили вперед. Може кавалерію заатакував укритий ворог?! Може їм треба помочі?!

Але на диво стріли не повторялися. Може це тільки передня ворожа сторожа? В кожному разі як найскорше вперед! По дорозі мигнули мені два чи три перестрашені хлопські обличчя, але тепер не час було на них звертати уваги. Ось і ми на тім місці, де впали стріли. Вже здалеку чути було ридання жінки, якби по мерці. Підходимо ближче. На подвір'ю лежав труп не старого ще Бойка з розкиненими руками. З голови плала кров і багрила пожовклу траву. Над ним плаче і ломить руки жінка. „Що це“? „За що?“ вирвалися з уст питання. А якийсь голос з боку відповів:

„Жид доніс, що він рабував його разом з козаками, які вчора були в нас“. Я відвернувся, щоби не дивитися на той страшний вид. Це австрійська кавалерія, що йшла з нами, назначила вже слід трупом розстріленого чоловіка.

Кавалерія за той час виїхала вже за село і зближалася до шляху, що йшов горбком понад село з Турки до Сянків. Ми поспішили за ними. А в слід за нами летів плач жінки, що припадала над трупом чоловіка.

(Дальше буде).

Ціли німецької військової політики на Україні 1918 р.

Написав А. Креауб

(Докінчення)

А от що розповідає згадуваний нами вже німецький публіцист д-р Рорбах, про німецьку окупацію України. „В травні (1918 р.) — розказує він*) — мав я розмову з одною з міродайних військових осіб. Я дозволив собі вказати на це, що коли настрої Українців, а саме настрої селянства, будуть цікавито знехтовані, то треба побоюватися розрухів та інших небезпечних наслідків. Відповідь, яку я одержав, звучала в найрізкішому тоні: Всякий опір проти авторитету головно командуючого (тоді був ним фельдмаршал Айхгорн — А. К.) і проти поваги німецької зброї буде здушений як найсуворішими мірами.“

„Спроби вказати на сумнівну вартість — говорить дальше д-р Рорбах — такої різкої точки погляду, остали безуспішними. Ціла політична система огранічалася на наведених словах: неспокій буде здушений; опору ніякого не сміє бути, честь німецької зброї вимагав гострих репресій всюди, де тільки її не респектується“.

До цієї характеристики німецького режиму на Україні мало що й додати можна.

Та Німці, а точніше сказати, їх представники на Україні, не огранічилися на самій тільки негації української нації як такої, на непризнаванні її права на державно-політичне життя, на призи́рстві до її вільних стремлінь, на погорді українських діячів і заведенні суворого окупаційного режиму, але і піднялися акції, якої метою з одного боку була відбудова „єдиної і неделімої Росії“, знову з котримось з Романових на чолі, а з другої ліквідація української самостійної держави.

В такій реалізації цієї першої ідеї, Україна мала відіграти ролю плацдарму, на якому могли зібратись, об'єднатись і зорганізуватись розпорочені сили російської контр-революції. Україна мала в цьому випадку послужити за свого роду „Sprungbrett“, з якого російська реакція, штовхнута сильним німецьким п'ястком, повинна була зробити скок на Московщину, звалити большевиків і Росію, в тому числі розуміється і возлюбленну ними Малоросію, знову покласти у стіп її законного хазяїна — батюшки-царя.

„Мені нічого не залежало — признається у своїх спогадах „вершитель судеб“ тодішньої Німеччини ген. Людендорф — на знищенні або такому ослабленні Росії, яке відібралоб їй життєздатність. Навпаки я надіявся, що відбудова держави (очевидно

*) Dr. P. Rohrbach, цитована вже попереду стаття.

російської — А. К.) виїде з України; також російсько-польська розв'язка польського питання булаб мені найбільше приємною*).

В цих двох реченнях сказано „non multum sed multa“ і в них саме треба шукати ключа до зрозуміння німецької політики на Україні в 1918 р.

Німецькій військовій політиці, яка в питаннях дотично Росії і України була найбільше міродайною, дійсно не тільки не залежало на ослабленні Росії, але навпаки, вона клала велику вагу на її відбудову. Головні точки програми цієї відбудови зводились до: повалення большевиків в першу чергу, повернення наново царської влади і прилучення до цієї нової російської імперії України. Перейти під високу руку білого царя і стати знову провінцією Москви — от які перспективи мала Україна, от що ждало її від відбудованої під благословенням Людендорфа Росії.

Якіж мотиви спонукували німецькі військові круги до цієї будь-що-будь авантюричної, а у відношенні до України віроломної політики. Мотиви ці коротко з'ясовані в згаданій; вже праці д-ра Троекфельса (як сказано, секретаря німецького посла на Україні барона Мума) п. з. „Die Reste der russischen Volkswirtschaft“.

„В німецьких кругах — каже д-р Троекфельс — був дехто (чи тільки дехто? — А. К.), що в можливості економічної відбудови України бачив перший етап до досягнення великої мети: економічної і політичної сполуки (Anschlusses) Німеччини з федеративною, великою російською державою. Україна мала стати мостом на шляху Берлін-Відень, через Київ до Москви і Петербурга. Не розчленування Росії, як це проповідувала балтійська пропаганда в Німеччині, але федеративне об'єднання всіх відпавших, однак економічно приналежних до цілості частин колишньої російської держави — це мало бути метою діяльності (Німців — А. К.) на Україні. Цій праці присвічувала надія, що тоді та при німецькій співпраці відновлена держава в союзі з німецьким народом, наблизить хвилю трівогого мира і господарського підйому їх обох“.

Таких „поважних“ аргументів про необхідність допомоги повернути (на Сході) дореволюційні відносини і шкідливість ослаблення Росії в німецькій пресі, публіцистиці, (військовій і післявійськовій також) стрічається дуже часто. Всіх їх наводити в цьому місці годі. Погляди на дотичну справу людей, які не тільки висловлювались з приводу німецької політики на Сході, але і активно проводили, або старались її проводити в життя, покищо вистарчать.

Зокрема що-до німецької преси з тих часів, то вона за малими виїмками вся заступала вище наведені погляди і для українського питання ніколи не проявляла великого зрозуміння і симпатії, а скорше навпаки.

От що писав найбільший німецький журнал „Berliner Tagblatt“ в числі з дня 16 травня 1918 р.:

„Було помилкою, німецьку політику засновувати на тривалому, приятному відношенні до самостійної і незалежної України, бо український нарід не має національної середньої верстви (Bürgerium), ніякої національної інтелігенції ні робітництва. Всі ці елементи що-до мови, традиції і почувань є великоросійські, а середня верства почасти також польська; в тих обставинах вірити, що Україна вже тепер є

в стані творити тривало незалежну державу, є ілюзією“.

А з нагоди дебат в німецькому райхстагу над берестейським миром писав цей сам журнал (число з 19. III. 1918 р.) от що:

„Стале приятне відношення до Росії ми вважаємо як економічно так і політично за цінніше, як задалеке ангажування себе по стороні малих народів і національних відломів, які в сучасній хвилині знаходяться в першій стадії державного самотворення, або точніше сказавши, мають тільки волю до цього. Росія, коли вона переможе теперішній анархістично-соціалістичний розкладовий процес, як зімкнута культурна і господарча одиниця з тисячними традиціями, буде знов такою притягаючою силою для своїх західних сусідів, що ми з нею конкурувати в цьому напрямі не зможемо ніколи.“

Мрії-фантазії про тісну економічну і політичну сполуку з „третьою“ Росією з одної сторони, страх перед евент. її пімстою за допомогою сепаратистичним стремлінням малих народів і національних відломків в хвилині її внутрішньої недуги, з другого боку — були отже тими головними мотивами, що обусловлювали німецьку політику на сході в практиці. Ясно, що ці мотиви, як довго німецький багнет був одиним, що має „голос і авторитет“, суверенність і самостійність України все ставляли під знак запитання.

На жаль Німці, то є головним чином воєнні німецькі круги, при самих побажаннях і фантазіях не оставились, але з присушою собі енергією і систематичністю взяли за відбудову Росії.

Перші кроки в цьому напрямі зробили вони в самій Росії. Їхні представники зв'язались з російськими монархістичними організаціями (які при кінці половини 1918 року об'єднались були в т. зв. Правий Центр) в Москві і Петербурзі і запропонували їм свою допомогу. „Правий Центр“, на чолі котрого стояв бувший царський міністр Кривошеїн, з радістю прийняв німецькі пропозиції*).

Було рішено в першу чергу скинути большевицький уряд. Переворот мав відбутися дня 18 червня при допомозі німецьких полонених, що в ожиданні повороту домів перебували під той час в Москві. Німецькі полонені переодягнуті в російські однострої мали стати під команду російських старшин, підняти в Москві бунт, захопити її і продержатися так довго, доки з Орші (себто з німецького фронту) не наспіють регулярні відділи.

По невідомим причинам однак Німці плянований на день 18 червня переворот відклали на пізніший час, не перестаючи і на дальше піддержувати тісних зв'язків з проводом монархістів. Темою дальших переговорів між обома сторонами було побіч пляну скинення большевиків також питання організації у Москві російського монархістичного правительства**).

Рівночасно акція зм'яряюча до відбудови царської Росії велась на Україні, а першим в цьому напрямі реальним кроком був т. зв. гетьманський переворот в дні 29 квітня.

З перспективи часу наміри політики німецьких військових кругів на Україні в 1918 р. стають що-

*) Про зв'язки Німців з російськими монархістами-чорносотенцями і про їхні пляни спинення большевиків та відбудови царської Росії дотепер писалося чимало. Зі спогадів російських монархістів виходить, що інспіраторами і носіями цієї авантюричної політики були головним чином німецькі воєнні круги.

***) Мільков: Росія на переломі. Том II. стор. 20—21.

*) Ludendorff, стор. 450.

Повстання проти гетьмана Скоропадського. Ведуть роззброєних Німців.

раз більш проглядними і сьогодні не приходиться вже сумнівати, який зміст мало розігнання Центральної Ради і настановлення генерала Скоропадського гетьманом України. Сьогодні цю загадку не трудно розв'язати.

Поставивши собі мету відбудувати царську Росію, Німці робили все залежне від них, щоб зеднати собі не тільки російських монархістів, але й інші російські партії та організації, які в більшості орієнтувалися на „союзнікоф“ — Францію і Англію.

Поставлення гетьмана і віддання на Україні влади в руки російської реакції мало послужити видимим доказом доброго наміру німецької політики супроти Росії. Німці входять в приязні зносини з Доном, заважають біля кадетів і всі сили напружують для того, щоби увійти в порозуміння, щоб знайти „modus vivendi“ і з Денікіном.

Кадети хоча не відмовлялися увійти в гетьманський кабінет, то на загал до кінця заняли позицію доволі невиразну. Вони брали з їхніх рук міністерські портфелі, вони щиро помагали нищити український сепаратизм, вони словом співпрацювали з Німцями, але певне недовіря до німецьких плянів у них таки залишилось. Недовіря Німців кадетів непокоїло і вони постановили вияснити справу з останньою інстанцією цієї партії, з її провідником Мілюковом.

Коли літом 1918 р. Мілюков приїхав з Дону в Київ, явився в нього німецький майор Hasse, політичний дорадник при Oberkommando в Києві і запитав його, на яких умовах булаб згідна його партія дійти до порозуміння з Німцями. Мілюков поставив такі услівя: 1) анулювання Берестейського Мира, 2) зворот Росії окраїнних держав, 3) німецька поміч тим російським партіям, що стоять на становищі порядку, в боротьбі з большевиками. В два тижні опісля, як розказує Мілюков — майор Гассе прийшов знову до нього з відповідю. Німці повідомляли Мілюкова, що Берестейського Мира анулювати не можуть, також не можуть звернути окраїнних держав, але на віддання України Росії можуть погодитися*).

* Тую цінну тайну німецької політики на Україні розкрив сам Мілюков в січні 1919 р. в Лондоні перед голяндським журналістом Наай-ом (співробітником „Amsterdamer Algemeen Handelsblad“. Зміст цієї ревелаяції передано тут до статті д-ра. Рорбаха „Der Kernpunkt unserer osteuropäischen Politik“ (Ukraine, зошит 4 з березня 1919 р.).

Д-р Рорбах з приводу цього робить ось яку замітку: „Треба

і хоч між Німцями та кадетами до формальної згоди не дійшло, то оба контрагенти, до самої своєї примусової розлуки, тягнули за цей самий виж і спільно робили діло, яке в історії України все останеться одною зі сумних сторінок.

Упоравшись з Центральною Радою, посадивши на знак своєї щирости до змагань російської реакції генерала Скоропадського на гетьманському стільці, зобов'язавши собі кадетів міністерськими портфелями, взялися Німці за поладнання своїх відносин до Дону і Добровольчої Армії.

До порозуміння і згоди з Доном прийшло без ніяких труднощів. Ген. Краснов, що (17 травня) став атаманом „Всеволоіаго Войска Донскаво“, відразу начав маніфестуватися великим приятелем Німців, Він арозумів, що Німці в дійности не є ворогами Росії, а навпаки їхні пляни прекрасно гармонізують з плянами російських монархістів і тому ставляться до них ворожо немає ніякого змислу. За цей доказ довіря Німці винагородили Дон, як то кажуть по княжому, але... українським коштом. Під „натиском“ німецької Oberkommando гетьманське правительство в умові, заключеній з Доном в дні 7 серпня, мусіло округи ростівську, таганрігську і донецьку, в яких українське населення переважає, закріпити за „Всеволоіагим Войском Донским“).

Як дійти до порозуміння з Доном, вдалося Німцям зовсім легко, так знову залицання до Денікіна, який після Корнілова обняв команду над „Добровольческою армією“, скінчилися повним фяском.

Російська реакція, що згуртувалася в Добровольчій армії, вважала Німців причиною всіх „нещастя Росії“ і покладаючи всі свої надії на побідну Антанту, про ніяке порозуміння з німецькими представниками і взагалі Німеччиною чути не хотіла. Російська реакція, на чолі якої станули генерали Алексеев і Денікін, була переконана, що Німцям залежить на розділенні і ослабленні Росії, що не тільки большевизм, але і Україна, це діло їхніх рук. Вона вірила, що Німеччина як начальний постулат своєї політики на сході поставила піддержку сепаратистичних стремінь цих народів, що входили в склад колишньої російської імперії.

В тому переконанні лежало очевидно велике непорозуміння, але того вияснити не вдалося, та Добровольча армія до німецької „відбудови Росії“ втягнути не далася. Негативне відношення Денікіна до німецьких заходів було не без значіння. Відмова Добровольчої армії робити з Німцями спільне діло, була важким ударом по німецькій концепції рестав-

соби представити цей епізод з нашої критичної політики в цілій яскравості. Німеччина признала Україну суверенною європейською державою і удержує в Києві своє посольство. Дійсну владу, також політичну, держить, як всякому відомо, німецьке військоve Oberkommando. В Києві появляється найбільший представник загально-російської ідеї, провідник партії кадетів, на якого всі сторонники бувшої єдиної, неподільної Росії споглядають, як на свого апостола, Мілюков. Кожий Українець знає його як рішучого ворога української самостійности. До його приходить перший політично-військовий муж довіря Oberkommando, переговорює з ним в справі Берестейського Мира, окраїнних держав, та України і заявляє вкінці — як Мілюков догадується, по порозумінні з політичним керовником в Берліні, — що зі суверенности і самостійности України Німці можуть зрезигнувати.

*) Ген. Краснов в історії свого отаманування п. з. „Всеволоіаго Войска Донскаво“ (Архив русской революции том V.) признає, що ці українські землі одержав Дон від України тільки завдяки Німцям.

рації царату і російської імперії. Добровольча армія вважалась більшістю російської контрреволюції носієм ідеології відбудови „єдиної і недеміної“ і тому знайти з нею порозуміння значило для Німців надати своїй плянові реальні основи. В тому випадку все, що жило і дихало надіями на „васовдінніє русской землі“, булоб їх уважало не за своїх ворогів, а за своїх союзників. Відмоваж Дообровольчої армії робити спільне з німецькими військовими кругами діло, згори засуджувало ті пляни на провалення; в тому випадку Німці могли числити тільки на незначні групи російських монархістів в роді Правоцентровців.

Супроти цього мрія німецьких військових кругів, змонополізувати відбудову Росії в своїх руках, показала утопією. Німецькі залицяння до Добровольчої армії не знайшли взаємности у її керовників і замисли Н. В. К. зглядно Людендорфа приснули мов миляна банька*). Бідбудувати Росію супроти ворожої

тивника українського національного відродження, то все таки вона не була одностайною, а робила незрозумілі в ті часи для невтаємничених кривул і часто відхилялась від свого основного напрямку.

Ці хитання і зигзаки пояснити тепер не трудно. Діло в цьому, що хоча Гренер, чи пак Оберкоманда, відразу по своєму приході на Україну взяли курс на „єдину недеміну“ і його консеквентно додержувались аж до жовтня 1918 р., то все таки німецький уряд в особі канцлера Гертлінга, що спирався на ліберальні партії німецького райхстагу, не цілковито погоджувався з цією віроломною політикою військових кругів і режимом заведеним Оберкомандою на Україні. Скільки разів німецький уряд виявляв охоту ближче поцікавитися господаркою Оберкоманди, стільки разів робило це вигляд, що ніби положить край вакханалії, яка чинилась під покривкою, допомогою і співучастю німецької генералії і стільки разів над Дніпром начало віяти іншим вітром.

В таких випадках в Києві відпекувалися від Росії, балакали про злагіднення режиму, демократизацію влади, про реформи, зміну курсу, а Мум і Скоропадський докладали всіх сил, щоб зацитькати лихо. Але колиж миналась „гроза“, все заспокоювалось і знову все вертало на старі пляни.

Україна, українська справа доводила нераз до непорозуміння поміж НВК, а власне Людендорфом і німецьким урядом і антагонізм, що вже з давніша існував між цими обома центральними владами, поглиблювала ще більше. В дальшому розвитку подій ці два центри викристалізувались в два, по своїй природі світогляди, ціллям і тактиці в два непримирені табори. З одного боку рішати про до-

лю й будучність Німеччини, до генерального бою ставав парламентарний демократизм, з другої пруський мілітаризм з Людендорфом на чолі.

„Ми (то в НВК і військові круги — АК.) — говорить Людендорф — стояли, хоча і не в гострому противенстві до уряду, який свідомо і виразно оперся на цій менш-більш демократичній, радикальній частині народу, що її в райхстагу заступала більшість — лівця“. В цій боротьбі канцлер Гертлінг „стояв цілковито на становищі парламентарної більшости, з якої він до певної міри вийшов“, це попри інші чинники рішало про її вислід. Позиція, яку заняв Гертлінг супроти диктаторських аспірацій Людендорфа, знайшла підтримку не тільки в більшості німецького райхстагу, але і цілої німецької демократії.

Не будемо ближче розглядати діяльності канцлера Гертлінга, зазначимо тільки факт, що його стремлінням було, вказати німецькій генералії її властиве місце, держати її від політики подальше і покласти край диктаторським замашкам Людендорфа. „Уряд — каже Людендорф — боязко слідив за тим, щоб

Повстання проти гетьмана Скоропадського. Початок грудня 1918 р. Сарни. Німці роззброїли повстанців і спалили зброю.

до Німеччини постави Добровольчої армії, а з нею і майже всієї російської реакції, значило скріпити Антанту і копати собі свій власний гріб...

Епілог німецької політики на Україні був на загал трагічний. Відштовхнувши від себе національно свідоме громадянство, не знайшовши, за малими винятками, ніякої симпатії в кругах російської контрреволюції, Німці очутилися вкінці серед ворожого моря. З огірченням і розчаруванням, в холоді і голоді, роззброєні, а часто обідрані до останнього повстанцями, вертали німецькі відділи до своєї батьківщини й не розуміючи певно причин ненависти до них українського населення.

Та хоча політика на Україні лежала фактично в руках Оберкоманди, а точніше говорячи, в руках ген. Гренера, людини — як навіть Дорошенко признає — „без особливо твердих принципів і дуже дбайливої за свою кар'єру“, при томуж послідовного про-

*) Про заходи Німців дійти до порозуміння з командуванням Добровольчої армії розповідає Денікін в своїх „Очерках русской смуты“ том III. стор. 114.

НКВ. не провадило своєї політики“ і дійсно в багато випадках удалося йому приборкати політичну розперзанність своїх генералів, але на Україні в тому напрямі не зроблено нічого. Там від самого початку „окупації“ аж до останніх днів листопада німецький багнет все ще був самотнім, що має голос і авторитет.

Чимже пояснити пасивність німецького уряду супроти цього всього, що творилось під покровом Оберкоманди на Україні?

В цьому випадку вяснити байдужність німецького уряду до господарки Оберкоманди наразі, поки дотичні документи скриваються по архівах, доволі трудно. Одно є певним, а саме, що німецьке правительство не мало вичерпуючих і вірних інформацій про дійсні відносини і режим заведений ген. Гренером на Україні. В Києві сидів вправді представник німецького уряду, а згідно міністерства закордонних справ барон Мум, який міг і якого обов'язком було розкрити перед своїм начальством це жахливе становище, в якому опинилась Україна, але цей працював рука в руку з Оберкомандою і робив те, що рішалось в штабі. До того і уряд закордонних справ в питаннях політики на сході, а зокрема на Україні „в душі“ так би сказати поділяв більше точку погляду НКВ. як канцлера.

Не маючи зрозуміння для національно-політичних стремлень народів бувшої Росії, міністерство закордонних справ не тільки не звертало уваги канцлера на діяльність німецьких представників на Україні, а навпаки старалося її заслонити і де треба, виправдати.

Уряд був примушений через вісім місяців глядіти на відносини на Україні через призму реляцій Мума і до останніх днів вірив мабуть, що там, хоч може не все в порядку, але в кожному випадку не так эле, як було в дійсности.

Щойно на передодні розгрому Німеччини результати діяльності Оберкоманди і барона Мума виявились в цілій своїй жахливій наготі. Тоді щойно Берлін дізнався правди і ніяковів... Начались нагальні заходи, щоб лихо направити. Гетьман одержав „пораду“ змінити свій русофільський курс на український. Пішли переговори з Винниченком і з Національним Союзом, а в результаті дня 19 жовтня явився на світ новий гетьманський коаліційний кабінет. Але направити все це, що зруйнували, виратувати все це, що запропастили на Україні за вісім місяців своєї діяльності Мум і Гренер, не був вже ніхто в силі. Тут німецьке правительство мусіло безрадно опустити руки і признати своє безсилля.

„Ми вже тепер нічим допомогти вам не можемо — заявив новий німецький міністр закордонних справ Зольф Дорошенкові, коли цей при кінці жовтня приїхав до Берліна — але нам важно, щоб збереглася і вдержалася самостійна Україна*“.

Без сумніву, що в цьому моменті Зольф говорив щиро і що німецький уряд тепер, колиби був мав змогу, бувби постарався направити похибки своїх дипломатів і генералів, але... було вже „zu spät“.

*) Дорошенко: Спомини, стор. 91.

З Денікінцями

Оповідання-спомин. — Написав Максим Брилінський*).

Розказував поручник Іван Бурка, родом з Буковини, тоді як сиділи ми за дротами табору, та з нудьги бавили себе оповіданнями:

„Ми стояли залогою в Могилеві над Дністром. Там була наша кадра до самого приходу Добрармії. Цілий наш боввий стан виносив біля 130 крісів, кілька кулеметів і щось дві гармати. Ми зачували, що У. Г. А. перейшла, чи переходить щойно до Денікіна і не знали, на яку ногу ступити. Тимчасом фронт доходив вже правим крилом до нас. Ми діставали різні звіти і устні інформації від всіляких штабів У. Г. А., в яких просто кишіло від дивізій. Що за лихо? Чижби аж така маса „білих“ натискала на наш фронт? а й Припадково довідалися, що така дивізія числила 100-150 козаків. Тепер стало нам ясно, чому ті „дивізії“ все йшли взад.

Наш курінь (тих 130 крісів та кулеметів), мав боронити Могилева до останку. Гармати і обоз вїхали. На дорогах, які йшли на схід і північ, виставляли ми через кілька днів застави. Врешті показалися кінні стежі Денікінців, але головний відділ прийшов з північного заходу, поставив на горбі кулеметів, пустив на місто кілька черг, до того троха шрапнелів та гранатів, і не стрічаючи з боку заскочених перепони, увійшов до міста. Десь коло Дністра, од-

ного вбили і це була самотня жертва „блискучої побіди“. Ми, повторюю, не знали, на яку ногу ступити, бо не мали виразних директив ні інформацій.

Командант відділу, якийсь „ротмістр“, показав нам папір, в якому за підписом головної команди Добрармії стверджувало, що ціла УГА. увійшла в союз з Добровольцями. Нас оставили при зброї і на всіх правах самостійного відділу. Другого дня дістали ми не-то повідомлення, не-то наказ, що маємо охороняти місто не так перед бандитами, які тоді поводитися просто безлично, як — перед козаками. Командант старався злагіднити вражіння такого приказу, але ми чули вже, що попали в халепу.

Пізнім вечером вийшли на місто дві сильні стежі, з них одна зложена виключно зі старшин під мовою командою. Всі з крісами і ладівницями. Я трохи сумнівався у справности тої стежі, бо були між нами різні „моцні“ від обозу, від адютантури, тощо. Не припускав я, що може прийти до сутички, але треба було бути приготованим на всілякі можливости. Денікінські козаки не зробили на нас надзвичайного вражіння. В своїх довгих бурках і високих, косматих папах, на маленьких і миршавих кониках, котрим з сидел звисали ковдри та каракулеві футра як підкладка під сидження шановного лицаря — робили вра-

*) Збірка воєнних нарисів цього автора виходить на дяк друком накладом Видавництва „Червона Калина“.

жіння якоїсь збиранини, яка перед дисциплінованою частиною ніколи не встаєть.

Вони розвіждали гуртами по пустих, мов вимерлих вулицях, біли списками в жалюзі зачинених крамниць і магазинів і на нас вовком поглядали. („Ніби їх звоювали, а вони ходять при зброї, ці якісь там „Галічане““).

Я повів своїх головними вулицями. Десь по темних заулках бахкали постріли, а бесарабського берегу нишпорили ясними сліпачками сіяки (рефлектори). Пішли Володимирською, вздовш Дністра і звернули на право. Денеде стрічали піших козаків. Вийшли на базар і прямували в сторону касарні, коли за нами, на діво почувся страшний, проймаючий крик і лемент. Ми станули як вкопані. В цю темну, наповнену таємничістю ніч, коли дрібний, зимний дощ накрапував, коли ціле місто оставало під тягарем непевности а то й смертельного страху (головно Жиди) — цей крик вдарив, як сигнал до чогось страшного, мусів кров стяти в жилах мешканців захованих в мурах домів...

Я кинув команду (десь чорт мусів все в таких моментах пригадати стару, різку, австрійську команду): „In die Hands! Mir nach — Laufschrift!“ Миттю поскидали кріси, і бігом замною. Перебігаємо попри „поліцейський участок“, коло якого стояло двох мільйонерів. Ані їм в голові йти з нами; поховалися. Ми звернули в улочку на право, звідки доходив крик. Болото по кістки, темно як в пивниці. Перед нами блимає нафтова ліхтарня. Йдемо дальше. Є! — Я перейшов через болото до дряної огорожі, а стежа остала за мною. Бачу невиразно, перед домом в городі, якісь постаті, які видають зі себе цей проймаючий крик. Шукаю фіртки, натискаю клямку, не подається. Термошу брамою, — ані не дрогне. Кричу, аби відчинили, — а в тім моменті зачинається за мною стрілянина. Засвітали кульки над моєю головою. Я присів — і хіба ніколи не був такий лютий як тоді, коли кричав на свою хоробру стежу, аби заперестала ідіотичної стрілянини. Вмовкли. — Дивлюся на ліво. В хаті світиться, хтось ходить по комнатах зі свічкою. З револьвером в руці йду в цей бік — і мало не напорюся носом на морду козацького коняки. Приглядаюся ближче. Стоїть кількоро коней а коло них один козак. Я відібрав від нього кріс і передав одному зі стежі. Рівночасно став цей козак кликати свого хорунжого. — Я зрозумів що в хаті йде грабж і бачив, що Жид присвічував козакам, аби їм легше йшла робота. Не зрозумілий був для мене вереск жидівок зі сусідної хати. (Опісля довідався я, що це була їх тактика, що цей, у котрого грабили, заховувався спокійно, навпаки, старався зробити все, аби така операція відбулася можливо швидко і легко, зате сусіди зводили неможливий рейвах, який не робив в цім випадку на козаків ніякого вражіння).

З хати зачали вибігати якісь постаті, звернули в город, але надумалися і прибігли до нас. Спрямували до нас кріси а хорунжий, коли я зажадав видачі зброї, став кричати, що, мовляв „ми взяли вас вчера в плен, а ви хатіте нас севодня арестовать?!“

Коротка а горячкова робота мозку. Треба було швидко рішатися. Мене майже дотикали висунені багнети противників. Чи були і хто був за мною, я не знав, бо мов ціле ество було заабсорбоване тим, що перед мною діялося. Я не був певний, чи моя стежа не розбіжиться за першим стрілом. Зрештою жидівки вже мовчали, а сам граблений, як я бачив,

ще присвічував „гаспадам казакам“. За кілька рублів зробити Бог знає який бешкет?

Неспускаю з тону і кажу:

„Сідати на коні і марш звідси!“ Послухали, посідали, але з крісами в руках. Гусаком проїхали попри нас і попрямували в напрямку освітленого базару. Але по хвилині завернули і знову переїхали біля нас в сторону темної вулички. Ще один мабуть хорунжий, остерігав других, аби їхали осторожно і не охляпали болотом „гаспод афіцеров“. Вернули мабуть тому, що боялися, чи нема на базарі другої стежі, а тоді моглиби попасти в два вогні.

Моя стежа позакидала кріси на рамя; ми позакурювали папіроски і пішли розбурхані недавною емоцією. Звернули знову на Володимирську. По дорозі стрінули ми другу стежу, якої командант розказував нам свою стрічу в денікінськими козаками, які йшли „немножко пограбїть“.

Він стежив в противній бік міста і майже рівночасно, в хвилині, коли діялася описана в горі історія, стрінув більший гурт козаків. Коди наші стрільці їх вже минали, тоді один з них затримався і запитав, що вони за одні? Почувши відповідь, що це стежа, спинився зацікавлений, а тоді станули й завернули також другі.

Пішла балачка:

„Так ви, значіться, патруль?“

„Так, стежа“.

„А ваш командір хто?“

„Я“ — відповів четар.

„Вот как, ето ти?“.. Слїш, ви зачем па дароге шляєтєсь?“

„Ми маємо приказ від вашої команди стежити місто. Так, бачиш, аби безпорядків ніяких не було“..

„Панімаю, харашо панімаю. Ви наверно, каже арестоваліби, есліби попалі на таких, как ми, да? Но вот, брат, што я тебе скажу. Ми билі вчера на заставе, а севодня нас сменілі. Вчера грабілі наші таваріщі, ето нам вонним полагаєтєсь. Севодня ми хатім немножко пограбїть. Но ти, с.....с., не стреляй! — кивав пальцем перед носом з погрозою. — Храни тебя Бог, а то будет плохо“..

Що я мав їм казати? — оповідав четар — „сказав два рази „харашо“ і пішов дальше своєю дорогою. — „Ми посідали на низькому підмурованню, позакурювали та балакали“..

„Тут, зараз напроти, трохи па право — бачите цей банк? — граблять“ — каже четар.

Бачимо світло через щілини у віконницях противного дому. Вулицею хтось біжить і несе щось, якби тяженьку ломаку. Зник в брамі. По хвилині доходить зі середини виразно глухі постуки залізного дрючка. Мабуть касу розбивали. Вслід за першими ударами почулися звуки ручної гармонії: „Волга, Волга, мать родная“.. Не знаю, чи музика хотів, так сказати, знеутралізувати трохи гук і лоскіт ударів, чи може тяжку працю хотів зістроїти з акордами тужливої пісні „вольнаво казака“..

Перестав гупати кільоф. Ми позакидали кріси на рамена і розійшлися в противні напрямки.

На другий день в полудне прийшла піхота. Кримці. Добре одягнені і обуті, в низких, чорних баранкових шапках. Прийшли кулеметні команди, обози. На стації стояла їхня піхота, в якій були частини зложені з самих старшин, я бачив навіть полковників, які несли службу простих стрільців, коли командантом такої старшинської чети був молодий поручник. В стар-

шинських частинах було багато свідомих Українців. Під вечір порозділювали піхоту по більших будинках в північній й західній стороні міста. В найкращій гостинниці помістилася команда міста. Пороздіплювали прикази до бувших старшин царської армії. Знову перполох, нічні ревізії і арешти.

Ми жили на половину приватним життям. Зачали приходити невиразні вісти, поголоски, аж врешті Денікінці, як нечаяно прийшли, так й зникли. Ми дістали рано приказ, що в третій по полудні, маємо завагнутися на стації і поїхати через Жмеринку до Одеси.

Цього ми не хотіли й не могли зробити. Більша частина курія лежала хора на тиф. При недостатці ліків та лікарської — помочі (обовязки лікаря виконував гімназійний учитель, який розумів дещо з практичної медицини) загнала пошесть багато людей передчасно в могилу. При кінці бракло дощок на домовини та рук до збивання так, що закаменілі тіла вивозили фірами на кладовище навіть без священника. Супроводив такі транспорти тільки малий відділ почесної сторожі, люде як мари — тіни. Лиш обдертий однострій, який на тих живих кістках просто висів та кріси, обернені до долу цівками, вказували на те, що це стрільці, стрільці славної недавно УГА. Ми жили в значній мірі тільки завдяки приватним знайомствам (від команди Добрармії ми нічого не діставали). Траплялися випадки самогубства, аби лиш не жити дальше в тому пониженні та нужді. Деякі запивалися до безтями вонючим самогоном (аби забути!). Це вже була тільки громада кістків-виздоровців та „адорових“ виснажених постійною службою й чуванням.

І ми мали їхати. Ми знали, що їхати тепер зимними, завошивленими вагонами, скитатися може цілими тижнями, це було те саме що повільна смерть. Краще вже пустити собі кульку в лоб. Куди, по що і з чим мали ми їхати?.. Для нас вистало коротке порозуміння. Лиш очима. Ми нікуди не їдемо. Як погибати, то вже краще тут. Ми розлазилися, де хто міг. Деякі помандрували пішки на села. Селяни не говорили нічого. Вистало назвати себе Галичанином, а непевно можна було стрінутися з гостинним відношенням...

Денікінці зникли, розплилися. Ми остали і знову, почали стягатися до купи. Повстав завязок формації який згодом кріпшав і довів до того, що, коли лінія червоних бігла далеко на заході, десь коло Нової Ушиці, то тут були дві мініатюрні республіки УНР. а саме: Могил в і Шаргород...

Дім Інвалідів в Парижі

Hôtel des Invalides

В. С. Левицький.

I.

Хто з нас вже з малку не чув або не читав про славний Дім Інвалідів в Парижі. Наше поняття про цей дім і його мешканців, вироблене ще в дитячих літах лектурою хочби прегарного «Вуличника» Женнвре, окутане в діточій уяві серпанком містичної казки, окружене авреолею геройства, випешене в молодечім серці, як високий ідеал любови батьківщини, це перше поняття з наших дитячих літ, не змогла затерти навіть сама світова війна. Кажу — навіть війна тому, бо війна не вмє гратися з діточими ідеалами, вона різка, тверда і невмолима, її подих як острій, морозний вітер з високих, сніжистих верхів, що спалює ніжні весняні квіти на долах. Тільки один цей найкращий цвіт людської душі, любов батьківщини і самопосвяти для неї, не боїться холодного подиху війни. Навпаки, щойно у ній він оживає правдивим життям і ясніє у людських душах дорогим самоцвітом.

Тому, коли я в 1926 р. їхав у Париж і переглядаючи провідник по цьому «Великому місті», як його називають Французи, затримався на Домі Інвалідів, у моїй пам'яті виринула картина колишньої уяви про нього. І тепер, кілька літ вже після того, як я оглядав його у дійсности і відчував на собі цей подих величі і маєстату, що віє від величного мармурового саркофагу Наполеона, як переходив шпаліром французьких воєнних прапорів в музею Армії, як бачив занятих там людей без рук, з протезами замість ніг, в одностроях французьких інвалідів, навіть тепер вся ця безмежно велична дійсна картина Дому Інвалідів у Парижі, яку бережу у своїй пам'яті, всетаки лежить на тому самому колишньому ясному тлі подиву, окружена тою самою авреолею високого ідеалу.

II.

Дім Інвалідів заложив і збудував французький король Людовик XIV. для вояків ранених у війнах Франції. До того часу передержувано всенних інвалідів по монастирях. 30 листопада 1671 р. вкопано угольний камінь під цю величаву будівлю, якої будова тревала п'ять літ. Займає вона собою величезний простір у формі чотирикутника, якого довжина вносить 450 м., а ширина 390 м. Щоби уявити собі велич цієї будівлі досить сказати, що довжина самих коридорів у ній вносить 16 км. В 1676 р. перенесено сюди воєнних інвалідів, яких число доходило тоді 5—7 тисяч. Людовик XIV. часто відвідував цей величавий захист воєнних калік і від його часів усталився звичай, що кожний пануючий, чи президент якоїнебудь держави, коли приїздить до Парижа, відвідує в першій мірі Дім Інвалідів.

Е П Е Р Е Д П Л А Ч У Й Т Е

„ЗИЗ“

Одинокий український сатирично-гумористичний журнал, який вдатно ілюструє з правдивим гумором події нашої історії буденщини.

Чвертьрічна передплата 3-50 ал.

Адреса: „ЗИЗ“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18. III. ш.

Храм Інвалідів у Парижі.

Аж до кінця XIX. ст. займали Дім Інвалідів його мешканці, яких доставчували війни революції та Імперії, але вже в 70-тих роках того століття ряди старих інвалідів з африканської, кримської та італійської воєн почали проріджуватися і чимраз більше сал, а то і цілих відділів будівлі стояло порожніми. Аж в 1903 р. почав французький уряд переносити туди численні військові бюро, а також перенесено туди музей артилерії з Мец і історичний музей, які злучені разом дали основу теперішньому Музеєві Армії. З великого числа інвалідів останньої світової війни мешкає тепер в парижькiм Домі Інвалідів лише коло 150 тих, які повнять службу при самому будинкові і його установах, та тих, які потребують сталої лікарської опіки. Велику частину будинку займає тепер, як сказано, Музей Армії, а решту займає приблизно 100 ріжних установ міністерства армії, міністерства пенсій, міністерства закордонних справ і т. п.

Цікавими для відвідувача є три часті Дому Інвалідів, а саме від полудня 1) величавий Храм Інвалідів — «Dôme des Invalides», в якого центрі знаходиться саркофаг Наполеона, 2) як продовження храму, менш-більш в середині цілої будівлі: костел св. Людовика і 3) в північній часті будівлі: Музей Армії.

В дивнім настрою контемпляції і набоженства входимо у притвори Храму Інвалідів. Збудований у формі грецького хреста, з високою на 105 м. чудовою куполою опановує нас своїм маєстатом. Якась сила тягне нас просто до центру храму, до круглої чорної мармурової балюстради. Тихо, на пальцях, в побожнім скуп-

ленні зближаємося до неї. Балюстрада окружає глибоку круглу крипту, в якій стоїть саркофаг Наполеона. Легко спираємося на балюстраду і задивлені в долину, німіємо поражені, пригнетені, обезвладнені силою вражіння Домсвина Наполеона!

Тиснеться в голову історія Малого Капраля... Першого Конзуля... імператора Франції... великого завойовника світу... засланця з острова св. Олени.

Домовина Наполеона...

З чудового червоного мармуру, висока майже на 5 м., на ширшій підставі з зеленого мармуру стоїть окружена 12 величезними статуями, які представляють собою 12 найважливіших побід Імператора. Поміж статуями уміщені 6 китиць з 53 прапорів, здобутих під Австерліцом.

«Бажаю, щоби моє тіло похоронено на берегах Сени, серед того французького народу, що його я так любив».

Так написано над входом до крипти. По обох боках входу стоять дві кольосальні статуї: могутність цивільна і могутність військова.

Окрім саркофагу Наполеона у бічних навах Храму Інвалідів уміщені гробниці його брата Йосифа, короля Неаполю і гробниці кількох визначних генералів. Статуї і образи найвизначніших французьких мистців окрашують стіни і нутро храму.

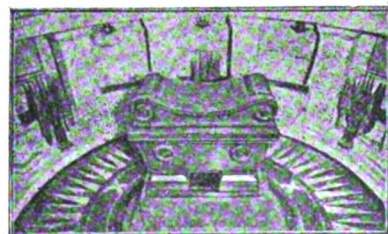
Довго-довго не можемо відірватися і влізкати рівновагу від фасцируючого вражіння маєстату Історії, маєстату великих часів, отрясти себе з навали думок, які огортають нас. Все одно, якби хто не дивився на постать самого Наполеона, історія і великі діла тої доби від того не змінюються. Оглядаємо храм і знову, щераз і щераз стаємо при мармуровій балюстраді і дивимося на холодний лискучий саркофаг поміж дванацятьма статуями побід.

З силлям волі змушуємо себе перейти з храму до костела св. Людовика.

Костел св. Людовика, або костел вояків (Eglise des Soldats), це не надто великий костел, призначений колись на богослуження для інвалідів цього дому. Нутро цілого костела обвішане прапорами чужих військ, воєнними трофеями французької Армії. Коли в 1814 р. союзники входили до Парижа, управитель Дому Інвалідів спалив на подвірю 1.400 ворожих прапорів, які находилися в костелі. Ці, які висять тепер, походять з пізніших всен. Окрім деяких памяток Наполеона находяться в бічних криптах цього костела 22 гробниці французьких генералів з часів Наполеона.

Оглядаємо найріжніші прапори як у півсні. Ні! Для своєї держави, здається, ніколи не забракло Французам крові і ніколи не було їм забагато посвяти.

(Далі буде).

Домовина Наполеона в Храмі Інвалідів.

Передостаній бій Окремої Кінної Дивізії

А. Марущенко-Богданівський підполковник Армії УНР.

Настав листопад 1920, а з ним посипалось лихо-ліття й нещасття на Українську Армію.

Розпочалась ціла низка відпорних аерієгартних боїв Армії У. Н. Р. Тягар цих боїв головним чином припав на кінноту, як на одиницю рухливу й здатну до швидких перегруповань і маневрів, а серед неї бодай, чи не головну ролю відгравала — Окрема Кінна Дивізія ген. хор. І. Омеляновича Павленка.

В дні 12 листопада ворог наніс удар майже всім частинам Армії: слабший піхотою, міцніший кіннотою. Армія розпочала відворот на всьому фронті.

З цілої ситуації, яка в той час панувала, можна було сміло відгадати ті трагічні події, які мали нас стрінити пару днів пізніше.

Невдача вищезгаданого дня, підточувала дух війська, боездатність зменшувалась навіть серед свідомішого елементу. Це бачили усі старшини, які працювали цілими добами, прикладаючи надмірних зусиль, щоби знайти вихід з тяжкого положення.

Командування прийшло до переконання, що являється конечним дати генеральний бій, який ставби розв'язанням проблеми. Але в позитивні наслідки бою ніхто не вірив. Бій цей мав ролю скорше історичну.

Армія мала бути поставлена протягом доби в формі трикутника, який виявляв собою ніби фортецю, до якої ворогові неможливо було навіть заглянути.

Предбачений маневр був тяжкий до виконання. Його успіх залежав не тільки від загальних подій, а бодай чи не більше від місцевих обставин, які з калейдоскопією швидкістю змінювались на відтинку кожної частини.

Окрема Кінна Дивізія хвилино увійшла в підлеглість командатові 3-ї Стрілецької Залізної Дивізії Генштабу ген.-хор. О. Удовиченкові, як командантові групи, на котрі була в цей час поділена армія з стратегічною метою. Кожна з цих груп (було їх три) робила все можливе проти швидкого тактичного маршу большевицьких сил, що вдарили в найслабші місця Армії і тиснули її на захід. Кіннота мала відбивати ці наступи і уявляти собою заслону, за якою мали відходити інші роди зброї в призначені наказами місця.

В цей час увійшла в підлеглість нашому командуванню т. зв. 3-тя Російська Армія полк. Перемикина й збірна козака кінна дивізія осаула — сотника Яковлева. Ці військові частини цілий час були при польській армії, а по рижській конференції, в силу якої бої на півночі й заході припинились, ці групи перейшли в Білорусі й зєднались з нашою Армією для координованих співділань — та було вже запізно. Зрештою вони не представляли значної боездатности — були перемучені походами й мали малий склад вояків, вичерпаних в боях під Варшавою, а дух страшно пригнічений.

З портретів В. Перебийноса: козак Чорних Запоріжців Марко Симоненко.

Наша дивізія, перебуваючи в складі вищезгаданої групи, отримала наказ паралізувати діяльність ворожої кінноти, яка оперувала проти групи. Ворог, маючи добру агентурну розвідку, своєчасно довідався про приявність Дивізії, звернув кіннотою з шляху на захід від м. Дунавець в район с. Женищі, де вона мала зробити прорив й заатакувати піші частини. Одначе Дивізія прибула сюди своєчасно і змусила до відступу кінноту, яка маючи в три-чотири рази більший боевий склад ніж Дивізія, всетаки чомусь уникала зустрічі з нею, нападаючи зненацька на піхоту й обози.

А тимчасом положення все гіршало.

Останній наказ голосив про спільну концентрацію всієї кінноти Армії У.Н.Р. і дивізії Яковлева, щоби дати рішучий бій ворогові кінною масою, а в випадку негативної розв'язки бою укритися в нейтральній зоні, що лежала на північ від смуги — Миколаїв, Копачівка, Купель, Кушнерівка, Яхнівці. На підставі цього наказу Дивізія вийшла зі складу групи генерала Удовиченка.

Атмосфера все згущалася.

Таємничим поняттям було для нас — куди ми рушимо в разі поразки. Хоч знали ми про вищезгаданий наказ, алеж той район не міг задоволити плянів дальшої боротьби з ворогом, через те, що ми розуміли, що це в той кут, з якого немає виходу — Мат королеві!

Мимоволі насувався на думку крок 1919 р. в районі Староконстантинова — прорив фронту, другий „Зимовий Похід“ — але то була уява наших розумів, Вище Командування було інших поглядів і плянів, не мало моральної сили, згубити надаремно Армію. Оцінюючи з боку стратегічного і політичного погляду наше і вороже положення. — воно шукало інших способів, щоби розв'язати гордійський вузол — пе-

первати боротьбу був вихід! Та трудно з пустого і порожнього налити повну чарку!

Ворог кинув 7, 21, 41, 47, 58 і 60 піші, башкирську кінну дивізію та 8 дивізію червоного козацтва і при великій силі артилерії, літаків і автопанцирників рушив вперед.

19. листопада Окрема Кінна Дивізія вирушила зранку в бік села Видави, де мала прийти з поміччю 4-ї Стрілецької Київській Дивізії, яка завзято відпирала наседаючу ворожу піхоту 7. і 24. сов. п. дивізій.

В часі маршу до зазначеного місця прийшов наказ спинити рух й чекати на прибуття Командуючого Армією ген.-пор. М. Омеляновича Павленка, котрий вже їхав до Дивізії. Дивізія ввійшла в с. Видаву, до котрого через пару хвилин прибув командант з представником французької військової місії в Польщі полковником Льоле (Lauhle).

По короткотривалій нараді з командантом Дивізії, відбувся перегляд біля фільварку, де наш улюблений „Дід“ поблагословив нас на бій.

Ніхто з учасників тої наради не забуде виразу обличчя нашого вождя.

З нього вчитали ми, що не всміхнеться нам на цей раз доля!

По дефіляді, полковник Льоле, просив дозволу командуючого Армії залишитися при штабі Дивізії, аби мати можливість обсервувати бій.

Верстви дві-три за селом на схід, чути було інтензивну стрілянину. Дивізія рушила в тім напрямку — на с. Павликівці, Мочулинці. На зустріч Дивізії відходили кінний полк Київської Дивізії, за ним артилерія і піхота — кіннота направлялась на с. Раніборівку, артилерія й піхота на Видаву.

Останні піші частини кидали горбки, на яких лежали перед селом Мочулинцями і пляномірно та спокійно відходили за своєю артилерією, а на горбках довгою предовгою лавою появились ворожі арміїці. Вони обсыпали відступаючих оловяним зосередженим дощем куль і шрапнелів і під цей дощ попала Кінна Дивізія.

Дивізія змушена була прийняти бій, даючи можливість під своєю заслоною стомленим пішим частинам спокійно відійти зі сфери докучливого вогню.

Другій бригаді (3-ий кінний Чигиринський ім гетм. Б. Хмельницького полк і 4-ий кін. Ніженський ім. Кошового Отамана Івана Сірка полк) наказано прийняти бій. Вона розпочала контр-атаку на піхоту 4-им кінним полком, маючи на правому крилі у віддалі 1000—2000 кроків 3-ий Чигиринський полк.

Обидва полки під густим крісовим вогнем прийняли бойовий лад і розгорнутими лавами йшли на село Мочулинці.

Кінно-гірський артилерійський дивізіон під безпосередньою орудою хороброго команданта полковника О. Алмазова миттю заняв відкриті позиції, висилаючи 4 „горняшки“ поміж лави наступаючих полків, а, з 3-ох цальових влучливим вогнем обсыпаючи щедро ворога, який не дивлючись на добрі позиції мусів відійти за село Мочулинці.

Артилерійська підготовка скінчена, черга на кінноту! Кінні лави оточили село, вибили дощукльним кулеметним вогнем арергард ворога, котрий не вспів втікти і цілковито поляг в північній околиці села.

Ворожа піхота силою до 2.000 багнетів заняла горбки під с. Павликівці та зосередила сильний вогонь по гарматах і кулеметах, які били поміж лави полків і не мало рбили болячих втрат в густих рядах ворога.

Полки розпочали атаку на горбки, обсыкали піхоту з крил з боку с. Жучківці і Хоменці, та стали її замикати в коло під селом Павликівцями. В середину цього кола гатили картечю „горняшки“. Ворог не витримав натиску, зколикнув міцно приковану стрілецьку лаву, якої крила вже добре загнулися в зад і лави почала відходити на с. Павликівці-Чабани. Але там чекали „Сірки“, які рішаючим ударом, ніби гострим клином врізались в один з боків цього „сагіє“, розриваючи його і більшу половину тиснули кулеметним вогнем на с. Педоси-Лапківці. Там вони знов падали на убійчий вогонь кулеметної сотні „Сірків“ завчасу там приготовленої. — Десяти хвилин не було, як на білому снігові лежали мов снопи трупи-комунарів, які тікаючи служили „за вербу“ для вправ рубання з коня. Козацтво було розлютоване на ворога, що складались тут з „ходь“, латишів та москалів, не мало милосердія і майже не брало в полон. Та куди їх і дівати?

Ворог в безладдю відступив на другі лінії закопів (поробив провізоричні закопи) і коли з першої лінії добігали недобитки, то друга лінія приготувалась до відсічі і почала робити перегрупування, з чого скористали полки і на плечах тікаючих вскочили на другу лінію. Повстав пополох і замінання, а геройські „горняшки“ ледви не з 200 кроків обсыпали ворога градом дощукльних картечів. Полки заняли село Павликівці, а 4-ий ніженський полк гнав тікаючих на м. Чорний Острів кулеметним вогнем.

Відділ з 15 козаків під орудою пор. Радзівського і хор. Бобрицького був найблизчим до відступаючої піхоти, яка згуртувалась в групку до 120 багнетів і докучала криловим вогнем атакуючому полкові „Сір-

З портретів В. Перебийноса: Переодягнений поручник Іванів повертає з большевицької неволі: (6-та запорізька бригада Армії У. Н. Р.)

ків". Вона так була занята, що не заперітила, як до неї наближався відділ, або ж злегковажила його сили. Користаючи з цього відділ несподіваним способом вривався в цю групу, мостив собі дорогу списами і шаблями і до того оголомшив большевиків, що вони почали стріляти один в одного, а по їх головах скакали шаблі очайдушних „Сірків". Все перемішалось. — Комунарі кидаючи рушниці, почали тікати, декотрі піднімали руки до гори благаючи дарувати їм життя, та нічого не помагало, вершники блискавкою носились серед тої живої маси і полдскуючи шаблями, укладали снопи кривавого жнива.

„Ми ваші товарищі. Не стреляйте... Не каліте!" кричали божевільним голосом большевики, та дарма! А жидки-комісарі з переляку акидали з себе шкур'яні куртки, кидали їх геть від себе і не дивлячись на добрий мороз в сорочці тікали, куди очі бачили, а в гіршому разі падали на сніг, де була найбільша калюжа крови — удаючи забитих. А клубок тіл перевертався в передсмертних судорогах: різкий свист шабел в повітрі і глухий удар по черепах і щораз свіжі трупи стелили місце бою.

А ті, що повтікали, за пару хвилин прийшли до свідомости, що немає нічого страшного, бож лише 17 кіннотчиків кидались з одного боку живої стінки до другої. Тоді вони хапали кинуті рушниці і давай розстрілювати без розбору своїх їздців. Червоні оточили муром окривавлений відділ „сірків", котрий не гублячи рівноваги ще з більшою лютістю клав трупами ніби загипнотизованих ворогів, які стояли і кричали „Сдавайсь". Не вірили большевики дійсности, а по тім одразу якби смертельно ранений звір, підскачили ще ближше до кіннотчиків і пішли на багнети. Та дарма „сірки" вже збожеволіли.

Один мент і не стало-б хороброго хорунжого Бобринського, на котрого якийсь большевик спрямував багнет, коли той рубав комісара і не бачив зближаючої смерті, та ніби лев скочив козак Олекса Паламарчук і зручним махом шаблі переполовинив його голову. Рушниця його безвладно підлетіла до гори,

а з неї продвигчала куля над головою хор. Бобринського, пробиваючи йому дах шапки. Не вспів Паламарчук відвести руку з опущеною шаблею, як скрутився смертельно проколений московськими багнетами, заслонюючи собою хор. Бобринського.

Ця висока самопожертва не тільки наткнула наш відділ незломною вірою в перемогу, але і ворога якби громом поразила, бо він перестав навіть стріляти, з чого скористали „Сірки" і динамічним ударом пробивали ворожу стіну. Криваві бризги полетіли знову на всі сторони, бо то вже рубала наспівша допомога і всі до одного червоні лежали густо трупами на невеличкому просторі. Осторонь лежав також холодний труп і Паламарчука — дорого заплатали червоні за одного „сірка".

* * *

Біля дев'ятої години Дивізія опускала місце бою й направила в с. Сарново, в якому однак не мала належного відпочинку, бо ворог цілу ніч натискав з різних боків, але застави і стежі відкидали його з дошкульними втратами.

Цим невеликим, але рішучим бовм дивізія затримала ворога на фронті, що дало можливість зробити перегрупування піших частин і більший час для спокійнішого евакуування інтендентури та обозів, які вже почали переходити ріку Збруч на терен Галичини.

Дня 21 листопада розпочався останній бій — бій розпуки, та трагізму. Цей бій не дивлячись на всю грізну ситуацію, відзначив окрему кінну Дивізію достойно назвою „славетня".

Стиснута ворогом, вона мужньо боронила собою відступаючі частини й перейшла річку Збруч. Недалом закордонні старшини називали нас: „або святі, або божевільні)". Рід лицарів не впав, як то свідчить опис останнього бою, не тільки дивізія, але й цілої Армії.

*) Гляди календар-альманах за 1929 р. „Дніпро" стор. 39 „Сторінка боротьби".
В. Куц.

З портретів В. Перебийноса.
Поручник 6-ого гарм. полку Армії У. Н. Р.
Леонід Дроник.

Де ділися наші пам'ятники

Л. Л.
(Докінчення)

Пригадуються передвоєнні часи, коли то учнів, які ходили до польських гімназій, возили до Кракова оглядати старовинний Вавель. Між гімназистами траплялося тоді чимало Українців, головню в провінційно-нальних міст, де не було ще українських гімназій. Їх обводжено по музеях, по костелах, де переходувалось безліч усяких пам'яток, а зокрема по Вавелі, де були гроби польських королів, національних героїв та інших визначних мужів.

Кожний Українець почував себе там якось дивно. Йому робилося жалко, коли глядів на всі ті цінности заховані з давних, минулих віків й коли призадумувався над тим, що з української старовини так мало залишилось. Він з пієтизмом дошукувався у кожній дрібничці слідів, якими моглиб ходити і його великі предки та мимохить стискалось йому серце від усіх тих почувань — чому це в нас так безслідно усе пропало і чому ми такі бідні. Перед очима ставало своє, рідне, й насувалася ціла низка порівнянь, від яких робилося ніяково. І знову же доводилось потішати себе теорією про татарські знищення, щоби найти виправдання. Проте родилося в душі переконання, що, колиб це мовляв за наших часів діялось, то ми вже зумілиби зберігти найменшу дрібничку для майбутности, зумілиби переховати усі ці найдорожчі скарби.

Та що не діялось за наших часів? Великі пройшли події, а скільки сліду про них залишилось? Де ці пам'ятки з минулих великих днів? Де ці збирачі, які заховали назбиране й передали до музеїв? Чи є в нас бодай один музей, обладнаний як слід, до якого моглаб приходити наша молодь кріпити серця і вчитися. Вчитись історії із наглядних пам'яток по тім, що діялось. Бо тільки на історії, на живій традиції може виховуватись молоде, здорове покоління. Тільки з істо-

рії можна учитись і чогось вивчитись, тимбільше що ми досі дуже мало з історії навчилися, бо навіть не подбали про те, щоб зі „степовиків“ і „козацьких синів“ стати справжньою історичною нацією...

Історія це велика річ. Жива традиція це скарби, яким немає рівних, бо вона являється споконвічною правдою в житті народів, якої не заступить навіть і те казочне евшан-зілля.

А хібаж не належать до історії і ці могилки

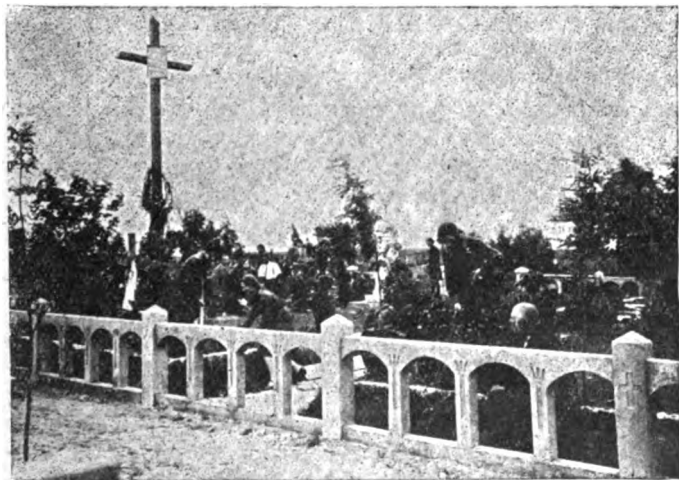
Пам'ятник поляглим на цвинтарі в Рогатині, вибудований коштом й заходом громадянства Рогатинщини після проєкту інж. Грицяя.

розкинуті по полях, на яких хрести порохнавіють, по яких товар топче ногами, які байдуже плуг приорує. Поростають збіжа і трави, затираються сліди — і знову буде так як бувало... А хто винен тому. Чи не ми самі?

Культура поляглих поширений найбільше в народів з високою культурою. Англійці, Німці, Французи не лиш основують окремі товариства з метою впорядкування воєнних могилок, але й видають окремі журнали та книжки в яких ведеться пропаганда в цій справі. Визначні мистці-архитекти виготовляють пляни пам'ятників, яких репродукції можна бачити в численних ілюстрованих виданнях. Прегарно обладнаний воєнний цвинтарі на побоевищах Італії. На тих цвинтарах спочивають не лиш самі Італійці та їхні союзники, але й колишні їхні вороги Австрійці та Німці. Подорожники, що навідують Італію оглядають ці цвинтарі, а тимсамим Італія, яка тягне від цих гостей-чужинців великі зиски, підноситься на вартости як країна з цінними пам'ятниками найдавнішого й недавнього минулого.

Народ, що зберігає в своїй країні історичні сліди — якіб вони не були і якогоб не були походження — виявляє велику культуру в очах кожного чужинця і навпаки де це не діється там ця некультурність відразу впадає в очі. Та в маленькій, пововнній і бідній Австрії культ пошани поляглих стоить може найвище. Кому доводиться переглядати австрійські ілюстровані журнали, цей помітить, що в кожному числі знаходиться світлина, і то не одного пам'ятника поляглим. Кожне місто, містечко й село ставить пам'ятник на якому є вириті назвища громадян, що полягли в світовій війні. А скільки там окремих таблиць по святинях та інших установах.

В останніх часах і в нас покращало під цим оглядом. Зростає зацікавлення до історії, більшав зрозуміння пошани до історичних пам'яток. Та все ще нам далеко до інших народів, і то доволі далеко.

Пластунки 32 кур. ім. Олени Пчілки упорядковують гроби на воєнній цвинтарі в Тернополі.

З днів тривоги на Покуттію

Хроніка 23—28 травня 1919 р.

I. Евакуація Окружної Військової Команди Коломия.

23. травня 1919. Письмо від Румунів. Повітова Команда Снятин повідомлює телефонічно дня 23. травня 1919 коло 10. години перед полуднем Окружну Військову Команду Коломия, що має до передання якийсь дуже важний лист від Румунів. Важний лист могла повітова команда Снятин зараз по одержанні його сама вислати до Окружної військової Команди Коломия, тим більше, що мала авто до диспозиції. Наслідки цього легковаження були фатальні.

Окружна Військова Команда Коломия приказує негайно надіслати собі цей лист курієром. Згаданий лист наспіває шойно о годині 5:30 по полудні. Оригінал цього листу передав сотник Др. Бемко сотникові аудиторіві Дрові Чорненькому при Команді IV Галицького Корпусу.

Лист адресований до „найвищої команди в Коломиї“. Зміст його: домагання до дня 24-го травня рано усунути українські війська із залізничних шляхів (Снятин, Коломия, Хриплин, Делятин, Ясіня) та з повітів лежачих при цих шляхах, бо вимагають того стратегічні румунські пляни проти Мадярів. Жадання своє оправдує румунський командант приказом своєї влади за згодою Антанти. Дата 22. травня 1919. Підпис: Генерал Петаля.

Рішення і наради Окружної Військової Команди Коломия.

Зміст цього листа передано негайно до Державного Секретаріату Військових Справ телефонічно. Передано рівнож рішення Окружної Військової команди про негайну евакуацію Окружної Військової Команди Коломия. Шеф штабу Державного Секретаріату Військових Справ підполковник Бем переконує Окружну Військову Команду Коломия про безосновність і безуспішність евакуації, радить на кожний випадок здержатись із негайним приказом евакуації. Окружна Військова Команда скликує шефів цивільних урядів в Коломиї та повідомляє їх про своє рішення.

Скликано військових командатів міста Коломиї на нараду. Гадки, проекти найріжнородніші: Не пустимо Румунів! „Все змобілізувати на румунську границю!“ „Це труси!“ — „З чим підемо на Румунів“ — відповідають йому з місця. На цілім румунським фронті від Городенки до Жабього в трохи більше як два куріні. По окопах самі новобранці, а що було здатного до бою вислалось перед тижнем на фронт: по-

вні два куріні і батарею. Другий знову радить стягнути все військо, піти в гори та з відтам боронитись, там наші славні Гуцули, вони нам допоможуть. — „Там згинемо за тиждень з голоду, бо Гуцули самі голодують і вмирають“ — відповідають йому. — „То хіба би так зробити“ — каже перший — „хто хоче, хай іде за Дністер; другим сказати, щоб ішли домів та ожидали слушного часу“ — „Таке ставлення справи доведе до дезорганізації та деморалізації“ — відповідають йому. „Кудож іти? Що робити? Армія наша розбита, подається взад, вже під Калушем. А що, як тепер Румуни зайдуть нам від Заліщик?“ Важкі питання, ще важча розв'язка їх. А не треба забувати, що під що пору карність у війську доволі слабка була. Доказом цього хай послужить між іншими віче секретаря Д-ра Макуха,

Школа старшин в Коломиї. I-ший випуск від III.—V. 1919 р.

що недавно тому відбулося в Коломиї. На цім то вічу явилось дуже багато стрільців та підстаршин, та виступило дуже остро проти старшин та панів цивільних, буцім то вони не йдуть на фронт, бавляться у великих панів та роблять грошеві інтереси. Хоча було в тім дещо і правди, то чулось однак, що це вже не давні наші під кожним оглядом служняні, карні стрільці, що повіяло на них недобрим духом із Придніпрянщини. Решту робила ворожа пропаганда. Дезерція! Замала ще була національна свідомість серед тої стрілецької молоді.

Атмосфера ставала ще тяжчою ізза того, що з Державного Секретаріату Військових Справ не надходило, ніяке рішення, ані не приїжджала звідси заповіджена місія до Румунів. Вже недалеко до півночі, а о 2-ій годині рано мають Румуни переходити нашу

границю. Рішено вислати автом негайно з Коломиї сотника Зволинського, а зі Снятина (по дорозі) сотника Небилівця до Румунів, щоб адержати їх, поки не надіде місія з Державного Секретаріату Військових Справ, та колиб ця не приїхала — переговорювати з ними в справі продовження реченця евакуації.

Інстинктивно однак відчували всі безуспішність кожної місії, тому і рішено слідує:

Старшини і адатне до бою стрілецьтво Окружної Військової Команди Коломия, має найпізніше до 10-ої години перед полуднем (24. травня) опустити в порядку дотеперішне місце постою, забрати зі собою, що лише вдасться із військового майна і удатись через Нижнів на північний беріг Дністра; там коло Нижнева збірна наша точка. Розібють нашу Армію то удамось за Збруч до Петлюри. Лічниці остають з лікарями та обслугою для лічення великої кількості хорих та ранених в Коломиї, таксамо, остається Команда міста з Військовою поліцією, щоб пильнувати міста перед міським шумовинням та передати в порядку румунській владі. (Поляки в Коломиї мали впевнювати команданта міста, що на випадок евакуації будуть зовсім льояльно заховуватись зглядом Українців). Тих новобранців, що шойно прийшли, а не було їх ні в що одіти, ні крісів для них не було, мало пуститися домів, тих знову, що були шойно в дорозі до Коломиї, (з деяких сторін цілі села зголосились до війська) завернути назад.

24. травня 1919. Місія Державного Секретаріату Військових Справ. О годині 2-ій рано 24. мая надїдає військова місія Державного Секретаріату Військових справ зі сотником Купчанком. В Снятині прилучується до неї сотник Небиловець (авто попередно вислане з Коломиї поспувалось по дорозі). Румуни задержують місію та починають наступати на наші граничні сторожі на снятинським і кутським відтинку.

Рішучість у виконуванию приказів та лхкі наслідки цього. Прикази Окружної Військової Команди Коломия доходят до деяких частин запізно, деякі старшини зовсім не знають про приказану евакуацію, деякі знову старшини не поінформовані про справу, видають стрілецьтву прикази не згідні з приказами Окружної Військової Команди. О 3-ій годині рано починається дійсний хаос. В одних частинах пускають старшини стрільців з коломийського округа домів, в других виплачується старшинам і довше служачим підстаршинам, що остають в Коломиї додаток по 2.000 гривень, в однім магазині роздають між стрільців, що ідуть домів однострої та обуву, на інший магазин наступають знову самі стрільці, розбивають його та розділюють поміж себе, що лише дається.

Із коша 24. п. п. (гетьмана Дорошенка) виїхало з Коломиї 7 старшин і 120 стрільців новобранців з рогатинського повіту. Запаси треба було лишити, бо ні одна підвода не осталась.

Із Коша 36. полку стрільців (гетьмана Мазепи) відійшла лише друга сотня і сотня скорострілів разом вісім старшин і 172 стрільців, 5 скорострілів.

З артилерійського Коша дві пушки майже безобслуги. Ледви дотяглись до Нижнева.

З обозної валки всього 6 возів відїхало.

Саперський склад із масою матеріалу, складом екразиту, кілька інших магазинів та складів (приміром електросотні) навіть харчеві склади — осталися

Рештки 1-ої сотні 1. куріня 2. коломийської бригади. Знято 24. II. 1919 р. в колонії Кассель, Тираспільського повіту на Херсонщині.

для Румунів, бо навіть мріяти годі було про їх вивезення, коли підстаршини та стрільці ще з раня їх опустили, позабравши вози та коні. Потягів удалось зложити всього навсього два з того один для вишколу новобранців, з Заболотова.

Сотня, що сторожила при таборі полонених та інтернованих розлітається рано лишаючи навіть скоростріл і кріси на місці!

Коло години 9.30 перед полуднем почали вже в місті ходити всякі боївки. Військову поліцію, оскільки хто перше не втік, розоружено. Кого лиш зловлено зі старшин або стрільців, зараз розоружувано, і арештовано.

Остання частини відійшла з Коломиї коло години 11-ої перед полуднем. Це була так звана старшинська школа з поручником Микитюком З нею ішли рівнож сотник Д-р. Палів, сотник Д-р. Жук та четар Василь Чайківській. Цій сотні прийшлося вже пробовом опускати Коломию. Ледви що рушила з місця, коли з вулиці Косцюшка посипались на неї із кількох камяниць стріли. Із Щадничої Каси та з Ринку вдарили на нас скоростріли. Ледви вдалось сотню в порядку вивести поза Коломию. Залишено 3 ранених, один скоростріл, два ранені верхівці та кілька возів.

Наші частини із кутського відтинка граничної сторожі взагалі не вийшли з коломийського округа так само всілякі військові команди з Жаб'яго, Косова, Кут, Яблонова та Печеніжина. Податися мали вони в гори та боронити пізніше доступу в гори.

Сумна доля стрінула снятинський курінь пограничної сторожі. Командант його сотник Небиловець дістав вправді в Окружної Військової Команди Коломия 23. травня коло години 10-ої по полудні приказ опустити без бою становища та йти на Нижнів за Дністер, — так діставши рівночасно вістку від Окружної Військової Команди Коломия, що приїде небаром до Румунів місія Державного Секретаріату Військових Справ, щоби продовжити речинець евакуації — не видавав ніяких приказів до сотень. А що в хвилині наступу Румунів, не було ніякого команданта, бо сотник Небиловець був з місією у Румунів, а ніхто не хотів обняти Команди, то майже три сотні зі

Старшини III куріня 2-ї коломийської бригади. Знято дня 26. XII. 1919 р. в селі Кобилецько на Поділлі.

скорострілами дісталися в руки Румунів. Тоді коло години 5.30 перед полуднем зібрав четар Бурнада коло 220 людей, 5 скорострілів і поперх 50 возів та вийшов зі Снятина на Коломию.

Зате в порядку опустили постій: граничний курінь Городенка під командою сотника Світлика, і Вишкіл новобранців в Заболотові під командою поручника Голоти.

Цей останній, прибувши на стацію Коломия, очистив її (мав зі собою около 1400 людей) від банд мійського шумовиння і відділів польських полонених, забрав, що осталося з харчів, крісів і муніції зі собою і поїхав до Станиславова. Там застав 25. травня пополудні польські відділи. Порозганяв їх, забрав що лише міг зі собою з харчів, білля, обуви і одностроїв та тоді щойно поїхав до Нижнева.

Перша злука частин в Отинії. В Отинії лучаться разом сотня старшинської школи, II/36 сотня, сотня скорострілів та батарея. Звідси по вечері відходять разом вже до Нижнева. Команду над цілістю обнимає сотник Д-р Паліїв, прибічником назначує Василя Чайківського. Про інші коломийські частини нічого не звісно, про Поляків самі фантастичні вісти. Ходили вже чутки, що Станиславів вже в руках польських відділів, від Румунів мають снятинським та ковівським шляхом посуватися польські легіоністи. Не пора отже на нічліг, треба було спішити до Нижнева. Похід не був легкий. Дощ, розмоклі дороги, темна ніч, лиха обува. Старшини ідуть цілий час пішки, для приміру стрільцям. Розуміється, що похід відбувається обезпечений.

25. травня. Рано частини приходять до Товмача та стрічають радісно курінь сотника Світлика з обозом, та так звану „Буковинську сотню“. Яюсь лекше стало на серці, бо і Городенський курінь уратований і тепер представляємо якусь поважнішу боеву одиницю. Короткий відпочинок та дальший похід обох частин окремими шляхами. О годині 3-ій по полудні частини приходять до Нижнева, о годині 4-ій по полудні перейшла перша частина залізничний міст на Дністрі в Нижневі.

Курінь поручника Юркова (кіш 24. п. п.) поїхав вже був (як ми пізніше довідались) до Монастириськ. Також інтендантура і Окружна Військова Команда

Коломия. Останки Снятинського куріня прилучились 26. травня, а Вишкіл новобранців приїхав щойно 27. травня.

Вид повертаючих до домів стрільців з Коломиї та Станиславова вплинув деморалізуючо на коломийські частини. Богато стало по дорозі тікати домів.

II. Група Нижнів.

25. травня. Обсада північного причілка Нижнів. Не зважаючи на 29 годинний похід серед дощу, голоду і голоду, заряджує команда обсаду о годині 4-ій по полудні мостового причілка Нижнів від північного берега Дністра двома сотнями: старшинської школи і II (36) та одною батареєю, щоби 1) забезпечити перед всілякими несподіванками з боку Поляків, 2) забезпечити в той спосіб зади нашої уступаючій Армії. Дальшому походу до Монастириськ зглядно Бучача противились сотник Д-р Паліїв і четар Василь Чайківський. В таку горячу пору, серед такої паніки та дезорієнтації годі було опускати таку важну позицію, а навпаки треба було всіма силами братись за організацію на місці сильної групи.

Телефонічної злуки ніякої. Відомости як про нашу Армію так і про ворога хаотичні.

Видано найбільш конечні зарядження в справі обсади залізничного мосту на Дністрі та утавлення полехів чат. Осідок команди причілка на Дуброві.

Вночі надїждає сотник д-р Бемко та обіймає команду групи.

26. травня. Початкова діяльність групи, та її організація. Телефоністи будують лінії та знаходять злуку з Командою III-ого Галицького Корпусу в Монастириськах, з Державним Секретаріатом Військових Справ в Бучачі, та з Окружною Військовою Командою Чортків.

Сотник д-р Бемко виїжджає із сотником д-ром Паліївом до Монастириськ, щоби 1) засягнути язика про дійсний стан подій та рухів. 2) порозумітися з Державним Секретаріатом Військових Справ, кому має підлягати група Нижнів, зглядно, що робити з Окружною Військовою Командою Коломия, 3) порозумітися з Командою III-ого Галицького Корпусу 4) вишукати місце постою власної Інтендантури, Запасного Коша 24. п. п., Вишколу новобранців, власної телефонічної сотні та інших частин і старшин, бо одних треба було сейчас стягнути на Дуброву, з другими знову знайти постійну злуку (постійна достава харчів в першій мірі).

Сотник Світлик ваявся тимчасом огляненням терену та зорганізованням охорони причілка Нижнів, бо польська боївка та правильне військо могли вже незабаром появилися над Дністром.

Сотник Бабюк вибирає собі 20 однорічних із сотні школи старшин як обслугову до своєї батареї і негайно починає з ними вишкіл.

Четар Горещький організує сотню скорострілів та доводить її до боевої справности.

Кожний старшина старається довести свій відділ до порядку, виповнити поручену собі задачу, мимо дощу, болота, невігод та перетомлення.

Поручник Алексівич вештається за вибуховим матеріалом до висадження моста в Нижневі.

(Далі буде).

Чия вина?

Уривок зі споминів. — Написав Василь Бень.

По розвалі Центральної Ради Симон Васильович Петлюра віддався праці чисто економічній. Зпочатку був головою Київської Губерніяльної Земської Управи, опісля головою Всеукраїнського Союзу Земств. Секретарем С. В. Петлюри був тоді д. Росіневич, а я займав посаду помічника секретаря. Цю посаду видумав таки сам С. В. Петлюра, щоби мати мене під рукою, бо я до праці в земстві не мав жадної підготовки, ні охоти. Вже тоді, як помічник секретаря, мав я змогу придивитись життю, праці і стремлінням будучого керманіча Української Держави.

В домашньому житті вірцевий муж і батько, в товаристві веселий, ввічливий, а при праці серйозний, точний і вимагаючий. До мене відносився з повним довірям. Об цім переконався я вже в перших днях своєї праці у Всеукр.-Земсоюзі. На довірочні наради все покликав мене, а не д. Росіневича і на його припоручення я перебирав всі таємні письма, які приходили від голов Губерніяльних Земських Управ, вписував до спеціальної книги і переховував в своєму помешканні. А писем таємних було тоді дуже багато, бо гетьманська влада на спілку з Німцями допускалася нечуваних надужити по всій Україні.

Голови Губерніяльних Земуправ дуже часто не знали, як в різних випадках поступити, списували при свідках факти і особним післанцем присилали до Києва з проханням про інтервенцію, чи про вказівки, як поступити в даній справі. С. В. Петлюра в таких випадках скликав довірочну нараду і якщо рішено, інтервенював у гетьмана, чи у Німців. До Німців все брав мене з собою як перекладчика (хоча Німці все говорили по російськи), а до гетьмана ходив сам, а дуже часто порозумівався телефонічно. Одного разу був я свідком такої розмови: Пан гетьман? Ту Симон Васильович. Доброго здоров'я. Вибачте, пане гетьман, що вас безпокою, але справа, в якій з вами хочу говорити, нагла. Зараз у мене в бюрі делегація. Вона привезла з собою жінку, скатовану вашими карними експедиціями. Все тіло в крові і синцях... За віщо? За це, що з панського ліса принесла вязанку дров. А треба вам, пане гетьман, знати, що це вдова, з нелітними діточками. Прошу негайно зарядити слідство, винних укарати, а... То не є жадна наука, тільки заввага, що ваші старшини, українське військо, гірше татар поводяться з українським населенням. Такої кривди і наруги народ не стерпить.

На це була відповідь, що гетьман негайно зарядить слідство і винних покарає*).

За кілька днів інша делегація привела чоловіка, літ коло 30-ти. Лице в крові, а на голові одна рана. На питання С. В. Петлюри, хто його побив, делегація так розказувала: „За Центральної Ради служив при українським війську. А що тоді козаки зачали запускати на голові оселедці, запустив собі і цей. Коли гетьман при допомозі Німців зробив переворот і обняв владу на Україні, козак не хотів гетьманові служити, бо в нього „сама москва“ і прийшов до

дому. Вчора прибув до нашого села „карательний отряд“. Командір отряда велів скликати сход. На сході приказав, щоби за годину знести всю зброю, яка є в селі. Зброї в нас нема, тому і не приносили. Це збісило командіра і він зачав переводити трус. Але пани не шукали зброї, тільки забирали все, що під руки попало: гроші, намиста, одіж, словом все, що котрому подобалось. Зайшли й до нього. Давай „ружо“ і давай. А вже всі добре п'яні були. Цей як може виправдується, не помагає. Тоді здіймає шапку і робить святий хрест. Батеньки! Як побачили оселедця, так і збісались. Он самостійник! он хто грабив і розбивав! Давай ружо, бо повісимо! Випрошувесь козак дальше, присягає, що зброї в нього немає, не слухають. Счинився великий крик, прийшли суди і стали успокоювати Москалів. Бачать старшини, що нашого брата більше чим їх беруть козака і ведуть до командіра на квартиру. Там новий допит. Козак до зброї не признаєсь, бо не має. Тоді давай питати з „пристрастем“.

Били чоловіка шомполами як худобину, а опісля вхопив розлючений командір козака за чуб і давай тягати по хаті і кричати: От тобі самостійна!

Піднявся нелюдський крик. Ми почули і вирвали пів неживого з рук ката та привели ось-сюди“.

Адміністрація

просить всіх тих, котрим посилає ч. 2. „Літопису“, а також членів „Червоної Калини“, щоби відвотною поштою прислали передплату до кінця року, або повідомили, що „Літопису“ не передплачують. Це конечно в цілі усталення висоти накладу ч. 3.

Позір! Золочівський округ!

Купуйте книжки і писарське приладдя та позичайте книжки до читання

В КНИГАРНІ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

В ЗОЛОЧЕВІ, ВУЛ. КОЛІЙОВА Ч. 1.

* Мушу зазначити, що гетьман П. Скоропадський інтервенцій з боку громадянства не легковажив. Як в повищому так і в інших випадках казав переводити слідство, а винних карав.

Рецензії і замітки

НА МАРГІНЕСІ „ПЕРЕМОГИ“ В. ЛОПУШАНСЬКОГО

Повісти Волод. Лопушанського «У споконвічному вирі» і «Перемогу» читає наша публіка радо з таких ось причин: 1) тому, що автор має незвичайно живий стиль і виявляє небуденний конструктивізм; 2) тому, що зміст його творів у доброму значінні сензаційний, та не нудить і 3) тому, що його теми — це теми з нашого недавнього-минулого.

Щоби говорити тільки про «Перемогу», треба вперед зазначити, що вона оригінальна в нашій літературі трьома прикметами: проблемою пімсти, яркою протибольшевицькою ідеологією й живим переведенням акції.

Єврей-большевик Юффе вимордовує батька, матір і рідню Соні, героїні повісті, і вона ставить собі завдання пімстити неповинну смерть своїх родичів і своєї рідні на тім самім єврей-большевику. Соня стає отаманом Соколом, переживає різні-преріжні пригоди, вкінці осягає свою ціль.

Можна казати, що пімста неетична. В такому разі вся повість була би неетична, бо автор змальовує у прихильний спосіб пімсту героїні. Але-ж це вкінці справа погляду! На всякий раз таке ставлення тої проблеми, як його ставить автор «Перемоги», можливе не тільки в повісті: воно можливе і в дійсності. Зрештою ідеологія автора вимагала такого поставлення його. Черпаючи тему до своєї повісті із визвольної війни, автор бачив у повстанцях — також в от. Соколі — у першій мірі местників за особисті кривди, опісля й за національні, соціальні, вселюдські. Маляючи недавньо-минуле, стає В. Лопушанський різко на повстанському, протибольшевицькому становищі. Большевицидентифікує він з московським наїздом на Україну, також з воюючим єврейством. Він стоїть по стороні большевизму й є беззастережним сторонником української національної самостійності. Цінність переведення його різкої, безкомпромісної ідеології в повісті в тому, що й читач раз-у-раз ставить сам собі питання: «Чи годжуся з такою ідеологією? Треба й мені якось рішатися! Твір В. Лопушанського власне тим і вартний, що вимагає від кожного читача його власного рішення в ідеологічно-політичних справах. Це справді річ дуже важна: сьогодні ідеологічне розбиття куди більше в нас як в 1918 р.

Різка, безкомпромісна ідеологія автора певно краща від усіх творів, що в них нема взагалі ніякої ідеології або є хитання ідеології. І здекларований комуніст волить ярко виявлений буржуазний світогляд, ніж світогляд зігненого у три погібелі, розхитаного, несталого міщанина.

«Перемога» — це повість з недавнього нашого минулого. Це історична повість. Чи може невірно малює автор наше недавнє-минуле? Чи може не було воно так, як власне автор розповів? Чи не були в нас на Україні найдіяльнішими, кривавими большевиками власне євреї? Чи мало на це доказів? Не вистарчають тисячі замучених, закатованих по льохах чрезвычайки?

Тисячі розстріляних неповинних, найкращих синів України? Чи це дивно, що автор історичної повісті з тих часів робить героєм жида Юффе, комісаря?

Д-р Мих. Рудницький у «Ділі» проголосив, наче «Перемога» — це апотеоза жидівських погромів! Навіть львівські червоні «Вікна» (ч. 8—9) не доглянули такого аргументу проти «Перемоги» і Видавництва «Червоної Калини». «Критик» з червоних «Вікон» вимагає від В. Лопушанського, який стоїть здекларовано на буржуазно-націоналістичній платформі, чогось просто в нього неможливого: комунізму! Зате д-р М. Рудницький, обезцінюючи всю нашу сьогоднішню літературу покотом, не минув і В. Лопушанського і закинув йому «погромництво». За д-ром М. Р. побігли скоренько й «Нові Шляхи» (ч. 6) і злаяли й автора й видавців і цілу «Червону Калину»...

Отже: це не є правдою, начеби «Перемога» була апотеозою жид. погромів! На доказ — нехай читач прочитає сам «Перемогу» і нехай сам безсторонно осудить!

Що автор не чує симпатії до євреїв — це вірно, це правда. Справді в нас досі так було, що євреї нас стало били, підчас революції мордували по чрезвычайках найкращий квіт українського народу — і ми гладили їх по головці; ніхто з Українців навіть не відважився мати антисемітського, не погромницького почуття! Але тут автор «Перемоги» випоїдає щось подібне до антисемітизму — і вже кричать на право і на ліво: «Погром, погром!» Алеж від антисемітизму до погромництва ще далеко!

Що на 61 сторінці II. тому стоїть видруковане: «І згадалося комісареві, як раз підслухав бесіду з а судженних. Тепер кожне слово як вогняна буква... Росія доти спливатиме братньою кровію, доки всі ріки не наповняться посочиною.. Доти погань єврейська володітиме Слов'янами, доки філі правовірної крови не досягнуть третього сходу божого престолу. — Тоді щойно зійде кара...» — це природно: божевільний чи близький божевілья ком. Юффе маячить. Автор вірно малює настрої населення України та його відгомін у душі Юффе. Чому не вільно, чому не треба малювати того настрою, того відгону в літературі?

Вільно було море сліз і крови розлиті єврейським комісарем на Україні, але не вільно в історичній повісті навіть протиеврейського відгону зазначити? Це зараз «погром»? Повстанці це «погромники»? Бандити? Всі? Не було серед повстанців великої кількості ідейного українського елемента?

Ось що значить взяти письменникові тему з нашого національного минулого! Безперечно: якраз час боротьби Галицької Армії і повстанців з большевиками під сьогоднішню хвилю дуже дразливий, але не можна ніяким чином називати Гал. Армію, повстанців і взагалі всіх, хто ідейно боровся в той час (1919—1920) по українському боці за волю України «бандами» чи «бандитами». Не можна прищіплювати тут і пята погромництва. В. Лопушанський малює історичну епоху; епоха не була погромницькою.

Є в творі В. Лопушанського і негативні черти. Завелика псбійність, інколи мало-що не неприродність, є не цілком вироблена мова. З часом, з роботою і тут він виробиться.

Твір поручається прочитати.

Евген Яворовський

Адріян Дзерович

поляг в бою під Хировом, дня 6. грудня 1918.

Спомин. *Соля Бонківна.*

Наші йдуть! наші йдуть! Ці слова від самого рана не сходять нам з уст. На Хирівській Посаді йде завзятий бій. Скоростріли тарахкотять без перерви. Час від часу пронизує повітря несамопитий гук та зойк гармат. Під вечір чуємо виразніший відгомін битви.

Нараз ціле передмістя стануло в огні. Всі гори освічені червоною загравою, неначе сповиті в кармазин. Дерева кидають дивні тіні по снігу. Стада чорного гайвороння зловіще крячучи літають переполохані над містом. Гроза знищення у цілій своїй величі. Страшна картина, картина маєстатична і грізно-величава представляється нам. Нетерпеливо очікуєм. Зі всіх сторін доходять до нас зойк, плач та крики розпуки людей. По кількох годинах огонь поволи потухає, зойки німіють, на наші голови насили сумні думи.

Нараз вдарили наші серця живіше. Над нашою хатою простягався ліс на горбі. І саме з цієї сторони чуємо гримке: «гурра!» Крик цей аж нас морозить. Знову чуємо: «гурра!» і «бий!»

Стріли притихли, чути лише тупіт втікаючих, крик та накликування ворожих старшин. Але дарма! Наші грізно назирають та проганяють ворога. Чуємо вже свою мову. Що за радість! За кілька хвиль впадає до нас неначе бомба знакомий хорунжий Дереш. Розповідає хаотично про «всіх і вся», а вкінці каже: «але за це відбиття Хирова заплатили ми кількома жертвами, а між ними поляг один з найкращих старшин — четар Адріян Дзерович». Ми не хотіли повірити. Він — цей молоденький, енергійний, з несподячою усмішкою на лиці старшина — ще дитина — згинув? Йогож всі

так любили. Кілька неділь був при команді міста і дався пізнати як один з найкращих характерів, як один з найінтелігентніших старшин. Любили його і товариші-старшини і стрілецтво та ціла людність міста без різниці народности. І день нашої слави та радості заступила нам хмара суму та болю...

На другий день, у неділю, під вечір на ринку уставилось військо та зібрались товпи народу, щоби вдати тим що впали останню прислугу. На середині ринку стояло кілька сотень піхоти та три гармати прикрашені смерекою. Зачалось... Домовини винесено перед хату. Пан-отці зачали панахиду. Відтак домовину з четарем Дзеровичем положили на першій гарматі, двох других стрільців на дальших гарматах. Зачався сумний похід. Попереду ніс стрілець хрест, відтак несено хоругви. За ними йшла, важко ступаючи, сотня піхоти з старшиною попереду. За нею йшло двох священників, опісля гармати, кожна з них запряжена у три пари коней, везли дорогий всім тягар. З боків йшло також стрілецтво. За домовиною ішов

полковник Кравс зі своїм штабом, представники поодиноких відділів та товпа народу.

На кладовищі похід здержується. Домовини знято з гармат. Побіч них з одного боку стоїть сивоголовий полковник, оточений старшинами, з другого боку духовенство, з третього маса народу, а недалеко від домовини стоїть почетна сторожа неначе викута з мармору. Немає лише біля домовини ні мами ні тата Найдорожчого Сина, які у Львові не знають, не передчувають, що нині їх Дитину складають у гріб...

Ніч починає огортати землю. Чорні хмари заслонюють місяць, який цікаво заглядає на землю, щоби побачити, що на ній діється. У поближнім лісі понуро шумить смерека, неначе плаче... плаче за Ними. А десь... ген далеко бій. Відгомін доходить аж до нас то слабше то дужче, лише там... там у гробі — спокій...

Адріян Дзерович
в одязі студента військової Академії

його розвал Австрії. Дорогою на Новий Санч - Самбір пустився покійний домів, щоб зголоситись в стрілецькі ряди. По дорозі на двірці в Хирові затримали його товариші, щоби організував відділи для Хирівщини, бо і так до Львова вже не дістанеться. Послушний приказові хвилі організував оборону Хирова, та мусів перед перевагою уступити в напрямі Стрия.

Тут дістає від нашої Начальної Команди припоручення з сотнею стрільців відбити Хирів. Задачу свою виконав Покійний після приказу. Хирів перейшов знов на довший час в наші руки, але ідейний, молодий четар наложив свою головою в 20 році свого многонадійного життя. Тіло його похоронено зразу на цвинтарі в Хирові. Дня 21. марта 1920. перевезено його до родинної гробниці на личаківському цвинтарі у Львві при великім здвизі народу. Домовину відбрами до гробу несли наші старші громадяни дир. Федак, проф. Студинський, проф. Ластовецький, дир. Танчаківський, а прал. Куницький попращав покійника своєю чи не найкращою промовою.

СПИС ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВНЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 р.

Зладив А. К.

(Продовження)

- В. Дмитро*: Листопад 1918 р. на Україні (Вирваний листок із воєнних споминів) „Український Скиталець“. Йозефів, 1922, Ч. 11, стор. 11—12; Ч. 12, стор. 4—6; Ч. 13, стор. 13—14.
- В. О.*: Моя сотня. (Уривок із записника). Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 45—55.
- Велигорський, Іван, Др.*: З Городенки під Нижнів. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 85—87.
- Веринський, Л.*: Вишкіл і Кіш УСС. над Дністром (1916—1918) Календар „Черв. Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 139—142.
- Виноградський, Володимир*: Спомини з падолистого перевороту в Балигороді і Ліску. „Український Скиталець“. Ліберець, 1920, Ч. 4.
- Виноградський, Володимир*: З днів боротьби і тюремлення за волю. „Український Скиталець“, Йосифів, (Йозефів), 1921, Ч. 6—10.
- Винницький, Роман*: Пропамятний день (В десяти роковини Берестейського договору) Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927, стор. 1—9.
- Винницький Роман*: Похід на Крим. Календар „Червоної Калини“ на 1929 р. Львів, 1928, стор. 21—29.
- Винницький, С., хорунжий*: Спомини про приїзд Головного Отамана військ У.Н.Р. до міста Ямполья на Поділлію в травні 1920 р. „Табор“. Воєнно-літературний журнал. (Каліш), 1927, Ч. 3, стор. 18—20.
- Винтоняк, Іван*: Український Галицький Курінь у Полтаві 1918 р. „Український Скиталець“ Йозефів, 1922, Ч. 13, стор. 1—3; Ч. 14, стор. 9—11; Ч. 16, стор. 2—4.
- В(овк), П(етро), поручник У.Г.А.*: Волинь під військовим зарядом Галичан 1919 р. (Спомин). „Український Скиталець“. (Йозефів і Відень), 1922 і 1923, Ч. 14—29; Ч. 31/32; Ч. 34—35; Ч. 37; Ч. 39/40; Ч. 43—46*).
- Вовк, Петро, поручник У.Г.А. і Дольницький, Мирон, четар У.Г.А.*: Свято залуки в Золочеві 1919 р. „Український Скиталець“, Відень, 1923, Ч. 24, стор. від 4 до 9.
- Воробець, Віктор, поручник*: Перші дні української державности в Коломиї. „Український Скиталець“. Ліберець, 1921, Ч. 5.
- Воробець, Віктор, поручник*: 1. падолиста 1918 р. в Коломиї. „Український Скиталець“ Ліберець, 1920, Ч. 1.
- Г. В.*: Із кривавих днів. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 23/25.
- Відноситься до перевороту у Львові.
- * У Калиновича числа „Українського Скитальця“ деякі не подано зовсім, другі неточно і хибно.
- Г. С.*: До Петлюри з Чернигівщини. „Стрілецька Думка“. Старокопачинів, 1919, Ч. 61.
- Відноситься до повстання проти гетьмана. Автор переходить з Чернигівщини до повстанчої армії, що облягала Київ.
- Г. С.*: З дневника Січового Стрільця. „Стрілецька Думка“. Старокопачинів, 1919, Ч. 46—48.
- Г. Д.*: 6-та сотня С. С. під Мишолівкою. Календар „Черв. Калини“ на 1929 р. Львів, 1928, стор. 69—70.
- Г. Т.*: З визвольних днів Перемишля. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 36—40.
- Гаванський, Роман, д-р, пор. лікар У. С. С.*: Памятного 1919 року. (Спомини з Великої України.) Календар „Черв. Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 120—132.
- Галичанин, Дмитро, поручник У. Г. А.*: Під Чорним Островом, „Свобода“, Нью-Джерзі (З. Д. П. Ам.) 1928, Ч. 255.
- Гнатюк, Назар*: „Герой з під Крутів“. „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1928, Кн. IX, стор. 17—19.
- Гнойовий, Іван, хорунжий*: Спомини про 19 піший український полк р. 1917. „Табор“, Воєнно-літературний журнал. (Каліш). 1928, Ч. 6, стор. 49—62.
- Горбачьо, Іван, сан. дес. УГА.*: В Самборі. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 59—60.
- Горбачьо, Іван, сан. дес. УГА.*: До Галичини. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 57—58.
- Горбачьо, Іван, сан. дес. УГА.*: На поміч Центральній Раді. Календар „Червоної Калини“ на 1927 р. Львів, 1926, стор. 25—28.
- Горбенко, Х.*: Спогади про Деникінщину. „Стрілецька Думка“, Старокопачинів, 1919, Ч. 48—49.
- Гордій, Ярослав, пор. У. С. С.*: Єзуїтський город. (Епізоди з львівських боїв 9 листопада 1918). Календар „Черв. Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 71—76.
- Галан, Володимир, Др.*: Бої о Чортівську Скалу під Львовом, в 1919 р. (Спомини з облоги Львова Укр. Гал. Армією 1918 до 1919 року) „Український Скиталець“. Відень, 1923, Ч. 45/46, стор. 23—31.
- Галан, Володимир, Др.*: Гей гук, мати, гук. (Памяти покійного от. Карася, комдта 10 гарм. полку УГА). Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927, стор. 84—89.
- Відноситься до боїв з Поляками перед відступом за Збруч.
- Галан, Володимир, Др.*: І сумне і потішаюче про-

рідний край. „Свобода“. Джерзи Ситі, (З. Д. Америки), 1927, Ч. 273.

Відповідь на статтю І. Наконечного під таким самим наголовком, поміщену в „Свободі“ Ч. 268. Відноситься до питання про обстріл українською артилерією Львова в 1918 р.

Галан, Володимир, Др.: На українських дорогах. (Спомин з війни 1919—1920 р. В пам'ять гарматчикам Х. гарматного полку УГА). Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927, стор. 99—101.

Г-р., Нахман, поручник: Передісторія і історія жидівського пробового куріня І. корпусу УГА. „Український Скиталець“. Ліберець, 1921, Ч. 4—5.

Давний, Роман: Про Січових Стрільців. Народна Бібліотека „Чорногори“ Ч. 1. Відень, 1921, 160. 79 стр.

Дайн, Олександр, Др., полковник-лікар: Вовно-санітарні очерки українського лікаря, Каліш, 1926, 140 стор.

Дикий, В.: З різдвяних боїв Української Галицької Армії в 1919 році. „Український Голос“. Вінніпег (Канада), 1927, Ч. 1.

Дівнич, Антін: Конець У.С.С. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 123—130.

Дічнич, Антін: Окружна Військова Команда, Львів. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 63—65.

Дівнич, Антін: Отаман Закусило. „Український Скиталець“. Відень, 1923, Ч. 39/40, стор. 13—15.

Дівнич, Антін: Під Янчином. (Вершок наступу й початок відступу У.Г.А. в червні 1919 р). Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 78—82.

Дівнич, Антін: Сотник Марко Вязовський. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924 стор. 40—45.

Добровольський, С.: Куди вела Кубанська Рада Козаків? Ростов на Дону, 1927, 59 стор. Видання „Севказ Книга“.

Дольницький, Мирон, четар: Над пропастю. „Український Скиталець“. Йозефів, 1922, Ч. 10—15.

Дольницький, Мирон, четар: Передісторія 1 падолиста 1918 р. „Український Скиталець“. Ліберець, 1920, Ч. 1.

ХРОНІКА ГРОМАДИ ЯСНИСЬКА, ПОВ. ГОРОДОК ЯГАЙЛОНСЬКИЙ

(З денника Романа Мармаша, тоді уч. ІV. кл. гімн. пластуна 1. полку у Львові).

(Докінчення)

25.II. Завіщення зброї.

27.II. Переходить через Ясницька в сторону с. Ворців 2. курінь під проводом пор. Каравана.

1.III. Перемиря скінчене; переговори зірвані.

Фронт даліше не в нас. У нас стоїть тільки обоз групи сотн. Секунди під пров. пор. Романишина.

В ночі 13.III. на 14.III. противник напав на сусіднє село Бірки Янівські і запалив кілька крайних господарств.

17.III. Поляки знов займають Кожичі і Домажир. В поміч II. кур. групи Долуда прибуває з Куликова

IX. курінь IV. золочівської бригади під пров. пор. Метельського (адют. його хор. Б. Дверович). До Брюхович приходять X. курінь тоїж бригади.

На приказ от. Долуда (який стоїть в Лелехівці за Яновом) наступають вони нічу, помучені маршем з Куликова на Кожичі і Домажир; здобувають їх, однак в день знову уступають до Зелева.

У нас в сотня скорострільів під пров. сот. Гладішовського.

19.III. Поляглих у вчорашній битві (5 стрільців — невідомих) поховано на цвинтарі в Ясницьках. Чета супровожав їх на місце спочинку і дав сальву.

20.III. Рано Служба Божа за поляглого дня 17.III. хорунж. Доскоча. Вечером відходить IX. курінь IV. золоч. бригади до Брюхович.

21.III. Поляки заняли село Страдче, Ямельну. — До Ясницьк прибуває дві сотні бережанського куріня з хор. Сахном. Вечером відходять в напрямі Янова.

У Волі добростанській битва. — Привозять раненого хор. Коваля.

22.III. З Зелева переходить через Ясницька 1. с. IX кур. пор. Блавацького.

26.III. Боева лінія переноситься до Ясницьк. Поляки заняли Янів. По пол. наші наступають безуспішно на Рісну польську і руську.

В Ясницьках тепер п'ять сотень, а саме: II. курінь сотн. Секунди групи от. Долуда, 5. сот. (чет. Словінського), 6. сотн. (пор. Яроцького), в стріл. ровах коло Ясницьк 7. сотн. (чет. Проскурка), 8. сотн. (чет. Очер), 14. сотн. (чет. Чучман). Батерія з 4. арм. — Стріляють на Жорницька, Кожичі і Домажир. Командант сотн. Карась (придніпрянець).

30.III. Приходить з Грибович X. курінь IV. золочівської бригади. Курінний пор. Глуховецький.

7.IV. Поляки стріляли гарматними стрільнями на село, наслідком чого запалили кілька господарств, одна куля перебила церкву (деревл.) наскрізь.

Від тепер Поляки щоденно стріляють на Ясницька з панцирника, який приїздить до Кожич, однак зовсім не роблять нікому тим шкоди.

24.IV. Переїздить через Ясницька кінна розвідка от. Долуда під проводом Батира. Довідується: що II. кур. сотн. Секунди приділено до групи сотн. Шашкевича, однак він підлягає от. Долудові. Дотепер сотн. Секунда безпосередно підлягав отам. Тітлерові командантові V. бригади. Отаман Долуд дістав під свою команду цілий відтинок фронту від Сокаля по Дубляни.

28.IV. У Ясницьках лишається тільки чета українського війська. Всі інші частини відходять в сторону Рокитна Жовква. Переїздить через Ясницька розвідчик четар Савчак. Нічу Поляки зачинають острілювати Брюховичі, займають Брюховичі, Бірки домініканські і янівські. Наше військо в неладі відступило. Негайно в слід за ними прийшли польські стежі. Над ранком наші відбивають Ясницька. Приходять ще стежі хор. Нараєвського і хор. Адамуса. Опісля вертає до Ясницьк 7. сотня чет. Проскурки і чет. Венгера. Вечером приїздить пор. Яроцький, як командант Ясницьк. Однак знову в ночі Поляки при допомозі артилерії (барабанний вогонь) і військ виперли наші слабші сотні. Остання стежа (підхор. Дуплавий, ст. дес. Яремко і віст. Кохановський) була ще коло год. 9. рано. Передтим переїхала кінна стежа з пор. Алексевицем. — За ними вступили у Ясницька польські частини, які виперли наших рано дня 30. квітня 1919 р.

Переписка Редакції

Лу-Лу. Ваш рукопис дістали нажаль запізно, так що в 2-гому числі помістити вже не можемо. Піде в третьому. Взагалі годимося на Ваш проєкт циклу таких споминів.

І. Калічак, Бошковичі. Ваші 4 рукописи отримали. „Любка“ не піде, бо не перейде цензури. „Всіх святих“ дістали за пізно, щоби пішло в листопадове число. Використаємо пізніше. „Шевченко“ також не перейде цензури.

Михайло Середа, Каліш. Спомини про отаманів зачемо поміщувати в „Літописі“ від 3-го числа. Просимо прислати дальші частини, щоби ми могли переглянути цілість.

Помилки друку в ч. 1. „Літопису Червоної Калини“

Стор.	Шпальта	Стрiчка	З гори	є	має бути
17	2	20			По словах: „... а все інше слухати“ поставити відсильник 2).
22	2	17	з гори	Бейоляб, А.	Беволит, А.
·	·	20	з гори	Раницьке село...	Галицьке село...
·	·	21	з гори	(З. 2. II. Ам.)	(З. Д. Амери).
·	·	23, 24 і 25	з гори	вичеркнути	
·	·	14 і 15	з долини	Істимівський	Устимівський
·	·	10	з долини	(Далі буде)	Вичеркнути.

Звертаємося з проханням до Впов. громадянства, а зокрема до всіх наших прихильників, яким лежить на серці поширення нашого видавництва, щоби вступали громадно в члени Кооперативи — „**ЧЕРВОНА КАЛИНА**“.

Членський уділ виносить 25 золотих, вписове 5 золотих. Уділ можна сплачувати ратами по 5 золотих.

Члени одержують даром кожного року великий календар - альманах „Червоної Калини“, а крім цього всі видання „Червоної Калини“ за половину ціни.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

1. річник / Число 2. / Падолист 1929.

*

З М І С Т

	Стор.		Стор.
Перша стрічка		Чія вина?	
Спомин — Роман Купчинський	2	Уривок зі споминів — Василь Бенъ	19
Цілі німецької військової політики на Україні 1918 р.		Рецензії і замітки	
Докінчення — А. Крезуб	3	На маргінесі „Перемоги“ В. Лопушанського	20
З Деникінцями		Адріян Дзерович	
Оповідання-спомин — Максим Брилинський	8	Спомин — Сося Бонківна	21
Дім Інвалідів в Парижі		Бібліографія	
Hôtel des invalides — В. С. Левицький	10	Спис жерел до історії української визвольної війни 1914—1921 р. Продовження — А. К.	22
Передостанній бій Окремої Кінної Дивізії А. Маруценко-Богданівський, підплк. УНР	12	З хроніки міст і сіл	
Де ділися наші пам'ятники		Хроніка громади Ясницька пов. Городок Ягайлонський. Докінчення — Роман Мармаш	23
Докінчення — Л. Л.	15	Переписка Редакції	24
З днів тривоги на Покутті			
Хроніка 23—28 травня 1919 р.	16		

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

1. Річник

ЧИСЛО 3. *

ГРУДЕНЬ

* 1929

Бандурист, який грав Січовим Стрільцям у Києві в касарні при Терещенківській вулиці в лютому і березні 1918 р.

Світлина зі збірок Музею Н. Т. Ш.

До давнини.

Яка ти гарна, давнино!
 Мов відчинилося вікно,
 Що довго замкнене й на глухо
 Було перед очима духа.
 І — я побачив ті дороги,
 Котрими походили ноги
 Забутих предків.
 І — ті везі, ті вали,
 Які вони колись здвигли
 Для оборони, — заборола
 У ребрах того частокола,
 Поза котрим вони невгнута
 Рішали бути, чи не бути.
 Побачив я той плуг і рало,
 Що тисяч літ поля орало
 По Чорне Море і по Дін
 Собі й нащадкам на поживу.
 Побачив я криваве жниво,
 Ті густо встелені снопи
 Борців за справедливу справу.
 І, — похилила із журби
 Верба, як плачка, кучеряву
 Свою розхрістаную главу.
 А ворон крикає над нею
 І клюв гострить і бе крилом.

Мов накликаючи притьмом
 Своїх братів з чужих сторін
 На жир новий, новий проклін.
 Яка сумна ти, давнино!..
 Ні, ні! Стривай, гляди! Он там,
 Який це велилюдний храм,
 Яке святочне новосілля,
 Весняний хорівід, весілля,
 Танок в золоченім вінку
 З листків лаврових і з барвінку
 В палке полудне, на зарінку
 Над річкою... Ні, ні, стривай!
 Таж це наш храм, таж це наш край,
 Це наших прадідів могили,
 Сліди, котрими походили
 Вони колись... Ми не самі,
 Над нами духи їх сумні,
 А перед нами час, простір,
 Сто сурм побідних, і сто лір
 Золотострунних, житні гін
 Поза Кубань і поза Дін
 Непереможний... Давнино,
 З майбутнім сплетена в одно,
 Теперешність тобі поклін
 Доземний бе!

З РЕДНИКОГО
 ДУГУ

З казок запорізького імені кошового отамана Костя Гордієнка полку кінних Гайдамаків — подав Всеволод Лясиченко.

Перебіг Дніпро пороги, перебіг скелі та вузини та широко розіллявся по степу річками та протоками.

Гуля Дніпро по степах, святкуючи перемогу свою, як козак, що переможцем вернув до дому.

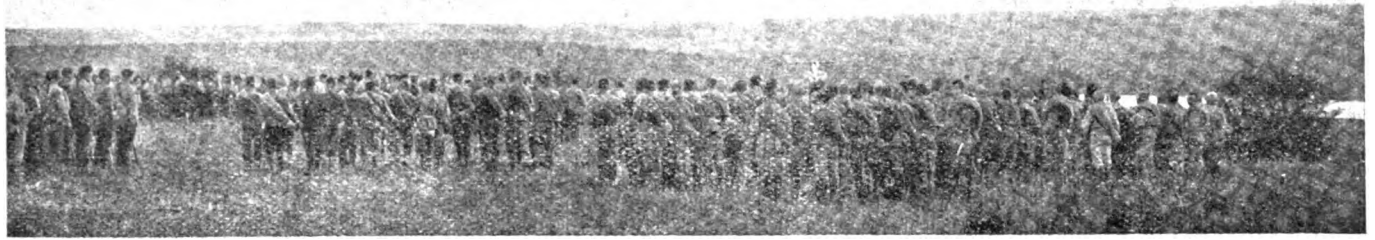
Вкрився Дніпро чагарником та гайочками, вкрасився зеленими луками й тече, поважний та спокійний, граючись та відпочиваючи від бурхливої боротьби з порогами за вільний шлях.

Тече Дніпро та гомонить з Великим Лугом та Базавлуком про старовинне життя, що кипіло колись тут і не личать йому чужинецькі хати, що нівечать величне лице Старого й ті поруби, що мов шолуди обіли лісову його прикрасу.

А було колись гарцювали по Великому Лугу, та Базавлуку, та вадовж берегів, та в степах широких

чубаті діти та онуки Старого, йшли по його хвилях дуби та чайки полків українських, бродників українських та Запоріжців по здобич та славу далеко у білий світ. Курили на його островах куріні запорізьські, з яких вилітали могутні вірли, захисники волі ріднього краю та народу, а в давню давнину стояли й міста великі, від яких кучугури лише позосталися. Але в ще й тепер кутки, в яких все лишилося по старому, як було ще за Володимира Великого, за Байди та Дорошенка. З цих кутків найкраще заховався один острівчик, що лежить між Дніпровими відногами поблизу старих кучугур, де як кажуть, колись було велике місто, а потім недалеко в скелях військові схованки запорізьські містилися.

Острівець цей з двох боків оточений протоками,

Запорізька Дивізія полк. П. Болбочана на острові Хортиці в 1918 р.

що рясно очеретами та чагарником позаростали так, що й шлях до нього тяжко відшукати. На острові луг невеликий блакитними, жовтими та червоними квітками в літі вкритий, а в зимі глибоким снігом, що відбиває блакить неба.

На тому лузі невеличкому стоять три прастарих велитні: дуб могутній, явір стрункий та велика кам'яна брила, невідомо звідки до простору Великого Лугу занесена, бо кольором вона від гранітів порогів відрізняється, вся червоними смужками та плямами прорізана. На ній якісь слова та літери вирубані, остільки від часу затерті, що прочитати їх немає змоги. Кругом неї червона калина росте, старість її пестючі.

Брила ця велика і не завжди однаково виглядає: інколи червоні плями більшають, інколи меншають, а подеколи червоні смужки по ній горять — грають ніби кров тече, тай літери ніби то виразніші стають.

Кажуть люде, що з давних давен на цьому острові, під тими деревами великими, коло тієї прастарої брили, запорізькі козаки характерництва набували. Та не легко їм йшло: перед тим мусіли вони багато років на Низу перебувати, з ворогами народу українського воювати, ніколи на волости на зиму студену не вертати, а що року у Великому Лузі зимувати-бідувати. А в ці зими холодні та довгі не раз та не два по ночі до того острівця захожувати, коло брили на самоті вартувати, намагаючись віщ слова на ній прочитати.

Не раз і не два козарлюги на острівці ходили, поки вкінці набували тої завзятости, тої відваги козацької та розуміння обов'язків своїх, що їх здатними до великих справ робили.

Так було колись у Великому Лузі. Кажуть люде, що останній, хто до брили прийшов, шлях до неї не найшов, був Кошовий Отаман Війська Запорізького Кость Гордієнко, вартував він коло брили дві ночі, всі заповіді вивчив, але на третю сил козацьких не вистарчило, не пішов, тому закляття не знав, та хоч щиро Україні служив, та як справжній характерник проти ворогів її та тих, що волю кривдили, ставав, але долі характерницької не мав.

Кажуть, що і Кошовий Кальнишевський по Лузі ходив, шляхів до того острівця шукаючи, та не знайшов.

З тої пори вже ніхто на тому острові характерницькому не бував, самий шлях до нього,

заріс, здичавів, так що навіть ті Москалі та Німці, що мапи Великого Лугу здіймали, його не знайшли, так і залишився він на мапі незазначеним.

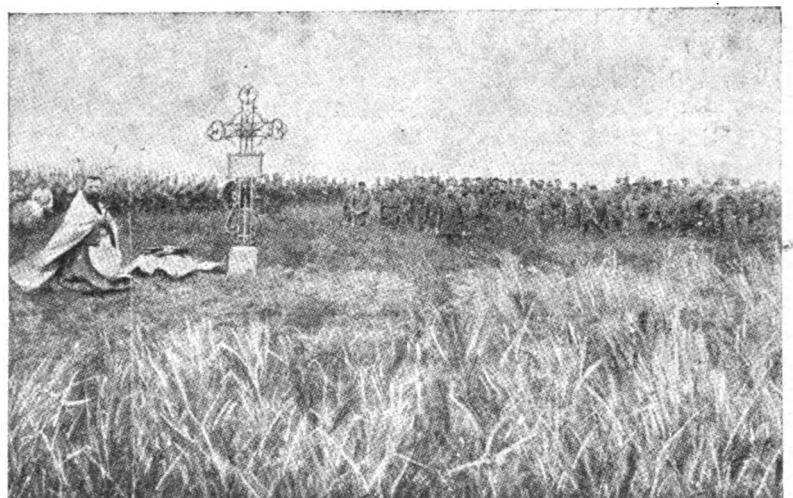
Але одної осені погожої та ясної майже в саме полудне стала темрява, сонце почорніло, на кілька хвиль серед білого дня ніч стала, а як розвиднілось на самому краю Української землі, під самими Карпатами щось наче громовиця загуло, застогнали гори, лісами-лугами-ярами луна покотилась, загуло та гуло чим далше тим більше і в день і в ночі, а ночами заграва здіймалася, мов блискавка блискала.

Здрігнулись на острові самітні старі велитні. Невжеж гармати. Невжеж за волю б'ються. Невжеж забуває у Великому Лузі вільне життя.

Незабаром і звістку принесли хвилі Дніпрові, що Дністром у Чорне море кров тече, що кров та ріжних народів, та чимало там і рідної української, але лише крапка її за Україну понад Стрипою, Черемошем та Прутом лється, а решта за чужий проклятий стяг марно витрачається.

Цілий рік гармати гули, все ближче й ближче насувалися: вже Припеть у Дніпро струмки криваві стала припливати. Тай другий і третій рік безнастанно гули-ревли гармати, кров українська і Дніпром і Дністром у Чорне Козацьке море текла.

Скаржився, сумував Дніпро... Раптом, на третій

Запорізька Дивізія полк. П. Болбочана підчас Богослуження за душі козацьких предків на Хортиці під хрестом, де колись стояла церква давньої Січі.

рік пішли хвилями його вигуки, співи, гомін із старого Київа. Оповідав Старий Великому Лугові, що в Києві, як в старовину, віча збираються, за Україну битись присягаються, „Славу“ кричать.

Незабаром рушніці над самим Дніпром затріскотіли, гармаги загукали. Пороги голосно загомоніли Великому Лугові сповіщаючи: „Гей, Старий, наші вже бються, чекай гостей, либонь і до тебе прийдуть.“

А потім з Альти, з Сули, з Вороскли прийшли вісти: „беться Україна за волю свою“. Чорне море оповістило: „прийшли, над берегами гарцюють, з малих гарматок у великі чужі галери садять, не лякаються“.

Вкінці і до Великого Лугу прийшли, над Кінською та повище Хортиці стали, по Лугу ходили, до Хортиці старим січовим городищам кланялись ходили, старовинних пісень співали. Прийшли, більшість по новому, чужому вдягнена, але й чубаті були в куцанах та жупанах.

Гарцюють по Лузі чубаті, звенять сурми, іржуть коні, шукають шляхів на острівцець, мабуть, мабуть знайдуть завяті, мабуть зимувати у Великому Лузі повістануться, до червоної скелі ходитимуть, великих заповітів вчитися будуть.

Не сталося.... одної ночі, при світлі сонечка козацького-місяця ясного кудись пішли. Одні на південно-захід, другі на північно-схід, пішли і.... зникли.

Довго після того десь далеко гармати гули і знову чужі люде у Великому Лузі над Дніпром порядкують, але не нудяться вже старі велитні, а чекають з певністю та вірою: не булож їх 200 років, а вернулись.

Встав з могили останній Лицар січовий Кость Гордієнко, Отаман Кошовий, ходить над Кінською та Кучугуром обдивляється, сам із собою розмовляє: „Були, справді були. Вернулись. Навіть моім іменем звалися. Неславу мою під Полтавою — під Полтавою-ж помстили. Прапрадідівських звичаїв та одягу не дуралися. Тут гарцювали. До останнього з переможним ворогом битися присягали. Бідного не кривдили, не дуралися. У нерівному бою з Москвою про клятою очі у них як, у орлів світилися.“

Були тут мої хлопці, були. Тепер десь у чужину як і ми бідолашні пішли, або в лісах поховалися.

Гей, Кінська річка з чорною водою; гей тихий Кучугуре, гей Діду Дніпре; гей Батьку Великий Луге, а чи вернуться ще раз?“

І плюскоче Кінська чорною водою: — Вернуться, Батьку Кошовий! І бе в береги Кучугур: — Вернуться, Батьку, твої козакі! Стугонить Дніпро порогами: — Вернуться, прийдуть, виженуть ворогів! шумить Великий Луг лісами та байраками: — Вернуться, ще раз прийдуть, до острівця характерницького шляхи найдуть, заповіти знатимуть, пануватимуть!

Від Адміністрації

Трете число нашого журналу висилаємо всім тим адресатам, котрим вислано число 1. та 2. При тому просимо тих, які не надіслали ще передплати за ці числа, щоби негайно вирівняли належитість, бо інакше наступних чисел вже на їх адреси не вишлемо.

Посилаємо оце число також як оказове на адреси передплатників ще кількох українських часописів з проханням надіслати передплату або повернути число Адміністрації.

На квартирі

Підхор. Р. Купчинський і під вікном підхор. Теодорович. Соснів 20. VI. 1916 р.

Перша стріча

Роман Купчинський
(Докінчення)

На шляху замаячила зправа від нас якась купка людей і коней. Рітмайстер подивився через далековид і крикнув до нас:

„In Schwarmlinie vorwärts!“, а сам зібрав своїх їздців і чвалом подався вбік обїздаючи той гурток людей. Ми зараз зробили розстрільну і вкупі з мадярськими жандармами підходили з готовими крісами під гору. Тепер вже добре було видно, що гурток, який їхав до нас шляхом — це Москалі. Але щож це вони везуть? Кожен віз запряжений у шестеро коней. Зовсім подібне до гармат. Але ось вони вже близьче. Ну, слава Богу, що не гармати, а лишень муніципійні вози, бо з гарматами не легка була-би справа! Могли нас почастувати картачами.

Москалі здається нас не пізнали, бо їхали собі зовсім спокійно й безжурно. Видно не дуже їм спішилося. Коні йшли нога за ногою, а вояки ліниво тягнулися за возами, не причуваючи нічого злого. Тому немало здивувалися, як почули стріли проти себе і збоку. Вони спочатку махали шапками і кричали: „То свої, то свої! Не стріляйте!“ Але, коли кавалерія приближилася до них, вони пізнали Австрійців і дали вогня. Ми з долини бачили все дуже добре. На переді свого відділу гнав з витягнуною шаблею рітмайстер. По першій ворожій сальві його кінь станув дуба й повалився на землю разом зі своїм паном. Але за хвилию рітмайстер вже на другому коні гнав даліше.

Тепер Москалі побачили своє безвихідне положення. Зпереду мали нашу кавалерію, а збоку нас. Їх старшина спняв коня і кинувся в гушавину, лишаючи своїх підчинених на ласку і неласку судби. Також і чета піхоти, яка мала хоронити муніципальні вози, пустилася на поперек полем. Осталися самі артилеристи і ті з витягненими шаблями ждали нападу кавалерії. А кавалерія чимраз ближче і ближче була до них. Знову загреміли російські стріли й два чи три коні перевернулися. Решта не зважаючи на те гнала далі. Тепер ми почали стріляти. Кулі вдарили по дорозі й дзвенкотили до каміння. Ось один Москаль схопився за груди і злетів з коня. А кавалерія вже настигала. Коні мало животами землі не діставали. Ми мусіли перестати стріляти, щоби не ранили часом своїх. Але й кавалерійські стріли могли нас зачепити. Тому ми стрималися і полягали в розстрільну дожидаючи кінця.

Здавалося, що розігнані коні своїм розгоном згнетуть Москалів. Але Москалі передвиділи це. Тому поховалися за вози й так думали прийняти безвиглядну боротьбу. Ось вже перші ряди їздців влетіли гураганом на ворогів. Рітмайстер вдарив одного з них шаблею на відливі Москаль з розрубаною головою впав з коня. Але на його місце висунувся якийсь „старший“ і станув проти рітмайстра. Рітмайстер вдарив на нього, але не так легко було одолати противника. Раз і другий і третій ізхрестився шаблєю, та ніхто з них не подавався. Москаль стягнув коротко коня і відбивав всі удари. Шаблі миготіли до сонця як лискавки. Раз по раз розносився їх бренькіт. Ми з запертим віддихом слідили перебіг страшного двобою. Стріляти не можна було, бо куля могла легко ранили свого. Тому треба було віставити їх власній зручності. Боротьба тревала вже з 5 минут. Ніхто з них не міг зробити помилку з револьвера, бо один кепський рух, одна помилка рішала про життя. Оба добрі рубаки, оба відважні і притомні — оба негнуті. І хто зна, якби була та боротьба скінчилася, якби не закінчив її один наш Гуцул-кавалерист. Він скрутив свого коня і знайшовся за плечима Москаля. Блиснула шабля, і московська голова відскочила, як головка капусти. Москаль розхрестив руки й упав до долу. Але і наш кавалерист мало що не пожив смерті при тому. Бо другий Москаль хотів пімстити смерть свого старшини й стрілив в його сторону. Улан кинувся з конем у бік і за хвилину зарубав і того Москаля. Здавалося, що куля не поцілила його. Щойно потім довідалися ми, що куля пробила йому руку, але вона, як сам казав, його не знесилила, а ще більше розярила. Цєю зраненою рукою зарубав ще ворога.

По смерті старшини боротьба скоро скінчилася.

Москалі втратили відвагу. Не минуло і чверть години, а двадцять ворожих трупів застелило дорогу. З наших був ранений тільки один — той Гуцул — улан.

Деякі московські коні попадали від куль, тому не можна було забрати муніципальних возів з собою. Забрали лиш один. Тепер треба було чимскорше вертати до Верецьких, бо кожної хвили могли на нас напасти Москалі. Шляхом годину перед нашим приходом перейшов туди один російський полк. Так оповідали нам селяне з Ботелки. Вертати тою самою дорогою назад було для нас небезпечно і задалеко. Тамтуди рушила тільки кавалерія і забраний російський муніципальний віз. Ми знову мали йти горами коротшою дорогою.

Саме вечеріло. Чорні хмари затягнули небо і зачав накрапати дощ. Пускатися самим невідомими стежками було неможливе. Та тут зараз взяли ми провідника з Ботелки і за хвилину скрилися в густім смерековім лісі.

Спершу, доки було видно, йти було ще яко-таким. Хоч дощ розмочував землю під ногами, то все таки можна було ступати з каменя на камінь, з колоди на колоду. Але коли запала ніч, дощ покріпшав і темнота утруднювала дорогу. Що ступиш, то котрийсь з нас

Зі стрілецького побуту: Кують коня. Соснів 14. VI. 1916 р.

падав в болото. Чим глибше в ліс, тим темрява ставала більша. Небо темне аж чорне висіло над головами і мало що рижнилося від верхів ліса. Що хвиля, то дощ змагався. Ми йшли один за другим довгим витягненим гусаком. Що хвиля, то хтось відбившися від решти, свистом шукав товаришів. Щоби хто не згубився, то ми рішили вкінці почіпатися один другого за плащ і в той спосіб йти. Тож перший вчипився провідника, а першого решта братії і так рушили в дальшу дорогу. Тепер падали не так часто, але зате по 3 і 4 на раз, бо один тягнув за собою другого. Було так темно, що на два кроки не видно було. Як міг наш провідник зорієнтуватися, того я не розумію. А він йшов певним кроком, хоч нічого не бачив і щей нас захоочував.

По 5-ти годиннім поході сповістив нас, що ми вже під Лібухорою. Кінчився ліс, а зачиналися поля. Ми увійшли на розмоклу стерню і почали сходити вділ. Але зараз йти до села було небезпечно. Раз, що село московське, друге, що могли бути там московські патрулі. За той час дощ устив. І видніше вже було, бо ліс не заступав. Сотник вислав до села стежу, щоби вона в першій хаті довідалася, що в. Решта хлопців полягала під копами, самі перемоклі і на мокрій землі. Не зважаючи на те, всадивши сніг під голову, кожний з нас заснув.

Та недовго довелося спати. Знову пустився дощ і зимні каплі побудили нас. Та саме на той час вер-

нула стежа зі села і донесла, що в селі Москалів нема і що можна буде заквартируватися наніч у священника. На таке кожний схопився на рівні ноги, бо яснів йому солодкий відпочинок на сухім сні. Ми рушили. Через якісь городи, плоти, і щераз городи і щераз плоти. Вкінці дійшли ми над беріг річки. Річка невелика, але тепер зібрала і шуміла, як Прут у повінь. Вправді провідник казав, що десь недалеко в кладка, але ми не шукали за нею. Хлопці рушили в брід через воду і з тяжкою бідкою дісталися на другий беріг. Я тоді загубив шатрове полотно, яке я мав один на цілу сотню. Тепер уже пішло нам легше. Попівство не було далеко. Ми розквартирувалися там, сотник назначив варту і ми поклалися спати. Якжеж щасливий чувся кожний з нас, закопавшись в сухе, пахуче сіно. Раненько, як щойно сонце виглядало зза гір, заалармував нас вартовий. Вибіг з хати сотник і решта старшин.

Перші російські полонені, взяті в полон У. С. С.-ами в 1914 р. в Карпатах.

„Що сталося?“ запитав вартового.

„Пане сотнику! За гори показався відділ козаків і спрямував у сторону села!“

„Значить, погоня, панове!“ сказав півголосом сотник до старшин.

„Збиратися!“ загремів приказ. І за 5 минут ми вже виходили в дальшу дорогу. Тепер ішов з нами другий провідник.

День був гарний і теплий. В стороні Верецьких

чути було глухі гуки гармат. Іти було добре, бо земля була каміниста, не розмокла. Все таки труди попереднього дня так висидили хлопців, що слабші почали падати. Лишати їх не можна було. Тож сильніші помагали їм і так дотяглися ми гірськими стежками та яругами до Гусного. В Гуснім казав сотник

для кількох найслабших взяти підводу. Ми відійшли далі, а вони ще ждали на підводу. Серед того, як вони сідали вже на віз, хтось з близької віддали стрілив до них. Візник одначе затяв коні і вони не могли покарати невидимого ворога. Мало помало ми зближались вже до Верецьких. Минули і Біласовицю. Грім гармат щораз то кріпшав. Значить, Москалі підійшли вже до

Верецьких. Тільки щоб нам не заступили дороги!

Зараз на передмістю Верецьких вдарило нас в очі це, що на кожній хаті виднівся образ Ісуса Христа, чи Марії Діви. Видно, що населення прочувало прихід Москалів і тим способом хотіло хоронитися від їх грабежей.

Ледви ми віхали до Верецьких, зараз сотник зарядив збірку обох чет. Дві четі, що не йшли під Сянки, стояли вже другий день у безперервним огні.

По двох годинах пішли ми на позиції і там зачалося наша друга стріча з Москалями — битва під Верецькими дня 28. IX. 1914. р.

Листопадові події на Великій Україні в 1918 р.

Написав *Евген Зибликевич*.

I. На передодні

Несподіваний розгром німецьких армій на західньому фронті, а вслід за цим розклад і деморалізація німецьких збройних сил в краю й на Україні, де на ці сили опиралася ціла українська державність гетьманщини, були цим головним моментом, що прискорив листопадові події на Україні в 1918 р.

Серед німецької окупаційної армії на Україні потворились «Зольдатенрати», деморалізація з кожним днем росла, кожний день давав щораз то більше доказів, що німецька збройна сила на Україні зводиться до властивої ролі — пасивних глядачів у внутрішніх відносинах на Україні. Та нажаль до такої ролі вона зачала зводиться за пізно.

В цей час не було ще на Україні власної армії, не було тї сили, що могла б заступити німецькі штики. Почалось горячкове шукання такої сили, що могла б

хочби в частині заступити силу німецької окупаційної армії.

В межах тодішньої української Держави нічого було шукати за такою готовою силою; її під рукою не було. Зачав тоді гетьман шукати її поза межами України.

Зачалось з одного боку залицяння гетьмана й гетьманського уряду до командування союзних військ антанти, що стояли на Балканах, а з другого боку пішли залицяння в бік московських формацій на Дніщині, Кубанщині, Кавказі, в Астраханській та Терській області.

Всі вищезгадані московські формації були підчинені загальному керовництву й командуванню ген. Денікіна та його ставки, що була тоді в м. Катеринодарі на Кубанщині. Формування та єднання цих сил проходило під гаслом боротьби з большевиками та комуністичним устроєм взагалі. Сам же Денікін, його найближче оточення й помічники були спадкоємцями цих самодер-

жавно-монархічних тенденцій, що за їх віднову брався ще в початках революції, бо в 1917 р., ген. Корнілов.

Очі гетьмана та його уряду в пошукуванні за тою новою, готовою силою, на котру він мігби спертися, були спрямовані не на резервуар власної, національної енергії й динаміки, а власне в той бік, звідки не можна було, при найкращих умовах навіть, діждатись помочі й піддержки. Навпаки з цього боку міг прийти швидче чи пізніше лише удар в спину так для самого гетьмана як теж для української державности. Бо так командування союзних військ, як теж загальне командування московськими формаціями в особі ген. Денікіна були з ґрунту ворожі самоуїснюванню самостійної України.

Утворилась дуже сприятлива ситуація для тих чорно-сотенних московських кругів на Україні, що вже від довшого часу опавутинювали гетьмана, а навіть без його відома «заварачівали всімі делами». Події та обставини склались так, що московські круги на Україні були певні, що приходить і близький той час, коли буде можна здійснити їхню мрію, повернути на Україні стан

московської дійсности зперед 1917 року і з Києва зачати «собіраніє» чи віднову «едной-неделімі». Здавалося їм, що в здійснюванню їхніх плянів ніхто їм перешкодити не зможе. Для асекурації їхніх плянів зробили вони все. В другій половині гетьманщини московський елемент почував себе й був фактично господарем на Україні.

Українське село зтероризоване карними експедиціями мовчало. Повстання притихли. Московське поміщицтво, що за час гетьманщини уладилось по давньому на своїх маєтках під охороною шовіністичних, московських «марательних отрядів», зачало набирати повітря, стало поширювати свої впливи на провінціональні міста й містечка, на державні установи, викидаючи відтіля небажаних їм «нефахівців», а на опорознені місця втягано «фахівців». Посади в «Державних Вартах» (себто поліції) обсаджувано виключно чорносотенними царськими служачими. Під покришкою допомоги Денікінові в його боротьбі з большевиками формовано головним чином по більших містах України офіцерські дружини з добровольців, бувших царських старшин, жандармів, поліцейських чорносотенного студентства, тощо. Робота військових агентів Денікіна йшла вповні безконтрольно. Наче гриби по дощі зачали появляти московські старшини в золотих царських погонах на улицях столиці й губернських міст. Під носом гетьманської резиденції виспівувала московська офіцерня по ресторанах й кафеїнях царські гимни, вивязувались щораз то настіші конфлікти поміж офіцернею і прохожими на вулицях, що мали сміливість балакати по українськи.

Самопевність московських зайдів зачала виливатись в явне провокування й насмішку з їхнього боку всего того, що мало національно-український характер.

В останні ж дні перед повстанням почалась гра в зовсім отверті карти. До Києва зіхались представники московських військових формацій, цих що були поза межами й цих, що були в межах України, для переговорів з гетьманським урядом й представниками московських політичних партій.

Вислідом всіх цих «переговорів» було видання гетьманом маніфесту дня 15. листопада 1918 р., що сповіщає населення України про злуку України з Москвою.

Маніфест, що був висвітленням замаскованої досі роботи останнього гетьманського уряду й зафіксованням цілого ряду уступок тогож уряду, за час його діяльності, в користь московських кругів а на шкоду українській державницько-національній ідеї, не встиг ще розійтись по всій Україні, як з Блої Церкви піднято Січовими Стрільцями повстання-протест проти злуки України з Москвою.

Перші дні так званого протигетьманського пов-

стання дали силу доказів на те, наскільки ненормальним й неприродним в тогочасних умовах був експеримент самого перевороту при допомозі чужих й сторонніх сил; як дуже не відповідав тогочасному процесові ферментаційному, в якому находились широкі маси України реакційний курс внутрішньої політики гетьманщини; як дуже він противився цим настроям, що витворювались в поодиноких етапах революційної битви на Україні.

Прихід Німців і проголошення гетьманщини перервали насильно хід революції на Україні. Це була гать для ріки, котрій перешкоджено далі плисти нормальним руслом. Гать ця мусіла швидше чи пізніше бути перервана силою нагромадженої енергії.

II. В Білій Церкві

Ще на кілька днів перед повстанням ходили поміж Січовими Стрільцями в білоцерківських бараках глухі вісти про недалекий похід. Безупинне поготівля, питання: коли, куди, проти кого, горячили думку Стрільця. Апетит на Москалів-чорносотенців був дуже загострений; червоною плахтою мигали перед очима Стрільця золоті московські погони.

Чогось нетерпляче ждали Стрільці і були радісні ці діти бурі перед бурею, яку й вони чули в повітрі. Після обіду дня 16-ого листопада усталилась на приказ сот. Рогульського перша сотня СС. перед

Рік 1918. Старшини Січових Стрільців у Києві та гості з коша У.С.С. В першій ряді сидять від ліва: сот. лікар Др. Ів. Рихло, сот. П. Пасіка, сот. лікар Др. К. Воввідка, отаман Др. Никифор Гірка, полк. Е. Коновалець, отам. Рожанковський, сот. В. Дідушок, полк. А. Мельник, сот. Р. Сушко.

своїм баракком. Стрільці других сотень не могли вийти з дива. Перший раз побачили своїх товаришів з першої сотні не в звичайних сукняних стрілецьких шапках, а в сталевих шоломах. І через те вигляд у них був інший: залізи голови при цій білоцерківській поставі на «позір» із задивленими перед себе непорушними очима і скаменілим корпусом робили сильніше ніж звичайно вражіння спіжевих статуїв.

За хвилину сотня відійшла з бараків в місто, що було в трьох верстах, розоружувати поліцію та переймати всю владу в місті й на дворці в свої руки.

Без опору і бою місто і станція були заняті і в держані стрілецькою сотнею.

Так зачалося повстання, що в калюжі ворожої крові зміло образу нанесену українській Нації та її державній самостійності з боку конаючої царської Москви.

В ранці дня 17-го листопада оповіщено Стрільців про федералістичний маніфест гетьмана. Свідомість цього порушила брутально найтонші струни Стрілецької душі. Було так, начеб хтось образив смертельно кожного Стрільця особисто. Загорілась іскра в душі, від котрої бухнув національний пожар.

Цьогож дня вечером захопила друга сотня СС. (сот. Думін) вузлову станцію в напрямку Київ — Хвастів. Команду дворця й хвастівського гарнізону обняв сотник Роман Сушко.

III. Стрілецький марш на Київ

Як прийняли московські керівні круги у Києві вістку про захоплення Січовими Стрільцями влади в Білій Церкві й Хвастові, а головне, в який спосіб московське командування думало здавити «Сечовіцькій мятеж», трудно сказати. На всякий випадок ця обставина, що московське командування без проволікання поспішило вислати найкрасчі військові частини київського гарнізону для ліквідації «бунту», доказує, що воно рішило й хотіло за всяку ціну здавити в зародку «мятеж», а що найменше вхопити ініціативу акції в свої руки, а витрутити її з рук командування СС-ів.

Одно і друге командування розуміли конечність наступу та захоплення ініціативи; одно і друге розуміло, що перехід до оборони закінчився би капітуляцією і цілковитим знищенням тої сторони, що до такої оборони добровільно перейшла чи перейти була присилувана.

І власне за вдержання чи вхоплення ініціативи був зведений рішачий бій зовсім przypadково поміж с. Мотовилівкою й м. Васильковом.

З метою захоплення Києва вислало командування СС-ів свій авангард зі ст. Хвастів дня 18-го листопада. Склад авангарду був слідуєчий: Третя піша сотня сот. Миколи Загаєвича, сотня скорострілів під командою сот. Федя Черника, перша чета II-ої сотні (хор, Роман Харамбура), два імпровізовані бронепотяги (один під командою сот. Романа Дашкевича, другий під командою хор...), й кінної розвідки.

З метою захоплення Хвастова вислало московське командування з Києва свій авангард в силі: одного баталіону добровольців московських старшин, одного полку зі складу гетьманської «Сердюцької Дивізії», один справжній бронепотяг, одну гарматню батарею та ескадрон кінноти (цей останній ізза непригожого для кінноти терену участі в мотовилівському бою брати не міг).

Стрілецьким авангардом командував сот. Черник авангардом московським полк. Святополк Мірський.

Посовуючись по залізничному шляхові Хвастів — Київ опинився стрілецький авангард під ніч дня 18 листопада на ст. Мотовилівка і в той же час в руках команданта авангарду находилась відомість, що ворог підійшов до ст. Васильків.

Один зі стрілецьких старшин телеграфував зі ст. Мотовилівка своїм боевим товаришам до Хвастова: «Нічого не знаємо про силу ворога, знаємо, що його мусимо перемогти, знаємо, що напроти себе йдуть дві виключаючі себе взаємно ідеї. Думаю, що швидко побачимось, а привезіть з собою багато китайки. Київ мусить бути наш. Стефанишин».

І справді на слідуєчий день ранком, як закипів завзятий бій в мотовилівських лісах й на плісецьких полях, кинено в допомогу стрілецькій боевій лінії одинокую резерву, що тоді була під рукою; дві четі другої стрілецької сотні.

Мою чету підвіз майже під саму боеву лінію бронепотяг сот. Дашкевича. Командант другої сотні сот. Думін дістав доручення продовжити стрілецьке ліве крило, захопити село Плісецьке згл. вибити з нього ворога й таким чином вийти в обхід ворожого правого крила. Цей маневр, що його виконавцем був сот. Думін з четою хор. Мельника охоронив наше ліве крило перед обходом з боку ворога, а одночасно заатакував у рішачий спосіб праве вороже крило.

У момент приходу моєї чети в центр стрілецької боевої лінії ситуація була така: Цілий стрілецький авангард сот. Черника ввійшов в безпосередній боевий контакт з ворогом на право й ліво від залізничного шляху і в цьому контакті він находився вже згорою години або й дві. Центр стрілецької боевої лінії заляг розстрільною на краю ліса, Ворог вів наступ підсовуючись чистим хоч й горбковатим полем. Перша лінія ворожої боевої лави залягла розстрільною проти стрілецького центру у відступі не більше ста кроків. Ліве крило ворога вже було зліквідоване (коли ходить про моральний бік — цілковито) геройською диверзією сильної стрілецької розвідки під командою сот. Миколи Загаєвича. Ліквідацію ворожого лівого крила окупили Стрільці геройською смертю усіх Стрільців розвідки й їх команданта сот. Загаєвича. Стрілецькі бронепотяги находячись в боевому контакті з ворожим бронепотягом вели з ним смертельний поединок. Стрільці скоростріли а головним чином той, що ним особисто керував сот. Черник, паралізували по містецьки підхід ворожих резерв. Сила чисельна ворожа була наглядно подавляюча. Пекольний вогонь гармат, скорострілів та крісів, від котрого кипів мотовилівський ліс, казав, що бій йде на життя й смерть.

Дальший хід бою, який тривав до години третьої пополудні, доказав, що стрілецька воля: «Київ мусить бути наш», був сильніший, аніж подавляюча чисельна перевага ворога.

Морально бій був виграний Стрільцями ще перед полуднем, фізично завершив нашу перемогу моральну бронепотяг сот. Дашкевича, який в поєдинкові гарматньому ушкодив й зранив ворожий бронепотяг настільки, що останній мусів зійти з поля бою.

Тоді власне виїхали стрілецькі бронепотяги на висоту ворожих розстрільних й криловим вогнем кулеметів, що були на бронепотягах, висікли до решти ворога. Атакуючій стрілецькій піхоті прийшлося лиш ліквідувати недобитків. Москалям з боку Стрільців не було ніякої пощади, ніхто з золотопогонників не вий-

І-ша сотня С.С. на пароході в дорозі до Канева місяць перед роззброєнням С. С. Німцями в 1918 р.

шов живим. В полон брали Стрільці лише гетьманських Сердюків.

Цього самого дня під вечір Стрільці захопили місто і ст. Васильків, лишаючи на плісецьких полях сотні ворожих трупів на поталу собакам.

Дорого окуплена перемога СС-ів в мотовилівському бою рішила з військового боку успіх повстання взагалі, а дальший побідоносний стрілецький марш на Київ являвся нічим іншим, як лиш дальшим послідовним використанням грандіозного в даних умовах успіху.

Після мотовилівського бою Київ мусів бути наш. І лише ця обставина, що розгром Стрільцями ворожого фронту з метою здобуття наміченого нами об'єкту мав місце в 70 верстах від цього об'єкту — Києва, утворила фізичну неможливість взяти столицю з одного маху. Через те тільки Київ захоплено не 18-го або 19 листопада а 14 грудня 1918 р. Не менш певне й те, що перемога СС-ів в мотовилівському бою рішила про суто національно-український характер повстання.

* * *

З днів У. Г. А.

Картки із денника 17-літнього учасника визвольних змагань *Бекаленка*.

Дня 23 марта 1920 р. дістав я в канцелярії телефонічної сотні при Полевім Штабі явний приказ із перенесенням до тел. сотні III-ої бригади, що мала знаходитись десь в околицях Затиша. Я зібрав стрільців, що мали їхати враз зі мною і ми подалися в сторону стації. В дорозі минає нас приспіненим ходом дві чети полевої сторожі. Полева сторожа, самі бувши ц. к. жандарми, — хлоп у хлопа, як звирі — пересунулись швидким ходом, розділились на дві частини та укрились в протилежних сторонах перехресної вулички. „Певно Заболотний!“ — майнула блискавкою в голові думка, бо в той час ціла Балта мала його на устах: говорили про нього большевики і Жиди — із безсилим страхом, говорили дядьки із почуттям власної сили, бож Заболотний — це не якась відірвана від пня народу одиниця — це символ незанузданої енергії народу; згадували врешті про його існування і наші стрільці, котрим із якихнебудь причин побут в ЧУГА стався неможливим. — Чиж би дійсно на приказ червоних наші робили на нього облаву? Це неможливе.

Пригадую ці щасливі часи, коли ми держали кріпко в руках побідну нашу зброю, коли у нас була певність, що цієї зброї нам ніхто з рук вибити не може, коли на плісецьких полях наша ідея святкувала славу перемогу-реванж за полтавський розгром Мазепиних полків.

Слово Мотовилівка ще й сьогодні розгойдує до небосяжних вишин почуття втіхи й самовдоволення. Ще й досі дивною хлопячою радістю наповнюється душа, коли згадаєш, якій страшній небезпеці йшли ми на стрічу підчас першого бою в марші СС-ів на Київ

Штаб Корпусу Січових Стрільців.

в листопаді 1918 р.; з яким непогамованням, стихійним розмахом ми зачали і закінчили побідний бій в мотовилівських лісах й на плісецьких полях.

Ми знали, й вірили, що Київ мусить бути наші!

На переді заторохотіла дорожка, одна чета перетяла-їй дорогу в місто, а друга окружила дорожку. В дорожці матроз обкрутив ремінь кріса об руку, котрою схопив за дуло і кинувся на стрільців. Розляглися крики, тупіт, хряскіт ломаних кісток — неописана метушня — це „очаянний“ матроз пробиває собі дорогу через більш як півсотні випасених тіл старих, австрійських жандармів. За хвилину заторохотіла по шосі повозка із змасакрованим тілом матроза а в ним кілька наших.

— До шпиталю — чи на цвинтар? — Розпитуюсь про причину: — наробив бешкету на двірці — команда стації не могла собі із ним дати ради, зателефонувала в місто — от і все. Надмірної енергії не вщиплено висчих цілей і так вона марнується.

*

В Бірзулі два дні валяємось у почекальні на „своїх харчах“, бо в поїзді впхатися неможливо. Вкінці командантові стації (б. У. С. С-ові), що руководився симпатією до моєї мазепинки — вдалося впхати нас

по одному до вагонів залізничного „карательного отряда“, якого завданням було гноблення повстання і удержання порядку на залізничних шляхах.

У вагоні 2 Китайці, Турок (що його спершу я уважав за Жида), кільканацять руських, один жидок та і наш гульвіса, що признається до служби в Махна, Петлюри... Чистий інтернаціонал! — Настоящі комуністи зводять розмову на комуна — я вдаю, що не визнаюся в ній — вони горячаться, доводять єдиноспасамість їх ідеї. Лиш Китайці та Турок бездумно сидять у кутках вагону, а жидок мовчки — підворлює кидая неспокойним оком по всіх та обсервує ціле товариство. Брат екс-махнівєць та екс-петлюривєць підспівує алосоливо: „Ох, яблочко та розквітається — Махно жида осідлав тай катається. Ні за Леніна, ні за Троцького, а за батька Махна гуляйпольського. Я на бочці сиджу, бочка котиться — ой як підеш на Петлюру — не воротішся. Я на бочці сиджу, а під бочкой слизько — утікайте комуністи, бо Петлюра близько...“ Репертуар невчепаний, а „настоящі“ лютяться, кидаяється жидок, та — як кажуть — очайдух цей безмірні віддає їм прислуги в гнобленні повстання, тож йому багато можна... Чекаю з нетерпеливістю на Затише, щоб розпрацтись із цим дуже інтересним, але й жахливим і невиносимо тяжким товариством.

30 верств від Затиша пішки українським болотом, що так обліпляється довкола підшев, що по кільканацяти кроках ледви тягнеш за собою ноги. Та нарешті перед нами мета подорожі: Колосово чи то пак Бергдорф, німецька кольонія, де розкватуриулася III. бригада. Перед нами простягаються у виді хреста широкі дві головні вулиці. По обох боках вулиці просторі чотирикутні обійстя, обведені парканом. За обійстям в сторону піль — стирти сіна, соломи — свідчать про богацтво господарів. На перехрестю вулиць костел з когутом на хресті; коло костела школа із чудовим городцем, по яким проходить старий чоловік, безвуей але з бокобородами — чистий тип Німця із середних віків. — В селі повно стрільців, всі зглядаються на наші звязди на шапках, як на яку дивовижу, витають стрічних старшин — не позбулись видко ще духа УГА. В канцелярії відносяться до мене чемно, але заравом і недовірливо — уважають мене — як я доідавсь згодом — за насланого „слухательного духа“. Довідуюсь тут, що все військо прохарчовується по домах Німців та йду на визначену мені квартиру. Квартира — типове німецьке господарство — фотографічно подібне до всіх других: на великім обійстю, обведеним парканом, висипанім піском, стоїть по однім боці хата і господарські будинки, по другім керниця з журавлем та комора, з іншого боку замикають вид великі стирти соломи, сіна, кукурудзянки. Перед хатою, побитою гонтами, красується гарний цвітник — знак, що мабуть мешкає в хаті дівчина.

На кілька днів передімною приїхав до бригади комісар Дідуник. Нахвалявся, що зуміє прочистити бригаду із контр-революційного елемента. Я приїхав саме в час організування культурно-освітнього кружка, що позістало тепер одинокою сферою ділання попереднього комісара Ч.

Ми на культурно-освітних сходинах. Тов. М., що прикинувся великим комуністом, вияснює ролю релігії в творенні культури. Після нього виступав ко-

місар Ч. Пояснює суть комунізму. Лице так меті знайоме — приступаю ближче: „Чи не пан професор Ч.?“ „Так, бувший професор, тільки не пан, а товариш“ — відказує комуніст, що при тім однак розуміє психологію наших стрільців, розуміє нашу трагедію. Ізавтої власне вирозумілости прислала большевицька команда для прочистки меткішого чи-то безогляднішого комісара — Дідуника.

Великодний Четвер. Ми вийшли із культ.-осв. сходин та стоїмо, розмовляючи перед Полевим Штабом. Дорогою із Neudorf-у надїздить вихром якась кавалерія — адалека вже мають якісь хоруговки. Жовто-блакитні? Та нема часу застановлятись: вони вже тут. Це кавалерія Шепаровича робить повстання проти большевиків. Заняли Полевий Штаб, ведуть до нього 3 арештованих комуністів-Галичан: Вовка, Кая та Дідуника. Останнього випровадили за село та розстріляли. В селі крик, гамір. Німці скептично задивляються на справу — неменш скептично і наше стрілецтво: чому не всі разом? Тепер будемо ні тут, ні там! Так загал — одиниці однак прилучуються добровільно до кавалерії. — З нашої сотні пішов пор. Мар., підхор. Бл. і інші. Кавалеристів однак огорнув шал: з нами або проти нас! Ганяються кінями по подвір'ях, виганяють стрільців на дорогу: з нами! Ледви вдалось отаманові Льобковіцові зрештуктувати їх, що ми неузброєні — піхота — кавалерії завадою тільки будемо.

Великодна Пятниця. По відїзді кавалерії провід в руки бере комісар Ч. Вияснює він большевицькій команді, що вина не по нашій стороні; большевики, здається, не привязують ваги до цього інциденту, але помимо цього дістаємо ще перед полуднем приказ негайного вимаршу на фронт.

Позір: Золочівський округ!

Купуйте книжки і писарське приладдя та позичайте книжки до читання

В КНИГАРНІ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

В ЗОЛОЧЕВІ, ВУЛ. КОЛІЙОВА Ч. 1.

Стрілецький цвинтар в Станиславіві.

З діяльності Тов. Охорони Воєнних Могил

Упорядкуванням воєнних цвинтарів займаються у нас Товариства Охорони Воєнних Могил, яких є вже в краю доволі багато, та нажалі не всі вони проявляють живу діяльність. Це все залежить від місцевості та людей згуртованих в такому товаристві, а найбільше від виділу. Якщо добереться меткий та рухливий виділ, то завдання будуть напевно сповнені, а товариство існуватиме не лиш на папері, але і в дійсності.

Багато залежить і від одиниць. В кожному такому виділі, коли трапляється одиниця з ініціативою, то вона зуміє не лиш бути душею цілого товариства, та своїми думками і проєктами захоплювати других, але зуміє найти способи, як заохотити других до праці, щоб довести діло до кінця. Ці Товариства Охорони Воєнних Могил, в яких є дібраний виділ або в яких найшлася бодай одна людина з ініціативою, можуть похвалитися гарними успіхами і не має труднощів, яких би вони не поборили. Найдеться і час і гроші і спосіб на все.

В попередньому числі нашого журналу були поміщені світлини з цвинтарів у Рогатині та Тернополі. Прегарний па-

мятник на рогатинським цвинтарі завершений завдяки проф. Ю. Камінецькому та завдяки рухливості рогатинського Тов. Охорони Воєнних Могил. Треба згадати при тому, що один з найкращих наших мистців архітектів інж. Грицай занявся горячо цією будовою, виготовив проєкт і перевів його в діло, що являється дійсним зразком видержливості стилю, краси й мистецького полету.

Упорядкуванням тернопільського воєнного цвинтаря занявся колишній командант Коша УСС. Д-р Н. Гіряк. При піддержці тернопільського громадянства, при добрій волі місцевого Тов. Охорони Воєнних Могил цвинтар цей упорядковано гарно й солідно, так, що Тернопіль може сміливо по-вечичатись, що й він сповнив своє завдання.

Не остав позаду і Станиславів. Маючи за собою велику, ще недавню традицію, Станиславів виявив не лиш багато доброї волі, але й багато жертвенности. Станиславівський воєнний цвинтарик упорядкований зразково і на кожному кроці помітне там уважливе око проводу. Станиславівський виділ Тов. Охор. Воєн-

Пластова молодь садить квіти на стрілецьких могилах в Станиславіві.

них Могила на чолі з проф. Данишом сповнив своє завдання з правдивим пієтизмом для справи. Стоїть там 143 могилок прегарно обладаних, з бетонним обрамленням та бетонними хрестами. Могилки рівнесенькі, під ряд, стежки висипані білесеньким піском аж око милається. Посторонньому глядачеві, коли доводиться побувати на цьому воєнному цвинтарикові, мимохіть стає відрадіше на душі. Він бачить, що і в нас найдуться ще люди не лиш зі серцем і сантіментом, але і з культурою. Бо цінити минуле і зберігати його, це не в тільки вимогою хвилі, настроїв та почувань, але й вимогою культури.

Станіславівська Філія Охорони Воєнних Могила задумує ще виставити пам'ятник «Незнаному стрільцеві» й упорядкувати воєнні гроби в повіті. На цю ціль потребує грошей. Тому звертається цею дорогою за жертвами до всіх громадян, які розуміють вагу традиції та пошани минулого, прохаючи посилати датки на адресу: Укр. Коопер. Банк в Станіславові, на книжечку ч. 724. Для родин, які шукають за незнаним місцем поховання своїх на війні погиблих членів подає, Філія список назвищ тих, що спочивають в упорядкованих Товариством могилах на станіславівському цвинтарі.

1. Стрїл. Михайло Бумич, ур. 1895 р.
2. » Василь Артус, 1893, Підпечари, Товмач.
3. » Василь Воронич, 1897, Глибока Богородчани.
4. » Василь Левицький, 1899, Пакієв Мостиска.
5. » Юрко Залєвський, 1892, Іваніківка Богород.
6. » Володимир Басляник, Снятин.
7. » Карло Новаковський, 1887, Бучач.
8. » Василь Бульбяк, 1894, Бартатів, Городок.
9. » Микола Дїдух, 1894, Снятин.
10. » Дмитро Чубрик, 1889, Пороги, Богородчани.
11. » Лука Берник, 1901, Збараж.
12. » Іван Фединець, 1894, Сколе.
13. » Іван Кулка, 1892, Лопушанка, Самбір.
14. » Іван Курилюк, 1897, Яворів, Косів.
15. Стар. стрїл. Штогрин.
16. Стрїл. Микола Дурак.
17. » Іван Конішак, 1886, Самбір.
18. » Михайло Стефурак, 1897, Делятин, Надвірна.
19. » Іван Ковач, 1890, Дмитровичі, Мостиска.
20. » Іван Мельничук, Коломия.
21. » Василь Ваврик, 1894, Яворів.
22. » Степан Мартинюк, 1897, Маркова, Богород.
23. » Мих. Могиляк, 1894, Королівка, Товмач.
24. » Мих. Головачук, 1894, Дорогів, Станіславів.
25. » Василь Стефурак, 1890, Кривець, Богород.
26. » Дмитро Шкварук, 1888, Олешів, Товмач.
27. » Вас. Стефанюк, 1894, Тарновиця л, Надвірна.
28. » Михайло Сеньків, 1899, Товсте, Скалат.
29. » Микола Камінецький, 1896, Товсте, Скалат.
30. » Мих. Темний, 1901, Гарачівка, Перемишляни.
31. » Василь Бабій, 1899, Полівці, Чортків.
32. » Вас. Кутницький, 1900, Девятники, Бібрка.
33. » Антін Зборовський, 1886, Гринів, Бібрка.
34. » Іван Федорійчук, 1899, Тростянець, Снятин.
35. » Андрій Обладан, 1893.
36. » Іван Камінський, 1900, Бариш, Бучач.
37. » Ів. Корчинський, 1897, Синевідсько в. Сколе.
38. » Федір Іваночко, 1896, Ямниця, Станіславів.
39. » Вас. Жураковський, 1899, Ганківці, Снятин.
40. » Федір Романюк.
41. » Микола Цибулька, 1896, Стрий.
42. » Іван Чулій, 1898, Наливка, Калуш.
43. » Дмитро Дудяк, 1885, Кутиска, Товмач.
44. » Іван Берчук, 1894, Литвинів, Підгайці.
45. Стрїл. Іван Бойців, 1895, Ворона, Товмач.
46. » Михайло Корчинський, 1897, Розлуч, Турка.
47. Сотник Трофим Лісовий, 1892, Сокиринці, Полтава.
48. Стрїл. Василь Струк, 1890, Семигенів, Стрий.
49. » Федір Петришин, 1798, Хомяківка, Станісл.
50. » Дмитро Попик, 1895, Цепів, Бережани.
51. Вістун Яків Халупенко, 1889, Ланчин, Надвірна.
52. Стрїл. Максим Домин, 1895, Містковичі, Ст. Самбір.
53. » Іван Копців, 1897, Бабухів, Рогатин.
54. » Тома Пелєх, 1892, Сороки, Львів.
55. » Микола Кароль, 1900, Станіславів.
56. » Роман Хрупис, 1888, Вербяни, Яворів.
57. » Дмитро Гаврилюк, 1897, Хомяківка, Товмач.
58. Кан. Федір Тимків, 1895, Коропець, Бучач.
59. Стрїл. Гриць Цюпа, 1900, Гринівці, Товмач.
60. » Софрон Скінський, 1890, Тори, Сокаль.
61. » Микола Лукасюк, 1885, Заболотів, Снятин.
62. » Степан Кручай, 1890, Дзбрівляни, Дрогобич.
63. » Петро Микитюк, 1896, Свобідка, Коломия.
64. » Петро Горнюк, 1884, Золотники, Підгайці.
65. » Юрко Гавриленко, 1895, Битьків, Надвірна.
66. » Бартко Гавриш, 1894, Калинівщина Чортків.
67. » Микола Юрашук, 1890, Новосілка, Товмач.
68. » Яків Довбуш, 1897, Загвїзд, Станіславів.
69. Козак Володимир Татанко, 1894, Бердичів.
70. Стрїл. Мик. Боровський, 1873, Зол. потік, Бучач.
71. » Анастазій Костенко, 1892, Донська губернія.
72. » Федір Кобрин, 1880, Товмач.
73. » Іван Лєсюк, 1898, Пуків, Рогатин.
74. Вістун Іван Заремба, 1892, Загвїзд, Станіславів.
75. Стрїл. Осип Любмарч, 1875, Відень, III.
76. » Дм. Шмігельський, 1901, Фірлівка, Золочів.
77. » Іван Міхурчик, 1900, Темерівці, Станіславів.
78. » Федір Сас, 1900, Бабухів, Рогатин.
79. » Сава Русон, 1880, Серет, Буковина.
80. Козак Петро Юрчанюк, Київ.
81. Вістун Василь Мартишук, Жабе, Косів.
82. Стрїл. Василь Русак, 1888, Чернелиця, Товмач.
83. » Гринько Бойчук, 1882, Віргам, Снятин.
84. Полк. Гриць Хмїленко, 1893, Лозов, Катеринослав.
85. Хорун. Степан Сміх, 1894, Гниловоди, Підгайці.
86. Лікар Др. Микола Дикий, 1855, Перемишль.
87. Хорун. Юліян Сирецький, 1882, Богородчани.
88. Підпоручник Мирослав Комаринський.
89. Сотник Володимир Тотюєкул, 1896, Спас, Буковина.
90. Стрїл. Микола Васалашко, 1897, Отинія, Товмач.
91. » Гринь Климович, 1891, Скнулів, Львів.
92. » Дмитро Ткачук, 1895, Вербіж виж, Коломия.
93. Вістун Іван Ліпінський, 1875, Дутківці, Броди.
94. Стрїл. Федір Мойсе, 1900, Перемишляни.
95. » Осип Вавринюк, 1901, Константинів.
96. » Осип Голєндєр, 1897, Ворона, Товмач.
97. » Мих. Ласічник, 1899, Дебєславці, Коломия.
98. » Михайло Корнійчук, 1897, Винниця.
99. » Павло Береза, 1888, Синевідско ниж. Сколе.
100. » Степан Коник, 1893, Дубановичі, Рудки.
101. » Кондрат Красний, 1897, Олешинці, Перем.
102. » Федір Романський, 1900, Городок, Львів.
103. Канон. Никола Залішук, 1900, Чернокінци.
104. » Василь Козолис, 1898, Голєбівка, Самбір.
105. Стрїл. Степан Олексин, 1894, Глибоке, Богород.
106. » Олекса Бубнюк, 1899, Турка.
107. » Степан Клишко, 1895, Жиличі, Городок Яг.
108. » Данило Григорців, 1890, Гориляди, Товмач.
109. » Дм. Шупачинський, 1900, Петрилів, Товмач.
110. » Василь Гисович.
111. » Іван Бутів, 1889, Гарасимів, Городенка.

112. Вістун Микола Бедрило, 1898, Ставчани, Городок.
 113. Канон. Волод. Хованець, 1895, Липовець Київ.
 114. Стрїл. Степан Місевич, 1891, Каспрїв, Залїшки.
 115. » Іван Олешук, 1890, Мушкатівка, Борщів.
 116. » Іван Свистун, 1898, Платківці, Борщів.
 117. » Петро Стецький, 1891, Стрїлківці, Бсрщів.
 118. » Роман Слободян, 1893.
 119. » Михайло Лабко, 1888, Старі Богородчани.
 120. Стар. стрїл. Яків Урбан, 1883, Іщків, Підгайці.
 121. Стрїл. Гаврило Стадник, 1886, Жабокруки, Горєд.
 122. » Василь Цьомбила, 1886, Ясенів піль. Горєд.
 123. » Кузьма Цимбалюк, 1895, Пасїчна, Станисл.
 124. » Михайло Левицький, 1888, Довге, Товмач.
 125. » Микола Кузьмірак, 1888, Пнів, Надвірна.
 126. » Михайло Нечесний, 1897, Рогатин.
 127. » Петро Ласїйчук, Вербовець, Косїв.
 128. » Федір Костловський, 1902, Лятишїв.
 129. Хорун. Мартин Яворський.
 130. Стрїл. Іван Токарик.
 131. Старш. стрїл. Федір Бубон, 1896, Волосянка, Сколе.
 132. Стрїл. Матвій Озарук, Городенка.
 133. » Мих. Гринишин, 1897, Дмитровичі, Мостиска.
134. Стрїл. Дмитро Луканчук, 1891, Турка, Коломия.
 135. » Федір Тримчук, 1892, Калуш.
 136. » Осип Дмитрик, 1876, Журавка, Перемишль.
 137. » Михайло Галапчук, 1894, Цинява, Коломия.
 138. Хорун. Іван Богун, 1896, Забереже, Сокаль.
 139. Старш. стрїл. Вас. Радович, 1894, Комарно, Рудки.
 140. Стрїл. Осип Боднар, 1898, Товсте.
 141. » Мих. Лотик 1879, Романівка, Чортків.
 142. Полковник Петро Білаш, 1896, Одеса.
 143. Старш. стрїл. Осип Кривошня, 1896, Мостиска.
 Станиславїв, у жовтні 1929 року.

За Видїл Фїлії

Товариства Охорони Воєнних Могил
в Станиславївї:

Н. Даниш в. р.
голова.

М. Лепкий в. р.
скарбник

Прим. редакції: За справність поданих назвищ по-
ляглих та назв місцевостей редакція не бере відповідальности й
поміщує цей список так, як надїслала його Фїлія Охорони Воєн-
них Могил в Станиславївї.

Як я був Учасником

ЯК ПИСАВСЯ ЛІТОПИС ПРОФ. БОБЕРСЬКОГО

Написав Лука Граничка.

(Геть псевдонім! Творення нової людини. Як збирав проф. Боберський матеріал до стрільцького літопису).

1.

Перед кількома днями стрїнув я свого давнього товариша, українського січового стрїльця. Від нього впав на мою адресу такий докір:

»Чому ти, Граничко, нічого не пишеш про свій побут при стрїльцях? Таж ти, »стара вїйна«, багато дечого бачив — тож повинен хоч дещо розказати, щоби не затратилося. Знаю, що оповїдати умієш досить цікаво — тож грїхом є твоя мовчанка!»

Я зробив великі очі і тиць йому під нїс перше число »Лїтопису Червоної Калїни«, де є моя стаття: »Як я став воєнним поетом« ще 1916 року!

»Ну?!« — так я до знакового.

»Ти сам собі винен, бо ховаєшся під якісь прибрані імена, хтож може знати, хто там криється під всякими криптонїмами«.

Ось і причина, що я відкриваю своє чоло і задумую, як довголітний стрїлець рядовик — розказувати про стрїлецьке життя, про оту щоденну, злєбодневну »полїтику« — більше про стрїлецький побут, ніж про великі бої та високу дїпломатїю, в яких рядовик є тільки — предметом. Ще одно. Старатися-му всупереч до всіх, здається, авторів споминів — не плакати, бо, коли те все творилося, стрїльці не плакали; а втім плачем нічого не досягнеться!

2.

При Сїчових Стрїльцях ще в 1914 році витворювався тип нової людини, яка відкидала зневіру, тужила за

енергїєю та силою, бралася і до найчорнїшої праці. — Велике число інтелїгентних одиниць при стрїлецьких сотнях заставляло до всякої праці всіх без рїзницьї освіти. Кожний усвідомлював собі, що і при найгїршому вислїді світової вїйни, український нарїд мусить покінчити із загумїнковїстю та послїдовно, хоч і поступенно буде змагати до найвищої мети. Стрїльці вже тоді тїмили, що творять першу сторїнку нової української історїї і що треба зберїгати свої слїди, щоби потимки не стояли перед пустими сторїнками нашої минувшини. Писались дневники, повсталала в Командї »Пресова Квартира«, яка збирала всякі документи, робилися численні свїтїлини, які й досї милують наше око славою минулого.

3.

Чи не найоригїнальнїшим культурним працівником серед стрїлецької Армії був проф. Боберський. Його дїяльність тїсно звязана із вїденською »Боевою Управою«, де він працював в ранзі старшого стрїльця. Коли я ранений попався до вїденської лїчниці — було це осїнню 1916 р., порадили мені знайомї стрїльці із стрїлецької »Збірної Станицї«, що тоді була при Лянґґассе, піти до проф. Боберського за грїшми. Як налоговый театроман ходив я часто до театрїв, тож грошей потребував, бо стрїлецька платня за 10 днів не вистарчала навіть на два днї.

Входжу до »Боевої Управи«, йду до проф. Боберського і заявляю, що приходжу із лїчниці та бажаю по-

дати відомости до стрілецького літопису. Професор Боберський засіяв радістю. Ставить перед мене крісло, просить сідати, бере скоренько папір і чорнило тай починає питати, записуючи рівночасно.

Імя і назвище, дата уродження, вступлення до стрільців, присяга, освіта, стан, сотня, бої, що в них я брав участь, рани, неволя, недуги, лічниці, і т. д. на основі готової теми випитав про всі важніші події стрілецького життя. Вкінці дав підписати, сховав написане, як великий скарб і пішов до скарбниці та вручив мені гарненьку, синеньку, австрійську двацятькоронівку. Я вилетів із нею до товаришів на вулицю, які вже ждали там на мене. Буде тепер, буде Драймелдгавс у Пратері, буде, це головне у голодному Відні — добра вечера!

4.

Якби Лука Граничка був чесною людиною, то тут саме бувби кінець моїм споминам. Та скажіть мені, де сьогодні є такі святці, які не бажалиби у великому місті грошей? За два місяці опинився я знову у Відні — здавати матуру на курсах у директора Н. Сабата. Стрілецьке харчове скоренько розбіглося по віденському бруку — тож єдина рада йти до проф. Боберського зі знанням до стрілецького літопису. Прийшов, а ноги зі страху аж дилькотять, ще гірше як в часі барабанного вогню на голісінському полі. Ануж пізнає! Ануж має позазбучний реєстр між записаними вже листками?

«Прошу сідати!»

Я приступив ближе та всетаки стою.

«Прошу сідати! Вчіться відваги, викиньте загулюканість, поводитесь завжди як рівний з рівним, а тоді всі ми матимемо і належну пошану».

Сідаю та гордо випростовуюся. Зявляються на столі папір і перо та пораз другий дані вже питання. Підпис і 20 корон в моїй кишені, місце на другій галерії в Бургтеатрі і Гофопері і на далі буде зарезероване для мене, буду більше їздити трамваем і зискаю на цім дві години часу на науку!

Та гадаєте, що на цім кінець? Хто раз упав, той скоро потикається. Треба відїздити до Коша У. С. С. В кишені ані сотика. У Відні сидів подвійно, два місяці, бо старим стрілецьким звичаєм дату на посвідці від

дирекції матуральних курсів писалося римськими числами, приміром курс кінчиться 28. I. 1927 року, що легко було по упливі місяця переіменити на 28/II. На основі такої посвідки пор. Катамай позволяв сидіти на стрілецькій станиці у Відні і багато стрільців в той спосіб «маркирувало» по кілька місяців. Треба хоч кілька корон на дорогу. Знаю, що проф. Боберський у виїмкових випадках давав стрільцям по кілька корон «запомогі». Йду до «Боевої Управи». Та, як то кажуть, чоловік стріляє, а Бог кулі носить. Йй Богу, що в цім третім випадку я нічого невинен. Як тільки зявився перед проф. Боберським, він просить мене сідати, не дає мені прийти до слова, лиш тягне зі стола папір і ставить мені питання, які я вже знав на память. Я вмить зорієнтувався в положенні, хто з нас так не зробивби — і з повагою почав диктувати свої пригоди при стрільцях.

Лука Граничка, присяга в Стрию 3. вересня 1914 р., сотня Вітовського, двацятка Іваненка, перший бій на Бескиді, ранений стрілець Грех Яким, вирвав зуба під Синевідськом, на Галичі віяла синьо-жовта хоругов 1915 року..., чета Івана Балюка, що згинув 27. VIII. 1915 р. під Заваловом..., я ранений 16. IX. 1916. під Потуторами, був у лічниці у Відні, тепер здаю матуру у Відні.

Підписався, взяв 20 корон і пращаюся з проф. Боберським, який радить мені, що у Відні можна взяти допомогу в Галицькому Комітеті на Штроцігассе число таке а таке. Я дякую, а професор сердега заgrimав на мене, що я ще такий непрактичний та не записую собі зараз назви вулиці, що-

би не забути... Я витяг нотатку і помахав там олівцем. Записувати не потребував нічого, бо всякі можливі допомогі і титулом свого дійсного галичанства і титулом удаваного буковинства давно повибирив і в галицькому Комітеті на Штроцігассе і в буковинському, здається, на Ціркусгассе... Радою в цім ділі служив мені товариш з Буковини.

Вискоком вилетів на вулицю, бо не хотів довше дивитися проф. Боберському у вічі.

Це була моя єдина військова дефравдація.

Гадаю, що стрільці, які були у Відні, не осудять мене.

Не кидайте каменем!

З текі карикатур Осипа Сорохтея:
Проф. І. Боберський, батько українського спорту і мама української військової терміналогії.

3 днів тривоги на Покутті

Хроніка 23—28 травня 1919 р.

(Докінчення)

Четар Василь Чайківський організує із частин військової коломийської поліції та прилучившихся жандармів і міліціантів полеву сторожу під командою четаря Васишина а опісля поручника Левицького. Задачею її було удержати порядок на відтинку групи Нижнів, як з огляду на непевне цивільне населення (Поляки), так і з огляду на утікаючі в безладдю поодинокі гуртки стрільців; крім цього розвідча служба на північ від Дністра. Рівночасно організує він із жандармів, міліціантів та цивільних осіб, що

осталися в товмацькім повіті, розвідчу та пропагандистичну службу у товмацькім, по части в городенськім та станиславівськім повіті.

Висилається стежі на захід від Нижнева до Устя Зеленого, Маріямпольа, Єзуполя та шукається злуки з формациями нашої армії. Видано зарядження в справі опорожнення квартир для військ своєї групи на Дуброві і в Добромислі, рівнож в справі прохарчування, придбання обувних одностроїв, крісів, скорострільів та потрібної муніції.

Прибувші останки снятинського куріня під командою четаря Бурнадза приділюється до куріня сотника

Світлика, обов відсилається до Коростятинна для організації харчевого обозу групи (32 вози з набором).

Відношення групи до III-ого Галицького Корпусу та її завдання. Пополудні вертають сотник д-р Бемко і сотник д-р Паліїв з тим, що 1) частини, які вняли причілок Нижнів, творять групу Нижнів під командою сотника д-ра Бемка, 2) ця група підлягає прямо команді III-ого Галицького Корпусу, 3) задачею її обсадити причілок Нижнів та північний беріг Дністра на захід від Нижнева, як далеко дасться, на кожний випадок шукати на захід злуки з VIII-ою зглядно II-ою бригадою. Також інтензивна розвідча служба на полудне від Дністра, 4) група дістане небаром скріплення у піхоті та артилерії, 5) інтендантура з харчевим складом знаходиться в Бучачі. Сотник Татух однак з поручником Савицьким організують вже пекарів в Монастириськах, щоб доставляли хліб для групи. Приказано, щоб поручник Турчин виїхав сейчас з харчевим обозом до Коростятинна, 6) муніції дістанеться дещо з Корпусу, передовсім

однак треба її шукати по залізничних транспортах від Станиславова до Монастириськ. Так само потрібних річей як обуви та одностроїв, 7) телефонічна сотня Окружної Військової Команди Коломия має негайно відійти до місця постою команди групи. Про вишкіл новобранців (Заболотів) ходили слухи, що він замісць на Нижнів пішов на Станиславів, та що там розбили його Поляки. Кіш 24. п. п. мав опинитися аж в Чорткові.

Обсада північного берега Дністра. Сотник Світлик

дістав приказ обняти команду причілка Нижнів, одною сотнею з 3 скорострільами боронити залізничного моста на Дністрі коло Нижнева (по обох боках, а двома сотнями обсадити горби на північному березі Дністра від устя Золотої Липи до коліна Дністра на схід (де написано „на кію“ на спеціальній карті). Останок куріня мав творити запас, з котрого рівнож мало висилатися стежі. Містечка Нижнева не було чим обсаджувати, а доглядати там порядку приказано місцевій жандармерії. Коропця мав боронити „дроговицький вишкіл“. Ця формація, як показалося незабаром — роз-

Старшини V/36 куріня на фронті в селі Сусідовичах коло Хирова в квітні 1919 р.

летілась, полишивши по собі сумну славу серед населення.

День і ніч ідуть транспорти, обози, поодинокі гуртки стрільців. Від часу до часу якась частина в порядку під командою старшини.

Румунські стежі. В Товмачі появилася румунська стежа.

27. травня. Група обсаджує відтинку Єзупіль-Коропець. Рано дістає група приказ Команди III-ого Галицького Корпусу оп. ч. 2022, котрим приказується групі Нижнів: обсадити негайно (крім оборони причілка Нижнів) північний беріг Дністра від Єзуполя по устя Коропця включно, знайти злуку з лівим крилом нашої армії, висадити міст в Єзуполі, оскільки наші частини дісталися вже на північний беріг Дністра, так само міст в Нижневі (щодо того останнього надійшла опісля телефонічна депеша, що висадження має наступити шойно на виразний приказ III-ого Галицького Корпусу). Окрім того інтензивна розвідча служба на полудне від Дністра на цілім відтинку.

Супроти цього вислано сейчас надійшовшу саме чортківську сотню під командою четаря Сабата (в силі 130 людей) до Устя Зеленого, щоби обсадити беріг Дністра від Устя Зеленого по устя Золотої Липи.

Поручник Юрків дістає приказ негайно відійти зі своїм кошем (24 п. п.) в силі 120 людей до Маріямполя та обсадити беріг Дністра до Єзуполя (підлягає йому сотня четаря Сабата).

Вночі дістала ще команда групи телефонат із Команди III-ого Галицького Корпусу того змісту, що: всі військові частини, як і поодинокі старшини і стрільці, що знаходяться на полудневім березі Дністра, або переходять на північний беріг у відтинку групи, підлягають команді групи Нижнів.

Окружна Військова Команда Чортків звідомляє телефонічно команду групи, що організує вже охорону Дністра на ліво від групи Нижнів по Збруч. Румуни не напірають зовсім на Залішки, отже з того боку бодай можемо бути покищо спокійні.

На основі повищої депеші влучається кінну чету четаря Мааяра (станок I. кінного коша в Товмачі) до групи та розсилається сейчас для розвідки та знайдення злуки до Єзуполя зглядно Галича.

Із переходячої стрийської запільної групи виділює сотник Ключ сотню найбільш здатних до бою та відає групі до диспозиції. Цю сотню приділюється до групи сотника Світлика та відсилається під командою сотника Покорного до обсади Коропця (іде вона рівночасно туди як карна експедиція за розоружування жандармерії). Ця сотня була для групи цінним набутком як щодо карности так і боввої справности.

Група сотника д-р Івана Сіяка. Перед полуднем прибувають до Нижнева частини під командою сотника д-р Івана Сіяка, котрий обіймає команду групи Нижнів. Він не хоче спочатку підпорядкуватися команді сотника д-р Бемка, що вже передтим був установлений командантом групи Нижнів. Були отже рівночасно дві команди групи Нижнів.

Щоб осягнути порозуміння (так нам дороге в тодішніх часах) в справах команди, підпорядкування та круга ділання із сотником д-ром Сіяком, виїхав до нього четар Василь Чайківський. Справу полагжено успішно в той спосіб, що група сотника Сіяка обсаджує причілок Нижнів на полудневім березі з виключенням залізничного моста на Дністрі і як така входить в склад існуючої вже групи Нижнів під командою сотника д-р Бемка. Сотникові д-рові Сіякові підлягають 1) сотня старшинської школи Станиславів, 2) сотня залізничників, 3) відділ охорони, 4) панцирка поручника Руменовича, 5) санітарний поїзд ч. 4, 6) летуча команда двірця, 7) вся жандармерія і міліція, що знаходиться на полудне від Дністра на відтинку Єзупіль-Коропець. Задачею групи сотника д-р Сіяка є 1) оборона полудневого причілка Нижнів (себто самого Нижнева з округом), як довго дасться 2) пильна розвідка служба на полудне від Дністра 3) пропаганда серед цивільного українського населення (команда носилась тоді з гадкою викликати повстання в товмацькім повіті) 4) вигруження потягів на шляху Тисьмениця-Нижнів.

Таким чином прибула до групи Нижнів поважна бовва одиниця. Тепер вже лекше можна було перевести обсаду так великого відтинку Єзупіль-Коропець. Борошили вправді Нижнева тільки діти і цивілісти,

з котрих багато ще „не нюхало пороху“, однак треба признати, що сповняли вони свою службу совісно і витревало (до відділу охорони належало чимало молоденьких дівчат) як на стійках так і на стежах, а в боях з бандами та правильним польським військом держалися досить добре і карність в них була добра.

Втікачі. Маса втікачів досягла сьогодні свого вершка, а від 26 травня напливає їх дуже багато. Ради не можна собі дати з ними! Мости в Галичі і Єзуполі вже понижені. Одинока дорога так для запільних як і для деяких фронтових частин остала через Нижнів. Страшенна якась паніка панує перед наступаючими Поляками, а тут лише один одинокий міст через Дністер і то залізничний, для авт, гармат і підвод доволі не вигідний до переходу. Всілякі військові команди, установи (багато лічниць), формації, станиці жандармерії, цивільні урядовці, та безліч групок стрільців з фронту і запілля (розуміється, головно тих, що вже домів не могли дістатися) від Самбора по Снятин, днем і нічку ідуть через Нижнів до Монастириськ, Бучача, Чорткова. Залізнична дорога до Нижнева заставлена потягами, битий шлях завалений возами, площі перед містом і в місті Нижневі повні всіляких обозів. А кожний хоче перший як найскорше дістатися на північний беріг Дністра! Децо менша струя втікачів пливе рівночасно дорогою Єзупіль, Маріямпіль, Усте зелене, Коростятин, до Монастириськ. Весь отже оперативний терен групи завалений і переповнений своїми втікачами. На кожнім кроці дезорганізація, деморалізація, некарність. Часом навіть у старшин. Починаються рабунки цивільного і державного майна. Невдоволення місцевого населення зростає. Місцями збирається неукраїнське цивільне населення, розоружує а навіть вбиває утікаючих наших стрільців, буцім то боронячись перед грабіжниками

За малі відносно сили на так великім відтинку, в першій мірі за мала кількість жандармерії, ставляли нераз команду групи в безрадне положення. Нераз приходилося наставляти скоростріли проти власних людей. Без готового апровізаційного апарату, добрих квартир, без певних старшин, та підстаршин, тоді коли група сама кілька днів бідувала без хліба та обуви, годі було братися за організацію гуртків нашого втікаючого стрілецтва, бо це могло і власну групу повалити. До групи бралось тих, що хотіли пристати до неї, врешті дбалось про те, щоби ця велика маса втікачів (за кілька днів перейшло обома шляхами коло 20.000 людей), йшла в порядку до Монастириськ, де їх щойно організовано, оскільки, розуміється, стало на це сили у Команди III-ого Галицького Корпусу.

Стаційна Команда на Дуброві. Для удержання кращого порядку на Дуброві установлено Стаційну Команду. Командантом назначено хорунжого Кукелку. Кватиркування, внутрішній порядок, приймавання зголошень переходячих стрільців та підстаршин, видавання перепусток через міст, отсе були — попри інші — його найважніші завдання. Мусілось обмежити перехід на полудневий беріг, щоб польські селяне не здержували наших сил та рухів; перехід знову на північний беріг треба було піддати острій провірці, бо могло серед того величезного хаосу так трапитися, що уоружені польські вояки могли перейти разом з нашими гуртками на північний беріг, зібратися по лісах, та ударити у відповідну для себе пору на нашу групу з заду.

Приїзд Вишколу Новобранців: „Заболотів“. В полудне приїжджає до Дуброви поручник Голота із Вишколом Новобранців „Заболотів“ зі Станиславова, по довшій одиссеї, набравши в Станиславові харчів, муніції, одиостроїв і обуви. Із 1400 людей, з котрими виїхав із Заболотова, осталося йому 800. Коло 600 людей розбіглося йому головню коло Станиславова, адеморалізованих тим, що бачили коло Коломиї та Станиславова. Для розпорядження групи остало ще коло 500 стрільців, бо 300 новобранців „Петлюрівців“ треба було віддати до розпорядження Начальної Команди Галицької Армії (охорона Дністра). Поручник Голота дістає наказ негайно віддати часть харчів для групи, їхати до Коростятина, заквартируватися там (як запас групи) на Вичілках та вести дальше вишкіл.

Так отже всі частини, що опустили коломиїський округ, стояли того дня у безпосередній звязи з командою групи Нижнів.

Організація харчового обозу. Поручник Турчин вертає з Бучача до Коростятина, де з обозу снятинської сотні та обозу сотника Світлика, як рівнож із запасів, які забрав зі собою поручник Голота, (Вишкіл Новобранців) організує харчевий обоз групи, звідки група дістає цілий час свої побори. Майже виключно із тих запасів живе група та пізніше XIV. бригада цілий час, та чимало із них перевозить ще за Збруч. Інтендант групи сотник Татух остається дальше в Монастирських, щоби спільно з поручником Ставицьким доглядати пекарень, а 28. травня рано дістає вже група звідси перший хліб. Харчевий склад групи з четарем Михайлюком остається в Бучачі. Також і обовна валка під командою четаря Шведюка. Власної худоби привела група доволі багато до Нижнева. Таким чином перебулося дуже скоро харчеву кризу, прохарчування було вже на довший час забезпечене, місцевому населенню не дошкулювала група ніякими реквізиціями, хіба однокими підводами.

Відхід буковинської сотні. Буковинська сотня під командою Топущака, забирає свій обоз з Коростятина та забирається зовсім від групи, виходячи здається із заложення, що вони призначені до бою лише з Румунами, а не Поляками.

Недобитки стрільці і старшини в V/36 курія 2-ої коломиїської бригади в колонії Гліксталь на Україні 10. III. 1920 р.

28 травня. Відставлювання дезертирів і поїссових. Команда групи переноситься до Комарівки-двора. До командантів відтинків групи та до запасу відходить приказ збирати дезертирів та доставляти їх до команди, де їх відповідно розділювалось по сотням. Кріси і муніцію мали селяни негайно доставити до команди. Всіх мужчин, що не служили військово, негайно збирати та відставляти до бранки. Приказ цей виконано на терені групи доволі швидко і точно, при чому у великій мірі помічною була місцева жандармерія.

Обсада мостів і броду. Щоб унеможливити противникові перехід через Дністер (міст Нижнів був уже готовий кожної хвилини до висадження), а щоб не поповнити якої небудь легкодушности, пильнував його день і ніч від III-ого корпусу сотник Ліськевич, а від групи поручник Алексієвич та 4-ох піонерів. Заряджено стягнення всіх поромів та лодок на пів-

нічний беріг та спалення їх або віддання під окремий догляд. Всі броди повишукувано та обсаджено сторожами, важніші навіть скорострілами.

Годі було силами групи обсадити точно північний беріг Дністра від Єзуполя до Коропця. Стрільці та старшини падали з утоми. Тому до служби охорони Дністра притягнуто також цивільне населення, котре майже всюди радо і совісно виконувало свої обов'язки.

Перший денний приказ Команди Групи. Видається перший денний приказ, котрим нормується відношення поодиноких командантів, приділюється кожній групі харчевих старшин та видається зарядження в справі харчевого обозу та інтендантури.

Прибуття телефонічної сотні. До Комарівки приїжджає телефонічна сотня Окружної Військової Команди Коломия. Командант її хорунжий Кабарівський розвиває живу діяльність над будовою лінії до Монастириськ, Коростятина, Дуброви, Нижнева, Коропця, Устя Зеленого.

Пересування лінії обсади. Оперативним приказом ч. 2047. заряджує Команда III-ого Галицького Корпусу зміну частин групи частинами VIII бригади коло Єзуполя та Мар'ямполя. Поручник Юрків не доходить вже до Мар'ямполя, бо застає в Устю Зеленому групу сотника Гофмана, довідується, що в Мар'ямполі стоїть група сотника Противенського, на право від неї II бригада. За радою сотника Гофмана відходить до Петрилова, куди рівнож відійшла чортківська сотня (четар Сабат), там застає дві сотні курія (I. коломийську четаря Ясінчука і III. коломийську поручника Бізанца) з II. бригади. Заряджено, що сотня четаря Сабата остає в Петрилові, обсаджує відтинок Дністра від Петрилова до села Липи. Курінь поручника Юркова відходить до Комарівки та остає там як запас групи.

Звертаємося з проханням до Впов. громадянства, зокрема до всіх прихильників нашого видавництва, яким лежить на серці його поширення та розбудова, щоби громадно вступали в члени Кооперативи — **„ЧЕРВОНА КАЛИНА“**.

Членський уділ виносить 25 золотих, вписове 5 золотих. Уділ можна сплачувати ратами по 5 золотих.

Члени одержують даром кожного року великий календар-альманах „Червоної Калини“, а крім цього всі видання „Червоної Калини“ за половину ціни.

Вид Дому Інвалідів в Парижі. Полуднева частина, в якій знаходиться Музей Армії.
В глибині копула Храму Інвалідів.

Дім Інвалідів в Парижі

Hôtel des Invalides

Написав В. С. Левицький.

(Докінчення)

III.

Велику частину Дому Інвалідів займає Музей Армії.

Заки увійти до самого музею, входимо через головну браму на величезне подвір'я, зване «cour d' Honneur» (почесне подвір'я). На ньому зложено багато пам'яток останньої світової війни. В першу чергу звертає на себе увагу залізничний вагон, в якому Маршал Фош дня 11. листопада 1918 р. підписав перемир'я з Німеччиною; далі бачимо багато танків і гармат, одно з 1200 авт-таксівок, які возили французьких вояків з Парижа на фронт в серпні 1914 р., рештки розбитого Цепеліна і т. п.

Музей Армії знаходиться по правім і лівім боці почесного подвір'я і ділиться на відділ зброї і нарядів та відділ історичний.

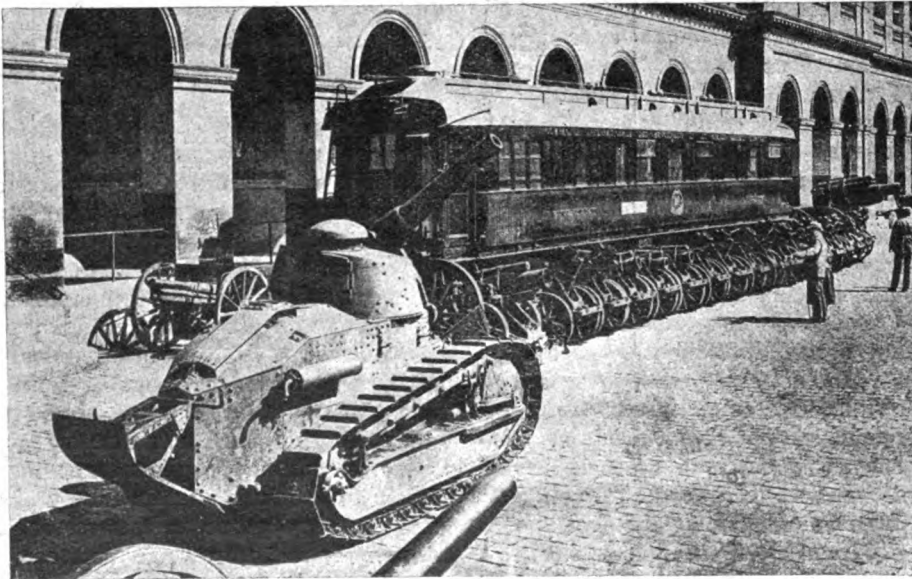
Відділ зброї і нарядів займає до 20.000 зразків усякої зброї зі всіх історичних епох. Поодинокі салі присвячені ріжним епохам. Салі в партері, це переважно середновіччя і зброя до 1914 р. Ходимо тут поміж ряди манекінів людей та коней, закутих у блискучу, холодну сталь, оглядаємо зброю і военні наряди ріжних народів того са-

мого часу. Далі пальна зброя від перших початків. Роди зброї та обмундуровання ріжного війська на манекінів. Зразки французькі артилерії від Людовика XIV. до 1914 р. Притім на кожному кроці цінні особлисті пам'ятки, то зброя французького короля або генерала, то шабля здобута на чужім вожді, то гармата здобута у великім бою французького війська. На стінах історичні картини битв, вождів, зривів війська.

Перший і другий поверх, цілі присвячені світовій війні (1914—1918). Всі вільні місця на стінах в коридорах та вестибулях і кілька цілих салі обвішані картинами битв і воєнного побуту. Бачимо тут великі малюнки і дрібні шкци, портрети генералів та адмі-

ралів, портрети старшин і вояків. Все, що в артистичній формі краскою або олівцем утривало пам'ять великої війни, зібрано тут з фронту, запілля і з післявоєнних часів і старанно упорядковано. Під неодним образом біля назвища маляра, маленька замітка: поляг на полі слави за вітчизну, далі дата і місцевість.

Ось салі, присвячені летунству. Моделі ріжних літаків, мо-

Почесне подвір'я. Вагон, в якому маршал Фош підписав дня 11. XI. 1918 р. перемир'я з Німеччиною.

делі бомб, портрети визначних летунів, між іншими славного четаря Ненжессера, який загинув 1927 р. у смілій виправі через Атлантику, а у вітринах пам'ятки по вбитих летунах. Ось портрет славного сотника летуна Гвінеме, а біля нього його літак, з якого він скинув 19 ворожих літаків. Ось по обох боках дверей бомби, що їх кидали Німці з Цепелінів на Париж.

Окрема сая генералів. В середині кінна статуя маршала Жофра. Портрети генералів убитих на війні і пам'ятки по них. Далі німецькі прапори, здобуті в 1914 р. Цілі салі займають однострої союзних армій у всіх родах зброї, всі на манекінах. На стінах картини, які представляють типи союзних воєнків, світліни з війни. Вітрини з відзнаками поодиноких союзних армій. Гармати, прапори, прапорці, різні роди бомб і мін, човни, яляни битв, мініатури позицій виліплени з глини, вкінці навіть правдиві закоми, перенесені сюди з якогось побоевища.

Оглядаємо це все довгими годинами, обходимо десятки саль, вдихуємо в себе запах ще не добре заохлої людської крови. Але поза всею жорстокістю війни, яка стає нам тут перед очима в повній своїй наготі в сотках цих машин і приладів призначених на знищення людини, в тій цілій перспективі воєнного діла від давних, забутих віків, непохитно панує над нами думка: якою гордістю, яким пієтизмом до минулого своєї нації мусить наповнювати цей музей самих Французів. Ми сторонні глядачі, а й ми з почуттям пошани і подиву клонимо голову перед героїськими змаганнями цього народу за батьківщину. Все одно, колиб навіть Французи були програли війну, цей музей не бувби змінив свого вигляду, навпаки може бувби ще величнішим своєю переконуючою, виховуючою силою.

Входимо в історичний відділ музею.

Незабутне вражіння робить велика сая, звана святинєю прапорів. Входитьсся сюди тільки з відкритою головою на знак пошани. Тут зібрані сотні прапорів французьких армій від часів І-шої Республіки. Богато з них вібрано Німеччині вже після світової війни на підставі версальського миру. Є також багато прапорів здобутих Французами на ворогах у різних війнах. На стінах розвішені портрети маршалів Армії, великі картини побідних боїв французьких армій. В окремі вітрині стоять деякі вибрані пам'ятки по Наполеоні: його капелюх з 1814 р., його одяг генерала дивізії, який він мав на собі в битві під Маренго, його особиста зброя і т. п.

Нема змоги описувати тут всі поодинокі салі. Є тут сая Жанни д' Арк, Людка XIV., Людка XVI. Сая присвячена великим французьким баталістам заповнена їх знаменитими баталістичними картинами і портретами. Великі збірки військових одностроїв і військових перук та зачісок. Окрема сая присвячена пам'яткам по інвалідах, що замешкували цей дім.

Цілу галерію (пять саль) займають пам'ятки кольоніальних воєн, картини, трофеї, манекіни військ, пам'ятки по генералах. Окремі салі займають війни Франції 1815—1914 рр., окрема сая присвячена військовим медалям і декораціям французької Армії.

Зразком, як треба зберігати пам'ятки по своїх великих героях, може тут служити пять саль галерії Наполеона, де зібрана велика кількість пам'яток доби Наполеона від 1789—1815 р. Дві салі присвячені особистим пам'яткам по Наполеоні. Є тут дуже багато його портретів і бюстів, баталістичні картини з його портретами, його меблі, його повози, випханий його

білий арабський кінь та улюблений пес, далековиди, хусточки до носа, табакерки, подорожні валізи і несесери, ціла безліч пам'яткових дрібниць, що колись вивпожували собою велике життя Імператора.

Навіть там на місці, велике вражіння, яке роблять ті маси зібраного історичного матеріялу, швидко затирається умученням в д безлічи огляданих предметів. Треба ходити туди довгі дні, оглядати музей частинами. Тимбільше тяжко описати його в легких словах, щоб не умучити читачів. Мені йде головно про те, щоби розбудити кілька рефлексій.

Переходячи величаві салі музею, в якому зібрана вся історія французької армії і держави, не можемо на кожному кроці обігнатися від тяжких думок і порівнянь. Може цих кілька поверховних натяків, які подаю тут про париський музей Армії, збудять ті порівняння і в декого з читачів і заставлять їх призадуматися над тим, що наряд з почуттям своєї історичности в минулому і майбутньому не сміє так відноситися до памяток свого минулого, як відносимосся досі ми.

В першому числі «Літопису» ми були подали статтю Е. Пастернака про потребу музею воєнних памяток у нас. Ця стаття була нажаль прокуратурою сконфіскована. Я хотівби порушити тут думку не лиш про музей памяток останньої нашої визвольної війни, але думку про потребу музею цілої нашої історії. Його потреби, хочби в мініятурнім покищо вигляді, не треба, думаю, доказувати. Збірки історичної зброї, одягів і т. п. матеріялів, розкинені без пляну в обох наших музеях у Львові, моглиб дати основу під цей новий історичний музей, або бодай під окремий упорядкований історичний відділ при одному з існуючих музеїв.

Коли хочемо, щоби дальші покоління не згубили звязків з нашим минулим, мусимо створити і вивінувати український історичний музей у Львові. Матеріялів до цього музею, і з давнішої нашої історії і з недавню минутих днів, окрім вже зібраних досі, знайшлосяб ще чимало так в Галичині як і на північно-західних українських землях.

Рецензії і замітки

Богдан Лепкий: **Зірка**, повість з повоєнного життя. Львів, 1929. Видавнича Кооператива „Червона Калина“, ст. 181.

„Червона Калина“ і зовнішно старається уліпшувати свої видання. Цей випуск приємно відрізняється від своїх попередників. Та поки зможемо говорити про ілюстрації видань нашого видавництва — вертаймо до їхнього змісту.

„Мистецтво“, так навчав герой „Зірки“, сотник Лад, „це є самообьявлення, себто виявлення нашого „я“, — що те „я“ має цікавого в собі і у відношенні до окружаючого світа“. Слова ці брешуть ще довго після прочитання повісті і хотілосяб, щоби про те довідалися наші „молоді“ письменники, щоби навчилися, що кожний їхній твір, це „відношення до окружаючого світа“, а не тільки безцільна писанина.

Богдан Лепкий виявив нам у „Зірці“ частинку свого „я“ і то цього найцікавішого і найгарнішого для нього, того самого, яке нам самообьявлював ще перед війною, коли писав „Осінь“, „Листки падають“ та оповідання, щото їх брав „з життя“. „Найгірше насильство“, слова Чорнишенка, „як чоловік мусить ро-

бити те, чого не любить, і найбільша розкіш, коли робиш те, до чого душа тебе тягне”.

Стрічаємо тут поетичні, меланхолійні описи природи, сидимо разом з парою закоханих під опікою „літочної тітки” при вечері на Свят-вечір і нам пригадуються Хмелинський і Графянка. Та не в цій річ. Змістом „Зірки” — „боротьба за жінку, явище відвічне і загальне”. „Стара історія”, яка під пером правдивого поета все відроджується на ново, немов після операції Воронова.

Той сам Ладо поучує докторенка, що „якби ми не дивилися на суть мистецтва і на генезу його творів, то безсумнівне одно, — а саме, що інструментом треба володіти перфектно. Себто, треба мати знамениту техніку.” О! О! Письменники, володійте своїм інструментом, себто мовою і знайте техніку того гатунку творів, які беретеся писати. Творіть, а не відтворюйте, пануйте над фабулою, розкидайте мовні жемчуги, а не сіру полову.

Автор не тільки „знає”, як це зробити, але і вмів з отакої „буденної” історії вичарувати дійсну поезію. Веде читача на цікаву для нас Закарпатську Україну і творить у мистецтві те, що вже загинуло в житті. Дав кусок пововного життя. І це заслуга, бо наша література якось не може тримати звязку з життям. Не можна класти всієї вини на цензуру. А шкода, бо гине багато „творчого матеріялу”, не маючи найменшого сліду в творчості.

Творець Мотрі, старої Кочубеїхи і Олесі збогатив свою галерію рішучих і відважних жінок, які не тільки, що собі дають раду в житті, але ще й чоловікам помагають. Такою є в „Зірці” Марійка Кленівна. Ось цікава рисочка авторової духовости, таж і в ідеалізованій повісти-казці „Під тихий вечір” обі жінки, графиня і графянка перевищують енергією і рішучістю старого доктора і Хмелинського, а в „Зірці” докторова свого чоловіка, низького і підлого матеріяліста. Ось тайна, чому жіноцтво одушевляється творами Лепкого.

Сотник Ладо, симпатичний наскрізь. Прошу не брати поважно його чуттєвих вигуків „проти війни”, бо це лиш мугикання під носом. Нехайби не заграла сурма воєнна, а всі Лади і Зірки стануть перші під кріс! Ага! Щодо припадку в лісі, то треба вірити докторові, що „часом бувають дуже дивні припадки” (ст. 162). Подібно і з долярами.

Автор тільки рідко послуговується оповіданням, а ще менше описом. Майже ціла повість — гострий як бритва діялог, якого не постидавсяби і найкращий французький драматург. Ладо, доктор Барило, докторова, Зірка січуть мов дамасценкою вививають, тож і не чувшяся, як їх не побачиш на сцені, бо місто занавіси стрінеш пусту сторінку. Коротенькі, поетичні описи природи — це тільки килим під ноги дієвим особам.

Говорять вони так чистісенською мовою, що навіть складач пошанував їхню бистроумність і майже не зробив похибок.

(До автора: невже мусить бути: „терпіливо” і „ще вдоволеної вдає?” ст. 36).

В однім реченні більше поезії, ніж деінде на цілій сторінці. „Відлітали птахи з гнізд, а листки з дерев”. Або закінчення цілого розділу: „Ровійшлася скорше, ніж звичайно. Розмова рвалася, як злежаний шовк.”

Тому кінчимо словами знаного нам уже сотника Лада, звертаючися до автора „Зірки.” Требаби, щоби

„гай (його творчости) ріс і шумів великим, зеленим шумом, щоби цей шум виколсусував нове, буйне покоління, людей думки, мрії і чину.”

Федір Дудко: *На згарипках*, фільми української боротьби 1919—1920 рр., Львів 1929. Кооперативна Накладня „Червона Калина”, ст. 168.

Дехто дивується, чому саме сьогодні такий попит мають „воєнні” чи сучасні літературні твори. Психологія дав на це відповідь.

„Ще інтензивніше стається естетичне ділапня тоді, коли твори мистецтва вдоволяють не тільки нашу інтелектуальну, але також емоційальну потребу функцій.” Творами мистецтва заспокоюється потреба чинности, розумова і чуттєва, а то й волева. Ті, що не могли бути на війні, беруть в ній участь хоч при помочи книжок. Те саме і з описами егзотичних країн, із споминами великих людей.

Маючи таке психологічне наставлення публики, автори не сміють удоволятися дешевими лаврами.

Читачі пригадують собі полеміку автора з критиком на сторінках „Діла”. Не завинив її ні критик, ні автор, хіба само видавництво, яке з технічних причин (ах, та техніка!) не могло видати в однім томі того всього, що автор означив наголовком книжки.

Пристаюючи до оцінки третього томикю одних „фільмів” — треба вирішити принципове питання: чи можна писати про частину твору, не знаючи цілости. Поставимо кілька питань. Чи можна оцінювати відломану руку, чи голову клясичної Венери, чи Апольона? Чи ви не чули ніколи, як не тільки публика, але і критика заявляла, що перша, чи може друга дія в комедії „Штанці” „вдалася знаменито”? Чи хтось протестував проти подібних „осудів”?

При таких осудах треба вважати, що оцінюємо тільки частину, бо після пятої дії можемо пізнати, що оця „знаменита друга дія” є непотрібною в цілій комедії”.

Час повісти — зима 1919—20 року. Місце — Правобережжя на залізничній лінії Жмеринка-Одеса. Тамто вмірала тисячі Української Галицької Армії і про них згадується в повісті. Денікін, большевики, повстанці і тифозна Галицька Армія. Ідеологічно найсимпатичніше вийшов боротьбист Милорадович та не знати, чи це останнє слово автора, який може ще його післати в протибільшовицькі повстанці. Людина праці, лікар, згинув на становищі. До решти треба було кричати його устами:

„Чогож дома сидите, а не йдете до „батька” Петлюри? Думаєте, лекше йому від того, що, сидячи в хаті, будете симпатизувати йому? Ноги на плечі — і гайда! Не дають учитися, за рушницю беріться. Знаєте, як колись у нас, за Запоріжжя було?”

Автор певно згодиться, що в дійсних „фільмах” є менше дискусії, а більше руху і дії. Таж Віра Андріївна мусить сердитися на чоловіка: „Мели, мели, старий! Мухи не роздушивби, а язиком верзе не знати що. Не люблю слухати.” Щож, ніде правди діти, так воно дійсно було. Композиційно — чи не за свобідна звязь між поодинокими частинами. Більше уваги до „інструменту” („Козир був випханий з хати”) і легкости в складні.

Про цілість можна буде поговорити, коли появляться ще останні три томики.

Лука Граничка.

Отаманщина

Написав Михайло Серета, полковник Армії У.Н.Р.

Від Редакції: Маючи в першу чергу на меті збирати і подавати друком в Літописі Червоної Калини матеріали до історії останніх визвольних змагань українського народу, не можемо обмежуватися виключно до ясних, світлих сторінок цих великих днів, але мусимо зазначувати і тіні, яких по обох боках Збруча було у нас чимало. Подаємо історичні факти, такими як вони заховалися в історичних документах чи в пам'яті наших співробітників. Кируючися вище наведеним мотивом потреби досліджувати і темних сторінок нашого недавно минулого, поміщуємо в цьому і дальших числах нашого журналу цикл монографій полковника Армії У.Н.Р. Михайла Серети п. н. „Отаманщина“. Оскільки будемо мати які історичні поправки, подамо їх після скінчення циклу в окремій статі.

Революційна хвиля, що в осені 1918 року повалила гетьмана Скоропадського, винесла на широкий простір визвольної боротьби дивних людей. Ніби за порогами з невідомих могил повиходили на заклик Петлюри в кармазинових жупанах, у червоних сап'янцях, в шапках з виндики і шликами давні Запорозжці.

Дідько їх знає, де вони позичили військового до-свіду, винайшли грошові засоби; все-таки вони зібрали біля себе чисельні легіони повстанців, з якими по-вели жорстоку боротьбу між собою, забувши про ті ідейні гасла, що були кинуті Головним Отаманом.

Довго стежив за цією боротьбою Петлюра; на-решті терпець у нього увірвався і самочинні про-водирі або отамани, як вони себе титулували, були заарештовані.

Отаманщина зникла...

Не зникли лише дії і бойові пригоди отаманів; сла-ва про них і досі гуляє на широких ланах, у зелених галях і левадах, понад ставками, лиманами, озерами Наддніпрянщини.

Вражіння, зустрічі і характерні епізоди, що відно-сяться до життя, діяльності і постаті де-яких видатних отаманів, я хочу подати як ілюстрації до тієї історії визволення Нації.

Отаман Палієнко

В арештанському вагоні Штабу Дієвої Армії Палієн-ко зблід і схуд; алеж його гострі і бистрі очі палали тим вогнем, що говорив про залізну незломну волю, про невичерпані до дна душевні сили. Був на ньому темно-синій жупан зі срібними гузиками, чорна сму-шева шапка з червоним і довгим шликом, на ногах — високі жовті сап'янці. Високий, жиливий, широкий в плечах, з довгастим шляхетним обличчям і на ньому великим орлиним носом — він складав про себе у людей, навіть ворожих до нього, вражіння величної постаті. — Гей гей! Ще буде час, коли Петлюра згадає про мене. Хай мене забули люди, проте Нація запише мое ім'я на сторінках своєї історії великими літерами, — казав він, вистукуючи жиливим кулаком на кратах арештанського вагону.

В грудні місяці 1918 року, коли Директорія свят-кувала в Києві свою перемогу над гетьманом, в Жи-томірі повстав місцевий совнарком на чолі зі сином заможного фабриканта Боярським. Совнарком легко опанував місто і закликав до свого штабу начальни-ка залоги полковника Нагурного, який під загрозю

смертної кари обіцяв більшовикам служити вірою і правдою. В той же день полки 2-ої Волинської ди-візії, що були розташовані в Житоїрі, корости-шевський, левківський, житоїрський, і чорнобиль-ський, визнали більшовицьку владу. Телеграфічно довідався про це отаман верховної слідчої при Ди-ректорії комісії Ковенко, інженер, соціал-демократ, з вигляду пухкенький, низенький, рум'яний, метуш-ний. Говорив він голосно; на підлеглих завше гримав і до кожного речення додавав: — „Розстріляю! за-ріжу! повіско!“ — Ковенко запросив до себе отамана Палієнка, який в перший день вступу військ Директорії в Київ був командантом на Печерську, а тепер від-почивав в готелі Гладнюка.

— Добре! Житоїр вже в моїх руках! — радісно згодився Палієнко на наказ Ковенка, і другого дня вже крейсеравав зі своїм ударним відділом на Жи-тоїр. Мав він всього 700 гайдамаків, включаючи в це число персонал бронепотягу „Сух“, гарматчиків і шта-бових урядовців. Житоїрський совдеп числив свою залого в 15000 козаків, крім штабових і технічного персоналу. Був другий день свята Різдва, коли Па-лієнко нечутно оточив своїми гайдамаками Житоїр. Перед атакою звернувся до війська з коротенькою промовою.

— Хлопці! Житоїр на ваших очах, в 5 кіломет-рах. Візьмете, — наказу видати вам одяг і платню наперед; не візьмете — біда буде вам: кожному по-дарую на голу с... 25 канчуків.

Хлопці добре знали, що отаман не вмів жартувати. Загуркотили гармати, зацокотили кулемети, в місті спалахнула пожежа.

Збільшовичені полки в Житоїрі, що склалися ви-ключно з місцевих селян, вирішили, що виступати на фронт нема чого: во всьому винні Жиди, яких треба покарати, а потім розійтися по своїм хатам. І доки Палієнко пробивав гарматами вільний шлях до Житоїра, 4 полки в місті грабували Жидів; улашту-вали той погром, в якому пізніше обвинувачено Палієн-ка. На ранок у пишному оточенні штабу Палієнко увійшов у Житоїр. Завдання Ковенка було виконане, і надалі Палієнко вважав себе вільним від всіх зобо-в'язань перед тою владою, що концентрувалася в Києві. На Житоїр він дивився, як на свою спадщину, що придбана ним на власність ризиком життя й крові. Пригорнувши до своїх рук всі адміністративні функ-ції — судові, поліційні, самоурядові, — отаман взяв на життя готель „Франсуа“, в якому почував себе не гірше від перського сатрапа.

На його нещастя Житоїр на цей час перебував в зоні північно-західного театру військових подій, яким керував отаман Оскілко. Командарм був люди-ною амбітною і не мав бажання поступитися перед Па-лієнком прерогативами своєї влади: він наказав Па-лієнкові негайно залишити місто і пересунути на фронт.

— Встигнемо з козою на торг, — зітхнув, про-читавши наказ, Палієнко. Проте з міста не рушав. Вичекавши деякий час, на який спромоглося його терпіння, Оскілко надіслав телеграму, якою з'ясував-ши трагічне положення в районі ст. Сарни, запро-

ішував Палієнка визволити стацію від большевицької небезпеки.

Отаман наказав гайдамакам вантажитись. Перед самим від'їздом одержав він другу телеграму від овручського героя отамана Козиря-Зірка. Де-кільки разів отаман Козир-Зірко захоплював Овруч, але певно населення його мало хижачькі звичаї, бо більше одного дня він втриматися не міг. Тепер він прохав у Палієнка допомоги. Отаман з ласки своєї подарував йому бронепотяг „Сух“ і сотню гайдамаків. 31-го січня 1918. року отаман Палієнко простував з гайдамаками на ст. Сарни. На останній стації одержав він телефонограму від отамана Гришка, який зі своїм полком імени Винниченка боронив підступи на Сарни. Гришко категорично забороняв Палієнкові і гайдамакам зупинятися на його території.

— Що він, собачий син, збожеволів! — згвалтувався Палієнко, почувши про упередження Гришка. — Певно, він ніколи не чув про отамана Палієнка! Ану, хлопці, наструньте гармати! Знищу його зі всім кодом і корінням!

Почувши про бойові заходи розгніваного отамана, Гришко зпасував і, надіславши по телефону пере прошення, дав дозвіл вступити на стацію потягові з гайдамаками.

Большевицький фронт був недалеко, на ст. Домбровиці, в 6 кілометрах від Сарн; однак ні Палієнко ні Гришко людей на фронт не надсилали: кожен з них боявся бути заарештованим другим, наколиб зменшилося його військо.

Бог його знав, як довго сторожилиб отамани один другого, якби до Палієнка не наспіла телеграма командуючого фронтом Оскілка: негайно прибути в Рівне для обговорення операційного пляну.

Палієнко був обережний і Оскілкові не вірив. Аби запобігти ріжним несподіванкам, він відіхав в супроводі сотні гайдамаків і кулеметного роя. Проте Оскілко був хитріший: справу обставив так, що і гайдамаків роззброїли і Палієнка арештували і посадили до в'язниці в Рівному.

Довідавшись про це, гайдамаки, що лишилися в Сарнах, зібрали віче, на якому так репетували:

— Без нашого батька нам немає чого тут лишатися. Треба рушати до Києва, вищої влади і визволити нашого отамана!

14-го січня гайдамаки вернули до Києва, де надіслали делегацію до свого шефа, голови партії соціал-самостійників інженіра Макаренка з проханням про визволення отамана Палієнка. Макаренко обіцяв їм допомогти і прохав їх вертати, не гаючи часу, на фронт.

На передодні вступу большевиків у Київ, ударний корпус, бо таку тепер складали гайдамаки частину, вирушив на Винницю і зупинивсь на ст. Гнівань. В недовгому часі повернув до нього отаман Палієнко; також, як і раніш, був він у темно-синьому жупані, у чорній смушевій шапці і в жовтих сап'янцях. Корпус сам призначив собі відпочинок, і Палієнко мав час розважитись в м. Винниці, аби позбавити себе від сумних вражіннь, що набув він у Рівенській в'язниці.

Був у Винниці один готель під назвою „Таїр“. Опівночі, коли замикали парадні двері, з чорного ходу, ніби та тінь Гамлета, випливала велична постать отамана Палієнка з декількома адютантами. Злегенька кивнувши головою метр дотелю, який зустрічав отамана, перегнувшись у талії під кутом в 90°, він запитував:

— Розумієш?..

— Слухаю... — відповідав метр дотель.

Коротенька розмова мала магичну силу: ніби зпід землі виростали столи, а на столах устриці, курятка, балики, канделябри, квіти, пляшки.... На ранок, коли настрої гостей вимогав для душі естетичних вражіннь, на естраді з'являвся мурич, маленький, худенький, юрливий, як та дзига. Він випивав з півгличика горілки і заспівав цапиним пронизливим тенором на московсько-українському жаргоні.

— Хаїм Троцький жидок

Куди котисся!

Палієнку попадеш —

Не воротисся.

На слові „Палієнку“ він випинав груди, надував щоки, пристукуючи по підлозі деревляними підметками.

Всьому буває кінець: довідавшись про бойові пригоди Палієнка, Головний Отаман наказав штабові діввої армії арештувати отамана і його штаб.

Штаб армії доручив перевести цю езекуцію полковнику Аркасу. Аркас заманив Палієнка на ст. Тюшки, де арештував його, штаб і комендантську сотню. Арештованих відрядили до Камінця, де мали учинити над ними суд і розправу.

Го був мент, коли в Камінці повстав Комітет Охорони Республіки, що визнав радянську програму і переводив її в життя. Члени Комітету Аркадій Степаненко, Володимир Чеховський, Мазепа, М. Ткаченко, Романенко, Лизанівський, Малик та інші — запропонували військовим частинам, що перебували в Камінці, обрати собі начальство через вибори. Військові люде не знали, що робити і кого слухати. Визволив їх з того розпучливого стану Палієнко. Слідча комісія, що привезла його до Камінця, по-

Л. Перфед'кий

В огні повстань

чувши про Комітет Охорони, розбіглася, і отаман опинився на волі. Тогож дня він прийняв у себе делегацію від залоги міста, попередивши її такими словами:

— Комітет вже в моїх руках“...

І дійсно, у ночі Комітет був ним арештований.

Для Директорії це було великою несподіванкою: якраз Петлюра формував лівий кабінет міністрів, до якого запросив де-яких членів з Комітету Охорони. Петлюра не давав собі ради, як йому вийти з такого прикрого положення. Штаб Армії дав розпорядження коменданту Ярмолинець полковнику Шандруку арештувати Палівка і доставити його в штаб Армії

Це зарядження Шандрук виконав. Яко бувший семінарист, Палівка любив латинські сентенції, і своїм знайомим, що навіщали його в арештанському вагоні, казав:

— Отож, як бачите... sic transit gloria mundi.
(Далі буде).

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИС ЖЕРВА ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 Р.

(Продовження)

Дорошенко, Дмитро: Памяти тих, що полягли під Крутами. (Поміщено в брошурі Р. Давного „Про Січових Стрільців“, при кінці, на стор. 73—79).

Думін, Осип: В день 30-го квітня 1918 р. „Стрільська Думка“. Староконстантинів, 1919, Ч. 61.

Думін, Осип: До історії повстання от. Зеленого

проти Директорії У.Н.Р. „Свобода“. Джерзі Ситі (З. Д. Америки), 1927, Ч. 227—228.

Думін, Осип: До Київ (Спомин). „Новий Час“. Львів, 1923, Ч.Ч. з дня 11 і 15 листопада.

Думін, Осип: Друга сотня О.З.С.С. Від сформування до 16-ого листопада 1918 р. „Стрільська Думка“. Староконстантинів, 1919, Ч. 61.

Думін, Осип: Козацьким шляхом. (Зі споминів про побут в партизанському відділі в Гоцкові) „Січові Вісти“. Львів, Ч. 5/6 з 1922 і Ч. 1/2 з 1923 р.

Думін, Осип: Мій пам'ятник*) (1917—1918 при С.С.) „Стрільська Думка“. Староконстантинів, 1919, Ч. 54 до 56, 58—60 і 63. (Ці спомини недокінчені).

Дяків, Яромір, майор тен. штабу У.Г.А.: Мое прожите. (Спомин із життя інтернованої гірської бригади У.Г.А. в Нім. Ябліннім Ч.С.Р.) „Український Скиталець“. Відень 1922, Ч. 26, стор. 12—17.

Дяків, Яромір, майор тен. штабу У.Г.А.: Стратегічне положення У.Г.А. по переході через Збруч літом 1919 р. „Український Скиталець“, Відень, 1923, стор. 13—16.

*) В Калиновича згадано також, але подано хибно числа „Стр. Думки“, в котрих був печатаний цей спомин.

Похибки друку в Ч. 2. Літопису Червоної Калини

Стор.	Шпальта	Стрічка	в	має бути
5	1	10	з долини „Berliner Tagblatt“	„Berliner Tageblatt“
5	2	5	з долини	спинення
6	1	4	з долини	до статті
6	2	19	з долини	критичної
6	2	3	з гори	виж
7	1	1	з долини	„смути“

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

1. річник / Число 3. / Грудень 1929.

*

З М І С Т

	Стор.		Стор.
До давнини		Як я був Усусом	
Н. М.	2	Як писався літопис проф. Боберського — Лука	
З Великого Лугу	2	Граничка	13
Від Адміністрації	4	З днів тривоги на Покутті	
Перша стріча		Хроніка 23—28 травня 1919 р. Докінчення . .	15
Докінчення — Роман Купчинський	4	Дім Інвалідів в Парижі	
Листопадові події на Великій Україні в 1918 р.		Hôtel des Invalides. Докінчення — В. С. Левицький	19
Евген Зибанкович	6	Рецензії і замітки	20
З днів У.Г.А.		Отаманщина	
Картина із денника 17-літнього учасника визвольних змагань Бекаленка	9	полк. Михайло Середа	23
З діяльності Тов. Охорони Вовниих Могила	11	Бібліографія	
		Спис жерел до історії української визвольної війни 1914—1921 р. Продовження — А. К.	24

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛНИ

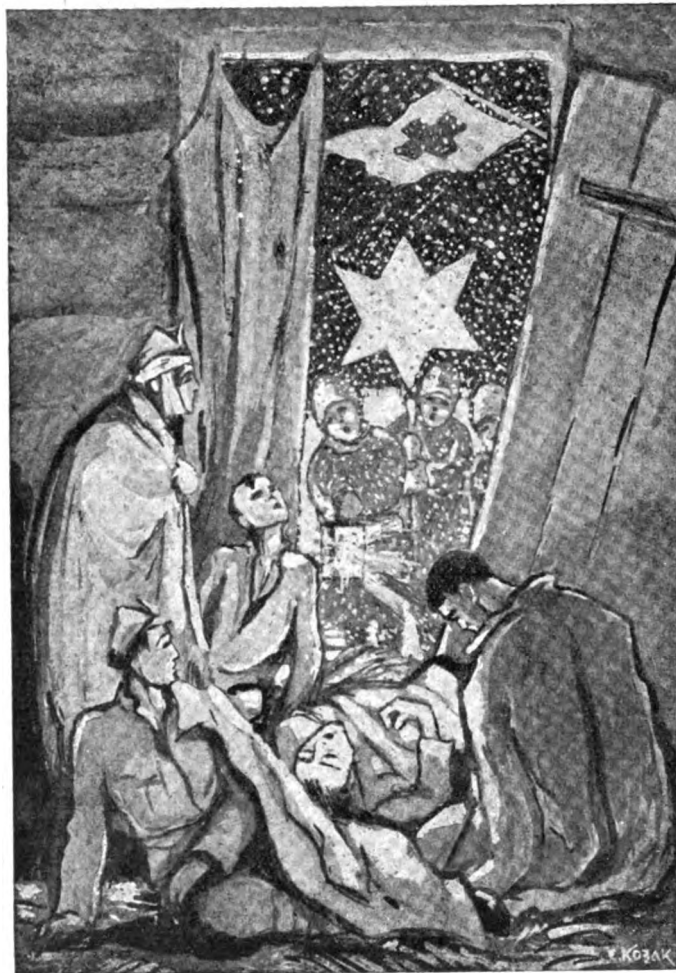
ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 1. *

СІЧЕНЬ

* 1930

Різдво У.Г.А. 1919/20 р. на Великій Україні

(Мал. Е. Козак).

Wyciąg z protokołu wspólnego z dnia 17. XII. 1929 r. Sąd okręgowy we Lwowie Wydział karny XXIV. w sprawie Pr. 472/29 na posiedzeniu niejawnym w dniu 18 grudnia 1929 r. po wysłuchaniu zdania Prokuratora okręgowego postanawia: a) zatwierdzić po myśli przepisu z art. 76 rozp. P. R. P z dnia 10 maja 1927 r. Dz. U. Rz. P, Nr. 70 45 poz. 398² dokonane dnia 14 grudnia 1929 r. przez Starostwo Grodzkie we Lwowie zajęcie druku pt: »Litopys Czerwonoi Kałyny« Nr. 3 z hрудnia 1929 r. z powodu artykułu pt: »Z dniw triwohy na Pokuttju« ustęp 1) »Donesenja pro worożyj nastrij selan-polakiw« w całości 2) »Zwity rozwidczykiw« w całości 3) »Pryhotowiennja do powstannja«, 4) »Polski bojiwki« w całości, 5) »Rumuński wijska« w całości zawierających znamiona zbrodni z § 65, a) uk. i, występku z §§ 302 i 305 uk. b) zakazać po myśli

przepisu z art. 72i cytowanego rozporządzenia rozpowszechniania powyższego czasopisma.

Zarazem wydaje się odpowiedzialnemu redaktorowi tego czasopisma nakaz by orzeczenie niniejsze umieścił bezpłatnie w najbliższym numerze i to na pierwszej stronie pod rygorem następstw przewidzianych w art. 60 tegoż rozporządzenia.

Przewodniczący:
J. Antoniewicz wr.

Protokulant:
Z. Kulczycki wr.

Za zgodność
Müller
Starszy sekretarz

Віздваний сполин.

Кривенькому й Крогульцеві
на коляду.

Подільський околіт, солом'яні вязки,
Котрими Настя у печі палила,
Пісні чумацькі і тоті казки,
Що їх мені Яницька говорила,
І свічку леву на круглому столі,
Ялинку і дідух, я бачу, мов у сні.

На гиллячках зелених „офірки“,
Почеплені тремтячою рукою
Дяка Іллі, палають, як зірки,
Вповиті димом сизим, як імлюю —
І ясно, так ясно, що ніде
Мені яснійше в світі не буде!

Округлий стіл, білесенький обрус,
Пахучим сіном в хаті піл накрився,
Як у стаєнці, у котрій Ісус
Перед літами з Діви воплотився, —
Борщ, риба, кутя і розмови щирі...
Чи ти бував коли на кращім пирі?

Нараз ворота: „скрип!“... Бренять дзвінки,
Хрустить мороз на стежці під ногами,
В вікні „звізда“... Ах, це колядники
Прийшли до нас з прастарими піснями,
І ніби гомін проминулих днів
Лунає цей найкращий в світі спів.

В нім чується степу широкий дух,
Слова буйні, окрилені мечами,
В нім чується якийсь нестримний рух,
Захоплення життям аж до безтями,
І плеск весел, шовкових шум вітрил,
І львиний рев і помах дужих крил.

На бік журбо! Щезай язво турбот!
Іливуть Дніпром золотокуті човни,
Байдуже їм Хозар, чи Грек, чи Гот,
Лицарського завзяття серце повне!
Іливуть співаючи і слів стрілки
Влучають в душі кволі... колядки...

Погасли офірки. Остання коляда
Прогомоніла. Темно, тихо стало.
Літа пливуть нестримно, як вода,
І чи багато їх нам ще остало?...
А всеж таки я крізь простір і час
Згадки! На Святий Вечір кличу вас.

Л. Л.

В чотирикутнику смерти

(Передріздвяні спомини з 1919 р.)

Містечко Браїлів на Поділлі таке, як то бувають старі українські містечка десь на малюнках або штихах — з підсінями, заїздами, з дахами мохом порослими від старости й повигинаними ніби китайська пагода. Тільки денедє біліють під зеленкуватою бляхою вже новітні дімки, що так дуже разять око розбиваючи цей задумчивий настрій та від яких віє якимсь дивним, непривітним холодом. В середині містечка базар. Як звичайно — з будками, піддашами, столичками та бублейницями, що куняють, грючесь зимою над глечиками.

В таких українським старім містечку начеби від віків нічого не змінилось. Люди живуть своїм життям як і давно колись. А навіть і ця хуртовина 1919 та 1920 рр., з усіма страхіттями домашньої війни, це так як витягнена і отрясена з пороку стара картина, що тільки відновилась. Все те вже діялося колись і колись вже було.

Тут і повстанці з Шепелем, і пошести, і большевицькі напади — скрізь чигають страхіття, виривають ніби марева давні постаті, давні події з минулого, з часів «руїни». Бо чи ще треба більшої руїни як ославлений чотирикутник смерти з 1919—1920 рр.?

На початку зими 1919 р. прийшла до Браїлова 1-ша Бригада УСС. Не прийшла, а краще сказати, приволіклася, бо в дійсності не було вже кому машерувати; стрільці, як тіни, ледви плентались за возами, а на возах їхало безліч хорих, навантажених, як селедці.

Все це злягло в Браїлові по жидівських домах, по заїздах, підсінях і де лиш попало.

А пошесть лютувала і не перебирала. Похорілись і в команді бригади, хоріли й команданти курнів, сотень, чет та батерій; старші, молодші, без розбору — старшини і звичайні стрільці. Браїлівський цвинтар заповнився небаром новими могилками, новими гостями — Галичанами. Вже й рук не ставало копати гроби. Померших ледви запорпувано в замерзлу землю, а бувало й таке, що пси розтягали поза цвинтар обгризені руки та ноги...

Жахливі були це часи. Але привикалося і до цього. Кожний махнув уже на все рукою, бо на війні привикається до всяких страхіть тим більше і до смерти. Тільки що ця смерть, така неволяцька і безпошадна, нависла гнітуchoю зморою над всіма та ще з тим заедним вичікуванням на неї, з тою психічною перевтомою і безнадійністю положення. Таке вичікування оста-

Зима 1919/1920 р. У. Г. А. на Великій Україні. — Мал. І. Іванець.

точної черги, це те саме що засудженому по відчитанні присуду, дождання через останню годину на шибеницю, або на розстріл.

А ці години тревали в Браїлові довго. Бо тягнулись цілими днями й тижнями та доводили нерви до краю. Коли було дивитися, що діється довкола — як гинуть найблищі знайомі, найщиріші приятелі і що на це нема ніякого рятунку, — коли було подумати, що завтра, чи нині станеться те саме з іншими, а вкінці і з тобою, то дур голови імався, досада брала на весь цей «цивілізований» світ, на всю оту «демократичну» і «високо гуманну» Європу, що так «ущасливила» народи.

Та діялися ще жахливіші речі на світі, хочби і ці з «чрезвычайками», а проте Европа надто не зворушувалася; навпаки всесильні дипломати з большевиками за одним столом радили й пирували.

Таке вже в світі право, що слово не за тим, по чим боці правда, а за тим, хто має силу, або гроші, байдуже, звідки вони не були.

Я кватерував тоді з нерозлучним своїм кватирантом з часів війни Романом К. Ми жили в жидівським домику в середмістю, займаючи невеличку кімнатку на кінці будинку, старого й низького, що нагадував давню коршму.

Наша кімнатка маленька й затишна була для нас своїм окремим світом, що здавалося, ховався від усіх тих важких думок, страхіть та переживань.

Вечерами тов. К. сідав за стіл і снував думи. Писав тоді поеми про недолю скитальщини та «Оду до братів Словян», яка надихана була не лише жалем, але й жадобою пімсти. Ода ця робила на всіх велике вражіння і ходила опісля в численних відписах поміж стрілецтвом.

Господинею нашої хати була жидівка, що довгі місяці пролежала в ліжку скатована в часі погромів. Вона мала дві доньки, що могли бути правдивим зразком посвяти й любови до матері. Цілими ночами вони не спали, доглядаючи хору, а кожний найменший порух її виявляв на їхніх обличчях дивну тривогу й жах.

Ці добрі доньки так піклувались недужою, що вона прийшла небаром до себе, хоча ніодин лікар не давав

спершу надії: вся була побита й поранена, навіть ребра мала поломані.

Браїлів містечко наскрізь жидівське і до українства відносилися там, з відомих причин, не дуже то прихильно. Та Галичан всі любили. Мало цього — браїлівські Жиди почували просто жах на згадку, що Галичани моглиб кудись відійти.

І не була це окрема любов, лиш привичка, а може віра, що поки є Галичани, поти спокою; хоч ніде правди діти, сили тодішньої Бригади УСС. були вже ніякі; залишилася ще тільки грізна назва...

І на нашій стояці відносилися до нас домашні з нерозгаданою якоюсь пошаною та любовю.

Вони привикли були боліти кожним нашим новим горем, кожним нашим новим нещастям, що так сипалося тоді нам на голови.

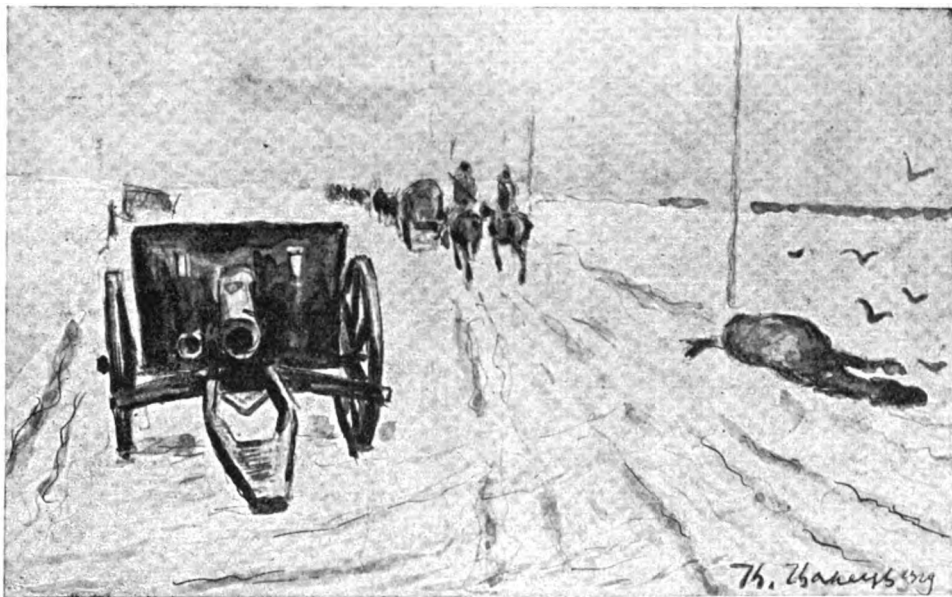
Бувало як хтось із нас кватирантів застогне, або закашляє у своїй кімнаті, то хора мати посилає за-

сіських »бутербродів«, »вакзалів« та »нахалів« і старався переконати колишню гімназистку, що Українці мають куди вищу, бо вікову й своєрідну культуру, що українська народня творчість не має собі рівної та що геніяльність Шевченка полягає в тому, що другого такого не було й не буде на світі.

На допомогу сестрі приходила зараз-же друга — старша сестричка і вже на порозі перебивала балачку силкуючись навести нові аргументи. Та і їй не вдавалося, а мій товариш відносив остаточно нову побіду над цими двома »жрекинями« російської культури, які вкінці погоджувались з українством, але обов'язково з вимівкою: »Так, ви Галичани то Українці, а наші, то ні...«

В кімнатці, де ми жили, були на біло мазані стіни. По тих стінах мій товариш записував собі всякі рими та віршовані думки, а я з нудьги рисував часом карикатури. Вже десь рік по нашій виїзді з Браїлова, як ми вже були в Галичині, повернув з Великої України один знайомий, який втікаючи від большевиків випадково попав на цю саму квартиру. Він розказував, як йому показували ті записки наші на стінах і як їх там зберігали для »історії«. Ті місця були позаклеювані папірцями, а зверху позабілювані вапном, щоб не добачило непрошене око. Цього втікача дуже щиро гостили та крадьком передержали, а про Галичан згадували з великим піетизмом в цілому Браїлові.

В часі постою Бригади УСС. в Браїлові шалів такий страшний тиф, що здорових майже не було. Не було кому командувати бригадою, ні іншими частинами, а по старшинах, які перше сходились до спільної столівки на обіди та вечері, і слід застиг. Коли одного разу зайшов я туди, щоби з кимось побачитись — пустою віяло від порожніх сто-

Рік 1919/20. У. Г. А. відходять на Одесу. — Мал. І. Іванця.

раз котрусь із доньок, що весь час сиділа коло неї, аби пішла та зазирнула, чи не захорів вже котрий на тиф.

Звичайно ми не могли бути тоді ні веселі ні вдоволені.

Мій товариш ще якось почував себе сильніше і краще, опановував нерви. Він був спокійний, писав, або грав на гітарі. Я заєдно журився тим, що діялось довкола, ходив мовчки по кімнаті, вистукуючи однамітними кроками. Якийсь дивний жаль за всім, що пропало, якась безнадійність лягала тоді на душу. А тут ще все ці самі зголошення: »той а той помер, стільки а стільки згинуло в ночі коней, нема вівса, нема сіна, коні жолуби їдять, нема їх кому напоїти, нема кого на стійку поставити!...«

— Чого ти ходиш як мумія, чого думаш!... — пошварював на мене мій приятель. — Нічого не придумаєш, плюнь і тільки!..

В часі таких настроїв у кімнату входила зараз котрась з жидівочок, щоб нас розважити.

Розказуючи про давні кращі часи, брала звичайно гітару до рук і починала співати. Знала багато українських пісень та романсів, яких у нас не співають. По співі заводилась балачка на літературні теми, і обов'язково суперечка про висшість російської культури. Мій товариш своїм способом кепкував собі з ро-

дів та крісел. Сиділо лиш кількох наймолодших підхорунжих, які в тих часах одинокі піддержували ще настрої та дійсно не тратили гумору ні фасону.

Вони проходились під вечір по браїлівським »корзі« залицяючись до браїлівських жидівочок, які звичайно улаждували в їх честь всякі вечірки та сходини по домах. Хто пригадує собі ці часи і це браїлівське »корзо«, по якому отарами блукали свині, риучись у болоті, і цей »швунг« наших підхорунжих, мусить сердечно засміятись.

Підхорунжі видавали тоді і свою »стінну газету«. Це були сатиричні летючки наклеювані на телеграфічних стовпах та парканах, в яких дотепним способом подавано всякі новинки та відомости здебільша повидумувані. Діставалося в цих підхорунжівських бюлетинах найбільше Антанті та нашим легковірним політикам. В цій сатирі відчувалося і досада і цей »передсмертний« але здоровий гумор. Були там і новинки з браїлівського »корза« та особисті вісти.

Браїлівська публіка залюбки вистоювала під стовпами та парканами, страшенно цікавилася тою »стінною газетою« та тим способом вчилася по українськи читати. Була це непримушена українізація, зокрема для жидівочок, які нетерпляче очікували кожночасної появи цього »органу підхорунжих«.

(Далі буде).

Між Білою Церквою і Мотовилівкою

Написав А. Крезуб

Сьогодні факт, що Скоропадський від самого початку свого гетьманування стремив до відбудови Великої Росії, не є ніякою таємницею. Покласти Україну першу на жертвеннику ідеї об'єднання цих країв, що завдяки революції відірвались від Росії, відіграти ролю другого Хмельницького, котрий 1654 р. привів малоросійських козаків — як каже в своїх спогадах задушевний друг Скоропадського, ярий російський монархіст «герцог Лейхтенбергскій» — під берло царів, було весь час його задушевною мрією*). Шляхом повільної розбудови до всеросійського Півноччю, а далі федерації, мала Україна стати знову складовою частиною імперії, знову влитися і на віки вже потонути в російському багні.

Правдиві цілі гетьмана і його уряду звичайно ковалися за самостійницьку фразеологію, але конкретні акти цих обох чинників були надто проглядні, щоб в українській суспільності не розбудити недовіря, чужинності і певної протиакції. В початках гетьманщини ця протиакція носила оборонний характер. Наступ поведений об'єднаним фронтом російської реакції в парі з різними відмінами «революційної демократії» не тільки проти державно-політичних здобутків української нації, але і проти цілого українства як такого, примусило і українські політичні партії шукати між собою зближення і порозуміння.

Завдяки становищу гетьмана і німецьких воєнних кругів, зорієнтованих, як відомо, також на відбудову єдиної неподільної Росії, наступ російських елементів на українство ставав чимраз більше нагальним. Де далі воно опинилося в такому становищі, в котрому не ходило вже і про державність, про цю чи іншу політичну її форму, а просто про буття чи небуття української нації як такої.

Поставити таму руйнуючому і роздавляючому все, що носило якінебудь признаки українськості, розгонові об'єднаного російського фронту, ратувати принайменше культурні цінності від загибелі, це стало кличем, під яким пішла консолідація живих сил нації. Бажання дати відпір московському натискові спомаганому гетьманом і київською Оберкомандою не залишилось бажанням тільки, а знайшло свій вислів в організації українського національного фронту під фірмою «Українського Національного Союзу».

Не бажання насильного повалення існуючого державного ладу, не бажання нагальної зміни соціальних відносин стало базою для утворення українського національного фронту, а просто необхідність дати відпір московському наступові був тим категоричним імперативом, що змусив українську суспільність зглядно її партії об'єднатися. І дійсно «Український Національний Союз» «був явищем — як писав (в «Новій Раді») перший його голова А. Ніковський — найбільшого почуття національної самооборони». Вирівнюючись паралельно до гетьмансько-російського фронту, українські політичні партії хоч, і виставляли програму, в якій говорилося, що метою У. Н. С. є утворення міцної самостійної Української Держави і боротьба за законну

*) Герцог Г. Н. Лейхтенбергскій: Воспоминанія обь «Украинъ» 1917—1918. Стор. 32.

владу відповідальну перед парламентом, що мало означати заповідь боротьби з гетьманщиною, в дійсності думали інакше. Реальна програма У. Н. С. не була ні революційною ні безкомпромісовою, навпаки вона свобідно зміщала в рядки порозуміння і співпраці з гетьманщиною під скромною умовою, що вона стане принайменше на захист української культури. Програма накінець була в дійсності подумана як мemento для гетьманського уряду, тактикуж УНС в реальній його праці визначала програма мінімум, програма — як її характеризує Христюк — «малих діл», що з гетьманщиною мирилася як з фактом*).

Але гетьманщина задивлена у райдушну ідею відбудови Великої Росії, в якій Україні належало «заняти перше місце», відкинула тиху, подану чорним ходом оферту на співпрацю з боку представників української суспільності і не оглядаючись на ніщо, чи пак оглядаючись на інтенції київської Оберкоманди — поплила на зустріч своїй загибелі. УНС переконавшись, що його заходи знайти якийсь порозуміння противна сторона збуває нічим, що «буржуазію ніякими переговорами ні конференціями — як каже Винниченко, другий його (УНС) голова від 18. вересня — не можна примусити здати хоч крихітку влади**»), мусів шукати якогось виходу зі створеного положення.

Негативне відношення гетьманщини щодо порозуміння з українськими національними кругами, зміцнений наступ російських, зарівно як реакційно — чорносотенних так і демократичних елементів, як також політика німецьких військових кругів, що двом першим чинникам служила за охоронний вад, а до певної міри і за рушійну силу їхньої акції — визначили дальшу тактику УНС.

Відсунутий своїми спробами порозуміння з гетьманщиною і бажанням ратувати українство перед розгромом зі своїх принципіальних позицій, УНС згодом опинився на «лінії смерті». Перейти поза неї було рівнозначне з цілковитою резигнацією з боротьби хоч-тяйби в наймигчих, найльоальніших формах, рівнозначне з національним самозапереченням, а оставатися перед нею супроти відкинення гетьманщиною оферти на порозуміння і співпрацю являлося абсурдом.

Назаяні приготування гетьманського уряду до ліквідації української державності, розперезаність і поглиблення терору у відношенні до українства зі сторони московських неділимців, а вкінці натиск низів, в яких накопичилася велика сила невдоволення до гетьмансько-московсько-німецького режиму — все те змусило УНС знову вернути до своєї програми максимум, заняти знову свої національно-політично безкомпромісові а тактично боеві позиції.

Рішення Скоропадського ущасливити «Малоросію» обіймами «матушки»-Росії зірвало і цей вузький тabor, що зв'язував ще ці два осередки, два політичні табори між собою. Що гетьмана нічо не зуміє завернути з його шляху, що він не зречеться відіграти до кінця своєї вимріяної ролі «другого Хмель-

*) П. Христюк: Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр. Том III. Стор. 90.

***) В. Винниченко: Відродження нації. Том II. Стор. 87.

ницького», але не цього Хмельницького, що відновив українську державу, а того, що завів Україну під високу руку російських царів — було ясним. Колиж УНС хотів далше репрезентувати волю української нації, бути носієм її змагання за всяку ціну вдержати державну самостійність, то річ ясна, його політика дипломатичними засобами мусіла скінчитися...

»Війна — говорить великий німецький воєнний теоретик Клязевіц — є продовженням політики тільки іншими середниками, є актом насилля з метою змусити свого противника сповнити свою волю«. І звичайно, що в цій хвилині, коли Скоропадський ставав на службу єдиної «недільної» Росії, в хвилині, коли ліквідував державну самостійність України і зводив її знову до стану провінції майбутньої російської імперії¹⁾, продовжати свою політику міг УНС тільки «іншими середниками».

Змусити противника, то є гетьмансько-російський бльок сповнити його волю, оставити Україну в супокою і зрезигнувати зі своїх федеральних затій, цього ніяка дипломатія не була в силі. Посередньої дороги для УНС, коли він сам не хотів зрезигнувати зі своєї ролі, коли він не бажав уступати зі своєї позиції, не було. Він мусів відкликатися до насилля, до останнього аргументу політики, яким є — війна.

Однак УНС зглядно його, наділений всіми повноваженнями в ніч з 13 на 14 листопада орган, що назвався Директорією, мав не тільки негативні цілі, йому ходило не тільки про само повалення гетьманської влади, а з тим і російського засилля, він мав і позитивні цілі. Їх зясовує Інспіратор і головний організатор війни-повстання проти гетьмансько-російської спілки Винниченко.

»Директорія — каже Винниченко — розпочинаючи революцію, поставила її під прапор демократичних гасел і відновлення Української Народньої Республіки, повернення всіх демократичних свобод, знищення старостів і відновлення демократичних місцевих як мійських так і земських самоврядувань. В соціальной сфері: земля селянам, восьмигодинний робочий день, охорона професійних інтересів працюючих, словом, усе це, що разураз стояло в програмі всіх українських урядів»²⁾.

Подібно заявляє Микита Шаповал, друга людина, яка поклала найбільше праці біля організації повстання. »Ночуючи разом з Винниченко»³⁾ — пише він — не раз ночами обговорювали всі деталі затіяної нами справи, як з погляду політично-програмового і тактичного, так і організаційно-технічного. Ми прийшли до думки, що гаслами повстання мусить бути: повалення гетьманщини і відновлення УНР., усунення Німців з України, скликання українських Установчих Зборів»⁴⁾. Коротко говорячи, Директорія скинувши гетьмана і звільнивши Україну від російсько-німецької опіки постановила захопити владу в свої руки і відновити Українську Народню Республіку.

Річ очевидна, що Директорія мусіла числитися зі всіми можливостями. Вона мусіла бути приготованою і на це, що вірні гетьманові війська разом з Німцями здавлять всякий ворожий гетьмансько-російській спілці,

¹⁾ Річ зовсім певна, що колиб Колчаківі і Денікінові було уда-лося скинути большевиків, Росія булаб знова станула монархією. Державний устрій бувби подиктував цей, хто мав силу.

²⁾ Винниченко: тамже — III/1:2.

³⁾ За Винниченкою і Шаповалом під той час слідила гетьманська поліція і вони ховались разом на одній конспіративній квартирі.

⁴⁾ М. Шаповал: Велика революція і українська явзвольна програма. Стор. 122.

а до певної міри і Німцям — рух. Вона мусіла числитися з цим, що в останній хвилі всі її сподівання на народні маси заведуть і вона з Окремим Загоном Січових Стрільців (О.З.С.С.) з Білої Церкви, що мали, як відомо, стати ядром повстання, останеться сама.

Тому зовсім не диво, що на одному засіданні, на якому розбиралося питання боротьби з гетьманом Скоропадським і його російськими спільниками, ес-ефи (українські соціалісти-федералісти, у. с. ф.) назвали її «небезпечною авантюрою», яка безумовно не вдасться й яка принесе незвичайну шкоду всій українській справі». Аргументи М. Шаповалова, що УНС може числити на 40—50 тисяч певного війська їх не переконали.

»Тоді я — каже Винниченко — вніс «поправку» й сказав, що певного війська в нас може бути, коли воно остаточно рішиться на виступ, півтори тисячі. Але річ не у війську, не в фізичних силах. Річ навіть не в тому, чи вдасться чи не вдасться нам наша справа. Я цілком припускав і навіть майже певен був, що нас розібють, розженуть, розторощать. Діло було зовсім не в тому, а в тому, що цим виступом ми регабілізуємо ідею національного українського руху серед нашого народу, де політика Центр. Ради, Німці і гетьманщина так запаскудили її, так спровокували і огидили, що маси без всрожости не можуть чути слова Україна»¹⁾.

Як задивлявся на майбутнє повстання Гол. Отаман Петлюра, цей найбільший український оптиміст, якого безграничний оптимізм став його трагедією? »Я знаю, ми йдемо на певну загладу — мав він сказати перед виступом СС, — алеж ми мусимо зробити це для самої історії. А знаєте, в мене дуже погідно на душі, я чомусь то вірю в нашу перемогу»²⁾. Інша версія передає, що Петлюра дивився на повстання, як на цілковито програну справу. На заміт одного зі старшин СС, що повстання не має ніяких виглядів, мав Гол. Отаман сказати: »Я знаю, що ми йдемо всі на загибель. Однак ми мусимо це зробити. Ми мусимо пожертвувати собою. Ми нашою кровю запротестуємо в очах світа, і це буде доказом, що Україна не годиться і ніколи не згодиться на федерацію з Московією. Це має бути крик одчаю народу, котрий насильно женуть в обійми ненависної Москви і доказ його любови до рідного краю»³⁾.

Та хоча члени Директорії, а принайменше Винниченко і Петлюра, числилися з невдачею повстання, хоча були приготовані і на найгірше, то всетаки віра в кінцевий успіх своєї справи була в них сильнішою над ріжного рода сумнівами і непевностями. Ні Винниченко ні тимбільше Петлюра (коли взяти під увагу першу версію) не були в дійсности такими песимістами, щоб вірити в цілковиту безвиглядність боротьби з гетьманом Скоропадським. Їх песимістичні настрої були, психологічно беручи, не дефетизмом, не резигнацією, не погодженням з думкою, що піднята нами війна має бути тільки протестом, історичною демонстрацією, на якій мало все закінчитися, а духовим, так сказатиб, приготуванням до продовження боротьби в гірших умовах.

¹⁾ Винниченко: тамже II, 94—95. — Відомо, що гетьманські «карательні отряди», куди зібрались були найгірші російські чорносотенно-погромицькі елементи, катуючи і біючи українських селян нагайками, приговорювали: Не ми тебе бемо, а твоя українська влада, нашою рукою бе тебе Україна.

²⁾ Р. Давний: Про Січових Стрільців. Відень 1921. Стор. 43.

³⁾ Кірило К(ушнірук): Мої спогади про перші дні повстання, «Стрілецька Думка» ч. 6, з дня 6 падолиста 1919.

І що не тільки про саму історичну демонстрацію ходило Директорії, що мала чи могла закінчитись загибеллю її самої і загибеллю СС., видно з рішення піднімати повстання не в Києві, а на провінції. На київських вулицях справді була змога голосно запротестувати проти федерації і з честю загинути, але це справі визволення України булоб допомогло менше, як боротьба от хочаби в формі малої війни (партизанки) на зразок селянських повстань літом 1918.

»Нам треба було встигнути, поки нас не зліквідовано — каже Кедровський, — тодішній начальник II-гої Управи Головного Штабу Республіканської Армії — запалити іскру повстання, що привелаб до вибуху на всіх просторах України.

Лише тоді, навіть програвши тут в Білій Церкві, рештки нас, що вирвалисяб з гетьмансько-московських кліщів, змоглиб з інших осередків України провадити повстанську боротьбу¹⁾.

В дійсности так само думали і провідники повстання. В найгіршому випадку будуть розгромлені СС., але іскра кинена ними в маси, числили, інша річ чи справедливо чи ні, організатори війни з гетьманщиною, не погасне, а запалить вибуховий матеріал призьбраної ненависти до гетьмансько-московсько-німецького режиму і розятрить його до всеукраїнської пожежі. На таку евентуальність му-

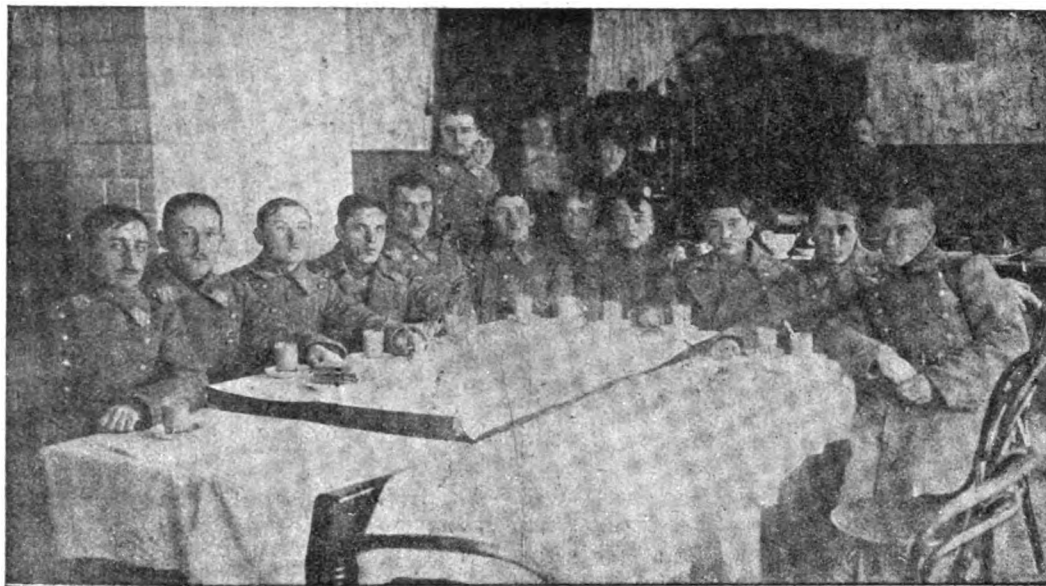
сілі приготовитись всі; поверховний песимізм в цьому випадку мав на цілі гартувати так сказатиб душу і зробити її відпорною на евентуальний удар судьби. Це була спроба забезпечитись перед розчаруванням і дійсною резигнацією, якої треба було надіятись тоді, колиб провідники повстання робили собі великі надії, а вони вже на самім початку провалились. »Споліватися найгіршого, щоб вийшло найкраще — от це містична форма, яка лежала в основі формального песимізму Винниченка. В Петлюри-ж не було і цього. Висловлюючи конвенціональні допасовані до ваги хвилі фрази про безвиглядність боротьби з гетьманом, він рівночасно давав волю своїм безмежно оптимістичним почуванням виключаючим зневіру.

Піднімаючи боротьбу з гетьманом, російськими неділимцями і Німцями, провідники повстання, мимо допускання всіх можливостей, всежтаки в душі вірили в успіх своєї справи. Не з метою історичної демонстрації, не з метою тільки протесту підносили вони прапор війни, а з конкретними, як ми бачили, бажаннями: захопити владу в свої руки і відновити знищену гетьманщиною Українську Народню Республіку.

Туг доходимо до цього питання, на яке має відповісти отта статейка, а саме: як УНС зглядно Директорія зорганізувала цей акт насилля, який мав при-

мусити противника до сповнення її волі, в який спосіб словом задумала вона перебрати на Україні владу в свої руки. Конкретно отже ходить про стратегічний плян Директорії і про це, як його переведено в життя.

Звичайна річ, що сама Директорія занята передовсім політичними справами не могла кермувати повстанням в чисто воєнному змислі. Для цього створився фаховий орган то є Оперативний Штаб, на чолі котрого поставлено ген. Осецького. Коли створився Оперативний Штаб, напевно не відомо. »У вересні 1918 р. я — каже М. Шаповал, тоді голова комісії «мжнародніх зносин» при УНС — змовився з Андрієм Макаренком, ген. Осецьким, полковниками Павленком

Частина Залізної Бригади або Охоронної Сотні проф. Грушівського за Центральної Ради

і Хилобоченком працювати в напрямі підготовки повстання. Цей плян заздалегідь був вирішений трома членами Центрального Комітету соціалістів-революціонерів (Григорієв, Лизанівський і я). У вересні значиться формального Оперативного Штабу ще не було, а була група людей підготовляюча повстання у воєнному напрямі. Ця група працювала так сказатиб колективно не розділяючи ні своїх функцій ні не розграничуючи своїх компетенцій. М. Шаповал прим., як голова комісії міжнародніх зносин, не тільки держав звязок з командірами поодиноких військових, ворожих гетьманові частин, але і сам видавав їм накази чисто військової натурі.

Оперативний Штаб, в дійсному значінню цього слова, сформовано, здається, щойно в останніх днях жовтня, то є тоді, коли повстання було вже остаточно рішеною справою. Про склад Оперативного Штабу в тих днях сказати багато не дасться, відомо тільки, що дня 30-го жовтня УНС поставив СС.-ам пропозицію вислати туди т. є до Оперативного Штабу двох своїх представник в. Стрілецька Рада тожог самого дня розглянула цю пропозицію і згодилась на неї. Після того від ОЗСС. як його делегати увійшли в склад Оперативного Штабу військовий старшина (підполковник) А. Мельник і сот. Ф. Черник¹⁾. Пізніше дещо, в Білій Церкві вже, його склад такий: нач. штабу — ген.

¹⁾ В. Кедровський: 1918 Рік, «Свобода» (америк.) ч. 153 з дня 2. липня 1929,

¹⁾ М. Шаповал; тамже, Стор, 121.

Осецький, нач. I-ої Управи (оперативної) — полк. Василь Тютюник, II-ої Управи — полк. Вол. Кедровський. Командуючим на фронті призначено полк. Коновальця¹⁾.

Перейдім тепер до стратегічного плану підготовки війни проти гетьманщини. В цьому місці не від річи буде сказати дещо про те, що таке стратегія, а рівночасно, що таке тактика. На ці два засадничі у воєнній штуці поняття одної загально прийнятої дефініції не має; кожний військовий теоретик очеркує їх по своєму.

І так Клявзевіц прим. називає стратегією науку про примінення боїв для цілий війни, а тактикою науку примінення боєвих сил в бою. Після погляду французького військового теоретика Жоміні (Jomini) стратегія є штукою проводу арміями на театрі операцій, тактика штукою проводу частинами на полі бою. Найкраще пояснення цих двох понять, по думці відомого німецького воєнного письменника Балька²⁾ дає проф. Дельбрік (історик воєн і воєнної штуки). »Стратегія — по думці проф. Дельбріка — є наукою про примінення воєнних засобів для осягнення цілий війни, тактика штукою провадження частин до бою і проводу ними в бою«.

Слід зазначити, що між стратегією і тактикою в багатьох випадках точної границі повести не дається; вони дуже часто сходяться і зтираються. Запускається одначе у взаїмовідносини стратегії і тактики переходилоб рамці цієї статті і для практичної потреби поручаємо запам'ятати таку коротку формулу: стратегія є наукою про ведення війни, тактика наукою про ведення бою.

Стратегічний отже план Оперативного Штабу, тобто план, по якому мав він вжити ці середники, що були в його розпорядженню, для осягнення ціли повстання, був такий: Директорія виїздить з Києва на провінцію (в Білу Церкву), там, спираючись на СС., проголошує повстання, збирає біля себе народ, узброє його, формує в правильне військо і тоді вже підходить під Київ та охоплює його зі всіх сторін.

Цей план значиться виходив з тої точки погляду, що ОЗСС. не уявляє собою ще всіх засобів потрібних для осягнення побіди (ціллю кожної війни, як відомо, є побіда над противником), що такі засоби треба щойно зібрати і зорганізувати. В основі цього першого плану (бо, як побачимо, був і другий план) лежала тенденція: придержувачись в перших днях війни чи там повстання стратегічної дефензиви, скріпляти сили Директорії і щойно тоді розпочати воєнні дії. В цьому випадку Біла Церква мала служити за оперативну базу, а Київ за оперативний об'єкт. Після цього оставлося тільки вирішити оперативні лінії³⁾.

Таку стратегічну концепцію заступав Оперативний Штаб і дня 30-го жовтня вона за посередництвом військового старшини Мельника була подана до відома Командуванню СС. і Стрілецькій Раді. Але тут стрінулася з опозицією. Стрілецька Рада оцінювала положення зовсім інакше як Операт. Штаб і відповідно

до цього випрацювала свій окремий, зовсім відмінний від попереднього, план повалення гетьмансько-російського режиму. Провідною думкою плану Стрілецької Ради була рівночасна стратегічна і тактична офензива. Принцип нагlosti нападу і скорости ділання займав в йому головне місце. Здобути в протягу найкоротшого часу Київ — це було девізою концепції СС.

Наскільки план Командування СС. ріжнився від плану Операт. Штабу Директорії, видно з його деталей, які передає бувш. старшина СС. і член Стріл. Ради В. Кучабський в своїй історії Січових Стрільців⁴⁾. »Складено було — каже Кучабський — три проекти здобуття столиці боєм відповідно до трьох більше чи менше сприятливих умов: одна, що СС.-ам удасться підіхати лише під Пост Волинський⁵⁾ (найгірша можливість), другий, що вони вдаряють від Пасажирського Двірця, й третій, що вдається здобути для бази наступу ще й Товарний Двірець (найкращий випадок). У всіх трьох проектах завдання поодиноких сотень і відділів були означені дуже подрібно. На успіх можна було числити лише, колиб передбачена проектами акція могла була розвинути так, як у подробицях її розписано. Найменше заломання скомплікованого наступу, що мав розвинути наче прецизний годинниковий механізм, мусів покінчитися повною катастрофою«.

Котрий з цих планів був більше реальним, давав більше виглядів на успіх? З точки погляду »здорового розуму« счевидно, що план Оперативного Штабу. Стрілецький план натоміць, по якому Загін мав одного дня сісти у вагони, заїхати в Київ і опанувати його, мусів у кожного військового фахівця викликати скептичну усмішку. І до певної міри оправдану. Бо коли на успіх можна було рахувати тільки під умовою, що ціла акція буде — як каже Кучабський — розвиватися, як її розписано у подробицях, коли найменше заломання наступу, що мав розвиватися наче прецизний годинниковий механізм, міг принести катастрофу, то звичайна річ, що практична вартість тако го плану мусіла збуджувати деякі сумніви.

Добрий оперативний план не повинен бути надто вузький, надто односторонний. Доброта кожного плану власне і полягає в такій його конструкції, яка не допускає повної катастрофи, як тільки щонебудь в йому заломиться. Сума ділань, які передбачає всякий план, повинна дати побіду, але добрий план не може не передбачити інших вислідів, посередніх між цілковитою побідою і цілковитою катастрофою. Словом він мусить бути більше повним, а головню узглядняти також наміри і волю противника, або скажім краще узглядняти противника як чинник взагалі.

Нічого з цих річей не узгляднював стрілецький план. На випадок зіпсуття якоїсь пружини в годинниковім механізмі упрянованого наступу опановання Києвом ціла акція мала закінчитися катастрофою. Можливостей дальшого спротиву на провінції прим., де можна було організувати селянські повстанчі загони, він не передбачував і це його найбільша хиба.

(Далі буде).

¹⁾ [Матчак. М. сот.]: Дні перед повстанням минулого року »Стрілецька Думка« ч. 61, в 16. пад. 1919 р.

²⁾ В. Кедровський: 1919 Рік. »Свобода« (америк) ч. 151 з дня. 29 червня 1929 р.

³⁾ Винниченко: тамже, Стор. 122.

⁴⁾ Під операт. базою слід розуміти точно означений географічно терен, який має служити оперуючій армії жерелом постачання харчів, боєвого матеріялу і поповнень. Під операт. лінією розуміємо шляхи, по яких армія опустивши базу наближається до своєї ціли.

⁵⁾ В. Кучабський; Січові Стрільці. Воєнно історичний нарис. В Альманаху »Золоті Ворота«, Берлін [1923 р.]. Альманах цей в продажі не появился.

⁶⁾ Залізнодоро. перестанок під Києвом.

Трупи в дротяних засіках

Уривок зі споминів мадярського старшини Геца Герцег про побут в Перемишлі в жовтні 1914 р.)

Одним з найсильніших фортів Перемишля був форт I/1. коло Селиськ. Тут найдалше посунулися наперед російські війська і тут відбулися найзавзятіші і найбільше криваві бої між ними і залогою форту. Тут то висіли російські вояки на дротяних перегородах як хрущі на шпильках.

За дозволом команди міста провів я в цьому форті пів дня (в половині жовтня 1914 р.). Один вояк з залози видав мені знайомим. Він поздоровив мене, а я спитав:

— Ви Мадяр?

— Так.

— Звідки ви?

— Я з Будапешту, не пізнаєте мене?

— Ні.

— Я Броді, командант футболевої дружини.

Там командант, а тут простий вояк, і кажуть, що такий самий добрий вояк як спортовець. Броді став моїм провідником, щоби показати

мені найцікавіші місця. Ворожі гармати не перестали ще греміти, а форт відповідав їм час до часу своїми пушками. Кілька кроків за фортом тягнулися перші дротяні засіки. Аж сюди дійшли Москалі і тут напали їх ззаду гонведи та пігнули в дроти. Перегороди високі до двох метрів, острі і уладжені незвичайно зручно. Ніхто не втіче з них, хто раз туди попав. Люде ловляться там як миши в ланку.

Богато російських вояків висіло в тих дротяних засіках. На малім відтинку, який я оглядав, начислив я їх кількасот. Гидкий сопух трупів розходився на всі боки. Безперестанний дощ, адається, ще прискорював процес гниття. З кривавими руками і подертим тілом, з обличчами, викривленими у шалі страшних мук, висіли і стояли там мертві вояки. Видно було по них, що вони усіми силами старалися висвободитися і кожним рухом ще більше замутовалися. Дуже багато з них мало сліди куль, що дісталися їм від своїх і від ворогів.

Броді запитав мене, чи я не хотівби взяти собі звідси яку памятку і не чекаючи на мою відповідь, витягнув ніжик, перетяв одному з трупів ремінь і дав мені набійницю. В ній було ще два магазинки куль. Решту салдат вже був вистріляв.

Тяжка це була робота ховати трупів з дротяних засіків. Коли висвободилося їх з колючих дротів з одного боку, то вони ще глубше замутовалися з другого. Це була праця просто понад людські сили; не тільки вдихувати увесь час сморід гниючих трупів, але і безустанно бачити перед собою голови в отвореними кривавими ротами, заверненими очима, пошарпаними ногами, подертими руками і раменами. Деколи здавалося, що це все тільки паноптікум, що такі річі в дійсности неможливі. Я зловився за голову і питав себе: чи це все правда? Задух смерти, що уносився довкола мене, дав мені відповідь.

Я був також у поближкім форті, в яким появился був парламентар. Тут видержав молодий поручник гонведів Мікес з 350 вояками три дні і чотири ночі найнагальнішого острілювання. Сотки повних влучняків зробили мало шкоди фортові, який був негайно направлений.

Перед фортом побачив я постаті, які працювали в рівномірних рухах. Я запитав поручника:

— Що там роблять?

— Ховають—відповів він. — Вже 12 жовтня хотіли ми зачати цю роботу, полевий курат поблагословив уже трупів. Але нам перешкоджено. Ледви ми зачали роботу, як ворог отворив сильний вогонь з гармат і ми мусли перервати роботу. Потім заставили ми до цього російських полонених і справді ворог поволі перестав стріляти. Сьо-

Побовище під одним з фортів Перемишля, кілька літ після війни. Знимка зі збірок Музею Н.Т.Ш.

годня рано я сам був там; упав один одинокий стріл, пополудні також. Ми ховаємо тепер трупів безустанно і нам не перешкаджають.

Поручник попровадив мене просто до дротяних засіків і до місця, де закопувано трупів. Повинимані зпоміж дротів тіла лежали на плечах, на боці, як попало. Часом вже у повнім розкладі. Шість гонведів з наложеними багнетами сторожило при роботі полонених. Один вояк, що говорив по російськи, командував ними. Полонені мали лопати, довгі сірі плащі і шапки. З боку висіла у кожного торбина, з якої

вони час до часу виймали хліб і їли при своїй роботі з найбільшим апетитом. Назагал всі були в добрім настрою і говірливі. Тільки одного бачив я, що зняв шапку і, що так скажу — робив свою тяжку роботу в духовім скупленню.

Копано довгі, широкі, пів метра глибокі ями. Двох людей брало трупа, один за голову, другий за ноги, і вкидали в яму. Так кидано шіснацять, вісімнацять, часом двадцять трупів, потім засипувано яму землею, втоптувано ногами і поливано вапном. Так наповнювався один гріб за другим.

Отаманщина

Написав Михайло Середа, полковник Армії У.Н.Р.

Отаман Божко

Тої ночі, коли С. В. Петлюра простував з Київа на Білу Церкву, замислившись над провктом протигетьманського повстання, в Катеринославі, на Провіянтьській вулиці, в будинку під числом 10 начальник охорони залізничного вузла Катеринослава — Сінельниково підполковник Божко, старшина бувшого російського 31-го Олександрівського полку, — радився зі своїми підлеглими козаками про відродження Запорозької Січі. Козаки Горобець, Швачка, Шило, Ріг, Чуприна, Василюк, Окатий, Бульба і бунчужний Сила заприсяглись йому Капулівськими могилами, що будуть боронити нову Січ і будуть жити по завітам і традиціям давніх Запорозців. То були перші піоніри Запорозької Січі Божко. Закоханий до ентузіязму в лицарські події колишніх січовиків, зі світглядом, у якому ідеалізація старовини і романтичні настрої перемогли здоровий розум, — Божко дійсно думав про таку визволену Україну, якою вона була до II-ої половини XVII-го століття.

І коли до Катеринослава дійшла чутка про повстання Директорії, отаман Божко написав гусячим пером, як колись писали Запорозці, листа до професора Яворницького, директора музею ім. Поля, з проханням, аби той надіслав йому запорозьке євангеліє та інші запорозькі реліквії. Певно, що євангеліє сфрмував. Яворницький не надіслав; проте Божко Січ сформував. Вона складалася: з пішого куріня, який був доручений курінному отаманові Векличу, кінного куріня на чолі з отаманом Оболенським, гарматного з отаманом Максименком і кулеметної сотні зі сотником Савчуком. Божко мріяв розташувати Січ десь за порогами, коли несподівано на Різдвяні Свята Катеринослава заатакували залоги Пятакова і Махна. Отамани Гулий — Гуленко, Самокиш і Божко боронили місто зі всім завзяттям запорозької вдачі, алеж мусіли нарешті відступити на північ. Божко скерував свою Січ на Київ. На ст. Знаменка він зупинив свої ешелони, чекаючи на дозвіл з Київа прямувати на Фастів.

То був мент, коли в районі ст. Знаменка селяни з Цибулевої та Михайлівки повстали проти Директорії. Комісар Знаменки Вірко обєднав повставших селян під радянським прапором, загрожуючи Божкові полоном або погромом. Божко не знав, що ді-

яти; надіслав делегацію до Вірка, котра так йому сказала:

— Робіть своє діло, ми перешкоджати вам не будем. Просимо і нас не турбувати: ми приїхали на відпочинок.

Вірко погодився, алеж запропонував їм пересунути на ст. Крюково. На ст. Крюково Божко стрінула нова несподіванка: отаман Гайдамацького полку Волох, що перебував під цей час в Кременчузі, наказав Божкові прибути до нього за інструкціями. Божко запросив до себе отамана гарматного куріня Максименка, якому сказав:

— Я вирушаю зараз в Кременчуг. Ряба шельма, Волох, гадаю, має щось вдіяти надімною; так ти того... не проморгай.

І дійсно: в Кременчузі Божка і його адютанта Черневича арештували. Максименко цього менту не проморгав і сипнув на Кременчуг такий гураганний гарматний вогонь, що Волох примушений був Божка і Черневича звільнити.

— Не Українці, а харцизи якісь, прости Господи, — казав Божко, повернувшись зпід арешту, своєму начальникові штабу Бульбі:

— Немає на що тут чекати, виряжай ешелон на Балту!

В глибокому запіллю Божко відпочав душею і остаточно склав той церемонійний ритуал, якому мусіла підпорядковуватись старшина і козаки Січі.

Що дня, по обіді, з паланки отамана виносили на січовий майдан „наказ по Січі,“ булаву, гусине перо і каламар з чорнилами. Сурмачі подавали сигнал, на який збігалися дута оркестра, старшини і козаки. З паланки виходив поважно Божко, сідав за стіл, брав у ліву руку булаву, а правою під мелодійні згуки запорозького маршу підписував гусячим пером наказ, який прочитували всім присутнім. Вживати горівку на Січі заборонялося і козакам і старшині. Одного разу зайшов Божко в мешкання полковника Садовського, інтенданта південно-східного фронту, який мав нещастя бути тимчасово прилученим до Січі. Під ліжком, на якому спав інтендант, примітив Божко пів пляшки самогону. Він ані слова не сказав Садовському, повернувся до паланки і звелів сурмачеві подати сигнал.

На січовому майдані зібралися старшина і козаки. Божко забрав слово:

— Шановне товариство! — почав він: — Наш статут забороняє піяцтво; про те товариш Садовський міркує, що статут не про нього писаний і дме самогон, як гусак воду. Що маємо з ним робити?

— Канчуків йому! — голосно загуло на майдані:

— Двацять п'ять? — запитав отаман.

— Двацять п'ять! — радо погодилася Січ.

Ясно, що Садовського відчухрали з тим натхненням, з яким він колись розважав себе самогоном. Треба додати, що в Січі шанувався такий звичай: кожен, кого карали канчуками, мусів підбравши як слід штани, подякувати отаманові:

— Дякую, пане отамане, що навчили мене, дурня, поважати статут. — Певно, що Садовський був засмучений своєю недолею: забув про цю традицію і одержав декілька канчуків додаткових.

Статут забороняв гостро і гру в карти. Ця заборона відносилась і до населення, серед якого перебувала Січ. В м. Барі Божкові донесли, що в місцевому клубі урядовці грають в карти.

— Ото харцизи! — розгнівався отаман. Звелів вартовій сотні оточити в ночі помешкання клубу. Урядовців арештували. Тутже, в клубі, кожному з них, скинувши з нього наперед штани, всипали на цей раз з ласки отамана не 25 а 15 канчуків. — Богато з них не візьмеш, — сказав отаман: — не військові. — Спартанський режим запорожського життя був до вподоби і старшині і козакам: навколо Січі, в інших частинах, шаліла анархія, козаки терпіли голод і холод, а в Січі, як у зразковому господарстві, всього було досить і на всіх вистарчало. Погано такому інтендантові, у якого Божко знаходив безладдя з харчами. Трапилося було комендантові штабу Січі Мянговському спізнитись з роздачею хліба козакам. Божко зараз же надіслав йому коротеньку алеж змістовну записку: „скидай штани і готуй собачий

Отаман Божко

Отаман Середя, полк. Армії У.Н.Р.,
автор монографії „Отаманщина“

сину с... у.“ Від страху у Мянговського волосся полізло до гори, як у їжака щетина. Властиво спізнився не Мянговський, а жиди, що випікали хліб.

Деж тут було шукати правди, коли перед очима Мянговського шугали вже канчуки. Якраз на це нещастя наїхав до пекарні якийсь дідич на самоході. У мить навантажили на цей самохід хліб і, що було духу, чкурнули на майдан. Спізнилися на 22 хвилини, за які Мянговський і одержав 22 канчуки. Невідомо, як довго Запорозька Січ гостила би у Балті, коли б не налетів на неї отаман Заболотний з великою ордою червоноармійців. Січовики билися, як подобав лицарям, алеж знемогли і мали відступити. Вирятував справу Божко. Був на Січі капельмайстер Іван Головка, боягуз, якому другого подібного на грішній землі не знайти; проте він мав велику здібність: як той сомнабулік, ще на передодні передбачав лютий бій з ворогом. І коли Головка охав і скаржився на свою печінку, виряжаючись до шпиталю, козаки казали:

— Погана, хлопці, справа, у Головка печінка болить. Готуйтесь до бою.

У критичний мент перемоги Заболотного отаман Божко гукнув на джур:

— Подати мені Головка!

Головка розшукали десь в буряні; лежав і охав, хапаючись за серце. Поставили його перед отаманом.

— Зараз же візьми свій корнет-а-пистон, — гринув на нього отаман: — біжи у лаву і грай гимн.

Наказ треба було виконати Правда, до лави ноги його не донесли, а зупинився він приблизно на пів кілометра від бою. І ось ніби з неба полялись над полем бою згуки гимну. Це дійсно був істеричний стогін переповненої нелюдським жахом і горем душі Головка. Всежтаки музика ця надала козакам такої відваги, що решта людей Заболотного покинула без-

славно поле бою. Заболотний був ластівкою; за ним насунулися совітські війська. Запорожська Січ перенеслася на Бірзулю. У Бірзулі Божка наздігнали отамани Годило-Годлевський і Аркас.

— А де ваші люде? — запитав їх отаман Божко.

— Там, десь позаду, — відповіли отамани: — відбиваються від большевків.

— Добра мені справа: ваші частини на фронті, а ви чогось в Бірзулі.

Наказав сурмачеві скликати Січ, якій він оповів про поведінку Аркаса і Годило-Годлевського.

— 25? — спитав лядонічно Божко.

— 25, — як завше, погодилася Січ...

З Бірзулі Січ евакуювалася в Тирасполь, з Тирасполя у Галичину (через Румунію).

У кінці травня 1919 року український уряд і армія опинилися в трагічному положенню: з одного боку українська територія була захоплена большевиками, а від Тернополя насовувався корпус Галлера. У короткому відтинку, між Тернополем і Волочиськами, стояли один за одним, хвостом, десятки ешелонів з урядом і решткою армії. Виходу не було, чекали на якусь то чудо. Одні козаки почували себе бадьоро; склали пісню:

— Гей висока Директорія!
Під вагоном твоя територія!

І сталося диво: ніби зпід землі виплинув отаман Божко, смілою атакою звільнив Волочиська і подався далі на Чорний Острів, гонючи перед собою погромлених большевиків. Проскурів, Жмеринка, Козятин перейшли до Українців. Штаб Дівої Армії перенісся на Жмеринку. С. В. Петлюра надіслав Божкові подяку за відвагу і блискучі події. Божко відповів так:

— Тебе буду слухати, а штаби твої зневажаю і вважаю їх зрадниками.

Штаб Дівої Армії замислився: дійсно, самостійні бойові операції Божка нищили на нівець стратегічну працю Командарма. Штаб армії добився таки свого: Головний Отаман погодився переформувати Січ у дивізію і звільнити Божка. На його місце був призначений отаман Добрянський. Бог знав, де набрався відваги Добрянський, тільки одного часу зупинився він перед паланкою Божка, аби перебрати від нього Січ.

— Бачили нового батька, якого іменував вам штаб армії? — запитав козаків Божко, вказуючи на Добрянського.

— Го-го-го! зареготала юрба. У цьому сміху відчувалася і загроза. — Ясно, що Добрянський наживав пятами, покинувши на завше думку, колинебудь вернути до Січі.

Штаб армії не мав під рукою збройної сили, аби

примусити Божка виконати наказ; залишилося одно — чекати на щасливий збіг обставин. Такий збіг введовзі найшовся: Божко, проїздом зі Січу на Вапнярський фронт зупинився з ешелоном на ст. Жмеринка. Штаб армії запросив його до мешкання Штабу за одержанням деяких директив. Божко інтуїтивно відчував, що справа, як-то кажуть, смердить ладаном: категорично відмовився від запрошення. Штаб вдруге післав до нього сотників Миколаєнка, пізніш персонального ад'ютанта у генерала Омеляновича-Павленка, і контррозвідчика Козієнка. Сотники, молоді спритні люде, знали, як вплинути на отамана: надвечір Божко був в штабі армії. Начальник штабу отаман Василь Тютюнник запропонував йому обрати одне з двох: або податись до димісії, або бути арештованим. Божко метнувся до кобури за револьвером. Тютюнник його попередив: стрілом з нагана тяжко ранив його у голову і вибив йому око. Його Січ оточив курінь польової варті сотника Редетока, розброївши старшин і козаків.

Коли Божко видужав, під Жмеринкою стояли Денікінці. Головний Отаман і Штаб Дівої Армії перебралася до Проскурова; туди подався і він. В Проскурові С. В. Петлюра сказав Божкові:

— Бог буде судити, хто з нас порушив правду, а зараз знову формуй Січ і рятуй справу.

— Так буде — відповів Божко: я ласкаво прошу про одну милість: коли звільнимо Україну від ворога, уряд мусить подарувати во власність мові Січі землі за порогами, які належали колись Запоріццям.

С. В. Петлюра обіцяв.

З Проскурова уряд подався до Любаря, поганенького міста на Волині. За ним надійшли і недобитки Української Армії, 6-7 тисяч чоловік. То була передсмертна агонія, початок кінця тої ще недавно великої армії, на яку тільки спромоглася Україна.

Та не тратили надії три отамани: Волох з гайдамаками, Божко зі січовиками і Данченко-Денис з запорожцями. Кожний з них силувався залучити решту армії під свою високу руку. Аби позбавитися від такого небезпечного конкурента, як отаман Божко, отаман Волох намовив джуру Божка козака Чайківського забити свого отамана. У початку грудня 1919 року сонний Божко упокоївся на віки від кулі з власного його нагана, що її пустив у нього козак Чайківський.

Так загинув останний з могикан Запорожської Січі, вірний її духу і традиціям.

Загинув український Дон Кіхот, що спізнівся жити на 200 років.

Україна XVIII ст. в очах чужинця

Року 1917 попав я в університетській книгарні в Гісені на бібліотеку А. Рамбó, професора в Нансі, автора відомої, французькою мовою написаної Історії Росії¹⁾. В тій бібліотеці було чимало друків, карт, ритовин і рукописів, що відносилися до минулого України. Деякі купив я. Між іншими Й. В. Меллера »Подорож з Волині до Херсону, року 1787«²⁾. Меллера знав із перекладу Боплянового: »Description de l'Ukraine«, à Rouen 1664³⁾, тому й зацікавився його книжкою. Вона невелика, XVI+168 сторінок. (8⁰), але замітна, бо автор цікавиться не тільки медициною і мінералогією, але й побутом та минувиною народу, крізь якого територію проїздив сплавом та човнами, починаючи з містечка Городниці над Случем, а кінчаючи Херсоном. Так гадав він вилічитися зі своєї недуги (Gallenfieber), — чи вилічився, не знаю, але отському незвичайному способу лікування завдячуємо дуже цікаві записки й помічення чужинця про нашу країну і про наших предків якраз з того часу, коли то »золотою галерею іхала Катерина в Канів по Дніпрові«.

Про книжку Меллера подав я звістку в берлінськiм »Українськiм Слові« (1922 р.), а р. 1927. описав її проф. Д. Дорошенко в »Записках Укр. Наук. Інст. в Берліні«⁴⁾. Ще перед тим говорив про неї Синицький в »Кіевськiй Старині« (1893. II. ст. 274), але він не знайшов у Меллерових описах Києва, Канева, Черкаса, Кременчука й других наших городів нічого цікавого. Тому, що ми якраз другої гадки, так і хочемо ближче зазнайти наших читачів з книжкою Дра Меллера, друкуючи деякі виїмки з неї. Починаємо з того, що Меллер написав про Січ і про Запорожців⁵⁾.

* * *
14 (червня 1787 р.) ранком прибули ми нашим човном до города (Кременчука), котрий є столицею кате-

ринославського намісництва (Statthalterschaft), поки не буде готовий новий город, який основано на милі вище Каменки. Ступили ми (з човна) на землю коло ратуша, збудованого з дерева, зі смаком (mit Geschmack) і оздобленого колюмнадою (Säulengang). Тутешній глибокий пісок дуже прикрий для пішоходів і для коней. Старий город ще до тепер обведений валами, але нове місто відчинене і оздоблене гарним торговим майданом, на котрім є склепи в накритих підсінях, а також прямими й широкими вулицями. Палата намісника, князя Потемкіна⁶⁾, з великим парком, в котрім завважав я черешневі алеї, лежить верству за містом; є там сая незвичайної величини, що займає ціле ліве крило і може змістити кілька тисяч людей. Крім того є там ще палата губернатора (Gouvernär) Сінельнікова, цісарського генералмайора, котрий це місце дістав у нагороду, бо як простий вояк перший вдерся на вали Бендерів; палата генераллейтенанта фон Гавдевітца, котрого призначено губернатором Херсону (бо теперішній, пан генераллейтенант фон Самоілов, небіж князя Потемкіна, вибирається на кілька років зі своєю дружиною у подорож, — якщо війна з Турками не змінить їх пляну) — і ще кілька інших палат ріжних генералів. В бічнім будинку палати губернатора коронна аптика (Kronapotheke), що не відповідає своїй цілі. Вона мокра, склад товарів розкладається, щурі розгризають обручі бочок, і виїдають, що їм смакує. Шкоду корони з того приводу обчислюють на 40 відсотків. Пан аптикар Шік, із Скт. Петербурга, котрий 16 літ стояв на чолі коронної аптики в Александрівській твердині, що лежить недалеко Запорожськoї Січі (Sicz der Zaporoger), і що лиш від вересня минулого

Повстанець з часів УНР., 1919—1920 р.
(Рис. Е. Козак)

року тут (у Кременчуку) перебуває, своїми обгрунтованими представленнями не міг спричинити перенесення

¹⁾ Переклад А. Міхельсона: »Живописная Исторія древней і новой Россіи«. Москва 1884. Сторін 460 (4⁰).

²⁾ Наголовок в оригіналі такий: Johann Wilhelm Möllers, Doctor der Arzneikunde, Hofrath des verstorbenen Königs von Polen und Mitglied der mineralischen Gesellschaft in Jena und der naturforschenden Cessellschaft in Westphalen. Reise von Volhynien nach Cherson in Rußland im Jahre 1787. Mit und Kupfern einer Landcharte. Hamburg. 1802. In Dommision bei August Campe. (В моїм примірнику карти географічної нема, а з мідеритів є тільки один, а саме тодішній керат до молочення збіжа на Україні).

³⁾ Aus dem Französischen übersetzt von Dr J. W. Möller, Breslau 1780. in 8⁰.

⁴⁾ Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin, Band I. D. Doroschenko: Die Ukraine und ihre Geschichte

im Lichte der westeuropäischen Literatur des XVIII und der ersten Hälfte des XIX Jahrhunderts, стр. 1—70.

⁵⁾ Johann Wilhelm Möller* (1748) в Гамбургу, студіював у Гетінгені і в Копенгагені, 18 літ був придворним лікарем останнього польського короля Ст. Авг. Понятовського, † 1806 р. Року 1780—1781. їздив з Варшави на Україну для боротьби з чумою і для студій над нею, а року 1787. з Городниці до Херсону для поратования власного здоровья. Першу подорож описав у книжці: Reise von Warschau nach Cherson. Меллер не історик лиш медик, але людина, яка не засклеплюється у своїй спеціальності і живо цікавиться побутом людським. До наших козаків ставиться мабуть прихильно кажучи: »daß selbst die Zaporoger, die im Kriege so barbarisch und grausam handeln, der Menschheit in ihrer Heimath huldigen, wem freut es nicht? (op. cit. ст. VI). То знав: »Daß es

тієї аптики і тому просив Коллегіум Медікум за іншим місцем, і я бажаю йому, щоб скоро своєї цілі добився. Це муж, який своє діло знаменито знає, і в інших «фахах» він також вправний, крім того знає світ (besitzt die Weltkenntnisse) і має чесний характер.

Через пригоду з возом (Umwerfung der Wagens) і зв'язані з нею турботи він сильно потерпів на здоров'я, тому й боюся, що коли не попаде в кращі умови життя, на які заслуговує, то не довго буде тішитися radoщами життя.

Я користувався його довірливістю і гостинністю за весь час мого побуту в місті. Він має електричну машину⁷⁾... Бачив я у нього хінський штоф (Stoff der Chineser) проти нежиту, котрий запалюється і тримається перед носом. Зілля це пахне, як storax і запалене горить так довго, поки його не обітнеться. Має краску сіро-жовту і виглядає як тонка воскова свічка. Пан Шік подав мені склад бальсамічного плястра пруського камерюнкра Шіфгавзена фон Webeing, котрий Монархія⁸⁾ купила в нього за 30.000 рублів. (Тут подана латинська рецепта того плястру і вичислені недуги, на які він помагає, дуже численні, між іншими солітер, бородавки, пархи, подагра і — рак). 200 верст від городу мають мешкати духоборці, котрі в ніщо не вірять, а всежтаки дуже чесно живуть.

Пан Шік розказував мені дуже багато про Запорозців, бо сам він був до них прийнятий. Його диплом підписав їх останній Отаман (Feldherr) Piotr Kalnieszewski⁹⁾, котрий 12 літ повнив цей уряд і перед тим був дєйчі отаманом. Печать представляла козака в повній зброї, а підпис був: Його російського цїсарського маєстату Запорозького війська низче порогів отаман «Kaszewoy» (Feldmarschall), 400.000 рублів, котрі в місяці травні 1775 р. відібрано Запорозцям при збуренні

noch biedere und gastfreie Menschen, selbst in den entferntesten Ländern, giebt, davon liefert meine Reisebeschreibung Beispiele (с. V). »Die Zaporoger«, пише Möller (с. 150) »stammen von den Kosacken aus Kleinrußland ab, und haben ihren Nahmen von Za (jenseits) und Porohi (Wasserfälle) erhalten. Da ich eine Geschichte von ihnen in einer Handschrift, die von dem königl. Sekretär, Herrn von F r i e s e, verfertigt worden, besitze, so hätte ich vieles daraus entlehnen könnnen, wenn ich nicht gefürchtet hätte, die Leser zu ermüden.

⁷⁾ Імена лишаю так, як їх Меллер пише. Б. Л.

⁸⁾ Кременчук 1787 року! Б. Л.

⁹⁾ Мабуть цариця Катерина II.

¹⁰⁾ Кальнишевський.

Січі, призначила цариця на університет в Катеринославі. (Слідує голосіння Запорозців по втраті їх свободи, що починається словами: Сказали нам депутаты, ідім до столиці, а щоб було по старому, прохати цариці¹⁰⁾).

Їх жалоба до милого Бога, коли вони в Крими не знайшли приюту, має бути ще сильніша. Пан Шік подарував брацтву (Der Brüderschaft), коли його приймали до себе, срібний пугар (Becher), котрий коштував 50 рублів, а від них дістав лисячу шубу. До всіх інших народів ставилися вони (Запорозці) дуже добре, тільки до Москалів ні. Коли Москаль прийшов на Січ, то приневолювали його пирувати, а як не хотів, то били його. »Знаменитих« (Die Vornehmen) кидали до ями, в котрій так довго мусіли сидіти, поки не викупилися. При своїх пирах (Zechereien) ставили бочку вина в середину, кидали до неї чарку, котру сповняли подаючи з рук до рук (in der Runde). Для повного задоволення (wollten sie recht vergnügt sein), вбірали найкращий одяг, поливали його смолою, а обкачавшись в піру, танцювали й частували горівкою, кого тільки стрінули. Пунш дуже любив, і незвичайно прихильні були до мадам Шік, доньки архирея (Archi-Rees), тільки не хвалили її, що нюхала табаку (Кабако). Спали горілиць (rücklings). На вінчання козака печуть два великі хліби, котрі розлуплюють на середині і вручають батькам молодого й молоді. По весіллю показують родині сорочку молоді. Року 1776. подалось 7000 Запорозців під опіку татарського хана. Мали вони на острові Таман, над Чорним Морем, збудувати нову Січ і жити там по своїм колишнім звичаям, котрі цїсарева скасувала своїм указом царським. Коли монархія стала була виплачувати Запорозцям 7000 рублів при виборі отамана, то що пів року вибирали вони собі нового.

Ріка Масковка впадає коло Січі до Дніпра, а напроти лежить Александрівська твердиня. З Кременчука туди числять 240 верст.

(подав Богдан Л.)

¹⁰⁾ Меллер записує ту пісню німецьким письмом з великими й дуже численними похибками. Подаю тільки наголовок і початок: Klage lied der Zaporoger wegen Verlust ihrer Freiheit, Skazaly nam Deputaty
Imi do stolizi
A! zto bilo po starnun
Prochati Czarizu
As on nasch Deputaty
Gorasdo wzinily
Rottmistra globu y Golowka
W kaidani sony.

Н. М.

Із настроїв.

Високі, зимні мури,
При брамах вартіві,
Десь бренькають бандури,
Та голос їх понурій,
Ніби грають пальці мертві.

Під муром щось снується,
Як хроби, муравлі;
За кришку хліба беться,
То плаче, то сміється
І — нишкне у землі.

То дощ, то сніг килимом
Болото покрива.
Снуються мрії димом
І лунуть херувимом
Великі, божії слова.

З діяльності Тов. Охорони Воєнних Могил

ЯК ВИБУДОВАНО ПАМ'ЯТНИК ПОЛЯГЛИМ У РОГАТНІЦІ

Почин до будови пам'ятника стрільцям У. Г. А. на цвинтарі в Рогатині вийшов від пластунів, які кожного року на Зелені Свята і в листопадові дні впорядковували стрілецькі могили. Вони перші почали збирати жертви на його будову. На весні 1927 р. з ініціативи проф. К. зорганізовано комітет будови пам'ятника, аложений з представників всіх місцевих культурно-освітніх і економічних установ. Зорганізований комітет почав вже підготовчі праці, коли Т-во Охорони Воєнних Могил у Львові оголосило, що воно вже правно затверджене і що можна організувати Філії в краю, для впорядкування воєнних могил і будови на них пам'ятників. В осені 1927 р. відбулися вже перші загальні збори Філії Т-ва О.В.М., на яких вибрано слідуючий виділ: Ю. Каменецький, голова, пані Муринова, заст. голови, дир. М. Ромах, писар, д-р С. Гладкий, скарбник, інж. Р. Грицай, студ. прав М. Червінський.

Найважливішою справою для Виділу було: зібрати потрібні фонди, подбати про відповідний проєкт, полагодити всі формальні труднощі, звязані з затвердженням проєкту, набути більшу площу, як займали могили на цвинтарі, та перевести ексгумацію.

Проєкт пам'ятника виготовив вже в літі 1928 р. інж. Роман Грицай. Кошторис пам'ятника обчислено на приблизну ціну 4.000 зл.

Маючи готовий проєкт, треба було побороти формальні труднощі, що були звязані з його затвердженням. В зимі 1928 р. внесла Філія Т-ва О. В. М. через рогатинське Староство до станиславівського Воввідства (Дирекція публичних робіт) прохання про затвердження проєкту. В лютім 1929 р. одержала Філія потверджуючу відповідь, а при кінці квітня на прохання Філії референт для Вовнних Могил з Воввідства перевів ексгумацію. При ексгумації Філія покрила тільки кошти самих ексгумаційних робіт (домовина, ексгумація, перевезення), члени Комісії, в тому і міський лікар Др. Штейн, зрезигнували зі звороту коштів.

Та тяжче пішла справа з Магістратом, до якого Філія звернулася з проханням про відпущення площі на цвинтарі на будову пам'ятника. Справу відтягано. Зажадали перше від Філії дозволу з Воввідства. Дозвіл доручено. Потім, який буде напис на пам'ятнику. Потім, хто лежить похований в могилі. Видно було, що роблять труднощі чисто формальні, бо напис на пам'ятнику затверджує Воввідство, а хто лежить в могилі, це загально відома річ. Щойно при помочі заходів наших радних, витягнуено справу з магістрацької канцелярії на засідання Громадської Управи, яка однодушно ухвалила відступити потрібну площу на будову пам'ятника. Коли вже була площа, Філія звернулася з домаганням до Громадської Управи признати за помогоу на будову пам'ятника у виді будівельних матеріалів. Справа пішла на повне засідання Громадської Ради і по невеличкому спротиві тільки одного радного, Рада однодушно признала дати матеріяли на будову вартости 850 зл. — Не знаю, які рішали тут мотиви, що ухвала запала майже однодушно. Пояснюють, що польським і жидівським радним ходило про голоси українських радних в інших справах і тому старалися тим способом зеднати наших радних.

Будова почалася з початком липня і з малою перервою тяглася до падолиста ц. р. На будову пішло 103 m³ будівельного каміння, 6.500 цегол, 32 бочки цементу, 15 m³ шутру і 10 m³ піску, не числячи інших матеріалів. Будівельний камінь возилося з Демні, коло Підвисокого, 12 km від Рогатина, а на різьбу на насаду пам'ятника з Чепирносова коло Перемишлян (20 km від Рог.) Камінярів спроваджено з Жидачівщини (п. Косович), а різьбарів зі Струсова коло Теробовлі (Брати Конради). Треба з признанням підчеркнути, що одні й другі виконали роботу солідно й акуратно.

Кошторис пам'ятника обчислено на 4.000 зл. Коли Філія Т. О. В. М. приступила до будови, мала готівки в касі 1.600 зл. Вже початкові праці виявили, що за кошторисну ціну, пам'ятника не побудується. Кошторис кошторисом, а за матеріял і за роботи треба заплатити не 4.000, а 10.000 зл. Та в цій справі Філії Т. О. В. М. прийшли з допомогою не тільки члени Філії, але й всі культурно-освітні і економічні установи та громадянство Рогатина й повіту. Філія видала 20.000 цеголок на будову пам'ятника; два рази в 1928 і в 1929 роках перевели за дозволом Староства прилюдні збірки в Рогатині і повіті; всі члени, а мав їх Філія звиш 200, підписали осібні декларації на будову від 3—50 золотих. Культурно-освітні і економічні установи Рогатина декларували від 20—200 зл; студенство Рогатина влаштувало на ту ціль двічі вечерниці і дало одну виставу; на ту ціль дохід з оперетки „Запорожець за Дунаєм“ Просвітянський Театр в цілости передав Філії; студенство перевело збірку на Кооперативнім Святі ц. р. і всі культурно-освітні установи по Кооперативнім Святі зорганізували Великі Народні Вечерниці, признаючи цілий дохід на будову пам'ятника. З великою помічю прийшли і дооколичні громади, які безплатно звозили каміння на будову. Перше місце в цій роботі треба признати Пуківцям, які під проводом о. Соловія і п. Соломки доставили камінь на фундаменти: ціла валка зложена з 48 фір одного дня проїхала Рогатином на Стрілецьку Могилу. Крім Пукова дали фіри на безплатну зв'язку каміння такі громади: Рогатин, Бабинці, Вербилівці, Путятинці, Жовчів, Данильче, Чесники і Дібринів. І Т-во О. В. М. у Львові прийшло з дуже великою помічю і позичило на догідні сплати 1.000 зл. Дуже приємну несподіванку зробив нам також один Рогатинець з Америки, який в найбільше скрутний час будови прислав 25 доларів і то з власної ініціативи.

Особливе признання за поміч при будові пам'ятника належить кооптованим членам Виділу: учителеві М. Пирогові, який цілі ферії займався справами будови пам'ятника, і пані меценасовій Д. Бабюковій, яка не жаліла ніяких трудів, коли ходило про зорганізування збірок, вечерниць, чи інших імпрез, що приносили дохід на будову.

Одно явище є гідне уваги й підчеркнення; будова пам'ятника обєднала всіх Українців, без огляду на партійні переконання.

Пам'ятник готовий і представляється величаво, так що Рогатинщина може ним гордитись. Посвячення відбудеться на весні 1930 р.

Ю. Каменецький

Нарис історії XIV. бригади У.Г.А.

Написав: пор. Аріо.

І. Перехід 14. Бригади III-го Гал. Корпусу через Збруч.

У. Г. Армія по своїм наступі із глухого кута Залішки-Борщів-Збруч під проводом генерала Грекова аж майже під Львів була змушена уступити напорів сильної і свіжої армії польського генерала Галлера. Був і ще могутніший фактор, який переломав залізний обруч нашої Армії, а це брак амуніції.

Приказ Начальної Команди У.Г.А. був: „У.Г.А. переходить Збруч і вступає на територію своєї ширшої вітчизни Великої України“. Це в коротці.

По нещаснім бою з Поляками під Винятинцями 15. липня 1919 р. 14 бригада відступила згідно з приказом Корпусу через Гермаківку-Іване Пусте на Збруч. Станція Іване Пусте не була вповні евакуована і тому 14. бригада мусіла якийсь час держати передпілля станції. Це було раннім-ранком 16. липня 1919 р.

Коло 9-ої години рано почала бригада наново відворот під напором ворога на праве крило і сильних кольтон на фронт бригади. Праве крило бригади стояло в повітрі, бо на право не мало з ніким злуки.

Перехідною точкою через Збруч було для бригади призначене село Кудринці. Тут мусіла бригада після приказу держати передпілля Кудринців і так довго ставити опір ворогові, аж усі частини Армії перейдуть Збруч.

Через одинокий міст в Кудринцях переходили усі обози III-ого Корпусу і деякі етапні частини з евакуованої станції Іване Пусте, обоз бригади У.С.С. і власний обоз. Між 10 а 11 години заняла бригада узгір'я перед Кудринцями від ліса на право, аж до шоси Мельниця-Кудринці, лівим крилом по обох сторонах пільної доріжки Іване Пусте-Кудринці.

Бригада тоді була в такім стані:

1) II-ий курінь, найбільш ще боєвий (комдт. пор. Голота) мав з рештками з I-ого під Винятинцями розбитого куріня (комдт. пор. Фармаджів) около 150 крісів.

2) Рештки 15 бригади під комдою соти. Мельника приблизно 60 крісів, які прилучилися до 14. бригади під ст. Іване Пусте.

3) Відділ сот. Бемка (рештки формуючоїся охорони Дністра) около 18 крісів.

4) Відділ жандармерії приблизно 40 крісів, кавалерії 20 крісів, 2 гармати в позиції.

Решта гармат і усі скоростріли були ізза браку амуніції відіслані за Збруч на дорогу Кудринці-Слобідка Рихтецька.

Розположення частин бригади було таке: на право від ліса, а зглядно від долинки перед лісом, аж до пільної доріжки Іване Пусте-Кудринці „Група“ сот. Мельника в старих російських, до половини запалях окопах, а від цієї пільної доріжки на ліво взад до дороги Мельниця-Кудринці II-ий курінь. В продовженні другого куріня прибув около 12-ої години в полудне один курінь У.С.С., які мали обняти по наших відвороті, зглядно переході, охорону Збруча по тамтім боці. „Група“ сот. Бемка була в резерві за II-им курінем. Відділ жандармерії виставляв стежу в долині між лісом а правим крилом бригади. Кавалерія пі-

слала стежі в ліс і в напрямі на Мельницю по шосі, якої боки були оброслі високими деревами і представляли собою корисний терен для наступу ворога. Дві гармати станули на позиції 500 кроків перед селом Кудринці. Коло 11-ої год. показала в передпілля зі сторони Мельниці (згл. з маленького яру потічка, який перерізує шосу Мельниця-Кудринці зі сторони Іване Пустого на полудне) відділ ворожої кавалерії в силі коло 50 їздців. Полева сторожа II-ого куріня під особистою командою пор. Голоти відбила цей відділ крісовим вогнем і приневолила до відвороту через узгір'я „Могила“ на Іване Пусте. Переслідування обняла одна гармата і досить цільними стрілами помішала дещо ряди чвалуючих уланів.

За кілька хвилин показала також кавалерійська стежа від сторони Залісся, яка прямувала через ліс на стежу жандармерії. Її відбито.

Перед Іваном Пустим (селом), а на дорозі з Іване Пустого до Новосілок збирались сильні кольтони польської піхоти. Однак вони не дуже щось спішилися. Наші дві гармати не дали взяти собі такої нагоди, щоби бодай в останне не післати противникові кілька горячих гранат.

По кількох перших пробних стрілах відкрили просто барабанний вогонь. Страшна експльовія на станції була вершком цього останнього акту перед Збручем.

Коло 4-ої год. зполудня зголошено от. Оробков, що міст уже вільний, все на другій стороні. Слідував приказ відвороту. Коло 5-ої год. поїли ми наші коні останній раз в Збручі...

14. бригада входила в склад III-ого Корпусу, а була сформована з т.зв. групи сот. Молещія. Група ця сформувалась із частин групи сот. Бемка, який перейшов, по заняттю Румунами Покуття, з Коломиї на той бік Дністра. По відході сот. Бемка обняв в перших днях червня цю групу сот. Молещій.

До цієї групи зівстав я приділений 12 червня 1919 року, як перший адютант, вернувши з Корпусу С.С. до III Корпусу, якого штаб тоді стояв у Дзвинячі.

Кілька днів по моїм приході переіменовано групу на 14 бригаду з тим, що командантом мав бути отаман Василь Оробко, бувший окружний комдант Чорткова. Доповнення мав привезти зі собою отаман Оробко з частин зліквідованого коша Чортків. Тому, що отаман Оробко був якраз хорий, комду 14 бригади провадив дальше сот. Молещій. На начальника штабу 14 бригади був призначений я особливим приказом (довірочним) корпусної булави III-го Корпусу.

Отаман Оробко прибув до бригади в перших днях липня. Доповнення прибули дещо скорше.

Штаб бригади по доповненні старшинами з бувшої „Окружної Команди Чортків“ представлявся так:

Отаман Василь Оробко, командант, сот. Денис Молещій, заступник команданта, відтак командант куріня.

Начальник штабу: я (пор. Аріо), мій заступник: пор. Володимир Слюзар, бувший адютант „О.В.К.“ Чортків.

Персональний референт четар, пізніше поручник Тома Горин.

Технічний референт і командант технічної сотні пор. Кізюк, рівнож з „О.В.К.“ Чортків.

Бригад. лікар: пор. Вігелюк, відтак чет. Фляйш-

ман. Помічником в оперативнім відділі був хор. Бачинський. Комдант жандармерії: пор. відтак сот. Левицький. Комдант телф. відділу хор. відтак четар Кабарівський. Комдант. бриг. кінноти хор. відтак четар Щербанюк.

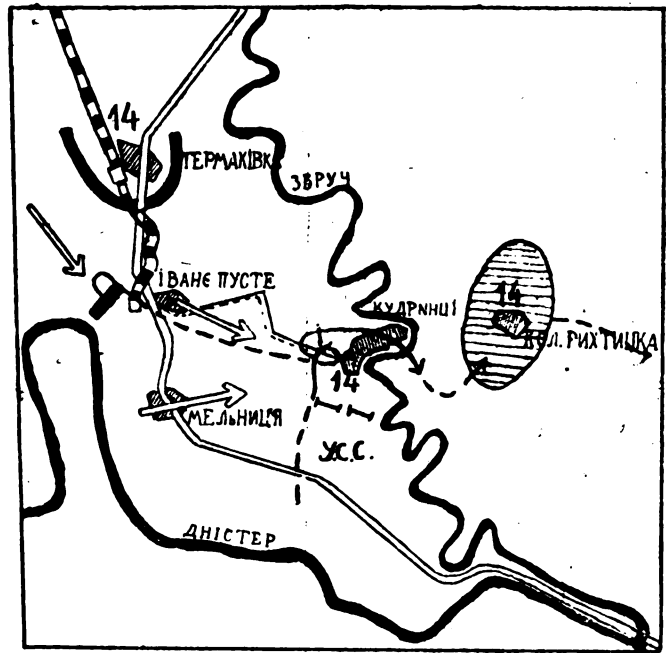
Поміття в штабі було приязне завдяки одній думці, почуттю обов'язку та зрозумінню для справи.

Комдант бригади отаман Василь Оробко, був це активний австрійський старшина і ще відносно досить молодий, однак слабого здоров'я. Був совісним, працьовитим і дбаючим командантом. Категоричний і точний у вимаганню, однак вирозумілий і справедливий в признанні. Як старий вояк мав велику військову і воєнну практику і знання, однак не все вмів зжитись і зрозуміти вповні деякі обставини, які творились наслідком революції, чи то наслідком розвалу старого, нормально-пливучого ладу. — На жаль не всі старшини бригади відносились до нього з симпатією.

II. Через Збруч до м. Винниці.

Перейшовши через Збруч Бригада розложилась табором на дво днівний відпочинок в селі Слобідка Рихтецька. Приказ був розложитись табором на великій площі перед самим селом і по притикаючих до цієї площі садах і то з слідуючих причин: 1) Була гарна, горяча і суха літна пора, а в подільських невеликих хатах душно і небезпечно ізза тоді вже грасуючого тифу поворотного і плямистого серед селянства на Поділлі. 2) Не було місця, бо село вже майже було повно набите ріжними етапними частинами, обозами, між іншими був і цілий артилерійський полк отамана Воввідки. 3) Непевність відношення селянства до нашої Армії. Дальше упереджаючі прикази Корпусної Кмди взглядно Н. К. У. Г. А., щоби відноситись до селян прихильно і обережно, не реквірувати, не красти, бо народ цей ще нас не знає, а з природи недовірчивий і бутний. Доказом на це може бути те, що того самого дня застрілив один мужик стрільця якоїсь частини за те, що той рвав грушки в городі. Крім цього населення було добре уоружене і треба було безумов-

Карта Ч. 1.

Перехід XIV бригади через Збруч 16. VIII 1919 р.
 ----> власний напрям, ==> ворожий напрям.

но оминати всяких нецорозумінь, які моглиби пошкодити престижеві нашої Армії. Це було у відповідний спосіб проголошено всьому стрілецьву бригади. Прикази були сповнювані, а стрілецьво було поучене в тім напрямі, щоби власне нашим здісціпльованим карним та прихильним відношенням і поступованням супроти селян зеднати собі їх довіря і научити їх поважати та шанувати нашу Армію, як карну європейську армію, і як армію національну, Українську Армію, яка беться не для заборчих користей, але для великої ідеї української державности. Відповідна пропаганда в тім напрямі являлась навіть корисною головно тому, що большевицькою агітацією пересяклий народ був упереджений до нас, як до «Австрійців», які ідуть на Україну відбудовувати, цілому народові зненавиджений царизм. У великій мірі помагало це нашим ворогам в аргументованню своїх агітацій, а нам шкодив наш австрійський однострій. Бо і деж було взяти другий? Народ зіпсутий, зглядно випроваджений революцією зрівноваги, відносився з улередженням і консеквентно до кожної армії — неприхильно, пасивно, а навіть і ворожо. Розуміється, перейшовши не одну вже менш чи більш неприємну інвазію всяких ворожих армій і не ворожих, був научений твердим, прикрим і категоричним досвідом поступати власне так, як поступав.

В наших руках осталися

Останки XIV. бригади в таборі в Ліберці.

вправді не багато, але могутні козири, і то: наша велика ідея, а в злуці з нею наша непохитність в переведенню її в життя: наперед в кривавий бій за волю. Це раз, а друге наша спільна і цілому населенню зрозуміла українська мова, українське серце. Це перемогло! Наслідки, зглядаю наше становище на Україні знає всім.

В тім часі зложились на ще більше обтяження наших уже і так досить важких початків на Великій Україні такі дві обставини: брак харчів, як для людей так для скотини (коней) і брак гроша.

Перше було нам всежтаки більше зрозумілим, як друге явище. Однак ми, як вояки фронтів, не ломали собі цими загадковими для нас проблемами наших голів. Нам лишилось лише два виходи із цього для кожної армії некорисного і скрутного положення, або за гроші купити, або зареквірувати. Останнє було строго заборонене, а перше неможливе.

І бідні були інтенданти та пров'язані бригади і поодиноких частин, непорадні в своїм безсиллю. Одиноким оправданням для них було те, що як нічого нема, то і Бог не допоможе. Помогти міг лише уряд У. Н. Р. і то тимбільше, що він був господарем свого краю, а ми лише «гостями» і всі нам відомі і невідомі середники до поладження цієї прикрої болячки лежали менш або більш цупко в руках власне уряду У. Н. Р.

Помагали собі, як могли! —

Маючи уже досить великий досвід воєнний і дещо «політичної» або «господарської» спритності помагали собі як команданти частин, так і інтенданти бригади і пров'язані в такій мірі, що з голоду всежтаки не прийшлося умирати, а служба і обов'язок також не терпіли.

Конечним є згадати докладніше, як була організована ця «самопоміч». У великій мірі помагали собі старшини і стрільці в цей спосіб, що складались грішми на конечні і безумовно потрібні харчеві видатки, розуміється лиш в моментах, де нічого більше іншого не лишилось. Інтендантура маючи деякий запас соли, нафти та інших на Україні майже цілком бракуючих продуктів, обмінювала їх поступенно за хліб, мясо та інші харчеві продукти. На це селянство дуже радо годилося, хочби навіть і з чисто матеріальних користей. Нам заспокоювало воно голодні жолудки, а селянин був рівнож задоволений, бо зробив добрий інтерес. І так була коза ціла і врів ситий: А користь всежтаки була по нашій стороні, бо ми хоч нехоч зєднували собі цим способом населення в перших часах нашого побуту на Вел. Україні. Тим самим улєкшували собі згори доступ до цього населення, чито в дальше конечним для нас освідомлюванню його в українських національних справах, чито в розширюванні серед населення корисної пропаганди і освіти, а вкінці аж до близьких і тісних відносин включно.

Так сповнювали ми заразом усі нам згори надані, а повисше згадані прикази.

Це було одно поле до праці для інтендантури. Друге було ширше і ще корисніше і для нас і для населення, була це співпраця з населенням коло жнив. Так на власних селянських полях, як на панських, поміщицьких землях, які були. завдяки всежтаки більш чи менш продуктивному і сильному режимові гетьмана, засіяні і оброблені. Ці великі простори повні золотого, гарного збіжа стояли по більшій частині без опіки і прав, бо поміщики повиїздили. Маєткі ті розділювано, частину для війська, частину для дотичної громади, або волости. — Інтендантурі приділювано відповідні відділи жовнів, при допомозі яких переводжено жнива, молочено, орано і т. п.

Яка велика матеріальна і моральна користь випливала із цієї співпраці наших частин зі селянами, може бути кожному ясна.

В таких то обставинах приходилось нам перебувати на початках нашої мученицької мандрівки на Великій Україні.

(Далі буде).

ВІД ВИДАВНИЦТВА „ЧЕРВОНА КАЛИНА“.

Видавництво „Червона Калина“ вступає в 1930 р. у черговий і десятий рік свого існування. Вступає сміливо, з непохитною вірою та з певністю, переконане про найкращі успіхи і в майбутнім, маючи на увазі дальше поширення своїх агенд та дальшу розбудову. Управа Видавництва не має ніяких сумнівів, що передбачення ці сповняться, так як немає ніяких труднощів, яких не переборлаби сила волі і впертості, коли доводиться перевести намічене діло виконуючи завдання, що являються вимогою часу і хвилі.

Та колиби комусь видавалися наші вислови звичайною фразою чи виявом окремих настроїв, — радимо заглянути в минуле — в історію нашого Видавництва, якою найкраще можна покористуватись: Видавництво пробивалося на протязі десяти літ вперто й послідовно — боролось в важких труднощах та вироблювало собі добре імя тільки завдяки своїй солідності та впертій постанові тих, що його вели, а пройшовши ряд довгих, часом невідрадних та скрутних років, зєднано собі чимало признание, а ще більше любови й попертя від громадянства, яке не цинить неспадчаників, а уміє оцінити працю та творчість.

І Видавництво „Червона Калина“ не має ніяких закидів на адресу нашого громадянства. Обі сторони вдоволені, обі сторони вдячні собі: громадянство має установу, яка майже з нічого випрєсла і розбудувалась, а „Червона Калина“ тішиться прихильністю та піддержкою громадянства, яка виявилась у масовій покушці видань та громадному вступленні в члени.

І коли ми зважились приступити перед трьома місяцями до видавання періодичного журналу „Літопис Червоної Калини“, то ми добре передумали цю справу. Ми знали, що громадянство піддержить цей журнал. Так і сталося. Дотеперішнє число передплатників, це небувалий осяг у нас. Видавництво вже є в спромозі продовжувати видавання журналу. Тільки одно ще прохання до наших членів та передплатників: Точне сплачування передплати за „Літопис“, і то згори. Може тим чином бодай одно українське видавництво вєспіє зробити собі відповідний підрахунок на майбутнє, щоб повести діло солідно спіраючись на цифрах, а не — на можливостях та сподіваннях. Справний і точний підрахунок! Видавництву закріпити існування журналу, дозволить редакції побільшити число співробітників та добути цікавіший і більш різнородний матеріал.

Окрім цього обов'язком кожного прихильника нашого Видавництва, а зокрема його членів є не лишень самому бути точним, але й приєднувати як найбільше число нових передплатників та членів, маючи на увазі те, що при збільшенні числа передплатників та членів користь з цього членства, яких не дає ніяка інша кооперація, будуть ще більші.

Ширіть видання „Червоної Калини“! Вписуйтеся громадно в члени Видавничої Кооперативи „Червона Калина“! Передплачуйте „Літопис Червоної Калини“, платіть точно передплату та приєднуйте нових премераторів!

Маруся Соколовська

(Спомин — Василь Бачинський, б. сотн. У. Г. А.)

Під кінець літа 1919 р. тоді, як український чорнозем кровю парував, як полки Галицької Армії мостили шлях через Збруч-річку, Проскурів, Житомир і Київ... — курінь, яким я командував кватрував в селі Вересах біля Житомиру.

Неділя. — Вулиця роїлась від хлопців, дівчат, стрільців.

Неслись звуки буйної стрілецької пісні, плив дівочий шепіт...

Десь далеко, там де мрійна і тужлива далечінь, вмирали громи гармат...

Нагадували стрілецькі шляхи широкі, закурені.

Я сидів у садку. Війна, ворог, бої, втікали десь за гори...

— „Пане сотнику, якась дівчина до вас“.

Я увійшов до кімнати і побачив сільську дівчину. Чорнява, гострий погляд, сміливий, вояцький зір, кріс через плечі.

— „Я Маруся Соколовська“...

Ми посідали.

— „Прийшла я, бо довідалась через своїх людей, що в селі Галичани. А скрізь йде голосна слава — найкраща, вояцька... що лютий ворог під напором галицького війська тікає на північ.

І мені та мійому відділові туди дорога. Але допоміть, ради Бога, допоміть мені!... Дайте крісів, набоїв“...

І десь щез гострий погляд очей, а просила цілою собою, як дитина матері...

У нас самих не було набоїв, а в обозі на возах валялось кілька десятків крісів. Та їх я самий не міг нікому видати.

Я передав Марусі записку до команди II. Корпусу У. Г. А. в Житомир, де представив її прохання.

Ми вийшли з кімнати на подвір'я. Стрільці лагодили підводу, щоби відвезти Марусю до Житомира.

Уже давно підвода стояла готова до від'їзду, а Маруся малювала минуле...

Стрільці згуртувались біля неї, слухали.

Як кайдани рвались, як воля родилась, шаліла, пняла, як лютий ворог луною пожарів сліди свої значив. Як її батькові та братам терпцю не стало, — як чесне товариство у радомишльських лісах на повстанчу раду збиралось — як вона ночами прокравалась крізь ворожі застави...

Батька, братів не стало... Бог і Україна знає, що поклали свої голови за волю батьківщини...

Я не бачив і сліду жалю в Марусі... Кудись у даль гляділа... Благословила хвилю за все...

— І за смерть батька, братів, товариства повстанчого...

Чорношличниця Тетяна.

— І за пожарища і за могилки, що чорнозем покрили...

Десь ген далеко червоне сонце за рідні стріхи ховалось... Тягнуло думку за собою... Чимсь отруйно-солодким, що за горло стискало...

Та не туди нам дорога, де червоне сонце ховавсь. Нам туди, де гарматні громи вмирають..

— „Спасибіг вам, сотнику, прощайте козакі!

В широкій, зеленій вулиці сховалась Маруся Соколовська...

На землю лягав вечір, а мрійлива тужна осіння далечінь манила широкими шляхами...

Матеріали і документи

З ОСТАННІХ ДНІВ АВСТРІЇ.

Доказом, яке становище занимала Австрія до грудних подій в жовтні 1918 р., хай послужить оцей обіжник гр. Гуйна, останнього намісника Галичини, до східно-галицьких старостів майже на передодні перевороту, бо дня 28. жовтня. Документ цей ледви чи дійшов вже до дальших повітів. Найдено його по листопадовім перевороті в Намісництві; звучить він ось як:

Z Prezydium c. k. Namiestnictwa
L. 20694/R.

We Lwowie, dnia 28 października 1918.

OKÓLNİK

do Panów Szefów Oddziałów aprobacyjnych i departamentów Namiestnictwa oraz do wszystkich Panów

c. k. Starostów i Dyrektorów Policji we Lwowie i Krakowie.

Stosunki obecne wytworzyły dla Rządu, a temsamem dla każdego pojedynczego urzędnika bardzo trudną sytuację, uważam zatem za swój obowiązek urzędnikom podać do wiadomości moje zapatrywania na sytuację w kraju.

Już na podstawie ogólnego położenia światowego, noty Hrabiego Buriana i proklamacyi Rady Regencyjnej w Warszawie mógł naród polski oddawać się nadziei, że powstanie zjednoczone Państwo polskie, manifest zaś Najjaśniejszego Państwa usankcjonował tę nadzieję.

Podobnie jak Polska zjednoczona powstać ma na zasadzie prawa samostanowienia narodów, także i druga kraj zamieszkująca narodowość zgłosiła na podstawie tej zasady swoje prawo do samodzielnego bytu.

Ubiegając rozwój wypadków odzywają się wśród narodu polskiego głosy, że Polacy kraj ten zamieszkujący już dzisiaj należą do Państwa polskiego i że należy wyciągnąć z tego konsekwencje. W społeczeństwie zaś ukraińskim, mogłaby również powstać myśl, jakoby było uprawnione do czynów wchodzących w zakres władzy wykonawczej.

Gdy z jednej strony zrealizowanie takich tendencji byłoby obecnie wprost niedopuszczalne, z drugiej zaś strony nie może nastąpić próżnia w wykonaniu władzy państwowej, co pociągnęłoby za sobą anarchię w stosunkach, jest rzeczą konieczną, aby rząd silnie dzierżył w ręku władzę państwową aż do chwili, kiedy ta władza będzie mogła przejść w drodze normalnego rozwoju wypadków na utworzyć się mającą organizację państwową. W interesie tak ogółu jak i pojedynczych jednostek leży, aby ten proces likwidacyjny w celu rozwiązania istniejących a utworzenia nowych stosunków prawnopństwowych odbył się w porządku i bez gwałtownych wstrząśnień, które musiałyby mieć nieobliczalne następstwa w dziedzinie stosunków ekonomicznych, a w stosunkach aprowizacyjnych sprowadzić wprost katastrofę.

Wobec wielkiego rozdrażnienia, które z natury rzeczy ogarnęło ludność kraju w piątym roku wojny, wobec niezmiernych cierpień, na które szerokie warstwy ludności narażane są skutkiem trudności życiowych i braku niezbędniejszych przedmiotów, jest rzeczą zrozumiałą, że podniecone nerwy zakłócają tę równowagę umysłu, jaka koniecznie jest potrzebna w obecnej chwili.

To też jest obowiązkiem przedewszystkiem urzędników politycznych zachować wewnętrzny spokój i w tym duchu wpływać na ludność pouczająco i uspokajająco, bo tylko przy takiej działalności urzędników będzie możliwe, że kraj przebędzie to ciężkie przesilenie bez nieobliczalnej szkody i że korzystając z dobrodziejstwa bliskiego już pokoju osiągnie nowe uporządkowanie stosunków, które zapewni szczęśliwą przyszłość ludności.

Nie wątpię, że każdy z Panów oraz podwładnych mu urzędników postępując ściśle w myśl powyższych wskazówek, nie stanie jako urzędnik państwowy w rozdźwięku ze swoim uczuciem obywatelskim.

C. K. Namiestnik:

Huyn w. r. Generał-Pułkownik

I дійсно останній австрійський намісник не передав влади Українській Національній Radі, а 1. листопада 1918 р. поставив його перед довершеним фактом.

Рефлексії на „Споми- ни“ Д-ра С. Шухевича

P. C.

Д-р СТЕПАН ШУХЕВИЧ. Споми́ни з Української Галицької Армії (1918—1920), чч. I—V. Львів. Видавнича Кооператива „Червона Калина“ 1929.

Від Редакції: Ці Рефлексії писані одним з найвизначніших генералів Армії У.Н.Р. Редакція радо дає їм місце на сторінках журналу, бо вони стараються вияснити деякі болючі моменти у відношенні обох українських Армій, яким то моментам присвятив також свою увагу Др. С. Шухевич у своїх споминах.

Нашу модерну військово-історичну літературу, яка торкається визвольних змагань з рр. 1917—1920, побільшено „Споминами“ Д-ра С. Шухевича.

З жалем треба ствердити, що уклалися просто фатальні для нашої військової літератури умовини. Поминаючи вже те, що вона взагалі не є дуже велика, як на минулі події й наші сили, маємо головню літературу характеру мемуарного, видавану до тог о ж, хоч з великим накладом зусиль, але безпаявно. Поза спробою воєнно-наукового дослідження кампанії 1919 р. генерала М. Капустянського в його „Поході українських військ на Київ-Одесу“, поза „Спогадами“ генерала Петрова, „Споминами“ Д-ра Шухевича, маємо всего декілька менших творів, присвячених дослідженню лише окремих епізодів з визвольної боротьби. Через те мусимо вітати всяку нову спробу, що зміряє до освітлення незаних або мало зананих сторін з нашого недавнього, а вже так далекого, минулого.

І хоч праця Д-ра Шухевича є рівнож характеру мемуарного, однак для історії нашого руху вона матиме важливе значіння. Автор був визначним учасником подій не тільки воєнних, але й державно-політичних, брав участь в організуванні галицької збройної сили, керував більшими її одиницями на фронті, працював на відповідальних становищах в ДСВС і в НКГА. Через те „Споми́ни“ будуть поважним джерелом для наших істориків, а то ще й з огляду на те, що автор сам стверджує, що хоч він списав свої „Споми́ни“ з пам'яті, але всі подані в них факти, оскільки він сам їх спостерігав, є вірні.

„Споми́ни“ треба віднести до творів, додатньо виріжнюючих нашу літературу під оглядом художнім. Не кожному військовому письменникові поведеться так художньо представити воєнну дійсність, як це зробив Д-р Шухевич. Пощастило це авторові „Споми́нів“ остільки, що кожна частину його твору читається за одним духом. Наболіла душа кожного з нас разом з автором переживає трагедію Галицької Армії, рівнож спільно з автором осуджуючи недоцільну, повну хитань політику її провідників.

Автор поставив собі за ціль бути в своїх осудах об'єктивним, оскільки, звичайно, людина може такою бути відносно подій, в яких брала участь, та відносно осіб, з якими їй доводиться співпрацювати. Вже те, що автор видав „Споми́ни“ аж тепер, після декількох літ від часу подій, промовляє власне за об'єктивністю, бо час завжди дає перспективу, нівелює гострість вражінь. І це рівнож не в меншій мірі складається на вартість „Споми́нів“. Однак наскільки не можемо заперечувати, що думки автора, що торка-

ються обставин у Галицькій Армії, є об'єктивні, бо і авторитет автора за цим промовляє і об'єктивність що читач навіть відчуває, остільки не лише висновки автора, але й деякі факти, дотичні відносин у Війську УНР (Наддніпрянським), зокрема з р. 1920 — ч. V. „Споминів“ — потребують певного висвітлення, евен-туально заперечення. Зрештою, в це нашим обов'язком, та про це автор рівнож просить.

Частина I. „Споминів“ обіймає події від розвалу Австрії в листопаді 1918 року до квітня року 1919, то значить до часу, коли так з боку Галицької Армії, як і польської мали розпочатися децидуючі операції за Львів.

На початку автор барвисто описує, як нова ситуація, що витворилася наслідком розвалу Австрії, заскочила більшість галицьких військових не лише тих, що в складі австрійського окупаційного корпусу перебували на Великій Україні, але й тих, що були в краю; як на швидку руку скрізь треба було імпровізувати, та як для всякої військової праці бракувало приготованих людей.

Далі автор переходить до опису воєнних подій на території Галичини. Втрата Львова, каже він, розбудила галицьке суспільство, стала імпульсом до виявлення пожертви, патріотизму на ділі, а не словами.

Одночасно, довідуємося, не лише серед інтелігенції, але і в масах, почалося згадувати про Велику Україну, покладати надії на її поміч. І коли наспіли відомості, що з України вже вислано військові частини, то настрої дуже піднісся. Але далі автор з певною вразою стверджує, що дійсність надії завела. Присвячує досить місця на докладне описання першої зустрічі з прибувшим з Великої України курінем сотника Кравчука і вражінь від пізнання старшини і козачого складу куріня. Говорить і про бойову діяльність прибувших частин. Розчарованість, враза до Наддніпрянців, однак без хочби побіжного аналізування причин, до чого автор вдається завжди, коли подає про негативні сторони частин Галицької Армії. Оскільки автор в данім випадку висловлює думки цілого галицького суспільства, то в такій розцінці вартостей наддніпрянських частин можемо вбачити лише „обивательську“, такби мовити, непоінформованість. І в це для нас щонайменше дивним, бож мали змогу Галичани придивитися до Наддніпрянців ще й з часів світової війни, коли Галичину окупували російські війська. Вже тоді могли спостерегти Галичани, що Наддніпрянці — все одио старшини чи козаки — в масі були національно неосвідомлені, а спостерегти це було легко, бо Українців у російським війську було багато: 30—35%. Інша річ, які обставини причинилися до такої несвідомості у масі Наддніпрянців, перебувших під гнітом московським майже 270 літ. Але, коли взяти під увагу ті обставини, то трудно було сподіватися, щоб отак зразу можна було масу національно освідомити, зразу змінити цілий світогляд людей, яких трималося в темряві. Коли додати до того перемучення війною, антимілітарну пропаганду большевицьку серед козаків, як спосіб до завойовання симпатій мас, зважити, що козак з Великої України був об'єктом всіляких соціальних експериментів, що через півтора року чого тільки не натерпівся з одного боку, а з другого — деморалізувалося того запобігливістю безвладної влади, то не можна шукати порівняння до козака з Галичини, який всього цього не знав. Коли таке для

козака-Наддніпрянця не вигідне, але льогічне і природне порівняння відкинути, або відшукати основні його причини, то відпаде й розчаровання. Поватим мусимо пам'ятати, що революція принесла з собою розбудження нищих інстинктів людини, а передусім інстинкту самоощадности. Не можна рівнож не згадати й про те, що автор говорить якраз про частини на скору руку зорганізовані з повстанців, які вхопилися за зброю, щоб скинути гетьмана та звільнитися від Німців. Ставити до них вимоги, як до частин регулярного війська, булоб навіть несправедливо. Але той самий козак в дальшій ході визвольної боротьби набрав свідомості, завзято і вперто бився за свій край, про що свідчать стоси трупів й море пролітої крові, коли він, голый, голодний, смертельно хорий бився, але голови перед ворогом не схилив. Згадаймо собі, як наш козак-Наддніпрянець, поруч з Наддністрянцем, йшов на ворожий кулемет з десятком набойів до... не мушкету, а обрізу. Очевидно, що не що інше, тільки свідомість це зробила. А щоб вона з'явилася, потрібно було часу.

Декілька розділів присвячує автор освітленню відносин в НКГА. Цікавими, а разом безпорадними є вражіння автора від знайомства з „генераліссімусом“ генералом Омельяновичом-Павленком — „занадто щирий і балакучий“. Заповіджені ним (Павленком) генеральні операції на Львів вилилися в „дрібничкові диверсії, які почали деморалізувати стрілецьтво.“ Помимо дуже обережних і безперечно об'єктивних висновків автор визнає, що „Начальна Команда виявила при спробах заняття Львова свою повну неспосібність“. До цих слів автора можемо додати лишень одне, що потрібне, нажаль і надиво, було ще одне пересвідчення — р. 1920.

Найбільш цікавими в цій частині „Споминів“ є висновки автора відносно висліду переговорів з представниками антанті в справі завіщення зброї на лінії „Бертлємі“. НКГА, зглядно Галицький Уряд, не пристали на внесення припинити воєнні ділання на пропонуваній лінії і автор є за таким рішенням з міркувань, що „тоді булоб на фронті прийшло до повної катастрофи“... або „на всякий випадок між старшиною і стрільцем булаб запала така прірва, над усуненням якої треба булоб довго-довго працювати“. Трудно з автором погодитися, коли знаєш дисциплінованість галицького стрільця. А крім того, коли справа в припущенні, то може якраз погодження на „лінію Бертлємі“ булоб створило перспективи для використання ГА (хочби й часткового) проти большевиків. Ніхто не може сказати, що з того вийшло, однак оцінка тогочасної воєнної ситуації та внутрішнього положення большевиків насовує припущення, що з большевиками мабуть булоб раз на все скінчено, або щонайменше булоб їх змушено до корисного для нас мира. Натомісць те, що сталося, пересунуло всі дані на користь большевиків, бо вони здобули для себе час на організаційну працю, а про це їм власне й ходило.

* * *

В частині II „Споминів“, що обіймає час до переходу ГА в липні 1919 р. на Велику Україну, автор між іншими знов вертає до відносин у Начальній Команді. Є це річчю цілком зрозумілою, бож в часі збройних змагань очі кожного не то вояка, очі кожного громадянина звернено туди, де вирішується питання життя й смерті тисяч людей, а навіть питання

існування — власне в данім випадку так і було — самої держави. Невідповідне керівництво doprowadило до непорядків, спричинилося до заламання духа війська. Це видно з таких слів автора: „дня 7 червня пополудні сказав мені от. Букшований, що приготовляється мала акція в околиці Чорткова. Значить ся, що над раном дня 6 червня треба бути напевно готовим до втечі, бо коли тільки наша Начальна Команда пічне щось з власної ініціативи, то більше як певно, що польські війська підуть вперед“*). Довго Галицький Уряд толерував такий стан річей, аж на рещті спромігся на рішення, однак жертви було принесено.

Досить було одної лише чутки про призначення нового командарма, як все, а в першу чергу настрої, змінилось. Червнева офензива ГА, яку розпочато з ініціативи Команди II Галицького Корпусу, трапилася в самім часі призначення генерала Грекова на командарма й фама віднесла її на його рахунок. „Зразу було пізнати, що в НКГА настали інші відносини,“ говорить автор й з дальшого оповідання

*) Розбивка наша РС.

бачимо, що таки генерал Греков своє діло зробив, оскільки взагалі щось можна було зробити в тогочасній оперативній та матеріальній ситуації.

Якою сумною трагедією віє від переказаних автором настроїв, коли наступ ГА заламався в наслідок браку боевого матеріалу. Однак це треба було, нам видається, передбачити й винести певні рішення. Наказ, щоб стрілець, коли йому забракне набоїв, брав „у руки камінь і бук,“ в остільки наївним, що не слід було про нього й згадувати, як про наказ верховода. Він підніс настрої, але не поміг незвичайний героїзм стрільця і ГА мусіла відступати — для начального вождя хіба було ясно, що лише так скінчиться заклик про бук і камінь.

Фатальним треба признати рішення Диктатора про усунення генерала Грекова без розсліду за вчинок, доконаний без його (Грекова) відома підполковником Терновою. Автор має слушність, нарікаючи на Диктатора, котрий не зяв під увагу того, що „Армії забирали Начального Вождя, до якого всі мали безмежне довіря“.

Дня 16 липня 1919 року Галицька Армія, вкрита славою, але здесяткована в попередніх боях, перейшла на Велику Україну. (Далі буде).

СПИС ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 р.

(Продовження)

Д. М.: Спомини стрільця (з української війни 1918 і 1919 р.) „Український Голос“, Вінніпег, (Канада) 1928, Ч. 34.

Ейдман Р., Какурін, Н.: Громадянська війна на Україні. За редакцією В. Я. Чубаря, Харків, 1928, 80, 71 стор. Видання: Державного Видавництва України.

Брошевич, П., генерал: Спогади з часів гетьмана Павла Скоропадського на Україні і повстання народу українського проти влади гетьмана та Німців-окупантів. „Табір“ — Воєнно літературний журнал, (Каліш), 1928, Ч. 9, стор. 57—80; Ч. 10, стор. 75—83.

Жук, Андрій: Вільне козацтво. „Український Скиталець“. Відень, 1922—1923, Ч. 24—43.

Жук, Андрій: Волинський записник Дм. Вітовського. „Український Прапор“, Берлін, 1927, Ч. 21.

Завадський, В.: Знахідки до історії I-ого українського полку ім. Гетьмана Богдана Хмельницького. „Дніпро“ — календар-альманах на 1928 р. Львів, 1927, стор. 113—116.

Завадська, В.: Спогади з одного дня в Києві. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1926, Кн. VI, стор. 116—121.

Заклинський, Мирон: У.С.С. під кінець 1917 р. Календар „Червоної Калини“ на 1927 р. Львів, 1926, стор. 17—22.

Заклинський, Мирон: Спомини про Івана Балюка. „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1929, кн. IV., стор. 315—327.

Причинок до історії У.С.С. І. Балюк, старшина У.С.С. Залізник, Микола, др: Моя участь в мирових переговорах в Берестю Литовському. В збірці „Берестейський мир“ стор. 45—142.

Зарицький, Володимир: Зпід Київа до Львова. „Літературно Науковий Вістник“, Львів, 1928, кн. XII., стор. 334—342.

Автор був командантом одного з гарматних полків С.С., який вислано з Наддніпрянщини на підмогу У.Г.А.

Затонський В.: Вир. З минулого. Переклад П. Пецца*). Харків, 1926, 16⁰, 56 стор.

Земик, Р. Інж. сотн. летун: Де що про летунство У. Г. А. „Український Скиталець“. Йозефів, 1922, Ч. 13—15.

Й. В.: Група Крукеничі підчас польської офензиви в травні 1919 р. (Уривки). Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1926, стор. 78—83.

Ілащук, Василь, бул. ст. дес. У.Г.А.: На рідній землі в неволі. (В чотиролітні роковини здобуття Київа) „Український Скиталець“. Відень, 1923, Ч. 39/40, стор. 40—45; — Ч. 41/42, стор. 36—48; — Ч. 43/44, стор. 43—56.

*) З якої мови переклад, не подано.

Глащук, Василь, бул. ст. дес. УГА.: III курінь 8 бригади в наступі на Київ. „Український Скиталець“. Йозефів, 1922, Ч. 16, стор. 15—16; — Ч. 17, стор. 9—10; Ч. 18, стор. 5—7.

Калічак, Ілько: Дрогобицький бунт. „Діло“, Львів, 1929, Ч. 152—155.

Каменський, Теофан: З днів відродження української державности. (Мої спомини про події в 1918 до 1929 роках). „Український Голос“. Вінніпег (Канада), 1928, Ч. 15—16.

Камінський: Боротьба з контрреволюцією в 1920 і 1921 році. Губ. Ч. К. на Чернигівщині. „Вісти“. Харків, 1927, Ч. 298.

Карач, Іван: Спомини з Бреннерпасу в пад. 1918. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 23/25.

Карманський, Петро: З великих днів. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 23/25.

Про переворот в Тернополі.

Катрич, Л.: З листопадових боїв. „Діло“, Львів, 1928, Ч. 152—155.

Кашицький, В.: Відступаючи (Спогади). „Вісти“. Харків, 1927, Ч. 257.

Кедрин, Іван: Берестейський мир (Пригадка в 10-ті роковини). „Український Національний Календар“ на 1928 р. Перемишль, 1927, стор. (календар не сторонований).

Кедровський, В.: З другого всеукраїнського військового з'їзду. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1923, кн. X., стор. 142—148.

Кедровський, В.: Перші дні большевицького панування. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1926, кн. II., стор. 120—130.

Кедровський, В.: Повалення большевиками Російського Тимчасового Уряду і перехід влади на Україні до Центр. Ради. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1925, кн. I., стор. 29—45.

Кедровський, В.: Повстання проти гетьмана. (Уривок зі спогадів) „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1928, кн. V., стор. 36—37; — кн. VI., стор. 126—132.

Кедровський, В.: 1917 рік. „Свобода“. Джерзи Ситі (З. Д. Америки), 1928, Ч. 3.

Кедровський, Володимир: З часів розвалу. „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1929, кн. VII/VIII. стор. 616—624.

Дотичить діяльності Ген. Секретаря Військ. Діл — Порша.

Кедровський, Володимир: Мотовилівський бій (Пам'яті Федора Черника та Миколи Загавича) „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1928, кн. XII., стор. 321—324.

К-ий, Б.: З під ринви на дощ. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 131—134.

Спомини з большевицького і польського полону.

К-к: Встановлення радвлади на півночі Полтавщини. Спогади селян с. Надєжди, червоних партизан 1918—1921 р. „Вісти“. Харків, 1927, Ч. 256.

К-к, Р.: Уличні бої у Києві*). „Український Скиталець“. Ліберець, 1921, Ч. 6—10.

Козак, Марія: Гетьман Павло і його рід (Історично-біографічний нарис) „Поступ“, Львів, 1929, Ч. 5, стор. 159—168.

Козельський, Б. В.: Шлях зрадництва і авантур. (Петлюрівське повстанство). Переклала К. Сенік. (Харків) 1927, 8^о, 147 стор. Державне Видавництво України. (Далі буде).

*) Ці спомини перепечатані в брошурі „За золотоверхий Київ“, виданій „Червоною Калиною“ в 1922 р.

ТІ ЩО ВІДІЙШЛИ...

Дня 5. червня 1926 р. помер на чеській клініці в Празі четар У.Г.А.

Д-р. Станислав Солтис

Небіщик народився 1890 р. в Купчі, повіт Камінка Струмилова. Після покінчення польської гімназії в Золочеві зложив тамже 1913. р. іспит зрілості й записався на правничий виділ львівського університету. В часі світової війни воював Покійник в рядах 6. австр. 22. полку стрільців (краєвої оборони) двома наворотами на італійському боввищі, де був важко ранений 1916. р.

Листопадовий зрив застав його на відпустці в рідних сторонах. Вступивши з першого дня до Народньої Української Армії, покійний четар Солтис з питомою собі бадьорістю взявся за організацію військових частин у Буську. Придільений відтак до І. Галицького Корпусу, перейшов Він в Українською Галицькою Армією весь кривавий шлях зпід Львова аж до Києва, приймав участь у всіх її невдачах і подвигах та переніс усі жахливі страждання до тифу включно. Після обеззброєння знеможених останків У. Г. А. в травні 1920 р. опинився чет. Солтис в таборі в Тухолі. Звідти втік Він у жовтні 1920 р. до Чехословаччини та найшов приют в українському таборі в Ліберці, а згодом в Йозефові. Осіню 1921 р. виїхав до Праги, на покінчення перерваних військової студій. В травні 1926 р. осягнув покійник на чеському Карловому Університеті в Празі ступінь доктора прав, а два тижні опісля зляжша шлункова недуга, яка від довшого часу нищила Його, воєнними невгодами та скитальчим лихоліттям ослаблене тіло, нагальним вибухом перетяла скоропостижно нитку Його трудячого життя.

З покійником зійшов у могилу тихий, щирий і многонадійний народній працівник, людина зразкових громадянських і рідких особистих чеснот.

Вже в гімназії заявляв Він сміливо завсігди й всюди свою приналежність до українського народу, хоч це наражувало його, як римокатолика, на великі прикросоти та переслідування збоку польських учителів. Як студент університету брав Він діяльну участь в українському громадському життю Золочівщини, а в часі визвольної боротьби віддався всеціло й беззастережно на службу своєму многострадальному народові, в якого воскресення вірив непохитно до послідного віддиху.

Др. Ст. Солтис чет. У.Г.А.
† 5. VI. 1926 р.

Від Редакції „Червоної Калини“

На порозі нового року Редакція „Червоної Калини“ хоче поділитися з Шановними Читачами кількома увагами про діяльність видавництва за минулий рік і на майбутнє.

І так: Минулого року Видавнича Кооператива „Червона Калина“ звернула всю свою увагу на приднування нових членів та збільшення кількості сталих відбірців наших видань, щоби таким чином закріпити певні основи під розбудову Видавництва, зокрема устійнити та піднести висоту накладу книжки. Стараання ці не були даремні, а осяги виявились надсподівані. Число членів за минулий рік майже подвоїлося, а в останніх місяцях ще помітніше зростало. Наслідки ясні: зацікавлення книжкою та попит на неї більшає. Це явище таке небувало у нас, а таке відрадне, каже передбачувати, що черговий рік ще буде щасливіший.

Зі зростом сталих покупців наших видань та з приростом нових членів збільшилася очевидячки і видавнича діяльність „Червоної Калини“ в порівнанні з попередніми роками. Минулого року випущено крім Календаря - Альманаху „Червоної Калини“ та малих календариків, яких наклад вповні розійшовся на протязі одного місяця, ще тринадцять книжок, а саме: Купчинського ч. II. трильогії „Перед навалою“, Дудка ч. II. і III. „Квіти і кров“ і „На Згарищах“, Шкрумеляка „Чета Крилатих“, Лопушанського „Перемога“

(в двох томах), Брилинського „Хресний Вогонь“, Богдана Лепкого „Зірка“ та Спомини Шухевича в п'ятьох томах. Коли порівняємо кількість випусків за 1927 і 1928 рр., то виявиться наглядно, що число їх подвоїлося, а то й потроїлося — значиться, з приростом членів та відбірців зростає і запотребування на книжку й поширюється тим самим діяльність Видавництва.

На черговий 1930 р. призначило Видавництво „Червона Калина“ до випуску: „Спомини“ през. Масарика, поважну книгу понад 30 аркушів друку великого формату, продовження „Споминів“ генерала Петрова (три до чотири томи), третій том повісти Купчинського „Вилітали Орли“ (яка задля недуги автора не могла вийти минулого року, так як було заповіджено) та Богдана Лепкого „Історію України в оповіданнях“, багато ілюстровану. Поза цим вже готовим пляном на 1930 р. Редакція „Червоної Калини“ веде переговори з поодинокими авторами відносно видання їх творів. Готовиться декілька споминів та повістей. Крім цього один з наших музиків працює над великим співаником, так дуже потрібним для наших хорів і для кожної української хати. Для піддержання сталого зв'язку з нашими читачами та систематичного збирання історичних матеріалів будемо продовжувати видавання і періодичного журналу „Літопис Червоної Калини“.

При цій нагоді просимо Шановних Авторів надсилати нам свої праці до друку, а всіх Читачів та Прихильників нашого Видавництва приднувати нам співробітників, членів і передплатників та надсилати матеріали і світлини.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 1. / Січень 1930.

*

З М І С Т

	Стор.		Стор.
Різдвяний спомин		Нарис історії XIV бригади У.Г.А.	
Кривенькому й Крогульцеві на коляду — Б. Л.	2	Пор. Аріо	16
В чотирокутнику смерті		Від Видавництва „Червона Калина“	18
Передріздвяні спомини з 1919 р. — Л. Л.	3	Маруся Соколовська	
Між Білою Церквою і Мотовилівкою		(Спомин — Василь Бачинський, 6. сот. У.Г.А.	19
А. Крезуб	5	Матеріали і документи	
Трупи в дротяних засіках		З останніх днів Австрії	19
(Уривок зі споминів малярського старшини Геца		Рефлексії на „Спомини“ Д-ра С. Шухевича	
Герцег про побут в Перемішлі в жовтні 1914 р.	9	Р. С.	20
Отаманщина		Бібліографія	
полк. Михайло Середа	10	Спис жерел до історії української визвольної вій-	
Україна XVIII ст. в очах чужинця	13	ни 1914—1921 р. Продовження — А. К.	22
Із настроїв — Н. М.	14	Ті що відійшли	23
З діяльності Тов. Охорони Вовниих Могил		Від Редакції „Червоної Калини“	24
Як вибудовано пам'ятник полягам у Рогатині	15		

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левецький

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 2. *

ЛЮТЕНЬ

* 1930

О. Олесь

У Львові

І ось я знову серед них —

Братів і сестер дорогих...

Я бачу усміхи, вітання,

Я чую стиски теплих рук,

Мов нагороду за вигнання,

За океани сліз і мук.

Чогож так боляче мені

В ці незабутні, свіжі дні?

Що знов нестиму хрест вигнання?

Що знов терпітиму?! О, ні!..

Що може зустріч це остання

У другій рідній стороні.

О. Олесь

О. Олесь у Львові

Олесь — поет вигнанець загостив на короткий побут до Львова. І припала честь Львову повитати поета скитальця, що вже одинацять літ коротає невідраднє життя на еміграції в Празі, бодай скромним Літературним Вечером улаштованим гуртом молодших письменників, що об'єдналися при Червоній Калині під прапором «А ми тую червону калину піднімею».

Невибагливий був цей Вечір, та щирий і невимушений. Без гучної виставности, без гомінкого шуму уявляв собою скоріше більші сходини великої львівської рідні, як концерт. Це був вечір ніби одної громади, що прийшла привітати в ці невідрадні часи свого найкращого сина — співця краси й сили, та недолі Батьківщини. Приявне на тому вечері львівське громадянство віддавало в особі Олесь шану та співчуття також і тим скитальцям, що караються на вигнанні і тим братам, що за велику Ідею караються там за Збручем на рідній несвоїй землі і на далеких ледяних Соловецьких Островах... Виповнена по береги саяя Лисенка вечером 20 грудня була виявом не лиш великої шани для Олесь та зазбручанських братів, але й виявом одної думки та почувань.

На Літературний Вечір Червоної Калини зложилися твори молодих письменників О. Бабія, Софронова Левицького, Матієва Мельника, Меріяма, Шкрумеляка та композиторів Барвінського й Нижанківського. Вступне слово про наш нїановіший літ. дорібок та його напрямні виголосив Коструба, потім чергувались рецитації і музично вокальні продукції. Рецитували п. Фіголь, пп. Левицька і Шкварківна. Завдяки їхньому декламаторському хистові виголошені твори, вирізьблені умілим словом, набірали повноти і сили, а не одна фраза, яка затрачується в устах звичайного

читача, виступила тут могутнім і фїнезійним акордом.

Окрім творів згаданих письменників були відрецитовані й найновіші поезії Олесь, що зірвали саяю до громових, невмовкаючих оплесків. Прикінці першої частини програми О. Бабій привітав Дорогого Гостя в імени молодих письменників з побажаннями якнайскоріше пережити важке лихоліття та побачити щасливою і вільною Батьківщину, за яку стільки пролилось крові, терпіння і сльоз. Олесь щирим стисненням руки подякував бесідникові. Ця подяка мовчки, повна зворушення — викликала на очах Гостя сльози; в цей момент заблестіли вони також і не в одному оці на саяі.

Годиться наприкінці згадати і про музичну частину. Наша надія — один з молодших наших композиторів О. Нижанківський дав себе пізнати львівській громаді не лиш як надійний творець-композитор, але і як мистець п'яніст. Його точка являлася дійсно насолодою і для слухачів знавців і для тих принагідних, що більше відчують, як розуміють.

Відома наша співачка О. Приймова проспівала народні пісні гарм. Людкевича та композиції Нижанківського. Зокрема пісня «Засумуй трембіто» Нижанківського до слів Купчинського зробила на всіх помітне вражіння, а саяя невмовкала довго-довго від оплесків.

По концерті відбулася скромна перекуска в гурті близчих знайомих та приятелів Гостя в саяях Гостинниці, що протягнулася аж поза північ.

О. Олесь лиш декілька днів остане ще у Львові. Опісля вертає знову в Прагу.

Щиро бажаємо, йому, щоб дні його скитання як найкорше скінчилися і щоб знову він міг заспівати «Яка краса відродження країни»...

Л. Л.

В чотирокутнику смерти

(Докінчення)

Про нашого нового «союзника» Денікіна, ми так якби не знали. Денікінів ніде не було видно. Тільки в Одесі приїхало було декількох т. зв. фельчерів і вони заступали наших лікарів, які вже були похорувались. Поза тим приплентався часом якийсь Денікінець зі стації, але почувавши себе в районі Галичан доволі ніяково, щезав скоріше як прийшов. Одного разу в якомусь шиночку денікінський сотник висловився в приязности стрільцям зневажливо про Україну. Стрільці зголосили про це нашій жандармерії і ця заарештувавши цього старшину, всипала йому за кару 25 шамполів. Всі думали, що денікінське командування наробить з цього приводу багато галасу. Але воно прийняло це покарання до відома, та ще признало слушність нашій жандармерії, а якийсь денікінський полковник добавив: «Добре йому так с... с..., нехай не провокує»... З Денікінцями вже эле діялося і було помітно, що вони з дня на день котяться вниз. Тому обходились з Галичанами, як зі збитим яйцем. По злуці з Денікіном Галицька Армія змінила назву на «Українська Галицька Армія» і вже цею зміною зазначували Галичане всюди свою національну окремішність. Українські прапори остентаційно повівали на командах УГА., маяли на залізничних двірцях, та на інших установах УГА, в районі розташування, а Галичане старалися на кожному кроці, виявити зверхні форми української державности і це впадало зразу в очі. Це бачили і Денікінці і чужинці, які випадково заблудили тоді в ославлений «Чотирокутник смерти». Одного разу зіхала до Винниці, де був постій Нач. Команди УАГ., англійська військова місія, що сиділа тоді в Одесі при денікінським штабі. В честь цієї місії відбулася спільна вечера. По тостах грала, як звичайно музика, гимни. А що господарями були Денікінці і вони казали, що грати. І так по першому тості заграла музика англійський гимн для Англіїців, по другім «Ще не вмерла», для Галичан, а як прийшло по третім грати Денікінцям, то не знала що і заграла ... гусарську модну тоді пісоньку «Оружем на сонці сверкая». Це найкраще свідчить, за кого себе мали тоді Денікінці.

Останні дні грудня проходили під знаком загального денікінського відвороту. В сусідстві Браїлова свобідно господарював отаман повстанців Шепель, а в Винниці та Жмеринці серед Денікінців почалася метушня. Вночі не втихало від перестрелки. Денікінські частини на очах розлітались, пішла деморалізація, яку рідко за війни доводилось бачити. Навіть старшини, і то вищі, не соромились грабіжів. Я сам мав нагоду бачити, як наш стрілець арештував полковника, вже старшого

На Одесу (Рис. І. Іванець).

віком, який розбивав вагони та виносив цукор. Він просився і плакав, коли його приведено до команди двірця. Казав, що має жінку й діти, — що все розлітається, а він не буде мати на далі з чого жити.

Річ ясна, що весь лад на залізницях і по містах вдержували тоді тільки рештки галицької жандармерії.

Десь при кінці грудня ми побачили в Браїлові галицькі частини з I.-го корпусу УГА., який держав фронт проти большевиків на півночі. Це був 1-ий кінний полк під командою сот. Геніга. Він чвалом пригнав аж з під Калинівки, зробивши за нецілу добу понад 150 км. і то зимою в морози та сніги, коли так важко рухатися кінноті. Це був дійсно рекордний марш кінноти, та була це заразом і познака, що навала большевицька — вже за плечима.

В кілька днів потім дістали і ми наказ вимаршу на полудне, в сторону Одеси.

Рештки колись славної Бригади УСС... стягались з тифозних барлогів, щоб знову пускатися кудись далі у невідоме. Кожний зривався серед горячки. і благав, щоб не оставляти його — всі хотіли до останку бути вкупі.

І знову клялися на вози слабосилі стрільці як оселедці і знову плентались за возами тіни. Обози і обози — лиш де-не-де гурток піших. Тільки вагітно тягнулись по замерзлій груді гармати, зловіщо подзвонюючи крицею.

При відході з Браїлова пішли стрільці на цвинтар, розпрощатися з могилками дорогих товаришів зброї. Сумна і важка картина. Кожний подумав: вам може і краще, скінчилися вже муки...

Високий дубовий хрест підняли стрільці на браїлівським цвинтарі. Хрест цей витягнувши раменами вказував кудись на дві хресні дороги, якими проходили сини галицької землі.

„Віденський Курінь“ і його переїзд до Галичини

Написав Антін Кравс, ген. чет.

Стара і могутча колись габсбурська монархія розпалася. У Відні, столиці держави, закипіло немов у казані. В першому місяці розвалу Австрії і ліквідації фронтів Відень став похожий на великий воєнний табор.

З усіх побоевищ, а особливо з австрійсько-італійського назіджалося туди стільки різних військових частин, що військові команди просто не були в силі дати собі з ними ради.

Особливо на віденських двірцях у ті пам'ятні падолистові дні 1918 р. панувала метушня і хаос, який тяжко описати. Тисячі людей приїжджало, тисячі відїжджало або шукало нагоди чимскоріше відїхати до мів... Біля потягів стиск, гамір, крики, лайка на всіх мовах австрійського Вавилону. Тут щойно національні антагонізми, яким в армії клав хоч сяку таку таму авторитет начальства, бухнули на верх у цілій своїй повноті.

Прибуваючі у Відень транспорти розбивались на групи по національностям, а не, як досі, по родам зброї, чи приналежности до даного полку. Зникли зі старшинських і вояцьких шапок австрійські «розетки», а на їх місце появились національні стрічки і відзнаки.

Тому, що такої маси люда, яка небаром назбиралась у Відні, неможливо було негайно відправити далше ізза браку локотив і вагонів, військова влада розміщувала поодинокі національні групи по бараках як у Відні так і в околиці Відня. Тут перетомлені боями, походами і тяжкими переживаннями вояки мали змогу принайменше якийсь час відпочати і прийти, так сказатиб, до себе.

Українцям, воякам зі Східної Галичини, призначено бараки в Ляербургу (в X. окрузі міста), ті самі, в яких давніше містилася станція Українських Січових Стрільців. Ці бараки були муровані і в тому часі находилися в доволі доброму стані. Так само і їх внутрішнє урядження не давало причин до нарікань. Після приділення Українцям тих бараків була полагоджена одна з найбільш пекучих під цю хвилину справ.

Старшини і стрільці були вдоволені, що по всіх скитаннях по альпійських вертепах і напів звирячому животінню по камяних кавернах, після знесилюючих фізично і морально переживань під обстрілом ворожих гармат і літаків знайшли тихий куточок, в якому могли пожити як люде. Ту кожний з них найшов спокій, потрібний на успокоення натягнутих нервів. Цей спокій одначе не був і не міг бути повний. Всякому було відомо, що у батьківщині, яка після шести сот літ неволі скинула зі себе пута чужого панування і проголосилась самостійною, від нікого незалежною суверенною республікою, ведеться тяжка боротьба, якої вислід був невідомий, а від якої залежала будучність воскреслої батьківщини.

З одного боку ентузіазм для своєї національної держави, радість з національного визволення, з другого деякий неспокій за розвиток подій на фронті мішались, переливались в душах тих людей, струджених боями за чужу державу. В душі кожного росла жажда

чимнебудь причинитися до побіди своєї армії, до закріплення своєї самостійної української держави.

Ці гарячі патріотичні почування, ця глибока любов своєї батьківщини, які в Українців пробиваються з особливою силою, зродили думку, щоби zorganizувати у Відні повернувших з Італійського фронту старшин і стрільців у військову частину і вислати її на підмогу Українській Галицькій Армії. За переведення цієї думки в життя взявся поручник бувшого австрійського 55-го полку піхоти Софрон Шебець*), людина енергійна і запопадлива, заходам якої в найбільшій мірі треба приписати, що ця думка не осталася думкою, а переминилась небаром в діло.

В розмірно короткому часі поставлено курінь піхоти в силі 20 старшин і 500 стрільців. Цей курінь окладався з трьох сотень піхоти і одної сотні скорострільів. Кожна піхотна сотня числила 4 старшин і приблизно по 110—120 стрільців. Скорострільнаж сотня мала 2 старшин і 60 стрільців.

Команду над курінем доручено поручникові Шебецеві. Його адютантом став четар Трач, рівнож з бувшого австрійського 55-го полку піхоти. Наскільки тепер пригадує собі, то першою сотнею в цьому куріні командував поручник Антін Тарнавський, а другою четар Дрогомирецький. Командантом сотні скорострільів був четар Константин Гинилевич. Назвища команданта 3-тої сотні не могу собі пригадати.

Побіч того формовано також батерії, над якими команду обняв отаман, пізніший підполковник УГА Осип Папп де Яноші, з походження Мадяр.

Що торкається узброєння куріня, то піхотні сотні одержали криси і набої, але сотні скорострільів і батеріям, а зглядно обслузі при батеріях прийшлося їхати до Галичини голіруч. На це, що сотня скорострільів і батерії виїхали з Відня без зброї, склалось дві причини. По перше справних гармат і скорострільів у Відні годі було роздобути, по друге їх і так не вдалось було перевезти через чужу територію. В кожному випадку відістано для тих відділів все, що можливе, а передовсім нові однострої, черевки і всяке інше знаряддя.

Біля 15 падолиста відділи готові були до відїзду. Та відїхати під цей час транспортові з Відня не було так легкою річчю. Залізниця була перетяжена перевозом передовсім Італійців, Сербів, Мадярів, Поляків, себто вояків тих націй, які мали свої держави і за якими було кому упімнутися перед австрійською владою. Тих, розуміється, Австрійці відправляли в першу чергу. Звичайно потяги, що відвозили вояків вище згаданих націй, більше в Австрію не вертали, їх задержували дотичні держави для свого вжитку, а це ще більше утруднювало виїзд з Відня.

*) Софрон Шебець був при кінці 1918 р. іменованій сотником УГА (Вістник СВС, ч. 15, з дня 31 січня 1919 р.) і під той час належав до Групи Південь. Опісля був командантом Групи Лютовиска. В травні перейшов з Гірською Бригадою до Чехословаччини, звідкіля виїхав до УГА на Наддніпрянщину. Там помер осіню 1919 р. на тиф. — *Ред.*

Щойно по довгих заходах і біганинах по різних австрійських військових командах і установах вдалося вкінці кінців роздобути один потяг і для Українців. Не гаючи часу посаджено в нього піхотні сотні і гарматчиків. Транспорт був готовий. Дня 20 листопада о год. 5:45 по пол. виїхав «віденський курінь» з полудневого двірця в напрямі на Брук над Літавою.

З серцем повним бодрости і ентузіазму та з піснею »Ще не вмерла Україна«, виїжджали стрільці і старшини до батьківщини, якій вони в тій хвилі були так потрібні. Не місце тут описувати ті глибоко зворушуючі переживання, це почуття радості і надії, що в тій хвилині пронизували душу. — Їх може зрозуміти тільки той, хто сам був учасником цього »ісходу« кількалітних скитальців по чужині до рідної землі.

О год. 7 і пів прибув транспорт до Брук, де видано йому теплу вечеру. По вечері рушив потяг даліше. Над ранком транспорт найшовся вже на малярській території. На станції Бангіда видано куріневі снідання. Після полудня потяг заїхав на станцію Ферець-варош, де Мадяри перевели основний трус транспорту. Старшина, який кермував провіркою, показався однак дуже вирозумілим і з потягу не забрано нічого. Ще раз перевели Мадяри в транспорті трус на станції Кебаля¹⁾. При цьому трусі старшини оставлено в спокую, а перетрушено тільки речі стрільців. Тим разом дуже багато допомгла інтервенція отамана Паппа, команданта транспорту. Йому, як Мадярові і бувшому малярському старшині вдалося без труду зробити це, що його земляки оставили курінь в мирі і навіть на заховану зброю гляділи крізь пальці.

Цей ночі потиснув порядний мороз і куріневі прийшлося мерзнути в неотаплених вагонах і треба було грітися потіхою, що ще два-три дні, а це все скінчиться.

Дня 22 листопада транспорт переїхав через Гетвань і під вечір прибув до Міскольча. Тут трапився куріневі неприємний інцидент. Біля 6-тої години вечером, саме коли курінь прибув на згадану станцію, заїхав туди також транспорт і малярських вояків, які вертали, здається, з Наддніпрянщини. В переїзді через Галичину, а саме в Стрию, цей малярський транспорт розброїла українська військова влада так основно, що кожному з вояків осталося тільки це, що на йому. Висівши з вагонів в Міскольчі Мадяри розуміється вмиль дізналися, що тут задержався український транспорт і постановили на ньому пімститися за Стрий. Счинилась страшна буча, малярські вояки кинулися на Українців і на український потяг з метою відібрати як зброю так і все інше, що курінь віз з собою. Тільки завдяки енергії команданта стації і урядник в удалося розлючених Мадярів дещо успокоїти і повздержати від бійки. Курінь негайно знову всів у вагони і чим скорше відїхав з Міскольча. В цій суматосі ранили Мадяри кількох стрільців, кількох ограбили, але на загал інцидент скінчився без значніших шкід.

На другий день, то є дня 23 листопада рано, курінь приїхав в Шаторай-Уйгель. Там мали транспортіві видати снідання. Та склалося інакше; команда стації не тільки не видала його, а навпаки відібрала куріневі полеву кухню і частину харчів (муку і мармо-

¹⁾ Містечко біля Будапешту. — *Ред.*

яду). Може бути, що це задержання стояло в звязку з інцидентом в Міскольчі і мало на цілі відплатитися за Стрий. Це очевидно тільки здогад, бо про причину свого поступку Мадяри нікого не інформували. По полудні транспорт прибув до Чопу²⁾. В тому часі в околицях Чопу потвсрилися були большевицькі банди, які нападали на переїзджаючі туди транспорті. Щоб не наражатися на цю непотрібну небезпеку, курінь в Чопі задержався лиш зовсім коротко і під вечір прибув до Батю³⁾. На превелике наше здивування в Батю панував вірцевий порядок, хоч і в тамошніх околицях в тому часі не було дуже спокійно. Перед відїздом в дальшу дорогу начальник стації Батю зробив командантові транспорту от. Паппові пропозицію додати транспортіві аж до галицької границі малярську охорону. Ця пропозиція була дуже доцільна, бо, як вже було згадано, в тих околицях крутилось чимало більших і менших збройних банд, які промишляли тим, що грабили переїзджаючі потяги. Курінь вправді був також узброєний і тими крісами, які були в нього, міг відбивати напади одноі чи другої банди, але ужиття зброї на чужій території, навіть проти бандитів, могло створити претекст, який Мадяри моглиб використати, щоб курінь розброїти. Пропозиція начальника стації Батю супроти того була незвичайно на часі і за неї треба було йому тільки подякувати.

Охоронний малярський відділ, якого командантом був поручник Стефан Баєр (з Мункачева), забрав зі собою кілька скорострільів.

По цілонічній їзді досвіта 24 листопада транспорт опинився на галицько-малярській границі. Малярська охорона вернула найблизчим потягом до Батю, а курінь поїхав даліше в напрямі Стрия, куди прибув о год. 9-тій рано.

На станції в Стрию в імені полковника Коссака привітав віденських добровольців тодішний командант міста отаман Котович.

Більшість стрільців віденського куріня одержала сейчас кількадеві відпустки для побачення з ріднею. Це не був вправді відповідний час для давання відпусток, але команда куріня мусила узглядити це, що курінь складався по більшій часті з людей, які роками не бачилися зі своїми близькими і цілими місяцями перебували в стрілецьких ровах серед страшних нераз відносин. Відмова у відпустках, з того здавала собі команда куріня справу, могла була штовхнути стрільців до дезерції, тому краще було дати стрільцям можливість легально заглянути на якийсь час домів і там пару днів відпочати фізично і морально. І в честь стрільців треба сказати, що вони не посоромили свого куріня і в означений день всі явилися в йому як один.

Пушкарі (артилеристи), тому що на фронті був великий брак артилерійської обслуги, навіть і цієї короткої відпустки не одержали, а негайно рушили під Львів.

Дальша судьба віденського куріня мені невідома. Про те, чи він остався і опісля в такому складі, в якому прийшов з Австрії, чи його розділено поміж інші частини, моглиб певно дещо сказати його старшини.

²⁾ Тепер під Чехословаччиною. — *Ред.*

³⁾ На шляху Чоп - Мункачів. — *Ред.*

Отаманина

Написав Михайло Середа, полковник Армії У.Н.Р.

Отаман Шепель в однострою Української Галицької Армії на передодні виступу на Винницю за оперативною працею.

II

Отаман Шепель

Червоноармійці прозивали Шепеля „Ванькою-встанькою“. В Росії такі ляльки — Ваньки-встаньки — продавано у Тройце — Сергієвській Лаврі. Цікава лялька: яким кінцем або боком не поклади її на тверде місце, вона зараз схопиться на ноги.

Деякі раз радянська преса подавала до відома, що „банди“ Шепеля ліквідовані назавше, а самого Шепеля перевезено до Москви. Минав тиждень, другий, коли це у Винниці, або в Проскуріві, або в іншому місті, населення читало заяви Шепеля, які хтось у ночі розкидав на улицах:

— Цього числа я повернув з відпуску і приступив до виконання своїх обов'язків.

Отаман Шепель

У місяці квітні 1921-го року С. В. Петлюра сказав:

— Аби я мав під рукою 3—4 отаманів таких, як Шепель, певно, що в осені будиби всі ми дома.

Така була слава про отамана Шепеля. А сам він був непоказний, худорлявий, низенького росту, з блідим, сухим обличчям, на якому сторчав зовсім не гармонійно великий ніс. Мав вигляд хлопця 16—17 років; вигляд зовсім не бойовий, проте доладний в справах конспірації та агентурної праці. На весні 1919 року повстанчий відділ і сам отаман Шепель, завдяки провокації, були забрані більшовиками до полону. Підчас внесення полонених до списків, старший вартовий, скинувши оком на сухорляву хлоп'ячу постать Шепеля, суворо гукнув до нього:

— А тебе чого адесь нужно, малец! Пашол вон отсюда, дурак!

І схопивши його за комірць, випхнув отамана за двері.

В літі 1921. року Шепель з Паньковецьким Іваном переходили Збруч, прямуючи до Літина, в районі

якого мали підняти повстання. За пазухою і в кишнях мали вони дешевенький крам — нитки, голки панчошки; — самі удавали зі себе звичайних дрібних контрабандистів. Перейшли Збруч і, на тобі, де не візьмись, суне на них червоноармієць.

— Стой! Ваші документи?

Шепель липнув очима раз-другий то на червоноармійця то на Паньковецького, почував потилицю, почував ще десь понизче, а потім як заголосить, ніби баба по покійнику, як накидеться на Паньковецького:

— Он-бач! Мама казала, щоби взяли документи. Ой, що будемо робити, як спасти нам крам!

— Не спасьош брат! — звеселився червоноармієць, почувши про крам: — Давай сюда крам. Можеш, сопляк, уходишь себе по добру і здорову. А ти, брат, того... подозрітельний, — звернувся він до Паньковецького: — Пойдьом со мной в караулку.

На весні 1920. року Шепель замислив похід на Винницю. Треба було розвідати конче у Винниці, якими силами оперують більшовики і де розміщені їх штаби. І в першого стрічного дядька купив він пару волів і воза за 350 рублів у золоті, наготив на воза сіна і різки і тихенько подався на Винницю. — Гей! цабе! Щоб ви повиздохали! — ремствує він на волів, коли минала воза більшовицька розвідка. Поблизу Винниці зупинила його польова варта:

— Куди прьощ, чортова кукла?

— Повилазило, чи що! — огризнувся отаман — не бачиш хіба?

— Тьфу на ідіота! — сплюнув старший з них.

— Матері своїй під спідницю, — побажав Шепель.

По такій привмній розмові варта рекувізувала отаманське сіно, винагородивши Шепеля квітом замість грошей.

У Винниці наш штаб обм'яняє квітанцію на денгі, — обнадіяли вони отамана на пращання.

Цей квіт в руках отамана був прегарним документом, з яким він обїздив всю Винницю, розшукуючи штаби і вимагаючи від них грошей. Скрізь зустрічав він одну відповідь:

— Кулак, міровд! Ми революцію спасаєм, а ти денгі... Вон отсюда, сволоч!

Завдання своє отаман виконав, і в недалекому часі Винниця була в його руках. Походив він зі села Вонячина Літинського повіту і був сином звичайного селянина. Приймав участь у світовій війні, на якій придбав рангу „прапорщика“. До весни 1919. року був непомітною, навіть незвичайно смирною людиною, користуючись любов'ю і довірям від селян. Селяне величали його так:

Наш Яша...

На весні 1919. року, коли совітські війська окупували Україну, дядько Шепеля, селянин Кирпач і брати Іван, Тодось і Харитон Паньковецькі заклакали селян Вонячина та Баринців до протибільшовицького повстання. На отамана над повстанцями запросили Яшу Шепеля. Казали йому:

— Ти розумієшся на маневрах і на зброї, то тобі і книжки в руки.

Шепель погодився. Почислив військо — 4000 повстанців, однак ні рушниць, ні гармат, ні кулеметів; було декілька десятків ручних гранат. Так з голими руками і пішли 3-го мая здобувати Літин. На перших кроках пощастило: поблизу Літина піймали польову варту, що стежила за околицями міста, і відібрали від ньої кулемет „Максима“. З кулемета сипнули по Літині, самі розсипалися у лаву і з рижних кінців вийшли на майдан. Хто не встиг задалегідь лишити міста, той опинився в обіймах повстанців. З Літина Шепель перекинувся на Хмельник, у якому совітська влада замкнулася у дідичівському замку. Алеж замок тепер не був перешкодою для повстанців, бо з Літина вони привезли гармати. У Хмельнику Шепель дав війську відпочинок, поділивши його на сотні і настановивши сотників. Скориствовавши з відсутності Шепеля, большевики знову пригорнули до своїх рук Літин. Знову вирушив проти них Шепель, погромив і затримав за собою Літин вже на довший час. Якраз з Волочиск наступали війська Директорії і гнали перед собою большевиків до Київа.

В місяці грудні 1919. року Україна опинилася в руках Добровольчої Армії. Рештка військ Директорії подалася в запілля ворога. Отаман Шепель знову мобілізував своїх повстанців, з якими оточив важливий для добровольців стратегічний пункт Жмеринку. Проти повстанців зі Жмеринки виїхало два панцири, які обсіпали їх таким шаленим вогнем, що ті не знали, куди ховатись і як спасатись. Спас положення Альоша Кушнірив, циган по походженню, який удавав зі себе черкеса. Була у нього шакапа, теж циганського походження, алеж зі слів Кушнірива, коли йому повірити, то був призовий англійський скакун. Підчас страшного гурганного вогню надумав Альоша спасти свого скакуна: сів на нього і чкурнув у бік, де, здавалося, ворога не було чути. На його біду, напорівся він на польову варту з Галичан, які на той час були союзниками добровольців, а зараз захищали підступи до бронепотягів. Побачив Альоша, що нікуди подітись; запозичив, як то кажуть, у вовка сміливості, погнав в карієр коня, а сам, що було духу, лементує до Галичан:

— Повстанці Шепеля захопили Жмеринку! Шквар з кулеметів.

Ті подумали, що Альоша — посланець зі Жмеринки, і шпарнули, та ще як... Бронепотяги, почувши

Отаман Шепель поміж старшинами Укр. Галицької Армії.

Отаман Шепель

на своїх тилах огонь, ушилися, куди — це і до нині невідомо. На Жмеринці ще гірше було: там не знали, куди тікати і переховувались у місцевого населення. Коли повстанці увійшли в Жмеринку, вони не знали, де подіти все те майно, що залишили добровольці. Закликали зі села Івчи 400 возів, навантажили різним добром, однак усього не забрали.

Розгулятися довго на добровольчих тилах Шепелю не прийшлося: Денікінці несподівано відкотилися до моря. Їх місце заступили большевики. Для Шепеля випали часи жертвенної праці. Староконстантинів, Літин, Летичів, Межибож, Хмельник, Винниця, це був єдиний район, де большевики не почували себе господарями. Погонять його з Межибожа, чують, він верховодить вже у Хмельнику; оточать великими силами Хмельник, а він наведе лад у Летичеві. Ванька-встанька — той годі. Нарешті большевики махнули на нього рукою, не чіпали: мали свої гріхи, які вигідно було під такий час звалити на Шепеля. Шепель користав з такої нагоди і провадив працю у іншому напрямку. Одного дня у Винниці, в базарний день, на майдані звернулася до селян з промовою старенька підсліпувата бабуса. Спираючись на палицю, вона гостро і влучно почала глузувати з большевицької влади. Далі не витримала і давай улещувати селян:

— Що ви за Українці! Ви дбаєте лише про своє пузо. Скажіть на ласку Божу, чого ви сидите, стуляючи ось так руки? На що ви чекаєте? Ідіть добрі люди у Трибухівський ліс, де зустрінете вас отаман Шепель: він дасть вам добру пораду, що робити.

Селяне з такого дива покидали і воли і вози, оточили навколо бабусю та тільки потакують їй:

— Це наша бабуся! Правда, правда твоя, бабусю! І де оце ти золоті такі слова винайшла! Будемо всі в Трибухівському лісі!

Де не взялася большевицька міліція, певно довідалася про агітацію на майдані. Кинулася сюди, туди, алеж від бабусі і сліду не лишилося... то був отаман Шепель.

Коли арештували його батька і розглядали його справу у Винницькому ревтрибуналі, отаман в одягу сестри-жалібниці відбув процес батька, подавши декілька реплік членам ревтрибуналу.

Після агітаційної підготовчої праці Шепель давав наказ своєму начальникові штабу сотникові Особливому (пізніш сот. Саранчі) про виступ. На селах і хуторах пішов незвичайний рух: селяне викопували зпід землі рушницю, набой; зпід стіжків солами вигрібали кулемети, гармати; а лук та лісів приводили коней. На протязі дня все було напоготові до виступу.

В літі 1920. року Армія У.Н.Р. в союзі з Польщею котилася під самий Київ. В листопаді тогож року вона евакувалася до Польщі, де була вже на довгий час розміщена в таборах. Отаман Шепель деякий час залишився на своїх землях. Перебрався врешті до Польщі, бо був викликаний Юрком Тютюнником для обговорення важної справи. Отаман Тютюнник замислив підняти на Україні грандіозне повстання і запрошував до підготовчої праці отамана Шепеля. Шепель погодився.

1-го липня 1921. року він з Іваном Паньковецьким перейшли Збруч і після довгих митарств і різних пригод дісталися до Трибухівського лісу, що належав колись графові Гроховському. У лісі на них чекали Паньковецькі Тодось і Харитон, Мандриляк та інші, що перейшли Збруч перед отаманом, яко його авангард. Другого дня на телеграфних стовбурах поздовж шляху були подані оголошення такого змісту:

Цього числа я повернувся в відпуску і вступив до виконання своїх обов'язків. Всім, хто був звільнений мною терміново на відпочинок, наказую прибути в Трибухівський ліс для реєстрації.

Отаман Шепель

За який небудь тиждень, два, і отаман Шепель мав у своєму розпорядженні декілька сотень добре вишколених козаків. Про харч, одяг, зброю отаман не турбувався: щодня все це місцеве населення підвозило до ліса, і так організовано і педантично, що здавалося, ніби цією справою керує досвідчений інтендант. Навколо ліса, на великих шляхах, на ніч виставлена була стежа, що контролювала пасажирів. Першим був арештований політичний комісар з особистими від Совнаркому дорученнями матрос Сердюк. Коли його запитали про документи, він огризнувся:

— Ви знаєте, хто я? — визвірився він, перераховуючи всі свої титули високого службового положення.

— Еге! Такого ми і шукаємо, — іронічно загомоніли козаки.

Комісар зрозумів, що перед ним Українці; почав викручуватись:

— Дуже радий вам, панове. Давно я шукаю влучного менту дістатися до повстанців, аби з ними прислужитися Україні, — брехав він перед непевною аудиторією.

На 1-го листопада організаційна підготовча до повстання праця була закінчена, і Шепель нетерпляче вичікував отамана Тютюнника. Як відомо, Тютюнник був погромлений кіннотою Котовського. 359 Українців, що дісталися до полону, постріляно в м. Базарі. Така недоля загрожувала і отаману Шепелеві. Значні сили кінноти і піхоти з гарматами оточили зі всіх

Козак Альоша Кушнірів під Жмеринкою.

боків ліс і наближались до яру, в якому містився штаб Шепеля. Коли большевицька лава досягла берега яру, вона помітила на дереві козака, який несамовито галасував:

— Товариші, не стріляйте! Іжи Богу зараз злізу.

— Слезай с... с! — згвалтувала лава і кинулася до дерева. З дерева, як ті горіхи, посипалися на них бомби, одна, друга...

Счинилася нечувана паніка; утворився прорив, через який, як через широку браму, вийшли на вільний простір повстанці. Отаман Шепель був фаталістом. Він казав:

— Від ворожої руки я не загину.

Він не помилявся. Над самим Збручем його забив револьверовим стрілом свій зрадник-повстанець, котрий повертався назад і мав регабілітуватись перед большевиками.

**ПРИЄДНУЙТЕ
ПЕРЕДПЛАТНИКІВ**

Степи розлеліяні,
 Степові квіти розмріяні,
 Ревуть Дніпрові пороги...
 Закуті в сталь полки,
 Шумлять хоруговки,
 Стугонять під копитами дороги.

Лунає княжий глас, як дзвін:
 „Над Дін, дружино, над Дін!
 По славу і по перемогу!“
 А верху древа кличе Див:
 „Мечі для вас я насталив,
 Не піддавайтесь Дажбозу!“

І бились день, і бились другий,
 Непереєднані потуги
 І — б'ються так ще й доси...
 Поникла степова трава
 І вянуть з туги дерева,
 Дніпро на порогах голосить.

Між Білою Церквою і Мотовилівкою

Написав А. Крезуб

(Продовження)

Погляньмо, з якого становища виходила Стрілецька Рада і Командування ОЗСС., протиставляючи ширшому плянові Оперативного Штабу свій власний, звужений умовою прецизности його виконання та подробиць. Стрілецьке Командування — каже Кучабський — обсудило становище так: »Хоч звідусіль стрілецькі висланники¹⁾ доносять, що »тільки кликнути, а народ повстане«, то в найкращому випадку слід рахувати, що повстанчі селянські маси будуть слабо організованими ватагами, нездатними до великих маршів і тому без значіння для бою за столицю, бо важко буде їх скупчити під Києвом. В найгіршому ж випадку стрілецькі висланники можуть помилитися, бо хоч маса палає ненавистю до гетьманщини, то научена кровавими досвідами повстань в літку, взагалі не здвигнеться. Залізниці в руках Німців, а міста в руках добровольчих московських військ означають для гетьманщини можливість скупчення такої величезної чисельної переваги проти Стрілецтва, що якщо воно прогає час, чекаючи на селянські ватаги, то буде розгорощене без сліду«. Так обговоривши положення, Стрілецьке Командування — говорить дальше Кучабський — прийняло одиноко можливий, хоч об'єктивно беручи божевільний плян: »Виступаючи на повстання, Січові Стрільці не можуть прогаяти ні одної хвилини. Вони мусять підхати потягами аж у столицю і взяти її знечевя з одного удару у вуличних боях. Вправді неймовірно шанси перемоги, бо проти Стрільців виступлять не лише московські добровольчі частини, але, бути може

і Німці, алеж все одно доведеться полягти. Краще це зробити на вулицях столиці, щоби принайменше не задушено Стрілецтва потайки десь далеко в глухому полі«²⁾.

Жерелом односторонности в заложенню і вузькості у виконанню стрілецького пляну, виходить з повищого, був скептицизм в оцінці вартости для повстання селянських мас. Стрілецьке Командування, маючи на оці якнайскоріше захоплення Києва, навіть тоді, коли селянство сейчас відгукнулосьби (як це потім і сталося) на призив Директорії, не втягало його в свої калькуляції, не робило собі ніяких надій на використання його як боевої сили. Що більше, Стрілецьке Командування числилося навіть з тим, що село взагалі не ворухнеться і оттой саме момент виправдує до певної міри його »божевільний плян«.

Зокрема Ахілевою п'ятою оперативної концепції Стріль. Ком. були ілюзії щодо становища Німців у випадку повстання. Найважлишою ціллю стрілецького пляну, як ми бачили, було захоплення столиці. Чи це проти волі Німців було можливе? Рішучо ні. Це добре знало і Стріль. Ком. і по всій імовірности числило, що німецьке військо в боротьбі Директорія-гетьман задержить неутральність. Для такого оптимізму одначе в цьому часі не було ніяких підстав.

Правда, після вибуху революції в Німеччині, абдикації царя Вільгельма II. і заведення вояцьких рад в німецькій армії, змінився настрій у німецького вояка, але все те прийшло щойно пізніше, після 9 і 11 падоліста, а стрілецький плян був готовий при кінці

¹⁾ Команда ОЗСС. розіслала була по цілій майже Україні своїх старшин і підстаршин для вербування добровольців. І тих певно на думці має Кучабський.

²⁾ Кучабський: тамже.

жовтня. Зрештою відомо, що Німці, хоча навіть за-ключили з Директорією УНР. договір, в якому зобо-в'язувалися бути неутральними¹⁾, не додержали слова і небаром потім активно виступили проти Республі-канської Армії (як тоді називалися офіційно повстанчі частини Директорії).

Перед самим повстанням, каже Винниченко, пробу-вано в'яснити становище провідників Німецької Во-яцької Ради в Києві до протигетьманської акції, але добитись від їх цього не було можливо. Представники В. Ради давали такі відповіді, що не можна було бути певним, чи німецьке військо виступить по стороні гетьмана, чи ні. Томуто зрезигнувала Директорія з пля-ну негайного опанування Києва). «Колиб ми прийняли цей плян — говорив Винниченко — і рушили зразу на Київ (як це проголошували Січові Стрільці — А. К.), то могли стикнутися з німецьким військом. Воно нас безперечно розбилоб одним махом і вся справа революції потерпілаб велику поразку²⁾.» І це певно бу-лоб сталося.

Бо представмо собі таку ситуацію: одного дня в по-чатках падоліста (тоді, коли в Німеччині не було ще революції, а в німецькій армії Жовнірських Рад) на Київ нападає якась військова часнина, яку, розу-міється, булиб в столиці сейчас охрестили бандою. І от ця частина займає залізнодорожню стацію, за-чинає стрілянину, словом підносить в йому страшну паніку і посувається в центр города. Чи дійсно Німці, яких було в Києві біля 20 тисяч³⁾, ці самі Німці, які вважалися на Україні остоею ладу і порядку, горді зі своїх побід, без дозволу яких на Україні і дихнути сво-бідніше ніхто не важився, булиб позаходили в свої казарми і спокійно приглядалися цьому видовищу? В це, мимо найкращої волі, годі повірити. Наяпаки є певним, що німецька залога булаб сейчас виступила проти С. С. та Залізнодорожного полку, що мав до них приєднатися і в протягу короткого часу напад буди зліквідований.

Такі перспективи розгорталися перед стрілецьким пляном повстання. Епілогом стрілецької геройської епопеї, стрілецького удару, булаб цілковита загибель Загону, в буквальному значінню загибель від гетьман-сько-російських і німецьких куль та багнетів. Справи

¹⁾ Порівняй: А. Крезуб: Перша умова Директорії УНР. з Нім-цями з дня 17. XI. 1918. «Літературно-Науковий Вістник», 1929, кн. V, стор. 458—464. Там наведено також текст умов.

²⁾ Дня 9 падоліста, як відомо, абдикував цісар Вільгельм II, а в два дні пізніше, то є 11., соц. дем. Ф. Шайдеман проголосив Німеччину республікою. Того самого дня заключило НВК з Ан-тантою збройне замиря. 12 пад. потворилися по нім. військ. ча-стинах Вояцькі Ради. Коли зважити, що Директорію вибрано в ночі з 13. на 14., то ясно, що члени УНС. для точнішого обго-ворення справ з провідниками Київської В. Ради мали незвичай-но мало часу. На засіданню делегатів Великої Жовнірської Ради (В. Ж. Р.) в Києві, 13 падоліста, була принята вправді така точка: «Товариші не сміють вмішуватися у внутрішні справи українського населення» (порівняй: Gelshorn, K. Lic: Mit den deutschen Truppen in der Ukraine. Стор. 24), але чи це вносилося до повстання, не знати. Систематична агі-ація серед членів ВЖР. в користь Директорії мала начатися щойно після 21. падоліста, то є після приїзду в Київ делегації Буковинської Національної Ради в складі Др. Кордуби і Безпалка. Цей останній і чет. д-р Давид богато мали помогти Директорії. (Порівняй: Гр. Микитей: Памяти приятеля українського народу. «Рада» ч. 35. з 25 вересня 1928 р.). Між іншими також большевики старалися зискати деяких членів В. К. для своєї справи, але це їм не дуже поща-стило. (Порівняй: Хейфец А.: Під німецькою окупацією. В Збір-нику «Під гнітом німецького імперіялізму» [Харків], 1927 Держ-видав. Стор. 94—97).

³⁾ Винниченко; тамже. Стор. 122.

⁴⁾ Таке число вписав в своєму дневнику Винниченко під датою 28 падоліста. (Відродження нації. III. 157).

повстання це булоб помогло мало або й ніщо. Вели-чезний здвиг українського народу без стрілецького ядра, без стрілецького проводу, мимо своєї стихійності був би набрав цієї розгонувої сили, яку вляли в цілий рух якраз Січові Стрільці. Повстання без участі Стрільцтва булоб не прибрало ніколи форм дійсної війни проти гетьмансько-російського панування, а бу-лоб розплилось в партизантку без національно очерта-ного обличча. Це в кращому випадку. В гіршомуж повстання могли захопити в руки большевики від самого початку.

На щастя дальшої боротьби за державну незалеж-ність України події розвинулися в такому напрямі, який переведення стрілецького пляну в його первісній формі зробив безвиглядним. Дня 7 пад. іменно одержав О. З. С. С. від гетьмана наказ виїхати на лінію Жме-ринка-Волочиська, але Управа Залізниць не доставила потрібних вагонів для переїзду туди, а зглядно, як плянувало Стрільцке командування, для нападу на Київ. Так минуло кілька днів. Аж щойно 15 пад. С. С. роздобули потрібні їм вагони, але для виконання сво-його наміру було вже пізно, бо того самого дня ран-ком на мурах Києва появилася відозва Директорії, лі-квідуюча гетьманщину і завзиваюча український народ до зброї. Тепер числити на заскочення гарнізону Києва і на нагле опанування столиці, не могла і найсміли-віша фантазія. Тим робом сама судьба охоронила СС. від певної майже загибелі на вулицях Києва і зберігла їх талант та сили для організації повстання у всеукра-їнських розмірах.

Здавалосьби, що супроти цих подій плян СС. буде закинутий, а його місце автоматично займе плян Опе-рат. Штабу, повільної і систематичної організації і формування повстанчих мас в правильну армію. Воно було тимбільше правдоподібним, що тепер не було ніяких виглядів не тільки на опанування Києва »з одного удару«, але навіть осягнути несподівано і непомітно його пері-фері. Гетьмансько-російські вій-ська, заалармовані відозвою Директорії, принимали заходи для оборони столиці.

Дальше умова Директорії заключена ранком 17. з представниками німецької Київської Великої Жов-нірської Ради в білоцерківських бараках, якою Німці зобов'язувалися додержувати неутральности, оставляла Директорії час на організаційну працю, на будову со-лідних основ під дальшу акцію⁵⁾. Тепер Директорія не-потребувала ставдяти всього на одну карту, не потре-бувала грати ва банк, висилаючи самих С. С. на Київ. Бо щодо чисельної переваги, на разі то є в пер-ших чотирьох-п'ятьох днях повстання, то вона безумовно була по стороні гетьмана чи там ген. Келлера, «глав-

⁵⁾ Приготовляючись до проголошення федерації України з Мос-ковщиною, гетьман Скоропадський постановив за всяку ціну по-збутися С. С. Зпочатку хотів він було роззброїти їх таки в Бі-лій Церкві, а коли це не повелось, рішив спровадити їх в Київ (під покришкою, що вони стануть може навіть його охороною) і тут упоратися з ними. Тимчасом 5 пад. з'явилась до його де-легатія від Гал. Української Національної Ради з проханням о допомогу. Скоропадський імівся за цю пропозицію і обіцяв вислати С. С. на лінію Жмеринка-Волочиска, звідкіля вони мали перейти до Галичини. В склад згаданої делегації входили др. О. Назарук і інж. Шухевич. Розмову делегації з гетьманом Скоро-падським і повстання проти його представив др. Назарук в своїх спогадах п. з. «Рік на Великій Україні».

⁶⁾ Цей умови, як відомо, Німці опісля відпекалися і заявили, що представники В. Ж. Р., які їздили в Білу Церкву для пере-говорів з Директорією, не були уповноважені до її заключення. (Порівняй: др. О. Назарук, Рік на Великій Україні, Стор. 22 і 44-45). Але в перших днях повстання цього ніхто не міг знати, що Оберкоманда і В. Ж. Р. зломлять умову.

нокомандуючого гетьмансько-російськими відділами¹⁾ Тепер, коли Німці заявили, що не будуть втручатися в боротьбу, Директорія могла спокійно глядіти в будучність. Час працював в її користь

Повстання розросталося з дня на день чимраз більше і було очевидним, що цій розбурханій стихії ні гетьманські «корпуси», (що числилися по кількості людей і то переважно російських старшин) ні розкинені по цілій Україні, здеморалізовані грабінками, пиятикою і хабарництвом «карательні отряди» не встоять. Два-три тижні напруженої організаційної праці і Директорія силою розвитку подій мусіла станути паном ситуації. Окружити Київ після цього і взяти його чи то боєм чи прямо голодом — було дрібницею. Опущені Німцями, розбиті по цілій Україні гетьмансько-російські відділи захищати столиці самі були б не відважилися.

Та вийшло інакше. Січові Стрільці, забезпечившись устною умовою щодо нейтральності зі сторони німецького гарнізону в Білій Церкві, не вижидавши ніякої підмоги, не зважаючи на ніщо — двинулися на Київ.

По полудні 16. падолиста, 1-ша сотня С.С. заняла Білу Церкву, а під вечір 2-га сотня, кілька скоростріль в і одна гармата, під загальною командою сотника (тоді) Сушка виїхала на Хвастів²⁾. Перед полуднем 17. — надіхали туди і решта сотень Загону, а також його команда і Директорія. В Білій Церкві залишилися тільки постачання і двох старшин (сотники: Бісик і Домарадський), яким доручено формувати з майбутніх повстанців, селян доколичних сіл, військові відділи. І так Командування С. С. переперло свою думку і його плян став основою дальших військових дій.

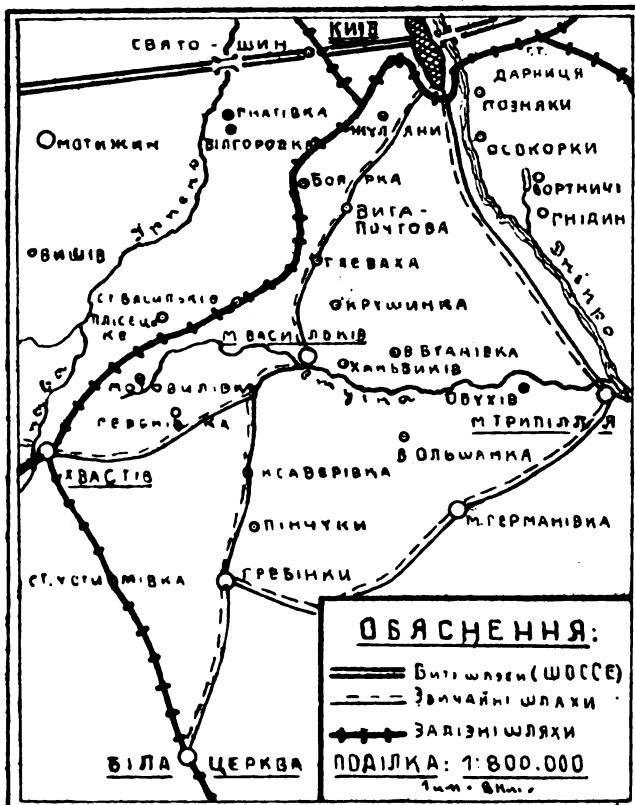
Певна річ, що тепер цей плян був скорочений і подіями скоригований в цей спосіб, що закінчення його відпадало. Появитися нагло на вулицях Києва, взяти його або згинути в йому, лежало поза об'ягами можливості. Але основна його ідея, то є операції на залізничній лінії і резигнація з оперативної бази, залишалася. Та навіть тепер плян Операт. Штабу в супротиставленню плянові С.С., коли розглядати його зі становища «здорового розуму» — був більше приємний і реальний, а рішення С.С. газардною грою...

¹⁾ О силі О. З. С. С. в хвилю виступу проти гетьмана Скоропідського, то є 15. сказано точніше в статті: А. Крезуб: Вої за Львів, а Наддніпрянські СС. «Календар Червоної Калини на 1930 р.

²⁾ Деякі учасники тодішніх подій в своїх спогадах твердять, що цим збірним відділом командував сот. Черник (порівняй: В. дКедровський, 1919 рік, «Свобода» (америк) Ч. 153 — 154, а також пра О. Назарука: Рік на Великій Україні, стор. 18.) і що він вів переговори з хвастівськими Німцями. В дійсності цим збірним відділом, як це сказано в горі, командував сот. Сушко і цей переговорював з Німцями. Сот. Черник приїхав в Хвастів аж на ругий день перед полуднем.

Плян Опер. Штабу ми вже знаємо. Він в конкретному випадку Білу Церкву робив оперативною базою, а оперативними лініями на Київ, по всій правдоподібності, був би вибрав шлях Біла-Церква — Васильків або Біла Церква — Германівка. Січові Стрільці натомість своєю оперативною лінією вибрали залізничний шлях Біла Церква — Хвастів — Васильків, а з бази майже зовсім зрезигнували. Оставлення в Білій Церкві кількох урядовців постачання і двох стрелецьких старшин не можна толкувати як намір створити таку оперативну базу, бо з її поняттям нерозлучно зв'язані також міри прийняті для її охорони. А для охорони Білої Церкви Командування С.С. не залишило ні одної чети. Після виїзду Загону на Хвастів його «базу» міг зліквідувати навіть найменший гетьманський відділ.

Але війна є завжди грою, якої вислід ніколи не дасть передбачитися. О цьому, скільки різних випадків, скільки різних, перетим незаметних, або взагалі неувяжених чинників як матеріальних так і моральних, має вплив на її хід, розвій і результати, можна переконатися з історії кожної війни. Коли ходять про світову війну, то вистарчить вказати от хочби на битву над р. Марною і на фатальну в ній роль одної людини, то є підполк. Генча. Взагалі на доказ повище сказаного можна б наводити примірів без ліку, з нашої останньої визвольної війни очевидно також. А всетаки війна має свої залізні закони, яких цей, хто хоче побідити, знехтувати не може. Це не значить, що кожний полководець мусить бути знайомий з абстрактною теорією воєнної штуки, що він мусить ці теорії пам'ятати. Ні! Він може їх і не знати, він може бути незнайомим ні з Кляв-

Околиці Києва

зевіцом, ні Жоміні, ні писаннями інших воєнних письменників і теоретиків, але дар, інтуїтивно ділати по законам війни, він мусить мати.

Між іншим до таких основних законів війни, що обусловлюють побіду, належить ясне усвідомлення собі цілі, до якої стремиться, і тверде рішення досягнути її за всяку ціну. Тверда воля і рішучість ділання в деяких випадках справляють похибки зроблені на початку кампанії і війну, розпочату під некорисними авспіціями, доводять до бажаного вислїду. Це теоретичне міркування можна віднести і до дій С. С., в перших днях повстання. В їхньому стратегічному і оперативному пляні знайдеться може не одно суперечне з теорією воєнної штуки, але С. С. відмовити годі одного, а саме: вони знали, чого хотіли і до своєї цілі постановили дійти без огляду на безпеку і перешкоди.

Можливо, що воєнний фахівець по аналізі стрілецького пляну дійде навіть до висновку, що він дійсно був божевільям. Бо поминувши все інше, вже

ці самі два факти, що Стрілецьке Командування, в намірі за всяку ціну і то якнайскоріше йти вперед, резигнує зі своєї бази і свою судьбу цілковито зв'язує з залізницею, вистарчить, щоби дійти до подібного заключення.

Бувають випадки — говорить німецький воєнний письменник фон дер Гольц (v. d. Goltz: Kriegführung), — що на базу можна не звертати уваги, але цілковита резигнація з неї є завжди »ein Sprung ins Dunkle« (скоком в незвісність). Щож до вартости залізниць як оперативної лінії, то також немає у воєнній науці двох думок, що звичайні земні дороги для цієї цілі дальше пригожі. Залізнодорожні шляхи, як оперативні лінії є незвичайно вражливі; їх найскоріше можна перервати, знищити, замкнути і взагалі зробити безжиточними. Зокрема щодо С. С., то для їх ужиття залізниця в перші дні повстання було получене з великою небезпекою. В чому лежала ця небезпека, побачимо з дальшого.

Ранком 17., як ми сказали, на ст. Хвастів опинився цілий Загін С. С., wraz з командою і Директорією. Два дні передтим німецький гарнізон в Білій Церкві обіцяв неутральність, перед кількома годинами також представники київської В. Ж. Р. заручили, що Німці не виступлять активно проти Республіканської Армії. Значить, все нібито було в порядку. Але тимчасом у В. Ж. Раді, почасти під впливом авантюриста французького конзуля Еннота, почасти під впливом гетьманських міліонів¹⁾, а вкінці під впливом Оберкоманди настрої почали мінятися. Прихильники строгої неутральности okazалися в меншості. Верх почала брати противна »партія«, та, яка хотіла заступитись за гетьмана і російські дружини і проти повстання виступити активно.

Годі сказати, на котрому дні повстання рішення виступити проти Директорії прийняла В. Ж. Р. остаточно: В кожному випадку діло було не скоріше, як десь дня 19 — 20 падолиста.²⁾ Та так чи інакше, для ліквідації повстання було вже пізно. Січові Стрільці в тім часі розбили вже гетьмансько-російські відділи біля Мотовилівського ліса (діло було пополуноді 18.), злучилися з Чорноморським Кошем (19. пад.), що надіхав з Козятина і Бердичева, і заняли Васильків (стацію і город), та взялися там до організації селян-повстанців.

Та гаразд, що В. Ж. Р. і Оберкоманда прогаляли догідний момент, що вони спізналися. Але що могло статись, колиб В. Ж. Р. і Оберкоманда 17. або 18. до полудня, тоді коли всі »сили« Директорії стояли скупчені в Хвастові на стації, були рішилися зліквідувати повстання. Німецькому гарнізону в Хвастові, колиб він був на час одержав відповідний наказ, справитися з С. С. не представляло ніяких майже труднощів. Вистарчило ці два чи три ешелони, в яких містилась тоді »армія« Директорії, обставити кількома скорострі-

лами (а тих Німці мали доволі) і в разі спротиву »перепустити« по їх кілька скорострільних лент. З вагонів С. С. не мали змоги навіть оборонитись. Німці, взявши в перехресний огонь, могли висічи цілий Загін wraz з повстанчим правительством, що називається, »до ноги«.

Та найбільше небезпечним моментом на протязу цих двох днів був без сумніву південь 18 падолиста, тоді коли одна сотня виходила на край Мотовилівського ліса, друга виїжджала зі ст. Хвастів, а зі сторони Василькова по залізній дорозі стали, на стрічу С. С., наближатися гетьмансько-російські відділи. Тоді справитися з Загоном, хвастівським Німцям булоб дійсно забавкою. І тому саме С. С., вирушивши по залізній дорозі на Київ, можна сказати, поставили все на цю карту, що дуже легко могла бути битою...

Цей небезпеки звичайно не могло бути, колиб Загін був вирушив з Білої Церкви земними шляхами в сторону Василькова. По дорозі вже він був би »обріс« повстанцями з доколичних сіл і то сіл переважно свідомих національно, а що головне, з великими (очевидно прихованими) запасами всякої зброї. В багато селах поміж Білою Церквою і Васильковом існували організації Вільного Козацтва і на ті можна було числити зовсім певно.

Що більше, в тому часі піднявся був вже і Трипільський район під проводом от. Зеленого³⁾. А це знова давало змогу, висунувши Трипільських повстанців в район прим. сіл Глеваха — Крушинка — В. і М. Бугаївка охопити Васильків зі сходу, від сторони Києва і взяти його може навіть і без бою. Частини от, Зеленого в цьому випадку забезпечували праве крило С. С. Само собою, що тоді не Біла Церква, а вже трикутник Біла Церква — Васильків — Трипільля сталиб базою повстанчої армії, яка мала охопити Київ з правого берега Дніпра. В цьому трикутнику Директорія чи пак Командування Республіканської Армії мали змогу зробити це, чого не зроблено, а що опісля відбилося на цілому русі, а саме: збирати, узброювати і організувати в регулярні частини напіврозумні селянські маси, словом творити правильну армію. А не на скору руку склеєні повстанчі ватаги з ріжними безвідвічальними отаманами на чолі.

Але через це, що С. С. опинилися нагло під Київом і мусили весь свій хист і сили звернути на фронт, апарат, що мав організувати тисячі і десятки тисяч селян, мусів творитися швидко, працювати прихапцем, без ніякої систематичности і пляну. Колиж опісля гетьман капітулював, то на лихо дальшого розвитку цього руху »разом з організованими частинами вступило до Києва — як каже тодішній ком. С. С. полк. Коновалець — багато ненадійних і нездисциплінованих відділів«⁴⁾. І зовсім не дивниця, бо С. С., які могли створити хочайби малу, але сповну одним духом і здисципліновану на стрілецький лад армію, були заняті

¹⁾ Після захоплення Респ. Армією Києва в руки Директорії попали документи, які незбито показували, що Німці брали від російського командування — хабарі. (Порівнай: П. Христюк, Замітки і матеріали. III/158). Німці опісля признавалися, що ріжні осібники (очевидно агенти гетьмансько-російського командування, пропонували їм »Schmiergeld«, але вони будьтоби їх відкинули, а зглядно питання, чи ці гроші прийняти чи відкинути, оставили до рішення поодиноким частинам. (Порівнай: Gelshorn, тамже). Стор. 50 — 51).

²⁾ В перших днях повстання київська Оберкоманда сповістила населення плякатами, що німецьке військо в боротьбі Директорії з гетьманом задержить неутральність. Опісля Німці заявляли, що це їхнє оголошення не стояло в ніякому зв'язку з білоцерківською умовою. (Др. Назарук: Пік на Великій Україні. Стор. 45).

³⁾ Про початки повстання в Трипільському районі розповідає Й. Глуховський (комуніст) в статті: »Зі спогадів«. (В збірнику київського Іспарта п. з. »Під гнітом німецького імперіялізму«, (Харків), 1927, Держ. Вид. України). Там повстання проти гетьмана, по словам автора, началось 10 жовтня (!) нападом повстанців під командою Зеленого на цукроварню в с. Григорівці, де стояв сильний »жарательний отряд«. Після того нападу, каже Глуховський, Зелений зв'язався зі штабом Респуб. Армії. Дата початку повстання в Трипільському районі подана Глуховським є очевидно хибною, але правдою є, що воно началось рівночасно з виступом С. С.

⁴⁾ Коновалець, Евген, полк.: Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції. »Розбудова Нації«, 1928. Ч. 3, стор. 105.

чим іншим. Правда, що справі багато пошкодила і проголошена Головним Командуванням повстанчої армії загальна мобілізація. Вона в організаційну працю внесла великий хаос і справу заплутала цілковито. Це, між іншим, було також причиною пізньої анархії, яка де-далі в Армії ставала хронічним явищем.

Беручи повищі факти за критерію для оцінки стрілецького пляну, можна говорити о його недоцільности. Але з другої сторони не можна забувати, що тільки йому треба завдячити Мотовилівку. Вона була можлива тільки завдяки нестримному, стихійному, з нічим нечислячомуся гонові Стрілецтва, за всяку ціну «йти вперед», за всяку ціну здобути Золотоверхий. Бо чим була Мотовилівка? Вона з одної сторони була найбільшим ударом по гетьмансько-російському спротиві. Мотовилівська перемога в коріні підірвала самопевність і віру противника в перемогу. З другої сторони Мотовилівка була найголоснішим, бо залунавшим по цілій Україні, зазивом «до зброї», але тим її значіння не вичерпується. Бо найбільше значіння Мотовилівської перемоги лежить в цьому діланні, яке вона мала на Німців, отже на силу, що найбільше загрожувала акції Директорії.

Становисько Німців, а точніше київської Оберкоманди і Великої Жовнірської Ради в перших днях повстання, ми знаємо. Воно було неутральне. Опісля Оберкоманда і В. Ж. Р. заявили проти повстання Директорії, а за гетьманом і його російськими союзниками. Але з цієї заяви вони не витягнули всіх висновків, вони не виступили всюди і сейчас активно проти повстанчої армії, не зробили негайних заходів для її ліквідації.

Хто знає методи праці Німців у воєнних справах, хто знає, як скоро в їх рішення переводяться в чин, то це «Schlamperei», з яким вони прийняли за виконання своєї постанови боронити гетьмана Скоропадського і його друзів, застановить його. Січові Стрільці, як відомо, зовсім без перешкод з їхнього боку прийшли під останні майже підкиївські села і щойно тоді, коли вони станули на віддаль сказати гарматного стрілу від столиці, на фронті появилися німецькі частини.

Чим пояснити їх нерішучість? На це можна навести різні мотиви, але всі вони будуть підрядними, а головним остане стрілецька перемога під Мотовилівкою. Тільки цим вражінням, яке мусів викликати в Києві розгром гетьмано-Москалів, можна витолкувати незрозумілу пасивність Оберкоманди і В. Ж. Р. у відношенні до повстання в перші дні його вибуху.

Німці зпочатку мабуть легковажили собі С. С. і були певні, що з ними справляться самі гетьманці і Москалі. Колиж останки «дружінників» вернули в Київ

без лаврів, а часто і без зброї, Німці зрозуміли, що іскра, викресана під Мотовилівкою, впала вже на запальний матеріял і зняшоїся пожежі не зуміє вже ніхто вгасити. В цій ситуації уважали вони за краще вижидати дальших подій. Щойно підхід повстанчої армії під Київ змусив їх до виступу в обороні гетьмана, зрештою доволі млявого¹⁾.

І в цьому саме лежить найбільша вага Мотовилівки. Не будь її, Німці певно виявилиб більше активности, Мотовилівська перемога зменшила в їх розгін, за далеко ангажуватися по стороні гетьмана і до певної мри спаралізувала їхню рішучість. При аналізі стрілецького пляну це треба мати на увазі передусім.

Стрілецький плян, на загал беручи, недалекий був від цього, що називається божевіллям, але божевіллям не розпуки, що затемнює здоровий розсудок, а божевіллям впливаючим зі сильного бажання підчинити собі, своїй волі, біг випадків, схопити в свої руки колесо історії і кермувати ним по своїй впадоби. Старокозацька максима «пан або пропав» знайшла в пляні С. С. свій дійсний, неспалшований вислів. Стрілецький розмах, енергія, віра в свої сили і правоту своєї справи, що диктувала їм міряти свої сили по намірам, а не наміри по силам, це були елементи, які склалися на цей «божевільний плян». Його воєнна — практична вартість може бути була і невелика, але цей плян як експресія волі до перемоги за всяку ціну є одним з найкращих причинків до характеристики Січових Стрільців Наддніпрянщини як війська.

Історія цих кількох днів і тих подій, що розігралися між Білою Церквою і Мотовилівкою в днях 15 — 18 падолиста, є також доказом, як обемистою величиною є війна, скільки випадковостей має вплив на її вислід, але рівночасно і доказом, скільки та терезах її заважає енергія, рішучість і непохитне бажання досягнути свою мету.

Оставляючи основну аналізу і остаточну оцінку як ідеї стрілецького пляну так і його виконання українським військовим фахівцям, не сумніваємося, що діяльність С. С. в повстанні проти гетьмана і російських неділимців займе в українській воєнній історії одно з чільніших місць. Зокрема Мотовилівка стане українським Маратоном, як Крути стали українськими Термопіями.

В падолисті 1929 р.

¹⁾ На провінції дійшло в кінці падолиста і з початку грудня до боїв з німецькими відділами, але за-іпною стороною в більшости випадків були не Німці, а повстанці. На жаль о б'ях на провінції знаємо незвичайно мало.

На днях виходить з друку I-ша частина СПОМИНІВ
президента Ч. С. Р. Масарика.

Спішіть із замовленням!

„Ой, видно село, широке село під горою“

Уривки із щоденника. Рік 1919. — Написала Тамара Петрова

Місто затихло, притаїлось і жде... Життя відчувається лише там, за стінами будинків, що стоять мовчазні і щільно зачиненими вікнами мертво дивляться на порожні вулиці. Гарячий серпневий вітер несе і прибиває до землі білі паперці якихось відозв, що їх розгубив останній большевицький обоз, який перед кількома годинами проїхав містом.

А вчора... В якомусь, здавалосьби, неадекватному поспіху несуться по вулицях вантажні авта, порожні і навантажені щерть, одні назустріч другим, тягнуться без кінця підводи, із будинків щось виносять, вивозять, вантажать. А назустріч ватажним автам, на яких між канцелярськими бюрками, стосами друкарського паперу і вязками жовтої шкіри, кокетно визирають ніжно-блакитні меблі і подушки в дорогих, брудних крайках, повільно сунеться похід, де на ляфеті везуть труну якогось визначного старшини, вкриту червоним ватовим коцом, з якого очевидно забули зрізати білі гузики для простирала, і згуки інтернаціоналу зливаються з гудками автомобілів і гуркомто возів.

Навіть в ночі не втихає рух і «обиватель», цей самий, нещасний чинник громадянської війни, збентежений і одурілий, прислухається до нього під звичний акомпаніамент поодиноких рушничних стрілів, чекаючи ранку.

На ранок все стихає. Місто якось спорожнило. Коло полудня проїзжає кіннота. Зірки на розстібнутих «гіннастьорках», спітнілі червоні обличча і ледви помітна сторожкість і стурбованість.

Поспішно спішуються, жадібно пють воду, набиваючи кишені яблуками і знову на коней. Не платять. «Петлюра заплаваті» сміючись відповідають декотрі на боязкі вимоги грошей, більшість відповідає лайкою чи погрожуючими рухами.

Поїхали... Раптово якось порожніють вулиці, зачинаються крамниці і обози якогось «агітпросвета» проїзжають вже цілком мертвим містом, залишаючи за собою білий слід відозв, які жене за ними вітер...

Без світла, води, без звязку з цілим світом місто кинуте і чекає нового господаря.

Години йдуть... Повільно, обережно, оглядаючись зяеляються на вулицях окремі постаті. По два, по три збираються коло «Думи». Розвідують, розпитують, весь час сторожко прислухаючись. Аж ось... різкий, чіткий цокіт підков, ближче, ближче... Струнка постає

вершника в сіро-синім однострої, за ним другий. Несподівано. Немає російської «фуражки» з червоною зіркою, ані папахи з довгим кольоровим шликом. Щось нове, але разом з тим таке знайоме... «Австрієц!» істерично викрикує якась пані. А «австрієц» уже тут, серед юрби, нахиляється з сідла, стараючись хоч що небудь розібрати з низки запитань, що сиплються зі всіх боків: «Що, прошу? Хто я? Хто йде? Українська Галицька Армія!»

Уже темніє, коли по вулиці, чітко відбиваючи крок, наближається струнка лава сірих одностроїв. На хідниках юрба застигла в напруженому чеканню і в цій дивній тишині, прорізаючи темряву літної ночі, раптово лунає пісня «Ой, видно село, широке село під горою...» Юрба ніби зітхнула, рухнулась і серед вигуків «слава», криків, виринають вже лиш окремі слова... «ми йдем за Україну воювати» — команда. Спинились. І в мент юрба з хідників і сірі однострої злились в одно.

Біжу до дому. Напомацки нахожу в ідальні пиріжки з останнього большевицького «пайка», з бюрка забіраю папіроски і знову біжу на вулицю. Бачу стомлені обличча, чую таку відмінну, але рідну мову...

Знову команда, знову рухається сіра маса і вже здалека долітає... «хто охоту має, най йде з нами».

На еміграції. Сіється дрібний дощик. Нудно... Тужно... Через вікно вагону бачу якусь стацію, вкриту мокрим розкислим снігом.

Залишилась далеко рідна земля і там, в минулому залишилось все... Майбутнє — якась порожнеча, а сучасне? Ідемо, ні, не ідемо, а везуть нас кудись. У вагоні душно, тісно. В одному переділлі бренькає мандоліна і жіночий голос наспівує щось, в другому шипить прімум. Чоловіки грають в карти, закусуючи салом.

Нудно... Знову дивлюсь у вікно. Але що це? За будинку виходить гурт людей. Позаду вояк з крісом. Знайомі сірі однострої. подерті черевики, ноги обмотані мішками, на плечах лахміття якихось коців, бліді, аж зелені обличча. Ось команда. Вишикувались. Повернулись. Йдуть і раптово чийсь хрипкий, застужений голос заспівує «Ой, видно село, широке село...» Вояк кидається вперед. Пісня обірвалась.

Немов холодна рука лягла на серце і тисне, тисне...

Микола Аркас

Двадцять літ минуло від смерти автора «Історії України-Русі» й опери «Катерина».

Тих двох праць досить, щоби він став незамінним. Своєю «Історією» покійний Аркас причинився до розбудження і поширення нашої свідомості національної, «Катериною» збагатив наш невеликий оперовий репертуар. Гадаємо, що не від речі буде пригадати життя цього визначного Українця.

Микола Аркас родився 1852 р. в Миколаєві, в Херсонщині. Його батько був головним командантом чорноморської фльоти і чорноморських портів. Мати його походила зі старого козацького роду Богдановичів, з котрого вийшов також відомий російський поет, автор «Душеньки». Аркаси мали великі маєтки і числилися до високої аристократії (у їх палатах бував цар). Та не дивлячись на те, молодий Микола приляг цілою душею, зразу до української казки і пісні, а там і до її історичної традиції, до долі й недолі України. Ще як студент, перебуваючи під час ферій в батькових маєтках, одягався як парубок та йшов у поле, або працював з робітниками при будівлі, бо раз-ураз у них щось будувалося і Микола робив навіть пляни деяких будинків. А як по жнивах вертав до Одеси, або до Петербурга, то найлюбішою його розвагою був український театр. Не тільки був на його виставах, але й приймав у ньому живу участь.

Скінчивши університет, поступив на військову службу і від 1876 до 1881 був адютантом свого батька, адмірала. По смерті батька, 1881 р. одідичив його маєтки, кинув службу і пішов господарювати. Та не так, як його сусіди, що тільки про себе дбали. Микола Аркас дбав в першу чергу про добро тієї землі, котра його родила і того народу, котрого вважав себе рідним сином. Закладав і своїм коштом будував школи, ратував бідних, помагав молодим, талановитим людям здобувати освіту. Його палата стояла отвором для всіх, що шукали псади й допомоги, що турбувалися українським питанням, а його велика бібліотека не замикалася ніколи перед українськими робітниками пера. І все ще знаходив він час, щоби працювати над своєю «Катериною», до котрої лібретто зроблено на основі славної поеми Тараса Шевченка. Аркасову оперу «Катерина» виставив у перше театр Кропивницького в Москві 1899 р. Вона мала успіх так само, як і в Гали-

чині, де її також пізніше виставляли. Годі було вимагати від музика-дилетанта високо-мистецького твору, але признати треба, що «Катерина» звучить гарно, щиро, тепло, що чути в ній любов до свого народу і до його пісні, що вона бере Українця за серце і зворушує його, як Поляків зворушувала Монюшкова «Галька». А того тільки й бажав собі покійний Аркас. Йому не хотілося похвал ученої критики, тільки признання слухачів Українців, особливо тих менше вибагливих, робітників, низчих урядовців і молоді, котра хотіла своєї, української опери. І це їй дав Аркас, який працював не для слави, а для справи.

Так само було з другим твором його життя, з «Історією України».

Написав її Микола Аркас зразу для свого сина, щоби він пізнав минуле свого народу, полюбив його і пішов слідами свого батька, прямуючи не до Москви й Петербурга, а до Києва й Полтави. Пізніше знайомі Миколи Аркаса намовили його видати цю книжку друком.

Аркас поширив її, підібрав малюнки, перевірів текст по джерелам і добувши дозвіл видрукував 1908 року у Петербурзі в 7.000 примірників. (Видання допильнував В. Доманицький). Протягом кількох місяців її розкуплено. Тоді автор став підготовлювати друге видання при близькій допомозі тогож самого Доманицького. Але це друге видання не мало вже щастя.

Весною 1909 р. помер ненадійно Микола Аркас, а 1910 р. не стало й Доманицького. Друге видання появилося золиш 1912 р. встаточною редакцією Б. Лепкого, а коштами вдови, Ольги Аркасової, з друкарні А. Ріппера у Кракові.

Ним хіснувалися українські полонені в австрійських та німецьких таборах, з неї вчилися історії України ті Українці вояки, що їх царська воля пхала в Карпати й під Перемишль. Книжка рятувала те, що хотіла знищити куля. І вона розійшлася, хоч була друкована щось у 10 тисячах примірників. Трете видання появилося в кілька літ пізніше в Ляйпцігу накладом Я. Оренштайна.

«Я не мав на мислі написати науковий твір, — писав М. Аркас у передмові до другого видання, — я хотів ясно розповісти землякам те, що робилося у нас, на Україні, від найдавніших часів аж до останніх».

І це він дійсно зробив і зробив дуже добре, чого доказом тих мало що не 30 тисяч примірників його книжки, які до тепер розійшлися. Він не шукав нових

Микола Аркас

джерел, не висловлював нових поглядів історичних, тільки на основі того, що вченими добуто й провірено, малював образ нашої минувшини, але малював його знову жими теплими, якими, ясними красками, які добути може тільки чуле й любляче око. І тільки лю-

бляче серце може таку книжку написати, тільки так з душі до душі приговорити.

І свою «Історію України» писав покійний Аркас не для слави, а для справи і тій справі він своєю працею і цілим своїм життям дійсно добре прислужився. *Б.Л.*

Кінна скорострільна сотня

С. Гайдучок

Чи була така при кожній бригаді УГА? Мабуть ні. Але була вона при 4. золочівській бригаді вже в маю 1919 р.

Прийшов на команданта бригади полковник Чмелик, роздивився і давай, хоч над головою відступ, її організувати.

З'явилися двокілки, коні, машинні кріси були і за пару днів з'явилася в бригаді нова боева частина.

Командантом її назначено Салька.

Жид? —

Так, Жид — Салько Розенберг — але знайте — український Жид. Зимою був ранений і вернув назад до бригади. Скількиж то чистокровних Українців не було раненими, а боялося опинити в бригаді . . .

Другим при сотні був четар Михайлів. Мабуть ще у великій війні був тяжко ранений в голову. Певне не скажу.

Ех, що то за чудова боева частина була ця сотня!

Обслуга скорострільних верхом на конях, 8 машинок на двокілках. Кожна двокілка з запрягом одного коня. Кілька двокілок зі стрільбом. — Як легко такою частиною диспонувати в бою, відвороті чи в поході вперед!

А до того хлопці своїх командантів любили!

Ви їх не бачили в марші?

Пспереду командантом зорганізована музика. Жибо-нить дві скрипки та ще якийсь інструмент. Пливе з широких грудей похідна пісня.

Нагло мовкне все. Трухтом біжать коні — верхівці, легенько котяться за ними двокілки. Онтам далеко — далеко під горбом зупиняються.

З коней. Машинки на плечі і вже хильцем, хильцем на горбі. За хвилину тріскотять машинки. Сухо — не впинно — твердо!

Вони так вміють промовити ворогові не до серця, а до ніг.

Ми в марші зі Староконстантинова на північ. І тепер вислали Салька вперед, бо піхоті годі дігнати ворога, а для нього 50 км. вперед це забавка.

Ждуть на звіт.

Звучить: «Ізяслав горить. Заняли його нині частини ген. Ридза і двигнулися на Шепетівку. Треба їх конче випередити.»

Неприємне вражіння. Нема жадних приказів відносно цього з вищих команд.

Сказано, що нас ділитимуть від стрічі «СС.»

— Як воно не буде, то всеж ІХ, курінь на підводи — і він Шепетівку займає ще в час. Сусіди вспіли зайняти лишень сахарний завод. І от вам образець:

З одної с орсни на стійці в доброму однострою легіонер, а напроти його наш стрілець чи не з Рєменова. Оба стоять стійкою.

— А видиш, захотілося тобі України і тепер ти босий та обдертий.

— Мовчки глипнув стрілець на свій кріс, який держав на «готов» . . .

— На другий день стріча зі Сальком. Як все в добрім гуморі.

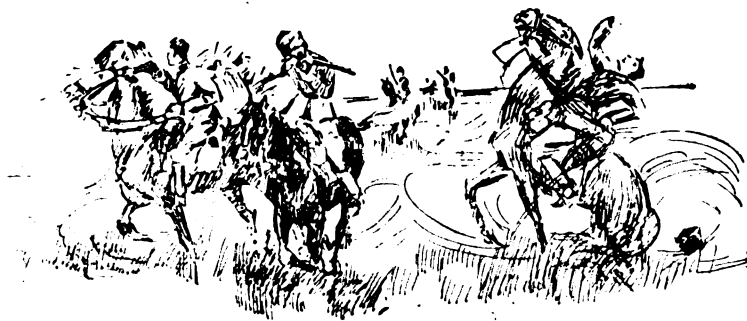
Вістки дістав від повстанців, по дорозі стрічав польську кавалерію. Майор того в'дділу переконував його, що вдерся поза демаркаційну лінію. Якжеж майор псбачив надїзд двокілок з машинками, дав спокій і чимскорше з кавалерією подався, звідки прийшов.

У вересні в боях під Коростенем Салько не лише стратив своїх трьох музикантів, але обезпечуючи відворот бригади дістав і памятку сам.

Куля вибила йому зуби і попала у вилицю. Не міг нічо їсти. Разом з другими раненими привіз його броне-вик в Житомир.

Відїхав на лічення в Проскурів, та вже більше не вернув.

Частенько його споминали при бригаді.

З діяльності Тов. Охорони Воєнних Могил в Кракові

Не тільки там на полі слави, де лилася вояцька кров, чорніють оті свідки минулого — дорогоцінні могили. Вони розкинуті і там, де не було боїв, далеко на чужій території, бо важкі бурхливі хвилі занесли і туди чимало жертв воєнної хуртовини. Богато їх в Тухолі, Берестю, Пикуличах, Ланцугі, Каліші, Щипюрні, Дембліні, Вадовицях та інших містинах, про які мало хто й знає.

Недалеко від Кракова лежить Домба, а там був табор пслонених та інтернованих, і там — коли тіло не могло живим втекти, то тиф та інші епідемічні недуги виганяли із нього душу. І вистали нові могилки, бо земля всюди і всіх приймає.

Чимало хорих пересилано з Домба до краківських лікарень, а далі на раковицьке краківське кладовище.

У одному куті цього цвинтаряща заховано до спільного гробу сотки тіл.

Чужа земля покрила їхні тлінні останки, але їхні рідні не забули про них.

Рік річно збиралося краківське громадянство на Зелені Свята на тому цвинтарі, де над тими гробами відправлявано панахиду за ініціовану українським студентством.

Та цього не було досить і 7-го травня 1928 року засновано у Кракові філію «Тов. Охорони Воєнних Могил», де громадяне Кракова і студіюче тут студентство вирішило рішуче та солідно заопікуватись цими могилами та виставити пам'ятник, гідний уваги та пожертви, яку віддали народіві його найкращі діти.

Негайно розпочалася акція збирання фондів на будову цього пам'ятника, а крім того філія в Кракові доглядала, прикрашувала могили та улажувала панахиди та академії зокрема у Великий День.

Загальні збори філії з 29 травня 1929 р. доручили Виділові інтензивно взятися до праці і всіма силами стреміти до здвигнення пам'ятника.

І саме трапилася гарна нагода. — Скульптор Сергій Литвиненко з Наддніпрянщини, що якраз цього року покінчив академію мистецтв у Кракові, погодився виготовити проєкт на цей пам'ятник.

Нині краківська філія, в склад Виділу котрої входять самі студенти високих шкіл, має вже готову відлиту із штучного мармору композицію проєкту п. Литвиненка, а видавши листівки зі згаданим проєктом, докладає всіх зусиль, щоби в якнайкоршому часі виднати дозвіл та розпочати будову.

Краківське студентство виїджаючи на ферії у рідний край, розпродує там світлини видані філією, а в останніх днях зволили «Народна Торговля» і «Центросоюз» піти філії з допомогою та взяти у комісову розпродаж її світлини.

Маємо повну надію, що наше громадянство не помине нагоди віддати шану згинувшим на Домбю, купуючи бодай по одній світліні — листівці — з проєктом майбутнього пам'ятника.

Бо вічна пам'ять про тих, що відійшли від нас, це не лиш обов'язок, але й святе й праведне діло.

Богдан Кабарівський.

Проект пам'ятника поляглим, роботи скульптора Сергія Литвиненка.

ВСТУПАЙТЕ В ЧЛЕНИ Т-ВА ОХОРОНИ ВОЄННИХ МОГИЛ!

ЗАКЛАДАЙТЕ ФІЛІЇ ТОГО Т-ВА!

ЗБИРАЙТЕ ДАТКИ НА БУДОВУ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЛЯГЛИМ!

Нарис історії XIV. Бригади

Написав пор. Карло Аріо

(Продовження)

* * *

По двох днях відпочинку в Слобідці Рихтецькій рушила бригада в дальшу, призначену їй дорогу. Напря́м покищо був на Жмеринку, згл. на Винницю. Які були дальші цілі Н.К.У.Г.А. чи то одного, або другого уряду, нам при бригаді не було відомо. Знали ми лиш, як вояки, що з цього зачарованого трикутника і з цього перстенья ворогів (Поляки за плечима, перед нами большевики, а на право кожному з нас добре знані Румуни), там одна дорога, тяжка і кривава: »Вперед! Розбити, переломити хоч один фронт, який творив третій бік цього ворожого трикутника, виперти большевиків з якнайбільшої території, здобути собі якнайскорше і з найбільшим успіхом вільне безпечне місце, де булаби більша свобода рухів, більший простір для осягнення поставленої мети. Чи дорога ішла на Одесу, чи на Київ, ми тоді не знали і нам, як во якам, було це байдуже, хоча неодному з нас більш прина́дним і то з різних зглядів являвся напря́м на Одесу. Пізніше показалося, що всупереч намірам Н. К. У. Г. А. наказав головний отаман Петлюра наступ на Київ.

Згідно з корпусним приказом 14-та бригада була призначена як охорона правого крила III-го корпусу, а виходило це вже із самої вихідної позиції сперед Збруча. Рівночасно була бригада корпусною резервою, а корпус сам був резервою Армії. Виходило це вже з далекого висунення корпусу на право себто на полудне. Тут, перед фронтом цілого III-го корпусу, большевиків не було, бо під напором північної групи нашої Армії, яка відкинула їх на Жмеринку, відійшла їх частина на полудне в напрямі на Вапнярку, а інші частини скупчилися в районі Жмеринки для оборони цього важного залізничного вузла, який мав велику оперативну вагу. Треба зазначити, що большевицький фронт не був одноцільним фронтом, як це було у світовій війні, а був поділений на групи, які оперували лише вздовж залізничних шляхів. І так головна сила большевиків, яка замикала дорогу на Київ, була згуртована по обох боках залізничного шляху Проскурів-Жмеринка-Винниця-Козятин-Фастів-Васильків-Київ, друга така лінія була: Проскурів-Шепетівка-Бердичів-Житомир-Новгород Волинський аж до вузла ст. Коростень, третя лінія була: Жмеринка-Крижопіль.

Похідна лінія бригади ішла через райони: з Слобідки Рихтецької в район Демшин-Патринці-Колачківці. Звідти перейшла бригада в район Пилипи-Іванківці-Ставчани, штаб в Іванківцях, далі в район Петреямни-Житники. В Житниках штаб і підвідділи. Рівночасно, коли бригада знаходилася в тім районі, 8 і 2 бригада, які були висунені на північ і ішли вздовж залізниці Проскурів-Жмеринка, вступили в рішачий бій під Жмеринкою. Дальше перейшла бригада в район Михайлинці, відтак в район: Сербинівці-Северинівка-Лопатинці, звідти пішла прямо в м. Літинь. З Літина на Винницькі Хутори, а звідти згідно з приказом корпусної Комди перейшла бригада на довший відпочинок, як залога міста до м. Винниці.

Цей похід бригади тривав цілий місяць. А склались на це довші відпочинки в так званих жнивних районах. Райони ці були: Патринці один, другий Іванківці, третій і останній Житники. В другім ти́жні нашого перебування на Вел. Україні корпусна Комда згл. інтенданта призначувала поодиноким бригадам згідно з їх похідними лініями райони, в яких були більші поміщицькі, опущені маєтки. В тих районах відбувалися жнива. Жнива ішли досить прудко, без перешкод — успішно і як вже було сказано при помочі населення. До скорого і масового збирання жнив у великій мірі причинялись головно рілничі машини, які всеж таки помимо великого розграбування і понищення маєтків знаходились як не у дворі самім, то у сьязченника, у багатих мужиків, або у волости. Окрім того фронтіві частини направляли кріси, скоростріли, чистили і консервували гармати, латали одяги, черевики, кували коні, направляли вози, вишколювалися, вправляли тощо.

І так робота кипіла, як внутрі самої бригади так і назовні. Внутрі працювалося головно у військовім напрямі. Назовні працювали розвідчі старшини, старшини пропаганди, полеві духовники і інші. Ціла праця розуміється концентрувалась, або виходила зі штабу бригади. Праці тут було багато. Передовсім кожний з нас в штабі, почавши від комднта, був свідомий цього, що цей відпочинок котрий по важких, безперестанних боях в Галичині, в яких бригада зійшла майже до мінімального стану боевої сили і здатности, наступив нагло і несподівано, є лиш переходовим. Кожний знав, що так нагло, як почався, може і скінчитись. Тому обов'язком і задачею кмднта було вкласти якнайбільше зусиль і праці в тім напрямі, щоби якнайскорше і якнайуспішніше привернути бригаді боездатність і то у всіх галузях, або що найменше підготовити ґрунт до кінцевої, майбутньої боездатности. Це не була легка праця!

Переважно зачиналося і кінчилося на службових листах, на різнородних запотребованнях, на просьбах і докладах, — але щож: де нічого нема, то нічого взяти не можна. І звідки мав взяти корпус, як сам не мав і нізвідки не діставав. Однак це по части зрозуміле. Був це шойно початок нашого добуту на Великій Україні, зачався шойно властивий наступ на Київ, отже про великі здобичі военні, або засоби краю не можна було думати. Зрештою в першу чергу приходили на виеквіпування, уоруження, і всякі інші заосмотрення ті бригади, які стояли на фронті в боях, 14. бригада лишалась тимсамим по заді.

В тім то власне часі формувалась при корпусі кавалерійська бригада. Піхотні бригади дістали приказ віддати відповідну скількість коней здібних під верх, возів, упряжи, сідел, кавалеристів, підстаршин і стрільців, які добровільно зголосилися. Бригада віддала тоді коло 40—50 коней, кільканацять людей і кілька возів.

Рекрутацію коней у бригаді перевела в селі Михайлівці комісія призначена корпусом а саме: от. Дудинський, чет. Сірко і ветеринар.

Бригада, поминувши Сл. Рихтецьку, кватирувала вже

Завсігди по хатах, зглядно по стодолах, бо і села, в яких приходилось перебувати, були по більшій часті великі і на загал досить багаті та гарні. Розуміється в кожному районі стрічалося між населенням спорадичні випадки тифу. Томуто бригада діставала все кілька сіл до розпорядження і вибирала тимсамим кращі, багатші, а головно здоровіші села, а хати, де був тиф, оминалося. Обоз з інтендантурою приміщувався звичайно на фільварках, що було дуже корисним і вигідним. Чим більше приходилося нам перебувати в районах довшої большевицької інвазії, в районах, де другі бригади нашої Армії стояли в боях з ворогом, тим прихильніше і з чимраз більшим дов'рям та гостинністю відносилось до нас населення. Почало нас поволі розуміти. Одначе стрічалися і збольшевичілі села, або чисто кацапські, які не дуже то прихильно відносились до нас. І не раз доводилось почути заїло-злюбні слова якогось там «сільського філософа»: «нічево, охолонеш, пропадьош», або: «ми вже таких виділи, які були сильніші і яких більше було, але не так вертали, як приходили і вас це не мине!» Такі та інші слова, хоча не конче і бентежили нас, то всеж таки почувалось, як одна, або й більше мурашок перебігало по плечах. Та ми знали про це, що чим дальше в глуб України і чим ближче до Дніпра, то населення св доміше, щиріше і тому весело і повні надій ішли ми вперед на Київ. Штаб бригади кватировав звичайно по дворах, які здебільша були незамешкалі і стояли майже порожні. А робилось це задля того, щоби цілий штаб був скупчений.

За весь час походу від Збруча до Винниці доводилось бригаді лише раз кватирувати в містечку і то Літині. Літинь невеличке, жидівське повітове місто. Крім декілька кращих будівель, колишніх державних установ, все решта це велика купа малих, скривлених, деревляних, брудних жидівських буд. При полудневім виході з Літина великий став, але доступ до нього з боку міста нелегкий, бо беріг болотнистий, а крім цього ним користувалося місто як смітником та збірником всякої нечистоти цілого міста. Поза ставом на північнім краю міста пробігала широка дорога з Винниці до Летичева, а за дорогою видніло розлоге й гарне село Селище. Ціле село, як один великий, зелений сад. Віхавши в місто не стрінули ми живої душі. Що це таке є, цікавило нас!

«Передучора був тут жидівський погром — дістали ми відповідь. — Якись петлюрівські козаки, запорожці, чи Бог їх там знає... Наш штаб кватировав в околиці ринку. Ринок менш-більш в середині міста, великий, дещо похилений майдан, зачинається від сторони Браїлова дуже привітливо: якийсь малий двір в гарнім садку, кілька липших, багатших міщанських хат, по одній стороні попівство, по другій дяк, ще ліворуч і праворуч кілька гарних домиків, а далі вже повно сміття, гною, соломи, а довкола тісно притулені до себе, чи одна другою підперта, жидівські буди. Всі буди, всі склепи були позамикані і то на всі засуви. Негайно по нашім приході до міста видав от. Оробко наказ командантові жандармерії пор. Левицькому, розіслати стежі по місті для зберігання ладу, а також піти до міської управи, зглядно до голови управи, що би цей зарядив негайне повідчинювання склепів та чистку доріг і ринку. Це мабуть усім місцевим припало до вподоби, бо заразже склепи були відчинені, почалось замітання з великим розмахом, а вулиці стали наповнюватись людьми. Чорні, гарненькі жидівочки в маленьких «туфлічках» світили принадно своїми ве-

ликими чорними очима та білими личками. Вже другої днини мали ми чимало знайомостей та багато хат нас радісно гостили.

Тут познайомились ми також у перве з іменем славного повстанського отамана Шепеля. Літинь це була його резиденція. Про його «славні і геройські подвиги» ми ближче довідуємось щойно пізніше.

І так на другий день життя кипіло вже у всіх закутках міста. Вчєрашній сум і перестрах на лицьох мешканців зробили місце радості та вдоволенню. Цей помітний гніт розвіявся з почуттям, що настав лад і безпека, так, що на третій день нашого побуту в Літині, вже відбувся спокійно ярмарок.

По трьох днях побуту в Літині перейшла бригада через м. Винницю і закватирувалася у Винницьких хуторах. І с'равжні хутори! Великі, гарні буди, кожний посеред дерев, а цілі хутори наче один величезний сад. Тут кватирувала бригада лишень одну ніч. На другий день вернулаь назад до Винниці, де стояла залогою від 17.VIII.—30.IX 1919 року. (Далі буде).

Рефлексії на „Споми- ни“ Д-ра С. Шухевича

Р. С.

(Докінчення)

В частині III. „Споминів“ автор присвячує увагу головно відносинам між обома Урядами — Урядом УНР і Урядом Західної Области. Маємо, хоч можливо це буде погляд суб'єктивний, вражіння, що на ці відносини автор складає до певної міри відповідальність за перехід ГА до Денікіна. Однак, підкреслюємо, що в це лише вражіння.

Позатим освітлює автор тяжкий моральний і фізичний стан ГА, ситуацію політичну й воєнну, що вплинули на рішення Диктатора і НКГА про перемови з Денікіном, зазначаючи, що й Головний Отаман не був проти цих перемов напочатку.

Відносини між Урядами, річ ясна, поскільки вони були знані широкій публичності, були невідповідні. Не можемо наразі дошукуватись причин цього, не в ця справа належно освітлена, однакж вважаємо, що не можна винуватити лише одну сторону. Цілий комплекс обставин склався на те, щоб відносини загострилися, обставин мабуть характеру засадничого. Не можна винуватити Уряд УНР в тім, що хтось з низчих начальників зманював до себе галицьких стрільців. Непорядки в часі революції, відсутність можливості взяти все в карби, в річчю життєвою. Непорядки бували не лише в арміях революційних, бували вони в найліпших регулярних арміях. Натомісь вважаємо за необхідне підкреслити, що в Армії УНР не було „на горі“ таких історій, як приміром історії Долежала й Ціріца. А в цілім, нам здається, не було вжито заходів, заходів рішучих, щоб тертя між Урядами усунути. Не останню ролю в таких випадках, при тім ролю ускладнюючого чинника, грають особи, що їх автор окреслив словом „окруження“. Маємо авторові до закиду одне, що він забув підкреслити, що відносини між Урядами не відбивалися

на відносинах між Арміями, між старшинами, між стрільцями.

Порушує автор цікаве стратегічне питання — на Київ, чи на Одесу? НКГА була за другим рішенням. Автор вважає, що мотиви, які перефорсували напрямки на Київ, були виразно політичного характеру. Не посідаючи наразі даних, щоб довідатися про правдиві мотиви обрання напрямку на Київ, ми з автором не погоджуємося лише на підставі логічних міркувань: а) існував вже тоді Штаб Головного Отамана і треба думати, що таке рішення було прийнято після докладного обміркування в Штабі всіх рго і сопрга та після узгодження рішення з Урядом. В Штабі працювали на найвідповідальніших посадах генерал Курманович і полковник Должаль, значить в прийнятті рішення брали участь, б) автор каже: „генерал Тарнавський і полковник Шаманек були прихильниками концепції... на Одесу, аби мати сильне опертя*) до дальших операцій на Правобережжі“. Яке опертя? Фізичне — ні, бо скорше можна було лічити на поповнення людським матеріалом в напрямі на Київ. Політичне? Воєнне? — тоді ці питання були дуже поєднані, — шукалося прихильності антант, а щоб йти на Одесу, треба було битися з добровольцями, яких антанта всіма силами підтримувала. Щодо опертя матеріально-технічного, то прецінь побережжа Чорного Моря було обсажене, треба було його відвоювати, себто не кажучи про перспективи перемоги, не можна було з портів Чорного Моря користати. Позатим справа налагодження матеріальної бази потрібує не тижнів, але місяців навіть при сприяючій політичній кон'юктурі. На наш погляд моглоб скінчитися все ще гірше — або прийшлосяб вантажитися разом з добровольцями на пароплави, або йти під Врангеля до Криму зі всіма з цього випливаючими консеквенціями, або скоритися перед більшовиками, або скинулоб вони нас, грубо кажучи, до моря. Це значить, що не було і тих можливостей, які ми мали в кінці 1919 року, а які нам дали „Зимовий похід“, союз з Польщею і в наслідок того союзу кампанію 1920 року, об'єктивного значіння якої ніхто заперечувати не буде, незалежно від того, як вона скінчилася. Оскільки дальші події запровадили НКГА до Денікіна, то тепер мимоволі насувається думка, що НКГА вже за пару місяців перед доконаним фактом (переходом до Денікіна) була сугестіонована успіхами Денікіна, сподівалася знайти у нього зрозуміння наших державно-національних прагнень й це відбилосся на її концепції — на Одесу.

Найбільш зворушаюча хвиля — Українське Військо входить до Києва. Але чигала на нас невдача й то, нам здається, через те, що в тім моменті не жива сила ворога (Денікін), а географічний пункт був об'єктом операції, та вирішилося знов таки, що Денікін більш мудрий. Внаслідок не передбачення „часть нашої Армії і її добро попали в руки добрармії“. А чи не краще булоб, якби сталосся навпаки? Цілком зрозуміло, що після невдачі пішло шукання винуватців — „Придніпрянський Уряд закинув НК просто зраду“, а „НК обвинувачувала у всім Головного Отамана Петлюру“, каже автор.

Осінь 1919 року принесла обом Арміям нещастя, а ГА кинула в обійми спершу Денікіна, потім червоних.

* * *

*) Розбивка наша — РС.

Частина IV. „Споминів“ продовжує картину політиканства НКГА. На цей раз ходить про акцію в бік червоних Москалів, яка, як відомо, й ГА не врятувала, й слави НК не приспорила.

На наш погляд ГА могла разом з Армією УНР йти в Зимовий похід, бож зрештою умови, в яких Армія УНР відбула цей похід, не були гіршими від тих, що тоді склалися для ГА, й це згори можна було передбачити, натомісць повісталаб недіткненою стороною моральна і евентуально повсталиб ширші воєнні можливості, а за ними й політичні.

Так само, як Армія УНР, потерпіла ГА страшно в осені й зимі року 1919/1920 від хороб, хоч під оглядом санітарного забезпечення стояла краще, бо й своє майно ще мала й від Денікіна дещо одержала (єдине, з чого скористала ГА). Жахом віє від опису нещастя, яке стрінуло ГА — десятки тисяч хорих й то в часі такої руїни, яку тоді перебула Україна, при повнім бракові лікарського персоналу, лікарень і поживи. „І так ціла майже Армія лежала хора“, осталися лише „обози й скелети частин, що підчас походу на полудне засівали цілу країну хори ми й трупами“.

Крім трагедії фізичної прийшла й нова трагедія, трагедія політична. Ситуація воєнна подиктувала НКГА зміну курсу політичного. Знов було потрібне пересвідчення, щоб вже раз на все показати, а Українцєві раз на все зятимити психологію Москаля. Чи білий, чи червоний, чи чорний, він є однаковий: Москаль є й позістане Москалем, незалежно від офарблення. „Большевики зажадали від нас, каже автор, аби їм не тільки словом, але також і ділом доказати, що ГА переходить на їх сторону“. Запитаємо ми, що ж дала виявлена НК щирість, яка притім здеморалізувала старшину й стрільця, відібрала їм духовний спокій задля ніби фізичного збереження? Дала оте пересвідчення про традиційну вартість московської обіцянки, про що ми вже згадували, а яку то обіцянку, ми (Українці) повинніб добре знати.

„Скандальний договір з Денікіном, що просто заперечував наше існування“, так окреслює угоду ГА з Денікіном автор, який, мабуть для своїх радикальних поглядів, мав більше довіря до більшовиків і через те був на початку апольогеетом угоди з ними. Оскільки договір з Денікіном був скандальним, остільки угода з більшовиками була, нам здається, бідою. Потрібував автор пересвідчення вже для себе особисто, щоб визнати свою політичну помилку — не переконали його відомости привезені поручником Гачкевичем. Визнаючи свою помилку, автор шукає доказів на виправдання більшовиків і знаходить їх в тім, що ГА „ведена дотеперішніми політиками й вождями, які загнали її до Денікіна, стратила всяке довіря, кредит, якого тепер так потрібно“. Нам видається щось іншого — ГА ніколи не мала все одно чи у Денікіна, чи у більшовиків довіря, бо була Армією національною і націоналістичною.

В цій книзі „Споминів“ автор багато пише про настрій на селі і в місті, бо мав нагоду й належно з неї скористав, щоб ці настрої пізнати. Подані автором спостереження підкреслюють нашу думку про те, що логічно і послідовно розвивалася свідомість в масах українського народу на Придніпрянщині. „Головний Отаман Петлюра“ мав там (на Україні по селах) велику популярність“... Про що ж свідчить така популярність Головного Отамана Петлюри, який тоді

був, а тепер в легенді є, уосібленням національно-державних поривань народу, як не про зріст національної свідомості?

Частина V. „Споминів“ — від квітня до серпня 1920 року.

Праця автора в Ревтрибуналі є наявним доказом порелому в його довірі до большевиків, бо ж інакше сумніння не змушувало б його працювати проти них. В словах, говорених автором до себе в душі, „heute dir, morgen mir“, сказане є все, в них є несвідомий, або скорше підсвідомий присуд для большевиків, себто для Москалів взагалі.

Найбільш цікавим, а заравом і важливим у цій частині „Споминів“ Д-ра Шухевича вважаємо освітлення відносин, зглядно трактування Головним Отаманом Петлюрою і Урядом УНР Галичан, які чи організовано цілими частинами, чи поодинокі передісталися до зони, вже звільненої від большевиків. Автор подає в цій справі настрої інших військових Галичан, як і свою власну думку. Потрібуємо ствердити, що тепер відступив автор від своєї до цього часу так виразно, на наш погляд, дотримуваної об'єктивності. Ми розуміємо почування автора, розуміємо настрої його товаришів недолі, однак маємо враження, що тут автор говорить більше під впливом чуттєвого піднесення, яке ще й дотепер, після 8 років не вирівнялося, але не під впливом холодної логіки. „Уряд УНР, зокрема міністр війни генерал Сальський, а дальше загал наддніпрянських старшин відносилися крайно ворожо до всіх Галичан, наазиваючи їх зрадниками, й не допускали до ніяких посад. Говорено, що Поляки в дійсності не хотіли брати Галичан в полон, а зробили це на бажання Уряду УНР, котрий мав телефонічно зажадати від Варшави вивезення всіх Галичан, бо мовляв, коли остане на Великій Україні хоч пядесять Галичан, всяка праця Уряду стане неможливою“. Наведення таких, анонімових зрештою, чуток та ще про телефонічні розмови, вказує, що в цьому місці автор не здобувся на більш об'єктивне трактування справи. Просте переказання подібних чуток, навіть без покликання на осіб, від яких автор про це чув, без необхідної перевірки їх, передусім відбирав „Споминам“ в цих розділах значіння авторитетного історичного джерела, а авторові відбирав широке розуміння нашої національно-державної проблеми, не говорячи вже про те, що така підхоплена чутка цілком безпідставно може зробитися добром історії. Безпідставно, кажемо, бо ж ці чулки не мають під собою жадного ґрунту, бо не є вони правдиві, не є правдиві фактично, не є правдиві морально. Фактично: а) не міг Головний Отаман говорити, що є мішана комісія під командою польського генерала Недаведського, бо після справок такого польського генерала не було й тепер нема, б) стверджуємо, на підставі фактичного матеріалу, що Головний Отаман, як і Військовий Міністр генерал Сальський, а на місцях командіри дивізій хотіли прийняти Галичан до частин а — на потвердження його подати можемо наступні факти: 1) в першій половині травня ще в Кам'янці, себто до переїзду Військового Міністерства до Виниці, в район м. Проскурова, виїздила комісія генерала Коваль-Медзведзького (відомий вчений астроном-геодет, один з перших генералів російського війська, що зголосилися до нашого війська) з ціллю приймати галицьких старшин до Війська УНР, але бажан-

ючих не було; цю комісію вислано на підставі умови між Головним Отаманом і Маршалом Пілсудським, що її укладено в часі побачення в Бердичеві у перших днях травня 1920; 2) з доручення генерала Удовиченка автор цих рядків їздив в Могилева до с. Бронниці приймати прорвавшийся через большевиський фронт загін Галичан під командою поручника Яремича. Всім Галичанам запропонував генерал Удовиченко вступити до дивізії, однак більшість не пішла, й лише невелика групка пішла до 7 бригади та поодинокі старшини й стрільці до інших частин, в) автор „Споминів“ сам далі говорить, що Головний Отаман хотів взяти до війська всіх Галичан, лише був тієї думки, що „Галичан належить ужити не на фронті, але при командах етапу і запілля“. Отже подані Д-ром Шухевичем по цій справі чулки не відповідають фактичному станові річей. Морально всі військові від Головного Отамана до козака співчували Галичанам, безоглядно нарікаючи лише на НК і на галицьких політиків. А крім того необхідно собі усвідомити, що кожний до війська прийнятий Галичанин-старшина й стрілець — зміцнювали наші сили. Якже можна припускати, щоб від зміцнення можна було свідомо відмовлятися?

Трудно поминати інші, просто фатальні, недокладності. Приміром: „в коритарах Міністерства бігало багато молодих старшин Придніпрянців. Бачив я там і таких, що були найзагорільшими комуністами... бачив і таких, що служили у Денікіна і таких мабуть було більше“.

Звідки автор має такі відомості? Очевидно, що тільки „бачити“, мало. Чи автор перевіряв особовий склад Міністерства, чи переказує в „Споминах“ поговори? Припускаємо останнє. Пововори ось чим пояснюються: тоді в боротьбі проти даної особи її політичними противниками вживалося такого способу — обвинувачувати її в денікінстві, або большевизмові, або обвинувачувати, що ця особа, звичайно особа з високих сфер, оточує себе большевиками, зглядно денікінцями. Останнє закидали й генералові Сальському. Тоді генерал Сальський виступив з докладом до Головного Отамана про призначення комісії для перевірки особового складу Військового Міністерства. Комісія під головуванням генерала Коваль-Медзведзького не викрила в складі Військового Міністерства служивших чи у Денікіна, чи у большевиків і хоч це до справи відношення не має, однак для стислоти подаємо, що в цілім складі особовім Військового Міністерства комісія знайшла одного старшину, бувшого синежупанника, який неправдо вживав старшинської ранги. Отже, переказане автором про склад Військового Міністерства виглядає на тенденцію.

А вже найбільш тенденційно виглядає справа з наведеною автором (ст. 84) в польській мові телеграмою Ч. 2369. з Кам'янця, підписаною ніби то генералом Сальським, в якій то телеграмі подається думку Головного Отамана про те, щоб не приймати Галичан до Армії УНР.

Сам автор сумнівається в автентичності цієї телеграми — він посідає ніким не засвідчену копію її, але її наводить на доказ ненависти генерала Сальського до Галичан обґрунтовує своє припущення про можливість існування такої телеграми. Отже після автора, телеграма, за автентичність якої він відповідає на себе не бере, є доказом ненависти генерала Сальського до Галичан, а ненависть, об-

умовлена непевним (телеграма) аргументом в підставо припущення про автентичність телеграми. Не бачимо льогіки.

Другою підставою для припущення, що телеграма могла бути автентичною, автор вважає її „стилізацію“ — підстава дуже проблематична.

В справах Військового Міністерства, які нам вдалося переглянути, такої телеграми нема. Крім того, телеграму що датовано 27. IV. 1920 р. і вона в відповідю, як видно з тексту, на телеграми N D. W. P. і M. W. з 25. і 26. IV. 1920 р. Якраз в той час Головний Отаман перебував у Варшаві, звідки виїхав лише 30. IV., а до Кам'янця прибув 1. V.

Тамже, у Варшаві перебувала Військова Місія УНР, на чолі якої був генерал-поручник Зелінський (не полковник і не генерального штабу, як подає автор, бо артилерист). Всі зносини між Головним Отаманом а вище вказаними польськими військовими установами переводилися через цю Місію, а не через генерала Сальського, який в той час перебував у Кам'янці.

Поватим трудно собі уявити, як міг генерал Сальський, перебуваючи у Кам'янці, знати думку Головного Отамана, перебуваючого у Варшаві, зокрема в день 27 квітня, коли ані Головний Отаман, ані генерал Сальський не могли ще знати про бажання Галичан служити у Війську УНР.

На жаль, розправлятися ширше над такими питаннями тепер трудно, вони потребують спеціальних досліджень, для яких, віримо, час прийде вже незабаром. Однак сторінки „Споминів“, дотичні відношення до Галичан мають, про це вже тепер треба сказати, ціхи певної непоінформованости, суб'єктивности та тенденційности.

Непоінформованість автора „Споминів“ ілюструємо: на стор. 90. автор говорить про працю Військового Міністерства, твердючи, що ніби Міністерство конкретно ніякої праці не зробило. Не будемо полемізувати з автором, бо наведення даних про виконану Міністерством працю вимагалоб багато місця і часу, однак зазначимо, що коли існувала Армія, існували формадії запасові (на протязі лише травня було сформовано 6 запасових бригад — територіальні одиниці, що мали обняти військову адміністрацію на звільненім терені та готувалися до перепровадження плянової мобілізаціі; лише події на фронті перешкодили цьому, алеж ці запасові бригади відіграли поважну ролю вже в часі боїв в запілі проти кінноти Буденого в Бердичеві, Проскуріві та Староконстантинові), тилові, то над організацією, вишколенням, забезпеченням їхнім десь і хтось, очевидно, працював.

Далі автор говорить: „були тільки ті дивізії, що їх застав готовими прорив фронту, а саме — Безручка, Удовиченка, Тютюнника, Павленка.“ Не було дивізії Павленка, була Армія УНР (інша річ, якого складу), якою командував генерал Омелянович-Павленко, а в склад якої по зеднанні 5 травня 1920 року входили Запоріжська, Волинська, Залізна (Удовиченко), Київська (Тютюнник), Херсонська, а ще пізніше Січова (Безручко) дивізії. До дня 5 травня спільно з Поляками на Схід йшли лише 3-я Залізна і 6-а Січова дивізії, а решта Армії була в Зимовім поході. На стор. 100. автор всупереч вже сказаному говорить: „з Тютюнником був Павленко“, або „відділи Тютюнника були в дійсности партизанським загonom“. Передтим автор говорив про дивізію Тютюнника. Або таке „наразі була одна дивізія Безручка —

6-а Київська (?) і одна слабенька дивізія Удовиченка“ (стор. 102). До речі сказати, на день 9 травня дивізія Удовиченка, після звіту, мала на 700 чол. більше від дивізії Безручка.

Закінчує д-р Шухевич свої „Спомини“ ліквідацією Г. А. Сумні сторінки, як сумна і сама доля славної Г. А. Богато було причин до того, що й Галицьку Армію ліквідовано, що й вся наша боротьба за державність не мала успіху, вияснить їх історія, якій за прикладом д-р Шухевича маємо позіставити матеріали.

В „Післяслові“ автор знов вертає до своєї тези — передусім об'єктивність та щирість. Автор вважає „за річ крайню неморальну написати неприхильні спомини про когось і зложити в архів з застереженням, що депозит можна буде підняти й отворити щойно по смерті того, про кого пишеться“. Автор зазначає „людині треба дати змогу помилку спростувати, треба дати змогу боронитися“. Так в причин засадничих, як і на цю просьбу автора ми намагалися „Спомини“ доповнити, щоб тим свій обовязок виконати.

Автор говорить, що „чув закиди, що спомини суб'єктивні“. Без застережень цієї думки ми не поділяємо і свій погляд вже висловили, можемо хіба до нашої характеристики „Споминів“ додати, що автор не є завсідги послідовний.

Однак же „Спомини“ д-ра Шухевича вважаємо дуже вартісною вкладкою в нашу історичну літературу.

Матеріали і Документи

ПЕРШІ ДНІ ЛИСТОПАДА В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

В перших днях листопада 1918 р. не було у Львові ніяких відомостей, що діється в краю. Тому розіслала канцелярія У. Н. Ради доручення до всіх повітових осередків куріерами, які мали звязати Львів з провінцією та будьто особисто привезти відомости з краю, будьто привезти писемні звідомлення повітових комісарів. І справді в днях між 7—12 листопада стали напливати з поодиноких повітів звідомлення, які ілюструють нам не лиш спосіб, як перейшла влада в поодиноких повітах в руки У. Н. Ради, але також, як радили собі поодинокі повіти в часі загального замішання, коли то велика більшість польського урядництва відмовилася дальше виконувати свої обовязки, а зі західних країв Австрії та з Угорщини рушили цілі маси полонених через Східну Галичину на схід. Відомости подаю на підставі матеріялів У. Н. Ради, які знаходяться в архіві Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові.

I. Звіт курієра зі Станиславова.

В Станиславові повітовим комісарем є д-р Лев Бачинський, заступником комісаря Клим Кульчицький, радник суду, секретарем повітового комісаря став д-р Олександр Надрага. Управа міста в давній автономії, надзір має прсф. Чайківський (Павло). Головою повітового харчевого уряду є проф. Мих. Лаврів. Повітовим військовим командантом є сот. Русин, командантом міста хор. д-р Гаморак, командантом залізничої стації є поручник (незн. назвища для курієра) німець зі Східної Галичини, командантом жандармерії пор. Ващук, командантом поліції пор. Степан Калинович. Начальником дирекції шляхів є надрад. Іван Мирон, санітарні

справи веде Др. Янович, шкільні проф. Гнат Павлюк, справи прилюдної безпеки проф. Слободяник, справи селянства начальники громад Королук з Чернівець та Остапак з Радча, представником робітництва є залізничник Устиянович. Військова сила виносить 1000 людей, майже всі вишколені, сила жандармерії виносить до 300 людей. Харчеві засоби є в значній кількості, поконфісковані запаси вистарчать на 2 місяці. В цілм повіті спокій. По селах переведено примусовий побір здібних до зброї мушкетерів від 20—30 літ. Набір переведено в днях від 6—9 с. м. Забрано около 1000

людей, з того дві треті вишколених і ними доповнено 95 полк піх. та 20 полк стрільців.

Переняття влади відбулося дня 31 жовтня о год. 5. по пол. спокійно і скоро. Поляки заповіли переняття влади на 3 листопада, однак на довірочних зборах в дні 31 жовтня порішили прискорити переняття влади і означили час на 12 год. в ночі з 31 жовтня на 1 листопада. Коли почули про це Українці, випередили їх. В Станиславові виходить двічі в тижні урядовий часопис повітової У. Н. Ради «Станиславівський Голос.»

(Далі буде).

СПИС ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 р.

(Продовження)

Колтунюк, Михайло, сотник У.Г.А.: З українсько-польських боїв*). (Спомин парламентаря). „Український Скиталець“. Відень, 1923, Ч. 28, стор. 23—26; — Ч. 29, стор. 25—30; — Ч. 31/32, стор. 35—39; — Ч. 33, стор. 19—24; Ч. 34, стор. 15—19.

Колтунюк, Роман: З кігтів смерті. „Український Скиталець“. Йозефів, 1922, Ч. 16, стор. 10—12; — Ч. 17, стор. 2—3; — Ч. 18, стор. 11—13; — Ч. 20, стор. 32—36; — Ч. 21, стор. 12—16; — Ч. 22, стор. 17—22; — Ч. 23, стор. 37—40; — Ч. 24, стор. 22 до 26; — Ч. 25, стор. 20—23; — Ч. 27, стор. 40—44; — Ч. 28, стор. 26—30; — Ч. 31/32, стор. 18—25**).

Колтунюк, Роман: На Житомир. „Український Скиталець“. Відень, 1923, стор. 28—31.

Кондрат, Мирон, др.: Ще про дрогобицький бунт. „Діло“, 1929, Ч. 159.

Коновалець, Євген, полковник: Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції. „Розбудова Нації“. Прага, 1928, Ч. 1—6.

Кормош, Теофіл, др.: Перемишль в перших початках перевороту 1918—20 року. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 28/29.

Королів, В.: Кінець гетьманату (фрагмент спогадів). „Дніпро“. Календар-альманах на 1928 р. Львів, 1927, стор. 79—95.

Кравс, Антін, генерал: Гуцульська маланка. (Боевий епізод-урибок зі споминів). „Український Скиталець“. Відень, 1923, Ч. 23, стор. 33.

Крезуб, Антін: Бої за Львів і Наддніпрянські Січові Стрільці. Календар „Червоної Калини“ на 1930 р., Львів, 1929, стор. 27—33.

Крезуб, Антін: Галичане і їх військово-організаційна праця на Наддніпрянщині в 1917—1919 рр. Календар-альманах „Неділя“ на 1930 р., Львів, 1929, стор. 85—92.

*) Калинович похибно приписує авторство цих споминів Романові Колтунюкові. Числа „Укр. Скит.“, в яких печатано ці спомини, подані в його неточно.

***) Спомини неваквічені.

Крезуб, Антін: Група полк. Рогульського (Замітки і матеріали до її історії). Календар „Червоної Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 51—64.

Крезуб, Антін: За хлібом. „Літопис“. Берлін, 1924, Ч. 19/20, стор. 292—298.

Спогад із партизантки на Наддніпрянській Україні в 1921 році.

Крезуб, Антін: Між Білою Церквою і Мотовилівкою. „Літопис Червоної Калини“, Львів, 1930, Ч. 1, стор. 5—8; Ч. 2, стор. 9—13.

Крезуб, Антін: Мотовилівський бій. (Критичні завваги до його історії). Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927, стор. 70—75.

Крезуб, Антін: Напад большевиків на Крем'янець в травні 1919 р. Календар „Червоної Калини“ на 1930 р., Львів, 1929, стор. 54—63.

Крезуб, Антін: Облога Київ. (Спогади з листопада-грудня 1918 р.) „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1928, Кн. I, стор. 25—40; — Кн. III, стор. 242—251; — Кн. IV, стор. 309—324.

Крезуб, Антін: Партизани. (Збірка споминів із партизантки на Наддніпрянській Україні). „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1925, Кн. VII VIII, стор. 246—261 (I. В сітях київської чрезвычайки); — Кн. IX, стор. 10—24 (II. Чекіст); — Кн. X, стор. 111—125 (III. Облава).

Крезуб, Антін: Партизанський загін імени отамана Зеленого. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 110—116.

Крезуб, Антін: Перша умова Директорії У. Н. Р. з Німцями з дня 17. XI. 1918 р. „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1929, Кн. V, стор. 458—464.

Крезуб, Антін: Повстання от. Зеленого проти Директорії УНР. в січні 1919 р. (Спомин) „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1927, Кн. V, стор. 26—41.

Крезуб, Антін: Повстання проти гетьмана Скоропадського і Січові Стрільці. (Кілька завваг до його історії). „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1928, Кн. XI, стор. 219—225; Кн. XII, стор. 309—318.

Крезуб, Антін: Початок гал. курія С.С. Кален-

дар „Червоної Калини“ на 1926 р. Львів, 1925, стор. 55—60.

Крезуб, Антін: Українські Тернопілі. (В десятю річищу бою під Крутами) „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1928, Кн. II, стор. 105—109.

Крезуб, Антін: Цілі німецької військової політики на Україні 1918 р. „Літопис Червоної Калини“, Львів, 1929, Ч. 1, стор. 14—17; Ч. 2, стор. 4—8.

Крезуб, Антін: Як згинув от. Зелений. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1927, Кн. X, стор. 109—113.

Кривокульський, В.: Після переходу. Календар „Червоної Калини“ на 1926 р. Львів, 1925, стор. 135—141.

Кунда, Матвій, хорунжий: В українськiм Львові. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 23/25.

(Далі буде)

Справлення похибок в „Літописі Червоної Калини“ за січень 1930.

На стор. 6. в 1-ій шпальті в 21-ому рядку з гори, перед словами „ніяка“ вставити слово „осягнути“.

На стор. 7. в 2-ій шпальті в 23 рядку з долини по словах: („Григоріів, Лизанівський і я“) — поставити відсильник „1)“.

На тійже стороні і в тійже шпальті а в 2-гій стрічці з долини по словах: „сот. Ф. Черник“, поставити відсильник „1)“. Заввага при цьому відсильникові звучить: („Матчак, М. сот.): Дні перед повстанням минулого року. „Стрілецька Думка“ Ч. 61. в 16 пад. 1919 р.“

На стороні 8 відсильник: „1) (Матчак М. сот.): Дні... і т. д.“ — вичеркнути. Слідуючий відсильник: „3) В. Кедровський: 1919 Рік... і т. д.“ означити числом 1. Між відсильником 1) і 3) вставити відсильник: 3) Balck: Taktik, 1 Teil, 3 Auflage, Berlin, 1905, стор. 7.

На стор. 23, в шпальті 1-ій в стрічці 26-ій з долини замість: „1928. Ч. 3“ має бути: „1928 Ч. 3 - 228“.

Нові книжки

ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ. Матеріали до історії українського війська. Збірник 1. Каліш 1929. Видав Українське Воєнно Історичне Товариство.

Зміст: Передовиця.

М. Омелянович Павленко, ген. пор. — Зимовий похід. *В. Савченко*, ген. шт. полк. — Спогади про український рух у XII. російській армії в 1917 р.

В. Корнійв, сот. — Спогади про українізацію 36 пішого Орловського полку в 1917 р.

В. Прохода, підпак. — Записки до історії Сірих (сірожупанників).

В. Кедровський, підпак. — Перше засідання другого всеукраїнського військового генерального комітету.

Лько Гаврилюк — З величнього минулого.

Гнат Порохівський, полк. — Матеріали до історії 2-гої кулеметної бригади.

Тиміш Омельченко, підпак. — Від Кременчука до Біраули.

П. Сулятицький — Генерал П. Н. Врангель. Записки Ч. 1. Біле дїло.

З життя Українського Воєнно-Історичного Товариства. 11. схем.

ДР. СТЕПАН ШУХЕВИЧ — Гіркий то сміх. Воєнні оповідання. Видавництво „Новий Час“. Ціна 5 зл.

Зміст: Мобілізація. Виступали. Паніка. Непорозуміння. Перегляд. Вперед. Лови на турів в пустарі Білої Вежі. Шпигуни. Протинаступ. Гіркий то сміх. Відпустка. Сіра буденщина. Кіточка. Бідолаха. Війна-війною. Зміна престоло. Цукор. Грізна небезпека. Хто що має. Також щастя. На відпочинок.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 2. / Лютень 1930.

З М І С Т

	Стор		Стор.
У Львові		Микола Аркас	
О. Олесь	2	Б. Л.	15
О. Олесь у Львові	2	Кінна скорострільна сотня	
В чотирикутнику смерті		С. Гайдучок	16
(Докінчення) — Л. Л.	3	З діяльності Тов. Охорони Воєнних Моґал в Кракові	
„Віденський Курінь“ і його переїзд до Галичини		Богдан Кабарівський	17
Антін Кравец, ген. чет.	4	Нарис історії XIV бригади У.Г.А.	
Отаманщина		(Продовження) — Пор. Аріо	18
Михайло Середа, полк. Армії У.Н.Р.	6	Рефлексії на „Спомини“ Д-ра С. Шухевича	
*		(Докінчення) — Р. С.	19
* Б. Л. *		Матеріали і документи	
Між Білою Церквою і Мотовилівкою		Перші дні листопада в Східній Галичині	22
А. Крезуб	9	Бібліографія	
„Ой, видно село, широке село під горою“		Спис мерел до історії української визвольної війни 1914—1921 р. Продовження — А. К.	23
Уривки із щоденника. Рік 1919. — Т. Петрова	14		

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пастух

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

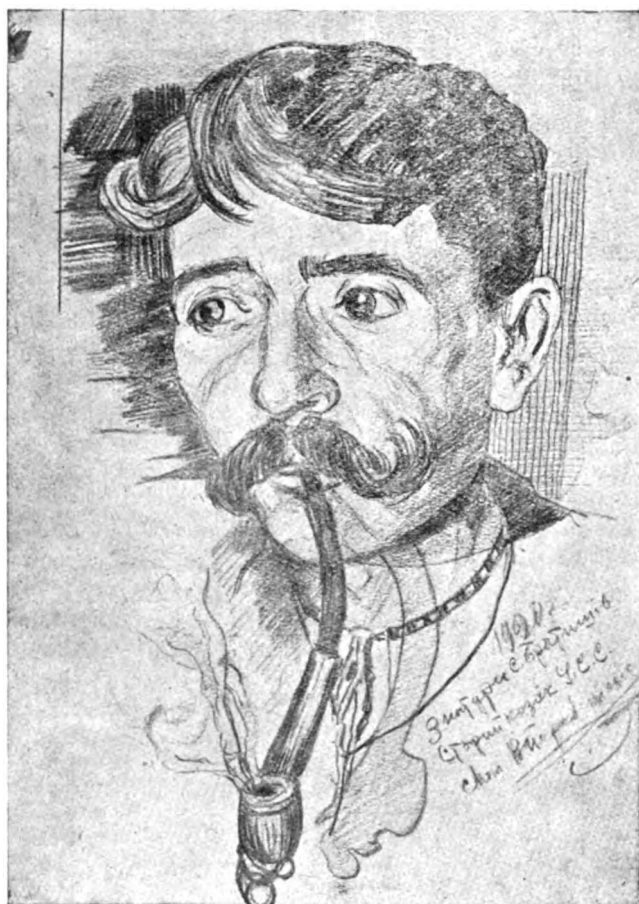
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 3. *

БЕРЕЗЕНЬ

* 1930

„Стара война“ — У.С.С. з села Братишева
Рис. В. Перейноса Ор. у збір. Музею Н.Т.Ш у Львові

Емігрантал

Не поклонявся я нікому,
І не поклонюся во вік;
Бо на землі, на світі цьому
Марний усякий чоловік.

Лише про вас коли думаю,
Коли вас бачу в чужині,
Вам, вигнанцям зі свого краю
Я клонюся у тишині.

О, скільки літ Марком Проклятим
Скитаєтесь по всіх краях?
Ані сім'ї, ні дому, хати
Не знаючи в чужих кутах.

В батьківщині татарська орда
Катує вам сестер, братів,
А тут за вами лиш погорда
З чужих сердець, з чужих кутів.

Голодні дні і ніч безсонна,
І хліб жебрацький, хліб чужий
І без хреста в сумних кольонах
Сумні могили здовж межі.

Ваш кожний день мов чорний ворон,
Що сумно криче, летючи.
Журба і біль глядять суворо
До ваших віч немов сичі.

Вялить вас, хилить чорна туга,
Як спека зірвані квітки:
„Чи ще побачу батька, друга?
Де зложу втомлені кістки? —

„Мій волос в чужині посивів,
Син виріс десь у вітчизні;
Як верну я у рідний Київ,
Пізнає батька він, чи ні?

І тільки спогад серце гріє,
Лише надія: „Верну знов“.
В самотню ніч крилата мрія:
„Ще піднімемо хоругов“.

І тільки спогад квітом вишні
Паде на сірий, скорбний шлях:
„Літ тому десять (О, Всевишній!)
За волю билась ми в степах“.

„Гей, була січа люта, славна!
Ще згадує її мій син;
Жінки як давно Ярославна,
Ридають нас ждучи з чужин“.

А скільки раз манив вас ворог,
Обіцював за зраду дар?
Ви ж досі вірні під прапором,
З яким лишили свій вівтар.

Хоч Ефіяльтів міліони
Продались за насущний хліб,
То ви про рідні Маратони
Несете спогад аж у гріб.

Ви лиш тризубові святому
Клонились, не чужим богам,
Тому не клонюсь я нікому,
Та низько клонюсь нині — вам!—

Прага 1929.

Стрілецькі Громади в Америці

Написав *Лев Ясінчук*

Нема в Америці свідомого Українця, який не належав би до якоїсь організації. Це не станові товариства, але такі, що мають на меті зібрати в одно тіло всі розпорошені живі сили тої частинки українського народу, яку несприятливі буруни занесли поза океан. У них плакається національно-громадська думка. Всі вони державно творчі, бо ніяких „угодових“ організацій там нема, дарма, що не раз з різних вузь-

ких мотивів одна одній це або те підсував. Це вже виходить з нашої вродженої підзорливої вдачі. Одною з наймолодших американських організацій (у Злучених Державах і Канаді) є українські „Стрілецькі Громади“. Молоді вони тому, бо загалом недавні це часи, в яких повстало рідне стрілецтво.

Коли по катастрофі У.Г.А. розсипалися українські землі, попадаючи в різні займанщини, тоді деяким, що

Обі знімки представляють маніфестаційний похід Українців в Нью-Йорку. В поході брало участь понад 5.000 Українців. На чолі походу бувші вояки У.Г.А. в одностроях демократичного Т-ва „Січ“.

видісталися з чотирикутника смерті, пощастило по-пасти аж в Америку. Опинилися так недавно високо активні одиниці серед найрізніщих життєвих умов, причому в живій уяві носили спогади недавнього рухливого, творчого життя. Занадто багато вложили вони труду й сили в те життя, щоби можна було легко вибутися споминів про нього. Занадто високу ціну заплатив нарід за досвід на будуче, щоби він мав право розвистися в небуття. Тому за почином сотника У.Г.А., а тепер урядовця в американському банку у Філадельфії-Па, д-ра Володимира Галана, завязалася „Стрілецька Громада“ зразу у Філадельфії, а відтак і по інших містах з метою об'єднати всіх молодих ветеранів українського війська, які знаходяться на американському континенті, плекання стрілецької традиції, товариського життя між братів та забезпечення чи поміч інвалідам У.Г.А. та їх родинам. В міру зросту й скріплення організації ширшає мета. Тепер уже є поважна думка створити „Український Військовий Союз“, який об'єднувавби організації бувшої У.Г.А. у всіх краях, в яких вони існують. Такий Союз мавби вже ширші завдання, а саме: підготовку для стрічі майбутніх подій та заступати українських ветеранів на міжнародних з'їздах.

В організації гуртуються б. військові без різниці військового степеня. Деякі гуртки мають членів і не-військових. Це молодь, яка сприяє програмі й цілям Стрілецьких Громад. З малих початків зросла Укр. Стрілецька Громада до поважної організації, сьогодні знаної не тільки в Америці, але й в Європі, де живуть Українці. В липні 1929 р. було в Злучених Державах сім гуртків, а то Філадельфія, Нью-Йорк, Скрентон, Питсбург, Блумфілд, Шікаго й Дітройт. Одні з них більше, а другі менше діяльні. Найменше діяльні були гуртки в Питсбургу й Блумфілді. У Канаді були Стрілецькі Громади у Вінніпегу, Саскатуні, Едмонтоні, Форт Вілліам і Монреалі. Стрілецькі Громади ще не об'єднані, хоч філадельфійський гурток, який силою факту уходив немов за централю, мав з деякими гуртками в Злучених Державах (Шікаго, Нью-Йорк, Скрентон), а навіть у Канаді (через Стрілецьку Громаду у Вінніпегу) доволі живий і тісний звязок. Очевидно, що наслідки такої співпраці показались хосенними. Тому йде праця в напрямі їх скріплення в будучині. Крім цього американська Стрілецька Громада удержує живий звязок зі „Союзом Старшин“ та „Українською Стрілецькою Громадою“ в Німеччині, яка видає свій неперіодичний журнал „Військовий Вістник“, дальше з „Товариством Вояків Армії У.Н.Р.“ у Франції (Париж), яка видає неперіодичний журнал „Військова Справа“ та з військовими організаціями в Ч.С.Р.

Поза акцією в напрямі як найтіснішого об'єднання наразі поодиноких членів найважливішою справою Стр. Громади було обезпечення інвалідів. Йде про це, щоби інваліди могли мати забезпечення у виді постійної допомоги, а найтяжче ранені й без рідні, щоби могли бути приміщені в домі інвалідів У.Г.А. По порозумінні з канадійськими відділами встановлено листопад місяцем збірки для інвалідів. Ці заходи мали додатний вислід. В Америці по кінець квітня 1929 р. мала на ту ціль Стр. Громада 455.75 дол., а в Канаді до 1929 р. суму 3.500 дол., а — як це пише мені в листі з 21 січня 1930 р. голова Стр. Громади в Саскатуні — за 1929 р. понад 2.000 дол. Він пише, що незабаром одержить Укр. Т-во Доп. Інвалідам коло 5.000 дол. з Канади. Деякі зі Стр. Громад вложили поваж-

ніщі датки для „Рідної Школи“ в Галичині (Філя дельфія, Едмонтон, Вінніпег) та обіцяли постійну увагу тій установі.

Чи канадійські Стр. Громади активніші, що зібрани більше грошей на забезпечення інвалідів У.Г.А.?

Як у кожній організації, так і в цій вислід залежить від одиниць. Вправді Канада має дуже щирі й рухливі одиниці, які уважають свою діяльність старшинською честю, (як Васишин, Топольницький у Вінніпегу, Вол. Коссар, Зелений, Бубнюк, оба Рурики, д-р Гуляй у Саскатуні, П. Глібчук у Монреалі), але не менше щирі й активні є в Злучених Державах (д-р Галан, Дубас, д-р Ом. Тарнавський, Д. Галичин, М. Ляхович, Я. Чиж, д-р Л. Мишуга, О. Луцкейко, С. Куропась). Причина високої різниці в зібраній сумі лежить у недостаті політичної централі в Канаді, яка об'єднувалаби збірки на всі народні потреби, як це н. пр. робить „Об'єднання“ в Злучених Державах. Через те в Канаді кожна організація чи навіть особа може кидати поклики до збірок на таку ціль, яку уважає хосенною, а в Злучених Державах це не піде. Під тим оглядом існує навіть нижненький дісонанс між Стр. Громадами а „Об'єднанням“. Стрілецька Громада хотілаб вилучити з діяльності „Об'єднання“ все те, що має звязок з визвольною війною. „Об'єднання“ в інтересі власному та загально народньому уважає, що не може до цього допустити*). На ділі — зі Злучених Держав віддано більшу суму на удержання та дім інвалідів, як з Канади.

Крім пропаганди за допомогою інвалідам вислала філадельфійська Стр. Громада 160 дол. до Верховної Пластової Команди на висилку 16 дітей сиріт по поляглих У.Г.А. до літніх пластових таборів. Зорганізовано бюро інформацій для заграниці для справ політичних протиукраїнських процесів та посередництво в розповсюдженні краєвих видавництв. На меті, оснування українського відділу при одному з музеїв у Злучених Державах та зразкової бібліотеки, що обчислено на 5.000 дол. видатку.

Члени Стр. Громади по образуванні це покінчені студенти, або інтелігентні робітники. Здавалосьби, що з огляду на п'єтизм американської еміграції до визвольних змагань народу, Стр. Громада повинна мати велику повагу, ба навіть послуш. Одначе так не є. Чому? Бо з одного боку її завдання входять у сферу інших організацій (з політичним напрямком), по друге члени Стр. Громад стоять осторонь від заєдно актуальної, хоч уже дещо злагідненої церковної боротьби (т. зв. церковного файту, головно між гр. католиками та автокефальними Українцями), а це уважають оба ці противники за неможливе та шкідливе. Примішавши до цього ще й дивовижні в нашому понятті погляди деяких наших емігрантів, які криво дивляться на це**),

*) В 1928 р., коли я вів у Злуч. Державах Делегатуру „Рідної Школи“, я мало що не попав у тихе — скажу — суперництво, яке існує між філадельфійською Стр. Громадою та „Об'єднанням“. Іменно Стр. Громада прислала мені десь до Питсбурга свою відозву з нагоди 1. листопада, з домаганням підписати її за Делегатуру „Р. Ш.“, бо її підписали вже всі організації Америки. Я очевидно мувів відказатися від тої честі мотивуючи, що я не репрезентую американської організації, тільки старо-краєву. Тим чином я виминув можливість конфлікту між Делегатурою а тими організаціями, що не йшли зовсім під команду Стрілецької Громади.

**) Деякі емігранти клять собі в тих інтелігентів, що працюють фізично, ба й пишуть до газети і гавета це містить: до брий він — кажуть — інтелігент, коли вже кілька років в Америці й мусить робити в „шапі“ чи на „фекторі“, себто в робітні чи на фабриці. Дарма, що В. Коссар каже, що він фарми не

якщо інтелігент працює фізично, то буде ясне, що становище Стр. Громади не таке дуже легке. І, коли вони щонебудь зроблять у себе для народу, то тільки великими вкладами молодого енергії.

В червні 1929 р. я мав нагоду стрітнутися не з поодинокими членами, але зі згуртованою Стр. Грома-

лиштів, бо любить природу й живе життя, що Ляхович прямо студіює для будучности фабрику меблів, що Глібчук чується так само добре й свобідно при прасованні убрань, як іншій Купропась при продажі „газоліни“ до авт.

дою. Було це з нагоди стрілецького вечора у Філадельфії. Там були вібрані всі напрямки: від гетьманців до самостійників; були католики, православні і пресвітеріянці; „Обеднанці“ й „Оборонці“, ті, що зі собою приятелюють і ті, які йшли проти себе мало не на ножі. Це знак, що десь глибоко в душах вкорінилася любов та пошана до українського вояка, до його діла. В цьому саме значіння й будучність „Стрілецької Громади“.

Повстанчий відділ брацлавського повіту

Написав Василь Бачинський, б. сотник У.Г.А.

Містечко Немирів на Великій Україні, яке зимою 1919/20 р. уявляло собою один табір тифу та смерті, змінило з весною свій вигляд. На лицях старшин та стрільців У. Г. А., яких оминула люта смерть, малувались нові надії, нові сподівання...

Та сталось інакше. За кілька місяців прийшов сумний кінець Галицької Армії.

Більше як двіста стрільців та старшин було в самому містечку та найближчій околиці. Їх усіх, як здоровців, мав відсилати по наказу Начальної Команди Ч. У. Г. А. до збірної станиці у Винницю. Та ні я самий, ні старшини та стрільці, не мали ніякої охоти сповняти большевицьких приказів, тимбільше, що нас доходили вісти, що большевики пішли завзятим походом проти усього, що було національне та українське в частинах У. Г. А. Кожний з нас думав тільки про те, щоби діждатись хвили, яка зєдналаби Галицьку Армію, а тоді йти далі слідами стрілецької слави.

В околицях Немирова — Брацлава — Уманя організувались повстанчі відділи отаманів: Голуба, Волиня, Лисогора та других. Повстанці були у сталому звязку з нами, та часто відбували з нами спільні наради в Немирові, або в котромусь поблизькому селі. Наше обопільне відношення було щире, бо повстанці й ми знали аж надто добре, що злука У. Г. А. з большевиками, це була тільки хвилева конечність, це був тільки вислід безвихідного положення Галицької Армії на провесні 1920 р.

В самому Немирові стояв залогою невеличкий большевицький відділ, який, доповнений місцевою міліцією, мав берегти ладу та порядку в містечку та околиці та бути охороною большевицької влади. Командантом большевицької залози, а рівночасно командантом міста, був якийсь Орловський, коринний Москаль. Відношення большевиків до нас Галичан було дуже прихильне, та воно впливало тільки з положення, яке витворилось в Немирові, а не з якихсь інших причин. Большевики хоч неохот мусли нас поважувати, бо ми були чисельно сильніші, за нами було усе населення і ми могли большевиків кожної хвили вирізати. І хоч нераз вирінали між палкішими такі думки, та з огляду на інші частини, на такий крок не могли рішитися.

За це повстанці мали вільну руку і в порозумінні з нами кілька разів нападали на Немирів. Забирали комісарів, ріжних «спеців» та зброю, а другого дня ранком гойдались уже комісарі та «специ» на придо-

рожних деревах. Повстанці були карні і ні разу ніхто з мешканців містечка не поніс ніякої кривди.

Після одного такого нападу на Немирів та після того, як повстанці розстріляли чи повісили большевицьких комісарів Фаддеева та Петрова, прислали большевики з Винниці цілий добре узброєний курінь під командою якогось Качковського. Цей большевицький курінь мав хоронити містечко, зглядно большевиків від повстанчих нападів, а самих повстанців зліквідувати.

Та ні самі большевики, ні ми, ні ніхто в Немирові, не сподівались цього, що скоїлось з большевицьким курінем, на який большевицька команда у Винниці поклала великі надії.

Стрільці, з яких складався большевицький курінь, це були у великій більшості Українці. Лиш командний склад був московсько-жидівський.

Стрільці з цього куріня з самого початку заприязнилися з Галичанами, а наші старшини вели зручно між стрільцями большевицького куріня освідомлюючу національну роботу. Найбільш діяльним в цьому напрямі був пор. Олекса Яворський. Він допровадив в короткому часі до цього, що цілий большевицький курінь перейшов на його сторону та віддав себе під його команду. Бувшого команданта большевицького куріня Качковського увязнено.

Враз з Качковським увязнено славу на немирівському ґрунті большевичку Настю, однак обоє вони втіли втечі, перекупивши грубими грішми варту, яка їх берегла.

Втеча Качковського та Насті примусила курінь і пор. Яворського повзати рішучий крок, тимбільше, що по всякій правдоподібности втікачі подались до Винниці, відки могла кожної хвили наспіти підмога.

Курінь під проводом пор. Яворського подався на схід та в короткому часі добився без ніяких втрат до отамана Тютюнника, який воював з большевиками в Херсонщині.

Після цієї події почали большевики дивитись дуже кривим оком на Галичан. Большевицьку залозу в містечку скріплено більш надійними та карними відділами.

Тимчасом селянський «бездротний телеграф» та повстанчі розвідники приносили щораз то нові вісти, які вказували, що большевицький відступ за плечима. У Винниці Галичани збройно виступили проти большевиків, діяльність повстанців змагалась.

Одної ночі большевицька залога утікла крадьки з Немирова. Ми уже довідалися про наступ, який пове-и війська У. Н. Р. в сіпці з Поляки. Для нас, що це добре тямили перехід через Збруч, стало незрозумілим, яка це спілка, і що станеться з нами, як до Немирова прийдуть польські військові частини. Ми знали, що Винницю заняли уже війська У. Н. Р. та Поляки. Ми мусіли подумати, що нам робити на випадок, як до Немирова увійдуть польські війська. Зійшлись старшини та рухливіші стрільці, прибув і повстанчий отаман Голуб. Ми рішили утворити зі старшин та стрільців У. Г. А. повстанчий відділ брацлавського повіту.

До двох днів наш новоутворений відділ числив около двіста людей, вповні узброєних, з невеличким обозом та полевою кухнею. Цілий відділ враз з командою заквартирувався у палаті кн. Щербатової, а на палаті маячів великий жовто-блакитний прапор.

Ми з нетерпеливістю та непевністю очікували приходу польських військових частин (ми знали, що в напрямі Немирова ідуть тільки самі польські війська, без військових частин У.Н.Р.). Я і четар К. поїхали в напрямі Винниці, і в містечку Вороновиці стрінули перші польські кінні стежі. Ми наочно переконалися, що поголоски про спілку У.Н.Р. з Поляками правдиві. Чим скорше повернули ми до Немирова та поділилися цим, що бачили, і нашими вражіннями з повстанчим відділом. Другого дня увійшли до Немирова перші польські частини, які входили в склад п'ятої польської дивізії.

Польська військова влада мабуть вперше стрінулася із зорганізованим повстанчим відділом. В перших днях свого побуту в Немирові заховувались Поляки так, якби нас на світі не було.

В тім часі начальник нашого повстанчого відділу от. Голуб виїхав враз з кількома старшинами до Винниці, щоби там, в місці осідку влади У. Н. Р., розвідати про військову та політичну ситуацію. Обовязки начальника відділу сповняв тоді я, в заступстві не-присутнього от. Голуба. І в цьому то часі прийшов до команди нашого відділу польський сотник та просив, щоби командант повстанчого відділу прийшов до команди дивізії.

Я враз з одним із старшин пішов до команди дивізії, де генерал Є. прийняв нас дуже чемно та ввічливо. В часі нашої розмови спитав мене генерал, скільки людей числить наш відділ? Я відповів йому, що нас в містечку тільки двіста, та це лиш наш штаб, бо в дійсности числить наш повстанчий відділ около дві тисячі людей, та всі вони заквартировані в поблизьких селах та хуторах.

Певне, що генерал сподівався усього, тільки не такої відповіді. Ще більше ввічливо попрощав нас та побажав якнайкращих успіхів у боротьбі з большевиками.

Цього самого дня повернув з Винниці от. Голуб. Вести, які він привіз, розвіяли наші надії, та щоби більше, лягли тяжким каменем на наші стрілецькі серця.

Розоруження полків У.Г.А. дали нам сотий раз доказ, що всякі злуки та орієнтації на чужу підмогу — це наша загибель.

Наш повстанчий відділ оставав і надаліше в Немирові.

Розвідка польського дивізійного штабу вислідила докладно, що повстанчий відділ брацлавського повіту, це самі Галичани, старшини та стрільці У. Г. А., а лиш незначна частина це Наддніпрянці. І таке звідомлення

пішло певно і до Винниці, бо відтам дістали ми вкортці приказ з міністерства військових справ У. Н. Р. відійти до групи ген. Удовиченка, який над Дністром воював з большевиками. Та повстанчий відділ цього приказу не сповнив, і ми остали і надаліше в Немирові, організували концерти та театральні вистави.

Одної неділі майже усі старшини та стрільці повстанчого відділу були в парку кн. Щербатової, бо там саме відбувався фестин, який устроював наш відділ. Нараз побачили ми дивну картину. Кругом парку йшли польські військові відділи в розстрільній, яка перстеном замикала парк. Ми зразу зрозуміли їх ціль. Усіх старшин та стрільців У. Г. А. арештовано, себто цілий майже повстанчий відділ. Всіх нас поміщено в громадській уряді, а другого дня відставлено нас підводами до Винниці та приміщено нас в кримських казармах. Біля дверей чотирьох польських стрільців з наїженими багнетами.

Крізь вікна бачили ми ще непорослі могилки наших товаришів. Виросли вони перед кількома місяцями, тоді, як лютий тиф десяткував нашу армію.

Таке положення почало нам докучати, а щоби більше, ми могли надіятись, що кожної хвилі перевезуть нас на Домбе чи Тухолі.

Ми постановили, щоби кількох старшин удалося до міністра військових справ У. Н. Р. Сальського та виклопотало у нього, щоби нас усіх негайно звільнили, та щоби кожний з нас міг вступити до військових частин У. Н. Р. І дійсно кількох старшин, а між ними і я дістали дозвіл від польської команди удатися до міністра Сальського. Та нажалі ми не добились нічого певного і огірчені вернули в казарми. Не було іншої ради, як самим клопотатись про нашу долю. Усі зібрані постановили при найблизчій нагоді втікати.

Така нагода прийшла скорше, чим ми самі надіялися. Цього самого дня, як нас провадили вартові по каву, цілий відділ замість іти прямо до кухні, скрутив цілим походом в ліво, і заки вартові вспіли стямитись, були уже розоружені, а цілий наш відділ був поза мурами казарм.

Сусідні місцанські стодоли, копиці сіна та садки прийняли нас гостинно...

Слідуючого дня, хоч ніхто з нас не умовлявся, були майже всі старшини з нашого відділу на «Галицькій біржі» себто на плянтах на Миколаївському проспекті, напроти гостинниці «Савой», в якій містились вищі установи У. Н. Р. та українські і польські військові штаби.

Здається, що назву «Галицька біржа» надав хтось таки із нашого відділу, коли, опинившись на проспекті перший раз, стрінув там багату Галичан.

В гуртках побачив я чимало знайомих старшин У. Г. А. Команданта П. Корпусу підполк. Бізанца, от. Шухевича, от. Лисняка та багато інших зі «старої війни». Здавалося, що ми не у Винниці, а десь під Винниками, чи Бережанами...

Декотрі з присутних були уже членами військових частин У. Н. Р. і при їх допоміж кожний з нас в короткому часі увійшов у склад якоїсь військової частини У. Н. Р.

Події розвивалися скорим ходом. Ще не скінчився наступ на Київ, як уже прийшов відступ польських військ та військ У. Н. Р. З ними подались і ці, які творили колись наш повстанчий відділ. Згуртовання Галичан у цей відділ зробило це, що ми оминули Тухолі та польських військових таборів полонених...

Осінь 1918 р. на Харківщині

(Причинки до історії вивольної боротьби)

Центр політичного, культурного й економічного життя на Лівобережжі — Харків, вже від другої половини жовтня починаючи, жив нервово. Назовні це виявлялося першзавсе в тім, що на окраїнах міста було чути що ночі стрілянину. Ця безглузда бравура стріляння по ночах на вітер — була одним з придбань революції 1917 року, коли на руках у салдатів було багато набоїв, а звіту з них ніхто не смів вимагати. Ніякі заходи харківської Командатури і державної варти з метою викрити осіб, що вправляються в стрілянні, наслідків не давали. А однак факт цей мав виразний вплив на настрої не лишень пересічного громадянина, якому різні революційні аргументи далися в знаки, але впливав і на нечисленних діячів адміністрації, бо доказував їхню безсилість. Знов же ця безсилість була підставою для зневіря громадянства, бо воно слушно вважало, що безсилість місцевої адміністрації ґрунтується на безсилості центральних органів державної влади, на безсиллі уряду. Зрештою так воно тоді й було. І через те зовнішній лад, такий сякий порядок і безпечність трималися, власне кажучи, авто-

З історії Чорноморського Кінного Дивізіону. Наскок на Деміївку, передмістя Київ. — Мал. Л. Перфецького.

матично на традиційнім респекті до німецького вояка, базувалися на страхові перед можливими езекуціями з боку німецького війська, яке мусило в цілях самозабезпечення не допускати безладдя.

Були ще й інші зовнішні ознаки неспокою, психічного напруження. В день на місті помітне було мітінгування невеликих груп людей — якісь жваві дебати, вуличний рух став якийсь дуже поквапливий, перед склепами харчовими — «хвости». Більш уважливі помічали розгубленість вищої адміністрації, а з боку поодиноких членів низчих її органів бажання злитися з оточенням, з масою. Нарешті сильно збільшилися випадки грабунків.

Все це наводило на людність паніку й більш замсжні почали втікати до Києва, бо вважали, що там безпечніше, та до Одеси, звідки не трудно було передістатися за кордон.

Й серед українського свідомого громадянства в тім часі можна було зауважити таксамо рух. Воно рівнож готувалося до випадків — одні все ще йшли слідами маси й більше думали про те, щоб забезпечитися продуктами, інші думали про необхідність зорганізуватися,

щоб взяти організовано активну участь в евентуальних випадках. Передовсім дуже поширилася діяльність місцевої філії Товариства «Батьківщина», до якого належала майже вся шкільна молодь української, звичайно, національності. Одним з дуже активних членів «Батьківщини» був студент Харківського Університету хорунжий (тепер сотник) Грицько Сіманців. Харківська організація Товариства, яке провадило свою працю нелегально через те, що гетьманський уряд завісив його діяльність, свій розвиток і підготованість до подій повинна завдячувати власне головним чином П. Сіманціву. «Батьківщина» поза шкільною молоддю, головнов студентами, мала своїх членів скрізь — у війську,

в урядових установах, серед робітників і селян. Першим завданням організації було згрупування й об'єднання всіх патріотичних елементів, щоб у випадку потреби мати зорганізовану революційну силу. Треба зазначити, що така праця мала місце не лишень в Харкові, а по цілій Харківщині, на яку розтягалася діяльність Харківської Філії Товариства. Організаційними осередками Товариства на Харківщині були майже скрізь,

як і в самім в першу чергу Харкові, Повітові й Місцеві Командатури. Вони були, так-би мовити, бастионами національного руху. Власне там укладалося різні проекти й пляни чинів на випадок заворушень, про що вже в жовтні ніхто не мав сумніву.

Щодо поширення організації у війську, то позначилося дуже цікаве явище, характеристичне зрештою для всього революційного руху. Оскільки молодші старшини охоче йшли в ряди Товариства, без застережень віддаючи себе до його розпорядження, то наявність в нім старших старшин була явищем дуже а дуже рідким, принайменше в Харкові. В більшості випадків старша старшина — команданти полків, курнів, старша старшина штабів VII корпусу й 12 дивізії, що стояли в Харкові, складалася коли не з явно московських, то найбільше з малоросійських елементів. А та частина її, що вважала себе за Українців, в більшості була мало активною, національним революційним рухом не пройнялася, розмахом національного руху була просто заскочена. Коли вона й брала участь в національно-державній праці, то це виглядало на якусь ласку й безперечно погірдливе трактування «недосвід-

ченої молоді.« Весь її світогляд базувався на »старшинстві,« набути в рядах російського війська, бо революційна праця в своєму війську була для неї »мало відповідною.« Свою авторитетність доводила не чинністю, не здібністю, вмінням повести за собою молодь і маси, а оцим власне, в російському війську всевладним, старшинством, не розуміючи, що старшинство і авторитетність здобувається не віком чи рангою за вислугу, а справжніми заслугами перед на родом і батьківщиною. »Не той для мене старший (як авторитетний), хто себе ним вважає, а той, кого я вважаю для себе старшим.«

Приїзд до Харкова на початку вересня на посаду Команданта VII корпусу генерала Лігнау став гаслом до більш активної революційної діяльності Харківської Філії »Батьківщини.« Лігнау викликав це своїми розпрядженнями — цілком зрозуміло побудованими на директивах згори, — виявляючи в них недовозначно москвофільські тенденції. Однак з працею революційною треба було дуже берегтися, бо кожного патріота України робилося большевиком і пакувалося до в'язниці, а навіть Німці вивозили на захід.

В той час село палало просто ненавистю до гетьманського уряду за земельну політику, за карні частини, за німецьке здиство. Німці таким настроєм селянства своїм поведженням сприяли — в передбаченні швидкого кінця свого панування на Україні, вони дбали лише про те, щоб як можна більше вивезти з України хліба й живності, обдираючи село.

Така внутрішня політика гетьманського уряду, заховання Німців, нарешті прихід до влади кабінету москаля Гербея, який вже цілком виразно повів політику приєднання України до Москви, змусила українське свідоме громадянство, представлене в Національній Союзі, до рішучих кроків. Зактивізовано революційну працю в місті й на селі — почалися страйки робітників, повстання селян. Відсутність у гетьмана війська полекшувала працю провідників національного революційного руху, а передусім давала певність в успіхові повстання.

Не можна поминути ще одного дуже важливого фактору, що мав рішачий вплив на оцінку гетьманської політики свідомим українським громадянством на Харківщині. В Харкові перебув в за дозволом гетьманського уряду штаб так званої »Южной добровольческой армії«, а при нім вербовочне бюро. Були в Харкові й інші представництва російських добровольчих формацій — Астраханської добровольчої армії та Денікінської. Гидко було дивитися на поведінку всіх тих »добровольців,« управляючих в день і в ночі п'яцтво, нахабно демонструючих свої наплечники й російські та романівські барви на рукавах свого одягу. Безсила (нажал) злість обгортала всіх, хто це бачив, хто розумів, що за українські гроші організується і в українське військове майно випосажується вороже до нас військо в той час, як ми маємо лише кадри частин, в більшості знов таки ворожі до нашої дежавности. Скількиж було в Харкові на цім тлі непорозуміння, що кінчалися бійками, стріляннями, поміж нашою старшиною а »добровольцями«? В таких випадках добровольці вдавалися під опіку Німців, обвинувачуючи наших у большевизмі й викликаючи з боку Німців репресії, з якими боротися не було можливости. Однак вже наприкінці жовтня, а особливо на початку листопада Німці змінили своє відношення до нас, зосібна до військових — відчулося, що не все гаразд у них

на західнім фронті. Деся поділася їхня пиха, ну й, звичайно, приишли добровольці.

Тимчасом все частіше стали надходити відомости про масові повстання селян, які організовано фінитували цілі німецькі й карні*) гетьманські частини. В Харкові почалися мітинги робітників, на яких отверто закликалося до проголошення большевицької влади. Авторів з обовязку служби часто приходилося бувати в німецькій »команді пляцу« і в штабі 133 ляндверної дивізії й там давалося легко помітити переляк Німців. Вони самі підіймали розмови на тему можливого з боку большевиків наступу на Україну, загрожуюного не тільки нам, але й ім. Німецька старшина не то дивувалася, а просто робила закиди, що ми не хочемо організувати свого війська й тим наражуємо їх на небезпеку, а пояснення, що власне вони, Німці, утруднюють нам творення війська, вони гостро заперечували. Видно було з цього, що в них почалася деморалізація. Незабаром вони офіційно завідомили, що чекають розпоряджень на розпочаття евакуації.

Гетьманський уряд на вимогу Німців, що вже з початком листопада готувалися до систематичної евакуації й мали в першу чергу залишити Харківщину, не покладаючись на свої кадрові частини, бо вони жадної бойової вартости не мали, виолав до Харкова з Чернигівщини 2 Запоріжський полк, яким командував полковник Болбочан. З прибуттям полку до Харкова ситуація в місті змінилася на нашу користь. Болбочан перебував у тіснім контакті з Національним Союзом. Передусім зникли добровольці, притихли большевики, присутність війська внесла заспокоєння в маси, а саме головне, забезпечила успіх повстанчої акції. Знаходилася в Харкові кінна ім. Кармелюка сотня Повітової Командатури, якою командував теперішній полковник Троцький, але при тім, що вона складалася з елементів виразно національних, великої помочі від неї не можна було чекати, бо майже вся вона завжди була в службі. Цікава річ, що й добровольці, які з обр'ю зникли, але свою роботу провадили, спокійно відітхнули, бо вони найбільше боялися большевицьких виступів.

Щоб задемонструвати присутність війська, Лігнау на день 12 листопада зарядив перегляд 2 Запоріжського полку. Полк представився дуже імпазантно — понад 1500 багнетів, до 200 шабель, 4 гармати, сотня станкових кулеметів. Виконуючи наказ Лігнау про ставлення до перегляду, полк всетаки в часі самого перегляду не відповідав йому на привітання.

Представники місцевих організацій, а в тім Товариства »Батьківщина«, навязали контакт з Болбочаном. Укладено плян захоплення влади в Харкові, а тимчасом старшина й козаки Запорожці провадили агітацію серед підстаршинського складу кадрових частин.

Обрахунок наших сил показався таким: Запоріжський полк, кінна сотня ім. Кармелюка (принайменше частинно), 7 автопанцирний дивізіон — 2 автопанцирники на ходу. Крім військових частин організовано відділ понад 100 багнетів зі шкільної молоді, яка організаційно належала до Слобідського Коша Вільного Козацтва (можна булоб зорганізувати значно більший відділ, але бракувало зброї), та малося на увазі, що в повстанні візьмуть участь Українці-робітники. Місцева державна варта (міліція) заявила свою неутраль-

*) »карательніе отряди«.

ність, зобов'язавшись охороняти в місті спокій і по можливості ліквідувати виступи злочинного елементу. Необхідно ствердити, що вона добросовісно виконала своє приречення й відразу підпорядкувалася новій владі.

Усунення вищої адміністрації, перебрання влади, обсадження своїми вартами таких установ як телеграф, телефонічні стації, двірці, пошта, банк державний тощо — всі ці чинності не заповідали якихсь надзвичайних труднощів. Щодо кадрових частин, то малося відомості, що вони активно проти нас не виступлять, однак будуть боронитися на випадок ворожих кроків (під якими розумілося роззброєння) збоку нової військової влади. Натомість видавалося, що місцеві робітники, з яких більшість належала або співчувала большевикам, скористають з еventуального замішання, аби спробувати захопити владу на свою користь.

Плян ділань передбачав:

А. Проголошення Отамана Болбочана командантом VII корпусу і начальником залоги м. Харкова, привернення скасованої гетьманським урядом Губерніяльної Командатури й призначення Отамана Труби Губерніяльним Командантом, усунення Губерніяльного Старости й призначення інженіра-архитектора п. С. П. Тимошенка Губерніяльним Комісарем, призначення полковника М. А. Попсуй-Шапки Командантом міста. Передбачено й інші призначення, які викликала потреба забезпечити нормальне функціонування адміністративних установ.

Б. Обсадження вище згаданих установ вартами, виставлення застав у напрямі робітничих осередків, ув'язнення шкідливого большевицького й добровольчого елементу аж до остаточного унормування життя, роззброєння кадрових частин. Виконання цих чинностей бойового характеру вимагало проголошення м. Харкова на воєнній стані, що й було в ніч на 16 листопада (дата повстання в Харкові) dokonane.

В. В дальшому, але по можливості в безпосередньо недалекому часі, було намічене обсадження всіх військово-адміністративних і загально-адміністративних посад знаними особами згідно з укладеним списком.

Г. Утворення при Миській Командатурі охоронного курнія; призначення нових командатів кадрових полків; перепровадження мобілізації.

Успіх акції залежав в значній мірі й від позиції Німців. Отже з ними вдалося дійти до порозуміння після погодження на їхню вимогу, що: а) новій владі вдасться забезпечити спокій передовсім у Харкові, а потім і на периферії, б) Німцям полишається право переваги у використанні залізниць для їхніх воєнних і евакуаційних потреб, в) не буде ніяких ворожих кроків у відношенню до них. Такі порівнюючи незначні вимоги вдалося досягти головним чином через те, що німецьке військо на Україні мало вже свої «Soldatenrat'i», з членами яких провадилося пертракції, а які всю свою працю скерували лише в один бік — найскоршого організованого повороту додому. Напочатку Німці не тільки льояльно виконали свої зобов'язання і не вмішувалися в наші справи, а навіть пасивно нам допомагали. Однак вже через декілька днів вони своє поведження змінили і то не без нашої вини — успіх повстання декому запаморочив голову й Німців просто провокувалося на ворожі чини проти нас.

11 листопада приїхав до Харкова призначений гетьманським урядом головноначальствующий на м. Харків і всю Слобожанщину Оболенський. Був це типовий москаль-урядовець, що мав на думці єдину Росію,

а вже в кожному разі не українську державність. Першим його кроком по приїзді було застосування закону про «усильонную охрану». Здавалося напочатку, що його приїзд може внести певні комплікації в замірену акцію, особливо щодо відношення з Німцями, однак нічого злого не сталося, бо вже на третій день він утік на Донщину, не намагаючись навіть зазнайомитися з ситуацією, щоб використати всі можливості для протиділання повстанчій акції. Ходили тоді в Харкові чутки, що він утік за порадою декого з наших діячів, підвищ яких зараз ще не час подавати.

В ніч на 16 листопада наші частини й організації без пролиття крови опанували містом, а вже на другий день розпочато ділання з метою оволодіти Полтавою та вжито заходів для налагодження зв'язку з Київом. 17-го вже одержано з Києва розпорядження Директорії про призначення полковника Болбочана головнокомандуючим військами Лівобережної України, а разом підтвердження призначень на всі військові й адміністративні посади.

Одразу ж розпочато працю по розгортанню 2 Запоріжського полку в дивізію, яка вже незабаром мусіла провадити бої на всі боки — проти большевиків, проти добровольців і проти гетьманських частин. А через те вже в першій таки часі після проголошення в Харкові влади Директорії УНР створилася там тяжка ситуація. Підняли голову большевики місцеві, почали гуртуватися навколо Лігнау добровольці, які потім під командою команданта 34 корочанського полку вирушили походом на Дон.

Ціла збройна сила наша в Харкові складалася з курнія при Миській Командатурі, який налічував щось біля 80 людей. Навіть кінну сотню Повітової Командатури скеровано на фронт проти большевиків в напрямку на Білгород, де вона вславилася своїми успішними боями. Використали цю ситуацію різні нам ворожі угруповання й зпровакували Німців на ворожі до нас кроки. — Штаб Болбочана був змушений опустити Харків і перенісся на ст. Водяна, виведено з Харкова найменші військові частини і дозволено перебування й функціонування лише Губерніяльній, Миській і Повітовій Командатурам. Треба цілком отверто сказати, що й заховання наших вояків відносно Німців не було льояльним. Здебільшого козаки після доброї чарки, зпроваковані заінтересованими, ворожими до нашої державности елементами, полишені без належного догляду збоку своєї старшини, несвідомі наслідків свого заховання, задиралися з Німцями, намагаючись в поодиноких випадках їх роззброювати.

Але після кількох днів заходами перед Головним Німецьким Командуванням в Києві вдалося повернути попередню ситуацію.

Не зважаючи на всі перешкоди, воєнного і політичного характеру так внутрішні як і зовнішні, а одночасно дуже несприятливі атмосферичні умовини — незвичайно сильні морози, на протязі яких трьох тижнів українське національне військо, поповнене охотниками та мобілізованими, опанувало майже цілу територію Лівобережжя. Це сталося, треба вважати, в наслідок стихійного протигетьманського руху, в яким взяв масову участь нарід, а який був належно підготовлений місцевими національними силами. Сама масова участь народу в повстанні була протестом проти бажання знівечити його національно-державні досягнення, знов зробити його рабом Москви.

Р. С.

Кватира у Хайки

Написала Ірина Шмігельська-Климкевичева

(Воєнний спомин)

Сірів уже зимовий ранок. Смалив острий вітер, тиснув мороз, скрипів під ногами замерзлий сніг. Дорогою, що вела з Добрусина у Куликів, посувалися три сотні Козацького Загону ім. Гонти. Йшли на короткий, добре заслужений відпочинок в нагороду за побідні бої під Жовквою і під Равою.

Вчасним ранком вийшли сотні з Добрусина. За Жовквою дістали обід. Розтаборилися у затиші ліса і смачно заїдали клюски з маком, попиваючи чорною кавою.

Вже сумерк лягав на засніжені поля, як показалися перші куликівські хати, а заки добилися ми у містечко, стало цілком темно. Кватирункуві розміщували людей по хатах, а я поманджала у сторону приходства, де визначено мені квартиру. Не розглянулася я ще добре по містечку, як нараз потягнув мене хтось за рукав і простоволоса, чорнява жидівка загоридила дорогу.

— У мене чудова квартира. — Прошу до мене! Моя хата осьде з краю.

— Не треба мені вашої квартири — відповіла я. — Іду на приходство.

— На приходство? — здивувалася жидівка. — Ну? Чого ви йдете на приходство? Там нема місця. Сама бачила, як ціла сотня закватирувалася у єгомосця.

Я не відзивалася, але жидівка не уступала. Забігала мені дорогу і сіпала за рукави.

— Ходіть до мене, панночко золотенька! Буде вам добре, як у пана Бога за дверми. Не вірите? Можна людей поспитати. Усі Хайку знають! У мене кімната чиста, гарненька. А яке ліжко..... Самі пухи.

Я мовчала. Жидівка заглядала мені в очі, йшла поруч мене, то забігала дорогу. Нараз стала плакати.

— Чому не хочете у мою хату? Я сама, одинока і дуже боюся вояків. О, я нічо проти них не кажу, най мене Бог боронить. Дуже гарне... дуже красне військо. А яке славне..... — І цмокнула губами. — Але я дуже боязлива й нервова така уже з роду. Усе боюся! Ходіть, панночко, до мене!

Жалко стало жидівки.

— Бог з вами, Хайко. Не плачте так і не кричіть над ухом. Погляну я на вашу хату.

Жидівка зраділа. Темними заулками повела мене до свого дому і показуючи невеличку, слабо освітлену кімнату, заговорила.

— А що? Не казала я? Цісарська квартира. А яке ліжко... Дві перини... одна зверху, а друга зі споду. Сам цісар ліпше не має. Лишиться, панночко, в мене. Я піду до кухні спати, а на дверях напишу, що сам генерал у мене ночує. Ніхто не посміє вийти.

— Не говоріть, Хайко, дурниць і ідіть уже спати. Остану сьогодні у вас, бо не хочеться по ночі шукати іншої квартири.

Пішла Хайка. Положилася я у жидівські бебехи, накрилася величезною у червоні і сині крати периною та міцно заснула. Мабуть не довго спала я. Збудили мене якісь голоси. Здавалося мені, що чую плач дитини. Ніч була зоряна. Крізь шиби падало місячне світло і в хаті видно було як у день. Дивлюся, сидить на долівці Хайка і плакає немовля. У кутику, на лаві куняє рудий жид і держить на колінах

розіспану дитину. Обдурила мене Хайка. Казала — одинока, сама — а ту нараз ціла сім'я.

— Чому ви неправду сказали, Хайко? Ідіть собі до кухні. Дитина плаче, спати не дає.

— Ой, не виганяйте нас, паннунцю. У кухню навалило з пів сотні вояків. Тісно так, що й голки нема де встромити.

— Деж була ваша сім'я, що я нікого не бачила?

— Чоловік сидів у шафі, а діти були під ліжком. Не гнівайтесь, рибко! Спійть спокійно! А дитина ані писне. Погодую її, встромлю у рот пипку і спатиме до самого ранку.

Щож було робити? Обернулася я до стіни, натягнула на вуха кратковану шерину і заснула.

Мала я дивний сон. Снилось мені, що попала у воєний полон. Кайданами скували мої руки й ноги і вкинули у глибоке, задушливе підземелля. Тяжіли мені кайдани, вгризались у живе тіло, особливо боліли мене ноги. Терпили й деревіли так, що я прокинулася. Рушила ногою. Ой, щось не пускав. Якась колода налягла на ноги, давить і тисне гейби млинський камінь. Глянула я й застигла.

На ногах побачила руду пейсату голову. Жид приставив лаву під прямим кутом до ліжка, положився на неї, а голову зложив на мої ноги. Праворуч біля мене лежала жидівська дитина. Заняла добру половину ліжка ще й притулилася до мене. У головах ліжка, на кріслі дримала собі Хайка, положивши голову на мою подушку. На голові перекивилася чорна перука; зпід неї висмикувалось коротко обстрижене, ясне волосся. Під стіною — лежало немовля й смотало свою пипку.

О горі! Обсіли мене жиди. Обдурила мене Хайка. Ой хитра бо ти, хитра, дочко Ізраїля!

Огорнув мене гнів. Єй Богу, поскидаю жидів на землю. Чого облізли мене як сарана? Млоїть мене від запаху цибулі і борщового квасу, яким жидівки змивають голови. На силу вирвала я одну ногу і трунула нею руду голову. Голова покотилася трохи далше й захропіла голосніше. Жидівка зітхала й бурмотала крізь сон, а дитина пручалася і штовхала мене ногами. Нараз заплакало немовля. Пипка випала йому з рота. Мерщій встромила я йому згубу у рот, дитина заспокоїлася і засмоктала.

Ситуація була така комічна, що я не видержала і засміялася. Крізь вікно заглядав повновидий місяць і сміявся враз зі мною.

Перехитрила ти мене, Хайко! О Господи! Дякую тобі, що у неї лиш двоє дітей, лиш двоє, а то задушили мене цілком.

Ха-ха-ха — реготався блідолиций місяць і прижмуривши око сховався за хмару.

Пересиділа я цілу божу нічку. Над раном огорнув мене сон, а коли збудилася, жидів уже не було. Усмінена Хайка крутилася по кімнаті і солоденько щebetала.

— Добридень вам, панночко! А що? Як спалося? Не казала я? А ми бідні цілу нічку на землі просиділи.

Швидко зібралася я і взяла у руки свою паличку, невідступну товаришку моїх походів.

— Куди ви йдете? — йойкнула Хайка і заступила мені дорогу.

— Йду до штабу. Може будуть нові прикази.

— Що там прикази... — лебеділа жидівка. — Як буде щось нового, дадуть вам знати. Ой не пущу я вас, голубко. Лишіться в мене. Я вам яешничку зісмажу.

— Не маю часу, Хайко. Уступіться з дороги і о-ставайте в Богом.

— То лишіть щось, рибочко, на застав, що прий-

дете. Лишіть щось, голубонько, на доказ, що вернетесь до мене на ніч.

Дала я Хайці свою паличку і нарешті рішилася жидівка відчинити двері. На дворі обвіяло мене свіже морозне повітря і хвилину стояла я як очманіла. Слідуючої ночі ночувала я на приходстві, в гостинному домі о. Грушкевича, де ждала на мене квартира. Палички свої я відреклася і Хайки більше не бачила.

З діяльності Філії Т-ва Охорони Воєнних Могил в Чорткові

Ще перед заснованням Головного Т-ва Охорони Воєнних Могил, бо вже дня 24 серпня 1924 за ініціативою Дра Володимира Електоровича і Осипа Яхницького вибрало українське громадянство в Чорткові Комітет будови пам'ятника для вшанування пам'яті поляглих в бою під Чортковом (16.VII. 1919), який для переведення цієї цілі приступив негайно до переведення збірок. Цей комітет існував через три роки, займаючися рік-річно улаштуванням святочного обходу 1 листопада, поширюванням культу поляглих, громадженням поіменних списків погибших в часі воєнної хуртовини громадян чортківського повіту, реєструванням стрілецьких могил і збіркою на будову пам'ятника. В протязу трьох літ зібрано квоту 527 зол. і вмуровано пропам'ятну мармурову таблицю всередині церкви у Вигнанці.

Дня 13.VIII. 1927 р. засновано Філію Товариства Охорони Воєнних Могил, яка переняла на себе всі завдання Комітету, а вибраний Виділ під проводом Дра Електоровича приступив негайно до зреалізування цілей Філії і до будови пам'ятника на вигнанецькому кладовищі. В протязу одного року зібрано понад 1000 зол. і літом 1928 року завдяки невтомній праці касієра Виділу п. Івана Кароля здвигнено на могилі 12-ти стрільців величавий пам'ятник — гробовець з каміння і заліза — бетону коштом 2.544 зол., які дорогою збірок в цілості покрито.

В пам'ятний день 1. листопада 1928 р. відбулося посвячення цього пам'ятника при участі 17-ти священників і широких мас народу з міста і сіл чортківського повіту. Саме свято відбулося в такому порядку: о 10 годині рано відправлено Богослуження в церкві на Вигнанці, а після цього двигнувся величавий похід на кладовище. В поході несено коло 20 вінців, а шпалір і порядок утримували відділи Сокола і Луга з Вигнанки і з доколичних сіл. По довершенню посвячення пам'ятника і відправленню панакхиди виголосив о. Брикович з Кривенького пориваючу проповідь, за яку опісля прийшлося йому ставати перед карним трибуналом в Чорткові за провину з §. 305 кз. Вправді суд з браку доказів вини мусів о. Бриковича увільнити від обжаловання, але внаслідок відклику Прокуратури Суд Найвищий вирок цей скасував і о. Брикович буде в друге ставати перед судом за цю проповідь.

Кому доведеться їхати через Чортків, нехай минаючи стацію в напрямі Копичинець погляне через вікно вагону, а побачить високу колюмну цього пам'ятника.

Пам'ятник поляглим Чортківщини.

Виділ Ф.О.В.М. задумує ще цього року поставити пам'ятник на гробі четаря Миколи Шанайди, який полег в часі відвороту У.Г.А. в Джурині і там похований на місцевому цвинтарі.

Слід вкінці згадати, що коло будови пам'ятника в Чорткові поклав між іншими великі заслуги будівничий п. Андрій Дrajньовський.

Слідом санітарної служби в 4. золочівській бригаді

Написав Ст. Гайдучок, б. сан. поручник УГА.

Саніт. хор. Ст. Гайдучок, автор цих спогадів.

Здається, що це маловажно писати про такі справи, однак коли поважно задумаємося над тою ділянкою військової служби, то мусимо признати, що вона у великій мірі підтримує боєздатність усього війська.

Завдання цієї служби приневолює мене сягнути до списаного мною в грудні 1920 р. і розказати, як маляся санітарні відносини в 4. бригаді.

Від початків бригади аж до відвороту в маю 1919 р.

Початки 4. бригади сягають перших боїв у Львові в падолисті 1918 р., бо «Група Схід», з якої повстала 4. бригада, мала за основу частини, що покинули Львів у напрямі на схід від Львова. Проте торкнуся і санітарної служби серед тих частин у львівських боях так, як це оповідав підхор. Лев Крушельницький.

»В Народнім Домі при Начальній Команді був сан. шефом сотник Д-р Тянячків. Вернувши з моєї поїздки до Печеніжина, я зголосився як теолог до санітарної служби. Перші помочі були в касарнях Фердинанда, при вул. Браєрівській на поліції (сан. четар Юрій Маковський), на головній почті при вул. Словацького (ст. мед. Марія Гіжовська). Де У. С. С. мали свої помочі, не знаю.

Транспорт ранених відбувався двома санітарними автами, які стояли коло Народного Дому. Також вислав з ратуша Д-р Музика по ранених каретки. Вони або підїжджали аж до бойової лінії, або санітарі приносили ранених до обох відсильних точок і до ратуша. Ці відсилали до гарнізонного шпиталю при вул. Личаківській (Червоного Хреста?). Всюди там були приділені медики Україні для контролю.

На санітарному матеріалі не збувало, а й служба була небезпечна. При рампі на жовківській вулиці впав медик Жид, а коло почти в санітарнім авті ранено якусь лікарку з Одеси. Щож до ранених, то переважали тяжко ранені.

У Поляків був брак перевязочного матеріалу так, що наші носили їм на політехніку газу і вату (в часі перемиря?). В шпиталі на техніці лежали ранені України в крилі, в якому був склад муніції. Це крило обстрілювала українська артилерія. При відвороті зі Львова ранених не евакуовано.

До санітарної служби зголосилося було більше число сестер Українок.

От стільки записано у мене про Львів. Нема у мене записано, чи Крушельницький не був одним з тих, які дістали приказ доставити санітарний матеріал на техніку. Але він живе, тож повинен це доповнити.

По відвороті зі Львова зреорганізовано частини, які кофнулися на схід від Львова, в «Групу Схід» з осідком команди групи в Куровичах. Група занимала відтинки від Грибович малих через Малехів, Чортівську Скалу і на захід від Винник по Паски, де вже лучила група «Старе Село». В склад «Групи Схід» входили У.С.С., III курінь «Групи Схід», курінь ім. князя

Льва, а також організувалися свіжі куріні. Санітарним шефом групи був Д-р Володимир Щуровський з У.С.С. Перші помічні були в Жидятичах, Сороках, Миклашеві, як і при команді групи в Куровичах. Відсильні точки були в Борщовичах і в Підберізцях. З Борщович

транспортсвано ранених і хорих до Ожидова і Золочева, а з Підберізець до Перемишлян і до Бережан.

Так воно було в перших днях грудня, коли мені пощастило дістатися з Домбя до групи і зголоситися до служби. Мене приділено до помічні III, куріня в Жидятичах на місце медика родом з Хорватії Walter-a, що бешкетував та піячив.

Д-р Щуровському завдячує група це, що в короткому часі мала медичний персонал і санітарний матеріал. Йшли до нього щоденні санітарні звіти, які давали йому картину санітарних відносин в групі. Перші помічні мали коли не дві, то бодай одну підводу на санітарний матеріал; хорих чи поранених транспортовано до відсильних точок сільськими підводами. Службу робили на перших помічнях медики з більшим чи меншим досвідом з австрійської війни. Треба знати, що в австрійській службі часто медики вели самостійну службу при курінях, бо лікарів не могло і австрійське начальство достарчити. При сотнях були санітарні рої зложені рівнож з бувших австрійських санітарів. Санітарний матеріал групи походив частю зі Львова, частю від УСС., що тоді входили в склад групи. Вже 4. грудня застав я зорганізовану санітарним шефом купальню групи в Куровичах. Частини перед відходом на фронт купалися і діставали чисте білля. Особистих перевязок за це не діставали, бо не було. Мала група і свій санітарний магазин для потреб курінів. Його недостатчно поповнювано зі складу Начальної Команди.

Я спробував поповнити перевязочний матеріал з другого місця (ходило мені про це, щоб кожного стрільця заосмотрити в перевязку — бо маючи її в кишені він більш певно почувався в огневій лінії). По Австрії остало було у Холєві санітарне депо II. армії. Я думав, що дістану перевязок в Камінці стр. у тамошньої команди. Однак ст. десятник Юзьків привіз звідти за протиквітом всего 70 перевязок. Як стрільці куріня (походили з Радехівщини) оповідали, то населення вирабувало склад. Сам я бачив в кількох стрільців новісенські хірургічні ножички, якими підтинали вуса. Відобрати годі було, бо це було в часі титулятури «товаришу».

При кінці грудня представлявся поділ праці при групі ось так:

Сан. шеф групи — Др. Вол. Щуровський. Відсильні точки: Борщовичі — ст. мед. Зеня Копертинська, Під-

берізіці — Др. Козак Михайло. Перша поміч Куровичі — ст. мед. Юрій Маковський. При УСС: полковий лікар Др. Свідерський Вол., курінні лікарі — ст. мед. Русин З. і Кологон, III, курінь гр. С. — ст. мед. С. Гайдучок, IX, курінь гр. С. Галагуз. — Як виявилось, не був він медиком, а звичайним гошстаплером. В 1920 р. бачили його при польській армії. Дався він знаки особливо цивільному населенню в селі Прусах. Коли я провірив, що ніхто його не знає з австрійських університетів, доніс я об тім до бригади. З кінцем січня він з бригади зчез. — Згадую про нього, бо таких було більше в районі пізнішої бригади. От в Перемишлянах вів військовий шпиталь чи не в січні якийсь Др. Зак що виявився простим ошуканцем. Про його справи ще донині оповідають в Глинянах.

Пошесних недуг в тому часі за винятком еспанки не було, бо не було ніяких приказів в напрямі їх поборювання. Денний убуток в хорих і ранених був пересічно 8 стрільців на курінь. Більші втрати в ранених понесла група в наступі на Львів 27. XII. Першого дня наступу було около 140 ранених і до 30 вбитих.

Іжа при сотнях була обильна. В грудні стрілець був також добре убраний. За це сотні не дбали, щоб мати лятрину, а старшини не перестерігали, щоб стрільці не кватирували по хатах, де лежать хорі з цивільного населення. Підчеркнути треба, що стрільці в свобідному часі надто волочилися по хатах.

Цивільне населення в районі групи не мало майже ніякої цивільної лікарської помочі. Остав на 3 лікарів того району всього один в Яричеві новім і цей нерадо виїздив до хорих.

Біля 15. I. 1919 групу «Схід» перетворено в 4. золочівську бригаду. Разом з УСС, в'їдшов сан. шеф Др. Щуровський, а на його місце став бригадним лікарем Наддніпрянець Леонід Мантуляк. До нас прийшов він з т. зв. Козятинської бригади і мав бути спеціалістом по очним недугам. Незвичайно рухливий зумів працю свого попередника поширити і поглибити і витревало борозся з пошестю плямистого тифу, який в першій половині січня кинувся між цивільним населенням в районі бригади. Завдяки його заходам тиф не міг підкопати боевої сили бригади. Вже коло 20. I. бачимо в районі бригади медика (ранг не подаю) старшину Івана Рижого з дезінфекційною кольоною. Крім дезінфектора мав він ще дві ванні, найкращі ліки до поборювання хвороби і вишколену обслугу.

Одного дня він в Підберізіцях, другого в Каменополі, то Ляшках королівських. Їздив від села до села, парив, купав, відвдушивлював по найбільшій часті цивільне населення, хоч і військові частини користали з його праці,

Вже за Др-а Щуровського мала кожна перша поміч приют пересічно на 30 хорих, а тепер заходом Мантуляка побудовано при перших помічниках купальні і пральні. Були такі в Дублянах, Прусах, Винниках (першу поміч з Жидятич перенесено до Дублян). Стрільці купалися, віддавали старе брудне шмаття, а діставали там чисте білля. Треба знати, що роздачу білля передала інтендантура начальному лікареві бригади, а цей приділював поодиноким купальням.

Обсада місць в січні і лютому представлялася з малими змінами ось як:

Начальний лікар бригади — Л. Мантуляк, перша поміч при команді бригади для її частин — Ю. Маковський, XI, курінь — С. Гайдучок, X, курінь — В. Дмитрякко, XII, курінь — Савицький, IX, курінь — Кузьма (Орест?). Відсильна точка в Борщовичах Р. Шніцер. Відсильну в Підберізіцях в січні знесено. Дезінфекційну кольону мав дальше І. Рижий. При вишколі бригади в Глинянах повнів службу цивільний лікар Др. Насс. Складом санітарним бригади завідував Лев Крушельницький, який під наглядом Мантуляка вправився на аптичного ляборанта. Слід підчеркнути, що перші помічні

оставали на місці, а не відходили з курінями. Бригада не хотіла позбуватися санітарного апарату, який наладнала в своєму районі.

В січні якийсь час провадив відсильну точку в Борщовичах Ю. Маковський, мене в лютому покликано з куріня на першу поміч до бригадної помічни. Лікаря Мантуляка, що виїхав до Винниці і Радивилова по службовим справам, заступав лікар Жид з Придніпрящини мабуть чи не Рабінович. За його урядування відбув я безпотрібну дорогу до Дунаєва, де вибих

Штаб групи «Схід» (пізніше 1-ої бригади У.С.С.) Стоять від ліва до права: Др. В. Щуровський, лікар, О. Букшований, кмдт. групи, М. Луцький, шеф штабу, М. Стронський, обозний, Нагайло, інтендант. Л. Лепкий, кмд. кінноти. В другім ряді по заду: Рубінгер, реф. зброї, Никифорак, реф. муніційний, Кипріян, стар. рахунковий, пор. Кузьмич, лік. ветеринар, пор. Франко, пор. О. Теліщак,

Санітарний потяг в часі боїв під Львовом, зима 1918 р.

плямистий тиф серед харчевої частини. Кажу, потрібну, бо на місці був міський лікар Поляк, що видав всі доцільні заходи і контролював їх.

Мантуляк повернувся назад до бригади, яка дістала з Винниці ліки, інструментарі, білля, сінники, простирала, кози. Легко проте прийшлося заложити небавом бригадний лазарет (так він і звався).

Піднести треба, що десь в середині лютого відіслано з бригади всі сестри, які поперше не мали вишколу, подруге не мали ніякого діла. А колиж я вже згадую про них, то додам, що при III. курні я застав дві якісь полонені Польки-сестри, а одна сотня привела зі собою дві сестри з Камінки струмілової. Одна з них була гімназистка б. класи Мацьківна, друга семінаристка. — Одних і других відіслано з частин.

В тому часі (себто в лютім) починає недописувати інтендантура. Вже нестало стрільцям обуви і одностроїв, також і видача мила по сотнях неправильна. Хороби на тлі простуди поширюються, а кватрування по селах близько фронту, де серед населення (Пруси, Борщовичі і др.) кинувся епідемічно тиф, причинюється до цього, що плямистий тиф стає посеред війська чимраз частіший, особливо в XII. курні, що його другі курні звали курнем «босих, голих, немитих і нечесаних». Був це курінь зложений з молоденьких рекрутів з Дрогобиччини. Самі незвичні про себе дбати, мали й старшин, які майже своїми стрільцями не інтересувалися. За час від 1. I. — 1. IV. 1919. начислював бригадний лікар приблизно 40 випадків плямистого тифу в бригаді. Більша скількість ранених була в наступі XI. курня на Збоїска в часі коло 25. II. Тоді було майже 80 ранених, а 11 вбитих. Службу там сповняв по мойому відході медик М. Заячківський.

З кінцем марта 1919 основано при бригаді т. зв. бригадний лазарет ч. 4. Командантом його став Ю. Маковський, що організував його на доручення Мантуляка. При тих засобах, про які постарався Мантуляк у Винниці і Радивиліві, легше було лазарет пустити в рух, ніж у других бригадах. Були кози, сінники, простирала, білля, ліки, гесенські шатра і підводи, які приділила бригада. Лазарет був розташований в дворі Підл.ски малі, де функціонував до кінця квітня 1919. Свої столярі зробили 40 ліжок для хорих, збудовано там і купальню.

Більшу скількість дезінфекційних середників: сірки, калігіпермангану, формаліни, а то і лічничих як йоду,

саліцилового натрія, бороваго квасу, каліхлоріку і т. і. добула бригада для санітарного складу з хемічної лабораторії академії в Дублянах, Ці середники вистарчили бригаді аж до кінця її існування.

Великою помічю для бригади був санітарний потяг Дра Болотнера, як ми його звали. Він стояв від половини марта до кінця квітня в Борщовичах й фунгував як лічниця, даючи приміщення хорим і раненим. Цей потяг був майном Дієвої Армії. Епідемічно хорих відіслано з Борщович особним залізничним возом під опікою санітарів до Золочева.

Хорих коростою відіслано до Прус, де при купальні існував приют для хорих коростою. Він підлягав полковому лікареві 4. гарматного полку і туди відіслано хорих коростою з цілої бригади.

Розділ праці представлявся в місяцях марті і квітні 1919 менш більш ось так:

Начальний лікар — Мантуляк, бригадний лазарет — Юрко Маковський, Зеня Копертинська, О. Заставний, як аптичний ляборант, 4. артилерійський полк — Гайдучок, IX. курінь — Кузьма і Савчак, XI. курінь — М. Заячківський, XII. курінь — О. Сазіцький, I. бережанський (Гоя) курінь — Злепко (прибув з італійської неволі). Відсильну точку дальше провадив Шніцер, а Рижий їздив зі своєю, як ми звали, «вушобийнею».

Згадав я вище, що склад був менше більше, як подано, бо слабкістю Мантуляка було що тижня змінювати обсаду місць. От так я, маючи щойно приказ перебрати відсильну точку в Борщовичах, за два дні їду до Брухович, бо там наступ, а за кілька день в Борщовичах контролюю, де лежать цивільні тифом.

Більші втрати понесла бригада в ранених в наступі на Дунамитмагазин около 29. III. 1919. Страти доходили до 50 ранених. В першу чергу потерпів I. бережанський курінь.

Які втрати понесла бригада в наступі Поляків на Чортівську скалу і Підбірці в дні 12. IV, годі мені докладніше заподати, бо я тоді лежав хорий чи не поворотним тифом.

З кінцем квітня оснував придніпряньський «Червоний Хрест» епідемічний шпиталь в районі бригади. Шпиталь розмістився в деревляних бараках біля стації в Задвірю. Начальним лікарем цього шпиталю був Др Цукерман, Придніпрянець. В цьому шпиталі могло приміститися до 200 хорих.

(Далі буде).

Отаманщина

Написав Михайло Середа, полковник Армії УНР.

Отаман Болбочан

З бойової естради Болбочан зійшов передвчасно, як той обсвистаний актор, котрому не дали сказати останнього слова. Дійсно трагедія: такий рожевий для нього ранок щирої героїчної праці під гучні оплески молодої відродженої нації і, на тобі — такий похмурний вечір недокінченої праці в жахливих обставинах карної екзекуції.

Позбавлений широкого світогляду, Болбочан одного не зрозумів, що його, як і інших, гриві до невідомого берега революційна хвиля. Запевнений у собі, він силкувався протиставитися їй, і в цій нерівній боротьбі він втратив такт і душевну рівновагу. Непереможна хвиля викинула його до того острова з дивними людьми, які склали легендарну епопею отаманщини.

Народився він в с. Гижець, Хотинського повіту на Бессарабщині, у родині священника. З Кишинівської духовної семінарії, не закінчивши її, перейшов до Чугуївської Юнацької Школи. То був бурхливий час революційної пожежі — 1906 рік. В Юнацькій Школі, де більшість вояків складали Українці, Болбочан зорганізував гурток для поширення рідного слова. Розвідав про гурток начальник школи полковник Фок. Закликав до себе Болбочана і запитав:

— Ви знаєте, юнкер, що таке шибениця? Коли про неї не чули, то розпитайте. Надалі жадних мазепинських організацій я в школі не потерплю!

На війну в 1914 році Болбочан вийшов адютантом 38 Тобольського полку в ранзі поручника. 4. IV. 1916 р. був він ранений в груди під Нарочом, евакуувався для лікування і повернувся на немуштрову посаду в Інтендантство 5 корпусу. В дні революції сформував зі старшин і козаків 5-того корпусу І-ий Український Республіканський Полк, на який був призначений командантом 22 листопада 1917 року. Він мав на меті поширити українізацію на весь корпус, але ж корпусний комітет солдатських депутатів його попередив: з наказу останнього російські полки погромили штаб Болбочана, спалили канцелярію і опечатали канцелярське майно. Болбочан з решткою старшин і козаків Республіканського Полку втік до Києва. В той час Київ був начинений тисячами старшин, які збіглися з фронту, шукаючи порятунку від збольшевиченої армії. У Болбочана повстала думка використати вільні старшинські кадри в боротьбі з большевиками. Він запросив у Центральної Ради дозволу на формування старшинського загону. Такого дозволу Центральна Рада не дала. Болбочан на свій ризик сформував старшинський загін, який у боротьбі з авангардом Муравйова набув і бойову славу і щирю подяку від Центральної Ради.

Праця Болбочана за часів Центральної Ради відома зі спогадів Б. Монкевича («Слідами новітніх запорожців»).

За часів гетьмана Болбочан і його Запорізький полк були відряджені на Чернигівщину в Стародубський повіт для охорони північного кордону. У жовтні місяці до нього прибула делегація від Національного Союзу, яка запросила його до участі в протигетьманському повстанню, що мало розпочатися. Делегація запевнила його, що Винниченко порозумівся з представниками російської совітської мирної делегації. Большевики зобов'язувалися притягнути до кордону гетьманські сили, як тільки повстанці візьмуться за зброю. Винниченко в імені майбутнього Українського Уряду обіцяв за їхню допомогу легалізувати комуністичну партію на Україні. Болбочану вони радили порозумітися з червоноармійськими частинами, що були розташовані на кордоні. Болбочан дав свою згоду на повстання, проте категорично відмовився балакати з большевиками. Він показав делегації голу долоню руки і сказав: — Буду балакати з ними тоді, як на цій долоні виросте волосся.

То була перша незгода між Болбочаном і українськими представниками лівої течії політичної думки. У перші дні повстання Болбочан одержав призначення на Головного Командуючого військами Лівобережної України і розпорядження захопити Харків. Цей наказ він виконав і вирядив 2-ий Запорізький полк захопити і Полтаву. У Полтаві перед цим повстав революційний комітет на чолі з відомим Шинкарем, що спирався на місцевих повстанців, які не визнавали Директорії. Запорожці обеззброїли повстанців, а ревком і Шинкаря заарештували.

Большевики, як це й передбачав Болбочан, не здійснили надій Винниченка: перейшли з боєм кордон, загрожуючи Харкову. Одночасно з ними з півдня надходив Махно, зі сходу денікінці. Болбочан розгорнув Запорізький полк в дивізію, оголосив у Кременчузі мобілізацію; однак примушений був відступити на лінію Полтава-Лозова-Славинськ.

22. січня він був заарештований гайдамацькими частинами сотника Волоха. Його перевезли до Києва і замкнули в покої ч. 22. готелю Континенталь.

Причини, що викликали його арешт, були складні. Політичні партії соціал-самостійників і ліві соціальні були незадоволені реакційним складом і підозрілою працею його штабу, розгоном селянського візду у Харкові, його зносинами з антантою, з донським генералом Красновим і гострою повсякчасною критикою на склад і діяльність Уряду. Командний склад Січового Корпусу, до голосу якого Петлюра завше прислухався, теж не довіряв Болбочану.

Отаман Болбочан

Кіннотчик Запорізького Корпусу от. Болбочана.

Болбочан замість спокійно виждати слушний час і заховати належний в його положенню такт, перейшов в атаку на всіх тих, хто мав нещастя в той час репрезентувати Український Уряд. Ні чорнила, ні погрозових і образливих слів не шкодував розгніваний отаман у своїх листівних нападах на Петлюру, Осецького, Начальника Штабу Дієвої Армії і Команданта Січового Корпусу. Політичні партії вимагали від Головного Отамана суворого покарання Болбочана, яко виразного і відомого контрреволюціонера, що своїми відовами підривав престиж Уряду і політичних угруповань. Директорія доручила політичному референтові Осадного Корпусу Чайківському пере-

вести трус на постійному помешканні Болбочана у Михайлівському монастирі. Трус не дав компромітуючого матеріалу для обвинувачення отамана Болбочана, який тепер в ультимативній формі вимагав від Петлюри цього обвинувачення.

Дивно те, що обезцінюючи зусилля Петлюри, вождів Армії, Уряд і атестуючи їх як дрібних авантюристів, інтриганів та фендриків, сам він, у зрозумінню сучасних йому подій, виявив також свою розумову короткозорість: він вимагав від Петлюри закликати до війська людей, котрі не крили своїх антипатій до визвольних змагань; вимагав від Штабу Дієвої Армії дисципліни, порядку і військової підготовки у війську, чого досягнути в той революційний час ніякої змоги не було; від Уряду тої творчої організованої праці, яка можлива лише в обставинах мирного часу. Верховна Слідча при Директорії Комісія вже мала розглядати його справу, коли це до Києва наблизились большевики. Болбочана спішно перевезли до Галичини в Станиславів під догляд місцевої влади. Уряд З. О. У. Н. Р. зустрів його привітно, даючи йому до замешкання розкішні покої в готелі „Уніон“. Догляд місцевої влади значився лише на папері і то, як кажуть, для форми. Навіть в короткий час він був знесений, бо Генеральний Секретаріят мав запросити Болбочана на командуючого збручським фронтом. Про останнє Секретаріят довів до відома Директорії. Симон Васильович Петлюра прохав не призначати Болбочана на відповідальне становище до закінчення над ним слідства. Болбочан знову заатакував Директорію і Уряд безконечно низкою заяв, вимагаючи негайного закінчення слідства. У своїх заявах він допустився висловів, яких не можна було сподіватися почути від бывшего команданта армії: обізвав Петлюру маріонеткою, Осецького й Тютюника дурнями, про міністрів висловився ще гірше: „Подивіться, що з себе уявляють наші міністри. Як не кретин, то подлець“. Не дждавшись відповіді, він з дозволу Генерального Секретаріату виїхав з своїми адютантами Письменним і Дзюбою на Україну до Запорізького корпусу. На Україні його заскочили большевики; Дзюба був забитий, Письменний ранений, одному йому пощастило повернутися цілому.

На голову Симона Васильовича Петлюри, як на того Макара Шишки, сипалися нещастя за нещастями: незгода між членами Директорії, повстання Саломинського, повстання Оскіака, поразки на фронтах, і до всього цього контррозвідка донесла зі Станиславова про тісні звязки Болбочана з хліборобами, які обмірковували справи про зформування кабінету з людей достойних, авторитетних та досвідчених, про призначення на військові командні посади старшин, що придбали собі добре ім'я у світовій війні і про усунення з Уряду с.-р. і с.-д., якими були або люди недотепні до творчої праці або зовсім неуки.

Генеральний Секретаріят, співчуючи Болбочану, рішучо вимагав від Уряду призначення суду або звільнення Болбочана зпід арешту. У відповідь Петлюра делегував до Станиславова с.-д. Няньчура, який прохав Секретаріят про видачу Болбочана. Секретаріят в цьому Петлюрі категорично відмовив.

Треба було щось робити, бо Болбочан сидів у печінках кожного з міністрів. Загроза від Болбочана збільшувалась і збоку Запорожців, у яких він користувався довірям і симпатіями. Нарешті Уряд знайшов вихід з такої тяжкої для нього ситуації: для Болбочана вигадали командировку до Італії для зформування резерви з полонених Українців. На далекому півострові він не був страшний для Уряду.

На запрошення Петлюри Болбочан приїхав в його Ставку на ст. Чорний Острів. Зустрінули його мило, як дорогого гостя; з Головним Отаманом по братерськи обнялися і, навіть, поцілувалися. Зі Ставки Болбочан вирушив до Проскурова, як він казав, попроситися з вояками рідного йому Запорізького корпусу. У Проскурові, в Московському готелі, зібрался представники корпусу вітати улюбленого товариша по зброї. Випили по чарці, по другій, згадали минулі події, поплакали... Полковник Болдирів в імени старшин подарував йому цінного бравнінга, сказавши: — Цей бравнінг вас ніколи не зрадить.

Випили ще по чарці і далі старшини запросили його залишитися при корпусі. Болбочан легко на це пристав. Державний корпусний інспектор Гавришко взявся оформити це самочинне призначення.

Авантюра Болбочана нагнала на Уряд такого холоду, що у Ставці не знали, як бути. Чекали від Болбочана репресій. Петлюра доручив Дорошенківському полку негайно заарештувати Болбочана. Його заарештували без жадного опору Запорожців і привезли на Чорний Острів. 12. червня 1919 р. відбувся над ним воєнно-польовий суд який виніс йому смертний присуд. Петлюра відмовився ствердити цей присуд; ствердив його Наказний Отаман Осецький. Постанову суду прочитали Болбочану тогож дня, але виконали його пізніш, в ніч з 28. на 29. червня, давши йому час пережити болючі страждання в постійному напруженні нервів і настирливих думок про смерть. За цей короткий час він зблід, згорбився і змарнів; нарешті втратив ясність мислення і логічність розмови. Сторожа винесли вражіння, що в останні дні він був божевільний. Його улюблений пес, що не розлучувався з ним до останнього менту, ніби відчував небезпеку для свого господаря і під ранок вив, як той голодний вовк. 28. червня командантська сотня отримала наказ виконати вирок над Болбочаном О 11. год. вночі сотня вишикувалася перед вагоном, у якому містився заарештований; подали команду „позір“, з вагону виїшов Болбочан. Був він з обличча жовтий, замислений. У руках декого зі сотні миготіли ліх-

Старшини Запорізького Корпусу от. Болбочана.

тарні. Знов подали команду „праворуч, кроком руш“.

По дорозі отаман поховзнувся і впав. Піднявся й заплакав. Плакав, як дорослі люди: нишком, без слів, коротким речитативом. Могила була викопана з пів кілометра від ст. Балин, на якій в той час перебував Штаб Дівої Армії, на полі, недалеко від залізниці. Отамана попросили стати край могили.

Стріл...

Болбочан упав і схопився рукою за будяк, силкувався стати на ноги...

Добили...

Все замовкло. І мовчала чарівна подільська ніч. Тільки туман недалеко в лощині простер молитовно до самого неба свої блакитні ризи і журчів поблизу потічок.

Від Видавництва „Червона Калина“

Співробітників нашого Видавництва прохаємо надсилати матеріали до Календаря-Альманаха „Червоної Калини“ на черговий рік найdaleше до кінця березня ц. р. Спомини, оповідання, статті не можуть бути довші як 6—10 сторін друку формату нашого Календаря-Альманаха. Задля технічних та цензурних причин редакція мусить заздалегідь приготувати та віддати до друку надіслані рукописи, тому не в пору надіслані матеріали не будуть поміщувати.

Редакція Календаря-Альманаха „Червоної Калини“

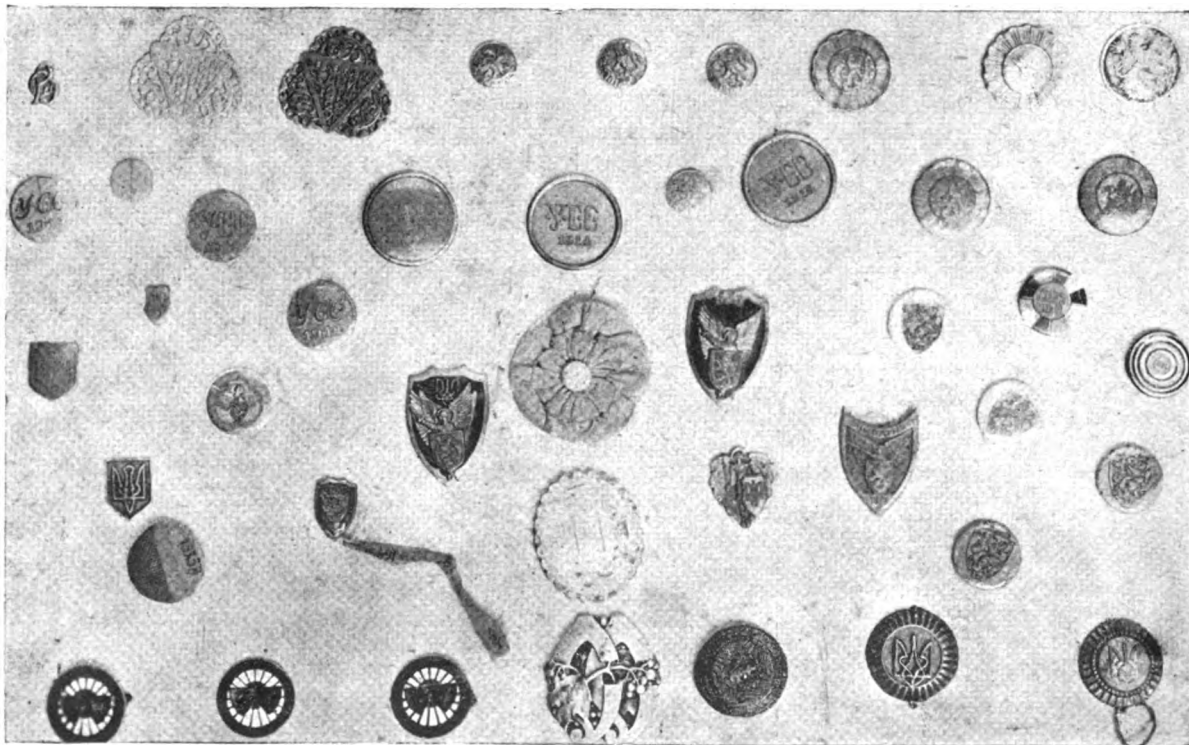
З великого часу

Написав Др. Яр. Пастернак

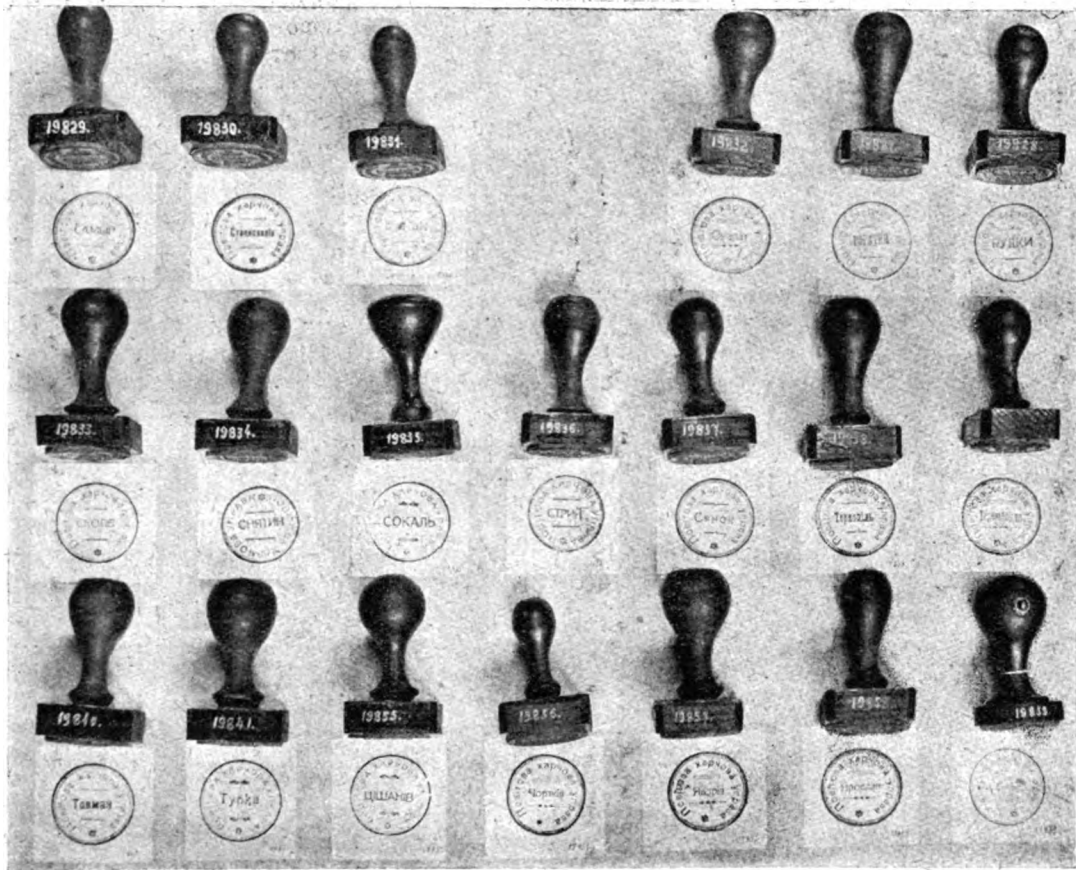
Тривале закріплення пам'яті наших великих змагань та створення конченої історичної традиції може статися лиш двома дорогами, а саме: видаванням історичних споминів та збиранням воєнних памяток. Треба признати, що бувші члени У.С.С., С.С., У.Г.А. та Дієвої Армії У.Н.Р. вже давно це зрозуміли. Ще, в 1921 році стала „Червона Калина“ видавати свою історичну бібліотеку, а за її-ж почином заложено в 1925 році в Музею Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові (вул. Чарнецького 24) відділ воєнних памяток, що має за ціль створити по змові повний і живий образ колишніх змагань у всіх їх проявах на фронті, в етапі та запіллю.

Відділ цей збирає однострої, відзнаки, медалі, різні ужиткові предмети, памятки воєнного мистецтва (малюнки, рисунки, різьби, фотографії), ситуаційні шкідці,

канцелярійні книги, печатки, акти, оповістки та всякого роду особисті документи. Кожна річ повинна мати свою метрику, себто записку про її походження, ціль, та час зроблення чи вживання, бо часто сам собою незамітний предмет стає саме через таку метрику важною історичною памяtkою чи документом. Без такого пояснення стає прим. і найліпша фотографія вповні безвартісною, а кожна інша памятка мертвим, нічо не кажучим предметом. Таких цікавих памяток, нерідко великої історичної вартости, в ще досить у наших бувших старшин та стрільців, головно членів вищих команд, що мали кращу змогу переховати їх. Найліпшим доказом на це твердження в залучені знімки стрілецьких відзнак та печаток, скомплетованих у збірках Музею Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові.

Збірка стрілецьких відзнак в Музею Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові.

Збірка печаток повіт. харчевих управ в Музею Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові.

Нарис історії XIV. Бригади

Написав пор. Карло Аріо

(Продовження)

Команда і залога м. Винниці

Винниця, повітове місто, лежить при залізничім шляху Жмеринка-Козятин, 45 км. віддалене від Жмеринки. Довкола Винниці гарні хутори, через місто перепливає ріка Бог. На західнім краю міста залізнична станція; від неї тягнеться через ціле місто широка, гарна, великими деревами висаджена вулиця (Миколаївський проспект), якою йде трамвай. Місто прикрашують: великий Собор, театр, «Народній Дім», шкільні будинки і інші урядові будівлі, як суд, городська дума, шпиталі і, як в кожному більшому місті на Україні, великі тюрми та подібні до них касарні.

Місто повне садів і гарних віль. Є і парк з літнім театром. Населення мішане. Жида, Поляки і Москалі творять більшість. Українці стоять чисельно на третім місці.

Час прожитий у Винниці, як під оглядом праці в команді міста так і поза нею, у відношенні до кругів суспільности, до котрих я ближче, чи далше стояв, лишається мені довго незабутим і одним з найкращих споминів в моім житті.

17. липня 1919 року перед полуднем покликали отамана Оробка до Кмди III-го Корпусу до м. Винниці, звідки він вернув з приказом, що 14 бригада, як покищо небоездатна, відходить як залога міста Винниці, а от. Оробко має обняти кмду міста. Потрібних до цього старшин і людей має взяти зі стану власної бригади. Бригада має перейти до кримських касарень, які творять один із комплексів касарень на північнім сході міста. Приміщення для штабу приготували кратирункові в місті. Будинок, де містилась дотеперішня, а зглядно провізорична кмда міста стояв при вулиці Братський Переулок, бічній Миколаївського проспекту, напроти Собору. До цього часу командантом був якийсь сотник з I. Корпусу, його заступником був петлюрівський сотник Василь Хуртиний. Команда займала кілька кімнат уряджених на канцелярії. Повно крутилося тут діловодів, щось писалося, робилося. На дворі, в передпокою і по канцеляріях було повно цивільних людей всяких клас і виглядів. Всі на щось чекали, одні менше, другі більше нетерпеливо. Були і заплакані жінки. В однім куті стояли якісь арештовані. Визнатись в тім хаосі

було трудно. Перенимати від цієї дотеперішньої комди не було що. Вони здається ледви самі визнавалися у тім всім.

От, Оробко приказав в першій мірі кватирунковим знайти нове приміщення для комди і то в середині міста, як не на Миколаївським проспекті, то десь близько нього. Будинок повинен бути досить великий і відповідно удержаний.

В міжчасі покликав вже передтим призначених старшин, які мали працювати в комді міста, щоб обговорити дальше ведення команди міста. На свого адютанта призначив мене. Агенди начальника штабу бригади провадив через весь час побуту у Винниці пор. Володимир Слюєзр. Рішено зорганізувати апарат комди міста цілком незалежно від дотеперішньої провізоричної комди. Значить: зачати від початку, на ново, і це було одинокє лише можливе. Бо ліпше зачати нове, як зіпсуте поправляти і дальше провадити.

Зорганізовано такі відділи:

- 1) Військовий реферат і адютантуру, які фактично творили один відділ, віддано мені, крім цього був я і заступником команданта міста, себто от. Оробка.
- 2) Кватирунковий відділ пор. Корниго Будний.
- 3) Політичний і цензурний відділ сот. Паліїв. Йому до помочи приділено сот. Василя Хуртиного з політичним рефератом для внутрішніх справ, а головню як інформатора.
- 4) Відділ перепусток пор. Кізіук Корнило.
- 5) Політичний відділ, реферат жандармерії сот. Лев Левицький.
- 6) Розвідчий відділ чет. Слобода, йому до помочи хор. Мельник.
- 7) Полевий суд був при команді міста.

Агенди лікаря при комді міста сповняв лікар бригади. Інтендантура і ліквідатура були спільні. То були покищо начальники відділів, про їх працю поодинокє пізніше.

Відповідний будинок для комди міста найдено ще того самого дня пізно пополудні при вул. 19 февраля, бічній Миколаївського проспекту, зараз коло центру. Четверта кам'яниця від проспекту, на розі був бувший банківський будинок, який кілька день пізніше був відданий Н.К.У.Г.А.

Будинок для комди міста стояв в городі 20—30 кроків від вулиці в глуб. Від вулиці гарний паркан. Дім був однопверховий, з бальконом на вулицю і з бальконом на город, 10 кімнат, 4 малих на першій поверсі, 4 великі і 2 малі на долині. За великими входовими дверми високі і великі сніи. Перед домом від вулиці стояло кілька великих дерев.

Кілька столів і крісел було в домі, а решту потрібної обстанови випозичено ще того самого дня, а дещо перевезено з дотеперішньої комди міста. Слідуючий день був призначений на урядження канцелярій і на скінчення всяких потрібних приготовань. Третього дня, себто 19 серпня мало зачатись фактичне урядування. Дня 18 серпня урядовано і то лише коротко і частинно в новім складі на давнім місці. Тогож самого дня вечером запечатано цей дім і вивішено оповіщення, де находиться нова комда і коли її урядові години.

Також подано до газет, які виходили під той час у Винниці («Шляхи» і інш.) приказ менш-більш того змісту: Згідно з наказом Н.К.У.Г.А. обнимаю команду міста Винниці і околиці, також як командант 14 бригади сповнятиму функцію команданта залоги міста. Взиваю всіх мешканців міста і околиці до порядку, спокою, до довіря до команди, взиваю кожного жителя до своєї

мирної праці і підчинення усім законам, приказам і вказівкам, які видаватиме команда міста. Всяке протидання, або вороже відношення до команди і її заряджень буде найостріше каране.

Взиваю врешті всіх мешканців міста і усіх урядовців до співпраці, щоб якнайкорше привернути лад, спокій і нормальний вигляд міста.

Дата:

Підписи:

Оробко, отаман (в. р.)
командант міста

Карло Арло, пор. (в. р.)
військ. реф.

Цей приказ видруковано також як афіш і порозліплювано в місті. Низче, під підписами був поданий адрес комди міста і урядові години. Тогож самого дня видруковано в часописах оголошення, в котрім пошукувано для комди міста помічні жіночі сили, які малиби виразне письмо, уміли бездоганно писати по українськи і бажані були також помічні сили, які змілиби писати на машині. На другий день зачалася праця.

Урядові години зпочатку були від 9—12, і від 3 до 5 год. пізніше змінено урядові години на одноразве урядування від 9—3 год. по пол. відповідно до загально прийнятого на Україні звичаю.

На домі і на брамі коло муру вивішено синьожовтий прапор, таблицю з назвою установи і урядових годин.

Такі самі таблиці вивішено на важніших місцях в місті для орієнтації. При дверях стояв портієр, м ліціонер і жандарм.

При входовій брамі стояла стійка день і ніч. На долині цьогож дому в одній з малих кімнаток уряджено телефонічну осередню. Вона була получена з осереднею Н.К.У.Г.А., осереднею міста і залізниці, так що получення були на всі сторони зі всіми потрібними командами, урядами і зі всіми військовими і цивільними установами. При входових дверях до будинку сповняв через весь час урядування службу один підстаршина жандармерії. Його служба була: розділювати сторони, відповідно до їх бажань, по дотичних рефератах, уважати на лад і порядок, як також берегти порядку і чистоти в самім домі і довкола нього.

Служба при команді міста ділилася на внутрішню і зовнішню.

(Далі буде).

Матеріали і документи

ПЕРШІ ДНІ ЛИСТОПАДА В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

2. Звіт Повітового Комісаря з Бучача.

До Української Національної Ради у Львові.

Долучучи під А/протокол зі Зборів делегатів бучацького повіту повідомляю про свій вибір на становище повітового комісаря У. Н. Р. і прошу затвердити по вищий вибір.

Рівночасно повідомляю, що дня 2 листопада ц. р. перебрано в заряд тимчасового українського повітового комітету ц. к. староста в Бучачі. покищо полишено урядовців староства в урядуванні під мою контр лею. Дня 3 листопада ц. р. перебрав вище згаданий комітет тутешню раду повітову; маршалка повітової ради Вольгнера і двох Поляків, люстратора Левартовського і

секретаря Рудницького усунено, решту урядовців по-лишено до часу повної ліквідації виділу і повітової ради. Дальше розтягнуто контролю над податковим урядом, поштою, перебрано експозитуру рільничу від майора Вольгнера. Дня 4 листопада відібрали ми управу міста Бучача з рук правительственного комісаря і передали в руки Українця Кліма Rogozинського. Апровізацію наладжено і почавши від вчорашного дня функціонує вона бездоганно. Апровізацією займається урядовець староства Матитчак. Під строгим доглядом моїм та міського комісаря зорганізовано міліцію і заведено в місті взірцевий порядок. В інших містечках повіту, як в Монастириськах і в Язлівці адміністраційна влада перейшла в руки місцевих українських комітетів. За малим винятком у всіх селах повіту усунено старих війтів і радних, а на їх місце повибирано місцевих комісарів і місцеві комітети. В повіті панує взірцевий спокій. Селяни латинники йдуть солідарно з українськими селянами, а навіть два чисто мазурські села, як Подзамечек і Дуліби, вислали своїх делегатів на наш повітові збори і брали участь у виборах повітового комісаря У. Н. Р.

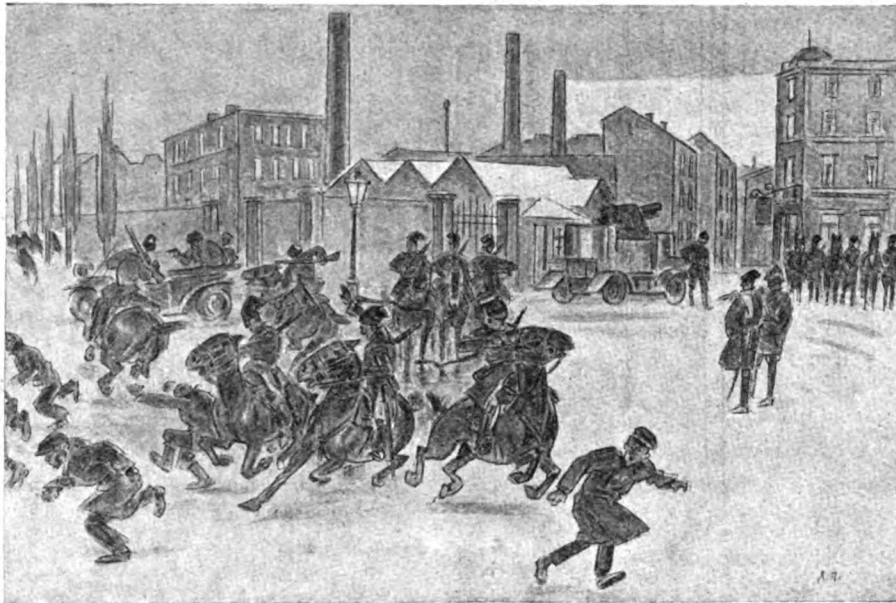
Запасів живности в повіті доволі; цукру і нафти вистарчить на один місяць, зате брак сірників та вугля. Населення жидівське відноситься до української влади льояльно. Жду дальших розпорядків і повідомлення, чи і коли і звідкіля можна надіятися на приділ для нашого повіту сірників, вугля та цукру.

Бучач, дня 8 листопада 1918 року.
Повітовий Комісар Української Нац. Ради — Др. Бодюрків, вр.

3. Звіт курієра з Бережан Др. Михайла Західного.

Дня 4 листопада ц. р. занято Бережани при помочи узброєних людей з найблизчих сіл (як Лапшин, Лісники, Мечищів і ін.) та військового відділу під проводом поручника Олексина. Головним начальником всіх уоружених сил був Др. Ярошевич. Повітовим комісарем вибрано рад. суду Івана Масляка, його заступником д-р Західного. Міським комісарем установлено проф. Насельського. З бувшого староства вступив до повітового комісаріату лиш д-р Джулинський. Жандармерію в повіті розоружено та заступлено цивільною стежою. Приступлено до реорганізації і цю справу поручено бувш. ротмістрові Німцеві, причім поставлено засаду, що до жандармерії можна приймати лиш Укра-

їнців. Впроваджено вільне мливо та видано приказ до заряду дїбр гр. Потоцького, щоби по знижених, комісаріатом установлених цінах, видавав населенню дрова на опал та будівлю. Всі уряди державні, автономічні і повітові занято. В суді заявили урядовці Поляки, що не підчиняться Українській Національній Раді і опустили службу. Президентом суду установлено рад. двору Каратницького. На почті повнять службу урядовці в давнім складі з тим, що до телеграфу і телефону покликано українські сили. Начальником податкового уряду є Українець рад. Буско. В старостві перенято 100.000 К., а в господарській та рільничій експозитурі 104 тисяч К., Управу будівельної експозитури переняв о.

З історії Чорноморського Кінного Дивізіону. Ліквідують бунт. — Мал. М. Перфецький.

Дубицький, а рільничої Іван Петрицький. На місце шкільного окружного інспектора Райхерта призначено шкільним інспектором о. проф. Ардана. Польську гімназію перемінено на українську, назначуючи тимчасовим директором проф. Гусака. Учительський семінар українізовано і назначено тимчасовим директором проф. Єлюка. На двірці давніша служба зложила приречення на руки військового стаційного командан-

та пор. Козловського, під якого наглядом дальше працює. Телефонічну службу на залізничій стації повнять телефоніст Українець. До прибічної ради повітового комісаріату увійшли: пп. був. посол Тимко Старух, рад. двору Каратницький, д-р Ковшевич, проф. Єлюк, проф. о. Дубицький, прсф. о. Осадца, управ. школи Іван Петрицький, господар з Лапшина Глушко і начальник військової управи. Начальну військову команду в повіті та місті обняв штабовий лікар д-р Ковшевич. Повітовим командантом вибрано сот. Бігуса, а командантом міста пор. Марцюха. По селах заряджено частинну мобілізацію. В повіті спокій.

Міським комісарем для містечка Козови вибрано нотаря Українця Володимира Лібмана, який як поручник має рівночасно військову команду. На 10 ц. м. визначено по всіх громадах повіту вибори громадських комісарів на основі загального і рівного права голосовання. В тім самім дні виберуть громади по одному відпоручникові для переведення виборів на повітового комісаря та його заступника в Бережанах. Старші Поляки заявляють свою льояльність, молодші зпершу зорганізували військову частину, але з огляду на поважну військову силу в повіті занехали оружно оборони. Жиди в повіті держаться строгої нейтральности.

(Далі буде).

Списане у Львові дня 9. листопада 1918.

Др. Михайло Західний, в. р.

Рецензії і замітки

Др. Ст. Шухевич: „Гіркий то сміх“

Воєнні оповідання. В-во «Новий Час» 1930 р.

Книжка воєнних оповідань Д-ра Ст. Шухевича стала для нас правдивою милою несподіванкою. Автор, який вже у своїх «Споминах», виданих В-вом «Червона Калина», виказав чималий талант мемуариста, представився тут, головню в кількох оповіданнях: «Кіточка», «Бідолаха», «Також щастя», також як письменник з літературним хистом і психологічним наставленням. Безумовно більша частина оповідань належить тут всетаки до ділянки описових споминів без внутрішніх конфліктів і розв'язань, таких як бачимо нпр. у вище згаданих оповіданнях. Зате всі вони вражають нас знаменитим обсерваційним хистом і вмінстю простими, невишуканими засобами представити грозу і трагізм війни. Велику пережсуючу силу дають цим картинам безпосередність і щирість, з якими автор їх описує. У оповіданнях Шухевича відчувається не фантазія, а дійсне пережиття і тому так сильно відбивають ці воєнні картини від картин деяких наших молодших письменників, які цілими сторінками уриваних речень, окликів і страшних слів, які нікого не страшають, не в силі викликати у нас і десятої частини того почуття дійсності, яке викликає у нас Ст. Шухевич кількома простими словами опису, влучно підхопленим спстерженням, або добре переведеним коротким, природним діяльгом.

Збірка творить одну цілість, яка дає нам безпосередний, непідроблений малюнок воєнних настроїв за Австрії, та воєнної дійсності на російським та італійським фронтах. Таких споминів-оповідань, але також з українських недавних змагань слід нам мати якнайбільше.

В. С. Л.

НА МАРГІНЕСІ СПОМИНІВ Д-Р С. ШУХЕВИЧА.

Безперечно, що спомини ці є незвичайно інтересні, тільки годі в них докладно відрізнити, що автор бачив сам, а що чув від посторонніх осіб, тому позволю собі деякі дрібниці в'яснити і справити.

В другій частині на сторінці 13. наводиться як примір сотника Петра Газдайку (не Газдайко а Газдайка), що не зважаючи на незагоєні рани повнив фронтову службу. Правдою є, що він був (служили ми разом 3 роки на італійському фронті) на всі боки погаратаний, але був зовсім виговений і вповні здібний до фронтової служби, без якої не міг як вояк жити.

Щож до сотника Заліпського (ст. 31. II. т.), то дістав він постріл з кріса в лікоть, коли в Ляшках наглядав за наступом. Сам навіть прийшов до мене на відсильну в Борщовичах і в полудне відіхав звичайним потягом до Золочева. Навіть не треба було змінювати йому перев'язки, яку наложили йому на першій допомі. Тож представлений образ тяжко раненого в обі руки, до того шрапнелем — ніпричому. Уже в серпні того самого року бачив я його виговеного в Житомирі з малою анкильозою ліктевого суставу.

В тому ж самому томі кажеється: „ми зі сотником Луцьким призадумувалися тоді над тим, пощо держала Окружна Команда в Золочеві, в запіллю цілу пробоеву сотню“. — Адже обом було відоме підготовуване повстання зимою в Золочеві, яке завчасу ви-

крите, закінчилося засудами на часть заговорників. Тож зовсім було оправданим держання певної залози в місті. Слід би було додати, що та сама Окружна Команда всіх дезертирів з 4. бригади (а було їх дві сотні) відставила негайно залізницею 4-тій бригаді на фронт. Значить була там не-аби-яка справність. — І хоча в багатьох місцях говорить автор в своїх споминах про дезерцію, нігде не подає, як у нас з нею боролися. Мабуть тільки буками, як це подає про Калуш, а не одиноким раціональним, як це діялося в карному війську, — віддаванням до розпорядку полевого суду.

У втраті Чортівської Скали треба винити не лише команду XI. курія, але і... стрільця телефоніста в команді 4. бригади, що спокійно хралів в часі своєїго лижурю. — Не пояснив автор також такої аномальної появи, як це, що безпосередним командантом сотника Газдайки був поручник Метельський. Такий стан прецінь автор застав був у бригаді, як обняв команду 4. бригади.

В частині третій ст. 28. здається мені, що автор трохи перебільшив, обговорюючи справу відзначень. Каже: „до їзди (по відзнаки) замовився четар проф. Іван Боберський. Він прирік, що сам особисто привезе відзначення... Відлетів проф. Іван Боберський до Відня по відзнаки „для хоробрих борців“ та залишився у Відні так само, як усі його попередники“.

Проф. Боберський міг відлетіти хіба тільки до Берліна. Адже на 28. стор. пише, що до Камянець прилітали німецькі літаки, а не австрійські.

Я позволив собі заінтерпелювати професора Боберського листом, як там було в тим літанням та з відзнаками. —

На мій запит відповів проф. Боберський в листі до мене в дня 28. X. 1929., де між іншим пише:

„Замітки п. д-р Стефана Шухевича могу доповнити в цей спосіб, що я виїхав до Берліна в р. 1919. лише в тій цілі, щоби закупити неосальварсан для хорих на тиф. Цей лік вислав я літаком при допомі лікаря д-р Холодного, який вислухав моєї просьби в імени армії і посилку мимо небезпеки зі сторони держави полагодив. Більше я не мав ніяких доручень. Але тому, що у Відні застав я президента Петрушевича, який прибув уже до Відня з Камянець Подільського, я не мав причини їхати до Камянець, бо навіть ледви, чи бувби я туди дістався. На котрійсь границі булиби мене задержали, як підозрілого, що за всяку ціну хочу дістатися на большевицький бік“.

І дійсно закид автора ніпричому тут, коли возьмемо ч. 16. 17, 18, „Українського Скитальця“ з 1921 р. Там на ст. 19. пишеться по відсвяткованню роковин 1. листопада: „Першим, що привіз вістки про дійсний стан річи в Камянци, був проф. Боберський“. Значить той дійсний стан вимагав того, щоби уряд вислав проф. Боберського до Берліна за неосальварсаном для хорих, а не за медалями і проф. Боберський виїзджав в дуже критичний час, коли у Відні стрінувся з д-р Петрушевичем. А вертати між нас? Роль наша була вже в чотирикутників смерті. Він же повнив службу при диктатурі, а не мав приділу в Начальній Команді. Вернув проте туди.

Ст. Гайдучок

ПРИЄДНУЙТЕ
ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

СПИС ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 р.

(Продовження)

Купчанко, Корнель, сотник: Армейська група ген. Кравса в наступі на Київ. „Український Скиталець“, Ліберець, 1921, Ч. 8*).

Купчинський, Роман: Під Львів (Спомин). „Заграва“, Львів, 1923, Ч. 15**).

К(ушнірчук), К(ирило): Мої спогади про перші дні повстання. „Стрілецька Думка“. Староконстантинів, 1919, Ч. 61.

Відноситься до приготування повстання С.С. проти гетьмана в Білій Церкві.

Куц, В., генерал: За визволення. (Реферат на день 10-ої річниці відродження Армії Української Народної Республіки). „Табір“. Воєнно-літературний журнал. (Каліш), 1927, Ч. 3, стор. 23—28.

Куц, П.: Два блиски. Календар „Червоної Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 105—107.

Про заняття Києва дня 1. IX. 1919 р.

К-юк, Роман, четар: Група от. Лявра. „Український Скиталець“. Ліберець, 1921, Ч. 4—5.

Л. Л.: Спогади про події під Крутами. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1926, Кн. IV, стор. 309-313.

Л. Я.: З листопадових переживань. (Уривок споминів з 1918/19 рр). Календар „Червоної Калини“ на 1927 р. Львів, 1926, стор. 50—54.

Лазурко, Омелян, чет. фарм.: Дещо із санітарних відносин УГА. (Спомини). „Український Скиталець“. Відень, 1923, Ч. 27, стор. 31—36; — Ч. 28, стор. 19—23; — Ч. 29, стор. 22—25; — Ч. 31/32, стор. 26—29; — Ч. 34, стор. 19—22; — Ч. 35, стор. 21 до 27; Ч. 36, стор. 12—16.

Лев, М.: На передодні. (Спомин). „Український Скиталець“. Ліберець, 1920, Ч. 1—2.

Відноситься до приготування перевороту у Львові в падолісті 1918 р.

Левицький, Дмитро, Др.: Перед вибухом (Спомин з 1918 р). „Український Національний Календар“ на 1928 р. Перемишль, 1927, стор. (Календар непагінований).

Спомина з підготування повстання проти гетьмана Скоропадського.

Левицький, Модест: Gloria victis. (З недавньої минувщини). „Літературно - Науковий Вістник“. Львів, 1925, Кн. IV, стор. 306—317; — Кн. V., стор. 2—11.

Три епізоди з повстання проти гетьмана і війни з більшовиками.

Левченко, Микола: Оповідання селян за часи громадянської війни на Україні. „Етнографічний Збірник“ (Української Академії Наук). Київ, 1926, Кн. 2, стор. 68—75.

Лепкий) Б(огдан): Одна з українських містерій. Календар „Червоної Калини“ на 1927, Львів, 1926, стор. 76—78.

*) Ця стаття перепечатана в Календарі „Червоної Калини“ з 1923 р. на стор. 108—117.

**) Цей спомин перепечатаний в Календарі „Червоної Калини“ на 1925 р., стор. 33—36.

Порушене питання, що сталося з дивізією синьжупанців, що відійшла в Вецляру за часів гетьмана на Україну, під командою от. Яворського.

Лулу: Десятиліття переходу Збруча. (Спомин). Календар „Червоної Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 76—81.

Ляхович, Е.: Львів, листопад 1918. Наступ. „Свобода“, Нью-Джерзі (З. Д. П. Ам.), 1928, Ч. 255.

Любенко, О.: Терновим шляхом. „Табір“. Воєнно-літературний журнал. (Каліш), 1927, Ч. 3, стор. 39-43.

Коротка історія творення Української (Наддніпрянської) Армії.

М. П.: Житомир-Коростень. (Із воєнних записків). „Український Скиталець“. Йозефів, 1922, Ч. 16, стор. 12—13; — Ч. 17, стор. 12—14; — Ч. 18, стор. 1—5.

Макарушка, Любомир, Др.: Маланка 1919 р. під Львовом. (Спомин з одної битви). Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927, стор. 132—139.

Макарушка, Любомир, Др.: Останній день. „Новий Час“. Львів, 1927, Ч. 44.

Причинки до історії боїв з Поляками при кінці червня 1919 р. на лінії Бриконь-Фералів-Руда.

Макарушка, Любомир, Др.: Як то було на Україні. (На маргінесі процесу Шварцбарта). „Український Голос“. Вінніпег (Канада), 1928, Ч. 1.

Максимович, К.: „Історія“ К.П.З.У. в національному освітленні М. Левицького. „Наша Правда“. Львів, 1928, Ч. 1/2, стор. 66—79.

Дещо про комуністичні організації в УГА в 1918/19 рр.

Маніловський: Жмеринські залізничники в боротьбі за Жовтень. „Вісти“. Харків, 1927, Ч. 253.

Марущенко-Богданівський, А., підполковник: З пережитого. „Табір“. Воєнно-літературний журнал. (Каліш), 1928, Ч. 6, стор. 63—65.

Опис розбурення частин ворожих Центральної Раді, в жовтні 1917 р. в Броварах на Чернігівщині.

Марущенко-Богданівський, А., підполковник: Штурм арсеналу. (Шкіци з пережитих рефлексів). „Табір“. Воєнно-літературний журнал. (Каліш), 1927, Ч. 5, стор. 20—22.

(Матчак), (Михайло): Дні перед повстанням минулого року. „Стрілецька Думка“, Староконстантинів, 1919, Ч. 61.

М. Т.: Холм і Холмщина на переломі. (Спомин зперед десятих літ). „Український Прапор“, Берлін, 1928, Ч. 17/19.

Микитей, Гриць: Памяти приятеля українського народу. „Рада“, Львів, 1928, Ч. 91—97.

Про діяльність болгарського посла в Києві, проф. Шишманова за часів гетьмана Скоропадського і Директорії.

Михайленко, Іван: Печеніжинська оборона в 1919 р. Календар „Червоної Калини“ на 1927 р. Львів, 1926, стор. 101—103.

Михайлів, Володимир, четар: Сальцьо Ротенберг. „Український Скиталець“. Йозефів, 1922, Ч. 12, стор. 6—7. Деякі епізоди з боротьби У.Г.А. проти більшовиків 1919 р.

(Далі буде)

З видавничої діяльності „Червоної Калини“

I.

Вийшли в друку:

Масарик „Світова революція“ I. том.

Друкуються:

Ген. Петрів „Спомини“ III. том.

Масарик „Світова Революція“ II. том.

Микола Галаган „Спомини“

Г. Кох „Договір в Денікіном“

М. Мельник „На чорній дорозі“, збірка опов.

В приготуванні до друку:

Ген. Петрів „Спомини“ IV том.

II.

В „Червоній Калині“ можна набути

гарно оправлені картини кисти наших визначних малярів, яких репродукції містимо на сторінках „Літопису“.

А. Перфецького „Ліквідують бунт“ аквареля 18×27 см. Ціна 50 зол.

А. Перфецького „Наскок на Деміївку“ аквареля 18×27 см. Ціна 50 зл.

І. Іванець „Відхід на Одесу“ рисунок 15×24 (репродукція в „Літописі“ Ч. 1. за 1930 р. ст. 4). Ціна 25 зл.

І. Іванець „На Одесу“ рисунок 17×20, (репродукція в „Літописі“ Ч. 2. за 1930 р. ст. 3). Ціна 25 зл.

Купимо М. Лозинського „Галичина в 1918—1919 рр.“

„Адміністрація Літопису“

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 3. / Березень 1930.

*

З М І С Т

	Стор.		Стор.
Емігрантам		Отаманщина	
Олесь Бабій	2	Михайло Середа. полк. Армії У.Н.Р.	15
Стрілецькі Громади в Америці		З великого часу	
Лев Яєнчук	3	Др. Яр. Пастернак	18
Повстанчий відділ брацлавського повіту		Нарис історії XIV бригади У.Г.А.	
Василь Бачинський, 6. сот. У.Г.А.	5	(Продовження) - Пор. Аріо	19
Осінь 1918 р. на Харківщині		Матеріали і документи	
(Причинки до історії визвольної боротьби — Р.С.	7	Перші дні листопада в Східній Галичині	20
Квартира у Хайки		Рецензії і замітки	22
(Воєн. спом.) Ірина Шмігельська-Климкевичева	10	Бібліографія	
З діяльності філії Тов. Охорони Воєнних Мо-		Спис жерел до історії української визвольної вій-	
гил в Чорткові	11	ни 1914—1921 р. Продовження — А. К.	23
Слідом санітарної служби в 4 волоч. бригаді			
Ст. Гайдучок, 6. саніт. пор. У.Г.А.	12		

Редагують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький*

Друкарня ОО. *Василіян* у *Жовкві*

Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 4. *

К В І Т Е Н Ь

* 1930

Вовня ідилля
(1916 р. над Стрипою)

*

*

*

Ще не світало, ще густа імла
Лежала над селом, як з вечера лягла,

Лиш ніби світлячки то тут, то там
Займалися і гасли по хатим, —

Село вставало й ладило обід,
Заки заграє трубка у похід.

Сумний настрій, осінню чути тлінь...
Біля воріт чекав твій карий кінь.

На стежці листя жовте, а на плім
Хилила рожка свій останній цвіт.

І ти просив: „Зірви її і дай
Мені на спомин про наш рідний край.

Хоч не романтик я і не поет,
Від тебе хочу мати амулет.

Можє, зак рожі зацвितуть твої
І заспівають знову соловії,

І зашумить в саді зелений шум,
На радість нам, а ворогам на глум.

Пройшовши сто невідомих доріг,
Прилину соколом до твоїх ніг*.

— — — — —
Заграла трубка, заіржав твій кінь,
Ти скочив і пропав в імлі, як тінь.

— — — — —
Від того ранку шестий раз на плім
Хиляє рожка свій пахучий цвіт,

І шестий раз в саді зелений шум
Шумить як туга раз, то знов як глум,

І соловії ляцить в ліщині знов...
І тільки ти, лиш ти ще не прийшов.

На підмогу!

Володимир Гірський

Зимою 1918—1919 чекали буковинські Українці з пертним віддыхом вістей зпід Львова. Думали собі «коби хоч вони здобули собі волю, а тоді прийде черга і на нас». Місточками ходили преріжні слухи: «Львів вже наш», «Ворог цілковито розбитий» і т. д. Та свідоміша молодь не могла вже всидіти дома. Не могла всидіти і дітвора вижницької гімназії. «Гам наші бються, а ми маємо лиш зза плота прислухатися? Гайда на той бік!»

Урадили, що в понеділок по Йордані рушають. Означеного ранку зійшлися «охітники» в хаті І. Ц., а звідти рушили в Черногузи, де умовлений перевізник мав їх перевезти. Було їх девять. Самі 14—16-літні хлопці, ученики IV—VI гім. кл. Старші змовники остали дома.

Викралися з дому від родичів в місто чи то по газету чи по хліб і рушили до чорного перевозу. Ішли групками по два, по три, щоби не впасти кому небудь в око, щоби не здержав їх румунський салдат. Крадьки просунулися до Черемошу, де їх вже ждав перевізник. Заплатили йому по 20 леїв за перевіз, а хто не мав, за того заплатили товариші, бо перевізник сантіментів не знав — йому давай гроші!

Сіли на маленьку дарабку і відбилися від берега. Всі притихли, майже завмерли. З одного боку тривога перед оком «гранічера» (пограничника), а з другої очидання радісної хвилини, коли вони вже опиняться на Україні.

Нараз гульк — з буковинських лугів виїжджає їздець. «Гранічер? А що тоді ми зробимо?» Ось вже виїхав зівсім і входить в Черемош. Приглядаються л. пше, а то — контрабандист.

Прибили до другого берега. Поскакали втішні з дарабки на беріг, а хто не потрапив, то і в воду і побігли.

Яка то була радісна хвиля. Здавалося всім, що їм окрилилися ноги, що вони навіть не дотикають землі. І повітря було лекше, приємніше, цілком не таке, як те, що вони оставили за Черемошем. Дихалося свобідно-радісно: То була вільна рідна земля!

Зголосилися в Слобідці до жандармерії, дістали відповідні посвідки і рушили до Заболотова. Цілу дорогу співали.

З хатів вибігали діти, виглядали дівчата і цікавим, радісним усміхом витали малих «забіяків».

Таборова Мельпомена

Б. Л.

В історії українського театру окрема глава належить театрам наших полонених.

Скрізь по таборах, де вони більшими гуртами пробували, театр належав до найлюбіших способів потіхи і розваги. Він їм нагадував рідний край і рідне життя, помагав перенестися туди душею і на годину-дві забути про таборові злидні.

Тому то наші полонені так радо горнулися до театру, так дуже піклувалися ним, так щільно заповнювали театральну салю і так уважно та спочутливо вислухували театральних творів.

Мабуть нігде не помічав я такого живого зв'язку між сценою і глядачами, як власне в наших театрах для полонених.

Бачив я їх кілька, а ближче знав два: у Раштаті (Баденщина) і у Вецлярі (над Ленем).

Про цей останній хочу сказати декілька слів.

Заложений він 1915 р. заходом д-ра Г. С., котрий з великим вкладом молодечої енергії під патронатом «Союзу В. У.»

і при допомозі гуртка свідомих полонених Українців поклав основи культурного розвитку табору. Бібліотека, чайня, хор, невеличка оркестра, виклади і віча, витягали з бараків «земляків», котрі без тих інституцій були би «терли матераци» і ниділи. Коли д-р Г. С. перейшов до табору в Зальцвелді, а до Вецляра прийшов новий «Просвітний Виділ» з д-ром Р. П. на чолі, національна культурна робота дальше йшла і могутніла

з дня на день, разом із тим як росла національна свідомість табору. Хор і оркестра розвивалися зразу під проводом проф. О. Т., а пізніше під управою відомого нашого д-р'я О. Є. Т. і дійшли до такого високого мистецького рівня, що могли виступати з концертами не тільки в таборі, але й у Гісені, в університетській авлі і в салі консерваторії у Вайльбургу. Була це перша симфонічна українська оркестра, яку я чув, а краший хор почув я щопиш тоді, як Кошиць зі своєю співацькою дружиною приїхав.

Сцена з «Гриця» в Раштатському таборівім театрі. Полонені в ролі Марусі і Дарини. — В горі: група артистів таборового театру у Вецлярі. Полонені в ролях жінок. Між ними на право в горі Митя.

Церковний концерт вец. табору (хор, солісти, оркестра і великий орган), на котрого програму зложилися твори укр. композиторів, заповнив величавий вецлярський старинний храм і був, можна сказати, культурною сензацією, бо Німці таких високих артистичних осягів по наших полонених земляках ніяк не сподівалися.

Таксамо високо стояли концерти, в котрих брав участь наш знаменитий співак М. Менцінський. Світової слави цей мистець не жалував труду, не дорожив собою, обіздив табори і підносив прибитий горем дух своїх земляків-полонених. Продукції вецлярського хору і його найкращого соліста, тенора Волика, брали великі підприємства на грамофонні плити і хор цей, можна сміло сказати, розніс широко славу української пісні. Та про це, сподіюся, напише хтось більше покликаний від мене.

Вертаючи до театру треба сказати, що він мав це, чого звичайно нашим театрам бракує, — велику сцену і вигідні гардероби. А що між полоненими не бракувало талановитих малярів (з вец. табору вийшов відомий маляр Бабій), так і «лаштунки» (декорації) були все свіжі і такі, яких «штука» вимагала. (Один Решитило скільки їх намалював для вецлярського театру!) Ніколи не чулося тут питання «а нащо?», «а пощо?», — «можна при старих обійтися», — взагалі ніхто не жалував праці для театру. Кравці шили костюми, другі вишивали сорочки, шевці сапаянці готували, щоб «вистава» вийшла як найкраще. В групі були справжні артисти (Біличенко, Кривусів і другі), була й акторська заздрість, котра театрові не виходила на шкоду, охотників грати хочби й найдовші і найтрудніші ролі ніколи не бракувало. Крізь сцену пересунувся мало що не весь наш кращий драматичний репертуар, особливо твори історичні і побутові. Найбільше люблені були комедії, а найбільше оплескувано акторів-коміків. Тут то й доходили наші полонені до найвищих вислідів мистецьких.

Чи дали театри полонених щось нового в театральному мистецтві, чи тільки наслідували те, що колись бачили на Україні?

На це питання можнаби відповісти щопиш тоді, колиб були зібрані матеріали до історії, як не всіх, то хоч декількох більших наших таборових театрів і

колиб можна розглянути ті сотки фотографічних знімків з поодиноких сцен і з поодиноких моментів важніших роль, які знято у Фрайштаті, Раштаті, Вецлярі, Гановери-Міндені, Зальцведелі, тощо. Гадаю, що найкраще булоби ті знімки зібрати в одному з наших музеїв (у Львові), щоб вони для істориків нашого театру не пропали. Та вже й нині можна сказати, що театри ті йшли в напрямі як найбільшого зближення мистецтва до життя, — чимбільше природно грав «артист», тимбільше подобався видам.

Те саме стремління видно було також у костюмах і в декораціях. «Вірно!» — це був здебільшого головний клич в таборовім театрі.

Окреме питання в історії таборових театрів це були жіночі ролі. Відомо, що жінкам до таборів не було вступу. З того боку табори скидалися на колишні «Січі». Так тоді жінок мусіли «представляти» муштини. І вони їх представляли, старших і молодших, молодіць і дівчат, але як! Прямо розкіш було дивитися на тих усіх Наталок та Марусь, на аманток і характеристичних «баб», на світлі й чорні характери. Мабуть, чи не до найбільшого мистецтва доходили полонені в ролях жіночих.

Малий Митя (наймолодший полонений у Вецлярі, 15 літний хлопець) так грав дівчину, що можна було забути, що це не справжня і то добра артистка.

Не знаю, чи був це наслідок «туги за жінкою в таборі», чи може спомин давнішого театру, студенського, Харківського*) і других, де жінок мусіли грати муштини, досить, що жіночі ролі у Вецлярським театрі полонених виходили дуже гарно і незвичайно цікаво, а гадаю, що і в других таборах було таксамо. І охотників до жіночих роль ніколи не бракувало.

На закінчення мимохіть насувається питання: «де вони нині?»

І як відповідь гомонять слова пісні: «Гей, хто в Лузі, озовися!» . . . . .
Тихо . . .

*) Першою акторкою у Харківському театрі була «Лізка», молода циганка, з котрою оженився актор Москвичів і щопиш таким чином впровадив там жінку на сцену. Вона була «прімадонною» і діставала 300 рублів і бенефіс у рік.

Штаб Запорозької Дивізії і старшин 2-го Запорізького полку на Хортиці.

Січові Стрільці у корпусі ген. Натієва

Зі споминів б. п. Івана Андруха сот. СС.

ВІД РЕДАКЦІЇ: Поміщуємо без змін уривок зі споминів сот. С.С-ів Івана Андруха, писаних під датою 15. жовтня 1919 р. на постою в с. Зеленче на Великій Україні. Записки ці роблені підчас боїв під безпосереднім вражінням пережитого, радісного і болючого. Записки ці яскраво малюють, чим боліла душа тогочасного Січового Стрілецтва, подають підложе цього огню, в горнілі якого творилась стрілецька душа, подають причинки до переживань молоді Галицької Волості, що щасливими обставинами опинилась в огні української революції.

Автор, був. студент університету у Львові, «стара війна», підхорунжий У.С.С-ів зі сотні Івана Чмоли, родом з м. Перемишля. В боях на Лисоні попав в московський полон разом з іншими старшинами У.С.С-ів, перебував в таборі полонених в м. Царицині на Волзі і в м. Дубовці. В листопаді 1917 р. разом з сотником Миколою Загаєвичем (героєм Мотовилівки) поступив на службу до українізованого царицинського полку, де допоміг організуванню втечі з полку знаній дванацятці старшин У.С.С-ів, що під проводом тодішнього сотника Андрія Мельника*), утікли з табору полонених і прибувши в Київ повели організацію київського Січового Стрілецтва. Автор належав до рішучих практиків клича «єх Кіовіа Іух» для української держави. Був визначним, бойовим старшиною корпусу С.С-ів, пізніше прекрасним командантом 1-го п. п. С.С-ів, тяжко поранений в боях, був шанованим і любленим товаришем зброї. Ідейний і невтомний лицар. Після демобілізації корпусу С.С-ів в грудні 1919 р. передістався за кордон до Австрії і Чехословачини. Там командував в 1920 р. одною з «робітничих» сотень на Закарпатті. В 1921 р. повернув до Києва з ціллю організації повстанчої армії в больше-

вицькому підпіллі. Був тоді членом «Київського Повстанчого Штабу», а по викриттю цього штабу весною 1921 р. розстріляла його московська чрезвычайка разом з поетом Грицьком Чупринкою.

Щоб не бути ворогами українського селянства, стрільці рішили радше здати зброю і розійтись, як ставати на службу до поміщика гетьмана Скоропадського, мимо того, що він обіцяв бути голсвою Самостійної Української Держави. Ширским верствам української суспільности обличча Січових Стрільців було відоме і коли гетьман Скоропадський при допомозі Німців захопив владу в свої руки, очі всіх звернулись на С.С. Навіть люди з вищих кругів не зуміли зайняти відповідного становища супроти нової влади і в рішачий момент перевороту стратили голову, та замість видати відповідні зарядження для задушення перевороту, до чого булоби вистало самих С.С., тимбільше, що Німці не були ще як слід зорієнтовані, спасали самих себе і свої родини. Січові Стрільці мимо того, що були безпартійні, всетаки представляли собою групу людей укр. самостійників, які уважали, що Українська Самостійна Держава може існувати тоді, коли більшість її населення, себто селянство буде вповні задоволене і стане, як чисельно більше, пануючою клясою. З приходом гетьмана і виданням його деклярації Самостійности Української Держави безпосередно не загрозувала ніяка небезпека, та зате кожний знав, що генерал Скоропадський оточений старорежимними генералами та полковниками ворожими Українській Державі, як також поміщиками та московською буржуазією, ворожою українському селянству, таксамо як і Українській Державі та що існування Української Самостійної Держави поставлено під знак запитання.

Січові Стрільці були звязані в Києві, не мали найменшої свободи рухів так, що скинути гетьмана після довершеного ним перевороту було неможливо. Стрільці рішили здати зброю і розійтись по Україні. Більшість думала піти на села і тут провадити підпольну працю

*) Диви статтю: Р. Сушко, полк. С.С.: Січові Стрільці за Центральної Ради, Календар «Червоної Калини» на 1928 рік.

проти Німців і гетьмана, щоб у відповідний час знову зібрати більшу силу в означеному місці і вдарити знову на Київ. Зараз після здачі зброї по сотням почалися зібрання і наради над тим, де дітисся, що повинен робити кожний стрілець, чи варто вертати до Галичини, як держати зв'язок між собою, де можна збиратися на спільні наради і т. д. Перед кожним стрільцем стояла сотня доріг, і тому то треба було в один день рішитися, куди піти. Про ніякі військові частини, окрім дрібних комендантських та охоронних сотень, поза Києвом ніхто не знав, тому кожний шукав якогось цивільного заняття. Деякі старшини, як Мельник, Черник, Сушко, Чмола, Кучабський, Матчак рішили остатись в Києві, щоб в центрі приглядатися новій владі і бути в курсі справ та інформувати тих, які поїдуть на провінцію. Богато поїхало до своїх знайомих до м. Сквирі, Білої Церкви, Таращі, Каніва, Верхне-Дніпровська і др. Стрільці з Наддніпрянської України розіхалися домів, забравши частину Галичан зі собою, старші віком стрільці Галичани відіхали більшістю в Галичину, а більшість старшин і стрільців осталась по роззброєнню в казармах, не знаючи, куди дітисся. Тимчасом ходили вісти, що Німці хочуть вивезти Галичан під конвоем в Австрію, а рівночасно повернули деякі інтелігентні стрільці з сіл, де хотіли учителювати, та мужики їх прогнали, мовлячи: Ви спровадили Німців, ідіть собі також до них. Це мало поганий вплив на оставших стрільців і вони почали шукати заняття в самім Києві, щоб лише забратися з казарм. Якраз тоді при Штабі Української Авіації потрібна була охорона, куди прийнято було більш 150 стрільців та старшин: сот. Мареніна Мирона, як к-ра охоронної сотні, хор. Сташинського та хор. Грицькова, як к-рів чет. Стрільці ті служили як нанята охорона літаків і аеродромів на Печерську та Волинському Посту аж до серпня 1918 року, коли командування Укр. Авіації, боячися держати під боком заклятих ворогів золотопогонників, рішило розпустити цю сотню. Вона більшістю приїхала до Запорізького Корпусу. Деякі стрільці, особливо промисловці, як шевці, кравці попереходили в сердюцькі полки, за що прочі стрільці оминали їх як зрадників і шпівнів.

В той час у Києві на вул. Прорізній було пристановище української партії «Самостійників», яка бачучи, що багато стрільців шляється по городу, шукаючи заняття, почала вербувати їх в Запор. Корпус. Члени цієї партії розказували стрільцям, що поза Києвом є ще «Бригада Натіва», яка розміщена в Мелітополі та Александрівську, стоїть за самостійність Української Держави, не признає гетьмана і Німці бояться її роззброювати. Цєю вісткою захопилися деякі старшини і сот. Андрух з бунч. Савойкою вибралися в Александрівськ для провірення цих вісток. К-р 2-го Запорізького полку от. Болбочан, до якого удався сот. Андрух з бунч. Савойкою, прийняв їх дуже радо і вислухавши історію про роззброєння С.С. і причини, які викликали його, сказав, що Запорізький Корпус офіційально визнає гетьмана, але козаки Запор. Корпусу ставляться до гетьмана ворожо, а лише щоб оминуть роззброєння і щоб можна було існувати, погоджуються з тим, щоб зараз визнати гетьмана. От. Болбочан обіцяв, що дозволить стрільцям утворити свій курінь при 2-ому Запор. полку, а навіть виділить з С.С. окремий полк, оскільки їх буде багато.

З тими інформаціями сот. Андрух вернув у Київ і передав їх оставшим стрільцям і старшинам. З Києва виїхали в 2-гий Запор. полк з сот. Андрухом сот. Загаєвич Микола, хор. Кичун Іван, хор. Вирвіч, сот. Ро-

гульський Іван, хор. Бак Іван, хор. Борис Франц, хор. Стефанишин Володимир, хор. Харамбура Роман і др., а також біля 170 стрільців.

Всіх прийняв от. Болбочан з радістю до 2-го Запорізького полку. За той час скрізь по залізницях влучилися стрільці, шукаючи собі місця і деякі попадали і в Александрівськ, де почав їх збирати при 2-ому Запор. полку бунч. Савойка Володимир, а опісля хор. Осип Вудкевич. З новоприбувших стрільців утворено дві піші сотні, одну 125 стр., другу 100 стр. з тим, що друга мала ще доповнюватися новоприбуваючими. Першу сотню т. зв. бомбометну (звалася так лише про форма для поповнення штатів полку) передано сот. Загаєвичові Миколі зі старшинами: сот. Андрухом, хор. Стефанишином і хор. Василюком, другу сотню т. зв. 10-ту передано сот. Рогульському зі старшинами: хор. Вирвічом, хор. Борисом, хор. Кичуном і хор. Баком і приділено її до 3-го куріня 2-го Запор. полку. Решта піхотних старшин С.С. осталася або на посаді підстаршин в стрілецьких сотнях або стрільцями. Гарматчиків С.С. дозволено збирати окремо хор. Вудкевичові, а кулеметчиків хор. Купранцеві.

Запорізький Корпус почав своє існування ще з перших часів українізації російської армії. В Києві формувалися тоді полки: 1-ий Республіканський ім. гетьмана Дорошенка, ім. Наливайка, кінний полк ім. Костя Гордієнка, 3-ий Гайдамацький полк та Запорізький полк. Полки ці формувалися переважно з свідоміших салдатів, прибуваючих з фронту у Київ, а також поповнялися учасниками українських військових з'їздів у Києві себто свідомішими укр. старшинами, які особливо піднесли вартість цих полків. Безперечно, що в полках тих було багато всякої київської наволочі, яка шукала лише захисту і квартири при полку, а навіть набралася там богацько большевицьких провокаторів, навмисне присланих з Петрограду для того, щоб вести агітацію і розклад в тих полках. Большевицькі агітатори зробили своє і підчас наступу большевиків на Київ багато козаків з тих полків зрадницьки перейшло на їх бік. Та всетаки залишилася краща частина вірних синів України, які билися на вулицях Києва і відступали з Центральною Радою на Коростень. Командував тоді тими розбитками генерал Присовський і під його проводом полки 2-ий Запор. і 1-ий Республіканський взяли в сильних боях Бердичів, підчас коли Німці доходили щойно до Чуднова Волинського в 30-ти верствах на Захід від Бердичева. З огляду на те, що полки були малі, утворено з усіх давних полків куріні, а навіть сотні, злучені в полки: 1-ий Запорізький ім. Дорошенка полк, 2-ий Запорізький полк названий опісля полком Болбочана, 3-ий Гайдамацький полк і кінний полк ім. Костя Гордієнка. Утворено ще інженірний полк, авто-панцирний дивізіон, зложений з 8-ми панцирних автомобілів і авіаційний відділ.

Ці всі полки були зведені в бригаду ген. Присовського, який після приходу в Київ був назначений командантом м. Києва, а бригаду передано от. Натіву. Отаман зі своєю бригадою відійшов з Києва на фронт і продовжував разом з Німцями дальше операції проти большевиків. Бригада відзначилася під Полтавою, Ромоданом, а опісля її перекинули на полудне в Таврійську губернію, де вона загналася за большевиками аж під Сімферопіль, звідки відтягнуто її на відпочинок в район м. Александрівська, що над Дніпром нарівні з островом Хортицею, осідком старої Січі та в район Мелітополя.

Присяга новобранців С.С. 18.IX, 1919 р. в Староконстантинові. Напереді стоїть Гол. От. С. Петлюра

— відзнаки півсотенного, себто наймолодшого старшини в сотні.

Козаки були одягнені в звичайні салдацькі мундури, старі, подерті, mimo того, що убрання по військових магазинах було ще подостатком. Постачання в полку було поставлено досить погано, через що нашим стрільцям довелося неодному піти в шпиталь на цингу, або тікати з полку через погану їду та невіплату платень по три-чотири місяці.

Стрільці приїжджали в 2-ий Запор. полк щоденно по 10 до 20 так, що сотня Рогульського скоро доповнилася до 150 стрільців.

Якраз в той час перебували в м. Александрівську н./Дн. Галицькі У. С. С. під командою сот. Микитки. В С. С. було чимало стрільців від

2-ий Запоріжський полк, яким тоді командував тимчасово полк. Сільвавський, перейш в село В. знесенку біля Александрівська, де і зараз живе чимало потомків старих Запорозжів. 2-ий і 3-ий полк, до яких приділено С.С-ів, складався з чотирох курнів, двох скорострільних сотень «Максима», кінної сотні, пішої розвідки, бомбометної сотні і інженірної сотні. Першим курнем командував кур. Зілінський, другим Дубовий, третім Федорів (опісля Сушко), четвертим кур. Зільницький, кінною сотнею сот. Римський-Корсаков, бомбометною сотнею сот. Загаєвич, інженірною сотнею, яка була разом і резервою, старий полковник Любимський. Начальником постачання був полковник Василів. Відносно других полків Запоріжського Корпусу командний склад 2-го Запор. полку числився найкращим і найбільш свідомим національно, та в сути рчі багато старшин попало там випадково і лише шукало нагоди, щоб переїхати до Денікіна в Новочеркаск, або до української справи відносилися зовсім пасивно. Всіх старшин на посадах в полку було бля 120. Козаків в полку в час нашого приходу було на загальнім стані приблизно 1.600. Козаки були переважно бувші салдати українських полків російської армії. Матеріал безумовно кращий, мзло здеморалізований, а находилися і студенти, які спільно з так званими козаками старшинами, т. е. старшинами на посаді козаків, піддержували духа. Сотні були дуже малі чисельно від 50 до 90 козаків і дисципліна, як на тодішні відносини, була досить велика. Команда була «капканізьська», себто переведена з російської на українську мову. Славні минулі бої звязали з собою старих Запорозжів, а молодих новобранців заставляли поважати старих товаришів.

Взірцем в полку під кожним зглядом була сотня пішої розвідки, убрана в каски (шоломи) і однострої, а зложена почасті з Галичан — бувших полонених. Давні старшини були одіті в захисні однострої з синіми лямпасами на штанах і золотими нашивками на лівому рукаві, по посаді починаючи від одної нашивки

У.С.С., які з Одеси утікали до Києва до С.С., себто дезертирували і тепер при стрічі такого С.С. жандармерія У.С.С. арештувала і віддавала своїй команді, а далі під полевий суд за дезерцію.

Це попусвало дружні відносини між У.С.С. і С.С., які прганяли У.С.С-ів, коли ці приходили арештувати. Mimo того багато стрільців з У.С.С. і Українців з австрійської армії дезертирувало до Гайдамацького полку Костя Гордієнка і др. ради тої свободи, яка була по

Гол. От. С. Петлюра зі старшинами С.С. в Староконстантинові 18.IX. 1919 р.

тих полках, часто ради грошей (150 карб. в м.), забав, звичаїв по полках та тих пестрих костюмів і оселедців, які носили, Гайдамаки.

Дня 18-го мая 2-ий Запор. полк святкував велике свято, а іменно ставлення залізного хреста на острові Хортиці на місці, де стояла церков старинної Запоріжської Січі. В прияві цілого полку і штабу Запоріжської Дивізії після відправленого молебня закопано залізний хрест на скелі, що в самому північному кінці острова Хортиці. Після того козаки і старшини улаштували пир і при оркестрі святкували пам'ять старих Запорозжів та воскресення вільної України з новими Запорозжями. Стрільці брали участь також, однак лише одна сотня Загаєвича та Рогульського була в службі. Цілий час побуту у Вознесенках, як стрільці, так

і старшини С.С. держалися окремо від старих Запорожців і якимось тяжко було зжитися одним з другими. Сотника Рогульського прийняв командант 3-го куреня за большевика і казав, що С.С-ів треба роззброїти за те, що вони большевики. Даремні були пояснення і докази. Богато старшин особливо таких, які ладилися в дорогу на Дон, дивилося на С.С-ів, як на ворогів і австрійських шпівнів, які заробляють гроші на Україні. Другі старшини були байдужі до С.С., а лиш маленька частина, як кур. Дубовий, кур. Зільницький, хор. Авраменко ставилися до С.С. прихильно, як до дисциплінованого, карного та національно-свідомого війська. Ці недружелюбні відносини доводили до того, що стрільці за жадну ціну не хотіли бути в других сотнях окрім стрілецьких і просто ненавиділи старшин 2-го Запор. полку. Стрільці зложені виключно з Галичан жили цілий час окремо від козаків решти сотень і частин. Бували випадки, де, як прим. кацап полк. Любимський відзивався до стрільців «ви австрійська дрян» і т. д. та бештав півсотенних С.С. за те, що не виють «брати під козинок» по російськи. Ніякі скарги до от. Болбочана не помагали, бо він сам боявся, що коли буде держати сторону С.С. і поводитися з ними як слід, то більшість старшин повстане проти нього, а 2-ий Запор. полк — це була основа Запорізької Дивізії.

При кінці мая весь Запорізький Корпус перекинено в район м. Славська і м. Ізюма, Харківської губ. недалеко річки Донця. Запор. Корпус підчинено командантові германського корпусу, який мав охорону границь в межах харківської губернії. Січові Стрільці після роззброєння чули до Німців велику ненависть мимо того, що кожний був переконаний, що, якби не Німці, які перші признали Україну самостійною державою, заключили з нею мир, то ще довго Европа не зналаби нічого про існування України. До того часу, як Німці були рука об руку з укр. військом проти большевиків — між одними і другими була велика приязнь, та коли Німці зачали заводити свою господарку на Україні і почали вивозити військові магазини і все українське добро в Німеччину та розігнали Центральну Раду, почалася між одними і другими велика ворожнеча. Були випадки, де стрільці чи Запорожці, стрінувши поодинокі Німців в околицях м. Славянська, потайно убивали їх. Зрештою таке саме відношення до Німців було по всій Україні. Німці зі свого боку дивилися на Гайдамаків і взагалі на українське військо, як на наволоч, яку треба лиш роззброїти, чого однак не вдалося їм зробити. В м. Славянську Запор. Корпус стояв в резерві приблизно до 20 липня. Тут переводилися по сотням звичайні денні заняття, поза якими стрільці живо інтересувалися життям по всій Україні, особливо повстанням проти Німців в звенигородському та тарашанському повіті. Кожний успіх повстанців стрільці радісно витали, а деякі, що стратили віру в похід Запор. Корпусу на Київ — опускали самовільно полк і подавалися в ряди повстанців, де по слухам мало бути чимало С.С. Виявилось, що повстання вибухло на почві невдоволення селян «карательними отрядами», які відбирали у селян награвлене майно і били за це. В цю справу вмішалися Німці, яких зразу всюди били та коли Німці післали більшу силу, повстання ці кроваво подушено, спалено богацько сіл та вивішано багато селян. Там не було ніякої спільної акції, не було ніякої політичної програми, а просто селян парили нагайками, а вони нарешті малими гуртками запротестували і стали збройно боронитися перед «карательниками». Були окремі відділи чисто грабіжницькі, як

прим. відділ Шабельника в районі Білої Церкви, а також чисто большевицькі, які заводили совітську владу в занятих округах. В тарашанському повіті був большевицький відділ Гребенка до 3000 людей при 6-ти гарматах та скорострїлах, які довгий час не давалися Німцям роззброїти, та вкінці частина їх розійшлася, а частина перейшла з Гребенком на Полтавщину, а опісля в совдепю, де дала початок славній Тарашанській Дивізії. Були також такі відділи партизанські, які грабували лиш настїлки, наскільки цього треба було для їх життя. По лісах — як напр. в районі ст. Миронівки був відділ в числі 200 людей Шиленка, укр. есера, який занявся ловлею Німців, псуванням залізниць, грабуванням німецьких магазинів і т. д. і який прилучився до Січового Стрїлецтва підчас походу на Київ.

Взагалі стрїльці пізнали, що туди їхати не варті, бо всеодно повстання при таких умовах нічого доброго не принесе, а лиш причиниться до більшої руйни, бо всетаки у Німців сили достаточо, щоб подавити повстання в трьох чи чотирох повітах. Зі здушенням повстання стрїльці почали резигнувати вже з соціального перевороту на Україні і щораз то більше почали погоджуватися з думками, що самостійність Української Держави важніша, як її внутрішній устрій і в першу чергу треба закріпити ту державну самостійність, а внутрішній устрій поставити на дальший плян. Стрїлецькі старшини дивилися на повстання дуже скептично і переконували стрїльців, що вони повинні остати в сотнях, поки не прийде час зібрати всіх С.С., так як це було в Києві. З Києва приходили вісти, що робляться старання, щоб дозволено зібрати назад полк С.С. Кожний стрїлець тільки й того ждав, що скоро зберуться назад старі товариші і створиться вірцевий полк, здоровий зачаток української армії. Своїми надїями і мислями стрїльці не ділилися зі своїми товаришами полку, які були для них по серцю дуже далекими. Стрїльці вірили, що Запор. Корпус не очиститься від того московського налету і від грабіжників та злодіїв, яких тоді наплодилося дуже багато в полках. При кінці липня Запор. Корпус одержав наказ вирушити до ст. Сватова, звідки пішим порядком мав відійти в старобільський повіт на охорону демаркаційної лінії. Корпус числив тоді загального стану не більше шеститисяч (6000) та всякого майна назбиралося більше як на 15 ешелонів. Маса жінок волочилася за полками і штабами, а безконтрольність в постачаннях доводила до великих надужит та безкарних продажей. Стрїльці, бачучи це, реагували як можна було, за що стягали на себе лиш ненависть.

На ст. Сватово призначено стрїлецьку сотню Рогульського для охорони постачання 2-го Запор. полку тому, що не було другої надійної охорони.

Ще в Славянську з новоприбувших С.С. створено т. зв. «3-ту скорострїльну ватагу», яку доручено сот. Андрухові з старшинами хор. Мельником Федором, хор. Загаєвичем Матвієм, хор. Шепаровичем та хор. Гловою Василем. Ця сотня мала до 220 стрїльців кулеметчиків і піхотинців. Гарматчиків зібралося окремо біля 160, яких з приїздом сот. Дашкевича Романа, командіра батареї С.С. в Києві, передано як 2-гу батарею до гарматного полку. Мимо всяких західів сот. Дашкевича гарматня батарея одержала лиш 20 рушниць і два скорострїли, до яких навіть боялися дати острі набой — мовляв С.С. це большевики. У других батареях було замало обслуги, тому гарматчиків С.С. хотіли розділити по других батареях. (Кінець буде).

Повстання на Брацлавщині

Написав Степан Пекарчук

Настала весна 1919 року. Сонце ярко палало, рідкі плями снігу на почорнівшій землі робились все меншими.

Большевики вступили до міста ще вчора, якраз у великодний вівторок, в кінці березня. Вступили як повні власники і зразу же почали господарювати, забираючи в господарів різне майно та їжу. Тогож таки дня розстріляли: начальника тюрми Сулиму, та полковника Мовчанського з дружиною та дочкою, котрих попереду знасилували.

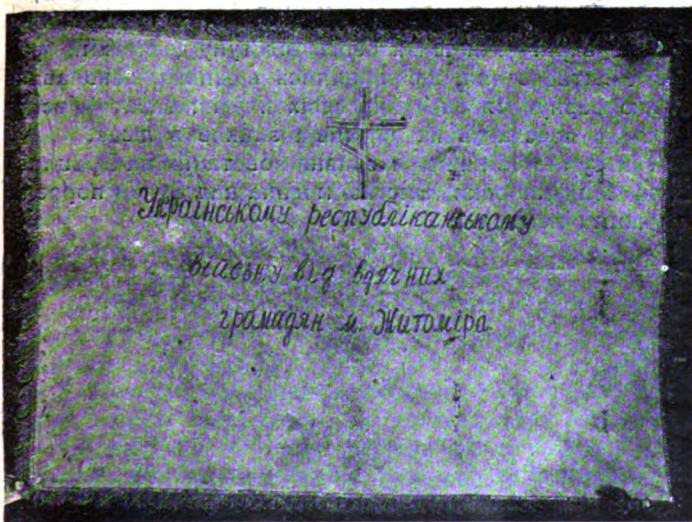
Місто притаїлось, мешканці лякливо проходячи по місті минали площі та широкі вулиці і при зустрічі зі знайомими, рахували чомусь потрібним балакати потайки.

Навіть передсвяточний ярмарок пустував; зіхавшіся зранку селяни, захопились настроєм міста і тікали по домам. Лише Жиди, одягнуті по празниковому, ходили валками по місті, наповняючи повітря своїм криком.

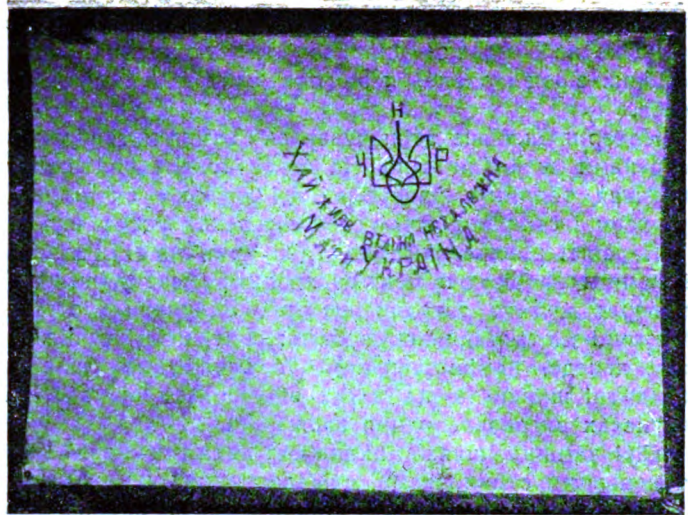
Тими днями я ще готувався до останних іспитів, перед закінченням гімназії і прихід большевиків настільки зворушив мою рівновагу, що я не мав жадної змоги працювати і цілими годинами ходив по кімнаті, міряючи її здовж і поперек великими кроками.

В вечері, ще добре не смеркло, до мене прийшов мій приятель, з яким я вкупі працював в шкільному гуртку Українців.

Сьогодні, каже, зібрання. Вдягайся скоріше, щоб часом не спізнитись. За кілька хвилин, ми уже підходили до будинку, де мало відбутись зібрання, під виглядом родинної вечірки. Перше, що мене вразило і здивувало, що при вході в помешкання, в кімнаті навкруги стола сиділо кілька найповажніших людей міста, було також кілька душ незнайомих і кілька се-

Друга сторона цього-ж прапору.

ЖОВТО-БЛАКИТНИЙ ПЛЮШОВИЙ ПРАПОР, дарований мешканцями Житомиру Корпусові залізно-технічних військ Дієвої Армії У.Н.Р. (кмдт. підполк. Василь Бень) з нагоди заняття ним міста 17. лютого 1919. р. Один бік із синього плюшу, із вигптованим жовто-синім тризубом, монограмом У.Н.Р. і таким же написом у двох стрічках: Хай живе вільна незалежна Мати Україна. Другий бік із жовтого плюшу, на ньому нашитий трираменний хрест із жовтої тасьми, перетканої золотим шихом, низом гаптований шовком помаранчевої краски напис у трьох стрічках: Українському республіканському війську від вдячних громадян м. Житомира. Прапор обшитий кругом золотим гальоном з жовтими тороками, на усіх чотирьох рогах золоті кутасики із срібним ядром; величина 17/86 см. (у відділі вивольної боротьби Музею Н.Т.Ш. у Львові).

лян, але найбільше було молоді наших шкіл: гімназії, технічної та вищепочаткової школи. Всі вони в нетерплячці, крутилися по кімнаті, не знаючи, для якої мети зібрані збори.

Нарешті, зза стола встав один український діяч і, запрошуючи до уваги, в коротких рисах зясував мету цих зборів: «...Ви гарно бачите самі, що робиться в цей час по нашій Україні, не встигли ми на ноги стать, як нові валки чужинців прийшли з новим ярмом... Народ від грабунків зубожів, нищиться, окрашуючи рідні землі своєю кров'ю... Ми мусимо повстати і загальними силами боротись проти навісних нам чужинців... Останні слова промови пробреніли в кутках і замовкли і довго ще все зібрання сиділо мовчки, мов зачароване тою промовою і лише блискучі очі присутніх говорили за те, що робилося в їх душах.

Повстання було вирішено утворити 14 квітня, а до того часу, всі молоді сили присутні мусили завтра же розійтись по селах всього повіту, закликаючи до боротьби зі зброєю в руках, проти непрошеного уряду.

За ті дні, мені з приятелем небіжчиком Лихварем, прийшлося побувати по селах: Грабівці, Сорокодуби, Мачуха, Михайлівка, Шура і Клибаня. Селяни стрічали нас дуже сердечно і з радістю згоджувались прийняти участь, обіцяючи на досвіток 14 квітня, надіслати до міста свої озброєні загони.

Настала ніч з 13 на 14 квітня. Зі всіх боків до міста стали підходити валки селян озброєних: рушницями, багнетами, косами...

З кожною годиною гурти все збільшувались і нетерпляче дочікували гасла, по якому можна було вступити до міста. Коротка весняна ніч тягнулася безконечно. Темрява мовчки ковтала чорні сілюети юрб, від яких, неначе хвилі моря, плили плюскання тихої розмови. Місто спало і його непрошені мешканці не від-

чували того, що лягали спати в останній раз. Лише глибоке небо мовчки дивилось тремтючи мільйонами срібних зірок і знало, кого має завтра прийняти до себе.

Нетерплячка все збільшувалась і нерви натягнутими струнами шарпали тіло. На сході почало біліти. Буг вкрився теплими відпарами, які клубами здіймались до гори і стояли довгим стовпом понад усю річку.

Нарешті в передранішній тиші приплив згук дзвона і за ним, прорізуючи повітря, хапливо вискакуючи один наперед другого заграли ще три. Залунали постріли і вулиці міста вкрились юрбами: свит, кожухів, піджаків, денедє, поміж шапками та кашкетами маячили блакитні шлики, а на косах відклепаних наново та багнетах вигравала рання зоря.

Сріп каміння шляхів вкрились плямами крові, яка тоненькими струмочками стікала в ямки і застигала. В повітрі носились димові хмари з пожару кількох хат і лунали відгуки пострілів, та вигуків натовпу...

Зійшло сонце. Проміння здивовано сквознуло по шляхах і закупалось в калюжах крові. По всіх дорогах, площах, переулках валялися трупи большевиків. Селяни стомлені дорогою та безсонною ніччю, розійшлись по домах і влада всього повіту перейшла до рук повстанців. Як було легко на душі і весело, побачити на варті старого, сивобородого селянина, озброєного з ніг до голови.

В той же день був утворений Револуційний Повстанський Комітет, — як повітова влада незалежної України. Місто з околицями проголошено на військовим положенню і поділено на райони, в котрих охорона провадилась самими мешканцями. В той час я був призначений начальником охорони 8-го району «крепостного валу».

Спокій в місті трівав всего чотири дні. 18 квітня о 10 годині ранку, з Немирова прискакав на змученім коні гонець, з проханням надіслати до немирівських повстанців допомогу, бо з м. Винниці 5-й большевицький полк та кіннота ведуть наступ і що разу посуваються ближче. Одночасно, з другого боку, з м. Тульчина одна з большевицьких частин повела наступ на Брацлав.

З наказу Револуційного Комітету, села розташовані поблизу фронтів, виступили на допомогу збройними загонами, стримуючи наступ ворога.

І знову дзвони загули, скликаючи населення на нараду. Зформувався спішно місцевий загін в кількості 300 людей і вранці 19 квітня, був відправлений на немирівський фронт, по дорозі ще приєднався загін села Шури з 5 кулеметами і 2 гарматами. Тогож дня вечером, другий відділ в 200 людей вирушив в напрямку Тульчина. Окрім того розіслано гонців по всіх селах, аби підіймалися і збройними силами з харчами на тиждень, негайно вирушали до Брацлава.

20 квітня, ще тільки сонце позолотило верхи сто-

літніх лип, котрі стрункими шпалерами тягнуться вздовж шляхів на Брацлав, в далечині, здіймаючи куряву шляху, наближалось військо, а від нього далекою луною розлягалася пісня і наближалась до міста За якийсь час в місто віхали немоз дійсні козаки — загін села Шуровець. Попереду, важко взявшись в бік, їхав старий дядько на білій кобилі, то був небіжчик отаман Левченко з двома синами, кстрі їхали за ним пройшла кіннота, досить гарно озброєна, піхота, а за нею прогуркотіли по шляху три кулемети на возах і гірська гармата. Обоз складався з трьох десятків возів завантажених бабами, котрі везли в горшках повитих мішками: горячий борщ, вареники та іншу страву. Вслід за цим загоном вступило ще декілька загонів інших сіл. Село Монастирське вислало свій відділ з музикою, яка провожала вояків аж на самий фронт. З позиції прибули трівожні вісті: Большевики розбивши Немирівські загони заняли місто і розстрілюють населення. Вирішено виступивші відділи стягнути по цей бік Немирова і окопатися в лісі. Кращої позиції і не знайти; від ліса до самого міста тягнулося чисте поле і не давало ворогові можливості підійти до ліса. На позицію прибуло повстанців понад 4 тисячі; з них 1500 що найменше гарно озброєних. Окрім того в гарній допомозі ставали, доки вистарчило набоїв, 18 кулеметів та 3 гармати. Ворога налічували до 800 людей.

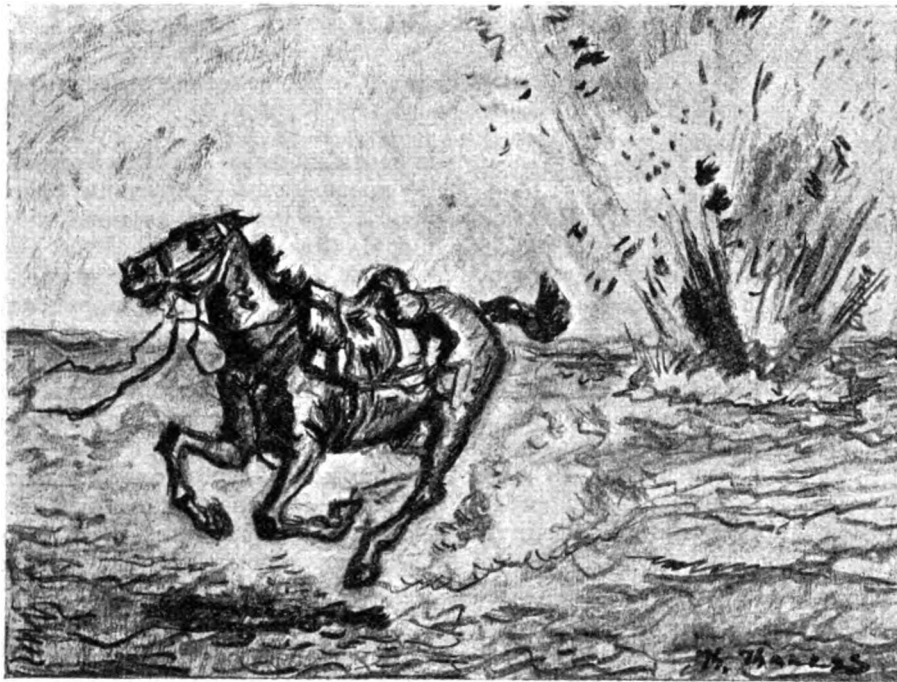
В цей час, коли провадився бій під Немировом, зпід Тульчина прибули відомости, що большевики розбиті і відступили в м. Тульчин. Повстанські сили, які були там, розіхались по домах, залишивши під Тульчином, на Нестерварській горі залогу в 300 людей молоді, що і пошкодило щасливому ходові повстання, яке закінчилось так катастрофічно. Відступивші розбиті сили большевиків, отримавши 22 квітня допомогу зі стації Вапнярки, розпочали новий наступ і зломавши опір нашої залоги, яка значно поріділа, стали зближатися до Брацлава. Відомости про зближення збоку Тульчина большевиків зворушило фронт; повстанці почали відступати; покинувши ліс вибились на чисте поле і несучи великі страти в своїх рядах, спішно стали відходити до Брацлава, де і зупинилися для нового бою над Бугом.

О 4 годині дня 23 квітня, до міста вскочила большевицька кіннота і захопила владу в свої руки.

Піхота, розташувалась по той бік річки, кулеметним та рушничним вогнем, почала обстрілювати тил повстанців. Розгублені козаки, кинулись вздовж понад річкою, вкриваючи шлях свого відступу десятками трупів. Рештка селян, що лишилися в живих, закопавши зброю, вернулись знову до своїх плугів; багатож вступило до повстанських загонів і зникло в лісах.

Так сумно скінчилося славне повстання на Брацлавщині. Минули роки. Висока могила над Бугом поросла гнучкими лозами.

Граната.

Рис. І. Іванець.

З листків слави 4. золочівської бригади

написав С. Гайдучок

В перших днях серпня 1919. золочівська бригада станула штабом в Проскуріві, а полки піхоти та артилерія рушили на Староконстантинів і обсадили лінію Бужка, захоронюючи Проскурів від большевиків.

Хоч ворог подався на Староконстантинів, то захопони треба було. Проскурів все стояв перед небезпечною обстрілу ворожими панцирними потягами. Вони й не довго дали на себе ждати.

Здавалося, що частини бригади заведуть в боротьбі з цим родом збруї. Вониж тут вперше з ними стрічались і то серед нових обставин. Перший ворожий панцирник, забраний колись на Дієвій Армії (з того титулу по його здобуттю зголосили частини Дієвої Армії до нього свої претенсії), підїзджав на своє лихо в напрямі Проскурова. Як тільки стежі його появу зголосили, вибрався його сплювати поручник Сайкевич з 7. полку з кількома стрільцями. Полями-житами дістався до залізничного шляху й ручними гранатами зірвав шини позаду панцирного потягу. Артилерія і осьмий полк стали його кропити огнем. Обслуга панцирника вскорі зістала броневик з машинними крісами і гарматами.

Здобутий панцирник охрестили «Золочівка». В два дні пізніше мав змогу і 8. полк бригади пописатися.

Наблизвся модерно збудований панцирний потяг «Комуніст». Негайно пішов полк розстрільною на нього і закопався яких 400 крсків від нього, а артилерія СС., що то цілий час була в приділі бригади, та батарея 4/4 почали вогонь зпереду і ззаду панцирника. Цілу днину тревала завзята борба. З обох сторін ревіли

гармати і такали машинні кріси. Панцирник мав відважного начальника, що стояв на платформі машини і наганяв вояків направляти шлях під охороною огню. Та це не помагало, бо артилерія розбивала його стрільцями все в новому місці.

Полк вислав сільського хлопчину з пропозиціям здатися. Залога панцирника це відкинула.

Аж в глуху ніч опустила залога панцирник, який таки дістався в руки сегого полку. Команданти обох полків сотник Іванів і сотник Газдайка могли собі взаїмно граїтулювати.

Другий панцирник названо «Галичина». В обох панцирниках було 22 машинні кріси і 5 гармат. Все те забудоване у вежах.

З воєнного гумору.

Пізною нічю в 1919 р. опинилися ми в Райгородку. Кольона станула, як звичайно, по правому боці дороги.

Чую, що на кінці кольони якесь замішання. Йду туди. Мене минає штаб бригади.

Ого! певно вже буде «ніс», думаю собі. Але нічого. Доходжу до кінця кольони, питаю, що там було.

Надїхав пан отаман, а кухня стояла по лівім боці. Отаман питає — чий то віз тут стоїть? — Ну... То не віз, а кухня — відповів я йому, — каже санітар-Жид, — він більше вже нічого не казав.

Отаманщина

Написав Михайло Серета, полковник Армії У.Н.Р.

Отаман Семесенко

Для арештованого отамана Семесенка місця в двох арештанських вагонах при штабі Дівої Армії не знайшлося: вагони, як шотландські бочки оселедцями, були начинені в'язнями з низу до гори. Для нових в'язнів прийшлося пристосувати товарний вагон, в який і запросили на мешкання: отамана Семесенка, двох Жидів-комуністів Шустера Мойсея і Вайсберга Ісаака і большевицького агента з Москви Володимира Булгакова.

Отаман у всьому любив порядок: тогож дня він розмежував територію вагону між своїми колегами, призначивши кожному для оселі кут і склавши чергу, кому і в який день стежити за чистотою вагону.

Треба було дивуватися тій згоді і ввічливості, що панувала між людьми різної національності і різних політичних переконань. Певно ніхто з Жидів не повіривби, коли не бачивби на власні очі, як герой недавнього Проскурівського погрому сьорбав з Жидами з одної миски зупу, яку отамани прозивали брандохлистою, ділячись з ними останнім кавалком хліба.

Літні дні здавалися для в'язнів такими довгими, що вони вичікували ночі, як тої небесної манни. З нудги і розпуки між отаманом Семесенком і Шустером виникали дебати на різні теми з пережитого часу.

Пригадую одну з таких розмов.

Перший заціпив отамана Шустер, учень матуральної кляси Рівенської реальної школи, начитаний і розвинений.

— Мене дивує одно явище — казав Шустер. — Прошу вас звернути увагу на зовнішній вигляд сучасного нам українського представництва: один в жупані дивного викрою і в штанах — шириною в Чорне море, другий у каптані з вильотами і вишиваній сорочці з кольоровою стрічкою, третій у селянських капцях на босі ноги та діравій свитині. Цікаво довідатися, кому потрібна ця маскарада. Українська інтелігенція, як і інші, засвоїла європейську культуру; ніби їй випадало засвоїти і той зовнішній вигляд, що ріднить інтелігенції всіх націй. Проте я бачу щось іншого. Я розв'язую це питання так: правдивої української інтелігенції у нас бракує. Замість широкого світогляду та ідейного скарбу в голові українського

представництва — пуста Торічеллі. Цю пустку воно й окрашує тим екзотичним одягом, що кричить про нього: — Подивись на мене, хіба я не щирий Українець.

— А мене дивує інше явище, — спокійно відповів отаман. — Я не посідаю високої освіти, однак теж дечому вчився, дещо читав і бачив. Прошу з'ясувати мені, чому незалежна Україна застрянула Жидам перек горла? Чому більшість чекістів в Жидів? Всі комуністичні організації в жидівських руках. Політкоммами в совітських військах — в більшості Жиди. Я маю докази, що жорстока лють, знущання, глузування, які учинено над моїми полоненими, були жидівського походження.

Дебати кінчилися тим, що Шустер тремтячим, як у молодого козла, тенором, затягнув:

— Зоре моя вечірняя!

Другого тенора забрав отаман. Вайсберг густим басом, як столичний протодіакон на архієрейській службі, заглушив їх обох. Булгаків не співав. Насупившись і склавши на грудях руки, як то робив Наполеон, він бігав широкими кроками по вагоні з одного кута в другий і голосно деклямував:

— Судьба іграє чепуком.

Ана завістліва, всегда...

Своїм зовнішнім виглядом отаман Семесенко складав враження спокійного, урівноваженого і поміркованого чоловіка. Середнього росту, блондин, з холодними сіро-блакитними очима, з чесними рисами обличчя, стрункий і чемний у розмові, — він певно користувався серед жіноцтва широким кредитом. Були на ньому вишивана шовкова сорочка, підперезана осетинським ремінцем, сині галіфе з генеральськими лямпасами, лякерові чоботи, на голові — чорна смушева шапка. Його психіка цілком відповідала його ролі отамана, яку він одержав (з його слів) з ласки сорокамільйонного українського народу.

— Я — нерв, — казав він — українського організму. Тому я, як ніхто, відчуваю гостро його бажання, стремління, потреби, наміри. Моя воля, то воля нації, і право судити мене за мої вчинки належить безпосередньо українському народу.

Пізніше ця *mania grandiosa* набула в ньому загрозу для Уряду форму.

Він мав незвичайну енергію і рішучість, не визнавав ніяких авторитетів, включаючи сюди і авторитет С. В. Петлюри, не вважав себе зобов'язаним перед кимнебудь здавати звіт за свої вчинки, мав природний дар військової гіпнози, що підпорядкувала йому козаків, як німих рабів, які готові були на його заклик кинути за нього в огонь і воду.

Інколи запитуєш себе, яким обставинам вдячна Україна, що мала в 1919 році нечуваний в історії врожай на отаманів? Певно з давніх історичних часів наші степи наситилися дикою татарською відвагою і буйним запорожським завзяттям. З першим революційним дощем вийшов зпід землі парною оцей насичений хміль. Упилася ним повстанча молодь і ну — виписувати коники по татарському і запорожському звичаю.

Прапорщик російської служби — отаман Семесенко за часи Центральної Ради знаходиться в Полуботківському полку, що був розташований в Києві. За гетьмана він зникає з очей історика до часу, коли Директорія подала заклик до повстання. Семесенко повстає на Полтавщині і формує з повстанців Залізний Загін, з котрим захопив Лубни, де оголосив себе начальником залоги. В Лубнах він попередив жидівську делегацію:

— Справа йде про незалежність держави. Коли маєте охоту творити опір, вирізує вас всіх без винятку.

Його загін мав 3—4 десятки повстанців і в різних часах і місцях міняв свою назву: то Залізний Загін, то Чорні Гайдамаки, то Низовий Січовий Курінь, то Брацлавсько-Гайсинський Курінь, остання назва — Кіннота отамана Дорошенка.

Відступаючи під натиском червоних сил з Лівобережжя на Правобережжя на кожному постою він захоплює ініціативу в свої руки і провадить оперативну працю незалежно від штабу Армії і волі Директорії.

Зпочатку лютого 1919 року він прибув в Проскурів, де мав розвернути свій загін в бригаду. В Проскуріві він і набув широку світову славу, як організатор жидівського погрому.

Про цей погром він так оповідав:

— Проскурів я вважав поважним стратегічним пунктом на випадок відступу штабу Армії і Директорії з Вишніці і Жмеринки. На мов здивування, місцева влада складалася з людей, які не відповідали своєму призначенню і серйозності менту. Їх легковажність дала місцевим большевикам широкі можливості агітувати навіть у військових частинах. Моя розвідка донесла мені, що моїх людей спиняють на вулицях невідомі Жиди, прохаючи передати такому то козаку, називали прізвище, пакунок. Козака з таким назвиском не знаходилося, а коли розгортали пакунок, то знаходили большевицьку літературу. Місцева влада свого дочекалася: 14 лютого большевики збройно виступили проти Директорії, загрожуючи її представникам і війську, а головне мені в Проскуріві. Не довіряючи місцевій команді, всю ініціативу подавлення цього повстання я взяв на себе. Я мав такі міркування: знаю з досвіду, що Росіяни і ми, Українці — хоробрі і добрі вояки, алеж на підпольну агітаційну і організаційну партійну працю не надаємося. Таким таланом визначається одна жидівська нація. Цю працю на користь червоних вони провадять з тим розмахом, що у нас не знаходиться сил побороти її. Подруге, війна на слъози не вдаряє; методи її назавше виключають і серце і жалі і слъози. Большевики стали на правдивий шлях, коли оголосили свій терор, якого ще не зазнавали люди на білому світі. Або, або... Большевицькі методи у нашій боротьбі єдині і для нас, для нашої перемоги. Просякнутий такою вірою, я, признаюсь, наказав вирізати місцевих Жидів до щенту. Я мав цим терором попередити все жидівське населення України, що їх теж чекає ця недоля, наколи вони не кинуть своєї праці в рядах наших ворогів. Цим актом я мав вплинути і на Петлюру, який намагався і подолати ворога і не пошкодити його здоров'ю. Мене обвинувачують в антисемітизмі. Дурниця! Шустер і Вайсберг тепер мої добрі приятелі. Додаю, погроми — мій тактичний маневр на полі бою. Преса чорнить мене, як бандита. Населення Проскурова ствердить: ніодин Жид не поскаржиться, що його ограбували мої люди. Преса навіть не уяв-

ляє собі і тієї дрібниці, що наколиб я був дійсно бандитом, то награбувавши грошей, певно давно кудись зникби і живби, як у Бога за пазухою, а не чекавби на себе ворожої кулі. Така моя правда: в Проскуріві я визволив Директорію і Армію від трагічної несподіванки. І що було мені в подяку? Не пригадую собі тепер, але здається мені, що на другий день представники Міської Думи закинули мені, як я посмів проляти на вулицях кров. І смішно мені і гірко! Жалкую тепер, що тоді я обмежився лише слідством, а не розстріляв їх на місці. А була така думка. Хіба розуміли ці шпаки (дослівний його вираз), що то є війна і де кінчаються її межі. З Проскурова я мав вихати в запілля ворога, аби глушити його ззаду. У Кам'янці, де я мав підготувитись до цієї подорожі, я несподівано був заарештований з наказу Петлюри. Понизивши голос і зирнувши на двері, чи хто не прислухується за дверима, він додав:

— На наше безголов'я, провід над військом забрала людина, яка намагається догодити і соціялістам і правим, селянам і поміщикам, Жидам і Європі. Коли людина позбавлена своєї волі і спирається на волю юрби, — карта його на таку величну ставку, як визволення Нації, напевно буде бита. Коли Бог допоможе мені позбутися оцих кайданів і вийти на волю, я знайду сили перебрати на себе верховну владу і щасливо закінчити боротьбу. Я навіть у своїй думці не можу припустити, що Петлюра мене розстріляє. Уявіть собі, померти так безславно, чорт знає де, прийняти смерть від руки невідомого ката.

Він боявся смерті. Одної ночі у вагон увійшли сотники Ковієнко і Стрижак і, тримаючи в руках са-

мопали, сказали:

— Просимо отамана до полковника Чоботаріва на допит.

Отаман зблід, затрясся і рішучо відповів:

— З вагоном я не вийду.

— Чому?

— Ясна річ, що ви мене розстріляєте.

Пів години доводили йому сотники, що він помиляється, проте його не переконали. Погодилися з ним, аби до Чоботаріва його провозало з ними все населення вагону.

С. В. Петлюра наказав перевести слідство над отаманами в короткий термін і винуватих покарати по всій строгості закону. Отаманів перевезли до Кам'янця і розмістили у місцевій в'язниці. Слідча комісія майже закінчувала зарядження Головного Отамана, коли несподівано Проскурів захопили Денікінці. Комісія розбіглася і Семесенко опинився на волі. З вірними йому козаками він прибув до Галичини, під прізвищем отамана Дорошенка. У Галичині одружився, перезимував, відпочивши від тих невигод і клопотів, що перетерпів після Проскурова. На весні 1920 року, почувши, що в Могилеві полковник Удовиченко формує 3-тю Залізну Дивізію, він вирядив до нього свого адютанта Литваківського з пропозиціями своїх послуг. У 3-ій Дивізії він залишався щось недовго. Розвернувши свою сотню у загін імені отамана Дорошенка, він знову розпочав бойові акції, незалежно від Уряду і штабу Дієвої Армії. Штаб Армії дав зарядження про його арешт в зв'язку з проскурівською подією. Отаман про цей наказ провідав і, скликавши загін, сказав:

— Маєте, хлопці, розійтись, куди хто хоче. Я відїжджаю за кордон, де маю роздобути грошей і зформувати армію, з якою ролю Головного Отамана пе-

реберу на себе для вашого добробуту і на користь нашої Батьківщини.

Чекайте на мене.

За Коломиєю на чеському кордоні його заарештували і привезли до Чорткова, де і увязнили. Полевий суд виніс йому смертний присуд.

Помер він не так, як вмирають люди твердої волі і сильні духом. Коли охорона штабу Дієвої Армії вивозила його на розстріл в Чорткова у поле, він галасував і брикався на возі, як той кабан, котрого

колять. Його хотіли приставити до скелі, однак на це положення він не давався: кидався на сторожу і, піймавши когонебудь, стискав його такими залізними обіймами, що не знаходилося фізичної сили його одірвати. До світанку бідувалася охорона, намагаючись приставити його до скелі; нарешті повалили його на землю і забили лежачого.

...Можливо, що при інших революційних обставинах Україна малаби свого Мусоліні в постаті цього залізного диктатора.

Земля Їм пером!

25 тисячів українського вояцтва, що перейшло 20-го листопада 1920 року через Збруч, опинилосся в концентраційних таборах в Тухолі, Александрові, Щепюрні, Каліші, Ланьцуті, Пикуличах, Вадовицях. Табори не були упорядковані і забезпечені паливом. Була сувора зима, а до неї — брак теплого одягу. Від цих матеріальних злиднів та епідемічних недуг, більшість вояків знайшла відпочинок «їдіже ність печали». Решта, що залишилася живими, виявила велику на свої сили жертвенність, і збудувала над поляглими два пам'ятники: один на цвинтарі у Щепюрні; другий в Ланьцуті.

В Щепюрні — з граніту, чорного кольору, на якому накреслено слова: «Тим, що вмерли, але не зрадили України, Українська Армія» 1923 року.

На другому боці:

»Pro Ucrainae libertate mortuis« MCMXXIII.

В Ланьцуті пам'ятник білого кольору. До цих німих пам'ятників треба дещо додати. На цих цвинтарях поховані і наші видатні військові вожди, як генерал Пилькевич — командант кордонного корпусу, генерал Никонів — командант запасових військ, генерал Гудима, педагоги, як директор таборової гімназії імени Т. Шевченка — Богдан, поети, малярі, та інші видатні люди. За десять років і могилки над ними позападали і хрестики позгиналися. Та всі ми і пам'ять маємо чоловічу, коротеньку. Отже треба булоб орга-

нізаціям, що мали взяти на себе догляд за цвинтарями, скласти опис могилок та подати коротенький життєпис, принайменше про видатних наших людей, що спочивають на цих кладовищах.

М. С.

В горі: Український цвинтар в Ланьцуті.

В долині: Український цвинтар в Щепюрні.

По болотистих дорогах.

Рис. І. Іванець.

О. Бабія

Вас бачив я в останню мить

*В понурий день на сірий мур
Імла стелила сірий килим,
Як вас вели по днях тортур
Прощатися зі світом білим.*

*Вас бачив я в останню мить:
Шпалір, когорти і батнети...
У снах моїх все буде жить
Ваш усміх ув обличчі смерти.*

*Із келії тюремної,
Де юність втратили ви кращу,
Під сміх юрби шаленої
Ви йшли на смерть за волю нашу:*

*„Стріляй! Живе хай Україна!“
Тут грянули громами кріси...
Кинджалом блиснув сміх гиен,
Розкрила вічність занавіси.*

*І другий так... На снігу кров...
Два трупи обнялись руками;
Рве волос батько сивголов,
Божеволіє скорбна мама...*

*Упав, упав до вражих стін
Наш авангард святої битви.*

— — — — —
*Прийміте пісню цю на гріб,
Мо замість квітів і молитви!..*

Слідом санітарної служби в 4. золочівській бригаді

Написав Ст. Гайдучок, б. сан. поручник УГА.

(Докінчення)

І знову непосидючий Мантуляк зробив в нашому розміщенні зміни. Я перебрав лазарет, Маковський 4. гарматний полк, відсильну точку Рижий, ІХ курінь Савчак. Дезінфекційну кольону злучено з лазаретом. Сам лазарет перенісся до дерев'яного бараку в Куровичах так, що всі хорі мусіли лежати разом. Помістити його в порожньому дворі, не дозволив стаційний командант сотник Строцький. Плянувалася помістити лазарет в Ляшках королівських в дворі, в якому пороблено відповідні адаптації, а до Глинян притягнути хірургічний шпиталь. — До зреалізування цього однак не прийшло, бо події на фронті склалась нещасливо і бригада мусіла подаватися назад.

Від відвороту в маю до переходу за Збруч.

Ті сталі урядження були по день 19. мая. Потім наступив дальший відворот (я дістав був приказ податися з лазаретом до Станиславова і за Дністер. Приказ вже в дорозі змінено), а лазарет як такий перестав фунгувати.

Майно спаковано на підводи, а виділено лише 6. підвод з малою аптичкою. Цей відділ носив назву перевязочного пункту, а сповняв службу відсильної точки. Цей перевязочний пункт був все в постою ширшого штабу бригади. Бригадний лікар був при самій команді. До перевязочного пункту були приділені: Рижий, Гайдучок, Шніцер і сестра Шустер.

Через цілий час відвороту аж в Чортківщину давався відчувати брак якихнебудь шпиталів, кудиб можна було відсилати хорих. Ранених було обмаль. Хорих відсилалося до Бережан, переглядаючи їх побіжно і даючи їм по австрійським зразкам, якщо горячкували, діагнозу: status febrilis, себто «що воно є, не знаю, але може і плямистий тиф.»

Вищі команди не дуже то були приготовані на відворот, про що свідчить хотьби такий факт. Бригада задержалася в Перемишлянах, де була полева лічниця П. Г. К. Ніхто з лікарів ні медиків не одержав наказу остати з хорими. Шпиталь, вибираючися, передав їх 4. бригаді. Бригада евакуувала до 70 ранених і хорих, а 62 хорих тифом і 15 ранених остало під опікою двох сестер, Польок і двох санітарів Поляків. Очевидно опіка була така, що заки останній курінь опустив Перемишляни, хорі розбрилися та валялися по вулицях і під мурами.

В часі відвороту частини бригади кватирували по селянських хатах і це спричинило збільшення пошести плямистого тифу. Колиж бригада опинилася в районі Чорткова, прийшов такий характеристичний наказ з Начальної Команди: «Тяжко хорих зіставляти під опікою громадських комісарів». Не подумав ніхто в Начальній над тим, щоб запасні лічниці, що стояли розташовані по ріжних селах, розложити по фільварках. Бригада відставляла своїх хорих частинно до Борщева, около

50 держала в приюті, а з походом вперед передала у лічницю в Чорткові.

Поважніший бій мала бригада в наступі під Підгайчиками коло Теробовлі чи не 12. VI. Ранених відслано підводами до Копичинець. Їхнє число доходило до 20. Одного поручника похоронено в Теробовлі. Хибою перевязочного пункту був брак кухні, так що хорим і раненим приходилося часом цілий день бути без харчу.

Дальший бій бригади під Поморянами дав більше сотки ранених. Перевязочний пункт поміщувався в ге-сенських шатрах на схід від села Годів. Серед ранених вражало велике число самоушкодників (Selbstverstümmler), які походили зі свіжо мобілізованих. По австрійському звичаю відіслав я їх з донесенням до бригади — яка відпустила їх домів на лікування! Коли не помилявся, то менше як 20 їх не було. Відсилка ранених була тяжка. Йшла до Тернополя, бо Бережани ще не були ніші. Двох найтяжче ранених залишено з санітарем в Годові, куди що другий день хтось з нас медиків доїжджав. Один виздоровів, другий (хорунжий) ранений в живіт на 7 дні скінчив іза власної необережності (в неприязі санітаря дала йому господиня води).

Останній більший бій мала бригада під Гологороми. Ранених і хорих відсилано до Золочева, а в дні переломання нашого фронту остали всі ранені по ворожій боці, бо санітарі не встигли їх віднести навіть з огневої лінії.

При відвороті, недалеко Тернополя, хорунжий За-ставний доповнив перевязочний матеріал бригадного складу. Довідався, що там залишили на ласку Божу харківський санітарний магазин, поїхав туди і привіз самих перев'язок 4.000 штук. Оповідав, що населення всьо зі складу порозтягало. Ці перев'язки стали нам за Збручем нераз в пригоді.

З лічниць, так як в часі першого відвороту, так і тепер, не можна було користати. Лікар Мантуляк покинув службу в бригаді ще підчас нашого поступу вперед і подався до Дієвої Армії. Його службу поручено мені. З браку лічниць за почином команданта бригади полковника Чмелика утворено лічницю на підводах, а з бригадної валки приділено на це дванацять підвод. Лазарет перебрав мед. Шніцер. Поза відходом Мантуляка понесла бригада ще одну діймаючу втрату. Сан.-шеф корпусу відкомандував мед. Рижого з його дезінфекційним відділом до 7. львівської бригади, в котрій ширився плямистий тиф більше, як в других бригадах.

В початках липня боронила бригада району Біл.-божниць. Лазарет розташовувався в Чорнокінях великих у дворі, маючи зверх 60 хорих, по більшій частині тифозних. Видано стрільцям останне білля, яким розпоряджала бригада (понад 1000 пар). Викупати стрільців і відвувивити не було спромоги, бо позерше, що стрільці були в огневій лінії, подруге був брак дезінфектора.

З останнім відворотом, який йшов поза Збруч, лаза-

рёт оставив під опікою санітарів 35 тяжко хорих в Чорнокінях — виздоровців забрав зі собою.

Збруч переходили ми в ось таким складі:

Бригадний лікар — в заступстві С. Гайдучок, лазарет — Шніцер, 7. полк піхоти — Дмитричко, Савчак, 8. полк піхоти — Заячківський, Савицький, 4. гарм. полк — Маковський, перевязочний пункт — мед. Шененбаум.

Ні ліжок ні ваннів лазарет не віз зі собою за Збруч, бо підводи, на яких їх транспортовано, забрав ще в часі першого відвороту сотник Микитка, хоч бригадна валка мала доволі порожняків. Йому треба було возів на якусь збіжа. Не помогли остороги Мантуляка, що такі річі за Збручем придадуться. Слід також піднести, що Мантуляк виміг при відвороті зпід Львова на бригаді те, що вона призначила для лазарету дійних 5 коров. Велика то була поміч для хорих.

Від переходу за Збруч до розпаду бригади в лютім 1920. р.

По переході за Збруч ще більш невідрадними стали санітарні відносини в бригаді. Відживлення терпіло ізза браку хліба, хоча мяса було подостатком. Відчувався брак хліба і мила. Для хорих не було приміщень, бо місцеві лічниці були переповнені. В Негині в стодолах мав бригадний лазарет біля 70 хорих. Вже в другому тижні переходу за Збруч почався епідемічно поворотний тиф. Поборювати його не було чим, а частини були в безнастанні русі. Колиж 1. серпня опинилася бригада на північ від Проскурова над Бужком, то не могла скористати з купальні і віддушівні в Проскурові, яку zorganizував сан. шеф ІІ. Г. К., бо бригада була віддалена цілих 30 верств, а командант бригади, не маючи резерв за собою, не міг рішитися витягнути з лінії хоч один курінь і післати на віддушвлення.

Переходячи через район Староконстантинова, бригада приневолена була відсилати хорих аж у Проскурів (ф'рою 45 верств), бо не було близьке шпитал в. Там пустив шпиталі в рух д'обродій Ільницький, голова тамошнього Червоного Хреста. По оповіданням виздоровців відносини в цих лічницях не були найкращі. Петлюрівці лежали на ліжках, Галичани на підлозі на сінниках, так з вшами, як і прийшли. Харчі були погані, а кожного по горячі сейчас відправляли до частини. У Проскурові стояв санітарний потяг Др. Баготнера, але корпус чомусь то не міг ним користуватися.

Оставляючи хорих в земській лічниці в Полонному, перейшла бригада в Житомир, а відтак під Коростень. Лазарет остав у Житомері і розташувався при вул. 1812 року в касарнях караульного баталіону. Це було біля 20. серпня 1919 р. Епідемія поворотного тифу не вгавала. Хорих з району Коростеня транспортовано підводами, або привозив їх броневик. Санітарного потягу не було. В бригаді став бригадним лікарем Др. А. Гаврилук, лазарет перебрав С. Гайдучок, Шніцер відійшов до 18 бригади. Маковський захорів на поворотний хиф і на його місце до 4. гарм. полку пішов Тененбаум. Лазарет в Житомері стояв місяць і лікувалося в ньому понад 150 стрільців та старшин. Курінь XII. дістав Левицького, бо Савицький мав відпустку, а потім сам захорів. Хоч не було дезінфектора, то випарювано одяг і білля хорих по можности в кітлах. Хорі лежали на ліжках і мали накривала. На долоці

З портретів В. Перебийноса. — Олекса Рудченко, ком. 1-ої пол. батареї 6-го гарматного полку. Оригінал у збірках Музею Н. Т. Ш. у Львові.

ім не збувало. Сестра Шустер виявилася дуже доброю силою, повною посвяти для хорих. Надмір хорих відсилано до запасної лічниці, яку отворив корпус в Житомері. Полева лічниця корпусу, якою командував Др. Гасюк, не функціонувала весь час побуту корпусу в Житомері, хоч легко могла розложитися. В часі боїв за Коростень бригада мала біля 15 вбитими, а 60 раненими. Лічилися вони в житомірських місцевих лічницях.

Про силу епідемії поворотного тифу в корпусі свідчить те, що трьома потягами евакуовано з Житомира понад 1300 хорих. Евакуація йшла товаровими вагонами, бо корпус не міг дістати санітарного потягу. Хорих евакуовано аж у Проскурів на Винницю. Дорога тревала 7 днів, а харчів дістали лише на 4 дні. Хорі лежали на соломі, а над транспортом 450 люда мав нагляд лиш один медик та 6. санітарів. Висилаючи транспорти, корпус був певний, що це лиш до Винниці. Один такий транспорт віз Маковський, який виздоровів. Розписуюся про це ширше, бо і хорих з 4. бригади тими транспортами відсилано і на них ті недостачі відбивалися.

Відносини харчеві поправилися. Стрелець добре їв, однак був без білля і заушивлений. Недогляд був тут і з вини старшин. Старшини не провірювали, чи стрелець має білля чи ні, а стрільці, користаючи з цього, продавали білля на тютюн або самогонку.

Поворотці-виздоровці розповідали про невідрадні відносини по придніпрянських і декотрих наших лічницях. Тож хорі воліли возитися на фірах при обозах, аби тільки не йти до лічниці. Ясно, що такий вихід причиновався до поширення епідемії. Всякі заборони нічого не помагали, тимбільше що толерували це старшини, знаючи, що стрільці в дуже малім проценті вертали назад до своїх частин і боевий стан їхніх частин слабшав.

З початком жовтня перейшла бригада у район Бердичева, маючи на схід фронт проти Денікіна. Лазарет

остав у Бердичеві і помістився в меншому будинкові торговельної школи. Тут хорі лежали на сінниках розложених на підлозі. Ліжок не було. На протязі 3 тижнів перейшло через лазарет поверх 120 хорих, виключно з 4. бригади. Десь коло 15. жовтня дістали стрільці бригади білля, шите вже на Україні із тамшнього ріжноколірного полотна. Для всіх стрільців білля не вистарчило.

Прийшла евакуація Бердичева. Хоч тамшні лікарі радили хорих оставити на місці, то однак ми мусіли їх по наказу вивезти. Зразу казали їх спрямовувати до Янова, але полева лічниця корпусу, яку вів Др. Білобрам, була переповнена і транспорт пішов у Винницю і стояв там майже два дні на двірці без ніякої опіки.

З 19. X. перейшла бригада в район Немирова. Др. Гаврилюк відійшов до III. бригади. Прийшлося мені сповняти обовязки в лазареті, як також бути санітарним референтом бригади. Боевий стан бригади змінився на один полк піхоти, команда 7. полку і гарматного відійшли мабуть до Проскурова.

Почалася слітна осінь, а з нею квартирування по тісних селянських хатах. Дотого земські лікарі твердили, що в районі Немирова плямистий тиф панує епідемічно.

Стрелець був напів голий, зле убутий і завушвлений. Не дуже то ліпше зі старшинами стояла справа. В останніх днях вибухла пошесть. По наказу корпусу сповняв лазарет функції відсильної точки на двірці в Немирові, яку перебрав від Др. Ляндеса. З залізничного магазину перенесено хорих до опаленого бараку на причі і сінники. У вагонах, якими відправлявано хорих, забудовано печі. Та небавом всі ми лягли покотом, щоб перехоруватися чи навіть померти.

В початках грудня переноситься бригада в район Вороновиць. Не маючи ані лікаря, ані одного медика перетранспортовує своїх хорих до Вороновиць і поміщує в двох школах. Небавом я опинився як реконвалесцент. Хорими опікувався четар Кравчук, господар лазарету. Лежали на сінниках на підлозі. Про якусь лікарську поміч не було мови.

З кінцем грудня 1919. перевозить бригада серед морзів своїх хорих з Вороновиць до Шпикова. Я був противний цьому перевозженню, та бригада боялася розгубити свій стан, на який числила, що стане знов боездатним. Перевіз хорих команда бригади переводила сама. Від цього перевозу, хоча йшов трьома еталами, такий, що 20 хорих від розило ноги, а других 20 дістало запалення легких. Командантом бригади був вже в д доєшого часу отаман Шашкевич.

Відїджаючи, я таки оставив у Вороновицях двох старшин і це їм тільки на добро вийшло, бо виздоровіли без комплікацій.

В Шпикові застав я хорих, примішених в кімнатах заводської школи, а ніби-виздоровців в школі в Садах.

Бригада переносилася дальше і рад-не-рад мусіла залишити лазарет на місці зі 180 хорими. Я дістав наказ залишитися з лазаретом, а з 8. полком відійшов Дмитричко, що видужав. Харчів завдяки сотникові Газдайці залишила бригада на 20 днів, грошей ніяких. Дотого І. Г. К., переходячи через Шпиків, залишив 100 хорих (а може 90) без харчів і обслуги. Мав там остати з рамени корпусу сотник Губер на стаційного команданта, та не залишився. Всі мали якийсь божевільний страх перед большевиками. Дотого запасна лічниця ч. 1. залишила крім хорих також 12 непахоронених і відїхала. Декілька старшин зістало в земській лічниці, кількох на приватних квартирах. Ними всіми треба журитися одному, бо навіть господар лазарету Кравчук захорів.

Лазарет пробув в Шпикові до 17. лютия, себто півтора місяця. За поміччю звернувся я до робітничого комітету тамшньої цукроварні. Вони дали дров, бароболь, соли, круп, борошна. Маючи пять коров, можна було хорих прохарчувати до кінця. Зв'язку з нашими військами не було. Знав я лишень, що в Тульчині був наш шпиталь. — За старшин в земській лічниці заплатив я перевязочним матеріалом, а за бригадою післав три підводи з двома старшинами (Вельцом і Возняком?) виздоровцями і передав через них для бригади 2.000 перевязок. Вони мабуть не дійшли до бригади, яка так безславно розбрилась (отаман Шашкевич з малою частиною подався до Бредова, а батарея Бучака біла за ним шрапнелями).

В Шпикові померло 65 стрільців і один старшина, значить, такий процент, який вмирає в часі тої пошесть, не маючи лікарської опіки. До смертності причинувалося і те, що хорий, як лише звівся, йшов на базар і купував тяжко-стравні харчі і їх споживав. Санітарів, які стежилиби за ними і не пускали, не було.

Виздоровців вислав я в напрямі Ладижина і Винниці. Затримувати годі було, бо харчі були обчислені. На дорогу діставали 10 денну заслуженину. Гроші на це роздобував четар Кравчук з продажі лишніх кухонь, пак і т. п.

Оставших 25. тяжко-хорих (з відмороженнями тощо) відтранспортовано до запасної лічниці П. Г. К. в Тульчині, де передано також оставше майно в санітарні матеріалі, возах і конях, як також обслузі.

Майже різнчасно з 4 бригадою перестав існувати її лазарет, а я поступив в службу до запасної лічниці в Тульчині.

Думаю, що я переконав читача про вагу санітарної служби для військових частин і він наглядно побачив, чого треба уникати в тій службі, а на що власти вагу, щоб не повторялися такі недомагання, що зводили боездатність частини, а то й цілої армії, в нівець.

Окремий Залізний Загін з сот. Сіяком та хор. М. Кривівною.

Окремий Залізний Загін

Написав Роман Зубик.

„Окремі загони“ це явище незнане в правильній армії, нестерпне в позиційній борбі. Не знала їх і У.Г.А. з одним винятком: загonom Долуда, що через слабку зв'язь наражував Н. К. Г. А. на прикрий несподіванки.

В часі відвороту повстав на галицькому ґрунті ще другий: Окремий Залізний Загін. Та в моменті консолідації армії після чортківського пролому для нього не стало тут місця, — він мусів податися за Збруч.

Зформував загін сот. Сіяк, амбітний, підприємчий командант залізнодорожної сотні, зручний демагог, менше добрий організатор. Скориставши з замішання підчас відвороту зі Станиславова, прийняв у склад свого відділу біля 200 полишеним самим собі аспірантів-стрільців, що саме перебували на гімназійних курсах. З тих, переважно 16—18-літніх хлопців з різних частин У. Г. А., повсталала друга піхотна сотня і сотня скорострільів. Вже в Станиславові, а потім ще в Чорткові пристало до «Залізної Бригади» (назва загону в Галичині) багато ідейних дівчат, семінаристок і тімназисток, з котрих складено четверту: дівочу сотню.

В такому складі видержав загін короткий бій під Нижневом і під Количинцями та по кількадевім постою в Тересині подався до Гермаківки. Якраз тоді наспіли перші вістки про пролом від Чортковом. За-

гонові грозив розклад. Стрільці, головно аспіранти, рвалися до своїх частин. Зрозумів це сот. Сіяк. Скликав 12. червня віче і представив передхід за Збруч, в такому ідейному світлі, що більшість рішилася йти «через Київ на Львів».

Ранком другого дня загін покинув Галичину та задержався до 22. VI. в Рихті. В часі неприязности сот. Сіяка покинув загін чет. Татарський з частиною залізничної сотні та подався до Галичини. Погоня, вислана на приказ сот. Сіяка, вернула без нічого. Цей випадок не остав без вражіння. Одержавши наказ відмаршу до Камянця, старшини вивели загін за село і уладили друге віче загону. На ньому більшість промовляла за тим, щоб використати неприязність команданта і податися слідами чет. Татарського. Наглий приїзд сот. Сіяка автом з Камянця положив край вічу; загін рушив у Камянець. Тяготіння до своїх, галицьких частин виявилось ще в двох вічах (29. VII. в Камянці і 16. VIII. в Ладижині). Лиш вимова команданта вдержала при ньому стрільців. Правда, в самому Камянці держано на приказ строгепоготівля і висилано стежі (ходила чутка, що Н. К. Г. А. має нас розброїти), та настрої серед нас був такий, що поява галицьких старшин з відповідним наказом у касарнях загону булаб лишила сот. Сіяка без стрільців. Такий власне настрої внутрі загону.

подиктував Сіякові вивести його поза терен У. Г. А. І тому страх Н. К. Г. А.^{*)} перед загоном можна пояснити лиш браком правдивих інформацій і поденервуванням.

Боева здатність та військова організація не була найкраща. Виявилось це передовсім в часі двотижневого побуту загону на большевицьким фронті на відтинку Гусятин—Городок (9—22. VII). Зв'язок між командантом і постачанням, а загоном вірвався; загін, опинившись без забезпечених крил, а притім без інструкцій і харчів, завернув у Камянець, оставивши на фронті прірву. Скупчення значної кількості недошколених аспірантів-стрільців, дівчат і старшин (тих було мабуть біля 50 і то переважно товаришів із шкільної лавки) та введений самим командантом авичай демократичного вічування і цькування стрільців проти старшин ослаблював бойову вартість. Та все таки під Кривцем (10. IX. 1919) загін не розбігся¹⁾, а був розбитий у бою із значно сильнішим ворогом. Матеріально був загін вивінуваний досить добре.

^{*)} Гляди «Спомини» Др. Ст. Шухевича ч. III, ст. 6.

¹⁾ Таке припущення висказує Др. Ст. Шухевич на 51 стор. III частини своїх «Споминів».

В поході на зади большевиків тяглась довга вайка зі сукном і шкірою, цукром, сіллю і салом та іншими припасами. Та стрільцям із цього не було великої користі. У Камянці два тижні давали стрільцям капусту і фасолу, поки казан гнилої фасолі не винесено сот. Сіякові під двері. У Баговиці три дні держано стрільців на «чаю» і «каві» з паленого цукру та сушених сливках. Хліб побачили аж в Джурині, а одностроїв, крім одиниць, таки не дїждались. Правда, стрілець діставав по 300 карб. у місяць — та за них доживлявся і промишляв про одїж. В ніякому разі матеріальне забезпечення загону не мало найменшого впливу на те, що загін не розлїтївся.

* * *

Світлина представляє останки дівочої сотні з сотником Сіяком та хорунжим М. Кривівною по сєредині. Роблена 4. вересня в містечку Ставище, тиждень перед розбиттям загону большевиками під Кривцем.

В битві під Кривцем сот. Сіяк попав у большевицький полон. Тоді попало в полон і багато дівчат, про яких і досі немає вістки, що з ними сталось. Мабуть так і загинули.

Нарис історії XIV. Бригади

Написав пор. Карло Аріо

(Продовження)

Свято в честь здобуття Київа.

Кілька днів перед здобуттям столичного міста Київа, кмда дістала наказ обїйти святочно день майбутнього здобуття столиці. Видано накази відносно свята. Наседення дістало такий наказ: вивїсити прапори, позамикати на цей день усі склепи, взяти якнайчисленнїшу участь в святочнїм богослуженню і поході зглядно у військової нараді.

Був чудовий, гарячий, лїтний день. Свято відбулося надсподївано добре і гарно при великій участі населення. — Свято мало таку програму:

1. Уставлення війська і корпорацій.
2. Звіт найвищому степенем старшині, який брав участь у святї.
3. Святочне велике богослуження.
4. Промови.
5. Відхїд.
6. Почетний похїд війська і всіх корпорацій перед найвищим старшиною.
7. Відхїд військ і променадний концерт військової музики перед Н. К. У. Г. А. на Николаївським проспекті.

Військо уставилося на площї перед «Народним Домом», скїсним фронтом до нього, на вулиці, яка йде з двїрця на мїст на р. Бузі. Перед сходами «Народного Дому» уладжено вїтвар. При дорозї, яка вела з мосту на Винницькі хутори, уставлені були всі корпорації, себто шкїльнї діти і рїжні товариства рїжних національностей. На великих сходах «Народного Дому» і довкола них були відпоручники, делегати і заступ-

ники всіх військових і цивїльних урядів та приватних установ.

Кмдтом війська був сот. Фердинанд Балицький. Його адютантом був я. Найстарший степенем старшина був отаман Оробко в заступствї генерала Тарнавського, який в цей день мав бути в Київі.

Військо було зібране в такїм складї: Ескадрона кавалерїї, один курїнь піхоти, одна сотня скорострїлів і одна батарея. Військо було головно з частин 14-ої бригади. Порядкову службу сповняла жандармерїя і мїліція. Народу була велика сила. Настрїй населення був святочний і поважний.

Свято зачалось точно в год. 10-їй передполуд. Богослуження відправив винницький архїерей. Було багато й інших священників, а також були військові курати, католицькі ксьондзї та жидївський рабїн.

По богослуженню промовляв від війська сот. Яблонський, відтак промовляло двох цивїльних представників, яких імен не знаю. Потїм відїхав от. Оробко зі своїм штабом наперед і уставився коло готелю «Савой». Дефіляда вийшла дуже гарно! — Взагалї цей парадний виступ галицького війська зробив сильне вражїння на всі верстви населення.

Вишкїд, доповнення і реорганїзація Бригади

Цїлий артилерїйський полк і часть бригадної кїнноти відїшли зараз в перших днях по нашїм приходї до м. Винниць на большевицький фронт і були придїленї до 8-ої бригади. Згаданї частини прибули назад до

14-ої бригади коло 15 вересня 1919 р. Тим самим і 14 бригада, як не ціла, то всежтаки частинно, брала участь в здобуттю золотоговерхого Києва, столичного міста України.

Праця в бригаді мала два головні напрямки: доповнення і привернення боєздатности. Доповнення бралось з новобранців, яких мобілізовано. Від військового начальника приходили ці люди до вишколу III-го Корпусу, а звідти негайно до бригади. Приходили негайно тому, бо бригада була залогою міста і мала досить часу і старшин, щоб вишколити собі відповідну, потрібну скількість новобранців.

Матеріал новобранців був сам собою досить добрий і відповідний. Були самі молоді, здорові люди, які, як здавалося, ще не повинні були бути здеморалізовані, а через відповідний вишкіл і дисциплінування можна було довести їх до потрібної боєздатности і карности. Вишкіл сам задля існуючих воєнних обставин дуже упрощений, однак поступав досить успішно. Діло було головне в тому, щоби стрілець зжився і призвичаївся до військової карности і порядку, як зовнішнього так внутрішнього і навчився орудувати крісом.

Бригаду зформовано в три куріні, з котрих один, третій, був власне курінем новобранців. Розділено рівномірно старшин і підстаршин. Були і бувші російські старшини і підстаршини, а також старші новобранці, бувші вояки російської армії. Їх по більшій частині приділювалося до галицьких курінів. Кмдтом першого куріня був сот. Молещій. Це був найліпший курінь під кожним оглядом, а мав коло 300 крісів. З кращих старшин куріня були: сам курінний кмдт сот. Молещій, добрий і відважний вояк, дбайливий кмдт і досвідчений в боях. Сотенний кмдт пор. Яків Голота, один з кращих старшин бригади, відважний, проворний вояк, добрий кмдт і добрий товариш. Між іншими згадаю і чет. Вахняка, чет. Фільца і чет. Кобані. Люди ті майже цілу укр. війну перебули на фронті. — Курінь цей був найліпше вишколений, найліпше дисциплінований, а це тому, що мав власне найліпших старшин.

II. курінь вправді був зложений із старших вояків, які вже боролись в Галичині, таксамо як і перший курінь, а також не був гірше вишколений від I-ого, але боєздатність його не була така, яку мав I-ий курінь. Причина лежала в слабшій дисципліні, в меншій карности. Вина лежить виключно, як майже завжди в таких випадках, по стороні старшин. Також елемент вояка був тут гірший вже через різноманітність, бо по більшій частині були це старшини і стрільці, яких приділено до бригади з різних частин Армії.

III-ий курінь — були новобранці. Кмдт, старий активний австрійський старшина і другі старшини були добрі. Курінь, не зважаючи на короткий час і нелегкі обставини, серед яких приходилось його вишколювати, досягнув досить великий успіх. Можна було надіятись по нім відповідної боєздатности. Однак досвід показав інакше. Це не був звичайний випадок. Так було по всіх бригадах, що ці люди по перших днях боїв з Денікіном зчезли без сліду, забравши зі собою зброю (черевики і однострій), який нелегко придбано і який немало коштував. Зникли, не заплативши навіть своєю службою тяжко окуплений і придбаний виряд. Взагалі цей елемент новобранців непевний і замало часу було, щоб його відповідно і доцільно дисциплінувати. Легко їм було зрештою дезертирувати, — бож вони »здешні«. А нам з болючим серцем мовчки приходилось закусувати зуби і терпіти далі за долю

і волю нашу і тих наших гірко невдячних, байдужних братів — на їх власній землі. Та всежтаки цілу вину кидати на них булоби несправедливо. Бо як я вже згадав, було замало часу, щоб витиснути на них своє п'ятно, а з другої сторони забагато шкідливих чужих впливів.

Крім трьох піхотних курінів була ще скорострільна сотня з кмдт. пор. Петром Борецьким. Сотня мала чотири чети та два скоростріли. Скоростріли вожено на возах, тому що коней, а головне відповідних до цього сидел і іншого виряду не було. Був ще полк артилерії з кмдт. сот. Слезакон. Усі тут вичислені частини були закватировані почасти в місті, почасти в кримських касарнях. Касарні ці були, як звичайно всі російські касарні: великі, високі, довгі, широкі, а притім дуже непрактичні. По більшій частині касарні, як майже усі ерарні забудовані на Великій Україні, були понижені, занечищені і потрібно було великої енергії, багато праці, багато грошей і матеріалу, щоб зробити їх спосібними і відповідними для людей. Це було головним обов'язком кватирункового відділу кмди міста. — З рамени кмди міста переглянено комісійно усі касарні, зроблено докладний звіт і запотребованне, яке предложено Н. К. У. Г. А. — Цілий комплекс касарень поділено на райони і віддано під заряд частин там закватированих. Над цілим комплексом утворено головний заряд, призначено кмдта, а зглядно утворено експозитуру квартир відділу кмди міста.

В районі бригади, зглядно недалеко кмди міста була закватирована кавалерія бригади і булавний відділ. Кмдтом кавалерії був хор. Щербанюк, а кмдтом булавного відділу пор. д-р Борисевич. Обоз і інтендантура з провіантурою були закватировані в дворі графа Грохольського в селі Пятничани, зараз за містом. Обставини для обозу і інтендантури були тут досить корисні. Кмдтом обозу був пор. Михайло Микитюк. — Стан прохарчування людей був тут урегульований інтендантурою і був добрий. Дещо тяжче було з прохарчуванням коней, але і це при відповідній запобігливості кмдтів відділів, а головне інтендантури наладналося. Коні віджили і поправились.

Незважаючи на ці старання, праці, темні і ясні обставини, не зважаючи на парне літо і чудову осінь, мара несупкою з чимраз сильнішим, виразнішим натиском налягала на наші душі. — Причиною усього були об'яви поворотного тифу і смертної еспанки! Зпочатку об'яви ці були спорадичні, але відтак охоплювали відділи частин просто епідемічно. Найбільше потерпів відділ нашої жандармерії. Було вже навіть декілька смертних випадків. Робилося, що було в силі. В перших часах сталих військових шпиталів, так виряджених, щоб були в силі обслужити більший рух хорих, ще не було. Притягано отже цивільні шпиталі і їх лікарів до ратункової акції. В другій половині нашого побуту у Винниці почали появлятися, вправді ще дуже рідко, спорадичні випадки плямистого тифу. І це все мучило і непокоїло душу кожного з нас, бо зима була перед порогом. А тут виряд щодо обуви і однострою, білля, коців і плащів був дуже скупий, дуже бідний, ледво вистарчаючий, щоби заспокоїти конечні потреби вояка на гарну осінь! А щож в зимі?!

Становище було застрашаюче і катастрофальне.

З тяжким трудом придбано шкіри, зроблено з великим трудом і за великі гроші черевики і чоботи, поперешивано зі старих шинель із здобутих магазинів у Винниці однострої і заосмотрено більшу часть стрілецтва в плащі. Кожний вояк дістав по одній парі

білля, оскільки хто не мав ніякого! — Але все те знову дерлось, нищилось і треба було нового. А дерлось все скоро, бо сукна старі, шкіра не виправлена як слід — сирівець, головно підшови. Білля більше придбати не було де, а притім всім був ще брак грошей.

Це все впроваджувало кмду в безвихідне, безрадне положення. — А консеквенції — висіли в повітря, непевні, але страшні, сумні! Як я вже не раз згадував — підтримки збоку уряду У. Н. Р. не було такої і в такій мірі, як це було потрібно.

В таких обставинах фізичних, матеріальних і моральних очікували ми відходу на фронт, який творився за плечима, а зглядно на нашій крилі. — В районі Уманя — Вапнярки групувались дивізії наступаючої армії Денікіна.

В другій половині вересня наспів приказ Н. К. У. Г. А., що 14-та бригада в найблизчих днях відійде на фронт. В тій цілі має бути зміна складу кмди міста. — На місце кмдта міста от. Василя Оробка, прийшов от. Бубела, бувший секретар військових справ в Д. С. В. С. — Агенди військового референта і адютанта обняв сотник артилерії Колтунюк, змінено також інших референтів. Осталися лише сот. Левицький, начальник політичного відділу, кмдт збірної станиці і чет. Матківський, завідатель харчівні. Останні дні вересня були виповнені передачею агеід кмди міста, а потім прийшлося назад переняти свої обов'язки в бригаді і кінчити приготування до відходу на фронт. 14. бригада відійшла з м. Винниці дня 1. жовтня 1919 року.

(Далі буде).

Матеріали і Документи

ПЕРШІ ДНІ ЛИСТОПАДА В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

4. Звіт з дороги зі Закопаного до Львова.

Др. Михайло Фільц, канд. адвокат., подає:

В часі між 1. і 4. листопадом прийшла з Нового Санча вістка, що там розоружили та інтернували Українців 10. п. п. та що заноситься на інтернування Українців в Закопанім. Це було причиною мого виїзду зі Закопаного 5/11. через Новий Санч. Дня 6/11. рано в Новім Санчі зібрав я такі інформації. Старшини Українці були рішені здобути владу над 10 полком і містом, однак внаслідок покутного інформування Поляки випередили Українців, розоружили та інтернували 1. XI. 800 осіб стрільців і 35 старшин. Старшин пущено відтак на слово чести на волю, а стрільців, незважаючи на домагання старшин, задержано інтернованими ще до мого виїзду 6. XI. Половина старшин не уважала. себе звязаною «словом чести», даним в неволі, тому розійшлася по Лемківщині, щоби освідомлювати Лемків і інформувати їх про положення, яке тепер панує в східній часті краю. В Сяноці взяли владу в свої руки Поляки, однак допустили українську міліцію під проводом одного з поручників Українців.

Загіре находилося дня 7. XI. в українських руках, а Жиди і Поляки були допущені до міліції. Ці останні творять однак зникаючу меншість. Міліцію організували соціяльні демократи.

В Хирові влада в цілости в руках українських. Ко-

мандантом залізничної стації є поручник Шкредетко, командантом міста поручник Українець незнаного мені назвиська (7. XI. розоружував він місто).

Самбір і Дрогобич в руках Українців. В Дрогобичі повітовим комісарем є др. Микола Бодрук. Порядок взірцевий. В Стрию українська влада зорганізована у всіх напрямках. Повітовим комісарем в Стрию є др. Гарасимів, міським (бурмістром) др. Капитовський, начальником стації п. Устіянович, начальником почти п. Сінгалевич, президентом суду п. Кульчицький, п. Кисілевський головою харчевого уряду.

В Загірю стрінувся я з кадрою 33. пол. краювої оборони, яка вертала з Кракова під проводом сотника Грабовенського. Кадру висилано партіями по 150 людей, а решту 7. XI. довіз сотник Грабовенський до Стрия. В Кракові польська влада відбрала ім зброю і військові матеріали і виставила перевозовий лист, підписаний командантом польських військ ген. Роєю.

В Стрию сотник займився зараз зреорганізуванням кадри, однак вже 9. XI. виїхав з бувшим послом Сінгалевичем на Угорщину для заключення угоди з Мадярами в справі доставки вугля для галицької України. Мадяри висилають по кілька потягів. денно московських полонених до вітчизни. Однак в Стрию так великий брак вугля, що заряд стації був змушений зужити рештки запасу з пральні, газівні і т. д. В деяких машинах палиться вже деревом, бо Поляки здержали транспорт вугля, призначений давніше міністерством Австрії для залізниць. Українська влада зорганізована вже по селах і місточках, так що фіру, якою відбував я подорож зі Стрия до Львова, затримано, жадаючи української перепустки в місточку Миколаїві над Дністром і в селі Бродках.

Дня 10. XI. вечером не хотів візник їхати фірою поза село Солонку, бо після інформацій мешканців Солонки того самого вечера кінна патруля Сокільничан з легіонерами стріляла до села, домагаючись видачі зброї.

В Кракові дезорганізація. Поручники Гусаковський і Грабовенський, які звіттам вертали 1. XI., оповідали мені, що в дні 1. XI., по переняттю влади Поляками, повнили службу коло магазинів знаменито зорганізовані 2.000 Чехів під проводом своїх і українських старшин, а в головній команді польських військ відсилано поручника, який домагався перевозового листа, від начальної команди майора Германа то до інтендантури, то знов до одного сотника і ніхто з них не знав, до кого ця справа належить.

Надії львівських Поляків на якунебудь поміч з заходу, на мою думку безосновні. Від повертаючих во-яків української народности все відбирають.

Львів, 12. XI. 1918.

5. Звіт з Камінки Струмілової.

До Високої Української Національної Ради у Львові. Як Український Повітовий Комісар маю честь повідомити, як слідує:

Вся влада в цілім камінецькім повіті т. є в Камінці Струмілової і в Буську перейшла в наші руки без проливу крови дня 1. листопада ц. р. Суди, податкові уряди і залізничні урядують дальше.

Урядовці тутешнього старства стримались від дальшого урядовання. Тому заіменовано тимчасовим референтом народнього шкільництва п. Івана Вертипороха, управителя школи в Сільці Беньков., а референтом

санітарним др. Теодора Яцева, лікаря в Камінці. Військовий реферат поручив я був. концепт. практикантові ц. к. намісництва в Старім Самборі Антоневичеві, а на секретаря запросив я dra Савойку, канд. адв.

Тутешна українська залога складається з незначного числа Укр. С. Стрільців і однорічних охотників та новобранців-охотників ще не зовсім вишколених. Весь гарнізон числить приблизно 200 людей. В цілі створення української армії зарядив я примусовий побір в цілім повіті ополченців української народности від 18—36 року життя. Побір зачинається дня 12. ц. м.

Майно бувшої австрійської армії перебрано протоколярно і адмініструється при допомозі відпоручників мною визначених.

Готівкою перебрано від австрійських військових установ около 20 тисяч корон, з яких покищо проваджу докладну евіденцію і якими покриваю розходи на удержання залоги.

Харчева справа мається в нашім повіті досить добре, а саме в околиці Буська переняли ми від австр. війська групу т. зв. «Чікі», яка складається з кількох фільварків. Інвентар цілого майна т. зн. худоби, коней, збіжа і бараболь якраз виготовляється моім відпоручником і зарядчиком тої групи Сниликом. В найкоротшому часі покличу ліквідаційну комісію, зложену по можности з фаховців, яка займеться справою після вказівок Українського Харчевого Уряду.

Населення польської народности по селах захову-

ється спокійно, зате польська інтелігенція в Камінці заховується про око спокійно лише зі страху перед нашими стрільцями і машиновими крісами, тому мусять бути під строгим дозором. Остріших мір крім зарядження виняткового стану в цілім повіті наразі не було потреби ужити. Українське населення в повіті заховується без закиду.

Військовим командантом для Камінки є четар Косаревич, для Буська поручник Войтків, а командантом тутешньої залоги і У. С. С. є четар Салик.

Українським Повітовим Комісарем вибрано на повітових зборах мужів довіря підписаного, а заступником о. Петра Казанівськоно, місцевого сотрудника. Я відбув вже дві сесії сільських комісарів, а іменно одну в Камінці, а другу в Буську, а крім того сього тижня відбудуться два всенародні віча, одно в Камінці, друге в Буську.

Нинішнього дня по Службі Божій в міській церкві при великім здвизі народу та інтелігенції перший зложив присягу підписаний як повітовий комісар на вірність Українській Державі і українському урядові, а відтак зложили присягу новобранці числом около двіста. Маніфестація була величава і вчинила велике вражіння на зібранім народі. На закінчення весь народ і новобранці відповідали: «Вже воскресла Україна». Камінка Струмілова, 10. падолиста. 1918. Петрушевич, укр. повітовий комісар.

СПИС ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 р.

(Продовження)

Мишуґа, Олександр, Др.: Букарешт. (Фрагмент з дневника подорожі). „Український Прапор“, Відень, 1919, Ч. 23/25.

Мишуґа, Л., Др.: В тихій волинській стороні. „Свобода“, Нью-Джерзі (З. Д. П. Ам.), 1928, Ч. 2555.

Про листопадіві дні 1918 р. у Володимирі Волинському.

Мишуґа, Л. др.: За океану визвольним змаганням рідної землі. (Спогад різдвяний звязаний з представництвом З. У. Н. Р. в Злучених Державах Америки). „Український Прапор“, Берлін, 1928, Ч. 17/19; Ч. 20.

Міх.: М. Петрицький, а большевики. „Український Скиталець“. Ліберець, 1921, Ч. 8.

Могалевський. Юрій: Уривок зі споминів. Календар „Червоної Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 155—161.

Монкевич, Борис, сотник: Піоніри Українського Війська. „Прапор“. Военно-літературний журнал. (Каліш), 1927, Ч. 4, стор. 9—18.

Монкевич, Борис, сотник: Слідами запорожців. „Табір“. Военно-літературний журнал. (Каліш), 1927, Ч. 5, стор. 63—82; Ч. 7, стор. 54—69.

Монкевич, Борис, сотник: Слідами новітніх запо-

рожців. Львів, 1928, 16^о, 206 стор. Видавництво „Добра Книжка“.

Монкевич, Борис: Бій під Крутами. „Поступ“, Львів, 1929, Ч. 2, стор. 59—65.

Монкевич, Борис: Лицар незломний. Світлій памяти от. Петра Болбочана розстріляного укр. республіканськими військами 29. VI. 1919. „Поступ“, Львів, 1929, Ч. 6—7, стор. 198—203.

М-ч, П., поручник: На Брацлав. „Український Скиталець“, Ліберець, 1921, Ч. 3.

Народний, Роман: Бій під Сушками. „Стрілецька Думка“, Староконстантинів, 1919, Ч. 51.

Народний, Роман: Бій під Симономі. „Стрілецька Думка“. Староконстантинів, 1919, Ч. 53.

Ніж-ий, Ст., поручник: Перші дні перевороту в Стрию 1918 р. „Український Скиталець“, Ліберець, 1921, Ч. 3.

Німчук, Іван, др.: Організація українських військових сил у Відні в днях перевороту. Одна сторінка з історії творення української армії. „Діло“, Львів, 1928, Ч. 245.

Ольгин, Степан: Мазепинський курс мілітарний.

(Забута сторінка до історії Січового Стрілецьтва). „Стрілецька Думка“. Староконстантинів, 1919, Ч. 44.

Омельченко, Г. В.: Одна з жертв визвольної боротьби на Кубані. (Микола Степанович Рябовол). „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1926, Кн. V, стор. 28—36.

О(пока), М(икола), сотник: Спогади про 1 падоліст 1918 р. в Галичині. „Стрілецька Думка“. Староконстантинів, 1919, Ч. 58—59.

Оринець, В.: Протинаступ. Календар „Червоної Калини“ на 1927 р. Львів, 1926, стор. 98—100.

Відноситься до боїв з Поляками в Галичині в червні 1919 р. Охримович, В., др.: „Військовий Комітет“. (Причинок до історії листопадового перевороту на основі особистих помічень і споминів). „Діло“, Львів, 1928, Ч. 245.

П. Б. і Б. О.: 2 (коломийська) бригада в червневій протиофензиві 1919 р. (Уривок з дневника). „Український Скиталець“. Йозефів, 1922, Ч. 13, стор. 3—5; — Ч. 14, стор. 11—14; — Ч. 15, стор. 11—12.

Палій, Дмитро: Перед 8-ми роками. Здобуття Києва. „Новий Час“. Львів, 1927, Ч. 98—99.

Палій, Дмитро: Перший листопад. „Український Національний Календар“ на 1928 р. Перемишль, 1927, стор. (Календар непагінований).

Панейко, Василь, др.: Перед Першим Листопада. Шматок спогадів. „Діло“, Львів, 1928, Ч. 245.

Пекарський, Г.: Боротьба за Жовтень в Кременчуці. (По матеріялах Окріспарта) „Вісти“, Харків, 1928, Ч. 256.

Перфецький, А.: Смерть чети кінних Чорноморців. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 116—119. (Далі буде).

В „Червоній Калині“ можна набути

гарно оправлені картини кисти наших визначних малярів, яких репродукції містимо на сторінках „Літопису“.

1. Іванець „На Одесу“ рисунок 17×20, (репродукція в „Літописі“ Ч. 2. за 1930 р. ст. 3). Ціна 25 зл.

1. Іванець „Граната“ рисунок 40×55, (репродукція в „Літописі“ Ч. 4. за 1930 р. ст. 11). Ціна 40 зл.

1. Іванець „По болотистих дорогах“ рисунок 50×65 (репродукція Ч. 4. ст. 15.) Ціна 50 зл.

Від адміністрації

З цим числом посилаємо поштові складанки та просимо вирівнати залеглу передплату за минулий квартал та біжучу за другий квартал 1930 року.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 4. / Квітень 1930.

З М І С Т

	Стор.		Стор.
* * *		Земля Їм пером!	14
Б. Л.	2	Вас бачив я в останню мить	
На підмогу!		О. Бабій	15
Володимир Гірецький	2	Слідом санітарної служби в 4 золоч. бригаді	
Таборова Мельпомена		Ст. Гайдучок, б. саніт. пор. У.Г.А.	16
Б. Л.	3	Окремий Залізний Загін	
Січові Стрільці у корпусі ген. Натііва		Роман Зубик	19
Зі споминів б. п. Івана Андруха, сот. СС.	5	Нарис історії XIV бригади У.Г.А.	
Повстання на Брацлавщині		(Продовження) — пор. Карло Аріо	20
Степан Пекарчук	9	Матеріяли і документи	22
З листків слави 4. Золочівської бригади		Бібліографія	
С. Гайдучок	11	Спис жерел до історії української визвольної війни 1914—1921 р. Продовження — А. К.	23
Отаманщина			
Михайло Середа, полк. Армії УНР.	12		

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

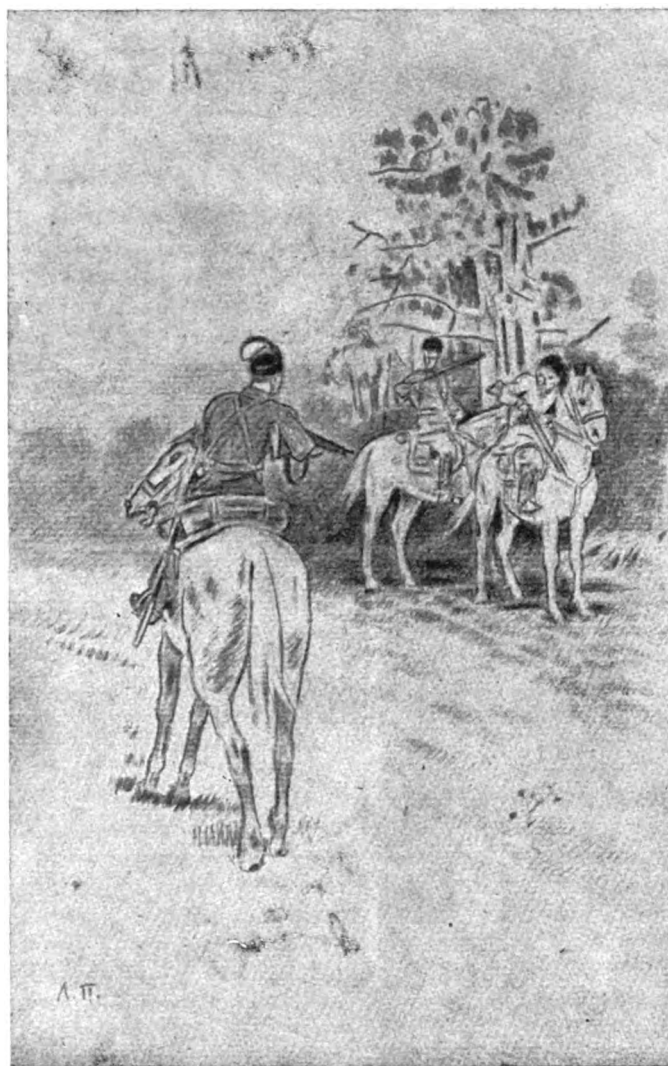
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 5. *

ТРАВЕНЬ

* 1930

„Свій, чи ворог?“

Леонід Порфирєв

На Голгофті

Голгофта, хрест,
Страшні, червоні сні...
Товпа реве:
„Распи, распни, распни!“

І розпяли.
На голові вінок.
По каплі кров
Спливає з колючок.

Товпа реве:
„Якщо ти Бог еси,
То злізь з хреста
І сам себе спаси!“

Колиж не Бог,
А лиш юдейський цар,
То з військами
На ворогів удар!

А ти мовчиш,
Здрігаєшся, мов трус?
Га! Ти не Бог,
Лиш Назарей, Ісус!!!“

Голгофта, хрест,
Страшні, червоні сні...
Прости їм, Боже,
Бо сліпі вони.

5. IV. 1930.

„Карре аб“.

Написала: Іванна Блажкевич.

Зима 1916/7 р. була для прифронтового населення села Залукви чи не найтяжчою з цілої війни.

Від перших днів вересня воєнна лінія станула у виселеному Галичі, а австрійська артилерія окопалася на полудневому кінці Залукви.

Над селом зависла гроза евакуації і лише завдяки пасивному опорі мешканців і депутаціям до верховної команди армії удавалося відсувати її на якийсь час.

Головною умовою, під якою військова влада погоджувалась на побут цивільних мешканців у Залукві, було те, що не буде між ними ранених.

От і взялося населення до копання землянок по вказівках команданта батареї, окопаної в селі. Копали ми ці криївки рівнобіжно до боєвої лінії, глибокі 3—4 м.

Хто не знає воєнного безділля, цього вегетування з дня на день, в якому жило населення під боєвою лінією, у безконечній непевності завтрашнього дня, той не зрозуміє тої приємності і запопадливості, з якою копали ми землянки без ніякого примусу.

Їх улаштування це була одинока плянова і тому приємна робота в цей непевний час.

Ціле село роїлось від німецького війська, яке прийшло до нас з французького фронту. Теперішній німецький вояк у багато дечим ріжнився від солідних, тактовних „Германців“, яких бачили ми в 1915 р. в часі переходу їх через Галич по горлицькій офензиви проти Москалів.

Два роки жорстокої війни здеморалізували цих людей, які самі з чванливістю розповідали про свій побут у Франції.

Тож не дивниця, що воєнна сваволя вояків до живого допікала мешканцям Залукви, які лише зі страху перед скитальщиною не кидали рідних осель.

Поминувши вічне ходження вояків попід хати з їхнім „Вонпен“ і „яйка“, зморою над селом висіла певність, що скільки разів гурток Німців мав відїжджати до дому на відпустку, стільки разів пропадала в селі безслідно корова, зіставляючи цілу родину без ложки молока.

Німецький майор Мирінг, який всіх Українців уважав шпіонами і зрадниками, рішучо заперечував всяким підозрінням в крадіжці коров, яке австрійська жандармерія спрямовувала в сторону німецької солдатески.

Вкінці зловлено Німців на горячій вчинку і від тоді крадіж коров частинно устала.

Але я всетаки брала свою корову на ніч до хатних сіней в страху, щоб у неї не зродилась охота в кусках мяса поїхати в Німеччину.

Тиждень перед Великоднем знову дістало село приказ виселення. Але коли наша депутація зажадала від війська відповідного числа підвод і комісії для опіки полишеного в селі майна, махнули на нас рукою і ми зісталися святкувати дома.

На фронті відбувалося вже „братання“, артилерія відпочивала, а Німці раптом широко заговорили про Україну. Сподівання на недалекий мир зродили радісний святочний настрій у вірних, які зібрались на воскресну утрєню в старенькій деревляній залуквинській церкві.

Довкола обступили церкву німецькі вояки і з цікавістю розглядали кошики і скатерті з поукладаним у них „свяченим“.

Стоять бездушні до цього великого Свята Воскресення, Свята-Весни, побіди Світла над темнотою. Чужий їм святочний настрій зібраної маси, який збільшує туга за рідними, розсіяними по цілому світі. Хто лине думкою на італійський фронт, хто в далекий Сибір, а хто в центральну Азію... Слізми заходять очі, а щирі мольби лунуть у небо, благаючи щасливого повороту батькам, синам, братам.

Старенький, мов голуб сивий парох дріжачим голо- сом проводить відправу. Натомісць з хорів гремить могучий баритон дяка, евакуованого з Зарваниці. Отож не дивно, що цьому сильному голосові затісно в маленькій деревляній церковці і аж вікна дзвенять у ній під спів півця, який привик до зарваницького храму.

Виходить обхід з плащеницею.

Німці зацікавились ще більше.

Станули збитою лавою. Жартують. Шапки на го- ловах.

„Воскрес Ісус от гроба, якоже прорече“... затягнув

дяк високо, як годилось в таке рокове свято... Але раптово затих дяківський грім.

Замість дальших слів воскресної пісні прошибла воадух його грімка рішуча команда, якій ніхто не всилі опертись: „Карре аб!“

І в тойже мент з голов німецьких вояків недовірків, протестантів, жидів і кальвінів, які стояли свобідно під церквою, злетіли шапки, мов одною рукою зняті.

Злетіли так, як злітають під дужим помахом коси головки квітів на леваді.

Дяк затягнув вдруге, але вже слабшим, поіри- тованим голосом: „Воскрес Ісус от гроба, якоже прорече“...

Процесія зникла за північною стіною церкви, але вояки все ще стояли „Карре аб,“ збентежені, по- хнюпивши голови в низ.

— Через 5 літ жила під фронтом, але такої лячної, могутої команди ніколи більше не чула. Це була команда Архистратига до тих, що поважилися зне- важати Божу велич.

Штірк чи Кербер

(На маргінесі акту з дня 4 падолиста 1916 р.)

Написав: А. Крезуб.

З арканів австрійської внутрішньої політики в часі світової війни для нас, Українців, момент, коли ізза кулісів міністерських кабінетів на світло денне вири- нув акт, в якому цісар Франц Йосиф заповідав від- окремлення Галичини — в мабутє найцікавіший. І то з різних причин. З одної сторони це „відручне пись- мо“ дряхлого, стоячого над гробом вже цісаря в до- казом, як короткозорими були австрійські державні керманічі взагалі і як зручно вміли Поляки викорис- товувати міжнародне положення і свої впливи на австрійському дворі.

Та найважніше, що цей цинічний акт звертався не проти кого іншого, а проти Тирольців сходу, про- ти цього народу, якого провідники так запопадаливо старались доказати його льяольність супроти австро- угорської монархії, його любов і безграничне довіря до австрійського трону. Та не помогли гекатомби складені на вівтарі австрійської „батьківщини“ з квіту українського народу Українських Січових Стрільців, не помогли вірнопідданчі заяви, чолобитні ні пропа- мятні письма наших політичних організацій; корона і правительство чхнули на їх і забігаючи ласки в По- ляків, без найменших скрупулів рішили не тільки фактично, але і правно віддати нас в їхні руки. Акт з 4 падолиста 1916 р. був у відношенні до Українців справді короною „віденської системи правління, атмо- сфери, де слова не зобовязують до нічого, де не до- держується приречень, а вдячність оставляється ма- лим і наївним“.*)

Серед української суспільности цей злочинний пря- мо акт викликав зрозуміле обурення, але воно ізза воєнних обставин не мало змоги як слід зареагувати на цей новий доказ цісарської ласки „для своїх Ру-

синів“. Рівнож і в рядах Українських Січових Стріль- ців викликав він величезне огірчення і скрипив в їх рядах ще більше переконання, що від Австрії немав чого надіятися українському народові. Що-ж до на- шого політичного проводу, то в Загальній Україн- ської Ради, на нього посипалися зі всіх сторін обви- нування і закиди за те, що він не предбачив і не запобіг цьому ганебному позакулісному торгіві укра- їнською територією. Розбирати, наскільки ці громи, кидані в сторону З. У. Р., а зокрема її голови д-ра Костя Левицького та містоголови М. Василька, були оправдані, не в задачею отцеї статейки. Тут слід вказати тільки на те, що переговори в справі ново- го державно-правного становища Галичини між уря- дом і Поляками велися незвичайно конспіративно, а далі, що австрійський уряд був дуже заангажований в польській справі і відвести його від думки, яка лягла в основу цісарського відручного письма, було справою не легкою.

Та мимо грубої заслони, якою прикривали австрій- ські правлячі круги свої коншахти з Поляками, все- таки дещо проникало на світло. На засіданнях З. У. Р. в днях 26 жовтня і 1 падолиста 1916 р. прим., як розказує тодішній голова її д-р К. Левицький, „по- рушено в дискусіях також „поголоски“ про наміре- ну зміну державно-правного становища Галичини“). А ще перед дискусією голова ЗУР., здаючи звіт з діяльності її президії, згадав про свою конферен- цію з президентом міністрів Штірком, на якій дома- гався він вияснення про причину і предмет авдіен- ції д-ра Білінського і д-ра Бобжинського у цісаря. На це Штірк дав д-ру Левицькому „успокоючу“ відповідь і запевнив його, що ці авдіенції не відно- сяться до українських справ, а до справ польського

*) Із промови д-р Крамаржа на засіданні австр. делегації в дні 10 падолиста 1911 р. На основі Т. v. Sosnasky: Die Poli- tik im Habsburgerreiche. Вид. 2-ге, Берлін, 1912. Том I, стор. 61.

*) Д-р Кость Левицький: Історія визвольних змагань Укра- їнців в часу світової війни 1914—1918. Львів, 1929. Стор. 417.

королівства*). Значить наш політичний провід, як кажуть Німці, „hat Wind bekommen“ про ці підлі наміри австр. правительства та чи міг він цьому протиділати, це вже інше діло.

Для нас в цього комплексу питань, які можна поставити в зв'язку з актом з 4 падолиста, найбільш цікавим є: хто і коли підготував відокремлення Галичини, президент міністрів Штірк, убитий 21 жовтня австр. соц.-демократом Фридрихом Адлером, чи д-р Кербер, що став президентом міністрів в дні 3 або 4. падолиста. Покинувшись на одно місце зі спогадів бувшого австр. міністра скарбу Поляка Лвона Білінського**), д-р Кость Левицький виставляє таких шість тез відносно справи, а саме: 1) що справу відокремлення Галичини підняв і підготував в перших днях падолиста 1916 р. польський міністр д-р Мих. Бобжинський з новим президентом міністрів д-ром Кербером; 2) що неправдою було і є, начеб цю справу підготував і полишив до переведення попередній президент міністрів граф Штірк; 3) що про цю справу знав тільки довірочно поінформований д-ром Бобжинським презес кола польського д-р Лев Білінський; 4) що дізнатися про відносні заходи польського міністра без теки, зглядно міністра для Галичини — було неможливе таксамо, як припинити цю акцію; 5) що новий президент міністрів д-р Кербер ніби дав Полякам якусь концесію тою заявою цісаря про намірене поширення автономії Галичини, але рівночасно анулював цю декларацію додатком, що це може наступити законною дорогою, а це було виключене перевести шляхом австр. парламенту, як це розуміли також австр. Поляки, та 6) що декларація цісаря Франц Йосифа з 4 падолиста 1916 р. відносно заповіді розширення автономії Галичини була актом без вартости, але всежтаки типовим актом крутіства політики австрійської супроти Поляків і Українців“***)

Полишаючи наразі всі інші точки, що малиб висвітлити генезу відручного письма з 4 падолиста, ми замітимо дещо тільки відносно другої з їх. Автор „Історії визвольних змагань“ твердить, що неправдою є, начеб справу наміреного поширення і відокремлення Галичини підготував і до переведення полишив Штірк, а навпаки все це справка д-ра Кербера, зглядно спілки Кербер—Бобжинський. Невжеж, можна спитати, такий важний крок міг зробити засівший щойно на президентським фотелі Кербер, невжеж він, ще не зорівнтований добре в цілому комплексі інших

*) Як вище, стор. 416.

**) Leon Billinski: Wspomnienia i dokumenty. Варшава, 1925. том II, стор. 108—109.

***) Д-р К. Левицький: тамже, стор. 425.

важних справ, ні звідси ні звідти міг прийнятися за це діло, без того, щоб воно не було передтим ким-небудь порушене, підготовлене?

В таке твердження повірити доволі трудно. Державний архівар і історик Глез-Горстенав прим. про цю справу говорить таке: „Кербера назначено дня 5 падолиста преміером. Цього самого дня, рівночасно з маніфестом до Конгресової Польщі, Франц Йосиф заявив публично про своє побажання, щоб було переведене відокремлення Галичини законним шляхом. Контрасигнутати цей вияв цісарської волі мусів вже Кербер (hatte bereits Kõrber oblegen), хотияй він — як і барон Конрад (шеф ген. булави австр. угорської армії — А. К.) — був противний в серці цій зміні конституції, бо в ній не міг він бачити нічого іншого, як вступ до цілковитого відокремлення Галичини“*). Це одно, а друге: в своїй великій праці про розпад австро-угорської монархії цей самий автор про цю справу говорить таке: „Акт Франца Йосифа підписаний в же (підчеркнення наше — А. К.) новим президентом міністрів Кербером, що появилсь в день після маніфесту до Польщі, обіцяв Галичині відокремлення в зв'язку з австр. краями. А що зміна конституції мала бути переведена в дорозі закона, а не, як хотів Штірк, шляхом октроа (підчеркнення наше — А. К.), то Поляки відчули це як гірку кроплю в чаші солодких обітниць“**)

З повищого виходилоб, що Штірк підготував відокремлення Галичини та не тільки це, але він ту справу хотів перевести не шляхом закона, не шляхом через парламент, де її, говорячи стилем Смольки, „можна було... скрутити вязи“, а прямо при помочі октроа або, як висловивсь пізніше в січні 1917. новий цісар Карло, „auf imperialistischem Wege“. Зрештою і сам Кербер сказав українській депутації, що зявилася в нього вечером дня 4 падолиста, що він не може входити в подробиці акту, підготовленого його попередником***) і здається, що д-р К. Левицький не зовсім справедливо цю енуціяцію наслідника Штірка ставляє під знаком запитання.

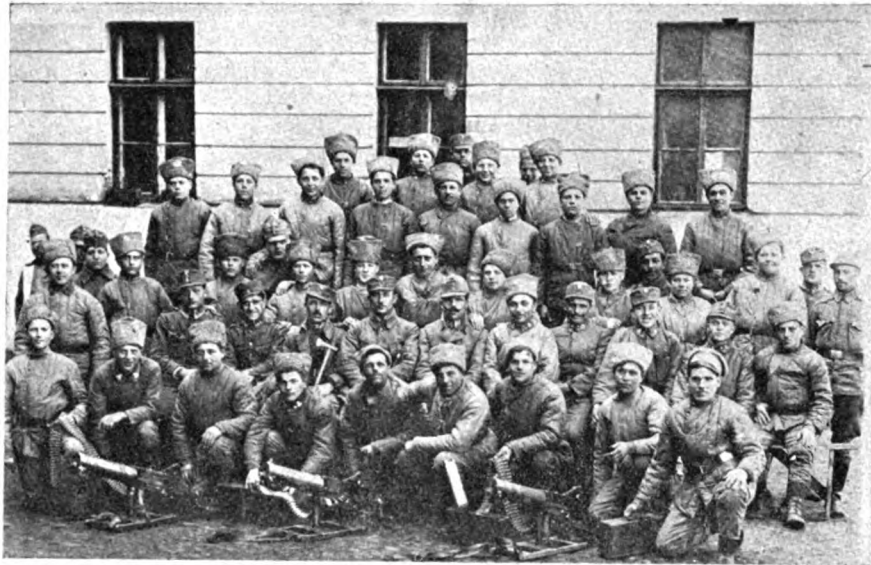
Наскільки праці Глез-Горстенава можуть бути авторитетними свідощтвами в повище порушеній справі, не беремося судити. З появою нових публікацій про політику Австро-Угорщини в світовій війні, думаємо, проясниться і цю справу, але по всій правдоподібности і тоді духовим батьком акту з 4 падолиста остане Штірк, а не Кербер.

* Glaise-Horstenau, Edmund: „Osterreich-Ungarns Politik in den Kriegsjahren 1914—1917. Печатано в Schwarte: „Der grosse Krieg 1914—1918“. Том V, стор. 316.

** Glaise-Horstenau: Die Katastrophe. Відень, 1928, стор. 71

***) Д-р К. Левицький: тамже, стор. 418.

Вишкіл скорострільців у Стрию, квітень 1919 р.

На Староконстантинів.

(З листків слави 4. волоківської бригади).

Написав: С. Гайдучок.

Чи не в Чичельнику 21. VII. 1919. попращав полковник Чмелик 4. бригаду. Його місце заняв сотник-артилерист Лясковський, якого небавом піднесено в отамани (майори).

За його командування дійшла бригада аж до Староконстантинова в дні 4. VIII. Староконстантинів большевики здали без бою. Хоча бригада домогалася від корпусної команди П. Г. К. дальших диспозицій, щоби поступати вперед, а навіть охота була і без них рушити на Шепетівку, — корпус не дозволяв. Мабуть так наказувало загальне положення корпусу.

Прийшлося бригаді бездільно сидіти в Староконстантинові до 10. VIII. Тоді то большевики вдарили ранком на частини бригади в Попівцях, Пашківцях і в само полудне покинула бригада Староконстантинів і подалася за Случ. Штаб бригади опинився в Михайлівцях.

Вже 13. VIII. дістала бригада приказ вдруге заняти Староконстантинів.

Отаман Лясковський покидав команду. В прощаль-

ному приказі стояло між іншим: „за той час здобула бригада 52 скорострільці і 6 гармат“.

Команду бригади перебирав отаман Шашкевич, якого 21 бригаду — чи радше її рештки — влучено в склад 4. бригади.

Нині вже годі мені сказати, хто виробив приказ наступу, чи давне командування, чи вже влучений штаб з отаманом Шашкевичем і шефом штабу сотником Демчуком. Досить, що 13. VIII. вечером видано диспозиції наступу. В напрямі Острополя мав рушити 7 полк піхоти, перейти Случ, де знову це за від-

повідне і мав окружити Староконстантинів від сходу і півночі. Як-же стане займатися на день, то 8 полк разом з кінною скорострільною сотнею — підуть наступом від сторони місточка Кузьмина, аби з другого боку обійти Староконстантинів. Батерія 1/4. допомагатиме 8 полкові.

Це вже партизантка. Полки мають оперувати самостійно, без дальших вказівок команди бригади. Все даліше за-

Запасна сотня скорострільців у Стрию, 17. IV. 1919 р.

лежить від ініціативи і самостійного ділання командантів.

Командант 8 полку сотник Іванів з одним курінем нічу, змиливши ворожі застави, підходить під село, чи не Лагодинці, де кватирували два ворожі полки.

Якраз стали бити наші гармати по селу. Переполохані большевики роблять наглу збірку.

Не чекаючи, аж курінь розвинеться і наспів, сотник Іванів вганяється з 6 вістовими на конях в саму гущу ворожої збірки.

„Руки в гору“ — кричить сотник, а їзді прикладами крісів товчуть з коней по головах збентеженої маси.

Ворог оторопів, не знає, що робити.

Частина підносить руки, частина притомнів і хапає за кріси.

Та вже запізно.

Наша скорострільна сотня розставила скоростріли, добігла й друга сотня.

І дивне диво.

Стоять обі маси на 40 кроків від себе й не знають, що робити.

„Стрільай!“ — кричить сотник, що видобувся з вістовими з гущі ворога.

І дійсно наші стрільці стріляють — не ціляючи.

Ворог втікає, а дві сотки ворога, 6 машинних крісів, один комісар, а також канцелярії полків дістаються в руки куріня.

З поблизького ліска пробує ворог відстрілюватися. Наші скоростріли його звіздам викурюють і починається „біг за зайцем“.

7. полк сповнив також своє завдання і дістався аж під Попівці.

Ворог вже не ставив опору, а втікає в горячу літню днину, скидаючи гімнастборки, аби легше втікати. Батерія благословила їх шрапнелями.

По полудні оба полки наблизилися до себе і залучилися, прямуючи на Шепетівку.

Не знати, яка була бийшла ситуація для нас, як щоб наш наступ був почався не день, а кілька годин пізніше. Між забраними у ворога паперами був наказ для нього: наступати окружно на наші частини тогочасного дня о год. 8 зранку.

Наші частини мали тільки двох легко ранених з 8 полку.

Наполеон I. і Україна

Найповажніший французький місячник „Revue des deux Mondes“ подає цікаві виїмки зі спогадів адютанта Наполеона I. Коленкура князя Віченци, котрий був невідступним подорожним товаришем імператора, коли той після розгрому в 1812 році вертався від Москви до Парижа.

Підчас довгої і тяжкої тої подорожі, Наполеон не переставав говорити про причини своєї невдачі: „Вся наша катастрофа“ — казав він, „спричинена була невиповненням могой приказу про формуцію частин польських (sic!) козаків. Козаки, а не хто інший, були причиною успіху Росії у цій війні. Це напевно найкращі легкі війська, які існують“. Імператор, пише Коленкур, не переставав говорити про козаків „польських“ (себто українських), котрих ніхто навіть і не думав творити.

Підчас короткого свого перебування в Варшаві (в англійському готелі), Наполеон остро поприкавав цим фактом свого амбасадора і польських міністрів, які вимовлялися страшною бідністю краю. Цісар не тратив ще повної надії і приказав утворити нові військові частини, а на першому місці козацькі і нате приказав видати кілька мільонів. Він заохочував тих, до котрих звертався, надією утворення самостійної Польщі (що йому рідко приходилося) і лякав їх перевагою варшавської Росії: — „Війна з Росією — це війна європейської культури“. — Але вже було пізно.

Вибираючися на ту війну, Наполеон, котрий цікавився завжди козаччиною, казав був своєму офіційному історіографові Лезюрі написати її повну історію. Книжка ця для його особистої потреби написана і напечатана тільки у трьох примірниках, — знаходиться ще і нині в національній парижській бібліотеці¹⁾.

¹⁾ Її хотів використати в 1920. історик Доде, якого голова української делегації просив написати більшу працю про Україну і який був на це згодився. На жаль матеріальне становище тодішньої делегації не дозволило на це.

Він згадував ті війська, котрих слава лунала по цілому світі і без котрих Польща не була оборонена Хотіня і Відня і не була здобута Смоленська і Москва за Володислава IV. Але він забув, що польська шляхта своїм безглуздим фанатизмом давно вже кинула була тих „польських“ козаків в обняття Москви.

Ми знаємо, що Ян III. Собіський, великий прихильник козаків, який мав в собі збоку матери українську кров Даниловичів і Жолківських, старався створити на ново козаччину на правобережній Україні, чому протиставився його наступник, союзник Петра I-ого, Август II. Захопився був козаччиною і князь Йосиф Понятовський. Підчас своєї російської кампанії він утворив два козацькі полки з селян. Князь покохав їх мову, одіж і танці. Козацьку бурку носив до самої смерті, танцював козака на варшавському дворі... Є докази, що і підчас великої російської війни, він мав з собою козаків, бо довідався, що козаки були взяті в неволю сина маршала Бліхера в 1814. році. З другого боку сторонники Олександра творили полки козацькі на Україні (Браніцькі, Потоцькі), між іншим 6.000 їх знаходилося під командою Станіслава Потоцького в російській армії. Вони находилися, річ цікава, таксамо, як і Донські козаки Платова під суровим надзором московської поліції, яка їм ніколи зовсім недовірювала. Були доноси про їх зносини з Мюратом.

Немцевич у своїх спогадах висказував ті самі погляди відносно козаків, що і Наполеон, з яким не годився зрештою в інших справах. „Булоб доказом найбільшої нашої політики — писав — якби ми могли відтягнути козаків від Москви, це булоб так, якби московському орлові обидва крила відтяти.“...

Наполеон своїм орлиним зором бачив значіння України для Європи. Проти Росії або за нею, тої Росії, що він вважав найбільшим ворогом європейської культури.

М. О.

Оборона батареї

Л. Перфецький.

Страсний тиждень 1920 р.

Написав Др. Іван Гижя.

Весна прийшла вчасна. Потоки ясного, теплого сонця розгрівали землю, висушували болотисті, українські шляхи. Херсонські степи вбиралися в свіжу зелень, закосичувалися квітням, у ясного, безжурному блакиті тішилася пташки. Німецькі кольоністи виходили краяти плугами товстий український чорнозем. Сміялася весна повною груддю.

А нам невесело було. Команда III Бригади тодішньої Ч. У. Г. А. стояла в Бергсдорфі, а її частини були розташовані в інших поблизьких німецьких кольоніях Херсонщини. Лікували рани завдані минулими, безперервними боями й страшним тифом. З лікарень вертали виздоровці, сухі, виснажені й поповнювали так дуже проріджені сотні.

Над нами ваготів важкий тягар непевності майбутнього та ломали моральні удари біжучої хвилі. У. Г. А. перестала як цілість існувати. Перша й друга Бригади мали вже відійти на фронт як окремі частини й увійти в склад совітських дивізій. Те саме чекало III Бригаду. Лякав нас не фронт — а те, що ми вже не творитимемо одноцілої армії, а розплинемося в совітських ватагах, до чого змагали большевики. Їхні агітатори старалися розкладати наші частини всіма засобами. На мітінгах підбурювали стрільців проти старшин, закликували їх вирізати „офіцерню“. Доптали й плюгавили наші національні святощі, наказали скинути тризуб зі шапок, а припняти червоні значки третого інтернаціоналу, що до глибин душі обурювало так стрілецтво як і старшин і приводило до вибухів, які здержували лише

старшини. Велике число старшин, які здавалися небезпечними для комуністів, забірано з частин і висилано в Київ і Одесу. Всюду вешталися комісарі, шпігуни й агітатори. Ситуація ставала з кожним днем більш невиносимою.

А тимчасом доходили чутки про широкий повстанчий рух на Україні, про акцію генерала Павленка, про те, що от. Петлюра заключив корисний договір з Поляками й що Армія У. Н. Р., в якій є й галицькі частини, свіжо зорганізовані в Галичині, стоїть разом з Поляками на фронті проти большевиків. Доходили вісти про розстріли наших старшин черезвичайкою в Одесі й Києві. Противольшевицький настрій зростав помітно, а положення відокремленої від інших III Бригади ставало чимраз трагічнішим.

Все кипіло, збиралося, бурилося — всі душилися в безсиллі й було певне, що цей стан мусить виллятися в якихось очайдушних, розпучливих акціях.

Перший грім вдарив в страсний тиждень, в понеділок 5-го квітня 1920 р. на стації Затише. Державна сторожа (жаидармерія), якої командантом був сотник Іван Козак, задержала поїзд, в якому їхала большевицька черезвичайка з комісарами, обезброїла їх і приарештувала.

Початок повстання? Ширша акція — чи лише самочинний, відруховий виступ? Що далі?

В команді Бригади констернація, замішання. Що хвилини давонить телефон. Вговорювання, накази ліквідувати цей виступ. Сотник Кле виїжджає з наказу команди Бригади на місці прослідити й злікві-

дувати цю подію, яка в цю пору була небажана й шкідлива.

Шестий квітня приніс вже ніби спокій. „Повстання“ в Затишу погасло. Сотник Козак зникнув, а з ним і деякі інші більше заангажовані особи. Та рівночасно приходить вістка, що кінна Бригада під командою отамана Шепаровича, яка була розташована в районі Тирасполя, підняла повстання проти большевиків. Чи це правда? Не знаємо. Знову зденервовання, знову непевність.

7-го квітня пополудні чую крізь вікно своєї квартири стукіт соток кінських ніг. Вибігаю на двір. Бачу — йде трупцем кіннота в напрямі Команди Бригади. Хто це? Чого?

За хвилину вбігає мій чура й каже: „Повстанці напали на Команду Бригади“. Вбираюсь і йду до Команди. Довкруги повно вершників. Довідаюся, що це кіннота отамана Шепаровича*) враз з кінними постанцями. Призвища отамана повстанців не пригадую собі.

На ганку біля Команди Бригади бачу під револьверами повстанчої сторожі приарештованих повстанцями комісара Дідуника й його помічника Кая.

В канцелярії Команди Бригади багато старшин (з них пригадую собі лише поручника Заславського). Є й отаман повстанців.

Отаман Шепарович хотів змусити Команду Бригади, щоби прилучилася до повстання. Почалися горячі, пристрасні дискусії на тему, що робити. Загал старшин Команди Бригади висловлювався проти повстання під цю пору, вказуючи на те, що III. Бригада, не маючи ніякого зв'язку з другими бригадами, які є вже на фронті, здана на себе саму, прилучаючись до повстання, йде на певну загибель і засуджує на певну смерть тисячі Галичан, які знаходяться в заплілю, та ставляє в критичну ситуацію I. й II. Бригаду на фронті. В тому зміслі промовляв між іншими й старенький посол Петрицький.

Отаман Шепарович, його старшини й повстанці вказували на те, що ціла Україна знаходиться у повстанчій вогні, що Армія У. Н. Р. на протибольшевицькому фронті, що нашим обов'язком підпомогти повстанчу стихію, зорганізувати її, не зважаючи на жертви, бо лише тут можна створити українську державність. І знову повторилася тут історична наша трагедія: вирішування питання: Схід чи Захід?

Бурхливі наради тревали до вечера. Вкінці рішено, що III. Бригада відмашерує з дотеперішнього району в напрямі Бірзулі, тимбільше, що відмарш на фронт був вже приготований і наказаний. В дорозі мало рішиться, чи Бригада відійде на фронт, чи прилучиться до повстання. Це рішення мало залежати від того, чи дійсно повстання охопило Україну, а в першій черзі ці околиці, через які мала йти III. Бригада.

*) От. Шепарович син австр. полковника, віденець із німецько-української родини

В стрілецькій масі був настрої протибольшевицький. Ходило лише про те, чи тактично й доцільно підняти зглядно прилучитися до повстання в цій саме хвилині.

Характеристичне, що в мент, коли до Бергсдорфу ввійшли повстанці, негайно зникли з шапок стрільців і старшин примусово причіплені червоні кокарди, а заблесли тризуби, а на будинку Команди Бригади знова замаєв жовто-блакитний прапор. Розпогодилися на хвилину лиця стрілецьтва.

Вечером цього дня розстріляли повстанці комісара Бригади Дідуника й його помічника Кая. Оба Галичани. Останній кільканадцятилітній молодик, кацап, який в часі війни виїхав враз з Москалями в Росію і тут „попав“ в комуністи. Ненавиділа його ціла Бригада, як шпика й донощика. У нього після заарештовання найдено листу проскрибованих старшин і стрільців призначених до чрезвычайки. Не ліпший від нього був і Дідуник — його безпосередній наставник. Повстанча куля не дозволила їм післати на смерть нові жертви.

Комісаря Чайківського, якого також повстанці приарештували й хотіли конче розстріляти, вирятував пос. Петрицький і сотник Навроцький.

Під вечір зібралися повстанці на майдані біля Команди Бригади. Сотні людських і кінських голів. Команда. Одним рухом злетіли шапки з голів. Під тиху весняну ніч понеслися звуки „Як умру, то поховайте мене...“ З кожним ментом пісня кріпшала, могутніла, замінялася в правдивий наказ „вражою злою кровю волю окропіте“. Пісня, гимн степів плив у синяву неба й зелені степів й гинув десь далеко-далеко в безвістях...

Був це дійсно заповіт тих, що пішли на смерть у степах. І співали його так широко й так могутно, що серце дрожало, що хотілося пірвати й іти зараз, всюди, на смерть навіть. Вражіння цього менту не забуду ніколи.

Скінчився „заповіт“, знову команда. Ворухнулись коні й козаки й поволі чвірка за чвіркою виїзджали почали. Міровий стукіт копит, брязкіт зброї й знову залунала пісня. Перші чвірки почали зникати за горбом, потім другі, треті... Долітали слова пісні „А попід горою, долом долиною, гей, козаки йдуть“...; а далі слабшали слова, губились по дорозі, врешті доносив нам вітер лише мелодію враз з пахощами степової, весняної ночі.

Відїхали повстанці. Зникли у темній ночі. На другий день покінчили ми останні приготування до відмаршу й у велику п'ятницю рано покинули ми Бергсдорф. У велику суботу 10-го квітня вечером прибули ми до Бірзулі. Вісти про загальне повстання на Україні виявилися неправдивими. Бірзуля була в руках большевиків.

На сам Великдень ми завагонувався і відїхали через Жмеринку на фронт.

Із стрілецьких споминів

Написав Микола Андрусак

З кінцем березня 1920 р. розташувалася I бригада УСС в районі Чуднова. Зараз же після її прибуття на Волинь, деякі її частини заняли фронт недалеко р. Случі в околиці м. Романова; решта станула як резерва в Чуднові та поблизьких селах.

Великдень 1920 р. застав 3 курінь (командантом його був пор. Іваницький) 1 полку I бриг. УСС на постою в розкішнім волинським селі Дубищі біля Чуднова. Сотня пор. Галушки містилася на східнім кінці цього села. Користаючи з постою в запіллі, заходився сотенний командний склад влаштувати „свячене“ для стрільців. Це стрілецьке „свячене“ — характеристичне само собою; воно властиво не було свяченим, бо хоч при 1 полку УСС був „товариш учитель моралі“ (таку офіційну назву мав військовий священник, коли Українська Галицька Армія злучилася з червоною), який відбув навіть великодню сповідь із стрільцями, які цього бажали, то посвятити „свячене“ заборонили політкоми (до команд бригад, полків та курінів були приділені для контролі політичні комісари; цю функцію сповняли ці Галичани, що були членами КПБУ). Це одначе не здержало пор. Галушки від влаштування свяченого для своєї сотні; влаштував його бодай несвяченим. Щоби не псувати святого настрою між стрілецтвом, пор. Галушка тільки декому сказав про цю заборону; просив, щоб успокоювати загал стрільців, колиб вони довідалися про правдивий стан річей. Очевидно, стрільці довіряли своєму „товаришеві сотенному“, тому й на думку їм не прийшло, щоб він їх обманював, що правда, проти своєї волі.

Хоч це традиційне „свячене“ не було свяченим, то всетаки випало, як на наші тодішні зліденні відносини, досить величаво. В гарний соняшний ранок першого дня свят зібралася сотня у дубовім гаю. Сюди принесено це скромне стрілецьке „свячене“: яйця й паску й положено на вишиваній скатерті, позиченій у місцевих селян. Надійшов пор. Галушка й звернувся до сотні з короткою промовою; пригадав їм їхню безпосередню опущену батьківщину та висловив бажання, щоби слідуочий Великдень святкували всі в сімі „золній“. Відтак взяв тарілку з яйцями й підійшов до найстаршого віком стрільця Лебідя (селянина з Брідщини). Сльози засвітилися старому Лебедеві в очах, коли до нього промовив тов. сотенний „Христос воскрес“ та поділився з ним „свяченим.“ Опісля підходив пор. Галушка по черзі до кожного стрільця, частуючи його „свяченим.“ А звертаючись до Волиняка Кравчука, що опинився серед Галичан в хвилині, коли Армія УНР змушена була перед большевиками відступити на польський бік, сказав, що хоч доля роздерла нас надвоє, одначе всі почуватимуться до єдності. „Всі ми боремося за одно“ — притакнув коротко Волиняк.

Після спожиття „свяченого“ відспівано тричі „Христос воскрес із мертвих.“ На тім і скінчився церковний спів; „Гей та зажурились стрільці січовії“ — понеслася пісня у дубовім гаю. Колиж доспівано до місця „батьками орати, матерями волочити“, не видержав старий Лебідь та заридав як мала дитина. Потекли сльози й багатьом іншим стрільцям. Щоби

розігнати цей сумний настрій, завів чет. Яворівський спів веселих народніх співанок. Стрільці повеселішали; почалися балачки про майбутній похід. Це була мрія кожного стрільця; коби тільки як найскорше був цей похід. Після приємної гутірки розійшлося стрілецтво підбадьорене і веселе.

Другого дня Великодня відбувся „мітинг“ для всіх наших відділів, що були в той час в Дубищі. Це було радше офіційне свято. Бесідники „партійні“ говорили, як звичайно, „про боротьбу пролетаріату проти капіталізму“; після кожної промови військова оркестра грала „Інтернаціонал.“ Один з промовців пригадавав стрільцям та зібраним селянам свято весни, що обходили його в цю пору наші предки-погани. Про Великодні свята, що зростає так з народніми звичаями, він не згадав. Це було дивне для стрільців; „псевдовченість“ партійного товариша зробила на них, як на християн, пригноблююче вражіння. Сумно вислухали потім стрільці відіграніх військовою оркестрою народніх пісень, між ними також „Ще не вмерла.“

Закінчився цей стрілецький Великдень похоронами в третій день стрільця Яроша, що утопився. Що його спонукало до цього — не відомо. Один з намогильних бесідників говорив, що причиною була безнадійність на поворот до Галичини. Похорони відбулися без священника; тільки військова оркестра та промови партійних товаришів відпроваджали його до могили.

В іочі після третього дня свят (з 10 на 11 квітня) заалармовано наші відділи в Дубищі; прийшла вістка, що противник прорвав фронт і для відкинення його стягнуто наші резерви. III курінь вирушив через Чуднів теж ліквідувати прірву фронту. В часі маршу надійшла вістка, що галицькі відділи відперли вже наступ противника, який прорвав був фронт на відтинку, де стояли некарні большевицькі частини.

Хоч прорив зліквідовано, то сотня пор. Галушки відійшла на фронт в околицю с. Нівної. Там постояла вона в малій польській кольонії, серед лісів, більше тижня; ворожого напору в тім часі не було. Потім стягнуто її під м. Романів, де вже була вона вкупі з іншими сотнями 3 куріня 1 полку УСС. Тут застала цей курінь польська офензива на Київ. Перші наступи на наші становища 22 і 23 квітня відкинено; одначе задля прорвання фронту в інших відтинках, мусів 3 курінь відступати на схід.

Дня 23 квітня почався наш відворот. Противник після ранішнього наступу залишив нас в спокою. Тільки праворуч і ліворуч від нас все дещо більше на схід було чути гарматні й скорострільні стріли. На ніч з 23 на 24 квітня пристанув курінь в однім селі на північ від нашої недавньої станиці Дубища; рано знову відкинув курінь ворожий наступ. Та після того почався знов забезпечений зі всіх боків марш на схід; курінний пор. Іваницький подав до відома стрілецтва, що ми находимося на задах польської армії. І дійсно гарматні стріли було чути все більш на сході. Під вечір пристанув курінь на відпочинок у лісі; авідси вислано звідуна до сусіднього села. Цей вернувши приніс вістку, що польські військо відійшли з цього села на схід. Ізза того пор. Іваницький зібрав весь

курінь на нараду. Старшини були за тим, щоби далі відступати на схід; однак стрільці, зневірені у наших червомих союзників, яких — говорили — „не знати — де здоганяти,“ були за тим, щоби здатися. Супроти того пор. Іваницький піддавав гадку, щоби стрільці розійшлися, продираючися одинцем будьто на той бік фронту, будьто до Галичини. Та з його думкою не погодилися галицькі стрільці, що були здатні боротися в боєвій лінії, а не надавалися до якихнебудь підходів в запілі ворога так, як це вміли робити придніпряньські відділи. Притому стрільці побоювалися, що одинцем пропадуть і мало хто вирятуюється, натомісць, коли курінь вкупі, то не лиш полон, але й смерть миліша. Тоді курінний, що вже теж зневірився в успіх червоної армії та можливість дістатися на той бік боєвої лінії, заявив, що він зрікається дальшого проводу над курінем і піде там, де й стрільці.

Рада скінчилася. Стрільці з боєм серця стали викидати останки набоїв, нищити замки в крісах і скорострілах. О півночі повернув курінь знову до с. Глубічка і тут обскочили нас зі всіх боків Поляки. Нас порозпроваджували відділами по селянських стодах, а рано після перепровадження ревізії серед старшин та декого з підстаршин (пізнали їх по вигляді), яким пбвідбирано українські гроші, залишаючи тільки по „лопатці“ (50 карб.), відпроваджено нас через м. Троянів до Бердичева. Там нас приміщено за містом в галі, куди заїздили колись літаки. Протягом тижня припроваджено сюди більше наших і больше-

вицьких полонених. Наших старшин забрано від нас, а десь при кінці тижня нашого там побуту прибули вони вже з синьо-жовтими відзнаками нас відвідати. Від них довідалися ми про перехід наших частин на Поділля на бік Армії УНР, та що робляться старання за прийняттям полонених Галичан до Армії УНР. Яких два дні після того виділено всіх полонених Галичан й відставлено із старшинами до Житомира. Тут на стації лишила нас польська сторожа й ми під проводом наших старшин удалися до будинку гімназії при Пушкінській вулиці.

Тут повстала збірна станиця Галичан. Сюди прибули після заняття Києва Поляками деякі наші стрільці з Києва й принесли нам вістку про недолю наших старшин, арештованих большевиками в Києві. В Житомирі дізналися ми з „Громадської Думки“ та „Вперед“ дещо про відносини в Галичині. Принесли вони невеселі вістки, тому тільки старші віком стрільці здебільшого селяни, рвалися до повороту в Галичину, не чекаючи на перепустки польської військової влади; щоденно відходив гурт стрільців пішки до Галичини. Старшини ж агітували за вступленням в ряди Армії УНР; їхня агітація найшла послух серед нечисленних стрільців, молодших літами. Разом з ними виїхали старшини в половині травня до Бердичева, де формувалася уенерівська 6 запасна стрілецька бригада. А стрільців, що не бажали вступити в ряди Армії УНР та не вибралися вже раніше домів, перебрала польська військова влада.

Таборові видання

Написав: Прижмуренко.

Цєю статейкою хочемо звернути увагу на тиху, муравлину, непомітну для загалу, але продуктивну, корисну і подвугідну працю, якої dokonало наше інтерноване військо, сидючи за дротами, в перші роки свого найсумнішого життя, переходячи з поля боротьби за свою державу просто в табори інтернованих, як обезбровні в'язні.

Перебуваючи в таборах, інтересувався я справою таборової журналістики і таборових видавництв, позбирав і позаписував багато з того, що появилася зразу писаного рукою, далі машинкою і відбитого на шапірографі, на цикльостилію, а врешті друкованого черенковою машиною. Мої відомости відносяться до 1920—21 років¹⁾. З того часу аж до ліквідації таборів, певно ще багато видано нового і мої відомости в далеко неповними, однак виписую їх з метою: 1) Виказати, яку діяльність виявило наше вояцтво, перебуваючи за дротами, 2) Перевести малу характеристику їх видавничої праці, 3) Заохотити других, що ознайомлені з цією справою, головні бібліотекарів, збирачів книжок і рідких видань, аби доповнили цей список, найкраще на сторінках „Літопису Червоної Калини“ і 4) Зкомплетувати в Музею Наукового Товариства ім. Шевченка всі таборові видання, від часу переходу Збруча аж до останнього дня, якщо такої збірки Наук. Тов. ще не має.

В році 1921 опублікував я у журналі „Воля“, Ві-

¹⁾ Список таборових видань цьогож автора подамо у своєму часі у відділі бібліографії. Ред.

день, за м. вересень, ч. 9—10 список таборових видань числом 18.

Подам нязче список журналів, газет, зшитків і книжок, що появилися за згаданий час в таборах інтернованих членів Укр. Армії (У. Н. Р.). Наведений список видань говорить першзавсе про різноманітність таборових журналів. Їхній зміст незвичайно вірно малює життя наших старшин і вояків за дротами, передає їхні переживання, настрої, та вказує на незвичайну свідомість нашого війська і розумння справи. Таборова преса вказує нам також на те, що військо наше не дармувало, воно безнастанно вчилася на різних курсах, загально освітних, національно-освідомлюючих, і кооперативно-господарських. Приводиться також діяльність і праця старшин над собою і підчиненням козацтвом.

Треба подивляти, як зуміли наші таборовики побороти всі матеріальні і технічні труднощі і видати таку масу друкованого матеріалу. Правда, деякі журнали виходили в невеликому накладі до 60 прим. друкованих на шапірографі і лише з купленням друкарської машини деякі видання доходили до накладу 2000 примірників. Зовнішній бік журналів дуже гарний, як на умови життя за дротами. Більшість є ілюстрована і то просто артистично, надзвичайно влучно, вірно. Деякі журнали були люблені таборовиками і користувалися великою пошаною. Наприклад в Александрівському таборі газета „Промінь“ була живою газетою. Кожної неділі збиралося все таборове брацтво в театральній салі і при 600—1000 слухачах, га-

зету голосно вчитували артисти театру. Газета мала такі відділи: Передне слово, Публіцистика, Українське життя, Фейлтон, Ріжні вісти, Спорт, Театральні справи, Листування з дописувачами, Гумор та оголошення. Часто ця газета підпадала конфіскації таборового цензора. Найсерйознішим таборовим журналом був „Військовий науковий вістник“, що виходив в Стрілкові. Був він органом військового народного університету. У „Вістнику“ приймали участь визначніші військові знавці. З сатиричних журналів дуже гарними рисунками і дотепними взначалися „Окріп“, „Аванс“, але і другі були цікаві і користувалися популярністю та розходилися до останнього числа.

На особливу увагу заслужують переклади з ріжних мов, ріжних фахових військових книжок і розвідок.

Не знаємо точно, скільки було таких перекладів і де вони ділися. Занотовано у нас, що в одному Калішському таборі, до 15. XI. 1921 р. було 31 перекладів. Між ними: „Організація проломових одиниць“, „Уживання гранат“, „Іструкція розвідчикам“, „Піхота в бою“, „Кулеметне діло“, „Психологія юрби“, „2-х дюймова гармата“, „Теренознавство“, „Значіння та роля старшини в армії“ і т. д.

Деякі побачили світ друком, як ось: „Абетка Морзе“, в накладі 300 прим. в Калішському таборі, „Піша застава“ — Ельзенберга в перекл. пор. Верхоли — накладом 800 прим. Менше щасливі переклади друкувалися лиш на шапірографі в кількості 30 прим. як „Оборона на розтягнутому фронті“, „Історія розвитку бою“ і др. Деякі гарні переклади не друкувалися навіть на друкарських машинках, бо не було грошей на папір.

Чи за останні роки були ще які переклади друковані — не знаю.

В таборі Стрілково вийшло 6 перекладів друкованих на шапірографі, а з них: „Похід в 1922“, підп. Хом'яка, „Історія воєнного мистецтва“, „Елементарна тактика“ і др.

Про інші табори відомостей на жаль не маємо, однак жадою фахового формування була у всіх старшин і скрізь.

Крім чисто військової літератури, помітна книжка видана в Олександрівському таборі п. з.: „Короткий курс українознавства“. Цей підручник, як на таборові

видання, можна вважати просто ідеальним. Богатий змістом, з образками, мапами, діяграмами і таблицями, на 116 сторін друку.

Перечитуючи таборову періодичну і неперіодичну пресу скрізь чорною ниткою проходить жаль вояцтва, що мусить сидіти за дротом, та всетаки вояцтво бадьоро дивиться — на наші національні справи. Богато пишеться про необхідність всім Українцям зєдинитися, що військо повинно бути поза політикою, а політиків проситься не сваритися, а діло робити.

У всіх журналах знаходимо цікаві, повні щирости і об'єктивности описи військових пригод, епізоди з героїських походів нашого війська, в боротьбі за крашу будучність нашого народу.

Треба зазначити, що статі в журналах в глибоко передумані, написані з таланом і високо патріотичні. Часто стрічається гостра критика, болюча, але правдива.

Брак місця не дозволяв ширше оцінити таборову пресу, але безперечно таборова преса відіграла велику ролю виховну серед нашого вояцтва, піддержувала до кінця бадьорий настрій і не допускала до партійництва, розвалу і деморалізації. Ми певні, що їх праця перейде в історію, яка не пожалів признання за жертвенну працю наших таборовиків.

„Двобій“

Л. Перфецький

Отаманщина

Написав Михайло Серета, полковник Армії У.Н.Р.

Старшини Гайдамацького полку

Отаман Волох

Своїм зовнішнім виглядом отам Волох нагадував колишніх московських бунтарів Пугачова або Стеньку Разіна: кремезний, високий і широкий в плечах; на широкому селянському обличчі — чорні ямини від віспи; червона широка борода-лопатою; маленькі карі очі заховані глибоко в очні ямини. В товаристві старшин, коли він уважно прислухувався до розмови, під очима його повставала зморщка, а на обличчі та ледви помітна гра мускулів, яку можна було розуміти так:

— Ох мені, як складно він бреше... теж знайшли дурня, отак я вам і повірив... ні, мої панове, я розумніший, ніж ви гадаєте...

Зодягався він в синій жупан, червоні штани, чорну смушеву шапку з малиновим шляком і в козацькі чоботи.

Він не мав ні освіти ні призначення: „фельдфебель“ 124 Воронізьського полку; у світову війну — поручник; за гетьмана значковий Запорізької дивізії. Все це стаж на ролю звичайного смертного. Однак він мав досвідчений життям розум, був хоробрий і відважний і мав хист належно орієнтуватися в революційних обставинах, як і серед людей, яких революційна хвиля винесла на високе становище. С. В. Петлюра тримав його в резерві, як певного козира, котрим

гадав повернути колись все те, що програвалося ворогу.

На початку 1918 року, коли робітники арсеналу та збільшені полки в Києві загрожували існуванню Центральної Ради, Петлюра і Волох в постаті звичайних козаків Гайдамацького Коша Слобідської України пережили чимало бойових пригод, які надовго зв'язали цих героїв почуттям довіри з одного боку і самозапевнення з другого.

Всі христопродавці, — сказав Волох С. В. Петлюрі, коли його винесли раненого з залізничного двірця. — Українців мільйони, а поглянь навколо — жменя нас, щоб боронить національну справу.

Цих слів не міг забути Головний Отаман. Бл. пам'яті Петлюра в справі визволення нації покладав великі надії на ті одиниці в народі, хто без школи, без матеріальних та інших цензів, а завдяки лише своїм здібностям, енергії і волі вийшов, як кажуть, в люди. Він гадав, що творчі сили, які були потрібні для відбудови нації, необхідно шукати десь серед юрби. Несвідомо для себе він був тим політичним романтиком, якими були російські народовольці 70 років. Пізніше отаман Волох розвіяв цей романтизм, посявши в душі Небіжчика сумніви за свої перші необережні кроки в постаті Директора.

Коли заарештували Болбочана, на команданта Запорізького корпусу С. В. Петлюра призначив отамана Волоха.

Волох не вірив кадровому старшинству і глибоко зневажав інтелігенцію.

У Кременчузі, оглядаючи полки, він зайшов в інженірну сотню. Командант сотні Несторенко знайомив козаків з технічною термінологією. Заложивши руки позад себе і заплющивши очі, ніби нічого не бачучи, з іронічним усміхом прослухав він лекцію. Потім наблизився до Несторенка і кепкуючи з його вимови, сказав:

— Антите-ген-ція... Аристо-кра-тія... Нам потрібні вояки, а не вчені люди. Геть з посади!

Інших змін він не встиг зробити: большевики облягли Кременчуг і примусили Запоріжців відступити на Правобережжя.

В середині лютого 1919 року Запорізький корпус розташувався в районі Умані: Мазепинський, Республіканський і Наливайківський полки на фронті у стації Тальне; Дорошенківський, Кармелюцький, Богданівський і Петлюрівський, як резерв, в Умані. Червоні війська, що насувалися зі стації Цвіткова, наскочили на Мазепинський полк. Мазепинці потрошили большевиків та захопили ворожі ешелони, гармати і обоз. Большевики одлинули назад і підсилившись резервами, мали на другий день знову перейти в наступ. Петлюрівський полк, що був в резерві, одержав наказ вирушити на фронт. Петлюрівці відмовились. Місцевий Звенигородський полк висловив їм свою солідарність. Подібний страйк у життю славетного корпусу був першою скандальною новиною. До старшин дійшли чутки про якусь агітаційну працю, яку оточення Волоха провадило серед козаків, однак доказів вони не мали. Наливайківці оточили Петлюрівців і примусили їх виступити на фронт.

Командування перегрупувало сили: полк Кармелюка був розташований на ділянці с. Лезезин — та Татянин монастир; Дорошенківський — в районі стації Потапні.

Початок бою був щасливий для червоних: вони продерлися через Мазепинський і Республіканський полки і вийшли на Умань; другою кільцею вони зайшли в потилицю Кармелюкам. Командант Кармелюків полковник Троцький крикнув до козаків:

— Бачите орли! У ворога не вистарчає сміливості стати перед нашими очима; він ховається позаду нас... А ну, пісню!

— Ой, щож то за шум учинився!

Гукнули козакі, накиннулися на червоних і погромивши ворожу кільцею, вийшли на с. Доброводи; з Добровод через с. Дележанівку знов вернули в Умань.

Населення Умані, вирядивши Запоріжців на фронт, гадало тепер зустрінути червоних. Пролетарі озброїлися берданками, понаряжувалися в червоні кольори і вивели червоні прапори. Попереду натовпу манячив молодий рудий панок з великим чубом, що стирчав у нього, як у півня гребінь із трьома пишними червоними стяжками на грудях. Він зібрався було промовити привітне слово, коли приглянувся, рятує Боже... Кармелюки.

Полковник Троцький, сплюнувши з досади, сказав бунчужному:

— Потягни отого рудого за чуба. Жах, яка бридка і нахабна морда.

Слідом за Кармелюками в Умань увійшов зі штабом і отаман Волох. Міська дума вирядила для зустрічі його своїх представників. Волох вислухав привітання і зупинившись на них своїм глумливим поглядом, ущипливо відповів:

— Антиле-ген-ція... буржуї...

Більше нічого не сказав; повернувся і відійшов. З Умані Запоріжський корпус виступив в Одесу, на з'єднання з військами союзного командування.

В с. Теплику Волох закликав до себе вірних гайдамаків, яким сказав:

— Карта Петлюри побита; ним користуються тепер всесвітні посіпаки: поміщики, банкіри, попи, купці та інші. Нині я в імені селян, робітників і козаків підіймаю червоний прапор для вашої слави й добробуту, під який закликаю всіх вас стати й боронити його.

Другого дня він оголосив універсал, яким касував Директорію і приймав радянську програму. Козакам дав розпорядження про обрання делегатів до корпусного комітету.

Ніби зпід землі виросла в Теплику делегація від червоної армії, яка прибула прийняти під своє опікування Запоріжців. На церковній площі вони збудували трибуну. Позбігалися селяни й козакі. До трибуни підійшов матрос в шкіряній куртці і в шкіряному кашкеті з червоним бантом на грудях, з двома самопалами на паску і гранатами за плечима. Він чемно вклонився юрбі і, як той птах, злетів на трибуну. На трибуні щось подумав, махнув в повітрі рукою, ніби відігнавши мух і розпочав:

— Товариші! Наші вороги — поміщики, капіталісти, офіцери...

Полк. Троцький, с. Теплика, Одеська губернія
Запоріжці в часі відступу на Одесу

— І большевики, — гучно почав з юрби високий сухорлявий козак з довшим оселедцем, що викотився йому на чоло під самі очі.

Промовець допитливо зупинив за нього свої очі, чогось вичікуючи.

— Правда сказано, і большевики! — безапеляційно підтвердив другий козак з юрби.

На трибуні виникла замішанина. Нею скористався полк. Троцький і наказав оголосити в полку тривогу. Полк справно зібрався в ряди, мовчки дошукуючись причини такої несподіванки. Залунала команда:

— В похід руш!

Коли вийшли з Теплика, полк одержав наказ пересунутися в с. Ободівку.

За Кармелюцьким полком, не знаючи, до чого це все йде, виступили інші полки корпусу. Алеж на трибуні ще довго манячила постать в шкіряному кашкеті і довго ще було чути:

— Товариші! Провокація!

Большевицька делегація не зважилася повернути до своїх з порожніми руками, тай собі перенеслася до Ободівки, гадаючи, що шляхи й зміна обставин на добре вплинуть на козаків. Однак вийшло не на їхнє: полковник Троцький наказав всипати кожному з делегатів 25 канчуків. На лихо делегації, ліктори трапилися не з числа формалістів: всипали по 25 та ще від себе додали по 10.

В м. Чечельнику команданти окремих частин усунули Волоха від командування корпусом, який доручили команданту дивізії отаману Загородському.

Дізнавшись від звязкових, що союзне командування покинуло Одесу, Запоріжці повернули на Роздільню — Тираспіль. Йшли навколо оточені ворогами: попереду — червоні повстанці; позаду большевицькі війська. Погромивши червоного отамана Дячишина і продершись на Роздільню, через залізне кільце повстанчих сил Григоріїва, корпус нарешті розташувався в околицях Тирасполя. Команда корпусу визнала положення трагічним і дала розпорядження перейти румунський кордон. Отаман Волох цього розпорядження не визнав. Він зібрав Гайдамацький полк, якому сказав:

— Старшини корпусу відомі контрреволюціонери і вороги для нас, робітників і селян, надумали таки за кордон...

— Туди їм і дорога, — побажали гайдамаки.

— Постривайте, дайте сказати: вони гадають перевезти до Румунії військово майно і все добро, що забрали на Україні. Добро це запрацьоване болючими мозолями наших батьків і матерей. Як ви на це? Погоджуетесь?

— Дурнів серед нас немає годитись. Не дамо і за кордон нікого не пустимо, — відповіли гайдамаки.

Тогож дня з в'їрними гайдамаками, що склали курінь Холодний Яр, Волох захопив стацію Тираспіль, загрожуючи розстрілом кожному, хто мав намір перейти кордон. Кармелюцький полк утихомирив гайдамаків і полонив отамана Волоха.

На весні 1919 р. Запорізький корпус, багато зазнавши лиха в Румунії і Польщі, нарешті зєднався з головними силами Директорії. Запоріжці чекали суворого покарання Волоха, якого комуністична ідеологія не викликала жадних сумнівів. На їх здивування С. В. Петлюра повернув йому Гайдамацький полк. Волоху поталанило: склад міністрів в той час був лівого напрямку і цілковито поділяв радянську програму Волоха. Головного Отамана він переконав, довівши йому, що його універсал був лише стратегічним кроком обійти большевиків, коли не силою то хитрощами; у повстанців же, імя яких легіон і з якими він перебуває у тісному контакті, універсал зміцнив віру і надію на нього, С. В. Петлюру.

— Ти наш батько, а ми твої діти, — доводив він Петлюрі: — Твоя сила не тут, а там, де повстанці. Там краще дбають про твій добробут. Дай лише дістатися мені на Харківщину, то сам зобачиш, чия правда, а чия кривда.

В липні місяці він був призначений головним отаманом усіх повстанців України. Йому видали великий аванс на організаційні витрати і безтерміновий відпуск на Слобожанщину. Бог то знає, чи дійсно він був на Харківщині, тільки зі Жмеринки від надіслав гайдамакам листа, запрошуючи їх покинути Петлюру і мандрувати до нього. Команданти Гайдамацького полку Виноградів і кінного дивізіону Сікорський перехопили цього листа і стали гайдамакам на перешкоді. Почувши про ці заходи, Волох дав відповідні зарядження своїм однодумцям Ліневському й Маслоу, котрі користувалися у гайдамаків великим авторитетом. Гайдамаки заарештували Виноградова й Сі-

корського: Виноградова забили, а Сікорський якось утік.

— Кадрових старшин треба винищити, як шкідливих хорвахів, — сказав при цій нагоді Волох своїм землякам поручнику Семеренку і сотнику Козівку.

— О, я їх добре розпізнав за часів моєї царської служби. Царський режим міцно укорінив в їх голові одне, що старшина усе і над усім. Таких кар'єристів і посіпак, як вони, треба десь пошукати, тай не знайти. За революцію вони присмиріли, такі манесенкі та низенькі. Алеж дайте час, коли вони знову зачують під ногами твердий ґрунт. Знову залунає, що вони навіть в лазні — полковники або генерали. До української справи вони приссалися з обрахунку, що вона найкраще забезпечить їх положення. Я певен, що недалекий той час, коли Петлюра залишиться виключно з кадровими старшинами, які перед усім світом роздують кадило, що їх батьки, певно Орловці, Тамбовці, Куряни, були завзятими самостійниками, а вони... Де-які з них кажуть, що в рапорті до царя, ще за мирного часу вони вимагали незалежної України. І де ті очі у Петлюрі! Кумедія тай годі!..

7-а Запорізька дивізія була обурена такими розмовами і поведженням Волоха і Гайдамацького полку і вимагала від С. В. Петлюри суворого покарання Волоха, загрожуючи в противному разі вийти зі складу корпусу. Якраз на цей час до Петлюри наспів Волох з Харківськими повстанцями, які піднесли Головному Отаманові хліб і сіль від усього селянства України.

С. В. Петлюра наказав розгорнути Гайдамацький полк в бригаду і доручити бригаду отаману Волоху. Однак було запізно: Українську Армію оточили Денікінці з півдня і заходу.

На початку грудня 1919 р. вона опинилася в Любарі на Волині, куди надійшов і Волох зі своїми Гайдамаками.

Невідомо, відкіля і як, тільки в Любарі повстала, в десяти кроків від постю Головного Отамана, Вовчанська революційна рада, яка оголосила відозву до козаків, запрошуючи їх переходити в червону армію. Отаман Волох був призначений главоверхом усіх червоних сил на Правобережжю. Тогож дня Волох захопив державну скарбницю.

В трикутнику смерті, почувши про зраду Волоха, С. В. Петлюра, зі сльозами на очах, сказав:

— Нещасна Україна! О, morituri te salutant!

Січові Стрільці у Натіїва

Зі споминів бл. п. Івана Андруха, сот. С. С.
(Докінчення)

Автор цих споминів сотник СС Іван Андрух, бувший підхорунжий УСС., родом з Перемишля, визначився в часі визвольних боїв на Вел. Україні, зокрема під Мотовилівкою, розстріляний большевицькою черевничайкою разом з поетом Грицьком Чупринкою весною 1921 р., як діяльний член „Київського Повстанчого Штабу“

Та це не вдалося, бо стрільці заявили, що скорше підуть домів, як у другі батерії і тоді сот. Дашкевича назначено лише старшим старшиною батерії, а к-ром її назначено Наддніпрянця. Не зважаючи на все, батерія не одержала гармат до кінця свого перебування в Запор. Корпусі.

Сотня Загаєвича і Андруха разом з 2-им Запор. полком вирушили пішим порядком зі Сватова до с. Білокуракіна, що 70 верств від Сватова. По дорозі нераз висвистували стрільці жінок, які безстыдно тяглися з козаками Запорозжцями, сидячи на повозках та граючи на балалайках. Стрільці зривали російські кокарди у тих козаків і старшин, які не хотіли надівати українських знаків. В селі Білокуракіні відбулася парада, на якій був военний міністр Рогоза. На цю парадку зібралася ціла Запор. Дивізія, себто 1-ший Запор. полк ім. Дорошенка, 2-гий Запор. полк, кінний полк ім. Костя Гордієнка з батерією. 3-ий Запор. Гайдамацький полк відійшов на позицію і участі в параді не брав. Военний міністр в прияві от. Натіїва і Болбочана оглядав цілу Дивізію, інтересувався особливо стрільцями, розпитувався, скільки їх, як заховуються і т. д. Дивізію оглядав також к-р німецького корпусу, якому підлягав Запор. Корпус. Він також звернув увагу на карні і великі стрілецькі сотні і висказав своє задоволення.

З Білокуракіна вирушила вся Дивізія до Білолуцька, 15 верств на північ від повітового міста Старобільська. В Білолуцьку 3-ту кулеметну ватагу розділено на дві сотні і утворено з неї другу кул. ватагу (на місце розбігшоїся 2-ої скорост. сотні) з самих спеціалістів кулеметчиків під к-ю сот. Турка Михайла і старшин хор. Глови Василя та хор. Сагайдачного Петра. Решта 3 ої кулеметної ватаги остала під командою

сот. Андруха зі старшинами хор. Мельником Федором, Шараневичем Миколою та Загаєвичем Матвієм. 2-а кулеметна ватага була справді кулеметною, себ-то мала 10 скорострільів Максима на двоколках з кінцями і всім належним майном, а 2-а кулем. ватага мала 5 скорострільів без двоколк і коней і числилася сотнею пішою таксамо, як бомбометна сотня, яка була окремою пішою сотнею. На охорону демаркаційної лінії був післаний 1-ий Запор. полк ім. Дорошенка, та коли большевики нічним набгом його прогнали з визначеної лінії і почасті розбили, 2-ий Запор. полк мусів післати на підмгу 1-ий курінь під к-дою Зілінського, якому на доповнення додали ще бомбометну сотню сот. Загаєвича і 2 гу кулеметну ватагу. Відділ цей заняв позицію над річкою Айдар між селами Айдар і Колесниково. Оце стрілецькі сотні попали під безпосередню к-ду курінного, якого більше за всіх не любили за його неграмотність та звірське поведіння з населенням. Він накладав більше служби на С.С., наказував їм грабувати по селах, які лежали на неутральній зоні, де грабили також і большевики. Тому, що стрільці справлялися не так, як Запоріжці і не відважувалися рабувати коров, грошей та збіжжя у мирного українського населення, яке всетаки була надія позискати для України, то курінний подавав рапорт в штаб полку, що С.С. це банда, яку слідувало-б лише розігнати. Зтягано контрибуції, як у селян по українському боці, так і по большевицькому, що не обходилося без звірств над населенням і без краді навіть великих сум. Коли сот. Загаєвич домагався звільнити його зпід підлеглости кур. Зілінському, то на нього послано силу наклепів з домаганням прогнати його як нездатного командувати сотнею. Це все не могло додатно вплинути на якенебудь співжиття СС. з Запоріжцями. Якраз в той час 27. серпня прийшов наказ від гетьмана, що Запор. Корпус мусить йому присягнути на вірність. Стрільці не знали, як поставитися до цього факту, бо Галичани боялися, що присяга замкне їм поворот домів, старші віком не хотіли ангажуватися присягсю до дальшої служби в армії, а багато не могло рішитися, не знаючи думки других стрільців, яких всетаки більшість була поза Запор. Корпусом. На просьбу к-рів стрілецьких сотень і кур. Сушка, який якраз тоді приїхав з Києва відвідати С.С. і передати деякі новини, от. Натіїв відложив присягу 2-ому Запор. полку до приїзду делегатів від С.С. з Києва. Делегатами поїхали в Київ сот. Чайківський і кур. Сушко і їм поручено вяснити становище Галичан після присяги та думку решти старшин С.С., які були в Києві. Кур. Сушко і Чайківський були в цій справі у гетьманця і цей сказав, що присяга обов'язує С.С. не щодо речинця служби, а щодо самого повнення служби і що С.С. будуть користуватися всіми правами Наддніпр. Українців і право горожанства кожному С.С. може бути дано. Відносно повороту до Австрії — австрійський посланник відповів, що присяга не перешкоджує поворотові в Галичину і стрілецькі старшини в Києві рішили, що краще є зберечи сотні і присягнути, що може вплинути додатно і на дозволення збирати наново полк, як не присягати і бути розігнаними.

Кам. 9. 1. 1921. С. С. Андруха
Сот. Зілінський

Після гетьманського прийняття 21. V. 1918. р в Києві в приводу приїзду делегації від Сірої Дивізії, сформованої австр. командуванням у Володимирі Вол. I. ряд сидять від ліва до права: ген. писар, тепер загально відомий Полтавець-Острияниця, пор. австр. розвідки, тепер відомий комуністичний діяч Матвій Яворський, комдт похідної гетьманської канцелярії ген. Богданович, ген. осаул Устимович, ген. тепер відомий інженер винахідник Крига. II. ряд: королівський угор. комісар Добай, ген. оберст принц фон Гервальд, гетьман Скоропадський, болгарський посол Шишманов, нім. легатійний радник граф Беркен, III. ряд (в горі): граф Бірман, ген. Присовський, комдт. штабу Сірої Дивізії Пильниченко, співробітник гетьманської преси і реферату пропаганди проф. Калянович, полк. Зеленецький, кн. Голіцини, придільний до Сірої Дивізії сот. УСС. Іван Коссак, мін. бюро Полтов

Та не всі стрільці задоволилися тими відповідями, бо не всі ще погодилися з думкою, що ради самостійности треба залишити мрії про повстання проти гетьмана і біля 30 відступило від присяги. Їх негайно увільнено з полку. 10-а сотня Рогульського, яка була окремо від полку, не присягала зовсім. Стрільці, які були у других полках Запор. Корпусу, як прим. в полку Костя Гордієнка, ціла кінна скорострільна сотня виключно з С.С., в більшості присягла, а лише незначна частина відступила від присяги.

Мимо того, що в 2-ому Запор. полку було три піші сотні С.С. і одна скорострільна — скількию поверх 500 людей, к-р Дивізії і 2-ого Запор. полку от. Болбочан не хотів ніяким чином згодитися на утворення куріня С.С., який мігби становити три-четверті 2-го Запор. полку і тим самим інші куріні, які мали по 60 до 200 людей, осталиб в меншості. Утворенню стрілецького куріня шкодили багато і жінки, які іздили з старшинами ненавидженими С.С.ами, а які безумовно мали вплив на командний склад. Коли домагання відносно їди, платні і т. д. стрілецьких старшин ставали безуспішними, вони рішилися видавати сатиричний тижневик «Бомбометчик», де в формі сатири та прося сміху висказували свої жалі. Та після другого числа заборонено друкувати «Бомбометчика».

При кінці серпня одержано наказ 2-ому Запорізькому полку з двома батареями вирушити на Чернігівщину в Стародубський повіт для охорони демаркаційної лінії, тому що большевицько настроєне населення там

дуже ворожо відносилось до Німців і їм ніяк не мож було обороняти цей район. Коли другий Запор. полк прибув на ст. Сватово для вантаження, з Києва приїхав якраз кур. Сушко, який привіз конкретну вістку, що гетьман годиться на формування окремого полку С.С. в Білій Церкві і дозволив виділити С.С. з Запор. Корпусу, який тоді вже передано під команду генерал. хор. Б. Стрільці дуже врадувались цєю вісткою, що зберуться знову в один полк, в одну сімю, де один другого розуміє, один другого поважає і всіх лучить спільна ідея і де нестрашний ніякий ворог. Та от. Болбочан без наказу згори не хотів відпустити С.С.

Тоді стрілецькі старшини заявили, що С.С. як карні вояки не відмовляться від ніякого наказу, але поставили домагання, щоб от. Болбочан зарядив слідство в справі крадіжки і грабунків кур. Зілінського над Айдаром, тому що С.С. зі злочинцями працювати не можуть, щоб викинено з полку і зі штабів всіх жінок, яких сам от. Болбочан возив з собою аж дві усунення з посад всіх кацапів старшин та утворення з стрілецьких сотень окремого куріня. Зразу от. Болбочан під впливом жінок і кацапських дорадників загрозив розділом стрільців між другі куріні та побачивши, що С.С. можуть одної хвилі забратися з полку і відіхати до Білої-Церкви без його дозволу, через що у нього осталоб всего 300 людей, пообіцяв виповнити всі домагання. Сповнив однак лиш останнє. Вилучив С.С.-ів в окремий курінь.

Так С.С. переїхали в перших днях вересня через

Харків, Гомель в Семенівку, що 50 верств на схід від м. Новозибкова. По дорозі не обійшлося без того, щоб не обрізувати кацапським офіцерам пагонів, якими вони пишалися по стаціях. З Семенівки виправлено 2-ий Запор. полк на охорону демаркаційної лінії від м. Стародуба по с. Азоровку, себто на 30 до 40 верств. 2-ий Запор. полк підчинено тут також німецькій бригаді, яка дуже живо заопікувалася новоприбувшою частиною і слідила за кожним її кроком. С.С. втішилися, що може хоч Німці возьмуть в свої руки все і сконтролюють постачання полку, рахунки і т. д. Та дарма. Німці лише в оперативному відношенні інтересувалися полком, а внутр полку на жаль не мішалися. Стрільці ходили обдерті, босі і голодні — робили службу в холодні ночі серед дощу, який доскулював цілий час побуту на Чернігівщині. Та кожний стрілець знав, що скоро прийде наказ відїзджати до Б. Церкви.

Скоро стрілецький 3-ий курінь став на позицію в с. Азоровка і Демянка для здержування контрабанди і ворожих налетів на українські села, зараз контрабандисти пізнали, що через цей район не перепустять їх за ніякі хабарі, гірше як за Німців. Під проводом кур. Сушка робить курінь два рази наступи на нейтральні села, які займали большевики і мимо того, що проти нього стояли самі матроси і «червоні козаки», себ-то Таращанці з Гребінком на чолі — він проганяв їх аж до ріки Десни. І там осталися сліди по С.С. — високі стрілецькі могили, яких чимало по всій Україні. Всіх кацапів, які переходили з совдепії на Україну шукати легкого хліба у гетьмана, стрільці повертали назад до совдепії з загрозою, що як появляться щераз на Україні, то розстріляють. Населення, яке до приїзду 2-го Запор. полку бачило лише Німців, які забирали у нього без плати все, що під руки попалося, вважалося укр. військом. Воно ранше нарочно приводило собі на поміч большевиків, які ночами нападали і душили сотнями Німців, а Німці знову в заплату палили села та забирали все майно. До Галичан зразу ставилися з резервою, думаючи, що їх гетьман посилає для реставрації економії та опісля побачивши, що вони поводяться чесно і справедливо, полюбили їх і цілими товпами з плачем прощали стрільців, які відходили з села. Сотня, яка відходила з села, була звичайно вся завітчана квітами з повними сум-

ками хліба і сала. Характерний був випадок в селі Бучках. До цього села заїзджав «карательний отряд» місцевого поміщика, зложений з чотирох кацапів офіцерів і 25 юнкерів та панських слуг. Відділ цей збирав по селах забрані з економії речі і при цьому робив багато надужиття і здирств, а неодному попалося і нагаїв чимало. Кур. Сушка занявся докладним розбором цієї справи і зна-

Старшини сотні пішої розвідки (полевой жандармерії) 1 п. п. С.С. в Києві Перший з ліва сот. Володимир Стефанишин, командант розвідки.

ючи, що згори не позволят обезброїти цього відділу, сам рішив його обезброїти і арештувати. Коли вже карательники сиділи арештовані, стрільці самовільно нічю витягнули з хати сфідерів і за селом випарили їм по 150 шомполів, кажучи, що вони знають, що у офіцерів багато грошей, та Січові Стрільці грошей не хочуть, а б'ють їх за кривду, заподіяну населенню.

5-го жовтня прийшов з Військового Міністерства наказ через Штаб Запор. Дивізії і Січові Стрільці зістали стягнені з фронту до села Воронок, Чернігівської губ., де вони мали віддати все полкове майно 2-ому Запор. полкові. Хоч як прикро було стрільцям здавати ручниці, та ради розлуки Запор. полком і в надії на те, що все таки через кілька днів одержать зброю назад — здали її і 10-го жовтня цілий курінь С.С. зовсім не дружельбно розстався з 2-им Запор. полком і під проводом кур. Сушка відправився ешеленом через Київ та 15-го жовтня прибув до Білої Церкви.

Стрільці, які були по других полках Запор. Дивізії, були порозкидані по різних сотнях і більше зжилися з Запоріжцями, та мимо того, коли дозволено їм виїхати до Білої Церкви, всі вони опустили ряди Запоріжців і вернули до С.С. Гарматчики під проводом сот. Дашкевича також повернули до Білої Церкви ще в перших днях жовтня.

с. Зеленче,

15-го жовтня 1919 р.

Півсотенний (поручник) Київських Січових Стрільців Володимир Стефанишин (в однострою 2. запорізького полку), родом зі Станиславова, бувший підхорунжий Галицьких Січ. Стр., один з найвизначніших молодших старшин корпусу С.С., ранений декілька разів в боях на Вел. Україні, погіб в останнім повстанчій випаді от. Тютюника дня 6. лист. 1921. р. під Коростенем.

„Гнилицький бунт“

Написав Василь Бачинський, б. сот. У. Г. А.

Зимом 1919 р. був я приділений до тернопільського коша, де формувався подільський полк ім. С. Петлюри.

В коші йшла звичайна кадрова праця, себто вишкіл новобранців. На перешкоді вишколові стояв брак військвого приладдя, як крісів, ременів, набійниць, одностроїв, тощо, та усі ці труднощі поборовали так старшини як і стрільці, бо усім присвічувала велика ідея боротьби за власну державу.

Крім вісток, які надходили з фронту були ще і другі напів вовнні, які надходили із різних закутин українських земель. Вони немало тривожили кожного, кому добро батьківщини лежало на серці. Тут і там творились поодинокі „республіки“ цих громад, які не хотіли сповняти наказів своєї влади.

Одною з таких вісток була відомість, що село Гнилиць збаражського повіту „збунтувалося“. Цей бунт полягав в тому, що селяни убили місцевого поміщика, а що важніше, що не хотіли давати людей до Української Армії — та загалом не підчинялись ніяким наказам української влади. —

На усмирення села та на переведення бранки вислала тернопільська Окружна Команда військовий піхотний відділ, якому до помочі додано одну чи дві полеві гармати.

Цим відділом командував хор. Евст. Голубович та хор. гарматчик Евген Крохмалюк.

В кілька днів після відходу відділу до Гнилиць, рознеслась по Тернополі вістка, що Гнилиці та ще кілька сіл ізза бувшого кордону (бо Гнилиці положені при самім бувшій австрійсько-російським кордоні) розоружили той відділ, а людей забрали в полон та попровадили до „Росії“.

Внедовзі ця відомість оказалась правдивою, бо почали одинцем та невеличкими гуртками надтягати стрільці з цього відділу, який пішов на Гнилиці. Вкінці з'явилися і оба команданти та вповні потвердили цю відомість. —

Відділ був настільки необережний, що усі ввійшли в село, а гармати устали в середині села біля громадського дому, де містилася станиця державної жандармерії.

Село знало зразу, в якій цілі та з якими намірами прийшов цей військовий відділ. Головно дезертири, яких було повно в селі, були тими, що заалармували сусідні села зпоза бувшого австрійсько-російського кордону, які узброєні почали оточувати Гнилиці, зглядно військовий відділ.

Одним з найрухливіших в цій акції був якийсь Дереш (сліпий на одно око) і саме він брехливими та неправдивими вістями заалармував сусідні села, які вирушили на оборону Гнилицям.

Відділ найшовся в такій ситуації, що про оборону навіть не думав, а кінець був такий, що бунтівники усіх розоружили, забираючи і гармати, здемолювали станицю державної жандармерії, а самих жандармів обрабували. Це саме зробили зі стрільцями та старшинами, тільки що у них не було що рабувати.

Розоружених попровадили бунтівники за бувший кордон, оскільки собі пригадую, до Лановець.

По дорозі (бо була це неділя чи якесь свято) стрі-

чали полонені багато людей, які не лише терпкими словами, але і буками частували стрільців та старшин.

Вкінці допровадили полонених до якоїсь команди, яка передержала усіх через кілька днів в арештах, а відтак пустила їх на чотири вітри; не видала однак зброї ні зрабованих річей.

Так менш-більш представляли справу ті, які повертали „з полснуг“.

Саме тоді формував я в тернопільському коші курінь, який після короткого вишколу мав відійти під Львів.

Одного дня візвано мене до Окружної Команди, де я одержав приказ відіхати з відділом стрільців до Гнилиць та зробити там лад. Мій відділ числив коло 40 людей. Усі ми вїхали підводами з Тернополя до Збаража. Тут Повітова Команда додала мені ще коло 30 стрільців, бо як мені говорили, відділ, з яким я вибрався з Тернополя, буде для Гнилиць забавкою, а ніякою силою, яка могла би усмирити бунт.

Я рад не рад влучив ще до свого відділу і збаражських стрільців, та робив я те нерадо, бо я тих людей не знав та бачив їх перший раз в життю. Мої побоювання оказались незабаром оправданими, бо як відділ вїхав в лубянецький ліс, почалась стрілянина наче на фронті. Це стріляли „на віват“ головно ці, які мали скріпити відділ, а яких додано мені в Збаражі. Треба було спинити цілу валку, перемішати тернопільський відділ зі збаражським, і в цей спосіб запобігти дальшій стрілянні, яка кожного, хочби найбільш холоднокровного вояка, виводила з рівноваги.

При відділі було кількох кіннотчиків, а між ними один старий вояка булавний, якого наввиска уже не тямлю, як рівнож не пригадую собі, чи був ще хто зі старшин.

Не доїжджаючи до Гнилиць, стрінули ми по дорозі о. Вітошинського, пароха збунтованої громади, який розказав нам, що діється в Гнилицях, та завернув і поїхав з нами.

Недалеко перед селом спинилась ціла валка. Стрільців поділив я на невеличкі відділи та дав приказ, що ці відділи мають у певній віддалі від себе (так щоби була лучба) оточити село, нікого ні з села, ні до села не пускати та звертати головну увагу на схід, відки могла прийти поміч Гнилицям.

Коли відділи оточили село, я та коло десяти стрільців вїхали в село.

Я післяв по громадського комісаря та приказав скликати негайно громадську раду. Коли усі радні зійшлися, то дістали приказ видати усіх дезертирів, видати зброю та повернути шкоду, яку понесла державна жандамерія та стрільці в часі їх розоруження та рабунку. В противному випадку відділ остане в селі і то на кошти громади так довго, поки цей приказ не буде сповнений.

Стежі, які стояли кругом села, дістали наказ вислати по двох людей до команди відділу, де отримали соломуг, дерево та харчі, і це все відставили підводами на місце постою стеж.

Стежі варили харчі та грілися біля огнищ, бо на дворі був сильний мороз. Стрільці стояли на стежах день і ніч та сповняли свій обов'язок як найкраще. „Повстанці“ побачили, що це непереливки, та що з нами не піде справа так легко, як з попереднім відділом.

Я був певний, що село видасть зброю та поверне нанесену шкоду, але дезертирів не видасть. Так і сталось.

Тоді стежі, які стояли кругом села, вислали більшу часть своїх людей до команди, з яких утворився відділ коло 50 людей, і з цим відділом зробив я перегляд цілого села т. зн. стрільці перетрусили докладно хати, стодоли, стайні, стіжки та усі закутнини, де тільки могли укритись дезертири.

Через кілька годин біля громадського дому стояв відділ дезертирів, здорових та молодих людей, який чисельно значно перевищав наш військовий відділ.

Громада доставила потрібне число підвод і ми враз „з добичею“ подались до Збаража, а відси до Тернополя. Дезертирів передали військовій команді.

Яка була дійсна причина Гнилицького бунту і масової дезерції, не знаю.

Чи то, що Гнилиці були далеко від Львова, і „Поляки до нас не прийдуть“, чи то, що лежали на самому бувшому австрійсько-російському кордоні, та підпали під вплив некарних зазбручанських елементів, мігби вказати хтось, хто під той час жив в самому селі, або хочби повітовому центрі Збаражі.

Нарис історії XIV. Бригади

Написав пор. Карло Аріо

(Продовження)

III. Денікінський фронт.

Відходячи на фронт, бригада представляла собою таку силу: 3 піхотні курні, разом коло 1000 крісів і 16 скоростріль, 3 гарматні батареї по 3 гармати тридюймовки, і відділ бригадної кавалерії коло 25 шабель. Незважаючи на досить часті випадки поворотного і плямистого тифу, стан боевий був досить сильний, бо підчас цілого побуту на Україні найсильніший. Хоча вартість була відносно дуже мала.

Відхід з м. Винниці наступив 1. жовтня 1919 року. День був гарний і теплий (як взагалі перші тижні цієї осені були чудові). О 7 год. ранком станула ціла Бригада на великій площі між касарнями, готова до відходу, з виїмком обозу, який лишився на дальше у Винниці. Після звіту, який відібрав майор Оробко від поодиноких кмдтів відділів і окремих підвідділів, і після дефіляди, рушила бригада в приказанім напрямі через Винницькі хутори. Перший приказ звучав: осягнути район Каменка-Текитака, а по дальші прикази зголоситись в кмді Корпуса, яка тоді стояла, вже повернувши з большевицького фронту з Козятина, в Милівці. В районі Каменка квартирувала бригада два дні. На третій день рушила бригада до Ілинець, київської губернії. Після виданої кмдою Корпусу диспозиції мого був покищо в дефензиви і то в районі Умань—Монастирище. Наша задача була: зайняти відповідні позиції, окопатися, вести розвідчу службу в сторону ворога і чекати дальших приказів. Бригада заняла відповідні опірні точки перед Ілинцями на схід. Окопались однак не одноцілим фронтом, а причілками. Наше ліве крило дотикало до правого крила 8 бригади, яка стояла тоді своїм лівим крилом на східнім краю села на висоті „Z. O.“ Звідти позиція переходила через 182, через річку Соб на захід від села Райки. Праве крило оперлось о Барбанівку, замикаючи великий яр, який тягнувся аж до дороги Барбанівка—Райки. Дальше через кавалерійські або піхотні стежі держала бригада лучбу з „Київською групою“ Діввої Армії, яка стояла в районі Гайсин—Дашів.

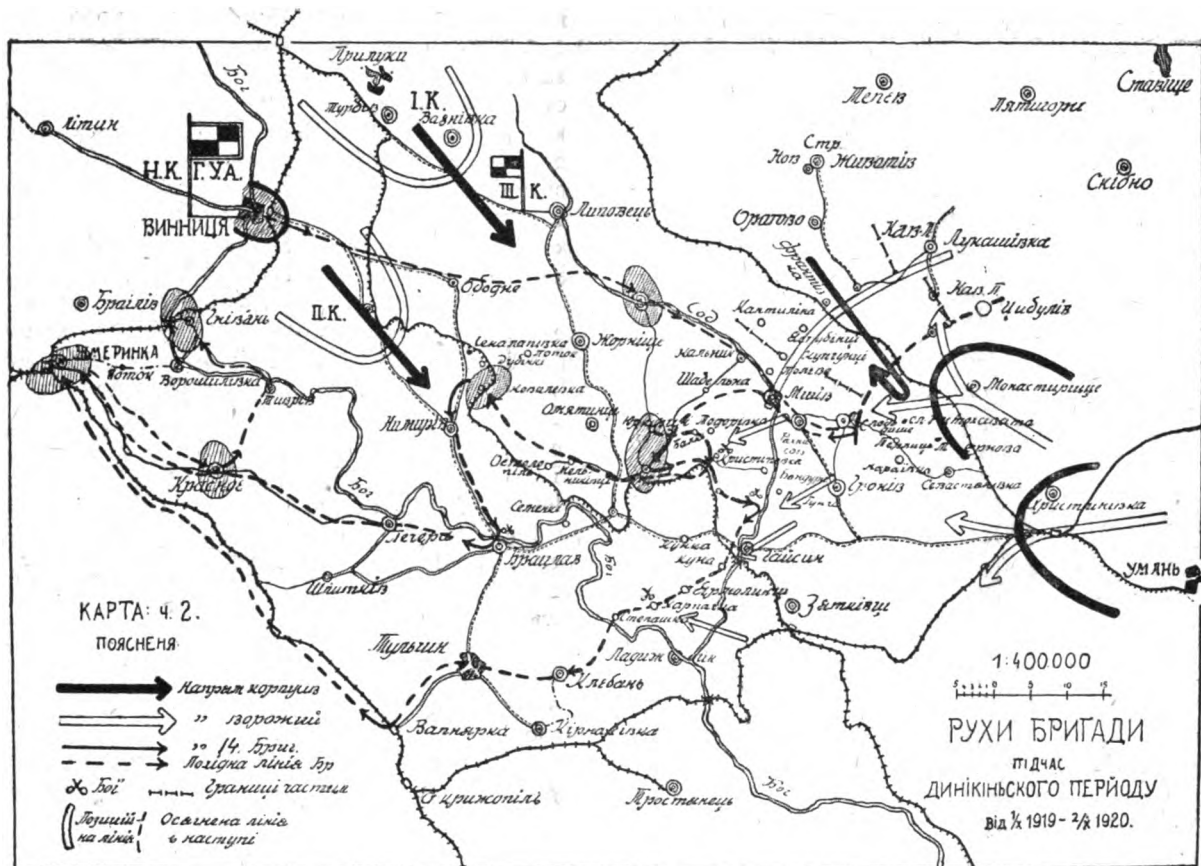
Прохарчовання весь час позиційного фронту було добре. Жива були гарні і пересічно багаті. Були і гроші. Зрештою і інтендантура доставляла по змові точно в свій час потрібні харчі. Доставка харчів інтендантурою була зорганізована ще у Винниці і то в цей спосіб, що харчі доставляла інтендантура 2 рази тижнево вузко-торівкою, яка провадила з Винниці через Вороновиці на Гайсин. В тій цілі була уряджена експозитур провіантури з 15 возами на стації Фердинандівці, около 25 верств на захід від Ілинець. Тут задержувались вагони з харчами і скидували майно, яке переймала експозитур і доставляла бригадним частинам.

Побут тут був досить приемний і спокійний, гарна, просто чудова погода сприяла нашому стрілецтву, яке по більшій части було дуже скупо на зиму вивинуване. Тільки в ночі було досить холодно і вохко, бо тягло зимним повітрям зі ставу і річки.

7-ого жовтня 1919 р. дістала бригада приказ відійти до Дашева. Дашів представляв собою вже вихідну точку будучих боїв з Денікіном.

8-ого жовтня прибула бригада до Дашева. Дашів мале, повітове, українське містечко, дуже гарно положене. Окрасою міста є великий і чистий став, через став плила річка Соб, яка розділювала місто на дві частини. Одна північно-східна частина, властиве місто, навіть не дуже таке жидівське, як звичайно малі містечка на Поділю або Волині. Навіть досить чистий ринок припірав до великого і гарного парку. Через середину переходив широкий, добре удержаний битий шлях, який провадив з Ілинець до Гранова. Через широку греблю переходилося на другу сторону міста, яке зачиначось великим паровим млином при самій греблі.

Бригада була розложена так: I. курінь стояв в селі Купчинцях, II. курінь в східній части Дашева, включно з палатою графа Потоцького, де був штаб куріня і кавалерія бригади. III. курінь стояв в північно-західній части Дашева. Штаб бригади, артилер. полку і частини підчинені безпосередно бригаді коло попівства. Сам артилерійський полк в Полеві. Позиції

бригади були такі: Перший курінь лівим крилом при-
тикав до пільної доріжки Купчинці—Яструбинці, за-
микав півобручем Купчинці і мав висунений причілок
на 166. Другий курінь на правім крилі замикав
цілу бригадну позицію висуненою сильною полевою
сторожею коло Z. О. при пільній доріжці з полудне-
вого кінця села Дашева до Копіявки. Третій курінь
був в резерві. Боевий обоз і перевязочна в с. Каль-
нику. Позиції тут не були вправді звязані в одно-
цільні окопи, але причілковими гніздами держалось
успішно під огнем ціле передпілля, а звязок поміж
тими гніздами був легкий, бо проглядний. Звязок
з 8-ою бригадою, якої праве крило стояло в Ястру-
бинцях, держав піхотинними стежами I. курінь. На
право з „Київською групою“ держали звязок, або
кавалерія, або старшинські стежі на возах II-ого, або
III-ого куріня, і так: кавалерія на Гайсин, а піхота
на Гранів. Розвідку провадили I. курінь на Слобідку
Росоховату, II. курінь на Китайгород, Слободниця.
Кавалерія в ліси на полудневий схід. Третій курінь
в зад. Телефонічне полушення з Корпусом було по
почтових дротах, які провадили з Гранова через Ілинці
на Липовець. Перед нашим фронтом стяті телеграфі-
чні дроти лежали на землі близько себе і через
те провід був в одну, себто в нашу сторону інтактний.
Наші дижурні прислухувались дуже часто розмовам
по денікінським боці, переловлювали диктовані диспо-
зиції і оперативні, чи якісь тактичні прикази. Всі ті
перелапані розмови і депеші ворога, ми подавали не-
гаймо до кмди Корпуса.

Час проходив спокійно, крім маленьких сутичок
з розвідчими стежами. Населення в тій околиці було
свідоме і дуже нам прихильне, а притім багате. Обі
обставини, розуміється, були для нас корисні.

В другій половині нашого побуту в Дашеві насту-
пила зміна погоди в нашу некористь. Настали дні

холодніші, почали падати густі, зимні дощі, а ночі
були вже дуже холодні. І тоді яскраво вийшло на
верх наше сумне матеріальне положення під оглядом
зимового виряду, показалися болючо наслідки не-
достаточного забезпечення Армії і брак конечної
опістки.

Наслідки були неминучі. — Стан здоровля частин
з кожним днем гіршав. Відхід хорих збільшувався
просто застрашаючо. — Було ясно, що пошесть вдер-
лася в наш організм, а виперти її ми не були в силі.

Ми робили все, що було можливе, щоб поліпшити
наше положення. В першу чергу звернулися до на-
селення з наказом забезпечити нас в потрібну нам
скількість легких кожухів, свит і т. п. Населення
пішло нам на руку і ми могли сьак-так забезпечити
себе на зиму. Населення діставало за доставлені нам
річі відповідні, комісіонально призначені винагороди,
чи то в грошах, чи в продуктах, себто в цукрі, соли,
тощо.

Дня 10 жовтня 1919 р. перед полуднем приїхав
до нас автом начальник штабу III-ого Корпусу от.
Любковіц і мав коротку нараду щодо дальших опе-
рацій. Також приїхав кілька хвилин пізніше кмдт
8-ої бригади сот. Шмідт, щоб порозумітись з от.
Оробком щодо співділення обох бригад в майбутнім
наступі III-ого Корпусу. Наступ мав зачатись о 5-ій
годині ранком другого дня, то є з 10 на 11 жовтня
1919 р.

Оперативною ціллю було відкинути ворога, який
мав на днях наступати, поза лінію вузкаторової залі-
зниці Монастирище—Христинівка і посунути фронт
більше на полудне. — Тим самим праве крило на-
шого Корпусу, себто Галицької Армії, мусіло зіткну-
тись тісно з лівим крилом Київської групи, себто Діе-
вої Армії У. Н. Р. і через те оминулосьби розірвання
обох Армій і не допустилосьби, щоби ворог вривався

між оба крила, які дотепер висіли в повітря. Головною ціллю Денікіна було розірвати і відтяти від себе обі Армії, зглядно розбити насамперед окремо Дієву Армію, зайняти Жмеринку, а відтак розбити Галицьку Армію і зайняти Винницю та Козятин і тим самим мати вільну дорогу на Жмеринку—Київ. В Києві тоді стояли Денікінці, однак стояли в тяжкій боротьбі з большевиками. Тому отже негайна поміч для Києва була аж надто конечна.

Оперативний приказ з Корпусу одержала бригада телефонограмою вечером. Усі частини одержали негайно по відіздзі начальника штабу III-ого Корпусу авізо, в яким приказано поготівля з тим, що завтра почнеться загальний наступ на ворога — напрям Монастирище — дальші оперативні прикази слідувать.

Так отже бригада мала найменше 12 годин часу на приготування, поминувши те, що цілий час була приготуванна на все, стоячи на позиції.

Корпусний приказ був такий: „Загальний наступ III-ого Гал. Корпусу в злуці з Дієвою Армією У. Н. Р. Напряом III. Корпус по обох боках вузкаторівки Липовець—Христинівка.

Перша ціль досягнення — залізнодорожний вугол ст. Христинівка. Дієва Армія У. Н. Р. буде наступати вздовж залізничного шляху Жмеринка—Бізуля.

Цілю: осягнути лінію (менш-більш) Умань—Гайворон—Рудниця.

14 бригада на правім крилі Корпусу хоронить те крило і держить злуку з Київською групою, яка мати-ме наступати через Гранів. Напряом наступу через

Слободище. Осягнути вузкаторівку, збурити шлях і евентуально, оскільки буде потрібно, помогти з полудня здобути Монастирище місто. Зв'язок з Корпусом: телефонічним полученням. Зв'язок з 8 бригадою стежами, розуміється, оскільки би крила обох бригад не сходились тісно з собою. Оперативний, бригадний приказ звучав менш-більш так: подано загальну ситуацію на фронті (відпис з корпусного приказу) відтак диспозицію: 14-та Бригада наступає завтра то є 11. VIII. в злуці з цілим Корпусом через Слободище на вузкаторівий шлях. I. курінь (змінений одним курінем 8-ої бригади перейшов до с. Полевне і східної частини м. Дашева) наступає з свого місця постою через ф-ф 239, через цвинтар і село Слободище, через с. Тернава, с. Дубровка на вузкаторівий шлях. II. курінь наступає з Дашева через м. Китайгород, с. Слободище, с. Леухи, с. Терлиця, с. Холодівка на вузкаторівий шлях. Праве крило по осягненню лінії оперти при шляху о хутір Пожинки.

Негайно по осягненню вузкаторівки мають саперські стежі знищити шлях в двох місцях найменше на просторі 2 (двох) кілометрів. В тій цілі виділить саперська сотня 2 стежі з відповідним вирядом, які мають держатися при резерві. Бригадна артилерія іде шляхом II-ого куріня і має держати злуку з штабом куріня для порозуміння щодо заняття евентуальної боевої позиції і взагалі для співділення.

I. курінь держить перманентно злуку з правим крилом 8 бригади, яка має наступати через Сл. Росоховату. (Далі буде)

Листа втрат I-ої бригади УСС. (1919 р.)

В минулому місяці повернув з Великої України о. Макарій Каровець, колишній полевий духовник I-ої бригади УСС. Ще з того часу залишився він на Вел. Україні, де по трагедії У. Г. А. сповнював обовязки священника у католицьких парохіях аж до останніх днів. Вернувши до краю о. Каровець відвідав у першу чергу нашу редакцію та передав нам цінний документ, який підчас цієї жадливої скитальщини успів переховати.

Є це список померших стрільців з I-ої бригади УСС. Ця листа втрат далеко неповна і бракує там багато імен та всежтаки вона має велику вартість не лиш для історії, але й для рідні тих, які не повернули з Великої України. Ця листа втрат може бути в деяких випадках важливим документом родинним, або й правним, бо список заповіданий духовником, який хоронив цих померших і підтверджений свідками.

Число	Дата	Полк кур.	Імя і на-звико	Місцевість і дата уродж.	Місце і час смерти	Релігія	Стан	Заняття в дома	Місце і день похор.	Причина смерти	Свідки смерти	Похоронив	Замітка

Серпень 1919

1	6/8 1919	Пушкар I. гарм. полк УСС.	Іван Стефанишин	1899 Тростянець, пов. Долина	6/8 Зінківці к. Кам'яця Под.	гр. кат.	вільний	рільник	6/8 Зінківці к. Кам.	Розстріляний	Сан. пор. Олекса Перфецький, Іван Тучапський, четар	о. М. Каровець ЧСВВ., пол. духов. бригади	
2	12/8 1919	Пушкар I. гарм. полк УСС.	Олекса Маковійчук	пов. Косів	12/8 1919 Зінківці	гр. кат.	вільний	рільник	12/8 Зінківці к. Кам.	Розстріляний		о. М. Каровець	

Число	Дата	Полк кур.	Імя і на-звисько	Місцевість і дата уродж.	Місце і час смерти	Релігія	Стан	Заняття в дома	Місце і день похор.	Причина смерти	Свідки смерти	Похоронив	Замітка
Вересень 1919													
1	4/9 1919	Стр. І. полк III. кур.	Петро Марущак	1894 Тумир, пов. Станиславів	4/9 в дорозі з Тростянця до Демківки, пов. Брацлав, губ. Под.	гр. кат.	вільний	рільник	4/9 Демківка, пов. Брацл., губ. Поділь.	Пострілений в бою (з ран)		Правосл. св. о. Аполлон До бій, св. с. Демківки	
2	10/9 1919	Дес. III. бат. 1 п. гарм. УСС.	Василь Гурей	1890 Тюдів, пов. Косів	4/9 Христинівка, пов. Умань, губ. Київська	гр. кат.	вільний	рільник	11/9 Христинівка на цвинт.	від ран	Т. Волошин, Кмд. бат. Кологон сан., чет. Роман Віханський чет. Іван Панкевич, бунчуж.	о. М. Каровець	
3	26/9	Стр. обозу I. п. УСС.	Семен Бандура	1899 Кінашів, п. Рогатин	ст. Кублич, п. Гайсин, губ. Кам'янець П.	гр. кат.	вільний	рільник	26/9 на поли с. Степанівка	дезинтерія	Іван Чичипович, чет. Іван Особа, бунчуж.	о. М. Каровець	
4	26/9	Віст. II. п. I. кур.	Іван Яворський	1900 Домаморич, пов. Тернопіль	26/9 під Веринячкою, п. Ум., г. Київська	гр. кат.	вільний	рільник	26/9 на поли під Веринячкою	убитий	Глинський, Клябоновський	Заряд полку	
5	26/9	Ст. Стр. I. к. II. п.	Никифор Осадчук	1898 Костельники, пов. Заліщики	26/9 під Веринячкою, п. Ум., г. Київська	гр. кат.	вільний	рільник	Веринячка	убитий в бою	Куницький, ст. дес.	Власний сан. відділ	
6	26/9	Стр. I. к. II. п.	Павло Тарапацький	1902 Кальників, пов. Мостиска	під Веринячкою, п. Умань, г. Київська	гр. кат.	вільний	рільник	Веринячка	убитий в бою	Андрій Бекеш, ст. дес. Кирильчук, вистун	в-заряді частини (сан. відділ)	
7	26/9	Стр. I/II.	Степан Байдак	1899 Кривеньке п. Гусятин	під Веринячкою, п. Умань, г. Київ.	гр. кат.	вільний	рільник	Веринячка	убитий в бою	Павелчак, Жарук		
8	26/9	Стр.	Михайло Вайда	1901 Ганівці, п. Жидачів	під Веринячкою, п. Умань, г. Київск.	гр. кат.	вільний	рільник	Веринячка	убитий в бою	Павелчак, Жарук		
9	26/9	Стр.	(Федь) Іван Кшешовський	1900 Мізунь ст., п. Долина	під Веринячкою, п. Умань	гр. кат.	вільний	рільник	Веринячка	убитий в бою	Павелчак, Жарук,		
10	26/9	Стр. I. кур. II. п. III. с.	Михайло Лис	1901 Запитів, п. Львів	у сх. стор. Христинівки, пов. Умань	гр. кат.	вільний	рільник	коло стації Христинівки	уб. в б рознесений гранат.	Куницький ст. дес., I. Савчин		
11	27/9	Стр. I. к. II. п.	Стефан Савчук*	1899 Підгайчики, пов. Коломия	27/9 під Веринячкою	гр. кат.	вільний	рільник	Веринячка	поляг в бою	Куницький, ст. десятн., Куниага, віст.	власний сан. відділ	Смерть не-певна; за-под. неясн.

* непевно, здається лише пропав без вісти після листи втрат I. кур. II. полк. з 3/10 1919.

(Далі буде)

Посмертна згадка

Іван Шафран поручник VI. равської бригади УГА. помер у захисті Українських Інвалідів у Винниках, по довгій недужі легких. Від листопада 1918 р. аж до інтернування частин УГА. в Чехії служив у відділах УГА. Був адютантом команданта бригади, а по повероті до краю в 1928 р., управителем захисту Укр. Інвалідів у Винниках. — Похорон відбувся дня 12. IV. 1930 р. на винницьке кладовище при участі членів УГА, винницького та дооколичного громадянства.

В. Й. П.

Іван Шафран пор. УГА.

СПИС ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 р.

(Продовження)

Петражецький, А.: Боротьба за Ради на Херсонщині. „Вісти“, Харків, 1927, Ч. 256.

Петрів, Всеволод, генерал: Декілька слів про запорожський імени кошового отамана Костя Гордієнка полк кінних Гайдамаків. Літературно-Науковий Вістник. Львів, 1928, Кн. IV, стор. 306—308.

Петрів, Всеволод, генерал: Спомини з часів української революції. (1917—1921). Частина I. До берестейського миру. Львів, 1917, 16°, 180 стор. Видання „Червоної Калини“.

Петрів, Всеволод, генерал: Уривок зі споминів. Календар „Червоної Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 29—39.

Описано похід на Крим і побут в м. Олександрівську, весною 1918 р.

Попович, Ілько: До перевороту на Буковині*). „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1924. Кн. III/IV, стор. 344—345.

Прохода, В., підполковник: Записки до історії Сірих, або Сірожупанників. Частина II*). (Матеріали до української військової історії). „Табор“. Военно-літературний журнал. (Каліш), Ч. 5, 1927, стор. 47 до 16; — Ч. 6, 1928, стор. 22—45.

Прохода, В., підполковник: Сірожупанники в повстанні проти уряду гетьмана Скоропадського. „Табор“, Военно-літературний журнал. (Каліш), 1928, Ч. 9, стор. 90—95.

*) Деякі спростування до спогадів М. Кордуби п. з. „Переворот на Буковині“, печатаних в „Літ. Наук. Вістнику“ за 1923 р.

*) Частина I, печатана в журналі „За Державність“.

Проць, Іван: „Віденський фронт“. (Причинок до історії української військової еміграції). „Український Скиталець“. Відень, 1922, Ч. 21, стор. 32—35.

Пушкарський І.: Революція в селі Миколаївці Васильківський район на Дніпропетровщині. „Вісти“. Харків, 1927, Ч. 252.

Рибак, Ярослав: Спомини з Жовкви. „Український Скиталець“. Ліберець, 1921, Ч. 6—8.

Про підготування до перевороту в Жовківщині осінню 1918 р.

Р кий, І., сотник: Спомини з львівських падолистових днів 1918 р. „Український Скиталець“. Ліберець, 1920, Ч. 1—2.

Романський, Р.: Останній бій. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 23/25.

До історії боїв у Львові.

Ромченко, Борис: Сумної пам'яті дні в Перемишлі. „Український Скиталець“. Ліберець, 1920, Ч. 1—2.

Рудницька, Лисяк, Мілена: Львівське жіноцтво під час падолистового перевороту. (Спомини й рефлексії). „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 23/25.

Р., Р.: Верховні державні установи Західно-Української Народньої Республіки. „Український Прапор“, Берлін, 1928, Ч. 17/19.

С. С.: Неждана підмога. „Новий Час“. Львів, 1927, Ч. 44.

Савченко, В. П., тен. штабу полковник: Втрачені можливості для перемоги в листопаді 1920 р. „Табор“.

*) Передрук з „Національної Думки“.

Воєнно-літературний журнал. (Каліш), 1924, Ч. 2, стор. 99—151.

Сахно, В. сотник: Тиждень в гетьманській дружині. „Табор“. Воєнно-літературний журнал. (Каліш), 1928, Ч. 9, стор. 81—81.

Опис подій в м. Крем'яці в жовтні-падолисті 1918 р.

Севрюк, О.: Берестейський Мир. (Уривок зі споми-нів). „Українські Вісти“. Париж, 1927, Ч. 19—22.

Середа, М.: Перші українські військові частини. Календар „Червоної Калини“ на 1929 р. Львів, 1928, стор. 45—51.

Стефанів, Гнат, полковник: За Львів. „Україн-ський Скиталець“. Відень, 1923, Ч. 43/44, стор. 8-12.

Стефанюк, Ф.: З Українськими Січовими Стріль-цями. „Український Голос“. Вінніпег, (Канада), 1928, Ч. 41 43.

Автор стрілець У.Г.А., прибув на Наддніпрянщину на початку 1919 р. з одним з відділів У.Г.А., який прилучено до корпусу С.С.

Струхманчук, Яків: Серед орієнтацій. (Із спогадів про розклад Галицької Армії 1919—20 р.) „Західна Україна“. Альманах, Київ, 1927, 8°, стор. 566—302. Видання „Державного Видавництва України“.

Сулківський, Б., тен. штабу полковник: З історії формування 2-го Січового Запорозького Корпусу на південно-західному фронті в році 1917. (Споми-ни). „Табор“. Воєнно-літературний журнал. (Каліш), 1927, Ч. 4, стор. 71—86.

Сушко Роман, полк. С. С.: Брат на брата. (Мате-ріали до історії Ударної Групи С. С.) Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927, стор. 53—58.

Сушко Роман, полк. С. С.: Січові Стрільці за Центральної Ради*). (Мої спомини про І сотню С. С.) Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927 стор. 9—37.

Старченко, О. В.: 11 днів героїчної боротьби. (Спогади київського залізничника.) „Вісти“. Харків, 1927, Ч. 257.

Відноситься до большевицького повстання проти Централь-ної Ради в Києві в серпні 1918 р. Описана боротьба за київ-ські зал.-дер. майстерні.

Тансюра, Л.: Мої спомини з визвольної боротьби. „Студентський Вістник“. Львів, 1928, Ч. 3.

В „Червоній Калині“ можна набути

картини кисти наших визначних малярів, яких репродукції містимо на сторінках „Літопису“. оправлені в золочені артистичні рами.

І. Іванець „На Одесу“ рисунок 17×20, (репро-дукція в „Літописі“ Ч. 2. за 1930 р. ст. 3). Ціна 25 зл.

І. Іванець „Граната“ рисунок 40×55, (репро-дукція в „Літописі“ Ч. 4. за 1930 р. ст. 11). Ціна 40 зл.

Леонід Перфецький „Свій чи ворог“? шкід олівцем. 35×25 (репр. Л. Ч. К. ч. 5. за 1930 р. ст. 1.) Ціна 35 зол.

Леонід Перфецький „Оборона батареї“, олійна кар-тина 70×50 (репр. Л. Ч. К. ч. 5. за 1930 р. ст. 7.) Ціна 150 зол.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

ІІ. річник / Число 5. / Травень 1930.

З М І С Т

	Стор		Стор
На голгофті		Отаманщина	
Б. Л.	2	Михайло, Середа, полк. Армії УНР.	12
„Карре аб“		Січові Стрільці у корпусі ген. Натіїва	
Іванна Блажкевич	2	Зі споминів б. п. Івана Андруха, сот. СС.	5
Штірк чи Кербер		„Гнилицький бунт“	
(На маргінесі акту з дня 4 лист. 1916 р. А. Крезуб	2	Василь Бачинський б. сот. УГА	18
На Старокоштантинів		Нарис історії XIV бригади У.Г.А.	
С. Гайдучок	5	(Продовження) пор. Карло Аріо	20
Наполвон І. і Україна		Листа втрати І-ої бригади УСС. (1919 р.)	21
М. О.	6	Іван Шафран	23
Страстний тиждень 1920 р.		Бібліографія	
Др. Іван Гиза	8	Спис жерел до історії української визвольної вій-	
Із стрілецьких споминів		ни 1914—1921 р. Продовження — А. К.	23
Микола Андрусяк	9		
Таборові видання			
Прижмуренко	10		

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 6. *

ЧЕРВЕНЬ

* 1930

Полковник У. Ф. А. Альфред Шаманек.

Українському невідомому воякові

Як Він в засвітний край спішив
через криваву річку,
ніщо на знак свій не лишив,
лиш жовто-синю стрічку.

А як буй-голову Він клав
в боях на слави полі,
ніщо у Бога не благав,
лиш Україні волі.

Тепер на віки вже заснув
під землячки покровом,
а нарід Цого помянув
сердечним, теплим словом.

Але в спокою не засне
(бо Він є волі сином),
аж нарід Цого помяне
великим, смілим чином...

Марійка Підгірянка

Уот Уйтмен

Я чув, як мати всесвіта...

Я бачив, як мати всесвіта, що в задумі на своїх
убитих задивилась,

В одчаю очі впилила в пошарпані тіла і члени, які
вкривали боевище,

(Остання гармата замовкла, лиш запах диму ще сну-
ється) —

І чув, як вона сумовитим голосом, понад ними по-
вагом проходячи, свою землю закликала:

Вісси їх, як слід, моя земле, кликала вона; доручаю
тобі не минути ні одного з моїх синів, не ли-
шити ні атому з них;

І ви, ріки, прийміть їх добре, заберіть їх дорогу кров;
Ви, кровю напоєні місця землі і ви, вітри, що пли-
вете високо, легкі й байдужі;

І ви всі, соки землі і росту; ви, глибини моїх рік;
Ви, склони моїх гір; ви, ліси, забагрені просякаючою
кровю моїх дорогих дітей;

Віссіть їх, дерева, глибоким своїм корінням і пере-
дайте в заповіті всім майбутнім деревам.

Півдню і півночі, прийміть моїх покійників, прийміть
тіла моїх молодих мужів і їх дорогоцінну кров;

Уважно мені зберігайте її для будуччини і поверніть
мені назад по довгих літах,

По століттях, у незримих соках і пахощах землі й трави,

У вітрах, що віють від піль, поверніть мені моїх ко-
ханих, моїх невмирущих героїв;

По століттях видихніть їх знову; видихніть мені на
ново їх душі, щоби не затратився ні один атом.

Літа і могили! Повітря й земле! О мої покійники!
О солодкий аромате!

Видихніть їх знову, моїх невмирущих, коханих покій-
ників! По літах, по століттях!

З англійського переклав Мирон Заклинський

Полковник У. Г. А. Альфред Шаманек

В десяти роковини смерти

Написав: Др. Степан Шухевич, б. отаман УГА*)

Двацять другого травня минає сорок сема річниця уродин людини, що в трицять п'ять літ пізніше мала відіграти переважну ролю в долі й недолі Української Галицької Армії.

Двацятого травня ц. р. минає десята річниця трагічної смерти людини, що хоч чужа по народності, як найтісніше звязала себе з українським народом, що в творенні майбутньої долі українського народу перебула найкращі хвилини свого життя, що в службі цього народу посвятила все, що найдорожче, бо свою кров і життя.

Тому, здається мені, що не від речі, а навіть нашим святим і загальним обов'язком є, в ту хвилину згадати про цю людину, пригадати собі її життя, її пориви, її важку працю, та віддати шану його пам'яті, яка повинна остати серед нас віковичною.

* * *

Бл. п. полковник ген. булави Альфред Шаманек уродився дня 22. мая 1883. у Львові, в родині австрійських урядовців і вищих старшин. В хлопчачім віку покинув Східну Галичину і поступив до військової академії (1901—1903). З вибухом світової війни вириває Шаманек як сотник генеральної булави знову же на терені Східної Галичини — в Щирці. Разом зі своїм корпусом перебуває важкі бої і катастрофальний відворот в Галичині, а опісля приймає участь в тяжких карпатських боях.

По битві під Горлицями Шаманек переходить на італійський фронт до Каринтії, а згодом призначено його начальником генеральної булави східного корпусу, що мав відійти на близький Схід, як допомога турецькій армії, проти Англіїців. Та на війні положення змінюється з кожним днем, з кожною годиною, з кожною хвилиною. Така нагла зміна відносин на фронті спричинила, що східний корпус не відійшов на Схід, але мимо цього його начальник булави Альфред Шаманек таки відійшов у Сирію. В 1918. р. бачимо Шаманека в Дамаску. Там на близькому Сході зразу виявилися його великі спосібности як старшини генеральної булави, так що за великі заслуги турецький султан наділює його високим оттоманським відзначенням.

З кінцем світової війни і розвалом армій центральних держав англійській команді вдалося захопити Шаманека та інтернувати. Але не довго просидів він за кільчастими дротами; йому пощастило утікати з табору інтернованих і приїхати до Відня, де зараз же зголошується до уповаженого Західно-Українського Уряду. Нині просто неможливо ствердити, що кермувало його постановою, але з певністю немалу вагу відгра-

вало те, що Шаманек хотів прислужитися цій рідній країні, де родився і тому народові, серед котрого пережив свої дитячі літа.

В Галицькій Армії зпершу був Він начальником т. зв. матеріального штабу при Начальній Команді, а в половині квітня 1919. р. призначено його начальником генеральної булави II. Галицького Корпусу. Цей корпус мав ще назву: »Осадний Корпус« тому, що війська цього корпусу облягали Львів.

В дуже невідрадну хвилю обняв Шаманек свої нові обов'язки. За часів попереднього начальника генеральної булави полк. Паппа корпус був майже пасивний. Ця нечинність мусіла до певної ступені здеморалізувати воєцтво — як взагалі деморалізує всяка безчинність. Часто-густо можна було почути між воєцтвом, а то й між старшинством нарікання на командування за те, що воно не наказувало остаточного наступу на Львів. Під той час залізничий шлях Краків—Львів попав в руки противника, а IV. золочівська бригада зовсім непотрібно втратила Чортівську Скалу. Ця остання втрата не мало вплинула на погіршення настроїв серед воєцтва, яке трівожилося перед новими невдачами, бо відомо, що нещастя завжди ходить в парі, а вояк стає на війні забобонним.

Шаманек, тоді вже підполковник генеральної булави, наче вілляв трохи свіжої, теплої крові в жили зневіреного воєцтва, а корпус почав проявляти рухливість і більшу живучість.

Та все те було вже аж надто припізнено. Аж надто пізно віддано в його руки такий провід тоді, коли вже в дійсности на можна було нічого зробити. Незначні акції тут і там піднесли, що правда, настрої духа в корпусі, але на загальне положення вони не мали ніякого впливу.

Командування польської армії дістало нові і сильні підкріплення. Розвідка заповіла, що противна сторона готується до наступу, який пізніше названо »великою офензивою«. Противник рішив прірвати перстень, що здушував Львів і в дальшій консеквенції зліквідувати нашу армію. Треба було приготуватися, аби гідно прийняти цей добре зорганізований і важкий удар.

І тут показала велика вартість нового начальника генеральної булави II. Гал. Корпусу. Про це моглиби багато сказати не тільки старшини, що були приділені до команди корпусу, але також і багато фронтових старшин. »Хто глядів тоді в Бібрці за Шаманеком, цей мимохіть мусів відчути пошану для цієї залізної людини. Від 5.—8. години при телефоні, від 8.—12. год. в окопах, від полудня до півночі знов при телефоні, а щойно від півночі до зорі спочинок і той при телефоні«, пише про нього сот. Ганс Кох. А фронтові старшини знають із власного досвіду, що коли десь там пізно пізно в ночі, або й над раном котрий з них по телефоні викликував команду II. Гал. Корпусу, завжди діставав відповідь »тут Шаманек«. Інші відповіли, бо їх валила з ніг утом, а Шаманек, напрацювавшись цілу днину, і в ночі не покидав свого тяжкого і відповідального становища. Одягнений клався на ліжку з привязаною до уха слухавкою полевого

*) Пишучи цю згадку про бл. п. Альфреда Шаманека покривався я здебільша статєю сотника УГА. Ганса Коха п. з.: »В другі роковини смерті полк. генер. булави Альфреда Шаманека«, що була поміщена в »Українським Скитальці« ч. 14. з 26. червня 1922. Деякі уступи просто виняті з тієї статті. Решту доповнив я власними спостереженнями, а дещо оповіданнями сучасників

телефону, аби бути готсьвим на кожне найменше візвання.

І так день в день, ніч в ніч.

Так щиро дбав він про долю частин відданих під його опіку. Та подивугідна роботячість Шаманека, та його залізна витривалість при праці, може бути світлим прикладом для нас усіх.

«Самостійний, створений до небуденних обставин, з великим розмахом до діланчя, впертий, коли хто хотівби досягнути по його верховодські права. Палкий, гнучкий ум, майже нервовий, смілий і рішучий, повний запальчivosti, притому знаток теорії, що рішає самостійно, але з розмахом. Усі його рішення повні інтуїційного, фахового, військового знання...» Так характеризує підполковника Шаманека сотник Ганс Кох. А він знав його найліпше. Був його сталим помічником, його правою рукою, від половини квітня 1919. р. аж до весни 1920. р. Слова сотника Коха про Шаманека будуть здається найбільше авторитетні.

До тих слів требаби ще дещо докинути. Шаманек це була незвичайно щира душа. Підступу, скритости, злоби ніхто не міг у нього добачитися. Прегарний, добрий товариш, відданий для старшин і вояцтва цілою душею. Дуже імпульсивний зі скорою реакцією.

Та не помогли спосібности, добра воля, розмах, роботячість і залізна витривалість Шаманека. Сумні і крайню невідрадіні відносини спричинили те, що з залізною послідовністю мусіло прийти. Сталося те, що мусіло статися. Під натиском польських військ, Галицька Армія подається на схід.

Нараз приходять мабуть чи не найсвітліша хвилинка в історії армії, одна із світліших хвилин нашої історії. Хто цієї хвилини дожив і її переживав, той мусів собі сказати, що варто було жити, а хто її не переживав, той не може зрозуміти тої велитенської насолоди, яку дає така чудова, світляна хвилинка, коли і зимний камінь мусить зі зворушення задріжати і пустити сльозу радості.

Приходить день 8. червня 1916. року, коли наші частини прірвали польський фронт, заняли Чортків і гураганом перли на захід.

Нова Начальна Команда (генерал Греків і полк. ген. бул. Штіпшиц—Тернова) ще не була обняла положення на фронті, ще не зовсім визнавалася в ситуації. Не було доброго звязку з частинами на фронті. Тоді в перших днях ініціативу і провід перебирають на себе самостійно команди корпусів, а провідником акції, розумом всього стає підполковник Шаманек.

І знов настають дні і ночі горячкової праці, але цим разьм праці хоч важкої, але повної найвищої насолоди, яку дає побідоносний похід, праці повної райдушної надії на велику, світляну майбутність.

Гураганом пруть вперед частини. Запорошені і спитнілі лица сяють блаженною радістю, в повітря лунає «а ми тую червону калину підніmemo». Не йдуть хлопці, вони біжать лавами.

А проміж ними постать любленого начальника генеральної булави П. Гал. Корпусу підполковника Шаманека. Хоч перемучений, хоч невиспаний, він хоче бути близько першої боевої лінії, щоби власними очима ствердити ситуацію.

Паде Чортків, паде Білобожниця, пануть вже й Трибухівці. Шаманека ніхто не є в силі вдержати при столику в команді корпусу. Він сідає до самоходу. Він мусить бути в Бучачі. Він мусить там бути перший.

Стріли роями брешуть коло його уха, та він на це не зважає. Разом з першими стежами переїздить

через горючий міст на ріці Стрипі і як грім впадає до Бучача. Нагородило його українське населення міста. Самохід по береги засипало квітами. Все пхалося до самоходу, аби поздоровити улюбленого старшину.

Та у нього не було часу на привіти, не було часу на вислукування признань і подяк. Обовязок гонив його туди, відки мали виходити прикази. Самохід завертає і їде до команди корпусу. По дорозі Шаманек стрічає частини молодого вояцтва.

— Бучач взятий! Слава Галицькій Армії! Слава Україні — кричить Шаманек до вояків і вітає кожнісінського, вимахуючи шапкою.

— Слава, слава — відкликуються стрільці і женуть далше вперед.

Заняття Бучача, це була мабуть чи не найщасливіша хвиля в життю Шаманека.

По Чорткові, Бучачі, Струсові, Тернополі, Підгайцях, Бережанах прийшли Перемишляни. Радісні райдушні хвилини розплилися і прийшли дні тяжкого смугку.

Все почало валитися, ситуація знов стала безвиглядною. В таку хвилю Шаманек стає полковником і начальником ген. булави при Начальній Команді. На його плечі паде страшний тягар, виведення армії з власної, рідної хати і провадження її далше в незнану майбутність.

Разом з генералом Тарнавським піднімається цього тяжкого і гіркого завдання.

Ще раз блиснула щаслива і радісна хвилинка в життю цього доброго старшини. Доживає тої хвилі, що обі українські армії здобувають серце України, здобувають Київ. Подрібний плян здобуття Києва — це головню його робота. Та ця радісна хвилинка тривала ще коротше. Щастя засвітило і погасло. І знов приходять страшні дні. Знов виринає питання: «Щож далше?»

Пошести десяткують частини. Дієва армія маліє.

І тут приходять страшна трагедія. Полковник Шаманек, той чоловік, що все своє євство віддав для Галицької Армії, Шаманек, що падав з перевтоми, а всежтаки не відступав від столика праці. Шаманек, що так щиро любив наш нарід, той Шаманек..... стає перед нашим судом як обжалований о злочин головної зради, поповненої на шкоду українського народу. Здається тяжко було подати гіркішу чашу чужинцеві, що так щиро нам служив.

Алеж це він переносить. З слухняністю здисциplinованого старшини, без найменшого нарікання переходить на посаду в команді І. Гал. Корпусу.

Я навіть не думаю задержуватися над обидним питанням про мниму вину полковника Шаманека в переговорах з Денікіном. Він був вояком; вояком відважним і добрим вояком. В наших дуже складних політичних відносинах він зовсім не визнавався. Робив те, що йому радили таки наші люди. Робив в найліпшій вірі, для добра Галицької Армії.

Зрештою в протоколі головної розправи читаємо:

Сотник суддя Курдяк: Чи знаєте, п. полковнику, з воєнної історії народів подібну ситуацію якоїнебудь іншої армії?

Полк. Шаманек: В такій ситуації ледви чи хто був.... Наш випадок є під деяким зглядом садинокий; ми є садинокі, що остало з нашої держави. Коли не стане армії, тоді нема ніякого вигляду на удержання нашої держави.... Згода на перемиря, далше ведення переговорів, все мало тільки одну мету: удержати армію*).

*) Розстрілено в протоколі розправи.

Слова Шаманека були правдиві, як праведною була ця людина, котрої уст брехня ніколи не сплямила.

Настав час нового відвороту. Разом з денікінською армією забиралася з Винниці також Начальна Команда. На ласку судьби лишалися по лічницях і поза лічницями тисячі-тисячі тяжко недужих галицьких вояків. До Винниці прийшла команда I. Гал. Корпусу, а з нею прийшов і Шаманек. Хорі почувалися безпечними, бо в місті був він.

Прийшов час переговорів з большевиками, час, коли знов відіслена Н. К. У. Г. А. просто хоробливо держалася заникаючої денікінської армії. Мужно протиставився цьому Шаманек і за те усувають його з занятого становиска в I. Гал. Корпусі. Йому дають одно з найпідрядніших призначень в армії. Та станули в його обороні фронтові частини. Не допустили, аби йому заподіяно кривду. Шаманека вибрано начальником булави Червоної Галицької Армії.

»Стрілецтво й старшини лише його хотіли. І це була найкраща для Шаманека нагорода. Та Шаманек був популярним і улюбленим не лише в I. і II. Корпусі, але й команда III. Корпусу одного разу спитала, чи приказ підписаний Івановом і Солодубом, був одобрений »полковником« Шаманеком? Тому не диво, що большевики скоро пізнали цю небезпеку й дали йому підрядне місце начальника булави одної з бригад« пише Кох.

Потім прийшла на Велику Україну польська армія, а з нею уряд У. Н. Р. Міністр військових справ Сальський недвозначно говорив, що коли дістане в свої руки Тарнавського і Шаманека, то вони живі не вийдуть. Полковник Шаманек був і так нервовою людиною. Страшні переживання української війни могли підірвати

і найздоровші нерви. Хто тих хвиль не переживав, той не може собі уявити тих пекольно-страшних душевних тортур. Нерви Шаманека не видержали. Він рішився виїхати на якийсь час до Відня через Румунію.

Та не доїхав. При переправі через Дністер в Сороках застрілив його бесарабський бандит, а колишній австрійський, а пізніший румунський старшина похоронив його з військовою почесною.

Сталося це якраз десять літ тому в дні 20. мая. 1920 Не знаю, чи хтось занявся могилою того доброго старшини.

Було дуже вказане, аби мощі цього великого нашого вояка перейшли в рідний край і спочали між мощами тих, котрими він проводив. Це конечно, аби про його тлінні останки подбали ті, про котрих він дбав, для котрих в жертві зложив він свою голову*).

А наразі можу цю коротку згадку про Великого Покійника закінчити тільки повторенням щирих, простих, вояцьких слів сотника Ганса Коха:

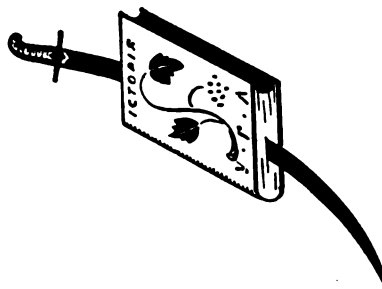
»Зложім наразі, хоч цей терневий вінець на його могилі в надії, що незабаром історія української ви-

звольної боротьби оцінить його так, як колись цінило його вояцтво і старшини II. Галицького Корпусу«.

* В останніх днях, вже по зложенню цього спомину, до нас звернувся один Українець, який живе в Бесарабії недалеко місцевости, де погіб бл. п. полк. Шаманек, з запитом, де находиться могила Покійного, бо він хоче нею занятись, а не може ніде відшукати. Тому звертаємось з проханням до всіх тих, які були тоді на похороні (переїхавши за дозволом Румунів з Могилева на другий бік), щоби негайно подали нашій адміністрації точний опис місця, де поховано бл. п. полк. Шаманека.

Старшинська школа піхоти Галицької Армії. VII—VIII 1919 р.
Гута Чугорська, Поділля.

* * *
 І знову маємо весну,
 Щебечуть соловії,
 І знову будяться зі сну
 Нездійснені надії.

* * *
 І знову пісня степова
 Летить на дужих крилах, —
 Росте зелена трава
 На січових могилах.

Росте зелена трава,
 Цвіте калина біло...
 Буває іноді, бува,
 Що пісня стане ділом.

З повідомленням

Написав: Василь Горбай
 (Зі збірки „Дев'ята Усусусів“)

Дев'ята сотня Усусусів держить позицію на Боднарівці. Видно підозрілі рухи ворожих відділів, треба отже повідомити наші батареї в Сокольниках. Командант сотні чет. Гачкевич питає хлопців: Хто голоситься добровільно йти з повідомленням до С. Голоситься багато. Найблизче команданта стоїть стрілець К. з Камінки і аж проситься: я, я піду. — Цей стрілець, хоча з наймолодших сотні, але показався вже в кількох боях відважним, так що придбав вже й признання „старої війни“ — а це вже не що будь! — Бере наш стрільчик (мав всього 16—17 літ) повідомлення, ховає в шапку, хреститься і вибігає з мурів тартаку, де ми держимо позицію.

Від найблизчих домів в напрямі на Сокольники ділить нас щось 200 кроків і ту віддаль мусить стр. К. перебігти, щоби бути потім критим будинками і дістатися до С. Перебігти тих 200 кроків небезпечно. Ціла будівельна площа перед нами переповнена різного рода матеріалом будівельним. Ворожі стежі підходять, криті ним, дуже близько, а як котрий з наших покажеться — негайно обсіплюють кулями. Ми робимо то само і ворогові, хлопці підходять до ворожих стеж і ручними гранатами роблять чимало замішання, найбільш в ночі.

Не убіг і кілька кроків, а кулі тільки жжж — жжж — К. паде на землю і повзе, а наші хлопці вилізли в гору на мур, мають тут стрільні віконця і бють в купи дощок, за якими сподіються ворожих вояків. Помагає. Кулі не свищують. К. встає й підбігає далі, а тут десь від стрийського парку гавкне ворожа гармата і гранат на яких 8. кроків від К. вириває замерзлу землю й обкидує нею К., а той паде на землю. Ранений, убитий? Та де там! Вже встав, обтріпався і з крісом в руці біжить далі. — Ворожий обсерватор десь сидить близько й хоче пописуватися цільністю. Бух-ббух — і з своїм ж-ж-ж — перелітають 2 гранати й падають одна кілька кроків за К., а друга на право від нього. — К. паде знову — напевно тяжко ранений — думаємо і вже хочемо вибігти і перенести його до нас. Але К. знову неначе воскрес,

встає, обертається до нас і усміхається так широко від уха до уха і біжить далі, а ми мусимо позамикати свої роти і рівнож всміхнутися. Зачинаємо вірити в так зване щастя. — Ворог пускає знову 1 гранату і 2 шрапнелі. К. вже ані не паде долів, бо граната заривається яких 15 кроків на право. А що перелетить понад голову, то не страшно. А шрапнель К. ані не бачив, бухнула собі димом десь в горі перед ним. — Знову шрапнель — граната — вийнула над малим домиком і вже димиться зпід стріхи. — Ббух — від стрийського парку — батарея дала сальву і знову 3 гранати риють землю. А одна граната вибухла так близько К.! Хлопців бере жах, бо К. не рухається якось. А ворожий обсерватор неначе заповівся, що не перепустить нашого стрільчика. — Гачкевич тимчасом вилізає на руштовання і обсервує, звідки бч ворожа батарея. Видно вже її мав, бо пише знову нове повідомлення. — Ще одна шрапнель підносить К. зі землі — ми лехше віддихаємо — К. перебігає останніх 30 кроків і ховається за ріг будови. Лише рука з його шапкою показується ізза рога і махає нам, немов „До побачення“... — А ворожий обсерватор, який вистріляв стільки муніції даром, певно з „довгим носом“ злізає десь там зі свого становища. Своім нинішнім успіхом нікому не похвалиться. — Запалив якомусь бідакові хату, яка стоїть вже в огні — а чоловік з жінкою виносять з хати, що ще зможуть.

Друге повідомлення пор. Гачкевича несе негайно стр. М. з Підбірець. Той вже перебігає без свисту куль небезпечних 200 кроків, доганяє стр. К., а той доносить оба повідомлення щасливо до Сокольник. За 2 години стогнали, перелітаючи над нашими головами, набої української тяжкої батареї зі Сокольник. — Ворожої батареї зі стрийського парку вже більш ніхто не почув. — Наші били добре.

Друже К. з „дев'ятої Усусусів“! Оце тобі тих кілька слів згадки. Якщо ти жиєш і прочитав їх, згадаєш тих кілька горячих хвиль, коли під огнем батареї ти, не знаючи, що це страх, сповнив своє завдання.

Моя відповідь

Др. Андрій Бурачинський, санітарний шеф У.Г.А.

Мої спомини з часів укр.-польської війни з р. 1919 написав я зараз по моїм повероті з большевицької неволі до Відня з кінцем 1920. р.

Д-р Петрушевич обіцяв мені дати їх до друку, але в наслідок браку гроша до того не прийшло. На прохання Д-ра Боберського, який запевняв мене, що їх зараз видрукує, післав я їх з початком 1922 до Канади, але і там вони лежали спокійно в тої самої причини аж до р. 1928.

В тім році почала їх друкувати „Канадійська Січ“ (в 1. числі з 15. квітня 1928) але тому, що цей часопис виходить тільки раз в місяць і то неправильно, друк їх йде дуже пиняво і дотепер появилася з них тільки одна третина.

Тимчасом появилася „Спомини“ Д-ра Степана Шухевича, в яких він в III. частині робить мені і моїм лікарям різні тяжкі і, що зараз на вступі мушу означити, безосновні закиди, на які я приневолений реагувати тим-більше, що і він сам в увазі на ст. 56. пише: „Якщо відомости автора несправні, то добре булоб, аби хтось з лікарів краще їх висвітлив“.

Я відповідь на закиди точка за точкою, але заки до того заберуся, мушу шановному авторові завважити, що не тільки в інтересі зачіплених осіб, але також в інтересі його твору добре булоб, щоби він засягнув був докладних інформацій, заки зробив ті закиди, які часто починаються у нього словами „мабуть“, „мені здається, що я ніколи не чув“ і т. і. Історична вартість всяких споминів лежить у вірності жерел, а перевірити жерела в цім випадку не було дуже тяжко. Про мою адресу можна було дуже легко довідатись у Львові, а і Д-р Максимонько, який був до мене цілий час приділений, перебував під цей час у Львові.

Починаю: ст. 56. III. ч. „Та ліки, це вже другий — дальший засіб проти недуги — першим засобом є охорона стрільців перед зараженням“. По цій тезі: „відносно того не зроблено на Вел. Укр. мабуть нічого“ (всі підчеркнення мої). Ця теза відома усім і зовсім слушна.

Вже історія воен вчить нас, що у війнах гине більше людей від пошестей, як від ран. Дальше знаємо, що

приміром армію Вел. Наполеона, на ті часи величезну, знищили в Росії епідемії, а спеціально пятнистий тиф — зима і морози були тільки співдіаючими силами.

Як ми ще були на галицькій території і коли ще тільки говорилось про евентуальний перехід за Збруч, виїхав я зараз по іменованню мене саніт. шефом Гал. Армії 10 червня 1919 з полковником Коссаком та з Д-ром Назаруком до Камянця Под., вони на переговори в справах військових зглядно політичних, я, щоб звідатись про санітарні відносини в подільській губернії.

Ми були у тодішнього міністра війни п. Сиротенка, який на мій запит, які в під цей час епідемії, відповів: „Немає ніяких, санітарні відносини між населенням і військом в дуже добрі“. Очевидно я знав, що ця відповідь не відповідає правді і жалував дуже, що не міг переговорити цієї справи з міністром здоровля, тому що ми мусіли зараз вертатись. Пізнавши пізніше ліпше обставини, переконався я, що не було чого жалувати. Пригадую собі, що ми з Д-ром Назаруком обговорювали цю справу, та найшли це неімовірним, щоб міністр війни був так лихо

Санітарний поїзд I. Галицького Корпусу, Калинівка, 17.X. 1919 р.

поінформований про санітарні справи і що кожний освічений навіть не лікар знав, що подільська губернія була і в жерелом всяких пошестей, а іменно пятнистого тифу, де він здавен давна епідемічно грасує*). Зараз по нашій переході за Збруч довелось мені вже в першім селі, де ми ночували, переконатись, що крім хорих на пятнистий тиф були ще і хорі на поворотний та на черевний тиф.

Само собою зрозуміле, що я здавав собі добре справу, що з переходом за Збруч приходимо в полосу навіщену заразами і роздумував в першій мірі над запорядками про охорону війська перед зараженням та про дезінфекцію.

Ми мали вже в Галичині багато випадків пятнистого та поворотного тифу, але удавалось нам при строгій профілаксії обмежити їх — ми мали до диспозиції лічниці, ліки, дезінфектори та дезінфекційні середники.

*) Гл. Осип Левцький: Гал. Армія на Вел. Україні, ст. 23—24.

Автор відко не знав про це, бо на ст. 55. III. ч. пише: „Це вже кожному відомо, що з хвилиною переходу Гал. Ар. за Збруч, почали добиратися до неї спершу дві страшні епідемічні недуги, а це п'ятнистий і поворотний тиф, а пізніше прилучилася ще третя — холера“.

Ще перед нашим переходом за Збруч в половині липня видав я загальний приказ такого змісту:

1) Всюди, де в змога, купатись. 2) Волосся коротко стричи. 3) При нагоді купелів прати шмаття. 4) Воші бити. 5) Де тільки змога, прати шмаття в горячій воді і прасувати залізком. 6) Кожний підвідділ має закупити 1—2 залізка до прасування — де не можна купити, зарекувати. Прасування горячим залізком вистарчає, щоб навіть гниди винищити. 7) В постоях, де частини довше стоять, закладати відвошівні (нарис таких був долучений). 8) Найголовніше, щоб пошестно хорих і горячкуючих віддавати негайно до лічниць, а в разі переходу оставляти в лічних. 9) В разі закватирювання оминати доми, в яких в хорі. 10) Коли в якім селі в богато хорих, ставати табором за селом.

Цей приказ і інші санітарні прикази прим. про закупку негашеного вапна, як однісінького дезінфекційного середника, який можна було дістати на місці, повторювано дуже часто, але на жаль і їх не виконувано. Я не тільки прикази видавав,

але переконувався, де міг, наочно, чи прикази були переведені і мав нагоду переконатись, що тільки в тих частинах, де були командантами здисципліновані старшини з давньої австрійської армії, прикази були точно переведені. Ми опинилися нарешті на Вел. Україні майже голі і босі і відтяти від решти світа.

Основним принципом гігієни є в першій мірі харність тіла, білля і одежі. Як можна було на Великій Україні заховувати чистість, коли стрільці не мали до зміни ні одежі, ні обуви, ні навіть білого шмаття. Наддніпрянський Уряд не дав Гал. Армії мимо обіцянки ні одної пари шмаття, ні одної пари обуви, ні одностроїв, якто наш головний інтендант Д-р Цюкан сказав у вічі Гол. Отаманові на пропамятних зборах у Винниці дня 28 жовтня 1919 в присутности Диктатора та всіх референтів Нач. К-ди.

Ліків не могли ми забрати з собою всіх, а на Вел. Укр. не можна було ніяких дістати. До перевезення ліків, які стояли в вагонах в Терезині, жадав я 400 підвод, які мені свято обіцяно вже кілька днів перед нашим переходом за Зруч. В день переходу прислано мені замість 400 всего сорок підвод, а мені ще удалось дістати в останній хвилі 50.

Тут мушу стати в обороні підполк.-аптикаря Білинського. Автор пише на ст. 55: „Дехто продавав

навіть санітарні припаси Жидам на власний рахунок Зроблено навіть карні донесення проти Д-ра Гасюка та аптикаря-полк. Білинського, та остали вони без наслідків тільки здається длятого, що Полевий Суд при Нач. К-ді провадив слідство так помало, що перший помер, а щодо другого, спалено акт саме перед злукою Г. А. з большевиками“.

Підполк. Білинського переняли ми з бувшої австр. армії. Він провадив Гол. Склад ліків в Станиславові під строгою контролею цілий час, як слід. Йому маємо завдячити що він вивіз Гол. Склад ліків зі Станиславова, а не залишив його там мимо приказу підполк. ген. штабу Бема, який заступав полк. Цірица і відогравав цілком недвозначну роль при евакуації Станиславова.

Також і на Вел. Укр. контролював я зчаста Склад ліків та не найшов нічого до закиду.

Щодо карних донесень, то вони повинні були бути в першій мірі подані до відома мені, як безпосередньому старшині, а я не одержав ніякого донесення ні про Д-р Гасюка, ні про підполк. Білинського.

Одною з головних причин поширювання пошестей було те, що хорих не віддавано до лічниць, а оставлювано по квартирах, або забирали з собою з валками. Кілько то разів пригадував я на це в приказах, перестерігаючи перед небезпекою, бо такі хорі заражували

з часом цілий підвідділ. На ст. 61. пише автор: „Відгравав тут також немалу роль сентимент“. Я мушу сказати — на жаль. Народи стоячі вище культурою мають більше зрозуміння для гігієни. Цей змісл був дуже мало вироблений в Гал. Армії, на жаль не тільки у стрільців, але і у старшин, яким повірено нагляд над переведенням виданих лікарем санітарних розпорядків. Старшини повинні бути вишколені в гігієні*), мусять бути вповні пересвідчені про велику валу санітарних розпорядків, щоб їх перевести з натиском. Хоча і лічниці в тодішнім стані були, як я сказав, тільки складами хорих, то всеж таки були там лікарі і ліки — а знову на першій місці мусять стояти добро загалу, а не добро одиниці.

Ст. 56. „Наскільки мені відомо, за весь час нашого побуту за Збручем не заложено мабуть ні одної відвошівни, ні одної купальні для війська“, а кілька стрічок дальше: „але в самій Винниці... за цілих 4 місяці, то навіть там за цей будь-що-

*) В Японії мусять всі військові старшини слухати через 2 семестри гігієни на котрімсь в університетів. Російсько японська війна була першою, в якій по стороні Японців не було майже ніяких пошестей завдяки перестеріганню гігієнічних заряджень.

Свячення паски у батерії 4/8 (5. Сок. Бригада) на позиції Віблів, пов. Сокаль. Квітень 1919 р.

будь довший час не заложено ні одної купальні ні відвошівні". Я мушу тут сказати, що мені просто незрозуміло, як міг автор у Винниці місяцями перебувати і настільки не орієнтуватися в справах, про які пише. У Винниці були при кожній лічниці відвошівні; зараз з моїм приїздом до Винниці з початком вересня зареквірував я мійську купальню для війська і там купалися регулярно по черзі підвідділи — цей прецінь шановний автор повинен був знати. Так само було і в Жмеринці. По приїзді Д-ра Новака заложено знову нову відвошівню.

Що можна було зробити у власнім обсягу діланья, я зробив. Коли відділи Махна, які прилучились до нас, занесли до нас з собою холеру, удалось мені через строгу профіляксу обмежити цю пошесть на 22 бактеріологічно стверджених випадків. За щіплянкою проти холери розбивалися ми на всі сторони, але без успіху. Удалось мені приєднати сот. Білінського технічного референта Нач. Ком. — який вирабляв до 60 ліжок денно для лічниць і т. і. (обширніше в моїх споминах).

Ст. 57. „Не можу зрозуміти, чому сан. шеф не виконав під тим оглядом натиску на команди“. Щодо натиску на команди в справі переведення приказів, то неможливість цього лежала в тім, що сан. шеф не мав права екаекутиви, так як то було і в австрійській армії, а що Гал. Армія переняла. Сан. шеф не міг інакше, тільки в приказах Нач. Ком. подавати додаткові прикази, за яких переведення Нач. Ком. робила на мій внесок відповідальними командантів корпусів та санітарних корпусних шефів. Якби шановний автор був уважно читав прикази Нач. К-ди, він бувби найшов, що майже більша половина всіх приказів Нач. К-ди була санітарного змісту. Крім приказів Нач. К-ди стояв ще до розпорядку і особистий вплив — це я певно робив і зазначував при кожній нагоді, але автор як юрист повинен це найліпше знати, що особистий вплив, хочби не знати який великий він був, не зможе багато, коли йому не стоять до диспозиції ніякі правні насильні середники і то навіть при упорядкованих обставинах, а тимбільше при таких, при яких находилась Гал. Армія під той час.

Ст. 57. „Він обмежувався тільки до висилання писем до Уряду“. Я, розуміється, старався всілякими способами прийти з помічно хорим і удавався письменно, телеграфічно, телефонічно на всякі сторони, а то: до Санітар. Управи Наддніпрянської Армії, до міністра здоровля, до Укр. Черв. Хреста, до Гол. Отамана та до Диктатора, а через нього до Інтернац. Черв. Хреста в Женеві, з яким успіхом, ширше про се подано в моїх споминах. Як з вище наведеного виходить, не обмежувався я тільки на висиланні писем до Уряду, а робив, що змога, що мені приказували наука і досвід, а позваляли засоби, якими я розпоряджав. Не знаю, чи в історії воен найдуться подібні

З воєнних портретів В. Перебийноса. — Полковник Чорних Запоріжців П. Дяченко, ранений в бою під Болшівцями 18. VIII. 1920 р.

страшні обставини, як ті, серед яких находилась Гал. Арм. на Бел. Україні.

Дальше ст. 57. 4 стрічка з гори, найперше аподиктично: „По за Винницю ніколи не виїздив“, а кілька стрічок дальше „здається мені, що я ніколи не чув, аби Д-р Б. або ген. Т. відвідали хоч одну лічницю поза Винницею“. Цей безосновний закид просто нечужаний, тимбільше, що виходить від когось, хто був при Нач. К-ді, і мігби навіть привести до сумніву в „bona fides“ автора.

Він чейже мусів, або що найменше повинен був знати, що я кожную інспекційну поїздку поза Винницю мусів зголосити в Нач. К-ді, щоб дістати явний приказ, а по повороті в кожній поїздки зголошував різні браки та недостачі, які я де найшов, та способи, якими можна б їм зарадити. З Винниці був я по кілька разів в Проскурові, в Жмеринці, в Гнівані, а раз в Козятині.

На останній закид, який мені робить Д-р Шух. про Йонеску, то пригадую собі, що Йонеску зголосився у мене чи то в Кам'янці Под. чи у Винниці, цього не можу тепер сказати, де я його перший і останній раз бачив. Пригадую собі, що він говорив дуже лихо по нашому, по німецьки цілком не говорив, а знову я не володів тоді румунською мовою.

За ті дві хвилини, які він був у мене, не міг я його справности як лікаря пізнати. Як автор сам пише, прийняв його полк. Коссак — він служив при якійсь фронтній частині і річку сан. шефа корпусу, при яким він служив, було переконатись про його здібности.

Тут мушу зазначити, що я зістав іменованій Сан. Шефом при Ген. Секретаріаті 23. березня 1919 з тим, що фронтова полоса лишається в крузі діланья Д-ра Танячкевича, який був Сан. Шефом при Нач. К-ді. Я вже тоді заявив, що поділ служби є цілком нераціональний, бо не одноцільний, що мусить довести при таких обставинах до санітарного дебаклю, за що відповідальности на себе не беру.

Через останні 3 роки світової війни був я саніт. шефом 26. австр. корпусу; австр. корпус був значно більший, чим ціла Гал. Арм. — я мав під собою не раз до 300 лікарів, яких я всіх знав і нав нагоду про їх службові спосібности переконатись. В Гал. Армії, де нас лікарів було 35 — я ще з кінцем жовтня 1919 не був в стані всіх пізнати (зазначено в меморіялі до Диктатури під датою 22/X. 1910—21. гл. мої спомини).

Подібного випадку, як з Йонеску, не траплялось в австр. армії в фронтівій полосі. Одно мені тільки дивно — на ст. 65. пише автор „ударив нас незвичайно низький ступінь інтелігенції підсудного“ ст. 66. „Таж це було так легко перевірити — вонож само бе в очі“.

Той чоловік був, як пише автор, начальним лікарем одного з курінів. Він мусів стикатися зі старшинами того куріня, з ними разом жити. Якжеж не могли пізнатися на нім його товариші з куріня, з якими він жив через кілька місяців?

З безосновних, проти мене звернених закидів, не роблю собі нічого, бо я дякувати Богу е в змозі боронитись, але страшні е напади на небіщика Д-ра Гайдукевича, який не е вже в силі боронитись.

Просто неправдоподібним е те, що автор приклячку з Д-ром Гайдукевичем ставляє на рівні з випадком Йонеску, і обі ці події клясифікуе, як рівні епізоди.

Д-р Гайдукевич був мені приділений вже в Станиславові, тож мав я час добре його пізнати. Був це ідейний чоловік, стояв як лікар завсіди на услугах для хорих, був цілим серцем і цілою енергією посвячений справі і цінив я його як лікаря і доброго товариша дуже високо. Ми мусіли крім дуже тяжкої бюрової праці обходити ще і хорих в годинах позабюрових. За кіньми до перевезення хорих і т. і. розбивалися телефонічно, письменно, а також і особисто ми всі три, бо і поручник Максимонько мусів за ними бігати.

В першій мірі мали ми до диспозиції коні з лічниць, але ті збідовані коні, які мусіли возити харчі, дрова і хорих, вистарчали заледви на потреби лічниць. Більша часть тих коней виздыхала в наслідок браку поживи, а нових не було. Тож мусіли ми відноситися по коні до Нач. К-ди, яка приділювала нам якийсь обоз, та мимо приказу Нач. К-ди коні не приходили. Знов до Нач. К-ди і знову біганина по другі коні. Ми удавалися також і до сот. Осипа Левицького, на якого не конче щасливо покликається автор. Цитую слова сот. Левицького: „Гал. Армія на Вел. Укр.“ ст. 33. „Партикулярна егоістична господарка

корпусів (і низьких частин) відбивалася гірко на загалі. І тоді приходилось прямо молити який корпус чи бригаду, щоб дав підвод свого обозу“...

Як мусів бути небіщик Д-р Гайдукевич з вище наведених причин поіритований, коли відповів Д-рові Шухевичеві, що не на те вчився медицини, щоби тепер бігати за возами і кіньми! Щоби Д-р Гайдукевич це аж 2 рази повтаряв, то най не гнівається шановний автор, я вже не вірю.

Д-р Гайдукевич працював до остатка з невтомним пожертвованням та цілою силою своєї енергії і впав жертвою свого звання.

При кінці ще кілька спросовань і заміток:

На ст. 54. подав Персональний Референт число лікарів разом з санітарними старшинами на всього 32. Сот. Левицький на 28. Оба помиляються. Число лікарів в Гал. Армії було без санітарних старшин 35, а по приїзді Д-ра Новака 38.

Ст. 55. Число померших лікарів подав Персональний Референт на 8, між ними імена, яких у нас не було. Це мабуть друкарська похибка. Правдоподібно замість Д-р Єнзим має бути Яцик, замість Майблом має бути Фавстман. В дійсности число померших було 9 — пропущений тут Д-р Гайдукевич, який помер ще перед Д-ром Новаком.

На ст 62. пише автор про прибуття лічниці Д-ра Новака, яку мала закупити наша галицька еміграція у Відні. Цю лічницю закупив був ще Держ. Секретаріят і вона мала ще в маю прийти до Станиславова — але в наслідок подій не могла прийти. По довгих переговорах удалося п. Фрікові, відпоручникові Интерн. Черв. Хреста та Д-рові Ярославові Окуневському переперти, що цей транспорт удалось дістати через Румунію, бо Поляки не хотіли його через Галичину перепустити.

От. Підляшецький, тодішній командант Могилева Подільського повідомив мене, що Д-р Новак жадає конче, щоби його відіслано до Камянця Под., а не хоче прийти до Винниці. Тоді я вислав навмисне небіщика Д-ра Гайдукевича осібною тресиною до Могилева Подільськ. і знову тільки його енергії мавмо завдячити, що цей транспорт прийшов під охороною жандармерії до Винниці, а не до Камянця Под., де він бувби для нас пропав.

Надіюся від льяольности автора, що він ті безосновні закиди, які він мені і другим лікарям робить, зі своїх споминів счеркне.

З початком квітня 1930 р.

Коли ви вмірали

Музика М. Гайворонського

Ловачно.

Ко...ли Ви вмірали, Вам дзвони не грали, і ніх-то не запла-кав за

Ва...ми..., Лиш вчистому полі ре...ві-ли гар-ма-ти і

зо-рі вишва-лись слю-за-ми, флиш вчистому полі ре...ві...ли гар-ма-ти і

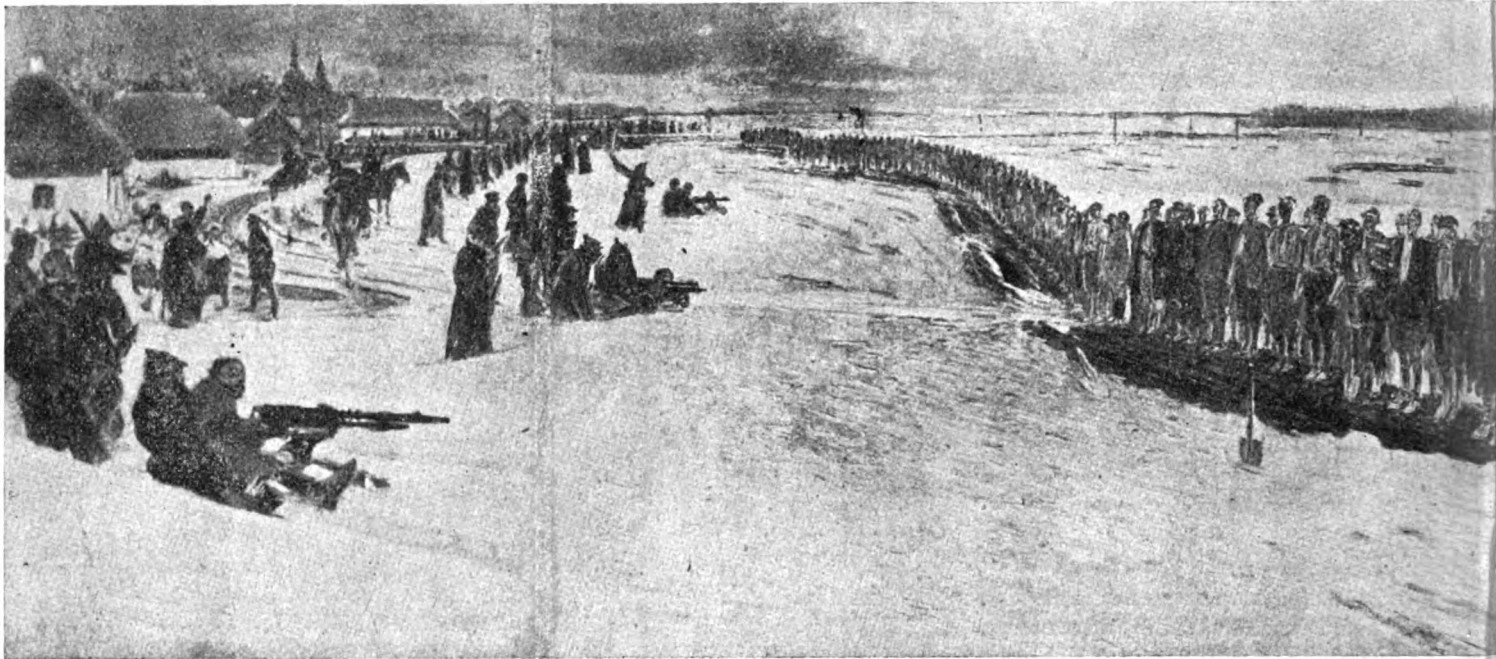
зо-рі вишва-лись слю...за...ми.

Коли Ви вмірали Вам дзвони не грали,
І ніхто не заплакав за Вами,
Лиш в чистому полі ревіли гармати
І зорі вмивались слезами.

Коли хоронили Вас в темну могилу,
Від крові земля почорніла,
Під хмарами круки стадами літали
І бурею битва греміла.

На ваших могилах хрести похилились
Калина нагнулась до долу—
Спить орли соколи...

Леонід Перфецький, Париж 1929 р.

Трагедія під Базарем. — Большевики розстрілюють 359 германців

До історії повстанчого рейду ген. хор. Ю. Тютюника в листопаді 1921 р.

(Доклад начальника Полевого Повстанчого Штабу — полк. ген. штабу Юрія Вас. Отмарштейна)

ПОМІЧНИК
НАЧАЛЬН. П. П. ШТАБУ
ПРИ
ГОЛОВНІЙ КОМ. ВІЙСЬК
У. Н. Р.

„ „ Листопаду 1921 р.

Ч. . . . .

ПАНУ ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ.

ДОКЛАД.

(мапа 3 верстка вдм.)

В 2 год. ранку 4 листопаду відділ перейшов через польсько-совітський кордон в районі с. Борового через с. Нетреба лісною доріжкою, оминувши як польські так і совітські постерунки і вийшов в ранці на с. Майдан Голишевський цілком несподівано для большевиків і заняв без жадного стрілу с. Майдан Голишевський.

Відділ налічував в своєму складі 155 старшин і урядовців і 645 козаків, при 32 конях. Озброєних рушницями в цьому відділі було до 56%. Обоз складався з 12 фір, на яких були: 1) холодна зброя, 2) підривне майно, 3) шпиталь і 4) скарбниця.

В с. Майдан Голишевський був розбровний 1-й взвод 1-ї роти 196 бата кордонної охорони і було розстріляно кілька комуністів. Після цього відділ вирушив через с. Андріївку на с. Кішин, переправившись біля уроч. Сердюк через р. Уборть. В с. Андріївка був захоплений к-р 1-ої роти 196 бата і к-р 4-го трудбата, який находився на лісних розробках. По дорозі на с. Кішин було розстріляно 32 кому-

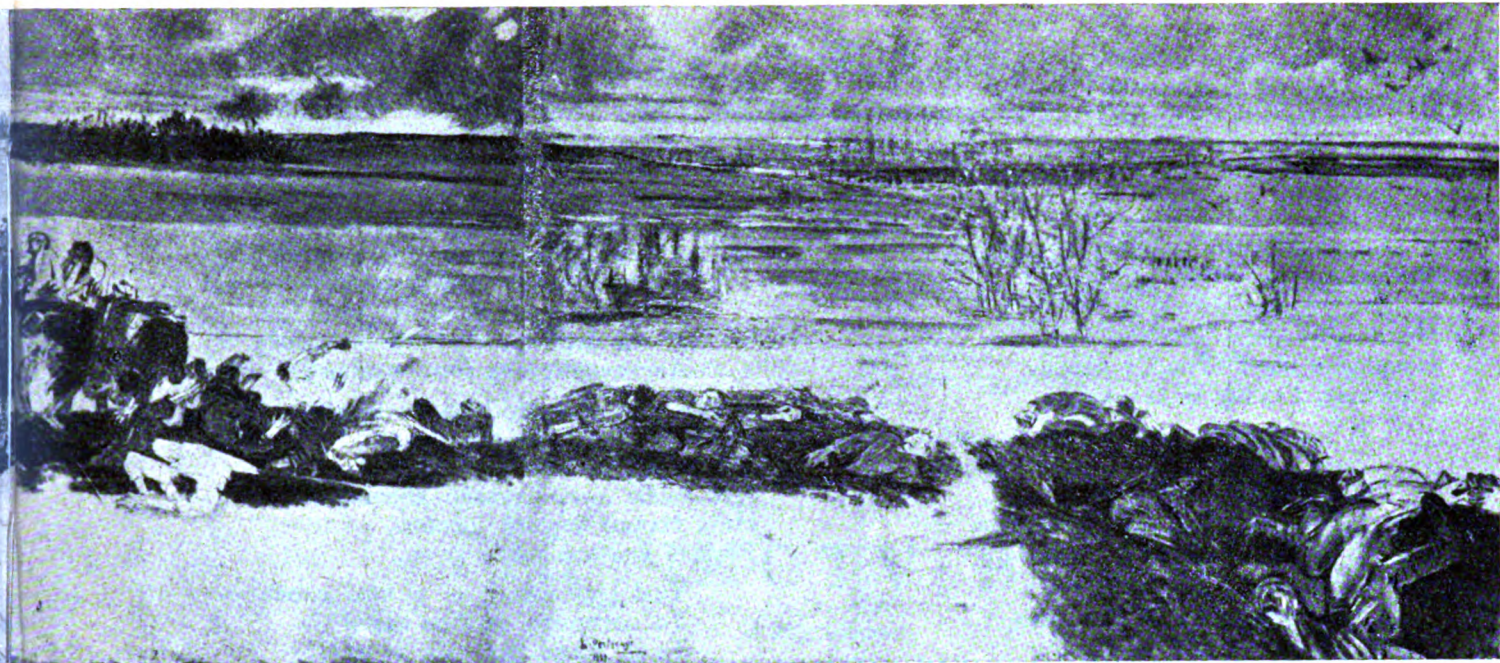
ністів. В с. Кішин прибув відділ в вечері 4—5 листоп. і там ночував, виставивши охорону.

В с. Андріївка і Майдан Голишевський були захоплені документи, які виказували, що збірка 169 бата на випадок тривоги, була призначена в с. Голиші. Виявилось також, що до Янчої Рудні і Емільчина большевики скупчували свої відділи для подавлення партізанських відділів.

З ранку 3 листопада, вирушивши з с. Кішин, відділ був направлений через с. Стівпинку на с. Зубковичі. Наперед була вислана кінна розвідка, яка збившись з дороги, помилково пішла зі Стівпинки на Зубковичі і після переходу через р. Ротча була зустрінена чотою піхоти і ескадроном кінноти. Розвідка приєдналася до головних сил в с. Жубровичі, се був великий привал до . . . .*) В с. Жубровичі було захоплено 30 червоноармійців, які слідували...

Не доходячи до с. Жубровичі, був висланий відділ

*) Нечиткі місця виточковані. Ред.

листопадового рейду 1921 р., полонених кіннотою Котовського.

підричників, який підірвав залізничний місток і зруйнував телеграф на залізничній лінії Жубровичі — Осовка. В с. Жубровичі був взятий склад продналога, який частинно роздано селянам, а частинно виміняно їм за худобу для харчування відділу.

... між с. Жубровичі через Мяколовичі, Осовку, Кривотин Колтской на Слоб. Кривотин, де прибули біля 2 год. і останувались на нічліг. З Слоб. Кривотина були відправлені: 1) відділ Гопанчука (16 чол.), який мав направитися на Шепетівку і звязатися по дорозі в районі Емільчина з ген. Нельговським, 2) відділ Ружицького з Пилипчуком (12 чол.) в район Олевська для звязку з місцевими організаціями і 3) відділ Сліпченка (25 чол.) з трьома кулеметами до Орлика на р. Тетерів. В Кривотині підтвердилися відомості про селянське заворушення в Емільчині.

Ранком 5. листоп. головні сили вирушили на Емінець, Анишполь, Гутка, Піски, виславши з Анишполя кінну розвідку в право на Бондарівку, де по відомостям були частини по збору продналогу: кінна розвідка привал до вечера, захопивши в Бондарівці 10 червоноармійців — бата. 393 п. (132 бриг.), штаб якого (595 п.) стояв в с. Білки. В селі Піски був розстріляний комуніст, який, по відомостям селян, розстріляв 53 українців.

Після великого привалу до смерку в с. Піски, було вирішено продовжувати рух в ночі для того, щоб з розсвітом, несподівано для ворога, захопити Коростенський вузол зі складами продналогу, які там скупчені. По відомостям, Коростень був зайнятий 132 бригадою, 4-им трудбатов і різними робітничими та допомогливими командами, міліцією і частинами В. У. К.

Напад на Коростень було організовано в слідуючий спосіб: Головні сили наступають через Жупани, Кожувівку на Чигири, звідки ведуть акаку на Коростень з таким розрахунком часу, щоби підійти до Коростеня в 5¹/₂ год. ранку 7 листоп. Відділ полк. Ступницького в складі 10 охотників і штабу II. групи, наступає через Жупани, Вигов, Слоб., Краснопіль, Могильно-

Білошиця з таким розрахунком часу, щоб почати атак Коростеня з полудня в 5¹/₂ год. 7. листопаду.

Вирушили дві кольони рівночасно і пройшли разом через с. Жупани, де виявилось, що всі дальші села до Коростеня складають з себе укріплений район Коростеня і заняті большевиками. Тоді було вирішено, не дивлячись на це, проходити в ночі через ті села не обшукуючи їх і по можності не підіймаючи стрілянини, використовуючи лише ручні гранати. Цей нічний перехід через цілий укріплений район блискучо удався, завдяки повній несподіваності для большевиків нашого приходу. Авангарди мали лише кілька невеликих сутичок з заставами вже після виходу із села. Тіж частини, які займали самі села, в паніці розбігалися, побачивши велику кольону в самому селі.

Наслідком цього переходу до с. Чигири, була велика кількість червоноарм. трупів, розкиданих вправо і ліво, вздовж цілої дороги.

В с. Чигири головні сили прибули в 4 год. ранку і відразу почули кулеметну стрілянину з полудневого краю Коростеня, де полк. Ступницький, відійшовши до Коростеня раніше умовленого часу, почав атаку і заскочив несподівано для большевиків самий центр міста. Кольона головних сил зараз же вирушила з с. Чигири і почала наступ на Коростень з півночі, підійшовши до нього в 5¹/₂ год. . . . але до цього часу большевики, зібравши всі свої частини на північному краю Коростеня зустріли нашу атаку організованими лавами і сильним кулеметним огнем. Бій прийняв затяжний характер, при чому з нашого боку відразу виведені зі строю раненими і забитими кращі команд. сотень і курнів.

Відділ полк. Ступницького не міг довго утриматися в місті і на станції, де стояло 700 красноармійців і тому повинен був вицофатися з міста на захід. Тоді з огляду на те, що: 1) в кожную хвилину міг підійти броневик з гарматами, яких ми не мали, 2) ми мали дуже обмежену кількість набоїв, яких витрачувати на затяжний бій булоб нераціонально, вирішено відтягнути всі частини на с. Чигири і продовжувати дальший рух. (Докінчення буде).

Явір і берізка

(Стрілецька баллада)

написав Ю. Шкрумеляк

I.

У лютий день, у кровавий, страшний,
Як полями йшов бій громовий,
А на села пожежа лягла, —
Молод стрільчик пішов із села.
Попращав він і батька і неньку
І дівчину, Галину миленьку.

А що батенько важенько зітхав,
Знак хреста він над сином поклав, —
А що мати Пречисту молила,
Щоб їй сина в боях хоронила, —
А що мила в коморі ридала,
Русу косу слізми ізмивала.

Того стрільчик не бачив, не чув,
Він на крилах у бій полинув;
Мов орел з Чорних Гір, бистрий птах,
Він боровся у перших рядах,
Ні в час доброї долі, ні злої
Не сплямив він стрілецької зброї.

І немало часу вже пройшло,
Як дістав він від неньки письмо:
— „Вмер наш батько, вертайсь мій сину,
Будь вдові за підпору єдину!..“
Та стрілець те письмо цілував —
Тай у бій, в люту січ вирушав.

Знов час днів нанизав, мов намист,
Як від милої вже прийшов лист:
— „Вмерла мати, нікого нема,
Одинока я жду, та дарма, —
Хоч на динку, мій милий, прийди,
Мою тугу розрадь, звесели!“

Та стрілець те письмо пригортав
І глибоко під серцем ховав, —
Але як тут додому вертати,
Як на лави йде воріг завзятий?
Як лицарство святе знемагає,
Хто тоді із рядів утікає?

А на третєє літо з села
Чорна вістка від когось прийшла:
— „Тут, Івасю, твій дім запустів,
Бо немав давно вже батьків,
Тай Галина десь бідна пропала,
Кажуть — в річку із моста упала.“

Це письмо наш стрілець прочитав,
Біль важкий у душі почував,
Отаману все горе голосить,
„Хоч на три дні додому!“ він просить.
Отаман волю йому вволяє,
По батьківськи домів відпускає.

II.

Поспішає стрілець день і ніч,
Біль і горе видніють із віч,
Вколо сумно, мов плаче земля,
В його серці важкі прочуття, —
Ось, горбок перейти ще послідний,
За горою садок його рідний!

Ось гора і знайомий гайок,
До села вже так, гейби лиш крок —
Та стрілець наш, втомлений докраю,
Йде водиці напитись з ручаю, —
Й під берізку, струнку та високу,
Ляг спочити на мить одиноку.

Тільки ляг наш стрілець на межі,
Стало лекше йому на душі;
Ніби чув, що вже не самий —
Чує шепіт десь близько дивний,
Ніби гіллям берізка шепоче,
Ручаві сказати щось хоче...

Так! Цей шепіт — ці тихі слова, —
То говорить берізка сама!
Та не каже тих слів ручаві —
Каже їй молодому стрільцеві.
До стрільця свій вершечок схиляє,
Дивні речі йому відкриває.

— „Не берізка я звичайна,
Не звичайна деревина, —
Я дівчина!
Я Галина!
Ось тобі, мій милий, тайна!

„Тут у гаю я ридала,
Я, Івасю, твоя мила, —
Я тужила,
Я ходила
І даремне виглядала.

„Раз прийшла сюди я зранку
Й стала Бога так молити:
— Дай не жити!

Не тужити
Від світанку до світанку!

„Щоб кохання те забути,
Дай берізкою тут стати,
Дай тут ждати,
Виглядати,
Милого колись стрінутися!

„І вволив мені Бог волю
І берізкою я стала,
Я зітхала
І шептала
Всім птичкам про свою долю.

„Як ще любиш, мій миленький,
Як вернув до мене з бою, —
Тут зі мною,
Над водою,
Будь ти явір зелененький!“

III.

Чує стрільчик ці дивні слова,
Заридала стрілецька душа...
Він берізку свою обіймив
І слізми її віти зросив, —
А берізка тремтить, пригортає,
І листками цілує, вмовляє.

Й чує стрільчик, як криє коря
Його личко, — вже груди, голова
Замінились в вершок яворовий,
Вже там листя, де волос шовковий, —
Замість рук — він вже віттям киває,
Пнем ногами в землю востає.

А як місяць зійшов ізза гір,
То питалися всіх ясних зір
Яворонько й берізка сумна:
— „Ой скажи нам, ти зірко мала,
Чи нас доля незнана, химерна
Вже ніколи в людей не поверне?“

І сказала їм зірка з висот:
— „Як пробудиться щераз народ
І в похід вишле куріні рідні,
В бій кровавий, у битви побідні,
Щоб позбутись рабства і покори, —
Зачаровані встануть явори“...

Гей, лицарство святе, січове!
Най та слава давна живе!
Вирушайте чим дуж у похід,
Най від блеску займеться весь звід!
Заспівайте, побідники, хором,
Визволяйте берізку з явором!..

На чисту воду

З моїх споминів

Написав Дмитро Палів

Договір Української Галицької Армії з Денікіном був у своїй концепції настільки дивоглядний, що на пальцях одної руки порахувавби людей, які цей договір вважали політичним актом. Загал дивився на нього тільки як на передишку. Якщо були ріжниці в поглядах, то тільки в площині: Чи була конечною отця передишка, чи можна було без неї обійтися?

Сьогодні, з 10-и літньої перспективи розглядаючи ту сторінку історії, немає думок поділених. Всі стоять на становищі, що політично був це промах, якого не можна допускати навіть в найкритичніших хвилях (наука pro futuro). З військового становища був це крок наскрізь фальшивий, а поповнено його наслідком злого поставлення розвідчої служби при Нач. Команді У. Г. А. Це й спричинило, що ми дивилися на Денікіна як на грізну мілітарну силу в той час, як денікінська армія вже відступала на цілому большевицькому фронті, представляючи собою здеморалізовану отару.

Диктатор Петрушевич як політично відповідальний за У. Г. А. правильно поступив у першій стадії переговорів з Денікіном — не даючи на них своєї згоди. Але за другу стадію він відповідальний. Іменованний Нач. Вождом ген. Микітка і шефом ген. штабу полк. Ціріц як мужі довіря Диктатора закінчили переговори і заключили остаточний договір. Значить це сталося за згодою Диктатора і на його відповідальність.

А тимчасом Диктатор виїхав за кордон, не оставляючи при Армії свого заступника ані, як виявилось згодом, не даючи Командуванню Армії ніяких директив. Таким чином У. Г. А. після переходу до Денікіна опинилася без ніякого політичного проводу на чолі з ген. Микіткою і полк. Ціріцом, людьми, що поза військовим ділом нічого більше не знали, в політичній ситуації не визнавалися, а тим самим нічого не могли підприняти такого, що У. Г. А. з передишки випровадилоби знов на ясний політичний шлях.

Це вияснення в конечно для того, щоби зрозуміти те все, що діялося після переходу Армії до Денікіна, а про що саме я й хочу писати.

В дуже короткий час після переходу до Денікіна виявилася слабкість добровольчої армії. Ніякими ре-

зервами вона не розпоряджувала. А тимчасом большевики почали проявляти активність й на фронті У. Г. А. згідно з договором мала перейти з району Бердичів - Козятин — Брацлав — Винниця в район Балти на відпочинок і для реорганізації. Тимчасом добровольчій армії й не снилося перебирати фронт. У висліді У. Г. А. не тільки що не відходила в район Балти, але дістала приказ дальше боронити житомирського напрямку. Начальна Команда, а властиво все-сильний полк. Ціріц ішов під тим оглядом на руку добровольчій армії. Це й стало приводом для того, що старшини почали радити над витвореною ситуацією та взяли ініціативу в свої руки.

Увагу загалу старшинства абсорбував процес ген. Тарнавського і полк. Шаманека. Нарешті він відбувся і на порядок дня прийшла справа: Що далі? Хто введе Армію з тимчасового стану пониження і дивоглядної спілки з Денікінцями? Хто візьме відповідальність за її долю? Бо чимраз ясніше ставало кожному, що Нач. Команда з Ціріцом на чолі (бо ген. Микітка був тільки фірмантом) Армії на ясний шлях не введе.

Я, як адютант ген. Тарнавського, дістав примусову відпустку і безпосереднього відношення до Нач. Команди не мав. Але в Нач. Команді остали ще „дивільні“ старшини, з якими я часто сходився, і ми застановлялися над витвореною ситуацією. Кожний день втверджував нас в переконанню, що полк. Ціріц заведе Армію в пропасть.

З кінцем листопада нас кількох вирішило, що треба конечно покликати до життя політичну раду, яка й сталаби політичним проводом У. Г. А. Я згодився виготовити реферат і виголосив його в помешканні сот. Льва Шепаровича перед кількома старшинами. Тези реферату були ось які: Ми опинилися без політичного проводу. Диктатор виїхав, не оставляючи ні директив ні свого заступника. Нач. Команда опинилася в руках Ціріца, чужого для укр. справ. Він цілковито підчинився команді добровольчої армії. Мусимо змагати до витворення заступництва неprisутнього політичного проводу і його зробити відповідальним за долю У. Г. А.

Тези одобрено і вирішено скликати на нараду, — очевидно в найстрогішій тайні перед Нач. Командою, — більше число старшин. Це й сталося в два дні після того. В кімнатах старшинської харчівні при вул. Хмельницького відбулося зібрання в присутності 16-и запрошених старшин. Після мого реферату вивязалася коротка дискусія, у висліді якої покликано до життя „Колегію п'яти“ і її уповноважено до ділань від імені У. Г. А.

До Колегії вибрано: от. Шухевича, от. Лисняка, сот. Молеція, сот. Турчина і мене. В тракті своєї діяльності „Колегія“ кооптувала двох нових членів — от. Юл. Шепаровича і пор. Василя Чайківського. Голови Колегії не вибрано ізза того, що всі члени від того обов'язку відмовилися. Президіював на засіданнях звичайно от. Шухевич або от. Лисняк. Я був секретарем Колегії.

Таким чином заіснувала немов друга Начальна Команда, а властиво політичний провід Армії. Колегія розбудувала свій апарат на підставі ось якої схеми: колегії з 3-ох утворено при всіх трьох корпусах. Ті мали утворити колегії 3-ох при бригадах, а бригадні колегії мали вишукати мужів довіря по всіх полках. Іменования членів колегій корпусів і бригад застерегла собі „Колегія 5-и“. Корпусні колегії іменовано безпосередньо, бригадні на внесок корпусних. Продовж тижня існували вже корпусні колегії, а бригадні колегії затверджувало одну за другою. Сьогодні вже не пригадую собі, в котрих саме бригадах утворено колегії, на всякий випадок були бригади, в яких колегій не утворено.

Через таку розбудову свого апарату колегія хотіла захопити вплив на цілу армію, щоб могли диспонувати армією так, як цього вимагала потреба.

Першою справою, що прийшла на порядок дня колегії, був перемарш придніпрянської армії з заходу на схід через район У. Г. А. Армія У. Н. Р. відступила на захід в район Любар—Хмельник. Там влада Денікінців не сягала. Від Літина починалося „царство“ Шепеля. В тому районі створилися дві повстанчі армії (ген. Павленка і от. Тютюника) і постановили перейти в район Умань-Христинівка. Очевидно, мусіли вони переходити крізь залізничну лінію Винниця-Козятин, що була обсаджена У. Г. А. В тій самій справі приїхав до Винниці делегат від ген. Павленка, який й переговорював з колегією. Очевидно, рішено перепустити повстанчі армії. Але що найближчої ночі армії мали вже переходити район У. Г. А., треба було негайно повідомити про це частини I-го Корпуса, що були в районі Козятин. Офіціальних середників льокомоції чи зв'язку не можна було вживати, бо легко могли про це довідатися Денікінці, що швендялися по Нач. Команді. Але тут станув в пригоді ген. Тарнавський (він знав про іменования колегії і нашу роботу акцептував). Він мав два верхівці і вони послужили для зв'язку. Частини I-го Корпуса в час повідомлено і армії Павленка і Тютюника свобідно перемашерували ніччу через райони розташування У. Г. А. між Винницею і Козятином та перейшли в запілля денікінської армії.

Наступ червоної армії на фронті, як рівнож акція повстанчих армій ген. Павленка і от. Тютюника в запіллі, привели до генерального відвороту армії Денікіна на полудне. Ставало ясним, що денікінська армія уступатиме й з району Винниці та що перед У. Г. А. стоять такі можливості: Відступати враз з Денікінцями на полудне на Одесу і Крим, або свого „союз-

ника“ покинути і ділати на власну руку. Начальна Команда У. Г. А. була першої думки. Для полк. Ціріца не було сумніву, що У. Г. А. мав ділати спільну долю з Денікіном і іншого виходу з ситуації він взагалі не допускав. В слід за тим Н. К. приготувала плян переїзду всіх частин на полудне, причому осередком нового скупчення У. Г. А. мала бути спершу Одеса, а далі Крим.

Колегія була зовсім протилежного погляду. Вона вважала, що належить використати цей момент, щоб взагалі відірватися від Денікіна, а висилку У. Г. А. в район Одеси оцінювано як катастрофу. Щоби до цього не допустити, колегія вирішила — іншого виходу не було — застрілити полк. Ціріца. До того не дійшло, бо в міжчасі ген. Микітка захорів на тиф і команду Армії обняв ген. Тарнавський, який з колегією в поглядах зовсім погоджувався. Але про це пізніше.

Червона армія двигалася в побідному поході з півночі на південь і ставало кожному ясним, що їй не опреться виснажена Галицька Армія, рахуючи виключно на власні сили. Тому зриваючи з Денікіном, треба було організувати новий, об'єднаний національний фронт, настільки сильний, щоб він встоявся проти червоної армії. В тій цілі вирішено навязати контакт з армією ген. Павленка і от. Тютюника, що оперувала тоді в Уманщині. В Хмельнику, себто в районі „царства“ Шепеля, зібрались були деякі члени правительства У. Н. Р. та діячі, між іншими тодішній товариш мін. внутр. справ д-р Макух. Це був одинокий галицький політик, який, хоча й мав змогу, не виїхав за кордон, але остав на становищі до останньої хвили. Ті діячі утворили в Хмельнику свого рода правительство, назване „Українська Краєва Рада“. Її головою став здається д-р Макух. З цією Радою колегія увійшла в зв'язок, а що Рада стояла в зв'язку з армією Павленка і Тютюника, то через неї колегія навязала контакт і з нею. Ціль була ясна. Колегія хотіла випровадити У. Г. А. на чисті води, відв'язати від зненавидженого Денікіна і поставити її знов на фронт боротьби за самостійність України.

В той час не дармували й большевики. У Винниці і околиці, так серед населення як і серед У. Г. А. вели вони усилену агітацію та підготовлювали ґрунт для червоної армії. У Винниці, очевидно в підпіллі, сидів подільський ревком. На його чолі стояв Хвиля (теперішній шеф преси на Україні) член Рос. Ком. Партії (Р. К. П.), Андрій Ковтунович та Микітка — оба боротьбісти. (Після приходу червоної армії Хвиля став головою под. паркома, Ковтунович головою ревкома, а Мик. воєнкомом.) Перед колегією стало питання: яке становище заняти супроти тої сили, що, випираючи Денікіна з України, ось ось стане активною й на фронті У. Г. А.? Добре, якщо вдасться плян сполуки з армією Павленка і Тютюника, але як до того не дійде? І колегія постановила увійти в переговори з большевиками на всякий випадок, а головно, щоб знати їхні замисли супроти У. Г. А. Ведення переговорів доручено мені. Майже кожного дня вечером десь від 10-го грудня до мого помешкання при вул. Хмельницького приходили три згадані члени підпольного ревкома і я сам, а згодом в двійку з кооптованим членом колегії Вас. Чайківським годинами вели з ними розмови. Виступали ми перед ними — я як секретар, а Чайківський як член неіснуючого ревкому У. Г. А. Большевики старалися нас переконати, що У. Г. А. повинна зробити переворот

та доки ще надійде червона армія — проголосити владу рад. Наші сумніви щодо большевиків намагалися вони розвіяти ріжними аргументами. Одного вечора з тріумфом показали вони радіодепешу з промовою Троцького: „ми не йдемо України здобувати, але передати владу українським робітникам і селянам“. Ну, щож! Чи ще можете мати якінебудь сумніви? — питав Хвиля. І справді. Спритні посування большевиків неодному могли тоді завернути в голові. Можна було справді повірити, що большевики по невдачах переродилися, що місто Муравйова йдуть спасителі.

Переговори з большевиками зовсім зрозуміло до нічого не доводили. Але натомісць значно посунулися вперед переговори з армією Павленка і Тютюника. Дня 22-го грудня приїхали до Винниці її офіційні делегати і вже другого дня себто 23-го грудня підписано договір (від колегії підписав от. Лисняк і я), на підставі якого У. Г. А.: 1) Начальним вождем об'єднаних армій визнавала ген. Павленка. 2) Мала перейти в район Христинівки. Міжтим громадські діячі, що перебували в Хмельнику та по ріжних містах України, зібралися в Літині, що лежав в районі Шепеля. Дня 24-го*) грудня відбулася там нарада, на яку від колегії виїхав я. Присутних було около 15 осіб, між іншими прем'єр міністрів Мазепа. На тій нараді прийнято до відома договір У. Г. А. з армією Павленка і Тютюника, вибрано „Раду Республіки“ з 12 членів та постановлено проголосити владу У. Н. Р. в торжественний спосіб дня 25 грудня, себто на другий день, у Винниці.

В нараді я майже не брав участі і почувався зовсім хорим. Зміряв г. рячку і виявилось, що я мав

*) Помилка в датах може бути, але найвище о один день.

39·5 горячки. Шепель положив мене в другій кімнаті на канапі — і я звідтіля слухав, як Палашук (Конар) кидав громи на У. Г. А., не оставляючи на нікому сухої нитки. Я з трудом встав та увійшов до кімнати нарад і попросив голосу. Але говорив дуже коротко, не було сил. Десь біля 7-ої год. вечора я відїхав до Винниці. В авті застав я пару нових чобіт, а шофер сказав, що вони належать мені. Виявилось, що Шепель (він їхав зі мною з Винниці), побачивши, що мої чоботи знаходяться в більш як оплаканому стані, обдарував мене — на тодішні часи правдивим скарбом.

Тимчасом в Нач. Команді багато змінилось. Ген. Микітка захорів на тиф. Ціріц хотів спонукати Микітку, щоби на своє місце він іменував ген. Кравса. Але колегія до того вже не допустила — як це подрібно описує в своїх споминах от. Шухевич і Нач. Вождем майже під пресією колегії згодився стати ген. Тарнавський. Таким чином ситуація значно покращала. Ген. Тарнавський знав про іменування колегії і залишив за нею повне право рішень в політичних справах, заявляючи, що він акцептує все, що колегія вирішить. Першим ділом ген. Тарнавського було адержання трансп ртів частин У. Г. А., що їх Ціріц диригував до Одеси. Як найдалі висунену на полудне стацію скупчення визначено Бірзулю. Рівнож годився ген. Тарнавський на нашу концепцію залуки з армією Павленка і Тютюника. Отже колегія вже не потребувала працювати конспіративно і паралізувати ділання Н. К., але завдяки випадкові стала можливою співпраця обох чинників у момент для У. Г. А. незвичайно тяжкий і відповідальний.

(Докінчення буде).

Отаманщина

Написав: Михайло Середа, полковник Армії У.Н.Р.

Отаман Біденко

В арештанському вагоні товариші не долі зустрінули арештованого отамана Біденка так, як в останньому акті незабутньої комедії Гоголя адміністрація міста зустрінула ревізора.

Здивованими очима окинув отаман поважну аудиторію, уклонився знайомим, іронічно усміхнувся і сказав:

— Не сподівався від Петлюри, що викине таке колінце.

— О, він дограється!.. — зворушено прорекла аудиторія: — Без нас йому жаба цицьки дасть...

Отаман всея Волині і землі Поліської поважно пройшовся вздовж вагону, націлив для себе затишний куток і, скинувши зі себе звичайну жовнірську шинелю, розіклав її на брудній підлозі, підложив під голову окунок з харчами, на який ліг горілиць і замислився. Більше аудиторія не почула від нього ані слова. Минали дні, тижні, а він лежав собі тихенько у затишному кутку на шинелі, палив цигарку і мовчав. Хіба тільки щось незадоволено пробубонить по адресі полковника Чоботаріва, начальника

сторожі Головного Отамана, коли той було, як ошпарений, пробіжить через вагон.

Біденко був високий на зріст, широкий у плечах і грудях, огрядний, жилий, незвичайної фізичної сили, на правду, як той казковий велетень Святогор або Добриня Микитич. Темно-русява голова його ніби вросла в плечі; на рожевому обличчі — карі замислені очі під густими насупленими очима, великий римський ніс і пишні довгасті вуса. Був зодягнений у сіру, російського зразку, шинелю, юхтові чоботи і чорну каракульову шапку, що нагадувала своєю формою папську тіяру.

Був час, коли в Українській Армії отаман Біденко займав положення мило видженої особи, коли зарядження його виконували полки і дивізії.

То був 1917 рік.

У літку він повернувся з Києва до 34-го українського корпусу майбутнього гетьмана Скоропадського з високою місією — звязкового від Центральної Ради. Правду кажучи, він відповідав своєму призначенню. Свідомий Українець, незломний патріот, енергійний, працездатний — він мав талант, що підпорядковував йому козаків: він гіпнотизував їх і ве-

литенськими розмірами своєї постаті і зрозумілими, ясними для них промовами і своїм вишневим ціпком, що був подібний до чабанської керлиги. В листопаді 1917 року старшини 104 дивізії корпусу Скоропадського, яка була розташована під Збаражем, пережили небезпечні часи, чуючи від козаків загрози і незадоволення:

Козаки ремствували:

— Ми потрібні у, Київі, де Москалі гуртуються, аби знищити Центральну Раду! Наші старшини навмисно затримують нас на німецькому фронті. Час їх приборкати!

Старшини казали:

— Біда, у повітрі смердить штабом Духоніна. Однак їм підвезло: з Київів повернувся Біденко, зібрав козаків, помахав перед їх носами своєю магічною керлигою — і всі були заспокоєні.

Коли відомий Муравйов загрожував Київу, Біденко одержав від Генерального Секретаріату призначення на командуючого хвастівським фронтом, що мав обороняти підступи до Київів від III-го Гвардейського корпусу Євгенія Бош. Подібно до російського генерала Кутузова, який, скликавши в 1812 р. генеральну раду під Москвою, поставив питання, чи захищати Москву, чи залишити на поталу Наполеона, — так і Біденко скликав військову раду у Хвастові, на якій розглядалася справа вже не про Москву, а про Київ. Бог то знає, яку вони там ухвалили стратегію, тільки наслідки для командного складу були досить неприємні. Команданта і начальника штабу корпусу генералів Гандянка і Сафоніва червоноармейці розстріляли; команданти полків, рятуючи життя, порозбігалися, хто куди; автора цих рядків, який мав нещастя, виконувати в той час обов'язки начальника штабу I української дивізії, більшовики загнали в Мотовилівський ліс, у невилазні нетри, де він довгий час відживлявся акридами та диким медом. Де подівся підчас невеселого погрому отаман Біденко, історія жадної пам'ятки не залишила.

Знайшовся він вже за часи гетьманування Скоропадського у Київі, де забрав активну участь у заснованому українському клубові „Батьківщина“, вишукуючи і гуртуючи до повстання старшин, що були розкидані по всіх кінцях України.

В листопаді одночасно зі С. В. Петлюрою він отаборився у Білій-Церкві в постаті вартового отамана при штабі Директорії. А коли перемогла Директорія, він, роздобувши невідомо від кого і як, урочисті грамоти на посідання землею Волинською, налінував на територію, на якій були розташовані повстанчі відділи отамана Оскілка. Оскілко вважав себе на правах завойовника справжнім господарем Волині і всілякі призначення з Київів його мало турбували.

Зі ст. Шепетівки Біденко розіслав на всі кінці Волині накази, в яких, повідомляючи населення про своє призначення командантом всіх повстанчих сил на Волині, закликав всіх до послуги і виконання лише його розпоряджень. Наказ цей причинився до великих непорозумінь і трагікомічних історій. Так, призначений ним на повітового коменданта м. Острога полковник Фідлер, прибувши на ст. Кривін, зв'язався через телефон з Острогом і повідомив начальника залози Самчука про своє призначення.

Самчук відповів так:

— Я маю коменданта в особі сотника Собка, який дістав затвердження від отамана Оскілка і Уряду.

Для іншого претендента на цю посаду в Острозі знайдеться надійна шибениця.

Зворушений ласкавою відповіддю Самчука, Фідлер запевнив його, що він змобілізує половину повіту, оголосить Самчука контр-революціонером і за допомогою гармат залишить від Острога один історичний спогад.

Загроза Фідлера мало вразила Самчука.

— А я, — відповів він: змобілізую другу половину повіту, оголошу вас більшовиком і зітру вас з отаманом Біденком на порох.

Перемога залишилася за Самчуком, який хитрощами заманив Фідлера до Острога, обеззброїв його, заарештував і передав його в розпорядження Оскілка.

Непорозуміння з призначеннями лише подвоїли енергію Біденка, який тепер формував кінний відділ. Кіннотчики його були набрані з Волиняків. Хлопці були хоть куди: високі, стрункі, слухняні, добре зодягнуті і взуті. То був час, коли анархістка Потоцька зі своїм відділом грабувала Проскурівське селянство і нищила поміщицькі маєтності. Біденко, як той орел, налетів на зав'язу бабу, що боронила по всім правилам військової штуки. Але деж там було тягатися їй з людьми, які не злазили з коня з першого дня світової війни. Анархісти були потрошені, однак Потоцька, не дивлячись на тяжке ранення в груди, мала щастя утікати від полону.

Зі славою і трофеями повернув отаман до своєї сталої резиденції в Ізяслав, де відпочивав після військових турбот і бойової праці. Ореол його бойової слави відчували навіть власники цукрових заводів. В армії склали прислів'я: „такий-то має грошей, як Біденко цукру“. Однак Біденка цікавили не лише тільки матеріальні досягнення; його турбувала також справа українзації населення. Перебуваючи в Ізяславському-Городищенському жіночому монастирі, довідався він про велику і цінну бібліотеку в монастирі, яка складалася виключно з російських книжок. Ігуменя монастиря одержала від отамана докір, а книжки повиносили козаки на площу і попалили на кострищу. Несподівані події на військовому фронті примусили отамана на деякий час залишити культурну працю. Більшовики захопили Острог, загрожуючи надалі Кременцеві та Ізяславу. Отаман зі своєю кіннотою отаборився тепер в лісі, між Острогом та Кременцем. Більшовики, пограбувавши населення і підбравши військо майно, що його залишили у місті українські війська, склали його на вози, які скерували на той ліс, де чекав на них Біденко. І вони і ескорта дісталися отаманові, який вважав тепер свою військову місію покінченою і повернувся до Ізяслава, де й відпочивав.

Начальник штабу північного фронту Агапіїв, рятуючи від більшовицької навали Рівне, запропонував Біденкові зєднати свій відділ з Наливайківцями, що захищали підступи на Рівне. Біденко відповів, що він має свої завдання і ніяким штабам не підлягає.

Українська Армія переживала агонію. Штаб Дієвої Армії в Проскурові перекинувся на ст. Здолбунів. Більшовики загрожували тепер Шепетівці, силкуючись спіймати Українську Армію в свої залізні обійми. Що було робити? Начальник штабу Дієвої Армії Андрій Мельник делегував до Біденка поручника Шевчука з наказом, аби отаман розташував свій відділ на прагій ділянці від Шепетівки. Поручник Шевчук прилетів до Ізяслава, однак дістатися до отамана була справа складна. Будинок, в якому замешкував

Біденко, був густо обсаджений скорострілами і людьми. На подвірі, ганку, на горищі, зпід даху, скрізь стирчали скоростріли, списи і рушниці. Складалось вражіння, що будинок провадив бойову акцію.

З великими митарствами Шевчук вимолвив авдієнцію у отамана. Отаман зустрів його ніби привітно, алеж, почувши наказ Мельника, довгий час не міг вимовити від гніву ані слова.

— Що? — нарешті видавив він зі себе слово. І видавив так, що по хаті пішла луна і задзвонили шиби, ніби десь на селі вдарили у дзвін.

— Наказ!.. мені!.. Мельник! — згвалтував отаман. Пізніш поручник Шевчук зізнався, що, не дивлячись на свій велетенський ріст, він відчув себе таким маленьким, що розшукував в підлозі діру, в яку мріяв сховатися від страшної в той мент постаті розлютованого отамана.

Червоний як буряк, з піднесеними до гори руками, що своїми розмірами скидалися на святкову макітру полтавської бублешниці, пристукуючи чоботом по підлозі, від чого стіл несамовито витанцьовував, отаман гукав:

— Я сам собі отаман Мельник!

Певно і на стайні отамана не знайшлося такого коня, на якому можна було дігнати Шевчука, коли він по закінченню авдієнції вертав до Здолбунова.

Авдієнція мала недобрі наслідки для цукрозаводчиків: требаж було якось заспокоїти розгніваного отамана. Уряд, провідавши про надмірну ніжність отамана до волинського цукру, мало не заплакав від розпуки: цукор залишався єдиним ресурсом, що дозволяв провадити на далі боротьбу з большевиками. В згоді з Урядом штаб Дієвої Армії уложив такий проект: малося вирядити на ст. Шепетівку сотника Ромбашевського з надійною сотнею козаків. Зі стації Ромбашевський мав повідомити Біденка, що зі штабу прибув скарбник в грішми для його відділу. Сума грошей складала будітмо досить поважну цифру, яку можливо було передати лише безпосередно отаману.

Біденко спіймався таки на цей гачок. Одержавши солодке повідомлення про гроші, він, не забувши про власну охорону, яку весли постійно п'ять ліпших козаків, з'явився на стації, тримаючи в руках незвичайних розмірів скриньку для грошей. Тут його

З воєнних портретів В Перебийноса. — Пор. Шкурат.

З воєнних портретів В Перебийноса. — Значковий начальник бригади пор. Варда.

й заарештували. Деякі члени Уряду вимагали негайного розстрілу отаманів Палієнка, Семесенка і Біденка, однак більшість визнала призначити над ними воєнно-польовий суд.

Отаманів перевезли до Камінця. Несподівана навала Денікінців дала отаманам змогу увільнитися зпід арешту. Кіннотчики Біденка, почувши про звільнення отамана, знову зібралися до його послуг. Отаман порозумівся з боротьбістами і, прилучившись до Таращанської дивізії, вирушив з ними на фронт.

Чекісти, яких чимало вешталось на фронті, одержали з Києва відповідні зарядження. Якось отаман необережно залишився в селі переночувати. Кіннота його була розташована щось в 3 кілометрах від фронту. Чекісти не прогаляли такого влучного для них менту: заарештували Біденка і посадовили у Літинську в'язницю.

Одної ночі його привели до кабінету голови місцевої чеки. Голова прочитав йому ніби одержане ним телеграфне розпорядження про відряження отамана до Винниці, де мали розглянути його справу. Біденко зрозумів, що його мають зараз розстріляти.

І дійсно, ледви він ступив 2—3 кроки від кабінету, як накинупалися на нього чекісти, пов'язали ремінцем руки і повели за місто.

— До озера! — подав старший з них команду. Зупинивши людей на березі озера, він сказав отаманові:

— Що? Прийшла й на тебе смерть! Доволі попив ти нашої крові!

Наказав розв'язати йому руки.

— Скидай жупана! — гримнув він на отамана.

Біденко покійрно скинув.

— Сідай на цей горбок, я скину з тебе чоботи! — метушився старший.

Отаман присів на горбок. Чекіст скинув одного чобота, розглянув халяву, почмокав губами, солодко сказавши:

— Добрий чобіт...

Тільки він взявся скидати другий, як отаман, що було духу, так упік його цим чоботом по пиці, що він тільки здригнув ніжками і покотився з горбика в озеро.

Решта чекістів з такого диву ніби скамяніли, забули навіть, що тримали в руках зброю.

— Стріль! Повилазило вам, що нічого не бачите!

— очунявся старший десь далеко за горбком.

Чекісти зірвалися стріляти, однак, це було, як кажуть, в пустий слід.

В одному чоботі і сорочці доскочив отаман до ліса, де знайшов хату лісничого. Лісничий був свій чоловік, свідомий Українець. Він нагодував і зодягнув отамана і порадив йому дістатися на сусідню стацію, на якій перебував галицький відділ.

Галичани щиро зустрінули відомого їм отамана, дали йому грошей і посвідку, що він хорий козак, має звільнення з війська і повертається до Галичини.

І коли населення України читало в большевицьких часописах про утечу з Літинської в'язниці „злостного“ бандита Біденка, отаман широкими кроками з вишневим ціпком в руках і торбиною за плечима простував до рідних пенатів.

Нарис історії XIV. Бригади

Написав пор. Карло Аріо

(Продовження)

II. курінь має для забезпечення правого крила вислати відділ зложений з сильної піхотної чети, одного скоростріла і одної гармати на право так далеко, як можливо, зглядно на віддадь ока. Напряма цього відділу: Дашів — Китайгород через ϕ -244 (на дорозі Китайгород — Гранів) відтак попри хутірок в лісній парцелі, віддаленій пів верстви на полудне з половини дороги до Слоб.—Левухи. Відтак через Наравку—Севастинівку на хутір Пожинки. Кавалерійська чета бригади, яку скріпила кавалерійська чета 8-ої бригади, приділить сему відділові кількох козаків для зв'язку.

Скорострільна сотня приділить одну чету I-ому куріневі, а сама знаходиться-ме при II-гій куріні.

III. курінь резерва. Штаб бригади і кавалер. чета при резерві. Обоз боевий відійде з Кальника покищо до Китайгорода і держатиме безпосередню злуку зі штабом бригади. Письменні, ситуаційні звіти слатимуть куріні що дві години до штабу бригади. Початок наступу в 5-тій год. ранком.

Цей приказ видано всім частинам почасти телефонограмою, почасти письменно в першій половині ночі з 10. на 11. VIII. 1919 року.

Тут треба завважити, що ситуація і майбутній успіх наступу не був так виразний і легкий, як це представив був начальник штабу Корпусу. А це з таких причин: 10. VIII. себто день перед приказаним наступом, наспіли до штабу бригади два неприємні зголошення. Перше від кмдта кавалерійської чети чет. Щербанюка, який особисто їздив з кавалер. стежею на розвідку у Гайсин, а друге з II-го куріня від кмдта стежі, який ув розвідку на Гранів і був в самім місті. Оба кмдти стеж зголосили цілковиту відсутність Київської групи. Від населення довідалися, що „Петлюрівці“ вчора в ночі, себто з 9. на 10. VIII. поїхали взад десь на Брацлав чи на Тульчин. Цього дня з Корпусної Комди наспіло звітлення, що в Тульчині стоїть штаб Київ. групи. Більше довідатись тут не було можливо, отримання, помимо зусиль кмдта стежі, не було можливе. Кмдт стежі зголосив, що недовго перед його приїздом виїхала з міста кавалерійська

ворожа стежа і то мабуть в сторону Михайлівка—Гайсин.

В виду цього крило 14-ої бригади висіло зовсім в повітря на просторі коло 20 км. в продовженню власного правого крила. Після поданої диспозиції, зглядио ситуації кмди Корпусу, згідно з ситуаційним звітленням Д. А. У. Н. Р. мала Київська група знаходиться в районі Гунча—Гранів—Гайсин, а в злуці з нею бригада У. С. С. в районі Марянівка—Тімар—Зятківці.

В дієности показалося інакше. — Ситуація була неясна.

Відповідне зголошення вислано негайно до корпусної кмди, заразом попрошено Корпус приділити до бригади одну кавалерійську сотню. Це було конечне, раз для ліпшого забезпечення крила перед оточенням з боку і також головню тому, що після власної розвідної інформації мали знаходитись напроти нашої бригади два піхотні полки і відділ кінноти!

Після ситуаційного звітлення корпусної кмди (власна сила виносила около 4000 крісів і 400 шабель) напроти власного Корпуса стояло около 4000 крісів і до 500 шабель. Пізніше однак показалося, що піхотні полки були дещо сильніші вже тим самим, що були ліпше узброєні і виряджені, а головню на висоті фізичної і моральної сили, а кавалерія не 500 шабель, а около 1200—1500 шабель. Це була переважуюча сила, проти котрої остоятись в тих обставинах, в яких находилися власні частини, було всетаки дуже тяжко.

Як я вже сказав, стан здоровля бригади був критичний. Відплив вояків через пошесть був великий, а реконвалесценти, які вертали, не були ще вповні здібні до тяжкої фронтвої служби, а тим самим боєздатність з кожним днем відповідно меншала. Супроти такого положення і стану річи булоби більш вказаним і кориснішим не робити наступу, а держати окопи, які були досить пригожі і до оборони відповідні. В окопах, себто в дефензиві можна було меншими силами остоятись супроти сильнішого ворога. Можна було видержати всетаки до часу, заки інші частини

Армії булиб наспіли. Це був мій погляд і погляд от. Оробка та інших старшин, які знали добре власну силу, власне положення і оцінювали ворога менш-більш сильнішим, як власні сили. Однак приказ був виданий і треба було його перевести.

Наступ розпочався, як було приказано і пішов досить скоро і успішно вперед. Коло 10-ої передпол. стояла бригада, головнo I-ий курінь в тяжкій боротьбі з добре окопаним ворогом на узгір'ях на східнім кінці села Слободище. По огню ворога було пізнати, що був озброєний переважно в мітрайлези. II-ий курінь лише поволи і тяжко посувався наперед через Чорторію, себто село, яке тяглося на полудне від Слободища за ставом (на картах зазначено лиш Слоб.). Відділ, що забезпечував крило бригади, досягнув хутір в лісній парцелі приблизно кількометер на полудне від Чорторії. Ліве крило I-ого куріня не мало ще злуки з 8-ою бригадою, яка вже була в наступі, однак ще не стояла на рівній висоті. Щойно коло 10-ої год. ввійшла в бій під Сл. Росаховатою. Коло 11-ої год. вислано ситуаційні звідомлення до 8-ої бригади з тим, щоб вона післала їх телефонограмою до Корпусу. 8-ма бригада мала получення перманентною лінією вздовж вузкаторівки.

Бій з сильно окопаним ворогом був тяжкий і тривав кілька годин. Завдяки ініціативі пор. Голоти кмдта 1 сот. і героїській відвазі його старшин, здобуто Слободище коло 3. год. по полуд. Ворога відперто на Тарнаву і Левуки. II. курінь підсунувся правим крилом вздовж ставу в ліску під цвинтар Левуки; його висунена охорона правого крила досягнула дороги Гранів—Левуки. Ліве крило I-ого куріня досягнуло висуненою стежею корчму Чубійка. Бригада заняла позиції на узгір'ю за селом Слободищем, III-ий курінь підсунувся на край села, а кмда бригади перейшла з Чорторії до Слободища. 8-а бригада заняла в 6. год. вечером вже втретє цього дня Сл. Росохову, власне ліве крило оперла о лісничівку при вузкаторівці (верству на полудне від с. Коритня), занявши позиції перед Сл. Росоховою. Наше ліве крило мало в цей час злуку з правим 8-ої бригади.

В такій то менш-більш лінії настала коротка павза. Ворог і власні частини почали угруповуватися. В міжчасі дістав ворог підмогу в піхоті і артилерії. Село Слободище стояло під огнем. Штаб бригади знаходився коло церкви. Післяно другий ситуаційний звіт до Корпуса також через 8-му бригаду. З 8-ої бригади також дістали звіт. Невдовзі почалася перепалка, яка тривала аж до вечера. Наступу не можна було продовжувати, бо темна ніч западала і куріні наші почали при помочи населення окопуватися. Тут треба згадати, що населення відносилось до нас дуже прихильно і орієнтувало наступаючу власну лінію, де знаходиться ворог і в якій силі. Виносили стрільцям їсти і помагали при копанню окопів. Характеристичним для холоднокрівності населення може бути те, що підчас нашого наступу на с. Слободище, кількoсот кроків від ворога переїжджало через вулицю весілля на возах зі співом і музикою. Не обійшлося і без страт та ранених серед населення. Але це приймали люди, як самоозрозуміле.

Вже перед самим вечером пішов ворог наступом на I-ий курінь і то з двома піхотними полками і частиною кавалерії (один з тих полків сімферопільський старшинський полк). Наступ цей був підпираний дуже сильним огнем артилерії. Перший наступ здержано, за другим наступом почався відворот. Тут

Отаман Оробко, як австрійський сотник.

страчено кілька скорострілів і всі майже доповнення із новобранців Придніпрянщини в галицьких курінях. З III-го куріня втікла одна третина.

Бригада ще цієї ночі заняла нові позиції на краю села Городка і то одним курінем на ліво від ставу, а двома курінями на право від ставу. Штаб бригади і боввий обоз ночував в Китайгороді. Праву охорону полишено на - ϕ - 244. На другий день стягнуто другий курінь до Китайгороду, який обсадив в першу чергу міст на ставі і західний вихід міста, як також полудневий край перед містом, замикаючи вхід до міста з Гранова. Це зарядження було необхідним задля того, що праве крило було дуже віддалене, а тим самим треба було забезпечити також зад, вже зогляду на лісні полоси, які тут розтягаються великими просторами на захід і на полудне. Також кавалерійські стежі доносили, що в околиці Гранова завважали більші відділи ворожої піхоти і кінноти. В міжчасі також відділ, висунений на охорону крила, зробив відворот перед ворожою кіннотою до міста. Позицію держано під Городком цілу ніч і цілий другий день, себто 11-го, мимо спроб ворога, який кілька раз сильними боввими стежами пробував вдертись в село. Терен тут був досить пригожий. Пополудні кавалерійська стежа зголосила, що ворожа кіннота посувається на дорозі з Гранова до Китайгороду. І справді перед вечером I-ий курінь відкинув ворожу кінноту на горбках межі лісничівкою, а полудневим краєм с. Городка.

Ситуація ставалась щораз грізнішею. Власні розвідки зголосили, що ворожа кіннота і відділи піхоти на возах посуваються вдовж річки по пільній дорозі з Буньчи на Рахни Собої. Це було великою небезпекою для наших задів. Тому видано приказ кінноті обсервувати ворога і непокоїти його, а III-ий курінь стягнуто з Городка до Китайгороду, як резерву в північну часть міста. I-ий курінь в Городку міг там на досить пригожий позиції остоятися ще якийсь час навіть сильнішому ворогові. Однак і цієї позиції яку тепер бригада заняла, не можна було довго вдержати тому, що було ясним, що ворог намагається окружити нас і то майже виключно кіннотою. — Зіставлено докладний ситуаційний звіт і післано одного старшину на дорогу Китайгород - Дашів, який залучився на прямім телеграфічним полученню з Корпу-

сом. Подано Корпусові звіт і перенято нову диспозицію, яка звучала менш-більш так: Власне ліве крило відкинене переважаючими силами ворога (кіннота) взад (90 верств) і грозить там окруження. Щоб цьому запобігти, посуветься власний фронт дещо на полудне. В тій цілі перейде 14-а бригада в район Ситківці — Юрківці, 8-а бригада Дашів — Щобелька — Кальник, 2-га бригада Купчинці — Коптиліна — Яструбинці — кавалер. бригад. в Балбанівку. Фронт цей належить всіми силами як найдовше держати, аж до прибуття на фронт частин I-го і II-го Корпусу, які стягаються з большевицького фронту. II-ий Корпус вівгочовується у Винниці і машерує на Брацлав, а I-ий Корпус підводами з Турбова на Липовець і вузкаторівкою на Погребище на ст. Оратово.

(Далі буде).

Листа втрат I-ої бригади УСС. (1919 р.)

подана б. пол. духовником У.С.С. о. М. Карівцем, який недавно повернув з Великої України

(Продовження)

Число	Дата	Полк кур.	Імя і на звиско	Місцевість і дата уродж.	Місце і час смерти	Релігія	Стан	Заняття в дома	Місце і день похор.	Причина смерти	Свідки смерти	Похоронив	Замітка

Жовтень 1919

1	11/10 1919	II. п. I. к. II. сот.	Василь Вітер	1901 Божиків, п. в. П. д. гайці	11/10 Зятківці, п. Гайсин, губ. Под.	гр. кат.	вільний	рільник	14/10 Зятківці	В насл. ран	Никола Станкевич, ст. стр., Вас. Саламонович, вістун	о. Макар Каровець	
2	25/10	Відд. пол. стор.	Луць Озарко	1898 Тязів, п. Станиславів	25/10 с. Серби, п. Могилів	гр. кат.	вільний	рільник	26/10 цвинтар в Сербах	Тиф плямистий	Др. Щуровський, лікар Іван Гадачек стр.	о. Макар Каровець	
3	6/10	вістун кіннота УСС.	Дмитро Демчук	1893 Тисьмениця, пов. Станисл.	п. д. Роскошівкою, п. Гайсин	гр. кат.	вільний	рільник	7/10 Роскошівка	упав в бою	Лев Лепкий командант кінноти УСС.	Санітарний відділ	
4	6/10	Стр. кіннота УСС.	Петро Пицко	1888 Микитинці п. Станиславів	під Роскошівкою	гр. кат.	вільний	рільник	7/10 Роскошівка	упав в бою	Лев Лепкий командант кінноти УСС.		
5	7/10	Стр. II. п. I. к. I. сот.	Гринько Ковалюк	1898 Задубрівці, п. Снятин	під Івангородом	гр. кат.	вільний	рільник	8/10 Івангород	упав в бою	Куницький, ст. дес., Когут Ф., бул.		
6	5/10	Стр. Госп. с. бр. УСС.	Данило Бурак	1898 Миклашів, п. Львів	5/10 Зем. шп. У. Н. Р., Фельштин, п. Проск.	гр. кат.	вільний	рільник	7/10 на цвинт. в Фельштині	тиф			

(Далі буде).

Матеріали і документи

ПЕРШІ ДНІ ЛИСТОПАДА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

6. Звіт з Рогатина

Повітовий комісар др. Михайло Воробець надіслав такий звіт з дати: Рогатин, дня 7. листопада 1918 р.

Няніщного дня обіймив я провізорично управу повіту як вибраний повітовою національною радою повітовий комісар.

Досі удалося мені урухомити лише місцевий суд, який був на якийсь час застановив свої діла. Всі судді залишаються на своїх місцях і ведуть судівництво по австрійським горожанським і карним законам; отримали приказ безумовно перестерігати прав української мови в слові і письмі.

Задумую також урухомити староство, займаючи на посадах всіх урядовців, котрі піддадуться моїм наказам і від них буду вимагати того самого, що від суддів з тим, що адміністрація має вестися по лінії інтересів Української Національної Ради.

Податковий уряд функціонує нормально, виплатив гажі урядовцям і декілька евакуаційних підмог найбіднішим людям, причинків наразі не виплачується, бо готових грошей дуже мало.

Почта, телеграф і телефон функціонують цілком нормально при теперішних урядовцях під управою довіреного чоловіка, що має нагляд над усім.

Ситуація назагал дуже погана, бо озброєні елементи з повернувшись з Росії полонених і різної наволочі під командою лйтананта Михаськова з 55. п. п., що пришив собі три зірочки, допускаються різних ексцесів як крадіжей і грабежі на мирних мешканцях і він сам також бере участь в того роду вчинках і що ліпше, собі забирає.

Я нині всіма силами вговорював його, щоби зі своєю ватагою вирушив на поміч Львову, та мої слова здались на чорта, бо п. Михаськів отверто каже, що його армія не має охоти йти під Львів, бо мусить «спасати свободу» в Рогатині, а сили ніякої нема, щоби його до цього приневолити. Він 22. літний смаркач мріє про якусь військову диктатуру, от пр. вчора зі своєю бандою підїхав на коні під гімназію, де відбувалися збори української повітової національної ради і відгрожував, що всіх арештує і захопить владу в свої руки.

Того роду діла компромітують розуміється українську державність не лиш у чужинців, але що більше вже такі у своїх людей.

Супроти того буду приневолений може вже і завтра зі свого посту зрезигнувати, бо не можу піднятися відповідальности за таку адміністрацію. Перед тим попробую ще «кайзершніту»: хочу привезти зі Станиславова вояків, може їм удасться зробити з тим всім порядком, бо я почуваюся до того рішучо слабим і неспосібним.

Повітовий комісар Укр. Нац. Ради
Др. Михайло Воробець.

7. Звіт з Турки

З дня 2-ого на 3-ого розіслано по всіх селах Турчанського повіту то кінних, то піших післанців, щоби вчасним ранком явилися в повітовім місті в як най-

більшим числі селяни і місцеві інтелігенти озброєні, в що тільки будуть мати до диспозиції, з метою перебрання урядування у повіті іменем Української Держави.

Селяни з Липя під проводом свого пароха о. Юліяна Присташа зібралися в Хашові, звідки під проводом чет. Василькова подалися на постерунок жандармерії в Лімній і той роззброїли, а добутими крісами озброїлася решта селян. Опісля удалися селяни Бережок, Жукотина, Вовча, збираючи коло себе щораз більше людей, на вільне місце перед Туркою і звідси серед зливною дощу подалися коло год. 10. рано дня 3/ХІ. до Турки. — Тут негайно подалися до рільничої експозитури, де озброїлися ще ті, що не були озброєні, а потім в числі коло 120 людей пішли до військового тартаку, якого заряд, що був під угорською і німецькою командою, передав добровільно в руки відпоручників Укр. Нац. Ради всі свої агенди як касу, магазини і інше. — Команду над військовим тартаком обняв чет. Васильків. Опісля перебрано владу як в місті так і в цілім повіті. В повіті заведено военний стан, военним командантом повіту іменовано пор. Турка, командантом міста пор. Литвинова. Управу староства переняв Лиськевич.

В середу зібрались відпоручники всіх громад і тоді вибрано прибічну раду з повітовим комісарем Всеволодом Ріпецьким, канд. адв. з Самбора. Про затвердження цього вибору проситься Укр. Нац. Раду у Львові. Постерунки обсаджено новими людьми, одначе богато з давних жандармів Поляків зголошується до служби. Між іншими зголосився до служби дотеперішний командант пов. жандармерії Шляхетко. Жандармерія в Лімнім, зачувши про переворот, опустила свої місця.

(Далі буде).

Рецензії і замітки

О. Олесь: Княжі часи

(В-во „Неділя“ стор. 178. ціна 3 зл.)

Писати історію народу вязаною мовою — завдання, яке виконували, чи старалися виконати численні поети різних націй. В нашій літературі були теж такі спроби. Кулішевий замисл історії Козаччини в формі дум не дочекався викінчення. Те саме можна сказати про історичні поеми Руданського та Щурата. Історія України віршом — це не так артистична споника, як потреба будня. Поет, що в рівночасно і суспільним діячем, береться віршувати історію народу не для власного артистичного вдоволення, але тому, щоби спопуляризувати історію народу в цій формі. А кожному відомо, яке педагогічне значіння має знання рідної історії, спеціально для недержавного і розіграного кордонами народу. Цю мету мав на оці і Олесь, коли задумав звіршувати княжий період. Великий поет не вражувався невдячністю такого замислу, бо не думав про побільшення своєї слави, а про поширення знання рідної історії серед широких кругів народу. Тому і форму вибрав легку та невибагливу, тому і змістові надав прозорість та простоту. Розгорнув перед очима читачів картинку і силуетки, веселі і сумні, світлі і понурі. Переважна часть віршиків це переповідження подій чи характеристики князів, але попадаються між тим і поетичні перлини, які зворушують читача ніжністю вислову чи захоплю-

ють красою малюнку. Вірш „Святослав“ певно буде окрасою кожної нової антології української поезії. „Княжих Часів“ Олеся не можна порівнювати до його „З Журбою Радість“ обнялась. Не можна і не треба. Ціль, яку мав поет при писанні одного, зовсім не та, що при писанні другого. „Княжі Часи“ — книжка дуже корисна, потрібна і бажана. Вона повинна знайти в кожній хаті, щоби піддержувати любов до традиції і вчити на примірах любови до рідного краю.

Р. Купчинський

Від В-ва „Червона Калина“

Останні два місяці позначились в нашій Видавничтві помітним зростом видавничої діяльності, що мусли завважити і наші постійні відборці та читачі. В місяці березні і травні появилася декілька випусків, коли звичайно появлялася на місяць лише одна книжка. За цих два місяці вийшли: Масарик „Спомини“ (I. том), Шухевич: „Видиш брате мій“, Галаган: „З моїх споминів“, Мельник: „На чорній дорозі“. Поява декількох випусків, майже нараз, являється причиною браку власної друкарні, бо ніколи не можна усталити появи поодиноких випусків чергово — часами доводиться ждати декілька місяців на віддану давно до друку книжку, тоді як деколи

друкарня поспішиться і викине її на протязі 2-3 тижнів; буває, що в якомусь місяці появляється аж кілька новостей, а буває і такий місяць, що не вийде нічого.

В травні вийшло теж дві книжки — III том. „Споминів“ Петрова і Б. Лепкого повість з княжих часів „Вадим“, а в червні появляться спомини Д-р А. Чайківського „Чорні рядки“, Масарика II. том „Споминів“ та Олени Степанівни „На передодні великих подій“ (спомини й переживання 1911-1914. рр.). Віддано також до друку велику працю Олекси Кузьми „Бої за Львів“, яка охоплює всі листопадові події на основі важних документів та зізнань учасників-свідків. Праця О. Кузьми, поруч „Берестейського Мира“ та „Споминів“ Масарика буде одним із найповажніших видань щодо коштів та розмірів — книга великої історичної вартости, яка крім грошевих вкладів вимагає і чимало часу, заки вийде з друку, тому годі устійнити докладно речинець її появи. Всежтаки найдалі з початком осіннього сезону вона буде в продажі.

Наприкінці мусимо ще згадати про слушні завваги деяких наших членів відносно рекламування деяких наших книжок, які не появилися. Вина тут не Видавництва. В одному випадку (III. том Споминів ген. Петрова) завинила друкарня, що друкує цю книжку повних 6 місяців, замість 2-3 тижні, в другому („Вилітали орли“) не міг додержати зобов'язань автор, так що мимо старань Видавництва ще й досі не можна устійнити, коли ця книжка появляється.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 6. / Червень 1930.

*

З М І С Т

	Стор		Стор
Українському невідомому воякові		Явір і беріака	
Марійка Підгірянка	2	Ю. Шкрумеляк	14
Я чув, як мати всесвіта...		На чисту воду	
Уот Уйтмен	2	Дмитро Паліїв	15
Полковник У. Г. А. Альфред Шаманек		Отаманщина	
В десяти роковини смерти — Др С. Шухевич	3	Михайло Середа, полк. Армії УНР.	17
І знову маємо весну		Нарис історії XIV бригади У.Г.А.	
Б. Л.	6	(Продовження) — пор. Карло Аріо	20
З повідомленням		Листа втрати I-ої бригади УСС. (1919 р.)	22
Василь Горбай	6	Матеріали і документи	23
Моя відповідь		Рецензії і замітки	23
Андрій Бурачинський	7	Від В-ва „Червона Калина“	24
Коли ви вмیرали			
Музика М. Гайворонського	11		
До історії повстанчого рейду ген. хор.			
Ю. Тютюнника в листопаді 1921 р.			
(Докад полк. ген. шт. Ю. В. Отмарштейна)	12		

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 7-8. *

ЛИПЕНЬ . СЕРПЕНЬ

* 1930

Леонід Перфецький

Візд до Київа 31.VIII. 1919 р.

На Софійській площі

Бийте, бийте, барабани!

Переклав М. Рудницький

Бийте, бийте, барабани! — дуйте, дуйте, дужі сурми!
Через вікна — через двері — невблаганно, гей,
влітайте
У величну тишу церкви, розсвітайте її збори,
І до школи в час науки;
Нареченому не дайте в затишку при нареченій —
бути нині з нею щасним,
Не давайте, гей, спокою мирному ви рільникові,
при сівбі він чи при плузі,
Так скажено, барабани, бийте, бийте та лунайте —
а ви, сурми, грайте гостро.

* * *

Бийте, бийте, барабани! — дуйте, дуйте дужі сурми!
Над мійською метушнею — вулицею, коліс скрипом;
По хатах готові ліжка в ніч чекають вже на сонних,
сонні в них не будуть спати,

Ні купці в день купувати — а маклери й спекулянти
чи поведуть далі діло?
Чи промовці ще промовлять? а співці стрібують співу?
А правник чи встане в суді, щоб ще справи боронити?
Гомоніть-же барабани, швидше, дужче — а ви сурми
загудіть ще більше дико.

* * *

Бийте, бийте, барабани — загудіть-же дужі сурми!
Припиніть усі балачки — покладіть-же край докорам,
І не слухайте ні трохи боягузів ні слівливих, —
ні молючих ви не чуйте,
І не слухайте старого, що благає молодого,
Заглушіть діточий голос і зацитькування мами,
Щоб здригнувся мрець на ношах перед похоронним
возом,
Заревіть з такою міццю, гей, страшенні барабани —
з таким шумом грайте сурми.

Київ наш!

Написав Р. Купчинський

Рушили, як рухає снігозвал у горах, як рухає кри-
га на ріках. Ще перед хвилею і сніг непорушно
лежав на збочі, ще ріка нечутко плила під скле-
пінням льоду, а прийшов час і — прорвалася гать.

Шумить, гуде і вихрить снігозвал, вікові ялиці
з корінням рве, передвічні камінюки видирає і ко-
титься в сизу далечінь долини.

Тріщить ледяна клітка, вода виходить на верх,
хвиля за хвилею в запори бє, розвалює, розбиває,
кришить і несеться як кара божа: ненадійно, не-
стримно, невідклично.

Ще перед хвилею Галицька Армія перейшла на
східний беріг Збруча, Наддніпряньська Армія гото-
вилась переходити на західний і нараз — прорвала-
ся гать.

Обидві Армії рука об руку, плече о плече, рушили
до наступу на Київ.

Ненадійно, нестримно, невідклично...

Як божа кара...

Пішли в тріски всі запори, всі застави, всі забо-
рола ворогів.

І врешті ясний могутний тон по всіх закутках рід-
ної землі і далеко поза нею: „Київ наш!“

Немовби хтось всесильний зробив з небесної бані
дзвін, розколював його і вдарив. А серце того дзвона
викував із сердець усіх тих, що чули і бачили по
рідньому...

Хто цього дня не чув і не бачив, той тяжко скрив-
джений долею. Цілі століття ждав народ на цю хвилю.
В молитвах вимолював її, у піснях виспівував, у про-
роцтвах відгадував. Прийшла вона нарешті, як ясний
херувим і поволотила нам душі, закопчені невдачами,
забрукані незгодинами, намулені зневірою. Розвіт-
лила нам далекі обрії, що досі скривалися в мряці
непевности і здогадів. Дала нам довіря до себе і
віру в велику будучину народу.

Галицька Армія, що в подертих черевиках пере-
йшла Збруч, дійшла до Києва боса але побідна, об-
дерта але здисциплінована, скривавлена, але бадьо-
ра, з ореолом героїства замість шоломів.

Наддніпряньська Армія, що змагалася весь час не
тільки із навалою північних полчищ, але й з анар-
хією отаманщини, ворожістю міста і байдужістю села,
дійшла під Київ здорова й обновлена, блиснувши
перначем великого подвигу перед очима неслухняних,
неприхильних і байдужих.

Через Київ до Львова! — лунало по галицьких полках,
Через Київ до самостійности! — гомоніло по над-
дніпряньських.

Зливалися ці два гомони в один, ясний і недво-
значний: „Київ наш!“...

А той гомін орлом летів під небо, килимом сте-
лився по землі і чинив з наших грудей церкву, пов-
ну великодної радості.

В річницю смерти полк. Дмитра Вітовського

(8 липня 1919)

Написав Л. Лепкий

Дня 8. липня 1919 року знайдено під Ратібором на пруському Шлеську рештки літака, а між ними останки тіла полк. Дмитра Вітовського, першого секретаря Військ. Справ З. У. Н. Р.

Жахлива вістка про цю подію, коли дійшла до відома галицького вояцтва, пройняла його дрожю від болю і гірких почувань. Це був ще один удар незавидної долі, що напосілась у тодішні часи на У. Г. А., щоб до решти батожити її безпощадно. Армія, втомлена боями, зломана важкими переживаннями, була у відвороті, відступаючи у безнадії за Збруч у невідоме, а тут ще один удар — смерть Вітовського....

Яка була причина цієї катастрофи, ще й досі не вияснено. Полк. Вітовський згинув такою смертю, як і перший чеський міністр війни, визначний чеський діяч ген. Штефанік.

Дивні дива діються часами. Летуни бововими літаками літають мов орли під облаками і з цих жалких страхіть повітряних боїв виходять ціло. А тут смерть ненадійна у перелеті...

Полк. Вітовський вертав тоді з мирової делегації з Парижа і хотів найскорше дістатися до Армії. Переїзд через Чехію, Мадярщину, Румунію був з різних причин неможливий. І через прибалтійські краї та Росію не можна було дістатися, хочаби тому, що Україна була у війні з большевиками. Залишалася одна дорога, а саме — літаком, яку і мусів вибрати полк. Вітовський.

Літак був типу великих літаків німецького т-ва повітряної, перевозової флотії — випосажений в найкращі технічні засоби, в крила довжини 43 м., 5 моторів у силі 260 коней, з помещенням на чотири тисячі кг. вантажу. На літаку крім полк. Вітовського та його адютанта чет. Чучмана їхали ще ком. літака Олерав, машиністи Біндерфайн і Покранд, пілоти Вернер і Тені та моторовий Лефлер.

Коли біля 9-тої год. ранку літак перелітав понад річку Руда, в далекій висоті почувся нечайний вибух і літак у виді огненної кулі почав спадати вниз; за

ним потягнулась тільки струйка чорного диму, як у хвості комети. Очевидці бачили, як одна особа вискочила з горючого літака в апараті для спаду, але апарат не відчинився.

Коли позбігались місцеві люди, то на землі дотлівало вже румовище літака, а серед нього вісім трупів. Горів і вантаж — документи та гроші, які везено для державної скарбниці. Українські гроші друкувалися тоді за границею в Німеччині і їх перевезено літаками. Останки недопалених документів забрали представники німецької влади, що явились негайно на місці катастрофи. Рештки недогорених трупів також спрятані, а тіла полк. Вітовського та чет. Чучмана перевезено окремо зпершу до Бреслава, а потім до Берліна.

Так згинув перший Секретар Військ. Справ З. У. Н. Р., один з найкращих старшин У. Г. А., провідник стрілецтва, улюблений та шанований всім вояцтвом.

Полк. Дмитро Вітовський ур. 1887 р. в селі Медусі під Галичем, а рід його виводився з дрібної шляхти. Після закінчення сільської школи перейшов до гім. в Станиславові, де зформувався його національний світогляд, зокрема в самоосвітнім гуртку Українців, гімназистів та семинаристів, до якого належали крім Вітовського ще Євшан-Федюшка, Євген Стебновський, Ростислав Заклинський та інші. Вітовський був головою цього гуртка, в якому

зеднав собі загальну приязнь, любов та пошану. Вже тоді виявив він небуденний літературний хист — почав писати вірші та прозові нариси під псевдонімом Гнат Бурян. Його палка вдача, вроджена тонкість в поведінці з товаришами, притому великий розмах і бесідницький талан вже тоді висунули його на чоло гімназійної молоді та ворожили велике майбутнє.

І пізніше студентське життя у Львові позначилось працею Вітовського, який розвинув живу діяльність серед університетської молоді, зокрема під час змагань за український університет. Перед самою війною працював в адвокатській канцелярії в Станиславові та приймав живу участь в громадянському життю. Орга-

Полк. Дмитро Вітовський, перший Секретар Військ. Справ З. У. Н. Р.

нізував Читальні, Січи та Стрілецькі товариства. Між іншим визволення з тюрми М. Січинського це також була його робота і його плян.

В 1914 р. Вітовський, як командант сотні У. С. С. проходить стрілецьким шляхом карпатські гори, а в 1915 р. в часі весняної офензиви перший захоплює

Нації. Він був основником Стрілецького Фонду та ініціатором органу УСС. „Шляхи“, що мав оформлювати самостійницьку і державницьку ідею.

1917 р. Вітовський працює з деякими стрільцями на Волині, в Ковельщині, організуючи українське шкільництво. І тут виявив він чималий хист, прикладаючи і до тієї ділянки своєю благородною, творчу руку. Щойно нині можна як слід оцінити, скільки на майбутнє варта була ця праця.

Розвал Австрії і день першого падолиста застали Вітовського командантом українських збройних сил в Галичині, першим начальним вождом У.Г.А. По заняттю Львова, а опісля по переформованні армії та зорганізованні окремих секретаріатів полк.

Дмитро Вітовський став першим Секретарем Військ. Справ З.У.Н.Р. — першим міністром війни Галицького Уряду і на тому становищі вдержує серед найбільш несприятливих умов аж до останку.

Трагедія під Ратібором тісно в'яжеється з пізнішою трагедією У.Г.А. Бо колиб не згинув Вітовський, то хто зна,

яка булаби її дальша доля... День 8-го липня 1919 року залишиться повсякчасно в пам'яті Українського Народу, як пропам'ятна річниця втрати найкращого сина — залишиться і в пам'яті всього колишнього Стрілецтва, що з невимовним жалем згадує і згадуватиме найкращого товариша старшину та провідника..

Державний Секретар Військових Справ полк. У.С.С. Дмитро Вітовський з референтами (начальниками відділів). Сидять від ліва: 1) сот. Др. Волод. Бемко, 2) от. Подляшецький, суд. референт, 3) от. Петро Бубела, тов. С.В.С., 4) полк. Дм. Вітовський, С.В.С., 5) от. Др. Ярослав Білас, санітарний референт, 6) от. Др. Никифор Гіряк, мобіліз. реф., 7) сот. Роман Шипайло, артилер. реф., стоять від ліва: 1) четар Др. Нестор Гаморак, пресовий реф., 2) сот. Юліан Буцманюк, залізано-дорожний реф., 3) пор. Сивак, нач. канцелярії, 4) сот. Гриць Герасимович, 5) сот. Бородівнич, ветерин. реф., 6) сот. Семен Магалаєс, муніційний реф., 7) сот. Волод. Тимцюрак, 8) сот. Панчак, персональний реф., 9) проф. Іван Боберський, член пресового бюро.

Галич, застромлюючи на ратуші колишньої княжої столиці побідний український прапор.

Сотня Вітовського належала до найкращих частин У. С. С., від неї виходили найкращі стрілецькі думки, що уформлені її командантом упряміювали все Стрілецтво. Тодішній сотник Вітовський був ідеологом У. С. С. — в його мозкові кристалізувалися найкращі думки та назрівали великі пляни для визволення

Визвольний відгомін на Лемківщині

Написав о. Зиновій Флюнт

Лемківщина, цей гарний куток української землі, була перед війною так затуманена москвофільством, що здавалося, що вона зовсім пропала для української ідеї. Виховувана від довгих літ різними агітаторами в москвофільському дусі, усі надії свої незавидної долі поклала на могутчу Росію. Українці були на Лемківщині дуже слабо зорганізовані, тому й малий мали вплив на людей. Як де й вони старалися поширити свої часописи та книжки, противники усе знайшли спосіб спаралізувати їх вплив. Притім не перебирали противники в середниках і впоювали в несвідомий народ таку шалену ненависть не лише до української ідеї, але й до самої назви „Україна“, що народ по нинішній день не може отрястися від цього дурману!

Правда й те, що Українці зовсім, або дуже мало цікавилися Лемківщиною. Не старалися пізнати цей народ, вплинути на нього, виховати його для української ідеї. Як мало цікавилася наша Галичина Лемківщиною, бачимо і з того, що коли збирано українські землі до новоповсталі Української Республіки, за Лемківщину сказано дуже побіжно та неясно! Лемківщина була обсаджена майже виключно москвофільськими священниками і учителями. Українці боялися чомусь поселюватися між Лемками. Їх „відстрашувала“ лемківська „бесіда“, далека віддаль від Східної Галичини та недоступність гір.

Було лиш кілька діяльніших одиниць, як пок. Аворський в Новому Санчі, Марітчак в Яслі, та пок. о. Ф. Кісільовський в Грабі, які по своїм силам робили освідомлюючу роботу. Але цих робітників було замало. Тому виключний вплив на народ мали москвофіли й вони закріпили в нім свої ідеї. Головною ідеєю було насаджування в селах Лемківщини російського православ'я, яке мало на меті не лиш розбити українську церкву, але й народ, та ще дужче закріпити нахил людей до всемогучого білого царя!

Прийшла світова війна. Поминувши велике спустошення, яке прийшло з нею, війна зліквідувала почасті москвофільський нахил тутешніх людей. Спритні агітатори, які усякими способами заціплювали й підтримували москвофільство, благородно зникли з о-виду. Їх учень, народ, посуджений в державній зраді, опинився по австрійських островах смерті. Богато пішло з відступаючими російськими військами й розбрилося головню по Великій Україні. Там пізнали, що тамошній народ й бесідою й звичаями той сам, що вони, та що Великороси, за яких вони себе тут почували, далекі й відмінні. Вони приглянулися повстанню української держави, деякі працювали в українських установах. Ба, деякі й служили в українських арміях.

Цей рух мусів на них впливати освідомлюючо й, вернувши домів, принесли вони зміну своїх давніших москвофільських поглядів. Також несовісна робота москвофільських проводирів в Росії відсунула їх від так захвалюваного ними „єдинства“ галицького народу з великоруським. Тих, що лишилися в дома, змінили до непізнання російські війська, між якими було багато Українців. Українські салдати, хоча й не

дуже свідомі своїй відрубності, всежтаки відчували, що Лемки їм ближчі, як їх російські товариші. Їх еднала й бесіда і вдача. Навіть московські команданти робили ржницю між Лемками, а своїми салдатами. Вони впевняли Лемків, що вони „хахли“ такі, як ці „хахли“, які служать в їх арміях, що вони зовсім відмінні від великоруських „кацапів“. Ці назви, на зазначення ржниць між обома народами, лишилися ту до нині. Ці „хахли“ вчили наших людей українських пісень, між якими пісня „Катерино, вража дочко, що ти учинила“... довго ще співалася молодими Лемками. Вони радше приставали з нашими людьми, як зі своїми вонними товаришами „кацапами“.

Цей вплив українських військових частин російських армій на Лемківщині, та освідомлення наших людей, які повернули з бувшої Росії, не могли не вплинути на те, що давніші москвофільські погляди Лемків мали та слаби. Лемки стали цікавитися більше українським рухом й мали надію, що Українці ними більше займуться, як досі. Ці надії розвивалися, як світова війна добігала до кінця.

Заключення мира осередними державами з молодією Українською Республікою в Берестю литовським, було вихідною точкою надій Лемків. В деяких селах Лемківщини відслужено з цієї нагоди урочисті Богослуження. В тому селі зібрано більший даток на справлення на цю пам'ять фелону. Народ став вірити, що нова держава візьме бідну й забуту Лемківщину в свою опіку.

І від цієї хвилі Лемківщина задихується від найріднородніших поголосок, які, то збільшують її надії, то охолоджують її сподівання.

З кінцем жовтня 19 8 р. дочулись Лемки, що цісар Карло видав маніфест, в якому обіцює перебудову Австрії на народні держави. Між іншими має повстати українська держава в Східній Галичині, та що кожний народ має вибрати Національну Раду, яка поставила свої жадання до держави. Дочулися, що Українці у Львові проголосили самостійну українську державу, обіймаючу цілу територію заселену Українцями, в тім і Лемківщину. І вже в першій половині листопада 1918 розходиться по Лемківщині така „певна“ вістка, що українські війська занявши Львів, Стрий, Дрогобич, йдуть на поміч Лемківщині й угорським „Руснакам“, одні північною Угорщиною, другі від Сянока.(?) Наводжу цю поголоску як характеристичну для надій Лемків. Завдяки їй в одному селі в ясельському повіті уформовано щось в роді міліції, яка плянувала получитись з наступаючою українською армією.

Покладаючи надію на майбутню поміч, почалась на Лемківщині повинь віч, нарад та сходин, які відбувалися майже в кожному селі. Однак ці наради використали старі агітатори, які знову з'явилися на Лемківщині. Вони, бачучи теперішні симпатії народу до українського руху, порозуміли, що народ, який по муках в Талергофах і в Росії слушно уважав їх за спричинників його неволі, відвернеться від них. Тому взяли спритно цей рух в свої руки. Зразу йшли спільно в Українцями й удавали їх великих приятелів.

Бо не могли наразі не йти з ними. Народ чув про мозольну боротьбу Українців з Поляками в Східній Галичині, побачив, що давний клич агітаторів, будьто Українці а Поляки то одно, це злобна їх видумка. А вкінці Українці розтягнули свою новоповсталу державу й на Лемківщину.

Віча почались в Горлицькому повіті. На них жадано зразу, щоби не ділити народ на партії, лиш одним фронтом йти до мети. І здавалося, що народ покине стару дорогу й звернеться зовсім до української ідеї. Та не так склалося. Агітатори, видаючи, що Українці на Лемківщині заслабі, та що нема надії на зміцнення української держави, змінили фронт й цілою силою стали нищити симпатії Лемків до української ідеї. І почали горнути народ до себе старою демагогією та новими кличами, що „Українці розбили Росію, що вони лиш про око воюють з Поляками, що вони видали їх до Талергофів і т. п.“ А щоби здавалося, що вони щось для народу роблять, кинули клич, що Лемківщина не може ніяким правом належати до Польщі.

З повиней віч згадаю за деякі, щоби вказати, як москвофільські агітатори нищили сподівання Лемків та їх симпатії до української ідеї.

Дня 17. листопада 1918 відбулося інформаційне віче в Святковій, на якому москвоф. агітатор Собін старався розбити народ, ділячи його на москвофільів і Українців. Коли зібрані звернули йому увагу, що під теперішню пору не порадоно вносити роздор в народ, поіртотований кричав, що „української держави ані в Росії, ані в Галичині нема, бо усе населення вважає себе русским“. А бачучи спротив, заповів головне віче в Гладншові, де сподівався, що там свою киринну роботу доведе до кінця. 27. XI. 1918 відбулося заповіджене віче в Гладншові, куди Українці Горлицького й Грибівського повітів листовно запросили делегатів, щоби по можности як найбільше Українців взяло в нім участь. Нажаль було це віче москвофільською демонстрацією. В комітеті були й Українці, яких однак не допущено до слова, а численно зібрані агітатори різного покрою, по славо-словіях своїх ідей, ухвалили резолюцію того змісту, що Лемківщина не може належати до України, лише до Великої Росії, та що вона має вислати на мирові переговори свого делегата. В тій цілі мається в кожному селі вибрати по 5 членів, які у всіх справах мають відноситися до „Русскої Ради“ в Гладншові. Повстала т. зв. „Лемковская Республика“! По селах почались вибори згаданих членів, які збирали складки на поїзду делегата, якого й сама „Русская Рада“ не знала, куди висилати. Заряджено дальше вибір в кожній громаді т. з. „сільського суду“ з 4. членів, які, зложивши в церкві присягу, мали розсуджувати менші проступки громадян і т. д.

Польська влада толерувала зразу віча й зарядження „Русскої Ради“, бо була заслаба та неупорядкована, а до цього сподівалася, що боротьба Українців і москвофільів вийде їй на добро. Однак вже в грудні 1918 р. Польща уже більше став інтересуватися розполітикованою Лемківщиною, насилає своїх „легіонерів“ (як звано скарбову сторожу), присилає покликуючі карти до польського війська, жадає вибору різних комісій і т. ін.

Міжтим вертають полонені з Росії, які ріжними дорогами через Галичину добиваються домів. Декілька з них було в українському війську, довше служити в нім не хотіли, лише чимскорше утікали домів, при-

носячи синьо-жовті відзнаки на шапках та найріжнорідніші вісти з перебігу українсько-польської війни...

Народ дочувся дорогою через угорську Україну, що в Станиславові 3. I. 1919 р. проголошено злуку цілої австро-угорської України з Великою Україною. Набрал знову надії, бо до злуки мала належати й Лемківщина, та що поміч молодій держави недалека.

Побачивши те, москвофільські корифеї стали розбиватися за тим, щоби Лемківщину приділено, покищо, до Чехо-Словаччини. По відбуттю тайних сходин „Русская Рада“ рішила вислати з цим бажанням депутацію до Чехів. Про поїзду членів цієї ради ходили ріжні вісти: Чехи прийняли Лемків під свою „високу руку“, як на це пристане Україна, закидали Лемкам байдужність до своєї власної держави. Ба, навіть сам головний делегат до Чех о. Юрчакевич признав, що президент Чехослов. Республики заявив депутації, „що найліпше булоб, якби Лемки „соединились“ з Українцями Східної Галичини“. Говорилось і таке, що Чехи склонні прилучити Лемківщину до своєї республики доти, доки не відбудується Росія! Таке жадання поставила „Русская Рада“ на вічах в Фльоринці, Брунарах п. Грибів, Криниць і других місцевостях.

Польські часописи зняли з цього приводу крик, звертаючи увагу польської влади на цю роботу „roszcziwuch starorusinów“. В дописі з нового Санча „Intrygi czesko-rosyjskie na Lemkowszczyźnie“ краківський III. Kurjer, представивши агітацію старо-русинів за прилученням Лемківщини до Чехо-Словацької Республики при помочи прокламацій чеської влади, поширеної під заг.: „Hlas guskeho lidu“, а виданої по чеськи і українськи, жадає, щоби польська влада занялася цією агітацією, бо „jest rzeczą niesłychaną, aby w państwie naszym sfory najrozmaitszego rodzaju precliczków i czarnosiecińców bezkarnie grasowały po całym Podkarpaciu!“ На чолі старорусско-чесько-словацької акції стояв бувший посол до галицького сойму Курилович з Сянока, адвокат з Мушини др. Гасай, який перебував як старо-руський муж довіря при чеській владі в Празі, бувший посол до угорського сойму др. Бескид з Пряшова, редактор „Голоса Русскаго Народа“ в Пряшові Дмитро Вислоцький і др. Проклямація з 9. II. 1919 заявляє в імені Лемків, що „від нині вважається Лемківщину як автономічну часть Чехо-Словацької Республики“. А прятівський „Голос Русскаго Народа“, орган „Карпато-Русскої Народной Ради“, в дописі з Лемківщини „самимъ рѣшителнимъ образомъ“ протестує проти „дѣлежа Карпатской Руси и требует на основанію права самоопредѣленія народнаго голосованія въ сѣверо-западнихъ Карпатахъ на т. зв. Лемковщинѣ“. Цей плян плевбісциту зацікавив наших Лемків, однак загальдувався, чому угорські Українці не жадають такого плевбісциту на Чехо-Словакії. Вправді говорено тут про якесь велике віче в Ужгороді, на якому рішено жадати прилучення угорської України до Вел. України, та що українські війська заняли уже Мармарош-Сигот, Гомонну... Одначе це були лише вісти, які серед тодішних часів не належали до рідкості...

Міжтим лемківські делегати їздили по Чехах, нараджувалися, торгували, пирували, а народ годувався вістями, чекав та туманів...

А тимчасом польська влада закріплювалася на Лемківщині. Пограничні села обсажено зразу т. зв. легіонерами, а згодом скарбовими стражниками, які не лише мали стерегти границь від перемитників,

але пильно глядіти за агітацією, яка звіттам ішла. Вислано й карні експедиції до сіл, в яких сиділи проводирі чеської орієнтації, які за одним замахом її зліквідували.

Ще якийсь час ходили по селах Лемківщини глухі вісти, що Лемки будуть таки прилучені до чеської республіки. Ці вісти йшли з Америки, яка мала занятися долею Лемківщини.}

А в Східній Галичині Поляки йшли побідно вперед, українська армія маліла, та уступила вкінці за Збруч. Невдачу Лемки відчували, та стратили усяку надію, якою перше жили, що Українці, заволодівши Східною Галичиною, упімнутья і про Лемків. Рівнож пропало сподівання, що Лемківщину прилучать до Чехо-Словакії. Агітацію здушено, а проводирі чеської організації поховались...

Цей рух на Лемківщині, хочай не приніс сподіваних наслідків, мав цю добру сторону, що вона розручалася та стратила багато з давного упередження до української ідеї. І хоч під теперішню пору москвофільство сильно піднесло голову та наново заволоділо Лемківщиною в новому православному русі, всежтаки українські стремління та надії з часів великих днів не пропали марно. В деяких селах Лемківщини повстали Читальні „Просвіти“ та кооперативи під проводом Українців, що немислиме було в передвоєнних часах. Народ горнеться до української книжки та часопису, якого передше й не видів і не чув...

В Грабі 28.III. 1930.

З портретів В. Перебийноса. — Хорунжий 6-ої Запорізької Бригади Кобиляцький, представлений за незвичайну в'двугу в боях під Коропцем до підвищення в сотники.

Два спомини

Написав Василь Горбай

I.

Кінець 1918 р. Дев'ята сотня УСС. держить позиції в Ляшках мурованих. Ляшки і Малехів майже одно село, розділене залізничною лінією Львів-Сапівжанка. Ця лінія творить тут невеликий насип. Саме на тім насипі по стороні Ляшок окопалась одна чета і обезпечує Ляшки від Малехова, а 2 чети окопались від сторони Френелівки, звідки сподіваний ворожий наступ під охороною панцирки. Від сторони Малехова нема нам чого боятися. Ворожий скоростріл уміщений коло костела, який ще вчора перед полуднем досить дошкулював всім, розбив двома чудесними сальвами з батареї сот. Воввідка. — Тепер на залізничім шляху стоїть наш скоростріл, такий гарний, новенький Шварцльозе. Дивитья своїм одним оком між хати Малехова і час від часу злісно затуркоче, як десь покажеться ворожий вояк. Панцирний щит крив скорострільчика — який чванитья скорострілом, як не знати чим.

Аж рука свербить, так хочеться спробувати пустити кілька стрілів. Прошу скорострільчика: — Товаришу „старший“, дайте спробувати, як бе ваша машинка! Та де там! Ані за три папіроси не хоче. — Як ні, то ні. Ова, обійдусь, може як прийде другий на зміну, тоді може вдасться...

В Малехові ніхто не рухаеться. Скорострільчик мусить, як сам каже, „на минутку“ відскочити. Сідаю

за скорострілом і прошу Бога, щоби тепер там появилася яка ворожа маківка. І дійсно, придивляюсь: стоїть коло стодоли з крісом в руці і дивитья на наш бік. Обертаю легко скоростріл трошки на право, мірник добрий. Так! Серце беться, малий натиск і скоростріл дροжить в руках, та-та-та — та-та-та-та і сипнулись кулі коло ніг ворожого вояка. Бачу добре, як земля зі снігом підскакує коло ніг. Антек аж підскочив, кріс випустив з рук і зник. Чи цілий — не знаю. А ту вже летить засапаний скорострільчик, штани в руках, ремінь на шиї і кричить, немов сказився. Толкую, що показалося 10 ворожих вояків і я „мусів“. — Втихомирюю гнів скорострільчика папіросом, надходить зміна і ми зі скорострільчиком йдемо пообідати, кожний до своєї часті. — Бе, — кажу, — добре твій скоростріл і прикидаюся, якби я на тім розумівся. Скорострільчик надуваеться гордощами, а я, щоби позлостити його, тягну дальше: — А бивби ще краще, якби мав кращу обслугу — і даю ногам знати. Скорострільчик махав кулаком і прямує до своєї кухні.

II.

Час від часу заїздила перед Ляшки ворожа панцирка і гнівляла наших хлопців. Правда, до тепер шкоди великої нам не наробила, але могла. А потім панцирка любила собі станути коло Френелівки і за-

лога рекувала, що удалося, головно поживу. Ми з одним скорострілом не могли нічого панцирці зробити. Щоби мати обезпечений бік від Френелівки, треба булоб висадити залізничий шлях за Френелівкою. Чет. Гачкевич зажадав в команді курія вибухового матеріялу, а нині під вечір надійшло кілька бляшанок екразиту. Як потемніло, рушило нас 5 з чет. Гачкевичем зал. шляхом наперед. Напереді яких 40 кроків йшла стежа: 2 стрільців по одному з кожного боку насипу, а ми з екразитом, з джаганями і лопатою за ними. Всі ми мали на собі білі простирала, щоби не відріжнитися від снігу, який покривав тоді поля. — Від Збоїск нісся спів ворожої частини.

Добре, що там кричать, ми можемо тим ближче підійти. Йшли ми вже з яких 20 хвилин, або пів години, уважаючи, щоби не робити своїм ходом жадного гамору. Дійшли ми врешті до якогось містка. Тут зложили ми свої річі, а яких 50 метрів за містком зачали свою роботу. Щоби працювати тихо, не могли ми уживати ані джаганів ані лопати. (Яких 100—130 м.

від нас напереді була наша стійка). Камінчик за камінчиком вибирали ми пальцями, часом помагали багнетами й за якої пів години були 2 діри під шинами готові. Заложено ладунки екразиту і всаджено запальні набої з льонтами. Гачкевич запалив під плащем сірник і приложив до кінців запальних шнурів. Сійки аперед нас відкликано перед хвилею. А тепер всі бігом під місток й чекаємо. У Львові десь на вежі бє годинник „бам-бам-бам“ поважно девяту годину. Від Збоїск несеться якась нова пісня. Блиснуло. Сильна детонація заглушує все, земля аж затряслася, а коло нас зачало падати каміння і залізо. В Збоїсках стихла пісня, а на цілім ворожим відтинку розігралися скоростріли і кріси. І ця музика за кілька хвилин притихла, лиш де-не-де гукнув ще час до часу якийсь стріл на ворожим боці. Певно стежі додавали собі стрілянням відваги.

Всі цілі і вдоволені вертали ми до Ляшок.

Ворожа панцирка вже не підїздила більше до нас.

Обозництво УГА.

Написав Ол. Кузьма

Про обозництво УГА. не писалось у нас майже нічого, хоча обози це важна частина всякої добре зорганізованої армії. Без обозу не може обійтись військо так само, як без харчів а навіть зброї. В часі стратегічних рухів або далеких перемаршів обозні валки, навантажені запасами муніції, харчів і іншого військового добра, це та матеріальна основа, що забезпечує воякам необхідний виряд і заспокоєння життєвих потреб та робить їх спроможними до виконання оперативних завдань. Тому обозництво є важною військовою категорією, що вимагає великої дбайливости військової адміністрації.

В мої руки попали документи, що торкаються обозництва УГА. Для майбутнього історика нашої визвольної війни (а чейже такого колись діждемося) може придасться оцей короткий огляд нашого обозництва, зладжений на основі згаданих документів.

Частини УГА. формували, почавши від листопада 1918 р., свої обози з матеріялу, який залишився після австрійських формацій, а де це не було можливе, дорогою закупна коней, возів та упряжі від населення. Про якусь плянову й одноцілу організацію обозництва не було тоді й бесіди. Обози повставали самі в міру потреби і в міру того, як творились нові, фронтіві й тиліві формації. Щойно згодом установлено при Державному Секретаріаті військових справ окремі комісії, що мали старатися про потрібні для частин коні, вози та упряж, а також вести евіденцію обозних останків, які залишилися з австрійської армії. Подібні комісії засновувались при більших фронтівих одиницях. Одночасно при кожній окружній військовій команді була обозна формація, що мала постачати готові обози частинам, які відходили на фронт, а також робити обозну службу при місцевій інтендантурі.

На загал обозництво української армії в початках представлялось зовсім вдоволяючо, хоча відчувалась

недостача фахових обозних старшин, вояків та одноцілої організації.

В січні 1919 р. Начальна Команда настановила у себе обозним референтом для фронтівих частин кваліфікованого обозного старшину, пор. д-ра Миколу Николайчука, який старався зрефрмувати організацію обозів. На протязі одного місяця він завів однаковий лад в обозництві фронтівих частин. Для обозних і кінських справ у запіллі став при Державному Секретаріаті військових справ референтом пполк. Федорович. Відтоді всі справи постачання обозів для армії починались від ДСВС. В його осідку, в Тернополі утворено майстерню, склади обозного матеріялу і збірню коней під командою старшини з обозним вишколенням, пор. Осипа Волощука, який постачав обозні матеріяли для цілого фронту.

Вагалі організацію обозництва переведено на зразок австрійський. Всі обози фронтівих частин підчинено обозному референтові при НКГА, а обози в запіллі референтові при ДСВС. Крім того при кожному корпусі був окремиий референт для обозних справ у своєму районі. Великою організаційною справністю визначився особливо пор. Лавро Гайдукевич, референт І Корпусу.

В маю 1919 р. стан обозів числив біля 16.000 коней та 8.000 возів і кухонь. При першому відвороті армії на схід утворено в Іваню Пустім пов. Борщів збірню коней та обозів, де сформовано 6 обозних валок і передано в розпорядження Начальної Команди. Командантом цієї збірні був пор. Волощук, відомий зі своєї енергії та роботящости.

В часі реорганізації армії після першого відвороту розвязано ДСВС., а з ним і кінний та обозний реферат. Всі справи обозництва і коней перейшли до новоутвореної Команди Запілля. Обозним референтом при цій команді став сот. Микита Дячишин, бувший австрійський старшина з обозним вишколенням. За-

для доповнювання обозного та кінського матеріалу для частин утворено в Чорткові збірню коней та обозів, а також обозну майстерню. Встановлено три комісії ремонту коней, які переводили по селах закупна і передавали весь матеріал до збірні обозів і коней, а звідам доставляли частинам. Командантом цієї збірні був чет. Сидір Гардецький.

В другій половині червня 1919 р. знесено обозний реферат при НКГА. і всі обозні справи переняла новоутворена Команда Етапу Армії (на місце розв'язаної Команди Запілля). Обозним референтом для цілої армії став сот. Дячишин. Тоді розв'язано також збірню коней та обозів, а на її місці повстав Армейський Запасний Обоз під командою пор. Волощука.

Після реорганізації армії обозний стан значно збільшився, так що в часі другого відвороту на схід в половині липня перейшло за Збруч біля 20.000 коней та 10.000 возів і кухонь.

На новій території за Збручем доповнювано спершу обози так, що корпуси переймали за оцінкою та посвідкою цивільні підводи візників, які не були вже обов'язані до військової служби. Для доповнення обозного матеріалу заложено Армейську Обозну Майстерню, що мала обслуговувати цілу армію. Командантом цієї майстерні призначено обозного поручника Осипа Хому.

Якщо на території Наддніпрянщини в організації обозництва УГА. були які недомагання, то головною

причиною було те, що з браку грошей неможливе було закупно більшої кількості коней та що не видано в свій час закона про викупно коней й обозного матеріалу. На реквізицію чи грабунок Галицька Армія не пускалась. Деякі слабі сторони обозництва походили також звідси, що старшини, які були командантами обозних валок, здебільша не мали обозного вишколення. Відчувалась потреба окремих курсів для обозних командантів, але серед тодішніх важких обставин влаштування таких курсів було неможливе.

Обоз в зимі на постою

Кінцева доля великої маси обозів УГА. відома. Вони таяли й маліли одночасно з вигибаючим військом і в часі переходу останків армії до большевиків з її обозів були також тільки останки. В часі відомої катастрофи під кінець квітня 1920 р. розгубилися й ті останки обозів, ставши добичею не тільки військових переможців, але й цивільного населення.

6. Бадії

1918

*Лягла на Київ
Кремлю тінь,
Шле захід запахи
могильні,
В багно манить
чужа свиріль,
А за Дніпром —
червоний кінь.*

*Пішов народ в роздор,
розтіч,
Забрив між Скиллю
і Харибду,
А Сфінкс приліг до сірих
скиб,
І грізно нам глядить
до віч...*

Полковник П. Болбочан

(Останній акт життя).

Написав: Гр. Макаренко

Уряд У. Н. Р. доходив кінця: не було набоїв, одягів, ліків і сам він перебував у залізничім вагоні в Тернополі. В Тернополі ухвалено післати мого брата до Чех, щоб закупив, що можливо. Брат взяв у дорогу й мене. На другий день ми були в Станиславові. Брат мав справи до Національної Ради і мусів бачитись з політичними діячами, які відбували засідання. Засідання затягнулось до пізної, а нам переказали, щоб не чекати. Ми пішли з братовою на вечерю до ресторану „Одеса“ (давніше „Австрія“, а тепер „Варшава“). Елегантний ресторан з прегарною оркестрою, гарно одягнутою публикою, не нагадував, що переживаємо трагедію народу! В ресторані за окремим столом самотньо, задумавшись, сидів Болбочан, коло ніг лежав його пес. Мені зразу кинулося в очі знайоме обличчя, бо я мав зустрічі і балачки з Болбочаном в Полтаві, але, що це дійсно полковник, мене впевняла і братова, бо він був у них у Києві. З братовою ми домовились запросити Болбочана до свого столика на скляночку кави. Я підійшов до нього і він зразу пізнав мене; пригадали собі полтавські події і поділились пережитими враженнями і перейшли до нашого стола. Я не знав, що він без діла і навіть на „вигнання“, це я дізнався потім з його балачок. Я звернувся до нього: „Пане отамане! Як же ви сидите в ресторані, слухаєте музики, нічого не робите, а на фронті всяка військова людина цінна, а ви булиб золотом під теперішню хвилю, за вами щастя і успіхи. Пригадайте Полтавщину, Чернигівщину, Херсонщину — Болбочан-орел України! Я кріпко вірю, що ви вивелиб нас з цього кута державної смерті. В такому тоні мовила до його й братова. Він задумався, й довго не відповідав, а далі схвильовано каже: „Мене не хочуть партійники, а найбільше от. Петлюра, звуть мене авантюристом, лагодять якийсь суд надімною, в таких обставинах нема можливости працювати, тим-паче у війську“. — Що було, те минуло! — кажу йому. — Я піду до Петлюри, просити за вас, він Полтавець, земляк. Він добре знайомий мені ще з Київського візду земських діячів України, я постараюсь доказати вашу необхідність в армії. Я ходив теж і за полковника Кудрявцева і вийшло добре, його теж держали далеко від армії, — без діла, а чи ви маєте гірші заслуги перед Україною, як Кудрявцев?

Балачка затяглась більш як 2 години і нарешті ми домовились, що полковник прибуде на другий день в 5-ій годині вечера на помешкання брата.

Справа наша з поїздом до Чех не здійснилась, було вже запізно їхати. На другий день в назначеній годині дійсно прибув Болбочан. Провели вечір на всяких пригодах; полковник любив оповідати пригоди війни, споминав геройські вчинки своїх козаків та старшин.

По вечері йшла балачка про приїзд його до Тернополя, брат запевнив полк. Болбочана словом, що справа його про поворот до війська вийде на добре, що от. Петлюру він „переломить“ своїми доказами, що він не такий злий на полковника, як він собі думає. При кінці розмови Болбочан дав слово приїхати до Тернополя, де стояв уряд.

Днів через три я уже бачив Болбочана коло вагонів в Тернополі. Він побував у брата, в знайомих військових, був гарно настроєний, сміявся, що ми так довоювались, що тільки й маємо української землі, що під вагонами уряду.. Одного вечера він зайшов до нас дуже невеселий, розказав, що був у от. Петлюри, що прийняв його от. Петлюра чемно, а навіть сердечно, мовив, що давно чекав на його... бо тільки він один може виконати важне доручення -- поїхати за полоненими до Італії, а на фронті він мало буде корисним, бо тепер буде зараз переформування відділів, а коли поверне з Італії з полоненими, то обійме команду якоюсь частиною війська на фронті. Видно було, що йому хотілось зараз бути на фронті, коло тих, що ділили його славу військову, коло своїх побратимів запоріжців. Я зрозумів його смуток!

Я був у от. Петлюри, він теж мене впевняв що Болбочан найліпше прислужиться батьківщині, коли поїде до Італії за полоненими.

Я знав раніш, що кандидатами на поїздку до Італії в Голубович (був. прем'єр за Центральної Ради) і генерал Осецький і мають попертя дин партії с-р, а другий військових і що балачки про поїздку Болбочана це лише балаканина і проволока часу.

Зрозумів Болбочана, що переговори в Станиславові і вся розмова його там мала підстави.

Я мав важні справи і мусів виїхати з Тернополя ближче до фронту.

Прошло багато днів і я по службовим справам приїхав до тодішнього постою уряду в Чорний-Острів. Знайомий старшина запитав мене, чи не приїхав я дивитись на „розстріл“ Болбочана, що відбудеться у 8-й годні вечера і що вже викопана яма...

Здивований я запитав його — якого Болбочана? Як сталося? Завіщо? Він розказував мені про якусь зраду, відозву, Гавришка, що Чоботарів привіз його закованим...

Він кріпко вірив, що Болбочан не зрадить Української Держави, а хіба малі люди звели з ним свої порахунки, шукали його і найшли, за що причепитись. Мені стало важко. Обняв мене смутком, бо і я був завинив, намовивши полк. Болбочана повернутись до війська.

Була вже 5 година, оставалось до кари смерті Болбочана 3 години. Що-ж робити? Чим і як допомогти? На от. Петлюру не було надій, бо він дипломатично виїхав на фронт і не вернеться скоро. Смертний присуд, як я довідався, підписав ген. Осецький, тому я пішов до нього. По дорозі зустрів п. Осецьку в товаристві генерала Юнакова і став благодійно допустити мене до генерала, що моя справа розходиться про життя Болбочана, що кара смерті є помилкою та порахунком ворогів, партійників, або Москалів... Але на всі мої мольби п. Осецька не сказала, де перебуває ген. Осецький і де його можливо знайти...

Я вернувся до брата і поставив питання так: як Болбочан буде розстріляний сьогодні, то я теж покінчу з собою, ми є співвинні у цьому ганебному вбивстві, ми намовили його прибути до уряду. Не-

можливо, щоб Болбочан був розстріляний! Роби, що хочеш, ти мавш якусь владу, за щось відповідав! Брат порадив „в останнє“ звернутись до міністра юстиції А. М. Лівіцького та просити його ратунку для Болбочана. Через декілька хвилини я був у Лівіцького. Лівіцький, мій товариш по Полтавському Губернському Земству, прийняв мене чемно, порадив закликати й міністра прем'єра Б. Мартоса, щоб зробити нараду в членом Директорії Макаренком.

Я був уже трохи втішений, бо Лівіцький і Мартос Полтавці і вони не дадуть забити популярного на Полтавщині Болбочана.

Нарада 3-вох постановила припинити кару смерті і зробити нове слідство.

Цьогож вечера почалось слідство, новий допит Болбочана. Я пішов туди, де був замкнений Болбочан і побачив його на колінах. Він істерично кричав: „моя дружино, донечко, мої рідні, дорогі, спасайте мене.“ Мої нерви не витримали, я сам розплакався, як ніколи в життю і відійшов від нього. А крики його, мольби і молитви летіли все дужче і дужче... Слідство його доручено було вести членові по особоважним справам при Полтавському Окружному Судові Лихопой-Башевському, який при українському урядові займав якусь військову посаду в роді заступника міністра. По переслуханню Болбочана я підійшов до Лихопоя і запитав його, як слідство? „Нічого нового не говоріт, а так напускаєт сімуляцію, молисья, крічіт, все то не может помочь дилу, должен понесті кару, может быть смерті й не будет.“ — Кричалиб і ви, пане слідчий, колиб над вашою шиєю висіла мотузка — відповів я, знаю, що то за крик! Бо я сам був засуджений німецьким військовим судом в Полтаві на кару смерті. Він обіцяв мене повідомити про кінцевий хід слідства.

Лихопой-Башевський високий судовий царський урядовець, відомий україножер в Полтаві, здається, що кожного борця за волю України, за її самостійність він засудивби на кару смерті. При Скоропадському він був „фаховець“ по розв'язці демократичних українських установ.

Так не знайшовши нічого „протидержавного“ в справах Полтавського Повітового Земства, він знайшов великий злочин Управи: 50 цеглин куплено до земської школи членом Управи без колегіальної постанови Управи і тому діяльність земства застановив. Дуже дивно, як цей ворог демократичного і національного руху, цей злочинець нашого відродження, міг

займати високу відповідальну посаду і судити українського героя? Тільки спасаючи себе від большевиків, цей ворог пристав до Українців, щоб шкодити нам!

По справам праці я з Чорного-Острова відіхав до Проскурова і не міг уже стежити справи Болбочана.

Я дізнався, що 28-го червня забили Болбочана! Страшні річі розказують: що його добила прикладами, коли він упав на коліна. Останні слова були: донечко моя, ратуй мене!

За Кам'янцем Подільським є перша стація „Балин“. Там спочивав його тіло. Його поклонники насипали могилу, обгородили, насадили квітів*).

Будучи в канцелярії Директорії в Кам'янці-Подільському мені показав брат письмо до члена Директорії Макаренка, яким правом він припинив кару смерті над Болбочаном 12-го червня 1919 р., з вимогою дати негайне пояснення. Підписаний був Одрина міністр. Я довго хоронив цей документ, бо він був для мене дивний! Одрина по фаху б. лікар — людина гуманітарної професії, як цей оборонець життя людини міг бажати крові — смерті насильної над чоловіком! Дивний цей лідер с-р жадний на кров, та шей заслуженого вояка!

Йшли гіркі часи нашого перебування в Кам'янці Подільському: Денікінці підходили вже близько, за один перехід могли зліквідувати нас.

Я зустрів на вулиці Кам'янця П. Лихопоя-Башевського, веселого, щасливого, він підійшов до мене і мовив: „Знаєте, я їду до своїх, будет Росія великая, всѣ народи будут вмѣстѣ, харашо будет всѣм, как і прежде, ну что сказать Полтавѣ, вашим дочкам!“

— Дочкам нічого не кажіть, а Полтаві скажіть, що ви приймали участь в убійстві вірного сина України — Болбочана!

„Что дѣлать, не мнѣ одному хотелось, чтобы Болбочан не жіл...“

Я не став слухати далі — відійшов від нього.

Лихопой-Башевський поїхав до „своїх“.

Так погиб цей славний герой нашого визвольного руху! Тяжкий мені цей спогад!

Борислав 1930.

*) Редакторів Черв. Кал довелось літом 1920 побувати в Балині. Він шукав за могилою Болбочана і випадково довідався, де вона. Біля будки залізничної на оболоні був ледви знак, що там когось закопано. Стояв похилений хрестик з дощини, на якій була бляшка з видіркуваним числом.

На чисту воду

Написав Дмитро Палітв

(Докінчення)

24 грудня 1919 р. вернув я з сильною горячкою з Літина до Винниці, а як опісля виявилось, це вже були початки плямистого тифу. В кільканацять минут після повороту прийшли до мене до хати сталі гості: Хвиля, Ковтунович і Микітка. Як кожного дня, почалася дискусія. Але тим разом вже не теоретична. Хвиля від імені Ревкому заявив: „Ми постановили сьогодні нічку вчинити переворот та проголосити владу рад. Переворот вже зовсім приготований Від Укр. Галицької Армії вимагаємо, щоби вона вже остаточно здецидувалася та чинно виступила в перевороті по стороні радянської влади.“ Усі три большевики пронизливо гляділи на мене, яке вражіння викликала їхня вимога. А моя ситуація була справді невесела і тяжко було здецидувати, що їм відповісти. Бож від вчора ми були вже звязані договором з Армією ген. Павленка, а завтра мав відбутися переворот, але не большевицький, а національний. Проте й постанова і вимога большевиків саме напередодні чину ставила колегію в справді тяжке положення.

Я почав переконувати большевиків, що переворот тяжко цієї ночі перевести, що це вже пізна пора, неможливо в дати доручення відділам У. Г. А., що у Винниці є ще надто сильні відділи Денікінців і т. д. Але це їх не переконувало і вони заодно відповідали: Денікінці нас не перестрашують, ваших відділів багацько не потребуємо, тільки один-два для асисті, а позатим вимагаємо від вас тільки доручити відділам У. Г. А., щоби вони заховали прихильну невтральність. В міжчасі прийшов ще член колегії В. Чайківський. Я скористав з цього, та на хвилину вийшов з кімнати і пішов до помешкання ген. Тарнавського, яке лучилося з моїм кімнатами господаря. Ген. Тарнавського поінформував я про задуми большевиків, при чому зазначив, що від думки перевороту вони ніяким чином не хочуть відступити. Ген. Тарнавський висказав погляд, що до перевороту не можна допустити, видав відповідні телефонічні доручення К-мді міста та задецидував виїзд Нач. К-мди на винницький залізничий двірць ще тої ночі, вважаючи, що вигідніше для Н. К. буде очікувати подій там, як у середині міста. —

Я вернув в конференційну кімнату з постановою за ніяку ціну не допустити до большевицького виступу. Десь коло 11-ої год. ночі, коли побачив, що ніякі аргументи не в силі переконати большевиків, я встав і різко заявив слідує: Панове! Повідомляю вас, що У. Г. А. підписала вчора договір з Армією ген. Павленка і станула на платформі Української Народньої Республіки. Завтра наступить торжественне проголошення влади У. Н. Р. у Винниці. Супроти цього Укр. Галицька Армія не тільки що не допоможе вам в перевороті, але кожную вашу пробу здусить силою. Тому я вам не раджу сьогодні нічку нічого підприємати.

Большевики остовпіли. Від півтора місяця переговорювали вони з нами, як з правдивим Ревкомом і щойно в дождючий день на годину-дві перед

виступом вони довідалися, що були в блуді. Вони були сильно схвилювані. Дискусія закінчилася сама з себе, тільки Ковтунович пробурчав „так от куди стежка в город“. Члени Ревкому почали збиратися до відходу. Я запевнив їх, що їм особисто тепер нічого не станеться і як звичайно додав їм для безпеки одного стрільця, щоби відпровадив їх через головні вулиці міста. Тільки Хвиля не видержав і при прощанні по ширості заявив: „Зловимо — розстріляємо.“

Тої ночі у Винниці було зовсім спокійно. Большевики не важилися виступити тільки з власними силами, тай ще маючи проти себе У. Г. А. А серед частин У. Г. А. вони не вели безпосередньо ніякої акції і не мали своїх членів, здаючи роботу в армії всеціло на наш „Ревком“, якого взагалі не було. Але на другий день рано виявилася причина, чому большевики за всяку ціну хотіли робити переворот. Червона армія розпочала генеральну офензиву на відтинку Галицької Армії. Після заняття Козятинна червона армія посувалася в напрямі Винниці, доходячи вже до Калинівки. Як згодом виявилось, винницький Ревком дістав доручення від свого центра вчинити переворот у Винниці і Жмеринці рівночасно з захопленням черв. армією Калинівки. В цей спосіб хотіли большевики в одному дні опанувати ціле Поділля.

Несподіваний наступ червоної армії і захоплення Калинівки, що лежить 50 верств на північ від Винниці, перечеркнуло усі намічені пляни. В атмосфері евакуації Винниці не можна було думати про торжественне проголошення влади У. Н. Р. Члени „Ради Республіки“ виїхали негайно з Винниці в напрямку Немирова, а Начальна Команда У. Г. А. відїхала поїздом через Жмеринку до Крижополя. З півночі відступав І-ий Корпус, якого команда (корп. кмд. полк. Шаманек) примістилася у Винниці. У Винниці осталися з членів колегії от. Лисняк і я. Ген. Тарнавський заявив при відїзді, що і він уповноважує нас до всяких ділань, що ми зробимо — це буде для нього обовязуюче. В міжчасі Винницю (якщо не помиляюся 26-го грудня 1919 р.) займає з своїми повстанцями Шепель. Не оглядаючися, що там була Команда І-го Корпусу У. Г. А., він іменує свого команданта міста і рядиться як сіра гуска. Між частинами У. Г. А. і Шепелем приходить до острого конфлікту. Повстанці нападають на обози відділів У. Г. А., які відступають перед черв. армією, рекуірують коней, рабують майно і т. и. Полк. Шаманек грозить, що буде змушений виступити проти повстанців оружно. Я вічно інтервенію у Шепеля, він обіщує, що вкоротить нахабність своїх повстанців, але напади повстанців не устають і тільки з трудом вдавалося погамувати полк. Шаманека від рішучого виступу проти повстанців. При цьому наступив ще один конфлікт. Шепелеві з вигляду 20-літньому хлопчині, а може мав 24-5 років, перевернулося в голову. Одного разу в розмові зі мною Шепель поставив вимогу, щоби полк. Шаманек, який заїхав в його район, прийшов йому пред-

ставитися. Ріночасно з тим заявив він, що інакше вважатиме галицькі відділи нельояльними супроти нього і не перебере ніякої відповідальности за відношення до них повстанців. Я намагався переконати Шепеля, що його вимога є не на місці та що саме він повинен піти перший до к-нди 1-го Корпуса, що він молодший віком від полк. Шаманека, ну і врешті Шаманек в к-том корпусу регулярної армії ітд. Але це Шепеля не переконувало. Вимога його була — як заявив — остаточна. Я вийшов від Шепеля з тим, що перекажу це полк. Шаманекові. Але очевидно, про це я й не згадував корпусному командантові, а ради зліквідування дивоглядного конфлікту по годині повернув я до Шепеля і заявив, що приходжу офіційно від полк. Шаманека, який зайнятий є воєнними операціями — з привітом для отамана Шепеля. Шепель не був з того зовсім вдоволений, але не знав, що робити і просив мене, щоби я від нього передав привіт полк. Шаманекові. Таким чином цей „важний“ конфлікт залагоджено і повстанці здається дістали доручення від Шепеля, бо перестали атакувати Галичан. Про це я ніколи полк. Шаманекові не розповідав, бо на того рода історії він був дуже вразливий.

Отже ситуація представлялася слідуєчо: гро армії не могло відв'язатися від червоної армії і свобідно перейти в район Христинівки, щоби там стрінутися з Армією ген. Павленка. Треба було відступати з боєм. У Вінниці були повстанці Шепеля і вони нормальний відворот тільки утруднювали. В районі Жмеринка — Крижопіль — Бірзуля були ще доволі сильні відділи „союзника“ Денікіна, проте не можна було нічого підпринимати такого, що видавалосяби Денікінцям підозрілим. Їх командування завждо домагалося, щоби відділи У. Г. А. їхали в район Одеси. Тимчасом Нач. Команда видала приказ, щоби поза Бірзулю не виїжджати. Денікінці підозрівали, що на щось заноситься, тому панувало вічне напруження. А по шпиталях і касарнях Вінниці, Жмеринки і других місцевостей лежали тисячі стрільців і старшин У. Г. А. хорих на тиф, яких евакуувати не було ніякої змоги. За два-три дні захопить цей район червона армія. Що станеться тоді з ними? Це не давало

нам спокою тимбільше, що з Ревкомом були зірвані звязини.

І тоді прийшла мені думка — в якийсь спосіб знов навязати з большевиками переговори. Я переговорив з пок. Опокою і Шекериком — Доникивим та представив їм свій плян. Вони мали дібрати до себе ще кількох людей, створити „Ревком“, увійти в переговори з большевиками та таким чином ратувати тих хорих, що остануться на місці. Вони погодилися, а тоді я звязав їх (невидимими для большевиків звязками) з Хвилею і Ковтуновнцем. Большевики незвичайно зраділи, що натрапили на дійсний ревком, вели з ним переговори і заключили умову — відомих 12 точок, а завдяки якій хорих Галичан не потрактувала червона армія як ворогів.

29-го або 30-го грудня от. Лисняк і я з маленьким відділом кіннотчиків вийшли в напрямі осідку Нач. Команди. 1-ий Корпус відступав на другий день на Немирів, — в район Тульчина. Я припускав, що Нач. Команда вже знайшла звязок з ген. Павленком та приготувала плян спільної акції. Але до Нач. Команди я вже не доїхав. В Шпикові по нічлігу пускався я в дальшу дорогу, але о власних силах вже не міг вилізти на коня. Мене підсадили, але з коня я спав. Закликали лікаря, а він ствердив, що я маю 40° горячки і виступила вже тифозна висипка. Виявилось, що я мав плямистий тиф вже цілий тиждень. Їхати не було як і я остався в Шпикові, куди на мов щастя надїхала лічниця IV Бригади і проф. Гайдучок мною заопікувався. Моя роля в цьому періоді таким чином закінчилася.

А тимчасом в Нач. Команді багацько змінилося. Ген. Микітка ще находився в стані реконвалесценції, а вже за намовою полк. Ціріца переняв команду Армії і Нач. Командантом став фактично полк. Ціріц. Не було нікого, хто переконавби ген. Тарнавського, що в найбільшій інтересі Армії він повинен був команди не випускати з рук. З хвилею обняття команди ген. Микіткою і Ціріцом впав цілий плян спокули з Армією ген. Павленка. Вони оба були приклонниками вдержання союза з Денікіним до самого кінця. Спроба — виплисти на чисту воду закінчилася безуспішно.

Під Кристинополем

Написав пор. Іван Околот

Було це ще в початках нашої визвольної боротьби. Увага проводу Української Галицької Армії, яка щойно організувалася, звернена була на боротьбу за Львів. На пограничних теренах Галичини оперували, менш-більш незалежно від себе, поодинокі групи партизанським способом. До відділів, що оперували в районі Угнів-Белз, приділена була батарея пор. Івана Околота.

По заняттю Белза ворожими відділами 28 січня 1919 р., подалася батарея в напрямі Кристинополя. Дорога була тяжка, коні помучені, гарматчики невиспані, зголоднілі і перемерзли. — В 10 год. вечером занято кватири в західнім кінці Кристинополя. Командант батареї удався до команди відтинка, яка находилася в „середмістю“ Кристинополя, по нові при-

кази. Приказ звучав: Батерія візьме участь в загальнім наступі на Белз. Початок наступу 29. січня 8 год. рано. Переконування команданта батареї, що з огляду на страшну перевтому людей і коней приказ є майже неможливий до переведення не мали успіху. На жадання вручено йому цей приказ на письмі. З тим відїхав він до постою батареї. Ані словом нікому про це не згадуючи, о год. 3. рано заалармував батарею. Годину пізніше машерував вже в напрямі Белза. — Піхота, що майже вся з Белзького відтинка скупчилася була в Кристинополі, мала по приказу вирушити з Кристинополя о год. 2. рано.

По одногодиннім марші переходила батарея через село Острів. В селі панувала тишина. Селяни спали, або вдавали, що сплять. Тільки зза угла одної хати

боязко виглянув чоловік, який — як оказалось — був тамошний жандарм. Запитаний, як давно переходила туди наша піхота, — відповів, що цієї ночі з Кристинополя ніяке військо в сторону Белза ще не переходило, та що нашого війська тут немає; тільки він лишився, бо він таки з того села, з Острова. Батерію задержано. Вислано кінну розвідку в напрямі села Жабче. В розмірно короткім часі вернула розвідка з таким звітом: В Жабчу незвичайний рух, гамір і крик. Стривожені селяни з крайних хат сказали розвідці, що до села зі сторони Белза прибула якраз польська кавалерія. Про скількість її не можна було довідатись. Сама розвідка бачила тільки трьох їздців, що увихалися поміж хатами. Наша піхота не переходила цієї ночі через Жабче. Звіт батерійної розвідки потверджував отже слова жандарма. Тепер вже не було сумніву, що або приказ загального наступу на Белз відкликано, а відклику батерії не доручено, або, що також не було виключеним, піхотинці по причині перевтоми приказу не виконали. В кожному разі батерія знайшлася в не дуже то привмній ситуації. Мимо цього рушила повільним кроком дальше. Але недовго прийшлося їй машерувати. Вже з першого горбка за селом показалися на дорозі з Жабча до Острова у віддалі 4 км два шwadрони ворожої кавалерії. Батерія дала ще на борзі кілька стрілів і скорим маршем вернула до Кристинополя.

Командант дав приказ зайняти позицію на західнім вибіжку Кристинополя, при дорозі до Острова. Сам, як лиш кінь міг зарвати, пігнав до команди відтинка, щоби роввідатись про загальну ситуацію та повідомити, що Кристинопіль zagrożений. Сот. Петрик, який сповняв тоді службу команданта відтинка, заявив, що приказ наступу на Белз справді не був відкликаний, але по причині страшної перевтоми піхотинці його не виконали. Батерія мала бути про цей стан повідомлена. Дивно йому, чому цього його наказу

не виконано. Ніяк не хотів повірити, щоби ворожа кавалерія була вже в Острові. Всеж таки видав зарядження для оборони Кристинополя. З тим командант батерії відійшов.

По дорозі стрінув відділ, зложений з 30 людей, що сповняв службу полевої жандармерії. Командантом відділу був хорунжий Козак. Довідавшись в коротких словах про ситуацію, на просьбу команданта батерії вирушив Козак зі своїм відділом до батерійного становища як піхотна охорона батерії. Ще відділ не вспів як слід уставитись по боках батерійного становища в розстрільну, як вже на дорозі з Острова в похіднім порядку появилася польська кавалерія. Батерія отворила вогонь. Ворожа кавалерія розвинулася в боевий порядок і пустилася до атаки. Безнастанний, скорий і цільний гарматний огонь та відтак крісові стріли охорони проріджували ряди атакуючих. Всеж таки кавалерія зближалася скорим темпом, наскільки позавляв на це глибокий сніг на полі. Становище батерії ставало надзвичайно грізним. Піхотинці з її охорони почали вже поодиноким цофатись в зад. Батерія перейшла на картачі. Гарматчики хотіли дорого продати своє життя. Один картач, що змів п'ятьох, збитих в купку, відважно атакуючих кавалеристів, між ними й команданта шwadрону, вирішив боротьбу на користь батерії. Зперед гарматних дул зачали ворожі їздки розбігатись на боки і чим скорше подаватись в зад. Батерія переслідувала їх нестримним батерійним огнем аж до Острова. По полі, вздовж дороги Кристинопіль-Острів, лежали ранені люди й коні. Атак був з великою стратою для атакуючих відбитий. Мимо цього батерія була приневолена відступити негайно за Буг, бо в часі її ризиковної боротьби з ворожою кавалерією піхота без вистрілу і порядку опустила Кристинопіль і перейшла на другу сторону Буга.

Бої за Володимир Волинський

З оповідань учасників записав: *д-р А. Річинський*

Під час світової війни, за австрійської окупації, Українські Січові Стрільці перевели на Володимирщині значну культурну працю, ба навіть заложили у 1916 до 1917 р. около 48 народніх українських шкіл для місцевого населення. На світліні 1-ій представлено одну з цих шкіл у м. Володимирі — на передм. Риловиця; нині там уміщено школу... жидівську*. По більшості саміж таки старшини стрілецькі вчили дітей по тих школах:

* Для характеристики відносин варто ще зазначити, що дім і ціла та садиба до недавня становили власність місцевої православної катедри кн. Мстислава Ізяславича 1160 р., нині відібрано її на користь держави.

Світл. 1. Українська народня школа під австрійською окупацією у м. Володимирі (на передм. Риловиця).

у селі Мокреці провадив науку Остап Вахнянин, котрий пізніше заложив пласт на Закарпатті; в с. Зорянах вчив дітей Михась Мокрий (світл 2); в с. Бискупичах Шляхоцьких Іван Вербяний (про одне з його звідомлень з накресленням многосторонньої освідомляючої праці стрільців серед волинського селянства вміщено було в „Л.Ч.К.“ 1929, ч. 1). І певно на завжди зістане в народній памяти, що навіть за часів будь-що-будь ворожої для славянства окупації, у тяжких і грізних умовах найстрашнішої війни — наші діти дістали рідню школу, а людність українська взагалі не стрічала особливих пере-

пон до свого культурно-національного розвитку. Нині на Володимирщині української школи вже немає ні одної... тільки переховані з часів війни світлиці зістали свідками недавнього минулого.

Також і в релігійнім життю стрілецтво прийшло з помічю місцевого населенню: православні священники перед відступом російського війська на весні 1915 р. повийздили були до Росії (хто з наказу, а хто зі своєї волі); залишена на ласку Божу місцева людність могла користати з релігійної втіхи лише греко-католицького духовенства, й зжилася з ним тим лекше, що незабаром відчула в ньому таки своїх же людей. Ось приміром знімки з Йордану 19 січня 1917 року дають образ тої спільної урочистости українського стрілецтва й волинського православного населення (світл. 3—4). Стрільцями-ж були впорядковані на володимирським цвинтарі численні військові могили поляглих на війні (світл. 5).

На весні 1918 р. аж до розпаду австро-німецького фронту, в Володимирі стояла вже сіра дивізія. В той час приїздили з Київа від Центральної Ради де-

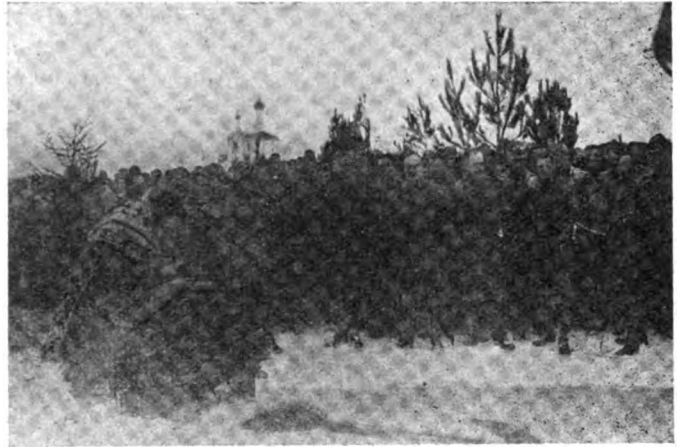

Світл. 2. Українська народня школа під австрійською окупацією у Згорянах.

легати Байло і Сиротенко для навязання звязку поміж ріжними формаціями національного війська (світл. 8).

Нарешті після упадку осередніх держав обсадила м. Володимир українська сотня Ярощука, але не на довго: з поваленням гетьманського уряду в Київі, в грудні 1918 р. місто захопили польські відділи. Та вже за пару неділь — з початком 1919 р. Українці роблять кілька успішних спроб відбити місто й вийти на р. Буг. База українського війська була в той час у м. Торчині, 50 км. на схід від Володимира (не доходячи 20 км. від Луцька): тут власне перебував штаб волинської оперативної групи під проводом полк. Порохівського. З цієї групи окремих курінь — т. зв. „Володимир-Волинський загін“ під командою курінного Гуці 7 січня 1919 р. зробив перший наскок на м. Володимир, вибив звідти польську залого, але не діставши резерв, мусів відступити. Загін цей складався з двох сотень — одної під ком. сотника Юхима Бунди, — другої на чолі з сотн. Тоцьким; людей комплектовано переважно з мобілізованих в районі Торчин—Володимир.

Наскок переведено нечаяно нічю з 6 на 7 січня; серед польського війська в Володимирі (загін кап. Яворського і Н. піхотний полк) повстала паніка. Над ранком Українці зайняли місто, але, не дістаючи підкріплень (через брак звязку зі своєю базою), не

Світл. 3. Йордан у Володимирі 19. I. 1917 р.

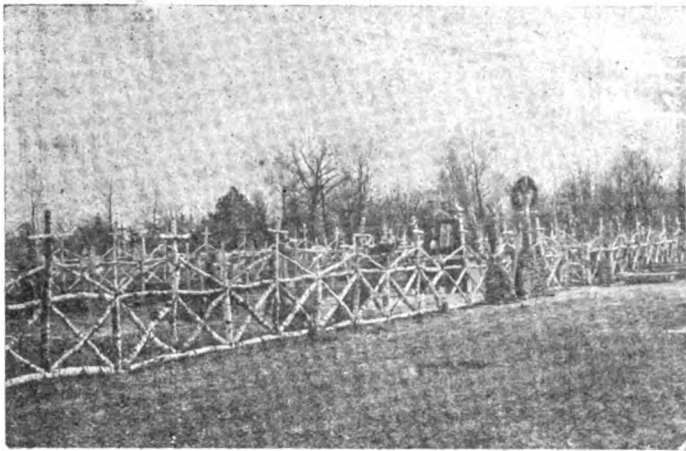
змогли закріпити свого успіху, й під натиском польських резерв відступили. Противник мав тоді досить значні втрати; з українського боку в бою на вулицях міста полягло 12 вояків — 1) Євдоким Микитич Матвійчук (с. Фалемичі), 2) Лукаш Григорович Бічук (с. Яковичі), 3) Лукаш Олексівич Янчук (с. Яковичі) та ще девятьох незнаних (с. Тумин, Губин та інш.). Крім того були ранені: з Володимира Євдоким Степанюк, Сильвестер Крищук і з міста Локачі — Володимир (Олександр?) Тривевич.

На другий день після того Українці поновно відбили Володимир, але тільки на три дні, вдержатись довше не змогли, бо двох сотень „Володимир-Волинського боввого загону“ було таки замало, а полки — Ямпільський і Кремінецький, що мали давати поповнення, були вже адеморалізовані й розбіглися. В місяці лютім бої за м. Володимир відновилися; цим разом Українці під ком. сотника Юхима Бунди наступали збоку с. Зимно; при тому були ранені: сот. Ю. Бунда (м. Володимир), ч. Іван Малиновський (с. Дігтев), Микола Парій і Микола Яворський (м. Володимир), Наумів (с. Новосілки); убито в боях кільканацять укр. стрільців, в тім числі — з м. Володимира: Семен Залуський, Степан Панасевич, Андрій Шум, чет. Іван Гусь (похований у м. Горохові), жид Фельдакер та інші незнані. А на весні 1919 р. Поляки пішли на схід і в травні вже захопили Луцьк. „Володимир-Волинський боввий згін“ зістав тоді окружений з одного боку Поляками і з другого боку

Світл. 4. Поворот з Йордану у Володимирі 19. I. 1917 р.

Світл. 5. Військовий цвинтар у Володимирі з 1916 р.

більшевиками в районі м. Горохова, але пробився на Дубно й сполучився з рештою українського війська; під той час полягли в боях: Наумів (с. Новосілки) і Євген Григорович Березовський (м. Володимир). З того часу походить якраз знімка штабу „Волод.-Вол. боевого загону“, зроблена в Горохові 6 травня 1919 р. (світл. 6); зліва направо сидять — начальник повітової міліції в Володимирі Микола Баламут і сотник Юхим Бунда; стоять — Микола Панасевич (писар), Юрко Бунда (начальник постачання), Гуща (курінний), Харитон Радчук (осаул), і Федір Тарасюк (старшина для доручень). Бракує на знімку лише другого старшини для доручень, Всеволода Березовського, що на той час був у службовій командировці.

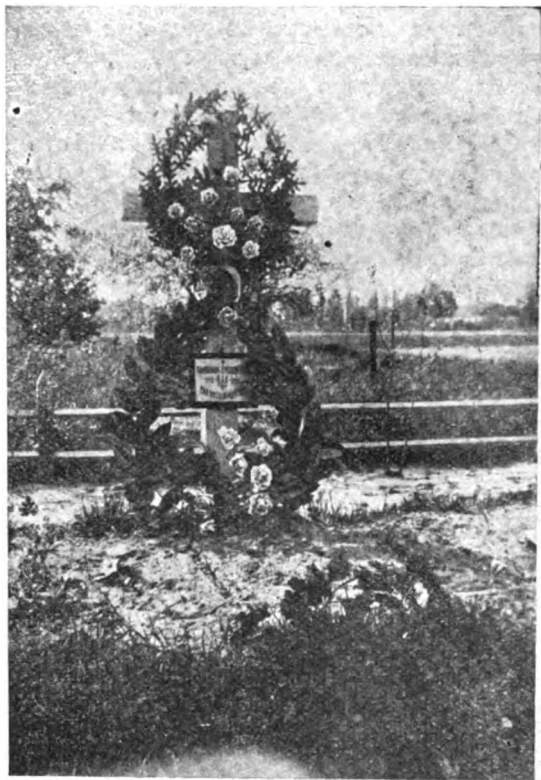
Окрім згаданих вище (серед убитих і ранених), до складу „Волод.-Вол. боевого загону“, між інш. ще належали: з м. Володимира — Василь Терехуха, Микола Костецький, Олександр Залуський (+), Іван Сойка, Нікіфор Залуський, Іван Гилецький, Володимир Ніконський, старшина Всеволод Березовський і військові урядовці Микола Панасевич та Володимир Мояк; з передм. Островок — Володимир Статкевич, Приймак, Коханський та ін.; з передм. Лобачин — Гриць Цісар, Андрій Воробчук, Антін Залізний, Єрофей Костюк; з передм. Шистів — Іван Пасальський, Сидір Подзізей, Андрій Пасальський, Володимир Поліщук, Дмитро Вихрук, Йосип Пташник; з с. Новосілки — Сидір Козлюк та інші; з села

Світл. 6. Штаб „Володимир-Волинського боевого загону“,

Верба — старш. Федір Тарасюк; з с. Якович — осаул Харитон Радчук та інші.

Полягли у бою за м. Володимир 7 січня 1919 р. дванадцять стрільців поховано у братській могилі на правосл. кладовищі в Володимирі (світл. 7). Стараннями місцевого громадянства і пластової молоді перед десятилітньою річницею тих боїв братську могилу

Світл. 7. Братська могила на кладовищі у Володимирі Волинським (12 козаків „Володимир-Волинського боевого загону“, поляглих підчас боїв з польським військом за місто).

впорядковано й поставлено дубового хреста з українським тризубом і написом:

Поляглим за Рідний Край
1918 — 1928
Pro Patria mortuis

Кожної т. зв. поминальниці над цією могилою відбувається „вселенська“ панахида за всіх поляглих в обороні Української Держави.

Світл. 8. Байдо і Сиротенко, члени Центральної Ради у Володимирі Волинським,

До історії повстанчого рейду ген. хор. Ю. Тютюника в листопаді 1921 р.

(Доклад начальника Полевого Повстанчого Штабу — полк. ген. штабу Юрія Вас. Отмарштейна)

(Докінчення)

Наслідками короткого заняття Коростеня були:
1) випущення всіх політичних в'язнів (600 чол.)
2) розстріл Коростенськ. Ч. К. і її сотрудників 20 чол.
3) розстріл к-ра і начальника штабу 132 . . .
4) велика кількість забитих в ночі червоноармейців і 100 червоноармейців полонених, серед яких знайдено 7 комуністів і політруків, які також розстріляні. Ми втратили забитими 7 старшин і 12 козаків, серед яких були: сот. Стефанишин і хор. Василів та раненими 8 старшин і 6 коз., серед яких полк. Климач.

При стягуванні частин на с. Чигири, з м. Київ приїхав броневик, який обстріляв гарматним вогнем нашу відходячу кольону, але вогонь був неміткий, знаряди*) на 80% не розривалися і тому кольона втрат не понесла. З с. Чигири кольона вирушила на с. Михайлівку, де був зроблений невеликий привал до 20 год. В 20 год. кольона вирушила з Михайлівки через Васківчів, Межирічка на Дідковичі, де прибула біля 1 год. 3 лист. В с. Дідковичі по причині великої перевтоми людей, була зроблена дньовка. Ввечері 8/XI був відправлений на с. Ігнатполь полк. Рембалович з 30 людьми, які дістали завдання висадити залізничний міст на річ. Жерев. Завдання було виконано, охорона моста частинно розігнана, а частинно перебіта і відділ п-ка Рембаловича повернувся в ніч з 8 на 9 лист. З села Дідкович вирушили о 4 год. Через годину по прибуттю біля містечка, з боку Недашків, появилось 10 ворожих кіннотчиків, які були нашою заставою відбиті, при чому виявилось, що в м. Базар знаходиться до 360 чоловік ворожої піхоти, а в Недашках кіннота і тому на нічліг вирішено перейти в Буди Каменецьку (Владовка), де відділи прибули о 2 год.

В Ксаверові було розстріляно голову і секретаря клубу комуністичної молоді.

*) стрільна.

10-го листоп. о 8 год. ранку кольона вирушила з Буди Каменецької через Юзефівку на Чеповичі. З Юзефівки була вислана наперед підривна команда, яка зірвала залізничний тор в право і ліво від переїзду і зруйнувала телеграф, зрізавши 10 стовпів і був висланий 5 курінь для заняття станц. Неповичі, а кольона пішла просто на с. Чеповичі.

С. Чеповичі і ст. Чеповичі заняті 38 зал.-дор. батом. і кінною та пішою міліцією. На ст. Чеповичі находилась техн. рота з 4 кулем., а в селі піша і кінна міліція чол. до 40 і заліз. рота. Село Чеповичі було заняте після невеликої перестрілки, причому було захоплено 17 коней від кінної міліції і вся кореспонденція на поchtі.

Зі ст. Чеповичі удалося вибити залізничників після упертого півгодинного бою і захопити станцію на короткий час: потрібний лише для зіпсування апаратів і переводних стрілок. Відтак 5 курінь мусів залишити станцію, бо надійшов броневик з Коростеня і почав обстрілювати як станцію так і с. Чеповичі.

В Чеповичах було забрано кілька полонених червоноармейців; а комуністи всілякі втікли.

З нашого боку був тяжко ранений полк. Лисогор і забитий полк. Минаківський; крім них ще двох старшин ранених.

З Чеповичів пішла кольона на Гутку, Вуглачки, Будилівку, де прибула біля 23 год. і розташувалась першою бригадою в с. Вуглачки і другою в с. Будилівка. Дальший вимарш з Будилівки-Вуглачки був призначений на 14 годин 11 лист. Біля 14 год. на півн. від Будилівки появилсь ворожий роз'їзд 15 чол. який був відігнаний нашою заставою.

Тоді прибігли до Будилівки... наших козаків, які були захоплені в полон у Коростені і яких зазначений роз'їзд конвоював в напрямі на Київ. Там же по відомостям селян, 9. XI проїздив на селянській підводі ранений старшина з від. Чорного, Антончик,

якого обезброїв і хотів розстріляти начальник місцевої міліції. 11 лист. в 14 год. кольона вирушила на с. Дитинець через Облітки, Шлямарку; звідки повернула на Заньки, виславши п-ка Ступницького з кінною розвідкою і відділом п-ка Рембаловича (60 чол.) для нічного наскоку на Радомишль. Після нічлігу головних сил в Заньках, полк. Ступницький приєднався до них рано 12. XI. в 11 год., не заявивши Радомишля по тій причині, що в ночі заблудив зі своїм відділом.

Для освітлення району в право від нашого руху, був висланий роз'їзд на с. Модильово, Дубовин, Мокачі. З Заньків кольона вирушила 12. XI. в 14 год. в напрямі на Чайківку, в якій до кольони приєднався роз'їзд. В Чайківці, яка в большевиків зветься „Червоною Чайківкою“, кольона була обстріляна зі скорострілу большевицької кінноти, скупченої на північ-західному краю села, біля кладовища. При дальшому руху кольони з Чайківки на Пилиповичі, кольона весь час обстрілювалася скорострілами з півд.-захід. краю з с. Чайківки. Дальший рух кольони, починаючи від Чайківки і кінчаючи переправою через р. Тетерів був весь час під безперервним, продольним кулеметним обстрілом з заду, частин ворожої кінноти, яка невідступно переслідувала хвіст кольони.

Таким чином з безперервними арьергардними боями кольона пройшла через Пилиповичі, Журавлівку, Березовку, Мінейки і Городск, де переправилась через р. Тетерів. В Городську був даний останній арьергардний бій, в якому кінноту підпущено на 50—100 кроків і розстріляно кулеметами і сальвами. Тут кіннота понесла тяжкі втрати і припинила переслідування.

Після тяжкої переправи кольона з обозами рушила далі, перейшла через Київ-Брестське шоссе, знищивши телеграфне полування і стала біля 3 год. 12. XI. на нічл. в с. Войташовка.

Підчас цього переходу від Чайківки до Козіївки, і також на переправі, ми понесли значні втрати забитими і раненими, кількість яких доходила до 45 чол.; серед них ранений з Цив. Кор. сот. Лупенко, стар. лейтн. Білінський і плк. Рембалович.

Після прибуття в с. Войташовку, загальна ситуація складалася так:

1. З'єднання з відділом ген. Нельговського і полк. Палія, заступником якого був Чорний і яким був посланий задалегідь наказ перейти в район сіл Заньки, Миньковка, Холори, Котовка — не состоялся, тому що ті відділи в зазначеному в наказі часі, в район не прибули. Наш відділ, який мав дуже малу кількість кінноти і збирався побільшити її кіннотою Палія, зробити цього не міг і залишився майже без розвідки, маючи лише слабу кінну розвідку сотн. Хмари, зібрану з випадкових людей не кіннотчиків, які не уявляли собою сплоченої частини і сиділи на перетомлених до краю конях після великих переходів по глибоких снігах, де приходилося кіннями пробивати дорогу.

2. Відділ складався в більшості з піхоти, яка в наслідок великих переходів, значних морозів з сильними вітрами і на 50% без чобіт, мала майже вся відморожені і попухлі ноги і тому активність її була зведена до мінімуму.

3. Обоз, який возив в шпиталі до 80 ранених і мав більше 100 фір на половину з волами, був надзвичайно великим тягарем для цілого відділу і зробив з нього лише своє прикриття, зменьшуючи

до мінімуму його рухомість і здатність до активних операцій.

4. Набоїв, поповнення яких було цілком випадкове лише від забитих і полонених червоноармейців, поповнювати дальше з якогось складу або бази, годі було надіятися з нашими силами.

5. Ворог, який весь час ухилився від боїв, від нашого наступу з фронту, привязався кіннотою до нашого хвоста і безнастанно тримав всіх людей в сильному, нервовому напруженню своїми дрібними нападами з заду.

6. Рушницями було узброєно до 50% людей і дальшого доповнення зброєю в найближчих часах не предбачалось. До 35% кулеметів кольта, яких у нас була більшість, попусувалися і направити їх з браку запасових частин, було неможливо.

Така ситуація примусила прийняти рішення, припинити дальший рух в глук України і повернути назад, з метою повернутися до Польщі і завести там своїх ранених, бо дальший рух в глук України загрожував тим, що вистрілявши всі набої, цілий відділ зі всіма раненими, складений з людей до краю перетомлених, попав би без жадного опору до рук большевиків.

Для виконання цього рішення, відділ вирушив з с. Войташовка 13. XI. в 9 год. ранку через Царівку, Ставецьку Слобідку, на Негребовку. В Ставецькій Слобідці виявилось, що кіннота, яка переслідувала нас на передодні, в складі біля 600 чол. кінного полку 45 дів. плюс карательні відділи, прислані з Києва в кількості до 200 чол., пройшли за годину перед нами через Ставецьку Слобідку на Кочерево. По дорозі зі Ставецької Слобідки на Негребовку нашу кольону нащупали роз'їзди цієї кінноти і в с. Негребовка ми мали вже арьергардний бій з нею.

З с. Негребовки кольона рушила через Раївку на Гуту, Комарівку і Рудню, де прибула біля 22 год. і розташувалася на нічліг. Біля 4 год. ранку 14. XI. передові частини, переслідуючої нас кінноти, підійшли до Гути і почали кулеметний обстріл нашого розташування.

В 5 год. ранку наша кольона вирушила з Рудні на Кодре і звідтам через Язвинку на Майданівку. Арьергардні бої біля Рудні і до с. Будн Забуянської дали можливість головним силам з Майданівки спокійно дійти до залізниці біля казарми до ст. Трубецької, в 15 год. 14. XI. Там авангард захопив ст. Трубецькую, взяв в полон 30 чол. охорони, зірвав залізницю в ліво від казарми і зіпсував телеграфічні проводи. Біля 16 год. кольона рушила на с. Поташню під обстрілом з тилу, підійшовшої кінноти. З Поташні кольона не остановлялася і пішла дальше на північ в напрямі на Блитчу, ведучи цілий час арьергардні бої. Неходячи до Блитчі було виявлено, що с. Блитча, Унін і Ханів заняті ворогом, вибивати якого з цих сіл нашими перетомленими людьми було неможливо, а тому кольона звернула в право і пішла просіками, без доріг, в напрямі на с. Леонівку. При підході до цього села, там було чути сильно рушничну і кулеметну стрілянину і крики „Ура“ і „Слава“. Наш авангард і частини, які були у голові кольони, не дивлячись на страшну, як фізичну так і моральну перевтому, кинулись в перед на допомогу невідомим „своїм“, які билися в селі з большевиками, але заки вони добігли до села стрілянина закінчилась і наші частини були зустрінуті з боку с. Леонівки сильним вогнем. Ігноруючи цей вогонь наші частини вірвалися

в село з криком „слава“ аж до церкви, але даліше посунутися вже не могли і прикриваючись темнотою ночі вицофалися з села і приєдналися до . . . , які стояли в одній верстві на захід від села. Звіди без доріг, лісними просіками кольона рушила на захід з тим, щоби знайти якусь переправу через р. Тетерів і прикрившись цею переправою, хотіли трошки відпочити від наслідуючої з тилу кінноти. В лісі, між Блитчою і Леоновкою був зроблений годинний привал, підчас якого для облекшення обозів, були скинуті з фір і спалені всі зайві канцелярії, діла і персональні річі, яких власник не міг нести на собі.

Переправою через р. Тетерів обрано брід по середині між с. Унін і Блитче, занятими большевиками. Для забезпечення переправи були виставлені застави в бік села Унін і Блитче. Переправа була надзвичайно тяжка, бо брід глибокий, ранених і майно перевантажувалось з саней на фіри, яких було всього 3. Піхота проходила по збудованих нашими саперами двох кладках.

По переході р. Тетерів, був зроблений годинний привал в лісі, зараз за річкою, після якого кольона рушила на с. Зерево і прийшла в с. Лукашівку і Інвалідну, де розташувалась біля 21 год. 15. XI. будучи з переду, де був команд. повст. армії і нач. штабу, обстріляною міліціонерами, які зразу же і зникли. Ранком, біля 4 год. приїхала больш. розвідка на підводах в с. Ханів і Інвалідну, просто в двір квартири штабу, але обстріляна нашою заставою, втікла залишивши тільки одного політрука, якого зараз і розстріляно.

В 10 год. вирушила кольона через с. Розванів, де першим спалено нами біля церкви канцелярію Волосного Комітету; далі через Полідаровку, Салішани, в с. Голубівичі, де був зроблений 2 годинний привал. Від с. Розважів до Рермаховки, весь час ар'єргардні частини кольони вели бій з переслідуючою нас ворожою кіннотою, яка відстала тільки біля с. Термаховки, де нашою засадою були нанесені їм великі втрати, серед яких був забитий к-р дивізіона. В с. Голубівичі був висланий роз'їзд кінної розвідки сот. Хмари в напрямку на с. Залішани. Роз'їзд приєднався відтак біля 24 год. до сотні.

В 24 год. відділ вирушив на с. Малі Миньки, куди прибув в 5 год. ранку 17. XI. Зараз були виставлені застави на шляхах на Великі Миньки, Голубівичі, Рудню, Свясоцьке, Звіздаль. Вимарш кольони був призначений на 12 год. в напрямку на с. Звіздаль-Христинівка. Перед самою 12 год. донесли селяне, що в околичних селах М. Миньок, наїхало багато большевицької кінноти і піхоти.

Коли саме витягалась кольона за Звіздаль, впали перші стріли ворожої кінноти з півн.-західного краю с. М. Миньки вдовж кольони. Стрілянина розвивалась, а хвіст кольони витягнувся за село під прикриттям всеї озброєної піхоти, при кулиметах. Ворожа кіннота в довгій і густій лаві вперто посувалась вперед і вислала в право в обхід кольони, лісом, не менше 3 ескадронів, які обійшли кольону, атакували її з права і відрізали голову від обозів. Рівночасно був висланий і другий обхід з ліва, який вдруге атакував обози і ще раз перерізав кольону. Після цих атак, ці обходні частини подались на вздогін за головою кольони. Такий несподіваний удар сильною, доброї ворожої кінноти разом з піхотою, яка наступала разом з тилу, викликав замішання. Наша відрізана

вже піхота подалась в ліс здержуючи завзято даліше наступаючого ворога, рушничним і кулиметним вогнем.

Штаб, кінна сотня, на передніх підводах тяжко ранені, будучи відрізними від головних сил, мусли під натиском переслідуючої їх кінноти посуватися вперед. Підчас цього переслідування, в трьох верстах на південь від с. Матейки, був забитий пор. Ковалевський, який їхав разом з полк. Добротворським. Там же залишився ст. лейт. Білінський, між раненими сот. Падалка, сот. Лупенко, чимало з відмороженими ногами, між котрими пор. Сальський: даліше підплк. Кузьменко, пор. Іванів і інші.

Переправившись через р. Уж в с. Матейки, штаб з кінною сотнею і раненими рушив далі в напрямі с. Рудня-Гребля, хутір Мельники.

По прибуттю в Рудню-Греблю було вирішено, зі всіх людей, які оказались при штабі, сформувати для прикриття ранених, три кінних сотні: 1-у сотню скласти зі всіх старшин без винятку, які сидять на осідланих конях, 2-у сотню з людей кінної розвідки сот. Хмари і 3-тю сотню немуштрову, комендантську зі всіх старшин і козаків, які сидять на конях, але не мають сідел. Це переформування зроблено в хуторі Мельники і Журбі і командірами сотень призначено: 1-ої полк. Ступницький, 2-ої сот. Хмара, 3-ої пор. Стрілець. 1 сотня мала 18 чол., 2 сотня 35, 3. сотня 34 чоловік, ранених всіх було 22 чоловіка. В такому вигляді кінний дивізіон, зробивши в Журбі 3 годинний привал до 24 годинн 17. XI. вирушив далі через хутір Липецькі, Толкачівську Каменку, перейшов залізницю в 4 год. ранку 18. XI. і прибув до хутора Сугаки в 8 год. ранку 18. XI. Після 4-ох годин. привалу, в 12 год. дивізіон рушив далі через Рудню Дівошинську, Слободу Халплянську (Теклівка), хутір Лисовці, Рудня Дубова на Рудню Сирницю, де прибув 19. XI в 6 год. ранку. Після привалу, в 11 год. дивізіон вирушив далі через Рудню Кованьку на р. Уборть, по якій розташовані большевицькі перегородні отряди. Дятого, щоби оминати ці отряди, дивізіон переправлявся через річку зі смерком в брід між селами: Перга і Рудня Хочинська і рушив далі в напрямі на Уржевичі, які по відомостям від селян були заняті большевиками. Оминувши лісами без доріг, с. Уржевичі, дивізіон вийшов між 2—3 год. 20. XI. на дом. Стражника (Купіль), де зустрів перший польський постерунок, а звітам направився на Млинок, де в 5 год. ранку 20. XI. перейшов через р. Студеницю і прибув в с. Біловіж в 7 год. ранку 20. XI., де здав зброю і коні польській жандармерії.

Таким чином відділ, який перейшов з Борового на Україну в ніч 3—4 листопаду, повернувся звітам через польський кордон в ніч 19—20 листоп. перебувши за кордоном 16 діб.

Виключивши одну дньовку в с. Дідковичах, відділ цей, який складався з дуже малої кількості, великих обозів і слабо озброєної піхоти, перейшов на протязі 15 діб 600 верст, що дає в середньому по 40 верст на добу.

Принявши під увагу глибокі сніги, через які доводилось проходити на пів босій піхоті, принявши під увагу майже щоденні, безнастанні бої, з якими весь час пересувався відділ, цифру що 40 верст на добу треба визнати майже легендарною. Принявши під увагу і те, що кращі сили старшинського командного складу понесли великі втрати, а молодших сил бракувало і тому моральну підтримку свого духа козацтво повинно було шукати в самому собі...

Наслідками цього рейда були:

1. Для населення України.

Рейд цей наочно показав населенню великого району від кордону аж по Київ, що боротьба за волю нації не припиняється і що більшовицька влада в дійсності не в такою могутньою, як це могло здаватися тим, хто знаходиться під червоним терором і що для цієї боротьби потрібна лише міцна організованість самого населення; далше, що рейд був товчком, який фактично оживив громадян України до боротьби за існування.

2. Для наших організацій.

Рейд цей фактично доказав, що попередня робота П. П. Штабу не була роботою тільки канцелярською, що в хвляю, коли цього вимагають обставини, П. П. Штаб сам вийшов і вийде для активної, бойової, а не канцелярської праці.

3. Для більшовиків.

Рейд цей вніс дезорганізацію і до певної міри

паніку серед багатьох червоноармейських частин: він до певної міри підірвав авторитет радянської влади в очах населення, вніс руйнацію в організацію вивозу продналогу з України до Росії, затримав на довгий час звязок і залізничне сполучення між такими центрами як Коростень, Київ, Житомир, Овруч. Крім цього підчас рейда розстріляно багато відповідальних комуністичних робітників і військового командного складу, а це повинно внести розклад навіть серед комуністичних кол.

4. Для закордону.

Рейд цей показав кабінетним закордонним політикам, що жива справа української нації не може бути вирішена штучними, теоретичними договорами. Що нація українська не примирилася з московською окупацією, продовжує і буде продовжувати свою виз-

(Докінчення затратилося)

(З архіву Музею Н.Т.Ш. у Львові)

О. Олесь.

Присвята М. Г.

*Ах, як ніяково мені...
В такі убрання вогняні
Вдягли мою Ви Музу скромну,
Що й сам палаю я в огні
За неї безсоромну.*

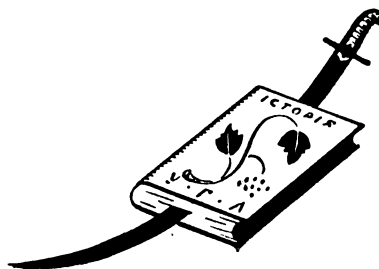
*І як вона співать могла
Ця проста дівчина з села?!
От-так, як інші всі співають,
Коли вечірня зникне мла
І зорі-всесвіту засяють.*

*Не пізнаю, що це мій друг...
Чи ж личить справді їй жемчуг.
І діядема й самоцвіти?!
Чи їй не краще дати до рук
Звичайні наші прості квіти?*

*І в кого б вчилася вона,
Коли мистець наш степ мина?
Хіба кобзар чи лірник вбогий,
Идучи кудись, куди Бог зна,
Заграє часом край дороги.*

*Нащо ж убрали Ви її
В чужі ці шати, не свої...
Нащо в палац її позвали...
Пустіть її в поля, в гаї,
Де ми колись волошки рвали.*

14. II. 1930.

Отаманщина

Написав: Михайло Серета, підполковник Армії У.Н.Р. *)

Отаман Волинець

Отаман Волинець
в час повстанчої праці

Меджиборський район в большевицьких руках. Наші комунікаційні звязки з Галичиною і далі з Європою — під постійною загрозою знищення. Державні інтереси вимагають від нас негайного звільнення цього району від ворожих сил.

Повернувшись від генерала, Волинець наказав своєму Гайсинському куріневі Національної Гвардії стати у збірці на мійській площі, де він звернувся до козаків з такими словами:

— „Ми йдемо на тяжку боротьбу за визволення України. Можливо, що не всі ми повернемось до рідних осель. Пам'ятайте, щоб нас не зустрінуло, я вас не покину. Шлях наш тернисто-кривавий: хто почуває себе слабодухим, не має віри в нашу перемогу, не має віри в свої сили витерпіти все до кінця, той хай зараз виходить з куріня і повертається геть до плуга та волів.

З рядів вийшло двох; решта запрягла отаманові, що не зрадить національного обов'язку, на сторожі якого погоджується на всі жертви — в огонь і воду.

Отаман Волинець був запеклим ворогом озброєної товпи і палким прихильником свідомої національної армії. Почуття національних зобов'язань він поглиблював і поширював в своїх частинах зі всім розмахом досвідченого педагога. Майбутнє ствердило, що зі своїми поглядами на стан військової справи, він був на певному шляху.

Народився він в с. Карбівці Гайсинського повіту в семі звичайного селянина. Освіту набув в середній агрономній школі на Катеринославщині. Директо-

ром школи на той час був щирий Українець і патріот Тушкан, який в ті небезпечні для життя часи мав відвагу посіяти в молодих душах зерна національної свідомости.

В перші революційні дні 1917 р. отаман виконував обов'язки повітового комісара і начальника міліції Гайсинського повіту. Пізніш він зорганізував зі свідомих одиниць вільне козацтво, на чолі якого провадив неупинну боротьбу з московським анархічним елементом, що лишав фронт і сів скрізь по Україні нечувану руїну. За гетьмана він лишився в повіті, де провадив конспіративну працю, підшуковуючи і гуртуючи свідомих вояків, передбачуючи повстання проти гетьмана.

І коли до нього дійшла чутка, що Симон Васильович Петлюра перебуває в Білій Церкві в оточенні Січових Стрільців, подав і він заклик до повстання. На ранок 20 листопада він мав 250 добре озброєних вояків при 4-ох скорострїлах, з якими несподівано з'явився в Гайсин на здивовання 10-го Липовецького полку, що був там розташований. Липовецький полк — гетьманського формування — мав на повстання свої погляди. В ніч з 24 на 25 листопада його старшинський відділ під проводом підполковника Бараневича вирішив перевірити свої боксерські здібности на отаманських ребрах. В готелю „Центральні но-

Повстанські типи отамана Волинця

мера“, де замешкував Волинець, вони залапали його помічника сотника Ксендзюка, якому надавали добрих стусанів у твердому переконанню, що мають справу з Волинцем. Волинець скористав з цієї помилки і, пристрїливши кількох з нападаючих, щасливо вивбрався з готелю під захист свого куріня, з котрим залишив місто. Повернувся він до Гайсина на чолі 3.000 відділу, з яким і захопив касарні Липовецького полку. Козаки полку висловили

своє обурення проти старшин, що склали отаману нічну візиту в „Центральних номерах“, і арештували ініціаторів цього нападу, старшин Бараневича і Дяченка.

В Гайсині Волинець зформував чисельний відділ 3-х курінного складу, з гарматою, 30 кулеметами і 200 шаблями. То був мент, коли генерал Єрошевич закликав його до Винниці. Після памятної розмови з людьми на мійській площі, Волинець вирушив на Літин на утихомиріння збольшевиченої залози. В Літині до його відділу приєднались старшини, котрі

*) Підполк. М. Серета перебуває тепер на посаді учителя історії української гімназії в Каліші.

пізніш визначилися своєю запеклою боротьбою з большевиками: Микола Калинець, Назар Лазаренко, Гольчевський, Шепель і Будзіло. З Літина Волинець перекинувся на Летичів, де большевики почували під собою міцний ґрунт, маючи залогом з кількості переконаних большевиків.

В переддень Різдва отаман захопив і Летичів, як кажуть, з розгону, після короткого бою. В хаотичній паніці большевики відійшли в напрямку ст. Деражні. Керівники і головні їх сили скоронилися в Меджибожському замку у м. постю Ахтирського гусарського полку, що був відроджений за часи гетьмана і зараз потім збольшевичився. Ці сили підпорядковувались радянському комітетові, який складала: матрос Романенко, жид Мушлін і товариші Деревський і Поліщук.

Мушлін, наслідуючи Наполеона в Єгипті, виголосив перед залогом натхнену промову. Казав:

— „Товариші! 300 років очікують мури замку на вашу відвагу і хоробрість, аби ми занесли ваші дії на скрижалі новітньої історії. О, радій червоний Петроград і Москву з нечуваного завзяття твоїх синів!“

Радощі Москви були передчасними: відділ Волинець на плечах залогів вдерся в замок і захопив до полону склад радянського комітету, виключаючи Мушліна, котрий мав ноги антильопи і леопардову спритність. Ранком другого дня до отамана з'явилася делегація від с. Русанівки, з околиць Меджибожа. Складала її два фронтовики, що набули партійного досвіду в прифронтових комітетах і сивесенький дідусь-селянин, який був запрошений фронтовиками в якості декоративної бутафорії. Фронтовики поважно прочитали отаманові таку постанову селянської ради:

„Вимагаємо пояснення законів Директорії, чи має права така-сяка військова влада забороняти нам користатися лісами та прибутками, що дістали ми у буржуїного „сообщества“.

Розмова покінчилася для фронтовиків несподіванкою: їх запросили до в'язниці. Дідусеві наказано повернутися до села з пропозицією до сільської ради видати негайно агітаторів.

Схвильований дідусь зрозумів становище Волинець, як колишнього станового пристава. Він покірно вклонився і вигукнув по військовому:

— „Слушаю ваше високоблагородіє! Всьо будет исполнено“.

Товариш Мушлін не гаяв часу і змобілізував проти отамана околиці села: Голосків, Лисогірку, Щедрову, Копачівку, Писарівці, Богданівку — так до 20 сіл.

Отаман Волинець спрямував свій відділ на його головну квартиру — с. Голосків. Сотня під проводом Гольчевського забезпечила ліве крило, захопивши Лисогірку; 3-тя сотня обійшла Голосків з півдня; з фронту насів на Голосків сам отаман. На цей раз погром, що був нанесений большевикам, примусив Мушліна назавше покинути Україну і відіхати в Москву, де, по останнім відомостям, він покінчив академію генштабу, а зараз відпочиває на лаврах, що придбав під Меджибоджем.

Так зліквідував отаман Волинець Меджибожську республіку, утворену большевиками на зразок Дерманської республіки в с. Дерманах, північно-україн. радянської республіки в м. Дубровиці на Поліссі, Пашковецької — поблизу Проскурова, Спасівської — матроса Рекуна на Дубенщині.

Курінь Національної Гвардії був перетворений штабом Правобережного фронту в 61-й піший Гайсинський полк і приділений до складу 19-ої піш. дивізії, якою в той час кермував отаман Добрянський. Командантом полку по попередньому залишено отаман Волинець, якому запропоновано перекинути полк на північний фронт в розпорядження отамана Оскілка. Оскілко призначив йому розташуватись на ділянці Коростень-Житомир.

Під Новгородом-Волинським Українська Армія потерпіла поразку і відступала до Рівного. В Армії поширилася анархія і паніка.

Отаман Волинець зібрав своїх людей, котрим сказав:

— „Я не полізу в рівенський мішок. Мов гасло: „Вперед! На Україну!“

Козацтво погодилося з ним, і в ніч з 22 на 23 квітня 1919 р. отаман Волинець вирушив в запілля ворога, пориваючи зв'язок з Армією та Урядом. Простував він під Радомишль, де по чуткам отаман Соколовський відбував свої гостинні виступи в запілля ворога. 25 квітня Волинець прибув в район Чайківці і Горбулів — столичні міста отамана Соколовського. З ним було 230 піш. козаків, 100 кіннотчиків і 70 скорострілів. Він надійшов своєчасно: напередодні большевики потіснили Соколовського і захопили його родинне село Горбулів. Ворожі сили складала: 21 і 22 піші полки, 5 кінний імени Троцького полк і окремий курінь смерти — сили, що переважали повстанців в'пятеро. Соколовський мав 200 козаків, які були озброєні подібно до армії Петра Амієнського: керлигами, вилами, штилями, взагалі тими атрибутами дрібного господарства, без яких не обійдеться підчас молотьби. У ночі повстанці оточили Горбулів і заграли на кулеметах таку увертюру, що зпантелечені большевики навіть не тікали, так і полягли на віки під селянськими косами та вилами.

Отаман Соколовський благав Волинець залишитися у нього для спільної праці; на це Волинець не погодився: його приваблювали рідні оселі на Гайсинщині.

Попрацювавши з Соколовським, він вирушив на південь, під Коростишів, де треба було перейти міст, що був перекинутий через річку Тетерів. Мосту сторожив ворожий автопанцирник і кулеметна сотня. Треба було обійти большевиків якимсь хитрощами. Отаман нагнав до мосту свою розвідку, яка попередила большевицьку сторожу, що позаду їх простує на Коростишів 21 радянський полк, який доречі вже передтим був потрощений Соколовським.

Дійсно, за годину висунувся з-за горбка відділ Волинець. Попереду басував на рябій кобилі отаман, прокладаючи собою дорогу на ворожу сторожу.

— Таваріш! Где будет ваш командір? — запитав його командант сторожі.

— Сзаді едет, — байдужно відповів отаман і сміливо полинув на міст.

Старший терпеливо дочекався хвоста кольони, де на возі, на мішку з вівсом, велично, ніби китайський мандарин на губернаторській трибуні, сидів командант повстанчого обозу сотник Миколаєнко.

— Ви, таваріш, будете командір?

— Я, — категорично і з помпою відповів Миколаєнко.

— Із каких мест будет таваріш?

— Пензенской.

— Пензенской? — здивовано перепитав товариш: — Какова уезда?

Генерал Брошевич, командант II-го Подільського Корпусу Армії У.Н.Р. (повоєнна світлина).

- Інсаровскаво.
- Інсаровскаво? — поглибив своє здивування товариш.
- Села?
- Невлова...
- Батюшкі мої! Разве не узнаете? Я буду Грішуткін, син Данілакі, помніте, что когда-то в економі служил.

Командант сторожі з радощів, що стрінув земляка, який про Пензу дізнався з большевицького документу, що був забраний у полоненого червоноармійця, забув навіть про свої службові зобов'язання і певно з годину плентався за возом, оповідаючи Миколаєнкові про новини, що повстали в Невлові з першого дня світової війни.

Другого дня Волинець перейшов залізницю Козятин-Хвастів поблизу ст. Броварі, а 6-го травня отаборився під Гайсином. Большевики стягнули свої залоги з Липівця, Монастирища, Виниці, Брацлава, Погребища, разом 2.000 багнетів, силами яких спіймали Волинець в кліщі. У ночі Волинець непомітно видерся з кліщів, залишивши два большевицькі фронти у твердому переконанню, що вони мають перед собою повстанців. На світанок большевики розпочали між собою завятий бій. Билися так, як ніколи. На кожному фронті повстала така курява, що нічого не було видно. Ранених і забитих виносили з поля бою сотнями. Коли вони нарешті довідались про свою помилку, то не було вже кому доганяти повстанців.

Оказія, що трапилася з большевиками, була отаманові на руку. Він оголосив мобілізацію селян і, зібравши 4.500 селян, захопив Гайсин, знищивши ворожу залогу. Залізницю Умань-Христинівка захопили повставші селяни на чолі з отаманом Клименком.

Проти отамана Волинець большевики кинули 7-ий радянський полк; проти отамана Клименка, — 8-ий Одеський піший, що складався виключно з матросів Чорноморської фльоти. Одеському полку не підвезло: повстанці заманили його в багна і вирізали всіх до ноги. Волинець захопив залізницю Вапнярка-Христи-

нівка-Цвітково і полонив бронепотяг „Большевик“, почувавши себе тепер паном на всю губу.

В Свято-Троїцькому монастирі поблизу с. Тишківки, що в 16 верстах від Гайсина, він знову оголосив мобілізацію і, зібравши 10.000 повстанців, кинув їх на Гайсин, що був захоплений підчас його відсутності 7 радянським полком. Цей полк складала: 1.200 багнетів, 250 шабель, 4 гармати і 100 кулеметів. Хрестоносне військо отамана мало всього 600 рушниць, решта була озброєна на зразок печерних людей третичної доби. Однак їхньої відваги і рішучості, якими вони були переняті, було досить, аби поповнити брак зброї.

7-й полк очікувала доля Одеського полку, наколиб їм не допоміг сотник Цісар (пізніш отаман Чорна Хмара) Цісар насунувся на Гайсин на бронепотягу зі ст. Зятківці і передчасно, не діждавшись підходу Волинця, обстріляв місто гарматним вогнем. Це мало можливість 7-му полку без жадних страт відійти на Умань. Знову отаман захопив Гайсин, та цей раз з трофеями: воєнрук, уздком і політком — бувший механік з крейсера „Боян“ — мали приємність бути представленими отаманові.

Большевики перебували в розпучливому стані, казали:

— „Коли вважати отамана Шепеля за дівола, то отамана Волинець треба підвищити на вельзевула“.

Кинули на отамана останню свою резерву Таращанську бригаду в складі 2.000 шабель, 800 багнетів і безлічі гармат та кулеметів. Бригаду доручили відомому товаришу Гребьонці.

Отаман Волинець скупчив свої сили в с. Кисляках (під Гайсином), де і розпочав бій з Таращанською бригадою. Бригада оточила повстанців зі всіх боків. Положення для отамана склалося критичне: кулеметний та гарматний вогонь сипався на голову повстанців, як дощевий ливень. На чолі 61 шабель отаман пішов на ворожу кінноту і, продершись через ворожу лаву, схоронився з козаками Стецюком та Гульком у Кисляковському лісі.

Отаман Волинець (повоєнна світлина)

Таращанці оточили ліс.

Такого прикрого положення отаман ще не зазнав: виходу не було. Але скоїлося чудо. Кінь, якому Волинець дав волю йти, куди йому побажається, вивів отамана з лісу у місці, де випадково большевиків не було.

Полонені червоноармейці оповідали, що товариш Гребьонка, дізнавшись про утечу з Кисляковського лісу отамана Волинця, схопив за чуба першого підвернувшогося йому під руку товариша і в його імени так атестував свою бригаду:

— Тобі не воювати, а грушки по садках збивати!

Своє серце він зігнав на селянах, покаравши їх контрибуцією, яку мали вони зібрати харчовими продуктами. Тисячі пудів найкращого сала, цукор, пшеницю, цукерки, олій, мід, що зібрали селяни, він навантажив на потяг, накресливши на кожному вагоні червоною фарбою слова: „Подарок красному Петрограду.“

В Петроград відіслано телеграму:

— Не дякуйте, то наш обов'язок.

Голодний Петроград на власній шкірі відчув конечні слова, якими завше закінчуються російські казки:

— По вусам текло, а в рот не попало.

У ночі на стацію Гайворонь, де спинився навантажений потяг, ніби з неба звалився отаман Волинець, розігнав сторожу і заволодів ешеленом. Він навіть не знаходив слів для подяки большевикам за ту добичу, яка визволила його із біди. На випадковий крам він придбав коней, зброю одягнув людей, став, як кажуть, чоловіком. На третій день Гайсин був в його руках.

У червоному головному штабі одержано ляконічну телеграму:

— Волинець в Гайсині.

Штаб відповів скептично:

— Будь він проклятий. Хай подавиться своїм Гайсином, який надалі на нашій мапі не існує.

Отаман нічого не мав проти такого мирного порозуміння, маючи в перспективі відпочати на адміністративній та культурній праці в повіті. 16 червня він скликав в Гайсині повітовий селянський з'їзд, який обрав повітову раду зі 70 чоловіка, а ця вибрала виконавчий комітет під проводом Івана Миколайчука. В комітеті Волинець дістав теку міністра військових справ. Останнє не пошкодило йому видавати часопис „Повстанець“, в яким він докладно інформував населення про бої української армії в районі Рівного і Кременця та про перебіг праці Уряду У. Н. Р. Кожного тижня на всі кінці повіту висилано патріотичні відозви, інструкції та різні комунікати.

Большевики нарешті не стерпіли: смілива праця отамана під їхнім носом підірвала престиж радянської влади. Треба було щось діяти. На армію надія була кепська. Всеросійський союз моряків відкомандував в повіт досвідчених і красномовних агітаторів. Агітатори так прислухалися владі, як в одній байці медвідь пастухові. Вони поширили чутки серед населення, ніби отаман працює за жидівські гроші. Збольшевичений елемент, якого серед селянства було досить, увірувавши в цю істину, почав гострити на жидів свої зуби. В повітрі запахло погромом. Отаман

мусів виявити великий хист і вжити рішучих заходів, аби зліквідувати погромні настрої.

То був час, коли армія С. В. Петлюри знову триумфально простувала на Київ.

Відомий отаман Юрко Тютюнник переконав Головного Отамана про необхідність утворення військових одиниць на засадах повстанчих організацій і партизанських звичаїв. С. Петлюра дав згоду на сформування Київської селянської дивізії. Тютюнник запропонував Волинцеві зліквідувати свій відділ, відрядивши людей до складу Київської дивізії.

Волинець на це не пристав. Помирили отаманів на тому, що повстанчий відділ був перетворений в 13 Гайсинський полк і тимчасово прилучений до складу Київської групи. Примирення було своєчасним: з Одеси відступала на Коростень-Калинковичі-Гомель XIV

радянська армія. Під Уманем вона наскочила на Київську групу. Під переважними силами ворога Тютюнник примушений був відійти на північ. Отаманові Волинцеві на цей раз не підвезло: краший його курінь спіймали большевики в лісі під с. Голяківським. Курінь загинув у повному складі; його курінного полковника Миколаєнка-Братенка большевики підняли на списи.

З рештою полку отаман Волинець повернувся на Гайсинщину. Там очікувала його друга несподіванка: з півдня насунулися денікінці. З-їм курінь XIV Галицької бригади розташувався в с. Карбівці, яке оточив денікінський Волчанський відділ, загрожуючи куріневі полоном. Курінь спіймався у мішок*). Положення було таке, як кажуть, ні туди Микита ні сюди Микита. Галичани казали:

— Наше положення, як того панка, що, скинувши штани, сів на кропиву.

Визволив курінь отаман Волинець, який, як ніхто, знав потайні тропи і напрямки на рідній йому місцевості. За його допомогою курінь дістався

до ст. Вапнярки, де сів в ешелон і відїхав в напрямку Жмеринки. Волинець повернувся назад і засів у буйних лісах в районі Цвіткова-Печера-Немирів. Зіма з 1919 на 1920 р. трапилася, як на гріх, несприятливою для повстанчої праці — з лютими морозами і шаленими хуртовинами. Отаман демобілізував свій відділ, залишивши при собі кінну сотню, з якою провадив терористичну партизанську працю в запілля ворога.

На весні 1920 року отаман оголосив на Гайсинщині мобілізацію. Сполученими силами — своїми і отаманів Голуба і Лисогора, погромив під Гайсином червоноармейців і знову захопив Гайсин.

Большевики вже не знаходили ані сил ані бажання чіпати отамана: лише визначили за його голову велику грошеву нагороду. Отаман скористав з такої нагоди і сформував Гайсинсько-Брацлавську повстанчу бригаду в складі 1700 багнетів і 800 шабель.

Дізнавшись про ці формування, большевики кинули на отамана всі свої сили, що були в резерві — 60 та 44 радянські дивізії. В с. Кернасівці Волинець потерпів від червоних поразку і примушений був відійти на схід.

*) Гляди в цьому числі: „Нарис історії XIV. Бригади“, пор. Аріо.

Сотник Миколаєнко, командант обову відділу отамана Волинця (пововення світлина)

20 травня Гайсин захопили польські війська.

Отаман Волинець доручив своєму адютантові сотнику Загородньому (нині студент Познанського університету) звязатися з командуючим Наддніпрянською Армією генералом Омеляновичем-Павленком і одержати від нього бойові директиви. Командарм прилучив повстанчий відділ до Запорозької дивізії; отаманові Волинцеві наказав організувати повстання в найблизшому загіллі ворога.

В недалекому часі до червоного головного штабу надійшла телеграма: — „Волинець позаду нас.“

Бог то знає, яких заходів вжив головний штаб, тільки до глибокої осені Волинець розважав населення ефективними несподіванками, захоплюючи в свої руки ворожі обози, розізди, гарматні частини, шпиталі та обслугову.

Большевики казали:

— Такого гада напевно командували на наше безголов'я зі самого пекла.

В жовтні місяці Волинець одержав від ген. Омеляновича-Павленка наказ про виліт його повстанчого куріня до складу 3-ої залізної дивізії.

Волинець наказ виконав.

То був час, коли погромлена Катовським українська армія примушена була шукати захисту на чужому терені. Отаман Волинець не вважав боротьби з червоними закінченою і енергійно формував новий повстанчий авангард під проводом Вовченка, Цісаря та Якубенка, що мали продертися через ворожі тили в район Липовець-Гайсин-Балта.

*до змісту
Содерж. у Волинській Волинській газеті - 1919*

Нарис історії XIV. Бригади

Написав пор. Карло Аріо
(Продовження)

Покищо частин I-го і II-го корпусів не було. Одержавши цю диспозицію звернувся отаман Оробко, щоби корпус, оскільки можливо, змінив приказ в тім напрямі, щоби 14-а бригада, або лишилась в Дашеві і обсадила там попередно викопані і дуже пригожі окопи, або щоби зняла позиції ближче річки Соб, щоб мати природну перешкоду перед собою і не запускатись у великі лісні полоси, які розтягались за річкою Соб.

Приказу не змінено і в ночі з 12 го на 13-го відійшла бригада до Дашева, де було місце збірки всіх частин. На великім ринку збиралась бригада. Майже рівночасно прибув до Дашева і штаб 8-ої бригади, яка відкинена ворогом і то рівнож головно кіннотою, займала нові приказані корпусом позиції. Над ранком 13-го жовтня рушила 14-та бригада на Ситківці — Шобельну — Юрківці.

Власна диспозиція звучала менш-більш так: II-ий курінь Юрківці з сильною заставою в Білках і розвідка через Тодорівку на річку Соб. I-ий і III-ий курінь в Ситківцях з заставами в Буді джуринецькій і в Джуринях; розвідка через Христинівку на річку Соб. Крім цього висунути стежу до Носівців для забезпечення правого крила. Кіннота веде розвідку на Гайсин. Застави мали окопатись, щоби ставити наступачому ворогові довгий опір. Застави мали телефонічне получення з кмдою куріня. Кмди курінів зі штабом бригади, в цукроварні в Ситківцях. Часть артилерії залишено в Юрківцях, часть в Ситківцях. Боевий обоз в Александрівцях. Експозитура інтендантури була, як і досі, на стації Фердинандівка. Телефонічного получення з корпусом ізза фізичної неможливости не було; звязок удержувано кінними вистовими 8-ої бригади, яка мала телефонічне получення з корпусом. Тут остали ми лиш один день і ніч, себто 12 го і ніч з 13-го на 14-го жовтня 1919 р.

13. жовтня в ночі наспіла з корпусу диспозиція, після якої 14-та бригада мала посунутись вперед, осягнути річку Соб і там окопатись.

Власна диспозиція звучала: I-ий курінь і III-ий з Ситковець через Шуру-Метешнецьку на Карбівку,

II-ий курінь з Юрковець через Білки — Христинівку на Бандури. Позиції заняти перед річкою. Окопатись і замкнути всі переходи через річку На право забезпечити крило висуненою заставою, яка замикалаб рівночасно перехід через став в Кислях. На ліво знайти злуку з правим крилом 8-ої бригади коло „Z. O.“ по тім боці села Рахни. Штаб бригади переходить до села Христинівки. Куріні ітимуть боевим походом. Ситуаційні звіти слатимуть що 2 год. до Христинівки, зглядно на дорозі Етківці — Христинівка. Початок походу о год. 7-ій рано 14. жовтня 1919 року.

14-го рано похід почався. Штаб бригади прибув о 10-ій до с. Христинівки, де знаходився ще II-ий курінь. Кмдт куріня зголосив отаманові Оробкові, що він післав стежі наперед в напрямі до Бондур (Бондури, як показалося пізніше, були в цей час вже в руках ворога), а курінь тепер обідає і негайно відійде дальше. От. Оробко приказав кмдтові куріня негайно кінчати обід і рушити дальше. Часть артилерії прибула на велику площу перед селом, зглядно перед двором, який стояв між стацією, а селом Христинівкою, сюди прибули також кухні і вози з муніцією. I-му і III-му куріневі покищо ці вози і кухні здержано, бо ще не було ніякого зголошення від тих двох курінів. Це нас непокоїло. — Тому вислано кавалеристів зі штабу по ситуаційний звіт до I-го і III-го куріня. —

Часть артилерії, яка була при другім куріні, була в селі. Кілька хвилин перед відходом II-го куріня счинилася в селі страшна стрілянина, яка змішалася з криком і зойком людей. Всіх опанувала страшна паніка. Хто лиш міг, почав утікати з села в сторону ліса до залізниці. Показалося, що в селі були переховані денікінські частини, які нечаяно зробили огневий напад. Кілька хвилин перед цим випадком хотів я від муштин, які крутились по дворі, а зглядно від одного пристійного, інтелігентно виглядаючого, ще молодого, виголеного, довідатись дещо про околицю. Він не вмів мені відповісти, а зглядно відповів зле, бо на карті читав я інакше, я закликав ще одного

із тих мушин, але і цей не був „звешний“. Це вдалося мені дуже підозрілим. Я наказав їх придержати. Однак вони скориставши з паніки повтікали. Були це без сумніву денікінські старшини. Взагалі село Христинівка було кацапське, а тимсамим прихильне „Добровольчій Армії“ і тому удалася ворогові ця засідка. Само-собою, що завинив тут почасти і II-й курінь через свою лехкодушність.

Отаман Оробко при допомозі старшин штабу старався здержати утікаючу піхоту перед лісом і зроби́ти наступ на село, але це було неможливе, бо піхота пощезала в лісі і лишилося всього кілька людей, з якими робити наступ на село показалося виключеним. Лиш сот. Царевич кинув кілька гранат на село і тим крив відворот. Ворог, який виступив за нами лише на край села, не підступав далі — це була сама піхота. По тій поразці перестав існувати другий курінь. Осталось всього 50 людей і два скоростріли. Решта лишилася в руках ворога. Полк артилерії лишив одну пушку в селі.

На початку села Ситківці задержано і упорядковано частини, як було можна. Вози очищено від піхотинців, яких на кожній підводі сиділо 2—3 чоловіка, сформовано один відділ, який мав з одним скорострілом замикати кольону. Не лишалось нічого, як зробити відворот і то в напрямі на Остолопів, щоб досягнути получения, залучивши апарат на перманентний дріт з Винницею, або з Корпусом і зголосити ситуацію. Хор. Щербанюк зголосив зі сторони Шабельна, що на дорозі межі Юрківцями а Білками, яка веде з Шабельної до Ситковець, посувається велика ворожа кольона: около 300 їздців (зі співом) напереді, одна батарея — 3 пушки, а за ними довга кольона возів з піхотою. — Показалося, що в Шабельній 8-ої бригади мабуть уже давно нема, бо з самої поведінки ворога можна було пізнати, що чувся безпечним. (І дійсно 8-а бригада ще 13-го надвечер була розбита ворожою кіннотою під Дашевом і Шабельною і зробила ще того самого дня відвот в район Жорнища). Супроти цього рушено негайно в похід.

З Ситковець вислано ще перед відходом двох перебраних стрільців в сторону Карбівки зі ситуацією написаною коротко німецькою мовою до I-го і III-го куріня, які були наслідком невдачі в Христинівці цілковито відтяти і тим самим лишені собі. Люди ці не прибули. Однак в кожнім нещастю в все ще крихітка шастя і це показалося на двох згаданих курінях. Мимо майже цілковитого оточення удалось їм перерватися при допомозі знаменитого і типового повстанця от. Волинця через ворогів на ст. Вапнярку. Там завагонувались і відіхали до Жмеринки, де тоді знаходився штаб бриг. з рештками бригади.

Події при I-ім і III-ім кур. склались ось так:

Перший і третій курінь прибули на свої призначені місця, себто до Карбівки, не знаючи зовсім, що діється в заду зі штабом бригади і іншими частинами. Хоч і чули в заді стрілянину, однак не здавали собі докладно справи з того, що власне зайшло. III-ій курінь мав приказ обсадити річку Соб, знайти злуку з II-им курінем в Бондурах. I-ий курінь мав бути покищо в резерві. I-ий курінь зайшов до села з полудневої сторони. III-го кур. ще не було. З огляду на це заняв сам позиції. III-ий кур., який прибув щойно пізніше, змінив перший аж надвечір. Тут стрінувся I-ий кур. з повстанцями от. Волинця, які прийшли з Гайсина, опускаючи його, zagrożені Денікінцями.

Тільки завдяки щасливому випадкові між курінем а повстанцями не прийшло до бою. Того самого вечора курінь вислав кінних вістових до постою бригади по ситуацію і на звязок, та там її вже не застав. Вістові не вернули, аж щойно другого дня долучились підчас відвороту і зголосили, що бригади нема на місці постою. В Бондурах був також ворог.

От. Волинець обняв провід і мав випровадити оба куріні, які дійсно були оточені. Рано о год. 8-ій почався відворот. Криючи відворот, пор. Голота зі своєю сотнею звів ще бій з Денікінцями, які не прочуваючи, що Карбівка обсаджена, їхали другим берегом Собу до Гайсина. Цю кольону, яка складалась з неменше як 300 возів, а на возах піхота, заскочила сотня пор. Голоти сильним скорострільним і крісовим огнем. Денікінці змішались, але вмить відтак розсипались в розстрільну і почали наступати, а артилерія, яка їхала за кольною і ще була в лісі, відкрила сильний огонь на близьку віддадь. Сотня однак держалась так довго, заки всі власні частини з села не відійшли. Третій курінь відбився по дорозі від I-го задля своєї повільности та нерішучости в руках, а також і тому, що складався в більшій часті з Придніпрянців, які спасалися утечею, куди лиш попало. Тільки мала його частина, майже виключно Галичани, перебилась через перстень Денікінців, причім звели кілька сутичок.

Перший курінь майже цілком оточений перебився через Ярмолинці, які мусів зараз нічу покинути, через Жарпачку, де мусів другої днини відбити ще наступ Денікінців, через Степанки, де переправився через Бог, попри Тульчин до Вапнярки. Тут прибув 18. жовтня з цілим майже станом, з цілим боевим обозом, лиш з малими стратами. Другий беріг Бога був обсаджений У. С. С-ами і то лиш малими стежами. Більші частини були в Людичині. Після відомости від стеж, з якими стрінувся I-ий курінь 16. жовтня, якраз при переправі стояли У. С. С. вже три дні в тім районі.

I так знову бригада осталась фактично тільки з одним курінем, як це вже було раз в Галичині.

Експозитуру інтендантури відіслано до Вороновиць. Надвечір 14. X. вийшли ми з Ситковець і переночували в Остолопові. Тут дістали ми получения з Вороновицями, де знаходився к-дант корпусу ген. Кравс і начальник оперативного відділу сот. Купчанко. Подано ситуаційний звіт і перебрано наказ відійти покищо до Ковалівки на північ від Немирова і там чекати дальших наказів. Пополудні на другий день, то є 15. X. прибули ми до Ковалівки, де знаходився курінь сот. Станимира, 8-ої бригади. 8-ма бригада, розбита ще 12. жовтня під Дашевом, відступила через Жорнище на Ковалівку-Чекаманивку, де прибула день перед нами, то є 14. X. Друга бригада знаходилась в районі Жорнище. Кавалерія бригади в районі Ілинці. Тут треба згадати, що курінь сот. Станимира складався переважно з Придніпрянців і мав до 600 крісів. Однак більша їх часть лишилась вже в Россоховатій, не видержавши наступу ворога. I вже тої ночі, коли ми держали Слободище, затримували наші стежі дезертирів з 8-ї бригади. Під Дашевом розбіглася решта куріня, так що тут в Ковалівці мав з 600 крісів всього навсього коло 100 крісів і то переважно Галичан.

Ще тої самої ночі, себто з 15. на 16. X. дістала 14. бригада, а зглядно її розбитки, наказ: „Відійти негайно до Брацлава, обсадити і держати до при-

буття частин II-го Корпусу міст в самім місті і міст в Семенках, оба мости на Бузі, а всі пороми в Должку, в Салінцях і в Рай-городі витягнути на той бік річки, значить замкнути і унеможливити всі переходи на Бузі на відтинку Брацлав-Семенки, з обома місцевостями включно, себто держати відтинок довжини не менш, як 16 км. Розуміється, це було неможливим до переведення. Поперше, що не було до диспозиції необхідної кількості людей, друге, що люди і коні були останніми негодами і зусиллями дуже помучені. Люди були зденервовані, невиспані і взагалі неспосібні до якоїнебудь поважнішої бойової акції, як ця. Додати треба, що в районі Олятинця знаходився ворог, а його розвідки доходили до Рачок, це було коло 5 верств на полудневий схід від Ковалівки. А на право таєнична пропасть (київська група, що в ночі перед наступом на Слободище вирушила з міста, часть мабуть перейшла до Денікіна, часть подалась на Тульчин, а У. С. С. около 13—15 находились в районі Людижина). А ситуація перед фронтом була остільки ясна, що ворог кожної хвилини міг з якоїбудь сторони ударити. Можливий був навіть напад просто з заду. От. Оробко зголосив негайно про положення і попросив, аби приділити йому принайменше якийсь курінь, або взагалі змінити наказ відповідно до фактичного положення.

Наказу не змінено і ми вирушили ще досвіта, зовсім не спавши цієї ночі. Ще раненько прибули ми до Брацлава. Артилерію лишили ми на дорозі з Гукова до Брацлава, приблизно дві верстви від міста. Міст обсадили ми одним скорострілом і 10 людьми, а „головну силу“ лишили перед містом, себто до 30 кісців і ще один скоростріл, як резерву. Бригадна кавалерія мала насамперед обшукати терен самого міста Брацлава, відтак лишити лише кількох людей при штабі бригади, а з рештою поїхати вздовж ріки Бог і перевести наказ щодо поромів, як також післати розвідку до с. Семенки, де ворог, після власної калькуляції і після висказів цивільного населення, мав бути вчора ввечері два дні. Обсадити Семенки не було чим. Ледви обсаджено міст, роздано відповідні накази, як з заду з лівого боку від ліска Пархилівка почала зсуватися якась піхотна розстрільна. В першій моменті думали ми, що це не є ворожа розстрільна, і вислали двох старшин та двох їздців на розвідку. По хвилі прийняті огнем вернулись з тим, що це ворог і то в силі може 200 людей. Негайно уставлено резервний скоростріл і розсипано в розстрільну проти цієї піхоти своїх 30 людей. Рівночасно вислано цілу бригадну кінноту в місто, зглядно за місто на розвідку. Почалась вже мала перестрілка з ворожою піхотою, як власна кіннота в повнім гальопі вернула, а комдт. хор. Щербанюк зголосив, що в тій хвилині їздив в місто найменше дві сотні ворожої кінноти. В одну мить була наша задача скінчена — вже розуміється в самім зародку фактично зліквідована. Піхота на вози, штаб на коні, всьо кинулось взад, бо тупіт ворожої кінноти вже було чути. А була вільна лиш одна дорога і то на Монастирське. На дорозі лишено один скоростріл з пор. Давибідою і хор. Щербанюком, які мали вистрілити цілий гурт і тим задержати дещо ворога, зглядно впро адити нелад і замішання у ворога, а нам дати час на випередження. Вже в половині дороги до Монастирського почули ми, що скоростріл замовк, а за кілька хвиль і оба старшини були при нас. Вони сповнили свою задачу, ворог не міг вийти з міста і розділився на дві кольони: одна вернула

назад до міста, перейшла попри млин і почала гнатись за нами на ліво від дороги до Монастирського, друга частина кинулась на міст і взяла напрям вздовж Буга на Перепільче. Ця частина, як пока алося, перейшла в Перепільчім через Бог і мало що не замкнула нам дороги на Паланку. Перед самим с. Пе арою перестав ворог гнатись за нами. В його руках лишився один скоростріл і два вози з кількома людьми, які застрягли в болоті в с. Монастирське. Вже в селі Монастирське почав падати дрібний, густий і дуже холодний, осінний дощ зі снігом, який пересік нас до нитки і богато з нас перестуджувалося. От. Оробко рішився поїхати з тими рештками до Жмеринки. 20. X. прибули ми через Печару-Красне до Жмеринки, де остали в аж до перемиря з Денікіном.

IV. Жмеринка

В Жмеринці заквартирувалися ми в так званій залізнодорожній дільниці між військовою рампою, а товарною стацією на північно-східнім крилі міста. Сот. Станимир обняв, зараз по своїм прибуттю до Жмеринки, команду міста. А праці було дуже багато. Непорядок в місті були страшні, просто анархія. Місто було тоді головним зафронтовим пунктом Армії У. Н. Р. Всякі дезертири, волоцюги з фронту Дієвої Армії сиділи тут і рабували, крали, розбивали, насилували. І тому власне уважали ми нашим обовязком привернути, оскільки це нам було можливе, лад і спокій в місті.

Мабуть 21. X. прибув поїздом до Вапнярки І. кур., відтак III-ий. Привезли зі собою багато хорих, а й здорові були помучені і морально та фактично надовгий час підкопані. Рівночасно стягнуто з Винниці інтендантуру, обоз і артилерію. Згадані частини квартирували в касарнях бувш. 9-ого полк. Артилерія по наших відвороті з Брацлава зорієнтувалась негайно в ситуації і відїхала до Винниці, де залишилась до цього часу. — Зараз того самого дня, себто 19. X., як прибув штаб бригади до Жмеринки, подано докладний звіт Н. К. У. Г. А. З Корпусом получения не було. Полк. Шаманек покликав от. Оробка, щоб особисто здав звіт про минулі події, головню під Брацлавом. Однак от. Оробко лежав тоді хорий і в його заступстві поїхав я до Винниці з усіма письменними диспозиціями, звітами з фронту, ситуаційними голошеннями і т. п. і це предложив я полк. Шаманекові. Полк. Шаманек прийняв все до відома. 14 бриг. була відтак залишена в Жмеринці, як армейська резерва.

Якийсь час потім прибув до Жмеринки і штаб III-го Корпусу, який остався в вагонах на товарній стації.

Цей період, який 14 бригада і рівночасно ціла Армія переживала в Жмеринці, був найстрашнішим в цілім часі її існування. А страшний був не лиш зовнішніми подіями, а виключно майже внутрішнім положенням. Був це час, коли зі зловіщою силою і немилосердною безглядністю шаліла серед військова страшенна пошесть: п'ятнистий тиф. А з ним в парі ішли йому з допомогою запалення легких, запалення нирок, мозгу, тиф поворотний, тиф черевний і т. ін. Наймогутнішим союзником цієї страшної пошести з її наслідками була люта і скоро зима. Чудо за була осінь, тепла, суха, приємна, повна своїх чарів, чарів української осені — як ще не було боїв з Денікіном.

Але зараз в перших днях боїв пустився дощ осінний дощ. Дрібнесенький, густий, холодний, їдкий

різав безнастанно вимучене в боях і фронтових негодах, лице. Сік старе, слабе убрання і пересякав до кости. Земля перемінювалась в тяжке, товсте, густе болото, в яким іти було мукою, а їхати возам або гарматам було ще тяжче. І так вже лихі черевики дерлись, одіння нищилося, здоровля підупало і ослабала відпорність на хороби. — Тиф міг тим лекше шаліти. І зима прийшла скоро, бо вже 25 жовтня упав великий сніг. Однак сильних морозів ще не було, сніг через день топився, часом сік дощ. Як вже було згадано, в Винниці появились випадки п'ятнистого тифу, однак не перевищали 10%. На фронті в перших днях, як ще було сухо, процент хворих все ще не перевищував 10%. Але з хвилею, як почалися дощі, легкі морози, зимні, вохкі ночі, процент ріс застрашаючо. В Жмеринці досяг свого кульмінаційного пункту. Не було часу думати про ніщо іншого, лиш про те, де помістити хорих і як ними опікуватись. Шпиталяі, які були в Жмеринці, цивільні і військові, були переповнені. Треба було закладати кімнати хорих і переходові лічниці. Про ліжка і мови не булс, лишалась сама солома, простирала були виїмком, накривала рідкістю. Ліків було дуже мало взагалі, а передусім не було тих, які були конечні для тифу. Смертні випадки були так часті, що про домовини і думати не було можна. Ладувалося трупів на віз, прикривалося чимнебудь і досвіта вивожено на цвинтар, де їх масово закопувано. І ратунку не було. Не було середників, способів, ліків ані лікарів. Ратунок міг бути такий, щоби всіх здорових ізолювати, дати їм чисте шмаття, не менше як по дві парі, відповідне одіння і пересунути в інші околиці, деб пошестей не було! Це сталось вправді пізніше, але було вже за пізно.

В останніх днях місяця жовтня захорів от. Оробко, а саме відновилась йому (давня, стара) недуга і він відійшов в перших днях падолиста до Винниці, побув там кілька день, а по виадоровінню відійшов до Одеси до штабу тодішнього кмдта добровольчої армії на Правобережжю, якого офіційальний титул був: „Кмдт військ Новоросійської Области“, як звязковий старшина Гал. Армії. Команду бригади, а зглядно бригадний лязарет обняв найстарший рангою сот. Геліцинський.

Такий був загальний стан здоровля 14-ої бригади. Відповідно до нього виглядав і стан коней і матеріалу. Лишалось на 4-6 коней по одному стрільцеві, який при найліпшій своїй волі не міг сповняти свого обовязку, як слід. Коні діставали парки, були і випадки носатизни. Кріси ржавіли, вози нищились. А вигляду, виходу з цього нещастя майже не було. В наслідок такого положення внутрі, наближення денікінського фронту, непевности зі сторони заходу, неясности рухів Дієвої Армії, яка гравітувала до Польщі, а тим самим опускала фронт і відходила в район Проскурів-Нова Ушиця, поширилась в Галицькій Армії дезерція. І так втікало з початку з бригади стрілецтво і то по 2, по 3. Відтак почали підстаршини, а згодом і старшини. Відхід петлюрівських частин на захід сприяв дезертирам. І так в день самого відходу на денікінський фронт до Красноє 6. XI. 1919. утік кмдт другого курія сот. Пфавзер з кількома старшинами і до 20 підстаршин та стрільців з возами і кіньми на захід.

В такім менш-більш стані знаходилась бригада, коли наспів приказ про майбутне перемир'я з Денікіном. В тій цілі мав III. Корпус, зглядно ціла Гал.

Армія зайняти відповідну позицію і там залишитися аж до дальших приказів, які наспіють по перемир'ю. Приказ був без огляду на стан бригади вирушити. Лишити всіх хорих, а з рештками здорових, в яким стані вони би не були, зайняти приказану позицію, себто для 14. бригади район м. Красноє, віддалене на полудне від Жмеринки 20 км. Бригада вирушила 6. листопада околo 4. год. по полудні. Оскільки було можливим, поїхало все, що лиш було здорове: піхота, артилерія і штаб: усього не більш, як околo 200-250 людей. Обоз лишено в Жмеринці, а при обозі, де була переходова лічниця, лишено всіх хорих людей і хорих коней з частин.

День був дуже сумний. Сніг таяв, дрібний, зимний дощ сік під подувом вітру через цілу дорогу. Пізно в ночі прибули ми в село Грушевці, де переночували. На другий день рано рушили до Красноє. Попереднього дня післано до штабу корпусу до с. Потока одного старшину по близчі усні інформації щодо перемир'я. Повідомлено нас, що перемир'я з Денікіном підписано 6. листопада. Ще того самого дня, як бригада прибула до Красноє і виставила застави, що замикали дороги зі сходу до міста, зглядно до села Красноє, яке було продовженням міста на схід і полудне, розброїла нам денікінська кінна розвідка дві застави. Почали розброювати стрільців і по хатах. На інтервенцію нашого кмдта сот. Геліцинського у кмдта розвідки, якогось „паручіка“, як також по перечитанню приказу щодо перемир'я, віддано нам зброю. Ще тогож дня в ночі то є з 8 на 9-го листопада Денікінці також дістали відносний приказ, прислали звязкового до штабу і перейшли деякими частинами через Красноє на північ, а деякими закватуриувались в самім місті.

Денікінські частини були сильні, полк числав до 2000 крісів, були добре убрані, по більшій часті в нові англійські однострої і дуже добрі, сильні, англійські черевики. Мали багато зброї і багато амуніції. Отже були забезпечені в те все, чого нам бракувало. Дисципліна назагал (оскільки ми могли це завважити) була досить добра. Одно однак було характеристичне, це те, що рабували, де і коли могли, не обходилося також без погромів. Участь в рабунках і погромах брали без різниці чи рядовики чи старшини.

Невдовзі лишили нас Денікінці самих і потяглись всі на Київ. Першим нашим ділом в Красноє було урядити лічниці. Це в короткім часі удалось при допомозі міського населення і то так Українців, як Жидів і Поляків. Цивільний лікар, до якого ми звернулися з уряду, поставив себе до диспозиції, помимо того, що довкруги населення рівнож терпіло тяжко від пошести тифу.

Коло 15 XI. 1929. виїхала бригада з Красноє згідно з приказом корпусу в новопризначений район, себто до села Вітави і м. Гніваня. В Гнівані примістилися покищо лише обози та інтендантура, а штаб бригади і інші частини розташувались у Вітаві. В Красноє лишився пор. Крутій, як стаційний кмдт з кількома людьми, які були залогою, а рівночасно сповняли службу санітетів коло хорих. Хорих лишилось там до 40. Між іншими лишився там і я, захорівши кілька днів перед відходом бригади на п'ятнистий тиф і запалення легких. Моє місце в бригаді заняв переходець пор. Будний та потім аж до кінця пор. д-р Борисевич.

Побут у Вітаві тревав до 28. листопада 1919. То-

гож дня перейшла ціла бригада до Гніваня, де остала аж до відходу цілої Армії на полудне.

День чи два дні перед 28. листопадом прибув до бригади, призначений Н. К. У. Г. А, новий кмдт бригади сот. Странський, а сот. Геліцинський відійшов до корнуса в його розпорядження. Сот. Странський був Віденчиком і прибув кілька тижнів тому навад з Відня з генер. Ціріцом. В Українській Армії ще не служив. Був австрійським сотником і на наші від-

носини може з замалим досвідом і з замалим зрозумінням до цілої справи. В тім може і лежала його нерішучість в деяких випадках, наслідком чого падавав під впливи і то на жаль не все дуже корисні. Назагал був чоловіком добрим, працьовитим, інтересувався справою і досить скоро учився української мови. По розбронню Галицької Армії Поляками підчас переїзду до Тухолі утік до Відня.

(Далі буде).

Матеріали і Документи

ПЕРШІ ДНІ ЛИСТОПАДА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

8. Звіт з Підгаєць

По отриманню інструкції в п'ятницю 1/XI. 1918 приступив гурток людей інтелігенції до її переведення.

В тій ціли почав він негайно творити військовий відділ, якого зорганізованя наступило в понеділок вночі. Відділ вояків під проводом поручника Михайла Гоя увійшов у вівторок рано до Підгаєць, розоружив відділ жандармерії та почав переймати уряди. — Той сам гурток інтелігенції десигнував мене до переняття Комісаріату. — Я пішов до ц. к. староства з гуртком старшої інтелігенції і представників міщан та переняв без ніякої перешкоди урядування від ц. к. старости Танського, відбираючи акти ц. к. староства, касу і опечатавши бюро. — Всіх урядовців староства звільнив я з посад, заявляючи їм, що евентуальне приняття їх до служби Українській Державі зависіти-ме від затвердження У. Н. Р. у Львові.

Всі інші уряди полишив я на дальше в урядуванні, зажадавши від них урядування в українській мові. — З огляду на брак охочих робітників замкнув я зовсім рільничу експозитуру, а Раду Повітову розв'язав, заявляючи, що дальше її іstownанне як уряду зависіти-ме від У. Н. Ради. — Того самого дня вечером гурток так місцевої як і позамісцевої інтелігенції доручив мені ведення агенд Комісаріату в характері тимчасового Комісаря, моїм заступником вибрано емеритованого суддю канд. нотар. Івана Ганаса. Усталено скількість членів повітового комітету на 7 осіб і вибрано 5 членів ук. народности. Решту двох членів вибрали у своїх організаціях одного Поляки, а одного Жиди і мене про це повідомили. Організацію громад ввів я в життя в той спосіб, що іменував громадських комісарів і їх заступників на основі опінії інтелігенції і доручив новоіменованим комісарам переведення вибору комітету з 5 осіб, зложеного зі свідомих і поважних селян. — Приписаних мені інструкцією виборів не зарядив я з огляду на небезпеку партійних спорів, котрі допровадилиби до заворушень і з огляду на інші дрібні, але непоборні перешкоди.

Для удержання ладу і порядку в повіті реактивував я всі дотеперішні станиці жандармерії в повіті, принявши до служби самих Українців. Крім цього поручив я комісарам створення узброєних нічних варт.

Боева управа, котра складається з 4 старшин і 140 стрільців оголосила виїмковий стан в повіті і видала всякі зарядження для удержання ладу і спокою в повіті. Наразі в моїм повіті панує повний спокій. В п'ят-

ницю 8/XI. вечером одержав я телеграфічне поручення з Бережан зарядити мобілізацію в цілім повіті.

Не маючи докладних інструкцій, пристосувався я до бажання місцевої боевої управи і зарядив перегляд 12 річників тоб-то від 1901. до 1890 р. Перегляд відбується в днях 11. 12. і 13. ц. м.

Персональний склад комісаріату такий:

Крім мене і мого заступника урядує комісар Володимир Баранецький, бувший концептовий практикант ц. к. намісництва, Стефан Шпундер, бувший повітовий секретар староства, Василь Рудий, бувший старший офіціант ц. к. староства, Дмитро Сена і Іван Кучма, бувші офіціанти ц. к. староства. Чекаю на нові інструкції. Порозуміння з сусідними комісаріатами існує, але є дуже доривочне.

Підгайці, 9. падолиста 1918.

Осип Танчаковський, тимч. Комісар У.Н.Р.

Звіт з Радехова.

Дня 2.XI. ц. р. Загальні Збори вибрали повітовим комісарем на Радехів управителя радехівської будівельної експозитури Александра Ростковича, а на членів Ради: о. Володимира Пелліха, пароха Радехова, директора каси Михайла Лотоцького, Стефана Обертаса, о. Петра Клебана, Григорія Германа. На території радехівського повіту обняла всюди урядування нова влада. По селах і містечках вибрано місцевих комісарів, а сесія з ними відбулася сьогодні. На сесії представлено програму праці в цілім повіті на найблизчий час, поки з Української Національної Ради у Львові не одержимо директив. Все іде в ладі після наших вказівок. В неділю 10/II. відбудуться Народні Збори і Свято укріплення української влади на рідній землі, а у вівторок 12/II. слідуватиме присяга новоіменованих місцевих комісарів. Населення ставиться до нової влади прихильно. Тому, що бувші урядовці ц. к. староства відмовили нам служби, комісаріат був приневолений зложити новий персонал, який постійно повнить службу в Радехові. Попередний кур'єр Фургала, якого ми дня 5/II. вислали до Укр. Нац. Ради до Львова, доси ще не вернув. Маємо 16 вагонів бараболі і вагон збіжа зовсім заладованого, котрі на випадок привернення руху до Львова стоять до Вашої диспозиції. Просимо конче надіслати нам дальші директиви.

Радехів, 7. падолиста 1918.

Росткович, в. р.

Звіт зі Стоянова.

В Стоянові перейшла державна влада в українські руки зовсім спокійно. Місцевим комісарем Стоянова став селянин Заремба. Військовим командантом є поручник Юрій Жмур. Зорганізовано теж міліцію під проводом хорунжого Косаря. В Стоянові є около 50 людей залоги. Українська міліція переняла в Стоянові весь матеріал від військових команд бувшої австрійської армії, розоружила їх, а чужинців відіслала через Сокаль домів. Ліквідація живого інвентаря перебрана від військових відділів ведеться спільно з повітовим комісарем і місцевою українською командою. В значній частині віддається тягло потребуючим селянам в уживання до робіт. Ми не могли виплатити платні залізничним, поштовим, телеграфічним урядовцям і фінансовій сторожі, як також учителям по причині, що ми перебравли в державних касах всего-навсього 20.000 К. готівки. Розбрено неукраїнське населення і заряджено загальну мобілізацію всіх здібних від 18. року життя. Зорганізовано теж жандармерію. Повітовим комісарем став інж. Росткович.

Звіт зі Стрия.

Кур'єр Федь Підгородецький здає слідуочий звіт:

Посол др. Володимир Сінгалевич зорганізував Стрийщину і сумежні повіти. Староство в Стрию обняв меценас др. Гарасимів, раду повітову о. Ніжанковський, почту др. Калитовський, суд др. Кульчицький, залізничну станцію інж. Турин. В місті Стрию організується міська міліція, до якої належить коло 500 людей. Комунікаційні середники як гостинці і залізничні шляхи обставлені військовими патрулями. Військовим командантом є сотник Котович. Занято податковий уряд, в якого касах занято коло 1,000.000 К. В місті відчувається брак вугля, опалу так для населення, як для залізниць. Стрий має до диспозиції 28 армат без муніції, з того дві вислано до Дрогобича, а три до Львова. В місті і повіті повний спокій, життя пливе нормальним шляхом. Залізниця до Старого села через Ходорів в наших руках. Полонені з Угорщини вертають тисячами нараз через Стрий і звідси повстають великі транспортні труднощі. Богато полонених вертає пішки з браку вагонів і тому вийти дістали приказ в справі прокормлення тих полонених, щоби охоронити населення перед грабіннями. Вийти по селах заприсягли на нову владу і цілий адміністраційний апарат працює дуже справно.

Звіт з Перемишлян.

Кур'єр Корчовський Олекса, підхорунжий, здає слідуочий звіт:

Перемишлянський повіт перейшов в українські руки дня 3. листопада ц. р. Повітовим комісарем перемишлянського повіту став др. Свістель, поручник УСС., повітовим військовим командантом Григорій Чолій, поручник 55. пп. Жандармерія і всі інші державні уряди повняють службу в імені Української Держави. В повіті повний спокій і порядок. Інвентаризація військового майна, бранка бувших вояків і рекрутація добровольців до української армії іде скорим темпом. Повітова військова команда вислала на підмогу до Львова сотню вишколених стрільців. У вишколі знаходиться звичайно 300 вояків. В повіті повний спокій і порядок.

Повітова харчева управа достарчила до Львова 5 вагонів барабоць, які зложили селяни, почувши, що Львів знаходиться в апровізаційних клопотах.

Звіт з Долини.

Кур'єр п. Михайло Грицей, секретар філії Сільсько-го Господаря, подає:

2. листопада ц. р. під проводом пор. Щирби, чет. Гладія, о. курата Притуляка і чет. Стисловича народня міліція заняла іменем Української Національної Ради всі державні уряди. Староство обняв адвокат др. Северин Данилович. Ведення почти віддано п. Поповичеві, дотеперішньому управителеві почти в Мізуні. Суд обняв секретар суду Коростецький, а податковий уряд Вінюк, повітову раду контрольор Грицей, а управу міста бурмістр др. Михайло Пачовський. Залізничний двірець обсадили українські війська, подібно як і всі касарні і військові магазини. У військових магазинах знаходяться провіант, мундури, чоботи і т. п. в приблизній вартості щонайменше 2,000.000 К. Жандармерія в українських руках. Командант жандармерії Чех, прихильний українській справі. Всі уряди державні і автономні перенято враз з касами. Скільки готівки знаходиться в касах, ще не обчислено. Для міста Долини необхідні: офіціантка почтова, телефоністка та залізничник-начальник стації. В місті і цілім долиньським повіті спокій і порядок. В долиньським повіті є в трьох селах по сто кількадесят Мазурів, в самім лише Рівнім є около 300 Мазурів і то узброєних. В Долині є коло 200 узброєних українських вояків, в тім 25 гімназіяльних студентів. Маємо 3 скоростріли. Амуніції не маємо, післали по неї до Станиславова.

Звіт з Винник (пов. Львів).

Дня 1/ХІ. рівночасно з проголошенням української держави відбулися у Винниках збори Українців, на яких вибрано повітовим комісарем проф. Пилипа Миська і він обняв з днем 1. падолиста верховну владу у винницьким (судовім) повіті. Комісаріят зарядив переняття урядів та військових інституцій на річ Української Держави і перевів організацію війська в цілім повіті. Секретарем комісаріату іменованний Володимир Домазар, урядовцем Василь Дверій. При комісаріаті утворився повітовий харчевий уряд з Евгеном Гавришем на чолі.

Мисько
Український повітовий комісар

Звіт з Львівщини.

Каранович Іван, емісар УНР, реляціонує:

Обіхав Городиславичі, Гаї, Чижиків, Підберізіці і інші села коло Винник. Всюди вибрано громадських комісарів і прибічний комітет. В харчевих справах треба зарядити примусові реквизиції, добровільно тяжко щось стягнути. Якийсь військовий відділ зрабував в дворі в Чижикові убрання і біля. Дано знати місцевому комісареві і часть відобрано. Командант був в стрілецьким однострою, а мужва Мадяри і Німці. Вносить, щоби на (около) 5 сіл устанавляти окружних комісарів з учителів, жандармів і т. п., щоби могли мати езекутиву та щоби лиш ті могли заряджувати реквизиції засобів поживи,

Звіт зі Щирця (пов. Львів).

Принагідний звіт Миколи Опоки:

Від 1. листопада ц. р. всі державні уряди знаходяться в українських руках, отже суд, почта, залізниця, податковий уряд і жандармерія. На почті усунуено начальника почти Поляка, а передано управу почти Українцеві. Залізницю веде начальник Українець. Все військове майно знаходиться в наших руках. Понад 200 вояків зложило присягу на Українську Державу. Повітовий окружний військовий комісаріят оголосив мобілізацію від 18 до 45 літ і виконує її під строгим військовим примусом. Військовим командантом є поручник Василь Тибінка, який має до розпорядження кількох старшин з сусідних сіл. Окружним комісарем був кілька днів Володимир Могильницький, але він уступив ізза своєї надто великої компромісовости, а комісарем став директор школи Малицький. При комісарі є зорганізована прибічна рада під проводом о. Білінського з Гуменця. Харчевий уряд функціонує справно і люди згідні давати харчі, яких треба. В цілім повіті спокій, інтерновано лише одного Поляка судовика. Додам, що і в Миколаїві н/Дн. перейшли також всі державні уряди і влада в українські руки і все функціонує справно. Зі Щирця і Миколаїва н/Дн. відійшов вже один відділ війська на поміч до Львова під проводом хорунжого УСС. Миколи Опоки.

Звіт з Рудок.

Кур'єр, студ. теолог. Василь Добровольський здає слідуючий звіт:

Дня 2. падолиста заняли українські відділи під проводом посла о. Стефана Онишкевича залізничий дворець та всі уряди. Повітовим комісарем є адвокат др. Марітчак, військовим командантом поручник Зенон Кульчицький. В повіті спокій, лиш в Гошанах ограблено двір після злого обходження властителя зі селянами. Жиди йдуть з Українцями. Всюди кипить горячкова організаційна праця, організується військо, охочих є багато, брак лише зброї і муніції. Уряди виконують владу в імені Української Держави.

Кур'єр, Петро Голінський, укнчений богослов дня 11. падолиста 1918 додатково подав з Рудок:

Поляки заховуються провокуючо. Польська інтелігенція бунтує селян особливо Поляків до опору проти української влади. Мобілізація заряджена. Покликується під зброю всіх здібних у віці від 18 до 30 літ. Населення радо сотками зголошується до бранки. Жандармерія зложена з активних Українців жандармів помагає дуже радо. Харчів доволі. Заряджено організацію харчевих припасів, надвижку перешлеться до диспозиції головній Українській Харчевій Управі у Львові. В повіті спокій, лиш в селі Гошанах у дідича Янка знайдено зброю і амуніцію, яку жандармерія з Хишевич сконфіскувала. Дідич Янко втік до Самбора, полишаючи двір на двох жінок, яким не заплачено. Вони по його втечі з полоненими Італійцями кинулись рабувати двір. Однак повітовій владі удалося в час здержати ексцеси. Обійшлося без більшої шкоди. Про удержання порядку стараються самі селяни.

Звіт з Комарна (пов. Рудки).

Місцева організація в Комарні зорганізувала збрійний відділ, розбріла дня 1. падолиста більший відділ

чужинецького війська в Клічку, здобула в той спосіб більшу скількість оружа та муніції і розбріла жандармерію в Комарні та всі дооколичні постерунки. Повітовим комісарем назначено адвоката д-ра Коса, посадником міста Українця Дмитра Ольхового. Командантом залоги є поручник Мартинюк, який приготвляє загальну мобілізацію повіту. Зорганізовано міліцію, яка повнить службу безпеченства. Давні русофіли ідуть разом з нами проти Поляків. Жиди відносяться прихильно до перевороту і беруть участь в громадському життю.

Звіт зі Сокаля-Белза.

Дотеперішний стан в окрузі Сокаль-Белз від часу перевороту змінився в той спосіб, що з огляду на великий обсяг повіту Сокаль-Белз на сесії комісарів за взаємною згодою виділено повіт Белз в осібну експозитиру і вибрано помічним комісарем суддю Гісовського на округ Белз з тим, що військові справи мають підлягати комісареві зі Сокаля, зглядно тамже військовій команді. В справах політичної і загальної ваги має Гісовський здавати щотижня справоздання. Цей поділ був пожаданий тимбільше, що сокальська організація не була в силі опанувати далеких сіл і в них доси пиняво йшла організація під кожним оглядом.

Що до організації в повіті Сокаль, то цілу адміністрацію пущено в рух, комісарі сходяться на сесії що дні неділі, порішено найактуальніші справи, як справу опалу, усталення цін, організацію міліції на лад січової організації. Щодо цієї останньої, то на чолі її стоїть Драган, бувший організатор «Січей» як кошевий і 2 осаули, які мають задачу їздити і організувати села. Щодо них, то військовість боїться їх діяльності, щоби не тягнули багато до міліції (яка зрештою має повнити службу без зброї) і в цей спосіб для демагогічних цілей не ослабляли сили організуючої армії.

Щодо обняття урядів, то майже всі Поляки поусувалися, або взяли відпустки (як в старостві), — в суді урядують, бо начальником є Українець. Шкільні справи полагоджено в той спосіб, що віддачо управу гімназії проф. Біленькому, народні школи проф. Банахові зі згляду на ренегацтво дотеперішнього інспектора Стефанціва, хоч цей зголосився до служби і його принято, але провід має Банах.

Щодо ратункової акції для попалених сіл, знищених війною (особливо 5 сіл надграничних, які щойно вернули), то управа повіту мусить завчасу подбати про запаси збіжа, бараболя для них і в тій цілі думає звернутися до дворів о поміч, це зрештою також в їх інтересі, щоби охоронитися перед большевизмом. Найдадуть завчасу.

Щодо військових справ, то під проводом сотника Охрима праця пішла вперед, так що одну сотню вислалося до Львова і 15 фір з харчами. В останніх днях з причини номінацій і інших особистих справ прийшло до непорозуміння між Шалінським а Охримом і часть старшин престо не слухає Охрима, відпускають асентерованих людей на власну руку до дому і вже вкралася дезорганізація, якої наслідком є це, що вояки дезертирують. Думаємо, що Військовий Секретаріят з огляду на те, що Сокаль є граничним повітом, вгляне в це і заведе дисципліну, висилаючи когось на розвіди або в інший спосіб.

Щодо воєнної позички, податків всіляких, від тютюну і т. д. пускається в рух все можливе, щоби здобути гроші, бо інакше все стане.

Що зробити з бувшим старостою зі Сокаля Жачком? Його касові книги не в порядку, одна бракує і визнається ніхто не може; він зі Сокаля усунувся і мешкає під двором в Жовкві; рахунки з ним списалося, що можна було, бо претенсій різних приватних вірителів до нього багато і то на грубі тисячі. Він вів інтереси ніби приватно ніби публично для уряду, достарчав для Кракова, Варшави полотна, зареквіровані австрійськими військами на Волині та відпродані Жидам. Про

вислід дохіджень з ним донесемо і чи не добре булоби його спровадити до Львова і замкнути.

Ждемо всі з тугою, коли раз Львів буде вільний.

Що слати у Львів? Просимо машин, а харчу буде в нас доволі. Щодо людей, то наразі слабше, бо організація в ході.

Евген Тисовський
Народний комісар.

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

Ілярій Тиморуг

В дні 1 травня ц. р. помер передвчасно у Відні старшина У.Г.А. Ілярій Тиморуг, що занедужавши перед кількома місяцями тяжко на нирки, виїхав з Буковини на лічення до наддунайської столиці, де й скосила його люта смерть. Покійний походив з Кадобівців, скінчив у Чернівцях ІV. (колись українську) гімназію, а підчас вел. війни попав до італійського полону, де хорував тяжко на червінку. Після розвалу Австрії вступив у ряди У.Г.А., з якою перебув усю її долю й недолю. Повернувши з нашої війни домів, слабував на тиф, а після выздоровлення виїхав до Відня, де скінчив торговельну академію і де брав живу участь у студ. житті. Колиж вернув з Відня домів, був довший час без посади, а коли її нарешті дістав, занедужав небавком знову і ця недуга, не зважаючи на всі старання родини, довела його до могили. В. Й. П.І

Спільна могила стрільців поляглих в боях під Львовом в селі Лисиничі. Світлина з 1925 р. Тепер могила висипана на 1 м. високо і оправлена. Оправленням могили займався б. хор. У.Г.А. Володимир Бубела з Лисинич.

Василь Кузьмин, пор. У.Г.А.

Дня 17. січня 1924 р. помер в українському військовому таборі в Йозефові в Ч. С. Р. поручник У.Г.А. **ВАСИЛЬ КУЗЬМИН**.

Він прийшов на світ 1890 р. у селянській хаті в Олеші, товмацького повіту, у Східній Галичині. Після укінчення гімназійної науки в Станиславові відбув абітурієнтський курс торговельної академії у Відні та вчився на правничому відділі львівського університету.—

З вибухом світової війни розпочав військову службу як однорічний доброволець при б. австр. 58. п. п. і вже небавом звернув на себе увагу зверхників та товаришів своєю небуденною талановитістю, сильним і прямолинійним характером, тверезим розумом та притягаючою товариською огладою. Завдяки своїм незвичайним прикметам одержав Покійник приділ перекладчика при команді одного німецького (пруського) корпусу. Вернувши відтак з як найкращим свідоцтвом до своєї частини, був довший час командантом скорострільної сотні на російському боєвищі, а згодом приділено його до служби при булаві б. австр. 11 пішої дивізії, що стояла тоді в Одесі. Як особистий прибічник команданта дивізії, а заразом перекладчик, став Покійник посередником між тодішньою українською владою і населенням та австрійським командуванням. При виконанню цього важного завдання руководився Покійник

піднеслою любовою до всего рідного та питомим йому тактом і через те зєднав собі серед широких кругів українського громадянства щиру прихильність та загальну пошану. —

Після перевороту вступив до Української Галицької Армії. На внесок одного булавного старшини, що знав Покійника з часів австрійської служби, покликано його до Начальної Команди У.Г.А. Однак його почуття народного обовязку та зрозуміння важности хвилі не могли найти заспокоєння у відносно вигідній службі при Начальній Команді і гнали його на бурхливе боєвище. На усильне прохання Покійника перенесено його небавом до боєвої частини і приділено до ІІІ. Бригади, як команданта курнія.

У звязку цієї бригади перейшов пор. Кузьмин як боєвий старшина всю Голгофту У.Г.А. зпід Львова аж по Бершадь на Поділлі. З переходом У.Г.А. до большевиків у лютому 1920 р. приділено його як старшину для окремих доручень до булави ІІ-го Галицького Корпусу, перестроєного опісля на І. Червону Бригаду У.С.С.

Після розоруження останків У.Г.А. польським військом у травні 1920 р. перейшов Він з групою генерал-четаря Кравса до Чехословаччини та віддав у часі переходу неоцінені прислуги як посередник між командою групи і населенням.—

Не спочав Він і на скитальщині. В Українському Робітничому Таборі в Ліберці працював з повним самовідреченням у культурних установах, а без Його діяльної участі ні обійшлася жадна важніша нарада в загальних, чи таборово-скитальчих справах. З перенесенням частин У.Г.А. до Українського Військового Табору в Йозефові став Покійник прибічником українського команданта табору, а відтак Головного Команданта частин У.Г.А. в Ч.С.Р. Його службова ревність сягала так далеко, що Він не найшов навіть часу на те, щоби в зародку побороти страшну недугу шлункового рака, набуту в часі української визвольної боротьби. І щойно тоді, коли занедбана недуга звалила Його з ніг, взявся її лікувати, одначе нажалъ — за пізно. Що правда Його сильний, відпорний організм боровся довгий час із цею хворобою, та вкінці уляг їй.—

Загальна любов і пошана, яку зеднав собі Покійник у всіх тих, що Його знали, найшла проречистий вислів у Його похоронах дня 19. січня 1924 р. Був се величавий прояв, у якому крім жителів табору взяли участь численні відпоручники чеськословацьких військових частин та місцевого громадянства.—

Пор. Клим Утриско

(Замість китиці цвітів на могилу в річницю його смерті).

Йшов до бою о півночі,
Смерть відкрила йому очі
Від трьох куль на все ..

Не від трьох, а від одної кулі смерть відкрила очі поручникові Климові Утрискові.

Саме одинацять літ минає від тієї хвилі, як Його не стало між живими.

Покійний пор. Клим Утриско родився в Комарні 5. II. 1897 р. і був учителем.

Підчас світової війни як старшина-четар 80 австр. піхотного полку боровся весь час на всяких фронтах, а з вибухом війни польсько-української вертає у рідне містечко Комарно, де організує владу та боеву частину. Коли бої з вулиць Львова перенеслися поза Львів, zorganizовані Климом Утриском частини, під Його проводом ставлять опір противникові під Скниловом та Любінем, де і держались аж до відвороту УГА. Як командант сотні, в куріні бл. п. сот. Степанова, стоїть на фронті під стацією Любін через цілу зиму. Наступи сотні Кліма Утриска на ворожі позиції в Любіні малім і Порічу, записались золотими буквами в історії боїв УГА. Слід згадати, що сотня,

якою покійний командував, була доволі здеморалізована й некарна і тому доводилось багато працювати, щоби її дисциплінувати, що Покійному вповні удавалось.

При загальнім відвороті УГА. пор. Утриско відступав зі своєю сотнею аж до Ягольниці. Тут нічу з 7 на 8 червня, саме в зелену суботу, скликана була нарада старшин і на цій нараді вирішено негайно почати протинаступ. Поручник Утриско йде попереду наступаючої кольони. Біля цвинтаря, в цегольні, почувся якийсь гамір. Заки можна було розглянутися, скритий в цегольні ворожий відділ дав сальву. Кольона розсипалася. Щойно при збірці стало помітно, що немає команданта, пор. К. Утриска. Вояки думали, що десь припізнівся, а коли поручник таки не надходив, полковник Бізанц дав приказ за ним шукати. Найшли його вбитого. Куля поцілила прямо в голову. Лежав обдертий з одягу і без чобіт.

Вбитого забрали стрільці й принесли на квартиру і там вирішили не хоронити в полі, а відвезти в село Лисівці над Серетом, де парохом був його краян, покійний вже тепер о. Вигнанський. Тут 10. VI. по полудні при численній участі духовенства, великому здвигу селян, стрільців і старшин, в дпроваджено пор. Кліма Утриска на лисовецьке кладовище і зложено в глибоку сумну могилу завітчану квітами Поділля, на якого данах він склав буйну свою голову.

Марійка Слоновьська

Листа втрат I-ої бригади УСС. (1919 р.)

подана б. пол. духовником У.С.С. о. М. Карівцем, який недавно повернув з Великої України
(Продовження)

Число	Дата	Полк кур.	Імя і наз-вско	Місцевість і дата уродж.	Місце і час смерти	Релігія	Стан	Заняття в дома	Місце і день похор.	Причина смерти	Свідки смерти	Психоронив	Замітка
7	10/10	Госп. сотня Бриг. УСС. Стр.	Михайло Федунчак	1896 Ясенів горішний, п. Косів	10/10 Земський шп У. Н. Р. Фельштин, п. Проск.	гр. кат.	вільний	рільник	12/10 на цвинтарі в Фельштині	тиф			
8	12/10	Стр. II. с. I. кур. I. п. УСС.	Онуфрій Самота	1899 Каплинці, п. Березжани	12/10 с. Жердинівка, п. Гайсин	гр. кат.	вільний	рільник	13/10 на цв. в с. Жердинівка	тиф і червінка	Роман Стахура, підхор., Новоселець, сотн.		
9	7/10	Госп. сот. цив. візн.	Петро Іванило	1904 с. Черче, п. Рогатин	7/10 в зем. шпит. в Фельштині	гр. кат.	вільний	рільник	9/10 на цв. у Фельштині	тиф			
10	30/9	I. кур. II. с. II. п.	Василь Стасів	1900 Нинів дол., п. Долина	Степанівка п. Гайсин, губ. Под.	гр. кат.	вільний	рільник	1/10 на цв. у Степанівці	з ран	Верганівський		
11	10/10	I/II. II. сот.	Михайло Зубко	1901 Ланчин, п. Надвірна	Під Івангородом, п. Гайсин	гр. кат.	вільний	рільник	11/10	убитий	Сташинський, Василюшин		
12	10/10	I/II. II. сот.	Максим Коблик	1897 Саджавка, п. Надвірна	Під Івангородом, п. Гайсин	гр. кат.	вільний	рільник	11/10	убитий	Сташинський, Василюшин		
13	10/10	I. к. II. п. I. сот.	Василь Ших	1901 Ковнець, п. Дрогобич	В лісі під Івангородом, п. Гайсин	гр. кат.	вільний	рільник	11/10	убитий	Дідик, Коблка		
14	16/10	II. п. I. к. III. с. Ст. стр.	Михайло Микуляк с. Андрія	1897 Бучач	Під Монастирком, п. Гайсин	гр. кат.	вільний	рільник	16/10 на цв. в Монастирку	убитий в бою	Кавецький, Ганчарик Микола		
15	16/10	II. п. I. к. III. с. Стр.	Федь Іваночко с. Степана	1898 Довге, п. Дрогобич	Під Монастирком, п. Гайсин	гр. кат.	вільний	рільник	16/10 на цв. в Монастирку	убитий в бою	Кавецький, Ганчарик Микола		
16	1/10	I. п. 8 сот. Хор.	Сидір Михалевич	1900 Славсько, п. Сколе	Свинарка мала, п. Гайсин	гр. кат.	вільний	абіт. гім.	1/10 Талалаївка, п. Гайсин	убитий в бою	Михайло Дембінський, ст. стр. Осип Маньків, вистун		
17	16/10	II. п. I. к. Стр.	Панько Ковба	1898 Головецько, п. Ст. Самбір	Під Монастирком, п. Гайсин	гр. кат.	вільний	рільник	16/10 остав на поли бою	убитий в бою	Осип Лозинський, ст. дес, Новіка, ст. стр.		

власний санітарний відділ

Число	Дата	Полк, кур.	Імя і на- звисько	М'сцевість і дата уродж.	Місце і час смерти	Релігія	Стан	Заняття в дома	Місце і день похор.	При- чина смерти	Свідки смерти	Похоронив	Замітка
18	16/10	II. п. I. к. I. с.	Микола Арсиевич с. Марії	1898 Кавуни, п. Сколе	16/10 під Монастир- ком, пов. Гайсин	гр. кат.	вільний	рільник	6/10 остав на поли бю	убитий в бою	Лозин- ський, Осип, ст. дес., Лазорук, вістун	власний сан. відділ	
19	30/9 1919	I кур. II п.	Стась Михайлів	1899 Лисовичі, п. Долина	30/9 Степа- нівка, п. Гайсин	гр. кат.	вільний	рільник	Оста- півка	убитий	С. Мерга- ник, дес, Василь Салій		
20	4/9	I пол. I кур.	Данило Андріяш	1892 Базар, п. Чортків		гр. кат.	вільний	рільник					

Листопад 1919

1	6/11	II. полк.	Іван Данилюк	Орелець, п. Снятин	Северинів- ка, п. Лі- тинський губ. Под.	гр. кат.	вільний	рільник	7/11 Севери- нівка, цвинт.	тиф			
2	7/11	I. п. II. к. Гуц. Сот.	Володи- мир Семанюк с. Ілька	1899 Суботів, п. Стани- славів	Севери- нівка, пов. Літин.	гр. кат.	вільний	рільник	8/11 Севери- нівка, цвинт.	запа- лення легких	Петро По- палюк, ст. дес., Стефан Яремко, стр.	о. Макарій Каровець	
3	15/10	I. к. II. п. Сгр.	Петро Дутка с. Михайла	1901 Волківці, п. Борщів		гр. кат.	вільний	рільник		убитий в бою		власний сан. відділ	
4	19/11	Стр. 7. с. I. п.	Никола Гайда с. Павла	1889 Липиця дол., пов. Рогатин	Севери- нівка, пов. Літин.	гр. кат.	вільний	рільник	20/11 Севе- ринівка, цвинт.	тиф	Михайло Тис, дес., Онищук, дес.	власний санітарний відділ	
5	20/11	Бу- лавн. I. п. 7 с.	Степан Зборов- ський	1892 Нижнів, п. Товмач	Севери- нівка, пов. Літин.	гр. кат.	вільний	рільник	21/11 Севе- ринівка, цвинт.	тиф плям.	Михайло Тис, дес. Гриць Максимяк, ст. дес.		
6	19/11	Стр. I. п. 7 с.	Данило Шевчук	Ладичин, п. Терно- піль	Севери- нівка, пов. Літин.	гр. кат.	вільний	рільник	20/11 Севе- ринівка, цвинт.	тиф плям.			
7	19/11	Стр. I. п. 7 с.	Стефан Пецовий	1898 Залуже, п. Борщів	Севери- нівка, пов. Літин.	гр. кат.	вільний	рільник	Севе- ринівка, цвинт.	тиф плям.			

Грудень 1919

1	2/12	дес. I кур. II п.	Гриць Сташин- ський	1898 Борщо- вичі, п. Львів	2/12 Браїлів, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	Маруній Пилип, Теранок, дес.	власний санітарний відділ	
2	2/12	стр. I. к. II. п.	Дмитро Глинчак	1899 Росохач, п. Чортків	2/12 Браїлів, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	Іван Паньків, Микола Кавка		
3	2/12	стр. I. к. II. п.	Михайло Драбик	1900 Михальче, п. Горо- денка	2/12 Браїлів, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	Пилип Маруній, С. Мерга- ник, дес.		

Число	Дата	Полк кур.	Імя і на- звисько	Місцевість і дата уродж.	Місце і час смерти	Релігія	Стан	Заняття в дома	Місце і день похор.	При- чина смерти	Свідки смерти	Похоронив	Замітка	
4	4/12	стр. І. к. ІІ. п.	Томко Гуменюк с. Філька	1897 Кешляки, п. Збараж	4/12 Браїл в, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	Іван Паньків, Пилип Маруний	в л а с н и й с а н і т а р н и й в і д д і л		
5	4/12	стр. І. к. ІІ. п.	Павло Дяків с. Стефана	1897 Цішки, п. Золочів	4/12 Браїлів, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	С. Мерга- ник, дес., Микола Кавка			
6	4/12	стр. І. к. ІІ. п.	Федь Лоук с. Марії	Боршів, п. Пере- мишляни	4/12 Браїлів, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	Іван Паньків, Пилип Маруний			
7	9/12	стр. І. к. ІІ. п.	Петро Пліхтяк	1900 Пістись, п. Косів	9/12 Браїлів, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	Микола Кавка, С. Мерга- ник, дес.			
8	11/12	стр. І. к. ІІ. п.	Осип Гавський с. Петра	1901 Ласківці, п. Тере- бовля	11/12 Браїлів, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	Пилип Маруний, С. Мерга- ник, дес.			
9	11/12	стр. І. к. ІІ. п.	Петро Голуб с. Насті	8/ІІ 1884 Лапшин, п. Бере- жани	11/12 Браїлів, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	Іван Паньків, С. Мерга- ник, дес.			
10	12/12	Ст. дес. І. к. ІІ. п.	Лука Пташник	1892 Заріче, п. Рогатин	12/12 Браїлів, п. Винниця	гр. кат.			Браїлів	тиф	Пилип Маруний, Микола Кавка			
11	13/12	віст. І. к. ІІ. п.	Михайло Яремін	1901 Ланчин, Надвірна	13/12 Браїлів, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	С. Мерга- ник, дес., Маруний Пилип			
12	9/12	стр. І. к. ІІ. п.	Франко Кобялка	1896 Опоки, п. Золочів	9/12 Браїлів, шпиталь, п. Вин- ниця		вільний	рільник	Браїлів	тиф	С. Мерга- ник, дес., Кавка Микола			
13	15/12	стр. І. к. ІІ. п.	Микола Зубатий	1894 Задарів, п. Бучач	15/12 Браїл'в, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	Маруний Пилип, Кавка Микола			
14	20/12	стр. Бул. сот. Бриг. УСС.	Михайло Ткачук	1888 Майдан, середний п. Над- вірна	20/12 Браїлів, п. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Браїлів	тиф	Антін Юзьків, ст. стр., Стефан Крисова- тий, підх.		о. Анатоль Базилевич, свящ. ци- вільний	
15	8/12	Чет. І. п.	Іван Чичило- вич	1896 По- рудно, п. Яворів, прин. до Кобиль- ниці, пов. Яворів	8/12 Вселі Рів, п. Вин- ниця	гр. кат.	вільний	ст. теол.	Рів, на цвинт.	тиф	Евген Чи- чилович, Карпович Стефан		власний сан. відділ	

Число	Дата	Полк. кур.	Імя і наз-вско	Місцевість і дата уродж.	Місце і час смерти	Релігія	Стан	Заняття в дома	Місце і день похор.	Причина смерти	Свідки смерти	Похоронив	Замітки
16	16/12	стр. Обоз. Сот.	Михайло Іжевський	1899 Гаї смоленські, п. Броди	16/12 Село Рів, пов. Винниця	гр. кат.	вільний	рільник	Рів, на цвинт.	тиф	Карпович Стефан, Млачовський, підхор.	власний санітарний відділ	
17	12/12	Ст. дес. 7 сот. І. п.	Никола Глушак	Бордуляки, пов. Радехів	Семаки, п. Винниця, губ. Подільська	гр. кат.	вільний	рільник	Цвинт. в Семаках	тиф	Міський Володимир, Онищук, дес.		
18	9/11	Стр. І. п. І. к.	Дмитро Притула	Братківці, п. Стрий	Северинівка, п. Літин, губ. Под.	гр. кат.	вільний	рільник	10/11 Цвинт. в Северинівці	тиф	Федь Сарамака, вист., Радиш, пор.		
19	20/11	Стр. І. п. І. к.	Володимир Ратишин	1902 Львів	Семаки	гр. кат.	вільний	електр. технік	21/11 Семаки	тиф	Теofilь Ярчук, дес., Радиш, пор.		

Вічень 1920

1	22/1	Дес. І. п. III. к.	Степан Никифоров	1895 Джурів, п. Снятин	Баланівка, п. Ольгопільський	гр. кат.	вільний	рільник	23/1 в Баланівці, на цв.		Яків Гладун, бул., Роман Чернець	о. Макарій Каровець, пол. дух. Бригади УСС.	Імя і назвско не знамо; не знайдено ніяких документів
2	26/1	III. Бриг. 6. п.	Н. Н.	?	Баланівка, п. Олгоп.	гр. кат.			29/1 в Баланівці, на цв.	тиф			
3	22/11 1919	Стр. І. п. І. к. 3 с.	Дмитро Петрович	1880 Лапшин, п. Березани	22/11 Семаки, с. с. Северинівка, п. Літинський	гр. кат.	вільний	рільник		тиф	Т. Ярчук, дес., Радиш, пор.	власний сан. відділ	
4	22/11 1919	Стр. І. к. І. п.	Василь Сенюк	24 роки Тяпче, п. Долина	22/11 Семаки, п. Літин.	гк. кат.	вільний	рільник	в Семаках, на цвинт.	тиф	Федь Сарамака, вист., Радиш, пор.		
5	20/12 1919	Стр. І. к. І. п.	Михайло Волошин	1900 Оглядів, п. Радехів	21/12 Семаки, п. Літин.	гр. кат.	вільний	рільник	в Семаках, на цвинт.	тиф повор.	Радиш, пор.		
6	2/2 1920	Стр. Кіш УСС.	Олекса Мазурик	Викторів, п. Станіславів	2/2 Біланівка стара, п. Ольгоп.	гр. кат.	вільний	рільник	в Біланівці на цвинт.	тиф		о. Макар Каровець	
7	31/1	Козак Сот. Кінн. УСС.	Іван Максимців	1884 Кошилівка п. Бібрка	31/1 Тульчин, п. Брацлав. г. Под.	гр. кат.	вільний	рільник	1/2 на цвинт. в Тульчині	тиф п'ятн.	М. Ольховий, підхор., Гриньків	санітарн. відділ	
8	20/1	Стр. Мун. Скл. Бриг. УСС.	Василь Кабин	5/2 1897 Монастирсько, пов. Косів	20/1 Запасна лічниця, Тульчин	гр. кат.	вільний	рільник	20/1 на цвинт. в Тульчині	тиф п'ятн.	М. Ольховий, підхор., Гриньків		

СПИС ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 р.

(Докінчення)

Трильовський, Кирило, д-р.: До Львова. „Український Прапор“. Відень, 1914, Ч. 23/25.

Спогади з подорожі в Відня у Східню Галичину в падолисті 1918 р.

Трильовський, Кирило, д-р.: З моїх споминів. Початки стрілецької організації і Боева Управа. Календар „Червоної Калини“ на 1927 р. Львів, 1926, стор. 1—17.

Удовиченко, О., Генерал.: Перша боротьба за Київ (1917—1918). „Військова справа“. Париж, 1927/1928, Ч. 1, стор. 8—14.

Удовиченко, О., Генерал.: Загибель студентського курія під Крутами. „Військова справа“. Париж, 1928, Ч. 2, стор. 5—8.

Фастовський В.: Трипільська трагедія. (Спогади учасника). Переклад*) В. Кулика. [Харків], 1926, 8°, 64 стор. Видання „Державного Видавництва України“. Відноситься до боротьби большевиків з от. Зеленим, літом 1919 р.

Фріш, Роман, сотник: Із днів слави артилерії УГА. (Сторінка до історії 6. гарматного полку УГА.)

Фріш, Роман, сотник: „Битва під Ліщином“. Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927, стор. 146—150.

Характерник: Згадки з минулого. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1924 кн. VII/IX, стор. 285—298; — 1925, кн. I, стор. 134—142; — кн. VI, стор. 127—132; — кн. X, стор. 126—131; — кн. XI, стор. 219—229; — 1926, кн. III, стор. 207—215.

Христюк П.: Замітки й матеріали до історії української революції 1917—1920 р. Том I, Відень, 1921, 8°, 151 стор. — Том II, [Відень], 1921, 8°, 200 стор. — Том III, [Відень], 1921, 159 стор. — Том IV, [Відень], 1922, 8°, 192 стор. Видання „Українського Соціологічного Інституту“.

Цегельський, Льонгин, д-р.: Після 573 літ прірви. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 23/25.

Цегельський, Льонгин, д-р.: Як се було? (Відірвані спогади з часу повстання укр. держави.) „Український Вістник“, Нью-Йорк, 1927, Ч. 4.

Ч-ий, С., сотник: Зимомою 1919—20. „Український Скиталець“. Ліберець, 1921, Ч. 5.

Чорний: З битв о Львів. „Свобода“, Джерви Ситі [З. Д. Америки], 1928, Ч. 175—186.

Ч.ч, поручник і О-ий, поручник: Самбірські падолистові дні 1918 р. „Український Скиталець“. Ліберець, 1920, Ч. 4.

Ч. В.: Спогад про повстання проти гетьмана в Полтаві. „Табор“, воєнно-літературний журнал. [Каліш], 1928, Ч. 9, стор. 96—100.

Чайковський, Андрій: Осип Струмеляк, хорунжий артилерії УГА. (Спомин). Календар „Черв. Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 82—85.

*) З якої мови перекладено, не зазначено.

[Чорний, сотник СС.] Готування на велике діло. (Вишкіл С. С. в Білій Церкві.) „Стрілецька Думка“. Староконстантинів, 1919, Ч. 61.

[Чорний, сотник С. С.] Переговори з Німцями. „Стрілецька Думка“. Староконстантинів, 1919, Ч. 61. Відноситься до переговорів С. С. з німецьким гарнізоном в Білій Церкві в днях 15 і 16 падолиста 1913 в справі нестральности Німців супроти повстання проти гетьмана Скоропадського.

Ш. С.: Санітарний шеф козацького загону ім. Гонти. (Нарис на основі воєнного записника.) Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 60—62.

Шандрук, П., генерал: Бої 3-ої стрілецької залізної дивізії з большевиками під с. Сидоровим над Збручем 19-26-го липня 1920 року. „Табор“, воєнно-літературний журнал. [Каліш], 1923, Ч. 1, стор. 94—III.

Шаповал, Микита: Велика революція і українська визвольна програма. (Виклади в Америці). Прага, 1927, 8°, 324 стор. Видання „Вільної спілки“.

Шмігельська-Климкевичева, Ірина: З моїх споминів (Віймок з історії коз. загону ім. Гонти). Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 97—99.

Шмігельська-Климкевичева, Ірина: Низка споминів про отамана Кирила Карася. Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927, стор. 150—153.

Шостаківський, Петро: Гетьманський Універсал з 16 жовтня 1918 р. (Про станове козацтво). „Поступ“, Львів, 1928, стор. 107—111.

Шустикевич, А.: Спомини з Одеси. Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927, стор. 102—114.

Шустикевич, А., б. пор. У. Г. А.: З останніх боїв. (Осінь 1919 року на Великій Україні). Календар „Червоної Калини“ на 1929 р. Львів, 1928, стор. 144—148.

Шухевич, Володимир: Початок українсько-польської війни. Замітки з військового боку. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 23/25.

Шухевич, Степан, д-р: Спомини з Української Галицької Армії (1918—1920), Частина I, 16°, Львів, 1929, 176 стор. — Частина II, 16°, Львів, 1929, 176 стор. — Частина III, 16°, Львів, 1929, 162 стор. — Частина IV, 16°, Львів, 1929, 164 стор. — Частина V, 16°, Львів, 1929, 147 стор. Видання „Червоної Калини“.

Ш. О.: „Село Наливайки“. (Сторінка з Зимового Маршу). „Табор“. Воєнно-літературний журнал. [Каліш], 1928, Ч. 8, стор. 64—75.

Щуровський, В., Др.: Спомини з пробування У.С.С. на Наддніпровю в 1918 р. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1925, Кн. III, стор. 218—228.

Щуровський, Володимир, др.: Українські Січові Стрільці на Запоріжю. Календар „Черв. Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 40—44.

Юркевич, Осип, поручник У.Г.А.: З чотирикутника смерті (Спомини про тиф і Різдвяні Свята на Україні 1920 р.) „Український Фармер“, Вінніпег, (Канада), 1928, Ч. 2—3.

Яворовський, Євген: Бій під Сигнівкою. (Уривок із воєнного записника). Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927, стор. 65—69.

Яворовський, Євген: Денікініяда Української Галицької Армії. Популярний нарис. Яворів, 1929, 16°, 32 стр.

Ярий, Ріко, сотник: День слави в історії наших саперів. (Витяг з воєнного дневника 2/III сан. сотні). Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 93—96.

Я(сінчук), Т(еодор): Два документи з листопадових днів. „Рада“, Львів, 1928, Ч. 103/104.

Подано текст двох наказів Начальної Команди Укр. Війська, перший з дня 12.XI, другий з 15. XI. 1918 р. Накази підписані полк. Стефановим.

* * *

З румунської окупації: „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 1—2.

Повстання на Херсонщині проти Скоропадського. „Стрілецька Думка“. Староконстантинів, 1919, Ч. 61.

Як переведено злуку? Спогади учасника. „Український Вістник“. Нью-Йорк 1928, Ч. 15.

(На чужих мовах)

Auhagen, Otto, Dr. Prof.: Rückker aus der Ukraine. „Ukraine“, Monatsschrift für deutsch-ukrainische Volkswirtschafts- und Kulturpolitik. Берлін, 1819, Ч. 2., стор. 29—40.

Опис повороту з Києва в Німеччину в часі повстання проти гетьмана Скоропадського.

Алексеев, Ив. (Небутов): Из воспоминаний левого есера. (Подпольная работа на Украине). Москва, 1922, 8°, 52 стор. Видання „Главноштпросвета“.

Антонов, Овсенко, В., А.: Записки о гражданской войне. Том первый с 6-ю схемами и 17-ю фотографіями. Москва, 1924, 8°, 300 стор.

Ся праця містить дуже багато цінного матеріалу до історії українсько-більшевицької війни при кінці 1917 і початку 1918 рр. Автор був Головнокомандуючим Червоної Армії на Україні.

Аришинов, П.: История Махновского движения (1918 до 1921 гг.) Берлін, 1923, 8°, 258 стор.

Автор анархіст і учасник боротьби Махна з Денікіном, Врангелем і більшевиками.

Windischgraetz, Ludwig, Prinz: Vom roten zum schwarzen Prinzen. Берлін, 1920, 8°, 459 стор. Verlag Ullstein, A. C.

Причини до історії розпаду Австрії. Автор був якийсь час угорським міністром харчових справ. Деякі місця відносяться до справ Сх.-Галиччини.

Hindenburg von, маршал: Aus meinem Leben. Ляйпціг, 1920, 8°, 409 стор. (Verlag von S. Hirzel in Leipzig).

Hoffmann, Max, генерал: Der Krieg der versäumten Gelegenheiten. Мінхен, 1924, 8°, 232 стор. (Verlag für Kulturpolitik).

Автор учасник берестейсько-литовських мирних переговорів.

Gelshorn, K., Lic.: Mit den deutschen Truppen in der Ukraine. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Zusammenbruchs. Кенігсберґ (1921) 8°, 60 стор. (Verlag von Gerhard Pehl).

Gotthein, Georg: Warum verloren wir den Krieg? Штуттґарт-Берлін, 1919, 8°, 94 стор.

До України відноситься уступ 7-ий, де обговорений берестейський мирний договір.

Деникинъ, А. И., генерал: Очерки Русской Смуты. Томъ I. Выпускъ I. Крушение власти и армии... Фев-

раль-Сентябрь 1917. Париж. (Року видання не подано), 8°, 183 стор. — Том I, выпускъ 2. Крушение власти и армии. Февраль-Сентябрь 1917. Париж. (Року видання не подано), 8°, 238 стор.

Кассони Б.: Боротьба с Деникинымъ. Москва-Ленінград, 1927, 16°, 62 стор. Видання „Государственное издательство“. Отдел военной литературы.

Kwapitński, Jan: Z moich wspomnień o rewolucji gosujskiej. Rok 1918. „Robotnik“, Варшава, 1927, Ч. з дня 16. падолиста.

Згадка про підготування повстання проти гетьмана Скоропадського. Польські частини мали взяти участь в ньому.

Lipński, Wacław: Wśród lwowskich orląt. Варшава, 1928, 8°, 132 стор. Видав „Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy“.

Ludendorff, Erich, генерал: Meine Kriegserinnerungen 1914—1918. Берлін, 1919, 8°, 628 стор. (Verlag Mittler und Sohn).

Miączyński, Czesław: Boje lwowskie. Część I. Oswobodzenie Lwowa (1—24 listopada 1918 roku) Tom I. Варшава 1921, 8°, 338 стор. — Część I, Tom II, Варшава, 1921, 8°, 278 стор.

Миллюковъ, П., Н.: История второй русской революции. Томъ первый, выпускъ первый. Софія, 1921, 8°, 248 стор. — Томъ первый, выпускъ второй. Софія, 1924, 8°, 307 стор.

Миллюковъ, П.: Россия на переломѣ. Томъ I. Париж, 1927, 8°, IX + 400 стор. — Томъ II. Париж, 1927, IX + 281 стор.

Nowak, Karl, Friedrich: Der Sturz der Mittelmächte. Мінхен, 1921, 8°, 435 стор. (Verlag für Kulturpolitik).

Prószyński, Marcei, Dr.: Ze wspomnień listopadowych. „Słowo Polskie“, Львів, 1927, Числа з днів 28 падолиста, 3 і 11 грудня.

Rozwadowski, Tadeusz, gen. broni: Przygotowania do odsieczy Lwowa. Garść wspomnień osobistych z listopada 1918 roku. „Słowo Polskie“, Львів, 1927, Ч. 330.

Sopotnicki, Józef, podpułkownik: Kampanja polsko-ukraińska. Doświadczenia operacyjne i bojowe. Львів, 1921, 8°, 139 стор. Видала „Spółka Nakładowa „Odrodzenie“.

Czernin, Ottokar, (граф): Im Weltkriege. Берлін, 1919, 8°, 428 стор. (Verlag Ullstein A. C°).

Schwarte, M.: Der grosse Krieg 1914—1918. Tom V. (Der österreichisch-ungarische Krieg. — Збірна праця). Ляйпціг, 1921, 8°, 674 стор.

Про Україну в уступі „Die Zeit der Friedensschlüsse im Osten“.

* * *

Разложеніе арміи в 1917. году. Подготовлено к печати А. Е. Какуриным. С предисловием Я. А. Яковлева. (Центрархив — 1917 год в документах и матеріялах). Москва - Ленінград, 1925, 8°, VIII + 190 стор. Видало: „Государственное Издательство“.

Ursachen des Zusammenbruchs. Gutachten des Obersten a. D. Schwertfeger, des Generals der Infanterie a. D. von Kühl und des Geheimrats Professor Hans Delbrück. Берлін, 1923, 8°, 243 стор.

Про Україну стор. 152—168. Ся праця це офіційальне видання німецької парламентарної комісії (комісія 4-та, підкомісія 12-та), яка мала розслідувати причини мілітарного розгрому Німеччини в 1918 році.

Безіменні статті і книжки.

Берестейський мир. З нагоди 10-их роковин 9. II. 1918 — 9. II. 1928 р. Спомини та матеріяли. Зладив і попередив вступом І. Кедрин. Львів-Київ, 1828, 8°, 320 стор. (Зміст цього збірника: 1) І. Кедрин: Бе-

рестейський Мир. 2) М. Голубець: Бересте Литовське. 3) Др. Микола Залізник: Моя участь у мирових переговорах в Берестю Литовському. 4) О. Севрюк: Берестейський Мир. 5) В. Винниченко: Мир з Центральними Державами. 6) Гр. О. Чернін: Бересте Литовське. 7) Ген. М. Ф. Гофман: Берестейський Мир. 8) Ген. Е. Людендорф: Мирові переговори у Берестю Литовському. 9) Колін Росс: Звіт. 10) Мировий до-

говір (текст). 11) Тайний договір про Галичину та Буковину (текст).

Десятиріччя повстання Дрогобицького пролетаріату. „Земля і Воля“. Орган Комуністичної Партії Західної України, 1929, Ч. 1, стор. 8—9.

Чому була проголошена в жовтні 1918 р. окрема західно-українська держава. „Український Прапор“, Берлін, 1928, Ч. 17—20.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

З цим числом посилаємо поштові складанки та просимо прислати ними передплату на другий піврік згідно на третій чвертьрік 1930 р.

Залягаючим передплатникам вислали ми окремі пригадки, а тут ще раз просимо вирівнати залеглу передплату відвратною поштою.

Це число виходить в подвійнім обемі разом за липень і серпень та коштує поодинокю зол. 2.40.

СПРОСТУВАННЯ ПОХИБОК

В споминах б. п. Івана Андруха, під заг. „Січові Стрільці у корпусі ген. Натіва“ в Л.Ч.К. Ч. 4 за 1930 р. ст. 6. помилково подано, що Січових Стрільців при 2 Зап. Полку почав збирати бунч. Володимир Савойка. Був це Любомир Савойка, тоді хорунжий С.С. у корпусі ген. Натіва.

Др. Евген Ловицький, адвокат, Підгайці, зложив на прес. фонд Л.Ч.К. 5— дол., за які видавництво складає щирю подяку.

ДО ЗАПОРОЖЦІВ

16 квітня б. р. в Єш (Люксембург) помер один з видатніших старшин-запорожців, сот. І. Твардовський. Наш обов'язок зберегти його могилу і поставити пам'ятник. Присутні в Єш запоріжці піднялися цієї справи, але не вистарчає засобів. Тому звертаюся до всіх запоріжців з закликом допомогти пожертвами. Гроші слати на адресу: »А. Tchoub, Esh sur Alzette 25, rue du Clair Chêne. Luxembourg.«

Полк. І. Дубовий

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 7—8. / Липень-серпень 1930.

З М І С Т

	Стор.		Стор.
Бийте, бийте, барабани!		Бої за Володимир Волинський	
Уот Уйтман	2	Др. А. Річинський	14
Київ наш!		До історії повстанчого рейду ген. хор.	
Р. Купчинський	2	Ю. Тютюника в листопаді 1921 р.	
В річницю смерті полк. Дмитра Вітовського		(Доклад полк. ген. шт. Ю. В. Отмарштейна)	17
Л. Лепкий	3	* * *	
Визвольний відгомін на Лемківщині		Присвята М. Г. — О. Олесь	20
о. Зиновій Флюнт	5	Отаманщина	
Два спомини		Михайло Середа, полк. Армії УНР.	21
Василь Горбай	7	Нарис історії XIV бригади У.Г.А.	
Обозництво УГА.		(Продовження) — пор. Карло Аріо	25
Ол. Кузьма	8	Матеріали і документи	
1918		Перші дні листопада у Східній Галичині	29
О. Бабій	9	Посмертні згадки	32
Полковник-П. Болбочан		Листа втрат I-ої бригади УСС. (1919 р.)	
(Останній акт життя) — Гр. Макаренко	10	о. М. Каровець	34
На чисту воду		Бібліографія	
Дмитро Палаїв	12	Спис жерел до історії української визвольної	
Під Кристинополем		війни 1914—1921 р. (Докінчення)	38
Пор. Іван Околот	13		

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 9. *

ВЕРЕСЕНЬ

* 1930

Граф Михайло Тишкевич,
б. посол Уряду У.Н.Р. при Ватикані і голова української делегації
при мировій конференції в Парижі. Помер 3.VIII. 1930 р.

...Чую крок на дорозі гучний.

І — гляджу на ряди крізь вікно — —

Ні... не той уже Прапор ясний,

І вони — ах, нема їх давно...

Понад шляхом холодні пісні —

І голодні дула рушниць;

І ворожії леза страшні

І бута очманіла в облич...

Устає у душі щось сумне

По тім лоскоті кроків чужих —

Щось ридає і кличе (в дорогу!!) мене:

До тернових Могил дорогих...

Ол. Жабій

Макивка

З нагоди Свята на Маківці 1930 р.

Верхівя гір, верхівя слави.
Шумить, шумить, шепоче ліс:
По битві на полях Полтави
Тут вперше український кріс
Спиняв московських полчищ лави,
І вперше по віках недолі
Слова упали тут стрільцеві:
Ми не поклонимся цареві!
Ми прагнем волі!

Був ясний, тихий день весняний.
Лестило сонце квіти рясту
І на берізці на поляні
Бруньки розцивились перші, ранні,
Коли під шум смерек у борах
Упав наказ: „Вперед! у наступ!
За ту неволю двісталітню,
Ходім у битву у побідню!“
Гарматній гомін по просторах
Котивсь під синій небосхил,
Зареготався скоростріл

Ї пішли стрільці, пішли вперед,
Купався в крові тут батнет, --
І край смереки на мураву
Склонив хтось голову криваву,
Хтось покрівавив на шапчині
Відзнаки рідні, жовто-сині,
А біля дротів край рова
З грудей стрілецьких кров сплива;
Любовю серце вицерть налите
Штиком московським перебите...
І знов і знов по втраті сина
Заплаче мати, вся родина.
А нині, нині тихо сплять:
Один і другий — трицять п'ять.

Мандрівнику! Їди до верхів,
Вклонися тіням тих борців,
Що прагнули у люту днину
Підняти схилену калину,
Розвеселити Україну!

Граф Михайло Тишкевич

помер 3-го серпня 1930 р.

Зі смутком приходиться нам поділитися з нашими читачами сумною вісткою про смерть нашого співробітника, визначного українського громадянина і патріота, одної з найвидатніших постатей в українському життю за останнє півстоліття. Дня 3 серпня ц. р. помер в селі Тирові на Познанщині граф Михайло Тишкевич, бувший посол Уряду Української Народньої Республіки при Ватикані і бувший голова української делегації при мировій конференції в Парижі.

Граф Михайло Тишкевич походив зі старинного знатного українсько-литовського роду, який геральдики виводять від Гедиміна. На початку XV. ст. Свидригайло надав Тишкевичам цілу „окраїну“ Волині та Поділля з містами Бердичів, Макарівка та багатьма містечками і селами. З цієї родини архимандрит Печерський Іван Тишкевич відбудував у XV ст. (1470) знищену Татарами київську Лавру, де поховано його самого та його небожа Янчура Тишкевича, на якого гробі написано, що він був сарматським Гектором та руським Пирром.

Покійний граф Михайло Тишкевич виводив свій рід від Василя Тишкевича, воеводи Підляського, а в жіночій лінії від князя Константина Острожського. З предків Покійного слід згадати Федора Тишкевича, який користуючись своїми великими впливами, настановляв митрополитів. Саме тому Федорові Тишкевичеві львівська Ставропігія завдячує своє існування. Внуки Федора Тишкевича, князі Вишневецькі, одідичили по ньому велику бібліотеку; один з тих внуків, Януш Вишневецький, воевода київський, боронив козаків від Яреми Вишневецького. Лев Киштоф Тишкевич, воевода Чернігівський, заснував Тишовецьку конфедерацію в 1658 р., яка давала селянам волю. Дід пок. графа Михайла, Генрик Тишкевич, був цілих 30 літ маршалком Київщини, а батько його Станислав, якого виховував історик Духінський, — маршалком Уманщини.

Покійний граф Михайло Тишкевич народився 20 квітня 1852 р. в селі Андрушівці липовецького повіту на Київщині. Хоч рід його був уже давно спольщений і хоч від 7 до 11-го року життя виховувано його у Варшаві та Вильні, однак після повороту на Україну, чудова українська природа так захопила його і так глибоко запала йому в серце краса українського народу і побуту, а також історія, яку студіює, що він віднаходить в собі ті звязки, які лучили колись з тим народом його предків і наперекір родині зачинає почувати себе і справді стає свідомим Українцем. Про неприємности, які стрінули його через те,

пише Покійний так: „Поворот мій до своєї нещасної переслідуваної національності, до мого народу, обійшовся мені дуже тяжко, від родичів найгірше, але й від своїх земляків не легко. Не жалю однак цього й не кидаю мого народу“.

Захоплений українськими краєвидами вступив по війні до академії мистецтв в Петербурзі і там вже зовсім отверто признавався до Українців та виступав у їх обороні. Від того часу ціле життя, усі сили свої віддав покійний граф Михайло Тишкевич на службу українському народові, беручи діяльну участь в його культурному, громадянському та політичному життю. І так у 1887 р.

граф Михайло Тишкевич уфондував при „Просвіті“ т. зв. „Михайлову премію“ за найкращу історичну драму або повість. Одною з умов цієї премії було, щоби твір мав виразну патріотичну українську тенденцію. У себе, на селі та околиці, Покійний став м. і. меценатом молодих талантів зпоміж місцевих селян, висилаючи їх до шкіл та допомагаючи їм до скінчення вищих студій. Підчас оживленого політичного руху в 1900 рр. почав запрягати й доколичну шляхту до громадської роботи. Таким робом у 1906 році заснував „Ліберально-консервативний союз шляхти й земельних власників“ та „Краєву Партію на Україні“, в якій м. і. домагався продажу землі виключно місцевим селянам. Пізніше у Києві заснував „Товариство Прихильників Мира“, стараючися згуртувати в ньому всі ліберальні елементи, без огляду на національність, під гаслом: об'єднаної праці для добра України. Одночасно не переставав підпомагати грошево український культурний рух та оживляти укр. пропаганду серед чужинців: 3.000 франків призначив університетові в Лювен на відкриття відділу українознавства, 50.000 франків на придбання вілл для недужих артистів, врешті —

20.000 руб. передав Науковому Т-ву ім. Шевченка з нагоди 100 літніх роковин народження Шевченка. Та здається найбільше невсипучої праці і найбільше заслуг положив Покійний коло пропаганди української справи і як український політик та дипломат у воєнних та післявоєнних роках.

Світова війна застала Тишкевича у Швейцарії, Там займався до 1919 року живою публіцистично-пропагандивною роботою, друкуючи на сторінках швейцарської преси статті про Україну й видаючи вартісні брошури й документи, — частинно до спілки з теж уже покійним д-ром Євгеном Лукасевичем. В лютім 1919 року став першим — офіційно непризнаним — українським послом при Ватикані (від уряду У.Н.Р.),

7. III. 1930

Високоповажаний
Пане Докторе!

Чи „Літопись Червоної
Калини“ помістив
вона згадану статтю?
Якщо так, міг би
давати більше таких
історичних заміток
недовгих і під
псевдонімом М.О.
З правдивою пошаною
відданий
(підпис)

Останній лист гр. М. Тишкевича до Редакції „Літопису Ч.К.“ з дня 7. III. 1930 р. (помешений):

Високоповажаний Пане Докторе!
Чи „Літопись Червоної Калини“ помістив залучену статтю? Як що так, міг би давати більше таких історичних заміток недовгих і під псевдонімом М.О.

З правдивою пошаною
відданий
(підпис)

звідки переїхав на становище голови української делегації при мировій конференції до Парижа.

У своїй дипломатичній діяльності приніс Покійний для свого народу величезні заслуги. Видавши на це усі свої останні ошадности покинув Покійний Париж і поселився у своїй родині на Познанщині, де й помер.

Побіч своєї громадської і політичної діяльності, Покійний горячо займався також наукою, головню історією України, вишукуючи по закордонних архівах різні важні документи, які відносилися до України. Появу нашого журналу повитав Покійний з великою прихильністю і зараз на початку 1930 р. прислав нам

статтю „Наполвон і Україна“, друквану в Ч. 5. „Літопису Ч. К.“ під криптонімом М. О., а також список статей, які обіцяв для нас виготовити: 1). Наші „креся“. 2. Тиждень українських монархів і володарів. 3. Вибір останнього гетьмана (Розумовського). 4. Укр. магнати на Право- і Лівобережжі в XVIII ст. 5. Латинські єпископи — українські патріоти Вербицький і Верещинський. На другому місці містимо другу його прислану нам незадовго перед смертю статейку п. з. „Українські пам'ятники в Парижі“.

Земля хай буде пером цьому визначному громадянину і патріоту.

Польова пошта У. Г. А.

Написав: *Микола Секретар, б. управитель польових пошт У. Г. А.*

Микола Секретар, б. управитель польових пошт У. Г. А. на Вел. Україні в році 1919/1920.

Наша українська суспільність не присвячує пошті того значіння, на яке вона собі заслуговує, та яке вона собі виборола пр. в західньо-європейських державах.

Всякий культурний та економічний розвиток держави (народу) немислимий без добре зорганізованої пошти. Тому якраз перед 50 літами майже всі культурні держави світа зв'язались в всесвітній поштовий союз, а часті всесвітні поштові конгреси стараються про піднесення поштової інституції на чим раз то вищий щабель.

Як була поставлена справа пошти в З. О. У. Н. Р., не будемо тут розглядати, а розглянемо лише, яке поставлення та значіння мала пошта при Українській Галицькій Армії.

І. Галицький період.

Вже три місяці горіли бої на українсько-польському фронті, фронт з дня на день робився більший і годі було всі справи між Начальною Командою Укр. Гал. Армії та командами частин на фронті і в запілля полагоджувати телефоном та телеграфом, тимбільше, що телефон та телеграф і так вже були перетяжені розмовами та наказами стратегічного змісту. А до того — й козак чи старшина, що стояли на фронті, хотіли також від часу до часу мати деяку вістку від своїх рідних, або їм донести відомість про своє здоров'я та поведження. Задачу цю могла сповнити лише польова пошта.

З початком лютого 1919 року¹⁾ прислала Н. К. У. Г. А. з постою в Ходорові до Державного Секретаріату шляхів, пошт і телеграфів в Станиславові — хорунжого Арсенича для обговорення справи організації польової пошти, якої брак по трьох-місячних тяжких боях вже дуже відчувався.

На цей час був я самотнім фаховим урядовцем щойно організуючоюся Дирекції пошт і телеграфів (при Секретаріаті не було взагалі ніяких поштовиків урядовців), отже мені прийшлося переговорювати з Арсеничом.

Арсенич приніс з собою короткий начерк організації польової пошти, вироблений мабуть одним зі старшин Наддніпрянців²⁾, бо плян цей базувався на польовій пошті бувшої російської армії.

Плян цей був короткий та призначував при Н. К. в Ходорові Головний польовий поштовий пост, що мав заравом перебрати агенду управи польових пошт при Армії, — а при командах трьох корпусів по однім польовим поштовим пості, що посередничали-би в доручуванні кореспонденції для свого корпусу.

Обмін пошти між головним польовим поштовим постом а польовими поштовими постами³⁾ мали посе-

¹⁾ За точність дат не ручу, а саме з тої причини, що при розв'язанню українсько-галицьких частин большевиками в квітні 1920 р. всі мої записки згубились. М. Секретар.

²⁾ Чи не начальником ген. штабу полк. Мишковським? М. С.

³⁾ Далше буду означувати: Головний польовий поштовий пост коротко — Г. П., П., П., а польовий поштовий пост — П., П., П.

редничити цивільні їздячі поштові уряди (амбулянси), а до місць, куда цивільна пошта не їздила, мали про перевіз пошти постаратись військові установи або Г.П.П.П. (Гляди схему ч. 1). Обмін пошти з поштовими (цивільними) урядами в запілля мав відбуватись прямо — коли це було можливо з огляду на близьке положення цивільного поштового уряду, — або через Г.П.П.П. в Ходорові.

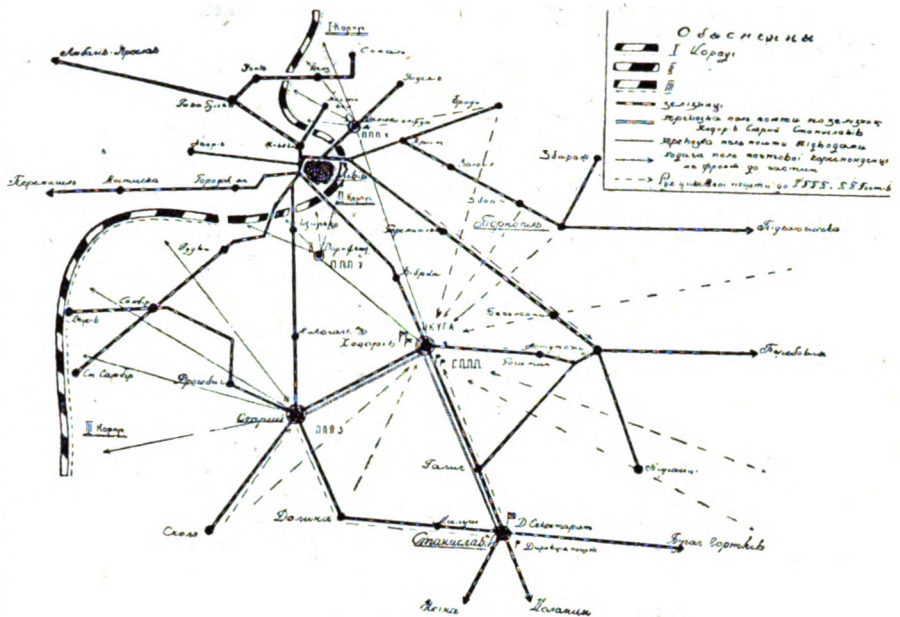
Плян організації польової пошти — щойно вище обговорений — можна було негайно переводити в життя, та не така легка справа була з приділенням до польової пошти потрібного персоналу.

Ще за Австрії Поляки добре постарались, щоби як найменше Українців дісталось до державної служби, пошти, залізниці; тому відчувався великий брак своїх — певних людей, так що годі було своїми людьми обсадити хочби всі поштові уряди, телеграф та телефон, а в першій мірі військовий телеграф, що мав так величезне стратегічне значіння.

І дійсно питання, ким обсадити Г. П. П. П., що мав заразом творити управу польової пошти, було найголовнішим питанням. Ясно було, що місце це обняти мусить людина з повним досвідом, обізнана докладно з поштовою службою, бо інакше чейже Начальна Команда не булаби відносила з цюю справою до Секретаріату, а зарядилаб, що знала по своїй волі, а управу передалаб військовій особі.

На щастя, ще того самого дня з'явився в бюрі Дирекції пошт і телеграфів старший поштовий контрольор Смішко від поштового уряду Львів 2 (дворець), який щойно з родиною втік зі Львова. Службовий характер пана Смішка та обставина, що згаданий був фаховцем в справах перевозки пошт (амбулянсер), да-

СХЕМА Ч. 1.

Польова Пошта У.Г.А. в Східній Галичині.

вали повну заперуку, що ведення польової пошти буде відповідне. Ст. контрольор Смішко рішився обняти ведення польових пошт та агенди Г. П. П. П., а тим була справа організації польової пошти вирішена.

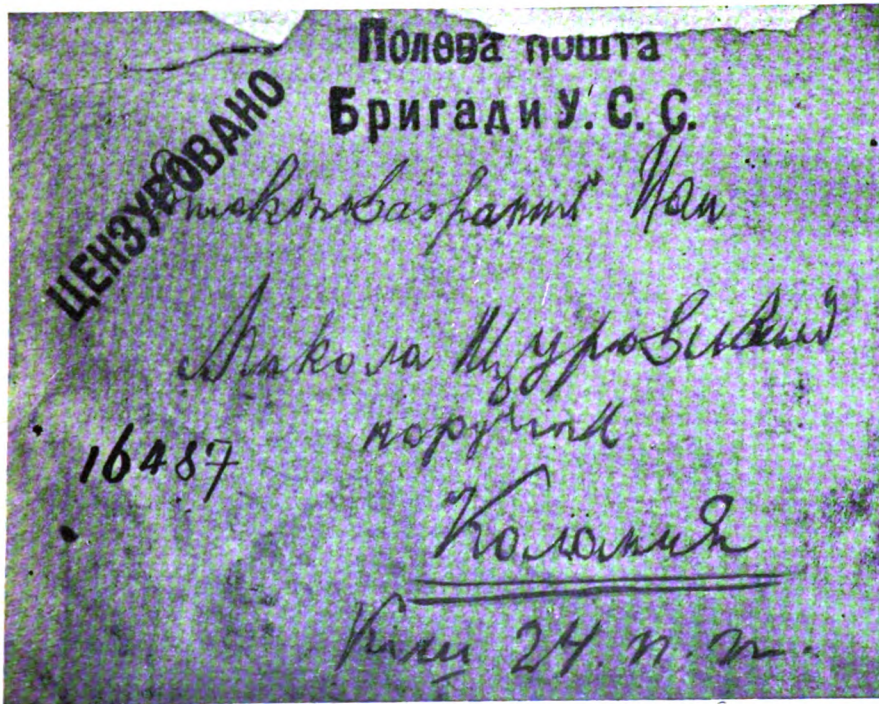
Вже до тижня польова пошта фунгувала, бо і всі три П. П. П. обсаджено фаховими силами. (Імена начальників П. П. П. мені вже невідомі).

Польовій пошті приділено також ще декілька поштових підурядовців і слуг, головно тих, що приїхали з Відня. (Були це Світлик, Мамут і ін.). Люди ці витревали до кінця мимо свого старшого віку. Перетерпівши багато невогод та хоріб на Великій Україні, вернули до своїх родин у Відні через Румунію і Польщу щойно по розпаді армії в квітні 1920 р.

Ось так в короткім часі наладжено на той час добре поштове получення фронтних частин та Н.К.У.Г.А. між собою з одного боку, а з другого доволі регулярне поштове получення фронтних частин з запіллям.

Зпочатку посередничала польова пошта пересилку звичайних і поручених як урядових, так і цивільних поштових листових посилок (листівки, листи, друки, часописи та вірці товарів — себто — малі пакунки до ваги 1/2 кг.) та згодом задумувано розширити функції польової пошти на припинання грошевих листів та пакунків. Нажаль події на фронті в половині травня 1919 р. перешкодили в виконанню цього наміру.

Польова пошта працювала рука в руку з ново зорганізованою Дирекцією пошт і телеграфів в Станиславові, котра зібравши свідомих та фахових людей (директор Сіак, старший комісар Добрянський, контрольор Секретар, ст. контрольор Целлер, ст. поштмай-

Коверта листа з печатками польової пошти і цензури (зі збірок Музею Н.Т.Ш. у Львові)

стері Шатинський, Ченівський, ст. фільозофії Мидляк та ст. поштмайстер з Отинії — імя не памятаю) давала повну поруку провадження поштової адміністрації совісно та фахово.

Заходом начальника Г.П.П. та управителя польових пошт Смішка видано рівнож поштові друки на українській мові (до тепер уживано друків німецько-польських — ще австрійського видання) потрібні для польової пошти. Іменно:

1. „Книжку поданих поручених (записаних) поштових посилок“ з укр. посвідкою на дачі.
2. „Спис“ для поштових передач (прим. скількість мішків з листами, пакунків, тощо).
3. „Листівку“, себто спис поштових посилок вложений до одного мішка, або листового пакунка.

Нажаль польська офензива в травні 1919 р. припинила розвій польової пошти У.Г.А. Начальна Команда та фронт стали уступати на схід, пошту треба було перевозити до фронтових частин виключно підводами або верхом, тому про правильний обмін пошти між Г.П.П. а П.П.П. і дальше між польовою поштою а цивільною не можна було думати.

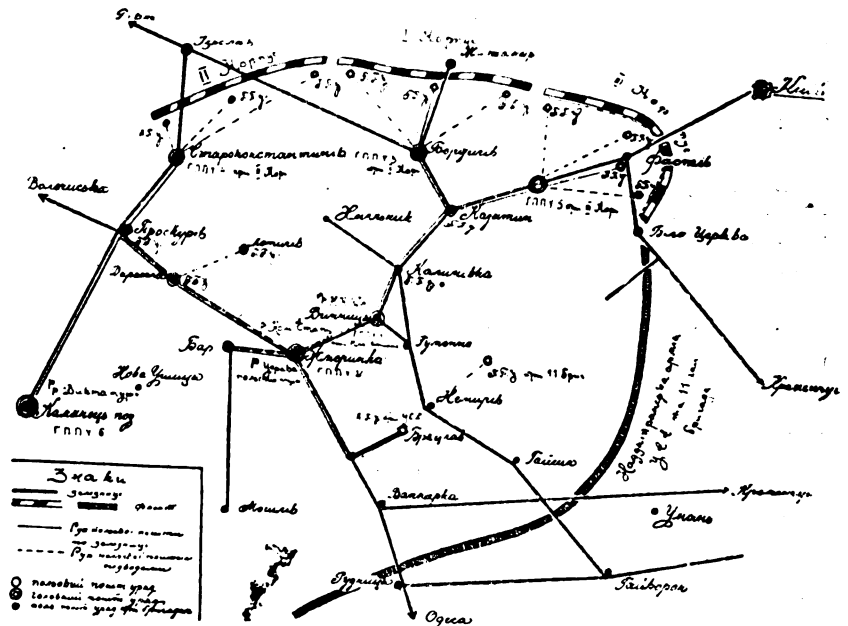
Правда, поштове полування між частинами а Н. К. У. Г. А. удержувано аж до кінця галицького періоду, але лише для потреби. Польова пошта змінилася, сказатиб, в курієрську службу.

II. На Великій Україні.

Саме в половині липня 1919 р. уся Укр. Гал. Армія переходить на Велику Україну, а з нею чимало інтелігенції, урядовців поштовиків та залізничників.

Г. П. П. П. аж до переходу за Збруч постійно находився при Н. К. У. Г. А. та виконував сям так свої обовязки, по переході за Збруч опинився при Команді Етапу У. Г. А., що залишилась з Диктатурою в Камянці Поділ., та не виказував найменшої позитивної праці.

СХЕМА Ч. 2.

Польові пошти У.Г.А на Великій Україні

Правда і частини У. Г. А. не виказують в цім часі майже ніякої активності, перебуваючи в призначенім районі на відпочинку, але згодом вступають в бойову полосу, на достріл большевицьких куль.

Зрозуміло, що брак поштового полування давався доволі відчувати. Адміністраційний апарат У. Н. Р. треба було щойно налаштовувати, тому не можна було рахувати на співпрацю цивільної пошти при операціях У. Г. А. Треба було подумати про зорганізування польової пошти при У. Г. А., котра могла-б працювати незалежно від всіх обставин, та евентуальних неуспіхів, які стрінулиб уряд У. Н. Р. при будованню цивільного адміністраційного апарату на Великій Україні.

Беручи під увагу, що до Камянця Под. зіхалось майже 50 поштовиків Галичан, та рахуючись з вище зясованими обставинами, беруться ст поштовий комісар С. Добрянський та пошт. контр. М. Секретар за вироблення плану реорганізації польової пошти в ширшому масштабі. План передано на розгляд Н.К.У.Г.А. Маючи цей план, Н.К.У.Г.А. зачала його в половині серпня 1919 р. поволі реалізувати, покликуючи безчинно сидячий Г.П.П. з Камянця Под. до Винниці, осідку Н.К.У.Г.А.

До Винниці їде рівнож М. Секретар, щоб висказати в справі устрою польової пошти свій погляд, на що Нач. Ком. виносить остаточне рішення покликати до життя польову пошту в ширшому масштабі.

План устрою польової пошти був в головних зарисах такий:

Н.К.У.Г.А. мав мати запевнене стале поштове полування зі всіми частинами на фронті (корпусами та бригадами) та Командою Етапу в запллю.

ВСЕСВІТНИЙ ПО
ПОШТОВА

На цьому боці пишеться тільки адреси.

Київск. п.-т. окр.

Поштова картка, видана за Української Центральної Ради з поштовими значками (зі збірок Музею Н.Т.Ш. у Львові).

Пришла пошта! — Підстаршини і стрільці У.С.С. переглядають пошту 20.ІІ. 1916 р.

Переводячи в життя цей план, дано наказ про відкриття Головного польового поштового уряду при Н. К. У. Г. А. та Команді Етапу, а польових поштових урядів при командах корпусів та бригад.

В разі потреби передбачувано можливість відчинити ще п. п. уряди¹⁾ при різних частинах в запілля, або на залізничних узлах для улегчення перевози пошт.

Управителем польових пошт призначила Н. Команда ст. поштов. комісара С. Добрянського, а що згаданий лежав тяжко хорий, доручено ведення агенд у правих пошт контролєрові М. Секретареві. До помочи прибрано пошт. оф. Осипа Деннса.

Зносини управи польової пошти з п. п. урядами були по причині приділення управи до Команди Етапу (VI відділ К. Е.; зпочатку була управа приділена Н. К. У. Г. А.) — троха утяжливі; бо Команда Етапу не мала прямих зносин з командами частин на фронті. Тому треба було відноситись до частин на фронті (п.п.у.) будь через Н.К.У.Г.А., або треба було видавати відповідні обіжники та посилати п. п. у. прямо

Передбачування (в організаційнім плані), що на налагодження цивільних поштових установ на звільнених землях Придніпрянської України не можна буде числити — не були безпідставні, тому треба було негайно приступити до організації і польових поштових урядів в запілля, в першу чергу при Диктатурі в Кам'янці Поділ.

В слід за відчиненням Г.П.П.У. при Диктатурі в Кам'янці, відчинено рівнож п. п. уряди в Проскурові (дворець), в Деражні, Летичеві, Козятині (дворець), а по перенесенню Ком. Етапу зі Жмеринки до Бару — в Барі.

(Г.П.П.У., що був приділений Ком. Етапу, зістав в Жмеринці, займаючись перевозкою пошти зі Жмеринки до Проскурова та до Козятини).

П. П. Уряди в Проскурові, Жмеринці та Козятині були урядами роз'їздними відки виходили поштові отримання (Гляди схему 2).

При У.Г.А. було взагалі відчинено 27 польових поштових урядів.

¹⁾ Надалі буду Головний польовий поштовий уряд свначувати Г.П.П.У., а польовий поштовий уряд — П.П.У.

Ось так — в короткім часі вибудувано при У.Г.А. на Великій Україні доволі добру поштову сіть, удержуючи щонайменше денно між пол. пошт. урядами поштові отримання.

Завдання це можна було як слід виконати — завдяки тому, що як передше було сказано — виїхало з Галичини чимало поштовиків фаховців на Велику Україну.

Правда, декотрі з них позанимали були вже посади в Міністерстві П. і Т.У.Н.Р., але за обопільною згодою Міністерство пошт дало часті Галичан поштовиків до диспозиції польової пошти У.Г.А.

Як вже було сказано, польова пошта на Вел. Україні принімала, перевозила, та евентуально доручувала — головно лише урядову кореспонденцію — удержуючи правильне поштові отримання між Диктатурою та Ком. Етапу і Н.К.У.Г.А. та фронтними і нефронтними частинами У.Г.А.

Приватної кореспонденції посередничала польова пошта мало, бо приватна

кореспонденція обмежувалася лише на переписку стрільців та старшин між собою. З ріднею, що лишилась в Галичині, не можна було переписуватись. Брак відомостей від своїх зза Збруча, та суперечні відомости по часописях не гаразд впливали на настрої армії. Треба було за всяку ціну налагодити зносини з краєм, з рідними, що лишились у хаті.

Це осягнуто — правда лише частинно — через Штаб Головного Отамана. Уряд У. Н. Р., навязавши з Поляками, зносини, мав змогу посередничити — він же вислав часто своїх кур'єрів в Польщу — переписку кореспонденції від наших старшин та стрільців до своєї рідні в Галичині і на відворот.

В тій цілі були видані спеціальні подвійні листівки, і на них лише могла відбуватись переписка (перша листівка на письмо до Галичини, а друга на відповідь.)

Зі зрозумілих причин переписка ця підлягала цензурі, а подавання місця постою та приділення було заборонене. (Цензура та означування другої листівки

Старшини У.С.С. переглядають пошту. Рік 1916. На світліні бачимо Вітовського, Дідушка, Галечко і ін.

— на відповідь — шифрами, після яких пізнавалось частину приділення відсилаючого — та польову пошту — проєкт пор. Ковальського, начальника розвідного відділу Н. Команди).

Були відомості, що листівки ці в Галичині доходили на своє призначення, та навіть дехто діставав відповідь.

З відходом У. Г. А. на полудневий схід в район Одеси—Миколаєва (в зв'язку з заключеною умовою з Добрармією) стала активність польової пошти упадати; а припинилась цілком, коли армія не маючи іншого виходу (по розбиттю Добрармії большевиками) оголосилась большевицькою (в Рибниці над Дністром). В квітні 1920 р.¹⁾ перестала Ч. У. Г. А.²⁾ взагалі існувати, а з нею перестала існувати й так вже два місяці неактивна польова пошта.

Якуж працю виконала польова пошта за час свого існування?

Годі собі представити докладний образ скількості матеріалу перепрацьованого персоналом польової пошти, бо статистики не ведено. Однак на підставі розговорів з начальниками того чи іншого п. п. у. можна приблизно підрахувати скількість переправленої кореспонденції.

В галицькій періоді, після слів начальника Г. П. П. П. Смішка, переправлявано денно приблизно 8—10.000 різної кореспонденції як урядової так і цивільної з запілля на фронт і на відворот — (найбільше листівок). Маючи на увазі, що У. Г. А. чи-

¹⁾ По розоруженню Ч. У. Г. частин большевиками.

²⁾ Ч. У. Г. А. - Червона У. Г. Армія.

слила більш 100.000 люда, ця скількість кореспонденції була відповідна.

Рахуючи, що польова пошта існувала в Галичині повні чотири місяці, можна з певністю твердити, що за цей час переправлено 1,000.000—1,200.000 штук поштових листових посилок (листів, листівок, друків, газет та зразків товарів — себто малих пакунків до ваги $\frac{1}{2}$ кг).

На Великій Україні, правда, урядової кореспонденції (бо головню цю переправлявано) багато не було, за це в більшій скількості йшло на фронт та до частин в запілля часописів (Український Стрілець) та всякої літератури.

Можна тому сміло числити, що за шість місяців, себто за час свого існування на Вел. Україні, польова пошта переправила приблизно 5 мільонів штук всякої кореспонденції.

* * *

Воююча армія без пошти немислима. Тому польова пошта У. Г. А. виповнила вповні своє завдання, а поштовики, — що служили при польовій пошті, не в меншій мірі причинилися до будовання рідної Батьківщини. Заслуга поштовиків тим більша, що між ними були старики, котрі добровільно взяли на себе доволі тяжкі обов'язки, та добровільно зносили всі невігоди військового походу.

Богато надійних, молодих людей — поштовиків, та старих батьків дітей, положило голови (захорівши головню тифом), а тепер лежать в розсіяних гробах на широких полях Великої України, не перейшовши далекої дороги, що веде „через Київ до Львова“.

Баллада

Над Стрипу сонце западає,
Шумить стара Стрипа...
В низу, отам у тій прірві
У хвилях хтось хлипа...

Говорять, що в бурю, як світ запалився,
Орли туди гнали...
Та кажуть, що в вечір отут гайдамаки
Вороних купали.

Ще кажуть, що тут, над ту прірву
У вечір шовковий
Прийшов гайдамака, козак чорнобровий
І рани мив з крові...

Мив рани — а в Стрипі русалка
У прірві гуляла
І глянула в очі, і скочило серце,
І вже покохала...

От так то! До ранку козак і русалка
Сиділи близенько...
А в ранці, як сурми в поход затрубіли,
Пішов козаченько...

Над Стрипу сонце западає,
Шумить стара Стрипа...
В низу від тої години
Русалонька хлипа...

Лицарські сні

Написав Юра Шкрумеляк

Коли хорунжий Лесь Недобитий причвалував на спіненім Вороні до команди бригади, вспів тільки передати командантові запечатане письмо й упав безсильний на тверду причу під стіною. Голодний Ворон гриз одвірок сільської хати, в якій примістився штаб бригади, й іржав здивовано, що його воїн не дає йому цукру й оброку, як звичайно по такій важкій дорозі.

Отаман роздер коверту й одним поглядом прочитав важне донесення й приказ команди корпусу. Вибіг чимскорше через сніи до другої світлиці й певним голосом роздав потрібні накази. За хвилину вернувся й глянувши на втомленого хорунжого, приступив до нього й подав йому руку.

— Гарний шмат дороги пробігли ви нині своїм Вороном! Цеж буде 20 кілометрів, а приказ написаний тому заледви три чверти години! Та я й не дивуюся, знаючи...

Отаман нагло урвав на слові, бо обличчя хорунжого видалося йому незвичайно дивним, а рука гонця лежала безвладно в отамановій долоні. Очі хорунжого справді були відчинені, але були под бні до очий мерця або сплячого. Зрештою хорунжий сидів на причі й не встав на позір, коли до нього заговорив отаман, а це було найкращим доказом, що хлопець утратив притомність.

Отаман обернувся й схвильований вибіг з хати. За хвилину прибіг з бригадним санітарем. Та вбігаючи в сніи, він остовпів з дива, а далі відскочив на бік і трунув за собою здивованого лікаря.

Хорунжий Лесь вилетів у тій секунді, мов не при собі, з хати, одним скоком опинився на Вороні, добув шаблю і стрілою майнув з подвіря, гостинцем на захід, в напрямі ворога.

Отаман залярмував штаб і вспів тільки крикнути чотири слова:

— Перейміть його! Збожеволів сердега!

Поручник Оленюк і сотник Варусяк посідали на коні, що гризли обрік біля воріт, і пустилися на вздогін за Недобитим.

Гнали добрих два кілометри, аж опинилися в рідкім

гайку біля сусіднього села. Десь з лівого боку, недалеко, почули якісь боеві оклики і брязкіт шабель. Скочили туди. За хвилину опинилися на невеличкій поляні, а від того, що побачили, піт виступив їм на чоло.

Хорунжий Лесь, спливаючи вже кровю, відбивався останками сил від двох ворожих кіннотчиків. Третій лежав уже мертвий на траві, а біля нього лежала зімліла дівчина, звернувшись на правий бік і судорожно стискаючи руками свої коліна.

Поручник і сотник опинилися коло хорунжого й за кілька хвилин вирішили той незвичайний і нерівний бій. Другий ворожий воїн упав без життя на першого, а третього полонили.

Хорунжий зіскочив з Ворона й припав до зімлілої. Тільки діткнувся її чола, як вона відчинила очі.

— Лесю! Ти прибув — ти прибіг мені на поміч. Ти мій...

І зімліла вдруге. Хорунжий взяв її на коня й за чверть години були всі разом з полоненим у штабі бригади.

За пів години дівчина прийшла настільки до себе, що з трудом стала розповідати.

— Я вибралася через ворожий фронт до вас і до свого судженого. Я маю для вас важні вісти. Лісовими стежками добилася я аж до сусіднього села, та не знаючи, що там уже наші, ішла далі лісами. Раптом, коли я перебігала широку лісову дорогу, наткнулася на ворожу стежу, що забрала аж сюди. Пустилася втікати, та вони мене дігнали й почали нападувати. Тоді я в крайній розпуці крикнула несвоїм голосом: «Лесю! Лесіку, ратуй мене!» А оцей...

— Оцей тебе нападуював, Маріє? — спитав похопно хорунжий і вхопив за револьвер.

— Ні-ні! Оцей сказав до своїх товаришів: — «Пустім її, я чую нещастя!» Такий страшний був мій клич ратунку. А за хвилину ти надіхав — і я зімліла...

По тих словах, з дівочих віч полилися сльози полекші. Отаман, сотник і поручник стояли мов зачаровані, булич вони свідками чуда.

„Гусаківський мішок“

Подав чет. Мирон Баленко

Гусаківській групі довелося кілька разів гостювати у фортах Яксманичі-Селиська і сильно загрожувати лінії Львів-Перемишль та Перемишль-Хирів. Правда, був це „мішок“, в який міг нас противник легко завязати, але нам це не шкодило і ми раз враз господарювали на торі, або між Медикою та Перемишлем, або між Ніжанковичами і Перемишлем. Коли Перемишль упав, зібралось в Яксманичах 13 кіннотчиків. Командантом цієї „сили“, що тримала фронт між Перемишлем а Мостиськами і Перемишлем а Ніжанковичами, був якийсь сотник Наддніпрянець з гайдамацького загону (назвиська не памятаю). Ця тринацятка непокоїла вічно Перемишль своїми наскоками і один такий налет на Сілець приніс нам 80 волів і один скоростріл. Воли віддали ми під команду п Даниловича, що пізніше був призначений комісарем на Мостишину, а самі з трьома скорострілами одним автом (також з Перемишля) повним муки і амуніції тримали фронт. На наше нещастя вліз нам противник під сам ніс, бо на стару австр. летунську площу і вічно підлазив під наші вікна в Яксманичах, поки нам то не надоїло і поки ми противника добре не перетріпали. Було це 18 листопада в п'ятницю. В наших околицях крутилося маса „капелюшників“, (неумундуровані поборові), котрі стріляли на „гура“, але не були зорганізовані і трудно було їх якось адисциплінувати. В суботу оголосили ми по селах, що будемо виплачувати платню, бо всі казали, що не будуть служити, поки їм не дадуть „ленунгу“, як за Австрії. Збірку оголосили ми на неділю рано год. 8. Була це тільки притичина, щоби повести з ними наступ на Перемишль. Наступ був би вдався, бо люди мали охоту взяти таке місто як Перемишль. Але і ворог не міг нас стравити під своїм боком. Тому зі суботи на неділю вислав на нас сотню піхоти і пів скадрони кінноти, щоби нас викурити з фортів, в котрих ми фактично не сиділи, бо сиділи в Яксманичах. Заходили вони нічю з кількох боків до нас. А все-хтось їх наполохав. То наші скоростріли, то „капелюшники“, що пасли коні на збочах фортів і аж щойно над раном вдерся противник до Селиськ і спалив половину села. Хто показався тільки на вулицю, цього без упімнення стріляли. Вбили навіть одного німого Мартишку Олексу і 4 стрільців в однострою*). Був це перший крок ворога в цих околицях, який немало причинився відтак до сформування одного з найсильніших курнів в місті Гусакові в крукеницькій групі.

Тимчасом ми спали в Яксманичах, нічого не знаючи. По Селиськах прийшла зараз черга на Яксманичі. Тільки що тут їм так легко не пішло і стрінулися з опором. Окружили нашу хату, але що ми вже встигли повставати, то і зачалися перепалки з ворогом, що позасідав поза стодолами і стріляв по деревляних стінах хати, так що годі було в хаті удержатися. Перший вискочив на двір сотник, але його звязали і повели. За сотником вискочив бл. п. Бей Олександр,

*) Сорока Іван, Сеник Макар, Стисло Іван. Вбито також і одну дівчину Щирбу Евфровину.

дер, десятник кінниці У.С.С. родом з Перемишля і Фільц, ученик перемиської гімназії, без оружа на по двір'я. Оба згнили від револьверових куль в голову. Така сама доля булаби чекала і Осипа Сасовича, котрий, втікаючи через вікно, дістав кулю в руку, однак цей попав в руки поручника, який не дав його застрілити. Лишилося в хаті 3-ох людей: вістун австр. кін. Данилко Іван, Адольф Мартінік (Чех, дуже відважний підстаршина) і я. Ці три вояки постановили дорого продати своє життя. Вони відстрілювалися з хати дальше, а коли противник побачив, що не зможе їх викурити з хати, підпалив стодолу, бо хата була під бляхою. Дівчата Гапчуківні поховалися попід ліжка. Три очайдухи забарикадувалися в хаті і відстрілювалися дальше. А „капелюшники“ дивилися на цю войну доти, доки не зачали їх припикати вогнем. Тоді якби на дакий знак зачали ізза кожного вугла хати і плота стріляти, куди попало, бо думали, що хочуть їм спалити село так, як і Селиська. Ворог мусів утікати зі села Яксманич до Селиськ. При тім був вбитий один ворожий стрілець і поручник ранений в черево. Їх ворог забрав зі собою до Селиськ.

Селиська лежать на горі, а Яксманичі на долі і трудно було противника звідтам вигнати. Однак жаль нам було скорострілів, що попали в руки ворога. Авто з мукою і амуніцією лишилося в сусідній стодолі і його вороги не мали часу забрати. Так само скрився десь і шофер Обух. Але від чого „капелюшники?“ Вони знали кожну діру в своєму селі. Зібралось їх щось з 80 і під проводом Данилка пішли на форт „Селиська“ в обхід. З Яксманич маркувало щось з 20 людей під проводом Мартініка наступ на Селиська, а тих 80 людей підсунулося добре, одна сальва з крила по ворожій кавалерії і противник показав п'яти, залишаючи кілька возів зі скорострілами і віз з убитим поручником, що при сальві дістав кулю в бороду і згинув. Поручника поховали, так само і рядовиків. Убитих Бея і Фільца перенесли ми до Читальні в Яксманичах, звідки їх забрали родичі до Перемишля, де їх там поховали. Ми забрали своє майно на авто, зробили мобілізацію 10 людей, посідали на коні та поїхали до Гусакова. Була знов нещаслива 13-ка. Ми зробили командантом Данилка і він нас добре витовк в Гусакові на ринку, де зробив собі „райт-шулю“. До Гусакова було ближче з Медики і звідси зачав противник заходити до нас у гості. Пострілялися ми кілька разів і знов прийшлося відступати 7 км взад до села Болянович. В Гусакові бували ми щодня до вечора, а на ніч їхали до Болянович. Не були ми і тут безпечні і рішили залізти за болота і ліси, тому й заїхали до села Баранчич. Звідси не думали ми дальше відступати. Тут нас і застали Придніпрянці, про котрих згадує А. Чайківський в „Чорних рядках“.

В Гусакові тоді не було ніякого жіночого курнія, про який згадує шановний автор. З Придніпрянцями поїхали ми як авангард одні на Мостиська, а другі на Гусаків і Медико, а треті на форти під Перемишль. Мостиська група здобула польське село Кресовичі, За-

косцвале і Мостиська. Були вже під самою стацією (віддалена від міста около 300 м.), але панцирки відігнали нас і ми опинилися в Буховичах аж до загального відвороту. Тоді зачав наладнуватися фронт. Друга група Придніпрянців залізла в форти, а відтак відступила, бо противник з Бакончиць порозбивав тяжкими гранатами село Яксманичі, а Придніпрявці не хотіли сидіти в фортах. Внедовзі вони збунтувались і з полковником Кравчуком подались на Самбір. Пішло з ними також кількох старшин. Залишилися брати Ваховичі, молодший поручник гвардійського рос. полку, а старший кавалер 4-ох георгієвських хрестів, прапорщик кінноти, сотник Чорний і сотник Жук.

З відходом придніпрянських частин зорганізували ми в Гусакові курінь до 1800 багнетів, накоїли ворогові багато шкоди між Медикою а Мостиськами, а відтак вибралися знову у форти.

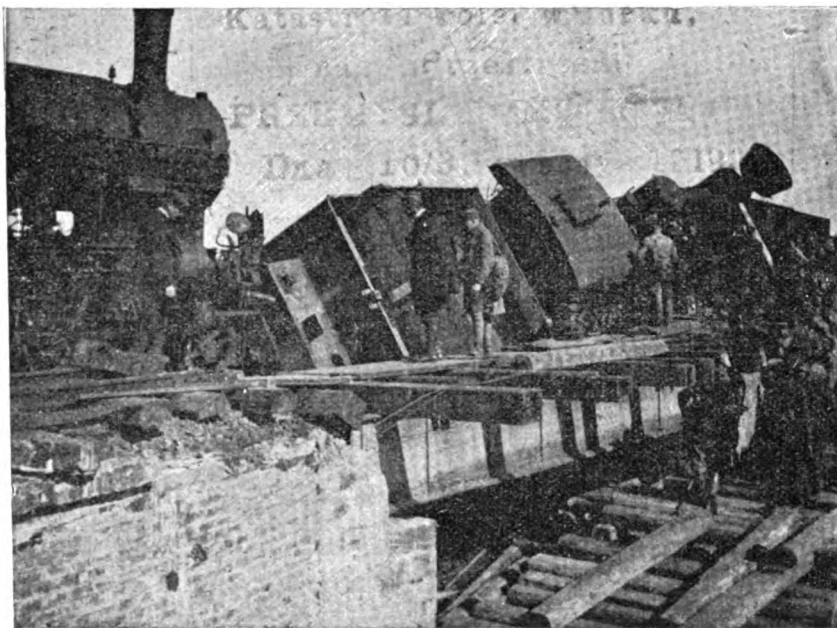
Попід сам наш ніс переїздили потяги до Львова, що дуже нам псувало настрої. Мали ми вже і батарею (з 2-ох гармат) чет. Колтунюка, але годі було уполювати щонебудь на торі, бо потяги їздили по більшій часті нічу і потихенько. Вкінці це сування по торі навкучило нам. Вистаралися ми кілька бляшанок екразиту і старими австр. окопами пішли: пор. Вахович (він був і командантом куріня), сотник Чорний, один хорунжий і 20 стрільців під місток на тор. Цей місток був обсаджений сильною сторожею. Не обійшлося без втрат. Пор. Вахович був тяжко ранений (зломана нога вище коліна) і один стрілець вбитий. Сот. Чорний і хорунжий докінчили діло і місток псували.

Противник зачав направляти своїми піонерами страсти, але що батарея обстрілювала їх, то спровадив наших полонених стрільців, як це видно на світліні. Якось сьак так попідкладали порогами (швеллями) залізничні рейки і за кілька день остентаційно в день переїхав поїзд до Львова. Ми заклали здорово, але другий раз годі вже було іти, бо їх там було з яких 3 сотні. Зате наша батарея в ряди годи стріляла в сторону попсутого моста. І так вночі з 9 на 10 стріляв чет. Колтунюк також в сторону містка і одним гранатом зачепив швелі і зрушив місток. Якраз надїхав поїзд зложений з двох льокомотив одна з переду, друга з заду, а в середині 6 вагонів з кавалерією. Перша машина вивернулася, а друга змолала в розгоні всі 6 вагонів. Доправили ще наші шрапнелі.

По тій події наші години на фортах були почилені. Противник зібрав 2 полки і окружив форти. Прийшлося перебивати. Підчас пробою згинуло 18

людей, а вже в польським полоні згинув командант куріня пор. Шкреметко, котрого вбито в Перемишлі коло вагонів на стації.

Курінь перейшов до Гусакова, де залишився до загального відвороту. Командантом якийсь час був пор. М. Підгірний, а відтак сот. Чорний (передтим командант міліції під фронтом в с. Новосілках). Село Новосілки буде також записане в історії визвольної боротьби золотими буквами. Противник старався конче вигнати наш курінь з Гусакова. На сам Новий Рік 1.І. 1919 виправився один ворожий курінь під проводом полк. Жмігородского на Гусаків. По дорозі зачепили його Новосельчане. Була це міліція зорганізована сот. Чорним, що складалася зі стариків від 40 до 60 і більше літ та з дівчат. Вони мали окопи і робили службу в окопах, як діусі так і дівчата. З таким то військом програв полк. Жм. баталію і там під тим селом наложив головою. Поховали ми його в Крукеничах з великими почеснями. Помогло тоді ще Новосельчанам пів сотні з Гусакова під пров. чет. Викоцького і хор. Топільницького, але головну лазню зробили противникові таки Новосельчане. Коли дівчата і старики побачили підмогу і один скоростріл в селі з одним десятником, кинулися на противника на багнети, здобули 4 скоростріли, вбили полковника і багато рядовиків та взяли полонених. Противник боронився по геройськи, але оточений майже з чотирох боків півсотнею і розкшеними дядьками і жінками мусів скапітулювати. Так то

Залізнична катастрофа польського ешелону на мості в Гурку дня 10.ІІІ 1919 р.

зачали Новосельчане Новий Рік 1919.

Заслуга в тім була сот. Чорного, що зорганізував цю міліцію. Сам сот. Чорний, це був старшина дуже відважний, добрий вояк, але щож, коли нездисциплінований, не хотів слухати команди групи і держався вперто свого загумінку, так що змінити його якоюсь іншою частиною, або дістати від нього помічі на інший відтинок, було неможливо. Він знав тільки свою гору „Фрунтівку“ коло Новосілок і поза нею не бачив нічого. Робив часто на власну руку ризиковні випадки (що не все йому удавалися) без відома групи, що нераз вносило несупокій на фронті. За ті гостини в заїлля ворога наложив ворог за його голову велику нагороду і навіть пояснювали, по чім можна його пізнати: „na ośle jeździ“ (на кіргізькому коні). Однак його голова вдержалася аж до розбиття цілої групи. Його курінь взяли в полон, а він опинився при загальному відвороті в Румунії, а відтак переїхав до Чехії. Коли большевики оголосили амнестію, поїхав і Чорний через Румунію на Україну, але там большевики його розстріляли.

Причинки до монографії отамана Волоха

Написав полк. Армії У.Н.Р. Дубовий

Мені хотілось торкнутись трохи статі полк. Середи „Отаман Волох“. Пишу це, аби уникнути помилок для наших істориків. Хочу внести свої деякі замітки. Коли в Кременчузі отаман Волох заарештував полк. Болбочана, то зразу ліг в ліжку хорий на тиф, а тому ніяких справ щодо керування корпусом не міг провадити. В цей час не большевики примусили Запорозжів відступити, а головним чином банди Григорієва, які перерізали шлях позаду Запорозжів. Тоді от. Загородський, який заступав от. Волоха, наказав мазепинському полкові прочистити дорогу для корпусу. Це був славетний рейд Мазепинців, які розбили банди Григорієва та прочистили шлях до Цвіткова та дали можливість частинам корпусу відійти аж до Росохватки. Мазепинці стали в резерві в місті Вапнярка. Але ця резерва була один день, бо вже 18.ІІ. Мазепинців зажадав штаб корпусу, аби за-

тримати наступаючих большевиків, а коли можливо го і відкинути їх. В ночі полк, яким керував я, прибув на ст. Росохватка. Корпусом керував уже от. Данченко, а не Волох. От. Данченко отримав наказ вирушити на ст. Росохватка, змінити Богданівців та Слобжан і ранком перейти в наступ. Ранком 19.ІІ. Мазепинці заняли позиції на ст. Росохватка та очікували свого броневика „Мазепинець“, який мав надійти з Вапнярки. З цього часу починається славетний наступ Мазепинців в напрямі на Цвітково. Таким чином не большевики наскочили на Мазепинців, а Мазепинцям було доручено припинити наступ большевиків, для чого їх взяли з резерви. 20.ІІ. Мазепинці розпочали наступ на Звенигородку, яку і захопили після славного бою 20.ІІ., а 21 вирушили на Школу. Хто не чув про бій за захоплення Школи? Школа була взята в ніч з 21 на 22.ІІ. В багнетній атаці на двірці був ранений мій помічник б. п. Лесь Отаманів. Особливо відзначився полк. Романовський. Взято багато ешелонів, полонених та різного майна. 23.ІІ. полк продовжував гнати большевиків до Сітаєвки, яку й заняв з бовм.

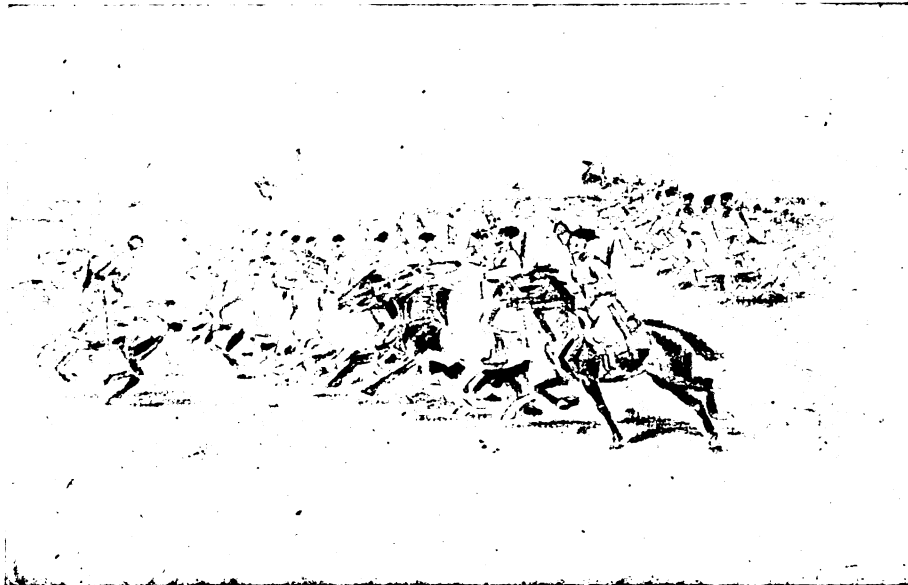
Цей час з 18 по 24 Мазепинці без відпочинку були в боях, тому я звернувся до штабу корпусу, аби полк змінила інша частина. Надіслано Петлюрівський полк, який до складу корпусу не належав, а Мазепинці відійшли на ст. Христинівка. Петлюрівський полк великого складу, зі скорострілами та гарматами, не міг

дати опору большевикам і почав відступати. Оттоді Наливайківцям був даний наказ обеззброїти цей полк, що і зробив цей полк на ст. Христинівка. Майно полку, старшин та козаків розділено по полкам корпусу і так з Петлюрівським полком було закінчено.

Щодо Волоха, то знов таки керував корпусом от. Данченко. Після роззброєння Петлюрівського полку вирішено зайняти позицію с. Кубліг — М. Мочулки, поривши шанці та перейшовши на позиційну оборо-

ну. Але большевики, довідавшись про це, наступ припинили. Тоді Мазепинцям разом з полком Чорних Запорозжів наказано перейти в наступ у напрямку на Умань та захопити м. Умань. Мазепинці ранком 16.ІІІ. вирушили з М. Мочулин — Залуза і вибивши обходом з тилу большевиків з Теплика захопили його. З Теплика вирушив на Умань один полк Чорних Запорозжів, який і захопив Умань.

В цей час повернувся до корпусу от. Волох, який вирішив перейти на радянську платформу, а для цього візав командантів полків. Націй нараді було запропоновано командантам підписати відомий універсал. Всі команданти мусіли цей універсал підписати, але повертаючись до Тростянець з от. Осмолівським вирішили ранком вирушити на Балту, тим самим порвавши з корпусом. Не встигши прийти універсал підписаний командантами, як дивізія в складі Мазепинців, Наливайківців, Богунівців вирушила в напрямку на Балту. Одні Республіканці залишились і були захоплені в більшості большевиками, тому до останнього часу не міг цей полк остаточно вирівнятися. Прямуючи на Балту Запорозжівці розбили повстанців Дячишина, заняли Балту, а з Балти перейшли в околиці Тирасполя, де і заняли позиції на горбках перед селом Розаліївка. В цей час командантом корпусу призначено мене, хоть от. Волох повернувся до корпусу. З жалем залишивши рідних Мазепинців вирушив я до штабу корпусу, який перебував в ешелонах коло Тирасполя. Це було 13 квітня 1919 р. Коли Волох довідався про те, що я приїхав обняти команду, він ранком другого дня вирушив до Гайдамаків на позиції коло Розаліївки, але Гайдамаки свистом проводили його, не бажаючи слухати те, що він радив, теж саме зробили Мазепинці, коли він надіхаві до них. Дізнавшись про це, я заборонив давати авто Волоху. Тоді Волох пішки з декількома Гайдамаками вирушив на Тираспіль.

Л. Перфецький

В атаку! (рис. олівцем)

Мазепа. Образ Гораса Верне (H. Vernet 1789—1863) на мотив поеми Байрона, який знаходиться в палаті депутатів в Парижі.

Деякі українські пам'ятки в Парижі і під Парижем

По дав: М. О. (Граф Михайло Тишкевич)

Мало хто знає, часто проходячи в Парижі коло костела Сан Жермен де Пре на лівому березі Сени, що в ньому є бронзовий барельєф представляючий битву під Берестечком. Він знаходиться на ліво від входу на гробниці польського короля Яна-Казимира, котрий після абдикації помер як С. Жерменський абат і котрому виставили пишній мурований мавзолей. Королівське тіло перевезли до Кракова. Монарх цей, хоч мусів виступити як противник козаччини, не був їй ворогом. Не забував, що козакам завдячував корону, коли підчас елекції підступили були під Варшаву і категорично заявили за ним проти побажань шляхти, яка його ненавиділа і скоро покинула переходячи на бік Шведів і хоч перелякана шведським тиранством, повернула до нього, однак ніколи не довіряла йому. Знаємо, що проєкт Галяцької угоди, який давав козакам рівні права зі шляхтою, а Україні державне значіння, був передусім ділом короля і його розумної дружини Марії Людвіки де Невер. „Угода“ ця, хоч затверджена королем і сенаторами торжественно в Варшаві, не була дотримана соймом, а її ініціатор з козацького боку гетьман Іван Виговський, відомий польонофіл, був постріляний без суду польським регіментарем Маховським.

В палаті депутатів з того самого лівого боку Сени, що і церков С. Жермен, знаходиться велика картина знаменитого баталіста Гораса Верне: „Мазепа“, представляюча приязаного до коня Мазепу серед степу. Лице молодого Мазепи взяте з портрету популярного 1846. р. князя орлеанського, наслідника французької корони, котрий саме тоді згинув був випадково викинутий кіннями на дорозі до Кепію.

Масу гравюр, географічних карт, цікавих українських типів Лепренса і Норблена знаходимо в бібліотеці національній, Мазаріні і інших. Гобеліни, які представляють сцени з українського життя з картин Лепренса, ми бачили в салоні президента палати депутатів. Повна їх серія під назвою „Jex Russiens“ знаходиться в архієпископському музеї в Екс у Провансії.

Але важніший від тих картин є архів Міністерства Закордонних Справ, де знаходиться дуже цікава кореспонденція французьких міністрів, між ін. маркіза де Верне і самого короля Людвіка XIV. в справі України, яка доказує, що Ancien Régime більше цікавився і більше знав про Україну від новочасних політиків Франції. Частина тих паперів вийшла друком парижського Історично-дипломатичного Товариства 1928. р.

На цвинтарі Монтмартр лежить польсько-український поет Богдан Залеський. Напис на його могилі, хоч писаний по польськи, заслугує на увагу:

„Boże mój, Boże, łzami modłę Ciebie,
Jak umrę, daj mi Ukrainę w niebie!”

На цвинтарі в Монморансі (Montmorancy) лежить другий славний польсько-український емігрант, відомий історик Францішок Духінський. Цей мав вже український напис:

„Наші люде не забудуть,
Поки жити будуть

Душі Твої, слова Твого;
Більш не тра нічого“.

Чи не помилився, нажал, цей, що клав цей напис на гробі щирого нашого патріота! Чи знаємо ми всі заслуги того неструдженого борця за права нашого народу, якому Україна винна співчуття Франції в 1868. р., інтерпеляції Делямара і Анрі Мартена в сенаті та Карно в палаті депутатів?

На парижських цвинтарях лежить також вже доволі наших жертв з політичної еміграції; а на першому місці наш національний вожд С. Петлюра.

Отаманщина

Написав Михайло Середа, підполковник Армії У.Н.Р.

Отман Ангел

У місяці квітні 1919 р. в Київському драматичному театрі йшла песа агітаційного большевицького змісту. Підчас антракту до молодого чоловіка, що стояв при рампі оркестри і уважно прислухався до розмови присутніх, підійшов русявий жидок, агент місцевої че-ка, пильно випучив на нього очі, скинув окуляри, поморгав очима і знову витріщився, натягнув окуляри на ніс і знову вивірився, нарешті сказав:

— Я пізнав вас, товариш Ангел. Ви арештовані...

— Прошу не перешкаджати мені, я слухаю оркестру, — нервово і роздратовано відповів молодий чоловік, злегенька відштовхнувши рукою жидка на крок від себе.

Жидок скинув окуляри і знову натягнув на ніс, аби дізнатися, чия кривда і чия правда, але перед собою вже Ангела не знайшов. Спритний отаман плигнув через рампу і зник в метушні розгуканої оркестри.

Драматичний фінал песи оркестра перебрала на себе. Плигаючи через рампу, отаман з розгону наскочив на контрабаса, який звалив з ніг трамбоніста і корнетиста. Останні, приймаючи маневр контрабаса за сигнал до бою, схопили турецького барабана і почали ним частувати контрабаса і за одним заходом його союзника віолончелиста. Ефектовні рухи оркестри відбувалися під аккомпанімент агента, який зі спритністю заяця кружляв по салі, вигукуючи:

Товариші! Пильуйте Ангела!

Непередбачена розвязка вистави цілком задовольнила аудиторію, яка міркуючи, що краща частина вже відбулася, не чекала кінця вистави і розійшлася по своїм хатам.

Проклинаючи своє життя і отамана Ангела, дорожкою вертав з театру засмучений жидок-агент.

На Хрещатику його наздигнав самохід, з якого висунулася чиясь жилива рука, схопила його за комірець і легенько перенесла в самохід.

— Ви мали до мене справу. Я до ваших послуг, — вічливо прошепотів Ангел на вухо переляканого жидка, стиску очі його за комірець...

Евген Ангел походив з Чернігівщини з родини заможного селянина. Світову війну перебув він в ранзі поручника, і з першими кличами, що були проголошені в Києві на першому Українському Військовому

З'їзді, як свідомий Українець і націоналіст, покинув російську частину, маючи в проєкті сформувані український відділ з людей, для яких Україна мала бути лише незалежною.

То був молодий старшина 26-27 літ, високого росту, з чорнявою головою, грузинським обличчям, чорними булькатими очима, в яких завше палали вогники невичерпаної енергії і рішучої вдачі. Його жилива рухлива постать завше перебувала в напруженні всіх мускулів, потребуючи постійно гострих вражіннь і мінливих рухів. Був зодягнений, як кавказькі Інгуси: у чорну вовняну бурку, гостроверху чорну папаху і кавказькі вовняні чоботи, що знизу були обшиті шкірою.

Невідомо, що він поробляв у літі 1917 р., тільки другого дня як гетьман проголосив федерацію з Росією, він опинився в Чернігові, в мешканню кошового отамана чернігівської кінноти Нагорського, в якому зійшлися обміркувати справу з федерацією сотник сірого полку Палій, отаман Нагорський, його адютант сотник Сидоренко і поручник Ангел. Сотникові Сидоренкові доручено звязатися з канцелярією гетьмана і довідатися, наскільки федерація мала під собою реальний ґрунт. Пояснення давав телефоном старшина для доручень Скоропадського, сучасний самозванчий гетьман без булави і без території Полтавець-Острияниця, який мав хист багато балакати і нічого не відповісти по суті справи. Довго тримав він при телефоні Сидоренка, розважаючи його на тему: „приймаючи під увагу те і те і маючи на меті те і те“... Нарешті, ця балаканина Сидоренкові надокучила і він залишив Полтавця без слухача. Збори вирішили виступити проти гетьмана збройно. Сотник Палій мав стати на чолі Сірої Дивізії, Сидоренко на чолі Чернігівського Кінного Полку, Ангел мав сформувати зі селян „Курінь Смерти“ і провадити з ним партизанські акції в заплілі ворога.

Курінь Смерти Ангел сформував на протязі тижня. Гетьманські кадри, залоги і добровольчі відділи, що були розташовані у Конотопі, Борзнах, Ніжині і Козельцях, зазнали від нього не мало лиха. Курінь Смерти, пригадуючи недавні карні екзекуції над селянами, з дивною насолодою катував гетьманських старшин, яких забірав до неволі.

Червоні війська примусили Українську Армію відійти на Правобережжя, однак Ангел лишився в їх

запілля, розташувались у буйному лісі, між ст. Ічнею та Бахмачем. Він був талановитий конспіратор, і винайти його в цьому лісі людям незнайомим з місцевістю було завданням безнадійним. Далеко від шляхів, за непролазними нетрами, у дикій гушавині сидів він недалеко від Бога, на високому дубі, вицікуючи від своїх людей, що їх посилав у розвідку, відомостей про ворога. Місцеві селяни знали, де шукати отамана, і не відмовляли поодиноким людям, які мали справи до Ангела, показати отамана. Тільки коли наближалися до повстанчого штабу, таким людям кавали:

— Коли ти, добрий чоловіче, мавш злий намір, то до своєї хати з цього ліса не вернешся

Дійсно, лихі люде, що мали ворожі завдання, з лісу не верталися. Одержавши про ворога потрібні відомости, Ангел запрошував свого начальника штабу отамана Голуба, що містився на сусідньому дубі, тримаючи в руках відерне барило зі самогоном, писати наказ про виступ.

— Легко казати вам написати. А куди я подіну оцю посудину? — хвилювався Голуб, підозріло скидаючи оком на козаків, котрі ще з ранку настирливо стежили під дубом за кожним рухом барила.

— Дайте потримати посудину хлопцям, поки ви складете наказ, — радив Ангел.

— Хлопцям? Теж знайшли дурня, — ображався Голуб — гукніть на Дудку, він добре складає накази.

Осаул Дудка вилазив з дупла якогось-то велетенського дерева і складав наказ, який кіннотчики розвозили на околиці лісу селянам. Відповідно до наказу, селяни мусіли такого то дня, о такій то годині прибути на ст. Бахмач з порожніми возами. За півгодини до їх прибуття Курінь Смерти налітав на стачію, ніби самум на каравану в Сагарі, розганяв і нищив большевицьку залого. Селяни, не гаючи часу, переносили майно, що находилося в потягах, на свої вози, а коли наспівали ворожі бронепотяги і червоні карні відділи, ані куріня ані селян вже не було, ніби провалювались у землю.

Залізнична охорона Ічня-Крути-Конотоп-Ніжин-Козельці-Чернігів завше жила під загрозою появи гостинного отамана.

Большевики казали:

— Ну і клімат здесь: без вітовки с... не сядеш...

Потяги вони виправляли під охороною чисельної військової ескорти. Однак вона не була ніколи серйозною перешкодою для Куріня Смерти, коли йому спадало на думку на такій-то ділянці залізниці обривувати потяги. В місяці червні з Чернигова на ст. Ічню простував вантажний поїзд, що був навантажений гарматами, кулеметами і набоями. Поїзд прибув на Ічню в складі одного паротягу; вагони, ніби корова язиком лизнула. Кинулися большевики сюдитуди, немає вагонів і зброї. Пізніше вже вони довідалися про їх долю, коли пізнали свою гармату, яку покинув Ангел підчас відступу на Прагоберезжа.

Коли бойові операції вимагали від Ангела широких інформацій про ворожі сили і пляни ворога, він залишав козаків на Голуба, а сам мандрував до Києва. Добрі знайомі бачили його тоді в театрі, в кінематографі, на вулицях, на Володимирівській і Софійській площах, в каварнях і кафе-шантанах.

Терпіти надалі його героїчну працю десь у себе за спиною, в глибокому запілля, у большевиків не вистарчило сил. Вони сформували численну кінноту, яка оточила район діяльності отамана з твердим на-

Командант чернігівського кінного полку сот. Сидоренко
Рік 1919.

міром здобути його живого або мертвого. Нищпорили вони в лісі тижнів зо два, а за цей час отаман Ангел встиг дістатися у Білоцерківщину, де зустріла його делегація від отамана Зеленого.

Делегація сказала:

— Наш батько, ясновельможний отаман Зелений, вітає вас на своїй рідній землі, ласкаво просячи допомогти йому звільнити від большевиків його столицю Трипілля.

Ангел відмовився, відповівши:

— Його ясновельможність — повія... і вашим і нашим. Чернігівщина ще не забула того випадку, коли він залицявся до большевиків. У нас ріжні шляхи, і раджу вам мої минати... *Зрештешу!*

Довідавшись, що Денікінці захопили Катеринослав і Харків і мандрують на північ на плечах погромленої радянської армії, Ангел знову вирушив на Чернігівщину, на знайомі місця. Йшов він під радянськими прапорами на очах большевиків, які вважали повстанців за свою частину і на постоях підвозили їм харчі та одяг.

На Чернігівщині большевики відступали панічно. На ст. Бахмач вони стягнули сотні потягів з майном, яке вивозили з України. Потяги чекали свої черги до відходу.

Ангел обійшов Бахмач з півночі, розібрав залізницю і шаленим гарматним вогнем по стачії розігнав большевиків. На ранок денікінська кінна стежа, що вешталася в околицях Бахмача, була здивована, почувши від населення, що червоні покинули Бахмач і майно. Два дні грабували Денікінці потяги, дякуючи повстанцям за цю несподівану для них манну.

Отаман Ангел, зявившись до команданта цього відділу полк. Абрамова, так йому сказав:

— Буду й надалі працювати з вами спільно, коли ваше начальство гарантує мені, що воно визнає незалежну Україну в межах, які існували за гетьмана Скоропадського.

— Ви что, батенька, гороху обелесь?!.. — рикнув Абрамов на Ангела, як той африканський лев: — Какая Україна! Это немецькіє видумкі! Прошу к 12-ті часов завтра слажить аружіє і влітсья в мою часть. Не ісполніте, будет плохо: у меня шуткі короткіє — за хвост і на віселіцу.

— Слухаю! Ваші зарядженія виконаю, — покірно відповів отаман удаючи зі себе переляканого і враженого загрозою полковника.

На другий день о призначеній годині Денікінці вишикувалися на ст. Ічні для прийому від Ангела зброї, людей і військового майна. Дійсно о 12 год. до стації зблизились два повстанчі потяги і... сипнули по Денікінцях таким ураганим вогнем, що полков-

ник Абрамов певно з місяць розшукував і збирав до купи своїх людей.

Аби спіймати і покарати Ангела, Денікінці сформували кінний відділ. Відділ взяв на язика деяких селян, які під загрозою розстрілу, показали місце, в якому переховувався отаман. Ангела арештували і розстріляли.

В 1920 р. на Великдень до табору в Стшалкові, в якому були розташовані спільно Українці і Денікінці, прибув старшина 24-25 р., середнього росту з білявою головою і карими очима, рухлявий, нервовий, котрий назвався отаманом Ангелом. Прибув він для формування повстанчого загону, з яким мав вирушити на Україну. При цій okazji Денікінці його побили. Раненого його перевезли до шпиталю, з якого в літі він вирушив на Україну. То був Херсонський Ангел. На Радянській Україні повстанчу працю обох не розрїзняли.

Нарис історії XIV. бригади

Написав пор. Карло Аріо

(Продовження)

Гнівань чисте і привне містечко. Жидів дуже мало, зате більша частина Поляків. Містечко окрашував великий, багатий і гарний цукроварний завод (фабрика) зі своїми будівлями і огородами. Завдяки цукрові і іншим продуктам, дереву, соломі, теплим стайням і добрим квартирам побут в Гнівані був для нас дуже корисний. Крім служби стаційної варти і стійок по частинам, не робили ми ніякої служби, бо і не було ким. Зима запанувала на добре так, що на двір в наших лихих і на зиму не відповідних одностроях не було що показуватись. Стан Бригади був дуже малий около 200—250 людей. І того менша частина здорових, себто таких, які ще не мали п'ятнистого тифу, решта були реконвалесценти, які поступенно вертали зі шпиталів і поволи приходили до себе! Не легко це було, у цих всеж таки не дуже вигідних відносинах, прийти до себе. Лікарів тоді при Бригаді не було. Сан. чет. Вігенюк помер, а інші два лежали хорі. Однак це не давалось так дуже відчутти, бо в цукроварні була приміщена полева лічниця III. Корпусу, яка приймала менш більш всіх хорих з Бригади. Не всі йшли до лічниці, багато просто з боязни лишалось на квартирах і ними опікувались або товариші або такі місцеві люди. Не все було й місце в лічниці. Тій лічниці, як і по більшій часті іншим лічницям Армії, недоставало всього, що лічниці потрібно. Смертність була велика, доказом найліпшим було те, що кожного дня вивожено на драбнястім возі, як снопи поскладані голі трупи, накриті зверху плахтою, на цвинтар.

Докладніше треба тут згадати про зовнішні відносини, серед яких приходилось жити в Гнівані, згідно сказати дещо про так звану „Ворошилівську республіку“. Ворошилівка-Вітава-Селища — складались власне на агадану республіку, якої столицею було містечко Ворошилівка. Головним командантом в Ворошилівці був міщанин Чорний. Військова, а

згідно бандитсько-рабункова організація стояла досить високо. Удар церковних давонів на тривогу давав знати, що є небезпека, або що треба робити „збройний сход“. Тоді усі узброєні злітали або на місце призначене для сходу, або на свої згори призначені позиції і після потреби зачинався або наступ, або оборона. Коли вимагала потреба, приходило одно село другому на підмогу. Ворогом являлася згаданій „республіці“ кожна військова частина не большевицької армії, оскільки вона була слабшою. Сильніших частин боялись і тим самим лишали їх в спокою. І не легко можна було в тім часі знайти сильнішу частину Гал. Армії, яка малаб охоту зміритись з тими бандитами. Бож сама Ворошилівка числила до 400 крісів і два скоростріли.

Хотяй „республіка“ ця на вид симпатизувала з большевиками, вже з тої простої причини, що більшістю населення Ворошилівки були Жиди, які почасти фінансували це республіканське підприємство, то всеж таки виступали вони часом і проти большевицьких частин. Тоді переважно виступали, розуміється, мешканці сіл. Головним жерелом доходів ворошилівських Жидів була контрабанда тютюном.

І так прийшлося зміритись з „Ворошилівською республікою“ гуцульському куріневі 11 Бригади. Однак це не обійшлося „республіці“ легко і вони довго памятали цей курінь та дуже часто питали за його кмдтом пор. Голинським, якому запрягли смерть. Відтак стрінувся з ними і штаб III. Корпусу, який переходив в перших днях листопада 1919 року з Потока до Гніваня. Тут вже повелось „республіканцям“ дещо ліпше, бо штаб Корпусу мав для охорони лише жандармерію, і ціла кухня оперативного штабу попалася в руки тих бандитів, а один жандарм заплатив життям. Здається і вони мали страти в людях, бо старшини штабу з телефоністами ставили опір. Всякі менші відділи розоружували, забирали вози, коні,

матеріяли, часом били вояків і відтак пускали їх. В виду того Кмдт 14-ої Бригади сот. Странський, хочаби мати забезпечений перехід через м. Ворошилівку, вислав там свою мілітарно-політичну місію, яка привезла по довгих переговорах з представниками цього містечка так зване „позволеніє“, в яким дозволений був 14 Бригаді вільний перехід через місто і було дане забезпечення, що ніяких перешкод зі сторони населення містечка не буде робитись. Печатка і три підписи.

Цей історичний документ, який яскраво документує відносини на Україні з кінцем 1919 року, забрав сот. Странський зі собою до Відня. Коли Бригада квартирувала ще в Вітаві, дуже часто виступи деяких бандитів заколючували нам спокій. І так роззброєно ніччю кількох старшин, обробовано до нитки кількох хорих старшин, що лежали в горячці. Від часу до часу пропадали коні, часом разом з возом і зі всім, що на нім містилось. Такі випадки лучались і в Гнівані.

В останніх днях грудня зорганізувалась в Гнівані банда під командою гніванського учителя Скакуна. Банда ця, а зглядно, як вони називались, „повстанці“, хотіли зробити повстання проти Денікінців, які тоді вже були у відвороті з Винниці. Кмдт „повстанців“ Скакун, який ніколи не був вояком, бо був горбатий, стараючись здеться стати славним повстанським отаманом, доложив всеї своєї краснорічivosti, себто брехні, підступу і фантазії, щоби представити нам ту велику свою сильну, ідейну, самостійницьку, національну організацію, вираховув на пальцях страшні тисячі „збройного козацтва“, яке на один його поклик стане вчить в один непохитний мур під його проводом. Вкінці, коли ми запитали його, чого він хоче, сказав, що киче потребує одного скоростріла, кілька крісів і амуніції, а оскільки можливо, людей! Ми, розуміється, повірили і одушевлені таким генієм жертвували йому один скоростріл і кілька крісів. Він, гарно подякувавши, зник, при чім украв чет. Фільцові револьвер зі стола.

На другий день почалось велике „повстання“. „Повстанці“ обсадили стацію, поставили скоростріл на пероні і ждали ворога. І ворог прийшов!! Зі сторони Жмеринки показалась денікінська панцирка, модерного типу. На віддалі може 2000 кроків розсипались „повстанці“ в розстрільну, поховались за великими купами каміня, яке лежало за рампою напроти перону і післали кілька крісових куль запанцированому ворогові. Ворог випустив їм на поздоровлення один вистріл з тридюймовки, просто над перон. В одну мить „повстанці“ зникли. Панцирка спокійно прийхала на стацію, де довше задержалась. А сам „головний отаман“ цих повстанців страшно перестрашений, блідий аж синій, прибіг задиханий до канцелярії Бригади і просив переховати його, бо його убють!! Ми перебрали його по галицьки, переховали, а вечером відпровадили його пор. Голота і пор. Будний до дому. Очевидно ніхто за ним не питав, а по якимсь часі панцирка, довідавшись про фактичний стан річи, відїхала до Винниці.

Однак на тім не скінчилось. День перед відходом Бригади з Гніваня, себто 1 лютого (1920 р.) назад появився добродій Скакун на чолі своїх вірних і то тепер в характері „боротьбіста“. Це тоді було ще модерне слово, бо партія „боротьбістів“ не була ще популярною. Була це партія так званих інтернаціоналістів під червоним і трохи синьо-жовтим прапором. І певно це звучне і трохи бучне слово „бо-

ротьбісти“ подобалось дуже „нашому отаманові“ і він заповів велику боротьбу з „армією отам. Шепеля“, яка має бути в поході на Гнівань і околиці. Ціла „Ворошилівська республіка“ і багато-багато інших тисячів борців-боротьбістів стоять готові до боротьби; Ходили слухи, що мають нас а зглядно інтендантуру, яка тоді вже стояла завагонована на стації і чекала паровозу, щоб відїхати на полудне, роззброїти і зрабувати. Це не лякало нас, бо такі і подібні чутки ходили що дня по людях.

Того самого дня над ранком, а згл. в ночі з 31. грудня на 1. січня 1920 р. 9. Бригада I-ого Корпусу переходила через Ворошилівку, набила дуже сильно „республіканське військо“, яке роззбрівшись лишило на полі битви кількох трупів, між іншими, оскільки собі пригадую, також і самого Чорного. Це нас дуже вразувало і тому ми чулися безпечними і більша часть старшин, які держали послідними днями разом з підхорунжими поготівля в штабі Бригади (канцелярія Бригади була поміщена недалеко стації), розїшлися домів, лишилися лиш пор. Голота, пор. Юрків і чотирох підхорунжих. Десь по півночі вбіг чура сот. Странського, який ходив до інтендантури по дукор на дорогу і зголосив пор. Голоті, що „наших в інтендантурі роззброюють“. Пор. Голота кинувся зараз з чотирма підхорунжими на стацію. Пор. Юрків був тоді вже на дворі. Показалося, що це отаман Скакун зі своїми повстанцями вже майже був роззброїв нічого не прочуваючу сплячу інтендантуру. Перша стріча пор. Голоти був бандит, який стояв на стійці коло одного вагону і хотів стримати пор. Голоту. Цей однак в мить роззброїв його і почав стріляти до решти повстанців, які гурмою стояли на рампі. Майже рівночасно далися чути два вистріли і голос пор. Юркова з другої сторони поїзду. Бандити розлетілися і почали утікати за стацію в сторону цукроварні, лишаючи одного раненого. Пор. Юрків, який тоді був кмдтом обозу, і пор. Голота удались з чотирма підхорунжими до обозу, щоб переконатися, чи і там не було нападу. Однак показалося, що бандити сіли на паицирку другого Корпусу, яка стояла далеко за стацією і була цієї ночі без залогі (залога пішла в місто гуляти) і поїхали в ліс під Селіща.

Вже виднілось, як обоз стягнуто з цукроварні за костел і артилерія заняла позицію під костелом на те, щоб в разі нападу панцирки на стацію можна було взяти її під огонь. Однак ще досвіта прибув паровіз зі Жмеринки і за годину відїхав поїзд з інтендантурою. Вкоротці потім рушила також і Бригада в похід на Тиврів. Невдовзі по відході Бригади з міста появилась панцирка на стації. Було чути скорострільні стріли, однак для нас це вже було байдуже. Кінець кінцем показалося, що без „повстанців“ вигідніше і безпечніше, як з ними. Так зачався 2-ий січня 1920 р., себто перший день походу на полудне.

Згідно з умовою з Добр.-Армією переходила наша Армія в Херсонщину на 3-місячний відпочинок, де мала переорганізуватися на взір Добр.-Армії, то значить в дивізії і полки. Похід мав тревати около 3-ох тижнів. III-ий Корпус дістав район найбільше на полудні, в області ст. Затише і ст. Роздільна на ліво і на право залізнодорожної лінії Жмеринка — Одеса. Інтендантури і всі установи Армії, шпиталі і Н. Кмда їхали поїздами. При кожнім інтендантським поїзді було 2—3 вагони призначені для хорих. Інтендантські поїзди мали поступенно призначені довші постої на

поодиноких стаціях, де частини набирали харчів і паші, як також віддавали до вагонів своїх по дорозі захоплених людей і коней, яких везено переходно на возах. Приходилось часто захоплених по дорозі лишати по селах на ласку і неласку населення. Богато з них відтак поверталось.

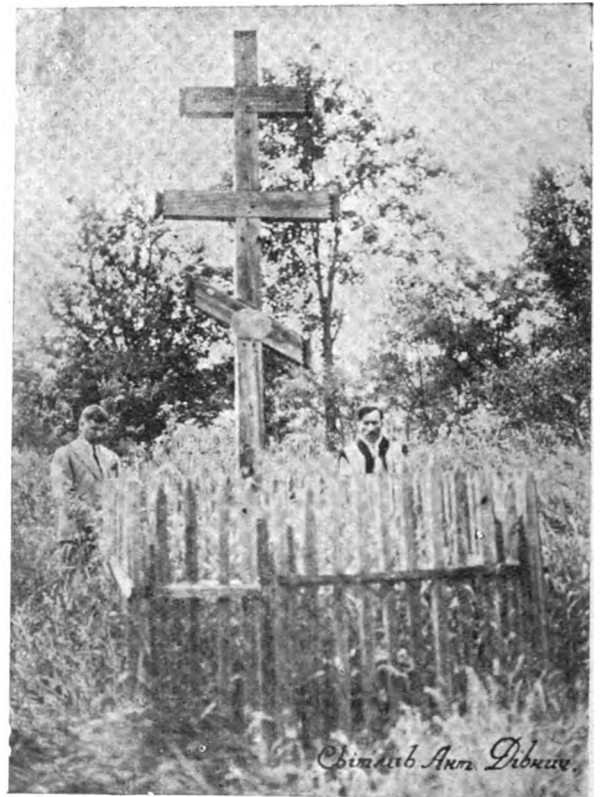
Похід 14. Бригади, як було сказано, почався 2. січня 1920 року, себто з вирушенням з м. Гніваня. Похідна лінія ішла вздовж залізниці Жмеринка - Одеса. Ішлося денно пересічно 15—20 верств і що тижня було 1—2 дні відпочинку, який звичайно припадав на свята. Похідна лінія ішла через Гнівань — Тиврів — Красное — Лопатинці — Юлямпіль. В Юлямполи лишилась Бригада 2 дні і там відсвятковано Різдво. Дальше ішла дорога через Цапівку (коло ст. Вапнярка), через Попелюхи — Французка (коло Кодими) до Крутов, звідти через Гонората — Єлисаветовка — Чубова — Перехрестово (перша німецька колонія в нашій похідній лінії), Чадерма коло Гофнунгсталь — Іжицькая.

Цей район Гофнунгсталь Іжицькая був призначений для Бригади на відпочинок згідно з умовою з Добр.-Армією. Частини піхотні і артилерія розташувалися коло Гофнунгсталь — Ляхова, Штаб Бригади в Іжицькій, Кмда Корпуса в Кольцебрикові, 4 верстви на полудне від Іжицької. До Іжицької прибула Бригада в останні дні місяця січня, отже дорога тревала дещо довше як три тижні, а зложилися на це різні причини: Треба було пересічно більше днів відпочинку, як було обчислено, а це тому, що сильно спаршивілі коні потребували більше відпочинку, як би потребували адоріві. Це саме і з людьми з одного боку через лихе одіння, з другого з причини лихого стану здоровля. А зима була остра, часті дуже сильні морози і сильні вітри пронизували до кости, крім цього їжа не все була на час і квартири не все були пригожі і дороги не всюди були гладкі, бо груда на замерзалих дорогах на Україні велика, а не всі дороги зїжджені. Селяни, як тільки впаде досить снігу, їздять на впростець і доріг тоді майже не уживають.

Населення пересічно, оскільки було українське, було досить свідоме і відносилось, як не прихильно, то всетаки не ворожо. Про велику прихильність говорити не можна, бо ночуючи по селах з одного дня на другий не було ані часу ані нагоди переконатись про настрій населення супроти нас, або взагалі пізнатись з ним ближче. А навіть не було це можливе підчас 2 або 3 дневного побу ту в якимнебудь селі,

чи містечку. Стрічалось села, які були більш ввічливі і гостинні, стрічалось знову такі, які не конче довірливо і радо дивились на нас. І це не диво, бо в околицях тих Галицької Армії ще не було і не було звідки їм довідатись, хто ми і чого хочемо. Богато залежало від нас самих, як ми себе повели, як ми поступали, як ми до селян заговорили. Рівнож богато залежало від попів, або учителів, чи були вони Українцями, свідомими інтелігентами, чи ні.

Чим більше ішли ми на полудне, тим більші села і багатші; тим більше хуторів, однак тим менше дерев і лісів. Околиці, в яких прийшлося нам перебути 2 і 1/2 місячний відпочинок, дерева були рідкістю, стрічалось лише спорадичні малі лісні парцелі. А палялось тут, або соломомою, або так званим „кирпичем“ (це в сушений гній, тятий в кусні, як торф). Стрічали ми крім українських також молдованські, болгарські, сербські, російські, а в районі, де перебував III. Корпус, зачиналася полоса німецьких колоній. Німецькі колонії великі, гарні, чисті і дуже багаті села. Колоністи ці відносилися до нас дуже прихильно, а свідомством може бути те, що удержували нас, себто цілий Корпус, який стояв по німецьких колоніях, через цілий час безплатно, власним коштом, а відходячи забезпечили нас в деякі важні продукти ще й на дорогу. Був це власне час большевицького перйоду, коли Корпус і всі частини осталися без гроша і без харчів і тим самим не були встані себе самі утримати.

Забута могила.

Мальовниче, бідне бойківське село Прислоп, в калуському повіті, зберігає в себе найдорожчу пам'ятку нашої визвольної боротьби. Скромний, зарослий високою травом і високими полевыми квітами сільський цвинтар на горбку серед села криє у себе тайну трагедії з 1919. р., коли то безборонні цивільні втікачі впали жертвою озвірілої солдатески, поливаючи сердечною кровю бойківську землю. Оцей цвинтар, ця могила з неазамітним яловим опарканенням і високим яловим хрестом зберігає тлінні останки одинокого державного секретаря, одинокого міністра ЗУНР., котрий у кровавих роках 1918—1919 положив голову на рідній землі.

*Могила бл. и державного секретаря
земельна Сирів Михайла Мар-
тинича і Всеволода Ринського
в Прислопі, Калуського повіту*

Час, сучасне лихоліття та пізніші події затерли враження страшної вістки, котра своїм трагізмом виринула серед цілого жаху розвалу нашого фронту в половині 1919. р. Була це вістка про загибель державного секретаря Михайла Мартинця та його 4 співробітників.

Сьогодні на хресті цинкова табличка з вибитим дрібонькими буквами написом: „Тут спочиває Всеволод Ріпецький, уродж. 1895., агинув 1919“. І ні згадки немає, що в тій самій могилі спочиває вічним сном М. Мартинець. Якесь добра душа з сусіднього села присилає на Зелені Свята вінки та каже доглядати могили, а місцеве населення ледви знає, які цінні тлінні останки зберігає їх цвинтар.

І тому в невідкличним наказом для Товариства Охорони Воєнних Могил зайнятися цією забутою, найважлишою на нашій землі могилою. Треба найперше поставити відповідну таблицю на хресті, а там і побудувати могилу та хрест так, як цього вимагає пам'ять великих днів і національна честь. А могила повинна стати місцем паломництва для українського громадянства, а головне його молоді.

Панахида на стрілецькій могилі в Борщовичах.

Найкраще було би при моральній допомозі рідні бл. п. М. Мартинця перенести його тлінні останки до Калуша, де тамошня філія Т-ва Охорони Воєнних Могил могла би відповідно могилою заопікуватися та куди комунікація для паломництва є далеко лекша. Да

Могила Героїв в Борщовичах

Подав Андрій Качор

На цьому місці хочу помянути кількох забутих Героїв, які поставили на жертвнику Волі все, що мали найдорожче, себто своє молоде життя і серед страшних мук покінчили життя в підльвівському селі Борщовичах. В цьому селі на залізничній стації була „Відсильна точка групи Схід“, яка опісля була переміненна на „Відсильну точку IV. золочівської бригади“, здається правого крила. До цієї „відсильної точки“ щоденно привожено десятки ранених з під Львова, яким уділювано першої помочі, перевязувано рани і заосмотрених відсилано даліше до більших лічниць, які були в Краснім і Золочеві. Але не удалося всіх задержати при житті, деякі серед страшних мук мусли розпрацатися з молодим життям. Вони всі лежать на борщівській кладовищі. Подаю на основі записів метрикальних, які втягнув о. Андрій Гавришак, тодішний парох Борщович, як слідує:

1). 19.IX. 1919 р. стрілець Тимотей Лотоцький, літ 39, з Крилоса, пов. Станіславів помер на грипу.

2). 12.I. 1919 р. стр. У.В. групи Схід Бенюк Іван, літ 20, родом з Лагодова, ранений в обі ноги. Смерть ствердив Маковський, саніт. хорунжий.

3). 30.I. 1919 р. десятиик 1 сотні жовківського полку Калушняк Петро (місця уродження нема), перестріл живота. Смерть ствердила Олійниківна, саніт.

4). 25.II. 1919. стр. золочівського полку С.С. сотні скорострілів Антонів Микола, літ 27, з Ліска, пов. Камінка струмілова, постріл в голову. Смерть ствер. Г. Шміцер, саніт. четар.

5). 9.III. 1919. стр. 24 полку, II курія, 3 брідської сотні Антонів Стефан, літ 21, з Висоцька, пов. Броди, перестріл живота. Смерть ствер. Г. Шміцер, сан. чет.

6). 19.III. 1919. саніт. стр. 2 сотні, II. курія, IV. золочівської бригади Сарамака Петро, літ 20, з Пліснян, пов. Золочів, постріл гранатом у правий бік. Смерть ствер. Заячківський, сан. хорунжий У.С.С.

7). 28.III. 1919. стріл. 4. Б. сотні, X курія, IV. золочівської бригади Черкас Роман, літ ?, з Грабковець, пов. Золочів, ранений — уплив крови. Смерть ствер. Копертинська, саніт. хорунжа.

8). 29.III. 1919. стр. 3 сотні, XI. курія, IV. золочівської бригади Литвин Іван, літ 22, постріл у правий бік, помер в укр. саніт. поїзді ч. 19/2208. Смерть ствер. Болотнер, старш. лікар.

9). 30.III. 1919. стр. 4. Б. сотні, X курія, IV. золочівської бригади Лаврин Іван, літ 23, постріл лівого стегна кулею, помер в укр. саніт. поїзді ч. 19/2208. Смерть ствер. Болотнер, старш. лікар.

10). 30.III. 1919. стр. Білик Іван (більше даних нема) помер від ран. Смерть ствер. Болотнер старш. лікар.

11). 30.III. 1919. стріл. Гунтута (більше даних нема), помер від ран. Смерть ствер. Болотнер, старш. лікар.

12) 8.IV. 1919. стр. золочівського полку С.С. II курія Завалія Андрій, літ 20, з Переволочної, пов. Золочів, постріл у груди, помер в укр. сан. поїзді. Смерть ствер. Копертинська, саніт. хорунжа.

13). 28.IV. 1919. стріл. 3 сотні, II бережанського курія Матлата Василь, літ ?, зі Зарвінки, пов. Бучач, постріл у груди. Помер в укр. саніт. поїзді ч. 19/2208. Посмертна карта з 29.IV, видав С. Гайдучок, сан. хор.

14). 3.V. 1919. десят. 1 сотні, I бережанського курія Тхорик Микола, літ 29, зі Зарваниці, пов. Під

гайді, постріл в голову. Свідок смерти поруч. Кирило Будний.

Всіх поховав о. А. Гаврищак.

По війні стягнуто їх у дві могили, які опісля мо-
лодь, зорганізована в місцевім „Соколі“, злучила ра-

зом, зробила одну більшу могилу і поставила високий хрест.

Лежать на своїй рідній землі і покликують нас до сповнення великого Заповіту.

Спомини генерала Брусілова

Написав: Віктор Приходько

Російське видавництво „Мир“, у Ризі, випустило цю книгу, а саме „Спомини“ генерал-адютанта А. А. Брусілова.

Брусілов, один із найвидатніших полководців світової війни, що закінчив свою кар'єру Верховним Головнокомандуючим всіх збройних сил Росії. Фігура це небуденна сама по собі, але для нас Українців, спогади його мають ще й спеціальний інтерес. Річ в тім, що всі найважливіші етапи його діяльності тісно зв'язані з нашою територією: в 1913 році Брусілов був командиром XII армійського корпусу, найбільшого в Росії, що був росташований головним чином в Подільській губернії. Сам Брусілов мешкав у Вінниці, про яку тепло згадує. Саме ж головне те, що Брусілов — це той полководець, що в 1914 році заняв Галичину й Львів, у 1915 році відступив з неї, а в 1916 знову повів подібний наступ, який щоправда не розвинувся у тривалий успіх. Тому у книжці його, як у калейдоскопі, чергуються все назви наших міст, містечок та місцевостей: Тернопіль, Львів, Станіславів, Перемишль, Рава Руська, Броди, Деятин, Турка, Дністер, Сян, Липа і т. д. — ось пункти, де відбувалася велика частина світової трагедії.

Командування під час війни спочатку армією, потім фронтом, т. зв. юго-западним, себ-то галицьким, нарешті, головне командування Київською військовою округою — все це під час інтензивної бойової діяльності і безперервного руху і зміни подій, ситуацій, військових частин і людей — дало генералові Брусілові виключний бойовий і організаційний досвід, дало знайомство з найвидатнішими російськими полководцями того часу. І з цього погляду ознайомлення з його споминами не тільки цікаве, а й корисне, і то не лише для наших військових, а й цивільних людей.

Спогади Брусілова дуже повчачі для нас на майбутнє... і в цій точці вони мають багато спільного із спогадами С. Шухевича. Брусілов яскраво розкриває картини недбалства у підготовці Росією світової війни взагалі і, — зокрема, так знайомих нам, Українцям, з власної війни — непорядків у постачанню армії зброєю, набоями, технічними засобами і навіть одягом. Це дивно читати, але Брусілов свідчить, що вже з перших місяців війни російська армія мусіла ощаджувати гарматні й рушничні набої; не раз тільки через цю обставину не можна було розвинути успіху, і недостачі технічних засобів армія мусіла надолужувати своєю кровю. Які це знайомі нам картини! Ріжниця лише в тім, що російська імперія мала час і засоби все це підготувати, а ми не мали ні того, ні другого. Але наука із цього для всіх однакова: кожна справа потребує пильного виконання, постійної контролі, а головне людей і людей, — відданих справи, розуміючих її, підготовлених до неї.

Про людей.... В споминах Брусілова вони переходять перед нами, мов у фільмовій стрічці. Тут, починаючи од Верховного Головнокомандуючого Николая Николаевича, майже всі найвидатніші російські генерали світової війни і — що цікаво — за малми винятками, — всі учасники галицьких операцій. Тут Денікін, Корнілов, Радко Дмитрієв, Куропаткін, Алексєєв, Сухомлінов, Іванов і, нарешті, цар Микола II, що змінив свого дядька Николая Николаевича на посту Верховного Головнокомандуючого.

Зустрічаємо імена й тих генералів, що потім так чи інакше були зв'язані з українською справою: Головнокомандуючий румунським фронтом генерал Щербачів, військовий міністер під час гетьманування Скоропадського — генерал Рогоза, нарешті, генерал Дельвіг, що тісно зв'язав свою долю з українською армією і досі числиться в її рядах. Генерал Дельвіг — дуже визначний фахівець по артилерії і Брусілов в своїх споминах характеризує його як „талантливійшого генерала“.

Характеристики співробітників і товаришів по зброї у Брусілова короткі, але яскраві. Між іншими, бачиш, як і під час війни люде часто ставили наперед своє честилюбство, егоїзм та особисті симпатії. В наслідок цього, керуючі ролі в армії часто діставались людем невідповідним, більше того, напр., навіть під час військових операцій Ставка давала допомогу людем і зброєю тим генералам, яких більше любила. Брусілов до таких не належав і в споминах його читач найде багато розпучливих сторінок на цю тему. По своїй вдачі, як військовий, Брусілов був генерал рішучий і міцно стояв на засаді, що краще нападати, ніж оборонятись. Між тим, далеко не всі керуючі чинники в російській армії поділяли цей погляд. Брусілов виставляє цілу низку цих людей. Командуючий західним фронтом — Еберт, північним — відомий Куропаткін, начальник штабу Верховного Головнокомандуючого Алексєєв, кінчаючи самим Верховним Головноком. царем Миколою II. Все це люде м'які, нерішучі, що готові безконечно міняти раз повзяті постанови і відтягати з рішучою акцією. Брусілов показує, як в наслідок цього терпіла ціла справа і доводить, що, коли б весною 1916 року його наступ на Галичину підтримали армії Еберта і Куропаткіна (про що й було рішено на военній раді, а потім „одкладено“), то й війна кінчилася би для Росії щасливо й доля цієї держави була б інакша....

Брусілов не раз підкреслює, що ні старшинський корпус російської армії, ні тим більше сама армія не мала політичного виховання: вони здебільшого не знали, за що б'ються і які цілі має війна. На жаль, це доводиться сказати й про самого Брусілова: три роки він воював на наших, українських, теренах, гонив

у бій переважно наших людей, але із споминів його не видно, щоби він хоч колись спинився думкою над цією обставиною. Є три моменти в його спогадах, де Брусілов почасти торкається „нас“, але з них видно, що він стояв у нашій справі, глибше над тим не задумуючись, на точці суто російсько-офіційній. Перший момент торкається Митрополита Шептицького і русофілів. Брусілов згадує: „Уніятський Митрополит Шептицький, явний ворог Росії, що віддавна неодступно агітував проти нас, після вступу до Львова російського війська, з мого наказу, був арештований „домашнім арештом“. Я його витребовав до себе і запропонував дати „чесне слово“, що він ніякої ворожої акції проти нас, — ні явної, ні таємної — започинати не буде; в цьому разі я брав на себе дозволити йому залишатись у Львові, з виконанням його духових обов'язків. Він охоче дав мені це слово, але на жаль, зараз таки знову почав каламутити і виголошувати церковні проповіді, явно нам ворожі. З огляду на це я вислав його до Києва, в розпорядження Головнокомандуючого військовою

округою..—“При мені знаходився член Державної Думи, бувший лейб-гусарський офіцер, граф Бобринський. Я наказав йому оглядати всі тюрми, що попадали в наші руки і негайно випускати політичних арештантів, яких австрійська влада арештувала за русофільство. Гр. Бобринський надзвичайно охоче взявся за цю місію, бо він ще за мирного часу мав великі зв'язки з русофільською партією Русинів. Не памятаю числа, але таких арештантів було дуже багато і всіх їх негайно випущено“. І ще одне місце. Розказуючи про критичний момент для Львова, коли російське військо мусило його покинути, Брусілов зазначає, що Поляки й Жида дуже хвилювались, бажаючи повороту австрійської влади, що-ж торкається „Русинів“, то..... „Русини встєственно (!) білі на нашєй старанє, кромє партії так називаємих мазєпінцєв“.

Написаю спогади живо, мовою військовою, ляконічною. Перечитання їх безумовно дасть до думання й нашим військовим та цивільним людям, особливо тим, що перейшли нашу визвольну боротьбу.

На Яцка горі

Написав Василь Горбай

До Начальної Команди в Нар. Домі прибігає здиханий гарматчик і голосить, що батарея гавбиць на Яцка горі без муніції. Письменний приказ сот. Горука, сідаю на тягарове авто, що стояло на Вірменській вулиці, шофер Німець пускає мотор і їдемо до касарень на Куркову вул. по муніцію. Передаю приказ сот. Микитці й не тревало години, а авто було навантажене муніцією. Їдемо майже порожніми вулицями, авто гуде й робить доволі гуркоту та стуку. Крім готовий до стрілу держу в руці й обсервую кам'яниці на ліво й на право, щоби не бути заскоченим. Авто гонить як можна найшвидше, а я думаю: Колиб так кинув хто ручну гранату на авто, чи експлодувалаб муніція чи ні? А їхати з таким вантажом за плечима майже без ніякої охорони було трохи ризиковне. Ось і Яцка гора, місце моїх диточих колишніх забав. Авто стає, йду до батареї, яка стоїть мовчки без муніції з дулами зверненими на Стрийський парк. Командантові зголошую привезення муніції. Командант дякує і радіє нею, як найбільшим скарбом. Гармаші звиваються, зносять муніцію, шофер Німець помагає. Командант оглядає далековидом околицю перед собою. Скриньки муніції вже поскладані, слова команди, гармаші знову звиваються, добувають набої зі скриньок, одні крутять щось на мосяжних головах шрапнелі, інші міняють мішочки з порохом, інші крутять якимись колісцятами коло гармат і дула підіймаються вище. Все йде так зручно і справно, кожний артилерист веселий, звивається коло гармати, як коло дівчини. — Отвиріаються замки, набої путують до середини — цвак — замки вже замкнені, гармаші відбігають, лише за кожною кілька кроків стає до викопаної діри гарматчик зі шнуром в руці. Командант дивиться далековидом

наперед, гармати з повитягваними шиями грізно дивляться перед себе і чекають. Знову команда та гармаші потягають один за другим свої мотузки і чотири огненні язики вилітають з пащек гармат. Кожна корчить свій хребет, подається до заду і знов нарівнюється — лиш трохи сивого диму поволи виходить з пащек.

Бух-бух-бух-бух! З парку йде відгомін, такий сухий неначе столітні карпатські великани в час бурі ломляться і клекіт розгублюється все дальше й тихне. Дві білі хмаринки шрапнелевого диму уносять вітер, верхи смерек їх роздирають і ті сіріють й поволи зникають на тлі сино-сивого неба. Гарматчики вже викинули горячі ще гільзи, знов команда, кілька рухів і гавбиці з піднесеними високо дулами гавкають і викидають зі себе смертоносні вантажі, які там поміж деревами розриваються і сіють знищення. А гавбиці раз у-раз бухають, гармаші отирають піт. Стою такий щасливий, здається мені, що то сон, щипаюся, ні не сон. Наші гармати! Бух-бух! — „Наші-наші-наші!“ Несе відгомін! Чуюсь таким щасливим, хотілосяби цілувати ті сталеві дула. Прошу команданта, щоби дозволив бодай раз потягнути за мотузок, бодай раз вистріляти. Усміхнений позваляє, а я такий щасливий. Рука дрожить, а серце перестав бити, як надходить момент потягнути мотузок! А шофер Німець стоїть азаду та приговорює: Bravo! Нох айнамаль. Даць їм бобу! — Бухають гармати, таракотять напереді в парку скорострілі, а гармаші звиваються й співають. „Нумо братя...“. Пливе мелодія укр. пісні на укр. землі. Гармати своїми бух-бух дають такт, а там крісовий й скорострільний огонь творить чудесне тло — підклад вояцької пісні. ... двічі не вмирати!

Матеріали і Документи

ПЕРШІ ДНІ ЛИСТОПАДА В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

Звіт з Бібрки.

Кур'єр Андрій Козакевич подає дня 5 листопада 1918:

В п'ятницю 1 на 2 падолиста розоружено жандармерію о год. 11. в ночі та усунено всі Австрійські влади. Повітовим Комісарем став рад. Дуб. Раду шкільну окружну обняв дир. Бурчак. Міським комісарем (бурмістром) став дир. Кулинич. Залізниця в наших руках; начальником стації п. Шуль. Повітову жандармерію на разі обняв командант постерунку жандармерії Тягнибік. Бранку до Національної Армії заряджено під проводом старшини Походжая. Військову команду міста сбняв пор. Володимир Калинович. Повітовий харчевий уряд створений.

Додатковий звіт А. Козакевича зложений дня 7. падолиста.

Політична та військова організація повіту йде скорим темпом вперед. В повіті переведеться в днях від 11—15 ц. м. загальний асентерунок від 18—34 року життя. Населення спішить радо під зброю, свідоме, що розходить ся про забезпечення нововоскресшої Української Держави. В найближчих днях створиться вишкіл для новозатягнених невишколених вояків. Населення достарчить в найближчих днях збіжа, худоби та бараболі.

Донесення Повітового Комісаріату з дня 7. падолиста:

Маю честь донести, що вчорашнього дня вибрано мене повітовим комісарем Укр. Нар. Ради в Бібріці. На судовий ходорівський повіт уконституувався окремий комісаріят з осідком в Ходорові; з огляду на цей факт прошу про видання відповідних інструкцій. Заразом доношу, що в нашій повіті зорганізовані вже стації жандармерії, сільські та міські горожанські сторожі. Апровізування повіту нормальне.

Повітовий Комісаріят У. Н. Р. в Бібріці

Константин Дуб, нач. суду

Звідолення Повітового Комісаріату з дня 12 падолиста:

Маю честь донести, що в повіті всі стації жандармерії фунгують. В тих днях переводиться військова рекрутація, а перший транспорт новобранців, вже військово вишколених, відійшов вчорашнього дня до Львова в силі 60 людей. Всі села тутешнього повіту достарчають для військового гарнізону середників поживи, а саме готовий хліб, муку, товщі, фасолю, яйця і крупи. Рівночасно заряджую відтранспортування до харчевого уряду у Львові зі сіл північної частини повіту більшої кількості бараболі та збіжа. Тутешній Комісаріят з огляду на те, що в Ходорові зорганізувався окремий комісаріят для ходорівського судового повіту, мусів на жаль на разі обмежити свою діяльність на судовий бобрецький повіт. Прошу отже у цій справі видати спеціальні зарядження. Тутешній Комісаріят провадить на разі агенди військової, адміністраційно-політичної, харчової та шкільної. Почту вже урухомлено, місцевий повітовий суд та повітовий уряд не фунгують, а то з тої причини, що всі майже урядовці польської народности не хочуть підчинитись УНРаді. Прошу отже

про негайне приділення до тутешнього суду одного судді та одного авскультанта, а до податкового уряду двох податкових урядовців. Вкінці прошу дати мені інструкцію, чи тих урядовців, які не хочуть підчинитись Українському Правительству, маю негайно звільнити зі служби?

Повітовий Комісар УНРади

Константин Дуб, нач. пов. суду.

Відпоручник Української Нац. Ради Александер Максимяк подає слідуєче звідолення (около 15. падолиста):

На припоручення УНР. з дня 6. ц. м. виїхав я в повіт Бібрку. Повіт срганізується скоро, все в наших руках. Переводиться побір; повіт достарчить около 1000 людей. Судові урядовці Поляки відмовилися урядувати як урядовці Української Держави; наразі одержали 14. день до надуми. Що робити з ними, прошу про точну інформацію. Українці урядують. Ходорів відлучився від Бібрки і не хоче піддаватися ніяким розпорядженням твердячи, що має до цього повновласть УНРади. Це уємно впливає, тому прошу про вказівки. Жандармерія переводить організацію міліції; в повіті є старшина, якого імя подам пізніше. Харчів подостатком; що з ними робити, чи відсилати до Львова і яку скількість? Чи давати тут молоти збіже, бо тут є парові млини? Населення заявляє охоту висилати зі сіл печений хліб. Достаточна є скількість худоби, тому союз нехай прише гроші; можнаби закупити велику скількість. Прошу візвати суддю Ярему, котрий перебуває в Махнові, щоби обняв урядовання, або прислати хоч авскультанта, але виставити «декрет поліційний» на Бібрку. Чи виплатити платню тим, котрі не пібрали, спеціально учительству, яке совісно сповняє народні обовязки? Після нашої гадки може лиш нашим людям, а прочим під умовою, що годяться обняти урядовання та узнають нашу владу. Чи можна числити на матеріальну поміч, заким стягнеться поголовне?

Нові книжки.

Проф. Дмитро Дорошенко: Ілюстрована історія України 1917—1923 рр. II. том. „Українська гетьманська держава 1918 р.“ Ужгород 1930 р. Ст. 424+LXXXVI великої 8°. Ціна 2'25 ам. дол.

Накладом В-ва „Червона Калина“ виїшли в останніх двох місяцях:

Ген. Всеволод Петрів: Спомини Ч. III. Ціна 3'50 зл., для членів 1'75 зл.

М. Галаган: З моїх споминів Ч. II. Ціна 4 зл., для членів 2 зл.

Сот. Т. Кох: Договір з Денікіном. Ціна 1'80 зл., для членів 0'90 зл.

М. Матій-Мельник: На чорній дорозі. Воєнні оповідання. Ціна 3'50 зл., для членів 1'75 зл.

А. Чайківський: Чорні рядки, спомини. Ціна 3 зл., для членів 1'50 зл.

О. Степанів: На передодні великих днів. Ціна 2 зл., для членів 1 зл.

На пресовий фонд Літопису Ч. К. зложила прогулька Учительських Курсів 18'54 зол.

УКРАЇНЬСЬКА ВІЙСЬКОВА ЛІТЕРАТУРА*) 1914—1923**)

Зладив: сот. Корній Купченко

I. Службові правильники

„Правильник піхотинців, Розділ 1. „Впоряд“. Бібліотека Січових Стрільців ч. 1. Накладом Укр. Січ. Союзу — Львів 1914.

„Правильник піхотинців“ 2 видання — Київ 1919.

„Мобілізаційні закони і розпорядки“ — Львів 1915.

„Прикази до впоряду піхоти ЗУНР.“ Військові правильники ч. 1. Накладом ДСВС. — Станиславів 1918, 8°, ст. 23.

„Кіннозаводство“. Київ 1918.

ВИДАННЯ ВІДДІЛУ НАВЧАННЯ ВІЙСЬК ГОЛ. УПРАВЛІННЯ ГЕНЕР. ШТАБУ

„Муштровий статут для піхоти“. Камянець 1919, 16°, ст. 200+5, ц. 8 гр.

„Статут внутрішньої служби.“ Камянець 1919, 8°, ст. 195, ц. 20 гр.

„Муштровий статут для легкої пушкової і гавбичної артилерії“. Ч. I. Навчання при гарматі (з коротким рос.-укр. словарцем). Камянець 1919, 8°, ст. 55+3, ц. 15 гр.

„Програм навчання молодих козаків піхоти, кінноти та артилерії“. Камянець 1919.

„Керування батареєю“. Збірник команд підчас руху та підчас стріляння легкої пушкової та гавбичної батареї. Камянець 1919, ст. 28, ц. 7 гр.

„Військовий карний статут (?)“ 22-га книга (з рос. укр. словником правничих термінів). Камянець (?) 8°, ст. 180 (?).

„Дисциплінарний статут“. Видання Генер. Штабу УА. Камянець 1919, ст. 28, ц. 1 гр. 60 ш.

„Дисциплінарний статут“. Видання друге Управи статутів і навчання Голов. Управління Ген. Штабу. Перемишль 1920, 8°, ст. 16.

„Зкорочений курс навчання кулеметному ділу“. Накладом 2-ої кулеметної бригади. Товмач (Галич) 1920, ц. 50 м п.

„Обов'язки рангів кулеметної сотні“ Товмач (Галич) 1920, 16°, ц. 50 гр.

„Правила честигідного поступовання для української Бригади.“ (Літогр.) Н. Яблінне (Чехи) 16°, ст. 16.

„Закон про поступовання в штабних судах“. Варшава 1920.

„Статут польової служби“. Видання управи навчання військ ген. штабу. Перемишль 1921, 8°, ст. 292,

„Правила стрільби для батарей“, озброєних трьохдюдмовими гарматами російського зразку 1902 р. з 37 зарисами в тексті. Переклад з рос. Видання I. Видавництво фахової літератури. Калуш 1927, ст. 64, ц. 210 м. п.

II. Книжки іншого військового та воєнного змісту

Байків А. „Підготовка народу та війська до захисту батьківщини“. Під редакцією і з передмовою С. Петлюри. Видання Т-ва „Сас“. Київ 1918, ст. 225.

Білогерський О. П. і Романченко Д. „Порадник для національно-освітніх інструкторів в війську.“ Видання укр. військ. місії в Польщі. Перемишль-Ланцут 1920, 8°, ст. 32.

Боберський І. „Українські Січові Стрільці в Карпатах“. Бібліотека „Укр. Боввої Управи“ ч. I.

Богун сот.: „Утримання війська і удержання його боєздатности“. Реферат. Літогр. видання як вище. Стрілково 1920, 4°, ст. 10.

Бородаевич Е.: „В чотирикутнику смерті.“ Причинки до трагедії У.Г.А. на В. Україні. З воєнного записника 3-ої бригади. Видан. укр. накладні „Нове Життя“ ч. 1. Київ-Львів 1921, 8°, ст. 86.

Бурачинський Др. Андрій: „Підручник для переносників ранених.“ Відень 1921.

Гнатевич, Богдан пор. УСС.: „Правильник науки в метанню ручними гранатами“. Бібліотека ЦУУСС. ч. 5. Накладом Центр. Упр. Укр. Січ. Стр. Відень 1919, 16°, ст. 38.

Гнатевич Богдан: „Пархи у коней і їх лічення“. Заходом і накладом Дер. Секр. Військ. Справ. Станиславів 1919, 8°, ст. 18.

Горко, сот.: „Елементарна тактика“. Часть I. Пер. з польського, 15 прим. на папірографі. Видання як вище. Стрілково 1921, 4°, ст. 100.

Горко, сот.: Волохівщина в історії боротьби за українську державність. Літогр. видання таборового журналу „Аванс“. (?) 1921.

Давний Р. „Про Січових Стрільців“. Народня Бібліотека „Чорногора“. Відень 1921, 8°, ст. 79.

Давний Р.: „Статут всеукр. спілки військових інвалідів УНР.“ Вид. цієї спілки 1200 пр. Тарнів 1921, ст. 28.

Дольницький Мирон, Кузьмів Ярослав, Божик Степан: „Між молотом і ковалом“. Спомини. (При-

*) Тут увійшли лиш ті видання, які не відмічені в „Списі жерел до історії української визвольної війни 1914—1919 р.“ А.К. друкованим в „Літописі ЧК.“ ч. I—III. 1929 р. і I—VIII. 1930 р.

**) Серед моїх паперів знайшовся цей бібліографічний показник укр. військової літератури від 1914 до 1923 рр., зіставлений ще 1923 р. Це була спроба подати відомості про те, що з обсягу військового знання до сего часу було надруковано нашою мовою на українських землях та поза їх границями. В цьому огляді навів я ті новопояви фахової літератури, про які міг я тоді на еміграції довідатися і вдячний буду всякому, то доповнить так щодо вгорі зазначеного періоду, як і по сьогоднішній день. Цей показник ще й тим невичерпаний, що годі було мені довідатися про видання стисло військового змісту друковані укр. мовою на Радянській Україні. Затратився мені на жаль III-ій розділ, в котрому були вчислені періодичні видання військового змісту. Немає либонь ще досі такого зіставлення й тому вельми пожаданим було-б, коли появивсяби також огляд нашої військової преси, куди належить зачислити Вісники військових міністерств, фронтів, запільні, таборові і ін. часописи.

Авт.

чинки до історії Укр. Армії). Видав. „Червона Калина“. Львів-Київ 1920, 20×14 ст. 89.

Ентельберт Евген, кап: „Піша застава“. Переклад з польс. пор. В. Верхола. Видання культ.-просв. відділу 3-ої дивізії. Накл. 300 прим. Каліш 1921, м. 8°, ст. 21.

Зиблікевич Евген: „Зі споминів січовика“ (1914—1919). Вид. „У. Прапору“. Відень 1921, 16°, ст. 11.

Зубенко І. „Наші лицарі й мученики“. Збірка перша. Видання культ.-освіт. відділу 3-ої зап. дивізії. Друкарня культ.-освіт. відділу 3-ої зап. дивіз. Каліш 1922, 8°, ст. 28.

Ільницький А.: Північно-американська війна в 1861—65 (за відділення). Реферат по военній історії, частина 1. Видання як вище. Стрілково 1921, 4°, ст. 28+мапа.

Ірчан М.: „Хто такі УСС.“ Рівне 1919.

Капкан, підполк.: „Скорочена муштрова наука“. Тимчасове видання укр. військового генер. комітету. Київ 1917.

Капустянський М., тен.-штабу генерал хорунжий: „Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 р.“ Короткий воєнно-історичний огляд. Часть І. Н. з 23 кольоровими схемами-шкіцями і документами в додатках. Матеріали до воєнної історії. Книга перша. Друк. вид. спілки „Діло“. Львів 1921, 8°, ст. 88. Часть ІІІ. з 25 кольоровими схемами-шкіцями і документами в додатках. Матеріали до воєнної історії. Книга друга. Накладом видав-а „Червона Калина“. Львів 1922, 8°, ст. 128.

Капкан, підполк.: „Скорочена муштрова наука“. Тимчасове видання укр. військового генер. комітету. Київ 1916, 16°, ст. 63.

Кобринський, пор.: „Опис американського скоростріла типу Louis.“ Рівне 1919.

Кобринський, пор.: „Переклад виразів з гарматного вираяду“. Видання Польового Штабу Ч. У. Г. А. Балта 1920.

Крипякевич Іван др.: „Українське військо“. Короткий історичний нарис з малюнками. Накл. Союзу Визвол. України. Львів 1916, 8°, ст. 154.

Левіцький Осип: „Галицька Армія на В. Україні“. Спомини з часу від липня до грудня 1919. Україн. мемуари. Відень 1921, 16°, ст. 194. (Далі буде).

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

З ч. 7—8 вислали ми всім передплатникам поштові складанки з проханням вислати зазлегу передплату і біжучу на третій чвертьрік. А що не всі передплатники це виконали, то просимо їх по раз другий прислати передплату зараз же по отриманні цього числа.

Пошукую лікаря **МИХАЙЛА ГАВРИЛОВИЧА ВАСИЛЬЧЕНКА**, що в 1920 р. був інтернований в Польщі з полком Фролова. — Кому відомо, де він знаходиться, прохавмо заслати вістку на адресу: „Червона Калина“, Львів, вул. Руська 18/ІІІ.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

ІІ. річник / Число 9. / Вересень 1930.

З М І С Т

	Стор.		Стор
* * *		Отаманщина	
Микола Матіїв-Мельник	2	Михайло Середа, полк. Армії УНР.	14
Маківка		Нарис історії XIV бригади У.Г.А.	
З нагоди Свята на Маківці 1930 р. — Ол. Бабій	2	(Продовження) — пор. Карло Аріо	16
Граф Михайло Тишкевич	2	Забута могила	
Польова пошта У.Г.А.		Да	18
Микола Секретар, б. упр. польових пошт У.Г.А.	4	Могила Героїв в Борщовичах	
Баллада		Андрій Качор	19
Анатоль Курдик	9	Спомини генерала Брусілова	
Лицарські сни		Віктор Приходько	20
Юра Шкрумеляк	9	На Яцка горі	
„Гусаківський мішок“		Василь Горбай	21
Чет. Мирон Баленко	10	Матеріали і документи	
Причинки до монографії отамана Волоха		Перші дні листопада в Східній Галичії	22
Полк. Армії У.Н.Р. Дубовий	12	Бібліографія	
Деякі українські пам'ятники в Парижі		Українська військова література — сот. Корній	
і під Парижем		Купченко	23
М. О. (граф Михайло Тишкевич)	13		

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левіцький

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 10. *

ЖОВТЕНЬ

* 1930

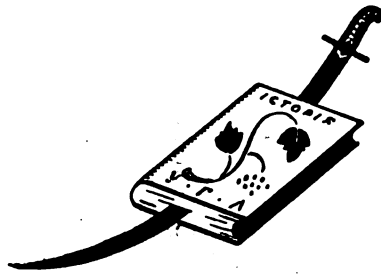
Полк. Сірко — повстанець
З воєнних портретів В. Пербийноса

Я, що непохитно...

Переклав: Мирон Заклинський

Я, що непохитно і в спокою стою серед природи,
Володар, або володарка над усім,
стою твердо посеред річей,
Одуховлений, як вони, пасивний, вразливий
і як вони мовчки,
Помічаю, що мої заняття, убогість, слава,
хиби моєї вдачі,
злочини, не такі важні, як я думав;
Я, над мексиканським морем, чи в Маннагатті,

чи над Тенессою,
чи далеко на півночі, чи в глибині краю,
Як річний, чи лісовий промисловець,
чи як хуторянин, який у цих державах,
чи з побережа чи з над канадійських озер,
Де лише проживаю своє життя: нумо держатись
у рівновазі супроти можливостей!
Опіратись ночі, бурі, голодові, глузуванню, нещастю,
невдачам, як опирається дерево і звірина.

Зберігаймо історичні цінності

Найбільший скарб кожного народу, це його народня традиція. На ній опирається його сучасна сила і слава, від неї залежить його єдність і національна свідомість, розвиток його культури, штуки і науки. Навіть найменший чисельно нарід стає могутнім і загально відомим, коли збережену свою минувшину дав другим пізнати, коли перед цілим світом голосить свої змагання та славу своїх великих діл і своїх досягнень. Про нього знає світ, за ним вминається, не дав йому загинути навіть у найтяжчих хвилях. Найліпшим доказом цього стоять нам сьогодні перед очима живі образи Чехів та Сербів. Навпаки і найбільше чисельний нарід западає в непамять, коли він не зберіг своєї традиції. Його пориви, його надбання навіть між своїми йдуть в забуття, а всі зусилля переходять марно, без ніякого відгуку...

Кожний нарід сам собі кує свою долю!

Ця велика правда повинна особливо нам стояти заєдно і на кожному кроці перед очима. Наших змагань, наших досягнень, довгих і кривавих зусиль не сміємо пустити в непамять. Ми мусимо їх в цілій їх величі як найвірніше зберегти. Зокрема творців минулої великої історичної доби кличе обовязок -- взиває до списання всіх цих стремлінь, всіх подвигів, влиднів і радощів, щоб тим способом зібрати в одну велику скарбницю все це, що в майбутньому стане невичерпаним жерелом самосвідомости, стане національним евангелієм для грядучих поколінь.

Вже від довшого часу говориться і пишеться у нас про збирання історичних матеріалів і наклеюється до

списування воянних споминів, однак ще дуже мало в тім напрямі зроблено. Тільки дуже мало відповідальних провідників та учасників великого минулого списало досі спомини чито своєї особистої діяльности в тому часі чи з переживань своєї частини, чи з поодиноких важніших подій. „Літопис Червоної Калини“, якого досі вийшло всього 12 чисел, бореться вже з браком матеріалів, головню відчувається брак коротких історичних статей і коротких споминів про поодинокі важні події і переживання. А списання таких споминів коштує чейже найменше труду. Видавництво „Червона Калина“ завжди є готове видавати довші історичні праці та спомини з наших визвольних змагань, а всетаки і такі матеріали приходять дуже пиняво.

Спомини може писати кожний, хто тільки вмів писати. Всетаки всякий фахівець знає найліпше справи свого фаху і тому при описуванні різних подій найкраще вийдуть зпід його пера ті справи, на яких він визнається. Тому фронтовик повинен описувати події з фронту, організатор запілля про організацію етапу, інтендант про постачання і т. п. Дуже бажаним є, щоб статі і спомини були ілюстровані шкідками, рисунками чи світлинами, які по використанню будуть зложені в „Музею Наук. Т-ва ім. Шевченка“.

Подаємо на цьому місці під розвагу учасникам деякі теми з історії ЗУНР і УГА., які дозволюємо собі навести за відозвою Культурно-просвітного Кружка Українського Табору в „Йозефові“.

- 1) Українські Січові Стрільці від початку їх основання до I. XI. 1918;
- 2) переняття влади в Галичині;

- 3) військова організація в Галичині по проголошенню З. У. Н. Р.
- 4) поворот наших земляків по розпаді Австрії із всіх австр. фронтів;
- 5) збірні станиці поза Галичиною;
- 6) мобілізація в Галичині й поза Галичиною;
- 7) кожночасна реорганізація армії в полі й запілля по всяким галузям, як піхота, кіннота, артилерія, технічні і летунські відділи, санітарні й ветеринарній заведення, залізнодорожні частини, полева почта, суди, духовенство, кур'єрська й розвідча служба, охорона мостів, шляхів і держ. границь, табори полонених й інтернованих, державна й полева сторож, організація штабів (можливо з кожноразовою обсадою), Державний Секретаріат Військових Справ, його команди і т. п.;
- 8) наддніпрянські частини в допомозі УГА;
- 9) галицькі частини на Придніпрянщині підчас боїв УГА в Галичині;
- 10) експедиція на угорську Україну;
- 11) окупація Покуття Румунами;
- 12) Гірська Бригада;
- 13) офензива генерала Грекова;
- 14) заняття і евакуація Київа Галичанами;
- 15) спосіб ведення війни в Галичині і на Придніпрянщині (стратегія і тактика);
- 16) опис поодиноких боїв або офензив і історія поодиноких частин;
- 17) бовві звіти (по можности з заподанням дат і чисел операт. приказів);
- 18) геройські епізоди (з заподанням імен);
- 19) некрольоги;
- 20) біографії героїв;
- 21) характеристика командантів;
- 22) польська офензива на Придніпрянщині весною 1920;
- 23) військово-політична й тактична розвідка й пропаганда;
- 24) галицькі частини в складі радянської армії від мая 1920;
- 25) жидівський пробоввий курінь в УГА;
- 26) дисципліна в армії і пожиття вищих з нищими і на оборот;
- 27) генеральна булава УГА;
- 28) іменування і відзначення в УГА;
- 29) однострій і дистинкції в армії;
- 30) дезерція і звільнення з армії;
- 31) не — Галичани і не — Українці в УГА;
- 32) Галичани в Дієвій Армії УНР від 1917—1918; характеристика їх діяльности і впливу;
- 33) санітарні відносини в армії;
- 34) епідемії в армії — можливо статистично;
- 35) духовенство в армії;
- 36) жінщина в армії;
- 37) історіографія УГА (писання про армію в ній і поза нею);
- 38) гумор в армії (пісня, жарти, анекдоти);
- 39) психічний стан в армії підчас поодиноких переходів;
- 40) духова праця в армії (оповідання, статті, вірші і т. п.);
- 41) культурно-просвітна праця в армії для неї самої і для населення (преса, відчити, театр, архів і т. і.);
- 42) злочини і гешефтарства в армії;
- 43) технічно-військова самопоміч;
- 44) підпольна робота і провокація ворогів в армії;
- 45) доповнення армії на фронті людьми, кіньми, воєнним матеріалом;
- 46) зброя і муніція в армії;
- 47) варстати і склади;
- 48) спроба заснування муніційної фабрики в Коломиї;
- 49) перевозові відносини в армії (обози, підводи, залізниці, самоходи);
- 50) перебрання майна від Австрії і посилки з Придніпрянщини;
- 51) прохарчування і заосмотрення армії у всі потрібні засоби;
- 52) замовлення матеріалів поза Галичиною;
- 53) грошеве заосмотрення армії;
- 54) реквізиції;
- 55) полонені і вовнна добича;
- 56) становище галицького, придніпрянського й закарпатського населення до УГА і навпаки;
- 57) відношення населення Галичини (українського, німецького, жидівського і польського) до ідеї державности ЗУНР і його заховування в часі українсько-польської війни;
- 58) взаємні відношення Придніпрянців і Галичан внутрі армії і між обома арміями;
- 59) відношення населення Придніпрянщини до кожночасної тамошної влади;
- 60) становище галицького й придніпрянського духовенства до ідеї української державности;
- 61) повстанчий рух на Україні, його добрі і злі сторони;
- 62) Жиди в Галичині й на Придніпрянщині у відношенню до української ідеї й до УГА;
- 63) національно-освідомлюючий вплив УГА на широку масу народа на Придніпрянщині;
- 64) УГА а шкільництво в Галичині й на Придніпрянщині;
- 65) життя галицьких Українців в полонях підчас існування ЗУНР;
- 66) життя в полоні;
- 67) описи втечі з полону;
- 68) життя на еміграції: Нім. Яблінне, Ліберець, Йозефів, роб. відділи;
- 69) військові студенти на еміграції.

Як писати спомини, цього ніхто авторові накидати не може. Кожний описує події — як їх переживав або чув від очевидців. А коли автор вибере собі якусь сцену чи картину з переживаних подій і опише її у формі новелі, етюда чи вірша, то і це буде дуже пожаданим.

Українське Вільне Козацтво та його Зїзд в Чигирині 3.Х. 1917.

Яків Водяний. Зі спогадів.

Організація Українського Вільного Козацтва мала свій початок в Звенигородському повіті на Київщині. Гурток патріотичної націоналістичної інтелігенції, між котрими згодом оказались найбільш помітними брати Шевченки (стриєчні онуки поета) та п. Гризло (згодом полковник Вільного Козацтва Звенигородського полку), що був першим ініціатором і організатором Вільного Козацтва і то не тільки у себе на Звенигородщині а і по всій Україні.

Повернувши на Україну з політичної еміграції з Австралії з початком серпня 1917 р, я застав організаційний рух В. К. в повнім розгарі. Осівши у своїх батьків в м. Смілі Черкаського повіту та відпочавши з пару днів від майже двомісячної подорожі, я кинувся у вир організаційної праці, тимпаче, що обставини тоді тому сприяли.

В Черкаським повіті організацією Вільного Козацтва займався мій товариш, тодішній повітовий комісар Гриць Сочавський разом з своїми двома помічниками п. п. Хімиченком та Мельниченком: я обзнайомившись з метою і системою організації, щиро взявся їм допомагати, тимпаче, що околичні села м. Смілої знали мене ще з першої революції 1905 р.; моя робота пішла жваво і успішно.

Статуа свого тоді ще Вільне Козацтво не мало, а тому ми організатори та проводарі руководились при організації знаннями нашої історії козацчини з часів Хмельниччини, узглядняючи при тім революційну хвилю нашого віку.

Не зважаючи на те, що Вільне Козацтво було майже чисто військовою організацією, всетаки воно не було організоване на зразок сьогочасних військових формацій, що починали свою організацію від головних штабів. Ми ще тоді своїх штабів не мали і почала організацію з низів. По селах організувались сотні Вільного Козацтва, по волостях, що мали в собі кілька сіл (часом і по 10 сіл в одній волості), організувались куріні і врешті повіт організувався в полк.

Сотні організувались переважно самі і рідко коли приходилось їхати до села для організації сотні Вільного Козацтва, бо обїхати 139 сіл Черкаського повіту при обмеженій кількості організаторів було технічно неможливо, зате до організації куріня треба було комусь їхати.

До Вільного Козацтва члени вступали тільки добровільно. Сотні складались переважно

з молоді, але молодших як 18 літ не приймалось. Чимало було зате старших дядьків, а часом то бували і сиві діди. Одного так-го сивобородого козака я знав в с. Тернові, що часто приїздив до штабу Черкаського полку у Смілу і приймав участь у всіх боях з большевиками.

Кількістю сотні бували різні, це залежало від свідомости і патріотичности, а часом і кількості села; а траплялись сотні, що налічували 48 душ (це, як я пригадую, була котрась найменша сотня), а бували і по 150 душ; а траплялись села, що мали по дві сотні; так наприклад с. Велика Яблунівка мала дві сотні. Сотенну старшину вибирала кожна сотня вільними голосами. Їх було пять душ: Сотник, писар, скарбник, хорунжий і бібліотекар. Каса сотні складалась із вступних вкладок і місячних внесків. Не пригадую собі, які були вступні вкладки і місячні внески, досить того, що з початку організації вони були в кожній сотні різні, а згодом по виборі полкової старшини місячні внески унормувались однакові для всього полку т. е. повіту. Після організації полкової канцелярії половина внесків з сотні відходила до курінної канцелярії, котра з свого боку одну половину залишала для себе, а другу вдишала до полкової канцелярії, то значить, що полкова канцелярія діставала від сотні четвертину місячних внесків. Сотня за свої гроші утримувала канцелярію, справляла собі прапор, та за ті гроші заводила у себе бібліотеку.

Курінну старшину вибирали всі сотні, що входили в склад куріня даної волости: тут так само, як і в сотні, вибиралось пять душ: Курінного отамана, писаря, хорунжого, скарбника і заступника курінного отамана. Об'язки між ними були розділені в той спосіб, що курінний як і сотник були повними господарями, а решта були їх дорадчими, заступник курінного був курінним старшиною і заступав курінного на час його відсутности. Хорунжий завідував майном та зброєю, а решта виконували свої функції після свого призначення: завідували скарбницею, канцелярією та бібліотекою.

Найближчою метою Вільного Козацтва було підтримувати здобутки революції: — Вільне Козацтво виконувало службу горожанської міліції, охороняло бувші панські маєтки від всякого бандитського елемента та від переходячих з фронту дезертируючих російських частин. Вільне Козацтво ви-

З воєнних портретів В. Перебийноса — Козаки Чорноморського Коша. Київ 1918 р.

знавало тільки українську владу Центральної Ради і мало тільки її наказів слухати. Черкаський полк Вільного Козацтва свою ближчу мету виконав цілком аж до большевицької окупації; зате свою дальшу мету — оборону Центральної Ради, оборону батьківщини — виконав тільки частинно та коли не міг зробити більшого, то цьому були винні тодішній уряд Центральної Ради та повітові земельні управи, на чолі котрих стояли люди, що не були виховані в державницькій ідеології.

З кінцем вересня 1917 року Черкаський повіт одержав повідомлення від ініціативної групи по організації Вільного Козацтва з Звенигородка — що 3 жовтня в м. Чигирині відбудеться Всеукраїнський Зїзд Вільного Козацтва, на котрому має бути вибрана Генеральна Старшина Українського Вільного Козацтва. Вповідомленнізгадувалось, що на зїзд кожний полк Вільного Козацтва має прислати по двох повновластників, вибраних полковими зборами. Таке нагале скликання Всеукраїнського Зїзду Вільного Козацтва заскочило Черкаський повіт ще не цілком зорганізованим і не підготованим, бо Черкаський полк ще сам у собі не сформувався і фактично не існував, а тому повітовий комісар Сочавський як ініціатор організації Вільного Козацтва в повіті мусів виявити всю свою організаційну здібність, щоби заступити Черкаський полк на зїзді в Чигирині 3 жовтня.

Не гаючись скликано нараду при повітовому комісаріяті в м. Черкасах, на котрому ухвалено негайно розіслати наказ по всіх сотнях в повіті, прибути до міста*) Смілої в неділю 1-го жовтня на годину 10 рано для вибору полкової старшини і двох делегатів на Всеукраїнський Зїзд Вільного Козацтва в Чигирині.

Ухвалу до виконання доручили повітовому комісареві і вона на другий день була виконана через верхівців, що були до послуг майже на кожнім фільварку.

На 1 жовтня в неділю після Служби Божої запрошено всіх трьох священників зі Смілої відправити молебен на великому майдані в середмісті. І вже з 8-ої години рано почали сходитись сотні Вільного Козацтва а до 10 години майдан був заповнений величезним здвигом Вільного Козацтва з повіту. До шість тисяч переважно молодих селян стояло під своїми провізоричними прапорами у величезному колі, вишикувані

*) м. Сміла в організаційному відношенні відіграло тоді першорядну роль в повіті, тому що лежить в середині повіту.

в кілька лав, а за цим величезним колом зійшовся величезний до 10 тисяч натовп сміленських горожан. По середині кола був поставлений стіл, тут розташувалась повітова влада та організатори Вільного Козацтва. — О год. 11 загули дзвони у всіх трьох церквах, а згодом показала із Спаського Собору, що стоїть на другім кінці майдану, церковна процесія з трьома священниками в ризах в оточенню множества хоругв. Розпочався святочний молебен.

По Службі Божій один із священників сказав тепле слово з приводу організації та вибору полкової старшини. Церковна процесія віддалилась; настала коротка

перерва, може на 10—20 хвилин; а тимчасом я зауважив, що по козацьких лавах розійшлись з близьких від м. Смілої сотень сотники зі с. с. Гречківки, Яблунівки, Тершівки, Копетянтинівки, Балаклея... Сотники ходять між лавами козацькими та щось жваво розказують, видно було, що про щось поучають; я підозрівав, що то агітація, бо такеж саме я зауважив ще перед молебнем підчас розташування козаків у лави. На це я звернув увагу Грицькові Сочавському. Нам обом пригадалися козацькі часи: вибір кошового на Січі.

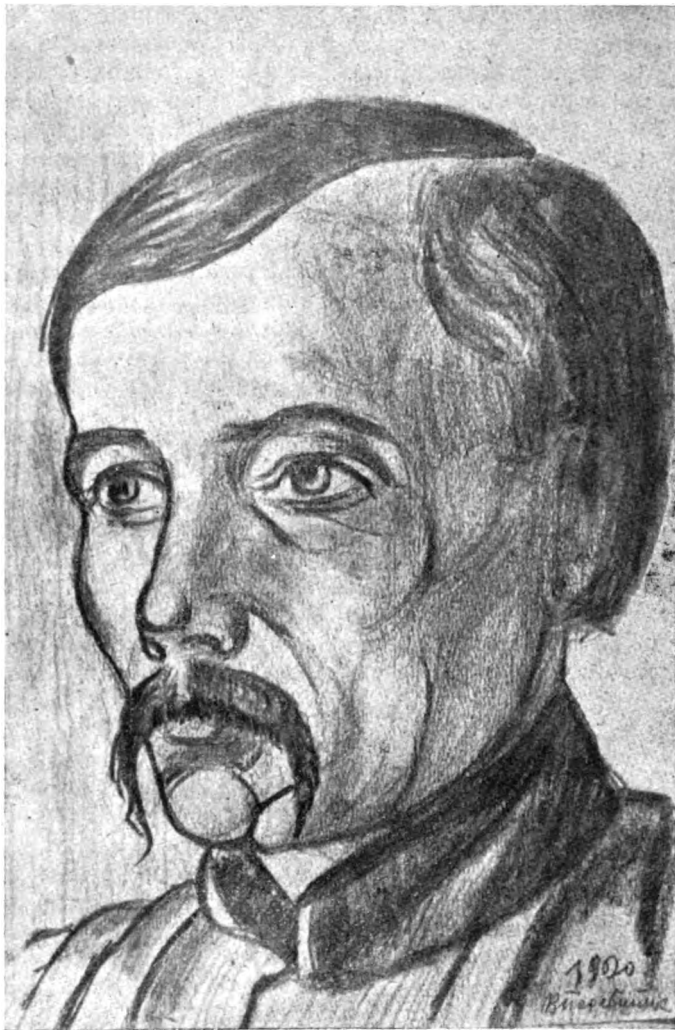
Скінчилась перерва; на столі показався повітовий комісар Сочавський; в козацьких лавах все знов вишикувалось і затихло.

Комісар Сочавський в гарній палкій промові пригадав козацькі часи, Запорожжа, Хмельниччину, згадав Мазепу і нашу трагедію під Полтавою, далі пригадав двісталітню московську неволю, та перейшов до сучасного моменту — вибору полкового Отамана Черкаського полку та решти полкової старшини. Після нього виступили його два помічники — Мельниченко та Хімиченко, які поставили як

кандидата на полкового Отамана Гриця Сочавського. Після цих промовців виступив я підтримуючи цю кандидатуру.

Однак після того на трибуну виступив один із сотників Велико-Яблунівської сотні і поставив кандидатуру останнього промовця начальника міліції Якова Водяного, себто мою. В лавах заворушилися і я зрозумів, який напрямок мала агітація перед і після полудня. Мені зробилося ніяково перед моїм товаришем Грицьком Сочавським, я йому це тут же сказав, а сам рішив зрезигнувати з так високої для мене чести.

Бесідників більше не було. Повітовий Комісар оголосив знов десятихвилинну перерву. В лавах знову

З воєнних портретів В. Перебийноса — Сот. Л. Балицький, командант І. курія полку Чорних Запоріжців

заворушилось і загуло: — Волимо Водяного на полковника...

До гори полетіли тисячі козацьких шапок.

Не допомгла моя резигнація і те, що я, як міг, відмовлявся. Я мусів вікниці прийняти вибір, щоби вгамувати розбурхані збори.

Після виголошення відповідної промови, я обняв провід зборів, та запропонував зборам вибрати наказного полковника, а згодом і решту старшини.

Вибрано двох наказних полковників: курінного Яблунівського куріня Кириленка та заступника повітового комісара Хіміченка. Полковим судією вибрано комісара Сочавського.

Погідне осіннє сонце уже добре повернуло на захід, а ще декого з полкової старшини треба було вибрати і багато справ ще треба було вирішити, котрі між іншими мала рішити полкова конференція по 2 представники від кожної сотні. Мені дуже залежало на тому, аби решта полкової старшини не була вибрана випадково, не бажана для національної роботи, і тому я рішив решту виборів полкової старшини перевести на конференції. Для цього я, мотивуючи пізнім часом та далекою дорогою сотень до дому, за згодою козацтва, замкнув нараду, запропонувавши кожній сотні вибрати зараз-же по двох своїх представників на полкову нараду для вирішення дальших справ.

На четверту годину була призначена нарада полкової конференції.

На конференції зійшлися представники переважно всіх сотень в повіті, це була уже не безкритична товпа, а передові діячі кожного села; крім сотників, тут було чимало інтелігенції з повіту, отже було з кого вибрати решту старшин. Вибрано — полкового писаря, осаула, двох хорунжих та полкового скарбника. Крім цього вибрано двох делегатів на Всеукраїнський Зізд Вільного Козацтва в м. Чигирині: полкового отамана Якова Водяного та козака Константинівської сотні Борща.

Конференція обговорила справу охорони повіту від анархії переходячих частин збольшевиченого російського «воїнства», що добровільно кидає південно-західний фронт, та сунув на схід та північ везучи з собою військо майно українського фронту. Нарада ухвалила обеззброювати та відбирати майно від усіх частин, що кидали фронт прямуючи до Росії; але, для переведення такої ухвали Вільне Козацтво не мало зброї, а тому нарада доручила полковому Отаманові постаратись про зброю та з цєю метою поїхати до військового Секретаря України Симона Петлюри з проханням видати для Черкаського полку певну кількість зброї для охорони ладу в повіті. Делегація до військового Секретаря мала поїхати та сама, що була вибрана на Всеукраїнський Зізд Вільного Козацтва.

Пізно в ночі полкова конференція скінчилась, а на другий день рано, — я з козаком Борщем виїхали через м. Черкаси на пароплаві Дніпром до м. Чигирини.

* * *

В короткій але приємній подорожі на покладі пароплава до пристані Буясин я познайомився з масою делегатів, що теж як і ми їхали в низ по Дніпрі прямуючи на чигиринський зізд.

В Буясині ми висіли біля полудня, де підводи з села Буясин уже чекали на нас. Ми винайняли селянського воза і поїхали мурованкою 19 верств до Чигирини. Я розглядався навкруги, пригадуючи собі ту саму пісчану околицю, котрою я проходив пішки 11 років

тому ще в 1906 році, коли спішив на Чигиринську конференцію скликану партією соціалістів-революціонерів, котра мала вирішити питання про розпочаття селянського повстання з Чигиринського повіту. А тепер я їхав вибрати провід може над будучим повстанням, провід, котрий може мав колись стати на чолі будови нашої Держави.

До Чигирини прибули над вечір 2 жовтня і застали уже масу делегатів, що прибули зі всіх кінців правого і лівого боку Дніпра; але як пізніш я довідався, всеж не зі всіх повітів України були представники на Чигиринським зізді. Було слабо заступлене Поділля, а ще гірше Волинь, де ще не скрізь на той час організувалось Вільне Козацтво.

Між прибувшими я зустрів кількох старшин в козацьких історичних одягах з кривими шаблями і пістолями за поясом. Це були полковники Звенигородський Гризло, Полтавський полковник (прізвища не тямлю), та ще кількох невідомих мені сотників. Між ними звертав на себе увагу молодий старшина у однострою кубанського козацького війська. Пізніш на засіданнях зізду я довідався, що то був п. Полтавець з доточенням до цього псевдонімом «Остриця», син учительки удовиці з с. Балаклея біля Смілої. Він був значковим генерала Скоропадського, котрий тоді командував здається 36 корпусом, що згодом зукраїнізувавшись переіменувався в 1 український корпус.

О годині 11 рано 3. жовтня 1917 року у найбільшій шкільній салі зібрались делегати на перший зізд Українського Вільного Козацтва.

Збори відкрив Звенигородський полковий отаман Гризло та запропонував на голову братнього внука Тараса Шевченка; Ананію Шевченка з села Кирилівки. Делегати однодушними оплесками повітали стрункого, молодого, років 30—32 чоловіка без руки. Нововибраний голова зборів запропонував вибрати на заступника голови полковника Гризла, а на секретаря Полтавця, на що збори одноголосно згодились. Оголосивши збори відкритими голова запропонував виробити порядок нарад, головні пункти яких склалися: — Привітання з місць, сучасний мент, та вибори генеральної старшини і звіти з полків.

Багато років з того цікавого моменту минуло, а тому я багато позабув назвищ визначніших делегатів, а рівнож і позабув зміст промов, але важніші моменти зізду у моїй пам'яті всеж залишилися.

Після привітань з місць, я не міг вийти з дива — що на зізді не було представника уряду Центральної Ради. Ігнорация Урядом так важної і популярної тоді військової організації, організації, котру, як я знав, всеж підтримували урядові чинники, мені була тоді цілком не зрозуміла.

Секретаріят Центральної Ради, на чолі котрого стояв В. Винниченко, своїм знехтованням першого зізду Українського Вільного Козацтва спричинився до того, що головним отаманом Вільного Козацтва вибрано для уряду небажаного генерала бувшої російської армії Павла Скоропадського.

А я пригадую, що зізд так патріотично і прихильно був настроєний до Центральної Ради, що колиб на зізді був представник Уряду, то певно провадивби зборами так, як було би це потрібне Урядові і на Генерального Отамана бувби вибрав бажаного для Генерального Секретаріату — кандидата.

Мушу тут знов пригадати, що підчас промов над «сучасним ментом» певна група на чолі з Полтавцем підтримувала думку вибрати гетьмана, але ця група

була скоро збита тільки поміркованими елементами і згодом балачки на цю тему затихли.

Коли приступили до вибору Генеральної Старшини, зразу забрав слово п. Полтавець і в своїй довгій промові став восхваляти славний старинний гетьманський рід Скоропадських, а зійшовши в своїй промові до генерала Павла Скоропадського і виставляючи його кандидатуру на генерального отамана Вільного Козацтва, хвалив його як свого шефа, зробив з нього соціалістасамостійника, щирого демократа і народника, та заявив, що генерал Скоропадський ще в перших днях революції зрікся з своїх маєтків на Чернигівщині в користь селян. — На генерального писаря Полтавець виставив генерала Кочубея, про котрого не забув запевнити збори, — що цей нащадок Василя Кочубея змиє ганебну пам'ять свого прадіда своєю працею для нової України. За Полтавцем виступали Гризло та А. Шевченко, — підтримували кандидатури Скоропадського та Кочубея, не перестаючи вихвалити Скоропадського як щирого патріота і першого українізатора 36 корпусу.

Інших кандидатів на Генерального Отамана та писаря ніхто не виставляв, бо ж люди зіхались зі всієї України і один другого не знали. Ніхто навіть не заікнувся, що і Скоропадський і Кочубей на зборах не присутні, а згодом свого вибору можуть не прийняти.

Приступили до голосування. За Скоропадським вся селя підняла свої руки. — Хто проти? Нікого. — Хто зтримався? Я один підняв свою руку до гори.

І так при абсолютній більшості, вибрали Павла Скоропадського генеральним отаманом Вільного Козацтва.

При голосуванні на генерального писаря за ген. Кочубеєм піднявся знов цілий ліс рук. — Хто утримався? З моєю рукою піднялося ще шість рук.

Генеральним осаулом з'їзд вибрав Полтавця, а генеральних осаулів було вибрано кількох, першого з них Гризла полковника Звенигородського, а решту тепер не пригадує.

Скільки було делегатів на першому з'їзді Вільного Козацтва? На це питання точно не можемо відповісти. Може було двісті, може триста... Не кожний полк, як наш Черкаський, вислав два делегати, бо Звенигородський їх вислав біля двох десятків і тому Звенигородщина проводила з'їздом після свого бажання.

Збори закінчилися над вечір біля години четвертої, по чому делегатів запрошено на перекуску, котру улаштували на майдані біля школи з ініціативи здається повітової Управи. Перекуска з вечерєю затяглась до пізнього вечера і більшість делегатів розіхалась з Чигирина аж на другий день.

Нарис історії III-го куріня

24-го полку піхоти ім. Гетьмана Петра Дорошенка

Між 10-15 грудня організовано при 2 п. п. в Коломиї з першого запасного куріня III похідний курінь. Курінь складався із трьох сотень: 7., 8., 9. та відділу скорострілів. Командантом куріня був поручник Найда (Буковинець), його прибічником хорунжий Марущак. Команданти сотень були: 7-ої четар Петро Кривоносок, 8-ої четар Михайло Гуменюк, 9-ої четар Василь Юрченко, скорострільної чети четар Володимир Феданків, обозним хорунжий Василь Максимець. Кожна сотня складалася із трьох чет. Команданти чет були: 7. сотня: I. чета підхорунжий Данилюк, II. чета підхорунжий, котрого імени не тямлю, бо він по трьох днях пішов до лічниці, III. чета старший десятник Гузар. 8. сотня: I. чета четар Гура, II. чета хорунжий Сербинський, III. чета десятник Василь Ілацук (Буковинець). 9. сотня: I. чета четар Мановський, II. чета підхорунжий Фодчук, III. чета підхорунжий Матрук. Рахункові були: десятник Стефанців (7. сотня), старший десятник Гура (8. сотня), однорічний вістун Вівчарук (9. сотня), наборовий підстаршина вістун Кукурудз. Справниками були: 7. сотня десятник Павлюк, 8. сотня старший десятник Манищук, 9. сотня старший десятник Грабовецький. В скорострілах старший десятник Кузьменко.

В неділю дня 15 грудня в 8-ій годині рано відбулася в Коломиї на ринку після патріотичної промови окружного команданта Примака присяга III куріня, посвячення крісів та почетний хід перед Окружним Командантом.

Дня 16. грудня в 3-ій годині по обіді виїхав курінь до Городенки. На двірці мав промову тодішній

командант полку сотник Тінкль. В. Городенці стояв курінь до 18. грудня, а вечером на 18. грудня виїхав курінь на Львів і 19-го приїхав та висів в Старім Селі. З Старого Села рушив курінь через Давидів до Жиравки. Через Давидів мусів курінь йти то роями то гусаком, бо Поляки наступали на Солонку Велику, а над Давидовом кружляли їхні літаки та кидали бомби.

Вечером прийшов курінь до Жиравки і розташувався в районі школи. Тут заночував. В ночі посилала кожна сотня стежі в напрямі Солонки Великої.

Дня 20-го грудня рушив курінь вперед та обсадив Солонку Велику, виставляючи полеві сторожі від Сокильник, а то: першу на шляху, що веде із Солонки Великої до Сокильник, другу у Солонечькім цвинтарі коло церкви, третю на краю Солонки Великої між другою сторожею а старим цвинтарем, четверту на старім цвинтарі фронтон до Сокильник і Малечківський ліс. Перші сторожі виставила 8. сотня. Сторожі виставлювано до 26. грудня.

Дня 26. грудня вечером дістає курінь приказ наступати 27 грудня на Сокильники в слідуючій порядку: 7. і 8. сотні перейдуть ще в ночі до Малечківців, а 9. сотня остане в Солонці, звідки почнуть сотні наступ, як тільки артилерія зачне обстрілювати Сокильники. Ще вечером вирушили 7. і 8. сотні і цілу ніч ішли до Малечківців. Дорога була утяжлива, бо сніг був по коліна, а ще й новий падав. Над ранком прийшли обі сотні до фільварку, що лежить між Малечківцями і Сокильниками і тут яких 10 хвилин ві-

дітхнули. Звідси мусіли знов йти під Соکیلники гусаком, бо була тільки стежка і ціла дорога була завіяна.

Коли сотні вийшли з фільварку і почали йти гусаком, то у фільварку почав горіти якийсь будинок і освітлював вогнем цілу околицю, так що обі сотні не то що можна було видіти, але навіть почислити, кілька людей іде. Це був здається знак, який давали фільваркові посіпаки, щоб в Соکیلниках бачили, що ми йдемо. Десь коло 8-ої години почали сотні наступ, не чекаючи, аж артилерія почне обстрілювати Соکیلники. Наступ початково вдався і сотні вдерлися в Соکیلники. Але це зробили обі сотні на власну руку; а інші частини чекали аж на підготовку артилерії і не наступали. Це використав противник і рушив у протинаступ. Сотні якийсь час держалися і билися заваято. Однак по яких двох годинах 7. сотня відступила, а на 8 натиснув противник цілою силою і оточив її в селі, а ще й цивільні мазури помагали.

8. сотня пробилась і відступила, але страти мала великі, бо стратила два скоростріли, около 40 стрільців та хорунжого Сербинського у забитих. Було коло 15 ранених, між ними справник Манищук. 7. сотня мала менші страти, коло 30 стрільців. Обі сотні відступили і зібралися в Солонці Малій.

Такий то був перший день загального чи генерального наступу на Львів. 9. сотня остала в цілості, бо вона не наступала. На другий день 28. грудня перейшов курінь знов до Солонки Великої і повиставляв полеві сторожі на давних місцях. Вечером прийшов приказ, щоби окопуватися і 8. сотня почала збирати лопати по селі. Десь коло 11-ої години прийшов бережанський курінь, а третій курінь відійшов до Зубри. Зубру заняли були перед вечером У. С. С. Курінь йшов майже до рана, заки прийшов до Зубри, бо йшов попід фронтом і цілий час гусаком. Снігом курило страшенно, а під ногами сніг, болото й вода. В Зубрі розташувався курінь аж під лісничівкою, а 9. сотня обсадила зубрецький ліс від Соکیلник.

Дня 29. грудня змінила половина 8-ої сотні з десятником Ілащуком 9-ту сотню, котра вернулася до Зубри. Перед вечером заняв Соکیلники „Гайдамацький Загін“ (поручник Фарановський). Вечером відійшов II курінь до Козільник. Козільники були заняті день перед тим іншим коломийським курінем (поручником Бухшованим). Курінь остав в Козільниках, а 8. сотня на 30 грудня наступом заняла фільварок Глинцівку. При наступі поляг старший десятник Кузь-

менко (з Печеніжина). 7. і 9 сотня обсадили містям залізницю під Сиховом і праве крило Козільник. 8. сотня зробила ранком 31. грудня наступ на Перзенківку. Наступ не вдався. Сотня мусіла відступити зі значними стратами.

Противник вислав парламентарів і осма сотня також. Заключено півгодинне перемир'я, щоб позбавити ранених та убитих. З нашої сторони переговорював четар Кривоносюк, а з тамтої ротмістр Абрамович. Ранених позбирано, а забитих не всіх.

Від 31. грудня курінь остав в Козільниках і на Глинцівці. Почав копати окопи. Починалась війна позиційна, бо курінь дуже змалів. 7. і 8. сотні мали по яких 40 стрільців, а 9. була ще в повнім складі, бо вона була все в резерві. Десь коло 1. січня захорював поручник Найда і відійшов до лісничі. Захорював і хорунжий Марущак (адютант куріня) та відійшов. Команду куріня перебрав командант 7. сотні четар Кривоносюк, а команду 7. сотні четар Гура.

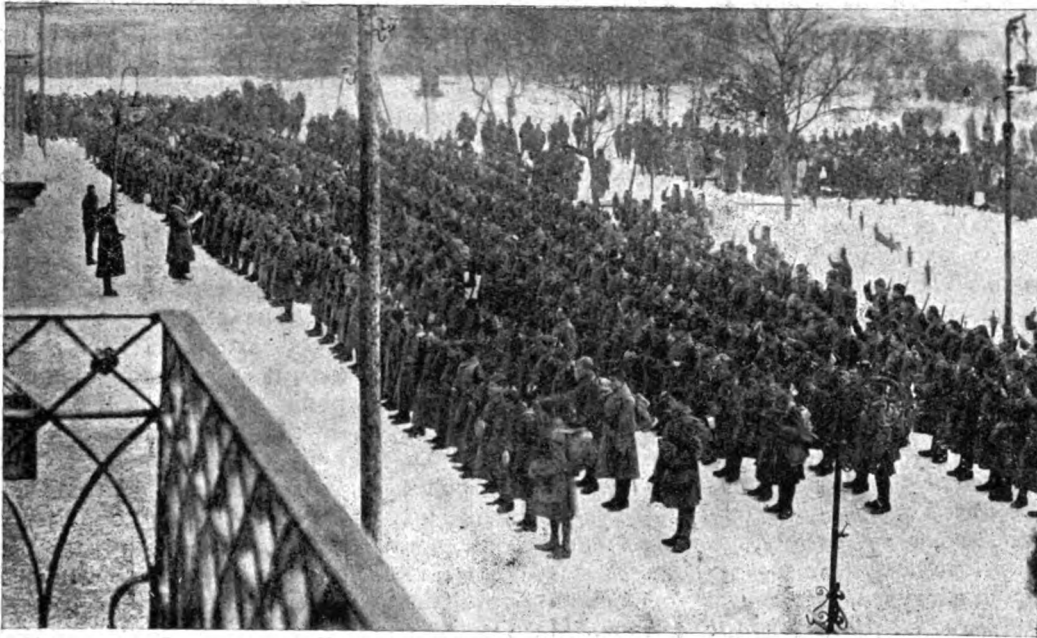
Десь коло 4-го січня прийшов новий командант куріня поручник Мацуський Володимир, четар Кривоносюк остав як адютант. Курінь працював над окопами дуже пицтво, бо технічних приладів не було, а Козільники то чисто мазурське село і його населення всі лопати поховало. Треба було копати полевими лопатками. Земля там рідка, все повно було в окопах води та болота. Щодня, як не падав дощ, то падав сніг з дощем. Була одна велика баюра. До того стрілянина день і ніч без перестанку. За тих кілька днів курінь замножив страшне робацтво. Як день так ніч треба було бути все готовим, навіть не можна було розперезатись, а кожний лягаючи спати на кілька хвилин, лягав разом з крісом, обмотуючи ремінь кріса навколо руки. На декотрих стрільцях сорочки були за той час погнили та розлі-

Окружний командант коломийської округи сот. Теодор Примаєк і його адютант Ів. Данищук

лись, бо курінь при відїзді з Коломиї біля не дістав, бо не було. І так кожний мав лиш по одній парі біля, яке приніс з дому. Стрільці були перемучені фізично майже цілком, держались тільки духом.

І так незаметно навіть надійшов святий вечер, день радости і мира. Але в нас було радости не багато, а мира ніякого. Це вже був пятий святый вечер в окопах від 1914 року, тільки що цей не в австрійських, а в українських окопах. Це одно давало трохи радости. З Коломиї приїхали були гості до куріня: інтелігенція і селяни зі святочними дарунками та бажаннями. Артилерія віддала в честь гостей кілька стрільів на Перзенківку і запалила електривню та кілька інших домів. Думали цей момент викори-

Присяга одного з коломийських курінів перед відходом в поле на ринку в Коломиї

стати і 9-та сотня почала наступати на Перзенківку та заняла була кілька хат, але під натиском польського протинаступу відступила назад. Тоді виставлено в наших окопах подвійні стійки, бо надіявся польського наступу. Смерком приїхали кухні та привезли борщ, кутю, вареники та сушені грушки. Почалась свята вечора, а по вечері роздавано святочні дарунки, які зібрала Коломийщина. Кожний стрілець дістає дарунок. Зміст дарунку був різнородний. При кожному дарунку був долучений календарик і картка з святочними бажаннями: „Веселих Свят“, а замість адрес на картках були написи „Борцєві за волю України“, „Герові столиці Льва і Данила“, „Стрільцєві Соколиків“, а крім „Веселих Свят“ написи „Борітеся — поборете“, „Не плачем а мечем“, „Не ридай — а добувай“, „Ти Боже поможи, а ти небоже не лежи“. А під тим підписи: „Дівчата Покуття“, „Коломийські дівчата“.

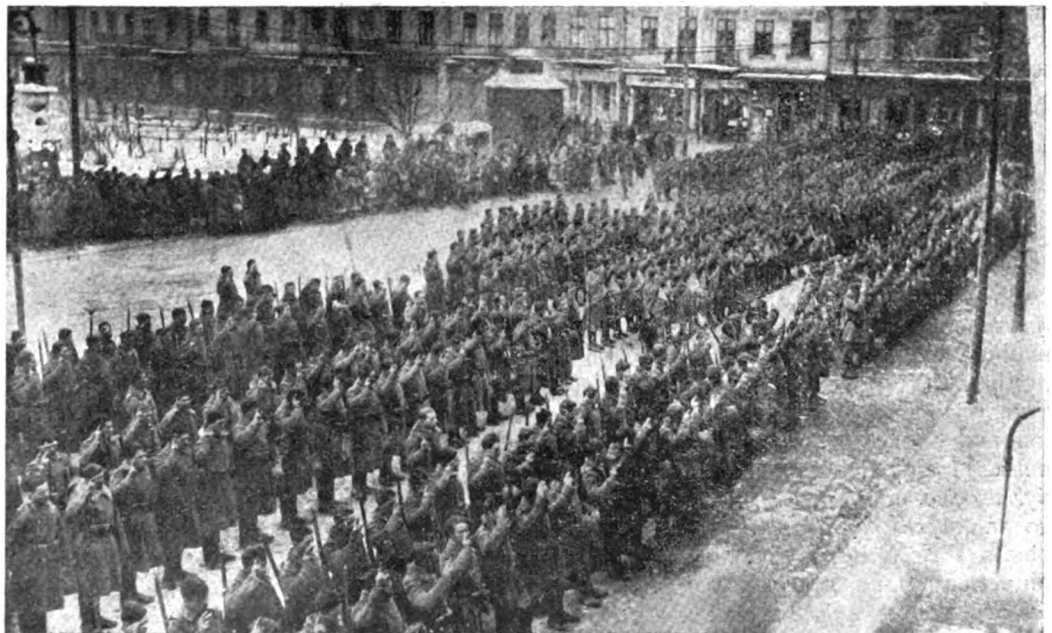
На саме Різдво прийшло доповнення до куріня в Коломиї. Курінь прийшов трохи до себе. На свята було також кілька підстаршин піднесених до вищого степеня, а кількох стрільців до степеня підстаршин. Так сходив день по днєві на фронті куріня, аж до 12. січня у вечер.

Вечером 12. січня противник почав готувитися до наступу. Його артилерія відкрила барабанний вогонь на Козільники. Курінь заалармовано і обсаджено окопи в такім порядку: 7. сотня залізницю під Сиховом, 8. сотня Ко-

зільники, а 9. сотня фільварок Глинцівку. Стрільянина була від 1/8 до 10-ої години і не переставала. Противник стріляв на Козільники, а притримуючи курінь в поготівлі, повів наступ на Боднарівку на 1/24 курінь. Але і там йому не повелося і мусів завернути.

Коло 10 ої години стрільянина втихла. Командант 8-ої сотні четар Гуменюк спитався, хто йде добровільно на стежу під Перзенківку. Треба було одного підстаршини і двох стрільців. Зголосився старший десятник Ілашук і взяв зі собою стрільців Розвадовського і Семкова. Пішов аж під Перзенківку. Через півгодини повернувся і зголосив, що нема нічого нового і що на Перзенківці видно тільки

польські стійки. В наших окопах осталися тільки стійки, а решта стрільців вернула на квартири. Але заки стрільці прийшли на квартири, мусіли знову бігти до окопів. Стрільянина почалась на ново й тревала якої пів години. Потім все втихло. І знов розійшлися стрільці на квартири, а командант 8-ої сотні четар Гуменюк задержався ще з деякими старшинами в садку, коло команди куріня. Сюди несподівано заблукалася полька куля і поцілила четара Гуменюка в уста. Він повалився на землю. Останні його слова були: „Пращай Україно!“, а до свого справника старшого десятника Ілашука сказав: „Возьміть собі мого карабіна, та не покидайте його і дбайте про сотню“. Потім закінчив життя. Ще вечером відвезено його до обоу, а звідти до Коломиї, де й похоронено.

Святочна хвилина присяги

Страта команданта сотні відбулася на стрільцях дуже, а найбільше ще й тому, що в сотні не було більше ніодного старшини. Сотня осталася тільки зі справником та підстаршинами.

23. січня рано противник рушив до наступу на Боднарівку і Глинцівку та заняв їх. Курінь мусів з Козільник відступити, а обози і артилерія мусіли поспішно вноситись із Зубри. Осталася тільки одна батарея на лісничівці, яка загряла в болоті і здалася на волю Божу. Коней відвели пушкарі аж до Жиравки, а обслуга далі стріляла на Перзенківку та Козільники. Положення ставало чимраз гірше і якби не недобитки з осмої сотні, противник занявби і Зубру. Справник з осмої сотні не тратив голови, а здержав останки осмої сотні та обсадив зубрицький ліс. В лісі прилучився до сотні четар Слюсарчук, котрого вислано зі Станиславова до 3/24 куріня і він йшов вже до команди куріня та прийшов якраз на лісничівку, а до куріня не встиг дійти. Стрільці не довіряли йому, одне, що не знали його, а друге тому, що був одягненим в чорну куртку і вони думали, що це може бути ворог. Противник, що наступав, мав також чорні куртки. То був якийсь там полк „Варшавяків“.

Міжтим противник заняв вже і фільварок в Козільниках, та з фільварку почав обстрілювати ліс двома скорострілами та посуватись на ліс. Але на яких 200 кроків перед лісом привитала його осма сотня сальвами і вони вернули назад до фільварку. Потім пробували ще кілька разів посуватись на ліс, та сотня кожний раз їх завертала. Так тягнулося майже годину. Тоді з'явився коло сотні отаман Микитка і спитав: „Де ворог?“ Приказав сотні держатись, кажучи, що прийде поміч, а сам відійшов. За якої пів години прийшла так звана залізна сотня. І осма сотня скріплена „залізною сотнею“, а власне обі сотні разом почали наступ на Козільники. За якої пів години вигнали противника як з фільварку так і з Козільник та взяли кількадесять полонених і 2 скоростріли. Одна часть його тікала просто на Перзенківку, а друга на фільварок Глинцівку. Справник з осмої сотні і стрілець Доцин пустилися бігти за ними та кричати що сили, а добігаючи до фільварку почали стріляти у фільварок. Між противниками було таке замішання, що вони не дивлячись, хто кричить і стріляє, втікли з фільварку. У фільварку знайшли вони оба тільки одного польського вояка, який скрився у кузні в скриню.

Сотні вигнали противника на Перзенківку, аж III/24 курінь прийшов назад до Козільник на свої старі становища. Тоді обі сотні вернулись також до Козільник. На Перзенківці не могли сотні остатися із стратегічного огляду.

На другий день вечером (14/1) перебрав команду осмої сотні четар Слюсарчук. Курінь поліпшує окопи та снує дротяні загороди, бо знову почалася позиційна війна. Сотні роблять в окопах службу на перемену. Відтинок куріня тягнеться від Сихова аж до Глинцівки. Робота коло окопів і дротів йде дуже пняво, бо всяких технічних приладів майже зовсім нема. Працювати можна тільки ночами. Ще й погода була дуже перемінна. Як не дощ, то сніг, як не сніг то заверуха. Коло 10 лютого прийшло знов доповнення з Коломиї. Хоча війна була позиційна, то курінь мав щодня страти в ранених, а часом і забитих, бо стрілянина як день так ніч не переставала.

І так минав день за днем. В лютім дочекався курінь ще й нагоди, що міг у Давидові у тимчасово

зладженій купальні трохи викупатися та біля виміняти. З кінцем лютого було триденне перемиря. Під час перемиря прийшло доповнення, яких 100 людей і 3 старшини (четар Альбота, хорунжий Гарас, хорунжий Мудрак, всі Буковинці). Кожна сотня дістала приділених по 30 стрільців і по одному старшині, сема сотня четара Альботу, осма сотня хорунжого Гараса, а девята хорунжого Мудрака, а крім того по два скоростріли з обслугою. Першого березня перемиря скінчилось, а війна та сама продовжувалась далі. Осма сотня крім роботи в окопах будувала ще й цвинтар. Позбирала всіх убитих, які були позакопувані на цілих Козільниках і знесла їх на одно місце. Були то стрільці і підстаршини як з III/24 так і з інших курінів, які впали в перших боях. Всіх було коло 16, між ними і один поручник Роман Голяк, однак годі було довідатись, чи свій чи чужий. Був родом з Ходорова і знайдено при нім український молитвенник. Робота коло цвинтаря йшла таки досить помалу задля браку матеріалу. Але з початком квітня цвинтар був вже готовий, обведений березовим поручам та обитий дротяною сіткою. На кожному гробі хрест з берези з написом на таблиці. Написи всі вимальовані. Крім того по середні цвинтаря в великий трираменний хрест вбраний в сосновий вінець. На хресті велика таблиця з вимальованим написом кирилицею „Борцям за волю України. 8. сотня Дорошенка“. Це тому, що осма сотня занялася поляглими сама, заохочена своїм справником. Іншим сотням було все байдуже. Крім того у осмій сотні був найліпший дух.

В березні пробував противник ще кілька разів щастя та все їм не вдавалося. Вдалося їм раз прогнати заставу семої сотні з Глинцівки на яких дві години. В березні се раз курінь викупувся. З початком квітня зорганізовано було ще і один піонерський рій при куріні під тактичною командою осмої сотні. Зближався вже помалу Великдень, але в куріні ніхто занадто не тішився, бо на фронті було страшне напруження і кожної хвили можна було чогось сподіватися. Повітря видавалося якимсь густим. Сотні спали тільки по трохи в день, а в ночі всі ішли до окопів. Тягнулось воно так аж до 4-ої години ранком у Великодну неділю 20. квітня.

В неділю ранком відкрила ворожа артилерія барабанний вогонь по цілих Козільниках та Сихові, а також і Сокільниках. Артилерійський вогонь тривав яких чотири години. Десь коло осмої години почав противник наступати в чотирох розстрільних. Спершу на Сихів і на Сокільники, а Козільники оставив покищо в спокою. III/24 мав одинокий наказ держати свої окопи. Коло девятої години противник заняв Сокільники, а десь коло десятої години почав і на Сихові наш фронт подаватись взад. Тоді шойно зачався ворожий наступ також в трьох розстрільних з Перзенківки на Козільники, а крім того із Сокільник через зубрецький ліс противник зайшов в Козільники ззаду. Одні увійшли в село, а другі обсадили зубрецький ліс. Тих, що наступали з Перзенківки, курінь відбив мабуть чотири рази. Але як побачив, що вже оточений залишив окопи та почав відступати на Зубру, хоч дорога була замкнена. Вже в селі треба було біля школи перебиватися. Пробивалася тільки осма і девята сотня, бо сему сотню післано на Сихів до помічі і вона через Сихів відступила на Пасіки Зубрецькі. Потім мусіли ще обі сотні пробиватись через зубрецький ліс та аж до половини Зубри.

В половині Зубри курінь затримався і зробив нібито позицію, але тільки на дуже короткий час, бо на ліво в Соکیلниках противник був вже далеко по заду. Курінь держав цю провізоричну позицію може годину.

В тім часі справник з осмї сотні взяв зі собою стрільця Дмитра Старчука та стрільця Степана Горука та пустився з ними в село в напрямі Поляків. Командант осмої сотні здержував його, але він уперся кажучи, що йде покушати свяченого; додав притім, що ворогів в селі багато нема, та що треба з ними поговорити в очі. Противник підсунувся був в тім часі з одним скорострілом на яких 200 кроків перед курінь та почав обстрілювати курінь, який лежав на чистім полі. Нараз ворожий скоростріл замовк. Ніхто не знав, що сталося. Думали, що ворог знов підсувається. Але нараз вернувся справник з обома стрільцями. Всі три цілі обваляні болотом. За собою тягнули скоростріл „Максім“ і несли один німецький кріс, „Газмаску“ та вели одного нашого стрільця. Цей стрілець був і шестої сотні другого станиславівського куріня. Його зловили в Соکیلниках в полон і він мусів тягати скоростріл. Це був той скоростріл, що перед хвилиною острілював курінь.

Курінь зробив тоді наступ і підійшов був аж до фільварку в Зубрі. Але мусів знов відступати, бо на лівім крилі зачався натиск на гуцульський курінь поручника Голинського і він подався взід. Курінь відступив на долішній кінець Зубри та тримався там до вечера.

Вечером прийшов приказ відступати аж до Кротошина. Курінь відступив та заняв там нові позиції. Вечером полився дощ так, що курінь змок до самої шкіри. Страти куріня були поважні. Сема сотня страшила четара Альботу, поляг під Зуброю а Пасіками Зубрецькими, перешитий двома кулями. Хорунжий Мудрак був забитий ще у великодну п'ятницю в Козільниках, а хорунжий Гарас в той сам день тяжко ранений в ліву руку. Командант осмої сотні поручник Слюсарчук захорював знов і маючи 39 степенів

горячки, мусів відійти до лічниці. Команду сотні обняв тимчасово поручник Феданків.

В Кротошині знов прийшло доповнення до куріня яких 80 людей та четарі Кирилович, Бородайкевич та Арсенич. З тим доповненням прислано між стрільцями якогось Осипа Сулятицького, котрий був родовитим Поляком десь з під Коломиї здається з Коршева. Він був засуджений на 3 1/2 року в'язниці, а що зголосився добровільно до українського війська і присягнув українській державі, вислано його на фронт. Але команда осмої сотні відіслала його назад до Коломиї.

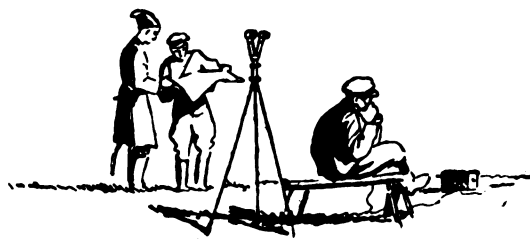
В Кротошині стояв курінь до кінця квітня. А з кінцем квітня змінений четвертим станиславівським ку-

Перегляд одного з коломиїських курінів перед відходом в поле. На переді стоять: сот. Примаєк, сот. Бемко

рінем відійшов до Вовкова на відпочинок. На відпочинку був курінь до 9. мая. Підчас відпочинку ходив курінь купатися аж до Підмонастиря. Першого мая прийшло знов з Коломиї доповнення на кожную сотню по 36 людей. Одержала також того дня кожна сотня по 15 пар черевків, по 50 пар штанів, по 12 верхніх сорочок (гімнаст'юрок), по 10 шапок та по 8 кг. мила. Десь коло 4 мая обняв команду куріня поручник Данило Бізанц, а поручник Мацуський відійшов до бригади.

Осмого мая вечером відійшов курінь назад до Кротошина та змінив другий станиславівський курінь. В Кротошині остав курінь аж до 1. мая. Міжтим вернули з лічниці поручник Слюсарчук та четар Брінг. Поручник Слюсарчук обняв команду семої сотні на місце четара Арсенича, а четар Брінг зістав приділений до дев'ятої сотні, де бракувало одного с'аршини, бо четар Кумановський вже давніше відійшов до лікарні. (Далі буде).

В посольстві до гетьмана

(Уривок із щоденника)

Написав: Др. Мирон Кордуба

I.

Керма української національної політики на Буковині була від 24 жовтня 1918 р. в руках Буковинської Делегації Національної Ради (до котрої членів і я належав), доповненої десятима кооптованими громадянами. Так утворена корпорація прибрала назву «Краєвого Комітету». Зараз в перших днях листопада 1918 р. після розвалу Австро-угорської монархії положення Краєвого Комітету стало дуже клопітливе м. ін. через те, що в часі коли в цілій Європі, а особливо в сусідній Галичині і на Наддніпрянщині, події розвивалися зі шаленою швидкістю, Чернівці, відтяти через перерву комунікації від решти світа, не мали ніяких певних відомостей. Що хвилини виринали і ширилися найдивоглядніші поголоски, часто одна одній зовсім суперечні, а провирити їх не було ніякої спромоги. Комітетові ходило особливо про скоординовання своєї діяльності з діяльністю Національної Ради у Львові, про ведення односторонньої національної політики, про порозуміння в справі вирішення цілого ряду дуже важних справ, які Комітет не хотів вирішувати на власну руку, а вкінці про автентичні відомости про загальне положення української справи.

Тому вже на засіданні 4-го листопада рішено вислати делегатів до Львова і Київа. До Львова, щоби навязати взаємини з Галицькою Делегацією Національної Ради, перебрати інструкції від тамтешнього українського правління і налагодити спільне кореспонденційне бюро, до Київа, — для виснення обосторонних відносин та залагодження деяких харчевих справ. На делегата до Київа зголосився Др. Теодор Галіп, соймовий посол, що й прийнято, на делегата до Львова зголошувався я, але Краєвий Комітет рішив вислати нотаріального кандидата Др. Микола Дрогомирецького, вважаючи мою прихильність на місці в краю необхідною. Але з огляду на перерви в залізничім руху і непевне положення на шляхах подорожування було під ту пору доволі складним та ризикованим підприємством і намічені делегати мимо принагловання не вирушали в дорогу, а вкінці по кількох днях зреклися своєї місії. Тому 8-го листопада на ранішнім засіданні Комітет рішив вислати до Львова і Київа четаря Семена Галицького, співредактора часописи «Буковина», надіючися, що він як військова і молода людина швидше дасть собі в дарозі раду. Але цьогож самого дня около 3-ої години з полудня появився над Чернівцями румунський літак і кинув на місто жмут летючок, друкованих в румунській мові. Була це проклямація до населення Буковини, що заповідала окупацію краю королівським румунським військом, «щоби положити кінець пануючій в нім анархії і забезпечити майно і життя мирних горожан»). Ця летючка викликала велике вражіння, а в деяких кругах і переполох. Під цим вражінням відбувалася вечірня сесія Краєвого Комітету, на кот-

рій м. ін. рішено вислати до Львова письмо з представленням справи і просьбою про дипломатичну інтервенцію галицького правління в Ясах та притягнення до спільної акції гетьманського уряду в Київі. Письмо це завезти до Львова піднявся залізничий урядовець Модест Левицький. Висилку Галицького до Київа поки-що припинено, до повороту Левицького зі Львова і до отримання сподіваних відтам вказівок та інформацій. Пізно у вечір після засідання я ще остав в Народнім Домі, щоби уложити письмо, з котрим М. Левицький зараз на другий день досвіта мав вибратися до Львова.

Та день цей приніс нову несподіванку. Виявилось, що Румунія приступила до виконання своєї погрози швидше, ніж хтонебудь сподівався. Вже в полудне 9-го листопада відділ румунського війська під командою ген. Задіка переступив буковинську границю коло м. Серету і в полудневих годинах обсадив с. Глибоку менш-більш в половині дороги між Серетом та Чернівцями. Це збільшило переполох серед наших і тих чужинців, Німців та Жидів, котрі вже погодилися з нашою владою. Краєвий Комітет на черговім засіданні цього дня вечером прийшов до переконання, що висилка Левицького стала недоцільною, бо з огляду на швидкий хід подій годі виждати на інтервенцію і посередництво галицького уряду, котрий, як всі знали, був тоді абсорбований боротьбою з Поляками, Меч румунської окупації, що вже завис нам над головою, спричинив м. ін. рішення, вислати двох репрезентативних делегатів з необмеженими повноваженнями, котрі мали-б спершу удатися до Львова, там спонукати галицьку делегацію Національної Ради до спільного з буковинським Краєвим Комітетом протесту проти румунського насильства, а відтак негайно переїхати до Київа і домагатися від гетьмана дипломатичної і збройної помочі. Делегатами вибрано одногосно учителя Осипа Безпалка, провідника української соціал-демократичної партії на Буковині, пізнішого міністра праці в уряді Директорії, і мене, взявши від нас приречення, що не дамося ніякими труднощами відстрашити від виконання вложеної на нас місії. Доки ще ворожої армії не було в Чернівцях, ми оставали на місци, стараючися утримувати бодай сякий-такий лад серед загального безголов'я і утечі. Але коли в понеділок 11 листопада в саме полудне румунське військо увійшло в Чернівці через Семигородську вулицю і ген. Задік зі своїм штабом примістився у величавій митрополичій палаті, ми оба з Безпалком рішили, що наша приява в Чернівцях вже не конечна, що тепер наспіла пора приступити до виконання порученого нам Краєвим Комітетом посольства. Треба було спішитися, заки румунська влада запорядить контролю руху та заки піchnуться арештовання. Тому по короткій нараді постановили зараз завтра рушити в дорогу.

Хоча слідуєчого дня ми оба в умовлений час, о год. 10-ій, явилися в Народнім Домі, то видання ще деяких заряджень і пошукування за фірою затримали нас до самого полудня в місті. Зразу плянували їхати фякром через Цецин до Стрілецького Кута і там переправитися через Прут, бо сподівалися, що черновецький

*) Порівн. мої спомини п. заг. «Переворот на Буковині», Літературно-Науковий Вістник, 1923 кн. X-XII.

міст обсаджений румунським військом і боялися, що нас туди не перепустять. Фякер хотів за перевезення 300 корон і коли ми з ним торгувалися, трапилася мужицька фіра, що вертала до Лужан, і за 70 корон газда обіцяв нас взяти до Мамаївців. Не довіряючи, чи румунська сторожа на мості перепустить фіру з двома інтелігентами, ми виправили її наперед з нашими клунками під дозором мого 15-літнього сина Романа, а самі пустилися пішки за нею. Перед мостом військова сторожа перетрясала всі фіри, отже і нашу, але нас піших не зачіпала. На самім мості стояла друга сторожа з машиновим крісом, а залізнична станція в Жучці, по північній боці Прута зараз за мостом, була також обсаджена румунським військом. В сю пору відгравала вона немов ролю мостового причілка, бо румунська окупація на разі зупинилася на Пруті і поза ріку на північ не висовувалася. Перебравшись таким чином щасливо через сторожу на мості, ми сіли на фіру і рушили підтюпцем в дорогу. Під Мамаївцями заступила нам дорогу величезна хмара людей. Се були російські салдати, що з австрійського полону вертали до дому. Залізниця підвезла їх до Лужан, дальше потяг не їхав, боячися наскоку румунського війська, проте дальшу дорогу на схід, на Новоселицю, мусіли перейти пішки. Густою лавою залягали цілий гостинець так, що наша фіра тільки з трудом пробиралася між ними. Було їх яких 4-5 тисяч люда; може з пів години переходили попри нас сі збіджені, вимуженілі, обдерті нещасники, тупо споглядаючи наперед себе. В селі населення з ляку позамикалося в хатах, боячися нападу і рабунку; тай і нам було моторошно на душі, щоби кому з товпи не прийшло на думку допомогтися нашими клунками, одежею та грішми: ми-ж переїздили саме через область, де під ту хвилю не було ніякої державної влади, ані охорони, де царило цілковите *interregnum*. Але полоненим, видно, не до нападів було, минали нас мовчки, байдужно. Коли останні ряди вже перейшли, мужик, що віз нас на своїй фірі і цілий час переходу мовчав, похмуро споглядаючи, зітхнув — скинув шапку і голосно перехрестився, немов збувся грізної небезпеки.

В Мамаївцях ми розплатилися з нашим візником і поступили до повітового інспектора Канюка. Він угостив нас перекускою, а в розмові дуже розкритикував діяльність Краєвого Комітету, лаяв всіх і вся за брак досвіду і безрадість. Колиж ми намавляли його, щоби поїхав до Кіцманя, куди перенеслися останки буковинської Національної Ради і там поміг своїми радами, вимовився браком часу, бо саме пише якусь популярну брошуру. Від Канюка ми довідалися, що попереднього дня переїздили через Мамаївці посли Семака і Спинол, утікаючи до Відня. Не діставши в Мамаївцях фіри, пустилися ми в дальшу дорогу пішки і так зайшли аж поза Лужани. Вже стемнілося, стало небезпечним йти самітно. В Лужанах всюди розпитували за фірою, обіцяючи добру заплату, але ніхто не хотів під ніч їхати, боячися рабунку і стрілів. І справді кругом довкола нас лунали вистріли — се парубки випробовували рушниці, стріляючи, куди попало. Щойно 2-3 кілометри за Лужинами стрінули ми шипинську варту добровольців, котра дала нам підводу і нею ми заїхали до Бергомету над Прутом, де в учителя Андрияшук заночували.

Андрияшук угостив нас, як тільки міг, щиро і щедро і на другий день рано кіньми свого батька відослав до Неполоківців. Під Неполоківцями ми бачили власними очима, як ізза цілковитого безладдя марно про-

падали засоби мільонової вартости. Австрійський уряд побудував тут величезні комплекси бараків, що творили немов ціле місто, улаштоване на тимчасовий побут виселенців, котрі вертаючи найдуть свої газдівства і села поруйнованими. Був се т. зв. *Heimkehrerlager* з магазинами ріжних припасів, шпиталями, купальнями, аптіками, навіть церквою. Тепер з цілої околиці десятки фір зіхало сюди; люди ладували припаси з магазинів на вози, розсипаючи добро по дорозі, розбивали сокирами бараки, забирали дошки та платви і все везли до себе, як цінну добычу. Коли ми переїздили, вже добра половина будинків була в сей спосіб розібрана і розкидана. Коли ми на залізничім двірці в Неполоківцях дожидали нагоди дістатися до Снятина, дали нам знати, що заповіджено спеціальний потяг з галицькими делегатами, висланими з Коломиї у Чернівці на переговори з генералом Задіком. І справді незабаром надіхав потяг, а в нім суддя Рожанковський і Д-р Гординський, відпоручники коломийської військової команди. Ми оба з Безпалком увійшли до вагону, коротко повідомили делегатів про події останніх днів та теперішній стан річей та поручили їм в Чернівцях порозумітися з Д-р Аген. Артимовичем і Д-р Волод. Залозецьким, як осталими на місці членами Національної Ради (Краєвого Комітету). Відтак фірою, доставленою нам хорунжим Лепким, заїхали до Снятина.

II.

Так от вкінці після півторадневної дороги ми стали на території своєї незалежної української держави. Вражіння, яке викликав у нас вид своїх урядів, свого війська, повіваюча зі снятинської ратуші синьожовта хоругва, було надто сильне та глибоке, щоби пробувати виразити його пером. Місто представляло доволі звичайний вид, не було помітно слідів яких руйнацій, лише рух на вулицях був дуже слабкий, богато склепів було позачиняних. Тут ми пообідали в якійсь жидівській харчівні за дорогі гроші (за юшку і кусок вареного мяса заплатили по 10 корон) і зараз вибралися на залізничий дворець, віддалений доволі далеко від міста. Приїхали вже добре з полудня і в кімнаті стаційної військової команди стали дожидати потягу. Тоді Снятин був кінцевою стацією, до котрої пересічно раз на добу доходили мішані тягарово-особові потяги, але про час приїзду і відїзду нігде не можна було дізнатися наперед, бо він залежав від богато ріжних обставин. Хто хотів їхати, мусів розтаборитися на стації і дожидати. В часі нашого дожидання прийшло до стаційної команди телефонічне повідомлення з Неполоківців про сутичку українських добровольців з румунським військом. Румунський відділ, около 50 жовнірів з кількома скорострілами на моторових колесах, висунувся з Чернівців на північне побережжя Прута аж до Лужан. Тут коло залізничних магазинів стрінувся з відділом буковинських добровольців, що признавали владу »Національної Ради« і числив коло 35 люда. Вивязалася перестрілка, в котрій вбито кількох Румунів, 6 жовнірів і три скоростріли дісталися нашим в руки. Опісля обі сторони подалися взад: Румуни в напрямі Жучки, наші добровольці до Кіцманя. Діставши таку відомість, снятинський командант Індишевський взяв 40 стрільців і два скоростріли на тягарові авта, сам з кількома старшинами сів до особового авта і вже при сумерку виїхали »на розглядини«. Румунську військовою сторожу стрінули між Лу-

жанами і Мамаївцями і після переговорів спонукали їх податися назад до Чернівців.

Ми в Снятині не діждалися повороту Індишевського, бо міжтим вечером відіхали до Коломиї, куди наспіли на саму північ. Тут знов треба було переривати по-дорож, бо потяг, котрий нас привіз, дальше не їхав. Переночували на двірці, в двірцевій команді довідалися про вислід виправи снятинських стрільців на Буковину і в четвер, 14 падолиста, о 11 рано рушили в дальшу дорогу. До Станиславова затьопали аж на 2:30 з полудня, так поволі волікся потяг. Були зовсім перемерзлі, бо вагони не топлени, а до сього всі шиби у вікнах повибивані; на дворі був мороз і від вчора падав перший сніг. В Станиславові завдяки невірній інформації на стаційній команді пропустили потяг, котрий йшов у напрямі до Львова і мусіли заночувати в готели. Такого подорожування з безнастанными перешкодами ми всеж таки не надіялися і воно дуже пригноблювало. Бути три дні в дорозі і добитися тільки до Станиславова, це пригадувало середновічні часи! Коли так дальше буде — приходимо на думку — то до Києва прийдеться їхати хоч зо три тижні!

В Станиславові застали життя доволі нормальне, тільки всюди докучав холод і за браку вугля, а навіть дров, котрих не було чим підвезти. Вечером зайшли до каварні, де грала музика, було повно людей, всі місця обсажені. В каварні і на вулицях міста бачили чимало польських офіцерів, все ще у військових австрійських мундурах, тільки без шаблі і відзнак. Ми-моволі приходило на думку трівожне питання, чи вдержалася наша влада, колиби всі вони зорганізувалися до спілки з залізничною службою та робітниками-Поляками і, як у Львові, чинно виступили проти української державности...

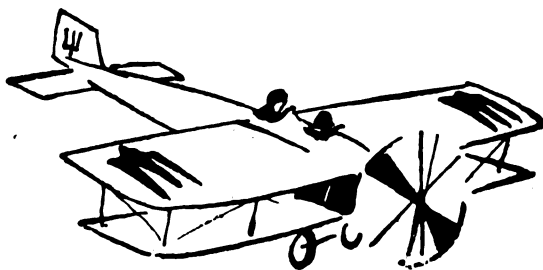
Хоча урядник руху заповів нам, що найближчий потяг в напрямі до Львова відіде на другий день аж в пополудневих годинах, то я, навчений досвідом, в п'ятницю 15-го, зараз по сніданню, вибрався на залізничний дворець на розвідни. І добре зробив, бо саме ладився потяг до від'їзду. Треба було мерщій спішити до готелю за Безпалком і клунками. Та коли прийшли оба до бюро руху, довідалися, що зовсім несподівано трапляється ще ліпша нагода до їзди. Інженер Мирон, що був тоді в галицькій правлінню державним секретарем залізниць і член Національної Ради Д-р. Макух вибиралися бензиною дрезиною до Львова і згодилися забрати нас зі собою. Їзда йшла куди швидше ніж потягом, хоча ми зупинялися на кожній стації, бо секретар Мирон всюди переводив контролю, розвідував про конечні роботи, персонал, місцеві відносини і т. п. В Ходорові в залізничній харчівні зіли за 4 кор. знаменитий обід, куди краший ніж в Снятині за 10 кор. і на 4-ту год. з полудня були вже в Старім Селі під Львовом. Се була остання стація, куди доїздили потяги і куди взагалі можна було безпечно доїхати. Тут стояв відділ стрільців під командою мого доброго знайомого Осипа Навроцького, котрого загально називали «Юном». Мирон і Макух ще зі Станиславова телефонічно замовили фіру до Львова і на них дожи-

дала вже маленька повозка, в котрій для нас вже не було місця. Прийшлося дождити, поки найшли і для нас підводу, котрою ми відіхали аж коло 6-ої год., коли вже добре стемніло. Їхати просто гостинцем, було неможливо, бо попалиб просто Полякам в руки; отже ходило о те, щоби пільними і лісовими доріжками попід Львів виїхати на Личаківський гостинець, бо тільки туди можна було зовсім безпечно дістатися до Львова. Але зараз за Старім Селом ми заїхали на якийсь цвинтар, де зломали дишель. Виявилось, що провідник, якого нам в Старім Селі дали, сам зовсім не визнається в околиці. Орієнтуючися на загал на північно-східний напрям (я на щастя мав при годиннику компас), ми їхали серед чорної темряви лісами та дебрами, що хвиля сподіючися нападу яких опришків або марсдерів. В додатку віз почав розлазитися, ручиці терли об колеса, візник сплювував, кляв дорогу, а в духу певно і нас. Вкінці дотьопалися якимсь чудом до Винник, де на військовій станиці бодай дістали ліпший віз. Тут нічну службу виконували два гімназійні ученики, літ 14—15, дуже бадьорі і енергійні хлопці. Змучені і перемерзлі доїхали вкінці десь коло 10-ої в ночі до Личаківської рогачки у Львові.

Зараз коло рогачки ми злізли з фіри, щоби ходом загіртіся, і йшли вже дальше пішки. Львів зробив на нас вражіння зовсім вимерлого міста, переміненого у военний табор. На вулицях було зовсім темно, навіть по домах нікуди не видно було світла, крім доволі частих стеж не стрінули ні одного прохожого, з ріжних боків доходив густий ляскіт стрільв. Одна зі стеж остерегла нашого військового поводатора, щоби був обережний, бо «там дальше цивілі бунтуються і мають стріляти з вікон». Тому ми з Личаківської вулиці скрутили на Куркову, а відтам попри II-гу (німецьку) гімназію дібралися до будинку Ставропігії, де находилася канцелярія Національної Ради. Поводаторови і візникови ми хотіли дати на чай, але браві хлопці не прийняли грошей. В канцелярії дожидало нас кілька осіб, приготували навіть для нас вечеру, бо пп. Мирон і Макух заповіли наш приїзд. Нічліг ми дістали в ставропігійській бурсі.

Ціла субота 16-го падолиста зійшла на нарадах. Зараз рано були ми у премієра Ради Секретарів (правління) Д-ра Костя Левицького, котрому передали наші повновласти і виложили ціль нашої місії. Відтак я сам пішов до Секретаріату Заграничних Справ на нараду зі секретарем Д-ром В. Панейком, де застав також і його помічника Д-ра Т. Секретаріат Заграничних Справ примістився в будинку Намісництва на першій поверсі в дуже догідних і достаточо умебльованих кімнатах. Др. Панейко вислухавши мое звідомлення, заявив, що вважає справу дуже важною і на засіданню Ради Секретарів буде старатися, щоби наділено нас повновластями також і від Галицької Національної Ради, що піднесе наш авторитет у Києві і сильно pomoже справі, яку заступаємо. Навпаки його помічник дуже скептично ставився до нашої поїздки до Києва і рішучо відраджував туди їхати.

(Далі буде)

Отаманщина

Написав: Михайло Серета, підполковник Армії У.Н.Р.

Отаман Юрко Тютюнник

В кімнаті, в якій траплялося замешкувати Тютюннику, над бюрком поруч із дзеркалом він завше надвішував у бронзовій оправі півметрового розміру портрет Наполеона I-го.

Під час праці, зупинивши очі на дзеркалі, Тютюнник порівнював будову свого обличчя з обличчям французького імператора. Дзеркало мало якусь чарівну прикмету залишати його в переконанні про деяку подібність між ним і Наполеоном. Коли дзеркало зраджувало, він кликав свого джуру Василя.

— Скажи, Василю, тільки кажи правду, на кого я подібний? — запитував він джуру, пильно стежучи за виразом його очей.

Вишколений і вправлений на подібних запитах Василь знав, як відповісти.

— На того вєрала, що маєте на стіні. Подивлюсь оце на вас і на вєрала, то ніби близнята. І що то воно за чудасія така!

— Гмм... Буває — таємниче усміхався задоволений отаман. І щось помисливши, додав:

— Добрий з тебе вояка, Василю. При нагоді я підвищу тебе в старшинську рангу.

Одного разу він мав необережність заговорити на цю тему зі своїм помічником полковником Шраменком:

— Яка різниця між мною і Наполеоном? — запитав він полковника.

— Звичайно яка, — відповів здивовано Шраменко — То був Наполеон, а ви — Юрко Тютюнник.

До Української Армії Тютюнник прибув у літі 1919 р. під Жмеринкою, покинувши отамана Григоріва, з яким провадив повстанчу працю. С. В.

Отаман Юрко Тютюнник

Кавалеристи групи от. Юрка Тютюнника

Петлюра призначив його на високе становище командуючого Київською селянською групою, яку він мав сформувати. Високе призначення людини, котра в Українській Армії була цілком невідомою, без військового стажу і бойової слави, було наслідком того глибокого вражіння, яке він викликав у С. В. Петлюри і у вищого командного складу і своїм апломбом, і розмахом проєктів до своєї майбутньої бойової праці, і тим оптимізмом, тою незломною вірою в перемогу, яку давно вже втратив наш командний склад. Правда, С. В. Петлюру також вражала широка його популярність в селянських колах і досвід з минулої повстанчої праці, який Головний Отаман гадав використати на випадок загибелі регулярної армії.

Тютюнник був людиною зі складною душею, в якій брєніли струни різного тембру і тону. Часами він був безумно-хоробрим воякою, а ніколи тим боягузом, що в армії складають почесну когорту дезертирів. Його товариші пригадують такий епізод з ним. До повстанчої групи отамана Григоріва, у якого Тютюнник значився начальником штабу, прилучився Одеський червоний матроський полк. Полк розташувався в околицях Херсону і з місця учинив декілька жидівських погромів. На наказ Тютюнника про повернення населенню пограбованого майна, матроси відповіли ляконічно:

— Пиши, говори...

Нікому нічого не кажучи, Тютюнник осідлав коня і наказавши двом ординарцям слідкувати за ним,

поїхав до штабу червоного полку. Командант полку справляв в оточенню штабових матросів гучний банкет і навіть з місця не підвівся на привітання отамана.

— Чому не виконаний мій наказ? — підступивши до нього, запитав Тютюнник.

— Твій наказ! — зірвався з місця червоний від гніву, як буряк, командант полку. — Ах ти, мати....

Він не докінчив своєї лайки: стрілом з бровнінга отаман звалив його з ніг. Другим, третім і четвертим стрілами він примусив ще декого з матросів назавше покінчити з марнотами людського життя. Решта матросів розбіглась. Тютюнник наказав полкові вишикуватися на мійській площі. Ординарці винесли труп команданта і поклали його на землю перед полком коло ніг отамана.

— Бачили! гримнув на них Тютюнник. — Кожного чекає теж, хто відважиться не виконати мого наказу!

Полк мовчав, ніби набрав у рот води. Отаман повернув коня і відїхав, навіть не попрощавшись з ними.

Проте в бою під Савчином в 1920 р., коли армія Омеляновича-Павленка вертала з зимового походу і в другому бою під Міньками, коли в листопаді м-ці 1921 р. він відбував свій відомий повстанчий рейд на Київ, він втратив звичайну присутність духа, і блідий, безпорадний, з поширеними від жаху очима перший кинувся тікати з поля бою.

Мав він одну вдачу, яка так характерна для Наполеона I: він був черствим немилосерним егоїстом і для задоволення свого хоробливого честилюбства не жалкував ні козацької крові ні людських сліз. Однак його палка любов до Батьківщини, його національне „вірую“, його широкі пляни і проєкти до звільнення території від ворога, його незвичайна енергія і залізна воля, з якими він силкувався побороти всі труднощі для досягнення наміченої мети, примушували навіть його ворогів забувати про негативні риси його характеру і вважати його за справжнього героя.

Він мав певні ознаки авантюриста, але розумного, з неабиякою головою і великого знавця козацької душі. Бог то знає, певно і Наполеон, і Гарібальді, і Мусоліні, наколиб не мали перемоги, так би і лишилися в історії людства звичайними авантюристами, яким лишився Тютюнник.

Київську групу Тютюнник сформував в короткий час, виявивши свої великі адміністративні здібности. Рішучий, упертий і непохитний там, де справа йшла про послух та чесне виконання наказу, він налагодив у своїй військовій дисципліні і примусив неодного забути про революційний час. Упертих та визначених своїм непослухом він лікував по отаманськи — канчуками. Карав канчуками частенько і старшин. Командному складові його групи не раз доводилося бачити його револьвер у себе під носом. Командант 9 дивізії Залізничного корпусу полк. Шраменко мав наказ про відрядження технічного курія до Київської групи. Цього наказу з причин від нього незалежних, в термін він не виконав. Отаман Тютюнник викликав його в Ярмолинці. Ледви Шраменко переступив поріг його хати, як Тютюнник схопив зі стола револьвер і підніс його під ніс полковника. Шраменко, не менше рішучий за нього, упередив його своїм револьвером, надавши йому бойове положення.

— Чому не виконаний наказ? — несамовито закричав отаман, виписуючи в повітрі револьвером загрозові кола.

— Буду відповідати, коли сховаєте свій револьвер. Отаман заспокоївся, кинув на підлогу револьвер і запросив Шраменка сідати за стіл.

В Любарі, в якому погромлена Денікінцями Українська Армія одержала завдання виступити в запілля ворога для повстанчої праці, Тютюнник був призначений заступником командуючого армією Омеляновича-Павленка.

В запілля, в тяжких несприятливих обставинах безконечної подорожі і безупинних боїв він знаходив час і для літературної праці — широких інформацій та протибольшевицької агітації серед селянства. Стиль і форма його відозв нагадують відозви Наполеона: тіж короткі, енергійні, змістовні речення, просякнуті глибоким почуттям і непереможною вірою у свої сили.

Для ілюстрації — одна з його відозв, що була оголошена ним на повстанню:

Селяне!

I. Ми воюємо за те, за що і зразу воювали — за право українського народу порядкувати на своїй землі, за народню владу.

II. Йде весна, гуртуйтеся. Будемо випроваджувати непроханих гостей. Рушніці мусять бути прочищені і змазані.

III. Не піднімайте самі дрібних повстань. Організуйтеся і чекайте наказу. Наказ буде даний скоро Головним Отаманом Петлюрою.

IV. Підчас повстання ні один ворог не повинен утікати з України. Вся зброя, забрана у ворога, мусить бути в руках українського народу.

V. Міняйте хліб тільки на сукно, мануфактуру, сіль, цукор. Не беріть совітських грошей, за які нічого не купите, тому, що вони скасовані Правительством Української Народньої Республіки.

VI. Земля тому, хто на ній працює. Геть дармоїдів! За хліб, який здобуваєте працею, вимагайте у наших ворогів крам, а не паперові гроші.

VII. Ні з добровільцями, ні з комуністами не миримся до того часу, поки вони не визнають нашого права на вільне життя.

VIII. Засівайте землі. Хліб збере той, хто посіяв!

IX. Вся влада мусить бути в руках українського трудового люду. Геть від влади чужинців, спекулянтів і жуликів!

X. Україною будуть правити люди, яких вибере народ.

З наказу Головного Отамана і Правительства Української Народньої Республіки повідомляю.

Заступник Командуючого Військами Української Народньої Республіки Отаман Юрко Тютюнник.

По зимовому поході армія Омеляновича-Павленка приєдналась до армії Петлюри, яка підпорядковувалась тепер польському командному складові.

Тютюнник, визнаючи, що єдиним фактором для нашої перемоги лишається спроба на повстання, цілком не поділяв надій С. В. Петлюри на регулярну армію і гостро критикував його, яко вожда і державного мужа. Казав:

— То не вояка, котрий жар загібає чужими руками.

В липні місяці, під час його постою в с. Чернокінцях, він дав зарядження своїм частинам про арешт С. В. Петлюри. Командний склад довідався про його намір і перешкодив йому, змобілізувавши проти нього юнацьку школу.

На деякий час Тютюнник притих.

В місяці листопаді, коли армія наша евакувалася в Польщу, Тютюнник надіслав до Уряду проєкт грандіозного повстання, котре мав він роздути на Україні, запевнивши Урад солідними доказами про доцільність цього чину.

Урад погодився і, склавши йому добрі обставини для організаційної праці, забезпечив його матеріально. На протязі літа 1921 р. Тютюнник з незвичайним запалом метушився на кордоні Польщі, налагоджуючи звязки з повстанчими відділами і гуртуючи бойові сили в запілля ворога.

Місяць, другий, він провадив конспіративну працю ніби в певному контакті з Урядом; однак на третій місяць до Уряду дійшли чутки, ніби в проєкті отамана про майбутній устрій визволеної України Урядові призначалася нагорода подібна до трьох пальців зложений в дулю. Треба було рятувати свою повагу, і Урад окружив Тютюнника своїми повстанцями, зобов'язавши їх особистими завданнями і дорученнями.

Підготовчу працю Тютюнник мав покінчити на весну 1922 р., але з чужої волі він примушений був виступити в похід в листопаді 1921 р. Під Міньками він одержав від большевиків страшенну поразку. Уважаючи себе скомпромітованим, він мав намір реабілітуватися в закордонній пресі за допомогою свого начальника штабу полк. генштабу Отмарштейна, який погодився оголосити за кордоном документи воєнної таємниці. Однак в своїй подорожі до кордону Отмарштейн був забитий невідомо ким в таборі Щепіорно, де зупинився проїздом на короткий час. Документи, котрі він віз зі собою, зникли.

Тютюнник вважав свої повстанчі акції не скінченими і, осівши на стиці Галичини з Румунією, вирядив відданих йому старшин на Україну з метою агентурної розвідки.

Одного з них, сотника Заярного спіймали большевики і він під загрозою розстрілу та заохочений грішми і тим високим положенням, котре йому обіцяли большевики, погодився видати їм Тютюнника з головою.

Повернувшись до Тютюнника, Заярний не пожалкував фарб для своїх теревень про численні повстанчі відділи, про легендарну популярність отамана серед селянства, яке, давно вже озброєне, будімото чекало на його заклик до виступу.

Вислухавши Заярного, Тютюнник і вуха розвісив. Сказав своєму штабовому старшині підполк. Добротворському:

— Зобачимо, кому з нас судила доля визволити Україну.

Натякував певно на С. В. Петлюру.

У недозві він вирядив на Україну підполковника Добротворського ствердити правдивість інформацій, що подав сотник Заярний. Добротворський без пригроз достався до Києва і дивувався: скрізь тілкий і чув, що балачки про отамана Тютюнника. Зв'язкові доставили його до Святошинського лісу, де п'ятитисячна повстанча юрба зустрінула його гучним „слава“ і вигуками:

— Де подівся отаман Тютюнник? Час вже йому бути з нами для виступу.

Вислухавши Добротворського, Тютюнник майже з годину стояв перед портретом Наполеона, порівню-

ючи його обличчя зі своїм. Нарешті постукав пальцем на його чолі, потім на своїйому і сказав:

— Вистарчить і в мене твого розуму.

Дав зарядження підполковнику Дишлевому заарештувати одного зі старшин, що відпочивали від праведної бойової праці в інтернаті в таборах, щоби представили до нього для переїзду на Україну.

В Калішському таборі Дишлевий залишився у полк. Шраменка, якого довго захоплював всіма правдами й неправдами до повороту на Україну. Полковник Шраменко, який побував в 1921 р. з отаманом Тютюнником під Міньками і мав нагоду відчути на власній шкірі весь чар повстанчого життя, категорично відмовився від тих блескучих перспектив, які накреслив йому Дишлевий.

Дишлевий повернувся з розжирними руками, повернувся в той час, коли Київські повстанці вже стояли по той бік

Дністра і голосно викликали Тютюнника на побачення.

Палка любов повстанців і віра в свого вождя вразили отамана в саме серце. З портретом Наполеона і зі своїми старшинами підполковниками Пироговим, Добротворським, Дишлевим і поручником Стахівським він перейшов Дністер. Ставши ногою на беріг, сказав:

— Жеребок кинутий, Рубікон перейдений.

Хтось з повстанчої юрби вдарив його по голові залізним дручком. Коли він очунався, побачив, що справа його безнадійна. Під загрозою розстрілу він і його штаб були примушені сказати правду про повстанчі акції, які переводилися в життя і які були ще в проєкті.

Для ліквідації повстанчих організацій большевики призначили Пирогова, Дишлевого, Добротворського і Стахівського на чекістів до Камінця, Умані, Чуднова і Бердичева.

Ліквідація тягнулася роками, а коли була закінчена, Тютюнника і його штаб розстріляли.

Полковник Шраменко, командант Бригади у Дивізії Юрка Тютюнника

Остання дефіляда

Написав: Сук, б хор. У. Г. А.

Команда 5-ої Херсонської Дивізії стояла в Городенці. У вечер 29. 9. 1920 р. зчинився між нашими старшинами якийсь рух. Тогож дня поїхав сотник Микитка і пор. Голота до села Ілушкова, де кватирували ген. Краус, блаженної памяти полк. Вольф, от. ген. бул. Льонер і сот. Ярій з булавою 2-го кінного полку. Два дні пізніше прийшли сот. Микитка і Карпат та заявили, що відіжджаємо в напрямі Заболотова. Причиною відізду було те, що ми не маємо вже довше оставати з Армією У. Н.Р. Нашій делегації заявив полк. Павленко, що доля Галичини вже вирішена.

За годину були готові наші вози. Ми вирушили на Ясенів, де ждав на нас 2-гий кінний полк з булавою, злучилися та приїхали в село Карлів, де залишено кінну заставу. Полк. Долуд, кмат 5-ої Херс. Див. дізнався про наш відїзд і поїхав з от. Шепелем і 12-ма кіннотчиками нам на здогін. Наткнувшись на нашу заставу, виймив пістолу та приказав командантові застави негайно вернутися. Командант заявив, що знає тільки свою команду. Полк. Долуд вернув назад. Над ранком переправилися на ліву частину через Прут і в селі Княжу стали на короткий відпочинок. Дощ лив усю дорогу. Приїхали в село Джурів і там заночували. Як лише на світ благословилося, заряджено збірку. У ночі прибуло до нас багато частин, а саме: 2 гармати під командою сот. Зубр., перша й друга запасні бригади з Тишковець і Чернятина, дивізійна інтендантура та стрілецька бригада під ком. сот. Баковича. Рано вирушили до Рожнова, де і заночували. Мене приділено командантові 2-ого кінного полку за провідника. Ранком вирушило кількох старшин із кінного полку і сот. М. до Косова та завадали, щоби польська залога Косова зложила зброю. Командант згодився та зняв заставу. Мені не хотілося довше ждати, тимбільше, що моя частина вже відійшла і я пішов у напрямі Косова. По дорозі стрінув я старшин, що вертали з переговорів, а сот. М. гукнув мені, що Косів здають без бою. Я пішов далі і побачив церкву в Старому Косові. Із бічної вулички вийшло трьох узброєних урядовців з крісами. Я гукнув на них, що Косів здається без бою. Вони повтікали. З нашого боку впав гарматній стріл, а рівночасно з тої самої вулички вийшло 7 вояків. Може 200 кроків із заду

їхали до Косова два наші кіннотчики. Я стрілив до ворожих вояків, ранив одного, а другі підхопили його і утікли. Одні із кіннотчиків гукнув до мене, щоби я не стріляв. Вони поїхали далі. На закруті вулиці побачив я, що дорога забарикадована возами із сіном. У туж мить побачив я, що противник стягає кіннотчиків з коней. Я почав стріляти. Надбігла чета кінноти, яку ворог прийняв скорострілом. Відділи нашої піхоти здобули Косів і зняли кільканацять вояків у полон. Ми ночували в Соколиці. Рано 28. серпня вирушили до Жабя й там переночували. Рано помашерували на Ворохту та нажаль гори перед Ворохтою вже були обсажені. Ми вернули назад до Жабя та подались на Бистрець, бо боялися, що противник перетне нам дорогу. Того дня й половину ночі зробили ми більш, як 70 км. У Зеленим ночували та досвіта рушили на Дземброню та Явірник і задержалися під горою Стіг чи Щавник. Харчі та стріливо навантажили на коні, а гармати розсадили. Полонені торували дорогу та рубали ялиці. Під вечір опинилися всі на горі, де на полонині переночували. Через ніч кіннота перетягнула свої вози. Рано поїхав бл. п. полк. Вольф із одним старшиною до найближчої чеської військової станиці та привіз відповідь, що ми можемо перейти до Чех. Рушили — сотня за сотнею. На боці стоїть ген. Краус зі старшинами. Остання дефіляда... Сотні проходять мов тіни. Ідуть бліді, потомлені, сльози на очах. Стільки жертв, стільки могил, стільки крові пролили — а все на марне. І не один жалів, що не положив своєї буйної голови в боротьбі за волю. Тепер мусіли ми віддати зброю чужим.

Ген. Краус утирає одною рукою сльози, а другою здоровить сотні — а може прощає в останнє... Кожний з нас лине думками у рідні сторони. Північ. Доходимо до першого села Луги. Стоїть перша чеська сторожа. Вітер вив немов тужить разом з нами за рідною землею. Дзень... Дзень... Дзень... падають кріси, шаблі, багнети, ридає військо, хлипає, прощається з вірними товаришами, що не раз стали їм у пригоді. Один Гуцул старий, сивий ридаючи цілує свій кріс і говорить мов до рідного брата:

— Крісе мій, крісе, служив ти мені, не одного ворога післав у пекло! Прощай! — вдарив до каменя та зломив його.

М. Довган

*

*

*

*Он небо усміхається. Цілує сонце хмари.
Вониж попещені летять десь в далечинь.
На землю кидають надії ясну тінь
І святости веселої примари.*

*Вітри гуляють вільними ланами,
Милуються, цілуються з орлами.
Вітри бушують, рвуться, завивають
В далекий шлях синів пращають...*

Нарис історії XIV. бригади

Написав пор. Карло Аріо

(Докінчення)

V. З большевиками.

Загальна мілітарно-політична ситуація дійшла власне вже в той час до дуже скрутного кульмінаційного пункту, де треба було рішитись або-або!

Положення на денікінсько-большевицькім фронті було просто катастрофальне. Всім відомо про страшний відворот Добровольчої Армії. Добровольча Армія Лівобережжя в головній своїй силі стягнулась в своїм відвороті на Крим; фронт стояв на Перекопі. Армія Правобережжя відіхала почасті з Одеси кораблями на Крим, а остання частина — арвєргард Армії під кмдою генерала Бредова, який заняв по нас Київ, стояв під той власне час, себто в перших днях лютого, в боях на схід від Ананіїва, то є лиш кілька-десять кілометрів на схід від нашого району. Тил нашої Армії, яка цофалась з району Жмерника — Винниці, крив I-й Корпус, тоді ще найсильніша боева одиниця нашої Армії. Однак большевики не дуже напирали на нас, головні сили кинули на відступаючу Добровольчу Армію, а це певно тому, що хотіли заскочити її ще в Одесі.

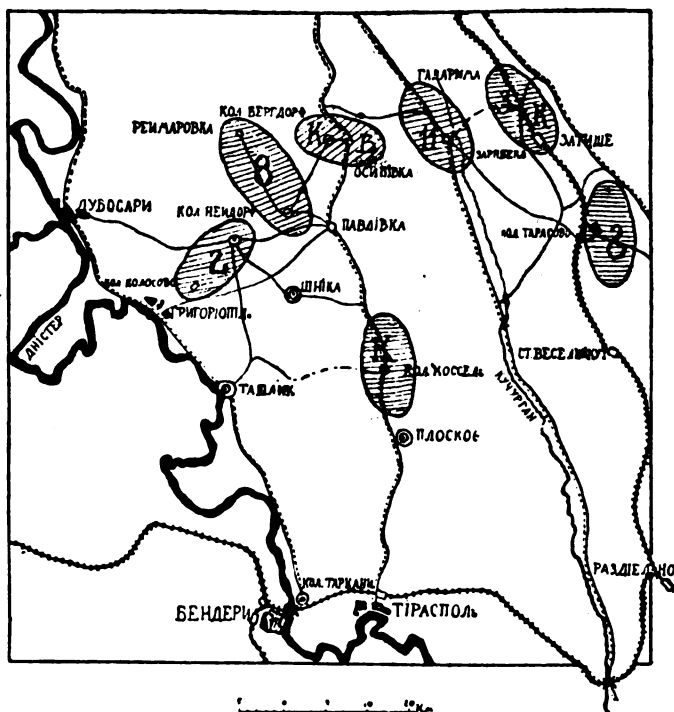
В цей критичний момент відбулась нарада воєнно політичного характеру в Одесі між заступниками Гал. Армії ген. Микиткою і ген. Ціріцом, заступником Добр. Армії і англійською місєвою, яка тоді власне прибула з головного штабу Денікіна. Головною темою наради було якраз пекуче питання — де подітись перед большевиками? Вислідом наради був намірений перехід до Румунії. За інтервенцією місії мали Румуни обі армії пустити на свою територію.

По нараді вернули наші відпоручники негайно до постю Начальної Кмди, себто в Бірзулю. Негайно другого дня вийшов наказ до переходу через Дністер був призначений поміж м. Григоріополем на півночі, а Ташликом на полудні.

Перехід мав відбутись через лід, бо Дністер був тоді покритий міцною верствою леду, який надавався до переходу.

Наперед були вислані з кожної бригади, а окремо зі штабу Корпусу старшини, які мали повідомити Ру-

мунів в дотичних районах про наш перехід, зглядно обговорити сам перехід і розміщення в перших днях на другій стороні, аж до дальших диспозицій із румунського боку. Напряв III-ого Корпусу був місто Кишинів. Оба другі Корпуси, Етап Армії і Начальна Команда переходили в районі Дубосари—Рибниці на північ від нас. Старшинам, які були вислані наперед, приділено малі відділи, які мали на місці при помочи населення приготувати перехід через лід. Дня 6-ого лютого мали рушити всі частини Корпусу з місця, а 10 і 11 мав відбутись перехід.

Період Черв. Укр. Гал. Армії. Район розташування частин III. бригади бувшого III. корпусу

2. піхот. полк	11. піхот. полк	2. гарм. полк
8. » »	К. 3. кін. »	3. К. запас. кіш
		К. Б. комда бригади

14. Бригада ще першого лютого перейшла вповні до колонії Тарасова, недалеко залівниці, 10 км. на полудне від ст. Затище. Це була велика і богата колонія, люди прихильні, хати чисті, так що довший побут був всім дуже бажаний і приємний. Цього самого дня, коли Бригада перейшла до Тарасова, відійшов я згідно з корпусним наказом до штабу Корпусу, де дістав приділення в оператив. штабі, як другий (адютант) оперативний старшина.

5. лютого прийшов наказ переходу через Дністер. Дня 6-ого рано Бригада рушила. Вечером прибула до українського села Осипівка, тут переночувала і на другий день прибула в колонію Гіксталь. Звітні Бригада, як було приказано, мала в м. Григоріополі перейти Дністер.

З Бригади вислані були на Дністер пор. Формаджей і пор. Алексівич, оба Буковинці і володіючі румунською мовою.

Однак, як відомо, мимо всяких приготувань, наказів, переговорів, пертракцій, надій і бажань, скінчилося на ніч, себто на тім, що Румуни заборонили всякий перехід, навіть поодиноким людям, і навіть загрозили, що ужиють зброї.

Лишилось одно — остати на місці. А що далі, це ясно було кожному: або перейти до червоних, або згинути.

Ще перед опущенням міста Винниці лишилася там делегація з тих старшин Армії, які не бачили іншого виходу з цього мертвого колеса, як лише в тім, щоб остатися і чекати на большевиків. Треба було ввійти з ними в порозуміння, треба було знайти дорогу, щоб дійти до заключення договору, який би нам був корисний і по можности відповідав нашим вимогам.

Дня 12. лютого заключено в Винниці договір, який підписали представники 12. сов. Армії, що була тоді в районі Київ—Винниця—Валнярка і наша делегація. Пізніше дефінітивно в Києві підписала договір особня делегація, чи комісія нашої Армії, в якій були заступлені всі військові галузі.

Корпус лишився назагал в тій самій районі, який осягнув був до першої половини квітня. Саме розміщення Корпусу було таке:

Штаб Корпусу в колонії Бергдорф, 2. Бригада — колонія Гліксталь, 8. Бр. — колонія Найдорф, 11. Бригада — м. Захарівка, 14. Бриг. — з початку Гліксталь, потім Найдорф, а в кінці Гадарима. Бриг. кавалерія — колонія Кассель. Артилерія — Тарасово. Інтендантура та інші корпусні установи, які були в вагонах — ст. Затише.

При Н. Кмді утворився негайно переходною „Червоний Штаб“ з усіма комісарів які головню рекрутувались з цих старшин, які лишилися для переговорів з большевиками в м. Винниці. Полк. Шаманек, який був Кмдом І. Корпусу, був покликаний на начальника штабу. Ген. Ціріца і ген. Микитку арештовано і передано большевикам. Невдовзі по тім наспіли прикази покинути інформативного характеру щодо поведінки супроти червоних військ, щодо емблем, прапорів, титулів, відзнак тощо. Український прапор мусів уступити червоному, укр. емблема комуністичній п'ятираменній звезді, відзнаки мали бути скинені, а замість „пан“ мало увійти слово „товариш“ і т. д.

Рівнож наспіли прикази, як заковуватись супроти денікінської групи ген. Бредова, який перебував в районі Дністра на Ямпіль з тим, щоб перейти до Поляків. Около 15. лютого переходила згадана група через Найдорф—Гліксталь, а саме кавалерійська бригада ген. Щуро. День перед тим звела бій з большевицьким повстанчим відділом Довбенка під Павлівкою і розбила його на прах. Через ніч станули в кол. Найдорф—Гліксталь, в Гліксталь розташувався також один полк піхоти. Кавалерія ця і піхота були авангардою величезної обозної кольони, яка тягнулася на 7 верстов вдовж Дністра. Авангарда ця ішла паралельно до власної обозної кольони і захищала праве крило і зад цієї кольони. Вночі перед тим большевицькі частини заняли Павлівку, Осипівку, частини були і в Бергдорфі. На другий день прийшло між відступаючими Денікінцями, а наступаючою тоді в тій районі 45. сов. див. 14. сов. Армії до боїв. В тих боях брала участь і 14. Бригада, головню артилерія, а також і 2. Бригада. Йшло про те, щоби Денікінців, які відступали з кол. Найдорф і околиці, не перепустити через кол. Гліксталь. Артилерія 14. Бри-

гади взяла під огонь розстрільну, яка виходила з Найдорфу і зближалася до Гліксталь. Артилерія з Найдорфу відповідала. Однак в короткім часі показалося, що це були большевики, які шшли на Григоріопіль, а Денікінці виминули Гліксталь так, що відступили перед наступаючими большевиками з Найдорфу просто полями через Реймарівку на річку Ягорлик і тут тривав бій між ними, а 45. сов. див. майже до вечора. Бій скінчився тим, що большевики понесли досить великі страти, а Денікінці пішли в дальший похід. Міжтим обозна кольона ген. Бредова безпечно переїхала на північ.

Слідуючого дня закватувався в Гліксталь сов. піхотний полк. Через те стало дуже тісно і 14. Бригада перейшла коло 17. лютого до Найдорфу. Тут осталася до кінця місяця. В другій половині лютого наспів зі Штабу Армії організаційний приказ. Штаб Армії в тому часі перемінявся цілковито. На Кмда Армії прибув тов. Порайко, галицький русофіл з околиці Снятина, австрійський фрайтер. Начальником штабу став тов. Іванов, бувший рос. генерал, його заступником тов. Солодуб, а політичним комісарем Михайлик — жид з Бродів. Були і наші комісарі: бувший сот. Паліїв, Кондрацький і інші. Подібні аміни були і по Корпусах. Так на місце ген. Крауса обняв III. Бриг. сот. (тепер тов.) Станімір.

Організаційний приказ, який наспів, приказував переорганізувати Корпус на взір большевицький, себто після трійкової системи. Корпус в Бригаду, Бригади в полки з 3 курінями.

14. Бриг. як четверта з ряду не приходила більше під увагу як бова формація і тому згідно з організаційним приказом переформовано її в Запасовий Кіш Бригади. Всі старш ни, себто після большевицької титулятури „члени Кмдного складу“ і решта товаришів (стрільців, підстаршин), як також коні, вози тощо перейшли як доповнення до 8-ої Бригади, зглядно полку. Назви частин ззучали згідно з організаційним приказом так: III. Червона Галицька Укр. Бригада. 2. Червоний Гал. Укр. Полк. Кавалер. Бригада: 3. Кінний Полк III. Ч. Г. Бригади. Запас. Кіш ч. 3. Артилерію стягнуено з цілої Бригади в один полк з назвою: 3. гарм. полк. III. Ч. Г. Укр. Бриг. і т. д.

В перших днях марта перейшла 14. Бриг. вже як Запасний Кіш до с. Гадарини коло ст. Затише, 4 верстви на північ від неї при залізничім шляху. В Гадарині лишилась аж до відїзду на північ себто на польський фронт в перших днях квітня 1920 р.

На тім уважаю нарис історії 14. Бриг. закінченим, а зачинається тут вже історія Запасного Коша III. Черв. Гал. Укр. Бригади. (Кінець)

Пращання

Пісня УСС. Р. Купчинського

На муж. хор арр. М. Гайворонський

Го - туй ме - ні збро -
Дай у - ста ро - же -

Moderato

Tenori I

Bassi I

ю, го - туй ме - ні ко - - - - ня, бо я сер - цем
ві ще по - ці - лу - ва - - - - ти нім за - - гра - ють

по - - - - хід
нім за -

по - хід чу - ю дів - чи - - нонь - ко мо - - - - я,
нам кри - - це - ві мо - сков - - ські гар - - - ма - - - - ти,

чу - - - - ю дів - чи - - нонь - ко мо - - - - я, бо я
гра - - - - ють мо - сков - - ські гар - - - ма - - - - ти, нім за -

rall.

сер - цем по - хід чу - ю дів - чи - - нонь - ко мо - - - - я.
гра - ють нам кри - це - ві мо - сков - - ські гар - - - ма - - - - ти.

Посмертні згадки

Сот. Роман Гузар

Дня 17 вересня помер сот. У.Г.А. Роман Гузар, урядовець Народної Торговлі. Покійний урод. в Завалові підгаецького повіту 1888 р. Покінчивши гімназію у Львові служив як однорічник при австрійським війську, опісля активувався залишаючись постійно старшиною при австр. армії. Підчас світової війни приймав участь у всіх жакливих боях, які велися на італійському фронті та був чотири рази ранений.

По розвалі Австрії зголосився 1 листопада 1918 р. до У.Г.А., де дістав приділ до начальної булави, з якою пережив всі гарні й важні хвилини аж до останку. Повернувши з війська з підірваними нервами і здоровлям не міг знайти спокою душі та зрівноваги серед невідрадних сірих буднів та ще в нових умовах бюрової праці, до якої не привик. В останніх часах хворів поважно на недугу нирок, яка й доконала свого.

Сот. Роман Гузар

Могила четара У.Г.А. Гардзілевича

В липні 1919 р. розстріляно в Бродях четара У. Г. А. Пилипа Гардзілевича. Покійний родився в Синькові новім, пов. Радехів. По скінченню народної школи в ріднім селі, а опісля школи виділової в Радехові, покінчив Він учительський семінар в Сокалі, де як Українець римо-католик перетерпів багато переслідувань від катехита і учителів.

По повороті зі всесвітної війни з італійського фронту вступив Він в ряди У. Г. А., був якийсь час командантом жандармерії в Радехові, а пізніше як командант сотні відійшов під Львів. Був це вірцевий командант сотні. Сотня Його була тоді одною з кращих в III курнії Групи Схід. Де був Гардзілевич, там команда курнія була певна, що все в порядку. Любили Його товариші, зверхники і підчинені, а особиста Його відвага скоро защепилась і в Його сотні.

В місяці травні 1919 р. дістав відпустку до Синькова, де захорів на тиф. Прихід Поляків застав Його в найвищій горячці. Покищо залишено Його на місці, а коли перейшов крізу, вивезено до Бродів. Там Покійний рішучо відмовився вступити до польського війська, що йому як римо-католикові пропонувано. Під замітом переслідування польського населення поставлено Його перед полевий суд, який засудив Його на кару смерти. Присуд виконано по тижневі від дня оголошення дня 6-го липня 1919 р. Розстріляно Його в лісі за кладовищем під піськовою горою, а опісля перенесено Його тлінні останки на військове кладовище. Могила покійного не різниться від всіх інших опущених могил австрійських і російських вояків. В часі мого побуту в Бродях з великим трудом віднайшов я її. Дуже мала горстка навіть серед брідської інтелігенції знав про цю могилу. Д. Кур.

Під могилою чет. П. Гардзілевича в Бродях

Полк. М. Фролів

Підчас боїв в околиці Тульчина на Вел. Україні осінню 1919 р. чулося не раз про Фролова і Фролівців, з якими доводилось мати не раз до діла українським частинам, а які славились боевим завзяттям та справністю в партизанських наскоках.

Це був окремий партизанський загін 42-го полку Донських Козаків під командою молодого ватажка Фроліва, один з кращих боевих відділів армії Денікіна.

Та ніхто не міг тоді передбачити, що цей самий Фролів буде колись в рядах української армії і залишить по собі не лиш славу доброго вояка, але й пам'ять одного з перших піонерів змагань за незалежність Вільного Дону.

Полк. М. Фролів род. 13.XI 1897 р. в Новочеркавську, де його батько був директором гімназії. По скінченню середньої школи та школи старшин в Новочеркавську, вийшов у 1915 р. на війну, де виявив зразу небуденний талан у військовому ділі. Після революції 1917 р. полк. Фролів приймає живу участь в творенні окремої донської армії, з якою відбуває т. зв. степовий похід урудуючи тоді скорострільною сотнею. В 1919 р. дістає призначення на помічника команданта 42-го Донського Козачого Полку, а в травні стає командантом окремого партизанського загону цього ж пол-

Полк. М. Фролів

ку. Розвал Денікіна застає його в армії Бредова, яка перебивалась понад Дністер на захід до Польщі. Тоді то Фролов відлучується з цілим полком від Бредівців і переходить до Армії У.Н.Р., до 3. дивізії ген. Удовиченка.

Підчас останніх боїв армії У. Н. Р. з большевиками полк Фролівців мав свою окрему сторінку в героїських починах і поруч Чорних Запоріжців являвся найзавзятішою боевою частиною; кіннота Фроліва була справжнім пострахом для ворога.

Після війни, на еміграції, Фролов разом з іншими козацькими старшинами взявся горяче за пропаганду ідей Вільного Козацтва. Між іншим працював і в журналі „Вільне Козацтво“ та недо-стача потрібних грошових засобів для цієї політичної праці і безупинна боротьба з єдиноділимцями, які не могли вилікуватись з психози величі єдиноділимної Росії путали ідейною працівни-кові руки на кожному кроці. В останньому часі полк Фролів не опускав ні одного українського свята, ні одних сходин емі-грації та всюди підносили вагу братерського обіднання України й Дону для кращого завтра.

Смерть прийшла для цього ідейного молодого ще, бо 33 літнього діяча, ненадібно. Він їхав до Франції, де надіявся, що полудневе сонце вилікує його з грудної недуги, та в дорозі захорів і до кількох днів помер в Літомишльській лікарні дня 11.VII. 1930.

УКРАЇНЬСЬКА ВІЙСЬКОВА ЛІТЕРАТУРА 1914—1923

Зладив сот. Корній Купчанко

(Продовження)

Левицький Ю.: „Техніка в світовій війні“. Опис воєнних знарядів Видання т-ва „Просвіта“. Львів 1918.

Мишуґа Л. др.: „Похід українських військ на Київ“. (Серпень 1919). Видання „Укр. Прапору“. Відень 1920, 16", ст. 27.

Назарук Осип др.: „З кривавого шляху У. С. С.“ Львів 1916.

Назарук Осип др.: „Слідами У.С.С.“ Видання Союзу Визвол. України. Відень 1916; 8", ст. 91, ц. 40 сот.

Назарук Осип др.: „Над Золотою Липою“. В таборах Укр. Січ Стр. Накладом Укр Боевої Управи. Відень 1916. 16", ст. 104.

Назарук Осип др.: „Військо й політика“. Кременець.

Назарук Осип др.: „Формальні проблеми укр. державности“. (Герб, монетна одиниця, військовий однострій і стяги). Київ.

Німчук Іван: „Українська військова організація у Відні в днях перевороту“. Причинок до історії бу-

дови україн. держави в Галичині. Накладом „Укр. Прапору“. Відень-Львів 1922, 16", ст. 16.

Німчук Іван: „Жалібна книга“. Поіменний спис поляглих членів У. Г. А. в визвольній війні. Вип. I. Видання „Союза Укр. Інвалідів“ Друк. Ставропіг. Інституту. Львів 1923, 8", ст. 48.

О. Б.: „Масть коней“. Заходом і накладом Держ. Секр. Військ. Справ. З друк. укр. військ. команди в Коломиї. Станиславів 1919, м. 8", ст. 14.

Олійник, сотн.: „Операція в 1796 р.“ (Журдан і Моро в Германії). Реферат. Видання як вище. Стрілково 1921, 4", ст. 201+мапа і схема.

Подільський, пор.: „Поняття і зміст стратегії“. Реферат. Літогр. (15 пр.) Видання військ. факультету Укр. Нар. Університету в таборі Стрілково, 1921, 4", ст. 16.

Подільський, пор.: „Війна й політика.“ Реферат по стратегії в 4 частинах. Видання військ. факультету

Укр. Нар. Університету в таборі Стрілково, 1921, 4^о, ст. 89.

Полтавець-Остриця полк.: „Війна“. Стратегічно-політичний нарис. Зальцведель 1921, 8^о, ст. 24. ц. 1. м. 50 фен.

Пиль-ич, генерал.: „На пильну увагу укр. старшинам“. Рівне 1919.

Рафальський, підполк.: „Історія воєнного мистецтва“ — „Наполонівська стратегія“. Реферати. Літ. видання таборового журналу „Наша Зоря“. Стрілково, 1921, 4^о, ст. 33.

Сальський В., тен. штабу генерал хорунжий.: „Наші воєнні завдання на майбутнє і воєнна наука“. Накладом автора. Тарнів-Львів 1920, 16^о, ст. 16.

Січарів В.: „Значіння та роля старшини в армії“. Видання культ.-освіт. відділу 3-ої дивізії. Каліш 1921.

Темницький В.: „Українські Січові Стрільці“. (Печатано також в пам'ятковій книзі Союзу Визвол. України. Відень 1917.) Відень 1915, 8^о, ц. 15 сот.

Тютюнник Юрко.: „Зимовий похід 1919—1920 рр.“ ч. 1. (політичний огляд). З документами в тексті і в додатках. Накладом вид-тва „Трембіта“. Коломия-Київ 1927, 24×16, ст. 99.

Угрин-Безгірський Микола.: „Нарис історії Січових Стрільців“. І. частина. Вид-во „Журавлі“ ч. 1. Друкарня Х. Школьника. Рогатин-Львів-Київ 1928, 16^о, 17×11 ст. 126+2.

Хомяк, підполк.: „Похід в 1792 р.“ Реферат. Літ. видання військ. факультету Укр. Нар. Університету в таборі Стрілково 1921, 8^о, ст. 12+мапа.

Хомяк, підполк.: „Революція та інвазія“. Реферат. Видання як вище. Стрілково, 1921, 4^о, ст. 14.

Хомяк, підполк.: „Тактика заосмотрення військ німецьких“. Реферат. Видання як вище. Стрілково 1921, 4^о, ст. 42+мапа.

Хомяк, підполк.: „Збройна сила та її основи“. Реферат. Видання як вище. Стрілково 1921, 4^о, ст. 9.

Хомяк, підполк.: „Похід в 793 році“. Реферат. Видання як вище. Стрілково 1021, 4^о, ст. 8+мапа.

Хомяк, підполк.: „Підтримання воєнної бовздатности“. Реферат. Видання як вище. Стрілково 1921, 4^о, ст. 18.

(Далі буде)

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція „Літопису Ч. К.“ просить усіх, хто має якінебудь світлинки до історії 8. Бригади УГА, прислати їх до Редакції для зілюстрування нарисів історії цієї Бригади, яку будемо містити на сторінках нашого журналу.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

З цим числом посилаємо поштові складанки та просимо прислати ними передплату на останній чверть-рік 1930.

Залягаючих передплатників просимо вирівнати за леглу передплату обов'язково, бо інакше здержимо їм дальшу висилку „Літопису“.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 10. / Жовтень 1930.

З М І С Т

	Стор		Стор.
Я, що непохитно...		Остання дефіляда	
Уот Утман — переклав Мирон Заклинський . . .	2	Сук, б. хор. У.Г.А.	18
Зберігаймо історичні цінности	2	* * *	
Українське Вільне Козацтво та його З'їзд в Чигирині 3.Х. 1917.		Т. Довган	18
Яків Водяний. Зі спогадів	4	Нарис історії XIV. бригади (Докінчення) — пор. Карло Аріо	19
Нарис історії III-го курія 24-го полку піхоти ім. Гетьмана Петра Дорошенка	7	Працання	
В посольстві до гетьмана (Уривок із щоденника) — Др. Мирон Кордуба	12	Пісня У.С.С. Р. Купчинського — На муж. хор арр. М. Гайворонський	21
Отаманщина		Посмертні згадки	22
Михайло Середа, підполк. Армії УНР.	15	Бібліографія	
		Українська військова література — сот. Корній Купчанко	23

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

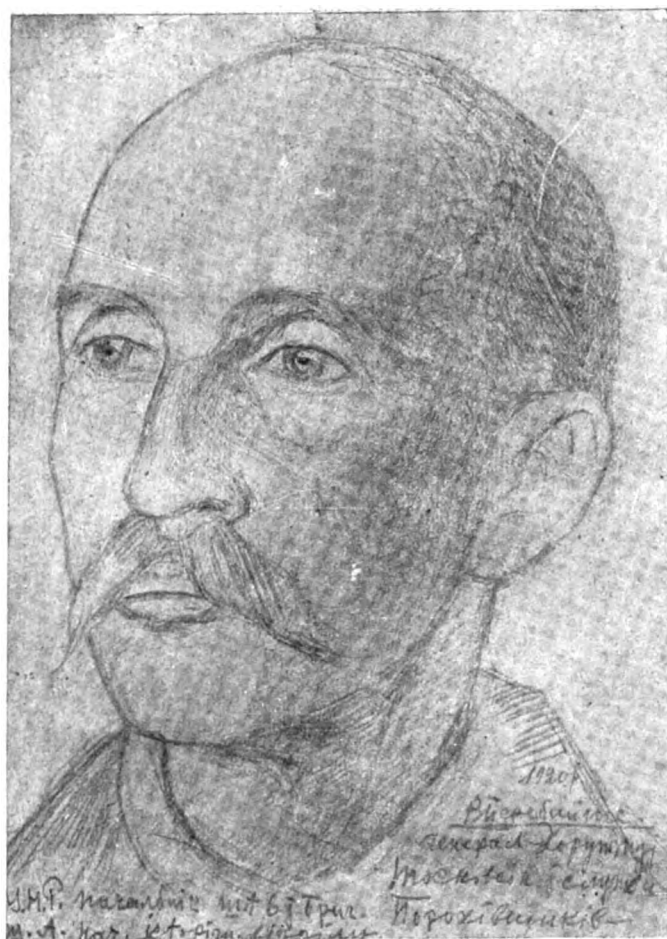
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО II. *

ЛИСТОПАД

* 1930

Ген. хор. Порохівщиків
начальник Штабу 6. Бригади У.Н.Р. — З воєнних портретів
В. Перебийноса.

Листопад

Простоволосе,
Ходило рано сонце по росах, —
Світ золотило.

І банувало тихо за братом,
Та за ізгоєм

За Листопадом:

Звідкіля, —

З яких сторін, з якого пілля

Прийде Він в панцирі закутий?

Чи з хуторів-степів нам ждати,

Чи із Карпат?

— — — — —
Прийшов він тихо...

Без труб, без сурм — так тихо...

Без панцирів, дез збруї...

Лице хоч в гніві за образу,

Та в грудях стріли

Раз коло разу...

І від знемоги

Упав на соняшні пороги

У покровавлених одежах.

А сонце рани бч гоїло, —

За зілечком пішло по межах,

Та знемоглося від печали

І спочивати

На межі сіло...

В посольстві до гетьмана

Написав: Др. Мирон Кордуба

(Продовження)

Вертаючи зі Секретаріату, зустрів я по дорозі свого шурина Д-ра Копача, котрий дізнавшись про ціль мого приїзду до Львова, запросив мене на квартиру до себе при вул. Личаківській, на що я радо згодився, бо майже всі готелі були близько боевої лінії, що дуже утруднювало доступ, а попри це і за браку опалу нестоплювані. Як відомо, боева лінія ділила тоді Львів на дві частини, йдучи від горшної вул. Пелчинської півперек вул. Коперника, Сикстуської через Єзуїтський город, півперек вул. Городецької і т. д. Апровізація української частини міста представлялася доволі корисно, значно ліпше ніж за австрійських часів, бо населення з підльвівських сіл мимо небезпеки воєнної охоче довозило засоби поживи. Для найбільшої частини населення улаштовано рухомі кухні, котрі обїздили поодинокі квартали і роздавали по вулицях безплатні обїди. Велику кухню улашдовано також на вул. Вірменській проти Народного Дому, в котрій українські пані (Дарка Навроцька, Марія Заячківська і ин.) перебрали на себе варення і обслугу і де харчувалася майже вся інтелігенція. Члени Національної Ради діставали дуже обильний харч в Ставропірїї за 10 кор. денно. Ходженне по Львові навіть в день не належало до приємностей. З Високого Замку українська артилерія острілювала від часу до часу польську частину міста і тоді гранати з ревом перелітали понад головами. З польського боку в сей день не відповідали, мабуть забракло їм амуніції, але перед кількома днями, як мені оповідали та показували, дві польські гранати вдарили саме коло палати Намісництва. На боевій лінії йде безпереривно густа крісова перестрілка так, що скрізь чути, немовби хто сипав камінці на бляху; нерідкий випадок, що заблукана куля засвище мимо уха прохожого навіть на вулицях подальше від боевої лінії. Однак населення видимо вже привикло до сього, бо на вулицях в день доволі живий рух, а перед skleпами з поживою купчаться, як за австрійських часів, цілі «хвости» дожидаючих своєї черги.

Після обїду в Ставропірїї я відбув конференцію з судовим радником Осипом Бурачинським, а одночасно Ос. Безпалко зі секретарем війни Дм. Вітовським, Бурачинський, що був членом Буковинської Делегації Національної Ради, але заскочений подїями остав у Львові, змалював мені докладно положення в Галичині і у Львові, повідомив, що два місця в Секретаріаті, а саме Секретаріат Судівництва і Просвіти, зарезервовано для Буковинців, при чім ми обговорили кандидатури на ці місця*), і заявив, що в найближчих днях думає поїхати на Буковину. Один з офіцерів подав мені офіціальну відомість, яка саме наспіла від снятинської команди, що румунська армія обсадила вже й цілу північну часть Буковини між Прутом і Дністром. Незабаром зібралася «Національна Рада» на чергове засідання. Було ок. 30 членів, проводив нарадам Др. Лев Ганкевич. Безпалко зreferував справу на-

*) Після мого повороту до Чернівців Буковинська Делегація вибрала секретарем просвіти Др. Агенора Артимовича, директора української гімназії в Чернівцях, а секретарем судівництва Бурачинського.

сильної окупації Буковини і ціль нашого посольства, але ся справа не викликала особлившого зацікавлення серед присутних. Далеко більший інтерес виявив збір «Національної Ради» до переговорів з Поляками, що їх вела окрема комісія, зложена з Мих. Лозинського, Др. Льва Ганкевича і Дра Перфецького. Над звідомленням комісії вивязалася довга і палка дискусія, після котрої, мимо горячих спротивів меншости, прийнято внесення Лозинського, щоби стреміти до заключення перемир'я. По замкненню засідання «Національної Ради» відбулося в будинку Дністра засідання Ради Секретарів, на котре нас обох з Безпалком запрошено. Тут знова ми представили ціль нашої місії і Рада, на внесення Дра Панейка, дала нам ще від себе повновасти заложити в її імені в Києві протест проти румунського насильства і домогатися від гетьмана енергійної інтервенції в справі Буковини. Проти сього промовляв лише Др Т., висказуючи побоювання, щоби така інтервенція не втягнула Галичини до оружного конфлікту з Румунією; через се між ним і Безпалком, котрий закинув йому вузький загумінковий егоїзм, прийшло навіть до гострої устної перепалки.

Слідуючого дня, в неділю 17-го, я зайшов до Секретаріату Заграничних Справ, щоби дістати там ухвалені вчера повновасти і документи. Др Панейко і його помічник виступили з проектом, щоби до Києва їхав сам Безпалко, а мене вишлють на пересправи з румунським правлінням до Яс. На се я відповів, що їхати до Яс мені з двох причин неможливо. По перше тому, що проголошення Західно-Української Республіки, наскільки мені відомо, ще не нотифіковане румунській державі, отже румунське правління може просто не прийняти посольства і не впустити його до краю, а по друге тому, що мене, як горожанина окупованої ним Буковини, може просто затримати і увязнити, уважаючи висилку саме моєї особи за певного рода провокацію. Впрочім я дістав поручення від буковинського Краєвого Комітету удатися у відомій цілі до Києва, проте вважаю своїм обовязком се поручення виконати. На заяву, що моя поміч дуже їм здалася тут в Секретаріаті, я сказав, що після повороту з Києва готов віддатися до розпорядимости галицького правління. Бачучи мою рішучість, Панейко дальше не налягав на мене, лиш дав мені ще деякі окремі поручення до Києва, де я мавби в сих справах виступати спільно з Гр. Микетєм, тимчасовим заступником Західно-Української держави у гетьмана. Отже в першу чергу просити гетьманський уряд о прислання окремої комісії до Львова, щоби обговорити умови, на яких Західно-Українська Республіка моглаб приєднатися до Придніпрянської України. Західно-українське правління свідоме того, що властиво воно повинно би таку комісію вислати до Києва, але тепер такі відносини, що кожна інтелігентніша людина необхідно потрібна тут на місці. Крім сього я мав просити о присилку кількох досвідніших штабових офіцерів для етапних та оперативних справ і замовити для Львова надавший апарат для радіостанції. По дорозі з Намісництва до «Народного Дому», де містився воєнний штаб, котрий мав

відати нам перепустки в дальшу дорогу, я стрінувся з Д-ром Луценком з Одеси і з полковником Захаріном, що саме приїхали до Львова. Між іншим оповіли, що на стації в Краснім бачилися з Др. Теод. Галпом, котрий сказав їм, що іде до Києва. Ся відомість дуже мене здивувала. Що правда, Краєвий Комітет ще 4-го падолиста вибрав Д-ра Галіпа і Дрогомирецького делегатами до Києва, але вони після кількох днів надумки відказалися від сеї почеси. Щож тепер спонукало його до подорожі і в якій цілі?

В понеділок 18-го затихли зовсім стріли, бо вчора вечером заключено з Поляками дводневне перемиря. Користаючи зі сього я зараз рано вибрався до свояків, що жили на Пелчинській вулиці, в близькім сусідстві боєвої лінії. Застав всіх крайно зденерованих і перемучених, тільки малі діти бавилися безжурно, не здаючи собі справи з грози положення. В хаті було на-пів темно, бо вікна позакладано подушками для охорони від куль, довгі вечери проводили зовсім без світла, бо світити було небезпечно, по закупна харчів до міста треба було перекрадатися попід муром з нараженням життя. Тут оповіли мені, що у них знаходиться 277 тисяч карбованців бувшої австрійської військової каси, котрі зять газдині, австрійський офіцер, привіз зі собою з України, та примушений негайно перебрати службу в нашій армії не поспів передати грошей куди слід. Про се вже кілька разів давали знати до Секретаріату, але ніхто досі не приходив за грішми; міжтим вчора була крайна небезпека, польська стежа була вже під самим домом, могла впасти до мешкання, зробити ревізію і забрати гроші. Чуючи таке, я сказав, що довше годі зі сим вичікувати, найліпше зараз занести «скарб» до уряду. Разом з молодшою донькою газдині ми спакували банкноти в старі газети, зробили з них два клунки і пішли. При брамі кам'яниці зупинила нас наша стежа, але моя легітимація члена «Національної Ради» отворила нам дорогу. На поручення прем'єра зложили гроші в Гіпотечнім Банку в домі «Дністра» і отримали на се посвідку. Діставши відтак всі потрібні документи в Секретаріаті Заграничних Справ і перепустки в штабі ми оба з Безпалком вибралися зараз після вчасного обіду на стацію Підзамче в дальшу дорогу. До нас прилучився ще Вол. Дорошенко, котрий вибрався віддати свою рідню на Полтавщині.

На Підзамчу станули перед проблемою, куди нам їхати: на Броди, чи на Підволочиська. Головний шлях провадив, що правда, на Підволочиська, але по Львові ходили чутки, що в Підволочиськах зібралися величезні маси полонених, котрі там звалилися зі всіх усюдів і дожидають на відсилку дальше, що проте там дібратися на потяг дуже тяжко, а навіть небезпечно. В тих часах загального хаосу і браку сильної авторитативної влади на місцях наші дипломатичні посольські прерогативи мали тільки теоретичне значіння, про що ми вже досі переконалися і мали переконання ще не раз. На стаційній команді нам про се нічого певного не вміли сказати і ми рішили розвідати про се в Краснім. В Краснім, де прийшлося знова кілька годин дождати на новий потяг, радили їхати на Броди і ми так і зробили.

До Бродів приїхали вже пізно, коло 11 сі в ночі. Тут дожидала нас нова, не дуже приємна несподіванка. Начальник стаційної команди, почувши про причину нашого приїзду, заявив, що про подорож до Києва тепер тяжко й думати. В наслідок передання гетьманом керми москвофільському правлінню і проголошення

всеросійської федерації Петлюра підняв повстання проти гетьмана і наступає з військом на Київ. Серед таких умов пускатися в дорогу річ дуже ризикозна і безцільна, бо може вже в сій хвилі Київ обложений повстанцями і доступ до міста замкнений. Впрочім від нині рух особових потягів в цілї й Наддніпрянщині застановлений. Заразом повідомив нас, що попереднього дня переїздила через Броди буковинська делегація до Києва, зложена з Дра Галіпа, інж. Ілька Поповича і учителя Недільського. В першу хвилю ми були мов оголошені. Я не міг вийти з дива, що галицьке правління про такі важні події було зовсім не поінформоване, а зокрема в Секретаріаті Заграничних Справ, куди заходить ще нині передполуднем, нічогосінько про се не знали. Також інтригувала нас отсе вже друга відомість про якусь «буковинську делегацію», котра нас випередила о цілу добу і могла нашу місію зробити безпредметовою. Але навчені досвідом не привязувати надто великої ваги до ріжних ширених в ті часи поголосок, що часто мимо найбільш рішучих запевнювань показувалися опісля зовсім безпідставними і брехливими, ми рішили завтра добитися бодай до Радивилова, сподіючися дізнатися там дещо певнішого. В справі нічлігу відослали нас до міської команди. Тут ми застали молоденького хорунжого, котрий сам вибрався з нами на пошукування по готелях. Ми обійшли, вже добре після півночи, здається всі брідські готелі, але всюди було переповнення, нігде ні одної вільної кімнати. Прийшлося з нічим вертати назад до міської команди, що містилася в будинку Австро-угорського Банку. Хорунжий розбив колодку від кімнати одного з офіцерів, що саме кудись виїхав і ми вкінці коло 3-ої год. могли покластися на спочинок.

III.

З Бродів до Радивилова ми дісталися тягарівкою, що йшла зовсім порожня, бо полонені вибралися ще вчора пішки. Я пішов зараз до урядника руху і представився як посол західно-українського правління до гетьмана. Начальник відповів московською мовою, що особові потяги зовсім не курсують та порадив спробувати покористуватися санітарним потягом, котрий незабаром відійде до Здолбунова, але на це потрібний дозвіл команданта цього потягу. Я кинувся шукати за цим командантом, але не міг його найти. Взагалі відніс вражіння, що тут крайне безладдя і безголовя. На запити годі було добитися відповідей, а коли були відповіді, то суперечні і неправдиві. Міжтим Безпалкові удалося відшукати старшого кондуктора, що мав провадити цей санітарний поїзд. Він радив старатися в порозумінню з кондуктором дістатися на потяг, а з огляду на непевні відносини не зрадзувати свого посольського характеру. Але переговори з кондуктором не довели до нічого: він давав нам місце в тягарівім возі і за переїзд до Здолбунова жадав 15 карб. Безпалко пробував торгуватися, чим так розсердив кондуктора, що, хоч ми вже й давали 15 карб. не хотів нас брати. Тоді я вернув до першого пляну і вкінці при помочи одної сестриці відшукав команданта потягу. виявилось, що це не командант, а командантка, лікарка. Коли прочитала нашу посольську грамоту, заявила, що радо забралаби нас, але не має відповідного приміщення для панів послів. Я відповів, що зогляду на виїмкові умови, які тепер тут запанували, ми раді будемо денебудь приміститися. Нас попрохали зразу до лікарської їдальні, а відтак випорожнили для нас

переділ третьої класи (інших не було). Кондуктор, побачивши нас в потязі, счинив цілу авантуру, доконче хотів нас викинути, але за дозволом начальника стації ми всежтаки остали у переданім нам переділі.

До Здолбунова заїхали аж на ніч. По дорозі гостили нас санітарським чаєм з листя суниць і прислали вечерю, за котру не хотіли брати плату; очевидно, прийшлося в двіє стільки дати обслузі «на чай». В Здолбунові повідомили нас, що потяг сстане тут до рана, бо положення дуже непевне, може до завтра виясниться. Не маючи іншого виходу, ми рішили заночувати в своїм переділі, але блощиці не давали нам заснути. Тут пристав до нас ще один добродій, залізничий урядник, Українець, котрий вертав до Київа до дому. Ми дуже радо прийняли його до свого гурту і добре на цім вийшли. Завдяки його обізнанню з місцевими умовами і людьми та зі залізничними «порядками» — чи радше «безладдям» — ми швидше добилися до своєї мєти, ніж моглиб були це вчинити на власну руку.

В середу, 20-го падолиста, рано сказали нам, що положення всеще не вияснене, і прийшлося терпеливо дождити, що дальше буде. На дворі стояла погань, падав сніг з дощем, тому треба було сидіти в вагоні. Коло 10-ої заїхав якийсь другий потяг з противної сторони і ми вийшли подивитися. Серед людей, що висіли з потягу, замітили височезного директора Михайла Губчака, а коло нього Д-ра Дм. Левицького і кількох Січових Стрільців. Вертали з Київа і мали тут пересідати до потягу на Радивилів. Відомість про повстання проти гетьмана потвердили, оповідали, що воно дуже швидко поширюється, що до цього часу повстанці вже зовсім певно під самим Ки-

З воєнних портретів В. Перебийноса. — Хорунжий Клименко, ком. полку Чорних Запоріжців.

З воєнних портретів В. Перебийноса. — Полк. Броше, начальник штабу кінного полку Чорних Запоріжців.

івом. Намавляли нас, вертати з ними назад, бо до Київа однако не дістанемося; ліпше хочби й в Бродях підждати кілька днів, поки внутрішній заколот не перемине, поки справа сюди або туди не рішиться. Але ми порішили зовсім противне: пробиватися вперед, доки можна буде, а коли вікні наткнемося на непереможну перешкоду, тоді вже підждати і промишляти, що робити дальше. На цім ми й розпрачалися. Коло полудня повідомила мене командантка потягу, що з огляду на все більше непевне положення коло Київа санітарний потяг дальше не поїде. Не лишалося нічого іншого, як піти за радою нашого нового товариша, залізничника і службовим потягом переїхати до Рівного в надії, що там швидше захопимо який потяг, що їхатиме на схід. І справді, ледви приїхали до Рівного, зараз пересілися на потяг, що саме відходив до Сарн, перемерзлі, бо під вечір почав брати мороз а вагони були неогрівані; темним вечером заїхали ми на велику вузлову стацію Сарни.

В Сарнах довідалися, що менш-більш за три години відіде звичайний особовий потяг в напрямі Коростеня. Тут ми трохи заігрилися при буфеті і зіли незлу вечеру, котра не тільки нас нічого не коштувала, але за неї ще нам доплатили. Ця кумедна історія, можлива тільки на тлі неустійнених курсів різних валют, скоїлася ось як. Виїзжаючи на Велику Україну ми зміняли у Львові австрійські гроші на карбованці, платячи по дві корони за карбованець. В Сарнах по вечері платничий приніс нам рахунок, що виносив 30 корон. На запит, чому рахунок в коронах а не в карбованцях, відповів, що тут більше в ході корони, але

може прийняти і карбованці. Я дав йому банкнот на 100 карб., з якого він незабаром приніс решту 220 кор. Думаючи, що це помилка, я спитав, по чому він рахує карбованці; на це дістав відповідь трохи ображеним тоном, що по тутешнім загально прийнятій курсі 2 $\frac{1}{2}$ корони за карбованець. Ми переглянулися з усмішкою між собою, я дав платничому 5 кор. «на чай», а 15 корон доплати до дарової вечері сховав до кишені.

О 11-й виїхали ми зі Сарн і цілу ніч їхали в неопаленим переділлі III-ої класи (інших не було) з повибраними вікнами та зіпсованими дверми, котрі раз-у-раз самі відчинялися. Очевидно про спання й мови не могло бути. Задубілі зі зима і перетомлені до крайности приїхали в вечір 21-го рано до Коростеня. Всі подорожні були переконані, що потяг поїде дальше в сторону Києва, бо так впевнював кондуктор і тому, коли потяг заїхав на стацію, не рухались зі своїх місць. Але наш товариш залізничий урядовець видко не дуже довіряв цим запевненням, бо вийшов на розвідини і по якійсь часі, вернувши, шепнув нам на вухо, щоби ми висідали. На дворі сказав, що цей потяг, котрим ми приїхали, остане на стації, а в цій хвилині відійде інший. Бігцем через шини і по-під стоячі по дорозі вагони ми ледви допали до тягарового потягу, що стояв на противнім кінці стації. Він в цій-же хвилі рушив в дорогу. Наш провідник примістив нас в службовім возі, де одно вікно було зовсім вибите, друге на противнім боці затулене дошками, але зі щілинами на кілька пальців ширини. Витворився страшний перетяг, що ледяною стужою пронизував до шкіри костей. В службовім возі натовпилася така маса народу, що не то не було спромоги сісти, але хочби положити наплечники. Коли потяг рушив з місця, надійшов кондуктор і почав з подорожних стягати оплату за їзду по своїй самовільній таксі, не видаючи жадних білетів ані іншого рода посвідок. Нашого дипломатичного паспорту, на котрім зазначений був вільний переїзд залізницями першою класою (о гірка іроніє!), не хотів признати і казав заплатити за переїзд по 10 карб. від особи. Не марчи дрібних, я дав йому 50 карб., а він обіцяв за хвилю принести решту. Тільки його й бачили, хоч опісля на кожній стації шукали за ним. Коли минули кілька стацій, явився інший кондуктор і за 5 карб. від особи обіцяв дати ліпше місце. Таким чином дістали ми місце в тягаровім возі, де були зложені музичні інструменти якогось німецького оркестрального гуртка. Тут бодай не було перетягу і можна було завітати біганням та руханковими вправами. В Ірпеню німецькі вояки безцеремонно, не зважаючи на наші протести, викинули наші річи з воза і щойно на інтервенцію якогось цивільного панка Німця дозволили нам знову зайняти давнє місце. Так їхали ми цілий день, не маючи спромоги завітати хочби шклянкою чаю, а тут чим ближе вечера тим сильніше потискав мороз. Ми оба з Безпалком ще як-так трималися, але Дорошенко зовсім охляв, став зовсім байдужий і ми на силу розрухували його, боялися, щоби не замерз*). Коло 8-ої вечером заїхали ми на стацію Святошин, передостанню перед Києвом. Дворець і ціла стація були обсажені гетьманською «добровольческою» дружиною. Незабаром зявилася, військова стежа, перевела ревізію всіх подорожних, при чім мимо поклику на посольську незайманність перетрясли і наші клунки та забрали мій револьвер. За якийсь час на-

дійшла нова стежа, котра переглядала документи, і забрала нас зі собою до команданта. Командант після короткого переслухання признав наші повновласти і перепустки за важні, але зброї повернути не хотів, обіцяючи вчинити це при нашій повороті. Очевидно, стежі, командант, залізничі кондуктори зверталися до нас тільки в російській мові і через цілу дорогу ми з боку офіціальних осіб не почули ані словечка по українськи!

Нам сказали, що потяг, котрим ми приїхали, заїде на товаровий дворець, на Поділ, і радили підождати на інший, що незабаром надіде. Але дождати цього потягу прийшлося доволі довго, а положення ставало все більше неприємне. Ціла стація була густо обсажена військовими, що похмуро зпід лоба поглядали на нас «цивільних»; що хвилини перебігали вістові і стежі, на лицах і в рухах старшин був замітний вираз якогось тривожного несупоксю, нервового посліху. До нас присватався якийсь тип, не-то дєбрыга, не-то проватор, заговорив по українськи і почав пояснювати, що ціла отся залага збирається втікати, бо що хвилини сподіються нападу повстанчих відділів Петлюри. Отвиралася дуже приманлива перспектива попасти між дві воюючі зі собою сторони у сам осередок бою. Але яксь до цієї крайности не прийшло. Надіхав дожданий потяг і на 11-ту в ночі доставив нас на особовий дворець до Києва. Повечерявши і дещо завітавшись на двірці, ми взяли візника, котрий за 20 карб. завів нас до якогось паршивенького готелю на Столипінській вул. ч. 77, в котрім в двох зимних, зовсім неопалених номерах, без теплого накривала і без світла, переночували і за сей нічліг мусіли заплатити 40 карб.

IV.

В п'ятницю 27. падолиста, ледви ми вийшли з гостинниці на місто, зараз таки на цій-же самій Столипінській вулиці стрінули зовсім ненадійно двох добрих знайомих, Боднарєнка і Бахталовського, що помагали нам у національно-просвітній роботі в таборі полонених Українців в Раштаті (в Німеччині). Сердечно звиталися і стали взаємно випитуватися про життєві переходи за останні часи. Тут-же Боднарєнко шепнув мені, що ще нині в ночі буде переворот в Києві і гетьмана проженуть. Опісля ми розійшлися, Безпалко пішов з ними, а я повернув до будинку австрійського консуляту, де мав найти Гр. Микетєя. З деяким трудом відшукав його в паспортворім відділі консуляту, а у нього застав Д-ра Кушніра, секретаря Хлопецького, інжиніра Гриніва, учителя Топущака з Буковини і ще кількох земляків з Галичини. Я передав Микетєєві письмо від Д-ра Панейка, а він прочитавши його подав під загальну нараду питання, чи акредитуватися йому тепер при гетьманським уряді, чи ні. Склалося так, що поручення перебрати заступництво інтересів Західно-Українських Земель при гетьманським уряді він дістав саме день після проголошення гетьманом федеративної Росії і вважав, що без окремого приказу зі Львова не може акредитуватися у держави о зовсім іншим характері, як була та, до котрої мав поручення. Тепер, з нагоди нашого посольства, мусів би виступити в офіціальній ролі, а до цього не-обхідно було постаратися о акредитацію. Гадки були поділені, за акредитацією живо промавляв Д-р Кушнір. В дискусію і я вмішався і висказав думку, що коли п. Микетєй досі не акредитований, то зовсім не ялося йому старатися про це саме тепер. Тепер, як бачимо,

* Зараз після приїзду до Києва Дорошенко занедужав на еспанку і передежав щось зо дві неділі.

є на Україні два правління, гетьманське і директорія, котрі взаємно кинули на себе опалу; акредитуватися саме в хвилю цього роздвоєння при гетьманським уряді, значило би, в імени Західно-Української Республіки признати гетьманське правління за легальне та поставитися проти директорії, за котрою стоять всі національно свідомі горожани. Це освітлення справи переконало сторонників акредитації і згідно вирішено занехати цю справу. Акцію проти окупації Буковини румунським військом рішили вести пів-офіційно через Д-ра Артима Галіпа, віцеміністра заграничних справ в гетьманським уряді, родовитого Буковинця, давного ученика II-ої черновецької гімназії, в котрій я тоді учителював.

Зараз з полудня оба з Безпалком пішли до Міністерства Загр. Справ і відбули конференцію з віце-міністром. Маючи перед собою своїх найближчих земляків і давних добрих знайомих, Д-р А. Галіп представив нам тодішнє положення зовсім щиро і отверто, ні трохи не вжучися своїм урядовим становиськом: Гетьман більше дурак, ніж перфідний. Коли Австрія розлетілася, а Німеччина капітулювала, чорносотенні русотяпи, котрих все доволі багато крутилося коло гетьмана, заклали його, що він пропав, коли не достроїться до нових обставин. Антанта стоїть за відбудованням давної Росії. Коли він тепер підхопить сей клич і проголосить бодай загально російську федерацію, зрегабілізується в очах Антанти і вона простить йому його дотеперішнє германофільство. Гетьман піддався цим намовам і підшептам і, не порадившись з ніким з Українців, усунув українське міністерство, покликав нове, зложеноє зі самих Москалів, до котрого прийнято для декорації двох «українофілів» Любинського і Науменка, випустив універсал про будову всеросійської держави на федеративних началах, а начальну команду над військом віддав ген. Келлерові, одному з найзавзятіших чорносотенців. Келлер, доставши військо в руки, і міністер внутрішніх справ Ігор Кистяковський відсунули гетьмана зовсім на бік, захопили цілу владу і вони тепер фактично диктаторами. Їм вже й федерація не досмаку і просто та отверто стремлять до відбудови давної централістичної Росії. Теперішній міністер заграничних справ, Афанасієв, глухий і дурний, а притім зажертий кацап. Перебираючи урядовання, святочно заявив, що першим і найпильнішим своїм завданням вважає ліквідацію українського Міністерства Заграничних Справ, як зовсім непотрібного, навіть шкідливого; рішучо відказується підписувати письма писані українською мовою, кажучи, що цієї мови зовсім не розуміє. Переходячи до діла, з яким ми приїхали, сказав Д-р Галіп, що в буковинській справі на гетьманський уряд жадних надій покладати не можна. Великим промахом було вже те, що українським послом в Ясах настановлено Дашковича-Горбацького, Поляка, котрий далеко більше дбав про відбудову Польщі і про посередниченнє між ріжними польськими дипломатами та румунським королівським двором, ніж про інтереси України. Є зовсім певні дані на те, що між Румунією та Польщею існує, коли не формальний союз, то бодай повне порозуміння проти України. Теперішнє положення гетьмана зовсім не завидне: він бачить, що його піддурили, але на вернути вже не має сили. Помочі з Дону нема, обіцяної підмоги Антанти також не надсилає, Німці, на котрих досі спирався, тепер непевні, впрочім вони на відхіднім. Одинока сила, котрою ще тримається, добровольчеська дружина, за слаба на довшу мету. І от він тепер надіється на Румунію, як на остан-

ну дошку ратунку. Тому не тільки й пальцем не рушить за Буковиною, але ще-й з половину Поділля віддаєби ненажерливим Волохам, коли-б тільки Румунія обіцяла його підтримати.

Після такого «експозе» ми обговорили питання, що можнаби взагалі зробити в буковинській справі. Остаточно рішили приготувати вичерпуючий меморандум-протест проти румунської окупації. Цей протест дасть Галіп перекласти на французьку мову та розішле представникам всіх держав, та одночасно треба буде повести кампанію на румунську нахабність в пресі. З іншими кроками треба буде підодждати приходу Петлюри, котрий вже в найближчих днях мабуть заволодіє Києвом. Виготовлення меморіалу доручено мені.

З гостиниці, в котрій ми ночували першу ніч, я тимчасово перепровадився до Гр. Микетєя, котрий мав невеличку кімнатку в низькім партері будинку австрійського консуляту. Вечером був я тут, але в іншій кімнаті, принагідним свідком дуже інтересної наради. Зібралися провідники тайної конспірації проти гетьмана, щоби обговорити ще останні подробиці пучу, котрий мав відбутися тоїж таки ночі. Під загальним проводом Капкана мали поодинокі відділи о 12-ій годині в ночі одночасно захопити найважливіші пункти в Києві, а рівночасно Петлюра зовні натиснути на оборонну лінію міста. Вкінці на настоювання Д-ра Давида рішили втаємничити Німців, щоби вони не гадали, що це які большевицькі заворушення і не вмішувалися в діло; мене, як «знавця німецької мови», просили уложити до них відповідне письмо, а Безпалко прилучився до делегації, котра пішла переговорювати з Німцями. Може в годину після закінчення наради прийшло до консуляту кількох узброєних людей в мундурах т. зв. державної варті, тобто гетьманської поліції, шукаючи за «дядьком Дмитром» (псевдонім Капкана). Очевидно їм відповіли, що такого тут нема, і вони відійшли. Всеж таки це викликало деяку констернацію: одні побоювалися, що цілий плян зраджений, що державна варта, знаючи, що Капкан має сюди прийти, зробила денебудь в сусідстві засідку на нього і роздумували, якимби чином його перестерегти, інші знову припускали, що це були свої люди тільки перебрані в мундури державної варті. Я перейшов до відступленої мені кімнати, пробував укладати меморіал в буковинській справі, але думки не вязалися, проте почав ладнати собі ліжку до спання. В той час зайшов до мене Капкан в товаристві Д-ра Давида і ще одного, незнаного мені особисто, товариша, передав мені свою записну книжку до переходу і сказав (було це о 11:30): «За пів години все рішиться». Погасивши світло, щоби не звертати ніякої уваги, я довго з напруженням наслукував, чи не почую гамору, стрілів, але, хоч північ вже минула, все було тихо. Вкінці перевтома взяла верх над цікавістю і я заснув.

Рано довідався, що з наміченого перевороту нічого не вийшло. Тільки деякі частини явилися у свій час на назначенім місці, а до того не було умовленого наступу Петлюри. Тільки на Подолі сильніший відділ повстанців захопив частину кварталу і тримався там цілий день (суботу 23-го), але не найшовши підтримки, мусів під вечір здатися. В околицях міста йшов бій і гуркіт гармат перемагав звичайний гамір великомиського руху. По місті розліплено прокламації ген. Келлера зі зазивом до населення вступати в добровольчеську армію спасати єдину неділимую Росію, бо «какъ есть только одынь русскій народъ й одынь русскій языкъ, такъ должна быть только одна Росія».

Талант ідеологів і політиків

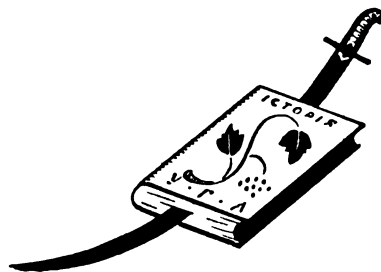
Ось до чого докотилася політика гетьманського уряду! Взагалі на всіх ділянках публичного життя і діяльності влади «Української Держави» замічується завзята нагінка на всі прояви української національності. «Галицько-буковинське Товариство» розв'язане, «Український Клуб» замкнений, а клубовий льокаль переданий на казарму для відділу добровольчеської армії, та вивішено на ній державну російську хорогву. Державні російські прапори повівають також на вербукових льокалях добровольчеської армії, котрих повно по всіх частинах міста. Всі старшини носять кокарди в державно російських красках. Цензура придавлює кожну свободнішу думку, а в українських часописях можливі тільки реферуючі статті. Мені прийшлося особисто переконатися, до чого доходить нахабність московських старшин в столиці України. Зайшовши на снідання в паштетну, сів я при свободнім столику, а коло сусідного більшого стола сиділо 6 старшин з добровольчеської армії. Підійшла властителька, я замовив чай і тіста по українськи, вона зі замітним пересердем відповідала по російськи. Коли відтак переходила попри старшинський стіл, один зі старшин сказав до неї на весь голос, не кончили українсько університета в Пархомовке! При цім всі зареготалися. Так поводитися люди, котрим Україна вратувала життя, даючи їм захист перед большевиками!

Через цілий день (неділя 24-го) було чути сильний гук гармат, а від часу до часу навіть тараканне скорострілів. Очевидно боева лінія знову підсунулася ближче, хоча часописи приносили бюлетени про безнастанні побіди військ гетьмана і впевнювали про близьку вже ліквідацію «банд Петлюри». Пополудні рознеслася серед націоналістичних українських кругів поголоска, що гетьманові вдалося приєднати, чи навіть купити, Німців. Ця поголоска не була безпідставна. Німецькі вояки, бачучи, що боротьба між гетьманом і повстанцями затягається і грозить відтяти їм поворот до вітчизни, занепокоїлися і отверто виявляли схильність допомогти гетьманові прогнати Петлюру зпід Києва. Безпалко ходив на нараду німецького совдепу і старався його стримати від цього нерозважного кроку, але переконування ледви чи що допоможуть, коли аргументам етики та розуму протиставляться «звінкі докази» з противного боку. Цього вечера появилися надзвичайні видання часописів, що доносили про заняття цілого Львова Поляками.

В понеділок в полудне я зайшов до редакції «Нової Ради» і умовився з редактором в справі поміщення статті про окупацію Буковини державним румунським військом.*) В місті політична атмосфера ставала все більше невиносима. В Міністерстві Здорова державна варта перевела ревізію, шукаючи за Петлюрівськими відозвами, які там були гектографовані, але не найшла нічого. Тут-же зажадала спису всіх урядовців, що походили з Галичини. Взагалі гетьманський уряд, переслідуючи всіх національно свідомих Українців, з особливою завзятістю звертався проти Галичан, вважаючи їх за найнебезпечніший для себе елемент. Ще в суботу я переселився на запрошення Дра Івана Рихла, секретаря міністерства здоровля, свого давнього ученика з черновецької II-ої гімназії, на його квартиру на Вел. Підвальну вул. В ночі з понеділка на вівторок спала до нього ревізія державної варти. Розбудили й мене і питали за документами. Коли я показав посольську грамоту, оставили мене в спокою і не переглядали мого клунка. Рихлові перевернули всі р'чи і хоч нічого не найшли, всеж таки заявили, що він арештований і забрали його зі собою. Зараз в ранці я кинувся ратувати свого ученика і хазяїна з біди. Побіг до Міністерства Здорова, але було це мабуть ще надто рано (9-та год.), тому не тільки міністра Любинського, але й нікого з вищих урядовців не застав, крім лікаря Гапона, котрого просив негайно звістити міністра про арештовання Рихла. Відтак написав лист до австрійського амбасадора кн. Фюрстенберга і просив Микетея інтервенювати там в цій справі. Опісля поспішив я до Міністерства Заграничних Справ, розповів Галіпові, що сталося в ночі і просив його помочи Галіп впевнив мене, що свого приятеля Рихла не оставить в біді і зробить, що тільки зможе. При цій нагоді я передав йому вже готовий меморандум-протест в буковинській справі, а він обіцяв зараз по зладженню французького переводу розіслати його куди слід і почати в російській пресі кампанію проти Румунії. Інтервенція показалася успішною, бо ще цієї самої днини о 10-ій вечером Д-р Рихло вернув свободний до дому. Оповідав, що цієї-ж ночі арештовано обох Дідушків, А. Хомика і взагалі цілу масу української інтелігенції, муштин і жінок; з них тільки його одного випустили на волю, всі інші остали в вязниці.

(Далі буде).

*) Вона була друкована в 224 ч. «Нової Ради» з 28 (15) листопада 1918 р. п. заг. «Події на Буковині» за підписом: «Буковинець».

Отаманщина

Написав: Михайло Серета, підполковник Армії У.Н.Р.

Отаман Козир-Зірка

Ховчуковський
Отаман Козир-Зірка

Коли жіноцтво м. Овруча зобачило на ворономуконі струнку постать Олесе Козир-Зірки з чорними блискучими очима на блідо-рожевому обличчі і спіймало лагідний його усміх, з яким він витав населення, воно визнало, що С. В. Петлюра дійсно є талановита людина, котра розуміє, кому доручити керування полком.

Не встиг отаман як слід розташуватися і відпочати після далекої подорожі, як був заатакований овруцькими валькіріями, котрі рішуче вимагали від нього негайного побачення в справах пильних і потребуючих великої таємниці. Отаман не претендував на ролі аскета, а з минулого мав на своїй совісті

вже не одне порушення проти шостої заповіді, — тому не було нічого дивного, коли пильні справи позбавили його відпочинку на всі зимові ночі.

На доклад його помічника Лапченка, що ворог посувається на Овруч зі ст. Калиновичі і загрожує місту несподіваним обходом, отаман відповів:

— Плюю я на ворога з високого дерева! Я маю справи більш поважні ніж ваш ворог.

Походив він з Катеринославщини, з родини, котра, згідно з большевицькою класифікацією, зачислена до рубрики „кулаків“. В російській армії він перебував в складі туземної дивізії великого князя Михайла Олександровича, яку покинув, почувши про формування українських частин. В складі кінного полку Костя-Гордієнка виконав відомий рейд на Крим, алеж трапилася історія, що примусила його накивати пятами з полку. А то було так: отаман Болбочан, відїздаючи до Києва, передав свої обов'язки полк. Продьмі. Проти цього полковника підбурих козаків Козир-Зірка з міркувань, одному йому відомих. Заколот був зліквідований, а Козир-Зірка, наперекір своїй бажанню, опинився у свого дядька на хуторі. Дядько його був людиною грамотною, навіть був передплатником двох російських чорносотенних газет „Света“ і „Кієвляніна“. Він тримався поглядів,

що „благородному человеку“ пристойно розмовляти виключно російською мовою, а зодягатися тільки на взірць столичних панів.

Почувши від небожа про якусь українізацію, він довго чухав потилицю, щось міркував, нарешті сказав:

— Я розумію письменника Толстого, котрий зодягнув селянську сорочку та юхтові чоботи. У нього масток, дай Боже мені мати. В його положенню я ходивби зовсім без штанів. Алеж тобі, у котрого на прибутку про чорний день одні воші, дивуюся чимало. Замість того, аби вийти в люди, ти мрієш про кар'єру, яку без зусиль осягнув мій чабан Опанас.

Ці дискусії набрали такого гострого характеру, що дядько відписав до німецького командування, яке на той час окупувало Україну, ніби його небіж є небезпечний анархіст і терорист. Відважний небіж забив дядька і подався до Білої Церкви, де знайшов притулок серед Січових Стрільців. В дні протигетьманського повстання Стрільці доручили йому сформувати кінну партизанську сотню. Козир-Зірка сотню сформував і в боях з гетьманським відділом під Мотовилівкою виявив себе хоробрим воюючою і дотепним сотником. Підчас облоги Києва він з власної ініціативи потрощив під Червоним Трактиром гетьманців, в складі яких були Сердюки і Лубенський кінний полк, що добровільно перейшли на бік повстанців.

Пізніш у Києві Козир-Зірці наказано навантажити свою кінноту в ешелони і відїхати до Овруча, де, розгорнувши сотню в полк, мав захищати підступи на Овруч з боку ст. Калиновичі.

В Овручі його зустріли лагідно з тою самопожертвою жінок, яка далася так в знаки його начальника штабу. Большевики тримали себе ввічливо і в перші дні прибуття отамана не турбували його своїми виступами. Однак Покалевська волость, яка переховувала большевицький жидівський курінь, що був сформований в Овручі до приїзду отамана, трималася іншої думки. В кінці грудня прибула делегація від Чорнобильського повстанчого полку, що був ніби сформований Покалевською волостю, запрошуючи отамана на побачення до полку кудись у далекий ліс. На низку запитань штабових старшин делегація подала безладні відповіді. Штаб насторожився і доручив агентурі висвітлити справу. Делегація призналася, хто вони і з якою метою прибули до отамана.

Почувши про укарання на смерть своєї делегації і Покалевська волость і жидівський курінь вирушили зі значними силами на Овруч для покарання отамана. Козир Зірка залишив місто і відступив до Коростеня, де знайшла його допомога з Житомира від отамана Палівка. З Коростеня Козир-Зірка рушив на Овруч і погромив жидівський курінь, рештки якого відїшли на ст. Калиновичі. Озлоблення козаків проти жидів не можна було усмирити ані проханням ані репресіями. Вони то і улаштували той погром, що вкупі з Проскурівським, послужили для ворога претекстом для обвинувачення С. В. Петлюри.

У скорому часі до Овруча прибув зі своїм загоном отаман Точило-Гурський. Чисельна залога Овру-

ча примусила большевиків мовчати і покищо про себе не подавати жадних чуток. Однак Точило-Гурський не довго висидів в Овручі. Сказав Козир-Зірці:

— Моя душа ніби орел, шукає широкого простору і горячої крові, а тут вона поросла мохом. Прощайте і не гнівайтесь на мене!

Почувши про від'їзд Точила-Гурського, большевики надіслали Козирю-Зірці таку депешу зі ст. Калиновічі:

— Скидай штани собачий сину та оголяй с... На цьому пергаменті ми гадаємо написати клинописом історію наших подій для пам'яті ваших нащадків.

Правду кажучи отаман не мав нахилу до жертвенності на користь майбутніх археологічних розвідок і довідавшись про появу ворожого бронепотягу перед Овручем, зв'язав з своїм полком до Коростеня.

В Коростені він одержав телеграму про пересунення його полку до Ніжина, куди він і прибув в середині січня 1919 р. В Ніжині він за допомогою Чорноморського полку боровив околиці від Таращанської дивізії. Таращанці мало поклалися на свою зброю, вважаючи за крашу зброю агітацію, яку вони ширили серед слабодуких Чорноморців. Трапилося так, що одної ночі Чорноморська сторожа покинула місто і перейшла до большевиків, залишивши Козиря - Зірку в критичному положенні. Кіннота його не в силі була стримати ворога і відійшла на Київ, з Києва на Калинівку. Командант ст. Калинівка полк. Аркас був завчасно упереджений штабом Дієвої Армії про обезбрення Козиря - Зірки на випадок його появи в околицях Винниці.

Отож ешелон отамана, не передбачаючи для себе лиха, прибув на ст. Калинівку з помпою — з оркестрою, з прапорами, з веселими співами. Люди з ешелону досить були здивовані, побачивши на пероні скоростріли та гармати, що своїми дулами задивлялись на площадки вагонів. На запит Козиря-Зірки, як розуміти подібну декорацію, полк. Аркас відповів, як колись Олег Аскольду і Диру:

— Ти не є законний вожд і не маєш від уряду жадних уповажень! Мусиш здати зброю а головне своє майно на мої руки і ждати рішення щодо твого призначення надалі.

Зброю прийшлося здати, і опинився Козир-Зірка в положенню, з якого почав свою кар'єру. Однак йому підвезло. Большевики розкололи армію Директорії на двох: одна половина рушила на Проскурів, друга на Одесу. В тій метушні, яка повстала в армії в наслідок несподіваної евакуації, Козир-Зірка почув

себе, ніби риба у воді. Знайшлися його люди, коні і зброя і, як колись, на чолі кінно-партизанського полку він відступав в напрямку Одеси. На ст. Бірзулі його стрінув отаман Божко з дзвонами в літаври і з булавою в руках. Божко пильно обміряв його своїми гострими очима з голови до ніг і запитав:

— Якої ти думки про Мати-Січ та про мою бойову працю?

Козир-Зірка добре розумів, на що натякав Божко і знав, як відповісти:

— Шаную Січ за її запорозьські звичаї і лицарські вчинки. Вірую у тебе, яко славетного репрезентанта

колишніх козацьких героїв Сагайдачного та Сірка.

Відповідь Козиря - Зірки сподобалася Божкові.

— Бачу, що від серця ти сказав, товаришу. Українська Армія потрошена і розпорочена завдяки тому, що не трималась нашого уставу. Зі своїми товаришами надумав я зібрати рештки армії Петлюри під Січові прапори, під якими поведу її на звільнення Запоріжжя від ворожої навали.

Сказав і призначив Козиря - Зірку на команданта кінноти при Запорізькій Січі.

Божко не жартував, згадуючи про рештки армії С. В. Петлюри: військові ешелони, що мали нещастя зупинитися на ст. Бірзулі, він роззброював і прилучав до Запорізької Січі. Козир-Зірка йому допомагав, роззброюючи кінні відділи. Не завше ешелони були слухняними і траплялося, що їх команданти не виконували розпоряджень отаманів. З подібними протестантами Козир-Зірка полагоджував при допомозі козиної ніжки, кажучи:

— Я караю вас бичем, а позаду мене чекає на вас отаман, котрий почастиє вас скорпіонами.

Коли начальник постачання Запорізьського корпусу полк. Мум одержав від отаманів наказ про здачу для Січі биків та коней, він так сказав післанцеві:

— Не знаю і не бачив ваших отаманів. Однак маєш їм переказати: хай вони поцілують мене в с...

Післанець був людиною пунктуальною і переказав Божкові дослівно, що чув від полковника Мума. Божко поглянув на Козиря, Козир на Божка: обом від здивовання і від гніву відібрало язика.

— Чув? — нарешті вицідив зі себе Божко.

— На жаль, бо маю вуха, — пожалкував Козир-Зірка.

Не пройшло й години, як полк. Мум був представлений на очі Божка.

— Довідався я, — спокійно, як то розмовляють лікарі з пацієнтами — казав Божко полковникові —

Отаман Козир-Зірка. — Січень 1919 р.

що ти мавш армянську хворобу. Отож я приписав тобі ліки, що твому здоровлю не пошкодять, а розум твій збільшать.

Повертався полковник з передбаченої гостини рачки. Бог знає, на чому скінчилосьби таке переформування Української Армії, тільки наскочили большевики і Запорізька Січ примушена була в Тираспіль пересунутися, де мала перейти через Дністер на румунський беріг. На горі Румуни призначили командантом залізничного мосту через Дністер полковника Аркаса. Козир-Зірка і Божко мали перед полковником свої провини. Отамани мали тепер розв'язати складне питання: по-перше перебратись якось через міст, по друге уникнути зустрічі з Аркасом. Мент вимагав щось видумати: Божко переодягнувся на вірець Тараса Бульби, коли він з жидом заїхав до варшавської цитаделі; Козир-Зірка надягнув бриль і свитину, нагадуючи своїм виглядом тих, хто ярмаркував по чужих кишнях. Перейшли вони через міст щасливо.

Після великих митарств та невеселого переходу через Румунію Козир-Зірка опинився в Галичині, де був арештований і відставлений до Кам'янецької в'язниці. Його обвинувачили в Овручському погромі.

В осені 1919 року надійшли денікінці, і Козир-Зірка несподівано опинився на волі. Скинув капелюха, перехрестився, взяв в руки палицю і сказав: — Нема дурних в друге ризикувати своєю головою. Тогож дня бачили його, як він простував в напрямку ворожого стану.

В 1924 році, повернувся з Катеринослава в Польщу з розвідки підхор. Х..., який оповідав, що на Катеринівському проспекті він наскочив з розгону на Козиря-Зірку. Козир-Зірка ввічливо йому вклонився і ніби то сказав:

— Далеко занесла тебе чортяка: колиб не зламав ти шиї... — У той час він був у складі місцевої чрезовичайки.

Анатоль Курдидик

Стрільці йдуть

Ранком сонце на батнетах,
в вечір на батнетах.
Цілий день несуть на плечах
— — Сонце!

Дорогою крізь поля,
дорогою крізь нивки,
Цілий день поля, поля,
кланяються колоски...

І ще пісня:
З нами хлопче приставай!
Будь здорова, рідна мати,
жди, дівчинонько кохана!
Руку дай!
...Позіхає на заході сіра даль,
Йдуть у ритмі ніби в танку.
Чвірка,
Чвірка,
Чвірка,
Чвірка,

без устанку.
На розпутьтях — десь Розп'яті
усміхаються: Верніть!

...сонце білі хмарки ловить
У золоту сіть —
сонце моргає весело:
Поверніть!

А шоломи всі зелені,
а обличча — мідь.

Спів у м'язах, спів у ритмі.
...сонце моргає весело:
Поверніть!

Десь покрай вузького поля
женці жнуть.
„Мамо, мамо, подивися!
Стрільці йдуть“!..

Львів, 17.VII. 1930.

Нарис історії III-го куріня

24-го полку піхоти ім. Гетьмана Петра Дорошенка

(Продовження)

Дня 14. мая ціла II. Коломийська бригада була змінена бригадою Українських Січових Стрільців, а з нею III/24 курінь. Курінь відійшов ще вечером до села Підмонастиря, а 17/5 курінь відіхав, завагонувавшись в Підмонастирі, на Дрогобич. При переїзді через Ходорів на стації витав курінь та мав промову до нас генерал Павленко. В неділю вечером 18. мая прийшов курінь в Дрогобичі на ринок та мав йти до наступу. Однак до наступу вже не прийшло, бо фронт вже відступав і перші відступаючі частини вже доходили до Дрогобича. Курінь почав здержувати відступаючі частини, щоб обсадити та держати Дрогобич. Одні частини здержались на ринку, другі, входячи від церкви на ринок, відкрили на тих, що стояли на ринку, огонь, думаючи, що це Поляки. З III/24 куріня зістав тільки один булавний старший десятник Василь Ілащук ранений в ліву щоку та вспів ще останнім потягом відіхати до запілля. Однак Дрогобича не вдержано і курінь відступав далі на Стрий—Калуш і то в скорім темпі. Найдовше задержався був курінь під Калушем, де створений був новий фронт. Тут держався курінь через два дні, як і цілий фронт. Тут же спало на курінь таки й своє рідне нещастя. Сема сотня, в котрій вже і під Львовом замічалось якесь невдоволення, з невідомих причин збунтувалась та відказалася від участі в бою. Сотню розозброєно та розділено по різних курінях. А на місце севої сотні прилучено до III/24 куріня якийсь розбитий курінь У. С. С., з котрого зроблено дві сотні, сему і десяту, так що III/24 курінь мав чотири сотні. Курінь відступав далі на Жидачів, а в Галичі перейшов Дністер. Перейшовши Дністер відступав курінь вниз Дністром, а 3. червня прийшов до села Сверхківці, повіт Заліщики. Тут стояв курінь до 6. червня та виставляв сторожі над Дністром, бо далі вже не відступалося. Всюди було замітне велике пригноблення, а стрільці нерозговорили зі словами в очах: „маємо ще 1½ морга Галичини“; то був гіркий стрілецький дотеп. Тут вернувся до куріня ранений в Дрогобичі булавний старший десятник Ілащук, котрий втік з коломиїської лічниці по двох днях перед приходом Румунів до Коломиї в суботу рано 24/5. В Сверхківцях впорядковано курінь в той спосіб: Командант куріня поручник Бізанц, адютант поручник Кривоносок, сема сотня поручник Струць, осма сотня поручник Слюсарчук, дев'ята сотня четар Юрчейко, десята сотня четар Балицький, а крім того був у десятій сотні ще один четар, котрого імені не могу собі пригадати, то був Українець з Закарпаття. Скоростріли обняв знову поручник Феданків. Було ще більше старшин командантів чет, яких не могу поіменно подати, бо вони дуже часто мінялися. Обоз і канцелярії осталися як перше. З Сверхковець перейшов курінь 6. червня до села Ниркова. Тут остав курінь до 9. червня і тут приділено курінь до VIII. бригади. Перебуваючи через три дні в Ниркові позбирав курінь в цілій околиці дезертирів та поприділював їх до всіх сотень.

Дня 8/6 прилапала осма сотня польського шпіона, родом зі Станиславова. Сотня похоронила його на нирківським цвинтарі. Крім того розстріляла осма сотня одного дезертира, родом з Ниркова, котрий за українських часів вісім разів дезертував та не давав людям дороги перейти. Його розстріляно коло ферниці, де майже всі люди беруть воду та поставлено табляцю з написом: „Розстріляно за дезерцію. 3 дні не вільно його рушити.“

На 9/6 перейшов курінь до села Хмелеви, де розстріляв ще двох дезертирів, родом з Сверхковець. Розстрілювання вимагало тодішнє положення. Дня 10/6 ранком вирушив курінь з Хмелеви на Жнібороди до наступу. Вирушило всьо, і обози і артилерія разом. Не хотілось вірити, що з наступу щось буде.

Зпід Жнібородів викинули противника, якби там його і не було, так само із Дулібів загнали його в Стрипу, а потім пігнали в брід через Стрипу аж до Скоморох. В Скоморохи входив курінь аж смерком. Всюди було чути: „А ми тую червону калину...“ В Скоморохах переночував курінь, а на другий день пішов далі переслідувати противника аж до Бариша, куди прийшов вечером. З Бариша перейшов курінь 12. червня до Порхови, а 13. червня в Порхови до Новосілки коропецької, а 14. червня до Комарівки. В Комарівці остав курінь до 16/6, а 16/6 перейшли знов осма і дев'ята сотня до Новосілки коропецької, а сема і дев'ята осталися в Комарівці.

Десь коло 10-ої години почався наступ VIII-ої бригади на причілок моста під Нижневом, сема і дев'ята наступали з Комарівки, осма і дев'ята з Новосілки коропецької. Поляки ставили початково опір, однак не довго, бо, коли куріні і сотні VIII. бригади наступали на фронті, підїхала з Монастириськ на алярм зроблена панцирка та заїхала аж недалеко моста Полякам за плечі і відкрила на них вогонь із шістьох скорострільів. То викликало між Поляками замішання і вони почали втікати, а навіть і польська артилерія почала стріляти на свої становища. Але скоро польська артилерія зорієнтувалася і відкрила вогонь на панцирку. По кількох стрілах була панцирка поцілена, мала трьох забитих та відїхала назад до Комарівки. Поляків викинено міжтим аж над сам Дністер. Осма і дев'ята сотня обсадили вже були залізну дорогу. Опір ставило ще тільки ліве польське крило, на котре наступала сема і десята сотні. Однак Поляки відперли сему і десяту сотню та почали вже робити протинаступ, а з Нижнева почали переходити польські відділи через міст. Положення ставало чимраз скрутніше. Поручник Слюсарчук дав приказ осмій і дев'ятій сотні держатись за всяку ціну, а сам післав сотенного вістового стрільця Василя Мандзюка на праве крило, де була команда куріня, щоби сема і дев'ята сотні йшли знов до наступу, бо інакше осма й дев'ята сотня будуть мусіти очистити залізну дорогу. Вістовий прибіг до команди куріня і впав на землю та тільки руками показував, а говорити вже не міг. Команда куріня дала приказ до нового на-

1-ший Пробовий Гуцуальський Курінь чет. Голяньського.

ступу. Тоді рушили осма і дев'ята сотня через залізницю. Поляки не витримали і зачали втікати, остався тільки якийсь „баталіон смерці Абрагамовича“ в ліску на горі над самим мостом, але і той довго опору не ставив, бо осма сотня його окружила і приступом забрала його.

Поляки побачили, що не вдасться їм здобути попередні окопи і висадили міст в воздух. Вони мали значні втрати в трупах, крім того багато їх витопилося в Дністрі, коли пробували перепливати не вспівши вже втечи через міст. Курінь мав кількох ранених стрільців і четаря Фодчука. Забитий зістав тільки стрілець Василь Будник (Кіліхів, пов. Снятин), з осмої сотні. Захоплено 5 скорострільів та около 300 скриньок набоїв від скорострільів.

На вечер зістав курінь змінений якимсь курінем, правдоподібно III/36 і відійшов на нічліг до Комарівки. Осма сотня дістала похвальне призначення, а деякі стрільці і підстаршини були подані на відзначення „Тризуб“ III. і IV. класи.

Ранком 17. червня перейшов курінь з Комарівки до Делієва. По дорозі був обід на ринку в Устю Зеленому. Після обіду прочитано в куріні всі військові правила, підписані вже генералом Павленком та заборонено вживати у службі слова товариш. Також відбулося проголошення Диктатури. Роздано також між стрільців відозви від Диктатури. Тут розстріляв курінь п'ять стрільців і одного старшого десятника, всіх родом з Петрилово, повіт Товмач. Стрільців розстріляно за те, що більше їх як 50 при першій відступі повтікало до дому. Їх тепер припроваджено і зде-сятьковано. Старшого десятника розстріляно за те, що намовив їх до утечі. Вечером 19. червня вирушив курінь з Делієва на Гнилу Липу та обсадив окопи під Болшівцями. Окопи обсадили сотні осма і дев'ята, а сема і десята остали в Медусі. Перед вечером 22. червня викинули обі сотні противника з Болшівців. Найдовше держалися Поляки в кляшторі, де були бетонові, ще німецькі окопи. Але і звідси викинено їх.

Вечером 23. червня прийшла до Болшівців четверта самбірська сотня, а осма і дев'ята сотня відійшли до Болшева. Ранком повів курінь наступ на залізницю Рогатин-Галич та заняв її. Поляки і тут початково ставили опір, але лиш кілька хвилин. Тут багато по-

брами з квітів. Це причинилося дуже до піддержання духа між стрільцтвом. На вечер прийшов курінь до Тенетник, де заночував. На 26/6 поїхав курінь на підводах до села Залужа, коло Рогатина. При переїзді через Пуків виносили малі діти набої та давали стрільцям.

На 26. червня перейшов курінь з Залужа до села Руда за Рогатином, звідки 28. червня повів наступ та прогнав противника із Підкаміння. Однак скоро мусіли ми Підкамінь опустити, бо Поляки прорвались на правім крилі між I. а II. Корпусом і заломили цілий фронт. І знов несподівано почався другий відступ, котрий скоро перемінився у відворот. Курінь мусів знову щось три рази пробиватись, при чім поніс досить значні втрати. Першого дня відступив курінь аж до Мужилова коло Підгаєць. З Мужилова перейшов до Білокерниці, звідки на 1. липня перейшов під Підгаєць та обсадив їх. Тут бився курінь до 2. липня, однак мусів уступити. Потім дня 3. липня бився ще курінь над Стрипою між Бобулинцями—Кійдановом—Зарваницею. Тут скупалася трохи осма сотня в Стрипі, а поручника Бізанца та Феданкова присипали гранати. Курінь відступив знад Стрипи до села Ласківці, звідки дня 4. липня відійшов до Озерян на реорганізацію та відпочинок.

Дня 7. липня перейшов курінь з Озерян до Товстого, а 9. липня з Товстого до Криволуки на фронт. В Криволуці бився курінь з перемінним щастям аж до 14. липня.

Дня 14. липня мусів курінь знову відступати, бо здержати Поляків було годі з порожніми руками. Стрільці мали по 10—20 російських набоїв до австрійських крісів. Осма сотня була знов напів окружена

Відділ української кінноти в Куликіві 14.XII. 1919 р.

під Ягольницею і мусіла пробиватися. Курінь відступив аж до Улашковець.

Дня 15. липня бився знов курінь під Борщевом, а переночувавши в селі Вовківцях коло Борщева, перейшов дня 16. липня 1919. року ріку Збруч коло села Тульчина на північний захід від села Гермаківки та обсадив окопи на лівім березі Збруча. Вже за Збручем був забитий польською кулею ще один вістун з осмої сотні Івасків. Курінь складався тепер знов із трьох сотень, бо десяту сотню розділено ще в Криволуді поміж тих три сотні. Всіх крісів мав курінь около 290. В ночі змінив нас перший гуцульський курінь (поручник Голинський), а ранком 17. липня прийшли ми до села Федорців, подільської губернії, звідки вечером перейшли до села Нагорян. Там виставив курінь сторожі над рікою Жванцем. Населення тут було якесь недовірчive, вороже та пискате, що відчували найбільше стрільці. З харчами було також зле, бо від переходу Збруча хліба не було. В куріню одинока осма сотня стояла з харчами ще найліпше, бо трохи у неї було муки та фасолі і консерви. Мала вона ще й мішок жита та змолоти було годі, бо в млинах було завізно, хотяй ніхто нічого не молот. Осма сотня спомогала і тих дві сотні, сему і дев'яту, як тільки могла. Так само помагав осмій сотні її справник булавний старший десятник Ілацук, котрий вмів дядьків та мамунь за Збручем своїми словами пере-

конати, але не політично або національно, тільки релігійно та любовю до ближнього.

З Нагорян перейшов курінь 20. липня до Камянця Подільського, а 21. липня з Камянця до Китайгороду. Деякі підстаршини і стрільці при відході з Нагорян до Камянця по дорозі повтікали. По дорозі з Камянця до Китайгороду дня 21. липня, значить на п'ятий день від переходу Збруча, одержав курінь перший раз хліб по 250 грамів на душу на половину із соломою та половиною. З Китайгороду перейшов курінь 22. липня до Привороття, а 23. липня цілий день дощем до Пісця, де стояв на фільварку до 26. липня. Перед вечером 26. липня перейшов курінь до Нової Ушиці. При вході в Нову Ушицю відбувся почесний хід перед генералом Крзвсом, тодішнім командантом III. Корпусу.

В Новій Ушиці переіменовано сотні в слідуочий спосіб: замість 7. 8. і 9. прийшли числа 9. 10. і 11., а курінь був вже не III/24 тільки III. курінь VIII. бригади. Тут відбулася в неділю 27. липня також Служба Божа для III. куріня, на котру цивільні з початку дивились як на яке чудовище, а при кінці і самі помагали співати. Служба Божа відбулася під голим небом. Тут виплачено й першу зазбручанську заслуженину. Кожний стрілець одержав по 110 гривен на 10 днів. Однак всетаки ліпше було дістати в Галичині 30 гривен на 10 днів.

(Докінчення буде).

Поможіть Інвалідам У.Г.А.

Листопад місяць Українських Інвалідів

Українське Т-во Допомоги Інвалідам у Львові в обов'язане виплачувати щомісячно ренти для одної тисячі зареєстрованих інвалідів.

УКТОДІ, як виразник волі й національного обов'язку нашого Громадянства, мусить це завдання виконувати. Але воно може цей обов'язок сповняти тоді, якщо Громадянство дасть потрібні фонди.

Дати жертву на ренту для інвалідів, це самоозрозумілий обов'язок Громадянства, яке так само зрозуміло вимагало від цих інвалідів жертви крові і здоровля.

І коли стрілець свій обов'язок виконував і виконав, то має сьогодні право домагатися від Громадянства допомоги й опіки.

Ренти наших інвалідів є дуже малі в порівнянні з державними рентами. Але й на виплату цих малих рент брак грошей.

Місячні видатки на інвалідські ренти виносять 1500 долярів.

Останнє чвертьріччя 1930 р. виказує 2000 долярів недобору.

Цей недобір мусить бути покритий, а крім цього мусить бути засилений фонд на дальші місячні ренти.

Часи важкі, то правда, але живий інвалід також хоче жити, а змогу цього нужденного прожитку мусить дати Громадянство.

В імені 1000 зареєстрованих інвалідів, яким належить місячна рента, просимо наше Громадянство виконати свій національний обов'язок та доказати інвалідам, що заспокоєння їхніх потреб це перше наше завдання.

Гроші слати: долученими до української преси чеками, або на адресу: УКТОДІ, Львів, вул. Руська 3, II.

Головна Рада УКТОДІ.

Листи з хирівського фронту

(З листів стрільця Степана Венгрюновича)

САМБІР 3. XII. 1918.

Вчора вечером приїхали до Самбора — приїхало нас усіх з Турки 250 хлопців. Як виїздили, як нас працювали, як сотник Турко говорив на стації промову, це все розкаже Вам Галя, а певно вже і розказала.

В Самборі нашого війська, де тільки глянеш.

А найпарадніші то Козаки з України, в сивих шапках, у кожухах і чоботах, а декотрі в таких валянках, як мої.

Чотири сотні їх вже відійшло на фронт, три піхоти, а одна кінниці.

Ідуть десь на Устрики, але туди на Старий Самбір, мають Поляків окружати й ударили на Хирів зі заходу. Посада Хирівська вже в наших руках, але сам Хирів мають ще Поляки.

За Козаків дива розказують, такі забіяки...

У місті великий порядок. —

— От і мене тепер вечером був би вартовий не перепустив, як би я випадково по дорозі не був довідався клича. „Перемишль“. Відповідь: „Самбір.“

Між цими 250-ма в нас трицять невійськових, хочуть нас післати до Стрия, до вишколу, та я не хочу, бо більше — як знаю, мене певно не навчать.

Кріс ладувати й стріляти вмію, а більше здається там не будуть учить.

Я сказав сотн. Туркові, що не хочу йти до вишколу, але з найближчою „маршкомпанією“ в поле. —

Нині я довідався, що завтра відходить батарея: три гармати на Перемишль і мій товариш Лазор також іде з нею.

Пішов до Лазора, пізнав там самого команданта батареї сотн. Гозу (давнього мого професора), а цей написав „Службовий листок“ до сотн. Турка, що: „Степан Венгрюнович придлений до батареї ч. 4. і завтра відходить“.

Так моя мрія сповнилась би. Завтра вечером маємо відїхати, сказано на Перемишль, але куди, якою дорогою, цього не знаю.

Це вже певно остання вістка від мене, тепер вже загублюся на якийсь час — як крапля в морі, аж

може за який місяць надам телеграму з Перемишля: „Я здоров і поводитьсь мені добре“.

Р. S. На Львів іде така наша сила, що вже не довго йому стояти. Що тільки в найліпшого, гармати — машинові кріси, усе туди висилають. —

ГОРОДОВИЧІ. (Між Хировом, а Фельштином) 21. XII. 1918.

Нині іде один ст. десятник до Спаса, то й передаю через нього цю вістку до хати.

З культурно-освітньої праці У.С.С. на Україні в 1918 р. Драматичний гурток „Просвіти“ в Арнаутівці та Мясляниківці біля Єлисавету при участі У.С.С. (Гуцульська сотня). Дали вистави: „Перехитрили“, „Невольник“.

Ще передучора стояв я на горах перед Ніжанковицями й оглядав „шеренфернрором“ (такий далековид на трьох ніжках) Засання в Перемишлі, а нині ми вже поза Хировом.

В однім дні опустили Нове Місто, Добромиль, Хирів. І то так — можна сказати — без одного стрілу.

Поляки дістали більшу поміч з Королівства, а наші були якось зле розставлені, так що Поляки вдарили на село Передільницю, де не було нашого ані одного вояка, лише я з пор. Лазором був там на „зірній“ —

Почався відступ. А щоб зі Старяви нам не перетяли лінії, то прийшов наказ опустити й Хирів.

І так в однім дні ми з під Перемишля опинились за Хировом.

Тепер дістали ми свіжі сили зі Стрия, дві нові батареї гавбіц (6 гармат), та правдоподобно на само польське Різдва поженем Поляків знову аж до Перемишля.

В однім дні стратили, в однім можемо назад добути.

Якось не можу писати. Вчора було спокійно, а нині бе на нас гарматами в панцирки, яку поставив на стації в Хирові і машинові кріси тиркочуть довкола по горах, то й годі спокійно думки зібрати.

Гарно було йти вперед і вперед.

Добули Хирів тому два тижні, потому Добромиль, вже тяжче пішло з Ніжанковицями, але і звідам мусіли Поляки уступати.

Ми вже тишилися, що ще день — два і ми в Перемишлі... тимчасом... (От розірвалася перед хатою шрапнеля).

Прикро було відступати. Хати горіли, а хлопці і старші чоловіки на конях, з коровами, втікали зі сіл... тягнулись за нами.

До війська біда не хотіли йти, аж тепер може підуть, як хату їм ворог спалить... худобу забере.

Ріжно було. Часами добре поводилось, а часами марші цілими днями і ночами, або служба на зірній з далековидом, на слоті — морозі.

Але я вдоволені і дуже й сам прошу, щоб не давали дарувати, щоб висилали денебудь... давали заняття. Роблю, що прикажуть. Часами при телефоні, а вчора іменованій адютантом команданта групи — не знаю ще, що то буде за заняття.

Не потрібно мені нічого, до хати також перед кінцем війни не хочу йти, аж з Перемишля попрошу відпустку на кілька днів.

Біди нам робить та польська панцирка. Зробили її з двох возів від нафти (цистерн), якось до купи сполі, уставили дві гармати й чотири машинові кріси. Наші хлопці дуже її бояться.

Ми також маємо подібну, але якась не така справа. На нашій командантом є німецький старшина.

Я ані трохи не трачу надії. От говорив наш головн. командант Кравс, — що з України йде велика поміч для нас.

Вже вернув команд. групи сотн. Сенечко, дуже строгий, кричить... але нам таких як найбільше треба.

Мушу кінчити.

В Переділці був у о. Годького, там звичайно грівся й їв обід, як на горі перемерз.

ГОРОДОВИЧІ 26. XII. 1918.

Вчора було польське Різдо. В ночі о 12 г. післали ми їм дарунки до Хирова — сальву з усіх наших батарей, а я глядів, як кулі розривались над монастирем.

Тепер другий день свят, у нас спокій, тільки ночами стежі перестрілюються і гармати стріляють.

Вчора хотіли Поляки направити шини між Хировом, а Самбором, та ми почали на них стріляти й видно не могли, бо панцирка не їде.

Я роботи маю багато, так що і на світ показатись часами нема коли.

Став адютантом команданта групи артилерії, пишу прикази і усі службові листки, а командант тільки підписує. Роблю викази до виплати заслуженини. Задоволений з мене, бо проваджу йому все добре, відрисовую мапи. —

А я також вдоволений, бо роблю те, що вмію, до чого надаюся і тишть мене, що не дармую, що і я чимсь причинюся до великого діла.

Хирів моглиб легко добути, та нема приказу, видно інші в пляни, а ми маємо держатись на місці і ждати.

Є мабуть плян вперед добути Львів, а тоді Поляки самі відси уступать.

Був вчора в нас сотн. Цапьяк, казав, що в Стрию старшини з паннами собі їздять — вечерниці уряджують. Мав їх трохи лаяти, що замість на фронт іти, бавляться за плечима других... Вислід був такий, що такі кількох зголосилось до поля.

У нас іде чим раз краще. Приходять що хвилини нові старшини, дезертирів менше, бо зорганізовано полеву жандармерію.

Маємо вже три сотні „Пробового куріня“; хлопці ті не знають, що то втікати. А їх отаман Паньків, то лиш дивитись на нього. Жене на коні — завсідги чвалом, з револьвером у одній, а ручним гранатом у другій руді і кличе: „хлопці за мною“, а хлопці за ним у огонь скочилиб... Він сидить у резерві та муштрує своїх хлопців, а тільки в крайній потребі йде зі своїми сотнями на поміч і все проганяє ворога.

От одної ночі напали Поляки на село Вовче, заняли його, а наші втікли. Тоді завізвали його, прийшов і в одній годині село було знову в наших руках.

Сиджу в жидівській хаті, де наша станиця. Мій командант Сенечко, ходить по кімнаті, заложив руки за плечі. Коло мене сидить телефоніст — держить при усі апарат, який лучить нас з зірною. Зірна в першій лінії і зорець доносить нам про руки ворога. Другий телефон лучить нас з начальн. вождом Кравсом — у Глибокій.

Я сиджу й пишу. Дістаю 60 к. на 10 днів, та нема де їх видати, хібаж нині передав собі до Самбора, щоб купили мені бльок і олівець до рисовання, бо в тут гарні руїни якоїсь палати, варта відрисувати.

Вчора в ночі один польський гранат влучив у нашу гармату, перебив щит і зарився в землю... до тепер лежить не розірвавшись. —

ГОРОДОВИЧІ 31. XII. 1918.

Прийшло нині в приказі від Кравса, щоб оголосити стрільцям, що від 1. I. 1919. впроваджується полеву пошту. Тому я сів і пишу, щоб вже завтра міг відійти від мене перший лист до хати своєю полевою поштою.

У нас все ще спокій. Ні Поляки, ні наші не наступают, головне рішається тепер під Львовом.

Вчора в ночі напала наша стежа на Нове Місто, кидала ручні гранати.

Поляки думали, що це великий наступ і втікли. Наші привели 10 полонених. То лиш тільки боротьби в нас, що стежі одні — других полошать і звичайно та, на котру нападають — перша втікає.

От нині, вимацав Поляк, де стоять наші гав'їци і ціле рано бив на нас, але такими маленькими кулями — з гебірки, що ми не дуже їх боїмося.

Знов у ночі, наше праве крило робило малий напад на село Полян (2 км. від Хирова), де були Поляки.

Ми побудилися, гармати гремлять, кріс машиновий тиркоче... аж рано довідались, що це наші добули село і 5 ворожих вояків зловили.

Я вчора мав багато роботи — писав легітимації для всіх людей нашої групи.

Привезли мені зі Самбора бльок і олівець, то й рисував я руїни палати якогось дідича.

Нині ходив — оглядав город — парк його. Такий гарний нині день, здавалося, що вже весна починається, сонце гріло... я сидів на якихсь боронах на дворі та грівся до сонця. А що був схований за муром, то й безпечно глядів, як кулі свистали і земля тріскала від них на всі боки.

Парк коло цієї розвалені палати чудовий; які тут мусіли бути колись алеї, альтанки, старезні дерева, живоплоти.

По середині ставок і замерзле човно серед льоду.

Ми перейшли через лід до острова й так як діти, тишилися весною... Оглядали кернички, співали... Є нас тут трьох Степанів — однорічних, то й уклали нагробну промову, яку один на труною другого мав би виголосити. От жартували.

Я дивився в сторону Турки, там навіть якісь верхи було видко, начеб наші Тарнавські.

Вчора прийшли свіжі сили, цілий курінь з Гуцульщини. Хлопці, що варто на них подивитись. Робили дефіляду перед Кравсом, він промовляв до них по українськи, а опісля вони на площі співали й гуляли гуцульські танці.

Вони від нас на правому крилі; ходить поголоска, що якраз праве і ліве крило має іти в наступ. Я певний, що вдасться.

Кіш Січових Стрільців

(Причинки до його історії)

Написав А. Креауб

Історія формації київських Січових Стрільців взагалі, а зокрема поодиноких її частин мало опрацьована і мало відома українському громадянству. Короткі нариси історії цієї вельми заслуженої частини Української Армії, що появилися досі, не дають про неї повного образу. Ще менше, як історія боєвих частин формації С. С., відома історія коша С. С., хоча і тут кипіла праця, кувалися нові цінності під розбудову Великої Самостійної Соборної України.*)

Нажаль документів до історії формації С. С. не залишилось по всій правдоподібності майже ніяких і її історію приходиться писати виключно зі спогадів і заподань колишніх старшин, підстаршин і стрільців. Звичайна річ, що спогади і заподання після кількох літ мають великі прогалини і документальних даних вони заступити не можуть. Але і вони в деякій мірі сповнять свою задачу. Понижча стаття, це також спогади і то писані з пам'яті без використання яких-небудь записок і документів. Її ціль скромна: дати принайменше побіжний огляд праці в коші С. С. в 1918/1919 і спонукати тих товаришів, яким судилося колинебудь працювати в ньому — доповнити її.

Початок існування коша Січових Стрільців припадає на початок вересня 1918 р. Створено його як відділ при „Окремому Загоні С. С.“ в Білій Церкві. Кіш до повстання проти гетьмана Скоропадського не мав надто великих і складних завдань. Охотників до Загону голосилося доволі мало, а старих стрільців, що повертали з блуканини по Наддніпрянщині до своєї матірної формації, приділювано відразу до сотень. Діяльність коша тим робом обмежувалася до припинення і вишколу охотників, які ще в новій армії не служили, а що таких, як сказано, було до-

волі мало, то й „рух“ в коші був назагал невеликий. В день вибуху повстання то в 15. листопада 1918 р. стан коша виносив всього двох старшин і біля двадцять стрільців-новобранців. Командантом коша був тоді сот. Домарадський.

Однак з виступом Директорії УНР. проти гетьмана і в виходом Загону „в поле“ картина змінилася наче в казці. До білоцерківських бараків (Загін був приміщений в бараках, що за російських часів служили воєнним шпиталем) почали напливати з доколичних сіл селяни-повстанці лавами.

Про вишкіл всіх тих охотників, а навіть про довгий їх побут в бараках не могло бути мови. В бараках для тисячів напливаючого люду не стало місця. Тому з охотників тут-же формовано сотні, приділювано старшин, озброювано і висилано на фронт під Київ. Команда коша з цим завданням справлялася всетаки доволі справно і небаром Загін, що вийшов з Білої Церкви всього з чотирма сотнями, розрісся до полку, двох, а вкінці розвинувся в дивізію.

В грудні сот. Домарадський передав команду коша, здається, сот. Бісикові, а сам обняв команду одного з курінів 1 п. п. С. С. Чи по заняттю Директорією Києва, вислав сот. Бісик ще які поповнення стрілецькій дивізії, цього не знаю. Оскільки собі пригадую, при кінці січня 1919 р. стояли в Білій Церкві якісь частини зорганізовані наступником сот. Домарадського і ці пізніше обороняли Білу Церкву перед збольшевиченими в міжчасі відділами от. Зеленого, що осів в своїй „столиці“ Трипіллію.

З залишенням Армією УНР. Києва мусів і кіш опустити Білу Церкву. На весні 1919 р. опинився він в Проскуріві, що тоді саме приходив до себе по строгій карі от. Семесенка за бунт проти влади УНР. і збройний виступ проти українських військових відділів. Тут кіш не закрив довго місця, перейшовши з корпусом С. С. нову одисею та в половині квітня приблизно осів в м. Кремляці.

Тут команду над кошем перебрав полк. Іван Чмола. З питомою собі енергією і розмахом забрався новий його командант до праці. В коші закипіло. В короткому часі зорганізовано в ньому Школу Старшин, Школу Підстаршин а далі команда коша взялася за творення поповнень для фронтових частин свого корпусу. Та плодів праці і енергії вкладених в це діло полк. Чмолою, корпусові С. С. зібрати не до-

*) Загальних нарисів історії формації С. С. появилсь досі всього чотири, а саме: 1) В. К.: Січові Стрільці. Їх історія і характер. Нарис. (Львів 1920); 2) Р. Давний: Про Січових Стрільців. (Відень 1921); 3) Полк. Е. Коявалець: Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції. („Розбудова Нації“, Прага, 1928, Ч. 3—6). Найповніша історія цієї формації знаходиться в Альманаху С. С. „Золоті Ворота“ [Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис. Написали: I частину — Василь Кучабський; II частину — ген-штабу ген-хор. Марко Безручко], що в 1923/1924 був напечатаний в Берліні заходом вид-ва „Українське Слово“. Та нажаль згадане. видавництво попало в фінансові труднощі і друкарня задержала майже весь наклад цього цікавого збірника та продала його як „Altparier“. Від загинелі уратувалось, як мені відомо, всего кілька примірників і то здається неповних.

велося. Большевицький напад на Кремянець в дні 10 травня знищив цей відділ цілковито. Відновляти його в Кремянці ізза походу Армії УНР. на південний схід було безпредметним; працю треба було начинати в інших умовах і в іншому місці.

Після катастрофи коша в Кремянці, штаб корпусу С. С. доручив дня 10 червня авторові оцих рядків сформувавши його на ново. Тим разом завязок коша повстав в м. Чугані (Теофіполі). Початки його були не світлі. Після наказу штабу корпусу, мав я zorganizувати, і то в короткому часі, запасний курінь складений з чотирох сотень, школу підстаршин, лічницю для ранених і хорих нашого корпусу, але за соби, які мені дано до розпорядження, а ще більше загальна ситуація Української Армії не давали можливості виконати це завдання навіть в четвертині. Та про те дальше, тут згадаю тільки, що „на початок“ приділено кошеві біля 30 стрільців - виздоровців, два вози, дві пари, схоронаних на коросту, як в цілій Українській Армії, коней, видано біля 20 крісів і дещо харчів. Скільки видано для скарбниці грошей, цього точно не памятаю, але пригадую собі, що з такою сумою самостійної господарки не можна було зачинати.

Із приділених кошеві 30 виздоровців створено наразі запасну „сотню“, над котрою команду обняв сот. Королюк, zarazом майбутній командант запасного куріня. Курініним адютантом став значк. Олекса Катамай, а адютантом коша працюючий і боевий старшина, що прибув до Корпусу С. С. із У. Г. А., „стара війна“ з італійського фронту значк. Микола Білоус.

Попри вище згадану працю кошеві доручено також перевести в теофіпольському районі побір новобранців і набір тих річників запасників (резервістів), які на основі наказів українських військових властей були обовязані до військової служби. Ці чинності означувано на Україні загальним словом „мобілізація“. Значиться кіш мав в теофіпольському районі „мобілізувати“, то є притягнути під зброю всіх, що до цього були зобовязані. Для цієї цілі приділено кошеві „спеца“, одного російського полковника (назвище забув), бувшого „воїнського начальника“.

Звичайне діло, що парібкам-новобранцям і запасникам, бувшим російським салдатам з великої війни, мимо десятків мобілізаційних наказів як Штабу Дієвої Армії так і інших військових команд, а навіть Петлюри та Директорії і не снілося самим добровільно голоситися до своїх найблизчих українських військових команд, отже мобілізація мала переводитися силою. Але цієї сили в коші було всього тільки двадцять виздоровців з крісами (інші без крісів), а і з тих — деякі по перебутому тифі воліклися як тіни.

Плян нашої праці в загальному передбачував таке: з перших мобілізованих створиться запасний курінь, а дальші по якомусь часі перебування в Коші відійдуть на поповнення стрілецьких частин на фронті.

Дня 12 або 13 червня кіш виїхав з Теофіполя до села Олійників. Сільський голова щоправда не відмовився від оголошення, щоб в означеному дні зявилися до його обовязані до військової служби, але робив він це не скриваючи своєї іронії: „не такі, мовляв, нас мобілізували і нічо не вдіяли, піймаєте облізня й ви“. І дійсно в означений день зібралось перед сільським збором кількасот люда, але не для того, щоб вступити в ряди своєї армії, а так більше задля цікавості і щоб при тій нагоді поставити мені „вопрос“, чого власне Січовики прийшли в їхнє село.

На тому і скінчилось, а власне ні, не скінчилось. Агітація місцевих мудрагелів, яких вся мудрість заключалася в виголошуванню демагогічних промов, прикрашених стереотипними, склеєними ще на фронті в 1917 р. большевицькими фразами, довела в кінці до того, що місцеве населення почало явно провокувати старшин і стрільців.

Про те, щоби силою мобілізувати Олійниківців, звичайно не було що й говорити. Воно було тим більше неможливим, що кіш стояв не в запіллю, де міг би спокійно працювати, а за фронтом, звідкіля долітав звук гарматної стрілянини а деколи й приглушений стук скорострільів. В таких умовах зробити щонебудь було важко. Олійниківських військовобовязаних вже ізза цього самого, що вони за кілька чи кільканацять годин могли опинитися під новою владою, ледві чи наша сила була в стані змусити до послуху десяткові призивів і мобілізаційних наказів. Деякі з їх візливо посміхаючись розповідали нам різні новини з недалекого фронту в роді того, що червоні забрали в „плевн“ буцімто велику масу „Петлюрівців“, або що завтра „товариші“ загостять в Олійники.

При такому настроєві Олійниківців було ясним, що з мобілізації нічо не вийде. Правда в крайньому випадку я міг звернутися на фронт за допомогою і одною сотнею стрільців змусити олійниківських парібків, на скількиб вони не поскривались в сусідних селах, вступити в кіш, але з їх певно стільки булиб ми мали потіхи, що з минулорічного снігу. За кілька днів вони булиб і так розбіглися на всі вітри. До речі говорячи, колиб кіш зібрав навіть пару сот люда в таких обставинах, то не був би в змозі їх навіть прохарчувати.

На четвертий день нашого побуту в Олійниках фронт „подався“ і кошеві прийшлося мандрувати дальше. Куди то йти і де осістися, щоби знову шукати щастя з мобілізацією, ізза браку звязку з 1 п. п. С. С., якому кіш наразі підчинявся і звідки одержувався зглядно мав одержувати харчі, це було питання, яке команді коша приходилося самій вирішувати. Щоб не відбиватися від своїх, тобто від корпусу, порішено „тягнутися“ за його штабом. В цей спосіб йдучи, як то кажуть, собачим нюхом за командою корпусу, кіш перекочував в с. Коки, звідтіля по двох днях в м. База-лію, далі в Купіль, а в кінці в м. Чорний Острів.

Таке ходження по пятах штабу корпусу вийшло кошеві остільки в користь, що його вилучено в кінці зі складу 1. п. п. С. С., а підчинено безпосередньо корпусній команді. З цю вдержати звязок було вже не трудно. Від корпусної команди одержував від тепер кіш вказівки, кудю йти і щиро говорячи, міг довідатися в час про це, коли треба пакувати свої манатки та манджати дальше на разі з надією тільки, що фронт вкінці спиниться денебудь і кіш в спокійних обставинах зможе взятися знову поважно за працю. Тинятися за полком на фронті такому відділові як кіш, відділові з трьома десятками виздоровців напів одітих і зморених до крайности не мало ніякого змислу. І команда корпусу відлучивши його від 1. п. п. С. С., а підчинивши безпосередньо собі, зробила дійсно розумне діло.

З Чорного Острова перейшов кіш, як це сказано було мені в команді корпусу, „на стало“ до с. Водички. Тут розмістився він в бувшій економії. По надходячим з фронту відомостям здавалося, що аж тепер ми вже зовсім певно будемо мати змогу взя-

тися за працю як слід. Скептично задивлявся на положення тільки сот. Королюк: „Деся недалеко замкають двері (що в нашому жаргоні означало гарматно стрілянину) — говорить він одного дня — завтра певно прийдеться нам „зі стратегічних оглядів пересунути далі“. І дійсно в 24. несповна години після цієї розмови, по триденному постю в Водичках, кіш мусів знову відступати аж до Ярмолинців. Тут щойно перебув він доволі довго, бо майже цілих два тижні.

В Ярмолинцях збільшився кіш о яких 25—30 випущених з лічниць стрільців і приблизно стількиж старшин. Для дальшого нагляду за виадорозцями і хорими надіслано тоді зі штабу корпусу лікарського помічника (родом з Катеринославщини, в перших місяцях революції на Україні незвичайно діяльного і енергічного організатора Вільного Козацтва в Криворізьському рудничному районі) Олександра Ананієвича Співака. Про сформовання запасного куріня і школи підстаршин, як і перед тим, годі було говорити. Кількадесят мобілізованих з околиць Ярмолинців, що їх вдалося стягнути до коша, по кількох днях розбіглися і — працю треба було починати на ново. Тимчасом прийшов новий відступ нашої армії і кіш перейшов в м. Балин, звідтіля по двох днях до Лянцкоруна, а вкінці до с. Кадівців. На цьому новому місці, щойно коли підійшла Українська Галицька Армія і фронт, який вже наближався до Камянця, відсунувся, стала можливою хоч сяка-така нормальна праця. З приходом в Кадівці я передав команду коша знову полк. Чмоли і став його помічником.

В коші тимчасом назбиралося вже кілька десятків стрільців-виадорозців і з них створено першу сотню, з якої дотепер фактично існувала тільки перша чета. Так само зросло число старшин; з них утворено старшинський відділ. Завдяки заходам полк. Чмоли в постачанню корпусу, кіш одержав потрібні гроші на виплату заслуженини, коні, обоз, а також децю з одягу — словом кіш розпочав самостійну господарку. Створення запасного куріня мимо того, що справа була пекучою, було не здійсненим і зі заходів в цьому напрямі не вийшло нічо.

З віддаленням фронту на схід кіш перейшов в серпні до Дунаївець, де під цю пору перебувала здається Начальна Команда Української Галицької Армії або команда котрогось з її корпусів, дві чи три галицькі військові лічниці та один курінь піхоти. Тут остаточно полагоджено як слід адміністрацію коша. Управа його розмістилася в просторому партерному домі, опущеному якоюсь багатою жидівською сімєю. Запасна сотня начала заняття.

В тому часі на фронті корпусу С. С. перейшов на наш бік якийсь большевицький курінь, складений в більшості з Українців і його відставлено в розпорядження коша. Частина козаків цього куріня виділила команда коша і приділила до запасного куріня, решта осталась на положенню полонених. Що зроблено опісля з цією другою частиною, не пригадую собі, знаю тільки, що в початках вересня при переході коша з Дунаївець в Староконстантинів полонених в ньому вже не було. В Староконстантинові пробув кіш аж до катастрофи Армії УНР. то в до кінця падолиста.

(Докінчення буде).

„Гаврило“

Написав Михайло Островерха

Це ім'я в час наших визвольних змагань було знане не тільки в Х Бригаді У. Г. А., звідкіль походило, а знали його й інші бригади нашої армії, з якими приходилось нам у боях сусідувати. Оцея „Гаврило“ — це одна батарея гармат. Гонила й ревіла по фронті, мов розрада, душа стрілецьтва. Де лиш було круто — в телефон: „Гальо! „Гаврило“ там і там — пальніть! бийте!“ І за хвилину падали стрільна пишно вимірені. Радість, сміх! Хлопці, які перед хвилею сумували з притаєними за пасипом землі головами, пострілюючи з кріса, — на гук „Гаврило“ зривались і бігли на ворога, який перед тим здавалось був непоконаний.

З „Гаврилом“ у перше я познайомився у квітні 1919 р. на большевицькому фронті в Підволочиськах. Стрінув я його в оперативному штабі відтинку в сот. Губера. Русявий, струнка постать, ясно-сині очі, що сміялись — дихали запалом до життя, гарно закрені уста, над якими пишався рівний ніс. Літ йому було тоді біля 24—26. Йому я представився — тоді старший стрілець — і вчув його прізвище: поручник Іван Балешта. Отсе то був славний „Гаврило“!..

Про „Гаврила“ розкажу фрагментами:*) бо він був гарматчик, а я піхотинець — далеко від нього. Понад мою голову в розстрільній пролітало зі свистом регочучись стрільно, яке цільно падало між ворога:

*) Не належу до тих щасливців, що переховали всі свої запіски в боїв. Усі мої щоденники пропали: одні в часі моєї хво-

ось так ми завжди стрічались. Іноді по бою стрічав я його в штабі нашого V-го потім III-го куріня, якого курінний поруч. Михайло Дацків був його шкільним товаришем із тернопільської гімназії. Але таких стріч не було багато. Знаєте, що гарматчик, то не піхотинець і навпаки: оба бють ворога та кожний на свій лад; але рідко стрічаються, хіба на військових парадах.

При кінці місяця квітня 1919 року наша півсотня Старшинської Школи була на фронті у групі Схід отам. Ляера в Підволочиськах. Становища нашого війська були: Староміщани, деревляний міст, залізничний міст — оба на р. Збруч —, Заднишівка, Мислова. Перед нами находились досить сильні відділи большевицького війська.

Одної ночі — в останніх днях квітня — біля деревляного мосту знялась сильна стрілянина: гармати, скоростріли, міномети, кріси. Большевики хотіли робити „нальот“. (З нашої сторони спеціаліст „нальотів“ на большевиків був сьогоднішній комуніст Я, тодішній поручник, командант чи не самбірської сотні. Такі наскоки улаштував він охотником, без відома штабу). Тієї ночі з моїми кулеметами я мав службу при самому залізничному шляху по лівій сто-

роби тифу в Гульчині в 1919—1920 р., другі в залізничній катастрофі — в бою з большевиками під Чорним Островом у 1920 р. Тому — все переповідаю з пам'яті й тільки те, що докладно пригадую собі. Все ж таки — якби вкралась якась помилка в датах, то прошу мені вибачити й справити помилку.

роні, як охорона залізничного мосту. Хорунжий Іван Ханек телефонічно алярмував цілу боеву лінію: большевики завзято остріають його заставу. А далі: „Гальо „Гаврило“! трета хата на право від дерев'яного моста над рікою — відтіль стріляють мінами“. Ледве проминуло кілька хвилин — уже „Гаврило“ одною гарматою гатив у міномети; іншою — у ворожу панцирку-поїзд. Стреляв швидко, влучно. Примусив большевиків утихомириться. Такі большевицькі випадки були чи не щодня й щоночі: як „Гаврило“ брався до діла, то ми на фронті були спокійні, бо при його такій важній допомозі ми завжди відпирали наступ ворога. Та все це були позиційні бої. Ми бачили „Гаврила“ і в наступках.

Відступаючи під напором польських військ — перший відступ у травні 1919 р. — на Гусятин, Сидорів (наша група Схід) „Гаврило“ не зміняв свого імени.

Всю героїчність пор. І. Балешти ми бачили аж у наших протинаступних боях за віднакнення нашої Галичини. Перший його гарматний бій, у якому брав участь увесь гарматний полк отамана Карася (ідеальний старшина, Наддніпрянець, у „нальоті“ большевиків на Проскурів у місяці серпні 1920 р. зівстав зарубаний большевиками ж нічю при гарматах на становищі: шлях Проскурів - Камянець Подільський. Зарубаний зараз за містом Проскуровом), був за с. Іванівку біля Теробовлі. Наш наступ відбувся від сторони с. Мшанець. (В першій половині місяця червня 1919 р.) Пригадую собі добре, що „Гаврило“ зближався на близьку віддадь від ворога, щоб пришпити нашу виграну ще того ж дня: бо сонце заходило, а нам спішилось іти вперед. По заході сонця ворог у переполіс відступив. До останку був переслідований „Гаврилом“.

У здобутті дуже важних становищ с. Березовиця біля Тернополя — усе те в червні — участь у сильному барабанному вогні брало багато гарматних батарей і цей бій тривав усю ніч. Світало, як наша розстрільна наступом прорвала ворожий фронт. Зі сходом сонця ми входили в с. Березовицю. Штаб нашого — тоді V-го — куріня находився в останній хаті по лівій стороні при шляху на Тернопіль. Ми ждали дальших оперативних наказів, які не надходили. Курінний Мих. Дацків нетерпеливився: ворога, який відступав, треба було дальше переслідувати. Тоді приїхав був до нашого штабу куріня пор. І. Балешта — на гнідому чудової раси коні. Стрільці загомоніли: „Є „Гаврило“ — то й ходім у наступ!“ По короткій нараді таки на дорозі — пор. Мих. Дацків, його адютант В. Стрільчик, пор. І. Балешта і ще був хтось із наших сотенних — постановили: дальший наступ на м. Тернопіль. Почався наступ. „Гаврило“ закопався таки зараз за селом з правого боку при шляху на Тернопіль. Розстрільна йшла бадьоро вперед. Понад виспівував то реготавсь своїми стрільнями „Гаврило“. Не зверталось уваги на гарматний вогонь польських гармат. Бородатий четар Федір Мучій прижмурював задоволено очі й зі своєю сотнею йшов уперед. Його четовий хор. Осип Типкевич У. С. С. навіть не дуже то похилений — перед градом ворожих куль — насуплений, своїми чорними очима сверлюючи ворожі далі, йшов за своїм сотенним, а за ним його чета. Шляхом зі своїми кулеметами йшов я, а таки зараз за мною у розстрільній наш курінний — пор. М. Д. — йшли ми наче на весілля. Перед самим Тернополем на віддалі яких 1000 метрів хлинув зливний дощ та заслонив нам і ворога і місто. В той мент причвалав

на коні пор. І. Балешта з одною гарматою і став на дорозі — в розстрільній піхотинців — кажучи з запалом: „...о! знаю дуже добре місто й не дам їм утечи, прикриваючись дощем!“ І став бити поза дощеву стіну за ворогом, що відступав. Наша бойова лінія, як учула, що „Гаврило“ є з нами в розстрільній, кричучи „гура!“ бігла вперед. За якої чверть години наш курінь входив у місто Тернопіль, а населення витало нас квітами.

Зараз же на другий чи на третій день трапилось нашому куріневі таке. Наступаючи на село Гнідаву, ми ніяк не могли були зломити спротив ворога, який займав знамениті австрійські старі становища з добрим дострілом для кулеметів. Ще й до того всього — сонце при заході літнім промінням опиралось у наші очі. Бій затягався на довше. Наші становища не були лихі — в лісі. Та нам спішилось: ми мусіли по наказу здобути назване село. Самі стрільці сердились, що не йде. Четар Василь Костюк на всі лади продумував випадки на ворога. Не вдавалось — ворог успішно боронивсь. Сонце висіло над небосхилом. Вечір був недалекий. Довкруги шуміли колосисті лани і бігли гомоном у далі. Аж тут зараз за розстрільну приїхав пор. І. Балешта з одною гарматою і зблизка — ревнув „Гаврило“. І в цім же моменті розстрільна загомоніла, ожила. Ворожий кулемет притих. Наша розстрільна зірвалась і під згуки „Гаврила“ подалась бігом вперед, Поміж крики „Слава!“ „Гурра!“ чулись вигуки „Гаврило!“

Ще сонце останнім промінням простягалось по ланах, по лісі, а ми були вже в селі Гнідава.

На другий день, здається І. курінь — сот. Климекич — під прикриттям барабанного вогню наших гармат здобув с. Манаїв.

Весь час ішли ми вперед. Із „Гаврилом“ у боях у нашій Галичині ми більше не стрічались. Остання телефонічна розмова з ним була апід пам'ятника Маркіяна Шашкевича, щоб „Гаврило“ стріляв до ворожого панцирника, нащо він відповів: „... не маю нічогоїсько амуніції.“ Взагалі — гарматній вогонь-своїх гармат це для піхотинця певна запорука виграної у бою. Для нас „Гаврило“ був у бою найкраща запорука успіху в наступі. Аж тут — „Гаврило“ ж без амуніції. Ми зрозуміли, що діла йдуть лихо. Так і сталось: з браку амуніції — головна причина — ми відступили за Збруч.

Тут ми знову мали „Гаврила“ з нами. Здобуття Винниці. Заваятий бій за Калинівку, яку за 9 годин важкого бою здобуто. „Гаврило“ ожив, бо мав амуніцію. Це ми бачили по усміхненому обличчю пор. І. Балешти. Короткі бої: під Курдилівкою, під Н. Н. (— те містечко, що стоїть на шляху Махнівка-Бердичів: у тім містечку помер на тиф Німець пор. Рудольф Кетнер), під містечком Червона, с. Зарубинці, містечка Андрушівка, Ходорків, Криве, Корнин, Брусилів. І врешті перед Києвом останній рішучий бій під м. Ружин. Звідсіля наш курінь перейшов у с. Купилово. В усіх цих боях „Гаврило“ брав живу участь.

Останній раз я бачив іще „Гаврила“ в Бердичеві на Лисій Горі, як президент Є. Петрушевич робив перегляд війська. Потім як отворилась чорна, безнадійна сторінка нашої Армії на Україні, то ми вже більше „Гаврила“ не почули, не побачили: не було його вже між нами живого. Захворів на пятнистий тиф і помер. Похований мабуть у селі Білилівка під Козятином.

Ось стільки знаю про поручника Івана Балешту.

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ЛІТЕРАТУРА 1914—1923

Зладив сот. Корній Купчанко
(Докінчення)

- Целевич В.: „Військові причинки“.
Цвинський, полк.: „Який повинен бути старшина“.
Камянець 1919.
Цвинський, полк.: „Український летун“. Камянець.
Цьокан І. др.: „Від Денікіна до большевиків“.
Фрагмент споминів з Рад. України. Укр. мемуари.
Вид. „Укр. Прапору“. Відень 1921, 16°, ст. 19.
Чижевський, полк.: „Коротка історія 3-ої залізної дивізії 1919-1922“. Вид. культ.-просвіт. відділу 3-ої зал. дивізії. Наклад. 500-700 прим. Каліш 1922, 8°, ст. 56.
Ярема Я., сот.: „Україна в таборі“. Огляд культ.-просв. діяльності в таборі української бригади від червня 1919 р. до червня 1920 р. З ілюстраціями. Н. Яблінне 1920, ст. 44, ц. 5 кч.

Деякий матеріал з обсягу військоознавства, а головне цінні джерела для будучого дослідника історії українських армій містять в собі військові календарі, як:

„Книжковий ювілейний календарик (У. С. С.) „Самопал“ на 1924 рік. Видавництво „Журавлі“ в Рогатині. 1923, ст. 128.

З музичної літератури, крім поодинокі виданих стрілецьких пісень, зявилися: „Сурма“, воєнний співанник. Вид-во „Червона Калина“. Львів 1922.

Князь Усусу: „Підручний Співанник“. 28 найкращих пісень з ілюстраціями. Видав-во „Журавлі“. Сконфіскований.

ВИДАННЯ ПО ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР.

Зладив: Прижмуренко

ТАБОР (6. 4. дивізії) В АЛЕКСАНДРОВІ

1. „Зірниця“. Часопис кооперації, культури і освіти. Видання табору. Друковано на шапірографі з малюнками. Число має 30—60 сторін. Ціна 15—30 марок. Наклад 40 примірників. Вийшло 7 чисел. Перестав виходити в червні міс. 1920 р.
2. „Нове Життя“. Неперіодична газета 6 стр. дивізії. Друкована до 39 числа на шапірографі, далі на американці. Видає кул. освітній відділ 6 стр. дивізії. Виходить двічі на тиждень. Наклад 180 прим. Вийшло 96 чисел. Ред. сот. Битинський. Ціна 5 марок, з числа 93 по 10 марок.
3. „Український Стрелець“. Військовий журнал. Видає громада старшин 6 стр. дивізії. Неперіодичне видання. Друковано на друкарській машині. Вийшло 3 числа (жовтень 1921) 75 стор. в 16°. Ціна 150 марок. Редагує пор. Липовецький. Почав, виходити з травня 1920 р. Перше число вийшло в Бердичеві, друге в Києві, третє в таборі в Польщі.
4. „Промінь“. Гумористичний журнал. Видає гурток стрільців 6 дивізії. Виходить з літа 1921 р. Друковано на шапірографі. Вийшло 7 чисел по 8 сторінок. Редагує юнак Кухарський. Ціна 20 марок.
5. „Окріп“. Сатир. гумористичний журнал. Видає культ. освіт. відділ. 4 київської дивізії. Виходить неперіодично. Друковано на шапірографі. Вийшло 9 чисел по 20 сторінок. Багато образків. Ціна 25—50 марок. Редагує Левицький.
6. „Характерник“. Карикатурний журнал 5 стр. дивізії. Виходить неперіодично. Друк. на шапірографі.

Вийшло 7 чисел. Останнє число 3. VII. 1920. 12 стор. в 16°. Ціна 25 марок. Редактор сотник Гладкий.

7. „Український Стрелець“. Військово-культурно-освітний часопис. Видає культ. освіт. відділ 6 стр. дивізії. Виходив неперіодично. Друков. на друк. машині. Вийшло 2 числа, 24 стор. ін. 16°. Ціна 4 марки.
8. „Комар“. Гуморист. сатир. тижневник. Видає культ. освіт. відділ 4 дивізії. Виходив неперіодично. Друковано на шапірографі. Вийшло 1 число і сконфісковано (28 грудня 1920). 20 стор. друку ін. 16° з образками. Ціна 100 марок.
9. „Гримаса“. Літучий таборовий гумористичний журнал. Видає ініціат. група 4 дивізії. Вийшло 1 число. Друк. на шапірографі. З образками. Ціна не виставлена.
10. „Вісти“. Листок виходив в 1920 р. з червня місяця, підчас відвороту. Друков. на шапірогр. в 20 прим. Вийшло 18 чисел. Редаг. сот. Гладкий.
11. „Збірка українських пісень“. З репертуару хору 6 стр. дивізії. 24 пісні з нотами. Видання співочої секції. Друк. на шапірографі. 40 стор. ін. 8°. Ціна 250 марок.
12. „Маленька збірка пісень для українського козака“. Ч. I. Видання культ. освіт. відділу 6 стр. дивізії. Друк. на шапір. в 50 прим. 16 пісень на 28 сторінках. Ціна 15 марок, Видруковано в Замостю 1920 р.
13. „Наша Батьківщина-Україна“. Короткий курс українознавства для козаків. Вид. культ. освіт. відділу 6 стр. дивізії. Підручник з образками, ма-

- пами, діаграмами і таблицями 116 стор. Друковано 2000 прим. Ціна 200 марок.
14. »Статут громади старшин« 6 стр. дівізії. Друк на машинці. Ціна 20 марок.
  15. »Порівнююча граматика укр. мови, з українсько-російським словничком Модеста Левицького«. Видання громади старшин 6 стр. дівізії. Друк на друкарській машині. 40 стор. Ціна 125 марок.
  16. »Армія, якої нам треба«. Брошурка. Вид. громади старшин 6 стр. дівізії. Переклад з французького сот. Герліта. Друк. на шапірографі в 25 прим.
  17. »Культурно-освітня праця в армії — Людендорфа«. Переклад з німецького хор. Соловчука. Брошурка в 32 стор. Вид. Культ. освіт. відділу 6 стр. дівізії. Друкована на шапірографі в 30 прим.
  18. »Релігійно-науковий вістник«. Неперіодичний журнал. 1921 р. 28 стор. Ціна 60 марок. Наклад 370 прим. Друк. на машині. Редагує о. Вілон, Волохів, Михалкін і Солодецький, при участі проф. Віднова.

ВИДАННЯ БРАЦТВА СВ. ПОКРОВИ ПРИ 6 СТР. ДІВІЗІЇ.

19. »Літургія Івана Золотоустого«. 78 стор. Ціна 300 марок. Друк. на шапірогр. 25 прим.
20. »Вечірня і рання«. 24 стор. Ціна 50 м. п. Наклад 90 прим. Друк. на шапірографі.
21. »Вечірня і рання«. Псалми для дяка. 1921. р. 10 сторін. Ціна 50 мар. Друковано на шапір. 90 прим.

(Далі буде).

Найновіші видання „Червоної Калини“

1. *Ол. Бабій*: Перші стежі.
2. *М. Галаган*: Спомини III. том.
3. *А. Крезуб*: Партизани I. і II. том.
4. *І. Максимчук*: Кожухів.
» Доля старшин УГА вивезених до Архангельська і на Сол. Острови.
5. *Масарик*: Світова революція II. том.
6. *І. Калічак*: Записки четаря.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Редакція „Літопису Ч. К.“ просить усіх, хто має якінебудь світлин до історії 8. Бригади УГА., прислати їх до Редакції для зілюстрування нарису історії цієї Бригади, яку будемо містити на сторінках нашого журналу.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

З числом 10. за жовтень вислали ми усім передплатникам поштової складанки з проханням вирівнати залеглу передплату за попередні квартали і біжучу за останній квартал цього року. На жаль не усі передплатники це виконали, а тому просимо вдруге прислати тим разом конечно відвотною поштою всю належну передплату до кінця цього року.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 11. / Листопад 1930.

З М І С Т

	Стор.		Стор.
Листопад		Поможіть Інвалідам У.Г.А.	
Е. Козак	2	Листопад місяць Українських Інвалідів	16
На переломі		Листи з хирівського фронту	
Спомини 16-літнього хлопця. — Василь Горбай	2	(З листів стрільця Степана Венгриновича)	17
В посольстві до гетьмана		Кіш Січових Стрільців	
(Продовження) — Др. Мирон Кордуба	5	(Причинки до його історії) — А. Крезуб	19
Отаманщина		Гаврило	
Михайло Середа, підполк. Армії УНР.	11	Михайло Островерха	21
Стрільці йдуть		Бібліографія	
Анатоль Курдюк	13	Українська військова література (докінчення) — сот. Корній Купчанко. Видання по таборах інтернованих вояків Армії У.Н.Р. — Прижмуренко	23
Нарис історії III-го куреня 24-го полку піхоти ім. Гетьмана Петра Дорошенка	14		

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василян у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

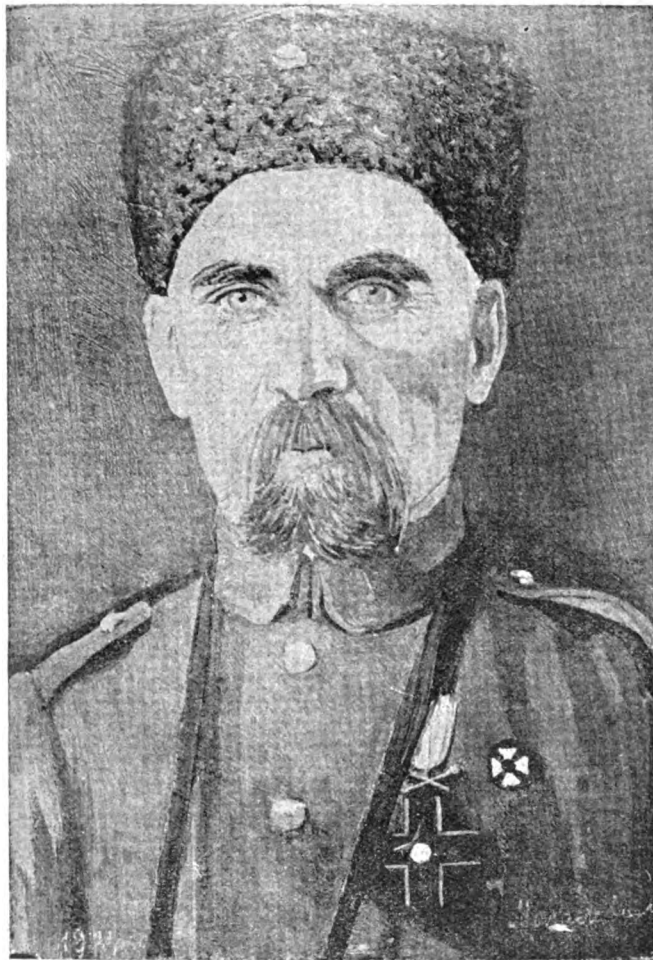
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 12. *

ГРУДЕНЬ

* 1930

Ген. Омелянович-Павленко
Головнокомандуючий Армією У.Н.Р.
Портрет кисти арт. мал. Магалецького

Wyciąg z protokołu wspólnego z dnia 7/XI 1930 r.

Sąd Okręgowy Wydział VI karny we Lwowie w sprawie konfiskaty Nr. 11 czasopisma p. t. «Litopys Czerwonoi Kalyny» z daty Lwów, listopad 1930 r. do Sygn. VI. 1. Pr. 304/30 na posiedzeniu niejawnym w dniu 7. listopada 1930 r. po wysłuchaniu zdania Prokuratora Sądu Okręgowego we Lwowie postanawia: uznać za usprawiedliwioną dekonaną dnia 31. października 1930 r. przez Prokuratora Sądu Okręgowego we Lwowie konfiskatę czasopisma p. t. «Litopys Czerwonoi Kalyny» Nr. 11 z daty Lwów, listopad 1930 r. zawierającego w artykule p. t. «Na perelomi» w całości znamiona zbrodni z §. 65 a/uk. i występku z § 305 uk., zarządzić zniszczenie całego nakładu i wydać w myśl § 493 p. t. zakaz dalszego rozpowszechniania tego pisma drukowego. Zarazem wydaje się odpowiedzialnemu redaktorowi tego czasopisma nakaz, by orzeczenie niniejsze umieścił bezpłatnie w najbliższym numerze i to na pierwszej stronie. Niewykonanie tego nakazu po-

ciąga za sobą następstwa przewidziane w § 21 ust. druk. z 17/12 1862 Nr. 6 cx 1863 p. t. zasądzenie za przekroczenie na grzywnę do 400 zł.

Uzasadnienie: Ogłoszenie drukiem wymienionego wyżej artykułu ma na celu szerzyć wzdargę i nienawiść przeciw jednolitemu związkowi Państwa przez wysuwanie hasel separatystycznych, jakoteż zmierza do wywyższenia sprawców zamieszek lat 1918/1919, a więc pochwałać e nny karygodne, co odpowiada znamionom zbrodni z § 65 a/uk. i występku z § 305 uk.

Według §§. 487, 489, 493 pk. oraz § 36 i 37 ust. pras. jest zatem powyższe postanowienie uzasadnione.

Na oryginalne właściwe podpisy.

Za zgodność

Lipanowski

Starszy sekretarz

О. Олесеви

(З нагоди ювілею)

Поете казки золотої,
Поете мрійної краси,
Весни бентежно молоді
Чудовий проміню ясний.

В якій надземній таємниці
Твій дух стихіями зроста,
І від якої чарівниці,
Твої заогнились уста?

І де твій зір прозоріває,
Міражі-дива яснояв,
Коли перецвітаєш з маєм,
В хорали соняшних купав.

Твої незміряні мрії,
Зцвілися в соняшній кортеж,
Ти серцем скорбної Марії
Смієшся, плачеш і цвітеш.

Як буйно бє у квітній римі,
Шовковим полум'ям вода, —
В Твоїй душі неугасимій,
Шумить Вкраїна молода!

Блисни-ж, степів великій сину,
Розцвітом тенія блисни,
О, заясни свою країну,
Палючим сонцем заясни!

Останні дні збройної боротьби

(21. XI. 1920 р. — 21. XI. 1930 р.)

(З приводу десятиліття української наддніпрянської еміграції)

Подав: М. Серєда

Коли польський уряд почав в Ризі переговори про перемир'я, гол. от. Петлюра дістав повідомлення, що після опанування ним лінії р. Збруч, а польським військом лінії Кремінець—Дубно—Рівне, військам УНР. доведеться провадити надалі боротьбу самим і без спільника. В порозумінню зі своїм рядом от. Петлюра дав зарядження Головному Командуванню негайно форсувати р. Збруч і опанувати лінію р. Бога, де намірювано дати армії відпочинок, поповнення та матеріальне забезпечення. Армія виконала свій обов'язок чесно: на 10. листопада вона розгорнула свої сили по фронті: Яруга-Шаргород-Винниківці-Літинка-Летичів-Купель. Сили її складала 8.968 багнетів і 3.250 шабель при 95 гарматах і 687 скорострілах.

Фронт був поділений на 3 групи: 1) права (ген.-хор. Удовиченка) — 3.511 багнетів і 663 шабель; 2) центральна (ген.-хор. Безручка) — 2.006 багнетів і 158 шабель і 3) ліва (ген.-хор. Базильського) — 588 багнетів і 1.253 шабель. Права група складалася з 1-ої

Скорострільної і 3-ої Стрілецької Залізної Дивізії. Центральна — з 5-ої Стрілецької Херсонської Січової Дивізії. Ліва група — з 1-ої Стрілецької Запорізької і Окремої Збірної Козачої Дивізії осаула Яковліва. Армійську резерву складали Київська, Волинська і Окрема Кінна дивізії.

На початку листопада в районі Волочиська були скупчені частини російської добровольчої армії, що мали провадити спільно з нами бойові акції в силу порозуміння нашого з Російським Політичним Комітетом, на чолі якого стояв у той час Борис Савінков. То були армія генерала Перемикіна — 1.500 багнетів і 800 шабель і Окрема Збірна Козача Дивізія осаула Яковліва — 800 шабель.

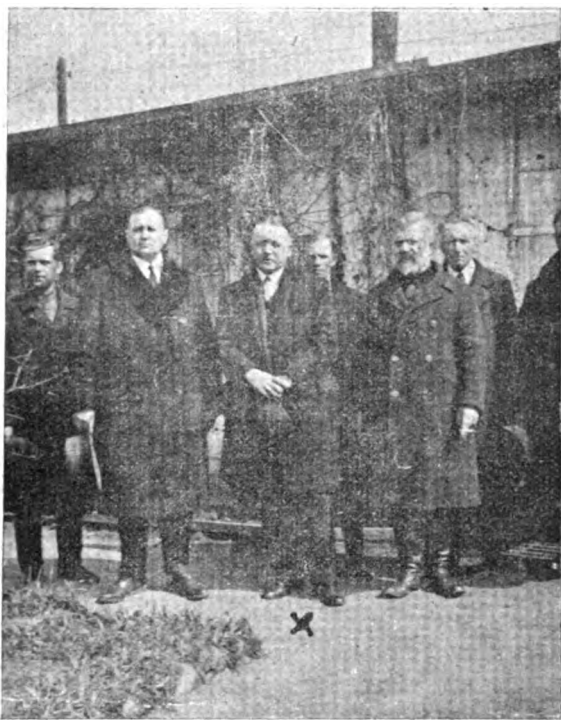
В ніч на 10. листопада штаб Дівової Армії, що перебував в той час в м. Городку, розіслав шифрованою телеграмою командантам груп бойовий наказ про наступ, якого вимагали і політичний мент і закріплення нашого запілля.

С. В. Петлюра не поділяв віри в перемогу нашої армії. Він сказав*): — „...фактично від менту наших самостійних операцій наша Армія не мала досить набоїв, і колиб навіть перші кроки сутичок з большевиками були для нас щасливими, все одно, дальший вислід боротьби з ворогом, значно переважаючим нашу Армію, бувби для нас лихим“. Однак збройну боротьбу вважав він необхідною навіть при її негативних наслідках. Справа в тому, що в акті визвольної боротьби С. В. Петлюра вбачав дві сторони: суб'єктивну, себто її ідею, її зміст, і об'єктивну — ті матеріальні і технічні обставини, в яких визвольна ідея переводиться в життя. Зміна таких обставин не тільки не шкодила цій ідеї, навпаки ширила простір для її популяризації в гущавині несвідомих мас. Такий світогляд дає можливість зрозуміти оптимізм Петлюри в його листуванні до Лівичького: „...оцінюючи безсторонно змісл військових подій, що закінчилися нашою невдачою, я кваліфікую їх не як ліквідацію нашої державности, не як ліквідацію наших державних зусиль, а як ліквідацію одної з мілітарних спроб з окупанською владою України. Ідейно і психологічно не тільки наше українське населення, але і національні меншости були з нами“.

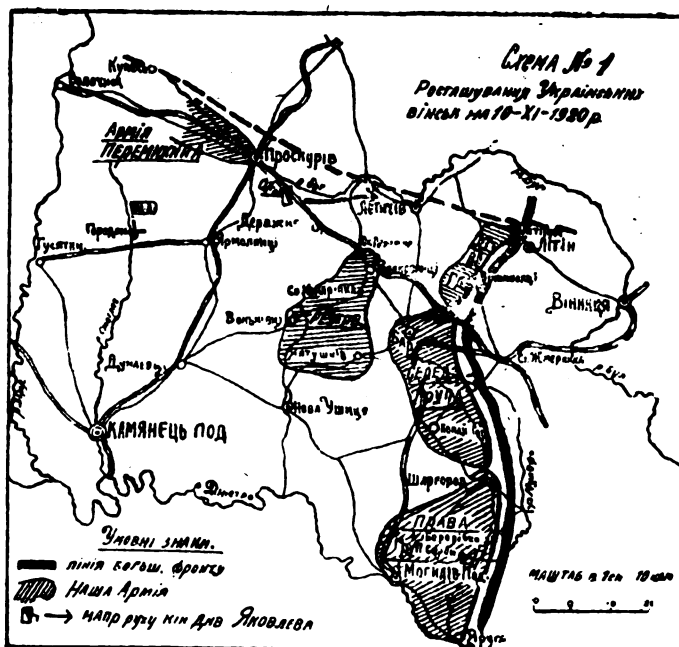
10-го листопада генерал Удовиченко скликав в Могилів командний склад на нараду для обговорення бойового наказу Штабу Армії. Ворог, який був добре поінформований через свою агентуру про відсутність

*) Голова Директорії
Головний Отаман Військ
Української Народної
Республіки
28 листопада 1920 року
ч. 34 п.
м. Тарнів.

Ташеню.
До Пана Голови Ради
Народніх Міністрів А.
Лівичького.

Командант правої групи листопадового фронту ген. Удовиченко (X). — Зліва на право: ген. Загородський, ген. Удовиченко, ген. Кузьма. (На еміграції).

Розташування українських військ на 10.XI. 1920 р.

на українському фронті старших начальників, перейшов 10-го листопада між 7—8 год. в протинаступ. Сили його складали XII. і XIV. армії, Башкірська Кінна Бригада і Кінна Бригада Котовського — 24.000 багнетів, 4.000 шабель при 120 гарматах і 5 панцирках. Атака червоних на нашому фронті була такою несподіванкою, ніби сніг в літі. Після короткої гарматної підготовки, червоні прорвали фронт 3-ої Залізної Дивізії між Чернівцями і Беріакою, знищили 7 бригаду, вийшли на Шендерівку, де вирізали 24-ий курінь 8 бригади, та примусили 5 Херсонську Дивізію покинути свої позиції і відійти на лінію Обухів—Копайгород—Гальчинці.

Штаб Дієвої Армії дізнався про поразку 10. лист. о 21. год. від старшини для доручень при Головному Отаманові підпол. Низівенка. 10. листопада Командуючий Армією генерал Омелянович-Павленко відїхав до Проскурова і керування операціями провадили з його імені начальник штабу генерал Ліпко і І-ий генерал-квартирмейстер генерал Куш.

Дня 11. листопада ворожа кіннота примусила нашу праву групу відійти вздовж р. Дністра. 21-ий курінь 3-ої Дивізії і 2 куріні Скорострільної Дивізії перейшли в районі с. Лядова в Румунію. Решту атакував ворог на висотах м. Яришева. Для правої групи це був трагічний мент. Спас положення генерал Пузицький, який, зорганізувавши сотню зі старшин і козаків, що знайшлись під рукою, кинувся з ними на ворога і примусив його звільнити шляхи на захід. Центральна група перейшла в атаку і захопила ворожі позиції, однак заатакована башкірською кіннотою відїшла в Комаринці і Верхівку. Окрема Кінна Дивізія, що перебувала в армійській резерві, виступила чвалом на допомогу відступаючим частинам. В районі м. Сніткова вона стрінула 60 большевицьку пішу дивізію. Червоні дістали нечувану поразку: дивізія була цілковито знищена; до нашого полону попало 600 людей, 2 гармати і 6 скорострільів.

Штаб Армії, боючись за ініціативу, що в большевицьких руках загрожувалаби нам катастрофою, вдруге нагадує групам виконати основний наказ про наступ.

Командант центральної групи листопадового фронту ген. Безручко (×) зі своїм штабом. Нач. штабу ген. Змієнко (××).

Центральна група — 6-а Січова і 5-а Херсонська дивізії 12. листопада силкуються виконати наказ. Дивізії повели наступ в напрямку Копайгорода і нанесли большевикам поразку; однак, одержавши певні відомости про погром 4-ої Київської Дивізії, відійшли на Ялтушково-Підлісне. Київську Дивізію заатакував ворог в лісі, що на північ від с. Берлинці. Вона понесла тяжкі втрати і певно булаби знищена, колиб своєчасно не з'явився в передніх лавах генерал Юрко Тютюник зі своєю штабовою сотнею: він заатакував і потрощив ворожу кінноту, звільнивши для дивізії шляхи на Воньківці.

Ліва група — Запорізька Дивізія перейшла в наступ одночасно з центральною групою. Наступ був щасливий; після впертого бою Запоріжці захопили ворожу лінію с. Почапинці-Майдан Почапинський. 25-а кінна Башкірська Дивізія, що обійшла Запоріжців в напрямку Лишїна, примусила її відійти назад.

Права група відійшла на Нову Ушицю.

Наша поразка 12-го листопада переконала С. В. Петлюру, що на цей раз ми втратили всі можливості для перемоги.

Дня 13-го листопада в 24. годині він скликав в Кам'янці на своє мешкання командний склад, що перебував в той час в Кам'янці. З'явилися начальник генерального штабу генерал Сінклер, генерал-квартирмейстер Капустянський, командант резервових військ

генерал Никонів, начальник юнацької школи генерал Микола Шаповал, командант кордонного корпусу генерал Пилькевич і автор цієї статті. Симон Василевич, як і завше, був спокійний, змислений, зі всіма лагідно погоджувався. Погоджувався він і з генералом Миколаєм Шаповалом, що проєктував скласти опір большевикам силою юнацької школи, і з командантом резервових військ генералом Никонівим який мав захищати підступи до Кам'янця, і з генералом Пилькевичем, який намагався створити ударний корпус з кадрів, що перебували в Кам'янці.

Тютюник Юрко, згадуючи в своїх спогадах про спосіб Петлюри зі всіма погоджуватись, був того переконання, що Петлюра в складних питаннях військового характеру не мав своєї думки. Тютюник не розумів, що на військовій нараді в Кам'янці, всі проєкти, які були подані С. В. Петлюрі, не мали під собою жадного реального ґрунту. То були ілюзії людей, котрих боротьба цікавила лиш своєю об'єктивною стороною. Для Симона Василевича кожна з таких ілюзій мала свою вартість, поскільки вона надавала житєздатности ідейному факторові цієї боротьби.

Взагалі, на військових нарадах С. В. Петлюра нагадував фельдмаршала Кутузова, як його розумів Л. Толстой підчас Бородинського бою (Війна й мир). Кутузов погоджувався зі всіма своїми генералами і з такими рухами, ніби хотів сказати: робіть, що

знаєте. Толстой доводить, що Кутузов був розумніший за своїх генералів: він знав, що смертний вирок Наполеону вже підписаний незалежно від наслідків Бородинського бою тими легіонами, назва яким — „нація“. Учасники Кам'янецької наради не звернули уваги на цей рух С. В. Петлюри.

Наш нарід залишився з нами, а ми з ним! сказав він свої останні слова на нараді, на якій ухвалено захищати Кам'янець місцевими силами.

Командант лівої групи бойового фронту ген. Базильський (×) з Запорозжцями (на еміграції)

Голодна, роздягнута, під дощем і снігом, по коліна в багні відходила наша армія до Збруча. Відходила вона організовано, безздатно, як той ранений звір, що не дається спіймати голими руками. Там, де большевики осмілювались наблизитись до наших аерієргардів, козаки нагадували їм, що є ще порох в порохівниці. Дня 14-го листопада під Стодульцями Кінний Мазепинський Полк і Окрема Залізнична Сотня потрощили 533 совітський полк, захопивши сотню полонених. 16-го листопада Мазепинці розбили большевиків під ст. Богданівкою. Команданта большевицької бригади відомого Шинкаря козаки забили підчас бою. Чорні Запорозжці заатакували під. с. Галузинцями бригаду

Котовського, яка понесла тяжкі втрати — 300 полонених, 4 гармати і 25 скоростріль.

— Вони або святі або божевільні, — висловився про наших вояків англійський старшина, який випадково був свідком нашого відступу до Збруча.

20-го листопада ворожа кіннота, скориставши з відходу польських військ з Волині, прорвала фронт нашої лівої групи в районі м. Миколаїва, загрожуючи обходом лівого крила нашої армії. Штаб Армії скликав представників від дивізій, які мали вирішити намір Командуючого Армією Омеляновича-Павленка прорвати ворожий фронт з метою виходу в запілля ворога для повстанчої праці. Делегати поставилися до проєкту командарма негативно в переконанню, що зміни, які повстали в далекому запіллі, не дадуть можливості здійснити проєкт Командарма.

21-го листопада о 2. годині Штаб Армії оголосив наказ про переправу обозів через р. Збруч.

Державні і запільні інституції, що завчасно евакуювалися з Кам'янця, 19-го листопада розташувалися в м. Волочиська. Штаб Петлюри зв'язався телефоном з польським командуванням і розпочав переговори про дозвіл переходу через Збруч. Перспектива пожити на положенню інтернованого так хвилювала кожного, що генеральний штаб збирався навіть озброїти урядовців і вирядити їх на фронт. 20-го листопада польське командування дало згоду на наш перехід. 21-го листопада наш уряд і армія опинилися на терені Польщі.

Дня 21-го листопада Уряд У. Н. Р. скінчив збройну боротьбу з більшовиками на рідному терені. Вожди нашої армії вважають цей день за день національного смутку, ніби український нарід лишився в цей

день збройного захисту на провесні державного відродження. Гадати, що ми змоглиби в 1920 році побороти ворога збройно, без союзника, без матеріальної і моральної допомоги Європи — то була ілюзія тих чинників, що були захоплені об'єктивною стороною боротьби. Щастя наше, що більшовики погромили нас поблизу польського кордону. Колиб це

Головний отаман Симон Василевич Петлюра (X) зі своїм штабом 1918 р.

сталося поблизу Київa, чого можна було сподіватися, напевно наші репрезентанти високої визвольної ідеї давно булиби занесені на сторінки помяників. Однак наша збройна боротьба, наша поразка в місяці листопада 1920 р. не пішла на марно. Вона лшила нам факти, покроплені кров'ю тих, що полягли за Батьківщину, ті факти, які переконали С. В. Петлюру, що нарід є з нами, а ми з ним*).

*) Схема і цифрові дані подані полковником генерального штабу Савченком.

Моя службова поїздка до Рибниці

Звіт сот. Артура Губера

1. Дня 5. лютого 1920 адміністративний штаб I. Корпусу в Балті доручив мені писемний наказ команди I. Корпусу в Чечельнику, підписаний полковником Шаманеком; наказ цей стараюся переповісти можливо як найвірніше:

„Після наказу Нач. Команди, Гал. Армія посувається відворотним рухом в напрямі Дністра, через який — як українсько-румунську границю — має та-ж Армія переправитися.

Для зрекогносковання переходів через Дністер відходить сот. Губер з технічним референтом Корпусу до Рибниці і можливо найскорше подасть свої звіти через 9. Бригаду в Слобідці, а то:

Рекогносковання залізничного моста в Рибниці;
рекогносковання інших можливих переходів через Дністер;
потрібні технічні роботи;
осягнене порозуміння з румунським командантом відтинка.

Технічні сотні відходять негайно в район Слобідка, звідки дирігуються їх далше у відповідний район Рибниці.

Відхід сотника Губера зголосить адміністративний штаб Корпусу ще сьогодні“.

2. Ще перед моім відходом наспіло на адресу команданта гарнізону в Балті (отам. Ціха) телеграфічне завізвання від кмдта совітської дивізії, що оперувала в поблизу Балти, з закликом припинити непотрібний пролив крови і вступити з совітськими військами в переговори.

3. Прибувши 7. II. 1920. до Рибниці, застав я там лише розвідчу станицю Нач. Команди; ані технічних відділів, ані рекогноскующих органів Нач. Команди там до згаданої пори не було, хоч — як я про це довідався — мала перенестися тудя Нач. Команда дня 8. II. 1920.

4. Загальний вислід мого рекогносковання такий: Залізничний міст так зірваний, що його відбудування в цілі перевезення наших транспортів — з огляду на брак потрібного часу і матеріалу на місці — виключене.

Декілька можливостей переходу (через лід) на полудне і північ від моста.

Зрекогносковання грубости льоду було можливе лише по укр. стороні, бо по румунським боці тому перешкоджувано (навіть стрілянина). По румунським боці лід навіть рубано.

Лід надавався своєю грубістю навіть для перевезу найтяжчої артилерії, однак треба було підготовчих робіт, які вимагалиб найменше 2—3 дні часу, як прим.: будування рамп або поправлення вже існуючих, скріплення в деяких місцях сили льоду, усунення горбків на леді через виложення соломою, поливанням водою ітд.

Подрібний звіт з переведеної рекогноскації пересилаю телеграфічно через адмінстр. штаб Корпусу в Балті.

5. Трудніше було вступити в переговори з Румунами. Переговори ці вели різні особи, між іншими також денікінський генерал Стойкін, який приїхав до Рибниці рівночасно з Нач. Командою Гал. Армії дня 8. II. 1920.

Переговори велися через кілька днів (2—3 рази денно) переважно на леді, а дуже рідко на румунським березі.

При всіх переговорах я не був присутний, однак про хід цих переговорів я одержував як найточніші інформації від хор. Савчука, який як перекладчик рум. мови був обовязково присутний при кожноточасних переговорах.

Звіт про хід цих переговорів подав я також телеграфічно.

Поодинокі фази переговорів були такі:

Румунський військовий повновласник заявляв, що румунське правительство повідомлене органами антан-ти про перехід Гал. Армії на румунську територію, однак кордонні відділи ніяких інструкцій щодо цієї справи до цієї пори не одержали.

Мімо представлень, які роблено Румунам, що натиску большевиків можна сподіватися з кожним днем, що через те стратиться багато воєнного матеріалу і майна загалом, — прибирав перебіг переговорів чимраз менше бажаний оборот, як прим. одного дня давали можливість переходу лише старшинам, другий раз лише Нач. Команді, третій тільки вужчому штабові Нач. Команди, а вкінці загалом не годяться на перехід згл. перепущення. Нач. кмдт генерал Микитка предкладав Румунам навіть віддачу всього майна за ціну дозволу переходу, однак це предло-ження остало без ніякого успіху.

6. Мої особисті вражіння і спостереження:

Всі старшини Нач. Команди вірили, що частини всіх корпусів машерують за Нач. Командою.

Відтак розповсюджувала Нач. Команда вісти, що большевики розоружили II. Корпус, а деякі його частини цілковито знищили.

Настрій старшин і стрільців був загально пригноблений, а то з причини, що всі мали перед очима можливість ограблення через Румунів. Зрештою було між ними багато таких, що навіть на випадок дозволу на перехід на рум. територію, рішилися остати на українській території.

Перетягання переговорів і чутки, що большевики зближаються, причинилися до ще більшого зденер-вування.

Супроти такого положення, висловили деякі старшини погляд, що слідби утворити свій Ревком, що відтак зроблено. Підносилися вже голоси за арештованням Нач. Команди.

Рівночасно появився в околицях Рибниці повстанчий елемент большевицької орієнтації.

Вужчий штаб Нач. Команди вірив аж до останньої хвилі в корисне поалагодження справи переходу, а то на основі реєстрованого акту щодо згаданої справи, антантською місією а Румунами.

7. По пересланню згаданих звітів, одержав я ін-струкції від полков. Шаманека:

„Весь ширший штаб, війська, застави і поодинокі відділи повідомити, що всім належить вернути згл. зібратися в районі Слобідка, звідки поодинокі коман-данти зголосяться телефонічно по дальші прикази у полк. Шаманека в Чечельнику.

Окрім того, належить доложити всіх старань, щоби

уможливити вужчому штабові Нач. Команди перехід через Дністер“.

У змислі інструкцій полк. Шаманека інформував я згадані частини неофіційно. Старання поодиноких осіб, щоби уможливити перехід поодиноким членам вужчого штабу на рум. територію, припізналися, згл. відїзд поодиноких осіб тогож штабу був унеможливлений через арештування заряджене власним Ревкомом.

10. II. 1920. арештовано ген. Микитку, ген. Цірица, ген. Стойка і всіх приналежних денікінській армії.

8. Відсилка транспортів зачалася негайно і стацію Рибницю евакуовано дня 12. II. 1920.

Я рівночасно з розвідчим персоналом Нач. Команди остав у Рибниці як командант контррозвідки.

Ліберець, дня 20. вересня 1920.

Сотня скорострільців з коша У.С.С. перед відходом з Косиковець в грудні 1919 р.

Останній відступ

(Спомини М. Андруска)

З днем 3 листопада 1920 р. мали забратися військові частини УНР з території Східної Галичини за Збруч. У звязку з тим перепроводжувався також звільна уряд УНР зі Станиславова до Камянця. Найпізніше подалися на Схід вагони з українською державною скарбницею; як охорону для неї приділено чету з кулеметної сотні Камянецької Пішої Юнацької Школи з двома скорострілами. Поїзд задержався якийсь час в Чорткові, опісля в Гусятині; щойно 10 листопада уряд УНР, впевнившись, що вдержиться в подільськiм закутку, перевіз державний скарб до Камянця.

Побувши ще день у вагонах на стації у Камянці, перевезли ми на підводах скарбницю до будинку міністерства скарбу. В часі перевозування я зачув, як один візник до другого говорив з іронією: „Навіщо вони це перевозять, щоби за пару днів знову назад везти“. До цих слів ніхто з нас юнаків вартових при скарбниці не прикладав великої ваги; адже з поданого штабом Армії УНР звіту виходило, що наші козаки захоплять на днях Жмеринку та Винницю.

Після перевезення державного скарбу наша кулеметна чета прибула до станиці Юнацької Школи в будинку духовної семінарії. Настрій в Камянці був скрізь бадьорий; не було тут вже частин союзників, тільки виключно українські війська. Ця хвилева „еманципація“ УНР від союзника вплинула на мене в тім напрямі, що я відступив від свого попереднього рішення звільнитися з Армії УНР. Ще в Станиславові подався я до звіту в справі звільнення мене як Галичанина з війська, тому що я хочу вчитися в гімназії, що я перервав в попереднім році, відходячи з Гал. Армією за Збруч; з причини нашої евакуації щойно в Камянці розглянено мов прохання. При куріннім звіті сотник Немоловський заявив мені, що мене не задержують, одначе я не повинен звільнити-

ся з української армії в момент війни; тепер Галичани повинні забути про попередні сусідські союзи УНР, тепер тільки сама УНР бореться за самостійність українського народу. Це вплинуло на мене і я рішив залишитися на Забручанщині.

Заряджена в той час мобілізація на звільненій від большевиків території давала надію на сформування Армії УНР на міцніших підставах. Транспорти полонених большевиків свідчили про деякі успіхи на фронті так, що ніхто з урядовців та військових УНР в часі нашого приїзду до Камянця не сподівався свіжої евакуації. — Одначе вже по двох днях мого побуту в Камянці прийшла вістка про те, що большевики прорвали фронт біля нової Ушиці та вдерлися на зади ген. Удовиченка. Для задержання звязку з фронтними частинами вислано з Камянця 1 пішу сотню та чету кулеметчиків юнацької школи під проводом сотника Немоловського. Цей відділ пробув два дні біля с. Калинна, одначе вислані стежі не могли навязати звязку з іншими військовими частинами. Тому, що не було певности, чи перед нами в ще які українські частини, рішено завернути до Камянця.

Зближаючись під вечір до передкамянецького села Мукші, довідалися ми від селян, що Камянець в большевицьких руках. Супроти того завернули ми на південь і в ночі перейшли ми в с. Панівцях на південь від Камянця р. Смотрич. Машерували ми з великим напруженням так, що рано були ми вже в м. Ориніні, на північний захід від Камянця. На диво ніде близько не було ні уенерівських ні большевицьких частин. Тільки в одному селі залишилося дещо ранених наших козаків; серед населення був лямент з боями перед большевиками. Від населення довідалися ми, що наші військові частини відійшли в північнім напрямі. Туди подалися й ми.

Пізніше наш провід дістав вже конкретні відомости, що головні сили УНР групуються біля Волочиськ, а Юнацька Школа (начальником її був в той час ген. Микола Шаповал) подалася на Гусятин. Знаючи, що в Гусятині не буде іншого виходу крім зложення зброї з руки Поляків, порішено йти в напрямі Волочиськ.

До Сатанова не стрічали ми ніяких військових частин. Щойно в Сатанові застали польський відділ, що, користаючи з хаосу на території УНР, переправився через Збруч і забирав з сатанівської цукроварні цукор. Значну частку його перевезено за Збруч. Зближаючись до Тарноруди, почули ми стріли; це — як ми довідалися — стріляли вартові до утікаючих полонених большевиків; кілька їхніх трупів лежало на полі.

21 листопада прибули ми на станцію Фридрихівку біля Волочиськ. Тут щойно було можна відчути, що це війна. У Волочиськах і на Фридрихівці були військові частини УНР та балаховичівці. На Сході чимраз більше було чути стріли; говорено, що бій іде під Чорним Островом. Пізно вечером прибув до нас полковник Хилецький та забрав свого сина-юнака; було видно, що ситуація досить грізна. На другий день прибула до Волочиськ також Юнацька Школа (себто 2. і 3. піші сотні, решта кулеметчиків, кінна та гарматна сотні), що не могла дістатися зі зброєю через Збруч в Гусятині. — Одне і тут не було вже іншого виходу, як перейти Збруч та зложити зброю в руки Поляків. Большевики вже зближались до Во-

лочиськ. На шляху, що провадив через надзбручанський міст до Підволочиськ, стовпилися маси унерівського війська й обозів та балаховичівців. Сумно, з похиленими головами складали козаки зброю після переходу через міст та машерували далі на Захід.

Вже смеркало, коли ми перемашерували через підволочиські вулички й опинилися на захід від місточка. В той час дався чути крик та стріли зі східної сторони Підволочиськ; серед неозброєних козаків пустив хтось чутку, що большевики перейшли Збруч. Пізніше ходили чутки, що большевики забрали від польської сторожі зложену частинами УНР та балаховичівцями над Збручем зброю; не знаю, скільки в цім було правди.

О півночі прийшли ми до с. Хмелиськ в Скалатщині; там квартирувала Юнацька Школа майже тиждень. Сюди прибуло кількох юнаків, що залишилися за Збручем і попали в руки большевиків. Большевики забрали їхній однострій, а дали їм червоні кошуки та „лапти“ і веліли їм служити у себе. Це вплинуло на деяких Придніпрянців у наших відділах так, що вже тоді дехто виявляв охоту вертати домів. Протягом тижня розбрилися по домам всі Галичани-юнаки.

Я прибув разом з своїми придніпрянськими товаришами долі й недолі до с. Острова біля Тернополя. Звідси удалася Юнацька Школа до стації в Тернополі, щоби відіхати на відпочинок за дрови; а я перебраний в селянський сірак перекрадався до рідного села тим шляхом, яким в травні 1919 р. відійшов я ще з надією на кращий поворот.

З'їзд Української Стрілецької Громади в Злучених Державах Америки

Написав *Володимир Галан, голова У.С.Г.*

I.

Завершенням річної діяльності Стрілецької Громади — яка об'єднує бувших вояків укр. армій (а не лише У.Г.А.), розкинутих тепер по всій території Злучених Держав — являється Річний Стрілецький З'їзд, звичайно в місяці травні.

З'їзд замітний тим — що на ньому переглядаємо свою річну працю, робимо плян праці на будучий рік та відновляємо своє побратимство. Друге вельми важне завдання З'їзду, це те, що на Стрілецький Вечер, устроєний для прибувчих делегатів, запрошуюється теж всіх представників наших організацій, де вони мають змогу хоч неофіційно обговорити біжучі питання нашого життя.

Діяльність Стрілецької Громади за минулий рік треба поділити на кілька груп.

II.

Внутрішня організація Громади переводилася і в минулому році в Стр. Гуртках, яких є дотепер 8 в З. Д., а саме: Філадельфія ч. 1., Нью Йорк ч. 2., Скрантон 3., Блумфілд 4., Пітсбург 5., Шікаго 6., Дітройт 7., Клівленд 8. Гурток основується там, де живе не менше як 5 членів Громади.

III.

Діяльність Гуртків змаліла значно в минулому році — а Гуртки в Блумфілд і Скрантон майже перестали існувати. В інших Гуртках прийшло до непопорозуміння на полі політичнім.

На мою думку причина занепаду діяльності Гуртків лежить в занедбанню чи незрозумінню Гуртками головних основ стрілецької організації; через вмішування посторонних людей в діяльність Гуртків та присилування їх до чисто партійної роботи. Як відомо, основою організації Громади є продовження традиції укр. державної Армії та повна політична і релігійна толеранція серед її членів. Кладучи організаційні основи Громади ми вважали, що члени У.С.Громади повинні бути взірцем для наших політичних партій так відносно політичного вирозуміння, як і національно-державної карності.

Перший стрілецький З'їзд в Н.Йорку 1926 р. визначив загальні напрямні Громади такими словами: „Узнаючи, що причиною упадку Укр. Держави була військова, політична і господарська невідготованість нашого народу, стрілецьтво — як та частина української молоді, яка з крісом в руках перейшла школу держав-

Члени Головної Управи Української Стрілецької Громади 1929/30.
З ліва до права: Г. Грицишин, Д. Перчак, Др. В. Галан, Т. Свистун, Др. П. Дубас.

ного виховання — повинна вести працю так, щоби грядучі події не застали нас знов так невідготованими. Зачинаючи однак таку працю, ми в першу чергу мусимо подбати про матеріальне забезпечення Інвалідів укр. армії, котрі в обороні У. Держави склали все найдорожче. Так головним завданням Громади в першому році її існування було спопуляризувати думку допомоги Інвалідам і будови для них Дому. Одержавши потрібні інформації і кошторис дому, ми видрукували 10.000 посвідок та розіслали їх по Злучених Державах і Канаді. Рівночасно звернулись ми з пропозицією до всіх організацій і преси, в один час повести спільну акцію на Дім Інвалідів та видати спільний заклик до американської еміграції. Щойно в другім році збірки, тільки зі С. Громади в Канаді вдалось нам зібрати підписи до спільного заклику.

Наслідки цієї кооперативної праці були незвичайні, датки на Інвалідів збільшались, — до сьогодні на Дім Інвалідів зібрано приблизно 30.000 доларів себто в трое більше, як був початковий плян.

Досі однак будови дому не розпочато, бо Краєве Товариство змінило свій плян. Наше становище є таке, що дім мусить бути збудований як найскорше і це ми заявили Краєви.

IV.

Вважаючи справу Дому Інвалідів на укінченню, З'їзд доручив Управі зайнятися другою черговою справою, якої складовою частиною було видання Військового Альманаха. До співпраці в ньому запрошено наші найкращі військові сили і кожному доручено обробити окреме питання. Як цілість Військовий Альманах мавби дати відповідь на всі питання військової політики Укр. Держави. Досі одержано 4. статі та згоду 9. інших авторів.

V.

Ніхто інший як члени Української Армії мали нагоду перекона-

ти, яку ролю відіграє народне господарство у визвольних змаганнях народу. Ми були свідками, як хорі стрільці лежали на кінських гною; цілі курні піхоти йшли в наступ босими ногами; валюта Держави знівечена; народ і Армія голодна, без стрільна — в конвульсіях тифу — словом найбагатша країна в світі доведена до повної господарської руїни.

Щоби звернути увагу народу на господарські питання, ми вислали від Громади 50 долар. на Рідну Школу, з тим, щоб їх призначити як конкурс для учителів і учнів Рідної Школи на працю, що відповідалаби на одно із слідуєчих питань:

- 1) Значіння України в міжнароднім господарстві.
- 2) Як розвинути народне господарство.
- 3) Чи Укр. Школа причинюється до піднесення добробуту українського народу.

Згодом звищено нагороди на 75 дол. так, що перша нагорода виносить 50, друга 15, третя 10 дол. Працю судитимуть наші краєві економісти.

Даючи відповідь на військову політику держави — годі було поминути народне господарство, коли хотілиб ми мати цілість нашого життя. Виринула думка, щоби подати кілька статей на господарські теми у Військовім Альманаху. В цьому господарському збірнику візьмуть участь наші найкращі наукові сили з поля народнього господарства. Тому, що це булаб перша праця цього роду для ознакомлення світа з господарством України, запропоновано видати її теж в англійській мові.

VI.

Вважаючи пластову ідею як незвичайно корисну у вихованню нації, ми і в минулому році вислали 16

Стрілецький гурток у Дітройт.

Жіноче Товариство при Укр. Стр. Громаді. (П-ні Галан голова, п-ні А. Свистун секретарка, п-ні К. Дубас скарбничка).

дітей до літніх пластових таборів, до чого причинилось і Жіноче Товариство — висилаючи від себе 50 дол. на висилку дітей сиріт по бувших членах укр. армії.

Для помочі у виконанню завдань Громади зорганізовано при Громаді Жіноче Товариство.

В Філядельфії Жіноче Товариство зробило гарні поступки в праці — своїми публичними виступами — а зокрема підготовленням Стрілецького Вечера на З'їзд Громади. За це належить Жіночому Товариству найширша подяка.

Стрілецький гурток у Філядельфії.

VII.

Реасумуючи те все, мушу сказати, що У. С. Громада сповнила частинно своє завдання, а саме:

1. Відновила стрілецьку традицію і стрілецьке побратимство.
2. Поширила стрілецьку ідеологію і основи нашої організації на інші краї.
3. Поширила серед нашої еміграції думку про обезпечення Інвалідів, а зокрема перша видвинула будову Дому Інвалідів у Львові.
4. В своїх зносинах з другими організаціями все

пропагувала ідею товариської вивозимості і народної дисципліни.

За короткий час зроблено, що мож було зробити при наших засобах.

Мушу згадати, що всі наші члени Громади працюють зовсім безкорисно. Дуже часто приходить подивляти їх витревалість і охоту до праці, мимо їх тяжкого заняття. Зокрема мушу згадати діяльність першого секретаря Громади тов. В. Петрусика, який мимо 8-10 годин тяж-

кої праці все найшов час на совісне сповнювання обов'язків секретаря та організатора. На місцях гарної роботи вели т. С. Курман в Шікаго та т. О. Луцкевич в Дітройт, де завдяки їх старанням зорганізовано Гуртки.

На загал можна поділити наше стрілецтво, як це було і в Армії, на: боеків і запілля. Боеків більше активні несуть весь тягар праці — а запілля здалека приглядається.

Треба надіятися, що цей поріг в скорому часі зникне і всі спільно візьмуться до праці — якої так багато перед нами.

Ф. Невестюк

*

*

*

*Сумовито гляджу на німі могилки,
Що самітно стоять там у полі;
І дивлюся, як вітер жене десь листки,
І як тужать високі тополі.*

*І ніхто не прийде до німих могилок,
Ні святочно вінка не складає,
Тільки вітер часом кине жовтий листок,
Що з калини повільно спадає.*

*Тільки в полі пустім сумно крячуть галки,
По полях ходить осінь дрімуча
І журливо склонилася на могилки
У задумі береза плакуча.*

В посольстві до гетьмана

Написав: Др. Мирон Кордуба

(Докінчення)

Залагодивши таким чином все, що серед даних умов можна було зробити в справі Буковини, я рішив вертати домів і в середу 27. падолиста почав робити старання, щоби видістатися з Київа. Але це показалося зовсім нелегкою справою. Очевидно, про нормальний залізничний рух й мови не могло тоді бути, треба було промишляти над яким іншим способом. Була звістка, що на днях вибирається з Київа санітарний потяг Українського Червоного Хреста. Але і в бюрі Червоного Хреста і в Міністерстві Здоровля на запити дістав я ту саму характеристичну відповідь: неізнано! Навіть поміч Д-ра Рихла не була в силі вяснити справи. В Міністерстві Здоровля радили зголоситися до Святошина до табору виселенців і дождитися враз з ними транспорту. Очевидно, що я зігнурував цю пораду, бо це значилоби відложити відїзд *ad calendas graecas*. Не лишалося іншого виходу, як від Начальної Команди австрійської армії домагатися т. зв. *Offenen Befehl'u* і при помочи цього документу дістатися на військовий потяг, котрим відвозили німецьких жовнірів домів. Помогти в цій справі обіцяв мені поручник Білінський.

Цьогож дня добилася вкінці до Київа мітична буковинська делегація, котра поперед нами переїздила, як я вище згадував, через Красне і Броди, а опісля десь загубилася. Показалося, що вони цілий тиждень пересиділи в Рівнім, дожидаючи потягу на Сарни і були за той час під трьома ріжними правительствами. Д-р Теодот Галіп, запитаний про ціль приїзду, відповів, що приїхав до брата (Артима, віцеміністра) і думає остати в Київі до Різдва, а інж. Ілько Попович заявив, що його вислав батько (Омелян, президент української часті Буковини), в справі Буковини, думаючи, що ми оба з Безпалком остали у Львові.

Міжтим серед київської громадки знайомих розійшлася відомість про мої старання виїхати з Київа. Зараз зголосився Д-р Роман Ярославич, лікар зі Станиславова, давний посол до австрійського парламенту і просив забрати його зі сином та залізничного урядника Устіяновича зі собою. За чим Ярославич зі сином приїздили до Київа, не знаю; щодо Устіяновича, то його вислав секретар залізниць Мирон, вербувати залізничників до служби в Західно-Українській Державі. В четвер в бюрі Начальної Команди австрійської армії прийняв мене ген. Спанокі, докладно розпитав про положення справ в Галичині і на Буковині і обіцяв видати *»Offenen Befehl«* для мене і пяти осіб посольського почоту (крім щойно згаданих 3-х осіб мав їхати ще Безпалко і інж. Гринів), якщо гетьманський президент міністрів Гербель не матиме нічого проти нашого виїзду. Я хотів його відмовити від думки питати про це президента міністрів, але він рішучо обстоював, що це необхідне. Спанокі просив зайти до нього зараз завтра пополудні, тому, що завтра о 9-ій вечером відїздить також австрійська місія на Ковель до Відня, проте нам буде найдогідніше прилучитися до неї.

Через цілий день доходили до міста дуже голосні відгуки гарматних стрілів, які після полудня ще біль-

ше зміцнилися і деколи робили вражіння барабанного вогню. Загально пояснювали це тим, що Німці покинули свою дотеперішну неутральність і що німецька артилерія помагає гетьманцям обстрілювати повстанців. Часописи принесли дві сензації: гетьманське зарядження про усунення ген. Келлера від командування військом і передачу начальної команди кн. Долгорукову — та заяву ген. Келлера, що він зложив команду над гетьманським військом з власної волі, бо радо жертвує своє життя за *»єдиную недѣлимую Росцію«*, але боротися за федерацію зовсім не думає. Одночасно Келлер видав відозву, закликаючи охотників записуватися до *»сѣверно-русской«* армії, котру організує і з котрою вибирається йти на Псков. Туди йому й дорога!

В п'ятницю (29-го) зайшов я до Чикаленків. Застав тільки батька, Євгена; син Петро, мій колишний помічник в національно-просвітній роботі в таборі полонених Українців в Зальцведелю, ще не вернув з Царгороду. Є. Чикаленко, з котрим я був знайомий ще з часів свята Котляревського в Полтаві (у вересні 1903 р.), розбалакався і переказав дещо інтересного. М. Ін. оповів, що перед проголошенням Скоропадського гетьманом німецькі кермуючі чинники зверталися до нього, щоби, як представник поміркованих елементів (хліборобів), перебрав начальну владу в свої руки та розігнав *»Національну Раду«* та її правління, котре виявилося зовсім неспосібним до утримання ладу в державі і зовсім не рахується з реальними відносинами. Заразом дали йому до пізнання, що колиб він відказався, мають вже наміченого іншого кандидата, котрий буде менше догідний для українських націоналістів. Чикаленко, отримавши таку пропозицію, прохав кілька днів часу до роздумання, нараджувався з близькими собі і довіреними громадянами, по цілих ночах не міг зі жури заснути, але остаточно таки відсунувся, не вважаючи для себе можливим виступити проти Національної Ради. Тоді Німці висунули Скоропадського. Відтак я спитав про Кистяковського, яким чином він попав у чорносотенну компанію. Чикаленко оповів, що це колишний спільник відомого адвоката в Москві Муромцева. Коли Муромцев став президентом першої думи, Кистяковський перебрав адвокатську канцелярію на власний рахунок і в короткім часі нажив великі гроші. Опісля звинув канцелярію, бажаючи відограти політичну роллю. З вибухом революції переселився до Київа і став крутитися коло Українців. Чикаленко все обстоював за тим, щоб його приєднати для української справи, бо це дуже спосібна і метка людина. Великим прогріхом було, що при передостанній переміні габінету Українці рішучо настояли, щоби його усунути з міністерства; це його штовхнуло в обійми явних ворогів українства і він тепер мстить. З дальшої розмови я виніс вражіння, що мій співбесідник всеж таки більше схиляється своїми симпатіями на сторону гетьмана ніж Винниченка і Петлюри, котрих вважав демагогами. Дуже рішучо накинувся також на Мих. Грушевського, закидуючи йому, що окружався

самими молодиками, котрих робив економічно від себе залежними і котрих кермував деспотично, відсо-вуючи всіх самостійно думаючих людей на бік. Згадав про свої кількоразові інтервенції в Товаристві ім. Шевченка у Львові в користь Грушевського, заявляючи, що тепер жалує цього. Я, хоч не зо всіма цими поглядами погоджувався, не дуже перечив, щоби не дратувати видимо переденервованому хазяїнові. На прощання подарував мені дві свої брошури: »Промову« і шесте видання »Бесід про сільське хазйство«.

Від Чикаленка я зайшов ще до Матюшенка, секційного шефа в Міністерстві Здоровля, з котрим познайомився ще давніше в Чернівцях з нагоди його переїзду на якусь-там конференцію до Відня. Він був повний надій на близьку перемогу Петлюри, по бсці котрого симпатії всіх свідомих Українців, але зазначив з жалем, що в повстанчій війську виступають чисто большевицькі способи боротьби, що брак там карности, і оповів про замордування селянами поміщиці — української письменниці Березиної-Василевської, котра підписувалася »Дніпрова Чайка«. Про Кистяковського висказався дуже неприхильно. Про мій і Безпалка приїзд вчитав в київській »Мисль«, де про нашу подорож були подані такі небелиці, що я реготався, слухаючи, як Матюшенко мені їх перечитував.

Сьогодні у всіх київських часописах появилася оголошення про перемир'я, заклучене між повстанчими військами і Німцями на умові, що повстанці не будуть підступати ближче як 20 верстов від осередка міста, а гетьманські війська не будуть виступати з Києва. Заразом повстанці зобов'язалися свобідно перепускати потяги з вертаючими домів німецькими вояками. В українських ворожих до гетьмана колах запанувало загальне обурення на Німців, котрі своїм вмшанням причиняються до продовження внутрішньої війни і не допускають до ліквідації гетьманщини. Горячіші відгрозуються, що ні одна німецька нога не вийде ціло з України.

О 5-ій год по полудні я зайшов, як було умовлено, до ген. Спанокі. На жаль, потрібного до їзди документу не дістав, бо генерал був двічі у президента міністрів Гербеля, але не застав, а без його відома таки не хотів дати письма. Після довгих пересправ вкінці згодився устно поручити майорові Пройсові і поручниксві Максіві, котрі мали провадити австрійський транспорт, забрати й нас зі собою. Уже о 8-ій вечером я був на залізничім двірці. Безпалко в останній хвилині рішився остати в Києві. Д-р Яро-севич і Устіянович прилучилися до якоїсь місії, що цим самим потягом їхала до Мюнхена, тому мені було можливо забрати зі собою Боднаренка, Тарасовського і ще одного їхнього товариша, котрі хотіли відістатися з Києва, щоби пристати до Петлюри. На двірці був страшний натовп німецького і австрійського війська. Ледви з тяжким трудом вдалося відшукати Макса, котрий вказав нам місця в однім спільнім переділї. Ледви ми примістилися, надійшов німецький фельдфебель і давав нас викидати, бо цим потягом мають право їхати тільки австрійські Німці, а не Слов'яни. Всякі відклики на поручника нічого не помогли і ми мусіли висісти. На щастя надбіг пор. Макс і яось пригласкав сердитого Тевтонця. Ще опісля від часу до часу переходили через наш переділ ріжні німецькі впорядчики і кожний допитувався, що ми за люди. Щойно коли о 10-ій потяг рушив

з місця, ми відітхнули свобідніше. За Святошином стежа Петлюрівців перевела ревізію потягу і тоді Боднаренко з товаришами зникли з вагону.

V.

Цілу ніч і цілий слідующий день потяг волікся до Рівного. Їхати було дуже недогідно, бо німецькі вояки зовсім не церемонилися і брутально поширювалися коштом мого місця. Взагалі німецьке військо не оставило по собі на Україні доброї слави. Уже не згадувати про карні експедиції на села і безпотрібне вмшання в боротьбу між гетьманом і Директорією, але само їхнє відношення до місцевого населення було просто скандальне. Чуючи силу за собою вони вважалися панами і господарями краю, а на його справжних горожан дивилися з погордою, повсдилися з ними мов зі своїми рабами, при кожній нагоді виявляючи свою некультурну брутальність. Мені нераз доводилося в Києві чути вискази від земляків, що тепер розуміють, чому цілий світ повстав проти Німців. В Рівнім треба було висісти, бо потяг йшов дальше на Ковель в Польщу. Тут разом з д-р Яро-севичем і Устіяновичем ми сіли у службовий поїзд, котрий саме відходив до Здолбунова, радуючися, що так добре зложилось. Але наша радість не тревала довго. В Здолбунові застали залізничий дворець завалений галицькими вояками, котрі вертали з України і вже дзі доби надармо дожидали на потяг до Радивилова. Від начальника стації ми дістали вияснення, що нині ніякий потяг в сторону Радивилова не відіде, а що до завтрішного дня — то »неізвестно«. Прийшлося заночувати в брудній жидівській гостиниці, де крім сінника і подушки ніякої постелі не було.

Ранок не приніс вияснення положення. Була це неділя 1-го грудня. На двірці ми зазнакомилися з двома молодими австрійськими старшинами Українцями і ще якимсь військовим, що пристав до них в дорозі. Один з старшин Мельник, вертав з Царгороду, другий Кривонос осяк, з Одеси, і таксамо як і інші вояки, дожидали потягу. Мельник телефонував до німецького команданта стації в Рівнім і довідався від нього, що всі потяги спрямовується тільки на Ковель. Колиж замітив, що тут, в Здолбунові, дожидає потягу кількасот Українців зі Східної Галичини, котрі не можуть їхати на Ковель, бо там Поляки їх інтернують, дістав дуже знаменну відповідь: »Die Ukrainer können weiter zu Fuß gehen.« Стало ясным, що годі марно тратити час на дождання потягу, треба кіньми відбути решту дороги. Нас було 8 осіб, бо оба старшини мали по чурі, проте наняли двоє саней і о 2-ій з полудня пустилися в дорогу. За перевезення до Дубна (40 верстов) прийшлося заплатити по 140 карб. за одні сани, проте випало по 35 карб. на особу. Їзда була дуже прикра, ніхто з нас не мав шуби, тільки звичайні плащі, котрі прошибав сильний вітер, що дув зі заходу нам майже просто в обличчя і падав сніг з дощем; був сирий, проникливий холод. До Дубна заїхали ми вже пізним вечером. Заїхали до гостиниці, випили по кілька склянок горячого чаю і зараз поклялися спати з постановою рано встати, щоби завчасу вибратися в дальшу дорогу. Ледви поспіли задрімати, коли розбудив нас крик і стукіт. До наших кімнат вдерлися німецькі вояки з револьверами в руках і приказали негайно одягатися і йти з ними на команду. Я показував їм свої посольські документи, старшини покликувалися на свій однострій та військові

легітимації, але вони й дивитися не хотіли, заявляючи, що ми арештовані за рабівничий напад і будемо поставлені під военний суд. Не було ради супроти брутального насильства. Коли вийшли з гостинниці, обскочив нас другий відділ Німців, розставлений довкола дому, щоби не дати нам втечи через вікна. Нас вісьмох провадило около 20 вояків озброєних багнетами і револьверами; уставили нас в двійки, окружили довкола і погрожуючи застріленням при найменшій пробі утечі, темними вуличками по розмоклій грязюці завели до якогось будинку на противнім кінці міста. Що це був за будинок: команда, чи тюрма — годі було серед п'їтми розібрати. Там перешукали кожного за зброєю, старшинам відібрали шаблі і ладилися посадити нас під арешт. Я запротестував енергічно, покликуючися на свою посольську незайманість, і зажадав, щоби мене негайно повели до самого команданта; також сба старшини запротестували, називаючи поведення німецької військової влади грубою некультурністю. Ця енергічна постава трохи збентежила фельдфебля, котрий переймав арештованих. Мене і обох старшин оставив в канцелярії, а інших велів замкнути під ключ, заявляючи, що постаряється зараз в'яснити справу. За якої пів години надійшов німецький старшина, оглянув наші документи, розпитав, звідкіля і куди ідемо, чи бачили нас в Здолбунові на стаційній команді і на наші нові протести заявив, що зараз телефоном провірить наші зізнання. З нами остав якийсь інший фельдфебель, дещо інтелігентніший від попереднього, котрий старався оправдувати наше арештування теперішними виїмковими обставинами, бо німецький гарнізон тут зі всіх боків zagrożений, мало не що днини мусить зводити боротьбу з «Петлюрівськими бандами», от і цеї ночі сподіваються нового нападу, тому і ми тут ліпше захищені ніж в гостинниці, де моглиби нас ограбити або й помордувати. Я з пересердям подякував за таку опіку і сказав, що влада в культурнім світі поводить ся зовсім інакше. Коли вже мали яке підозріння проти нас, могли з відділом війська вислати яку інтелігентну людину, котра провірилаби наші документи на місці, в гостинниці, та не витягала би нас в ночі з ліжок і не провадила під конвоем мов злочинців через ціле місто. Надійшов ще якийсь тип, мабуть дедектив, котрий говорив по московськи і по німецьки, і почав нам яркими красками змальовувати пануючі тут в околиці відносини: що тут кругом повно розбійських банд, котрі нападають на купців, подорожних, не ошаджуючи навіть вертаючих домів полонених, і рішучо в'їдражував нам пускатися в дальшу дорогу. Свою політичну орієнтацію виявив впевнюванням нас, що «Петлюрівські банди» не хотять нічого чути про Україну і домагаються обновлення давньої Росії. Десь коло півночі вернув старшина і заявив, що справа в'яснена і ми вільні. Я зажадав, щоби нас відпровадили до нашої гостинниці, бо не знаємо міста

і не хочемо наразитися на нове арештування якою переходною стежею. Старшина провів нас сам зі своїм фельдфеблем і по дорозі масненко перепрошував за «прикру помилку». Я коротко відповів, що такі «помилки» ніяк не дадуться оправдати і заповів внесення зажалення до компетентних властей.

Опісля оповів мені д-р Яросевич, що в камері, до котрої його замкнули, сидів провідник одного «бунтарського» відділу, котрому перед кількома днями вдалося розоружити німецьку залозу Дубна, але відтак Німцям надійшла підмога з Рівного і захопила цілий його відділ. З розмови з цим ватажком д-р Яросевич відніс вражіння, що цей відділ, хоч утворився зовсім самочинно, мав зовсім цю саму ідейну програму, що й ціле повстання Петлюри.

Вчасним ранком на нанятих в Дубні підводах ми вибралися в дальшу дорогу. За перевіз до Бродів (60

Старшинська школа в Самборі. — Березень 1919 р. (в середині чет. Дм. Кульчицький і хор. Яцків).

верстов) заплатили по 200 карб. від саний. Та й тут не обійшлося без невеличкої пригоди. Зараз за містом залубні, на котрих я їхав, пішли на скруті в затоку, гримнули боком об твердий набій і ціла санка розторошилася. Прийшлося позичати інші сани, що вдалося тільки з великим трудом і забрало багато дорогого часу. До цього наняті коні від давна не бачили вівса і були дуже виснажені, а їхні хозяїни зраджували непоборну охоту зупинятися перед кожною більшою коршмою по дорозі «на попас». Зате з розбійських банд, котрими нас так полохали, ані сліду, всюди спокій і нормальне життя, хоч влада «блустителів ладу», Німців, не сягала поза межі Дубна. До Радивилова приїхали вже добрим сумерком, а що наші газди самі відраджували запускатися під ніч в прикордонну смугу, бо там всляке може статися, прийшлося заночувати під самим порогом Галичини, у звичайній мужицькій хаті, де крім нас вісьмох спала ще хозяйка з дитиною в колісці і її підросток-хлопець. Очевидно, в короткім часі в кімнаті запанувала атмосфера, в якій, як то кажуть, зависає сокира.

У вівторок 3. грудня зараз вранці рушили ми в дальшу дорогу. По дорозі на західнім кінці Радивилова поступили до команди «республіканського» (Петлюрівського) війська за перепусткою. Тут познайомилися з командантом Боровим і його осавулом

Бараном, дуже симпатичними парубками, свідомими українськими націоналами. Без труду дістали бажану перепустку, але ледви переїхали кількасот метрів, зупинили нас два вартові і, не зважаючи на перепустку, конче намагалися зревідувати наші ключі. Щойно погроза, що зараз завертаємо до команданта пожалуватися, що нехтують його перепустку, спонукала їх оставити нас в спокою. На самій границі, де проводила контролю якась інтелігентна людина, ми не стрінули вже ніяких труднощів.

В Бродях не забавилися надто довго і службовим потягом наспіли на полудне до Красного. Тут прийшлося дождати потягу в сторону Тернополя, куди переселилося західно-українське правління після виїзду зі Львова. Дождати треба було до 7-ої вечером. Нам дали два переділи 1-ої кляси, але неоплені і без світла; обиття зі сиджень було здерте, занавіси пообривані, лише стріпці телпалися з боку, але нащастя шиби були цілі. Був тріскучий мороз, а потяг мов на злість волікся черепашиним ходом і на кожній стації безконечно довго вистоював. До нашого потягу дочеплено два вози з польськими в'язнями з під-львівських околиць, щось — як нам казали — около 70 осіб. Вояки зі сторожі, що провозжала ув'язнених, в дорозі вдерлися до наших переділів, зовсім не зважаючи на наші протести, і обсадили їх так щільно, що замість 4-ох осіб їхало в кожному переділі по 12. Не то спати, але й ворухнутися годі було. Що правда, стало через це трохи тепліше, але повітря стало неможливе. Ціле поведіння вояків було грубе та неохайне і вказувало на занепад військової дисципліни.

До Тернополя приїхали в середу о 4-ій рано. В цій порі годі було йти на місто шукати гостинниці, на це треба було окремої нічної перепустки, якої ми, очевидно, не мали. Проте підждали на стаційній команді, поки розвидніло і тоді четар Косаревич з ще одним незнайомим мені військовим запровадили нас до міського військового шпиталю, де ми обмилися і дістали тепле снідання. Я найшов собі кімнату в Подільській гостинниці, але без опалу, бо опалова криза в столиці безлісного Поділля була гостріша як деннебудь інде. Заходив до будинку гімназії, де примістилося правління, але нікого з державних секретарів не застав. На обіді зійшовся я з прем'єром д-р К. Левицьким, Ос. Бурачинським, Дм. Вітовським, Бандрівським і ін. і від них довідався, що Секретаріят зараз пополудні їде окремим потягом до Станиславова, куди скликано загальний зїзд повітових комісарів. Очевидно, що я обіруч хопився цієї нагоди дістатися до Станиславова, обіцяючи по дорозі здати звіт про свою місію в Києві. Панейка не застав в Тернополі, мені казали, що поїхав до Яс інтерв'ювати в справі Буковини і деяких пограничних спорів, але пізніше, вже в дорозі, я довідався від д-ра К. Левицького, що його вислано до Яс, але він поки що сидить в Стрию. Взагалі цілий тернопільський режим зробив на мене дуже пригноблююче вражіння. Між членами Ради Секретарів не було згоди, одні відказували на других, обвиняючи себе взаїмно в нездарности, неробстві, а то й ще тяжчих прогірах. Вітовський нарікав, що на найближчу декаду не має грошей на виплати для війська і з пересердям заявив, що далше так йти не може. При мені при обіді порушено питання внутрішньої воєнної позички, але прем'єр лиш рукою махнув, кажучи, що перше треба відібрати Львів. Цілу надію покладали ще на 33 міліони кор., які австрійська ліквідаційна комісія при-

знала для Східної Галичини — але коли ці гроші надійдуть і чи взагалі надійдуть?

В четвертій год. пополудні окремим потягом ми виїхали з Тернополя. Перший і одинокий раз в цій далекій подорожі довелося їхати вигідно і з комфортом, як їздять справжні державні посольства. В мягко вистеленій, тепленькій і рясно освіченій сальонці зібралось нас пять осіб: Д-р Кость Левицький, Голубович, Вітовський, Ярославич і я. В дорозі я передав письма від Гр. Микетея і зложив докладне звіт про старання в буковинській справі, про теперішнє положення і настрої на Придніпрянщині. Д-р Левицький оповів мені про свою втечу зі Львова, нарікаючи на крайне безголова військової команди. Зі штабу повідомили його критичного дня, що в 4-ій год. має бути готовий до виїзду. Але заповідженого авта в 4-ій не було і прийшлося перебути муки дождання і непевности, чи його взагалі не покинули. Вкінці в 1/2 5-ої приїхало авто, але старшина, котрий в нім приїхав, сказав, що виїздити не треба, бо небезпека вже минула. Четверть години пізніше прийшов новий приказ до втечі. По дорозі вступив до штабу поспитати, котрими вулицями їхати, але на це ніхто не знав нічого певного сказати. З Жовківської вулиці була відомість, що там небезпечно, бо падають густі стріли. Вислано самохід на пробу, показалося, що там ніяких стрілів не чути. На Підзамчу виринула нова проблема: чи їхати залізницею до Красного, чи авто до Жовкви. Виявилось, що стаційний командант навіть не казав перевірити, чи шини де не ушкоджені. Тому прем'єр рішився їхати авто до Жовкви, очевидно, не маючи певности, чи на Знесіню або в Малехові не впаде в яку польську засідку. Казав пустити автомобіль з найвищою можливою скорістю і якое щасливо заїхав до Жовкви, звіттам до Золочева, а вкінці до Тернополя. Вітовський інформовав мене про воєнне положення. Згадав, що вдалось придбати дуже спосібного сотника австрійського генерального штабу Ерле, котрий став тепер начальником штабу південної армії, що має завданням прикривати нафтовий терен та непокоїти лінію Львів-Перемишль. Останніми днями були деякі успіхи: вдалось захопити Городок і коло Браткович висадити міст в повітря. Велику потіху робить отаман Гриць Коссак, котрий не маючи військового формування позує на українського Наполеона. В північній армії коло Сокаля має провід полковник Захарійн. В арміях богато конечних річей бракує, але мимо цього до тижня сподіється відібрати Львів.

До Станиславова приїхали в четвер 5-го, грудня в 7-ій год. рано. В гостинницях не було ні одного місця свобідного, прийшлося покористуватися гостинністю д. Губчака. Пополудні відбулася нарада повітових комісарів. Було заступлених 22 повіти. Тут була найкраща нагода поінформуватися про загальне положення в краю, про настрої на місцях і саме з цєю метою я прийшов на засідання. Але перевтома з довгої дороги, невиспання, безнастанне нервове напруження викликали сильну реакцію. Я не тільки не міг слідити за ходом нарад, за бесідами промовців, але просто стоячки засипляв, при цім трявся мов в лижорадці. Це примусило мене покинути ці інтересні збори і піти на квартиру на супочинок.

В Станиславові перебував тоді президент української часті Буковини, Ом. Попович. Проте слідуєчого дня рано я вибрався до нього, щоби йому зложити звіт про свою місію до Льво-

ва і Київа. Крім цього порушив ще одну справу, котру поперед обговорив Бурачинський зі мною в Тернополі. Румуни, захопивши Буковину, стали вимагати від всіх урядовців т. зв. службового приречення на вірність румунському королеві, а хто не хотів його зложити, того усували зі служби і не виплачували йому платні. В інтересі української державности безперечно лежить, не допустити до того, щоби наші урядовці складали таке приречення і таким чином поширювали зневіру в успішність української справи. Тому я, повернувши до Черновець, подам урядовцям вказівку, щоби всі усунені Румунами зі своїх посад переходили до Галичини, де великий брак інтелігентних сил, де кожний дістане роботу і плату. Але треба рахуватися з тим, що якась частина усунених урядовців з родинних чи яких інших зглядів не зможе переселитися до Галичини. Зрештою булоб шкідливим визбуватися всіх інтелігентів з краю. Проте бодай частині урядовців треба буде виплачувати їхню пенсію з наших національних фондів. Гроші на це має Мик. Василько з ліквідаційної комісії для Буковини і

лист в цій справі до Василька передав Бурачинський на мої руки. Тепер треба вислати цей лист до нього якоюсь певною людиною, котра відтак привезла би від нього гроші. Як кандидата на такого посла я пропонував Мих. Губчака, котрий вже заявив охоту послужити в цій справі. Попович дав на це свою згоду, після чого ми ще домовилися щодо способу дальшого порозуміння зі собою.

О 4-ій пополудні я сів на потяг, що мав їхати аж до самих Черновець. До Коломиї їхав з кількома комісарами, котрі вертали з наради, а дальше вже сам. Мороз був лютий, але переділ, в котрім я їхав, був ще як-так опалений; в дальших возах було зовсім зимно. В Снятині наша погранична сторожа перевела дуже строгу ревізію подорожних документів і клунків. На слідуєчій стації, в Неполоківцях переходили через потяг румунські жандарми, заглядали до переділів, але за документами не питали.

В суботу 7-го грудня, в 4-ій годині досвіта, я висів на черновецькім двірці.

Б.Л. Жадій

Син Отамана

Як спалахнула Україна
Й котились бунти гураганом,
Нечай покинув жінку, сина
І був повстанців отаманом.

Залили степ полки ворожі,
Убили Нечая дружину,
А син його по волі божій
У хуртовині не загинув.

Як вмовкла вже стріла остання,
Тоді то аж Нечай завзятий,
Пішов зі сином на вигнання,
Покинув люд на хрест розпятий.

А одинак, синок Данило,
Мав років п'ять, або чотири.
Прощав він матери могилу,
Бо матір вбили безувіри.

Судилося в краю чужому
Зростати вигнанця дитині,
Носити в серці молодому
Свій тихий жаль по Україні.

І потішав Нечай все сина
В хатині бідній край Секвани:
— Ще рік, ще день, ще година...
Й ми вернемо у край коханий! —

Та лихо впарі ходить з горем:
Хоч був Нечай сильніший криці,
Зломився болем, і над морем
Помер в чужій, сумній лічниці.

Остав Данило сам в чужині;
Пізнав, що голод, злидні, стужа;
Що й чужі ласки сиротині
На радість і добро не служать.

Неначе снилося хлопчині:
— „Деся там далеко, ген на Сході
Степи, Дніпрові хвилі сині...
І рідна пісня у народі...“

Гей, чи pomoже Бог ласкавий
Хоч раз побачить Україну?
Чи так у наймах, у неславі,
В куті чужому я загину?

Весь вік прожить тут я невсилі,
Хоч і не тямлю краю свого,
Бо батько, що уже в могилі,
Забрав мене сюди малого.

Даремне спогаду хоч прошу!
Дитям я вийшов з мого краю:
І в серці спогаду не ношу;
Який мій край? Не памятаю“.

І жерла туга серце кволе;
Камінням стали хліб і ложе:
— „Не бачити Дніпра ніколи?
Пісень не чути рідних? Боже!“

І щось мов кликало, манило:
— Вернись! Вернись на Україну!
Поглянь на матері могилу,
Хоч поклонись їй на хвилину! —

Ось так минуло літ богато,
Ні сну, ні втіхи юнакові.
Й на провесні, в велике свято,
Послухав голосу він криви.

Йшов босоніж крізь гори, доли,
Весь світ готов був пригорнути:
— „Чей, може Бог мені дозволить
Дожить віку біля Славути! —“

— „Ще тільки день! Як зорі згаснуть,
Кордон побачу, річку нашу,
І землю рідну і нещасну,
Якій всю тугу й біль розкажу!

— „Якаж бо темна ніч сьогодні!
Пройду кордон, і хтоб доглянув?
Таж мої очі ось не годні
Побачити й ріку кохану!“ —

Та як ступав через границю,
Син вигнанця, Нечай Данило,
Хтось перед ним підняв рушницю,
Вояків двох його спинило.

— Стій! Ані кроку! Хто? Не наш ти! —
Його зловили у темряві,
І завели в тюрму до башти;
Прокльони впали залі, лукаві.

— Хто ти? — Нечай! — Тебе ми ждали,
Ти син повстанця, верховода,
Його ватаги бунт підняли,
Йому то снилася свобода! —

І суд вчинили санкюльоти,
Раби Москви. І без вагання
Сказали: „Нам відомо, хто ти,
Чому вернув ти із вигнання.

Тебе післали емігранти,
Що досі бродять чужиною.
Як батько твій, так нині сам ти,
Піднять народ хотів до бою.

І не побачив свого краю,
Лиш чув, конаючи у ранах,
Як хтось співав далеко в гаю
Про Нечая, про отамана...

(Листопад 1930)

— Шпiон! На смерть за злочин зради! —
І в пізній вечір, у понурий,
Його погнали без пощади
У темний льох, між башти й мури.

Закрили очі шалем чорним,
Не видно світу, ані неба:
— „Невжеж мене вже смерть пригорне?
Чи на кордоні вмерти треба? —

— „Судді мої, я вас благаю,
Хоч виведіть мене у поле,
Бож я не тямлю свого краю...
Його не бачив я ніколи!

Хай хоч за кратами не гину;
Умру спокійно і щасливий,
Як раз бодай я оком кину
На рідний край, село, на ниви.

Мене-ж зловили на границі
У ніч невидну, нічку темну,
І через крати із вязниці
Я бачив башту лиш тюремну“.

Суддів слова не сокрушили:
І зброя брязкнула лукава,
Упав наказ, гукнули стріли,
Додолю похилилась глава.

Помер Нечай, що аж до скону
Тужив за небом України,
Упав край рідного кордону,
На рідних межах батьківщини.

Кіш Січових Стрільців

Написав А. Крезуб

(Докінчення)

В цьому останньому місці свого осідку кіш мав всі дані для того, щоб в дуже короткому часі розвинулися і цілковито виконати вкладені на нього завдання. Гарні муровані касарні, лічниця, будинки для старшин, бараки, стайні для хворих на коросту коней, дезінфекційний апарат, поблискість залізничної стації, а головню відсутність позафронтової метушні, все це були умовини, про які давніше кіш не міг мріяти.

І дійсно на початку жовтня касарні коша були не тільки повні мобілізованих, але він успів вже вислати й деякі поповнення для котрогось з полків корпусу. Тепер військово-обов'язані староконстантинівського повіту не легковажили собі мобілізаційних наказів. Добре розуміючи і відчуваючи різницю між літаючим кошем чи радше кошиком з літа, складеним з двох десятків напів хорих стрільців, а новим кошем зі ста-

лим осідком і екзекутивною в руках в формі сотні полевой жандармерії під командою невтомного і коли треба рішучого значк. Шараневича. Українська влада в цій частині, зрештою дуже непевної Волині, закріплювалася на очах. Українська адміністрація зачала налагоджувати свій апарат, словом відчувалося, що державна праця на цьому принайменше клаптикові української території починається зовсім по-важно.

Мобілізованих тимчасом стало прибувати в касарні коша щораз більше, так що в падолисті, колиб не катастрофа, з них можна було виставити вже один може не дуже чисельний, але доволі дисциплінований полк. Нажаль сталося інакше і праця вкладена в це діло пропала марно.

Тому, що корпус С. С. як врешті і ціла Армія УНР., терпів на брак одягу, засновано в коші майстерню,

в якій зі сільського полотна почато шити для стрільців однострої. Їх крашено рівночасно темно-синьою краскою. Несогірше працювала також шевська майстерня. Як одна так друга майстерня під управою і наглядом інж. Гриніва. Скільки в коші виготовлено полотняних одностроїв і черевиків, цього не знаю, пригадую собі тільки, що полк. Даньків, начальник корпусного постачання, говорив, що ще місяць, а він зможе убити цілу дивізію.

Лічниця коша, де містилося біля 400 ранених і хорих на тиф, хотів оставляла дещо до побажання, то все таки під оглядом свого матеріального заосмотрення могла сміло конкурувати з найкращою лічницею цілої тодішньої Армії УНР. Одно, що давалося хорим відчувати при кінці жовтня, то був холод спричинений браком топлива. Та і цьому небаром заражено. Полк. Чмола наказав порубку в доколичних лісах і селяни небаром звезли топливо до коша. Цим робом огріто принайменше кімнати хорих і неодного вивано з рук смерті; касарні і старшинські помешкання одержували топливо „золотниками.“

Щодо вишколу новобранців і взагалі мобілізованих, то він, хотів не осягав рівня вишколу в колишньому Загоні в Білій Церкві, але для того, щоб його поставити на таку висоту, робилося все можливе. За цю справу слідив сам полк. Мельник, що тоді перебував, по причині хвороби здається, в Старокопстантинові. Вишкіл відбувався на основі „Правильника піхотинців“ переробленого ще в Києві в 1918 році полк. Чмолою. Кільканадцять старшин, переважно Наддніпрянців, перейшло вишкіл У. С. С., яким кермував сот. Краснопера.

На початку жовтня (7 або 8) оглядав кіш Гол. От. Петлюра. В Старокопстантинові приїхав він з міністром О. Безпалком і інспектором армії підполк. Кедровським. При цій нагоді заприсягнуто ново-сформовані відділи. Відвідини Головного Отамана носили незвичайно врочистий характер, настрий поспувала тільки несмачна, виголошена до стрільців, промова мін. Безпалка, в якій він стоячого поруч отам. Петлюру називав генієм, українським Наполеоном, словом зробив з нього надчоловіка. І це все говорив він в присутності стоячого на ступеньках трибуни — отам. Петлюри.

Після паради Гол. Отаман, Безпалко і Кедровський взяли участь в старшинському обіді, на якому отам. Петлюра виголосив промову. З неї вбилося мені в тяжку це місце, де він говорив про відносини з Польщею. По його думці українські армії не можуть воювати рівночасно з большевиками, Денікіном і з Поляками. З котримись з тих противників треба замиритися. Найкраще з Поляками. „Але — говорив отам. Петлюра — коли ми упоравмося з розбишацькими бандами большевиків і золотопагонниками Денікіна, тоді поговоримо і з Польщею. Чи всі задивлялися так на цю справу, як отам. Петлюра, не знаю, але старшинський збір нагородив його промову грімкими оплесками...“

При коші, як вже згадано, існувала сотня полевой жандармерії. В ділі заспоковння Старокопстантиновської околиці і припинення дезерції мобілізованих з коша, віддала вона незвичайно великі услуги. Дезерцію, між іншим, карав „Надзвичайний Військовий Суд при коші С. С.“ дуже строго; звичайно розстрілом.

Цікаве також те, що селяни почали в команді коша вбачати начальство зглядно таку його інстанцію, яка була компетентною полагоджувати все і вся:

всі спори, непорозуміння і т. д. не тільки селян між собою, але і селян зі своїми сільськими і волостними властями. Наприкінці побуту коша в Старокопстантинові ждальня його команди щодня була набита дядьками, що приходили сюди зі всякими справами, найчастіше з жалобами, для яких одиноко компетентною установою міг бути тільки суд. Один з дядків жалівся на сусіда за переорану межу, інший на неправно наложений йому сільським збором чим там податок, ще інший шукав правди на свого сварливого зятя і т. д. Були випадки, що відсіл являлися в команді коша делегації з проханням звільнити їх від бешкетів і терору місцевих парубчаків бандитів, звичайно всяких підлтих большевицьким сосом завадіяк, що відвикши від праці займалися звичайною „грабіжкою“. В таких випадках команда коша ніколи не відмовляла своїй допомоги і негайно висилала туди свою полевую жандармерію. А перед нею всяке шумовиння мало неабиякий респект...

Пригадую собі один випадок, де селяни прохали забрати від них двох парібків бувших червоно-гвардійців, що за „советського“ режиму далися місцевому населенню добре в знаки. Це зроблено і оба герої станули перед Надзвичайним Військовим Судом. Тут виявилось, що за большевицької окупації оба червоногвардійці в своєму селі вирізали нічу цілу одну сімю, щоб поживитися її добром. На другий день після розправи ошдвз „маладци“ — спокутували свою вину, а сільський збір ухвалив подякувати команді коша за звільнення села від цієї змори.

Також і в Старокопстантинові самому, що все ще приходив до себе після недавнього большевицького раю, почало успокоюватися; життя поволі вертало в своє нормальне русло. Завдяки заходам полк. Чмоли, рівночасно начальника залоги м. Старокопстантинова, в городі привернено лад і порядок. Звичайний обиватель віддихнув свободніше. Тепер він не боявся виходити вечером на вулицю, а ночами не потребував затуляти віконницями своїх вікон, та в смертній трізові надслухувати, чи не застукає до його дверей відділ товаришів з „ордером“ від Чеки на арешт або щонебудь в цьому роді.

З початком вересня, здається мені, осіла в Старокопстантинові також Пресова Кватира С.С. Від цієї пори також „Стрілецька Думка“, орган Корпусу С.С., появлявся також тут. До членів Пресової Кватири цього часу належали поет Олекса Бабій і сот. М. Опока, також богато надійний письменник, розстріляний київською Губчекою в 1921 р. за спробу організації повстання проти „влади робітників і селян.“ В Старокопстантиновському періоді на чолі Пресової Кватири стояв сот. Заклинський. Вона складалася тоді з двох відділів: видавничого і культурно-просвітнього. Перший відділ зазначив свою діяльність попри видавання „Стрілецької Думки“ також випуском двох малих брошур, а то: „Кріс і його складові частини“ та „Наука стріляння.“ Хто кермував цим відділом, не знаю. На чолі культурно-просвітнього відділу стояв Юрчик. Пресова Кватира мала своїх сталих „хронікарів“ при штабах обох стрілецьких дивізіїв і при декотрих полках. В коші була також доволі велика бібліотека, в ній російські книжки переважно військового змісту становили більшість. Бібліотекою завідував хор. Кобилка.

При коші від жовтня був також духовник о. Григорій Ковч, колись парох в с. Тинові (дрогобицького повіту). Як серед старшин так і серед стрільців о.

Ковч тішився великою симпатією. Ізза сусідства Тинова з моїм рідним селом відносився до мене о. Ковч з особливою приязнею.

Коли взяти навагал, то праця коша С.С. в Староконстантинівському періоді була чимала. Схема і методи її ведення мали багато схожості з Білоцерківськими, з цєю тільки ріжницею, що там жила в Стрілецьтві віра і надія на осягнення своїх мрій в короткому часі, а тут настрій і запал до праці вкривало марево наближаючої вже катастрофи українських армій.

В сірі, понурі, важкі сумом і безнадійністю падолистові дні наблизився епілог величезної епопеї українського народу, якій на імя „Визвольна Війна“. Через Староконстантинів проходили ріжні, переважно малі і бідно зодягнені частини. Зморені і якісь апатичні до всього лиця переходячих козаків нагадували в дечому відхід наполеонівської армії в 1812 р. з Москов-

щини, тільки тут було без порівняння більше трагедії; наполеонівські полки вертали в свою батьківщину, а отця маленька армія готовилась покинути її.

До коша як до одинокого тепер центра Армії УНР., приїхав, кабінет міністрів і команданти груп, щоб взяти участь в скликаній от. Петлюрою т. зв. Державній Нараді. На цю нараду, між іншими, мали доступ також старшини і стрільці. Я на ній не був нажалі і не можу передати цього незвичайно цікавого в нашій історії моменту. З оповідань тільки знаю, що от. Петлюра виголосив до стрільців промову і питався їх, чи будуть воювати даліше.

Вкінці зібралось в коші все Стрілецьтво і розійшлося звітлія по світу, щоб кинувши на якийсь час кріса, іншими засобами продовжати свою працю для добра Соборної України.

Квітень 1929 р.

Отаманщина

Написав: Михайло Середа, підполковник Армії У.Н.Р.

Отаман Ляхович

Хай легенько гикнеться полковнику Чоботаріву: в історії отаманського руху він лишив по собі світлу память. На жалі, ми зубожіли на еміграції і не маємо того золотого пера, яким достойно булоби накреслити його імя на сторінках історії. Дав йому Бог талан тих сирійських магів, які колись по зірці розшукали Христа. Коли треба було розшукати якогось отамана, полковник Чоботарів обовязково було і без зірки розшукає, зпід землі було викопав і... заарештує.

В непролазних нетрах на Брацлавщині знайшли його хрестоносці отамана Ляховича, заарештували і привезли до Жмеринки в штаб Миколи Юхимовича Чоботаріва. Нічого не відповів в штабі отаман Ляхович, тільки роздягнувся. І те, що побачили присутні, огорнуло кожного холодним жахом. На ногах отамана, починаючи від бедра до Ахилевого тужня, була вирізана большевиками шкіра, приблизно в 2—3 сант. ширини. М'ясо не встигло зарости і було вкрите тонесенькою масаковою оболонною, що ширила навкруги смердючий запах. Тільки кремезна, жилава, зі сталевими мускулами велетенська постать отамана змогла побороти ті тортури, які заподіяли йому большевики. В день він тримався бадьоро, алеж в ночі певно він відчував пекельні муки, бо несамопитий його стогін лунав у шпиталі до самого ранку. Надсилаючи своїм катам прокльони, отаман казав:

— Шкоду, що немає такої гори, з якої побачилаби мене ціла Україна. На всю Україну гукнувби я: До зброї мої любі брати! Сунуть на нас розлютовані одвічною злобою семіти! Недалеко вже той час, коли вони приневолять вас покинути рідні оселі і тікати в світ за очі, до чужих людей.

Одного разу я сказав отаманові:

— Ви збільшуйте сили семітів, по друге, одно-

боко розцінюєте жидівську націю, позбавляючи її більшість моральних підвалин.

Я бурсак, — відповів він: — Душа Юдея стала мені ясною і зрозумілою в семінарії з історії жидівської нації, якою фактично є біблія. Страшна для нас ця книжка, і не эле робило колись західне духовенство, коли забороняло читати її мир'янам. Кожна сторінка біблії оповідає про проляту кров, яку не і ніяк не упеться нею ненажерливий Єгова. Від початку до кінця кров кров і кров. Люди, котрих вони вважають за побожних, патентовані кровопійці. Прикладом — Давид провокує Урія і забиває його, забиває свого сина; Соломон в шині забиває чесного вояку Йоава, котрий шукав там порятунку, скопившись за роги жертвенника. В історії народів лише семіти додумалися скласти кривавий культ Молоха, забиваючи на його оларі своїх дітей. Дві тисячі років, що величезною греблею лягли між кровю Христа і моею, свідчать, що на первісні жидівські інстинкти не вплинули ані культура, ані безконечні репресії, що їм заподіяно...

...Отаман Евген Ляхович походив з Брацлава з родини священника. Підчас війни покинув духовну семінарію і вступив до школи прапорщиків, по закінченні якої брав участь у світовій війні. Його родина по духу і вихованню належала до старосвітського українського духовенства, в якому „москаль“ і „московщина“ вже традиційно трактувалися як щось вороже до українського побуту і суспільства. В російському оточенні Евген розмовляв виключно по українськи, і в полку, в якому перебував на фронті, мав за свою мову опінію „чудака“ і „оригінала“.

В 1917 р. вернув на Брацлавщину, де брав широкую участь у культурно-освітній праці, що мала на меті піднесення національного почуття несвідомого громадянства. Коротка доба гетьманства переконала його, що на еволюцію, на яку покладалася місцева інтелігенція, не було чого надіятися, і з першим

закликом Директорії він формує на Брацлавщині відділ, з яким виступає в напрямку Вапнярки. То був час складної для населення політичної ситуації: траплялися випадки, що на протязі одного дня село вислухувало і добровольчих, і большевицьких, і наших агітаторів і нарешті тратило голову — хто бреше і хто каже правду. Неймовірно тяжка боротьба була з місцевими большевиками, яких обличчя неможливо було розпізнати. Прикриваючись своєю прихильністю до Директорії, вони влазили в довіря військових відділів і, користуючись їх безпечністю, нищили їх при кожній нагоді.

В районі Вапнярки Ляхович розташувався був в жидівській корчмі. У ночі його оточили місцеві большевики і полонили, як то кажуть, голими руками. Роздягли його, звязали, знайшли у господаря ніж, яким колють свиней, і почали вирізувати йому на ногах лямпаси. Коли вірити отаманові Ляховичу, цією операцією керував молоденький жидок, котрий, наступивши йому ногою на груди, вигукував:

— Співай, петлюровська морда, інтернаціонал! Співай так, як оце я співаю!

І голосом що нагадував дуже лемент козла, якого тягнуть за задні ноги, виспівував:

„Вставай прокляттям заклеймбоний“.

Раптом недалеко від корчми хтось почав кулеметну стрілянину. Большевики розсипались, хто куди і більше не вернулися. Так і не довідався отаман, кому він був вдячний за своє визволення з большевицьких рук. Три тижні лікувався отаман, переходячи у свого тестя, священника, однак рани не загоїлися. Махнувши на них рукою, отаман розпочав формувати „Загін Смерти“, змобілізувавши свідоме населення Соколиців і Печор. У Тульчині, Немирові, Брацлаві його агентура нищпорила на очах у большевиків, закликаючи населення до повалення радянської влади. То було у квітні місяці 1919 р, коли армія Директорії відбувала своє закордонне турне, вишукуючи засобів до свого визволення з досить прикрого положення. У цей час Брацлавщина була окупована радянськими військами, які почували себе не краще від Директорії, маючи під рукою такого доброзичливого приятеля, яким був отаман Ляхович. Отаман був чемною і вихованою людиною, тою, яку Англичане титулюють джентльменом: на початку червня він упередив місцевих червоних комісарів досить вчлливим листом:

„Дізнався я від селян, що ви зловживаєте терміном гостинності. Нагадую, що вам час до дому, час і пора. Певен в тому, що лишаючи Тульчин, Брацлав, Немирів ви не заберете помилково чужих річей, як то роблять харківські ракли. Маю скласти вам почесний конвой в складі п'ятисот гайдамаків при десяти кулеметах.

4 червня 1919 р. Женья Ляхович.“

Комісар Тульчина надіслав до нього віршованого листа, в якому радив скласти зброю, обіцяючи йому повне відпущення всіх гріхів. Починався цей лист так:

Єй, отаман будет худо:
Поднесем тебе ми блюдо
І на ньом нагай.
Ровлінеем, как по шнуру,
Отаманскую ми шкуру.
Зарубі і знай!

Отаман затримав відповідь, чекаючи на збільшення своїх сил. В недалекому часі до нього прибули

відомі повстанці Корчевський і Дідик з 22 старшинами і озброєними людьми. Якраз і армія Директорії нарешті вийшла зі свого інертного стану і простувала в напрямку Проскурова. Большевики примушені були зосередити свої сили проти військ Директорії, не сподіваючись для себе лиха на своєму запілля, де отаман розгорнув свої сили і почав торщити большевиків у хвіст і в гриву. Тульчин, Немирів, Брацлав він захопив, не давши їм евакувати навіть майна.

Алеж трапилася історія, яка підірвала престиж отамана в очах населення і причинилася до його трагічної смерті.

В липні місяці під Немировом його надогнали два кінні відділи.

— Що ви за люди і куди прямуєте? — запитав Ляхович начальників відділів.

— Ми не люди, а депутати, йдемо землі добувати, — відповів з усміхом один з них, що називався отаманом Козаковим, другий назвав себе отаманом Соколовим. І отамани і люди їх добре розмовляли по українськи і своїм зовнішнім виглядом не відрізнялися від людей отамана Ляховича. Тільки пізніше довідався Ляхович, що то були червоноармейці з Одеси. Денікінці, захопивши Одесу, примушили большевиків відійти на північ. Чисельні відділи червоних мали поважне завдання продертися через війська Директорії на сполучення зі своєю армією. Українські залоги, що на своє ризико і страх провадили бойові акції на території Директорії, уряд не реєстрував. Про це добре були поінформовані большевики, які під українським прапором і в гайдамацькому убранню порядкували, немов у своїй хаті, серед українського війська.

Отамани Соколів і Козаків висловили свою пошану до Ляховича і прохали його прийняти їх під свою високу руку. Ляхович радо погодився і прилучив їх до свого загону. Другого дня він одержав сумну відомість про нечуваний погром в селі Печори, який учинили Козаків і Соколів. Жидівське населення знищено, починаючи від грудних дітей і кінчаючи Жидами поважного віку.

— Я маю до Жидів свої жалі, — казав отаман своїм підручним Корчевському і Дідіку: — до тих Жидів, що воюють проти нас чи то на полі чи то на катедрі. Однак вважаю для себе недостойним воювати з мирним населенням навіть і жидівським.

Доки Ляхович радився зі своїм штабом про покарання ініціаторів погромів, Соколів і Козаків учинили нову різню Жидів у Брацлаві і Немирові. Сполошене жидівське населення не знало, де шукати порятунку, покидало свої оселі і переходувалося

Повсталець Дідик в загону от. Ляховича (на еміграції).

в ярах, лісах, очеретах. Козакова спіймано, заарештовано і розстріляно. Соколів зник у невідомому напрямку, прилучивши до свого відділу людей Козакова. Репресивні заходи Ляховича проти погромщиків не врятували його імени від тої гучної слави, яка була поширена Жидами в закордонній пресі і в урядових колах. Директорія доручила полковникові Чоботаріву арештувати Ляховича і, розформувавши його відділ, поставити його перед воєнно-польовим судом. Ляхович був арештований і привезений на ст. Жмеринку, де його запакували до арештів в бувших касарнях російського стрілецького полку.

— Отож, як бачите, — казав він старшинам з охорони Головного Отамана: — за моє жито та ще мене побито. Алеж маю порох у порохівниці, ще не вмерла козацька доля.

За 2-3 дні заарештували і привезли до Жмеринки його підручного Корчевського. Сумне було побачення двох отаманів, про яких жидівське населення Брацлавщини склало страшні легенди.

— Ото ви будете? — запитав Корчевський, немов не вірючи своїм очам, отамана Ляховича.

— Як бачите, — ляконічно відповів Ляхович.

— Добра нам подяка від Петлюри. Бачу, що живцем відсіля нас не випустять.

— Як кого... А собі я дам раду.

І дійсно, Ляховичу підвезло: Денікінці несподівано підкотилися під Жмеринку, і у тій метушні, яка виникла в українській армії підчас евакуації, Ляхович зник з поля гострого зору полк. Чоботаріва. Опинився він у Вороновичинському лісі на

Брацлавщині. Коли почули Жиди, що Ляхович перебуває в доброму гуморі і здорові і має завітати до рідних осель, вони вирішили продемонструвати колишній вихід своїх дідів з землі Єгипетської. Заможні верстви виасигнували велику квоту гошей на винагороду тому, хто здобуде голову Ляховича, яку вони прагнули побачити лише мертвою. Знайшовся такий чоловік, що погодився дістати цю голову за 260.000 царських карбованців. То був лікар з Тульчина, наш Українець Житкевич.

Одного дня перед очима Ляховича станув Житкевич і сказав:

Мене, яко буржуя, переслідують большевики. Шукаю твого захисту. Яко лікар, буду тобі потрібний, бо чув, що ти смертельно страждав на рани, які тобі заподіяли большевики.

Ляхович прилучив його до свого повстанчого штабу.

Минув тиждень, другий, і отаман так привязався до лікаря, що без нього ані кроку. Навіть спати лягаючи, клав його біля себе. Житкевич обрав мент, коли, підчас агентурної розвідки, він лишився з отаманом на самоті. Стрілом з браунінга у потилицю він заспокоїв неспокійного отамана на віки.

З тієї нагоди Жиди улаштували урочисте свято. На протязі тижня перевозили вони трупа „злого бандита“ з міста в місто, зі села в село, відбираючи п'ять карбованців з тих, хто мав бажання побачити грізного отамана. Бачив його мертвого в Тульчині його підручний Дідик, який звернув увагу на відрубаний палець отамана, на якому він носив золотий перстень з улюбленим самоцвітом „александритом“.

Нарис історії III-го куріня

24-го полку піхоти ім. Гетьмана Петра Дорошенка

(Докінчення)

З нової Ушиці перейшов курінь на 31. липня до Берлінець лісних, звідки 5. серпня перейшов до села Івановець коло міста Бару. Населення коло міста Бару було більше прихильне та співчуваюче, бо большевики забирали усе там задармо, а ми тільки за гроші все купували. З Івановець відійшло кількох стрільців до бригади на курс піхотних пушок. Ранком дня 8. серпня перейшов курінь до міста Северинівки. А ранком 9. серпня вирушив з одною батареєю через Станиславчик до наступу на Жмеринку. При переході через Станиславчик повиходили були дядьки та питалися, чи можуть іти жати. Стрільці відповідали: Миж на то йдем, щоб ви, дядьки, могли свій хліб спокійно збирати. Як пізніше показалося, большевики заборонили були збирати хліб з поля, бо мала прийти ранше комісія. За Станиславчиком вже майже під самою Жмеринкою стрінувся курінь з першим київським повстанчим полком, який лежав в розстрільній на полі під Жмеринкою та мав 6 легких гармат і яких 400 крісів. Стріча була дуже приятна й часто братерська. Командантами цього полку були якісь два полковники на конях. Коні під ними були гарні і сідала

не-аби-які, тільки з кропивняного міха, а стремена з мотузків. Один полковник був родом з Київщини, як він сам казав і був в чоботах. Другий родом з Подільщини і мав на одній нозі чобіт, а другу обмотану онучами. Жмеринку заняв цей полк повстанців разом з третім курінем десь коло полудня. Тільки що повстанці наступали на місто, а курінь на двірць. На двірці захопив курінь 12 самих броневиків, багато різної амуніції, кілька сот порожних вагонів, та кілька тисяч порожних мішків, які вже були привезені большевиками для надходячих жнив, а крім того соли, цукру, тютюну та іншого майна. Курінь розташувався в районі двірця, а десята сотня обсадила була жмеринську границю. На двірці була з'явилася якась місія, здається румунсько-французька, бо було щось двох румунських старшин. Перед цією місією відбувся почетний хід повстанців. Потім з'явилася якась капеля, котра грала: „Ще не вмерла“, „Не пора“ і „Ми гайдамаки“. По відспіванню гимну сам капельник крикнув „Слава Україні“, „Слава Українській Армії“, „Слава Братям Галичанам“, „Слава повстанцям“. Всі, що були на двірці відповідали на кожний клич

також „слава“, а найбільше відповідали вже самі повстанці для себе.

З Жмеринки перейшов курінь вечером 11. серпня до села Сьомаки 8 верств за Жмеринкою, а до Жмеринки прийшла XI. бригада. Відтам дня 13. серпня перейшов до Гніваня, де квартирував в цукроварні до 15. серпня. Дня 15. серпня перейшов курінь знов з Гніваня до села Стрижавки коло Винниці, а 17. серпня до села Котюжинці на Київщині. Тут наряд зовсім інший як на Подільщині. Ширий, приятний, гостинний. В Котюжинцях курінь тільки переночував, а 18. серпня ранком вирушив до наступу на стацію Голєндри (чеська колонія). Тепер дїставав курінь вже трохи більше і кращого хліба тай купити, а декуди й даром можна було дістати.

Наступати на Голєндри куріневі вже не прийшлося, бо большевики завчасу втікли. До стації Голєндер прийшов курінь десь коло полудня. На стації захопив ще якусь добру машину та кілька вагонів та розпитувався за машиністами. Зголосилося двох залізничників, котрі казали, що можуть провїздити машину. — А що курінь мав приказ їти просто на Козятин, то зробив ужиток зі зложеного з тих кілька вгонів потягу та поїхав в напрямі міста Козятин. Один наш броневик був вже на переді аж під Козятином. Так підїхав курінь яких 20 верств потягом. Бувби ще й далі їхав, та вже почались були розривати большевицькі шрапнелі над потягом. Потяг задержався. Курінь зліз в вагонів, а потяг вернувся назад до Голєндрів.

Висівши з потягу, курінь почав обходити місто Козятин з ліва. Обходження трвало аж до самого вечера. Треба було держатися яких 10 верств від міста, щоб не влізти в артилерійський огонь большевиків. По дорозі через села люди також і тут як і в Галичині виносили хліб та молоко. Вже смерком прийшов курінь під місто, де привитала його большевицька артилерія. Але скоро тільки озвалася артилерія VIII бригади, то большевицька відразу замовкла.

Зачав падати дощ, а курінь зайшов до залізнодорожної школи, щоб не змокнути. Школа лежить на яку верству віддалена від козятинської стації. Курінь виставив одну сторожу, від Козятини і остався ночувати в школі. Сюди приїхали були також кухні та привезли обід. По обіді вислала 8 сотня одну стежу в сторону нашого броневика, який стояв на дорозі на яких дві верстви від школи, щоби броневик не стрїлав часом на школу, бо там вже в третій курінь. На стежу ходив десятник Тафїйчук з двома стрільцями. Другу стежу вислала осма сотня з другої години в ночі на козятинську особову стацію. Друга стежа була сильніша і складалася із 6 стрільців і десятника Крехівського. До цієї стежі прилучився добровільно і булавний Ілащук. Коло третьої години стежа вернулася та донесла, що останки большевиків в на товарній стації, але й ті вже виносяться.

Ранком заняв курінь стацію і місто. На стації захоплено також багато вагонів і паровозів та кілька вагонів соли і цукру. Стрільцям дано годину віддиху на базарі, щоб могли собі дещо на снідання купити. Снідання було добре, хліб 25 карбованців, фляшка самогонки 70—100 карбованців. Можна було купити всього до сходу та тільки у нас не було грошей.

Коло десятої години прийшла ціла VIII бригада до міста, а третій курінь пішов на квартири. Місто Козятин подарувало VIII-ій бригаді гарний великий синьо-жовтий прапор. Курінь відїшовши на квартири

віддихав, а властиво святкував, бо то був 19. серпня день Преображення Христового. Курінь переночував і на другий день виплачено всю залеглу заслуженину. Деякі стрільці помагали своїм хазяїнам молотити.

На другий день в 20. серпня заалярмовано курінь о 11-й годині в ночі і курінь вирушив десь около 1/2 12 в напрямі міста Білополя, бо там було щось не ясно.

Ранком 21. серпня прийшов курінь на базар до Білополя. На дорозі під самим Білополем, стояли вкопані дві батерії з другої бригади, направлені на Білополе. Коли курінь увїшов в Білополе, то мешканці ще спали і в містечку був спокій. Тільки якась сотня жандармерії стояла в купі на базарі, а стежі ходили по вулицях. Курінь розквартирувався в самім центрі містечка. Приказано стрільцям заховуватися людяно, і спокійно, а в разі чогось підозрілого чи непевного безпощадно. В Білополі остав курінь до 22. серпня вечером. Перед вечером прийшов курінь до села Чорнорудки. Тут стояв аж до 23. серпня. Люди в Чорнорудках дуже приятні і жичливі. Ранком 24. серпня завагонувався в Чорнорудках II. бригада і відїхала до наступу на Фастів, а третій курінь й обов та артилерія VIII бригади, завагонувавшись в полудне, відїхали також на Фастів. По дорозі був на стації Попельня обід, а курінь одержав приказ їхати далі просто до Фастова, який вже в полудне заняла друга бригада. Вечером приїхав курінь до Фастова.

Ввисівши в Фастові, курінь перейшов ночувати до села Ліщинка велика. До села входив курінь з гучним співом „Не пора“ та „Ой видно село“. Майже ціле село вийшло нам на стрічу. Населення села Ліщинки великої було нам дуже прихильне та жичливе. Курінь переночував, а ранком 25. серпня вирушив в напрямі Василькова. Десь около 2-гої години прийшов по обіді до села Султанівки великої. Тут остався курінь знов на квартирах. Десята сотня дістала приказ обсадити султанівський ліс від васильківської стації. Султанівське населення витало курінь дуже прихильно та раділо, що знов побачило Галичан. Бо воно їх вже бачило та називало Галичан „широю Україною“. Десята сотня, пообїдавши вирушила далі, щоб обсадити ліс, але це показалося не потрібним. З васильківської стації надїхав паровіз. На паровозі їхав сотник Тавчер, адютант VIII бригади. Він вертав вже назад з васильківської стації, куди поїхав в розвідку зі стації Мотиволівки, де стояла команда VIII бригади. (Сотник Тавчер це бувовинський Німець, помер на тиф в Гнівані в листопаді 1919. року.) Сотник Тавчер побачив десяту сотню, здержав паровіз і зясував командантові Слюсарчукові положення: На васильківській стації большевиків вже не було, вони були аж в місті Василькові. Місто лежить яких 8 верств від стації. Крім того на стації стоїть український броневик Тоді командат десятої сотні рішився обсадити стацію, до якої було ще чотири верстви від ліса і сотня рушила на стацію.

Недалеко стації сотня стрїнула броневик, котрий їхав назад, але не відступав, тільки їхав по воду і то аж до Фастова, бо у Василькові збірника ще не було, а в Мотиволівці був збірник води адемольований. Броневик мусів їхати по воду аж до Фастова 60 верств взад. Був це броневик „Богунець“ з батьком Твардовським на чолі. Броневик був знаменито панцерований та мав 16 скорострїлів й 12 лекших та тяжчих гармат. Сотня примїстилася в хатках, які лежали одну

верству перед стацією, а на стацію вислала $\frac{1}{2}$ чети. Вже був сумерк. Сотня мала тоді всего дві чети. В першій був командантом четар Балицький, а в другій булавний Ілащук. Як вже стація була обсаджена, вислала сотня вістового до команди куріня з донесенням, де сотня знаходиться. Коло 11 години вернувся „Богунець“ з водою, а булавний Ілащук пішов з другою половиною чети та змінив заставу на стації. На стації остала сотня до вечера 26. серпня.

Перед вечером приїхала на стацію кінна стежа з VIII бригади й донесла, що у місті Василькові большевиків нема. Большевики були у селі Каплиця, три верстви віддалені від Василькова та мали одну сторожу коло порохівні, що лежить на половині дороги Васильків - Каплиця. Сотня рішилася обсадити місто й ще таки перед вечером рушила зі стації через село Петрівку на Васильків. Вийшовши на край села Петрівки, сотня задержалася для кращої орієнтації. Звідси вже було видно большевицьку сторожу коло порохівні. Тут пристало до десятої сотні також 12 повстанців та один хорунжий Мишакін і сотник Стівбуненко. Сотня хотіла подождати вечера і вечером увійти в місто.

Вже перед заходом сонця було видно, як большевицька сторожа почала поодинокі відходити до Каплиці. Зпочатку думали ми, що то може їх лучба та показалося, що сторожа стягалася на ніч від порохівні до села, бо так перейшло поодинокі до 20 большевиків. Ясно було, що то не могла бути лучба. Наша розвідка ствердила негайно, що большевики вицофалися також і з Каплиці.

З Каплиці пішли розвідчики просто до Василькова. Вже смеркало і через те вони думали, що будуть могли незаметно влізти до міста. При вході до міста стрінули розвідчики двох міщан з крісами й білими опасками на лівих раменах. Була то городська охорона. Від охорони довідалися, що большевики ще рано вибралися з міста та що управа міста зарядила зварити вечеру для війська, яке має прийти. Бо вже три дні говорять, що ідуть Українці, а ми не можемо дождатися — говорила охорона. Крім того сказала охорона, що на базарі якась кіннота вештається, але що за кіннота, ніхто не знає.

Розвідчики пішли ще й на базар. На базарі була вже знов та сама стежа, що була принесла донесення на стацію, а з нею також поручник Слюсарчук. Поручник міжним зарядив вже був, що як прийде сотня, обсадити всі перехрести доріг, а кіннота має держати лучбу між всіми сторожами на перехрестях. Міській управі дав поручник наказ, щоб цілу ніч в місті світилося. Коли сотня надійшла, і повечерявши в городській управі, хотіла вже обсаджувати, як було заряджено, всі перехрестя, зявився курінний вістовий та доніс, що третій курінь машерує до Василькова і що в вже під містом. Нарешті почув я таки вже гучний спів. То співав третій курінь свою улюблену пісню „Не пора“. За хвильку зявився сотник Бізанц на коні з револьвером в руці, а за ним і цілий курінь. Поручник Слюсарчук здав сотникові Бізанцові звіт, і дав приказ, що дев'ята і одинацята сотні обсаджують місто, а десята може відпочивати. Курінь заквартирувався в торговельній школі. Так остав курінь в місті до 28. серпня, а коли прийшла до Василькова II бригада, відійшов курінь знова на стацію, де вже була решта VIII бригади.

Ранком 29. серпня викинули большевики сильним наступом II бригаду з Василькова. Третій курінь,

котрий міжним перейшов був із стації до села Петрівки, мусів також відступати. Курінь відступив та вкопався в полі між Петрівкою та Васильковом і замкнув дорогу від міста. Перед вечером зробила VIII бригада з одної, а II бригада з другої сторони наступ і викинули большевиків з Василькова аж на стацію Гливаху. Десята сотня взяла кілька большевиків в полон, переважно Мадярів і Румунів. Курінь знов вернувся з Василькова та переночував в Петрівці.

Раненько на 30. серпня вирушив курінь на Київ. Перед відходом мав ще снідання на васильківській стації: чорну каву без хліба. Хліба не встиг довести через те, що перед тим хвилевим відступом на 29. серпня з Василькова обоз також відступив. По сніданню рушив курінь в дорогу вадовж залізниці Васильків - Гливаху - Боярка - Київ. Стрільці були перетомлені, однак всіми силами старалися йти чимскорше наперед, бо ще тих 30 верств з Василькова і Київ буде наш. Хоч дорога була дуже утяжлива, бо до колін майже в піску, всі перли наперед, а навіть ще гармати помагали витягати, як де коні приставали. По дорозі в Гливахі надїхав був поїзд. З поїзду розкидав Головний Отаман Петлюра, стоячи на платформі, відозви з заголовками: „Стрільці Галичане і Буковинці“. Зміст тих відозв говорив, що стрільці Галичане і Буковинці повинні вперед помогти збудувати „Велику Україну“. Відозви були нотовані з 3. липня, як ще стрільці були в Галичині. Під Жулянами вже недалеко Київа привитали курінь большевицькі скоростріли й гармати. Курінь розсипався в розстрільну і почав наступати, а артилерія почала шукати за большевицькими батареями. Курінь посувався чимраз ближче під Київ, а артилерія по кількох стрілах все то підїздила, то стріляла, а нарешті приневолила й большевицькі батареї до мовчанки.

Коло 3-ої години з полудня був вже курінь на передмістю Деміївці. На передмістю зроблено збірку і курінь рушив далі вже в колоні по Васильківській вулиці. За третім курінем і далі підїжджала артилерія. Нарешті надїхав командант VIII бригади отаман Гофман зі своїм штабом і поїхав на переді куріня. При вході до міста цікавіше населення вибігало на вулиці і питалося: „Хто ви є?“ — „Галицькі Українці“ — була відповідь. Чим даліше посувався курінь по Васильківській вулиці, тим більше зявлялось на вулиці цікавого населення. А нарешті населення запевнившись, що це йдуть Українці, обкидало курінь цвітами, а деякі жінки повиносили навіть хліб. Нарешті дїбрав вже курінь охоти та хотів співати. Однак тільки перші слова „Не пора“ вилетіли з його уст. Дальший спів перервала якась стрілянина на переді. То стріляли большевики, яких був ще якийсь відділ на деміївськїм базарі, а штаб VIII бригади заїхав був мало що не між них.

До козаків, що їхали як передня сторожа, прискочило кількох большевиків з питанням: — Ви якої часті? А як козаки відповіли Українці-Галичане, то большевики відскочили набік і почали стріляти. Козаки відповіли вогнем з Люїсів, що мали на конях із собою. Курінь швиденько, як тільки почув стрілянину, розвинувся в розстрільну і пішов цілою силою із криком „Ура“ на деміївський базар. Большевики почали втікати в напрямі товарової стації Київ II. Дві сотні дев'ята і одинацята осталися кордоном на базарі, а десята сотня пішла в погоню за втікаючими большевиками та гнала їх аж до стації, по дорозі

в цукроварні взяла яких сто большевиків в полон, на жаль було між полоненими значне число Галичан.

На стації розігнала сотня скорострілами ще цілий транспорт большевиків, що був вже готовий до від'їзду і взяла в полон одного полковника. Полковник був походження мойсеевого, мав грубий живіт та спав у вагоні, коли його заскочено.

Полонених відвели стрільці і передали команді куріня. Десята сотня осталася через ніч на двірці. Вислано також до моста на Дніпрі стежу, котра збурила коло моста залізницю.

Зі заходом сонця Київ був зайятий. Большевики ізаа Дніпра стріляли цілу ніч на Київ з тяжких гармат. Ранком 31. серпня прийшла на стацію II бригада, а десята сотня одержала приказ обсадити артилерійський склад коло Печерської Лаври. На двірці захоплено велику скількість муніції й іншого добра, а ще більше муніції знайдено в артилерійським складі; тут була також маса австрійських патронів, чим стрільці дуже раділи, бо кожний був жадніший патрона ніж хліба і тютюну.

Однак, як опісля показалося, ні на стації ні на складі ця муніція не була для нас, хоч ми її здобули. Сотня виставила в складі 7 стійок, а сама заквартирувалася в домику, що стоїть на площі коло Лаври, де була колишня поліційна вартівня. По заквартированню післала сотня одного вістуну, одного стрільця й одного повстанця, котрий знав Київ, до команди куріня з донесенням. Курінь знаходився коло Миської Думи, де збиралися наші частини до святкування здобуття Києва. Крім того вислала сотня в околицю Лаври стежі, які збирали ще большевиків, що розбіглися і крилися по печерських норах. Позбирано знов около 100 большевиків і відіслано до команди бригади. Проводили їх один десятник і десять стрільців. Міжтим приїхала вже і кухня з обідом та хлібом. А десь коло полудня зачали надходити ізаа Дніпра Денікінці, піхота, кіннота, артилерія і обози. На стрілецьких обличчах можна було завважити стрівоження. Немов кожний прочував, що одного ворога шойно збувся і то ще не цілком, а вже другий пхається. Булавний Ілащук пішов до команданта сотні, щоб запитатися, чи командант не має яких вказівок. Однак і сам командант нічого не знав, і стиснувши плечима сказав: Приказів ніяких не маю, телефонічного получения з курінем також нема, посилати вістового до куріня також не можу, бо заки він зайде до куріня і назад, може бути запізно, в бій вдаватися не будемо, бо сотня за слаба, хіба що нас приневолять.

В такім напруженню минала хвилинка за хвилиною та видавалася довгою в безконечність. Уже минула майже година, стрільці трохи успокоїлися, але все-таки держалися на обережності. А Денікінці тимчасом, уставившись на роздорозі над спуском до Дніпра, розкидали і роздавали свої проклямації. В Лаврі також заметушилося і всі попи вироїлися з Лаври та посунули витати Денікінців. Нас не витали, хоч ми вже від ранку були коло Лаври. Сотня здалася на ласку Божу, бо відступати не було куди тай приказу не було.

Однак скоро стало ясним, що зі сотнею станеться. Або все пропало або виратується пробоем. Під дімок, де стояла сотня, прийшов відділ Денікінців около 250 людей і 20 кінних та два скоростріли з обслугою. Якийсь Денікінець, якого інші титулували „га-

спадін штабскапітан“, спитав за нашим командантом. А коли поручник Слюсарчук представився, він сказав: „Пожалуйста з нами в наш штаб“. Поручник пішов передом зі штабскапітаном, а позаду поїхало ще двох кінних Денікінців. І знов повстало ще більше стрівоження між стрільцями. Один другого питався, що буде з нами.

Коли Денікінці повели поручника зі собою в свій штаб, а сотня, осталась тільки ще з четарем Балицьким, вийшов зпоміж Денікінців якийсь вже другий штабскапітан, підійшов до четара Балицького і остро сказав: „По наказу нашого начальства імеете влажить ружьо!“ Четар Балицький відповів, що він не є командантом сотні та що не може, хочай би і ним був, виконувати накази чужого начальства. — Ми слухаєм приказів тільки нашої команди — закінчив четар Балицький.

— „А як ваша команда скаже вам з нами драться?“ — спитав знову Денікінець.

— То будемо драться — сказав четар Балицький. По цих словах зачав Денікінець щось приказувати своєму відділові. Відділ заметушився. Нараз почувли ми стріли, кулі почали свистіти в вікна. Стрільці відповіли вогнем на приказ булавного „Бий!“ бо четар Балицький був на дворі. Якусь частину Денікінців, що стріляла з вулиці, розігнано, другу частину, котра заатакувала домок із задньої сторони, почали вже стрільці розганяти. Та коли та частина на задній стороні почала подаватися, передна, що була втікла, вернулася і почала сипати скорострілом по вікнах, а Денікінці кинулись гурмою до бічних дверей, вломилися та почали видирати кріси з рук стрільців. Сотню перемогли, чого і треба було сподіватися. Сотня мала двох забитих стрільців, Миколу Кобру з села Петрилова, повіт Товмач і Петра Багрійчука з села Космач коло Косова. Це були перші страти за Збручем крім стрільця Бабяка Степана (десь в Коломийщини), який був випадково ранений при заняттю двірця.

Розоружену сотню вхопили Денікінці як чорт грішну душу та повели перед свій штаб. По дорозі до штабу обдирали деяких стрільців, хочай вони й так голі були. Сотника Стовбуненка досить сильно побили, називаючи „мазепінець“ та хотіли розстріляти, але якось вдалося четареві Балицькому його виручити. Перед штабом привели до нас назад поручника Слюсарчука і ще якогось незнайомого хорунжого з II-ої бригади. Оба були також вже розбрені. Зі штабу вийшов якийсь капітан генерального штабу і сказав до сотні: „Нічево ребята, скоро пайдьоте домой“. Однак сотня відвернулася, не слухаючи його слів. Той сам капітан дав приказ і козацькі конвої відескортували сотню за Дніпро до Слобідки, де вона переночувала.

На другий день ранком 1. вересня стрінулася сотня в Слобідці ще і з іншими розоруженими галицькими частинами, між котрими були також і обі сотні III-го куріня, девята та одинацята. Третій курінь попався майже цілий в денікінський полон, крім свого команданта сотника Бізанца. Зі Слобідки переведено всіх розоружених Галичан ще таки того самого дня до табору полонених в Дарниці, 12. верств від Києва за Дніпром, чернігівської губернії. І так дня 31. серпня року божого 1919 закінчив III курінь тимчасом своє існування.

БІБЛІОГРАФІЯ

ВИДАННЯ ПО ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР.
(Продовження)

22. »Тексти для співів«. 10 стор. Ціна 50 марок. Наклад 90 прим. Друк. на шапір.
23. »Слово Івана Золотоустого на Пасху«. Переклад зі славянської мови. Друк. на машині. Наклад 400 прим.
24. »Статут брацтва св. Покрови і молитва за вітчину«. Наклад 200 прим. 1921 р.
25. »Коротенький православний молитовник«. 46 стор. Ціна 25 марок. Друковано на машині. Наклад 150 прим.
26. »10 листівок Іконостасу похідної церкви« 6 стр. дівізії, Божої Матери, Покрови Божої Матери і др. Всіх 690 прим. Ціна 50 марок.

КАЛІШСЬКИЙ ТАБОР.

27. »Залізний стрілець«. Газета 3 стрілецької дівізії. Видає культ. освіт. відділ. 3 дівізії. Друк. на шапір. Вийшло 63 чисел. Ціна не зазначена.
28. »Око«. Літер. гумористичний журнал. Видає ініціат. група 3 дівізії. Друк. на шапір. Вийшло 22 числа по 20—24 стор. друку велик. формат, як аркуш паперу.
29. »Сич«. Сатир. гумор. і літерат. журнал. Видає ініц. група 2 дівізії. Друк. на шапірогр. 3 образ-

ками. Вийшло 2 числа. (12. II. 1921) 28 стор. друку. Ціна не виставлена.

30. »За дротом«. Юмористична козача газета. Видає школа підстаршин 3 дівізії. 12 сторінок. Ціна не зазначена.
31. »Вова інтернований«. Брошурка В. Смутного. Вид. »Око«. Друк. на шапірсгр. Ціна не виставлена.
(Далі буде).

Найновіші видання „Червоної Калини“

1. Ол. Бабій: Перші стежі.
2. М. Галаган: Спомини, III. том.
3. А. Крезуб: Партизани, I. і II. том.
4. І. Максимчук: Кожухів.
> Доля старшин УГА вивезених до Архангельська і на Сол. Острови.
5. Масарик: Світова революція II. том.
6. І. Калічак: Записки четаря.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Адміністрація просить ще раз усіх залягаючих передплатників, щоби хоч при кінці року з долони вирівнали передплату.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 12. / Грудень 1930.

З М І С Т

	Стор.		Стор.
О. Олесеві		В посольстві до гетьмана	
З нагоди ювілею — Михайло Обідний	2	(Докінчення) — Др. Мирон Кордуба	11
Останні дні збройної боротьби		Син Отамана	
З приводу десятиліття української наддніпрянської еміграції — М. Серeda	2	Ол. Бабій	15
Моя службова поїздка до Рибниці		Кіш Січових Стрільців	
Звіт сот. Артура Губера	6	(Докінчення) — А. Крезуб	16
Останній відступ		Отаманщина	
Спомини М. Андрусяка	7	Михайло Серeda, підполк. Армії УНР.	18
З'їзд Української Стрільцької Громади в Злучених Державах Америки		Нарис історії III-го курія 24-го полку піхоти ім. Гетьмана Петра Дорошенка	
Володимир Галав, голова У.С.Г.	8	(Докінчення)	20
* * *		Бібліографія	
Ф. Невестюк	10	Видання по таборах інтернованих вояків Армії У.Н.Р. — Пришмуренко	24

Редагують: Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький

Друкарня ОО. Василя у Жовкві

Відповідальний редактор: Петро Пасіка

DK 508
AZ L76
1929-1930

**DO NOT REMOVE
SLIP FROM POCKET**

DEMCO

3 0000 134 087 166